9
4-C
32

BIBLIOTECA NAZIONALE VITTORIO EMANUELE
10
8 G
10

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

DIONYSII HALICARNASSEI

Antiquitatum Rom. Libri XI.

AB AEMILIO PORTO recens & poſt aliorum interpretationes Latinè redditi.

Huic editioni acceſſerunt, Argumenta ſeu breuiaria, ſingulis libris præfixa: Gnomologia noua, id eſt Sententiarum ſelectarum, quæ in toto Halicarnaſſei opere occurrunt, alphabetica tabula: Rerum item & verborum copioſus Index.

APVD IACOBVM STOER.

M. DCIII.

10 8 G 10

Digitized by Google

ARGVMENTVM RERUM, quæ in vniuerſa Dionyſij hiſtoria continentur.

VT certam antiquitatum Romanarum à Dionyſio ſcriptarum notitiã habeamus, Dionyſium ipſum de ſe verba facientẽ audiamus. Poſtquã enim hiſtoriæ laudes vniuerſè celebrauit, & P.R. res, imperium, dominatus, amplitudinẽ, magnificentiã, ac diuturnitatẽ cum cæterarũ gentiũ rebus & principatu collatã nominatim explicauit, poſtquam etiam paucis aperuit qua de cauſa, quóue conſilio ad huius hiſtoriæ ſcriptionem animum appulerit, hæc tandem ex ipſius hiſtoria collecta ſunt.

{Ego in Italiam nauigio profectus, ſtatim poſt ciuile bellum ab Auguſto Cæſare confectũ circiter CLXXXVII. Olympiadem iam mediam, & ab illo tempore ad hanc vſque diem annos XXII. Romæ commoratus, linguam Romanam didici, & illius regionis literarum cognitionem adeptus, hoc toto temporis ſpatio res, quæ ad opus à me ſuſceptum faciebant, accuratè mihi parare non ceſſaui. Has autẽ partim à celeberrimis, doctiſſimiſque viris, in quorum congreſſum, colloquiúmque veni, edoctu accepi. Partim ve-

rò ex commentariis collegi, quos ab ipſis indigenis laudati ſcriptores Romani cóſcripſerunt, quo in numero ſunt Porcius Cato, Fabius Maximus, Valerius Antiâs, Licinius Macer, Aelij, Gellij, & Calphurnij, aliíque multi præter iſtos viri non ignobiles. Horum igitur commentariis vſus (ſunt autem Græcis chronographiis ſimiles) ita demum ad hanc hiſtoriã ſcribendam ſum aggreſſus. Atque hæc quidẽ de me ipſo dixi. Nũc verò mihi reliquum eſt, vt & de ipſa hiſtoria præmoneam, ac declarẽ à quibus temporibus initium ſcribẽdi faciam, quas res narrem, & qualem operi dem formã. Hiſtoriam igitur ordior ab antiquiſſimis fabulis, quas ſilentio præterierunt ſcriptores, qui antè me vixerunt, quòd non ſine magno negotio inueniri poſſunt. Narrationem autem deduco vſque ad primi belli Punici principiũ, quod incidit in annum tertium CXXVIII. Olympiadis. Narro autem tum omnia P.R. externa bella, quæ temporibus illis geſſit, tũ etiam omnes ciuiles ſeditiones, quibus laborauit, & quibus de cauſis fuerint exortæ, & quibus rationibus, verbíſque fuerint ſedatæ, omnéſque reipublicæ adminiſtrandæ formas recenſeo, quibus vſus eſt P.R. dum regio dominatu gubernaretur, & poſt regiæ dominationis abrogationem: quin etiam declaro quænam eſſet vniuſcuiuſque formæ diſciplina, &

[illegible]

ciuitatis regendæ ratio. Ipſius etiam mores præſtantiſſimos,& præcipuas leges narro, & in ſumma totam P.R. priſcam viuendi rationem demõſtro. Formam autem operi do, nec qualem bellorum ſcriptores ſuis hiſtoriis dederunt,nec qualem ſuis ſcriptis dederunt,qui ſingulas reſpub.ſeparatim deſcripſerunt, nec annalibus ſimilem quos in lucem ediderunt, qui res Atticas ſcripſerunt. Nam hæ formæ ſunt vnius generis,ac ſimplices , & auditores ſatietate,faſtidióque celeriter afficiunt. Sed formam operi do ex quolibet genere mixtã, tam ex eo, quod res geſtas continet , quàm ex eo , quod in ſola rerum contemplatione verſatur,vt ſatisfacere poſſit & iis, qui rerum ciuilium ſtudiis operam nauant,& iis,qui philoſophicis contemplationibus animos ſuos oblectant, & ſi quibus eſt opus tranquillo vitę genere,vt hiſtoriarum lectioni vacent.}

Hæc ſunt quæ Dionyſius de Romanis antiquitatibus memoriæ prodidit. Nunc tamen XI.tantùm eius libros habemus,qui res omnes memoratu dignas comprehendunt,quas P.R. tam pacis quàm belli tempore , tam domi quàm foris,ab V. C. ad tyrannidis Decemuiralis euerſionem vſque ſub variis magiſtratibus geſſit.

ALIVD ARGVMENTVM.

ANTIQVITATVM Romanarum libri XI. è XX. quos vſque ad primum bellũ Punicum pertexuit, ſoli ſuperſtites. *Eam hiſtoriam in duas partes ſecuit. Priori exponit τὸ Ῥωμαίων γένος, Romanæ gentis originem, à Græcis, non à Barbaris populis, Oenotris ſcilicet. (qui poſt Aborigines dicti ſunt.) Pelaſgis, Palantinis, Arcadibus, Euandri ductum ſequutis, Herculis ſociis, ac demum Troianis cum Ænea in Italiam profectis. Altera hiſtoriæ parte tractat περὶ τῆς Ῥωμαίων πολιτείας, De republica Romana. Eam primò tradit fuiſſe μοναρχίαν, ſub* VII. *regibus, per annos ab vrbe cõdita* CCCXLIIII. *Dein de quum vltimus rex Tarquinius ſuperbia & licentia nimia regnum vertiſſet in tyrannidem, regium imperium in ἀριστοκρατίαν fuiſſe tranſmutatum, certíſque legibus & certo temporis ſpatio limitatum, ac pro regibus ad reipublicæ adminiſtrationem aſſumptos eſſe conſules annuos, regia poteſtate præditos: & horum ductu primùm Tarquinij diuturnas ac varias machinationes planè fractas eſſe: deinde è finitimis gentibus Latinos & Hernicos prorſus deuictos & tandem in ſocietatis fidem receptos, Auruncos in totum profligatos, Sabinos verò, Volſcos, Aequos, Etruſcos, etſi non planè ſubiugatos, ita tamen poſt multiplices conatus identidem retuſos, vt populi Romani vires illis oppugnandis magis ac magis creuerint. Tum per quie-*

tem

tem ab externis bellis, partim optimatium quorundam inſolentia partim vulgi malitia exortis domi turbis, iiſque nec raris nec leuibus ſemper eas fraternis animis fuiſſe compoſitas: ac poſt conceſſos plebi è ſuo corpore magiſtratus annuos, quum tribunorum ædiliúmque collegium perpetuò id agerent, vt & plebis potentiam augerent, & patriciorum vires eneruarent, patres nunc lenitate, nunc ſeueritate vſos, ita plebeiis nonnunquam ceßiſſe, vt interim priſtinam ſui ordinis autoritatem aſſeruerint: ac ſi vel externa vel domeſtica ſeuerius imperium requirerent, dictatorem cum abſoluta rerum gerendarum poteſtate ad ſemeſtre dixiſſe. Quúmque plebeij tandem etiam iuris & honorum æqualitatem affectarent, anno vrbis C C C I I I. *pro conſulibus creatos eſſe decemuiros, & leges ab illis tum de publico ac priuato iure, tum etiam de iure ſacrorum conſcriptas: qui quum poſterioribus duobus annis licentiùs dominarentur, iterum è patriciis creatos eſſe conſules. Tandem quum etiam conſulatum plebeij appetiſſent, patres ſuſpenſa conſulari poteſtate, ad tribunatus militaris conſortium eos admiſiſſe anno vrbis* C C C X I. *quem magiſtratum quum ſigna diuinitus edita improbarent, eo ipſo anno rurſum conſules ex ordine patricio ad rerum gubernacula fuiſſe adhibitos. Hæc X I. librorum qui ſuperſunt, ſumma eſt,* C C C. *&* X I I. *anorum hiſtoriam complectens. Cæteri nouem qui ad primum bellum Punicum, ſeu ad annum vrbis* C C C C L X X X V I I I. *ſunt deducti, temporum & hominum iniuria perierunt.*

GNOMOLOGIA,

SEU

SENTENTIARVM EX DIONYSII HALICARN. XI. Lib. ſelectarum.

INDEX ALPHABETICVS.

Numerus arithmeticus paginam denotat.

ADVERSARII.

Quoties res alicui eſt cum iniquis aduerſariis, ſiue multas ſiue paucas rationes ad ſui iuris defenſionem adferat, idem eſt. 330.

ADVERSARII.

Ad extremorum periculorum neceſſitatem non ſunt adducendi aduerſarij: ob quam ſæpe præter omnem expectationem nonnulli audaces & ſupra vires pugnaces efficiuntur. 491.

ADVLATIO.

Ex plebis adulatione omnis tyrannus fit. 533.

AMBITIO.

Inſatiabilis eſt, illa dominandi cupiditas. 103.

AMICITIA.

Adminiſtratio & cura Reipublicæ ad patricios pertinet, amicia & pax ad bonos ciues. 521.

AMICVS.

Nullus amicus firmus eſſe poteſt ei cui eſt exoſus. 201

Amicus ab hoſte neque ipſis faciei notis neque nominis

nis impoſitione diſcernitur,ſed vſu & factis. 704.

ANIMVS.

Cuiuſuis hominis animus, dum verbis ad ipſas res quaſi manu ducitur,& dum non ſolùm audit quæ dicuntur,verùm etiam quæ geruntur videt, voluptate afficitur. 943.

ARMA.

Quæ oratione dirimi non poſſunt,de his decerni ſolet armis. 207.

ARROGANTIA.

Rerumpub.principes qui arrogantes fuerunt,vnà cũ cæteris viris bonis ipſi ſe quoque perdiderunt.526.

ARROGANTIA.

Arrogantia victoriam ſæpe comitari ſolet. 535.

AVARI.

Ingenia pluris habendi cupiditati dedita,ſi à conſuetis exercitiis prohibeantur, difficile tolerari poſſunt. 762.

AVARITIA.

Turpe eſt homini ob rerum alienarum cupiditatem bellum nõ neceſſarium ſuſtinere,in quo & omnes ſuas fortunas in periculum ſit adducturus. 705.

AVDACIA.

In periculis non par audacia ſolet eſſe in iis, qui pro ſuis fortunis dimicant,& iis qui alienas inuadunt. Niſi enim iſtis res feliciter ſuccedat, leuem cladẽ accipiunt:illis verò ſi rem malè gerant,nihil ſit reliqui. Atque hinc potiſſimum fit, vt ſæpe maiores copiæ à minoribus,& præſtantiores à deterioribus clade afficiantur. Vehemẽs enim eſt neceſſitas, & extremum periculũ poteſt audaciam inſerere vel in eo in quo antea innata non erat. 695.

AVXILIVM DIVINVM.

Diuinum auxilium præſto eſt illis qui fortiter pugnãt,& iis qui totas ſuas vires omni animi alacritate exerunt,vt victoriã adipiſcantur:non iis qui pe-

ricula fugiunt,ſed iis qui pro ſalute ſua quæuis ma la perpeti non dubitant.476.

BELLA.

Bella plerunque pecuniarum copia ſuſtentantur. 5;6.

BELLA CIVILIA.

Qui nunquam experti ſunt calamitates bellorum ciuilium, mirum non eſt, ſi nec præteritis malis offendantur,nec futura multo ante prouideant. 622.

Omnibus rebus Dij adſunt, præcipuè verò bellicis, ídq; tantò magis quãtò hæ rebus aliis ſunt maiores, & quantò harum alea incertior & periculoſior eſſe ſolet.669.

BELLA.

Facillimum cuiuis eſt verbis bella adminiſtrare. 815.

BELLI DVX.

Vide,Imperator.

BELLI EVENTVS.

Duces belli deum aliquem ſponſorem non habent vitæ eorum omnium qui ſunt pugnaturi:nec certis conditionibus verbíſque conceptis imperia accepimus vt omnes hoſtes deuincamus, & nullos de noſtris amittamus. Quis enim mortalium omnes tam conſilij quàm fortunæ euentus in ſeipſum recipere auderet? Sed ſemper magna facinora magnis emimus periculis.814.

BELLO ACQVISITA.

Quæcunque quis ſua virtute hoſtibus ademit, & ſibi comparauit,eas ſuis poſteris tanquam res proprias relinquit.506.

BELLVM.

Ea omnium bellorum peſſima & moleſtiſſima ducebat quæ homines coacti contra cognatos & amicos ſuſcipiunt;atque aliqua æquitate potius quã ſummo iu-

mo iure hæc finienda exiſtimabat.466.

BELLVM CIVILE.

Grauem cladem nos accepturos arbitramur, ſi ſanguine & cæde controuerſias inter cognatos ortas dirimere ac finire cogamur.200.

Nihil ciuili bello eſt peius: in quo victos ſequitur miſeria, victores iniuſtè faciunt,: & accidit illis quidam vt ab amiciſſimis perdantur, iſtis verò vt amiciſſimos perdant.555.

CALAMITAS.

Ipſa calamitas omniſque laudis conuenientis priuatio, quanuis nihil aliud accedat præterea, belli ducibus eſt magna & grauis mulcta.814.

CAVSÆ RERVM.

Vnuſquiſque dum audit res nouas & inauditas, cauſam ſcire cupit, & in hac ſola fidem ſuam collocat.652.

CIVITAS.

Omnem ciuitatem, quæ ex multis familiis conſtat veriſimile eſt tunc florere quum priuatorum res florent: & cōtra magnis tempeſtatibus agitari, quum res vniuſcuiuſque priuati ſe malè habent: & oportet eum qui mente ſit præditus, peritúſque Reip. adminiſtrandæ, ſiue is ſit legiſlator, ſiue rex, eas leges ferre quæ iuſtam & temperantem priuatorum vitam efficiant.131.

CIVITAS.

Nulla alia re æquè ac hominum frequentia opus eſt illi ciuitati quæ ad imperium aſpirat, & quæ res magnas affectat.

CIVITAS INFELIX QVÆ.

Pudor, modeſtia, iuſtitia, quibus omnis ciuilis societas conſeruatur, ab ciuitate exulant in qua paupertas & neceſſitas ab vna parte regnant: altera, ſatietas & ſuperbia. 509.

CIVITAS.

Optimè adminſtratur Ciuitas quæ ſe pro rerum ſtatu fortunæ accommodat. 929.

CIVITATVM POTENTIA.

In armorum vi ſita eſt ciuitatum potentia: hæc autem multorum hominum beneficio comparatur. 205.

CONCORDIA.

In externis bellis ipſa armorũ potentia, quæ audacia & exercitatione cõparatur, vrbes ſeruat & magnas ex paruis facit. At in ciuilibus perturbationibus ciuium concordia. 111.

CONCORDIA.

Concordia eſt infirmis potentiæ cauſa. 317.318.

CONSILIARIVS.

Optimus conſiliarius ille eſt, qui non priuatis inimicitiis impulſus aut gratia adductus, ſed publica vtilitate commotus, ſuam ſententiam dicit. 929.

CONSVETVDO.

Nulla peior eſt conſuetudo aut ipſis Rebuſpub. aut familiis, quàm ſi vnuſquiſque ſemper pro ſua libidine viuat, & ſi omnia à potentioribus concedantur inferioribus, ſiue id ſponte, ſiue coacti faciant. 455.

CONSVLTATIO.

Optimè de rebus futuris conſultant qui rerum futurarum exempla ex præteritis ſumunt. 929.

CONTENTIO.

Contentio eſt pernicioſiſſima omnium humanarum ægritudinum. 540.

CONVENTIONES.

Conuentiones quæ inter imperandi cupidos & ſuæ libertatis conſeruandæ ſtudioſos contra voluntatem fiunt, tandiu durant quandiu neceſſitatis vinculo retinentur. 555.

CORONA.

Patriæ conſeruatio & incolumitas, corona pulcherrima. 514.

CVPI-

CVPIDITAS.

Cupiditas ſine ratione, res eſt leuis, & quæ confeſtim in alteram partem inclinat. 180.

CVPIDITATES.

Potiri malis cupiditatibus non eximit eas ex animo, ſed auget eas & peiores reddit. 840.

CVPIDITATES.

Nequeunt expleri hominum amentium cupiditates etiam ſi quæcunque petierint conſequantur: ſed cõtinuò alia maiora appetunt, & in infinitum progrediũtur, quòd præcipuè multitudini accidit. Quæ enim vnuſquiſque ſolus aut pudore proprio, aut ab alio impeditus facere veretur, ea ſi more publico recipiantur ab eo in ſua voluntate aliorum exemplo & conſuetudine confirmato facilius & audacius patrãtur. Quum igitur cupiditates ſtulti vulgi ſint inexplebiles & infinitæ, earum principiis obſtandum eſt quandiu ſunt adhuc infirmæ, non autem quando iam ita ſunt corroboratæ & auctæ, vt euelli nequeant. Omnes enim iniquiore animo ferunt ſi rebus ſibi conceſſis priuentur, quàm ſi rebus ſperatis fruſtrentur. 455.

DEMOCRATIA.

Dominatus popularis eſt peſſimus omnium earum Reipub. formarum quibus homines vtuntur. 532. 534.

DII.

Deorum beneuolentia præſente omnes res hominum in melius cedunt. 126.

Deorum indignatio omnibus ſuperbis immīnet. 143.

DII.

Deorum beneficio omnes res præclarè & bene geſtæ acceptæ ferendæ ſunt. 234.

Diis & geniis curæ ſunt res mortalium. 300.

DII.

Omnibus rebus dij adſunt, præcipuè verò bellicis idque tantò magis quantò hæ rebus aliis ſunt maiores, & quantò horum alea incertior & periculoſior eſſe ſolet. 669.

Deorum beneuolentia humanis viribus eſt præſtantior. 694.

DII.

Ipſi dij qui condonandi morem primi cõſtituerunt, nobíſque tradiderunt, facilè hominibus (quibus peccata condonant) reconciliantur; & iam multi quum grauiter in eos deliquiſſent, precibus tamẽ & ſacrificiis eorum iram placarunt. 723.

DII.

Dij ad honeſta & iuſta fœdera, non autem ad turpia & iniuſta, teſtes adhiberi ſolent. 955.

DILATIO.

Multis in rebus dilatio eſt vtilis & minimè periculoſa: & tempus multa vnius diei ſpatio mutat. 754.

DISCORDIA.

Diſcordia potentiſſimos quoſque deprimit, & eorũ vires debilitat. 318.

DISCORDIA.

Diſcordia Rempublicam conficit ac perdit: & ſine vllo labore victoriam tradit hoſtibus. 509.

DOMINATIO.

Vide, Imperium.

DONA.

Voluntaria dona & donantibus ſunt iucundiora quàm ea quæ extorquentur, & ipſis accipientibus firmiora, quàm illa contraria. 817.

DVX BELLI.

Vide, Imperator.

EVENTVS RERVM.

Humanarum actionum felicitas infelicitásve non ex ſingulis rebus quæ geruntur, licet multæ & variæ ſint,

ſint, ſed ex earum euentu iudicanda videtur. Et ſi is ex animi ſententia ſucceſſerit, licet interea multa fiant quæ nobis minimè ſunt grata, nihilominus tamen eæ ab omnibus laudantur, omnéſque earum ſunt æmuli & bonæ fortunæ eas adſcribũt. Quoties verò malus earum fuerit finis, quamuis omnia quæ finem præceſſerunt feliciter ſucceſſerint, tamen haud felicitati, ſed infelicitati eorum qui eas geſſerunt, tribuuntur. 815.

EXPERIENTIA.

Experientia omni oratione eſt præſtantior. 206.

Vbi ipſa experientia nos docet quid conducat, quid ibi opus eſt coniecturis? 963.

FELICITAS.

Homines iuſti & temperantes felicitatem nõ fœdiſſimis voluptatibus, ſed honeſtate metiuntur. 126.

Nimia felicitas homini eſt periculoſa & detrimentoſa. Hæc enim multis inſanæ ſuperbiæ eſt cauſa. 745.

FIDES.

Fide mutua potiſſimùm opus eſt iis qui ex hoſtibus victoriam ſunt reportaturi. 477.

Optimum in vita contra omnes iniurias remedium, & quod in omnibus ciuitatibus cõcordiam ſeruat, contractuum videlicet fides. 501.

Fidem nullum vnquam tempus tollet, eam ſcilicet quæ iureiurando interpoſito & fœderibus ictis ipſos deos ſponſores conuentionum facit, quæ multas & graues priuatorum hominum inimicitias & multa bella inter populos coorta compoſuit ac finiuit. 561. 562.

Fides ſacra res eſt, per quam omnes ciuitates tutò habitantur. 534.

FORTES.

Omnes viri fortes humanitus & æquo animo calamitates ferunt. 722.

FORTITVDO BELLICA.

Efficit fortitudo bellica vt & aliæ virtutes earum poſſeſſoribus ſint fructuoſæ. 126.

FORTVNA.

Maxima bona hominibus maximè indignis fortuna temerè largitur. 6.

Inſtabilis & mutabilis admodũ eſt fortunæ felicitas: & difficile eſt, vel in quantumuis beatis hominibus aſſerere quaudiu hæc ipſis ſit duratura. 312.

Fortunæ non eſt fidendum, quum homines ſæpe eam ſint experti in ſuis malis & bonis, quàm ſit variabilis & incerta. 491.

FVRIÆ.

Furiæ à Diis geniiſque immittũtur impiis & facinoroſis hominibus, à quibus & anima & corpore excruciati vitam miſeram perpetuo tolerant, & triſtem vitæ finem expectant. 697.

FVTVRA.

Nulli mortalium Dij certam futurorum ſcientiam dederunt, nec poſt homines natos inuenias quenquam cui omnia ex animi ſententia ſucceſſerint, ita vt nulla in re fortuna ei ſit aduerſata. 695.

Non ita facilè de rebus futuris, quænam illæ futuræ ſint, vt de præteritis, iudicari poteſt: Sed illas quidem ſenſibus & cladibus percipimus, has verò diuinationibus & coniecturis conîicimus in quibus plurimum ineſt fallaciæ. 816.

Optimè de futuris conſultant, qui rerum futurarũ exempla ex præteritis ſumunt. 929.

GLORIÆ CVPIDITAS.

In iis qui pro paribus præmiis certant, par ſtudium & gloriæ cupiditas ad ipſas res gerendas innaſci ſolet: in iis verò, ad quos nullus inde fructus & emolumentum redit, nunquam innaſcuntur generoſi ſpiritus. 451.

GRA-

GRATITVDO.

Non cum ipſis corporibus hominum de nobis bene meritorum ipſam beneficiorum acceptorum memoriam defodere decet.295.

HEROES.

Diuina quædam indignatio viris illuſtribus aduerſatur, aut quædam hominum inuidia: illis bellum facit 725.

HISTORIA.

In Hiſtoriis veritatem, prudentiæ & ſapientiæ initium, reconditam eſſe exiſtimamus.2.

Ex hiſtoria accuratè ſcripta hæc duo, quæ ſunt optima & æquiſsima eueniunt, vt viri fortes qui fatum ſuũ impleuerunt gloriã immortalem adipiſcantur, & à poſteris laudentur: vtque Diuinorũ illorũ virorum & præſens & futura progenies non iucundiſſimum & facillimum, ſed generoſiſſimum & laborioſiſſimum vitæ genus ſequatur: dum ſecum reputat debere eos qui generis præclari primordia ceperunt, magnificè de ſe ſentire, & nulli rei maiorum inſtitutis indignæ operam dare.7.8.

Veritatis & æquitatis ſtudium præcipuum debet eſſe omnis hiſtoriæ ſcopus.8.

Hiſtoriæ lectores non ſatis capiunt vtilitatis ſi ipſum ſolum rerum exitum audiant. Nam vnuſquiſque vult ipſas etiam rerũ cauſas quærere, & modos quibus res peracta ſit, & mentem eorum qui rem peregerunt, & varios fortunæ caſus: denique nullas rerum circumſtantias prętерire, ſed omnes audire cupit.442.

HISTORICI.

Hiſtoricis eligenda ſunt argumenta præclara & magnifica, & quæ magnã vtilitatẽ lectoribus afferant. Deinde cum magna diligentia & induſtria idonea ſubſidia ad argumentum ſcribendum paranda.2.

Quicquid omnibus videre, aut ab iis qui viderunt audire nefas eſt, ne ſcriptis quidem prodendum cenſeo. Quinetiam aliis ſuccenſeo, qui curioſius quærere aut cognoſcere volunt plura quàm legibus eſt conceſſum. 77.

HOMINES.

Eos hortabantur ne, quum homines eſſent, quicquam præter humanam naturam ſentirent, néve immortales iras in mortali corpore gererent. 387.

Quæ proſunt & quæ obſunt homines facillimè cognoſcunt, quando ea ex multorum exemplis vident, iiſque qui ſe ad hæc hortantur prudentiæ magnæque ſapientiæ teſtimonium dicunt. 944.

HOMINVM INGENIVM.

Homines, ob cætera quidem delicta admiſſa, ſolent iraſci: ſed quando eſt aliqua proditionis ſuſpicio exiſtimant magnæ eſſe prudentiæ, ſi vano metu territi potius ſibi ab ea caueant quàm ob eius contemptionem ſe funditus euerti patiantur. 396.

Homines quum audiunt ea quæ in aliqua ciuitate geſta ſunt non ſatis habent ipſa rerum capita & earum euentum cognoſcere. Sed etiam & quænam fuerunt neceſsitates quibus ciuitas preſſa tunc hæc atrocia & miſeranda mala pertulerit, & quibus rationibus ciues adducti, & quorum oratione impulſi, id fecerint, & omnia quæ res ipſas comitantur ſcire volunt. 943.

HOMINVM GENVS.

Prolis humanæ portio res eſt diis omnium longè chariſsima. 25.

HONESTVM.

Quum quis res alienas non appetit, ſed ſuas tantùm repoſcit; & paſſus repulſam armis ius ſuum perſequitur, hoc omnium confeſsione honeſtū eſt. 676.

IGNA-

IGNAVIA.

Non eſt prudentum neque generoſorum hominum res alienas fortitudine quærere, & pati ſuas per ignauiam amitti. 998. 999.

IMPERATOR.

In bono imperatore inter cæteras artes hæc requiritur, vt ſeuerè imperare ſciat, & molliter contumacibus cedere. 460.

Prudentium eſt imperatorum non ſolùm res ſuas corroborare, ſed etiam res hoſtium debilitare, præcipuè verò ſine vllo prælio & labore bella conficere: in minus, ſaltem cum minimo militaris multitudinis detrimento. 465. 466.

IMPERATORES.

Egregij imperatores quamuis exiguas habeãt copias, tamen celeriter eas augent. 538.

IMPERIVM.

Iis qui in alios imperium ſunt habituri hæc duo adeſſe oportet, in bello vires & in cõſilio prudẽtiã. 206.

Nulla alia re æquè ac hominum frequentia opus eſt illi ciuitati quæ ad imperium aſpirat, & quæ res magnas affectat. 313.

Longè optimum ac firmiſsimũ id eſt imperiũ, quod beneficiis nõ ſuppliciis ſubditos in officio cõtinere ſolet. Illorũ enim beneuolẽtia, horum verò timor eſt comes. Quicquid autẽ eſt formidabile, id neceſſitate naturali omnibus eſt maximè exoſum. 491.

IMPRVDENTIA.

Non eſt prudentum neque generoſorum hominum res alienas fortitudine quærere, & pati ſuas per ignauiam amitti. 998. 999.

INCONSTANTIA RERVM.

Res omnes ſunt mutabiles, & nihil vnquam in eodem ſtatu permanere ſolet: quicquid enim excellit: quãdo ad ſummum claritatis faſtigium euaſit, indignationem deorũ effugere nequit, & rurſus ad nihilum

redigitur. Hoc autem potiſſimum accidit ſęuis ac ſuperbis ingeniis, quæ humanæ naturæ terminos transgrediuntur. 693.

INOPES.

Nonnulli inopes ex aliorum detrimẽtis maiorem voluptatem capiunt quàm ex ſuis commodis. 752.

INOPIA.

Inopia miſeratione potius quàm odio eſt digna. 453.

INSANIA.

Inſani eſt decori ita cupidum eſſe, vt propriam ſalutem negligas. 521.

INVIDIA.

Vnum eſt doloris, quæ homines ex aliorum bonis capiunt remedium, ſi nimirũ qui inuident aliorum bonis, non putent ea eſſe amplius aliena. 201.

Eos quos in ſua poteſtate tenet inuidia ſupere non ſinit. 962.

IRRITATIO.

Omnes qui irritati ſunt, præſertim verò ſi ſint infimæ conditionis homines, ſolent aduerſus ſuperbos exaſperari, & mites ac faciles ſe præbere iis à quibus comitate officiorum fouentur.

IVDICIVM HVMANVM.

Omnes hoc natura comparatum habent, vt ex ſuis rebus domeſticis iudicium faciant de iis quæ de aliis dicuntur, & quód credibile eſt non credendum exiſtiment. 391.

IVS.

Tum in priuatis, tum in publicis diſceptationibus à iure deducenda ſunt orationis exordia. 548.

IVS BELLI.

Quæcunque quis ſua virtute hoſtibus ademit, & ſibi comparauit, eas ſuis poſteris tanquam res proprias relinquit. 506.

IVS GENTIVM.

Commune omnium Gentium ius vetat quenquã cau-

ſæ di-

ſæ dictione aut iudicio fraudari.387.388.

IVSTITIA.

Ob tẽperantiã & iuſtitiã homines,ſe minùs mutuò lę dentes, magis ſunt concordes,& felicitatẽ non fœdiſsimis voluptatibus,ſed honeſtate metiuntur.126.

Pudore modeſtia ac iuſtitia omnis ciuilis ſocietas cõſeruatur.509.

Omnes res mortalium inſpicit iuſtitia.973.

Inter virtutes Iuſtitia mediocritatis nomen obtinere debet. Nam non ſolùm ſi infra modum ſit, verum etiamſi modum excedat, ipſis hominibus conducere nõ ſolet:& interdũ magnas illis calamitates adfert,eóſque in mortes miſerabiles & lues inſanabiles conlicit.734.

LEGES.

Bonis legibus & honeſtorum ſtudiorum æmulatione, pia, temperans, iuſta & re bellica præſtans ciuitas redditur.126.

Legum ſcripta tranſgredi,& vim iure potiorem facere,certè hoc non eſt amplius populare, ſed(ſi veritatem audire vultis)tyrannicum.610.

Ex qua ciuitate iura & leges expelluntur in eam ſeditio bellúmque ingredi ſolet.622.

LENITAS.

Græciæ ciuitates intempeſtiua lenitate, quã res ipſæ non requirebant,prauorum ſtudiorum principia admiſerunt,quæ poſtea neque impedire,neque tollere potuerunt,ob quæ in fœdas & inſanabiles calamitates coactæ ſunt venire.455.

LEX NATVRÆ.

Hæc lex naturæ apud omnes gentes recepta eſt,quam nullum tempus delebit,vt ſuperiores inferioribus imperent.6.

Hoc cõmuni naturæ lege apud omnes gentes eſt receptum,vt qui iniuriam eſt paſſus,ei ſit infenſus à quo eam accepit.690.

LIBERTAS.

In omnibus mortalibus libertatis deſiderium eſt innatum:& iis qui inuiti & coacti miſerias perferunt quæuis vel leuiſſima occaſio ad res nouandas idonea videtur.378 379.

In omnibus libertatis deſiderium innatum eſt. 491.

Omnium humanorum bonorum libertas maximum putatur.978.

LVXVRIOSI.

Qui ventri, & fœdiſsimis voluptatibus indulgentes propterea patrimonium abſumpſerunt, dedecus & detrimentum Reipub.ſunt exiſtimandi,& Reſpub. magnum factura eſt quæſtum, ſi ipſi vltro ex vrbe excedant.456.

MAGISTRATVS.

Omnibus grauis eſt magiſtratus cui nullum certum tempus eſt præfinitum,& qui nullis actorum ſuorũ reddendis rationibus obnoxius eſt: vnde tyrannis naſcitur.370.

Hominibus rempublicam tractantibus puto valde neceſſariam eſſe præteritarum rerum cognitionem,vt in ſimilibus caſibus exempla in promptu habeant quæ ſequantur.443.

Iis qui de repub. conſultant omnia quæ veriſimiliter accidere poſſunt ſunt proſpicienda.639.

Viris ciuilia negotia tractantibus,quemadmodum cæteris hominibus illud cõmune eſt, vt omnium eorum quæ rebus adhærent contemplatione pleniſſima delectentur.943.

METVS.

Omnes qui inter ſe diſsident,communis periculi metus conciliare ſolet.694.

METVS INANIS.

Multos exercitus eóſque ingentes ob nullum alium formidabilem caſum magis quàm ob inanem metũ iam funditus deletos ſcimus.226.

MISE-

MISERICORDIA.

Miſericordia non parum confert ad leuandas communes mortalium miſerias. 143.

MODERATIO.

Maxima laus eſt, vt vnius viri, ita etiam totius ciuitatis ſecundis ſucceſſibus non corrumpi, ſed æquo & moderato animo bona ſua ferre. 490.

Rerumpub. principes qui moderatè ſe geſſerunt patrias ſuas ſeruarunt. 526.

Non vi ſed manſuetudine humilioris fortunæ homines vincendi ſunt: neque indecora ſed neceſſaria exiſtimanda eſt moderatio, præſertim verò ſi animo beneuolo vtamur erga ciues qui nobiſcū viuūt. 605.

MODESTIA.

Pudore, modeſtia ac iuſtitia omnis ciuilis ſocietas conſeruatur. 509.

MORES HVIVS SECVLI.

In omnium noſtrûm moribus non amplius habitant priſci animi: ſed à nonnullis grauitas ſuperbiæ, iuſtitiæ ſtultitiæ, fortitudo inſaniæ, prudentia fatuitatis nomine appellatur. Contrà verò quæ apud illos priſcos odioſa erant, hæc nunc extolluntur, & hominibus corruptis admiranda bona videntur, & ignauia ſcurrilitas, malignitas & verſutia pro ſapientia habetur, & qui omnibus in rebus ſunt impudentes, & qui in nullo bono propoſito ſunt cōſtantes, dociles ac tractabiles cenſentur: quæ vitia iam multas potentes ciuitates funditus euerterunt. 842.

MORS.

Mors omnibus mortalibus eſt fatalis, ignauis æquè ac fortibus: ſed præclara & glorioſa mors ſolis viris fortibus contigit. 480.

MVNIMENTA.

In bellis externis profundæ altæque foſſæ non ſunt Munimenta ſatis idonea ad certam ſecuræ ſalutis ſpē hominibus incluſis afferendam: ſed hoc tantùm

pollicentur, oppidanos repentina hoſtium incurſione obſeſſos cladem nullam accepturos: neque ſi inteſtini tumultus in Republ. exorti fuerint priuatæ ædes cuiquam refugium ſatis tutum præbent. Ad vitam enim tranquillè degendã hæc ſubſidia & ſolatia ab hominibus inuenta ſunt, quæ neque inſidias quæ vicinis tenduntur ita arceant vt illi miſeri nõ ſint: neque etiam faciunt vt qui inſidiis appetuntur, quamuis in tuto ſint, tamen confidant. Nec vlla vnquam vrbs his ſolis ornamẽtis felicitatem & amplitudinem diurnam ſibi quæſiuit: neque contra vlla vnquam ciuitas, quod ſumptuoſis ædificiis priuatis publicíſque caruiſſet, prohibitum fuit quominus & ampla & fortunata euaderet. Sed aliud eſt quod vrbes ſeruat & magnas ex paruis facit. In externis bellis ipſa armorum potentia, quæ audacia & exercitatione comparatur. At in ciuilibus perturbationibus ciuium concordia. 111.

NATVRA.

Hæc lex Naturæ apud omnes gẽtes recepta eſt, quam nullum tempus delebit, vt ſuperiores inferioribus imperent. 6.

NECESSITAS.

Hominibus quotidiani victus inopia laborantibus. Neceſſitas audaciam facilè præbere poteſt. 26.

Neceſſitas eſt humana natura potentior. 452

NOBILITAS.

Humanam nobilitatem in nulla alia re quàm in ipſa virtute poſitam cenſemus. 206.

NOMEN.

Neque exiſtimabant nomen inuidioſum & moleſtum imponendum magiſtratui qui ciuitatis liberæ adminiſtrationem haberet, tum ipſorum ſubditorũ cauſa, ne odioſis apppellationibus perturbarentur, tum etiam vt cauerent ne iis qui magiſtratus acciperẽt vel per imprudentiam ab aliis iniuria fieret, vel ipſi

aliis

aliis facerent.462.

OFFICIVM.

Præſtat ſerò incipere officium quàm nunquam. 784.

ORATIO.

Fermè omnes Orationem animi vniuſcuiuſque imaginem eſſe exiſtimant.2.3.

Quæ oratione dirimi non poſſunt, de his decerni ſolet armis.207.

OPINIO.

Grauis eſt ac perniciosa in bellis vel proditionis ſociorum vel nouorum hoſtium aduentus inanis opinio quæ animos militum occupat.226.

PAVPERES.

Qui fortunæ iniquitate ſua patrimonia amiſerunt, iis de bonis priuatis eſt benefaciendum.456.

PATRIA.

Patriam exiſtimo non eam ciuitatem quæ me in ciuē abnegauit, ſed eam à qua ciuis ſum factus licet ſim peregrinus: & regionem amicam puto non eam in qua affectus ſum iniuria, ſed in qua tutò manere poſſum.675.

PAX.

Equidem cenſeo eam pacem quæ fit inter cognatos & amicos eſſe præſtantiſſimam & honeſtiſſimam quū omnis iræ extincta & omnibus malis obliuionis mādatis, omnes ſibi inuicem ſine dolo, vltrò citróq. illatas & acceptas iniurias condonāt. Minus verò honeſtam eam eſſe iudico in qua ipſa quidem populi multitudo criminibus liberatur, ſed illi ſoli qui ſe mutuis iniuriis affecerunt coguntur iudicium ſubire, cauſam dicere & iure diſceptare.199.200.

PECCATVM.

Eum qui ſemel vel precibus adductus, vel vi coactus peccauit, in cæteris eodem modo ſe gerere nō oportet: ſed memorem prioris peccati cauere ne in poſterum in aliud ſimile incidat.632.

PERFIDI.

Iſti lōgè deteriores ſunt vel ipſis manifeſtis hoſtibus, & longè grauiori pœna digni. Nā facilè eſt cuiuis ab iſtorum inſidiis ſibi cauere, & eos quiuis hoſtiliter congreſſos repellere poteſt: ſed ab amicis qui hoſtiliter ſe gerunt, illi qui iam ſunt præuenti neque facilè ſibi cauere, neque eos propulſare poſſunt. 234.

PHILOSOPHI.

Veri Philoſophi philoſophiam non verborum ſed præclarorum facinorum exercitationem putant. 943.

PLEBS.

Plebi ingratæ res iniuſtas ac nefarias expetenti non obtemperandum eſt. 534.

Plebs eſt tyrannis ex multis capitibus conſtans. 534.

Amentiæ vulgus maximè eſt obnoxium. 535.

POENÆ.

Pœnæ leues non poſſunt refrenare iuuentutis inſaniā & ingenij ferocitatem: neque poſſunt rerum honeſtarum cōtemptores ad temperantiā reducere. 134.

POPVLVS.

Reliqua turba (populus) eſt ciuitatis corpus, vim ac robur ad virorum præſtantiſſimorum conſilia exequenda miniſtrans. 205.

PRODITIO.

Homines ob cætera quidem delicta admiſſa ſolēt iraſci: ſed quando eſt aliqua proditionis ſuſpicio, exiſtimant magnę eſſe prudentiæ, ſi vel vano metu territi, potius ſibi ab ea caueant quàm ob eius contemptionem ſe funditus euerti patiantur. 396.

PROSPERITAS.

Omnis proſperitas maximè inuidioſa eſt, præſertim ea in qua eſt contumelia & aſperitas in homines afflictos ac miſeros, ac in noſtrā poteſtatē redactos. 491.

PROVIDENTIA.

Prouidentia præſtantior eſt quàm pœnitentia, & impro-

probis fidem non adhibere eſt maioris prudentiæ, quā fide illis antè habita, eos poſtea accuſare. 965

PROVIDENTIA DIVINA.

Diis curæ ſunt res mortalium. 300.

Diuina prouidentia ſemper & aliâs vrbem Romam ex periculis eripuit, & ad mea vſque tempora incolumem etiam tuetur. 440.

PRVDENTES.

Hominum eſt prudentia præditorum amicis inimicitias condonare: contra, ſtultorum & barbarorum eſt, amicos cum inimicis tollere. 387.

Homines, qui alios antecellunt prudentia, quam longa ætas & longa adfert experientia: antequàm rem aggrediantur euentum eius ſpectandum putant, non alterum tantùm quem ſibi optant, ſed eum etiam qui præter omnem expectationem accidere poteſt. 695.

Prudentes, & Reipubl. adminiſtrandæ periti, publica commoda priuatis ſimultatibus potiora ducunt. 961.

PSEVDOHISTORICI.

Qui de rebus obſcuris, aut priuatis, aut nullius momenti hiſtorias conſcribēdas ſuſcipiunt, ſiue quod cupiant innoteſcere & qualecumque nomen adipiſci, ſiue quod copiam & vim in dicendo oſtentare velint, eos ob hanc cognitionem poſteri neque æmulantur, neque ob eloquentiam laudant, quia in animis eorum, qui hiſtorias ipſorum legendas ſuſcipiunt, opinionem relinquunt ſe tale vitæ genus ſequutos, qualia ſunt ſcripta quæ in lucem ediderunt. Fermè enim omnes orationem animi vniuſcuiuſque imaginem eſſe exiſtimant. At illi qui præſtantiſſima argumenta eligunt, ſed temerè ac negligenter ea ex quibuſlibet rumoribus componunt ex tali propoſito nullam laudē referunt. Indignum enim cēſemus, ſi qui de claris ciuitatibus & viris am

pla potentia præditis hiſtorias conſcribunt,ſint in-conſiderati aut ſocordes.2.3.

PVDOR.

Pudore,modeſtia ac iuſtitia omnis ciuilis ſocietas cõſeruatur. 509.

PVSILLANIMITAS.

Talibus acceptis reſponſis Romani non abiecerũt animos,id quod ſolet accidere iis qui magnũ aliquod bellum ſuſcipiunt, & qui nullam auxiliorum ſpem habent.450.

REGES.

Reges olim & quotquot à Patre traditum regnum accepiſſent,& quos ipſa plebs ſibi principes conſtituiſſet,conſilium habebant quod ex Optimatibus conſtabat,vt Homerus & antiquiſſimi poetæ teſtantur. Neque(vt noſtro ſeculo)regnum priſcorũ dominatus erat nimium ſui iuris, neque ab vnius ſententia pendebat.121.

REPREHENSIO.

Aliena facta reprehendere, vel cuilibet facillimum eſt.816.

RESPVBLICA.

Reipublicæ ſumma in publicorum & priuatorum ædificiorum ornatu & ſplendore ſita non eſt.Neque enim in bellis externis profundæ altæque foſſæ ſunt munimenta ſatis idonea ad certam ſecuræ ſalutis ſpem hominibus incluſis afferendam: ſed hoc tantùm pollicentur,oppidanos repentina hoſtium incurſione obſeſſos cladem nullam accepturos.111

Bonis legibus & honeſtorum ſtudiorum æmulatione, pia,temperans,iuſta & re bellica præſtans Reſpubl. redditur.126.

RESPVBLICA BENE INSTITVTA.

Apud nos imperat,& Senatus eſt,ac Reipub.conſulit, aliiſque honoribus fruitur, non qui multum opibus pol-

poſſet, neque qui longā ſuorum maiorum indigenarum ſeriem poteſt oſtendere, ſed quicunque his honoribus fuerit dignus. 205.

Rempublicam ſimilē eſſe vni homini dicebat in quo per quandam proportionem ac ſimilitudinem animus ſenatum, corpus verò plebē refert. Si igitur patiantur plebem dementem imperare Senatui, ita illos facturos dicebat, vt qui animum corpori ſubiiciunt, & qui non ex rationis præſcripto, ſed pro ſua libidine viuunt. Quòd ſi aſſuefecerint plebem vt patiatur ſe regi & duci à Senatu, ita facturos vt qui animo corpus ſubiiciunt, vitæque genus degunt & ſectantur, quod eſt optimum, non autem quod eſt iucundiſſimum. 455. 456.

Reſpub. quodammodo humano corpori ſimilis videtur. Vtrumque enim eſt compoſitum, & conſtat ex multis partibus, quarum ſingulæ nec eādem vim habent, nec vſus pares exhibent. &c. 563.

Quodnam maius infortunium Reipublicæ accidere poteſt, quàm ſi optimi quique viri excindantur? 929.

SEDITIO.

Omnis Seditio in quauis ciuitate curari poteſt, ſi diſſidiorum cauſæ tollantur. 560.

SILENTIVM.

Quæ multi ſciūt, ea ne per minimum quidem temporis ſpatium tegi ſolent. 235.

SOCIETAS CIVILIS.

Pudore, modeſtia ac iuſtitia, omnis ciuilis ſocietas conſeruatur. 509.

SOCIETAS HVMANA.

Quicquid ex multis partibus conſtat, ita natura comparatum eſt vt aliqua eius pars laboret: præterea neque ſemper pars quæ in humano corpore laborat reſecanda eſt. Ita enim reliquum corpus aſpectu turpe eſſet, nec ipſa natura diutius

duraret, neque etiam ciuilis ſocietatis pars ægrè expellenda eſt: hoc enim pacto corporis ciuilis partibus paulatim depereuntibus, totum corpus exiguo temporis ſpatio interiret. 526.

STVDIA.

Qualia ſunt publica ciuitatum ſtudia, talis eſt etiam priuatorum vita. 455.

STVLTI.

Omnium ſtultorum id ſemper eſt ingenium, vt quum quis ipſis aſſentatur, magnificè de ſe ſentiant: at quum terror illis incutitur, ſapiant. 457.

Scitis omnes ſtultos (præſertim verò vulgus) in humiles arroganter, erga ſuperbos demiſſè ſolere ſe gerere. 538.

SVPERBI.

Deorum indignatio, omnibus ſuperbis imminet. 143.

Omnes qui ſuperbi ſunt, & qui ſupplicum preces cum contumelia repellunt, in deorum indignationem incurrere, & tandem in miſeras calamitates incidere animaduerti. 723.

TEMPERANTIA.

Ob temperantiam & iuſtitiam homines ſe minus mutuò lædentes, magis ſunt concordes, & felicitatem non fœdiſſimis voluptatibus, ſed honeſtate metiuntur. 126.

TEMPVS.

Tempus omnes res præclaras delet. 113.

Ipſa tempora multas res innouant. 463.

TYRANNI.

In tyrannis nulla eſt fides. 959.

Tyrannorum cupiditates ſunt infinitæ, vt veriſimile eſt, quippe quæ metu cohibentur. 991.

TYRANNIS.

Tyrannis omnibus ſtudioſis libertatis eſt inuiſa. 378.

Animi inconſtantia, vel victus inopia, vel deſiderium

rium licentiæ & commodorum tyrannidem comi-tari ſolent. 389.

Vnius viri dominatus ſi fuerit crudelis & inſolens & tyrannica ſtudia inſectari cœperit, à paucis iiſque bonis viris euertitur: ac paucorum dominatus qui ex optimis quibuſque viris conſtat, quum diuitiis & ſodalitiis clarus iuſtitiam cæteráſque virtutes contemnit, à prudenti populo tollitur, populus verò quum à modeſtia recedere & ad iniuriam tranſire incipit, ab optimo viro ad ſuum officium vi retrahitur. 638.

In vulgo tyrannis naſci ſolet. 869.

TYRANNVS.

Nullus eſt qui non videat manifeſtè ex plebis adulatione omnẽ tyrannũ fieri: & compendioſiſſimam eſſe viam iis qui ciuitatis libertatem opprimere volunt eam quæ per fauorem peſſimorum ciuium ducit ad potentiam. 533.

VERITAS.

Veritas prudentiæ & ſapientiæ initium, in hiſtoriis eſt recondita. 2.

VIR.

Pro viro eum nõ habuerim, qui nec hoſtibus eſt infenſus, nec ſuæ ſalutis autores beneuolentia proſequitur. 675.

Equidem exiſtimo indignum viro, cui virtus quantulæcunque curæ eſt, ſi ſine vllo diſcrimine inimicos & amicos occidat, & grauem atque implacabilem iram gerat in eos à quibus aliqua iniuria fuerit affectus præſertim verò ſi ſæpius pœnas de illis, eáſque acerbas ſumpſerit. 692.

Nullus vnquam è mortali & caduco ſemine vir abſolutè bonus naſcetur. 734.

VIR MALVS.

Abſurdum eſt putare eum qui ab aliquibus ex bono malus fuerit factus, eundem ab illis iterum ex malo bonum fieri poſſe. 957.

VIRTVS.

Res præclaras aggredi arduum paucíſque datum. 816.

VIRTVTES.

Videtur verum eſſe quod ab antiquis philoſophis dictum eſt, morales virtutes eſſe mediocritates, non autem extremitates: præcipuè verò iuſtitiam. 734.

VITA.

Vita affert multa, eáque contra expectationem noſtram. 226.

Qualia ſunt publica ciuitatum ſtudia, talis eſt etiam priuatorum vita. 455.

VRBES.

In bellis externis profundæ altæque foſſæ non ſūt munimenta ſatis idonea ad certam ſecuræ ſalutis ſpem hominibus incluſis afferēdam: ſed hoc tantùm pollicentur, oppidanos repentina hoſtium incurſione obſeſſos cladem nullam accepturos. 111.

Vrbes exiguæ & infrequentes, ac propterea infirmæ, neque alias, neque ſeipſas regere poſſunt. 206.

Vrbem in periculis deſerere, omnibus publicæ ſalutis ſtudioſis id eſt metuendum. 451.

VSVS RERVM.

Omnia honeſta & vtilia videntur vtentibus, quando quis rectè illis vtitur: turpia verò & detrimentoſa, quando malos patronos & defenſores ſunt nacta. Huius autem rei cauſa eſt ipſa natura, quæ addit omnibus bonis quaſdam etiam inſitas peſtes. 468.

VTILIA.

Res honeſtæ & vtiles ſemper apud homines potius, quàm nuſquam opportunè dici poſſunt. 957.

VVLGVS.

Vide, plebs.

FINIS.

DIONYSII, ALEXANDRI, F. HALICARNASSEI, ROMANARVM ANTIQVITATVM

LIBER PRIMVS.

BREVIARIVM LIBRI.

1 *Authoris præfatio, in qua, poſt neceſſariũ exordium de veri hiſtorici ingenio & officio, hiſtoriæ Romanæ præſtantiam, conſilii ſui in ea ſcribẽda rationes, & adminicula quibus, ad opus inchoandum & abſoluendum, ſit vſus, oſtendit.*

2 *De priſcis primiſque Romæ incolis Siculis, quos Aborigines ſequuti ſunt, & horum migrationibus ac ſedibus.*

3 *Aboriginibus Pelaſgi & Tyrrheni ſuccedunt, his Arcades.*

4 *Græcorum aliorum in Italiam, duce Hercule, aduẽtus.*

5 *Herculis in Italia res geſtæ, & poſt eius diſceſſum quæ in Italia contigerint.*

6 *Aduentus Æneæ in Italiam, & variæ eius peregrinationes, antequam cum Latinu fœdus iniret, firmámque in Latio obtineret ſtationem.*

7 *Æneæ maiores, regnum, ſucceſſor Aſcanius, cuius geſta recenſentur.*

8 *Syluius Aſcanio ſuccedens, Æneam filium reliquit, poſt quem Latinus, Alba, Capetus, Capys, Calpetus, Tiberinus, Agrippa, Allades, Auentinus, Procas, Amullius, Numitor, ſceptrum regni Latini tenuerunt.*

9 *Roma, quando, à quibus & quoties fuerit condita.*

10 *Poſtremorum Romæ conditorum, Remi, videlicet ac Romuli origo & natales.*

II Quæ acciderunt dum Roma conderetur à Remo & Romulo. Porrò, à Troia capta & Aeneæ aduentu ad Romam poſtremò conditam & primum Romuli (Remo fratre cæſo) numerantur anni 437. vt ter Dionyſius annotat, qui Romam, ſeptima Olympiade exſtructam eſſe aſſerit.

PROOEMIVM.

RATIONES quæ in hiſtoriarũ prooemiis reddi ſolent, *licet* minimè velim, *tamen de me* præfari cogor: ſed nec in propriis laudibus, quas auditoribus moleſtas eſſe ſcio, diutius immorari, nec in alios ſcriptores inuehi (quemadmodum Anaxilaus & Theopompus in ſuæ hiſtorię prooemiis fecerunt:) at mea cõſilia aperire decreui, quibus impulſus fui, quum animum ad iſtud opus componendum appuli, & rationem reddere facultatum per quas rerum ſcribendarum cognitionem ſum adeptus. Perſuaſum enim habeo, iis qui volunt ſui ingenii monumenta poſteritati relinquere, quæ vnâ cum ſuis corporibus à vetuſtate minimè deleantur, præcipuè verò iis qui ſcribunt hiſtorias, in quibus veritatem, prudentiæ & ſapientiæ initium, reconditam omnes exiſtimamus, primùm eligenda eſſe argumenta præclara & magnifica, & quæ magnam vtilitatem lectoribus afferant: deinde cum magna diligentia & induſtria idonea ſubſidia ad argumentum ſcribendum paranda. Qui enim de rebus obſcuris, aut prauis, aut nullius momenti, hiſtorias conſcribendas ſuſcipiunt, ſiue quòd cupiant innoteſcere, & qualecunque nomen adipiſci, ſiue quòd copiam & vim in dicendo oſtentare velint, eos ob hanc cognitionem poſteri neque æmulantur, neque ob eloquentiam laudant: quia in animis eorum qui hiſtorias ipſorum legendas ſuſcipiunt, opinionem relinquunt, ſe tale vitæ genus ſequutos, qualia ſunt ſcripta quæ in lucem ediderunt. Fermè enim omnes oratio-

nem,

nem, animi vniuſcuiuſque imaginem eſſe exiſtimant. At illi qui præſtantiſſima argumenta eligunt: ſed temerè ac negligenter ea ex quibuſlibet rumoribus componunt, ex tali propoſito nullam laudem referunt. Indignum enim cenſemus, ſi, qui de claris ciuitatibus & viris ampla potentia præditis hiſtorias conſcribunt, ſint inconſiderati aut ſocordes. Quum igitur hiſtoricis hæc neceſſaria & inprimis ſpectanda exiſtimarem, magnáque diligentia *in his præceptis obſeruandis* vſus eſſem, ea neque ſilentio præterire, neque in alio quopiã loco potius quàm in ipſo operis proœmio collocare volui. QVOD igitur præclarum & magnificum multiſque vtile argumentum ſumpſerim, haud longa oratione (credo) probandum erit, iis ſaltem qui hiſtoriæ communis non ſunt penitus imperiti. Siquis enim animum aduertens ad populorum gentiúmque imperia, quæ à ſuperioribus vſque ſeculis memoriæ ſunt prodita, & ſeparatim vnumquodque conſiderans, & inter ſe collata examinans, velit dignoſcere quódnam ex iis maximum dominatum quæſierit, & pace bellóque res clariſſimas geſſerit: is comperiet quomodo imperium Romanum cætera omnia quæ ante ipſum memorantur, longè ſuperarit, non ſolùm imperij magnitudine & rerum geſtarum ſplendore, quas nulla dum oratio pro earum dignitate ornauit: ſed etiam longitudine temporis, quod ipſum ad noſtram vſque ætatem propagauit. Nam peruetuſtum illud Aſſyriorum imperium, & quod ad fabuloſa vſque tempora reuocatur, exiguam quandam Aſiæ partem obtinuit. Medicum verò imperium euerſo Aſſyrio, & parta maiore potentia, *non* diu non retinuit ſed quarta ætate euerſum eſt. At Perſę qui Medos debellarunt, tota ferè Aſia tandem ſunt potiti: ſed Europęas etiã gentes aggreſſi, paucas ſibi adiunxerunt, imperiúmque nõ multò ampliùs quàm ducentos annos retinuerunt. Imperium verò Maced o-

nicum, fractis Perſarum opibus, imperii amplitudine omnia quotquot ante fuerant, ſuperauit: ſed ne ipſum quidem diu floruit, at poſt Alexandri obitum in peius cœpit ruere. Statim enim in multos principes à ſucceſſoribus diſtractum, & poſt illos ad ſecundam vſque tertiámve ætatem progreſſum, ipſum per ſe debilitatum eſt, tandémque à Romanis deletum. Verùm, ne ipſum quidem omnes terras omniáque maria in ſuam ditionem redegit, neque enim Africæ, quę latè patet, niſi partis Aegypto proximæ, potitum eſt: neque totam Europam ſubegit, ſed ab eius ſeptentrionalibus partibus ad Thraciam vſque proceſſit, ab occidentalibus verò vſque ad Adriaticum mare deſcendit. Superiora igitur imperia, quæ clariſſima fuerunt, vt ex hiſtoria accepimus, tantum incrementum tantúmque robur adepta, euerſa ſunt: nam Græcorum opes nequaquam cum his ſunt conferendæ: quia neque tantam imperij amplitudinem, neque tam diuturnum ſplendorem habuerunt. Athenienſes enim annos duodeſeptuaginta ipſi tantùm oræ maritimæ, atque ne huic quidem toti, ſed ei quæ eſt intra Euxinum mare & Pamphilium pelagus, quo tempore maximum maris imperium habuerunt, imperarunt. Lacedæmonij verò, quum Peloponneſi & reliquæ Græciæ eſſent domini, ad Macedoniam vſque imperium propagarunt: ſed à Thebanis eo ſpoliati fuerunt, quum ne triginta quidem integros annos id retinuiſſent. At reſp. Romana totius terræ, quæ non eſt deſerta, ſed ab hominibus incolitur imperium habet: & totius maris eſt domina, non ſolùm eius quod eſt intra columnas Herculis, ſed & Oceani quacunque nauigari poteſt, primáque & ſola poſt hominum memoriam ortu & occaſu fines imperij ſui terminauit: eiúſque potentia non ad exiguum tempus durauit, ſed quantum nulli alii vel reipub. vel regno contigit. Statim enim ab initio poſt vrbem conditam finitimas gentes,

gentes, quæ multæ & bellicoſæ erant ſibi adiunxit, omnéſque aduerſarios ſemper ſubigendo progreſſus fecit. Ab his autem rebus vſque ad Cl. Neronem iterum & Calpurnium Piſonem coſſ. qui CXCIII. Olympiade creati fuerunt, iam ſunt ſeptingenti quadraginta quinque anni. Ex quo autem totam Italiam ſub egit, & totius orbis terræ imperium affectare eſt auſa, exturbatis è mari Carthaginenſibus qui opibus naualibus plurimum pollebāt, & Macedonia in ſuam poteſtatem redacta, quæ eo tempore terreſtribus copiis plurimum poſſe exiſtimabatur, nullum amplius habens aduerſarium, aut barbaram gentem aut Græcam, ſeptimam iam ætatem ad meam vſque omnium locorum domina permanet. Nec vlla gens eſt (vt ita dicam) quæ de vniuerſi orbis principatu cum ea contendat, aut eius imperium detrectet. Sed enim, quod neque leuiſſimum argumentum (vt dictum eſt) delegerim, neque in rebus futilibus & obſcuris immorari ſtatuerim, verùm de ciuitate maximè illuſtri ſcribam, & de rebus geſtis, quibus ſplendidiores à nullo oſtendi poſſent, non video cur prolixiore oratione ſit probandum. QVOD autem non ſine conſilio & matura prouidentia ad narrandum priſcas de ea hiſtorias animum aduerterim, ſed mei conſilii probabiles rationes habeam, quas reddam, pauca præfari volo: ne qui eorum, qui in omnibus rebus ad criminandum ſunt propenſi, nondum auditis iis quæ ſum declaraturus, mihi ſuccenſeant, quòd ciuitatis noſtra ætate celeberrimæ, ab initiis valde obſcuris & humilibus, atque indignis quæ hiſtoriæ mandentur, profectæ, nec multis ante ſeculis ſplendorem & gloriam adeptæ, (ex quo Macedonicum imperium euertit, & bella Punica feliciter confecit) quum illuſtre aliquod argumentum mihi ſuſcipere liceret, ad antiquitates parū illuſtres, ſcribendum declinarim. Adhuc enim omnibus ferè Græcis vetus Romanæ ciuitatis hiſtoria eſt ignota, &

quædam opiniones non veræ, ſed ex quibuſlibet ac vanis rumoribus natæ multos deceperunt quoſdam ſine laribus, & errones ac barbaros, eóſque minimè liberos, eius conditores fuiſſe: ipſam verò non pietate & iuſtitia cæteriſque virtutibus ad omnium imperium temporis progreſſu prouectam, ſed caſu quodam & iniquitate fortunæ, quæ maxima bona hominibus maximè indignis temerè largitur. atque homines maligni fortunam apertè incuſare ſolent, quòd nequiſſimis barbaris bona Græcorum dederit. Sed quid opus eſt alios memorare? quando etiam ſcriptores nonnulli auſi ſunt hæc in ſuis hiſtoriis ſcripta rélinquere barbaris regibus, qui imperium oderant, quibus ipſi perpetuò inſeruientes, & ad voluntatem loquentes, hiſtorias, neque iuſtas neque veras in eorum gratiam compoſuerunt. Quum igitur has falſas opiniones (vt dixi) ex animis meorum ciuium velim euellere, & veras in earum locum inſerere, de vrbis conditoribus, quínam fuerint, & quibus ſinguli temporibus conuenerint, & quibus acti caſibus patrias ſedes reliquerint, in hoc libro declarabo: in quo polliceor me demonſtraturum eos & Græcos fuiſſe, & ex gentibus non minimis aut viliſſimis conueniſſe. Res vero quas ſtatim ab vrbe condita geſſerunt, & ſtudia quibus eorum poſteri ad tantam imperii amplitudinem progreſſi ſunt, facto initio ab inſequenti libro narrabo: nihil, quantum in me erit, omittens eorum quæ digna ſunt quæ hiſtorię mandentur: vt hominibus tunc demum veritate cognita, in mentem veniat quæ decet etiam de hac ciuitate ſentire, niſi animo penitus ſæuo & hoſtili in eam ſint: neque iuſtam ſeruitutem moleſtè ferre: (hæc enim lex naturę apud omnes gẽtes eſt recepta, quam nullũ tẽpus delebit, vt ſuperiores inferioribus imperent) neque fortunam incuſare, quaſi indignę ciuitati tãtum imperium & tã diuturnũ gratis dederit: hoc ſaltem ex ipſa hiſtoria edoctis, quòd *hæc vrbs* ſimulatque primùm eſt

condita

condita, protulit ſexcentas virtutes virorum, quibus nec pietate, nec iuſtitia, nec perpetua per omnem vitam temperantia præſtantiores, ac ne rebus quidem bellicis certatores excellentiores vlla vnquam ciuitas aut Græca aut barbara tulit: ſin minus, ab oratione abſit inuidia: pollicitationem enim rerum quæ omnem penè fidem ſuperant, & quæ ſunt admirandæ, neſcio quid eiuſmodi comitatur: neque omnes qui eam ad tantam imperij amplitudinem prouexerunt, à Græcis ignorantur, quòd hiſtoricum celebrem nacti non fuerint. Nulla. n. de iis Græca hiſtoria accuratè ſcripta ad noſtra vſque tempora in lucem predijt, præter quædam compendia in ſummam redacta, eáque perbreuia. Ac primùm quidem Hieronymi Cardiani hiſtorici, qui Romanas antiquitates in hiſtoria de Epigonis breuiter perſtringit: deinde Timæi Siculi, qui res quidem priſcas vniuerſali hiſtoria complexus narrauit, at bellis cum Pyrrho Epirota geſtis proprium volumen ſeparatim dicauit, his adde Antigoni, Polybij, Sileni, & ſexcentorum aliorum qui res eaſdem, ſed diuerſa ratione, ſunt aggreſſi. Quorum vnuſquiſque exiguum opus, ac ne id quidem debita cura & diligentia, ſed ex quibuſlibet vanis rumoribus compoſitum ſcriptis mandauit. His autem ſimiles, & nulla in re diſcrepantes hiſtorias in lucem ediderunt Romani homines quotquot res priſcas ſuæ ciuitatis ſermone Græco ſcripſerunt: quorum vetuſtiſſimi ſunt. Q. Fabius, & L. Cincius, qui ambo bellis Punicis floruerunt. Horum virorum vterque res quibus ipſe interfuit, vtpotè probè ſibi notas, diligenter ſcriptis mandauit: res verò priſcas, quæ poſt vrbem conditam geſtæ ſunt, ſummatim percurrit. Has igitur ob cauſas præclaram hiſtoriam ſuperioribus intactam viſum eſt mihi ſilentio non præterire: ex qua accuratè ſcripta hæc duo, quæ ſunt & optima & æquiſſima, eueniunt: & viri fortes qui fatum ſuum impleruntur, gloriam im-

mortalem adipiſcantur, & à poſteris laudentur (quæ faciunt vt mortalis natura ad diuinam proximè accedat, nec rerum geſtarum memoria vnà cum ipſo corpore pereat) vtque diuinorum illorum virorum & præſens & futura progenies non iucũdiſſimum & facillimum, ſed generoſiſſimum & laborioſiſſimum vitæ genus ſequatur: dum ſecum reputat debere eos qui generis præclara primordia cœperunt, magnificè de ſe ſẽtire, & nulli rei maiorum inſtitutis indignę operam dare. Ego verò, qui non aſſentationis cauſa ad hoc opus animum appuli, ſed veritatis & æquitatis ſtudio, (qui præcipuus debet eſſe omnis hiſtoriæ ſcopus,) primùm quidem vt conſilium meum omnibus viris bonis, & honeſtarum magnarúmque rerum cognoſcendarum cupidis fructuoſum eſſe demonſtrem: deinde verò gratiam, quam poſſum referam ciuitati, memor educationis, & aliorum commodorum quibus in ea degenti mihi frui contigit. QVVM autem conſilii mei rationem *iam* reddiderim, volo adhuc verba facere de adiumentis quæ habui quum hoc opus ſcribendum aggreſſurus eſſem. Fortaſſe enim qui priùs legerunt Hieronymum, aut Timæum, aut Polybium, aut aliquem ex aliis ſcriptoribus, de quibus paulo antè mentionem feci, quòd ſua ſcripta in ſummam redegerunt, breuitérque perſtrinxerunt, quum multa quæ à me ſcribuntur apud illos non inuenerint, hæc à me fingi ſuſpicabuntur, & vnde ego hanc rerum cognitionem adeptus fuerim ſcire volent. Ne quis igitur talem de me opinionem concipiat, præſtat vt quibus rationibus impulſus, & quibus commentariis adiutus fuerim explicem. Ego cum in Italiam nauigaſſem, ſtatim poſt finem bello ciuili ab Auguſto Cęſare impoſitum, circa mediam Olympiadem centeſimamoctogeſimam ſeptimam; & ab illo tempore ad hanc vſque diem annos viginti & duos Romæ manſiſſem, & ſermonem Romanũ edidiciſſem, literarúmque illius regionis cognitio

nem

nem adeptus fuiſſem, toto hoc tempore in curam eorum, quæ ad huius mei operis argumentum ſpectabant, perpetuò incubui. & quum alia à doctiſſimis viris, in quorum conſuetudinam me inſinuaram, edoctus accepiſſem, alia ex hiſtoriis decerpſiſſem, quas Romani *autores* ab ipſis laudati compoſuerunt, Porcius Cato, Fabius Maximus, Valerius Antias, Licinius Macer, Aelij, Gellij, Calpurnij, & præter iſtos multi alij viri non ignobiles, quorum commentarjis vſus (ſunt autẽ Græcis annalibus ſimiles) tunc demum hanc hiſtoriam ſum aggreſſus. Atque hæc de me ipſo diſſerui. RELIQVVM eſt vt & de ipſa hiſtoria illud præmoneam, quæ tempora & quas res ſim narraturus, & quam formam operi daturus. Hiſtoriam autem ordiar ab antiquiſſimis fabulis, quas ſuperiores ſcriptores prętermiſerunt, quòd non ſine difficultate & magno negotio reperiri poſſent. deducam autem narrationem vſque ad initium primi belli Punici quod fuit anno tertio [illegible]geſimæ octauæ ſupra centeſimam Olympiadem. narrabo autem & omnia bella externa, quæ P. R. illis temporibus geſſit, & inteſtinas ſeditiones quibus laborauit, quibúſque ex cauſis ortæ fuerint, quibúſve modis & rationibus ſedatæ. Perſequar etiam omnia genera ſtatus ciuitatis, quibus eſt vſus & ſub regibus & poſt exactos reges, & quis ordo ac diſciplina eorum vniuſcuiuſque eſſet: mores etiam optimos & leges clariſſimas narrabo, & in ſumma, totam illius populi priſcam viuendi rationem demonſtrabo. Operi verò formam dabo, nec qualem bellorum ſcriptores ſuis hiſtoriis dederunt, nec qualẽ qui rerum publicarũ ſtatus ſeparatim narrarunt, neque annalibus ſimilẽ, quos ediderunt qui res Atticas ſcripſerunt: (illi enim ſunt ſimplices, & auditores citò offendunt) ſed mixtam ex quolibet genere rerum cùm earum quę in ipſa actione, tum earum quæ in ſola contemplatione verſantur, vt ſatisfiat, & iis qui ciuilibus negotiis

vacant, & iis qui philoſophicæ contemplationi dant operam, & ſi quibus quieta oblectatione in hiſtoriarum lectione opus erit. Mea igitur hiſtoria de hiſce rebus aget, & talem formam ſortietur. Autor verò eius ſum ego, DIONYSIVS ALEXANDRI F. Halicarnaſſeus. Atque hinc exordior.

2 VRBEM terræ mariſque totius dominam, quam nunc Romani incolunt, primi omnium qui memoriæ ſunt proditi, feruntur tenuiſſe barbari Siculi, gens indigena, antè verò alióſne colonos habuerit, an inculta fuerit, nemo poteſt certò dicere, ſed poſtea eam longo bello antiquis dominis ereptam occuparunt Aborigines, qui antè in montibus ſine mœnibus vicatim & paſſim habitabant. Sed poſtquam Pelaſgi & alij quidam Græci admixti eos iuuerunt in bello contra finitimos populos, Sicula gente inde expulſa, multas vrbes mœnibus cinxerunt, & in ſuam poteſtatem redegerunt totum illum agrum, quem amnes duó, Liris & Tiberis, terminant, qui ſuos habent fontes ad radices Appenninorum montium, à quibus tota Italia bifariam in longitudinem diuiditur: & DCCC. fermè ſtadiorum inter vtriuſque oſtia interſtitio in mare Tyrrhenum erumpũt, atque à ſeptentrione Tiberis prope vrbem Oſtiam ſe exonerat: à meridionali plaga Liris Minturnam alluit. Ambæ autem hæ ciuitates ſunt Romanorum coloniæ: atque ijdem homines, mutatis tantùm appellationibus, in ijſdem ſedibus à nullis aliis amplius expulſi, perpetuò remanſerunt, verúſque Aboriginum nomen vſque ad bellum Troianum adhuc ſeruarunt, & à Latino rege, qui belli Troiani temporibus regnauit, Latini dici cœperunt. Quum autem Romulus ſextadecima ætate poſt bellum Troianum vrbem ſibi cognominem condidiſſet, nomine quod nunc habent ſumpto temporis progreſſu in gentem maximam ex minima, & ex obſcuriſſima in clariſſimam euaſerunt: dum larium egenos apud

pud ſe comiter recipiunt,& viris fortibus bello deui-ctis ciuitatem impertiuntur,& ſuis libertis ius ciuium concedunt , & nullam hominum conditionem , quæ rempub.iuuare poſſet,aſpernantur: ſed præcipuè pulcherrimis reip.adminiſtrandæ inſtitutis , quæ variis caſibus cladibúſque , ex qualibet occaſione aliquam vtilitatem capientes, conſtituerunt. Cæterùm, Aborigines Romani generis autores , alij indigenas Italiæ gentem ipſam ex ſe oriundam aſſerunt , (Italiam autem voco totam illam oram quam Ionius & Tyrrhenicus ſinus,& Alpes tertiæ à continente ambiunt) noménque primùm illis inditum , quòd poſteris ſuis generis autores fuiſſent , quemadmodum nos Græci diceremus γενάρχας aut πρωτογόνους. Alij verò aiunt quoſdam ſine laribus.& errones, qui ex variis conuenerant, fortè fortuna ſibi inuicem occurriſſe,& ſedes in locis munitis poſuiſſe,& latrocinio ac re pecuaria vixiſſe. Horum autem nomen detorquent in id quod caſibus ipſorum magis conuenit , Aberrigines appellantes,vt errones eos fuiſſe demonſtrent.Quamobrem ſecundum iſtos nullum ferè diſcrimen erit inter Aboriginum gentem,& eos qui à veteribus *Leleges* appellabantur.Illi enim hominum generi quod laribus carebat,quodque ex mixta variarum gentium colluuie conſtabat,& quod nullas certas ſedes vt patriam habebat,hoc nomen ſæpe imponebant. Alij verò fabulantur eos fuiſſe colonos Ligurum, qui Vmbris ſunt finitimi.Ligures enim multas Italiæ partes habitant, Galliæ etiam quaſdam incolunt. Vtra autem ſit eorum patria incertum eſt(nihil enim certi de iis prætere a dicitur.)ſed doctiſſimi Romanorum ſcriptorum inter quos eſt Porcius Cato , qui Italicarum vrbium origines acuratiſſimè collegit , & C. Sempronius , & multi alij, aiunt eos eſſe ex iis Græcis qui quondam in Achaia habitarant, & multis ante bellum Troianum ætatibus inde migrarant. Verumtamen verbis

diſertis non ſcribunt, aut ex qua Græca natione fuerint, aut ex qua vrbe migrarint, aut quo tempore, aut quo coloniæ duce, aut quibus acti caſibus antiquam patriam reliquerint: & fabulam Græcam ſequuti, *hoc* nullius autoris Græci teſtimonio confirmarunt. Rei igitur veritas quomodo ſe habeat incertum eſt. Quòd ſi iſtorum ſermo eſt ſanus *ac verus*, non poſſunt coloni eſſe vllius alterius generis quàm Arcadici. Nam hi primi Græcorum, duce OEnotro Lycaonis filio, Ionico ſinu traiecto, Italiam habitarunt. hic autem quintus erat à Pelaſgo & Phoroneo, qui primi in Peloponneſo regnarunt. Ex Phoroneo enim Niobe: ex hac & Ioue (vt fertur) Pelaſgus natus. Pelaſgi verò filius Lycaon: huius filia Deianira: ex Deianira & Pelaſgo, Lycaon alter genitus: ex hoc, OEnotrus, ſeptemdecim ætatibus ante Troianam expeditionem. Hoc igitur eſt tempus quo colonia à Græcis in Italiam miſſa fuit. OEnotrus autem è Græcia migrauit *ſui patrimonij* portione non contentus. Quum enim x x i i. filij Lycaoni eſſent, in totidem partes agrum Arcadicum diuidi oportebat. Hanc igitur ob cauſam OEnotrus relicta Peloponneſo claſſéque parata, Ionium mare traiecit. vnáque Peucetius, vnus è fratrum numero: multíque populares eos ſunt ſequuti: (hæc enim gens olim frequentiſſima fuiſſe fertur, & ex aliis Græcis quotquot agrum habebant minorem quàm ſatis eſſet. Peucetius igitur ad quam Italiæ partem primum appulit, ſupra Iapygiæ promontorium ſuis expoſitis, ibi conſedit, & ab eo horum locorum incolę Peucetij ſunt appellati. Oenotrus verò cum maiore exercitus parte ad aliū ſinum appulit, ab occidente Italiæ latus alluentem, qui tunc Auſonius ab accolis Auſonibus dicebatur. ſed poſtquam Tyrrheni imperio maris ſunt potiti, nomen mutauit in illud quod nunc retinet. Nactus autem amplam regionem paſcuis, ampliam arationi aptam, ſed maxima ex parte deſertam, ac ne illam quidem

dem quæ incolebatur, magno hominum numero frequentatam, quadam eius parte à barbaris purgata, vrbes paruas & crebras in montibus condidit: qui mos condendi veteribus familiaris fuit. Tota autem illa ampla regio quam tenuit, OEnotria vocata eſt, omnéſque quibus imperauit, tertio hoc nomine aſſumpto, OEnotri ſunt appellati. Pelaſgo enim regnante, Pelaſgi appellabantur: ſed quum Lycaon imperium à patre ſibi relictum accepiſſet, ab illo rurſus Lycaones ſunt dicti: quum autem OEnotrus eos in Italiam tranſportaſſet, OEnotri aliquandiu vocati ſunt. Meæ autem orationi Sophocles tragicus in Triptolemo fidem facit. In illa enim fabula inducitur ab eo Ceres docens Triptolemum quantum terrarum ſeminandis à ſe acceptis frugibus peragrare neceſſe habeat: primùm facta mentione orientalis Italię, quę ab Iapygię promontorio vſque ad fretum Siculum extenditur: deinde Siciliæ oppoſitæ facta leuiter mentione, ad occidentalem Italiam redit, & gentes maximas, quæ oram iſtam incolunt recenſet, initio ab OEnotrorum ſedibus facto. Satis autem erit hos ſolos iambicos verſus afferre in quibus ait: *A tergo ad dextram OEnotria omnis & Tyrrhenicus Sinus & Liguria te excipiet.* Antiochus autem Syracuſanus, antiquiſſimus hiſtoricus, vbi de Italia condita agit, veteres colonos recenſẽs & quã eius partem ſinguli occuparint, ait OEnotros primos poſt hominum memoriam in ea habitaſſe: ſic autem ille, *Antiochus Xenophanis F. hæc de Italia ſcripſit, ex veterum monumentis ea quæ maximè probabilia & certiſſima erant* [*excerpens.*] *Hanc regionem quæ nunc Italia vocatur, olim tenuerunt OEnotri.* Deinde poſtquam commemorauit reip. formam qua vtebantur, & Italum ad tempus regem eorum fuiſſe, à quo mutato nomine, dicti ſunt Itali: huic autem Morgetem ſucceſſiſſe, à quo Morgetes appellati: & Siculum à Morgete hoſpitio exceptum, dum proprium ſibi imperium ſtruit,

gentem diuiſiſſe: hæc ſubijcit, *Ita igitur Siculi & Morgetes, & Itali fuerunt: qui erant OEnotri.* Sed age & quantum eſſet OEnotrorum genus demonſtremus, allato ex priſcis ſcriptoribus alius viri teſtimonio, Phe recydis inquam, qui nulli Athenienſium in ſcribendis genealogiis ſecundus fuit. Ille.n. de regibus Arcadiæ ſic loquitur, *Ex Pelaſgo & Deianira natus eſt Lycaon. hic duxit uxorem Cyllenen, Naidem nympham, à qua mons Cyllene dictus.* Deinde poſtquam recenſuit eorum liberos: & quænam loca eorum vnuſquiſque habitarit, Oenotri & Peucetij meminit his verbis, *Et OEnotrus, à quo OEnotri nominantur qui in Italia habitant: & Peucetij, qui in ſinu* Ionio. Quæ igitur ab antiquis poetis & fabularum ſcriptoribus de ſedibus & genere Oenotrorum ſcriptis ſunt prodita, hæc ſunt; quæ ego ſequutus, ſi verè Aboriginũ gens Græca fuit (vt Cato & Sempronius, multíque alij dixerunt) horum OEnotro rum progeniem eam fuiſſe credo. Pelaſgos enim & Cretenſes, alióſque qui in Italia habitarunt, poſterioribus temporibus *eò* veniſſe comperio. Claſſem autem hac antiquiorem, quæ in occiduas Europæ partes ex Græcia migrarit, nullam reperire queo. Arbitror autem ipſos OEnotros cùm multa alia Italiæ loca occu paſſe, quæ partim deſerta, partim malè culta nacti fue rant, tum etiam agri partem aliquam Vmbris ademiſſe: Aborigines autem vocatos quòd in montibus habitarent (Arcadicum enim eſt montium habitatione delectari) vt ij qui Athenis Hyperacrij & Parhalij *vocabantur.* Quod ſi qui natura comparatum habent vt ad ea quæ de rebus priſcis dicuntur, temerè admittendum, non ſint faciles, illi etiam ne faciles ſint ad credendum, eos aut Ligures, aut Vmbros, aut alios quoſpiam barbaros fuiſſe: ſed vbi expectarint donec & cætera cognorint, tunc demum id quod omnium maximè probabile fuerit, iudicent. Oppida autem in quibus Aborigines habitarunt, pauca ſupererant ætate mea,

mea, maxima verò eorum pars bellis aliiſque peſtiferis calamitatibus oppreſſa, deſolata eſt. Erant autem in Reatino agro, non longè ab Apenninis montibus, (vt Terẽtius Varro in ſuis Antiquitatibus ſcribit,) aberántque à Roma, quã minimum, iter vnius diei, quorum pręcipua ego (vt ille prodidit) narrabo. Palatium, quod XXV. ſtadia diſtat à Reate, vrbe à Romanis, meis etiam tẽporibus, habitata, prope viam Quintiam: Trebula, (*qua Tribola*) ab eadem vrbe circiter LX. ſtadia diſtat, in modico colle ſita: Vesbola quæ eodem interuallo à Trebula abeſt, prope Ceraunios montes. Ab ea autem quadraginta ſtadia, Suna, vrbs inſignis, vbi eſt templum Martis peruetuſtum. Mephyla verò triginta circiter ſtadia longè à Suna: cuius ruinæ & murorum veſtigia extant. Quadrageſimo autem ſtadio à Mephyla Oruinium vrbs, ſiqua alia, in eo tractu inſignis & magna. Apparẽt enim & fundamenta eius murorum, & monumenta quædam quæ veterem magnificentiam retinent, & ambitus ſepulchrorum per celſos aggeres porrectorum. Hîc etiam eſt vetuſtum Mineruæ templum, in arce extructum. Octogeſimo autem à Reate ſtadio euntibus Iuria via, iuxta Coretum montem, Curſula, nuper diruta. Oſtenditur & quædam inſula, cui nomen Iſſa, palude cincta, quam abſque munitione manu facta *incolæ*, cœnoſis ac paluſtribus aquis freti, tanquam mœnibus, habitaſſe feruntur. Iſſæ proximum eſt Maruuium, in intimo eiuſdem paludis receſſu ſitum, diſtans quadrageſimo ſtadio à Septem aquis, quæ ita vocantur. Rurſus à Reate verſus Latinam viam euntibus occurrit Varia, ad trigeſimum ſtadium: Tiora verò, quæ & Matiera vocatur ad trecenteſimum inde ſtadium. In hac antiquiſſimum Martis oraculum fuiſſe fertur, non abſimile illi (vt aiunt) quod Dodonæ quondam fuiſſe fabulis proditur: niſi quòd illic columbam in ſacra quercu ſedentem oracula reddere ſolitam dicunt: at apud Aborigines auis

diuinitus miſſa, quam ipſi picum Græci δρυοκολάπτην vocant, ſupra columnam ligneam apparens idem facie bat. Ab vrbe autem antè dicta aberat XXIIII. ſtadia Liſta, metropolis Aboriginum, quam olim Sabini noctu ex Amiterna vrbe profecti ex improuiſo ceperunt: qui verò capta vrbe euaſerunt à Reatinis recepti, quũ ſępius eam recuperare tentaſſent, nec tamen potuiſſet, agrum eorum, quaſi adhuc eſſet ſuus, diis conſecrarunt, diris deuouentes eos qui fructus in poſterum ex eo caperent. Septuageſimo à Reate ſtadio clara vrbs Cutilia monti adiacens: & ab ea non longè lacus, cuius amplitudo eſt quatuor iugerum, aquarum natiuarum ſemper fluentium plenus, immenſæ, vt fertur, profunditatis. Hunc autem, quòd neſcio quid diuini habeat, indigenę ſacrum Victorię putant, eúmque coronis cinctum, ne quis ad latices accedat, inaceſſum ſeruant: niſi quibuſdam anniuerſariis temporibus, quibus ſacra ritu ſuo faciũt, aſcendẽtes inſulam eius quibus eſt fas. Illa autem diametrum habet fermè quinquaginta pedum, nec plus quàm pedem ex aquis eminet. Eſt autem inſtabilis & in varias partes fluitat, vento eam modò huc modò illuc impellente. In ea verò herba quædam naſcitur butomo ſimilis, & frutices quidam non magni, res quæ ſuperat captum eorum qui vim naturæ non ſunt contemplati, & nullo miraculo inferior. In his igitur locis Aborigines, expulſis inde Vmbris primas ſedes feruntur poſuiſſe. HINC autem excurrentes, tum cum aliis barbaris tum verò præcipuè cum Siculis confinibus armis de agro decertabãt, ac primùm quidem ſacra quædam iuuentus egreſſa exiguo numero, victus quærendi cauſa à parentibus ſuis emiſſa, more priſco quem apud multos & barbaros & Græcos receptum ſcio. Quoties enim vulgi multitudo in aliquibus ciuitatibus ita creuiſſet vt domeſtica alimenta omnibus ſufficere non poſſent, aut aeris intemperie terra læſa fruges ſolito pauciores protuliſſet

liſſet, aut aliquis alius huiuſmodi caſus, ſiue bonus, ſiue malus, ciuitatibus multitudinis minuendæ neceſſitatem impoſuiſſet, deo cuipiam conſecrantes annuam hominum progeniem, ex ſuis finibus armis inſtructam emittebant. Et, ſi pro felici hominum prouentu aut victoriā in bello parta gratias diis agerent, per actis antè ſacris ſolennibus, fauſtis ominationibus colonias proſequebātur: ſin iratis diis præſentium malorum finem poſcerent, idem ferè faciebant, ſed mœſti, & veniam petentes ab iis qui expellebantur. Illi verò inde migrantes, patria in poſterum cariturí, niſi aliam quæ ſe reciperet, pararent, quam vel gratia vel armis quæſiſſent, eam patriæ loco habebant: deúſque cui dicati fuiſſent ij qui abigebantur, eos plerumque adiuuare coloniáſque eorum præter omnem hominum opinionem fortunare videbatur. Illum igitur morem ſequuti tum quoque Aboriginum quidam, regione viris florente (nullos enim filios volebant necare, quia id longè omnium grauiſſimum piaculum putabant) deo cuipiam conſecrata annua progenie, filios vbi virilem ætatem attigiſſent, colonos aliò miſerunt, qui ſimulatque patrium ſolum reliquerunt, res Siculorum agere ac ferre non deſtiterunt. Vt verò ſemel hi quibuſdam hoſtilis agri locis potiti ſunt, tutiùs iam & reliqui Aborigines, agrorum inopes ſuos quiſque vicinos aggreſſi ſunt: vrbéſque condiderunt cùm alias, tum eas quę ad hanc vſque ętatem incoluntur, Antemnas, Tellenen, Ficulneam, ſitam prope monteſ qui Corniculi vocantur, & Tibur, vbi ad hoc vſque tempus pars quædam vrbis Siculetum vocatur: nec vllam aliam finitimam gentem magis quam Siculam infeſtabant. Ex iſtis autem controuerſiis bellum inter gentes integras exortum eſt, quantum nullum aliud ſuperiorum in Italia geſtorum: quod & maximè diuturnum fuit. deinde Pelaſgi quidam, ex iis qui habitabant in ea quæ Theſſalia vocatur, ſuas ſedes relinquere coa-

cti, in partem ſedium recepti ſunt ab Aboriginibus, o pibúſque communibus bellum contra Siculos geſſerunt. Aborigines autem fortaſſe auxilij ſpe, ſed (vt ego, arbitror) potiſſimum ob cognationem eos receperunt. Pelaſgorum.n.gens Græca erat antiquitus ex Peloponneſo oriunda: fortunam autem aduerſam experta eſt cùm multis alijs in rebus, tum præcipuè in eo quod varijs acta erroribus fuerit, nulláſque certas ſedes habuerit. Primùm enim circa Achaicum Argos, quod ita nunc vocatur, quum eſſent indigenæ (vt multi aiunt) habitarunt. hoc autem nomen à rege Pelaſgo antiquitus acceperunt. Pelaſgus autem filius erat Iouis (vt fertur) & Niobes, Phoronei filiæ cum qua prima muliere mortali Iupiter rem habuit, vt fabulis proditur. Sextáque poſt ætate Peloponneſo relicta, in Hæmoniam, quæ tunc ita appellabatur, nunc verò Theſſalia vocatur migrarunt. Coloniæ autem duces erant, Achæus, Phthius & Pelaſgus, Lariſſæ & Neptuni filij: qui in Hæmoniam profecti barbaros eius incolas expulerunt, & agrum trifariam diuiſerunt: eáſque partes, à coloniæ ducibus, Phthiotidem, Achaiam & Pelaſgiam denominarunt. Quum autem quinque ætates ibi manſiſſent, quibus ad maximã felicitatem ſunt prouecti, fructus ex præſtantiſſimis Theſſaliæ campis percipientes, circa ſextam ætatem eos inde expulerunt Curetes & Leleges, qui nunc Aetoli & Locri vocantur, aliíque multi Parnaſſi accolæ, ductu Deucalionis filii Promethei, & Clymenes Oceani filiæ. Quum autem in ipſa fuga diſſipati fuiſſent, alij eorum in Cretam abierunt: alij quaſdam inſulas Cycladas occuparunt: alij circa Olympum & Oſſam in ea quæ Heſtiotis vocatur, ſedes poſuerunt, alij in Bœotiam, Phocidem & Eubœam delati ſunt: alij, quum in Aſiam traieciſſent, circa Helleſpontum multa maritima loca occuparunt, & ex inſulis adiacentibus cùm multas alias, tum eam quæ nunc Lesbos vocatur, mixti

mixti Græcis, qui primam coloniam ductu Macaris Criaſij Filij, eò deducebant. Sed quum maxima eorum pars per loca mediterranea ſe contuliſſet ad Dodonæos ſuos cognatos, (quibus, vt ſacris, nemo bellum inferre volebat) modicum quoddam tempus ibi ſunt commorati, ſed vbi eos à ſe grauari ſenſerunt, quòd terra omnibus alendis non ſufficeret, eam regionem reliquerunt, ſequuti oraculum quo iubebantur in Italiam nauigare, quæ tunc Saturnia vocabatur. Quare paratis multis nauibus mare Ionium traiecerunt, oram Italiæ proximam attingere contendentes: ſed flante auſtro & locorum ignari, in altum delati, ad vnum Padi oſtium, Spinetum appellatum, appulerunt, nauéſque in hoc ipſo loco reliquerunt & turbam laboribus ferendis imparem, collocato ibi præſidio, vt niſi res ſibi ſuccederent, refugium haberent. Qui verò in eo loco remanſerunt, caſtra muris cinxerunt, & res ad victum neceſſarias nauibus abundè importarunt: atque quum res ex animi ſententia ſibi ſuccedere exiſtimarent, vrbem oſtio fluminis cognominem condiderunt: & fortunatiſſimi fuerunt omnium maris Ionij accolarum, diu maris imperio potiti: & decimas ex maritimis prouentibus, ſi qui alij, ſplendidiſſimas Delphos deo mittebant. Poſtea tamen quum barbari accolæ magna manu bellum illis intuliſſent, vrbem deſeruerunt: barbari verò tandem poſteà à Romanis inde fuerunt pulſi. atque Pelaſgorum genus, quod ad oſtium Spineticum fuerat relictum, ita interijt. Qui verò ad mediterranea ſe conuerterant, ſuperatis Italiæ locis montanis, in Vmbrorum Aboriginibus finitimorum regionem peruenerunt. nam & multa alia Italiæ loca Vmbri incolebant, atque hæc gens erat cum primis ampla, & antiqua. Initio igitur Pelaſgi agros occuparunt, in quibus primùm ſedes fixerunt, & quædam Vmbrorum oppidula ceperunt. Sed quum ingens exercitus contra eos

conueniſſet, hoſtium multitudine territi diſceſſerunt, & in Aboriginum regionem ſe contulerunt. atque Aborigines eos vt hoſtes tractandos cenſuerant, & celeriter ex proximis locis in vnum confluxerant, vt eos inde pellerent. At Pelaſgi (tunc enim forte fortuna ad Cotylen, Aboriginum vrbem, iuxta ſacrum lacum, diuerterant) poſtquam animaduerterunt paruam inſulam, quæ in eo *lacu* agitabatur, & ex captiuis, quos in agris interceperant, audiuerunt nomen eorum qui regionem illam incolebant, oraculum ſibi reditum ad finem ſuum perductum crediderunt. nam oraculum, quod ipſis Dodonæ redditũ fuerat (quod L. Mamius, vir non obſcurus, ſe vidiſſe dicit in quodam tripode, qui in Iouis templo ſacratus erat, literis antiquis inſculptum) ſic habebat,

Ite quærentes Siculorum Saturniam terram,
Et Aboriginum Cotylen, vbi inſula vehitur[aquis]:
Quibus[Aboriginibus]permixti, decimas mittite Phœbo,
Et capita Ioui, & patri[ipſius] mittite virum.

Aduentantibus autem cum magno exercitu Aboriginibus, occurrerunt Pelaſgi ſupplices ac inermes, oleæ ramos prætendentes, expoſitiſque ſuis caſibus, eos orarunt vt ſe, nequaquam graues ipſis futuros, in amicitiam partémque ſedium reciperent. Et oraculum interpretati, ſe in illam ſolam regionem *ſibi reliquam* dei monitu delatos dixerunt. Quum autem Aborigines hæc intellexiſſent, exiſtimarunt oraculo parendum, & Græcam ſocietatem contra barbaros ſibi infenſos aſſumendam, quia bello grauiter premebantur, quod contra Siculos gerebant. Itaque cum Pelaſgis fœdus ineunt, & ſuorum agrorum partem ipſis aſſignant, quæ erat circa ſacrum lacum: quorum magna pars erat paluſtris, & quę more priſcæ linguæ Velia vocatur: nam priſci Græci nominibus à vocali incipientibus ſyllabam ϝ vnico ſcriptam charactere plerúmque præponere ſolebant. Hic autem erat vt duplex

plex Γ: *quod formabatur*, duabus lineis obliquis ad vnã rectam adiunctis, vt Ϝελένη, & Ϝάναξ & Ϝοῖκος, & Ϝανὴρ & multa *alia* huiuſmodi. Deinde horum non minima pars, quia ager *ille* omnibus non ſufficiebat, Aboriginibus perſuaſerunt vt ſecum ad bellicam expeditionem proficiſcerentur, & bellum Vmbris intulerunt atque Crotonem vrbem ipſorum fortunatam & amplam incurſu repentino ceperunt: qua pro arce ac munitione contra Vmbros vtebantur, quod *ita* eſſet extructa, vt ſatis firmum belli munimentum *contra hoſtes* eſſe poſſet, quódque agrum circumcirca fertilem, & paſcuis aptum haberet. Alia quoque multa loca in ſuam poteſtatem redegerunt, & Aborigines in bello, quod contra Siculos adhuc gerebant, magna animi alacritate conſtanter adiuuerunt, donec eos ex ſuis ſedibus expulerunt. Et multas vrbes partim & antè à Siculis habitatas, partim etiam à ſe ædificatas incolebant Pelaſgi vnà cum Aboriginibus: quo in numero eſt & Cęretanorum vrbs: quæ tunc Agylla vocabatur, & Piſa, & Saturnia, & Alſium, & aliæ quædam, quas ipſis tandem temporis progreſſu Thuſci eripuerunt. Phalerium verò & Phaſcenium adhuc ætate mea à Romanis incolebantur, & paruas quaſdam generis Pelaſgici ſcintillas ſeruabant, quamuis olim Siculorum fuiſſent. In his *vrbibus* multa priſca inſtituta, quibus Græci quondam ſunt vſi, diutiſſimè permanſerunt, vt bellicorum armorum ornatus, clypei Argolici, & haſtæ: Et quoties bellum aliis illaturi, aut illatũ propulſaturi copias vltra agri ſui fines emittebant, feciales, *qui erant*, viri quidam ſacri, ſine armis alios præcedebant, & templorũ ædificandorum ratio, & deorum ſacella, & expiationes, & ſacrificia, & multa alia huiuſcemodi. Sed manifeſtiſſimum omnium monumentum, vnde apparet homines illos, qui Siculos expulerunt, olim Argis habitaſſe, eſt Iunonis templum, quod Phalerij ad illius Argiui ſimilitudinem

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

eſt extructum. Vbi & ſacrorum ritus erant ſimiles, & ſacræ mulieres, quæ templi curam gerebant, & puella, quæ Caniſtrifera vocabatur, caſta, & nuptiarum expers, quę ſacra auſpicari ſolebat: præterea chori virginum, quæ patrios hymnos in illius deæ laudem canebant. Hi quoque quandam camporum, qui Campani vocantur, aſpectum amœniſſimorum, & paſcuis aptiſſimorum partem non minimam, Auruncis, gente barbara, inde pulſis, tenuerunt. Et cùm alias vrbes, tum etiam Lariſſam ibi condiderunt, cui à ſua metropoli Peloponneſiaca nomen indiderunt. Cæterarum igitur vrbium, quæ in hoc numero erant, nonnullæ vel ad meam vſq. ætatem mutatis ſæpe habitatoribus ſtabant. Sed Lariſſa iam pridem deſerta manet, ita vt priſtinæ habitationis nullum veſtigium noſtri ſeculi hominibus manifeſtum habeat præter ipſum nomen, & ne hoc quidem multis eſt notum. Aberat autem nõ procul à Foro quod Popilium appellatur. Alia quoque multa loca tam maritima, quàm mediterranea Siculis erepta tenuerunt. Siculi verò (neque enim amplius malis reſiſtere poterant, quod ſimul Pelaſgorũ, ac Aboriginum armis, bellóque premerentur) cum liberis & vxoribus diſceſſerunt, & pecuniis, omníque auro ac argento conuaſatis, toto agro ipſis ceſſerunt. Et per montana loca ad meridiem verſi, & tota inferiori Italia peragrata, cùm vndique pellerentur, ratibus tandem ad fretum paratis, & obſeruato ſecundo *maris* æſtu, ex Italia in proximam inſulam traiecerunt. Eam verò Sicani, gens Hiſpana, tenebant, qui à Liguribus fugati, non multò antè ſuas ſedes ibi poſuerant. Atque hi fecerunt vt de ſuo nomine inſula iſta vocaretur, quæ prius à forma triangula Trinacria nominabatur. Quamuis autem hæc eſſet ampla, in ea tamen non multi erant incolæ: ſed maxima agri pars iacebat deſerta, *&* *inculta*. Siculi igitur in hanc inſulam delati, primùm quidem in occiduis partibus habitarunt.

habitarunt, deinde etiam in multis aliis locis, atque inſula *mutato nomine* dum iſti in ea degerent, Sicilia vocari cœpit. Genus igitur Siculum Italiam ſic reliquit, (vt refert Hellanicus Leſbius) tribus ætatibus ante bellum Troianum, anno *xxvi*. ſacerdotij, quod Alcyone Argis exercebat. Duas enim claſſes Italicas in Siciliam traieciſſe tradit: priorem, Elymorum, quos ab Oenotris pulſos dicit: poſteriorem verò Auſonum Iapygas fugientium, quæ quinto poſt anno *eò* traiecit. Horum autem regem Siculum fuiſſe dicit, à quo tam ipſi genti, quàm inſulæ nomen inditum. Sed, vt Philiſtius Syracuſanus ſcripſit, tempus quo iſti *in inſulam* traiecerunt, fuit anno octogeſimo ante bellum Troianum. Gentem verò, quæ ex Italia *eò* tranſuecta fuit, neque Siculorum, neque Auſonum, neque Elymorum, ſed Ligurum fuiſſe dicit, quos Siculus ducebat. Hunc verò Itali filium fuiſſe dicit. atq. hoc regnante homines, *qui eius imperio parebant*, Siculos appellatos: Ligures autem ab Vmbris, & Pelaſgis agro ſuo pulſos. At Antiochus Syracuſanus nullum quidem tempus declarat, quo claſſis in inſulam traiecerit, ſed Siculos fuiſſe dicit, qui coloniæ ducem ſibi præfecerint, & ſedibus mutatis eò migrarint, ab OEnotrorum, & Opicorum copijs per vim exacti, ſed Thucydides eos, qui migrarunt Siculos appellat: Opicos verò, qui eos exegerunt: at ipſum tempus multis annis poſt bellum Troianum fuiſſe dicit. Hæc igitur ſunt quæ viri celebres, ac fide digni tradunt de Siculis, qui ex Italia in Siciliam habitandi cauſa ſe contulerunt.

3 ¶ At Pelaſgi poſtquam amplum ac feracem agrum armis ſibi pepererunt, vrbes quoque præterea ceperunt, & alias ipſi condiderunt, atque *ita* intra paucos annos opibus, viribus, fortunis, & cæteris felicitatis *humanæ* partibus valde ſunt aucti, vnde fructus non diu perceperunt. Sed quum maximè rebus omni-

bus florere viderentur, quadam diuini numinis ira exagitati,partim cladibus diuinitus immiſſis,partim à vicinis barbaris deleti, perierunt. Maxima tamen ipſorum pars per Græciæ ac barbarorum regiones rurſus eſt diſperſa De quibus ſi rem accuratè ſcribere vellem,longum eſſet. At Aboriginum prouidentia, *&* *opera* pauci in Italia manſerunt.Malorum igitur, quæ familias integras deſolabant, ac perdebant, præcipua cauſa vrbibus *illis* fuiſſe videbatur ipſa ſterilitas,quæ agros vaſtarat,quod nec in arborib. vlli fructus vſque ad iuſtam maturitaté permanerent:ſed immaturi deciderent,nec vlla ſemina,quæ germen emiſiſſent florerent, donec legitimũ tempus implerent & ad iuſtum ſpicarumvigorem,ac maturitatem peruenirent:nec pecori ſufficeret pabulum, quod terra producebat: quinetiam quod aquæ partim non amplius ad bibendum eſſent bonæ,partim æſtiuis horis deficerent,partim etiam cum ſuis fontibus penitus exareſcerent. Idem etiam pecoris & mulierum fœtibus accidebat.Nam aut abortiui fœtus eiiciebantur, aut in ipſo partu corrumpebantur,*ac interibant*:nonnulli etiam vno eodẽ que tempore matres,à quibus in vtero ferebãtur,grauiter afflictas necabant.Quod ſi quid partus dolores ac periculum vitaſſet:mutilum ac imperfectum naſcebatur,aut ob aliquem alium caſum, *ac infortunium,* erat vitioſum & inutile ac indignum quod aleretur.Deinde & reliqua multitudo hominũ ætate florentiſſimorum variis ac inuſitatis morborum mortiſque generibus affligebatur.Quum autem oraculum cõſuluiſſent,*vt ſcirent* ob cuius dei aut dæmonis offenſi iram hæc mala ſibi acciderent,&quibus rationibus ac remediis horum malorum atrocitatem à eſ ſedari poſſe ſperandum eſſet,deus reſpondit,Ios voti compotes factos non perſoluiſſe quæ vouerant, ſed res lõgè pretioſiſſimas *diu* adhuc debere.Quum enim Pelaſgi in agro ſuo ſterilitate,rerúmq; omnium penu-

penuria laborarent, Ioui Appollini, & Cabiris ſe rerum omnium quæ in poſterum naſcerentur decimas oblaturos vouerunt. Sed quum voti fuiſſent compotes facti, frugum omnium & pecoris omnis portionem exemerunt, & dijs obtulerunt, quaſi pro ſolis hiſce rebus vota dijs feciſſent. Myrſilus autem Lesbius hæc, (iiſdem fere verbis, quibus ego nunc, vſus) in hiſtoria ſua tradit: niſi quòd homines iſtos, non Pelaſgos, at Tyrrhenos appellat. Cauſam verò paulò poſt declarabo. Quum autem oraculum relatum audiſſent, conijcere non poterant quid ſibi vellent ea quæ dicebantur. Sed illis hæſitantibus, quidam de ſenioribus, oraculo per coniecturas intellecto, eos toto cælo errare dixit, ſi deos de ipſis iniuriâ conqueri putarent: *Cæterarum* enim rerum omnes primitias ipſis recte & iure redditas: ſed prolis humanæ portionem, rem diis omnium longè chariſſimam *adhuc* deberi. Quod ſi huius quoque prolis humanæ partem iuſtam accepiſſent, oraculo ſatisfactum iri dicebat. Hæc igitur aliis quidem rectè dici, aliis verò hæc oratio ex inſidiis compoſita videbatur. Sed quum quidam ſua ſententia autor illis fuiſſet vt deum interrogarent an ei gratum eſſet hominum decimas accipere, vates ad ipſum denuo miſerunt, deúſque reſpondit vt ita facerent. Poſtea inter eos exorta eſt ſeditio, propter decimationis faciendæ modum. Atque primùm ipſi ciuitatum gubernatores inter ſe tunc ſunt turbati: deinde & reliqua plebs magiſtratus ſuſpectos habere cœpit: atq; nulla diſciplina *nullâque modeſtia* ſeruata: ſed (vt eſt veriſimile) œſtro quodam, ac furore diuinitus immiſſo *vrbium incolæ* agitati tunc *inde* migrabant, & multæ domus integræ deſertæ ſunt, quòd pars ipſorum aliò ſedes ſuas tranſtuliſſet. Qui enim neceſſitudinis vinculo coniuncti erant, cum illis qui diſcedebant, à chariſſimis deſeri & inter inimiciſſimos remanere nolebant. Atque hi primi, poſtquam ex Italia migra-

runt,per varias Græciæ & barbararum regionum partes ſunt vagati. Sed poſt hoſce primos idem aliis accidit,atque hoc quotannis cōſtanter fiebat. Nam ciuitatū principes iuuentutis adultæ primitias ſēper deligere non deſinebant,tum quia diis iuſta miniſteria præſtare,*& res debitas perſoluere* volebant: tum etiam quia metuebant, ne *contrariæ factionis homines,qui in vrbibus deliteſcebant*,ſeditiones excitarent. Multi etiam per ſimulatam honeſtæ cauſæ ſpeciem ab aduerſariis inimico animo pellebantur. Itaque multæ migrationes fiebant,& genus Pelaſgicum in varias terrarum partes diſperſum eſt. Quòd autem vitam inter bellicoſas gentes periculis exercitam egiſſent, rerum bellicarum præſtantia multos *alios populos* ſuperabāt, maximam quoque naualis diſciplinæ notitiam habebant,quòd cum Tyrrhenis habitaſſent : atque neceſſitas, quæ hominibus quotidiani victus inopia laborantibus audaciam facile præbere poteſt, in omnibus periculis dux,& magiſtra ipſis fuit :quamobrem quocumque delati fuiſſent, victoriam non ægrè reportabant. Ab aliis autem hominibus tum ob nomen regionis,vnde pulſi fuerant,tum etiam ob generis antiqui memoriam iidem & Tyrrheni & Pelaſgi vocabantur. Quarum rerum ego mētionem feci,ne quis miretur ,quum à poetis aut hiſtoricis eos & Pelaſgos & Tyrrhenos appellari audit,quomodo iidem homines vtrunque nomen habuerint.nam & Thucydides de ipſis mentionem facit in Acte Thraciæ, & vbi de vrbibus in ea ſitis agit, quas homines bilingues incolunt.De Pelaſgico autem genere ita loquitur.Sunt ibi & nonnulli Chalcidenſes:ſed maxima pars eſt gens Pelaſgica,ex illis Tyrrhenis qui Lemnum & Athenas olim incoluerunt.Sophocles quoque in fabula Inacho chorum hos anapæſtos canentem inducit.

Inache pater,fili fontium patris Oceani.

Qui magno cum honore praes,& Argiuis agris & Iunonius

niis pagis,
Et Tyrrhenis Pelaſgis.
Illo igitur tempore Tyrrheniæ nomen per Græciam erat *celebre*, & tota Italiæ pars, quæ occidentem ſpectat, *cæteris omnibus aliarum* nationum nominibus depoſitis, hanc etiam appellationem ſuſcepit. quod cum aliis multis Græciæ regionibus accidit, tum etiam illi, quæ nunc Peloponneſus vocatur. Ab vna enim inhabitantium gentium, Achaica ſcilicet, tota peninſula in qua & Arcadica, & Ionica, & multę aliæ gentes inſunt, Achaia nominatur. Tempus autem quo gens Pelaſga vexari cœpit, fuit ferè duabus ætatibus ante bellum Troianum. Hæc tamen natio durauit etiam propemodum vſque ad ipſum belli Troiani finem, donec in minimum hominum, *& vrbium*, numerum eſt contracta. Nam præter Crotonem Vmbriæ ciuitatem memoratu dignam, & ſi quam aliam vrbem Aborigines condiderunt, cæteræ Pelaſgorum vrbes perierunt. At Croto, quum diu priſcam formam ſeruaſſet, non multò ante noſtram ætatem & nomen & incolas mutauit, & nunc Romanorum eſt colonia, & Cothornia vocatur. Qui verò agros vrbéſque à Pelaſgis derelictas occupauerunt, fuerunt cum multi alij, prout quíque ſedes illis finitimas habebant, tum verò præcipuè Tyrrheni, qui plurimas ac optimas *eorum vrbes* occuparunt. Tyrrhenos verò quidam indigenas Italię: alij, aduenas fuiſſe dicunt. Et qui hanc gentem indigenam faciunt, hoc nomen ipſis inditum aiunt ab ædificiis munitis, quę ab ipſis *omnium eorum* qui in his regionibus habitarunt primis fuerunt extructa. Nam vt apud Græcos ſic & apud Tyrrhenos, ædificia quæ in *vrbium* mœnibus ædificantur, & quæ ſunt tecta, *τύρσεις* i. turres appellantur. Hoc igitur nomen ipſis caſu, à re, *id eſt à turribus, quas habitabant*, impoſitum putant, vt & Moſynœcis, qui ſunt in Aſia. Nam & iſti in ædificiis ligneis, munitis & turrium inſtar excelſis habitant,

quæ Moſynas appellant. Sed qui fabuloſè dicunt eos alienigenas eſſe, qui aliunde eò migrarint, aiunt Tyrrhenum coloniæ ducem fuiſſe, gentíque nomen à ſe impoſuiſſe. Hunc verò genere Lydum fuiſſe tradunt, & iampridem ex ea regione migraſſe, quæ olim Mæonia vocabatur, & quintum à Ioue fuiſſe. Nam ex Ioue & Terra Maſnen, qui primus in illa regione regnauit, genitum aiunt. Ex hoc verò, & Callirrhoe, Oceani filiam procreatum Cotyn: Cotyi verò qui vxorem duxerat filiam Tulli Terrigenæ Halien, duos fuiſſe filios, Adien & Atyn. Ex Aty & Callithea, Choræi filia Lydum & Tyrrhenum natos. Atque Lydum quidem qui ibi remanſerat, paternum regnum accepiſſe, & ab ipſo regionem illam Lydiam appellatam: Tyrrhenum verò coloniæ ducem, magnam Italiæ partem in ſuam poteſtatem redegiſſe, ſuæque profectionis ſociis hoc *Tyrrhenorum* nomen impoſuiſſe. Herodotus verò ait Tyrrhenum fuiſſe filium Atyos, hunc verò Maſnæ filium, & Mæonas in Italiam non ſponte migraſſe. Ait enim, Aty regnante, ſterilitatem ac frugum inopiam in agro Mæonum fuiſſe. Homines verò, quòd illius regionis amore tenerentur, aliquandiu quidem varia remedia contra calamitatem illam excogitaſſe, altero die modicis cibis vtentes, altero famem conſtanter tolerantes: ſed quum hoc graue malum diutius duraret, vniuerſum populum in duas partes diuiſiſſe ſortíque rem commiſiſſe, vt altera pars ex agro diſcederet, altera in eo remaneret, atque alterum Atyos filium ibi remanſiſſe, alterum verò diſceſſiſſe. Facta autem ſortitione, parti quæ Lydum ſequebatur, meliorem fortunam obueniſſe: alteram verò partem ſua pecuniarum portione ſortitò accepta ad occidentales Italiæ partes appuliſſe, vbi tunc Vmbri habitabant, & ibi remanſiſſe, vrbéſque condidiſſe, quæ ad ſuam vſque ætatem ſtabant. Scio autem & multos alios ſcriptores in ſuis hiſtoriis de Tyrrhenorum genere

re hæc ipſa ſcripſiſſe,& alios quidem eodem modo,*&* *iiſdem verbis,quibus ego ſum vſus,* alios verò & coloniæ ducem, & tempus ipſum mutaſſe. Quidam enim dixerunt Tyrrhenum Herculis fuiſſe filium ex Omphale Lyda prognatum.Hunc verò in Italiam profectum, Pelaſgos ex vrbibus non omnibus ſed iis tantùm, quæ trans Tiberin erant, & quæ ad ſeptentriones ſpectabant,eieciſſe. Alii verò Tyrrhenum Telephi filium fuiſſe tradunt,& poſt Troiam captam in Italiam veniſſe. At Xanthus Lydius (qui priſcæ hiſtoriæ ſi quis alius eſt peritus, quique patriæ hiſtoriæ auctor nullo alio habitus eſt inferior)in ſuis ſcriptis nullo modo Tyrrhenum Lydorum principem nominat, neque vllam Mæonum coloniam in Italiam appuliſſe ſcit, neque vllam Tyrrheniæ, tanquam Lydorum coloniæ mentionem facit,quamuis alia *multo* ignobiliora,*ac leuiora* memoret.Lydum verò & Torybum Atyos filios fuiſſe dicit. Hos verò ambos regno paterno inter ſe diuiſo, in Aſia remanſiſſe, gentibúſque, quibus imperarunt,nomen ab illis inditum fuiſſe dicit, atque hæc ſunt eius verba. *A Lydo,Lydi,à Torybo Torybi fuerunt appellati.Horum lingua parum ab altera differt, & nunc quoque alteri alterorum non pauca vocabula vſurpant,quemadmodum Iones, & Dorienſes.* At verò Hellanicus Lesbius dicit,Tyrrhenos, qui ante vocabantur Pelaſgi,poſtquam in Italia cœperunt habitare, nomen id aſſumpſiſſe quod nunc habent.In opuſculo autem quod Phoronidem inſcripſit, ita loquitur, *Ex Pelaſgo ipſorum rege & ex Menippe Penei filia natus eſt Phraſtor:ex hoc, Amyntor :ex Amyntore,Teutamides : ex Teutamide,*Nanas:*Hoc regnante Pelaſgi à Græcis ex ſuis ſedibus pulſi fuerunt,& nauibus ad Spinetem fluuium in Ionico ſinu relictis, vrbem Crotonem in locis mediterraneis ſitam ceperunt, atque hac belli ſede vſi eam quæ nunc Tyrrhenia vocatur condiderunt* At Myrſilus ab Hellanico diſſentiẽs,ait Tyrrhenos poſt patriam relictam

in ipſis ſuæ profectionis erroribus mutato nomine, Pelargos appellatos, ob quandam ſimilitudinem auium, quæ pelargoi, *id eſt ciconiæ*, vocantur, quòd gregatim errarent tam per græciam, quàm barbaras regiones: atque murum, quo Athenarum arx cingitur, quíque Pelaſgicus appellatur, ab his extructum dicit. Omnes tamen qui Tyrrhenicam & Pelaſgicam gentem, vnam eandémque credunt eſſe: mihi videntur errare. Non enim mirum eſſet ſi olim alteri alterorum nomen habuiſſent: ſi quidem & nonnullis aliis gentibus partim Græcis partim etiam barbaris idem accidit, vt Troianis & Phrygibus inter ſe vicinis. Multi tamen has duas gentes vnam eandémque gentem fuiſſe putarunt; quæ nomine, non etiam natura, *ac genere* differret. Italicis quoque gentibus idem accidit æque atque aliis populis, qui vſquam terrarum nominum communicatione permixti in vnum coaluerunt. Fuit enim tempus quo Latini, Vmbri, Auſones & multi alij, Tyrrheni à Græcis vocabantur, quia longinquæ gentium iſtarum ſedes obſcuram *ac incognitam* rerum remotarum accurratam cognitionem reddebant. Multique hiſtorici Romam ipſam Tyrrhenicam vrbem eſſe putauerunt. Nomina igitur hiſce gentibus mutata credo, ſi quidem & vitæ genus mutatum. Ambabus tamen genus commune fuiſſe non credo, quod cum ex multis alijs rebus coniicio, tum verò præcipuè ex ipſarum lingua quæ eſt diuerſa, nec vllam altera, alterius ſimilitudinem ſeruat. Nam (vt ait Herodotus) *neque Crotoniatæ, neque Placiani cum vllis aliis populis vicinis linguam habent communem: ſed propriam habent linguam, qua inter ſe vtuntur. Satis autem demonſtrant ſe accurratè ſeruare illam ipſam lingua formam quam ſecum attulerunt quum in has regiones migrarunt.* Sed miretur quis quomodo Crotoniatæ habuerint linguam illi ſimilem qua Placiani vtebantur, qui circa Helleſpontum habitabant, quandoquidem

dem vtrique ſunt à Pelaſgis oriundi, Tyrrhenis verò proximè habitantibus nullo modo ſimilem habuerint. Si enim generis communitas exiſtimanda eſt cauſa huius in lingua ſimilitudinis, profectò eius cõtrarium eſt cauſa diſſimilitudinis. Neque enim idem, harum duarum rerum *quæ ſunt contraria*, cauſam putare licet. Nam alterum quidem, ſi fieret, aliquam haberet rationem, ſi eiuſdem gentis homines, quòd ſedes alteri ab alteris remotas habeant, eandem linguæ formam non amplius ſeruarent, propter vicinorum commercia: ſed hoc eſt abſurdiſſimum dicere, eos qui in iiſdem locis habitant, & qui eiuſdem ſunt generis, nullo modo in linguæ ſimilitudine inter ſe conſentire. Hoc igitur argumento vſus, Pelaſgos à Tyrrhenis diuerſos fuiſſe credo. Sed nec Lydorum colonos fuiſſe Tyrrhenos puto. neque enim linguã cum illis communem habent. Neque etiã licet dicere, eos quidem non amplius vti ſimili lingua: ſed tamen alia quædã antiquæ patriæ indicia ſeruare. Nec enim eoſdem deos, quos Lydi colunt, nec legibus, nec vitæ ſtudiis ſimilibus vtuntur, ſed in hiſce rebus ſaltem plus à Lydis quàm à Pelaſgis differũt. Quare qui gentem iſtam non aduenam ſed indigenã fuiſſe dicũt, propemodum videntur dicere quæ ad veritatem propius accedunt: quandoquidẽ eam peruetuſtã eſſe, & cum nulla alia gente, aut linguam aut mores cõmunes habere conſtat. Nihil autem eſt quod vetet hãc gentẽ à Græcis hoc nomine appellatam, partim quod in turribus habitaret, partim etiã à *ſui* principis nomine. Romani tamen aliis etiam nominibus eam appellant: nam ipſos à regione in qua olim habitarunt, quæ Etruria vocatur, Etruſcos appellant. Et ob peritiam ſacrorum miniſteriorum, & diuini cultus, qua in re cæteris ſunt excellentiores, nunc quidem nomine obſcuriori *Thuſcos*, olim verò rem ipſam nomine accuratiùs exprimentes Thyo-

ſcόους,vt Græci, vocabant. Ipſi verò à quodam duce Raſena ſe eodem modo, quo ille nominant. Sed quas vrbes Tyrrheni incoluerint, quam reipub. ac diſciplinæ formam in illis conſtituerint,quantam potentiam vniuerſi habuerint,& ſi qua facinora memoratu digna fecerint,& quàm variis caſibus acti fuerint, alio loco declarabitur. Quotquot igitur de gente Pelaſgica non perierunt,nec in diuerſas colonias diſtracti fuerunt,& qui ex magno numero in exiguum redacti manſerunt ſuperſtites,in his locis relicti fuerunt, & cum Aboriginibus in eadem repub. vixerunt,vbi temporis progreſſu ipſorum poſteri cum aliis Romam condiderunt. Atque hæc ſunt quæ de gente Pelaſga fabulis produntur. SED non multò poſt alia claſſis Græcorum ad hæc Italiæ loca appulit, LX fermè annis ante bellum Troianum,quemadmodum ipſi Romani tradunt,quæ ex Palantio, vrbe Arcadica,venit. Coloniæ autem dux erat Euander, filius Mercurij & nymphæ cuiuſdam Arcadicæ quam Græci Themin appellant,& numine diuino afflari ac agitari dicunt.Sed antiquitatum Romanarum ſcriptores eam patrio ſermone Carmentam appellant. Quod nymphæ nomen Græca lingua Θεσπιῳδὸς, i. *fatidica*,diceretur.Nam ᾠδὰς Romani carmina vocant. Hanc autẽ mulierem diuino ſpiritu afflatam, res futuras populo carmine prædicere omnes vno conſenſu fatentur.Hæc autem claſſis non de communi omnium ſententia miſſa fuit:ſed orta in populo ſeditione,factio inferior ſua ſponte *inde* migrauit. Tunc autem apud Aborigines regnum à maioribus acceptum tenebat Faunus,à Marte,vt aiunt oriundus: vir non ſolùm ad res gerendas promptus,ſed etiam prudens: ipſúmque Romani ſacrificiis & carminibus vt vnum de diis patriis honorant. Hic verò, Arcadas quorum numerus erat exiguus, magna cum humanitate excepit, ipſíſque de ſuo agrodeditquantum voluerunt.

Arca-

Arcades verò, vt Themis furore diuino correpta ipſos monuerat, collem à Tiberi non longè diſtantem delegerunt, qui nunc ferè in ipſo vrbis Romanæ meditullio eſt ſitus. Atque iuxta collem iſtum ædificarunt paruum pagum, qui tot homines capere poterat, quot erant in duabus nauibus plenis, quibus ex Græcia eò migrarant. Quem temporis progreſſu ad tantam magnitudinem fata proue&ura erant, quantam nulla alia vrbs aut Græca, aut barbara eſſet adeptura, ſiue ſedium amplitudinem, ſiue maieſtatem imperij, cæteráſque felicitatis humanæ partes ſpectemus, *in fatis etiam erat* vt tandiu duraret, quamdiu mortale genus hominum eſt duraturum, & nominis celebritate cæteras omnes vrbes ſuperaret. Huic autem oppidulo nomen Palantium impoſuerunt in memoriam ſuæ veteris patriæ, quæ in Arcadia erat. Nunc tamen Palatium à Romanis vocatur, quia temporis diuturnitas accuratam huius vocis ſcribendæ rationem confudit *& corrupit*: quod multis abſurdarum etymologiarum occaſionem præbet. Sed vt nonnulli ſcriptis prodiderunt, inter quos eſt & Polybius Megalopolitanus, *hoc oppidulum appellarunt* de nomine cuiuſdam adoleſcentis Palantis, qui ibi obiit. Hunc verò Herculis & Dynæ, Euandri filiæ filium fuiſſe tradunt. Quum autem auus maternus in eo colle ſepulcrum ipſi extruxiſſet, de adoleſcentis illius nomine locum ipſum Palantium appellaſſe *ferunt*. Ego tamen nec vllum Palantis ſepulcrum Romæ vidi, nec vllas inferias ei fieri audiui, nec aliud quicquam huiuſmodi animaduertere potui. Quamuis hæc domus non ſit neglecta ac obliuioni tradita, quamuis etiam non ſit expers honorum quibus diuinum genus ab hominibus colitur. Etenim Euandro & Carmentæ, quemamodum cæteris heroibus ac dæmonibus, ſacrificia quotannis publicis impenſis fieri vidi. Vidi

etiam aras erectas, alteram Carmentæ, ad portam Carmentalem, ſub eo colle qui Capitolinus vocatur: alteram Euandro, ad alterum collem qui Auentinus vocatur, non procul à porta Trigemina. At Palanti nihil ab his fieri animaduerti. Arcades igitur, qui ſedes coniunctas ſub colle poſuerant, cum alia multa ædificia egregia more patrio extruxerunt, tum etiam templa fundarunt ac erexerunt. Primùm quidem Pani Lycæo monitu Themidis, (Pan enim apud Arcadas deorum antiquiſſimus habetur, éſtque in ſummo *apud illos* honore) inuento loco ad *hoc ipſum* apto, quem Romani Lupercal appellant, nos verò *Græci* Lycæum diceremus. Nunc tamen antiquam huius loci naturam coniecturis agnoſcere non facilè queas: quia loca quæ templum illud circumdabant, ædificiis inter ſe coniunctis ſunt occupata. Olim autem (vt fertur) erat ingens ſpelunca ſub illo colle ſita, quam denſa ſylua tegebat, & ſub rupibus *erant* fonticuli profundi, ſolúmque rupibus contiguum ob frequentes ac proceras arbores *erat* opacum. Quũ *igitur Arcades* aram huic deo hic erexiſſent, ſacrificium more patrio fecerunt, quod & noſtra ætate Romani menſe Februario poſt hybernum ſolſtitium nihil de priſtino ritu mutantes, faciunt. Huius verò ſacrificij faciendi modus poſtea dicetur. At in ſummo collis vertice Victoriæ templum in loco antè delecto exſtruxerunt, & ſacrificia huic quoque *deæ* anniuerſaria inſtituerunt, quæ ad meam vſque ætatem Romani faciebant. Arcades verò hanc Palantis Lycaone prognati filiam fuiſſe fabuloſè dicunt, atque honores quibus homines eam nunc honorant, Mineruæ voluntate conſequutam, quod cum hac dea educata fuiſſet. A Ioue enim Mineruam recens natam Palanti commendatam, & apud ipſum educatam donec adoleuiſſet. Cereri quoque templum exſtruxerunt, ipſique per fœminas ſacerdotes ſacra abſtemia fecerunt, more Græco,

in

in quorum ritu ætas noſtra nihil mutauit. Quinetiam Neptuno Hippio, *id eſt, equeſtri*, templum aſſignarunt, & diem feſtum in eius honorem conſtituerunt, quem Arcades Hippocratia, Romani Conſualia vocant: quo die apud Romanos equi & muli, de more, ſunt operum immunes, eorúmque capita floribus coronantur. Multa quoque alia fana & aras, & ſimulacra deorum conſecrarũt, expiationéſque & ſacrificia patria inſtituerunt, quæ vſque ad meam ætatem eodem modo, *quo olim* fiebant. Nec mirarer, ſiqua, ob nimiam temporis longitudinem ac vetuſtatem, poſterorum memoriam fugiſſent: ac propter obliuionem neglecta fuiſſent: ſed tamen ea quæ nunc quoque fiunt, priſcorum rituum Arcadicorum ſunt argumenta ſatis manifeſta: de quibus aliàs fuſius agetur. Arcades etiam dicuntur Græcarum literarum vſum in Italiam primi tranſtuliſſe, qui recens ipſis apparuerat, *& quem nuper didicerant*. Inſtrumenta quoque muſica, quæ lyra, & trigona, & lydi vocantur, quùm priorum ſeculorum homines tantùm fiſtulis paſtoralibus, nec vllo alio inſtrumento muſico vterentur. *Dicuntur* etiam leges tuliſſe, & vitæ genus quod antè maxima ex parte ferinum erat, ad manſuetudinem traduxiſſe: & artes & inſtituta, & multas alias res commodas in communem *hominum* vſum contuliſſe: ac propterea apud ſuos hoſpites valde gratioſi fuiſſe. Hæc ſecunda gens Græca poſt Pelaſgos in Italiam delata, ſedes cum Aboriginibus communes habuit, quas in præſtantiſſimo vrbis Romanæ loco poſuit.

4 ¶ PAVCIS verò annis elapſis poſt aduentum Arcadum, alia Græcorum claſſis in Italiam venit, ductu Herculis qui Hiſpaniam & quicquid terrarum vſque ad ſolem occidentem extenditur, in ſuam poteſtatem redegerat. Horum quidam Herculem rogarunt vt ſe militiæ laboribus liberaret, *& miſſione impetrata* circa hæc loca remanſerunt & nacti

collem *adificiis extruendis* aptum, qui trium fermè ſtadiorum longitudinē à Palantio diſtabat, qui nunc quidem Capitolinus appellatur, ſed ab illius ſeculi hominibus Saturnius appellabatur, (quem Græco ſermone Cronium diceremus) in eo oppidulum condiderunt. Qui verò *illic* fuerunt relicti, plerique erant Peloponneſij, Pheneatæ, & Epei Elidenſes, qui nullo domum redeundi deſiderio amplius tenebantur, quòd ipſorum patria in bello contra Herculem geſto fuiſſet direpta ac vaſtata. His autem erant admixti nonnulli etiam Troiani, de illorum numero qui Laomedonte regnāte exilio captiui abducti fuerant, quum Hercules vrbem per vim cepit. Cæteri quoque de reliquo exercitu, ſi qui laboribus defatigati erant, aut qui errorum faſtidio premebantur, miſſione petita, in hoc loco remāſiſſe mihi videntur. Huius autem collis nomen nonnulli antiquum eſſe putant, & Epeos iſto colle maximè delectatos, ob memoriam Cronij collis qui eſt in Elide vrbe, in agro Piſano, prope fluuium Alpheum: Elei verò eum Saturno ſacrum putantes ſacrificijs & aliis honoribus *eo* ſtatis temporibus conuenientes honorant. Sed Euxenus poëta vetus, & alij quidam Italici fabularū ſcriptores, huic loco nomen iſtud ab ipſis Piſatis, propter ſimilitudinem Cronij collis qui eſt in ipſorum agro, impoſitum putant, & Epeos vna cum Hercule Saturno aram ſtatuiſſe, quæ nūc etiam durat ſita ad collis radices, iuxta viam qua ex foro in Capitolium aſcenditur. Et ſacrificium, quod mea etiam ætate Romani ritibus Græcis obſeruatis faciebant ab illis inſtitutum ferunt. Sed, quantum ego coniectūris comperio, vel antequam Hercules in Italiam veniret, hic locus Saturno ſacer erat, & ab ipſis incolis Saturnius appellabatur. Quinetiam tota reliqua ora, quæ nunc Italia vocatur, huic deo erat ſacra, & ab incolis Saturnia vocabatur: quod facilè reperias

perias tã in quibuſdam carminibus Sibyllinis, quàm in aliis oraculis quæ dij reddiderunt, in quibus hoc declaratum. Et in multis huius regionis locis ſunt templa huic Deo dicata: ſunt etiam quædam vrbes, quæ ita nominantur, vt vniuerſa *Italia* ora tunc vocabatur. Multa etiam loca huius dei nomen habent, & præcipuè ſcopuli, & colles excelſi. Poſtea tamen temporis progreſſu Italia vocata eſt, ſub viro præpotente, cui nomen erat Italus. Antiochus autem Syracuſanus ait hunc fuiſſe virum probum ac ſapientem, qui populos vicinos partim verbis induxit, partim vi *coegit*, & ſibi adiunxit: atque ita in ſuam poteſtatem redegit totam illam regionem quæ eſt inter ſinus Napetinum & Scyletinum: atque hanc primam Itali temporibus, Italiam fuiſſe appellatam. Quum autem huius imperio potitus fuiſſet & multos populos ſubditos haberet, ſtatim dominationem in gentes finitimas affectaſſe, & multas ciuitates in vnum coactas ſuæ ditioni ſubieciſſe *dicit*, hunc autem genere OEnotrum fuiſſe. At Hellanicus Leſbius ait Herculem dum Geryonis boues Argos abigeret, quoniam quidam ipſius vitulus, quum in Italia iam eſſet, ab armento reſiliens fugerat, & vniuerſam illam oram peragrarat, & freto tranato in Siciliam peruenerat, quærentem ſemper ex illius regionis hominibus, in quoſcunque incidiſſet, perſequens ſuum vitulum, ſicubi quis eorum qui regionem illam incolebant ipſum vidiſſet, quia illi pauca linguæ Græcæ vocabula intelligebant, ſed patrio ſermone ex illius animalis indicijs, *& ſignis, quæ Hercules ipſis dabat*, vitulum appellabant, vt nunc etiam appellatur, *quod Græci vocant* damalin, vniuerſam oram quam vitulus ille peragrarat ab eo animali Vitaliam *quaſi Vitulam* nominaſſe. Quod autem temporis progreſſu nomen iſtud in eam formam, quam nunc habet mutatum fuerit, non eſt mirandum: quia

multis etiam Græcis nominibus idem accidit. Veruntamen ſiue, vt Antiochus ait, à duce (quod etiam fortaſſe veriſimilius fuerit) ſiue, vt putat Hellanicus, à vitulo nomen hoc acceperit, illud certè ex amborũ autoritate conſtat, Herculis ætate, aut paulò ante ita nominatam. Antè verò eam Græci Heſperiam & Auſoniam vocabant. At ipſi indigenæ Saturniam, vt ſupra dixi. Eſt etiam alia fabula inter illius regionis incolas vulgata: Saturnum, ante Iouis regnum in hiſce terris regnaſſe, & decantatum illud vitæ genus rebus omnibus abundans, quas quatuor anni tẽpora producunt, apud nullos alios magis quàm apud ipſos floruiſſe. Quòd ſi quis alius fabulis ex hac opinione ſublatis, bonitatem huius regionis perpendere velit, ex qua genus humanum, ſimulatque natum eſt, plurimas commoditates magnæ voluptatis plenas percepit, ſiue ex terra, (vt priſca fert opinio) ſiue etiam quauis alia ratione, nullam aliam hac regione commodiorem, *& ad res iſtas ferundum aptiorem* reperiet. Si enim vnam regionem cum altera conferas, quæ ſit eiuſdem magnitudinis, Italia meo iudicio, non ſolùm Europam, ſed & quamlibet aliam totius orbis regionem ſua præſtantia longè ſuperat. Quanquam non me latet fore vt multis res incredibiles dicere videar, conſiderantibus Aegyptum, & Africam, ac Babyloniam, & ſi quæ aliæ regiones ob ſuæ fertilitatis felicitatem celebrantur. Sed ego terræ opes non in vna ſola frugum ſpecie pono: nec me ſubit deſiderium habitandi in ea regione, in qua ſunt tantùm arua pinguia, cæterarum verò rerum, aut nulla prorſus aut perexigua vtilitas percipitur; ſed eam regionem optimam eſſe puto, quæ facilè magnã rerũ ad vitam neceſſariarum copiã *hominibus* ſemper ſuppeditare poteſt, & quæ plerunque bonis aliũde in ipſam importatis minimùm indiget: Italiæ verò hanc rerum omnium fertilitatem, copiam ac

va-

variam vtilitatem præter cæteras regiones quæcumque illæ ſint quæ cum iſta conferantur, præcipuè cõceſſam credo. Nec enim arua quidem bona & multa habet: ſed arboribus caret, vt terra frumentifera. Neque etiam contrà ad omnigenas quidem plantas alendum eſt idonea: ſed ad ſementem excipiendam inepta, vt agri arboribus conſiti, & ſi ſeratur paucas fruges profert. neque largiter quidem hæc vtraque ſuppeditare poteſt: ſed pecori alendo parum eſt apta. Nullus etiam dixerit eam frugibus quidem, & paſcuis abundare: ſed locum eſſe ad habitandum hominibus iniucundum: verùm, vt ita loquar, omnis voluptatis ac vtilitatis eſt plena. Cui enim frumentiferæ terræ cedunt campi qui vocantur Campani? qui non fluuijs, ſed aquis cæleſtibus rigantur? in quibus ego vidi arua vel trifera ſementem æſtiuam poſt hibernam, & autumnalem poſt æſtiuam enutrientia. Et agri quos Meſapij, Daunij, Sabini, & multi alij colunt, cui oliuiferæ cedunt? Cui vitiferæ cedunt Etruſcus, Albanus, ac Falernus agri, vitibus mirum in modum amici, qui plurimos ſimul & optimos fructus minimo cum labore facile ferunt? Et præter terram quæ colitur, multam etiam in ipſa *Italia* reperias ouium, caprarúmque gregibus paſcendis deſtinatam. Sed multò ampliorem, ac admirabiliorem agrum inuenias ad equorum ac boum armenta paſcenda aptum: nam paluſtris ac pratenſis herba, cuius magna eſt copia, & terræ cultæ herba roſcida & irrigua, quæ eſt infinita, & qua pecus æſtate veſcitur, greges & armenta pecoris valde florentia perpetuò reddit. Sed imprimis admiratione maxima digni ſunt ſaltus, qui ſunt circa prærupta, & nemoroſa loca & circa colles incultos, ex quibus *Italiæ incolæ* magnam ac egregiam materiæ copiam ad naues ædificandum, multam etiam ad alia opera faciendum aptam petunt. Atque horum nihil eſt vel paratu difficile,

vel ab humanis vſibus remotum: ſed hæc omnia facilè parari, & conuecta facilè haberi poſſunt, propter multitudinem fluuiorum, qui totam illam oram fluentes permeant, quique magnam *ei* commoditatem afferunt, tam in importandis, quam permutandis rebus, quas terra producit. Hæc eadem regio habet etiam aquarum calidarum multis in locis inuentas ſcaturigines, quæ balnea iucundiſſima præbent, & ad morbos diuturnos ſanandum ſunt præſtantiſſimæ. Habet etiam omnis generis metalla, & copioſas ferarum venationes, mariſque naturam, quæ varia animalium, rerúmque genera profert, & alia innumera, quæ partim vtilitati ſeruiunt, partim miraculis *homines* delectant: Sed, quod pulchritudine cæteras res omnes ſuperat, *habet* aëris clementiam pro varietate quatuor anni temporum, moderaté temperatam, quæ nullo modo aut nimio frigore, aut nimio calore frugum generationem, aut animalium procreationem lædere poteſt. Non igitur mirum, ſi homines antiqui regionem iſtam Saturno ſacram putarint, quòd hunc deum, omnis felicitatis humanæ donatorem ac perfectorem exiſtimarent, ſiue is Chronos, *id eſt Tempus*, vt Græci volunt, ſiue Cronos, *id eſt, Saturnus*, eſt appellandus, vt placet Romanis: qui vniuerſam mundi naturam complectitur. Vtrocunque modo eum nomines, *non mirum inquam*, ſi quum illi viderent iſtam regionem omni opulentia & gratia refertam, cuius ſtudioſum eſt genus humanum: quúmque cenſerent diuino & mortali generi conuenientiſſima quæque loca eſſe maxima commoda, atque grata: montes & nemora, Pani: prata, & loca virentia, nymphis: littora, & inſulas, numinibus marinis *ſacras putarint*: ſique cæteris in rebus *idem ſenſerint, & ſacrum duxerint* vnicuique deo aut dæmoni quicquid *ipſi* familiare, *conueniens, gratúmque* eſſet. Aiunt etiam, priſcos illos homines Saturno victimas

ctimas humanas immolare ſolitos fuiſſe, quemadmodum Carthagine fiebat, quamdiu ea vrbs ſtetit: quemadmodum, etiam nunc quoque fit apud Gallos, & nonnullas alias occidentales gentes. Herculem verò, quum iſtum ſacrorum morem abolere vellet, & aram fundaſſe in Saturnio colle & autorem fuiſſe vt hoſtiæ ſanctæ puris ignibus adolerentur. Vt autem nihil in hominum animis remaneret quod eos turbaret, quaſi patria ſacra neglexiſſent, illius regionis incolas docuiſſe, ad iram huius dei placandam pro hominibus, quos pedibus manibúſque vinctos in Tiberis profluentem iaciebant, ſimulacra ad humanæ figuræ ſimilitudinem effiicta, & eodem quo homines habitu ornata in fluuium proiicere, vt quicquid religionis in omnium animis vnquam reſediſſet euelleretur, quòd priſci ritus imago adhuc ſeruaretur. Hoc autem vel vſque ad meam ætatem Romani conſtanter faciebant paulò pòſt vernum æquinoctium, menſis Maij idibus, vt vocantur, quo die lunam ſemiplenam eſſe, *menſémque in duas ferè æquales partes diuiſum* dicunt. Hoc die illi qui pontifices vocantur, qui ſummum inter ſacerdotes locum tenent, & cum illi virgines quæ perpetuum ignem ſeruant, & prætores cæteríque ciues, quos ſacris intereſſe fas erat, ſacrificio ritè peracto ſimulacra ad humanæ formæ ſimilitudinem facta, numero xxx. de ſacro ponte in Tiberis profluentem iaciunt, quæ Argeos appellant. Verùm de ſacrificiis, & aliis ſacris ceremoniis, quas populus Romanus Græco patrióque more diligenter obſeruat, aliàs agemus.

5. ¶ NAM præſens tempus poſcere videtur vt hic graduum ſiſtentes, de Herculis etiam aduentu in Italiam plura verba faciamus, nec ſilentio prætereamus ſi quod facinus memoria dignum ibi patrarit. Quæ autem de hoc deo traduntur, partim ad fabulas, par-

tim ad veritatem propiùs accedunt. Fabula igitur de eius *in Italiam* aduentu ſic habet. Hercules, *vt aiunt*, præter cæteros labores, quos Euryſtei iuſſu ſuſcepit, Geryonis etiam boues ex Erythea Argos abigere iuſſus eſt. Quo certaminis labore ad ſuum finem perducto, dum rediret domum, cùm in multas alias Italiæ partes iuit, tum etiam in Aboriginum agrum Palantio proximum: quum autem in eo magnam boni pabuli copiam ad boum armenta paſcenda inueniſſet, boues in paſcua dimiſit, at ipſe laboris onere grauatus decubuit, ſomnóque ſe dedit. Interea verò quidam illius regionis latro nomine Cacus incidit in boues quæ ſine cuſtodia paſcebantur, earúmque amore captus eſt. Et quum Herculem ſopitum animaduertiſſet, exiſtimauit totum armentum à ſe clam abigi non poſſe, ſimul etiam rem factu difficilem eſſe vidit. Sed paucas aliquot de ipſis in antrum proximum, vbi vitam degebat, abdidit: eáſque ſingulas per caudam eò traxerat auerſas, contra naturam inceſſus huiuſmodi animalium. Hoc enim modo furti indicium celatum iri ſperabat, quòd pedum veſtigia *quærentem* in contrariam partem manifeſtè ductura eſſent. Hercules verò paulo poſt ſomno excitatus, quum numerum boum recenſuiſſet & cognouiſſet quot armento deeſſent, aliquandiu quidem dubitauit quónam iuiſſent, & quaſi à paſcuis aberraſſent, per eam regionem eos quærebat. Sed quum eas non inueniret, ad ſpeluncam perrexit, & quamuis ipſum veſtigia ſuſpenſum ac incertum diſtinerent, nihilominus tamen locum illum ſibi perſcrutandum eſſe duxit. Verùm, quia Cacus pro foribus ſtabat, & roganti ſe *eas* vidiſſe negabat, eíque ſpeluncæ perſcrutandæ poteſtatem petenti permittere nolebat, ſed vicinorum fidem & auxilium implorabat, quaſi grauem iniuriam ab hoſpite acciperet, Herculi conſilij inopia laboranti, & quomodo in ea re ſe gerere deberet

ret neſcienti, *tandem* in mentem venit cæteras boues ad ſpeluncam agere. Quum autem, quæ incluſæ erant, vocem & odorem conſuetum ſenſiſſent, illis, quæ extra erant, mugitu reſponderunt, ipſarúmque vox furtum indicauit. At Cacus, in manifeſto maleficio deprehenſus, ad vim propulſandam ſe conuertit, & cæteros paſtores ſocios ſuos conuocare cœpit: ſed Hercules illum claua percuſſum interfecit, & boues eduxit: &, quia locum illum valde commodum latronum receptaculum videbat eſſe, ſpeluncam ſuo pedo diruit. Qúmque cædem aqua fluminis expiaſſet, prope locum eum aram Ioui Inuentori ſtatuit, quæ Romæ eſt ad portam Trigeminam. Vtque deo gratias ageret ob inuentas boues, iuuencum vnum ei mactauit. Hoc ſacrificium vel vſque ad meam ætatem populus Romanus faciebat, & in eo Græcos omnes ritus obſeruabat, prout ille inſtituerat. Aborigines verò & Arcades qui collem Palatinum incolebant, poſtquam Caci mortem cognouerunt & Herculem viderunt, illum quidem propter rapinas grauiter oderant, huius verò ſpeciem ac præſentiam magno cum ſtupore admirabantur, & diuinum quiddam ſe videre putabant, atque latronis illius iacturam *cædémque* magnæ ſuæ felicitati tribuebant. Qui verò de ipſis pauperes erant, decerptis lauri ramis cuius in eo loco magna erat copia, illum & ſe coronarunt. Ipſorum quoque reges venerunt, & Herculem ad hoſpitium inuitarunt. Quum autem & nomen, & genus & res geſtas ipſo narrante cognouiſſent, ſuam regionem & ſeipſos in eius fidem ac amicitiam dediderunt. At Euander qui multo ante ex ipſius Themidis narrantis ore audierat in fatis eſſe vt Hercules, Ioue & Alcumena prognatus, propter ſuam virtutem naturam mortalem cum immortali commutaret: ſtatim ſimulatque intellexit quis ille eſſet, quòd cæteros omnes homines anteuertere cuperet, primus Herculem diuinis

honoribus placauit, arámq. præ nimia feſtinatione ex tempore factam ipſi erexit, & ſupra hanc iuuencum indomitum ei mactauit, vbi priùs oraculum ipſi narraſſet, eúmque rogauit vt ſacra auſpicaretur. Hercules verò gentis illius hoſpitalitatem admiratus, epulo populum excepit, mactatis aliquot bobus, & decimis ex reliqua præda exemptis. At reges amplo Ligurum & aliorum finitimorum agro donauit, cuius imperium vehementer optabant, improbis quibuſdam hominibus prius inde pulſis. Ferunt præterea regionis illius incolas ab eo rogatos, vt, quando ipſum primi deum putarant, honores iſtos immortales ipſi perpetuò ſeruarent, & quotannis iuuencum indomitum mactarent, ritúque Græcò ſacra peragerent. Vt autem ipſi ſacrificia grata ſemper ab illis fierēt, duas nobiles familias ab eo delectas & ſacrorum ritus ab eodem edoctas. Illos verò, qui Græcam ſacrorum diſciplinam didicerunt, fuiſſe Potitios & Pinarios, penes quas familias curam ſacrorum, vt ille inſtituerat, diu manſiſſe. Potitios autem ſacris præfuiſſe, & ſacrificia auſpicari, atque victimarum igne crematarum primitias habere ſolitos fuiſſe, ſed Pinarios à viſcerum communicatione, *ac dape* repulſos, & cæteris in rebus quas communi vtrorúmque miniſterio fieri oportebat, ſecundum honorem habuiſſe. Hanc vero ignominiæ notam propter aduentus tarditatem illis inuſtam fuiſſe: quòd, quum illis imperatum fuiſſet vt manè præſtò adeſſent, extis iam adeſis, *ad cæteram dapem* veniſſent. Nunc tamen horum ſacrorum cura non eſt amplius penes illorum cognatos *ac poſteros*, ſed ſerui ære publico empti hæc ſacra faciunt. Quibus verò de cauſis mos iſte fuerit mutatus, & quomodo deus iſte manifeſtè apparuerit, vt ſacerdotes, qui hæc ſacra faciebant, mutarentur, quum ad hanc hiſtoriæ meæ partem peruenero, fuſiùs aperiam. Ara verò ſupra quam Hercules decimas

mas obtulit, à Romanis Maxima vocatur, eſtque prope forum quod Boarium appellatur, quam regionis illius incolæ ſi quam aliam, venerantur. Qui enim aliquid firmi ac validi tranſigere volunt, ad hanc aram, & iuſiiurandum, & pacta faciunt: hîc etiam ſuarum facultatum decimas ex voto ſæpe offerunt. Ipſius tamen apparatus hominum opinioni parum reſpondet. In multis etiam aliis Italiæ locis templa, huic deo ſunt ſacrata, & in vrbibus, ac in ipſis viis aræ ſunt erectæ: nec facilè reperias vllum in Italia locum, vbi deus iſte non colatur. Hæc igitur ſunt quæ fabulis de iſto *deo* produntur. AT opinio vulgata quæ ad veritatem propius accedit, quam habuerunt multi qui rês ab eo geſtas hiſtorico ſtilo ſunt perſequuti, hæc eſt. Hercules, quum omnium ſuæ ætatis imperatorum eſſet præſtantiſſimus, magnáſque copias ductaret, peragrauit quicquid terrarũ Oceanus cingit, euertens omnem tyrannidem, ſi qua populis ſubiectis grauis ac moleſta eſſet, aut ſi quæ ciuitas ſuis contumeliis, ac iniuriis vicinos principatus infeſtaret, immanis vitæ genere, & nefariis hoſpitum cædibus gaudens. Et regna legitima, & moderatas reſpub. conſtituit, & mores humanos ac ſociabiles in vitam induxit. Præterea verſatus eſt cum Græcis & barbaris, cum maritimis & mediterraneis hominibus qui ad id vſque tempus, propter diffidentiam *ac perfidiam mutuam*, nullum amicum commercium inter ſe habebant. Et in locis deſertis vrbes condidit, & fluuios auertit, qui campos inundabant, & in montibus, ad quos nullus patebat aditus, rupes ſecuit, vt viatoribus iter aperiret: & cætera molitus eſt, vt omnis terra & mare omnibus commune eſſet, omniúmque vſibus inſeruiret. In Italiam autem non ſolus venit, nec vllum boum armentum ſecum egit. Nam per hanc regionem via non eſt trita illis, qui ex Hiſpania Argos ire coguntur,

nec propter hanc regionem peragratam tanto honore dignus habitus fuiſſet:ſed Hiſpania iam ſubacta,cum magno exercitu *venit in Italiam*, vt eius incolas ſubigeret, & imperio ſuo ſubiiceret. Sed hic diutius morari coactus eſt,tum propter claſſis abſentiam,quæ tempeſtatibus hybernis diſtinebatur, tum etiam quia non omnes Italicæ gentes ſe vltro ei adiunxerant,vt ipſius imperio parerent.Nã præter cæteros barbaros, Ligurum gens magna ac bellicoſa,quæ in ipſo Alpium tranſitu ſedes habet,eum ab Italiæ ingreſſione prohibere eſt conata,hîc acerrimum certamen à Græcis eſt commiſſum, in quo, dum pugnarent,omnia tela eos defecerunt.Aeſchylus verò,antiquus poeta,hoc bellum in Promethei ſoluti fabula declarat.Inducit enim *ibi* Prometheum Herculi prædicentem cùm alia prout ſingula ipſi erant euentura in expeditione contra Geryonem ſuſcepta,tum etiam narrantem varias belli Liguſtici difficultates in prælio ſubeundas.Hæc autem ſunt eius poetæ carmina.

Venies etiam ad Ligurum intrepidum exercitum.
Hic,ſat ſcio,licet ſis bellicoſus, prælium,[manúſque pugnaces ipſorum]
Non vituperabis,nam in fatis eſt vt vel ipſa tela te deficiant.

Sed poſtquam his ſubactis tranſitum ſibi per vim patefecit,alij quidem vrbes ſuas ipſi ſponte dediderunt, præcipuè verò quotquot Græci generis erant,aut qui non ſatis firmas copias habebant,quas ipſiusviribus opponerent,ſed plerique bello & obſidione coacti deditionem fecerunt. Inter eos igitur qui bello domiti fuerunt & illum Cacum Romanis fabulis celebrem fuiſſe,(qui princeps valde barbarus erat, quíque hominibus immanibus imperabat) & Herculi reſtitiſſe, quod in locis natura munitis ſedes haberet,&propterea populis finitimis grauem, *ac infeſtum* fuiſſe tradunt.

dunt. Hic poſtquam animaduertit, Herculem in proxima planitie caſtrametatum, more latronum inſtructus impreſſionem in eum derepente fecit: & dormiente exercitu quicquid prædæ incuſtoditum eſt, nactus in ſuam poteſtatem redegit; ac abegit. Sed quum poſtea Græci eum vndique circumdediſſent, & obſidione preſſiſſent, eiúſque caſtella per vim cepiſſent, quia & ipſe *cum cæteris ſuis ſociis Herculi* reſiſtere voluit, in pugna cecidit. Ipſius verò caſtellis ſolo æquatis agros circumiacentes *ſibi ab Hercule datos* acceperunt, cum alij *milites*, qui ſeorſum *à cæteris Græcis* ad opem Herculi ferendam conuenerant, tum etiam Arcades Euandri comites: & Faunus rex Aboriginum. Coniiciat autem quis eos de Græcis qui remanſerunt ibi, fuiſſe Epeos, & Arcadas ex vrbe Plieneo profectos, & Troianos, qui regionis illius præſidio fuerant relicti. Nam inter imperatorias Herculis artes hæc quoque ponenda, atque non minus quàm cæteræ res geſtæ admiratione eſt digna, quòd viros ab vrbibus deuictis abſtractos ſecum ad militiam per aliquod temporis ſpatium duceret, & poſt fidelem operam in bellis conficiendis alacriter ſibi nauatam in agro armis parto eos collocaret, & alienas opes ipſis ſuppeditaret ac largiretur. Propterea igitur Herculis nomen & gloriam in Italia maximam fuiſſe ferunt, non autem propter eius tranſitum, in quo nihil veneratione dignum inerat. Nonnulli etiam dicunt ipſum in his locis, quæ nunc à Romanis incoluntur, filios ex duabus mulieribus ſuſceptos reliquiſſe. Palantem quidem, ex Euandri filia, cui Lauinæ nomen fuiſſe ferunt. Latinum verò ex quadam Hyperborea puella, quam obſidẽ à patre acceptam ſecum duxerat, & ipſam aliquandiu quidem innuptã caſtè ſeruarat, ſed quum in Italiam nauigaret, eius amore captus, eam ſuo compreſſu grauidam fecit. Quúmque iam Argos eſſet abiturus, eam Fauno regi Aboriginum in matrimo-

nium dedit. Quam ob cauſam *aiunt* Latinum huius, non autem Herculis filium à multis exiſtimari. Atque Palantem quidem, antequam ad pubertatem perueniret, obiiſſe ferunt: Latinum verò, quum in ætatem virilem ingreſſus fuiſſet, Aboriginum regno potitum fuiſſe. Sed quum iſte ſine liberis maribus obiiſset, in prælio contra finitimos Rutulos commiſſo, regnum ad Aeneam Anchiſæ filium ipſius Latini generum deuolutum tradunt. Sed hæc aliis temporibus ſunt facta. Hercules autem omnibus Italicis rebus ex animi ſententia compoſitis, quum & naualis exercitus incolumis ex Hiſpania veniſſet, decimas prædæ facto ſacrificio diis obtulit, & ibi, vbi claſſis ipſius ſtatiua habebat, oppidulum de ſuo nomine condidit, quod nunc quoque à Romanis incolitur, & inter Pompeios, ac Neapolim eſt ſitum & portus omni tempore tutos habet. Quúmque gloriam exemplo poſteris futuram, honoréſque diuinos apud omnes Italiæ incolas adeptus fuiſſet, in Siciliam traiecit. Illi verò, qui ab eo in Italia fuerant relicti vt ei præſidio eſſent, qui circa Saturnium collem ſedes fixerant, aliquandiu propriam Rempub. habuerunt. Sed non multò poſt vitæ genus, Leges, & ſacra ſua cum Aboriginibus coniunxerunt, quemadmodum Arcades, & multò antè Pelaſgi fecerant: & eandem ciuitatem cum Aboriginibus communem habentes in vnum conuenerunt, & ita coaluerunt vt vna eadémque gens eſſe putaretur. Atque hæc de Herculis expeditione, & de Peloponneſiis, qui in Italia remanſerunt, ſint dicta. SED poſt Herculis diſceſſum ætate ſecunda circiter quinquageſimum & quintum annum, vt ipſi Romani tradunt, rex Aboriginum erat Latinus Fauni filius, ac Herculis ſemen, qui regnum iam per quadraginta, & quinque annos obtinebat. Tunc autem Troiani qui poſt captum Ilium cum Aenea ex vrbe profugerant, appulerunt Laurentum

tum, quod in Littore Aboriginum ad mare Tyrrhenum, non procul à Tiberis oſtio ſitum erat. Quúmque ab Aboriginibus accepiſſent agrum ad habitandum, & quicquid petierant, oppidū in colle quodam non longè à mari condiderunt, cui Lauinij nomen impoſuerunt. Sed non multò poſt antiquo nomine mutato, vna cum Aboriginibus, ab illius agri rege Latini fuerunt appellati. Et relicto Lauinio vnâ cum ipſis indigenis maiorem vrbem muris cinctam condiderunt, quam Albam appellarunt. Ex qua profecti alias quoque multas vrbes condiderunt, quæ priſcorum Latinorum vocantur, quarum maxima pars ad meam vſque ætatem adhuc incolebatur. Deinde ſexdecim ætatibus poſt Ilium captum elapſis, coloniam miſerunt in Palantium, & Saturniam, vbi Peloponneſij & Arcades ſuas primas ſedes poſuerant, & eorum quoque temporibus quædam generis antiqui veſtigia reliqua extabant, atque in his locis ædificia exſtruxerunt, Palātio muris cincto, vt tunc primùm vrbis formam acceperit. Vrbi autem conditæ nomen impoſuerunt à Romulo, cuius ductu colonia miſſa fuerat, qui genere ab Aenea decimus ſeptimus erat.

6 ¶ VOLO autem & de Aeneæ in Italiam aduentu verba facere: quando ſcriptores eum partim ignorarunt, partim etiam propter inuidiam ſilentio texerunt. Verùm de eo non negligenter nec obiter agam ſed pluribus, & accuratè, tam Græcorum quàm Romanorum hiſtorias fide maxima dignas ſequutus. Quæ autem de eo traduntur, hæc ſunt. Ilio ab Achæis capto ſiue equi lignei fraude, vt canit Homerus, ſiue Antenoridārum proditione, ſiue aliquo alio modo, cætera quidem multitudo tam ciuium Troianorum quam ſociorum, qui in vrbe erant, in cubilibus adhuc deprehenſa cæſa eſt. Hoc enim atrox malum eos cuſtodiis præſidióque nudatos præ-

ter omnem expectationem noctu videtur oppreſſiſſe. Sed Aeneas, cæteríque Troiani, qui ex vrbe Dardano & Ophrynio ad opem Ilienſibus ferendam conuenerant, & quotquot de aliis, dum inferior vrbis pars caperetur, calamitatis atrocitatem maturè ſenſerunt, in munitiſſima Pergami loca confugerunt, arcémque proprio muro cinctam ac munitam occuparunt, in qua Troianorum ſacra patria repoſita erant, & maxima vis opum, vt eſt veriſimile, quòd is locus eſſet firmus ac munitus, vbi etiam erat præſtantiſsima totius exercitus pars. Hic ſubſiſtétes, propulſabant eos qui in arcem aſcendere conabantur. quúmque angiportorum bonam notitiam haberent, per occultas vias currebant, & multitudinem ex vrbe capta diffugientem recipiebant: atque maior fuit eorum numerus qui euaſerunt, quàm eorum qui fuerunt intercepti. Aeneas igitur his artibus & commentis repreſſit primum illum ac repentinum hoſtium impetum, quo ad vniuerſam ciuitatem delendam ferebantur, atque hoc modo effecit ne primo hoſtium incurſu tota vrbs caperetur. Sed quum veriſimilibus rationibus adductus de futuro conie-cturam prudenter faceret, & animaduerteret nullo modo fieri poſſe vt vrbs ea ſeruaretur, cuius maximam partẽ hoſtes in ſuam poteſtatem iam redegiſſent, arce hoſtibus cedere, at ipſa hominum corpora, & ſacra patria, & quicquid pecuniæ ſecum ferre poſſet, ſeruare ſtatuit. Quod conſilium quum ei placuiſſet, liberos, vxores, ſenes, & cæteros omnes, quibus lenta fuga opus erat, ex vrbe egreſſos præmiſit, & iter, quod ad Idam ferebat, petere iuſſit, dum Achæi in arcis oppugnationem intenti, de perſequenda multitudine quæ ex vrbe diffugiebat, nihil cogitarent. Exercitus etiam partem illis qui ex vrbe exibant, præſidio eſſe iuſſit, vt ipſorum fuga pro præſenti rerum ſtatu, *ac pro viribus* tuta & moleſtiarum

rum

rum experſeſſet. His autem mandatum fuerat vt munitiſſima Idæ loca occuparent. Ipſe verò cum reliqua militum manu, quæ lectiſſima erat, intra muros arcis remanſit, atque ſuis ex vrbe præmiſſis fugam minus laborioſam reddidit, quòd hoſtes in arcis oppugnationem eſſent intenti. Sed quum Neoptolemus cum ſociis in quandā arcis partē aſcendiſſet, & vniuerſi Græci ad opem ipſis ferendam accurriſſent, arcem deſeruit: & aperta porta per quam reliqui fugerant, diſceſſit, & reliquos milites acie inſtructa ſecum duxit, & patrem, deos patrios, vxorem, liberos, & cæteras res, ſi qua maximi pretij eſſet, ſiue hominum corpora, ſiue pecuniæ eſſent, præſtantiſſimis bigis vehens abduxit. Interea verò vrbem Græci per vim ceperunt, & in rapinas intenti magnam fugientibus tutò euadendi facultatem præbuerunt. At Aeneas eiúſque ſocij ſuos in itinere aſſequuti, vno agmine facto munitiſſima Idæ loca occuparunt. Ad ipſos autem venerunt qui tunc vrbem Dardanum incolebant, quam noctu deſeruerunt, conſpecta ingenti flamma quæ præter morem ex Ilio emicabat. *Ad ipſos inquam omnes iſti venerunt*, exceptis iis qui cum Elymo & Ægeſto, aliquot nauibus furtim paratis antè ex vrbe ocius exierant. *Ad eos* etiam *venit* ex Ophrynio totus populus, & ex aliis vrbibus Troianis, quotquot libertatis tuendæ ſtudio tenebantur. Quare breuiſſimo temporis ſpatio iſtæ Troianorum copiæ maximè creuerunt. Qui igitur cum Aenea ex vrbe capta ſuperſtites euaſerant, in his locis remanentes, in patrias ſedes ſe breui poſt hoſtium diſceſſum redituros ſperabant. Sed Græci quum vrbem & loca vicina in ſuam poteſtatem redegiſſent, & ipſos incolas in ſeruitutē abſtraxiſſent, & caſtella vaſtaſſent, ſe ad illorum qui in montibus erant, oppugnationem parabant, vt illos quoque in ſuam poteſtatem redigerent. Sed

quum illi caduceatores ad ipſos miſiſſent, ac rogarent ne ſe ad belli gerendi neceſſitatem adigerent, in concionem conuenerunt, & pacem hiſce conditionibus cum ipſis fecerunt: Vt Aeneas, eiúſque ſocij cum rebus omnibus, quas in ipſa fuga ſeruatas abſportarant, intra certum ac ſtatutum tẽpus ex agro Troiano abirent, Græcíſque caſtella prius dederent. Græci verò ipſis ex omni agro, maríque cuius imperium habebant, tutò diſcedẽdi copiam ex pacto facerent. Aeneas igitur his cõditionibus acceptis, quas pro præſenti rerũ ſtatu optimas eſſe iudicabat, Aſcanium filiorum natu maximum cum quadam ſociorum parte, quæ ex Phrygibus ferè tota conſtabat, in agrum qui Aſcyliticus vocatur, (vbi eſt lacus Aſcanius) ab illius regionis incolis ad regni adminiſtrationem accitum miſit. Atque Aſcanius ibi non diu manſit: ſed quum Scamandrij & cæteri Hectoridæ à Neoptolemo ex Græcia dimiſſi ad ipſum veniſſent, eos in paternum regnum deducens Troiam redijt. Atque hæc tantùm de Aſcanio traduntur. Aeneas verò cum reliquis liberis, & patre, & deorum ſimulacris, claſſe iam parata, Helleſpontum traiecit, & in proximam peninſulam nauigauit, quæ in mare procurrens ante Europam iacet, & Pallene vocatur. Hæc autem Thraciam gentem ſociam habebat, quæ Cruſæa vocabatur, quæ operam omnium ſociorum in bello gerendo fideliſſimam maxima animi alacritate ipſis nauarat. Opinio igitur de Aeneæ fuga maximè credibilis, quam Hellanicus antiquus ſcriptor in rebus Troianis deſcribẽdis eſt ſequutus, hæc eſt. Nonnulli etiam alij de rebus iiſdem non eodem modo, *ſed variè* verba fecerunt, quæ minus, quàm iſtam opinionem, probabilia puto. Vnuſquíſque tamen eorum, qui hæc audiunt, *& legunt*, ex animi ſententia *de his* iudicet. Sophocles, poëta tragicus in fabula Lacoonte, quum vrbs mox eſſet capienda,

inducit Aeneam cum rebus ſuis conuaſatis ſecedentem in ‹ dam iuſſu patris Anchiſæ: qui memor mandatorum à Venere acceptorum & adductus ſignis prodigiorum quæ Laocoontidis recens acciderant, imminens vrbi excidium coniecerat. Eius autem iambici, qui ab alia perſona pronũtiantur, ita ſe habent,

Nunc ad portam Aeneas deæ filius
Adeſt, humeris patrem ferens, qui propter fulmine afflatum
Dorſum ſtilis [cruoris ex vulnere manantis] irrigat byſsinam veſtem.
Circundat autem [ipſum] tota domeſticorum multitudo.
Comitatur verò [ipſum] turba non quanta videtur.
Tibi, ſed [quanta placuit] Phrygibus coloniæ deducendæ cupidis.

At Menecrates Xanthius vrbem Græcis ab ipſo proditam affirmat propter ſimultates quas cum Alexandro gerebat: atque ob iſtud beneficium Græcos ipſi permiſiſſe vt ſuam domum ſeruaret. Is autem ſuam hiſtoriam ab Achillis funere auſpicatus, in hunc modum ſcribit, *Græcos autem mœſtitia tenebat, & exercitus capite ſe priuatos exiſtimabant Ei tamen extructo ſepulcr. [& iuſtis eius funeri perſolutis,] totum agrum [Troianum] bello premere perrexerunt, donec Aeneæ proditione captum eſt Ilium. Aeneas.n. quod in nullo pretio apud Alexandrum eſſet, & ab omnibus ſacerdotii honoribus arceretur, Priami res euertit. His autem perpetratis, ciuis Græcorum eſt factus.* Alij verò quidam ad nauium Troianorum ſtationem eum commorantẽ tunc fuiſſe dicunt. Alij verò cum copiis eum in Phrygiam militaris cuiuſdam negotij cauſa miſſum à Priamo tradunt. Sunt etiam qui eius ex Ilio diſceſſum fabuloſiorem faciunt: vnicuique tamen liberũ ſit iudicium. Sed quæ poſt eius diſceſſum ſunt ſequuta pleriſque dubitationem longe maiorem afferunt.

Quidam enim cum in Thraciam vſque deducunt, & ibi vitam finiſſe dicunt: quo in numero ſunt, Cephalo Gergithius, & Hegeſippus, qui res Pallenes ſcripſit, ſcriptores antiqui, celebres, ac fide digni. Alij verò ipſum ex Thracia diſcedentem faciunt, & in Arcadiam vſque deducunt, eúmque dicunt habitaſſe in Orchomeno Arcadico, & in ea quæ, licet ſit mediterranea, tamen ob loca cœnoſa & flumen, *Nῆσος, id eſt inſula*, vocatur. Quinetiam eam quæ Capua nominatur, ab Aenea cæteriſque Troianis conditam, & à Capy Troiano Capuam appellatam tradunt. Hæc autem cum ab alijs, tum etiam ab Ariſtho rerum Arcadicarum ſcriptore dicuntur. Sunt etiam qui Aeneam & huc perueniſſe fabuloſè dicunt, eum tamen non in his locis, ſed in Italia mortem obiiſſe aiunt: quemadmodum cùm alij multi manifeſtè teſtantur, tum etiam Agathyllus, poëta Arcadicus, in quodam elegiaco verſu ita canens,

Venit & in Arcadiam, & in Neſo depoſuit filias
Duas, ex Codones & Amphemones congreſſu ſuſceptas.
Ipſe verò in Heſperium agrum properauit, genuitque Romulum.

Quod autem Aeneas & Troiani venerint in Italiam, omnes Romani confirmant, & quæ in ſacrificiis & feſtis diebus fiunt ab ipſis, *idem* indicant, & Sibyllini libri, & oracula Pythica, & multa alia *hoc ipſum teſtantur.* Quæ nullus, tanquam ad ſpeciem, & decori cauſa ab ipſis conficta, neglexerit. Quinetiam apud Græcos multa eáque manifeſta huius rei indicia ad hanc vſque diem extant, portus *ſcilicet ad* quos appulerunt, & in quibus propter aduerſam nauigationem diutius ſunt morati. Quæ (licet eorum magnus ſit numerus) ego quàm potero breuiſſimè recenſebo. Primùm quidem in Thraciam venerunt, & ad peninſulam, quæ Pallene vocatur, appulerunt. Ipſam

ſam autē incolebant (vt dixi) barbari quidam, nomine Cruſæi, ipſiſque tutum hoſpitium præbuerunt. Quum autem ibi totam hyemem manſiſſent, Veneri templum exſtruxerunt, in vno è promontoriis, & oppidum Aeneam condiderunt, in quo eos qui propter laborum moleſtias ac faſtidium nauigationis, incommoda diutius pati non poterant, & quotquot ibi manere voluerant, tanquam in patrio ſolo poſthac habitaturos, reliquerunt. Hoc oppidum durauit vſque ad imperium Macedonum, quod Alexandri ſucceſſores habuerunt. Sed Caſſandro regnante euerſa eſt, quo tempore vrbs Theſſalonice condebatur, & Aeneatæ cum multis aliis in hanc vrbem recens conditam migrarunt. Quum autem Troiani ex Pallene diſceſſiſſent, in *inſulam* Delum venerunt, quum Anius in ea regnaret: atque in hac inſula, dum res eius florerent, & ædificia ſtarent, multa indicia viſebantur quæ Aeneæ & Troianorum in eam aduentum teſtabantur. Deinde in aliam inſulam Cytheram, quæ ante Peloponneſum eſt ſita, venerunt, templumque Veneri condiderunt. Quum autem ex Cytheris ſoluiſſent, non longè à Peloponneſo nauigarunt, & quendam Aeneæ ſocium nomine Cinæthiam in quodam promontorio ſepeliuerunt, quod ab eo Cinæthum vocatur. Et cognationis fœdere cum Arcadibus renouato, (de quo poſteà dicemus) nec diu in his locis commorati, atque aliquot de ſuis hic relictis, Zacynthum venerunt. Quum autem Zacynthij propter iura cognationis eos amicè recepiſſent: Dardanum enim, Iouis & Electræ Atlantidis filium, duos ex Batea filios ſuſcepiſſe tradunt, Zacynthum, & Erichthonium. Quorum alter ex Aeneæ maioribus erat: Zacynthus verò, inſulæ conditor. Ob hanc igitur priſcæ cognationis recordationem, & ob indigenarum humanitatem, ibi temporis aliquod ſpatium commorati, ſimul etiam ad-

uerſa nauigatione impediti, Veneri in templo, quod ibi exſtruxerunt, ſacrificium fecerunt, quod ad hoc vſque tempus Zacynthij publicè faciunt, & cùm aliarum exercitationum, tum etiam curſus certamina iunioribus proponunt. Qui verò primus in hoc templum ingreditur, victoriæ præmium accipit. Hic autem curſus, Aeneæ & Veneris appellatur, & horum amborum ſtatuæ ſtant erectæ. Inde verò per altum nauigantes ad Leucadem appulerunt, quem locum Acarnanes adhuc tenebant. Atque hîc quoque Veneri templum id exſtruxerunt, quod nunc eſt in parua inſula, quæ eſt inter Dioryctum, & vrbem ipſam: & Veneris Aeneadis *templum* vocatur. Quum autem hinc diſceſſiſſent, & ad Actium appuliſſent, ad ſinus Ambracij promontorium ſtationem habuerunt. Inde in vrbem Ambraciam venerunt, in qua regnabat Ambrax Dexameni filius, Herculis nepos: & vtroque in loco huius aduentus veſtigia remanent: apud Actium quidem, Veneris Aeneadis templum, & prope hoc, *alterum* Magnorum deorum: quæ nunc etiam ætate mea extant: Ambraciæ verò, eiuſdem deæ templum, & Aeneæ ſacellum prope paruum theatrum, in quo etiam eſt parua operis antiqui ſtatua quæ dicitur Aeneæ, eámque *ſacerdotes*, quas ipſi vocant amphipolos, ſacrificiis colebant. Ex Ambracia autem Anchiſes quidem cum nauibus oram legendo, Buthrotum Epiri portum petiit. At Aeneas & cum ipſo lectiſſimi quique totius exercitus milites, confecto duorum dierum itinere Dodonam peruenerunt, oraculum à deo petitur: atque ibi Troianos cum Heleno inuenerunt. Et poſt acceptum de colonia deducenda reſponſum, deo dona Troiano dicarunt cùm alia tum etiam crateres æneos quorum nonnulli adhuc ſuperſunt literis antiquiſſimis inſcripti quæ donorum dicatorum autores teſtantur, & quatuor fermè dierum itinere confecto ad claſ-
ſem

ſem redierunt. A Butrhoto ſecundum oram vecti, vſque ad portum, qui tūc quidē Anchiſæ vocabatur, nūc verò nomen obſcurius, *ac minus notum* habet, hîc quoque templum Veneri fundatum dicarunt. Poſtea Ionium mare traiecerunt, ſequuti quoſdam nauigationis duces, qui ſe comites ipſis vltro addiderunt, quique Patronem Thurium cum ſociis ſecum duxerunt. Horum pleríque, poſtquam exercitus in Italiam incolumis peruenit, domum redierunt. Sed Patron Aneæ verbis ad coloniæ ſocietatem adductus, & cum ipſo quidam amici in ea claſſe manſerunt, quos nonnulli in Aluntio Siciliæ oppido habitaſſe dicūnt. Ob huius beneficij memoriam, Romani Leucadem & Anactorium Corinthiis ademptum poſtea gratis dederunt Acarnanibus: ipſiſque OEniadas in priſtinas ſedes reducere volentibus permiſerunt hoc facere: quinetiam vt ex Echinadibus inſulis fructus cum Aetolis communes perciperent conceſſerunt. At Aeneas, eiúſque ſocij non vno loco excenſum è nauibus in Italiam fecerunt: ſed cum maiori nauiū parte ad Iapygiæ promontorium appulerunt, quod tunc Salentinum vocabatur. Cum reliquis verò ad id quod Athenæum appellabatur, quà & ipſe Aeneas in Italiam deſcenderat. Hic autem locus eſt promontorium, & in eo portus eſt æſtiuus qui ab illo tempore Veneris portus appellatur: atque ad fretum vſque præternauigarunt, ad alteram manum Italiam habentes, & in his quoque locis ſui aduentus veſtigia reliquerunt cum alia tum etiam phialam æream in templo Iunonis, literis antiquis Aeneæ nomen, qui ipſam *deæ* donarat, declarantem. Quum autem perueniſſent ad mare quod Siciliam alluit, ſiue ea mente vt eò appellerent, ac ibi ſtationem haberent, ſiue etiam vi tempeſtatum acti, quibus hoc mare ſolet agitari, ad eam inſulę partem, quæ Drepana vocatur appulerūt. Hic forte for-

tuna inciderunt in Elymi & Aegeſti ſocios, qui ante ipſos ex vrbe Troia profugerant, & fortunam ac ventos ſecundos nacti, ſimul etiam non multis impedimentis grauati, breui temporis ſpatio in Siciliam peruenerant, & circa fluuium Crimiſum ſedes poſuerant in agro Sicanorum, à quibus agri partem amicè acceperant, propter Aegeſti cognationem, qui huiuſmodi quodam caſu in Sicilia natus & educatus fuerat. Quidam de ipſius maioribus vir illuſtris, genere Troianus, in Laomedontis odium incidit, ipſúmque rex neſcio qua de cauſa correptum interfecit, & vniuerſam ipſius marem ſtirpem præ metu ſuſtulit, ne quid cladis ab ipſis acciperet. Filias verò, quæ adhuc erant virgines, occidere indecorum putauit: &, ſi eas cum Troianis matrimonio coniunctas habitare pateretur, hoc minimè tutum fore iudicauit. Quare ipſas dedit mercatoribus, quibus imperauit vt eas in remotiſſimas regiones abducerent. Cum his abeuntibus nobilis quidam adoleſcens nauigauit: alterius amore captus & puellam delatam in Siciliam duxit vxorem: &, dum inter Siculos degerent, natus eſt ipſis filius, nomine Aegeſtus. Qui quum mores & Linguam illius regionis incolarum didiciſſet, poſt ſuorum parentum mortem, quo tempore Priamus Troiæ regnabat, *ab eo reditum in veterem patriam per amicos* impetrauit. Qúmque bellum contra Græcos geſtum cum ſuis ſociis toleraſſet, dum vrbs caperetur, in Siciliam redijt, vnà cum Elymo fugiens cum tribus nauibus, quas Achilles habebat dum Troianas vrbes popularetur, ſed ſaxis in maris latentibus hærentes amiſerat. Quum igitur Aeneas in viros a me nominatos incidiſſet, eos comiter excepit, & vrbes ipſis condidit Aegeſtam & Elymam: quin etiam quandam ſuarum copiarũ partem in his vrbibus reliquit. Quod quantum ego coniecturis aſſequi poſſum, ſua ſponte fecit, vt illis

qui

qui laboribus grauabantur, aut etiam qui aliquo alio modo maritimæ nauigationis moleſtias iniquo animo ferebant, eſſet quieſcendi locus, & ſedes, in quibus tuto degerent. Sed vt quidam ſcribunt, *Aeneas hoc fecit* ob ſuæ claſſis detrimentum, quòd mulieres quædam propter diuturnum errorum tædium aliquot naues incendiſſent. Quare turbam, quæ propter incenſas naues cum reliquis nauigare non poterat, neceſſitate coactus *hic* reliquit. Sunt autem præterea multa alia Aeneæ & Troianorum ad Siculos aduentus indicia: ſed manifeſtiſſima, Veneris Aeneadis ara in montis Erycis vertice fundata, & Aeneæ templum Aegeſtæ conditum: atque aram quidem Aeneas matri erexit, Templum verò, qui à claſſe fuerant relicti, in ſui ſeruatoris memoriam condiderunt, eique dicarunt. Troiani igitur qui cum Elymo & Aegeſto profugerant, in his locis remanſerunt, & *ab eo tempore vniuerſi*, perpetuò Elymi ſunt appellati. Elymus enim quòd genere regio natus eſſet, dignitate præſtabat, & ab eo vniuerſi nomen acceperunt. Qui verò cum Aenèa nauigabant, ex Sicilia per mare Tyrrhenum profecti, primùm quidem appulerunt ad Italiæ portum Palinurum, qui à quodam Aeneæ gubernatore ibi defuncto nomen hoc accepiſſe fertur. Deinde ad *quandam* inſulam appulerunt, cui Leucaſiæ nomen impoſuerunt, à quadam Aeneæ conſobrina, quæ in hoc loco obierat. Illinc verò delati in pulcrum ac profundum in Opicis portum, extincto ibi quoque Miſeno quodam viro nobili, ab eo portum *Miſenum* denominarunt. Quumque ad inſulam Prochytam & ad promontorium Epityches appuliſſent, eodem modo nomen his locis impoſuerunt, quòd mulierum defunctarum in his locis monumenta ſeruari vellent. Harum verò alteram Aeneæ cognatam fuiſſe ferunt, alteram nutricem. Tandem ad Italiæ Laurentum perue-

nerunt. Hîc inuento errorum fine, caſtra vallo munita poſuerunt. Et locus in quo *tunc* caſtrametati ſunt, ab eo tempore Troia vocatur, & à mari diſtat circiter quatuor ſtadia. Hæc autem ſcripſi, atque hac digreſſione ſum vſus, neceſſitatis vi coactus: quia ſcriptores partim negant Aeneam cum Troianis in Italiam veniſſe, partim etiam alium Aeneam, non autem Anchiſæ Venerísque filium *eò veniſſe dicunt*. Quidam etiam Aſcanium Aeneæ filium, alij alios quoſdam fuiſſe putant. Sunt etiam qui Aeneam, Veneris filium, manu ſuorum in Italiam deducta & rebus ibi compoſitis domum rediiſſe, & Troiæ regnaſſe tradunt. Quum autem moreretur, Aſcanio filio regnum reliquiſſe, eiúſque progeniem regnum diutiſſimè retinuiſſe. Quod crediderunt (vt ego coniicio) decepti Homeri carminibus non rectè intellectis. Nam in Iliade Neptunus ſplendorem, quem Aeneas eiúſque poſteri fatis ita volẽtibus erant adepturi, in hanc ſententiam ab ipſo prædicens inducitur.

Vis igitur Aeneæ Troianis imperabit,
Et nati natorum, & qui poſt hos naſcentur.

Quoniam igitur exiſtimarunt Homerum ſciuiſſe hos viros in Phrygia regnaſſe, quaſi Troianis imperare non potuiſſent, licet in Italia manerent, hunc Aeneæ reditum ſunt commenti. Sed nónne fieri poterat vt *Æneas* imperaret Troianis, quos ſecum duxerat, quamuis in alia regione viuerent, & propriã Rempublicam haberent? Huius tamen erroris, *ac opinionis falſæ* alias etiam cauſas afferre quis poſſet, Sed ſi quos turbat quòd multis in locis Aeneæ ſepulcra narrentur ac monſtrentur, quum tamen nullo modo fieri poſſit vt vnus & idem pluribus in locis ſit ſepultus, cogitent iſti, hanc dubitationem communem ac vulgarem eſſe de multis, præcipuè verò de viris qui fortunæ beneficio illuſtres quidem fuerunt: ſed tamen vitam inſtabilem & vagam egerunt:

gerunt: & ſciant, vnum quidem ſolum fuiſſe locum qui corpus ipſorum exceperit, ſed apud multos eorum monumenta erecta eſſe propter beneuolentiam illorum, qui vtilitatem aliquam ipſorum opera perceperunt: præcipuè verò ſiquæ generis ipſorum reliquiæ *inter eos* ſupereſſent, aut vrbs aliqua ab ipſis cõdita, aut ſicubi diutius habitaſſent, & cum indigenis comiter verſati fuiſſent. Qualia ſunt quæ de hoc etiam heroe fabulis prodita ſcimus. Quoniam enim hic effecit ne Ilium captum funditus deleretur, quoniam etiam effecit vt ſociorum auxilia, in eam quæ Bebrycia vocatur, ſalua reuerterentur, & in Phrygia filium Aſcanium regem reliquit, & in ſuæ profectionis erroribus vrbem de ſuo nomine condidit, & in Arcadia filiam nuptum collocauit, & in Sicilia partem exercitus ſui reliquit, quoniam etiam multis aliis in locis cum hominibus humaniter verſatus videbatur: voluntariam ipſorum beneuolentiam ſibi cõciliauit, ob quam poſtquam cum mortalibus viuere deſiit, ſepulcris & monumentis ornatus eſt, quæ variis in locis ad perpetuam ipſius memoriam ſunt extructa. Nam age, quas alias cauſas monumentorum ipſius in Italia factorum afferre poſſes? Sed de his alias etiam agetur, prout rerum ſingularum occaſio declarationem flagitabit. Cæterùm, ne in vlteriores *ac remotiores* Europæ partes claſſis Troiana nauigarit, in cauſa fuerunt tam oracula quæ ad ſuum finem in his locis ſunt perducta, quàm deus ipſe qui ſuam voluntatem variis modis patefecit. Quum enim Laurentum appuliſſent, eo portu ſunt vſi, & tentoria circa littus fixerunt: ac primùm quidem hominibus ſiti grauiter laborantibus, quòd is locus nullas haberet aquas, (dico autem quæ ab ipſis indigenis accepi) latices ſuauiſſimi fontis ex terra ſua ſponte proſilientes ſunt viſi, vnde & totus exercitus eſt aquatus, & locus ille factus eſt irriguus fon-

tium aquis vſque ad mare deſcendentibus. Nunc tamen fontes iſti non ſunt adeò aquarum pleni, vt aliquid inde profluat ac redundet: ſed eſt exigua aqua quæ in loco concauo continetur, quam eius regionis incolæ Soli ſacram eſſe dicunt. Et iuxta ipſam aræ duæ monſtrantur, quarum altera ſolem orientem ſpectat, altera occidentem: & ambas Troiani fundarunt, ſupra quas fabuloſè tradunt Aeneam primum ſacrificium deo feciſſe, vt ei gratias ageret pro aquis oblatis. Deinde verò ipſis prandium humi ſumentibus multi *cibis* apium ſubſtrauerunt, hócque menſæ loco cibos ſuſtinebat. Sed (vt alij dicunt) cruſta panis triticei mũditiæ cauſa cibis ſubiecerant. Sed quum cibi appoſiti iam abſumpti fuiſſent, & apium ſiue panis cruſta ipſis ſuppoſita vnus atque mox alter comediſſet, tunc quidam ſiue de Aeneæ filiis, vt fertur, ſiue de contubernalium numero exclamans hæc protulit, At nos vel ipſam menſam iam abſumpſimus. Quum autem hoc audiſſent, omnes tumultuari cœperunt, quòd tunc primùm oraculum ipſis redditum ad finem ſuum fuiſſet perductum. Nam vt quidam aiunt, ipſis quoddam oraculum Dodonæ fuerat redditum, ſed (vt alij ſcribunt) *hoc oraculum acceperant* in Erythris Idæ viculo, vbi habitabat Sibylla illius loci nympha fatidica, quæ ipſos iuſſerat occidentem verſus nauigare, donec in eum locum peruenirent, in quo menſas comederent. Vbi verò hoc animaduertiſſent factum, quadrupedem ducem ſequerentur, & vbi id animal defatigatum procubuiſſet, vrbem ibi conderent. Hoc igitur oraculo in memoriam reuocato, alii deorum ſimulacra Aeneæ iuſſu in locum indicatum ex nauibus extulerunt: alij verò baſes & aras ipſis extructas erexerunt. Et mulieres cum vlulatu & choreis ſacra proſequebantur. At Aeneas, eiúſque ſocij rebus omnibus ad ſacrificium paratis, coronati circum aram ſteterunt. Interea

ea verò dum iſti vota faciunt, porca quam erant im molaturi, quæ grauida erat & partui vicina, quum ſacerdotes in ipſam manibus iniectis ſacrificium iam auſpicari vellent, vinculis excuſſis ex eorum manibus, à quibus vincta detinebatur ſe proripuit, & loca mediterranea curſu petere cœpit. Aeneas verò quum animaduertiſſet hanc eſſe quadrupedem illam viæ ducem ob oraculo ſibi ſignificatam, cum paucis eam ex interuallo ſequebatur, veritus ne propter perſequentiũ tumultum à fatali via auerteretur. At illa fermè viginti & quatuor ſtadiis à mari digreſſa, collem quendam curſu conſcendit, vbi labore fatigata conquieuit. Quum autem Aeneas (oraculum enim ad finem videbatur perductum) cerneret, locũ illum in agro parum commodo & procul à mari ſitum eſſe, & ne hoc quidem vllos commodos portus habere, in magnam animi anxietatem, & conſilij inopiam incidit, vtrum oraculo parendum, atque ſedes ibi figendæ eſſent vbi vitam dolorum ac ærumnarum plenam perpetuò degerent, & nullius boni participes eſſent futuri: an vlterius ad meliores ſedes quærendas eundum eſſet. Sed quum ille has res animo agitaret, & deos incuſaret, vox quædam ex nemore (non apparente qui loquebatur) ad eius aures derepente delata eſt, iubens ipſum ibi manere, & vrbem celeriter condere, nec præſentis opinionis dubitationi nimium indulgere, quod in agro fertili ſedes ad vitam agendam non eſſet poſiturus, & futuram, atque adeò propemodum iam præſentem felicitatem reiicere. In fatis enim eſſe vt ex hoc inopi & exiguo domicilio primùm profecti, amplum bonũmque agrum tandem ſibi pararent, & ipſius liberi ac poſteri maximum imperium, & ad plurima ſecula duraturum haberent. Troianos igitur in præſentia ſedibus iſtis vſuros dicebat. Sed poſt totidem annos quot porcellos ſus peperiſſet, alteram vrbem fortu-

natã & amplam ab eius poſteris conditũ iri. Aeneam verò quum hoc intellexiſſet, eámque diuinam vocem eſſe iudicaſſet, dei imperata feciſſe *ferunt*. Alij verò dicunt huic viro vehementer ſolicito, & præ dolore *ac mœrore* corpus languidum habenti, & neque in caſtra deſcendenti, neque cibos vllos ſumenti: ſed illic ita vt fortè erat noctem illam cubanti, magnum quoddam ac admirandum ſpectrum forma cuiuſdam dei patrij aſſumpta in ſomnis aſtitiſſe, & de rebus paulò ante memoratis eum monuiſſe. Sed vtrum ad veritatem propius accedat, deus nouit. Poſtridiè verò ſus triginta porcellos peperiſſe fertur. Et poſt totidem annos vrbem, de qua ſuo loco verba faciam, ſecundum vocem illam fatidicam ab aliis Troianis conditam tradunt. Aeneas verò ſuis fœtum vnà cum matre diis penatibus immolauit in eo ipſo loco, in quo nunc eſt quoddam ſacellum quod Lauiniatæ ſacrum putant, & ita ſeruant, vt cæteris nullus ad ipſum aditus pateat. Quúmque Troianis imperaſſet vt in collem caſtra mouerent, in præſtantiſſima collis parte deorum ſimulacra collocauit, & maxima animi alacritate confeſtim vrbem ædificare cœpit. Atque decurrens *inde* quicquid ad vrbis condendæ vſus faciebat, præcipuè verò ferrum, ligna, & inſtrumenta ruſtica quorum priuatio grauiſſimum dolorẽ dominis erat allatura, ex locis circumcirca iacentibus petebat. Tunc autem Latinus *eius regionis* rex erat, & contra finitimam gentem, qui Rutuli vocantur, bellum gerebat, & aliquoties parum feliciter pugnarat. Interea verò nuntius maximi terroris plenus ad eum affertur, totam oram maritimam ab exercitu extero vaſtari, &, niſi celeriter eius excurſiones reprimeret, bellum quod cum vicinis populis gerebat, ipſi fore grauius. His autẽ auditis virũ metus ſubiit, & confeſtim intermiſſo præſenti bello, cũ magnis copiis contra Troianos iuit. Sed quum eos more Græco armatos, & acie

egregiè

egregiè inſtructa prælij graue periculum intrepidè expectantes viderer, deterritus eſt ab impetu præſenti quo ad belli fortunam ſubitò periclitandam ferebatur, quòd eos in ſuam poteſtatem incurſu primo non amplius redactum iri putaret, quemadmodum domo diſcedens ſperauerat. Sed caſtris in colle quodã poſitis, primùm quidẽ copias ſuas ex præſenti labore reficiendas duxit, quem ob longum iter, & magnam *hoſtes* perſequendi contentionem tulerant. Quum autem ibi pernoctaſſet, ſimulatque dies illuxiſſet, cum hoſtibus confligere decreuit. Sed poſt hoc conſilium ab eo captum, quidam illius regionis dæmon in ſomnis aſtans ipſum monuit, vt Græcos in agri partem reciperet. Ipſorum enim aduentum magnam Latinis vtilitatem allaturum, & vniuerſæ Aboriginum genti bono futurum. At Aeneæ dij patrij eadem nocte in ſomnis apparuerũt, eúmque ſunt hortati Latino perſuaderet, vt ſibi ſedes ſponte daret in quo loco vellent, & Græcorum copiis ſociis potiùs quàm hoſtibus vteretur. Hoc autem ſomnium ambos à faciendo prælij initio deterruit. Quum autem dies illuxiſſet & exercitus inſtructa acie ad pugnam committendam eſſent parati, caduceatores vtrinque ad ipſorum duces venerunt, qui poſtularunt vt ad colloquium *ambo* conuenirent, atque hoc ita factum eſt. Ac prior Latinus queſtus de repentino & non denuntiato bello, rogauit Aeneam vt diceret quiſnam eſſet, & qua mente, *quámve ob cauſam* ageret, & ferret ſuæ regionis res, præſertim quum à ſe nullam iniuriam antè accepiſſet, quúmque probè ſciret belli autores ab omnibus, qui iniuria ſunt laceſſiti, propulſari. *Queſtus eſt* etiam quòd quum ipſi quilibet, ſi quid moderati petiiſſet, à ſuæ regionis incolis volentibus & amicè impetrare licuiſſet, tamen omnium gentium iure violato turpius quàm honeſtius hæc ipſa per vim capere maluiſſet. His autem ab eo dictis Aeneas in hunc mo

dum reſpondit, [Nos genere Troiani ſumus, & ex vrbe inter Græcos non obſcuriſſima venimus, quam Græci bello decennali expugnatam nobis eripuerūt & errabundi vagamur, quòd nullam vrbem ac agrum habeamus, in quo poſtea habitemus, & deorum mandatis parentes huc peruenimus. Et hic ſolus ager, vt oracula ſignificarunt, noſtrorum errorum portus *nobis* relinquitur. Res verò nobis neceſſarias ex hoc agro nobis paramus, miſeriarum noſtrarum, quàm honeſtatis ac decori maiorem rationem habentes: quod certè quia huc recens venimus, factum nollemus. Sed has iniurias multis magniſque beneficiis ac officiis compenſabimus, præbentes vobis & corpora & animas egregiè in periculis ſubeūdis exercitata, vt ipſis pro veſtro arbitrio quibuſlibet in rebus vtamini: agrúmque veſtrum nullis maleficiis vaſtatum ſeruabimus, & in hoſtium agro parando vos alacriter iuuabimus. Vóſque ſuppliciter oramus ne in malam partem accipiatis quæ fecimus, néve propterea iraſcamini, cogitantes non iniuriæ faciendæ cauſa, ſed ab ipſa neceſſitate coactos nos hæc feciſſe. Omne autem peccatum non voluntarium venia dignum. Quare æquum eſt vt nihil grauius in nos ſtatuatis, qui manus ſupplices vobis tendimus. Alioqui deos ac dæmones huius regionis incolas & cuſtodes precabimur, vt nobis dent veniam facinorum quæ coacti facimus, atque vos initium belli facientes propulſare conabimur. Hoc enim bellum, quod mox geremus, nec primum, nec maximum erit eorum quæ iam ſumus experti. Quum autem Latinus hæc audiſſet, ei reſpondit, EQVIDEM beneuolentiam habeo erga omne genus Græcorum, & fatalibus hominum caſibus vehementer angor: veſtrámque ſalutem plurimi facerem, ſi mihi compertum eſſet vos propter ſedium inopiam huc adueniſſe, agríque portione fore contentos, & animo amico accepturos quæ *vobis* dabuntur, nec meūm principatum

patum, mihi per vim erepturos. Sed ſi vera ſunt quæ dicitis: peto vt pro his ipſis rebus fides vltro citróque detur & accipiatur, quæ fœdus noſtrum ſine dolo malo factum tueatur.] Quũ autem Aeneas Latini ſententiã probaſſet, fœdus inter eos iureiurãdo confirmatũ, his conditionibus eſt ictum: vt Aborigines tantum agri Troianis darent, quantum peterent, à colle quoquouerſus euntibus ſtadia circiter quadraginta. Troiani verò & in eo bello quod tunc gerebatur, Aborigines iuuarent, & cum ipſis militarent ad quacũque aliã expeditionem vocarentur, & vtrique viciſſim tam manu quàm conſilio facerent quicquid ad commune vtilitatem maximè ſpectaret. Hæc inter ſe pacti, ad fœderis fidem cõfirmandam filios obſides vltrò citróque dederunt, & acceperũt, & cõmunẽ expeditionẽ contra Rutulorum vrbes fecerunt. Quum autem breui temporis ſpatio, omnes illorum res in ſuam poteſtatem redegiſſent, ad ſemiperfectum Troianorum oppidum redierunt, omnéſque pari alacritate vſi, id conditum muniuerunt. Huic autem oppido iam abſoluto Aeneas nomen Lauinium impoſuit: quod (vt Romani dicunt) à Latini filia, quæ (vt aiunt) Lauinia vocabatur, inditum ei fuit. Sed, vt alij quidam Græci fabularum ſcriptores tradunt, ab Anij Deliorum regis filiá, cui quoque idem nomen erat. Quòd autem morbo fuiſſet extincta dum prior vrbs conderetur, & in eo ipſo loco fuiſſet ſepulta in quo laborarat, hoc nomen in eius memoriam vrbi ferunt impoſitum. Hãc autem cũ Troianis nauigaſſe, ipſiúſque patrem Aeneæ roganti, quod vates eáque ſapiẽs eſſet, eã dediſſe dicunt. Dũ autem vrbs Lauinium conderetur, hęc prodigia Troianis oblata tradunt. Quum ignis in nemore ſua ſponte accenſus fuiſſet, aiũt lupum ore materiam aridam tuliſſe, & in ignẽ conieciſſe: aquilam verò *eò* aduolaſſe, & alarum agitatione flammam excitaſſe: ſed vulpem horum conatibus magno ſtudio ſe oppoſuiſſe, &

cauda in flumen intincta operam dediſſe vt ignem, qui ab aliis accendebatur, extingueret. Et modò eos qui ignem accendebant, victores fuiſſe, modò etiam eam quæ flammam extinguere volebat: tandem verò duos illos viciſſe, hanc verò, quum contra illos nihil amplius moliri potuiſſet, irrito conatu diſceſſiſſe. Aeneam autem hac re animaduerſa dixiſſe ferunt, coloniam iſtam fore illam quidem illuſtrem, & admirabilem, nomenque celeberrimum adepturam: ſed eius incrementa populis finitimis inuidioſa & moleſta fore: tamen eius aduerſarios ab ipſa ſuperatum iri, quod fortunæ beneficio numinis diuini fauorem humanis inimicitijs ac inuidia longè potentiorem eſſet habitura. Hæc igitur tam manifeſta prodigia *Troianis oblata dicuntur*, quæ futuram vrbis fortunam indicarunt, atque horum monumenta in Lauinienſium foro extant; horum animalium æreæ ſtatuæ, quæ ibi longiſſimo tempore diligenter ſeruantur. Vrbe autem à Troianis abſoluta, vtrinque omnium animos cupiditas inuaſit ſocios mutuis offi ciis viciſſim demerendi. Atque reges ipſorum huius rei initium fecerunt, qui indigenarum, & aduenarum dignitatem connubijs mixtam æquarunt. Nam rex Latinus Lauiniam filiam Aeneæ dedit vxorem. Deinde cæteri, regum exemplo, & ipſi eadem cupiditate flagrantes & breuiſſimo temporis ſpatio moribus, legibus & deorum ſacris in vnum collatis, & genere per connubia inter ſe communicato, communicato etiam ciuitatis iure, rempublicam, ex vtraque gente mixtam conſtituerunt, & appellatione à rege Aboriginum ſumpta ſe Latinos vocarunt: & pactis adeò conſtanter manſerunt, vt nullum tempus alteros ab alteris adhuc ſepararit. Gentes igitur quæ in vnum conuenerunt, & quæ rempub. inter ſe communicarunt, ex quibus genus Romanum manauit, ante vrbem conditam quam nunc incolunt, hæ ſunt.

Primùm

Primùm quidem Aborigines, qui Siculos ex his locis expulerunt, quum ipſi genere Græci eſſent à Peloponneſiis oriundi & (vt ego credo) ex numero eorum, qui cum Oenotro, ex ea quæ nunc Arcadia vocatur, ſedes *in has regiones* tranſtulerunt. Deinde Pelaſgi qui migrarunt ex ea quæ tunc Hæmonia, nunc verò Theſſalia vocatur. Tertij verò fuerunt qui ex oppido Palantio in Italiam cum Euandro venerunt. Poſt hos è Peloponneſiis, qui cum Hercule militabant, Epei & Pheneatæ, quibus & aliquot Troiani erant admixti. Poſtremi verò fuerunt Troiani, qui ex Ilio, Dardano, cæteriſque Troianis vrbibus incolumes cum Aenea euaſerunt. Quòd autem Troianorum gens cumprimis Græca eſſet, ex Peloponneſo quondam profecta, iampridem & ab alijs quibuſdam eſt dictum, tamen & à me quoque paucis dicetur. Hæc autem ſunt quæ de ipſis traduntur. In ea quæ nunc Arcadia vocatur primus regnauit Atlas: Habitabat autem circa montem qui Caucaſus appellatur. Huic ſeptem filiæ fuerunt, quæ nunc inter ſidera cœleſtia relatæ dicuntur cognomine Pleiades. Harum vnam, Electram, Iupiter vxorem duxit, & ex ipſa Iaſum & Dardanum filios ſuſcepit. At Iaſus cælebs manſit: Dardanus verò Chryſen Palantis filiam vxorem duxit, ex qua filios Idæum & Dimantem habuit, qui quum Atlantis regnum iure hæreditario accepiſſent, in Arcadia aliquandiu regnarunt. Deinde verò quum ingens diluuium in Arcadia accidiſſet, aquis ſtagnantibus campi fuerunt tecti & diu nullo modo coli potuerunt. Sed homines, (nam in montibus habitabant) quòd alimenta parcè haberent, quum animaduertiſſent reliquum agrum omnibus victum ſuppeditare non poſſe, totum populum omnium vno conſenſu in duas partes diuiſerunt. Horum altera in Arcadia remanſit, & Dimantem Dardani filium ſibi ducem

præfecit : reliqui verò cum magna claſſe ex Peloponneſo migrarunt. Et ſecundum Europæ littora nauigantes, ad Melanem ſinum, qui ſic vocatur, & caſu ad quandam Thraciæ inſulam appulerunt, quæ vtrum prius habitaretur, an verò deſerta eſſet, affirmare non poſſem : cui Samothraciam nomen ex viro & loco compoſitum impoſuerunt. Is enim locus eſt in Thracia: ſed eius conditor fuit Samon filius Mercurij & nymphæ Cyllenidis, quæ Rhene vocabatur. Ibi non diu commorati, quòd victum ſibi non facilè parare poſſent, quódque cum agro ſterili ma-ríque fero pugnare cogerentur, paucis quibuſd in inſula relictis, plerique Dardanum coloniæ d cem ſequuti, rurſus in Aſiam migrarunt. Iaſus en in inſula fulmine ictus periit, quòd Cereris conc bitum concupiſſet. Quum autem exſcenſionem f ciſſent in eo qui nunc Helleſpontus vocatur, hab tare cœperunt in ea regione quæ poſtea vocata fu Phrygia. Idæus igitur Dardani filius cum exercit parte in montibus qui nunc Idæi ab eo nominantu, ſuas ſedes poſuit : vbi Matri deorum templum truxit, eíque ſacra & myſteria inſtituit, quæ ad h vſque tempus per vniuerſam Phrygiam durant. Dardanus verò in ea quæ nunc Troas appellatur, vrbem ſui nominis condidit, agris ipſi à rege Teucro datis, à quo regio illa Teucris eſt dicta. Hunc autem cùm alij multi, tum etiam Phanodemus, Atticarum antiquitatum ſcriptor, ex Attica in Aſiam migraſſe, & Potami pagi principem fuiſſe tradunt: multíſque argumentis ſuorum verborum fidem faciunt. Quum igitur agrum amplum & bonum ſibi quæſiſſet, qui paruum indigenarum numerum habebat, aiunt eum lubenter vidiſſe Dardanum, cæteróſque Græcos qui cum eo venerant, tum vt in bellis contra barbaros gerendis eorum ſocietate vteretur, tum etiam ne ſuus ager maneret deſertus.

7 ¶ Nune

7 ¶ NVNC autem poſtulat locus vt & de Aeneæ maioribus agamus: ſed hoc quoque paucis declarabo. Dardanus poſt obytum Chryſes Palantis filiæ, ex qua primos liberos ſuſceperat, Bateam Teucri filiam duxit vxorem: eíque *ex iſta muliere* natus eſt filius Erichthonius, qui omnium mortalium fortunatiſſimus fuiſſe fertur, quòd & patris & aui materni principatum hæreditario iure habuiſſet. Ex Erichthonio & Callirrhoe Scamandri filia natus eſt Tros, à quo gens nomen ſumptum habet. Ex Troe & Acalide Eumedis filia, Aſſaracus eſt procreatus. Ex hoc & Clytodora Laomedontis filia, Capys: ex Capy & nympha quæ Nais dicebatur, Anchiſes: ex Anchiſe & Venere Aeneas. Quòd igitur etiam Troiana gens à Græcis eſſet oriunda manifeſtè declaraui. SED de tempore quo Lauinium eſt conditum, ſcriptores inter ſe non conſentiunt. Qui tamen duobus annis poſt diſceſſum ex Troia conditum ferunt, ea mihi videntur dicere quæ ad veritatem propius accedunt. Ilium enim captum æſtate iam vergente, XVII. diebus ante ſolſtitium æſtiuum, octauo die menſis Thargelionis deficientis, quemadmodum Athenienſes tempora computant. Sed poſt ſolſtitium ſupererant XX. dies, qui annum illum complebant. Itaque intra XXXVII. dies, qui vrbis expugnationem ſunt ſequuti, exiſtimo Græcos res vrbanas compoſuiſſe, & legatos ab illis, qui ſeceſſerant, recepiſſe: fœdúſque cũ ipſis feciſſe. Sequenti autem anno, qui primus erat ab vrbe capta, circa æquinoctium autumnale Troiani à terra ſoluentes Helleſpontum traiecerunt: & in Thraciam delati ibi totam hyemem exegerunt, excipientes eos qui ex fuga adhuc conueniebant, & res ad nauigationem neceſſarias parantes. Quum autem ex Thracia veris initio diſceſſiſſent, mare, quod erat interiectum, in Siciliam vſque na-

nibus traiecerunt. Et quum eò appuliſſent, ibi vſque ad eius anni finem manſerunt, & alteram hyemem tranſegerunt, Elymos in vrbibus in Sicilia condendis iuuantes. Nactique commodam nauigandi facultatem, ab inſula ſoluentes mare Tyrrhenum traiiciunt, tandémque Laurentum ad Aboriginum litus æſtate media perueniunt. Quum autem agrum *ab incolis datum* accepiſſent, anno ſecundo poſt Iliũ captũ expleto, Lauinium in eo condiderunt. Atque opinionem quam de rebus iſtis habebam, apertè declaraui. Cæterùm Aeneas, poſtquam templis & aliis ornamentis hoc oppidum ſatis inſtruxit, quorum pleráque vel ad hanc vſque meam ætatem durarunt, anno ſequenti, qui poſt ipſius diſceſſum tertius erat, ſolis Troianis imperauit. SED quum anno quarto Latinus obiiſſet, eius etiam regno potitus eſt, tum propter affinitatis neceſſitudinem, quæ ipſi cum eo intercedebat, quòd poſt Latini mortem vniuerſa defuncti bona ad Lauiniam hæreditario iure pertinerent: tum etiam vt dux eſſet in bello contra populos finitimos gerendo. Rutuli enim à Latino rurſus defecerant, ductu cuiuſdam transfugæ, qui erat conſobrinus Amatæ, Latini vxoris, & Turnus vocabatur. Hic verò propter *Lauiniæ* nuptias *Latinum, quem cupiebat ſibi* ſocerum incuſans quòd prætermiſſis cognatis generum peregrinum ſibi aſciuiſſet, Amata quoque inſtigante, & nonnullis aliis ei fauentibus, cum militum copiis quibus ipſe præerat, ſe Rutulis adiunxit. His igitur de cauſis bello exorto, & acri prælio commiſſo, Latinus, Turnus, & alij multi *in eo* ceciderunt: Aeneas tamen, eiúſque ſocij victoriam ſunt adepti. Poſtea verò Aeneas ſoceri regnum ad ſe deuolutum accepit. Quum autem poſt Latini obitum tres annos regnaſſet, quarto cecidit in bello: nam & vniuerſi Rutuli ex vrbibus ſuis in vnum congregati expeditionem contra ipſum fecerunt, & cum ipſis Mezen-

zentius rex Tyrrhenorum militauit, ſuæ ditioni timens. Nam ægrè ferebat quòd Græcorum potentiam magis ac magis creſcentem animaduerteret. Quum igitur acre prælium non procul à Lauinio commiſſum fuiſſet, multis vtrinque deſideratis, noctis interuentu exercitus dirempti ſunt. At Aeneæ corpus quum nuſquam terrarum amplius apparuiſſet, alij eum ad deos migraſſe, alij in flumine, iuxta quod pugna fuerat commiſſa, necatum coniectabant. Atque Latini ſacellum ipſi hac inſcriptione ornatum dicarunt. PATRI DEO INDIGETI, QVI NVMICI AMNIS VNDAS TEMPERAT. Sunt tamen qui dicunt hoc ipſum ſacellum Anchiſæ ab Aenea extructum, *& dicatum fuiſſe*, qui vno ante hoc bellum anno mortem obierat. Eſt autem tumulus non magnus, & circumcirca ſunt arbores in ordinem digeſtæ ſpectatu dignæ. QVVM autem Aeneas ex hac mortali vita ad ſuperos migraſſet, anno fermè ſeptimo poſt Ilium captum, Euryleon qui in exilio Aſcanius mutato nomine fuerat appellatus, Latinorum regno eſt potitus. Tunc autem Troiani obſidebantur, & hoſtium copiæ ſemper creſcebant: ſed Latinorum copiæ illis qui Lauinij obſidebantur nullum auxilium ferre poterant. Primùm igitur Aſcanius ad amicitiam & conditiones æquas hoſtes inuitauit: ſed quum illi ad ipſius poſtulata animum non aduerterent, eáque contemnerent, coactus eſt illorum arbitrio permittere, vt quibus vellent conditionibus bello depoſito pacem facerent. Verùm, quia rex Tuſcorum cùm alia multa intoleranda tanquam hominibus in ſeruitutem iam redactis imperabat, tum etiam hoc, vt quicquid vini Latinus ager ferret, id in Etruriam quotannis importarent, rem intolerabilem *ac indignam* rati, vitis omnem fructum ex Aſcanij ſententia publico decreto Ioui ſacrum eſſe iuſſerunt. Ipſi verò inter ſe cohortati ad rem fortiter gerendam, & deos precati vt

in præſenti periculo ſibi fuerent, eruptionem ex vrbe fecerũt, obſeruata nocte obſcura qua nullum Lunæ lumen apparebat: & confeſtim hoſtium vallum ſunt aggreſſi, quod proxime vrbem ſitum erat, ſuáque munitione cæteras copias tutabatur, quòd in loco naturâ munito factum eſſet, & lectiſſimam Etruſcorum iuuentutem contineret, cui præerat Mezentij filius, nomine Lauſus, & quum ipſorum repentinum aduentum nullus præſenſiſſet, munimentum incurſu primo per vim fortiter ceperunt. Interea verò dum vallum iſtud caperetur, qui in planitie caſtrametati fuerant, lumen intempeſtiuum cernentes, & morientium clamorem audientes, campeſtria loca deſeruerunt, & in montes fuga ſe receperunt. Sed interea magna trepidatio, magnúſque tumultus eſt exortus, quemadmodum ſolet accidere quoties exercitus noctu turbatur, quòd hoſtes moxmox in ſuos milites, qui nullam militarem diſciplinam, nullos ordines ſeruabant, impreſſionem facturos putarent. Latini verò, poſtquam vi repentina munitionem ac præſidium illud ceperunt, & reliquum exercitum perturbatum animaduerterunt, ipſorum tergo inſtabant, eóſque fugientes cædebant, & perſequebantur. Tantum autem abeſt vt quiſquam ipſorum ad vim fortiter propulſandam conuertere ſe auderet, vt ne videre quidem poſſet in quantis malis verſaretur: ſed præ tumultu, & inopia conſilij partim per prærupta montium loca præcipites acti peribant, partim in cauernas, quæ nullum habebant exitum, delapſi in hoſtium poteſtatem veniebant. Sed plerique, quòd alteri alteros propter noctis tenebras agnoſcere non poſſent, ſe tanquam hoſtes mutuis vulneribus confecerunt atque propriis manibus, & mutua cæde maximam ſuarum copiarũ ſtragẽ ediderunt. At Mezẽtius, poſtquã filij mortem audiuit, & *intellexit* quãtus ſuarũ copiarũ numerus interiiſſet, & quem in locũ ſe ipſe in-

cluſiſſet,

cluſiſſet, collem quendam cum paucis occupauit, & inopia conſilij laborans, caduceatores de pace ad Rutulos Lauinium miſit. Quum autem Aſcanius Latinis ſuaſiſſet vt fortuna moderatè vterentur, *& in ſecundis rebus ſe modeſtè gererent*, *Mezentius* impetrata fide publica, & fœdere cum ipſis facto diſceſſit cum copiis quas habebat, & ab eo tempore depoſitis omnibus ſimultatibus, quas cum Latinis gerebat, in ipſorũ amicitia conſtanter mãſit. SED anno trigeſimo poſt cõditum Lauinium Aſcanius, Aeneæ filius, ex oraculo quod Aeneæ datum fuerat, alteram vrbem condidit: & ex Laurentinis & cæteris Latinis, quotquot meliores ſedes habere cupiebant, traduxit in vrbem recens conditã, eíque nomẽ Albam impoſuit, quã Albã Græci ſua lingua Leucẽ appellãret. Vt autẽ melius nomẽ ipſius declararetur, & ab altera vrbe, quæ nomen idem habebat, diſcerneretur, ad eius figuram indicandam, longæ cognomen addidit, quod nomen nunc eſt tanquam ex duobus compoſitum, Alba-longa: quod à Græcis Ἄλβα μακρὰ diceretur. Hæc tamen nunc eſt deſerta, nam quum Tullus Hoſtilius Romæ regnaret, ſolo fuit æquata, quòd contra ſuam coloniam de principatu contendere viſa eſſet. Eiúſque ciuium & incolarum multitudinem vrbs Roma recepit, vbi prius ſuam veterem patriam euertiſſet. Sed hæc poſtea acciderunt. Quum autem conderetur, ædificata fuit iuxta montem & lacum, ita vt horum medium ſpatium occuparet: atque hæc ipſi vrbi murorum loco erant, eámque difficilem expugnatu reddebant. Nam & mons cumprimis natura munitus eſt & excelſus, & lacus profundus & magnus: eúmque planities excipit per clauſtra quæ aperiuntur ab *illius regionis* incolis, qui aquam arbitratu ſuo diſpenſant. Vrbs autem ſpectat in ſubiectos campos qui ſunt amœnitatis admirandæ, quique maximam omnis generis frugum copiam ferunt, nec vlli alij Italiæ

agro cedunt: præcipuè verò quia producunt vinum quod Albanum vocatur, ſuaue & pulchri coloris: quod excepto Falerno, cætera omnia vina bonitate longè ſuperat. Dum autem vrbs conderetur magnum prodigium accidiſſe ferunt. Quum enim templum cum adyto conditum fuiſſet ſimulachris deorum, quos Aeneas ex agro Troiano ſecum vexerat, & Lauinij collocarat, quúmque ſtatuæ ex templo Lauinienſi in hæc penetralia tranſlatæ fuiſſent, ſequenti nocte foribus tunc potiſſimum optimè clauſis, & parietibus tectiſque prorſus intactis, ſimulacra, mutatis ſedibus, in iiſdem baſibus inuenta tradunt in quibus antè fuerant collocata. Quamuis autem cum ſupplicationibus & ſacrificiis pacificis eò rurſus fuiſſent tranſportata: tamen in eundem locum vt antè rediiſſe. Homines verò aliquandiu quid facto opus eſſet, dubitaſſe, quia neque ſine diis patrijs eſſe, neque in ſedes à ſe derelictas reuerti volebant. Tandem verò conſilium ab ipſis initum, quod vtrique rei ſatisfacere poterat. Decreuerunt enim ſimulacra in eodem loco ſinere, & viros, qui cultus ipſorum curam gererent, ex vrbe Alba Lauinium rurſus traducere vt ibi habitarent. Atque miſſi fuerunt ſexcenti ſacrorum curatores, qui cum integris familiis eò migrarunt. Aegeſtus autem ipſis dux fuit præfectus. Hos verò deos Romani quidem Penates vocant: ſed qui vocabulum iſtud Græco ſermone volunt interpretari, partim Πατρῴους partim Γενεθλίους appellant, ſunt etiam qui Κτησίους, alij Μυχίους, alij Ἑρκίους vocant. Horum verò vnuſquíſque, qui nominibus his vtuntur, ob aliquid iſtorum deorum officium hoc nomen ipſis videtur impoſuiſſe. Omnes autem, quamuis non eodem modo rem exprimant, idem tamen aliquatenus propemodum dicunt. De ipſorum verò habitu & forma Timæus hiſtoricus in hunc modum ſcribit. Sacra, quæ in adyto templi Lauinienſis ſunt recondita,

dita, eſſe caduceã, ferrea & ærea, & Troianum vas fictile. Hæc autem ex ipſis regionis incolis ſe audiſſe dicit. Ego verò, quicquid omnibus videre, aut ab iis qui viderunt audire nefas eſt, ne ſcriptis quidem prodendum cenſeo. Quinetiam aliis ſuccenſeo, qui curioſius quærere aut agnoſcere volũt plura quàm legibus eſt conceſſum. Sed quæ ego ipſe vidi, & ſcio, & à quibus declarandis nulla religio me deterret, hæc ſunt: Romæ templum monſtratur non procul à foro ſitum (in eo viæ compendio quod fert ad Carinas) non magnum, & propter ædificia circumcirca extructa valde obſcurum: & propria regionis illius lingua locus is Suboliuis vocatur. In hoc autem loco poſitæ ſunt Troianorum deorũ imagines, quas quiuis cernere poteſt, cum inſcriptione, DENATES, quæ penates ſignificat. Priſci enim homines, quum P. nondum eſſet inuentum, huius literæ vim per literam D. mihi videntur expreſſiſſe. Sunt autem duo iuuenes ſedentes cum haſtis, quas ſeorſum alter ab altero tenet, artificij antiqui opus. Multas etiam alias horum deorum imagines in antiquis templis conſpeximus: & in omnibus apparent duo iuuenes, habitu cultúque militari. Hæc igitur videre fas eſt: fas etiam eſt audire, & ſcribere de illis quæ extant in Calliſtrati hiſtoria, quam de Samothraciæ rebus conſcripſit, & apud Satyrum priſcarum fabularum collectorem, quinetiam apud alios multos, præcipuè verò apud Aratinum, omnium quos nouimus, antiquiſſimum poetam. Sic igitur illi ſcribunt, Chryſen, Palantis filiam, quum Dardano nupſiſſet, pro dote attuliſſe Mineruæ munera, Palladia ſcilicet, & Magnorum deorum ſacra, quorum myſteria didicerat. Sed quum Arcades, diluuium fugientes, Peloponneſum reliquiſſent, & in inſula Thraciæ ſedes collocaſſent, Dardanum hîc diis iſtis templum extruxiſſe, nec aliis proprium ipſorum nomen declaraſſe, & ritus illis inſtituiſſe, quos & ad

hoc vſque tempus Samothraces diligenter obſeruant. Sed quum maiorem populi partem in Aſiam traduxiſſet, ſacra deorum & myſteria illis reliquiſſe, qui in inſula remanſerant. Sed Palladia & deorum imagines, cum reliquis rebus quas conuaſarat ſecum abſportaſſe. Quum autem de ſedibus oraculum conſuleret, inter multa alia quæ didicit, hoc etiam oraculum de ſacrorum cuſtodia tunc accepiſſe.

In vrbe quam condetis, diis cultum diuinum incorruptum ſemper
Seruetis, & cuſtodiis [deos] colatis, & ſacrificiis, & choris.
Quandiu enim hæc veneranda in veſtra regione fuerint
Dona [Mineruæ,] Iouis filiæ, ab vxore tua pro dote ad te allata hæc vrbs tibi
Erit inexpugnabilis ſemper, & in perpetuum, [nec vllus hoſtis vnquam eam diripiet ac vaſtabit].

Dardanum igitur, in vrbe quam condidit, & quam de ſuo nomine nominauit, hæc ſimulacra reliquiſſe. Poſtea verò, quum Ilium conditum fuiſſet, hæc ſacra ab eius nepotibus eò fuiſſe tranſlata. Ilienſes autem templum & adytum ipſis in arce feciſſe, & quã ta maxima cura potuerunt hæc ſeruaſſe, quòd ea diuinitus ſibi miſſa ducerent, & ex illis publicam ſalutem pendere crederent: ſed quum vrbis pars inferior caperetur, Aeneam, qui arcem in ſuam poteſtatem redegerat, ex adytis ſacra magnorum deorum, & Palladium, quod adhuc ſupererat, abſtuliſſe. alterũ enim ab Vlyſſe & Diomede Ilium noctu profectis ſurreptum fuiſſe. Æneam igitur ex vrbe diſceſſiſſe, eáque ſecum tuliſſe, & in Italiam tranſportaſſe. Sed Aratinus ait vnum Palladium Dardano á Ioue datũ, atque hoc in vrbe Iliaca, donec vrbs caperetur, in adyto reconditum fuiſſe. Sed imaginem ab illo effictam fuiſſe, quæ ne minimùm quidem ab ipſius exẽ-

plari

plari primáque forma differebat : & in propatulo fuiſſe poſitam,ad eos fallendos qui inſidias ipſi ſtruxiſſent,atque hanc à Græcis per inſidias fuiſſe ſurreptam.Sacra igitur quæ Æneas in Italiam tranſtulit,virorum à me nominatorum autoritatem ſequutus, aio fuiſſe magnorum deorum ſimulachra quos inter Græcos Samothraces potiſſimùm colunt , & Palladium illud fabulis celebratum,quod in templo Veſtæ reconditum (vbi & ignis perpetuus aſſeruatur)à ſacratis virginibus cuſtodiri ferunt.De quibus poſtea dicetur.Fieri tamen poteſt vt præter hæc ſint etiam alia nobis profanis hominibus incognita. Sed de Troianorum ſacris ſufficiant hæc quæ iam ſunt dicta.

8 ¶ QVVM autem Aſcanius trigeſimo octauo ſui regni anno mortem obiiſſet, SYLVIVS imperium accepit; quia erat Aſcanij frater, ex Lauinia Latini filia poſt obitum Aeneæ procreatus, quem à paſtoribus in montibus educatum aiunt.Quum enim Aſcanius regno potitus fuiſſet,Lauinia vehementer metuens ne quam grauiorem calamitatem propter nouercæ nomen ab ipſo acciperet,quum eſſet grauida ſe commiſit fidei cuiuſdam Tyrrhi qui regiis ſubulcis præerat,quòd eum Latino cumprimis familiarem fuiſſe ſciret.Is verò ipſam vt quandam vulgarem mulierem,in ſyluas deſertas duxit, & accuratè cauens ne ab illis conſpiceretur, quibus nota eſſet, aluit in tugurio quod in nemore extruxerat. Quum autem hæc fœtum quem in vtero ferebat, in lucem edidiſſet,& ſuſcepit,& educauit,& à ſylua Syluium appellauit : quemadmodum ſiquis ſermone græco Hylæum vocaret.Sed temporis progreſſu quum magnam huius mulieris inquiſitionem à Latinis fieri cognouiſſet,& Aſcaniũ plebi ſuſpectũ eſſe,& accuſari, quaſi puellam ſuſtuliſſet,rem populo patefecit , & mulierẽ cũ puero è nemore produxit.Ob hũc igitur

caſum, atque hac de cauſa Syluius nomen antè dictū habuit, & omne genus ipſius, *ac poſteri nomen idem retinuerunt.* Regnum autem adeptus eſt poſt fratris mortem, ſed non ſine controuerſia: quam propterea habuit cum Iulo, qui filiorum Aſcanij natu maior erat, & qui regnum paternum hæreditario iure habere volebat. Sed populus ſuis ſuffragiis eam litem diremit, cùm aliis rationibus ad hoc adductus, tum verò præcipuè hac, quòd Syluius ex matre procreatus eſſet, ad quam hæreditario iure regnum pertinebat. At Iulo pro regno ſacra quædam poteſtas & honor attributus fuit, qui regia dignitate præſtantior eſt, tam ob ipſam ſecuritatem periculorum immunem, quàm ob vitæ tranquillitatem. Hoc autem honore vel ad meum vſque tempus ipſius progenies fruebatur, quæ ab illius nomine gens Iulia vocatur. Hæc autem familia omnium, quas ſcimus, maxima & illuſtriſſima fuit. Tulit enim duces longè præſtantiſſimos, qui virtutibus nobilitatem ſuam omnibus facilè probarunt: de quibus alio loco dicentur quæ ſunt dicenda. QVVM autem Syluius vndetriginta annos imperium tenuiſſet, ÆNEAS ipſius filius principatum hæreditario iure ad ſe deuolutum obtinuit, & annos XXX. & vnum regnauit. Poſt hunc LATINVS quinquaginta & vnum annos regnauit. Poſt hunc ALBA vndequadraginta annos regnauit. Poſt Albam CAPETVS XXVI. annos: deinde CAPYS duodetriginta. Poſt Capyn, CALPETVS regnum retinuit, vſque ad decimumtertium annum. Deinde TIBERINVS annos octo regnauit. Hunc autem prælio iuxta flumen commiſſo periiſſe ferunt. Abreptus autem aquæ currentis impetu, fluuium qui prius Albula vocabatur, *Tiberin* de ſuo nomine vocatū reliquit. Tiberino autem ſucceſſit AGRIPPA, qui vnum & quadraginta annos regnauit. Poſt Agrippam ALLADES tyrannicum & diis inuiſum ingenium, vndeuiginti annos.

nos. Hic autem quum eſſet Deorum contemptor, machinas excogitarat, quibus fulmina imitaretur, & ſtrepitus tonitruis ſimiles ederet, quibus homines tanquam deus terrere volebat. Sed quum imbres & fulmina *vera* magno cum impetu in eius domum cœlitus irruiſſent, & lacus, iuxta quem habitabat, præter morem redundaſſet, & diluuium feciſſet, aquis obrutus cum tota familia periit. Et nunc etiam in quadam parte, lacu deficiente, quum aquæ receſſerunt, & imæ lacus partes ſtant immotæ, atriorum *atque cubiculorum* ruinæ, & domus manifeſta veſtigia cernuntur. AVENTINVS verò, qui ab eo regnum accepit, & qui ei ſucceſsit (à quo vnus è ſeptem collibus, qui mœnibus Romanis cinguntur, nomen ſumpſit) 37. annos regnum tenuit. PROCAS poſt hunc XXIII. annos regnauit. Deinde AMVLIVS, qui præter ius regnum occupauit, quod ad Numitorem ipſius fratrem maiorē natu pertinebat, per annos quadraginta duos regnauit. Sed quum Amulius ſublatus fuiſſet à Romulo & Remo, qui ex ſacrata virgine fuerant procreati, (vt mox dicetur) poſt illius mortem NVMITOR, illorum adoleſcentum auus maternus, regnum legitimum recepit.

9 POSTEA verò ſecundo anno Regni Numitoris, poſt Ilium captum CCCCXXXII. Albani colonia Romuli Remíque ductu miſſa, Romam condiderunt, initio primi anni ſeptimæ olympiadis qua Daides Meſenius in ſtadio vicit, archonte Athenis Charopo, decennalis imperij anno primo. Quoniam autem inter ſcriptores magna eſt dubitatio tam de ipſo tempore quo vrbs condita fuit, quàm de ipſis vrbis conditoribus, ne ego quidem rem iſtam, vt omnium cōfeſsione confirmatam, obiter & paucis declarandam cenſui. Nam Cephalon Gergithius, ſcriptor antiquiſſimus, anno ſecundo poſt bellum Iliacum ait vrbem fuiſſe conditam ab illis qui cum Aenea ex Ilio inco-

lumes profugerant: eiúſque conditorem fuiſſe affirmat Romum coloniæ ducem. Hunc autem fuiſſe vnũ ex Æneæ filiis. Æneam enim quatuor filios habuiſſe, Aſcanium, Euryleontem, Romulum & Romum. Demagoras etiam, & Agathyllus, & multi alij idem tempus, & eundem coloniæ ducem fuiſſe teſtantur. Sed ille qui recenſet nomina mulierum quæ Argis ſacerdotium exercuerunt, & qui ſcriptis mandauit quicquid vniuſcuiuſque ſacerdotis tempore geſtum eſt, ait Æneam ex Moloſſorum agro in Italiam cum Vlyſſe veniſſe, & vrbis conditorem fuiſſe: eam autem nominaſſe Romam de nomine cuiuſdam mulieris Iliensis. Hanc autem nauigationis & errorum tædio fatigatam, cæteras Troianas ſuis adhortationibus ad opem ſibi ferendam impuliſſe, & cum ipſis de communi earum ſententia naues incendiſſe. Eique aſſentitur Damaſtes Sigenſis, & alij quidam. At Ariſtoteles philoſophus ſcribit, quoſdam Græcos, qui ex agro Troiano *in patriam* reuertebantur, dum circum Maleam nauigarent, violenta tempeſtate correptos, aliquandiu quidem ventis agitatos per varias maris partes erraſſe: tandem verò in eum regionis Opicæ locum perueniſſe, qui Latium vocatur, & mari Tyrrheno alluitur. Quum autem lubenter terram vidiſſent, in id litus naues ſubduxiſſe, & hyemem ibi trãſegiſſe, ſeſe ad nauigationẽ ineunte vere ſuſcipiendã parantes. Sed nauibus incendio nocturno cõſumptis, quum inde diſcedere non poſſent, neceſsitatis vi coactos; præter voluntatem in illo ipſo loco ſedes ſuas fixiſſe quo primùm appulerant. Hoc autem ipſis accidiſſe mulierum captiuarum opera, quas ſecum ex Ilio ducebant. Naues verò ab his incenſas fuiſſe, quòd Græcorum reditum in patriam metuerent, quaſi in ſeruitutem eſſent venturæ. Sed Callias, qui res ab Agathocle geſtas ſcripſit, ait, Romam quandam mulierem Troianam, de numero illarum quæ cũ cæteris

Troianis

Troianis in Italiam venerant, Latino Aboriginum regi nupſiſſe, eíque duos filios peperiſſe, Romum & Romulum. Ab his verò tradit vrbem conditam, eíq; matris nomen impoſitum. At Xenagoras hiſtoricus, ex Vlyſſe & Circe tres filios, Romum, Antiam & Ardeam, procreatos dicit, & ab his tres vrbes conditas, conditíſque nomen ipſorum inditum fuiſſe ſcribit. Sed Dionyſius Chalcidenſis ait ille quidem, Romum vrbis conditorem fuiſſe: ſed hunc ex quorundam ſententia, Aſcanij, ex aliorum, Emathionis filium eſſe dicit. Sunt etiam qui dicunt Romam conditam fuiſſe à Romo Itali filio, qui ex Electra Latini filia natus eſt. Quamuis autem & multos alios Græcos ſcriptores afferre poſſim, qui varios vrbis conditores fuiſſe tradunt, tamen ne videar eſſe verboſior, ad Romanos ſcriptores redibo. Veruntamen apud Romanos nullus extat antiquus hiſtoricus, aut fabularum ſcriptor: ſed eorum vnuſquiſque ſuum opus conſcripſit, collectum ex fabulis, quæ in ſacratis tabulis ſeruantur. Horum verò quidam Romulum & Remum, Romæ conditores, Æneæ filios fuiſſe dicunt: alij, Æneæ ex filia nepotes: ſed quo patre nati non etiam apertè declarant. Eos autem Latino Aboriginum regi obſides ab Ænea datos, quum inter indigenas & aduenas fœdus eſt ictum: & à Latino, qui ipſos amore magno complectebatur, non ſolùm cæteris humanitatis officiis liberaliter tractatos: ſed etiam, quum is ſine virili prole deceſſiſſet, ex parte quadam hæredes regni ab eo relictos. Alij verò dicunt Ænea defuncto Aſcanium ex aſſe regni hæredem relictum: poſtquam id adeptus eſt, cum fratribus Romulo & Remo tam agros quàm opes Latinorum tripartitò diuiſiſſe. Ipſum deinde Albam & alia quædam oppida condidiſſe: Remum verò, Capuam, à proauo Capy denominatam, ſed Anchiſam ab auo Anchiſe: & Æneam, quæ poſtea dicta fuit Ianiculum,

à patre ſuo denominatam ædificaſſe: ſed Romam de ſuo nomine dictam condidiſſe. Hanc autem aliquandiu deſertam manſiſſe: ſed quum poſtea altera colonia veniſſet, quam Albani Romuli Remíque ductu eò miſerant, priſtinam formam recepiſſe. Vnde colligitur, Romam bis fuiſſe conditam: ſemel quidem, paulò poſt bellum Troianum: iterum verò, decima quinta ætate, poſt priorem vrbem conditam. Quòd ſiquis longius ſpectare, & res remotiores conſiderare velit, & tertia quædam Roma his antiquior inuenietur, quæ condita fuit antequam Æneas & Troiani in Italiam venirent. Hoc autem nec vulgaris aliquis, nec recens ſcriptor memoriæ prodidit: ſed Antiochus Syracuſanus, cuius & ante mentionem feci. Is enim ait, Morgete in Italia regnante (tunc autem Italia dicebatur tota illa ora maritima, quæ à Tarento Pæſtum vſque protenditur) ad eum quendam Romanũ exulem veniſſe. Hæc autem ſunt ipſius verba, *Poſtquam Italus conſenuit, Morges regnauit. Hoc autem regnante, vir quidam nomine Siculus, Roma profugus, ad eum venit.* Atque ex huius Syracuſani ſcriptoris autoritate, quædam antiqua Roma belli Troiani temporibus prior inuenitur. Sed vtrum in eodem loco ſita fuerit in quo noſtri ſeculi vrbs incolitur, an verò alius locus ita vocaretur, quum ille rem iſtam incertã reliquerit, ne ego quidem coniicere poſſem. De priſcis igitur Romæ ædificationibus, hæc quæ iam ſunt dicta ſufficere puto. Poſtremam verò eius ædificationem, ſiue conditionem, ſiue quocunque alio nomine rem appellare velis, Timæus Siculus (neſcio quam regulam ſequutus) ait incidere in idem tempus quo Carthago cõdebatur, in annum videlicet XXXVIII. ante primam Olympiadem. At Lucius Cincius vir ordinis Senatorij, in quartum duodecimæ olympiadis annum incidere dicit. Porcius autem Cato nullam græcam temporum rationem declarat: & quum, ſi-

quis

quis alius, in antiquis hiſtoriæ ſcriptis colligendis accuratus fuerit, affirmat *Romam conditam* quadringẽtis triginta duobus annis poſt bellum Troianum. Hoc verò tempus ſi dimetiaris ſecundum Eratoſthenis Chronographias, in primum ſeptimæ olympiadis annum incidit. Regulas autem quibus Eratoſthenes eſt vſus, ſanas eſſe, & quomodo quis græcam ſupputandi rationem ad Romanam dirigere poſſit, alio loco declarauimus. Nolui enim, vt Polybius Megalopolitanus, hoc ſolùm dicere, me credere Romam conditam fuiſſe anno ſecundo ſeptimæ olympiadis. Neque vni & ſoli Anchiſenſium tabulæ fidem, re non diligenter examinata, adhibere: ſed rationes, quas in medium protuli, cuiuſuis iudicio perpendendas relinquere volui. Accurata igitur temporum ſupputatio illic declarata eſt: tamen in hoc quoque tractatu dicentur quæ maximè ſunt neceſſaria: res autem ita ſe habet. Gallorum expeditio, qua Romanorum vrbs capta eſt, fuit (vt propemodum omnes autores communi conſenſu fatentur) archonte Athenis Pyrgione, circiter primum annum nonageſimæ octauæ olympiadis. Tẽpus verò quod vrbis expugnationem præceſſit, ſi redicatur ad L. Iunium Brutum, & L. Tarquinium Collatinum, qui Romæ conſulatum primi geſſerunt poſt ſublatum regium dominatum, centum & viginti annos complectitur. Hoc autem cùm ex aliis multis apparet, tum etiam ex cõmentariis qui Cenſorij vocantur, quos filij à patribus per manus accipiunt, & maxima cura ſuis poſteris tanquam ſacra paterna tradere conantur. Multi autem ſunt illuſtres viri ex cenſoriis familiis qui diligenter hoc ſeruant, in quibus inuenio, duobus annis ante captam vrbem cenſum populi R. habitum, cui, quemadmodum & aliis, hoc tempus eſt adſcriptum, L. VALERIO POTITO, ET T. MANLIO CAPITOLINO COSS. POST EXPVLSOS REGES ANNO CEN-

TESIMO VNDEVIGESIMO. Quare Gallorum expeditionem, quam anno poſt cenſum habitum ſecundo ſuſceptam comperimus, centum & viginti annis abſolutis factam conſtat. Si igitur hoc temporis ſpatium XXX. olympiadas conficere conſtat, neceſſe eſt fateri, eos qui primi Romæ Coſſ. deſignati *& creati* fuerunt, magiſtratum iniſſe archonte Athenis Iſagro, anno primo ſexageſimæ octauæ olympiadis: ſi tamē à regibus expulſis ad primū populi R. regem tempus reuoces, hoc annorū CCXLIIII. ſummā conficiet. Hoc autē facilè patet ex ipſis regū ſucceſsionibus, & annis quibus eorū vnuſquiſque regnū tenuit. Romulus enim vrbis cōditor triginta & ſeptē annos regnū tenuiſſe dicitur: at poſt Romuli mortem Romæ per integrum annum interregnum fuiſſe fertur. Deinde Numa Pompilius populi ſuffragiis rex creatus, quadraginta tres annos regnaſſe dicitur: Tullus verò Hoſtilius poſt Numam, XXXII. Deinde Ancus Marcius, qui poſt eum regnauit, XXIIII. Poſt Marcium, Lucius Tarquinius, cognomento Priſcus, XXXVIII. Et Seruius Tullius, qui ei ſucceſſit, XLIIII. At L. Tarquinius, homo tyrannicus, qui propter iuris contemptionem ſuperbus eſt vocatus, Seruio ſublato ad annum vſque XXV. regnaſſe dicitur. Si igitur CCXLIIII. annos numeres, quos ipſi reges regnarunt, & olympiadas LXI. omnino neceſſe eſt Romulum primum Romanorū regem, primo ſeptimæ olympiadis anno regnū auſpicatum eſſe, archonte Athenis Charopo, primo principatus decēnis anno. Hoc enim annorum ſupputatio poſtulat. Quòd autem vnuſquiſque regum tot annos regnarit, apparet ex rationibus quas hac ipſa de re ſuo loco attuli. Hæc igitur ſunt quæ de tempore quo condita fuit vrbs, quæ nunc eſt rerum domina, partim tradiderunt ſcriptores qui meam ætatem anteceſſerunt, partim mihi quoque ſunt viſa.

10 ¶ QVINAM verò fuerint eius conditores, aut quibus acti caſibus coloniam deduxerint, & quæcunque alia ſcriptis produntur, quæ ipſi acciderunt dum conderetur, multi iam dixerunt, & nonnulli nō ſine magna ſcriptorū diſcrepantia. Dicā tamen & ego quæ memorantur, & quæ ad veritatem proximè accedunt. Sic autem ſe res habet. Amulius regnū Albanorum per vim & fraudem adeptus, quòd Numitorem fratrem maiorem natu eo priuaſſet, & à paterno honore repuliſſet, præter alia facinora, quæ cum magna iuris contemptione patrauit, tandem etiam totam Numitoris domum ac ſtirpem per inſidias tollere decreuit, partim vindictæ metu, partim etiam imperij perpetui cupiditate captus. Quod conſilium quum diu multúmque animo agitaſſet, primùm quidem Numitoris filium Ægeſtum, recens pubeſcentem, obſeruato loco vbi venabatur, & inſidiis in occultiſſima eius loci parte clàm poſitis, ad venationem egreſſum interfecit: & poſt hoc facinus perpetratum, rumores ſpargi curauit, hunc adoleſcentem à latronibus interfectum. Hic tamen falſus rumor tacitam veritatem ſuperare non potuit: ſed multi vel cum ſui capitis periculo ſcelus hoc eloqui ſunt auſi. Numitor verò rem quidem ſciebat, ſed rationi magis quàm iuſto dolori ſeruiens, id facinus ſibi incognitum eſſe ſimulabat, quòd iram ſuam in aliud tempus minus periculoſum conſultò differre vellet. At Amulius, adoleſcentis cædem occultam eſſe ratus, alterum ſcelus addidit priori. Iliam Nutoris filiam, vel (vt alij ſcribunt) Ream nomine, Iliam cognomine, iam viro maturam ac nubilem, Veſtæ ſacerdotem optauit: veritus, ne ſi citò alicui nupſiſſet, ſcelerum vltorem ſuæ familiæ pareret. Has autem ſacratas virgines, quibus ignis perpetui cuſtodia erat commiſſa, non minùs quàm xxx. annos nuptiarum puras in virginitate

manere, & cætera diuini cultus munia ſi quæ aliæ reip. cauſa virgines ex legibus obire ſolebant, exercere oportebat. Hoc autem fecit Amulius, rem honeſto ac ſpecioſo nomine velans, quaſi magno honore ac ornamento *fratrū* progeniem decoraret: præſertim quòd ipſe, nec huius moris author fuiſſe, nec eo vulgato & ab omnibus iam recepto, fratrem omnium virorum illuſtrium ac dignitate præditorum primum vti coegiſſet. Nam apud Albanos hoc vſitatum erat & honorificum habebatur, nobiliſſimas quaſque virgines Veſtæ miniſtras deſignari. Sed Numitor, quamuis hæc à fratre nō optima mente fieri cognoſceret, ſuam tamen iram non patefaciebat, ne in populi odiū incurreret: ſed hanc etiam iniuriam ſilentio tectam ſeruabat. Verùm, quarto poſt anno Iliam in ſacrum Martis lucum profectam, vt ſacrorum cauſa, quæ facta erat, aquam puram afferret, neſcio quis in eo luco per vim ſtuprauit. Hunc autem nonnulli aiūt fuiſſe vnum de procis illius puellæ qui virginis amore flagrabat. Alij verò tradunt ipſummet Amulium hoc feciſſe, non tam libidinis quàm inſidiarum cauſa, corpúſque totum armis ſepſiſſe, vt maximū ſpectanti terrorem incuteret: omnéſque faciei manifeſtas notas quàm maximè potuit obſcuraſſe, ne à quoquā agnoſceretur. At plerique fabuloſè dicunt, ſpectrum dei cuius is lucus erat, *hoc feciſſe, & ad rem melius probandam* cùm multa alia diuinæ potentiæ facinora ediidiſſe, tum etiam ſolem obſcuraſſe, cæloque tenebras offudiſſe. Speciem verò quam id ſpectrum habebat, mortali hominū ſtatura ac forma longè auguſtiorem fuiſſe. Quinetiam aiunt, eum qui ſtuprum virgini per vim intulit, puellæ dixiſſe, vt eius mœrorem conſolaretur (vnde manifeſtè apparuit eum fuiſſe deum) ne factum illud ſtuprúmque iniquo ferret animo. Eam enim nuptiis coniunctam fuiſſe cum genio illius loci cuſtode: atque ex hoc violento congreſſu duos filios

filios parituram, omnium hominum virtute bellica longè præſtantiſſimos. His autem dictis, nube circumdatum, è terra ſublatum, & per aerem curſu ſublimi raptum. Quam igitur opinionem de rebus huiuſmodi oporteat habere, vtrum hæc vt humana facinora diis attributa ſint contemnenda, quòd deus nullum miniſterium incorrupta ac beata natura indignum patiatur: an verò has etiam hiſtorias admittere deceat, in quibus ſcribitur vniuerſam mundi naturam permixtam eſſe, & inter diuinum ac mortale genus mediam quandam naturam eſſe, quam dæmonum natio tenet, quæ modò cum diis, modò cum hominibus ſe miſcet, ex qua genus heroum ſit procreatum, in præſentia non eſt quærendum: & quæ his de rebus à philoſophis ſunt dicta ſufficiunt. Cæterùm, puella poſt vim ſibi factam aduerſa valetudine ſe teneri ſimulans (hoc enim conſilium mater ipſi dederat, tum vt ipſa tutior eſſet, tum etiam pietatis cauſa, vt cultus diuinus impollutus ſeruaretur) ad ſacra non amplius accedebat: ſed quicquid ipſam in publico ſacrorum miniſterio facere oportebat, id faciebant eiuſdem collegij virgines, quæ idem munus ſolebant obire. Sed Amilius, ſiue facti conſcientia, ſiue ſuſpicione veriſimili motus, diligenter ſcrutabatur quam ob cauſam potiſſimùm *virgo* à ſacris tandiu abſtinuiſſet. Quare hac ipſa de cauſa medicis, quibus maximè fidebat, eò miſſis, quoniam mulieres morbum viris minimè prodendum eſſe cauſabantur, vxorem ſuam puellæ cuſtodem reliquit. Quum autem ipſa morbi genus indicaſſet *marito*, poſtquam rem aliis incognitam muliebri coniectura deprehendit, puellam, ne clàm pareret, (erat enim partui proxima) ab hominibus armatis cuſtodiri iuſſit. Ipſe verò, fratre in conſilium aduocato, ſtuprum virgini oblatum, quod aliis erat incognitum, indicauit: & puellæ parentes vt culpæ conſcios accuſabat, eóſque rē totam nō celare, ſed in medium

proferre iubebat. At Numitor dixit ſe præter omnem expectationem hæc audire, & ab eo crimine, quod obiiciebatur, ſe alieniſsimum eſſe: ac temporis ſpatium ad veritatis inquiſitionem accuratè faciendam ſibi concedi petebat. Quum autem temporis dilationem ægrè impetraſſet, poſtquam ex vxore rem cognouit, vt eam ab initio puella narrauerat, vim puellæ à deo factam *fratri* declarauit, & verba quæ de geminis pueris protulerat, ei dixit, & poſtulauit vt tantiſper expectaret donec ipſa effecta rem probarent, & dictorum fidem facerent, ſi talis eſſet partus progenies, qualem deus fore prædixerat. Puellam enim iam ad pariendum eſſe vicinam. Quare fraudem, ſi qua vteretur, non diu celatum iri dicebat. Quinetiam ipſas puellæ cuſtodes ad quæſtionem offerebat, nec vllum quæſtionis ac indicij genus recuſabat. Hæc eius poſtulata totum concilium probauit. Sed Amulius nihil ſani in his poſtulatis ac verbis, quæ frater cauſæ tutandæ gratia proferebat, ineſſe dicebat: ſed quauis ratione puellam perdere conabatur. Interea verò dum hæc geruntur, illi quibus partus cuſtodia fuerat mandata, venerunt & à puella geminos infantes mares in lucem editos nunciarunt. Tum verò Numitor vehementius idem aſſeuerare cœpit, deum huius facinoris autorem eſſe demonſtrans, & poſtulans vt *Amulius* in puellam ab ea culpa prorſus alienam nihil iniuſtè faceret. At Amulius in ipſo quoque partu aliquid fraudis ab hominibus admiſſum putabat, & alterum infantem à mulieribus, vel clàm cuſtodibus, vel etiam illis conſentientibus, & operam ſuam in eo negotio virgini nauantibus, paratum fuiſſe credebat. Et ſuper hac re multa in vtramque partem fuerunt dicta. Quum autem aſſeſſores regis animum ira implacabili flagrantem animaduertiſſent, eandem & ipſi ſententiam protulerunt, & (vt ille volebat) cenſuerunt lege agendum eſſe, quæ

iubebat eam quæ corpus ſtupro polluiſſet, virgis cæ- 1
ſam necari, & ipſius prolem in fluuij profluentem
proiici. Nunc tamen ſacratæ leges has mulieres viuas
defodi iubent. Hactenus igitur plerique ſcriptores
conſentiunt, aut certè leuiter inter ſe diſſentiunt:
& eorum alij dicunt ea quæ ad fabulas propius accedunt,
alij quæ ſunt veriſimiliora. Sed in rebus
ſequentibus diſcrepant. Alij enim puellam confeſtim
necatam tradunt, alij verò dicunt eam in
obſcurum carcerem coniectam ac diu ſeruatam
fuiſſe, & propterea mortis occultæ opinionem vulgo
præbuiſſe. Amulium enim ſupplicibus filiæ precibus
fractum, quæ poſtularat vt patruelis ſibi condonaretur,
hoc feciſſe ferunt. Nam ſimul educatæ
fuerant, & eandem ætatem habebant, & vt ſorores
inuicem ſe diligebant. Amulium igitur in huius
gratiam (hæc enim erat ei vnica filia) mortis quidem
periculo Iliam liberaſſe: ſed in occulto carcere
eam ſeruaſſe. Tandem tamen poſt Amulij mortem
eam liberatam aiunt. Ita igitur veterum ſcripta de
Ilia variant. Vtraque tamen opinio aliquam veriſimilitudinem
habet: propterea & ego vtriuſque mentionem
feci. Sed vtri fides potius ſit habenda, lectores
ipſi videbunt. Quòd autem attinet ad filios
ex Ilia natos, Q. Fabius, qui Pictor vocatur (quem
L. Cincius, Porcius Cato, & Calpurnius Piſo, & aliorum
ſcriptorum plerique ſunt ſequuti) iſta ſcribit,
*Amulij iuſſu miniſtri quidam infantes in aluto collocatos
acceperunt & abſportarunt, vt eos in fluuium circiter* cxx.
*ſtadia ab vrbe diſtante proijcerent. Quum autem eò acceſſiſſent,
& animaduertiſſent Tiberin ob continuos imbres
extra naturalem alueum egreſſum, & in campos redundantem,
de Palantij vertice ad aquam proximam deſcenderunt
(neque enim vlterius progredi poterant)
vbi fluuij exundatio primas collis radices alluebat, &
[ibi] ipſum alueum in aquis poſuerunt, qui aliquandiu*

ferebant, diuino quodam caſu Palatium petens, eadem a iuit. Qui quum cæteris non declaraſſet ſibi vllo modo rem eſſe notam, poſtulauit vt ſibi infantes concederentur. Quos communi ſociorum conſenſu traditos accepit, & ad vxorem ſuam detulit. Quam quum inueniſſet iam ... nixam, & mœrentem ob infantem, quem mortuum ediderat, eam conſolari cœpit, & allatos infantes ei ſupponendos dedit, omnibus eorum caſibus ab initio antè narratis. Illis autem creſcentibus, huic quidem, Romuli, illi verò, Remi nomen impoſuit. Qui quum ad ætatem virilem peruenißent, erant & dignitate forma, & animi grauitate, non ſubulcis aut bubulcis ſimiles, ſed iis quos quiuis ſtirpe regia ortos iudicaſſet, & iis qui ex deorum ſemine creduntur nati: quemadmodum in patriis Romanorum carminibus nunc quoque canitur. Vitam autem degebant paſtoriciam, & victum ſibi manibus parabant in montibus, plerunque compingentes ex lignis & arundine ſine vlla contignatione caſulas. quarum vna ad mea vſque tempora extabat, ad latus quod à Palatio ad Circum ducit, quæ Romuli vocatur: quam ſacram ſeruant iij quibus ea cura eſt mandata, nihil [ei] ornatus gratia addentes. Quòd ſi qua eius pars vel tempeſtatis vel temporis iniuria laborarit, quod reliquum eſt ſarciunt, & quantum fieri poteſt ad priſtinam formam inſtaurant. Quum autem annum circiter decimum & octauum agerent, controuerſiam quandam de paſcuis habuerunt cum Numitoris paſtoribus, qui in Auentino colle è regione Palatij ſita ſua ſtabula habebant. Frequenter autem de ſe mutuò conquerebantur, vel quòd agros alienos alteri depaſcerentur, vel quòd communes alteri ſoli occupatos tenerent: vel denique quòd alia huiuſmodi facinora facerent. Ex iſta autem altercatione interdum ad manus & ad arma eſt ventum. Quum autem Numitoris paſtores multa vulnera ab illis adoleſcentibus accepiſſent, & nonnullos de ſuis amiſiſſent, & ab illis locis per vim arcerentur, dolum quendam illis ſtruxerunt. Quum autem inſidias in oc-

culta vallis parte antè poſuiſſent, & cum illis qui adoleſcentibus inſidiabantur, adoriendi tempus conſtituiſſent, reliqui confecto agmine eorum ſtabula inuaſerunt. Tunc autem fortè Romulus cum paganorum præcipuis in vrbem quandam nomine Caninam pro publica ſalute ſacra patria facturus iuerat. Sed quum Remus eorum aduentum hoſtilem cognouiſſet, ad opem ferendam accurrit, armis celeriter correptis, & paucis quibuſdam paganis, qui eò maturè conuenerant, ſecum ductis. At illi eum non expectarunt, ſed fuga ſe receperunt in eum locum, vbi commode conuerſi eos aggreſſuri erant. Remus verò doli ignarus, longiùs eos perſequutus, locum in quo inſidiæ poſitæ erant, præteriit. Interea & inſidiatorum manus ſurrexit, & qui fugiebant, ſe conuerterunt, eóſque circumuentos, multiſque lapidibus contuſos, in ſuam poteſtatem redegerunt. Hoc enim ipſis domini mandarant, vt illos adoleſcentes viuos ad ſe ducerent. Remus igitur hoc modo captus abductus eſt. Sed, (vt ſcribit Ælius Tubero, grauis & diligens in colligendis rebus hiſtoriæ mandatis) Numitoris paſtores quum præſenſiſſent illos adoleſcentes Lupercalia celebraturos, & Pani, more Arcadico, vt Euander inſtituerat, ſacrificium facturos, illo ſacrorum tempore inſidias ipſis ſtruxerunt, quo oportebat iuuenes collis Palatini incolas, poſt peractum ſacrificium ex Lupercali profectos, pagum nudos curſu circumire, pellibus victimarum recens mactarum pudenda ſuccinctos. Id autem erat quoddam luſtrationis genus apud paganos more patrio receptum: quod nunc quoque fieri ſolet. Eo igitur tempore quotquot vltro inſidias in ipſis viarum anguſtiis illis adoleſcentibus ſacra facientibus ſtruxerunt, quum primum agmen quod cum Remo erat, ad ipſos acceſſiſſet, Romulo & aliis ſeruis venientibus (trifariam enim diuiſi erant, & per interualla currebant) reliquis non expectatis, clamore ſublato, frequentes impetum in primos fecerunt,

eóſque

cóſque circumuentos, alij iaculis, alii lapidibus, aliíſque telis, (vt quodque ſingulis in manus veniebat) petere cœperunt. Illi verò caſu inopinato perculſi, & dubitantes quid ſibi faciendum eſſet, cum armatis ipſi inermes pugnantes, valde facilè capti ſunt. Remus igitur ita in hoſtiũ poteſtatẽ redactus, poſtea (vt Fabius tradit) vinctus Albã eſt deductus. Romulus verò quum fratris infortunium cognouiſſet, cum fortiſſimorum paſtorum manu illos ſibi perſequendos putauit: ſperans fore vt eos adhuc in ipſo itinere nanciſceretur. Sed à Fauſtulo qui eius inſanũ impetum videbat, cohibitus eſt. Hactenus enim pater exiſtimatus, adoleſcentes rem totam ſemper celarat, ne quod periculum adirent antequam ad firmiſſimum ætatis robur perueniſſent. Tum verò ipſa neceſſitate compulſus, ſemotis omnibus arbitris, ſoli Romulo rem declarauit. At iuuenem, quum ab ipſo initio omnem ſuam fortunam intellexiſſet, matris miſeratio & Numitoris cura ſubiit, & poſt longam conſultationem cum Fauſtulo habitam, decreuit à præſenti conatu deſiſtere, & maiore copiarum apparatu totam familiam ab Amulij iniuriis vindicare, & quoduis extremum periculum pro maximis præmiis ſubire, & cum auo materno agere quidquid ipſi viſum fuiſſet. Quum igitur Romulus iſtud conſilium optimum eſſe duxiſſet, conuocatis omnibus paganis, rogatíſque vt Albam ocyus properarent, non tamen per eandem portam omnes, neque conferta manu ſimul ingrederentur, ne qua ſuſpicio in oppidanorum animis oriretur: & ſe in foro expectarent ad imperata faciendum parati: ipſe primus vrbem petiit. Interea, qui Remum abduxerant, poſtquam eum ad regis tribunal ſtiterunt, omnes iniurias, quas ab illis adoleſcentibus acceperant, eos accuſando declararunt: & qui de ſuis vulnerati fuerant oſtẽderunt, minitantes ſe, niſi de illis ſumeretur ſuppliciũ,

omne pecus deſerturos. Tum Amulius, agreſtibus, qui magno numero conuenerant, & ipſi Numitori rẽ gratum facere volens (forte enim aderat) eámque rem æquè atque ipſi clientes moleſtè ferens, & regionis tranquillitati ſtudens, ſimul adoleſcentis arrogantiam & tam intrepidam oratione ſuſpectam habens, hominem condemnauit, & pœnæ modum arbitrio Numitoris permiſit: quòd æquum eſſe diceret, vt is qui iniuriam fecit, à nullo alio potiùs, quàm ab illo, qui illam accepit, plectatur. Dum autem Remus à Numitoris paſtoribus reuinctis poſt tergum manibus duceretur, & ab iis qui eum deducebant, conuiciis iactatis illuderetur, Numitor ſequens, & corporis decus planè regium demirabatur, & conſiderabat generoſum & conſtantem in rebus duris animum: quod nec ad miſericordiam captandam, nec ad preces (quemadmodum omnes qui in tali fortuna ſunt conſtituti ſolent facere) ſe conuerteret, ſed cum modeſto ſilentio ad ſupplicium pergeret. Poſtquam verò domum venerunt, aliis iuſſis ſecedere, ipſum Remum ſolum interrogauit, quiſnam eſſet, & quibus ortus parentibus: quod talis vir è vulgaribus natus non videretur. Quum autem Remus reſpondiſſet ſe illud tantùm ſcire ex illius fide à quo alebatur, ſe infantem cum fratre qui eodem partu editus fuerat, recens natum in ſylua expoſitum, & à paſtoribus ſuſceptum & educatum fuiſſe, *Numitor* poſt interpoſitam breuem moram, ſiue aliquod veriſimile ſuſpicatus ſiue deo rem in lucem proferente, ſic iuuenem alloquitur, te Reme in mea poteſtate eſſe, ita vt te quo voluerim ſupplicio afficere poſſim, & eos qui te huc adduxerunt multis iiſque atrocibus iniuriis acceptis mortem tuam vehementiſſimè expetere quum ipſe noris: non eſt quod te doceam. Quod ſi te à morte & quouis alio malo liberaro, an gratiam mihi habebis? & roganti operam tuam in re vtrique noſtrum commoda.

da nauabis? Quum autem iuuenis reſpondiſſet quæ homines in vitæ deſperatione, ſalutis ſpe impulſi, vitæ necíſque arbitris & dicere & polliceri ſolent, Numitor eius vincula ſolui iuſſit, & omnibus qui aderant ablegatis, ſuam fortunam ei narrauit: dixítque ſe regno à fratre Amulio fraudatum, orbatúmque liberis, quum filium in venatione per inſidias interfeciſſet, filiam verò in carcere & vinculis cuſtodiret, & cæteris in rebus ſe, vt dominus mancipium, tractaret. Ita loquutus, & multis lacrymis inter loquendum fuſis, orauit Remum vt ſuas domeſticas iniurias vlciſci vellet. Cuius orationem quum iuuenis lubenti animo excepiſſet, & iampridem ſe ad operam nauandam duci poſtularet, Numitor eius animi alacritate collaudata, reſpondit. [Ego rei gerendæ occaſionem obſeruabo, tu interim re cum nullis aliis communicata, nuntium ad fratrem mittas, per quem ſignifices te ſaluum eſſe, & rogare vt ille quàm primùm veniat.] Poſtea verò inuentus miſſúſque eſt quidam qui ad hoc miniſterium idoneus videbatur, qui non procul ab vrbe Romulum nactus mandata renuntiat. Ille verò valde lætus, ad Numitorem properauit: & primùm vtrunque amplexus ſalutauit, deinde narrauit quemadmodum & expoſiti & educati fuiſſent, & alia quæcunque *Fauſtulus* ex ſatellite *Amulij* acceperat. Quæ quum ad eorum voluntatem dicerentur, & ipſis grata eſſent, magnis probationibus ad fidem faciendam opus non erat. Vt verò ſe mutuò agnouerunt, continuò de re inter ſe communicare, & de rei aggrediendæ modo atque opportunitate conſultare cœperunt. Dum autem hæc ab iſtis geruntur, Fauſtulus ad Amulium adducitur. Veritus enim ne Romulus in magnæ rei indicio à ſe delato fidem Numitori abſque manifeſtis ſignis non faceret, vt faciliùs infantes agnoſcerentur, vnà cum alueo in quo expoſiti fuerant, paulò poſt ad vrbem contendit. Eum autem valde tre

pidè portam tranſeuntem, & quod ferebat diligentiſſimè occultantem, quum quidam ex cuſtodibus animaduertiſſet (erat enim belli ſuſpicio, & portæ ab hominibus regi fideliſſimis cuſtodiebantur) comprehendit, & quidnam celaret cognoſcere cupiens, amictum ei per vim detraxit. Quum autem alueum conſpexiſſet, hominémque hæſitantē vidiſſet, quæſiuit ex eo cur ita trepidaret, quóve conſilio vas illud celaret, quod ei ferre propalam licebat. Interea verò plures cuſtodes confluebant, inter quos vnus alueum agnouit: quippe qui infantes in eo ad fluuium deportarat, & iis qui tunc aderant rem indicauit. Illi verò Fauſtulum comprehenſum ad regem adduxerunt. Amulius, tormentorum minis homine perterrito: niſi ſponte vera dixiſſet, primùm quidem an pueri viuerent quæſiuit: deinde verò, quum hoc cognouiſſet, quæſiuit quonam modo illi incolumes euaſiſſent. Quum autē ille omnia vt geſta erant narraſſet. [Age igitur, (inquit rex) quando hactenus vera dixiſti, dic vbinam nunc inueniri poſſint. Non enim æquum eſt vt inter bubulcos vitam ingloriam degant, quum mei ſint cognati, præſertim verò quum diuina prouidentia ſeruati fuerint. Ibi Fauſtulus nouam regis clementiam ſuſpectam habens, *& exiſtimans* eius mentem à verbis diſcrepare, ita reſpondit, Iuuenes ſunt in montibus vbi armenta paſcunt, quemadmodum eorum vitæ genus fert. Ego verò miſſus ſum ab ipſis, vt, quo in ſtatu res ipſorum ſint, matri ſignificarem. Quam quum apud te ſeruari audiſſem, filiam tuam rogaturus eram vt me ad eam duceret. Alueum autem ferebam vt præter verba manifeſtum etiam rei argumentum poſſem oſtendere. Nunc igitur, quando tibi viſum eſt iuuenes huc accerſere, gaudeo: proinde mecum quoſcunque volueris mitte. Ego enim iis qui venerint, pueros oſtendam: illi verò tua mandata ipſis exponent.] Hæc autem ille dicebat,

quærens

quærens rationem quæ iuuenum necem differret; ſimul etiam ſperans, ſe, vbi in montes ventum eſſet, ex manibus eorum, à quibus ducebatur, euaſurum. Amulius verò ſatellitum ſuorum fideliſſimos cum occultis mandatis, vt quos ſubulcus ipſis indicaſſet comprehenſos ad ſe ducerent, ocyus dimiſit. Quo facto mox decreuit accitum ad ſe fratrem in libera cuſtodia aſſeruare, donec præſentem rerum ſtatum bene compoſuiſſet. Quare illum quaſi alia de cauſa accerſiuit. At nuntius qui miſſus fuerat tum periclitantis beneuolentia, tunc etiam miſeratione fortunæ commotus, Numitori mentem Amulij indicat. Ille verò quum periculum iuuenibus impendens declaraſſet, eóſque hortatus fuiſſet vt ſe fortiter gererent, cùm aliorum clientum, & amicorum armatorũ, tum etiam fideliſſimorum famulorum non exigua manu ſtipatus, ad regiam venit. Venit etiam validiſſima manus agreſtium, qui foro relicto in vrbem conuenerant, & gladios ſub veſte tectos ſecum attulerant. Omnéſque conglobati, aditu, qui à paucis militibus ſeruabatur, per vim occupato, Amulium ſine vllo negotio obtruncant, atque ita arcem occupant. Hæc ſunt quæ Fabius ſcribit. ALII verò, qui nihil fabuloſi hiſtoriæ conuenire cenſent, negant veriſimile eſſe, infantes illos à miniſtris aliter quàm ipſis mandatum fuerat expoſitos fuiſſe, & lupæ manſuetudinem, quæ vbera infantibus præbuerat, vt rem abſurditatis fabuloſæ plenam, cauillantur: harúmque rerum narratione mutata, aiunt, Numitorem, vbi cognouiſſet Iliam grauidam: alios pueros recens natos paraſſe: illáque pariente infantes permutaſſe: partúſque cuſtodibus ſuppoſititios infantes abſportãdos dediſſe: (ſiue illorum opera fidem pecunia corruperit, ſiue per mulieres eam permutationem machinatus fuerit) eóſque ad Amulium delatos, eius arbitratu necatos: natos verò ex Ilia, à materno auo, qui eo-

rum ſalutem chariſſimam habebat, Fauſtulo commiſſos. Hunc autem Fauſtulum ab Arcadibus Euandri comitibus genus duxiſſe, & Palatinum collem incoluiſſe, atque regij pecoris magiſtrum fuiſſe *ferunt*. In gratiam autem Numitoris hos pueros educauiſſe, ſuaſu fratris Fauſtuli, qui Numitoris pecoris in Auentino colle paſcentis magiſter erat. Quæ autem infantes aluit, & mammas præbuit, non lupam fuiſſe ferunt, ſed (vt veriſimile eſt) vxorem Fauſtuli, nomine Laurentiam: cui ob proſtitutã quondam corporis formam incolæ Palatini montis lupæ cognomẽ impoſuerant. Hoc autẽ nomen & Græcũ & priſcũ eſt, & imponebatur illis quæ corpore vulgato quæſtum faciebant: quæ nunc honeſtiore vocabulo *ἑταῖραι, id eſt, amicæ* appellantur. Sed quoſdam *ferunt* rei huius ignaros hanc fabulam lupæ commentos: ſi quidem lingua latina hæc fera vocatur lupa. Hos autem pueros à lacte depulſos, à nutritoribus in vrbem Gabios, non procul à Palatino monte diſſitam, miſſos, vt Græcam diſciplinam ediſcerent, ibíque apud priuatos Fauſtuli hoſpites educatos fuiſſe, & literas, & muſicam, & arma more Græco tractare ad pubertatem vſque didiciſſe. Sed quum ad eos qui tunc ipſorum parentes exiſtimabantur rediiſſent, controuerſiam inter ipſos & Numitoris paſtores de locis compaſcuis ortam, ipſóſque illis vulnera inflixiſſe, eorúmque greges abegiſſe. Hæc autem de ipſius Numitoris ſententia feciſſe, vt aliquod criminandi initium fieret, ſimul etiam vt illa paſtorum turba ſuum in vrbem aduentum aliqua ſpecioſa cauſa velaret. Hoc facto Numitorem de Amulio conqueri cepiſſe, ſe grauem iniuriam pati, & ab eius paſtoribus res ſuas diripi, ſéque poſtulare, ſi ille horum culpa vacaret, vt ſibi ſubulcum cum eius liberis dederet ad ſupplicium. Amulium verò, quum vellet ſe alienum ab ea culpa oſtendere, imperaſſe vt illi quos depoſcebat

cebat, & reliqui omnes qui dicebantur interfuiſſe rebus illis, dum gererentur, quíque ideo accuſabantur, cauſam de iniuriis Numitoris factis dicturi venirent. Quum autem multi præter reos ad illam cauſam agendam conueniſſent, *aiunt* auum maternum, vbi prius adoleſcentibus omnes eorum caſus expoſuiſſet, eóſque monuiſſet, vindictæ occaſionem tunc, qualis nunquam, ante, ſeſe offerre, ſtatim cum turba illa paſtorali Amulium adortum. De ortu igitur, & educatione conditorum vrbis hæc traduntur.

II ¶ QVAE VERO acciderunt dum vrbs conderetur (hæc enim huius libri ſola pars adhuc mihi reſtat) mox narrare incipiam. Poſtquam Amulio defuncto Numitor regnum recepit, ſimulátque rempub. ex diuturna tyrannide, qua antè premebatur, ereptam in priſtinum ſtatum reſtituit, & res compoſuit, ſtatim de propria ditione iuuenibus paranda, & de noua vrbe *ad hoc ipſum* condenda cogitauit. Simul etiam præclarè ſecum actum iri putauit, ſi vrbanæ multitudinis, quæ magno iuuentutis numero aucta erat, partem aliquam, præcipuè verò eam quæ quondã ſibi aduerſata fuerat, exhauriret, ne eam ſuſpectam haberet. Itaque conſilio cum iuuenibus communicato, quũ & ipſis id placuiſſet, agros ipſis dedit, quorũ eſſet domini, vbi in pueritia educati fuerant: & populi partem ſibi ſuſpectam, ne denuò res nouas moliretur, & ſiqui alij ſponte migrare voluerunt, *illis attribuit*. In his autem (vt in migrationibus ſolet accidere) erat magnus plebeiorum numerus, non pauci etiã ex optimatibus nobiles, & ex Troianis quotquot generoſiſſimi habebantur: vnde etiam ad meam vſque ætatem aliquot familiæ, circiter quinquaginta ſupererant. Illis autem iuuenibus datæ ſunt & pecuniæ, & arma, & frumentum, & mancipia, & iumenta, quæ onera ferrent, & ſiquid aliud ad vrbis fabricationem vtile erat. Qui quum populum Alba eduxiſ-

ſent, indigenis cum eo mixtis, quotquot in Palantio & Saturnia reliqui erant, multitudinem totam in duas partes diuiſerunt. Id autem ipſis ad æmulationem viſum eſt conducere, vt opus illis certatim operantibus citiùs abſolueretur. Sed ea res ſeditionis, mali grauiſſimi, cauſa fuit. Nam eorum vtraque pars ſuum ducem, vt idoneum ad omnibus imperandum, colens, extollebat: & ipſi quoque non amplius concordes, neque fraterna mente præditi, quum vterque alteri imperare vellet, contempta æqualitate maiora affectare cœperunt. Aliquandiu igitur illa principatus affectatio latuit. Sed deinde hac occaſione erupit: Locus condendæ vrbis non idem vtrique placebat. Romulus enim cenſebat Palantium muniendum, cùm aliis de cauſis, tum verò ob loci fortunam, quæ ipſi ſalutem attulerat, & educationem præbuerat: at Remus eam quæ nunc ab illo appellatur Remuria, condere malebat. Hic autem locus à Tiberi non procul abeſt, & XXX fermè ſtadia ab vrbe diſtat. Ex hac autem contentione ſtatim apparuit illa inſatiabilis dominandi cupiditas. Vteruis enim eorum tunc ceſſiſſet, ei victor eodem modo iugum cæteris in rebus in poſterum impoſiturus erat. Elapſo deinde aliquanto temporis ſpatio, quum illud diſſidium nihil minueretur, conuenit inter eos vt res tota auo materno permitteretur, eáque de cauſa ambo Albam iuerunt. Ille verò eos monuit vt deorum iudicio rem permitterent, ab vtro colonia eſſet denominanda, & vtrius imperium eſſe oporteret. Itaque præſtituta illis die iuſſit manè ſeorſum vtrumque, in quibus ſedibus vtrique libuiſſet conſidere, peractíſque ante legitimis ſacris aues bonas obſeruare: & vtri felicius contigiſſet auſpicium, eum coloniæ authorem haberi. Iuuenes laudato eius conſilio abierunt, & ex pacto ad diem ſtatutam, qua id agendum erat, adfuerunt. Atque Romulus templum a-

uibus

uibus obſeruandis delegit Palantium, vbi coloniam condere in animo habebat: Remus verò collem illi contiguum, qui Auentinus vocabatur, aut (vt alij tradunt) Remuriam. Et cuſtodes vtriſque adhibiti, qui non ſinerent aliud auſpicum pronuntiari quàm quod apparuiſſet. Quum igitur vterque ſuas ſedes cepiſſet, Romulus non diu moratus præ nimia feſtinatione & inuidia, qua fratrem proſequebatur (vt autem inuidia, fortaſſe & Deus ita eum impellebat) antequam vllum ſignum vidiſſet, miſſis ad fratrem nuntiis, celeriter eum ad ſe venire iuſſit, quaſi prior aues lætas vidiſſet. Interea verò dum nuntij ab eo miſſi, quos fraudis pudebat, iter remiſſè faciunt, ſex vultures Remo à dextra volantes apparuerunt. Ille autem, conſpectis auibus, vehementer eſt lætatus, & paulo poſt à Romuli nuntiis ad Palantium inde eſt abductus. Quum autem in vnum veniſſent, Remus ex Romulo quæſiuit quaſnam aues prior vidiſſet: ille verò hærens non habebat quid reſponderet. Interea verò vultures duodecim fauſti volantes ei apparuerunt: quibus conſpectis animum confirmauit, illóſque Remo oſtendens, Quid (inquit) ea quæ iampridem vidi ſcire cupis? en, ipſe has aues cernis. Ille verò indignatus ægrè tulit ſe ab eo deceptum, & colonia ſe ipſi ceſſurum negauit. Inde autē cōtentio prior maior exorta, vtroque ſe ſuperiorem eſſe clam cupiente, & quominus alteri cederet, apertè ita ius ſuū tuente. Illis enim ab auo materno dictum fuerat, cui priori meliores aues addixiſſet, eū fore coloniæ ducē. Sed quum vnum idémque auium genus vtrique apparuiſſet, hic quidem quòd prior aues obſeruaſſet, ille verò quòd plures aues vidiſſet, ſe ſuperiorem eſſe dicebat. Hanc verò eorum contentionem reliqua quoq; mlutitudo accendit: & nō expectato ducū imperio, armata pugnare cœpit, acríſq; pugna cōmiſſa, magnáque hinc inde cædes facta. Nōnulli autem aiūt, in

hoc prælio Fauſtulum, qui illos adoleſcentes educauerat, fratrum litem dirimere volentem quum nihil proficere poſſet, inermem ſe in mediam pugnantium aciem conieciſſe, mortis celerrimæ deſiderio: votíque ſui compotem factum. Nonnulli etiam leonem lapideum, qui erat in maximè conſpicuo Romani fori loco ad Roſtra, corpori Fauſtuli impoſitum fuiſſe aiunt, qui ſepultus fuerat in eo ipſo loco in quo inuentus fuerat. Cæſo autem Remo in ea pugna, Romulus quum victoriam miſerrimam de fratre & ciuium mutua cæde retuliſſet, Romum in Remuria humauit. Siquidem, quum viuebat, eum locum vrbi condendæ deſtinarat. Ipſe verò præ mœrore, & facti pœnitentia, de manibus ſibimet ipſi inferendis cogitare cœpit. Sed quum Laurentia, quæ eos recens natos à marito datos acceperat, & educarat, & non minus quàm mater amabat, rogaret & conſolaretur eum, eius precibus adductus ſurrexit: & congregatis Latinis quotquot ex prælij cæde euaſerant, qui ex priſtino colonorum numero longè maiore ad paulò plures quàm tria hominum millia redacti fuerant, in Palantio vrbem condidit. Hæc igitur de Remi morte opinio mihi maximè probabilis videtur. Dicatur tamen & ſi quid diuerſum ab aliis de hac re eſt proditum. Quidam aiunt eum Romulo de principatu ceſſiſſe, ſed deinde indignatum, & iratum quòd dolo fuiſſet circumuentus, mœnibus iam conditis, quum vellet demonſtrare, illam munitionem infirmam & inanem eſſe, dixiſſe, At quiuis veſter hoſtis facilè hanc ſuperauerit, vt nunc ego: & ſimul è veſtigio eam tranſiliiſſe. Celerem verò quendam, qui ſupra muros ſtabat, quíque operi propoſitus erat, ſubieciſſe, At iſtum hoſtem facilè noſtrum quiuis arcuerit, móxque caput eius rutro percuſſiſſe, & eum interfeciſſe. Hic igitur fraterni diſſidij exitus fuiſſe fertur. Cæterùm, cùm iam nihil eſſet quod fabricationem

eam

eam impediret,Romulus indicta die, qua diis placatis opus erat auſpicaturus, præparatíſque rebus omnibus ad ſacrificium & populi epulum neceſſariis, quum dies ſtatuta veniſſet,& ipſe ante alios ſacrificium diis feciſſet,&cæteros pro viribus idem facere iuſſiſſet, aquilarum auſpicio primùm eſt vſus, deinde ignes pro tentoriis accendi, & populum piaculi cauſa per medias flammas ſalire iuſſit. Vbi autem peractum putauit quicquid diis acceptum eſſe iudicabat, omnibus in locum deſignatum conuocatis, collem quadrangula figura circumſcripſit: bobus mari & fœmina ſub eodem iugo iunctis, perpetuúmque ſulcum duxit, in quo mœnia fundaturus erat. vnde apud Romanos hic mos circumarandi loca in condendis vrbibus permanſit. His autem peractis & vtroque boue immolato, multíſque aliis victimis mactatis, populum ad opus admouit. Hunc diem ad noſtram vſque ætatem populus Roman. quotannis celebrat,quem,ſi vllum alium diem feſtum, in honore habet,vocátque Parilia. Hoc autem die pro fœcundo quadrupedum partu agricolæ & paſtores vere ineunte vt diis gratias agant ſacrificium faciunt. Vtrum verò hunc diem iam multò antè in publica lætitia vrbi condendæ aptiſſimum exiſtimarint, an eum tunc quum vrbs condi cœpit conſecrarint, & deos paſtoribus propitios in eo colendos cenſuerint, certò affirmare non poſſum. Quæ igitur de Romanorum genere in multis Græcorum & Romanorum ſcriptis à me magna cura volutatis reperire potui, hæc ſunt. Quapropter quiuis confidenter(longum vale dicens iis,qui Romam hominum barbarorum, fugitiuorum, & lare carentium refugium faciunt) iam affirmet hanc vrbem græcam eſſe, demonſtrans eam omnium *omnibus hominibus* maximè communem,& *erga omnes* maximè humanam eſſe: & cogitans Aboriginum gentem OEnotricam fuiſſe, hanc verò Arca-

dicām,& recordatus Pelaſgos, qui cum iis habitarant, Theſſalia relicta, quum ab Argiuis eſſent oriūdi, in Italiam veniſſe, & memor aduentus Euandri & Arcadum, qui in Palantio habitarunt in loco quem Aborigines ipſis dederunt, præterea Peloponneſiorum qui cum Hercule venerunt, & in colle Saturnio habitarunt: denique eorum qui ex agro Troiano migrarunt, & cum prioribus mixti fuerunt. his enim gentibus nullam aliam aut antiquiorem aut magis Græcanicam reperire poterit. Barbarorum verò commercia, ob quæ populus Rom. multa priſca inſtituta dedidicit, multò poſt fuerunt, atque hoc multis, id quod veriſimile eſt, conſiderantibus, mirum videri poſſit, quomodo ea ciuitas penitus barbara non fuerit reddita, receptis Opicis, Marſis, Samnitibus, Hetruſcis, Brutiis, & multis Vmbrorum, Ligurum, Hiſpanorum, & Gallorum millibus, & aliis præterea gentibus, quæ partim ex ipſa Italia, partim ex aliis locis eò venerant innumeræ: quæ neque eodem ſermone vtebantur, neque idem vitæ genus ſequebantur, quos & lingua, & vitæ genere diſcrepantes, pleróſque etiam in vnum per vim contractos permixtóſque, ob tantam diſcrepantiam multa de priſca illa & præclara reip. diſciplina in peius innouaſſe veriſimile eſt. Siquidem & multi alij inter barbaros degentes exiguo temporis ſpatio omnes Græcorum mores & linguam dedidicerunt: ita vt neque græcè loquantur neque amplius Græcorum inſtitutis vtantur, neque eoſdem deos putent, neque leges æquitatis plenas *ſeruent*: (qua re præcipuè Græcorum ingenia à barbaris differunt) neque vllum contractuum genus cum Græcis congruens habeant. Hoc autem verum eſſe ſatis declarant Achæi Ponti accolæ, qui omnes quum eſſent ex gente cum primis Græca oriundi, tamen omnium noſtræ ætatis barbarorum ſunt efferatiſſimi. Romani verò ſermone nec

prorſus

prorſus barbaro:nec abſolutè græco vtuntur, ſed quodam ex vtroque miſto:cuius maior pars eſt linguæ Aeolicæ: atque ex tot commerciis hoc ſolùm incommodum acceperunt, quòd non omnia vocebula rectè efferant. Cætera verò quæ ſunt Græci generis indicia, magis quàm vlli alij coloni ſeruant. Nec nunc primùm amicè viuere inceperunt, ex quo bonam ſecúdamque fortunam morum honeſtorum magiſtram habuerunt, neque ex quo primùm res tranſmarinas affectarunt, euerſo Carthaginienſium & Macedonum imperio: ſed ab omni tépore ex quo in vnam ciuitatem contracti ſunt, more græco vixerunt: nec artium clariorum ad virtutem parandam nunc ſunt ſtudioſiores quàm ante. Quum autem hac de re multa dicere, multíſque argumentis hoc probare, & virorum fide dignorum teſtimonia adferre poſſim, malo tamen hæc omnia reſeruare libro, quẽ de eorum repub. ſum ſcripturus. Nunc ad narrationis ſeriem reuertor, à rebus quæ in hoc libro declaratæ fuerunt, per capita repetitis, initium ſequentis libri facturus.

DIONYSII, ALEXANDRI, F. HALICARNASSEI, ROMANARVM ANTIQVITATVM

LIBER SECVNDVS.

BREVIARIVM LIBRI.

1 *Romæ ſitus, & de conſtituenda Reipublicæ forma Romuli ad populum oratio.*

2 *Cur Reipublicæ forma à Romulo conſtituta cæteris anteferenda ſit: & eius nobiliora membra quæ fuerint.*

3 *De Deorum cultu Leges & inſtituta Romuli.*

4 *Oeconomicum ſtatum ſpectantes leges: videlicet de nuptiis & conſuetudine maritorum cum vxoribus: de earundem conditione: de liberorum pietate & reuerentia erga parentes, parentúmque in liberos poteſtate: item de priuatorum vita, opificiis & exercitiis.*

5 *Conſeruandæ & amplificandæ Reipublicæ Romanæ ratio, vnde ſequutum bellum aduerſus Sabinos, aliósque populos, quod mutuo fœdere extinctum eſt.*

6 *Poſt ſancitum fœdus inter Romanos & Sabinos, quæ circa Reipub. Romanæ formam nouata ſint: Tatio autem interfecto Principatus redit ad vnum Romulum, qui Fidenatibus & Veientibus bello deuictis morte ſubita opprimitur.*

7 *Numæ Pompilij, II. Romanorum regis, virtutes, electio & vocatio.*

8 *Eiuſdem conſtitutiones ad Deorum cultum pertinentes, vbi de Veſtalibus & ſacro igne, de Saliis, Fecialibus, Sacer-*

Sacerdotibus, & Pontifice Maximo.

9. *Leges quæ ad frugalitatem & temperantiam inter Romanos conſeruandam conducebant: Optimi item Principis Numæ obitus. Porrò regnum Romuli & Numæ fuit* 80. *annorum.*

VRBS ROMA ſita eſt in occidentalibus Italiæ partibus, ad Tiberim flumẽ, quod per ipſam vrbem fermè mediam fluit, & inde in mare ſe exonerat atque à mare Tyrrheno centum & viginti ſtadiis abeſt. Qui verò eam, omnium hominum qui memorantur primi tenuerunt, erant barbari quidam indigenæ, qui Siculi vocabantur, & qui multa alia Italiæ loca occuparunt, quorum non pauca, nec obſcura monumenta ad noſtra vſque tempora manent: inter quæ ſunt etiam locorum quædam nomina Sicula priſcæ illorum habitationis indicia. Aborigines verò oriundi ab OEnotris, qui incolebant totam illam oram maritimam quæ à Tarento Pæſtum vſque protenditur, his inde pulſis eum locum occuparunt. Hæc autem fuiſſe fertur quædam iuuentus, diis conſecrata more patrio, ad quærendas ſedes quaſcunque ipſi fortuna obtuliſſet à parentibus miſſa. Genus autem Oenotrorum Arcadicum erat, quod ex ea, quæ tunc Lycaonia vocabatur, iam verò Arcadia *appellatur*, ſponte ſua profectum erat, vt agrũ meliorem ſibi pararet, duce coloniæ OEnotro Lycaonis filio, à quo genti nomen inditum. Quum autem Aborigines ea loca tenerent, primi cum ipſis habitarunt Pelaſgi, profugi ex ea quæ tunc Hæmonia, iam verò Theſſalia vocatur, vbi aliquandiu habitarunt. Poſt Pelaſgos verò Arcades, ex vrbe Palantio profecti, coloniæ ducem ſequuti Euandrum Mercurij, & nymphæ Themidis filium, qui ſedes poſuerunt in vno è ſeptem collibus, qui in media fermè vrbe

eſt ſitus: quem locum à patria ſua: quæ erat in Arcadia, Palantium appellarunt. Sed nō multò pòſt quū Hercules in Italiam veniſſet, quando exercitum ex Erythea domum reducebat, pars quædam Græcarum copiarum ibi relicta, prope Palantium ſedes fixit in alio colle ex iis quos *nunc* vrbs muris complectitur, qui tunc ab incolis Saturnius vocabatur, nunc verò à Romanis Capitolinus *appellatur*. Horum plerique erant Epei qui ex Elide vrbe pulſi fuerant: quòd Hercules ipſorum patriam armis expugnatam euertiſſet. Aetate verò decima ſexta poſt bellum Troianum, Albani vtrunque hunc locum muris foſſáque communitum habitare cœperunt. Ibi autem ad id vſque tempus fuerant ſtabula bubulcorum, opilionum & cæterorum paſtorum diuerſoria: quòd ager ille non ſolùm hyberni, ſed etiam æſtiui pabuli copiam, propter fluuios ipſum refrigerantes & irrigantes abundè ſuppeditaret. Albanum autem genus mixtum erat ex Arcadibus, & Pelaſgis, & Epeis ex Elide profectis: poſtremò etiā ex Troianis, qui poſt Troiam captam cum Ænea Anchiſæ & Veneris filio in Italiam venerant. Veriſimile autem eſt, aliquos etiam barbaros ex accolis, aut priſcis colonis reliquos cum Græcis in gratiam rediiſſe, *& cum ipſis permixtos fuiſſe*. Horum autem omnium commune nomen fuit Latini, deductum à Latino illius regionis rege, priſcis ſingularum gentium appellationibus ſublatis. Ab his igitur gentibus vrbs condita eſt anno quadringēteſimo trigeſimo ſecundo poſt Troiam captam, ſeptima olympiade. Coloniæ autem duces fuerunt gemini fratres regij ſanguinis, quorum alter, Romulus, alter Remus vocabatur, materno genere oriundi ab Ænea, ac *proinde* Dardanidæ. Sed ex quo patre progeniti fuerint, difficile eſt aliquid certi afferre: ſed Romani eos Martis filios eſſe perſuaſū habent. Non tamen ambo permanſerunt coloniæ duces,

ces, controuerſia de principatu inter eos exorta: ſed Romulus, altero in pugna cæſo, ſuperſtes vrbis conditor fuit, eámque de ſuo nomine nominauit. Cæterùm numerus eorum qui eiuſdem coloniæ participes fuerunt, quum principiò magnus fuiſſet, ad exiguũ redactus eſt, ad tria peditum millia & trecentos equites. FOSSA igitur ab illis perfecta & munitione abſoluta, ædificiiſque pro præſenti neceſſitate extructis, quũ tempus iam poſtularet, vt diſpiceretur qua Reipublicæ forma vtendum eſſet. Romulus conuocata concione, aui materni monitu, & ab eo quid eſſet dicendum edoctus, dixit: [vrbem & publicis & priuatis ædificiis, vt recens conditam, ſatis à ſe ornatam eſſe, & omnes rogauit vt illud cogitarēt, reipu. ſummam in hiſce rebus non eſſe ſitam. Neque enim in bellis externis profundas altáſque foſſas eſſe munimenta ſatis idonea ad certā ſalutis ſecuræ ſpē hominibus incluſis afferendā: ſed hoc tātùm polliceri, *oppidanos* repentina hoſtium incurſione oppreſſos cladem nullam accepturos, neque; ſi inteſtini tumultus in republica exorti fuerint, priuatas ædes & domicilia cuiquam refugium ſatis tutum præbere: ad vitam enim quietè & tranquillè degēdam hæc ſubſidia & ſolatia ab hominibus inuenta eſſe, quæ neque inſidias, quæ vicinis tenduntur, ita arceant vt illi miſeri non ſint: neque etiam faciant vt qui inſidiis appetuntur: quamuis in tuto ſint, tamen confidant, nec vllam vnquam vrbem his ſolis ornamentis felicitatem & amplitudinem diuturnam ſibi quæſiſſe: neque contrà, vllam vnquā ciuitatem, quòd ſumptuoſis ædificiis priuatis publicíſq; caruiſſet, prohibitā fuiſſe quominus & ampla & fortunata euaderet. Sed aliud eſſe ꝙ vrbes ſeruet, & magnas ex paruis faciat. In externis bellis ipſam armorũ potentiā, hanc autem audacia & exercitatione comparari. At in ciuilibus perturbationibus ciuium cōcordiam. Demonſtrauit

autem hanc facillimè poſſe in repub. florere, ſi vnuſquiſque & temperáter, & iuſtè viueret. Eos verò qui rebus bellicis operam nauant, & cupiditatibus ſuis imperant, egregiè ſuas patrias ornare, & reipubli. eſſe pro mœnibus inexpugnabilibus, iſtóſque vitæ ſuæ tutiſſima domicilia parare. Bellicoſos certè iuſtóſque viros, & qui alias virtutes colunt, eandem reipub formam conſtituere, quam viri prudentes cõſtituerunt. Contrà verò molles & auaros, & fœdis cupiditatibus addictos, malis quoque ſtudiis penitus occupari, dixítque ſe à natu maioribus, & multarum rerum peritis accepiſſe, multas magnas colonias in loca fortunata delatas, partim exortis ſeditionibus ſtatim perditas, partim non multo poſt imperio vicinorum parere coactas fuiſſe, & meliorem agrum, quẽ ante habebant, cum deteriore fortuna commutaſſe, & ſeruas ex liberis factas. Alias verò, nõ magno hominum numero, & in agros non admodũ bonos profectas liberas primùm, deinde aliorum etiam imperium diuturnum adeptas, neque felicitatis paucorũ, neque infortunij multorũ aliam eſſe cauſam, quàm ipſius reipub. formam. Quòd ſi apud omnes homines eſſet vna quæpiã vitæ ratio, quæ ciuitates felices faceret, illã facilè à ſe potuiſſe eligi: ſed audire ſe dicebat, multas cùm apud Græcos tũ apud barbaros reipublicæ formas eſſe: ſed inter illas omnes tres potiſſimùm laudari ab illis, qui iis vtuntur, harum tamen nullam ab omni parte ſinceram: ſed in earum vnaquaque fatale aliquod malum innatum, ita vt earũ optio ſit difficilis. Itaque iuſſit eos, re per otium cõſiderata, reſpondere, vtrũ vni an paucis parere mallent. Equidem, inquit, quamcunque Reipub. formã conſtitueritis, ad eam recipiendam paratus ſum, nec me indignum puto, qui aliis imperem, nec alteri recuſo parere. Honoribus enim quos mihi habuiſtis primum quum me coloniæ ducẽ creaſtis, deinde vrbẽ

à me

à me denominaſtis,ſum contentus. Hos enim neque externum bellum,neque domeſtica ſeditio , neque tempus, quod omnes res præclaras delet, neque vlla alia aduerſa fortuna mihi eripiet. ſed & viuus, & mortuus his honoribus in poſterum, & in perpetuũ fruar.] Atque hæc à materno auo accepta Romulus(vt dixi)ad populum memorauit. Illi verò ſeorſum communicato inter ſe conſilio , ita reſponderunt. [Nobis noua reipub.forma non eſt opus: ſed quam maiores noſtri optimam iudicarunt , eam ab illis acceptam non mutabimus : nec diſcedemus à priſcorum ſententia,à quibus magna cum prudentia eam conſtitutam fuiſſe credimus,ſed in hac fortuna acquieſcemus.Neque enim iure de ea conqueri poſſemus,quæ nobis ſub regibus bona, quæ maxima inter homines habentur,libertatem & imperiũ in alios dedit.Hæc igitur eſt de forma reipublicæ noſtra ſententia.Hunc autẽ honorẽ nulli alij potius quàm tibi conuenire arbitramur,cùm ob regium genus & virtutem,tum vero præcipuè quòd te duce coloniæ vſi fuerimus,& magnam in te grauitatem,magnámque ſapientiã non verbis potius,quàm re ipſa edocti animaduertamus.]Romulus,his auditis,reſpondit, gratum quidem ſibi eſſe hominum iudiciũ, quo dignus regno habitus eſſet:ſed tamen ſe honorem iſtum non accepturum,niſi & ipſe deus læto auſpicio comprobaſſet.Quod cum illis quoque placuiſſet,die præſtituta,qua de regno deos erat conſulturus,quũ ſtatuta dies veniſſet,circa matutinum crepuſculũ ſurrexit,& ex ſuo tentorio prodiit,& ſub dio in loco puro ſtans victimis ante ritè mactatis precatus eſt Iouem regem,& reliquos deos quos coloniæ duces fecerat, vt,ſi ipſorum voluntate rex vrbis futurus eſſet,ſignũ de cœlo felix oſtenderent. Abſolutis autẽ precibus fulgur à ſiniſtra ad dextram emicuit. Romani autem fulgura à ſiniſtra ad dextrã tendentia pro fauſtis ha

æſtimationes,& mulctas publicas pecuniarias pro ipſis proprio ære diſſoluere pecuniam, non mutuò: ſed referendæ gratiæ cauſa dantes, & in magiſtratibus,honoribus,aliiſque publicis impenſis, ſumptuum participes eſſe,non ſecus ac genere coniunctos.Commune autem vtriſque erat,vt neque pium, neque fas eſſet alteris alteros in iudiciis accuſare, aut teſtimonium aduerſum dicere, aut ſuffragium contrarium ferre,aut inter inimicos cenſeri. Quòd ſiquis in aliquo huiuſmodi facinore deprehenſus fuiſſet,proditionis lege, quam Romulus ſanxerat, tenebatur. Et eum qui eius criminis fuiſſet conuictus,cuiuis, vt Diti ſacrũ,interficere licebat.Mos enim erat Romanis, vt quos vellent impunè occidi,eorũ corpora alicui deo, præcipuè verò inferis, deuouerẽt:quod & ipſe Romulus tunc fecit.Quapropter ad multas ætates permanſerunt hæ clientium & patronorum coniunctiones poſteris omnibus commendatæ:ita vt nihil ab ipſarũ neceſſitudinum vinculis differrent: & magnæ vertebatur laudi nobilibus quamplurimos clientes habere,& hæreditarias maiorum clientelas conſeruare, aliáſque virtute propria parare:magnúmque certamen erat vtríſque de beneuolentia, ne mutuis beneficiis alteri ab alteris vincerentur, ipſis clientibus pro virili parte nullum miniſterium patronorum cauſa recuſantibus: & viciſſim patronis nullo modo volentibus moleſtiam ſuis clientibus exhibere, nec vllum pecuniarum donum accipientibus.Tanta erat illorũ in omni vita temperantia,& felicitatem virtute, non fortuna metiebantur. Non ſolùm autem in ipſa vrbe plebs,patriciorum patrocinio defendebatur:ſed & coloniarum Romanarũm,& ciuitatum, quæ ſocietatis & amicitiæ cauſa ſe populo Romano adiunxerant:& bello ſubactarum vnaquæque quos Romanorũ cuſtodes & patronos voluiſſet,habebat. Et ſæpe ſenatus,harũ & vrbiũ & gentium controuerſiis ad ipſa-

rum patronos remiſſis, ipſorum iudicia rata habuit. Adeo autem Romanorum concordia conſtans fuit, initio ſumpto ab illis moribus, quos Romulus introduxit & conſtituit, vt intra ſexcentos & triginta annos ad ſanguinem & cædem mutuam ciues nunquam venerint: licet inter plebem & magiſtratus multæ & graues de repub. controuerſiæ exortæ fuerint (quemadmodum accidere ſolet in omnibus tã paruis quàm magnis ciuitatibus) ſed ſuadentes, & docentes mutuò, & partim res concedentes, partim à volentibus eas impetrantes, ciuiliter controuerſias diremerint. Sed ex quo C. Gracchus tribunitiam poteſtatem adeptus reip. concordiam perturbauit, non ceſſant ſe mutuò cædere, & in exilium expellere, nec ab vllo nefario ſcelere abſtinent, vt vincant. Sed de his alibi opportunius agetur. Romulus igitur, quum hæc conſtituiſſet, ſtatim decreuit ſenatores creare, vt cum eo rempub. adminiſtrarent, electis centum viris ex ordine patricio. Illos autem ita *elegit*: Ipſe ex omnibus vnum declarauit, quem maximè idoneum iudicauit, cui rerum vrbanarum adminiſtrationem committeret, quoties ipſe copias, extra agri Romani fines duceret. Tribuum vnamquamque iuſſit tres viros ſibi eligere, qui per ætatem maximè ſaperent, quique ob nobilitatem eſſent illuſtres. Poſt hos nouem, imperauit vt vnaquæque curia tres patricios maximè idoneos eligeret: deinde, quum ad primos illos nomẽ, qui à tribubus electi fuerant, addidiſſet XC. quos curiæ ſuis ſuffragiis legerant, hiſque ducem præfeciſſet, quem ipſe antè elegerat, cẽtum ſenatorum numerum expleuit. Hoc autem conſilium, ſi Græcè vocabulum interpreteris, *γερουσίαν id eſt, ſenatum,* ſignificat, & ad hanc vſque diem ita à Romanis vocatur. Verum verò ob ſenectutem eorum qui in id *conſilium* lecti venerant, an ob virtutem hoc nomen habuerit, certò affirmare non poſſum. Priſci enim, viros ætate & virtute

præſtantes

rex creatur,& hunc morem in poſterum ab omnibus ſeruandum inſtituit,ne quis aut regnum aut magiſtratum caperet,niſi & ipſa dei authoritas id comprobaſſet,atque hic mos captandorum auſpiciorum diu à Romanis obſeruatus eſt,nō ſolùm ſub regibus, ſed etiam poſt exactos reges in conſulum,prætorum, & aliorum legitimorum magiſtratuum comitiis. At noſtra ætate hic mos ſublatus eſt,& tātùm quædam eius imago,huius religionis cauſa remanet. Candidati enim ſedem capiunt,& ſub crepuſculum matutinum ſurgunt,& quaſdam preces ſub dio peragunt. Tum aliquis ex collegio augurum præſentium, qui publica pecunia aluntur,fulgur à ſiniſtris, quamuis nullum apparuerit magiſtratum,illis ſignificare pronuntiat.Illi verò accepto vocis omine,ad magiſtratum capiendum abeunt. Nonnulli quidem rati hoc ipſum ſufficere,quòd nullum contrarium & aduerſum auſpicium apparuerit:nonnulli verò vel contra ipſius dei prohibentis *atque aduerſantis* voluntatem. Interdum etiam magiſtratus per vim potius rapiunt, quàm accipiunt. Quapropter multi terreſtres Romanorum exercitus internecione deleti ſunt, & multæ claſſes in mari vnà cum ipſis hominibus perierunt,aliæque clades magnæ & graues reipub. acciderunt, cùm in externis bellis,tum in ciuilibus ſeditionibus, ſed maximè inſignes & graues noſtro tempore, quū Licinnius Craſſus, vir ætate ſua nulli imperatorum ſecundus,expeditionem fecit in Parthos,numine aduerſante,contemptis innumeris auſpiciis,quæ ipſum ab illa expeditione deterrebant. Sed de diuini numinis contemptione,quæ hac noſtra ætate inter nonnullos regnat,longum & difficile eſſet dicere.

2 ¶CAETERVM Romulus diis hominibuſq; fauētibus hoc modo rex creatus cōmuni omniū cōſenſu & reb⁹ bellicis magnus,& periculorū contēptor, & in repub.optimè adminiſtrāda prudētiſſim⁹ fuiſſe

fertur. Recenſebo autem res ab illo tam domi quàm militiæ geſtas, quæ memoratu ſunt dignæ. Ac primū quidem dicam de reipub. forma, quam ego cæteris omnibus reipub. formis & pace, & bello vt poté ſuis omnibus numeris abſolutiſſimam præferendā duco. Erat autem huiuſmodi. Vniuerſa multitudine trifariam diuiſa ſingulis partibus clariſſimos viros præfecit. Deinde rurſus vnamquamque illarum triū partium in decem diuiſit, & his quoque totidem fortiſſimos viros præfecit: maiores autem partes appellauit Tribus, minores, Curias, vt & hodie vocantur. Quòd ſi hæc nomina græcè interpreteris, Tribus nihil aliud ſignificat quàm φυλὴ & τριττύς: Curia verò φρατρία & λόχος. Et Tribuum præfecti, φύλαρχοι & τριττύαρχοι, quos Romani Tribunos vocāt. Curiarū verò præfecti, φρατρίαρχοι & λοχαγοὶ, quos illi Curiones appellant. Diuiſæ etiam fuerunt ab eo curiæ in decurias, & cuique ſuus dux præerat, qui eorum patrio ſermone decurio appellatur. Ita igitur toto populo in Tribus & Curias diſtincto, & agro in triginta æquales partes diuiſo, vnicuique Curiæ vnam partem ſortitò attribuit: ſed prius exemit quantum ad miniſteria ſacrorū & templorum ſatis eſſet, & quandam partē, quæ eſſet iuris publici reſeruauit. Atque hæc fuit vna diuiſio tam virorū, quàm agrorum, quā Romulus fecit, quæ ſummam inter omnes æquabilitatem continebat. Nunc alteram ſum dicturus virorum dūtaxat, quæ ad ſubditorum curam, honores, & dignitates pertinet. Illuſtres genere, & virtute celebres & opibus (vt tunc ferebant tempora) abundantes, quibus iam erant liberi, ab obſcuris, & humilibus, & egenis ſecreuit. Deterioris autē *fortunæ* homines, Plebeios vocauit, quos Græci δημοτικοὺς appellarent: potioris verò fortunæ, Patres, ſiue quòd alios ætate anteirent, ſiue quòd liberi illis eſſent, ſiue propter generis nobilitatē, ſiue propter hæc omnia:

exemplo(vt conii cere eſt) ab Athenienſium repub. ſumpto,quæ ex illo tẽpore adhuc florebat. Illi enim multitudine bifariã diuiſa,eos qui ex illuſtri familia erant,& qui opibus valebant,*εὐπατρίδας id eſt, patricios*, vocabant, penes quos erat reip.gubernatio. Cæteros verò ciues,*ἀγροίκους,id eſt,ruſticos*, appellabant,qui nullũ in repub.ſuffragium habebant: Sed tamen progreſſu tẽporis hi quoque ad honores capiendos admiſſi ſunt. Qui igitur res maximè probabiles de republica Romana ſcribunt,ob haſce cauſas aiunt viros illos Patres vocatos, & progeniem eorũ Patricios:qui verò priuata inuidia impulſi hac de re loquuntur,& generis obſcuritatem illi ciuitati falsò obiiciũt, nõ propterea patricios eos appellatos aiũt, ſed quòd ſoli patrem ciere poſſent: quaſi alij eſſent fugitiui, neque ſuos patres ingenuos ciere poſſent. Atque ad huius rei fidem faciendam hoc argumento vtuntur,quòd patriciorum vnumquemque, quoties regibus eos conuocare viſum fuiſſet, præcones de ſuo ac patris nomine appellarent. Plebeios verò miniſtri quidã iique frequentes cornibus bubulis concinentes ad concionem conuocarent. Sed neque illa per præconẽ euocatio,nobilitatis Patriciorũ eſt argumentum, neque etiã buccinæ vox ignobilitatis Plebeiorum eſt indiciũ:ſed illud quidẽ honoris,hoc verò,celeritatis eſt. Neque enim breui temporis ſpatio tota plebs nominatim cõuocari poterat. Romulus porrò,poſtquam ſecreuit potioris conditionis homines,à deterioris fortunæ hominibus, leges tulit, & quid vtriſque faciẽdũ eſſet,præſcripſit,vt patricij ſacra curarent,& magiſtratus gererẽt, & ius dicerent, & ſecũ rempub.adminiſtrarent,& vrbana munia aſſiduè obirent: Plebei verò, horum quidẽ negotiorũ eſſent immunes,quòd eorũ imperiti eſſent,& ob rerum inopiã ipſis vacare non poſſent:agros verò colerent,pecus alerent, & artes quæſtuoſas exercerent,

ne ſeditiones orirentur, ſicut in alijs ciuitatibus dum aut humiliores à potentioribus contemnuntur, aut viles & egeni excellentioribus inuident. Patriciis autem plebeios commendauit vnicuique de plebe libera optione data, vt ſibi quem vellet patronum eligeret, quem morem græcum & antiquum quo diu Theſſali & priſci Athenienſes ſunt vſi, ipſe in melius conuertit. Illi enim ſuperbè cliētibus vtebantur, illis imperantes opera, liberos *ac ingenuos* homines parum decentia, & ſi quando omnia imperata non feciſſent, verbera intentantes, & cæteris in rebus abutentes illis tanquam mancipiis. Athenienſes autem hos clientes, obſeruitutem θῆτας appellabant: Theſſali verò, Πενέϛας, vocabulo fortunam illis continuò exprobrātes. At Romulus decora etiam appellatione hanc rem cohoneſtauit, patronatum nominans pauperum & humilium patrocinium, & commoda vtriſque addidit officia, & eorum coniunctionem perhumanam ac ciuilem reddidit. Ius autem patronatus tunc ab illo conſtituti, quod apud Romanos diu durauit, erat huiuſmodi: oportebat patricios ſuis clientibus ius interpretari *& de eo reſpondere*, cuius illi eſſent imperiti, & illorum æquè abſentium, atque præſentium curam gerere, facientes quicquid liberorum cauſa parentes facere ſolent, & in rationibus pecuniarum, & in earum contractibus: & lites pro clientibus iniuria affectis ſuſcipere, ſiquis in ipſo contractu detrimentum accepiſſet, & eorum cauſam contra accuſatores ſuſtinere, & (vt paucis multa expediam) oportebat eos clientibus tam à priuatis quàm à publicis negotiis omnem quietem, qua maximè opus illis erat, præſtare. Oportebat verò viciſſim ipſos clientes iuuare ſuos patronos in elocandis filiabus, ſi earum parentes eſſent inopes, & ab hoſte redimere, ſiquis aut ipſorum, aut ex liberis eorum captus fuiſſet, priuatarum quoque litium perditarum

æſtima-

trobique eorundem deorum ſpectra oculis obuerſata, vt veriſimile erat, crediderunt eas fuiſſe Caſtoris & Pollucis imagines. Huius incredibilis & admirandæ deorum viſionis Romæ multa extant monumenta, cùm ipſa ædes Caſtoris & Pollucis, quam in foro pop. Rom. ædificauit, in eo ipſo loco vbi viſæ fuerunt illorum imagines, tum fons ædi vicinus, qui iſtis diis ſacer dicitur, & qui ad hanc vſque diem talis creditur: tum etiam magnifica ſacrificia quæ quotannis pop. Rom. per primarios equeſtris ordinis viros idibus Quintilibus peragit, quo die bellum hoc feliciter eſt confectum. Sed præter hæc omnia eſt illa pompa, quæ peracto ſacrificio ducitur ab iis qui equum publicum habent, qui tributim & centuriatim diſtincti; ordine omnes equis vehuntur, quaſi è pugna redeant, coronati fronde oleagina, & togis purpureis, & punicei coloris materiam prætextam habentibus induti, quas vocant trabeas, initium pompæ facientes à quodam templo Martis extra vrbem extructo, & tranſeuntes cùm alias vrbis partes, tum etiam ædem Caſtoris & Pollucis in foro ſitam prætereuntes, interdum numero quinquies mille homines, qui ferunt quæcunque fortitudinis ſuæ præmia in præliis à ducibus acceperunt, egregium certè & dignum illius imperij amplitudine ſpectaculum. Atque hæc ſunt, quæ ob Caſtoris, & Pollucis viſionem à Romanis dici & fieri obſeruaui. Quibus ex rebus, præter multas alias eáſque magnas, conijcere eſt quàm chari diis eſſent illius ſeculi homines. Poſtumius autem eam noctem tranſegit in caſtris quæ in planitie poſuit. Poſtero die coronatis iis qui in prælio fortiter ſe geſſerant, & diſtributis captiuis, vt aſſeruarentur, votiua ſacra ob victoriam quam fuerat adeptus diis perſoluit. Dum autem adhuc eſſet coronatus, & aris primitias igne cremandas imponeret, exploratores quidam ex editiori-

enim proſperitatem maximè inuidioſam eſſe, præſertim eam in qua eſt contumelia & aſperitas in homines afflictos ac miſeros, ac in noſtram poteſtatem redactos. Fortunæ autem non eſſe fidendum, quum ipſi ſæpe eam ſint experti in ſuis malis & bonis, quàm ſit incerta & variabilis, neque ad extremorum periculorum neceſſitatem adducendos aduerſarios, ob quam ſæpe præter omnem expectationem nonnulli audaces & ſupra vires pugnaces efficiuntur: ipſis autem *Romanis* metuendum eſſe dicebat, ne commune odium omnium eorum in quos affectabant, imperium ſibi conciliarent, ſi acerbas & inexorabiles pœnas à delinquentibus exigerent, recedentes à conſuetudine ſuorum inſtitutorum, obliti quibus artibus ad tantum ſplendorem fuiſſent prouecti, & imperium, quod antea erat principatus, & patrocinium quoddam, in tyrannidem conuertentes, & delicta mediocria, neque indignatione digna eſſe dicebat, ſiqui populi qui quondam in libertate viuere conſueuerunt, quique aliis imperare didicerunt, priſtinam dignitatem retinere cupiant. Quòd ſi optimarum rerum cupidi ſua ſpe fruſtrati aliquo inſanabili malo afficiantur, nihil fore quod prohibeat quominus omnes homines cæde mutua pereant. In omnibus enim libertatis deſiderium innatum eſſe. Addebat, longè optimum ac firmiſſimum id eſſe imperium, quod beneficiis non ſuppliciis ſubditos in officio continere ſolet. Illorum enim beneuolentiam, horum verò timorem eſſe comitē. Quicquid autem eſt formidabile, id neceſſitate naturali omnibus maximè eſſe exoſū. In fine autem ſuæ orationis ab illis petijt, vt exempla præſtantiſſima ſuorum maiorum ſequerentur, ob quæ magnam laudem illi eſſent conſecuti, recenſens vrbes per vim ab illis captas, quas quòd illi minimè euertiſſent, neque puberes interfeciſſent, neque ipſos colonos in ſeruitutem abſtraxiſſent, ſed Romanas

colonias feciſſent, & quicunque de victis apud ſe remanere voluiſſent, eos ciuitate donaſſent, ſuam rempublicam ex parua magnam feciſſent. Summa autem eius ſententia hæc fuit, renouandum cum reppub. Latinorum fœdus antè factum, & omnem memoriam iniuriarum ab illis populis acceptarum deponendam. Seruius verò Sulpicius contra pacem & fœderum renouationem nihil dixit: ſed quòd Latini priores rupiſſent fœdera, ídque non tunc primùm ita vt aliqua venia illis neceſſitatem & fraudem prætendentibus eſſet danda: ſed & ſæpe iam ante, iſta vt correctione *ac animaduerſione* opus ipſis eſſet, ſuaſit vt omnibus quidem impunitas & libertas ad cognationis ius concederetur, ſed agri dimidia pars illis adimeretur: & coloni Romani in eam mitterentur qui ea fruerentur, & cauerent ne iſti aliquid rerum nouarum amplius molirentur. At Sp. Caſſius eorum vrbes ſolo æquandas cenſebat, dicebátque ſe demirari fatuitatem eorum, qui ſuadebant vt eorum peccata impunita ſinerentur, quòd non animaduerterent eos ob inuidiam innatam, & quæ eximi nequit, qua perſequuntur pop. Rom. creſcentem, bella alia poſt alia molituros, nec ab inſidiarum ipſi ſtruendarum propoſito vnquam ſponte receſſuros, quamdiu in ipſorum animis miſera iſta clades inhæreret, ſiquidem poſtremò conati ſunt ciuitatem cognatam in tyranni omnibus feris longè immanioris poteſtatem redigere: omnibus fœderum conditionibus conculcatis, & diis eorum teſtibus contemptis, nulla alia ſpe freti quàm populi Romani clementia, q[illegible]las pœnas, aut certè leuiſſimas daturi eſſent, ſi hoc bellum ſibi ex animi ſententia non ſucceſſiſſet. Ipſe quoque ab illis petebat vt exemplis maiorum ſuorum vterentur, qui vrbem Albam cuius & ipſi & omnes Latini populi eſſent coloni, quum eam felicitati ſuæ inuidere cognouiſſent, & priorum delictorum impunitate

punitate

denter & ordine adminiſtrabantur, ſed etiam res bellicæ celeriter & magna cum obedientia gerebantur. Quoties enim ipſi copias educere viſum fuiſſet, neque tribuni tributim tunc erant creandi, neque centuriones centuriatim, neque magiſtri equitum: neque *tunc* exercitus erat luſtrandus aut recenſendus, neque cuiquam ad ordinem aliquem proprium eundum: ſed rex tribunis imperabat: illi verò centurionibus, & ab his edocti decuriones ſinguli milites ſibi ſubditos educebant. Itaque, ad vnum edictum, ſiue totus exercitus, ſiue aliqua eius pars euocaretur, cum armis ad locum ſibi deſignatum parata aderat. Romulus igitur his inſtitutis ciuitatem inſtructam & ornatam, tam ad pacem quàm ad res bellicas ſatis habilem & idoneam reddidit: eámque hac ratione & magnam & frequentem fecit: Primùm quidem eius colonis neceſſitatem impoſuit educandi omnem virilem prolem, & è filiabus, eas quæ primogenitę eſſent, *& vetuit* ne vllum fœtum triennio minorem necarent, niſi, ſiquis infans mutilus aut prodigioſus ſtatim in ipſo partu editus fuiſſet. Nam non vetuit iſtiuſmodi monſtroſos partus à parentibus exponi, dummodo eos prius oſtenderent quinque vicinis proximis, ſi & ipſi id cōprobarent. In eos verò qui contra leges iſtas feciſſent, mulctas ſtatuit, cùm alias, tum etiam hanc, qua dimidium bonorum, quæ illi poſſiderent, ærario addixit. Deinde, quum animaduertiſſet multas Italiæ ciuitates malè adminiſtrari à Tyrannis & paucorū dominatu, multos qui ex illis ciuitatibus profugiebant, dūmodo eſſent liberi, nō inquirens vlterius, vel in eorum calamitates, vel fortunā: excipere & ad ſe traducere conabatur: eo cōſilio vt Romanorū potentiā augeret, & vicinorū vires imminueret. Hæc autē ille faciebat cōmētus ſpecioſam cauſam, & rē ad dei gloriā ſimulatè referēs. Locū enim qui eſt medius inter capitoliū & arcē (qui hodie Romano ſermone appellatur

interſtitium duorum lucorum)& qui tunc à re ipſa id nomen habebat, ob ſyluas denſas opacum, ab vtroque latere, quod eos colles coniungit, conſecrauit, & aſylum ſupplicibus aperuit: & ibi extructo templo (ſed cui deorum aut geniorū, nihil certi habeo quod afferam)confugientibus in hoc templum ſupplicibus, per ſpeciem pietatis in Deo, ſpopondit fore vt nullam ab inimicis iniuriam paterentur,&, ſi apud ſe manere vellent, iura ciuitatis & partem agri, quem hoſtibus ademptum quæſiſſet, ipſis impertiretur. Illi verò vndique confluebant, fugientes domeſtica mala, nec aliò ampliùs migrabant, quia quotidianis colloquiis & beneficiis ab eo detinebantur. Tertium etiam fuit Romuli inſtitutum, quod præcipuè Græcos exercere oportuiſſet, vt omnium inſtitutorum præſtantiſſimum (quemadmodum ego iudico,) quod etiam fuit Romanæ libertatis firmiſſimum fundamētum, quódque non minimum profuit ad res quæ ad parandum imperium pertinent: hoc videlicet, quo vetuit omnes puberes in vrbibus bello captis trucidari aut in ſeruitutem ipſos ciues rapi, aut agrum earum deſertum relinqui, &, *quo iuſſit* colonos in eas mitti, agríque partem ipſis aſſignari, vrbéſque deuictas fieri Romanorum colonias, & nonnullis etiam ius ciuitatis dari. His igitur atque aliis huiuſmodi inſtitutis *Romulus* coloniam ex parua magnā effecit, vt ipſa res indicat. Qui enim cum eo Romam condiderunt, non erant plures quàm bis mille pedites, & pauciores quàm trecenti equites: qui verò relicti ab eo fuerunt, quum ex hominum conſpectu ſublatus eſt, erant quadraginta & ſex millia peditum, & equites non multò pauciores quàm mille. Quum autem ipſe horum inſtitutorum autor fuiſſet, cùm reges eius ſucceſſores in repub. gubernanda eandem rationem ſunt ſequuti, tum etiam, qui magiſtratus annuos poſt illos geſſerunt, addentes & alia quædam: ita vt populus Romanus

manus nulla gente, quę hominum multitudine abundantiſſima haberetur, numero inferior eſſet. Dum autem Græcorum mores cum his cōfero, non poſſum vllo modo laudare illam conſuetudinem Lacedęmoniorum, & Thebanorum, & Athenienſium, qui de ſe ob ſapientiam magnificentiſſimè ſentiunt: qui, quòd ſuam nobilitatem retinere vellent, nec vlli, niſi rarò, iura ſuæ ciuitatis impertirentur (illud enim omitto, nonnullos etiam ſolitos eſſe hoſpites expellere) non ſolùm nihil commodi ex hac ſua arrogantia perceperunt, ſed etiam maxima propter eam damna acceperunt. Spartani certè poſt cladem in prælio ad Leuctra acceptam, in quo mille & ſeptingentos viros amiſerunt, ob iſtam calamitatem nunquam poſtea ciuitatem ſuam in integrum reſtituere potuerunt, ſed imperium cum ignominia amiſerunt. Thebani verò & Athenienſes, ob euentum infelicem vnius prælij ad Chœroneam commiſſi, ſimul & Græciæ principatu & libertate patria àMacedonibus ſpoliati fuerunt. At Romanorum reſp. quanuis in Hiſpania & Italia magna bella gereret, & occupata eſſet in recuperandis Sicilia & Sardinia, quę defecerant: quamuis etiā Macedoniæ & Græciæ res ei aduerſarentur, & Carthago principatum denuò affectaret, & Italia non ſolùm penè tota iam defeciſſet, ſed etiam contra populum Rom. accerſeret id bellum quod fuit vocatum Annibalis: quamuis *inquam* vno eodémque tempore in tot pericula incidiſſet, non ſolùm tamen non eſt afflicta illis caſibus, ſed etiam inde longè maiorem, quàm anteà potentiam ſibi comparauit, militum magnum numerum ad quæuis grauia diſcrimina ſemper ſufficiens: ſed non (vt quidam arbitrantur) fortunę beneficio. Siquidem quod ad eam attinet, funditus periiſſet ob vnam illam cladem ad Cannas acceptam, quum ei ex ſex millibus equitum, trecenti & ſeptuaginta reliqui facti fuerunt: ex peditum verò

octoginta millibus in publicum exercitum conſcriptis, paulò plures quàm ter mille incolumes euaſerunt.

3 ¶Haec igitur in illo viro demiror, & ea prætereà quæ ſum dicturus: quòd quum animaduertiſſet ciuitatum felicitatis eas eſſe cauſas, quas omnes quidem polliciti prædicant, ſed tamen pauci aſſequũtur: primum deorum beneuolentiam, qua præſente omnes res hominum in melius cedunt: deinde temperantiam & iuſtitiam, ob quas *homines* ſe minus mutuò lædentes, magis ſunt concordes, & felicitatem non fœdiſſimis voluptatibus, ſed honeſtate metiuntur: poſtremò verò bellicam fortitudinem, quæ efficit, vt & aliæ virtutes ipſis earum poſſeſſoribus ſint fructuoſæ: exiſtimauit, vnumquodq; horũ bonorũ nõ fortuitò contingere: ſed vidit, bonis legibus & honeſtorum ſtudiorũ æmulatione, piam & temperantẽ & iuſtã, & re bellica præſtantẽ ciuitatẽ reddi. Itaq; in iſtas res plurimũ curæ impẽdit, ducto initio à deorũ & geniorũ cultu. Templa igitur, & fana, aráſq; & ſimulacrorũ delubra, eorúmq; effigies, & inſignia, & poteſtates, & dona quæ in humanũ genus contulerunt, & dies feſtos, quoſcunq; vnicuiq; vel deorũ vel geniorũ celebrari conuenit, & ſacrificia, quibus ſe ab hominibus coli gaudẽt, & ferias, & celebritates, & laborum quietem, & omnia iſtiuſmodi inſtituit, ſequutus optimos quoſq; Græcorũ ritus. Traditas autẽ de ipſis fabulas, in quibus ſunt maledicta, aut crimina in eos, ſceleſtas, inutiles & turpes ratus, & non ſolùm diis, ſed ne hominibus quidem probis dignas, omnes reiecit: & ciues ſuos aſſuefecit ad optimè de diis & loquẽdũ & ſentiendum, nullum beata natura indignum ſtudiũ ipſis attribuentes. Neq; enim Cœlus exectus à ſuis liberis apud Romanos auditur, neque Saturnus proprios natos abſumens, quòd metuat ne illi vim ſibi afferant: neque Iupiter, Saturni regno euerſo, incluſum

præſtantes, ſenes appellare ſolebant. Qui autem ſenatorij ordinis erant, Patres conſcripti vocati fuerunt, & ad mea vſque tempora hanc appellationem retinebant. Hic autem mos & ipſe Græcus erat: etenim reges & quotquot à patre traditum regnum acceperant, & quos ipſa plebs ſibi principes conſtituiſſet, conſilium habebant, quod ex optimatibus conſtabat: vt Homerus & antiquiſſimi poetæ teſtantur. Neque (vt noſtro ſeculo) regum priſcorum dominatus erat nimium ſui iuris, neque ab vnius ſententia pendebat. Conſtituto igitur ſenatu ex centum viris, animaduertens (quod veriſimile erat) ſibi etiam aliqua iuuenum inſtructa *& armata* manu opus fore, tum ad corpus ſuum tutandum, tum etiam, vt ad vrgentes neceſſitates eorum opera vteretur, CCC viros illuſtratiſſimarum familiarum, corpore robuſtiſſimos elegit, quos Curiæ deſignarant (eodem modo quo Senatores) vnaquæque Curia decem iuuenes: hiſque viris ſemper erat ſtipatus. Illis autem omnibus commune nomen fuit, vt etiam nunc eſt in vſu, Celeres, vt plerique ſcribunt, à miniſterij celeritate, nam promptos & ad opus veloces, Romani celeres vocant. Sed, vt Valerius Antias ait, à duce ſuo hoc nomen habent: nam his dux erat maximè inſignis, cui tres centuriones parebant, & illis alij, qui minores præturas gerebant, qui per vrbem illum haſtati ſequebantur, & imperata faciebant. In ipſa verò militia propugnatores & defenſores erant. Et ſæpe iſti in præliis victoriæ autores erant, quòd & pugnandi initium facerent, & omnium poſtremi recederent, & ex equis pugnarent, vbi campus ad equeſtre certamen eſſet commodus: pedibus verò, vbi locus eſſet aſper, & ad equitandum incommodus. Hunc autem morem Romulus mihi videtur à Lacedæmoniis accepiſſe, poſtquam cognouit, & apud illos, generoſiſſimos quoſque iuuenes regum ſatellites fuiſſe, quorum opera illi vterentur in bellis,

ſum patrem ſuum in Tartari carcere detinẽs:neque bella,neq; vulnera,neque vincula, neque deorum ſeruitutes apud homines.Et nullus dies feſtus apud ipſos atratus aut lugubris agitur,habens planctus & luctus muliebres,ob deos raptos: vt à Græcis fit in Proſerpinæ raptu,& in Bacchi caſibus,& alia huiuſmodi.Neque quiſpiã videat apud eos,(quamuis mores iã ſint deprauati)aut homines numine afflatos, aut furores corybanticos,aut cœtus clãdeſtinos,aut bacchanalia,& myſteria occulta,aut vigilias nocturnas virorum cum mulieribus in templis mixtorũ,aut vllum aliud iſtiuſmodi monſtrum,ſed *videat*, cautè omnĩa quæ ad deos ſpectant,& fieri & dici, præter Græcarum,& barbararũ gentiũ morẽ. Et(quod omniũ maximè ego ſum miratus)licet innumeræ gẽtes in vrbẽ venerint, quibus omnino neceſſe eſt colere deos patrios ritu domeſtico,nulla tamẽ peregrina ſacra hæc ciuitas eſt æmulata,ita publicè ea ſint recepta:(id quod multis vrbibus iam accidit) ſed etiã ſiqua ſacra:oraculis iubentibus in rempub. introducũtur,ſuis ritibus ciues ea colunt,reiectis omnibus fabuloſis ſuperſtitionibus:cuiuſmodi ſunt ſacra matris Ideæ.Quotannis enim prætores,ex Romanorũ inſtitutis illi ſacrificia & ludos faciunt.Sacra autem eius peragunt vir Phrygius & mulier Phrygia:& iſti per vrbem ea circunferunt,matri deorum ſtipem cogentes,vt mos eorum fert,de pectore pendentes imagines geſtãtes,& ad modulos eorum qui tibiis ludẽtes ipſos ſequuntur,& matris magnæ carmina canunt, incedẽtes,& tympana pulſantes.Nullus enim eſt Romanus indigena qui matri magnæ ſtipem cogat,aut qui ad ſonum tibiarum per vrbem incedat indutus veſte varia,aut Phrygiis ceremoniis deam colat,idque ex lege vel ſenatuſconſulto. Adeò prudenter ab omnibus externis deorum ritibus ea ciuitas ſibi cauet,& ab omni vana ſuperſtitione, in qua nihil

decori ineſt, abhorret. Ne quis tamen exiſtimet me ignorare, aliquas fabulas græcas hominibus eſſe vtiles: alias quidem, quòd naturæ opera per allegorias demonſtrent: alias verò, quòd ad humanarum calamitatum conſolationem compoſitæ fuerint: alias verò, quòd eximant animi perturbationes, & terrores, & non ſanas opiniones euellant: alias verò, quod ad aliquam aliam vtilitatem ſint confictæ. Sed licet hæc ego æquè bene atque alius quiuis ſciam, tamen in iſtis cautè me gero, & Romanorum theologiam potius probo: cogitans commoda quæ ex græcis fabulis proueniunt, parua eſſe, nec multis prodeſſe poſſe, ſed iis tantùm qui in cauſas cur illę compoſitæ fuerint, inquirunt. Pauci autem ſunt qui huius philoſophię ſint participes: ſed vulgaris turba, quæ magna eſt, quæque huius philoſophię eſt imperita, ſolet in deteriorem partem accipere quę de illis dicuntur: eíque horum alterum accidere *ſolet*, vel vt deos contemnat, vt magna infelicitate implicitos, vel à nullis fœdiſſimis & maxime ſceleſtis facinoribus abſtineat, quòd vel ipſos deos his obnoxios eſſe videat. Sed hæc quidem illis qui hanc ſolam partem contemplationis à philoſophia ſeparant, conſideranda relinquantur. Quod verò ad rempub. à Romulo conſtitutam attinet, hæc quoque memoratu digna exiſtimaui: primùm, quòd multos diuino cultui addixit. In alia certè recens condita vrbe tot ſacerdotes, & deorum miniſtros ſtatim creatos nullus demonſtrare poſſet. Nam præter eos qui ſacerdotia gentilitia habebant, alij ſexaginta, qui publica ſacra pro ciuitate & tributim & curiatim facerent, illo regnante conſtituti fuerunt. Ea autem dico quæ Terentius Varro in ſuis antiquitatibus ſcripſit, vir omnium qui ea ętate floruerint, peritiſſimus. Deinde quòd, quum alij malè quodammodo & inconſideratè plerunque eligant ſacerdotes, & alij cenſeant

huius honoris pretium voci præconis ſubijciendum, alij verò ſacerdotia ſorte diuidant, ipſe ſacerdotia neque venalia eſſe, neque ſorte diuidi voluit: ſed legem tulit, qua iuſſit ex ſingulis curiis creari duos, qui annum ætatis quinquageſimum iam præteriiſſent, qui & genere alijs præſtarent, & virtute eſſent inſignes, & cenſum ſufficientem haberent, & corpore eſſent integro. His autem non ad certum aliquod tempus, ſed quandiu viuerent hos honores conceſſit, eóſque militiæ, ob ætatem, & negotiorum vrbanorum ob legem immunes fecit. Quoniam autem nonnulla etiam ſacra per mulieres fieri oportebat, & alia per pueros patrimos matrimóſque, vt hæc quoque optimè peragerentur, iuſſit vxores ſacerdotum cum ſuis maritis ſacerdotio fungi, & ſiqua ſacra nefas eſſet patrio more à viris fieri, hæc ab illis peragi, eorúmque liberos miniſteria publica, & debita obire *iuſſit*. Illis verò qui ſine liberis eſſent permiſit, vt ex aliis familiis, ex ſingulis curiis elegantiſſimos, puerum & puellam eligerent: hunc quidem, ad pubertatem vſque, in ſacris miniſtrum futurum: illam verò, quandiu in virginitate manſiſſet. Et hæc quoque (vt credo) ex Græcorum inſtitutis *in ſuam rempub.* introduxit. Quæcumque enim illæ quæ *κανηφόροι, id eſt caniſtriferæ* appellantur, in græcis ſacris faciunt, hæc ipſa apud Romanos peragunt illæ quæ *virgines Veſtales* vocantur. Hoc autem faciunt caput habentes ornatum corollis, cuiuſmodi ſunt illæ quibus Epheſiæ Dianæ ſimulacra apud Græcos ornantur. Quæcunque verò apud Hetruſcos, & multo antè apud Pelaſgos faciebant in Curetum, & magnorum deorum ſacris illi qui ab ipſis Cadoli appellantur, hæc eodem modo miniſtrabant ſacerdotibus ij qui nunc à Romanis vocantur Camilli. Præterea iuſſit ex vnaquaque tribu vatem vnum ſacris intereſſe quem nos *ἱεροσκόπον* vocamus: ipſi verò Romani, exigua quadam priſcæ appellationis ve-

ſtigia retinentes, aruſpicem appellant. Omnes autem ſacerdotes, & deorum miniſtros lege lata iuſſit à curiis eligi, & confirmari ab illis qui deorum voluntatem per vaticinia interpretantur. Hiſque conſtitutis quæ ad diuinum cultum pertinent, rurſus, vt dixi, valdè appoſitè diuiſit ſacra curiis: aſſignans ſingulis deos & genios, quos perpetuò colere deberet: & certam pecuniam ad ſumptus in ſacra faciendos conſtituit, quæ ipſis ex ærario daretur. Et curiæ cum ſacerdotibus ſacrificia ſibi attributa faciebant, & vnà epulabantur diebus feſtis in curiali domo: cœnaculum enim ſingulis curiis erat extructum, & præter id conſecrata erat quædam (vt apud Græcos prytanea) domus cõmunis omnibus curiis: ipſáque cœnacula curiæ vocabantur, & ad hanc vſque ætatem ita appellantur. Hoc autem inſtitutum videtur mihi ſumpſiſſe ex Lacedæmoniorum diſciplina, quæ eo tempore ibi vigebat in ſodalitiis: quam ipſe Lycurgus à Cretenſibus edoctus introduxiſſe, & quam plurimum reipub. *ſuæ* profuiſſe videtur. Nam hoc modo pacis tempore ciues ad frugalitatem & temperantiam quotidiani victus aſſuefecit: at in bello vnicuique pudorem & cautionem iniecit, ne ſuum ſocium deſereret, cum quo libaſſet & ſacrificium feciſſet, & communium ſacrorum particeps fuiſſet. Ille autem vir non ſolùm laudandus eſt ob ſapientiam, qua in his rebus eſt vſus, ſed etiam ob ſacrificiorum frugalitatem, quibus deos coli iuſſit: quorum maxima pars vſque ad hanc noſtram ætatem permanet, licet non omnia priſco more fiant. Equidem vidi in ſacris ædibus cœnas diis appoſitas in antiquis menſis ligneis, in caniſtris & in catinis fictilibus hordacea liba, & placentas, & far, & fructuum quorundam primitias, & alias eiuſmodi res tenues & paratu faciles, & ab omni inepta magnificentia remotas. Vidi etiam libationes fieri non in argenteis, aut aureis

vaſis,

vaſis,ſed in teſtaceis calicibus,& vrceis:& valde eos homines ſum admiratus,quòd patrios ritusconſtāter ſeruent,nihil priſcorū ſacrorum in inſolentem luxū cōmutantes. Sunt etiam quædā quæ Numa Pōpilius Romuli ſucceſſor inſtituit memoratu digna,vir prudentiſſimus,& rerū diuinarum interpres præſtantiſſimus,de quibus poſtea agam:& Tullus Hoſtilius, q tertius à Romulo regnauit,& omnes reges illius ſucceſſores:ſed Romulus ſemina & principia illis præbuit,& cultus diuini præſtantiſſimos ritus cōſtituit.

4 ¶ILLE etiam videtur reliquæ diſciplinæ, qua vſi Romani reipub.ſuæ felicitatem ad multas ætates conſtanter retinuerunt,author fuiſſe,latis legibus honeſtis & vtilibus,quarum maxima pars nullis ſcriptis eſt mandata: nonnullæ etiam ſunt ſcriptæ, quas omnes à me recenſeri non eſt opus: ſed quas maximè ſum admiratus, & ex quibus exiſtimaui facilè cognoſci poſſe,quanta fuerit illius viri in omnibus legibus cōndendis prudentia,& quàm ſeuerus & vitiis infenſus fuerit, & quomodo proximè ad illud vitæ heroicæ genus acceſſerit, paucis commemorabo:vbi prius illud dixero, me exiſtimare omnes eos qui & barbaras & Græcas reſpub.conſtituerunt,commune quidem bonum rectè vidiſſe, omnem ciuitatem,quæ ex multis familiis conſtat, veriſimile eſſe tunc florere quum priuatorum res florent: & contra magnis tempeſtatibus agitari,quū res vniuſcuiuſque priuati ſe malè habent: & oportere eum qui mente ſit præditus,peritúſque reipubl. adminiſtrandæ,ſiue is ſit legiſlator,ſiue rex, eas leges ferre quæ iuſtam & temperantem priuatorum vitam efficiant. Sed quibus ſtudiis quibúſue legibus id fieret, non etiā æquè omnes intellexiſſe mihi videntur.Sed alij quidē multum,imò penitus, (vt ita dicam)in maximè neceſſariis & præcipuis legiſlationis partibus erraſſe. Et ne longius abeam, quum agitur de nuptiis &

conſuetudine virorum cum fœminis (vnde oportet legiſlatorem initium ducere, quemadmodum ipſa natura inde vitam noſtram conciliare cœpit,) alij quidem exemplum à brutis ſumentes, ſolutos & communes concubitus maris cum fœmina fecerunt, quòd hoc modo humanam vitam ab amatoriis furoribus à ſe liberatum iri putarent, quódque zelotypiam mutuarum cædium cauſam eſſe iudicarent: denique, quòd homines à multis aliis malis, quæ & priuatas domos, & integras ciuitates, propter mulieres ſolent inuadere, à ſe liberari poſſe exiſtimarent. Alij verò expulerunt è ciuitate proteruos iſtos & belluinos concubitus, viros ſingulos cum ſingulis mulieribus coniungentes, ſed vt matrimonium & mulierum pudicitia cõſeruaretur, nullis legibus nullíſque verbis aut aſperioribus aut mitioribus cauere ſunt auſi: ſed ab ea re, quaſi nulla ratione fieri poſſet, abſtinuerunt. Alij verò, neque rebus venereis omnem licentiam dederunt, vt quidam barbari: neque tamen paſſi ſunt, vt Lacedæmonij, vxores eſſe incuſtoditas: ſed leges multas tulerunt quæ earum caſtitatem conſeruarent. Sunt etiam qui magiſtratum quendam conſtituerint, cui mulierum caſtitas curæ eſſet, ipſorum tamen prouidentia huic caſtitati ſeruandæ non ſatis proſpexit, ſed remiſſior fuit quàm oportuit: neque potuit, eos qui eſſent malæ naturæ homines, cogere vt temperanter viuerent. At Romulus, quum neque viro actionem conceſſiſſet contra vxorem, quæ ſtuprum fuiſſet paſſa: aut quæ iniuſtè domum reliquiſſet: neque vxori quæ maritum rei malè adminiſtratæ aut iniuſti repudij accuſaſſet: neque de doto reſtituenda, aut afferenda, vllas prorſus leges tuliſſet, neque vllam aliam iſtiuſmodi rem determinaſſet, ſed vnam tantùm ad omnia accommodatam legem (vt ipſa res docuit) conſtituiſſet, effecit vt mulieres valde modeſtæ & pudicæ eſſent. Lex autem hæc erat, Mulie-
rem

rem nuptam, quæ ex ſacratis legibus in manum mariti conueniſſet, cum eo omnium & bonorum & ſacrorum participem eſſe: Vocabant autem antiqui ſacras nuptias Romana quadam appellatione rem exprimentes, confarreationem, à farris communicatione, quod nos ζέαν vocamus. Et quemadmodum nos Græci hordeum exiſtimantes omnium frugum antiquiſſimum, in ſacrificiis ab hordeo initium ducimus, vocantes id ὀλαὶ: ita Romani exiſtimantes far eſſe omnium frugum pretioſiſſimum, & antiquiſſimum, ab hoc in omni ſacrificio, in quo victima crematur igne, initium faciunt. Ea enim conſuetudo adhuc manet, nec ad priſcam illam frugalitatem quidquam additum eſt. Quod igitur mulieres cum viris ſacratiſſimi & primi cibi fierent participes, & valde bona fortuna conuenirent, ea res appellata fuit, farris communicatio, quæ virum & vxorem neceſſario coniugij inſeparabilis vinculo coniungebat: & nihil erat quod has nuptas poſſet diſſoluere. Hæc lex coëgit mulieres nuptas, vtpote quæ nullum aliud refugium haberent, ad vnius ſui mariti mores vitam ſuam conformare, & ipſos maritos, vt rem neceſſariam & à qua nulo modo diuelli poſſent, vxorem retinere. Vxor enim, ſi pudica fuiſſet, & marito in omnibus rebus morem geſſiſſet, erat familiæ domina æquè atque ipſe vir, & in eius defuncti bona, vt filia in patris, hæres ſuccedebat. Et ſi ſine liberis & inteſtatus obijſſet, erat omnium bonorum relictorum domina: ſin autem liberos habuiſſet, ex æquo cum liberis bonorum particeps erat. Si qua autem in re deliquiſſet, ipſum qui iniurias paſſus erat iudicē habebat, qui pœnæ magnitudinis erat arbiter. De his verò cognoſcebant ipſi cognati cum viro, vbi violata fuiſſet pudicitia, & (quòd omnium peccatorum leuiſſimum Græcis videretur) ſi quam mulierem vinum bibiſſe conſtitiſſet. Romulus enim hoc vtrumque, vt muliebrium de-

lictorum grauiſſimum, puniri iuſſit: quia ſtuprum, dementiæ, ebrietatem verò ſtupri originem eſſe iudicauit. Et diu durauit hoc vtrumque apud Romanos, ita vt inexorabilis eſſet ira. Quod autem lex illa de mulieribus lata præclara fuerit, ipſa temporis diuturnitas fidem facit. Hoc enim confeſſum eſt, intra quingentos & viginti annos Romæ nullum matrimonium diſſolutum fuiſſe. Sed centeſima trigeſima ſeptima olympiade, M. Pomponio, & C. Papyrio Coſſ. primus vxorem repudiaſſe fertur Sp. Caruilius, vir non obſcurus, coactus à Cenſoribus iurare ſe liberorum ſuſcipiendorum gratiâ vxorem dimittere: eius enim vxor erat ſterilis. Qui tamen ob hoc factum, quamuis eſſet neceſſarium, in perpetuum exoſus fuit populo. Atq; hæ ſunt præclaræ leges quas Romulus de mulieribus tulit, quibus eas erga ſuos maritos modeſtiores reddidit. Leges verò, quas tulit de liberorum reuerentia & pietate erga parentes, vt eos colerent omnia eorum imperata facientes, longè maiorem quàm hæc ipſa grauitatem & ſplendorem habent & noſtras leges longè ſuperant. Qui enim græcas rerumpub. formas conſtituerunt, quoddam tempus admodum breue ſtatuerunt patriæ poteſtatis, in liberos: alij quidem donec tertium pubertatis annum expleuiſſent, alij verò quandiu cœlibes manſiſſent: alij verò donec eorum nomen inter viros, *& eos qui ad magiſtratus gerendos ſunt idonei*, publicè relatum eſſet, vt ex Solonis & Pittaci & Charondæ legibus acceperant, quorum ingens ſapientia omnibus eſt teſtata. Et in contumaces liberos pœnas ſtatuerunt non graues, permittentes patribus, vt illos domo expellerent & exhæredarent, præterea nihil. Sed pœnæ leues non poſſunt refrænare iuuentutis inſaniã, & ingenij ferocitatem: neque poſſunt rerum honeſtarum contemptores ad temperantiam reducere. Quare apud Græcos multa in parentes turpia liberi committunt

mittunt. At Romanorum legiſlator, omnem (vt ita dicam) poteſtatem in filium patri conceſſit: idque toto vitæ tempore, ſiue eum in carcerem conijcere, ſiue flagris cædere, ſiue vinctum ad ruſticum opus detinere, ſiue occidere vellet, licet filius iam rempub. adminiſtraret, & inter ſummos magiſtratus cenſeretur, & propter ſuum ſtudium in rempub. laudaretur. Certè ex hac lege, viri illuſtres conciones pro roſtris habentes, ſenatui quidem aduerſarias, plebi verò gratas, & propterea valde celebres, è ſuggeſto detracti à patribus abducti fuerunt, pœnas eorum arbitratu daturi: quos, quum per medium forum abducerentur, nullus eorum qui aderant poterat eripere, non conſul, non tribunus plebis, non ipſa turba, cui illi aſſentabantur, licet aliam omnem poteſtatem ſua minorem exiſtimaret. Non dicam enim quot viros fortes ipſi patres interfecerint, qui virtute & animi quodam ardore impulſi ſunt ad aliquod generoſum facinus edendum, præter patrum mandatum: quemadmodum de Manlio Torquato, & multis alijs accepimus, de quibus ſuo loco dicemus. Neque Romano legiſlatori hoc ſatis fuit, quòd hanc poteſtatem patri dediſſet, ſed etiã ei filium vẽdere permiſit: nihil eo deterritus quòd homines hanc poteſtatem *patri* conceſſam crudelem eſſent iudicaturi, & grauiorem quàm naturalis affectus *& amor* patiatur. Et (quod maximè quis admiretur in diſſoluta Græcorum diſciplina educatus, vt acerbũ & tyrannicum) hoc quoque patri conceſſit, vſque ad tertiam venditionem ex filio quæſtum facere, data patri in filium maiore poteſtate, quàm domino in mancipium. Nam ſeruus ſemel venditus, deinde libertatem adeptus in poſterum eſt ſui iuris: at filius à patre venditus, ſi liber fuiſſet factus, redibat in poteſtatem patris: & iterum venditus, & libertate donatus, ſeruus patris vt antè fiebat. Sed poſt tertiam demum venditionem ex patris poteſtate

exibat. Hanc legem priſci illi reges, ſiue ſcriptam, ſiue non ſcriptam (neque enim certi quidquam poſſum afferre) omnium præſtantiſſimam ducentes obſeruarunt. Sed ſublato regno quum primùm populo R. viſum eſt omnes patrios mores & leges vnà cum aſcititiis in foro palàm omnibus ciuibus proponere, ne ius publicum cum ipſo magiſtratuum dominatu intercideret, decemuiri, quibus à populo poteſtas data fuerat colligendarum & conſcribendarum legum, eam inter cæteras retulerunt: & extat in quarta illarum XII. tabularum, quæ in foro poſitæ ita vocantur. Quòd autem non decemuiri, qui trecentis poſt annis legum conſcribendarum cauſa creati fuerant, primi in rempub. Romanam hanc legem introduxerint, ſed multò antè latam & receptam tollere auſi non fuerint, cùm ex multis aliis colligimus, tum verò præcipuè ex Numæ Pompilij legibus qui poſt Romulum regnauit: in quibus etiam ita ſcriptum eſt. SI PATER PERMISERIT FILIO VXOREM DVCERE, QVAE EX LEGIBVS PARTICEPS SIT, ET SACRORVM, ET BONORVM, PATRI POSTHAC NVLLVM IVS ESTO VENDENDI FILIVM. Quod non ſcripſiſſet, niſi per reliquas omnes ſuperiores leges patri filium vendere licuiſſet. Sed de his ſatis. VOLO autem ſummatim & aliud Romuli egregium inſtitutum percurrere, quo priuatorum vitam ornauit. Quum enim animaduerteret, cœtus ciuiles, vt temperanter viuerent, & iuſtitiam lucro anteponerent, & labores cum tolerantia exercerent, & virtutem omnibus rebus pretioſiorem exiſtimarent, verborum doctrina non facilè adduci (quòd maior horum pars ſit intractabilis) ſed conſuetudine operum, quæ homines ad vnamquamque virtutem ducunt: & quum ſciret, eos qui coacti potiùs quàm ſponte ad ea accederent, ſi nullum eſſet impedimentum, redire ad ſuum ingenium,

nium, artes ſedentarias ac illiberales, & quæ ad fœdas cupiditates impellerent , vt corpus & animum hominum *eas* exercentium perdentes & labe facẗantes, ſeruis & exteris exercendas dedit : & diu apud Romanos hæc opera habita ſunt ignominioſa , nec vllus indigena ea exercuit: duo verò ſola ſtudia ingenuis hominibus reliquit, agriculturam, & bellicã artem: quia videbat horum vitæ generum beneficio homines ventri imperare ; & illicita venere minùs capi, & quæſtus ſequi non eos, qui ex iniuriis mutuis fiunt, ſed eos qui ex hoſtibus emolumenta afferunt. Ratus autem hoc vtrumque vitæ genus , ſi alterum ab altero ſepararetur, imperfectum & litigioſum eſſe, non attribuit aliis quidem agrum colendum, aliis verò, hoſtium res agendas & ferendas, vt mos Lacedæmoniorum ferebat: ſed eoſdem & bellicam & ruſticam vitam exercere iuſſit. Pacis quidem tempore ad ruſtica opera omnes aſſuefaciens , niſi ſiquando mercatu opus ipſis fuiſſet, (tunc enim *patiebatur* eos in vrbem conuenientes mercatum exercere, & negotiari, nono quoquo die ad nundinas deſtinato) belli verò tempore eos militare docens, & neutros alteris cedere, aut in laboribus aut ipſis lucris. Ex æquo enim diuidebat illis agrum quem hoſtibus ademiſſent, & mancipia, & pecunias: & ad expeditiones lubenti animo ſuſcipiendas paratos reddebat. De iniuriis autem inter eos vltrò citróque illatis & acceptis nullâ interpoſita dilatione ſtatim cognoſcebat, partim ipſe per ſe de iis iudicans, partim aliorum iudicio eas permittens: & in eas pro delicti magnitudine pœnas ſtatuebat. Et quum videret ipſum metum homines ab omni facinore deterrere maximè poſſe, multa ad eam rem parauit, & tribunal , vbi ſedens iudicabat, in fori loco maximè conſpicuo, & milites numero trecentos , qui ipſum ſequebantur, ſpeciem maximè formidabilem, & virgas, & ſecures à duode-

cim lictoribus prælatas, qui verbera promeritos in foro cædebant, & ceruices illorum qui grauiſſima ſcelera patraſſent, in omnium conſpectu percutiebant. Hæc igitur fuit reipub. à Romulo conſtitutę forma, ex his enim facilè de reliquis etiam coniecturam ducere poſſumus.

5 ¶ RELIQVAE verò res ab illo viro tam militiæ quàm domi geſtæ, quarum etiam quiuis in hiſtoria ſcribenda rationem haberet, ferè huiuſmodi fuiſſe traduntur. Quum vndique multæ gentes & magnæ, & bellicoſæ eſſent vrbi finitimæ, quarum nulla Romanis amica erat, has per connubia ſibi conciliare volens (qui mos contrahendæ amicitiæ à priſcis firmiſſimus habebatur,) & cogitans, eas ciuitates nunquam vltrò ſecum amicitiam inituras, vtpote cum nouis colonis qui neque opibus valerent, neque vllum præclarum facinus edidiſſent, ſed vi allata ceſſuras (præſertim ſi in ipſa vi inferenda omnis contumelia abeſſet) decreuit (quod etiam Numitor auus eius probauit) captis non paucis virginibus connubia facere. Quare quum hæc ſtatuiſſet, primùm deo conſiliorum occultorum præſidi, ſi ex animi ſententia ille conatus ſibi ſucceſſiſſet, vouit ſe quotannis ſacrificium facturum, & dies feſtos celebraturum: deinde re ad ſenatum relata, quum ipſi quoque patres id conſilium probaſſent, diem feſtum, & ludos ſolennes Neptuno ſe facturum indixit, & dimiſit circa vicinas vrbes qui vocarent, quicunque vellent & conuentus & certaminum eſſe participes, etenim varia certamina tam equorum quàm virorum commiſſuri erant. Quum itaque multi peregrini conueniſſent ad eam celebritatem cum vxoribus & liberis, poſt ſacrificia & certamina Neptuno peracta, poſtremo die, quo illum conuentum erat dimiſſurus, iunioribus imperauit vt ſimulatque ipſe ſignum dediſſet, raperent virgines quotquot

quotquot ad illa ſpectacula veniſſent, in quas quiſque incidiſſet, & illam noctem caſtas ſeruarent, ſequenti verò die ad ſe adducerent. Iuuentus igitur Romana cateruatim diuiſa, poſtquam ſignum de quo inter eos conuenerat elatum vidit, ad virgines rapiendas diſcurrit. Statim autem peregrinorum tumultus & clamor exortus eſt, quòd grauius aliquod malum ſibi impendere ſuſpicarentur. Sequenti die virginibus productis Romulus conſolatus earum mœſtitiam, docuit, non iniuriæ, ſed connubij cauſa ipſas raptas fuiſſe: & demonſtrauit morem iſtum & Græcum, & antiquum eſſe, iſtámque rationem omnium quibus inter viros & mulieres matrimonia contrahuntur, eſſe maximè inſignem. Quare rogauit eas vt viros ſibi à fortuna datos diligerēt. Poſtea verò numeratis puellis, & ſexcentis octoginta & tribus inuentis, delegit totidem viros cœlibes, quibus eas in matrimonium dedit, patrio vniuſcuiuſq. more, nuptias inter eos his cōditionibus concilians, vt ignis, & aquæ eiuſdem participes eſſent: quemadmodum adhuc & noſtra ætate fit. Nonnulli autem hæc anno primo regni Romuli accidiſſe tradunt: at Cn. Gellius quarto, quod etiam veriſimilius eſt. Abſurdum enim eſſet dicere, vrbe recens condita ipſum principem ante ciuitatis ſtatum conſtitutum tantum facinus aggreſſum fuiſſe. Et raptus cauſam alij quidem ad mulierum penuriam referunt, alij verò ad belli occaſionem hoc modo quæſitam. Quorum verò ſcripta proximè ad veritatem accedunt, quibus & ego aſſentior, aiunt hoc accidiſſe vt neceſſitudo cum vicinis ciuitatibus contraheretur. Illum autem diem feſtum tunc à Romulo conſecratum, mea etiam ætate Romani celebrabant, Conſualia vocantes, quo die ara ſubterranea ædificata iuxta maximum Circum, terra circum circa foſſa: & ſacrificiis, & primitiis, quæ igne adolētur, colitur *& decoratur*: & certamina equorum & iunctorum & non

iunctorum committitur. Deus autem in cuius honorem hæc faciunt, à Romanis vocatur Conſus, qui (ſi noſtra lingua vocem interpretemur) erit, vt nonnulli aiunt, Ποσειδῶν σεισίχθων, *id eſt, Neptunus terræ quaſſator*, & propterea dicunt ei aram ſubterraneam fuiſſe conſecratam: quia iſte Deus terram in ſua poteſtate habet, *eámque ambit*. Ego verò & aliam hac de re hominum opinionem ſcio, quia audiui feſtum diem Neptuno celebrari, & certamen equeſtre in huius dei honorem fieri: illam verò aram ſubterraneam deo cuidam ignoto, conſiliorum occultorum præſidi & cuſtodi poſtea fuiſſe conſecratam. Neptuno enim aram occultam nuſquam terrarum aut à Græcis aut à barbaris dicatam fuiſſe *ſcio*. Difficile verò eſt rei veritatem dicere. Quum autem de virginum raptu & earum connubiis fama ad vicinas ciuitates manaſſet, alias quidem ob id facinus indignatio inuaſit: aliæ verò & qua mente id factum fuiſſet, & quem finem res habuiſſet, ſecum reputantes: æquo animo *id* tulerunt. Res tamen aliquantò poſt erupit in bella: quorum cætera quidem leuia fuerunt, ſed vnum cum Sabinis geſtum magnum & graue fuit. Horum tamen omnium felix fuit finis, quemadmodum oracula illi prædixerãt antequam rem aggrederetur: quæ labores quidem & pericula ingentia ſubeunda, ſed tamen horum felicem exitum fore ſignificarãt. Ciuitates verò quæ primæ bellum ei intulerunt, hæ fuêre, Cænina & Antemnæ, & Cruſtumerium, quæ prætendebant illæ quidem ipſarum virginum raptum, & earum vindictam: ſed reuera moleſtè ferebant Romam conditam, & magna incrementa quæ breui temporis ſpatio ceperat, & commune omnium accolarum malum, & vires colligere minimè ferendum putabant. Tunc igitur ad Sabinorum gentem miſſis legatis, petierunt vt ductu auſpiciiſque ſuis iſtud bellum ſuſciperent: quod & maximas vires haberent,

& opibus

& opibus eſſent *cæteris* longè potentiores, & ſe dignos cenſerent qui vicinis populis imperarent: præcipuè verò quòd maximam omnium iniuriam accepiſſent: raptarum enim virginum maior pars illorum erat. Sed quum nihil proficerent, quòd Romuli legati ipſis reſiſterent, & verbis, & re ipſa gentem eam delinirent, temporis moras ægrè ferentes, cunctantibus ſemper Sabinis, & belli conſilia in longum tempus differentibus, ipſæ per ſe ſtatuerunt Romanis bellum inferre, ratæ ſuas copias ſufficere ſi tres ciuitates in vnum vires ſuas contuliſſent, ad vrbem vnam, eámque nō magnam, expugnandam. Atque hæc quidem illæ decreuerunt, non tamen conſpectæ fuerunt omnes in vnis caſtris congregatæ, quia Cæninenſes promtiùs quàm alij copias ex ſuis finibus eduxerant, qui etiam præcipui autores belli inferendi eſſe videbantur. Quum igitur iſti ex ſuis finibus exercitum eduxiſſent, & agrum finitimum vaſtarent, Romulus eductis copiis hoſtes incautos ex improuiſo aggreditur, & caſtris eorum vix dum munitis potitur, hæréntque veſtigiis eorum qui in vrbem refugiebant, antequam oppidani ſuorum cladem audirent, muros incuſtoditos nactus, & portas apertas, primo impetu vrbem capit, & Cæninenſium regem, qui ipſi obuiam venerat cum valida manu, pugnans propria manu obtruncat, armíſque ſpoliat. Hoc autem modo vrbe capta, iuſſis ciuibus arma tradere, & obſidibus quos voluerat acceptis, in Antemnates eſt profectus. Quū autem illorum etiam copias adhuc palantes & in prædā intentas, vt ſuperiores, inſperato aduentu adortus ſuperaſſet, & captiuos eodem modo tractaſſet, domū exercitum reduxit, ſpolia in prælio hoſtibus detracta, & prædæ primitias diis ferens, quibus etiam ex manubijs multa ſacrificia fecit. Ipſe verò pompam extremus claudebat, veſte purpurea indutus & laureā in capite geſtans, & quadrigis inuectus, & vt regiā maieſta

tem ſeruaret. Reliquæ verò tum pedeſtres tum equeſtres copiæ eum ſequebantur, acie inſtructa, & patriis hymnis deos celebrantes, & carminibus ex tempore compoſitis ſuum ducem laudantes. Ciues verò ex vrbe cum coniugibus & liberis ab vtraque viæ parte ei obuiam venerunt, vt ei ob partam victoriam congratularentur, & omni comitate eum exciperent. Poſtquam verò exercitus vrbem eſt ingreſſus, offendit crateras vini plenos & menſas variis cibis onuſtas, quæ ante illuſtriſſimorum virorũ ædes poſitæ erant, vt quilibet ſe ſatiaret. Pōpa igitur, & ſacrificium, quod ob partam de hoſtibus victoriam, & trophæum de illis erectum diis fieri ſolet (id quod Romani *vnico vocabulo* triumphum nominant) à Romulo primum inſtitutum tale fuit. Noſtra verò ætate *triumphus* magno luxu & faſtu quodam tragico agitur, ad diuitiarum potiùs oſtentationem, quàm ad virtutis opinionem, omni priſtina frugalitate neglecta. Poſt triumphum autem & ſacrificium peractum Romulus quum in vertice collis Capitolini templum non magnum Ioui ædificaſſet, quem Romani Feretrium vocant, (adhuc enim extat eius veſtigium vetus, quod habet latera minora quidem magnitudine quinum pedum, maiora verò denûm) in hoc ſpolia regis Cæninenſium, quem propria manu confecerat, conſecrare ſtatuit, Iouem autem Feretrium, cui Romulus arma conſecrauit, ſiue quis Τροπαιοῦχον ſiue Σκυλοφόρον (vt nonnullis placet) ſiue quòd omnibus excellat, & omnem rerum naturam & motum complectatur ὑπερφερέτην vocare velit, à veritate non aberrarit. Poſtquam igitur rex diis perſoluit votiua ſacrificia & primitias, vt illis pro parta victoria gratias ageret, antequam aliud quidpiam ageret, ad Senatum retulit de vrbibus captis, quídnam de illis ſtatuendum cenſerent, primúſque ipſe ſententiam, quæ optima videbatur, protulit.

tulit. Quũ autẽ omnes qui illi conſilio intererãt, prin cipis ſui conſilia, vt tuta & præclara comprobaſſent, & cætera omnia commoda, quæ inde ad remp. erant redundatura *collaudaſſent*, non ſolùm tunc, ſed & in perpetuum prudentiæ laudem ſibi comparauit. Quum enim iuſſiſſet eas omnes conuenire quotquot Antemnatum & Cæninenſium generis erant, quæ vna cum alijs captæ fuerant, poſtquam illæ conuenerunt lugentes, & ad genua ipſius ſe proſternentes, & fortunam patriæ deflentes, iuſſit eas fletus compeſcere, & tacere, & ſic eas eſt alloquutus. [Veſtri patres, & fratres, & integræ ciuitates extrema quæuis mala perpeti deberent, quòd bellum neque neceſſarium neque honeſtum ſuſceperint, idque quàm noſtram amicitiam maluerint: tamen nos multis de cauſis, decreuimus moderatè cum illis agere, quòd timeamus deorum indignationem omnibus ſuperbis imminentem, & hominum inuidiam metuamus, & exiſtimemus miſericordiam non parum conferre ad leuandas communes mortalium miſerias, quum & noſmetipſi aliorum miſericordia olim indiguerimus, & vobis, quæ ad hoc vſque tempus veſtris maritis obſequium præſtitiſtis, ita vt de vobis conqueri non poſſint, hunc honorem & beneficium non paruum fore cenſeamus. Hoc igitur delictum ipſis condonamus, neque propter id pœnas repoſcimus, neque libertatem neque poſſeſſiones, neque vlla alia bona veſtris ciuibus adimimus. Quinetiam ijs qui ibi remanere cupiunt, aut qui huc ſedes transferre malunt, permittimus vt hoc tutò faciant: & pollicemur fore vt nunquam eos huius optionis pœniteat. Sed tamen ne amplius in idem peccatum relabantur, néve vlla occaſio reperiatur quæ efficiat vt illæ ciuitates amicitiam nobiſcum contractam diſſoluant, remedium optimum fore putamus, & ad gloriam & incolumitatem vtriſque vtile, ſi eas ciuitates Romanorum colonias

fecerimus, & hinc eò colonorum numerum quantus ſit ſatis miſerimus. Bono igitur animo abeatis, & amore duplo maiore quàm ante viros veſtros amplectamini & colatis, per quos & parentes, & fratres veſtri ſeruati ſunt, & patrijs veſtris libertas eſt conceſſa.] Mulieres igitur his auditis perfuſæ lætitia, & multis præ voluptate lachrymis effuſis è foro diceſſerunt. Romulus verò trecentos colonos in vtramque miſit, quibus illæ ciuitates tertiam agri ſui partem ſorte inter ipſos diuidendam dederunt. Cæninenſes verò & Antemnates quotquot Romam habitandi cauſa migrare voluerunt cum coniugibus, & liberis traduxit: ea conditione vt agros ſuos retinerent, & pecunias ferrent quaſcunque ſibi quæſiſſent, quos ſtatim deſcriptos in tribus, & curias rex retulit non pauciores tribus millibus, ita vt tunc primùm vniuerſorum peditum Romanorum ſex millia cenſa fuerint. Cænina igitur & Antemnæ ciuitates non ignobiles à Græcis originem ducentes, (Aborigines enim eas Siculis ereptas tenuerunt, quum ipſi eſſent pars OEnotrorum, qui, vt à me antè eſt dictum, ex Arcadia venerant) poſt hoc bellum Romanorum coloniæ ſunt factæ. Romulus, his peractis in Cruſtumerinos exercitum duxit, qui ſe longè melius præpararant quàm priores illi. Eos autem acie victos, & expugnatis mœnibus in deditionem acceptos, quamuis in prælio ſe fortiter geſſiſſent, ideo tamen durius tractare noluit: ſed hanc quoque ciuitatem coloniã Romanorum fecit, vt & priores. Cruſtumerium autem erat Albanorum colonia, multis annis ante Romam conditam miſſa. Quum autem fama per multas vrbes bellicam fortitudinem ducis illius & erga victos clementiam diuulgaret, ſe ei adiunxerunt multi & fortes viri, & non contemnendas vires cum totis familiis migrantes adduxerunt (à quorum duce quodam ex Hetruria profecto, cui nomen erat
Cœlius

Cœlius,quidam collis,vbi etiam conſedit, ad hanc vſque ætatem Cœlius vocatur) & integri populi ſe eius fidei commiſerunt, ab agro Medullino initio facto, populiſque Romani facti ſunt coloni. Sabini verò, hæc animaduertentes,indignabantur,& ſe mutuò culpabant, quòd Romani imperij primordiis non obſtitiſſent,ſed cùm eo iam valde aucto ſibi res futura eſſet:quare viſum eſt illis priorem inſcitiam *ac negligentiam*,miſſo valido exercitu corrigere. Et mox habito conſilio vniuerſali in vrbe maxima, & quæ plurimam in ea gente authoritatem habebat, cui nomen erat Cures, bellum communi ſuffragio decreuerunt:creato exercitus duce Tito, cui cognomen erat Tatius,qui Quiritum rex erat.Sabini igitur hoc inito conſilio & dimiſſo concilio in ſuas cuique vrbes reuerſi, res ad bellum neceſſarias parare cœperunt,vt vere ineunte Romam magna manu peterent. Interea verò & ipſe Romulus viciſſim ſe diligentiſſimè parabat,vt propulſaret viros bellicoſos, murum Palatij vt tutiores eſſent qui in eo erant, excelſioribúſque munitionibus erigens,& adiacentes illi colles Auentinum & Capitolinum,(qui nunc ita vocatur) foſſa & vallo firmo circumdans, vbi greges & ruſticos noctu ſtationem habere iuſſit: & vtrumque ſatis firmo præſidio muniens,& ſi quis alius locus illis incolumitatem præſtare poterat,eum foſſa vallóque cingens & cuſtodiens. Quidam autem vir ſtrenuus, & rebus bellicis inſignis, nomine Lucumo,qui non multò antè cum eo amicitiam contraxerat ex vrbe Solonio Hetruſca auxilia ſatis firma adduxit. Et ab Albanis venerunt multi & milites & miniſtri,& bellicorum armorũ artifices, quos auus ipſi miſerat. Commeatus verò,& arma, & quæcumque alia huiuſmodi ad bellum neceſſaria erant, omnia ſuppeditabantur. Vtriſque verò ad bellum paratis,quum vere ineunte Sabini copias educturi eſ

ſent, legatos ad hoſtem mittere decreuerunt, qui mulieres repeterent, & earum raptores ad ſupplicium depoſcerent: vt ita neceſſitate coacti bellum ſuſcepiſſe viderētur, quod ius ſuū obtinere nō potuiſſent, atque caduceatores horū cauſa miſerunt. At Romulo rogante vt ſinerent mulieres cum viris ſuis manere, præſertim quum non inuitæ cum illis vitam degerent: quod ſi quid aliud poſtularent, id vt ab amicis acciperent: nec bello ſe laceſſerent: illi his omnibus poſtulatis contemptis exercitum eduxerunt, peditum viginti quinque millia, equites non multo pauciores quàm mille. Romanorum verò copiæ Sabinis non multò inferiores erant, peditum viginti millia, equites octingenti. Et caſtra ante vrbem in duas partes diuiſa poſuerant, atque harum altera pars collem Eſquilinū occuparat (vbi & ipſe Romulus erat:) altera verò Quirinalem, qui nondum ita appellabatur, cui Lucumo dux Hetruſcorum præerat. Tatius autem rex Sabinorum, cognito ipſorum apparatu, noctu motis caſtris exercitum per medium agrum duxit, iratus ſe id ſine agreſtium damno facturum. Et ante ſolis ortum in campo qui inter Quirinalem & Capitolinum collem erat, caſtra poſuit. Quum autem animaduerteret omnia loca firmis hoſtium præſidiis teneri, ſibi verò nullum locum munitum eſſe reliquum, omnis conſilij inops hærebat, exiſtimans fore vt ibi tempus fruſtrà tereret. Illi autem hæſitanti, inſperata contingit felicitas, prodita ipſi omnium firmiſſima munitione, quodam huiuſmodi caſu. Sabinos enim, prætereuntes radices Capitolij vt explorarent ſi qua fortè collis pars vel clam vel vi aperta capi poſſet, virgo quædam de ſublimi aſpiciebat, filia viri illuſtris cui illius loci cuſtodia mādata erat nomine Tarpeia: quam (vt Fabius & Cincius ſcribunt) cupido cepit armillarū, quas in ſiniſtris brachiis illi geſtabant, & annulorum

rum

rum quos ferebant. Tunc enim Sabini aureis ornamentis gaudebant, & non minùs quàm ipſi Hetruſci molli victu cultúque delectabantur. Sed (vt L. Piſo, vir cenſorius tradit,) præclari facinoris deſiderio *id fecit*: vt hoſtes armis corpus protegentibus denudatos ſuis ciuibus obiiceret. Vtrum verò horum ad veritatem propius accedat, ex iis quæ poſtea acciderunt licet coniicere. Illa igitur emiſſa quadam ancilla per oſtiolum occultum, nullo ſentiente apertū, regem Sabinorum rogauit: vt remotis arbitris omnibus, ſecum in colloquium veniret, quòd cum ipſo de re neceſſaria & magni momenti actura eſſet. Quū autem Tatius ſpe proditionis eam orationem lubenter audiſſet, & in locum deſignatum veniſſet, virgo progreſſa quouſque potuit, dixit patrem ſuum noctu egreſſum ex arce negotij cuiuſdam cauſa, & ſe portarum claues ſeruare: ſéque ipſis arcē proditurā noctu venientibus, ſi pro proditionis pretio accepiſſet armillas & ornamenta, quæ omnes Sabini in ſiniſtris brachiis geſtabant. Quum autē Tatius rem probaſſet, fide vltro citróque data & accepta, iureiurando interpoſito, nequa fraus in pactis fieret, & loco munitiſſimo, quem Sabini peterent, deſignato, & *præſtituta* hora noctis, qua cuſtodias maximè remiſſas agi putabat, clam iis qui in arce erant, ſe recepit. Atq; hactenus omnes Romani ſcriptores cōſentiūt: at in ſequentibus diſſentiunt. Piſo enim, vir cēſorius (cuius paulò antè mentionem feci) aſſerit nuntium ex arce à Tarpeia noctu miſſum, qui Romulo ſignificaret quid virgo cum Sabinis pacta eſſet: nempe, vt eorum arma quæ corpus protegunt peteret, illis pactionum ambiguitate deceptis: & qui poſtularet vt noctu alias copias in arcem mitteret: fore enim vt cum ipſo duce hoſtes armis nudatos opprimeret. Sed nuntium ad regem Sabinorum transfugiſſe, & illi conſilia Tarpeiæ indicaſſe. Fabius verò & Ci-

cius nihil tale accidiſſe dicunt, ſed puellam eam pactæ proditionis ſeruaſſe affirmant. At in iis quæ ſequuntur omnes conſentiunt. Aiunt enim Tarpeiam, vt promiſſa ſeruaret, rege Sabinorum cum exercitus parte lectiſſima aduentante, hoſtibus portulam, de qua inter eos conuenerat, aperuiſſe, & excitatos cuſtodes qui ibi erant, monuiſſe vt ocius ſe ſeruarent, per aliam portam hoſtibus incognitam, quòd Sabini arcem occupaſſent. Quum autem iſti diffugiſſent, Sabinos nactos portas apertas, occupaſſe arcem à cuſtodibus deſertam: Tarpeiam verò, quòd quæcunque pollicita fuerat præſtitiſſet, petiiſſe vt ſibi daret proditionis mercedem, quam iureiurando promiſerant. Hîc rurſus Piſo ait, Sabinis paratis aurum puellæ tradere, quod in ſiniſtris brachiis geſtabant, Tarpeiam non ornatum illum, ſed eorum ſcuta petiiſſe. Tunc autem Tatium, ob iſtam fraudem ità correptũ fuiſſe, rationem tamen pacti non violandi habuiſſe. Viſum autem illi arma quidem tradere, vt puella poſtulabat, ſed ita vt iis acceptis vti non poſſet: quare mox totis viribus vibratum ſcutum in puellam ieciſſe, & vt idem alij facerent imperaſſe: atque ita vndique petitam Tarpeiam, multitudine & vi ictuũ cecidiſſe, & ſcutis vndique obrutam obiiſſe. Fabius verò hanc fraudem Sabinis attribuit: ait enim eos, quum aurum vt Tarpeia poſtularat ex pactis tradere deberent, indignatos mercedis magnitudine, arma quibus ſe tegebant in eam ieciſſe: quòd hæc, quo tempore iuraſſent, illi promiſiſſent. Sed quæ poſtea ſunt conſequuta, faciunt vt Piſonis ſententia ad veritatem propius accedere videatur. Nam eam quæ ſacratiſſimum vrbis collem tenebat, ſepulcri honore in eo loco vbi ceciderat, Romani dignati ſunt, eíq; inferias quotannis faciunt. (dico autem quæ Piſo ſcribit:) quorum neutrũ, vt veriſimile eſt, ſi prodita hoſtibus patria obiiſſet, aut ab ipſis ciuibus proditis, aut

tis,aut ab interfectoribus conſequuta fuiſſet:ſed etiam,ſiquæ reliquiæ corporis ipſius ſuperfuiſſent,tandem effoſæ & eiectæ fuiſſent,vt à tali facinore cæteri in poſterum deterrerentur,& auerterentur. Sed de his vnicuique liberum ſit iudicium. Tatius verò & Sabini, arce munita potiti & maximo Romanorum apparatu ſine vllo labore capto,iam in tuto bellum trahebant. Multæ igitur pro varia occaſione, caſtris breui ſpatio inter ſe diſtantibus, velitationes & prælia leuia periculi faciendi gratia inter eos facta,quorum euentus neutrorum exercitui neque magna commoda , neque magna incommoda afferebant. Sed bis in acie totis viribus acerrimè pugnatum eſt,& magna hinc inde cædes facta. Quum autem tempus protraheretur , idem vtriſque placuit, totis viribus de ſumma rerum prælio decernere. Progreſſique in mediam caſtrorum planitiem , & duces rebus bellicis præſtantiſſimi,& milites multis certaminibus exercitati,mira facinora ediderunt, ſe mutuò inuadentes,& adorientium impetum excipiẽtes, & alternatim ſeſe conuertentes,& præliũ æquo marte redintegrantes. Qui verò in munitionibus erant, ſpectatores æqui certaminis , & nunc huc nunc illuc inclinantis victoriæ,ſuis rem fortiter gerentibus, *&* *vincentibus*, adhortatione & militari acclamatione animos ad fortitudinem plurimum accendebant. Illos verò qui laborabant & ab hoſte premebantur, precibus & fletibus impediebant ne animum penitus abiicerent,néue ignauiter ſe gererent. Quare vtriq; cogebantur vel ſupra vires quæuis pericula ſuſtinere. Quum igitur per totum illum diem æquo marte pugnaſſent,iam tenebris aduentantibus vtrique læti in ſua caſtra ſe receperunt. In ſequentibus verò diebus ſepultis cadaueribus,fauciiſque curatis , & aliis copiis paratis , quum vtriſque viſum eſſet alterum prælium committere, in eodem quo ante loco

congreſſi ad noctem vſque pugnarunt: in ea pugna Romanis ab vtroque cornu vincentibus: dextro autem præerat Romulus, læuo Lucumo Hetruſcus. Sed quum de acie media nullum adhuc iudicium fieri poſſet, vir quidam nomine Metius Curtius, magno corporis robore præditus & manu ſtrenuus, præcipuè verò celebris quòd nullum periculum aut metum formidaret, impediuit ne Sabini penitus vincerētur, & reliqua copiarum parte hoſtibus victoribus oppoſita prælium redintegrauit. Hic præfectus fuerat mediæ aciei, & hoſtes ſibi oppoſitos vicerat: ſed quum vellet & ipſa Sabinorum cornua, quæ laborabant, & iam loco pellebantur, in integrum reſtituere, ſuos adhortatus, perſequebatur hoſtes fugientes diſſipatóſque: eóſque ad portas vſque egit, ita vt Romulus coactus fuerit, relicta victoria ſemiparta ſe conuertere, & ad hoſtium victricem partem contendere. Sabinorum igitur ea pars quæ laborabat, iam æquo marte pugnabat, poſtquam diſceſſit illa manus militum qui cū Romulo erant. Omne autem periculum in ipſum Curtium, & in eius commilitones victores eſt conuerſum, atque aliquantiſper Sabini Romanorum impetum ſuſtinentes, egregiè pugnarunt: ſed quum multi poſtea in eos confluerent, aciem inclinarunt, & ſe in ſua caſtra incolumes receperūt. Curtius enim diligenter impediuit, ne hoſtis ipſos perturbatos inſequeretur, & effecit vt ſenſim pedem tutò referrent. Ipſe enim pugnabat, & Romuli impetum excipiebat, atque graue & præclarum certamen inter ipſos duces, qui ſibi inuicem occurrerant, cōmiſſum eſt. At Curtius, iam exanguis & telis ſaucius pedetentim recedebat, eúmque à tergo palus profunda excepit, quam circumire ipſi difficile erat, vndique hoſtibus circumfuſis; tranſire verò non poterat, tum ob cœni copiam, quæ erat in ſtagnis circum circa, tum ob aquæ profunditatem, quæ in eius medio erat.

erat. Itaque quum ad hanc acceſſiſſet, armatus ſe in aquam coniecit. At Romulus quia ſperabat eum breui in palude periturum: ſimul etiam quia nō poterat eum perſequi per multum cœnum & aquā profundam, in alios Sabinos impetum conuertit. Curtius verò, diu luctatus, tandem ex palude cum ipſis armis euaſit, & in caſtra abductus eſt. Iſte locus iam terra congeſta eſt repletus: adhuc tamen ob illum caſum vocatur Curtius lacus, qui fermè in medio Romanorum foro eſt. Romulus verò alios perſequens, quū iam ad Capitolium acceſſiſſet, & in magnam ſpem veniſſet arcis capiendæ, præter alia vulnera, quibus erat fatigatus, maximo etiam ictu ſaxi de locis ſuperioribus in eius tempora delati ſauciatus, ſemimortuus à proximis ſublatus eſt, & in vrbē relatus. Romanos autem timor inuaſit, quod non viderent amplius ducem ſuum: & eorum dextrum cornu verſum eſt in fugam. Qui vero in læuo cùm ipſo Lucumone inſtructi erant, aliquandiu *hoſti* reſtiterunt, quod ipſorum animos confirmaret dux rebus bellicis clariſſimus, qui in hoc prælio plurima egregia facinora edidit: ſed poſtquam & ipſe per latus traiectus, viribus Sabinorum iam deficientibus, cecidit, ne ipſi quidem *in pugna* perſtiterunt: ſed poſtea omnes in fugam ſunt verſi, & Sabini audacter eos vſque ad vrbem ſunt perſequuti: ſed quum iam ad portas accederent, repulſi ſunt. Nam iuuentus cui rex murorum cuſtodiam commiſerat, in eos eruptionem fecit: & quum ipſe quoque Romulus (iam enim ex vulnere melius ſe habebat) celeritate quanta maxima potuiſſet, in eos eruptionem feciſſet, confeſtim certaminis fortuna conuerſa. & valde mutata eſt. Qui enim fugiebant, vbi ex inſperato ducem ſuum viderunt, receptis ex recenti metu animis, ordines inſtaurarunt, & ſine vlla mora manus cum hoſte conſeruerunt: qui verò tunc intra mœnia ſe contine-

bant, & qui exiſtimabant fieri nulla ratione poſſe, quin vrbs ſua per vim caperetur, poſtquam mutationem tam repentinam,& præter omnem opinionem viderunt,ſuæ ſaluti conſulere cœperunt. Difficilis autem erat illis receptus in caſtra,quia eos è loco ſuperiore , & per viam cauam hoſtes perſequebantur : atque in hac fuga ingens eorum cædes facta.Quum igitur ita illo die æquo marte certaſſent, & in caſus inopinatos vtrique incidiſſent, ſole iam ad occaſum vergente,diremptí ſunt.Diebus verò ſequentibus Sabini conſultare cœperunt,vtrum copiæ domum eſſent reducendæ , agro hoſtili pro viribus vaſtato, an nouus exercitus domo eſſet accerſendus, & in bello conſtanter perſeuerandum , donec præclariſſimum finem victores ei imponerent. Graue enim illis videbatur,cum dedecore re infecta redire, & manere,re nulla ſibi ſuccedente, vt ſperauerant. De compoſitione verò cum hoſtibus agere (qua ſola ratione exiſtimabant ſe honeſtè bello liberari poſſe)non ſibi potiùs quàm Romanis conuenire arbitrabantur. Romani verò,non minus quàm Sabini, imò etiam magis hærebant , dubitantes quidnam facturi eſſent. Neque mulieres reddere volebant, neque retinere : rati ex altero quidem hoc ſequuturum,vt victos ſe faterentur , & quæuis alia imperata facere cogerentur:ex altero verò , vt multa & grauia viderent,& agri vaſtationem, & iuuentutis fortiſſimæ cædes , &, ſi de amicitia *& pace* cum Sabinis egiſſent,ſe nullas æquas conditiones impetraturos arbitrabantur,cùm ob alias multas cauſas, tum verò præcipuè , quòd in ſuperbo hoſte nihil moderati , ſed omnia grauia ſint erga aduerſarium, qui ſe ad comitatis officia conuertit. Dum autem hæc vtrique ſecum cogitantes , & neutri aut initium prælij facere, aut de pace agere audentes multum tempus terūt,Romanorum vxores, quæ ex gēte

Sabina

Sabina erant (quarum cauſa bellum illud conflatum fuerat) quum in vnum locum remotis viris conueniſſent, & inter ſe colloquutæ fuiſſent, decreuerunt vtróſque ad fœdus & amicitiam inuitare. Quæ autem huius rei author fuit, & quæ iſtud conſilium mulieribus illis dedit, Herſilia vocabatur, quæ genere non obſcuro inter Sabinos erat. Hanc autem alij aiunt, iam nuptam, cum aliis puellis tanquam virginem raptam fuiſſe: ſed qui proximè ad veritatem accedunt, eam ſponte cum filia in vrbe remanſiſſe tradunt: raptam enim fuiſſe illius quoque filiam vnicam. Quum igitur hæ mulieres hoc conſilium iniiſſent, in ſenatum venerunt, & impetrata dicendi copia, prolixa oratione ſunt vſæ, petentes vt ſibi cum eorum venia ad cognatos exire liceret: dicebant enim ſe in certiſsimam ſpem veniſſe, duas illas gentes in vnam contrahendi & amicitiæ inter vtranque cõciliandæ. Hæc quum audiſſent regis aſſeſſores, vehementer lætati ſunt, & exiſtimarunt in rebus perplexis ſolam hanc eſſe rationem qua inde ſe expedirent. Poſtea tale ſenatuſconſultum factum eſt, vt quotquot gentis Sabinæ liberos haberent, his liceret, relictis filiis apud maritos ſuos, legationem ad ſuos gentiles obire: quæ verò plurium liberorum eſſent matres, ſecum adducerent eorum partem quantamcunque voluiſſent, & darent operam vt inter has gẽtes amicitiam conciliarent. Poſtea egreſſæ ſunt veſte lugubri indutæ & earum nonnullæ infantulos ſecum ferentes. Quum autem ad Sabinorum caſtra veniſſent lugentes, & ad omnium genua ſe proſternentes, magnam hominibus ipſas ſpectantibus miſericordiam commouerunt, neque quiſpiam lachrymas continere potuit. Et concilio ex ſenatus primoribus earum cauſa conuocato, rege iubente eas aduentus ſui cauſam exponere, tunc Herſilia illius conſilij autor, & eius legationis princeps, oratione

prolixa, & affectuum ad eliciendam miſericordiam plena, vſa eſt: ſuppliciter petens vt ſibi, quarum cauſa hoc bellum ſuſceptum eſſe dicebant, deprecantibus pro viris pacem concederent. Quibus verò conditionibus illum eſſet dirimendum, ipſos duces in vnum coeuntes pro arbitrio decreturos, ad communem vtilitatem ſpectantes. Atque his dictis omnes vnà cum ſuis liberis ad regis genua acciderunt, & proſtratæ iacuerunt: donec qui aderant eas à terra erexerunt, promittẽtes ſe facturos omnia quæ æqua eſſent, & quæ fieri poſſent. Ac mox, quum eas ex concilio excedere iuſſiſſent, conſultatione inter ſe habita pacem faciendam eſſe decreuerunt. Ac primùm quidem induciæ inter has gentes factæ: deinde regibus coeuntibus, amicitia etiam facta, & fœdus ictum eſt. Quæ verò illi inter ſe pacti fuerunt, & quorum confirmandorum cauſa iuſiurandum interpoſuerunt, hæc ſunt: vt Romulus & Tatius eſſent Romanorum reges, pari poteſtate & pari honore fruentes: vrbs verò vocaretur à conditore, idem Romæ nomen ſeruans, & vnuſquiſque ciuis, Romanus vt antè, appellaretur, ſed vniuerſi à Tatij patria, communi appellatione comprehenſi, Quirites vocarentur: & qui de Sabinis vellent, Romæ degerent, & communicatis vtrinque ſacris, in tribus & curias diſtribuerentur. Hæc quum iuraſſent, & aras ad fœdus faciendum erexiſſent, in media fermè via, quæ ſacra vocatur, permixti inter ſe ſunt, atque cæteri duces cum copiis domum redierunt. Sed Tatius rex & cum eo tres viri illuſtriſſimi Romæ remanſerunt, & honores habuerunt, quibus eorum poſteritas adhuc fruitur, Valerius Voleſius, & Tallus cognomine Tyrannus, & poſtremus Metius Curtius, qui armatus paludem tranauerat. Quibuſcum permanſerunt & alij cognati, & clientes, non inferiores numero ipſis indigenis.

6 ¶REBVS autem compoſitis, viſum eſt regibus, quando ipſa multitudo non parum creuiſſet, duplicare patriciorum numerum, allectis in eum ordinem præter illuſtriſsimas familias totidem de colonis nouis quot erant priores, quos & ipſos patricios vocarunt, ex quibus centum viros curiarum ſuffragiis creatos ad veterem ſenatorum numerum addiderunt, atque in his quidem ferè omnes hiſtoriæ Romanæ ſcriptores conſentiunt: ſed pauci quidam de numero adſcriptorum ſenatorum variant: non enim centum, ſed quinquaginta in Senatum allectos fuiſſe aſſerunt. De honoribus autem quos reges mulieribus dederunt, quòd inter ſe amicitiam conciliaſſent, inter omnes Romanos ſcriptores non conuenit. Eorum enim alij tradunt reges cùm alia multa, eáque magna mulieribus largitos, tum etiam curias, (quæ erant triginta, vt dixi) de ipſarum nomine nominaſſe: tot enim fuiſſe mulieres quæ legationem obierant. Sed Terentius Varro hac in parte illis non aſſentitur, aſſerens iam multò antè à Romulo hæc nomina curiis impoſita fuiſſe, quum primum multitudinem diuiſit, partim quidem ab ipſis ducibus deſumpta, partim verò ab antiquis patriis. Mulieres verò quæ legationem obierant, fuiſſe non triginta, ſed quingentas & triginta, tribus demptis. Et exiſtimat veriſimile non eſſe, reges tot mulieribus honorem ereptum paucis quibuſdam ſolis conceſſiſſe. Sed hæc neque ſilentio præterire, neque prolixiore quàm par erat, oratione perſequi viſum eſt mihi. DE CVRIBVS autẽ, ex qua vrbe Tatius eiúſq; ſocij venerãt (ipſa enim narratio poſtulat, vt de his etiã, qui & vnde eſſent dicam,) hæc accepimus. In agro Reatino, quo tẽpore Aborigines eum tenebant, virgo quædam indigena, clariſſimo genere prognata, choreas ducens in templum Enyalij ingreſſa eſt; Enyalium autem Sabini & Romani ab illis edocti, Quirinum ap-

pellant: nihil tamen certi afferre poſſunt, vtrum ſit Mars, an alius quis qui eoſdem honores habeat. Alij enim arbitrantur de vno deo bellicorum certaminũ præſide vtrunque nomen dici: alij verò, hæc nomina duobus diis bellatoribus tribui. Illa igitur puella in templo huius dei ſaltans, repentè diuino numine afflata eſt, & relicta chorea, in dei adytum ſe curſu proripuit: deinde (vt omnes credunt) à deo compreſſa & grauida facta, peperit filium nomine Modium cognomine Fabidium: qui quum ad virilem ætatem perueniſſet, formam non humanam, ſed diuinam habebat, & omnium in rebus bellicis clariſſimus fuit: cúmque cepit deſiderium vrbis de ſuo nomine condendæ. Coacta igitur magna accolarum manu perexiguo temporis ſpatio vrbem, cui nomen Cures, condidit, vt nonnulli produnt, à Deo ex quo eũ ortum eſſe rumor erat, nomine vrbi impoſito: ſed, vt alij ſcribunt ab haſta, haſtas enim Sabini vocant Cures. Atque hæc quidem Terentius Varro ſcribit. At Zenodotus Træzenius hiſtoricus tradit, Vmbrorum gentes indigenas, primùm quidem habitaſſe in eo agro, qui Reatinus vocatur, inde verò expulſos à Pelaſgis, in hunc agrum veniſſe vbi nunc habitant, & gentis nomine vnà cum ipſis ſedibus mutato, Sabinos pro Vmbris appellatos. At Porcius Cato nomen Sabinorum genti inditum fuiſſe ait à Sabino, filio Sami, qui erat loci illius genius. Hunc autem Samum à nõnullis vocari Dium Fidium. Primas autem eorum ſedes aſſerit fuiſſe vicum quendam nomine Teſtrinam, ſitum propè vrbem Amiternum, vnde Sabinos profectos, in agrum Reatinum irruptionem feciſſe *dicit*, vbi tunc Aborigines ſimul habitabant: & Cotynas, vrbem eorum nobiliſſimam, armis captam tenuiſſe. Ex agro autem Reatino coloniis miſſis, cùm alias multas vrbes condidiſſe, quas immunitas incolebant, tum etiam eam quæ Cures vocatur. Agrum autem occupaſſe

paſſe diſtantem ab Adriatico mari circiter ducenta & octoginta ſtadia, à Tyrrheno circiter ducenta & quadraginta. Eius autem longitudinem mille ſtadiis paulò minorem eſſe tradit. Eſt autem etiam alia opinio de Sabinis in illius regionis hiſtoriis. Aiunt enim Lacedæmonios cum illis habitaſſe, quo tempore Lycurgus, tutor Eunomi fratris filij, leges Spartanis condidit. Nonnullos enim, illam legum ſeueritatem moleſtè ferentes, & ab aliis ſecedentes, ex vrbe omnino exceſſiſſe. Deinde, longo maris tractu enauigato, diis vouiſſe (deſiderium enim qualiſcunque terræ eos ſubiiſſe) quò terrarum primùm appuliſſent ſe ibi habitaturos. Delatos autem ad campos Italiæ, qui Pomptini vocantur, & agrum, quò primùm appulerant, Feroniam vocaſſe, ab ipſa maris nauigatione, in qua ipſis contigerat, vt huc illuc ferrentur, & deæ Feroniæ templum erexiſſe: cui vota nuncuparant, quam iam vnius literæ immutatione Faroniam vocant. Inde autem profectos nonnullos eorum cum Sabinis habitaſſe: & propterea multa eorum inſtituta eſſe Laconica, præcipuè verò belli ſtudia & frugalitatem, & in omnibus vitæ officiis duritiem. Atque hæc de Sabinorum origine ſufficiunt. CAETERVM, Romulus & Tatius ſtatim vrbem auxerunt, additis illi aliis duobus collibus, Quirinali & Cælio: & diuiſis ſedibus ita vt aliæ ab aliis eſſent ſeparatæ, vterque in propriis regionibus ſeorſum degebant. Romulus enim tenebat Palatium & montem Cęlium, is enim Palatio eſt contiguus. Tatius verò Capitolium, quod etiam ab initio occuparat, & collem Quirinalem. In planitie autem quæ Capitolio ſubiacet, exciſa ſylua, quæ in ea erat, & maxima ex parte ſtagno, quod propter illius loci concauitatem abundabat aquis, quæ de vicinis montibus eò confluebant, terra congeſta repleto, forum conſtituerunt, quo ad hanc vſque diem Romani vtuntur. Et hic habebant concilia, in Vulcani tem-

plo, quod parum ſupra forum eminet, de rebus ad rempublicam pertinentibus agentes. Et templa erexerunt, aráſque conſecrarunt, quas in prælijs vouerant dijs: Romulus quidem, Ioui Statori, ad portam quæ vocatur Mugonia, quæ à via ſacra ad Palatium ducit: quòd deus eius precibus exauditis exercitus ſugam ſtitiſſet, &, vt ad vim propulſandam ſe conuerteret, effeciſſet. Tatius verò & Soli & Lunæ, & Saturno Rheę, præterea Veſtæ, & Vulcano, & Dianæ, & Marti, & dijs alijs quorum nomina græco ſermone efferre difficile eſſet: & in omnibus curijs Iunoni Quiritiæ menſas dicauit, quæ ad hanc vſque ætatem extant. Annos igitur quinque ſimul regnarunt in nulla re diſcordes, quo temporis ſpatio communibus auſpicijs contra Camerinos expeditionem ſuſceperunt. Camerini enim, quum latrocinia exercerent, & eorum agros valde vaſtarent, non conueniebant tamen ad cauſam dicendam, licet ſæpe euocati fuiſſent, quos quum acie viciſſent (cum illis enim conflixerant) & poſtea eorum vrbe expugnata, per vim cepiſſent, armis ſpoliarunt, & tertia agri parte mulctarunt: quem quum illi iterum infeſtarent, tertio die eductis copijs, & fuſis fugatíſque illis, res omnes eorum ſuis militibus diſtribuerunt: ipſis verò hominibus permiſerunt, vt quotquot vellent, Romæ habitarent. Erant autem circiter quatuor millia hominū, quos in curias diſtribuerunt, & eorum vrbem coloniam Romanam fecerunt. Albanorum autem colonia erat Cameria, multis annis ante Romam condita. Olim autem fuit Aboriginum valde nobile domicilium. SEXTO autem anno ciuitatis principatus ad vnum Romulum rediit, extincto Tatio, per inſidias, quas, communi conſenſu Lauinienſium, optimates ei tali de cauſa ſtruxerunt. Quidam ex Tatij amicis cum prædatorum manu, facta in agrum Lauinienſem excurſione, multas res eorum rapuerant, & pecoris

coris greges abegerant: horum autem qui opem tulerant, alios trucidarunt, alios ſauciarunt. Quum autem legati ab illis qui iniuriam acceperant, miſſi fuiſſent, & ſibi ſuum ius tribui poſtularent, Romulus æquum eſſe cenſuit vt maleficij autores iniuriam paſſis dederentur, vt ad ſupplicium abducerentur: at Tatius, amicorum cauſam defendens, indignum iudicabat aliquos ab inimicis *aliò* in iudicium vocari: præſertim verò ciues Romanos à peregrinis. Quare, iuſſit eos qui de iniuria ſibi illata querebantur, Romam profectos, iure cum aduerſariis diſceptare. Legati igitur quum nihil æqui impetrare potuiſſent, indignabundi diſceſſerunt. Illos autem ſequuti quidam Sabini irati, in ipſa via confidentes (nox enim eos oppreſſerat) dormientes inuaſerunt, & pecuniis ſpoliarunt, & quotquot deprehenderunt adhuc iacentes in cubilibus, iugularunt. Qui verò inſidias eorum ſtatim præſentire & euadere potuerunt, in vrbem *ſuam* redierunt. Poſteatam è Lauinio quàm ex multis aliis ciuitatibus legati miſſi ſunt, qui de violato iure gentium conquererentur, & bellum indicerent, niſi ius ſuum obtinerent. Ac Romulo quidem graue videbatur, (vt reuera erat) id quod legatis acciderat: idque expiatione matura egere exiſtimabat, quòd lex ſanctiſſima violata fuiſſet. Nec re diutius neglecta, quum animaduertiſſet Tatium hoc parui facere, ipſemet comprehendit homines huic piaculo obnoxios, & vinctos legatis abducendos tradidit. Tatium verò ira ob iſtam contumeliam ſubiit, qua ſe à ſuo regni ſocio affectum aiebat, ob illorum hominum deditionem: ſimul etiam commotus eſt miſericordia eorum qui abducebantur: nam & quidam eius cognatus huic piaculo obnoxius erat. Atque ſtatim militibus ſtipatus, eos qui abducebantur, eripuit. Non multo autem pòſt (vt nonnulli aiunt) cum Romulo profectus Lauinium ſacrificij cauſa,

quod diis patriis oportebat pro ciuitatis ſalute à regibus fieri, facta in eum conſpiratione, à legatorum cæſorum amicis & affinibus, ad ipſam aram cultris culinariis, & verubus magnis percuſſus, cecidit. Sed, vt Licinius ſcribit, quum neque cum Romulo, neque ſacrorum cauſa eò iuiſſet, ſed ſolus ſuaſurus læſis, vt irã in ſontes remitterent, plebe ęgrè ferente quòd illi viri ſibi dediti non fuiſſent (vt & Romulus æquum eſſe cenſuerat, & ipſe Romanorum ſenatus decreuerat) & ab hominum cæſorum cognatis, magna manu, facto in eum impetu, quum non poſſet amplius effugere præſentem vindictam, lapidibus ab illis obrutus interiit. Hic igitur fuit finis Tatij, qui tres annos bellum cum Romulo geſſerat, & cum eo quinque regnarat. Romam autem delatus honorifico funere ſepultus fuit, & quotannis ciuitas publicè eius manibus fecit inferias. Romulus autem, denuo ſolus principatum adeptus, piaculum illud legatorum cæſorum expiauit, illis omnibus qui id ſcelus perpetrarant, aqua & igne interdicens. Omnes enim ſtatim poſt Tatij mortem ex vrbe fugerant. Et Lauinienſes, qui conſpirarant in Tatium, à ciuitate deditos in iudicium *ad ſuum tribunal* vocauit: ſed quum æqua dicere viderentur, quod nimirum vim vi repuliſſent, crimine liberauit. His autem peractis exercitum duxit contra Fidenas, vrbem quadraginta ſtadia à Roma diſtantem, quę tunc & magna, & hominum frequentia abundans erat. Quum enim commeatus Romam nauigiis fluuialibus veheretur, quem Cruſtumerini Romanis fame laborantibus miſerant, Fidenates magna manu impetu facto in nauigia, & commeatũ diripuerunt, & nonnullos, qui opem tulerant, interfecerunt. Et quum pœnę à noxiis repeterentur, nullas dederunt. Quas ob cauſas indignatus Romulus, in eorum agrum cum ingentibus copiis irruptionem fecit, & pręda ingenti potitus, ſuas copias domum reducere

ducere parabat. Sed quum Fidenates copias in eum eduxiſſent, prælium cum ipſis commiſit. Acri autem prælio commiſſo, & multis hinc inde cæſis, Fidenates victi in fugam ſe dederunt. Ille verò veſtigia eorum ſequens, & tergo hærens, vnà cum ipſis fugientibus in vrbem *eorum* irrupit. Primo autem impetu vrbe capta, ſumpto ſupplicio de paucis illorum, & præſidio trecentorum virorum ibi relicto, & agri parte *iis* adempta, quam ſuis militibus diuiſit, hanc quoque vrbem Romanorum coloniam fecit. Erat autem Albanorum colonia eodem tempore quo Nomentum & Cruſtumerium condita: eiúſque coloniæ tres fratres duces fuerant, quorum maximus natu Fidenas condidit. Hoc autem bello confecto exercitum duxit in Camerinos, qui ſuos colonos adorti fuerant, quo tempore Romana ciuitas peſte laborabat. Quamobrem etiã maximè elati Camerini, & rati Romanorum gentem funditus hac calamitate extinctũ iri, colonos partim interfecerunt, partim ex oppido expulerunt. Quas ob cauſas Romulus eos vlturus, eorũ vrbe iterũ expugnata, defectionis autores interfecit, & militibus vrbem diripiendam conceſſit, & agri dimidia parte illis adempta, præter partem quæ prioribus colonis iã diſtributa fuerat, & ſatis firmo præſidio ibi relicto, ne quid noui amplius eius incolæ molirentur, ita demum exercitũ abduxit. Atque ex hac expeditione ſecundum triumphum egit, & ex manubiis quadrigas æreas Vulcano dicauit, & iuxta ipſas ſuã ſtatuam collocauit, cum rerum à ſe geſtarũ elogio græcis literis ſcripto. Tertium bellum geſſit cũ Veientibus Hetruſcorum populo, cuius vrbs tunc erat potentiſſima, & ab vrbe circiter centum ſtadia diſtabat. Sita autem erat in excelſa & prærupta rupe, Athenarum magnitudine. Veientibus autem belli prætextus fuit Fidenarum expugnatio. Quare miſſis legatis iubebant Romanos ex vrbe præſidium e-

ducere, & agrum quem Fidenatibus ereptum tenebant, ſuis priſtinis dominis reſtituere. Quòd quum impetrare nõ poſſent, profecti cum ingenti exercitu, prope Fidenas in loco occulto caſtra poſuerunt. Quũ autem Romulus præſéſiſſet eos egreſſos, ipſe quoque firmiſſimum exercitum eduxit, & Fidenis paratus, hoſtem expectabat. Rebus autem omnibus ad certamen paratis, vtrique progreſſi in planitiem manus conſeruerunt, & ad multum diem fortiter pugnantes perſtiterũt, donec nox interuẽtu ſuo incerta victoria eos diremit, atque tunc quidem ab illis ita pugnatum eſt. Non multo autem poſt altero prælio cõmiſſo, Romani *ſui* ducis prudentia vicerunt, qui noctu mõtẽ quẽdã occuparat, non lõgè ab hoſtium caſtris diſtantem, & ibi fortiſſimas tam equitum quàm peditũ copias, quæ recens ex vrbe venerant, cúmque ſequutæ fuerant, in inſidiis collocarat. Quum autem vtrique in planitiem conueniſſent, & eodem modo pugnarent, poſtquam Romulus ſignum dedit illis qui in monte erant, *tunc* qui inſidias hoſti ſtruxerant, clamore ſublato, à tergo in Veientes impetum fecerunt, & ipſi recentes *ac integri* facta impreſſione in homines iam defeſſos, breui temporis ſpatio eos in fugã verterũt. Pauci verò eorum in prælio ceciderunt: ſed plerique in Tiberim (nam iuxta Fidenas fluit) ſe proijcientes, flumẽ tranatuti, interierunt: etenim ſauciati, & labore grauati, id tranare non potuerunt. Alij vero etiam nandi imperitia, præ metu animo perturbato, periculum non conſiderantes, in ipſis *gurgitis* vorticibus perierunt. Si igitur Veientes agnouiſſent ſe primum mala iniſſe conſilia, & in poſterum quieuiſſent, nequaquam maiorem cladem accepiſſent. Iam verò prælio redintegrato, ſe belli ſuperioris offenſiones ſarcire poſſe ſperantes, & ſi maioribus copiis Romanos adorti fuiſſent, facilè ſe bello ſuperiores fore exiſtimantes, quum magnum ex ſuis ciuibus exerci-

xercitum conſcripſiſſent, & auxilia ab eiuſdem gentis populis, ex fœderum pactis, aduenissent, iterum contra Romanos copias duxerunt. Itaque alterum atrox prælium prope Fidenas commiſſum eſt, in quo Romani ſuperiores fuerunt multis Veientibus cæſis, & longè pluribus captis. Capta etiam fuerunt eorum castra pecuniis & armis & ſeruis referta, & naues fluuiales onuſtæ magno commeatu, interceptæ, in quibus captiuorum turba Romam per fluuium delata eſt. Iſte autem tertius triumphus, quem Romulus egit, prioribus longè fuit magnificentior. Nec multo poſt, quum legati Veientium pacem petitum veniſſent, poſtulaſſentque vt ſibi delictorum venia daretur, Romulus illis hanc irrogauit mulctam, vt Romanis agrum Tiberi contiguum darent, qui ſeptem pagi vocantur: & à Salinis abſtinerent, quæ ſunt ad fluminis oſtia: néve quid noui molirentur, fidem darent, adductis quinquaginta obſidibus. Quum autem Veientes hæc omnia æquo animo attuliſſent, *Romulus* fœderis cum ipſis in centum annos icti conditiones in columnis incîdit. Captiuos verò, qui ad ſuos reuerti voluerunt, nullo pretio pro iis redimendis accepto, dimiſit. Illos verò qui in vrbe remanere maluerunt, quorum numerus longè maior fuit quàm aliorum, ciuitate donatos in curias diſtribuit, & ipſis agrum, qui erat cis Tiberim ſortitò diuiſit. Atque hæc ſunt bella quæ Romulus memoratu digna geſſit. QVOD autem nullam præterea vicinam gentem ſubegerit, mors ſubita (qua ille rebus bellicis adhuc florens ſublatus eſt) in cauſa videtur fuiſſe: de qua multa eáque varia traduntur. Qui igitur fabuloſiora de eo produnt, aiunt eum concionantem in caſtris, repentè cœli ſerenitate in atram caliginem mutata, & ingenti tempeſtate cum fragore coorta, ex hominum conſpectu ſublatum, & à Marte patre ſuo eum ſublimem abreptum

credunt. Qui verò proximè ad veritatem accedunt, à ſuis ciuibus cæſum tradunt. Cædis autem eius hanc cauſam afferunt, quòd obſides, quos à Veientibus acceperat, præter morem ſine communi totius populi conſenſu, dimiſiſſet: quòdque non amplius pari comitate tractaret veteres ciues & adſcriptitios: ſed illos quidẽ in maiori pretio haberet, eos verò qui adſciti fuerant, deſpiceret. Præterea eius crudelitatem in deliquentium ſuppliciis, eiúſque arrogantiam, *cadis cauſam fuiſſe dicunt*. Quoſdam enim ciues Romanos accuſatos, quòd in vicinorum agro latrocinia exercuiſſent, viros neque ignobiles, neque paucos, de ſaxo præcipites dari iuſſit, ipſe ſolus ea pœna ſine aliorum conſenſu illis irrogata: ſed præcipuè quòd iam grauis & arrogans eſſe, & imperium non regiè, ſed tyrannicè exercere videretur. Ob has igitur cauſas aiunt patricios, conſpiratione in eum facta, cædis conſilia iniſſe: facinus autem in ſenatu patraſſe, & eius corpore diſcerpto ne cadauer appareret, egreſſos occultaſſe, ſub veſtibus quod quiſque eius fruſtum habebat, poſteáque clam terra iniecta texiſſe. Alij verò aiunt, eum concionantem à nouis ciuibus robuſtis cæſum: illos autem tum cædem aggreſſos fuiſſe, quum nimirum tenebræ obortæ ſunt, diſperſa populi concione, & duce à ſuis ſatellitibus deſtituto. Propterea etiam aiunt, eum diem quo clades illa accidit, à turbæ *populique* fuga, *populi fugium* nominatum, & ad noſtra vſque tempora *ita appellatum*. Iis autem qui mortales *in deos referunt*, & animas illuſtrium virorum in cœlum tollunt, ea quæ diuinitus in illius viri & ortu & obitu acciderunt, videntur occaſionem non paruam talis opinionis præbuiſſe. Nam & dum vis eius matri afferretur, ſiue ab aliquo homine, ſiue à deo, aiunt totius ſolis defectionem factam, & interdiu terras omnes tenebris, quæ nocturnis omninò ſimiles erant, tectas fuiſſe: &, quum obiit

obiit, idem accidiſſe ferunt. Romulus igitur, Romanæ vrbis conditor, qui ab illis primus rex creatus eſt, hunc exitum vitæ habuiſſe fertur. Nec vllos liberos reliquit, regno per triginta & ſeptem annos potitus: & quinquageſimum & quintum ætatis annum agens. Iuuenis enim admodum principatum eſt adeptus, natus decem & octo annos, vt omnes qui res eius memoriæ prodiderunt, vno conſenſu tradunt.

7 ¶ ANNO ſequenti nullus Romanorum rex creatus eſt, ſed magiſtratus quidam, quem vocant interregem, reipublicæ curam geſſit, qui in hunc modum creabatur. Ducenti patres conſcripti, ex quibus ſenatum à rege Romulo conſtitutum diximus, in decurias diſtributi, decem viris, quibus primis ſors obtigiſſet, ſummum reipublicæ imperium ſorte committebant. Illi verò non omnes ſimul imperabant, ſed per vices vnuſquiſque quinque dies: quibus diebus & faſces, & reliqua regiæ poteſtatis inſignia habebant. Qui autem primus imperio functus erat, id ſecundo tradebat: & ille tertio: idque deinceps vſque ad vltimum fiebat. Tranſacto autē præſcripto quinquaginta dierum ſpatio, quo illi decem primi regnarant, alij decem eum magiſtratum accipiebāt, & ab illis rurſus alij. Deinde viſum eſt populo decemuirale imperium abrogare, quòd ægrè ferret *tam crebram* poteſtatum mutationem: quia nec eadem omnibus voluntas, nec idem ingenium erat. Tunc igitur Patres, populo ad concionem tributim & curiatim conuocato ipſi de reipublicæ forma conſultare permiſerunt, vtrum regi an magiſtratibus annuis reipublicæ adminiſtrationem vellet committere. Populus tamen eam optionem ſibi non vindicauit: ſed eius rei cognitionem ad ſenatum reiecit, [illegible]ter admiſſurus vtrumcunque reipublicæ adminiſtrandæ genus illi approbaſſent, & in eo acquieturus. Illis verò omnibus

viſum eſt regem creare: ſed ex vtro ordine rex iſte creandus eſſet, inter eos non conueniebat. Eorum enim alij cenſebant ex veteri patrum numero eum creandum, qui reipublicæ adminiſtrationem eſſet habiturus: alij verò ex ijs qui poſtremùm in ſenatum aſcripti fuerant: quos nouos appellabant. Sed poſt longam contentionem, tandem conuenit inter eos his conditionibus, vt horum duorum alterum fieret, *vt nimirum* vel veteres ſenatores nullum regem de ſuo numero crearent, ſed ex aliis quem maximè idoneum iudicarent: vel noui hoc ipſum facerent. Veteres ſenatores eam conditionem acceperunt, & poſt longã deliberationem inter ſe habitam, hæc decreuerunt. Quando ipſi ex conditionibus à regno arcerentur, nulli ſaltem inſidiatorum committendum imperium: ſed quærendum aliquem externum, & neutrarum partium fautorem, vt hoc potiſſimùm modo omnis ſeditionis materia tolleretur: eúmque regem creandum. Itaque hoc inito conſilio regem deſignarunt quendã hominem Sabinum, filium Pompilij Pomponis, viri illuſtris, nomine NVMAM, (poſterior autem ſyllaba producta graui accentu eſt notãda) ætate ea quæ ſolet eſſe prudentiſſima, (nam non multum aberat à quadrageſimo anno) & formæ dignitate planè regia præditum. Ob ſapientiã autẽ maxima eius erat gloria non ſolùm apud Quirites, ſed etiam apud vicinos populos. Quũ igitur hoc ipſis placuiſſet, populum ad concionẽ conuocarunt, & qui tunc Interrex eorum erat, in medium progreſſus, dixit omnes patres communi conſenſu rempublicã regi committẽdam cenſuiſſe, ſe verò huius cognitionis arbitrũ ad quem regis creandi poteſtas delata fuiſſet, regem ciuitatis, Numam Pompilium eligere. Itaque poſtea legatos de patriciorũ ordine delectos miſit, vt virum illum ad regnum accipiendum adducerent, anno tertio decimę ſextę olympiadis, qua victor in ſtadio fuerat Pythagoras Lacon.

Lacon Atque hactenus quidem non poſſum vlla in re contra illos dicere qui hiſtoriam de hoc viro in lucem ediderunt:ſed in ſequentibus quid ſit dicendum dubito. Multi enim ſcripſerunt, Numam Pythagoræ diſcipulum fuiſſe:&, quo tempore à Romanis rex deſignatus fuit, Crotone fuiſſe, & ibi philoſophiæ operam dediſſe. Sed tempus ætatis Pythagoræ cum his rationibus pugnat: non enim paucis annis, ſed quatuor integris ætatibus Pythagoras ipſo Numa poſterior fuit, vt ex publicis hiſtoriis accepimus. Iſte enim circiter mediam decimam ſextam olympiadem Romanorum regnum eſt adeptus: Pythagoras verò poſt quinquageſimam olympiadem in Italia habitauit. Sed aliud iſto validius argumentum afferre poſſum, vt demonſtrem temporum ſupputationem non conuenire cum hiſtoriis de hoc viro ſcriptis: quia quo tempore Numa ad Regnum à Romanis vocatus eſt, nondum erat vrbs Croto. Quadriennio enim integro poſt regnum Romanorum à Numa acceptum, Myſcelus eam condidit, anno tertio decimæſeptimæ olympiadis. Fieri igitur non poteſt vt Numa cum Pythagora Samio, qui quatuor poſt ætatibus floruerit, philoſophiæ operam dederit, atque manſerit Crotone (quæ nondum erat condita) quum Romani ipſum ad regnum vocarunt. Sed videntur, qui vitam ipſius ſcripſerunt, (ſi modò ſuam cuique ſententiam aperire licet) pro confeſſis hæc duo accepiſſe, Pythagoræ habitationem in Italia, & Numæ ſapientiam (omnes enim vno ore fatentur virum illum ſapientem fuiſſe) hæcque coniunxiſſe, & feciſſe Numam Pythagoræ diſcipulum: non inquirentes vlterius in eorum vitas, an vterque iiſdem temporibus floruerit: id quod ego iam feci. Niſi fortè quis alium Pythagoram ſapientiæ doctorem hoc Samio antiquiorem fuiſſe dicat, cum quo Numa conſuetudinem habuerit. Sed neſcio quomodo hoc ille probare poſſet,

præſertim quum nullus ſcriptor memoratu dignus aut Romanus, aut Græcus(quod ego ſciam)hoc memoriæ prodiderit. Sed de his hactenus. Cæterùm, Numa, quum veniſſent hi legati qui ipſum ad regnum vocabant, principiò quidem illis reſtitit, & diu in eadem ſententia permanſit, repugnans ne regnum acciperet. Sed quum fratres inſtarent precibus, & tandem ipſe quoque pater tantum honorem vltrò oblatum minimè reiiciendum cenſeret, ipſis aſſenſus eſt, regémque ſe creari eſt paſſus. Quum autem Romani hæc ex legatis audiſſent, antequam virum illum præſentem viderent, maximo eius deſiderio flagrare cœperunt, exiſtimantes hoc eſſe ſatis firmum argumentum eius ſapientiæ, quòd, quum cæteri regnum ſupra modum in pretio haberent, & in eo ſummam ſuæ felicitatis ponerent, id ille ſolus, vt rem vilem, & penitus aſpernandam contemneret. Illi autem aduentanti, dum adhuc in ipſo itinere eſſet, obuiã proceſſerunt cũ multis laudibus & gratulationibus aliiſque honoribus in vrbem proſequentes. Poſtea verò cõcione cõuocata, in qua de eo tribus curiatim ſuffragia tulerũt, quum ipſi patres plebiſcita rata feciſſent, & poſtremò ipſi quoque augures diuinitus ſigna fauſta apparuiſſe renũtiaſſent, regnũ accepit. Romani aiunt hunc virũ nullam expeditionem feciſſe, ſed pietati ac iuſtitiæ deditum, in pace omne ſui regni tẽpus trãſegiſſe, & optimis inſtitutis ciuitatẽ ornaſſe. Multa autem eáque admiranda de eo dicunt, referentes humanam *eius* ſapientiam ad deorum monita. Fabuloſè enim dicunt illi congreſſum fuiſſe cum quadam nympha Egeria, quæ illum aſſiduè regiam ſapientiam doceret, alij verò eam nõ nympham fuiſſe, ſed vnã Muſarũ. Atque hoc omnibus manifeſtum factum fuiſſe dicunt. Quum enim homines(vt veriſimile eſt) initio fidem illi non haberent, & exiſtimarent illum de numine ſermonem fictũ eſſe, *ferunt ipſum*, quũ vellet oſtẽdere

incredulis

incredulis hominibus apertum aliquod indicium ſuæ cum dea conſuetudinis, vt ſe ab illa edoctum hæc facere probaret, Romanorum multos probóſque viros in ædes vbi degebat vocaſſe, deinde quum iis qui eò venerant, ſuppellectilem vilem & domum omni alio apparatu malè inſtructam, quinetiam rebus omnibus ad conuiuium extemporaneum neceſſariis carentem oſtendiſſet, iuſſiſſe tunc quidẽ diſcedere, ſub veſperã verò eos ad cœnam inuitaſſe: ipſis verò ad horam condictam reuerſis, oſtendiſſe & lectos ſplẽdidos, & menſas poculis multis & elegantibus onuſtas, ipſiſque iuſſis diſcumbere, omnigenas epulas & cibos appoſuiſſe, quos nullus illius ſeculi homo tempore quantumuis longo facile paraſſet. Tunc autem Romanos & valde obſtupuiſſe ob varietatem rerum, quas videbãt, & ab illo tẽpore ſine vllo dubio exiſtimaſſe, deam aliquam cum eo conſuetudinem habere. Sed qui res omnes fabuloſas ex hiſtoria tollunt, Numam hæc quæ de Egeria dicebat finxiſſe dicunt, vt qui numen diuinum metuerent, facilius animum ad ſe aduerterent, & leges quas eſſet laturus, lubenter, vt à diis latas acciperent. Aiunt autem eum in his ſequutum eſſe exemplum Græcorum, Minois Cretenſis, & Lycurgi Lacedæmonij, ſapientiæ æmulatione impulſum, quorum alter quidem ſimulabat ſibi eſſe cum Ioue congreſſum, quare montem Dictæum frequentans vbi Iouem Cretenſes fingunt à Curetibus adhuc recens natum educatum fuiſſe, in ſacrum antrum aſcendebat, & leges ibi conditas in vrbem afferebat, quas ſe à Ioue accipere affirmabat. Alter verò Lycurgus profectus Delphos, ſe ab Apolline legum ferendarum rationem didiciſſe dixit. Accuratè igitur ſcribere de rebus fabuloſis, quæ ſcriptis ſunt proditæ, præcipuè verò de ijs quæ ad deos pertinent, quum hoc longa oratione indigere animaduertam, nunc miſſum faciam: ſed quæ bona Roma

ſa videtur mihi ex illius viri imperio percepiſſe, vt ex ipſorum domeſticis monumentis comperio, ea narrabo, vbi prius monuero quàm perturbatus eſſet reipublicæ ſtatus antequam ille ad regnum accederet. Poſt Romuli obitum, quum ſenatus omnem reipublicæ adminiſtrationem adeptus fuiſſet; & per integrum annum (vt dixi) eo principatu potitus fuiſſet, ipſi patres inter ſe diſſidere, & de principatu & iuris æquabilitate contendere cœperunt. Quotquot enim eorum erant ex numero Albanorum, qui cum Romulo coloniam deduxerant, & in ſententiis dicendis & ſummis honoribus capiẽdis prærogatiuam ſe habere, ſéque à nouis colonis coli æquũ cenſebãt: quotquot verò ex nouis colonis poſteà in patrum ordinem relati fuerant, à nullo honore ſe arcendos eſſe exiſtimabãt, & *putabant* conditionem ſuam quàm cæterorũ deteriorem eſſe nõ debere: præcipuè verò quotquot erant Sabini generis, & qui ex fœdere quod Romulus cum Tatio fecerat, ſe iactabant à priſcis colonis ciuitate donatos, vt pari iure fruerentur, aut quiſ e parem gratiam illis retuliſſe, *dicebant.* Simul autem quòd ſenatus diſſideret, ipſa quoque clientium multitudo bifariam diuiſa, ſe vtrique factioni adiunxit. Erat autem & quædam plebis pars non parua, quæ nuper in ciuitatẽ recepta fuerat, quæ, quòd nullo in bello Romulum adiuuiſſet, ideo à duce neglecta nullam agri partem aut aliud commodum acceperat. Hæc ſine laribus, & mendica vagans, neceſſariò ipſis potentioribus erat inimica, & ad res nouandas paratiſſima. Numa igitur remp. tali tempeſtate iactatã nactus, primùm quidem egenos de plebe refecit, agri parte, quem Romulus quæſierat, illis diuiſa, præterea de publico agro exigua quadã portione ipſis data. Deinde, quum patriciis nullos honores ademiſſet quos ipſi vrbis conditores adepti fuerant, & nouis colonis alios honores pro his attribuiſſet, ita demũ eorum diſcordiam ſedauit. Quũ autẽ omnes populi ordines,

Digitized by Google

li ordines,vt muſici inſtrumenti ſonos inter ſe conciliaſſet,ita vt tantum ſibi reipub. commoda poneret ne ob oculos,& Quirinalem collem vrbis mœnibus ampliatis complexus fuiſſet(tunc .n.nondum muris cingebatur)tũ demum ad alia inſtituta animũ cõuertit, hæc duo agens,quibus ornatam rempublicam beatam & magnam fore exiſtimabat. Primùm quidem homines pietatem docens, deos videlicet omnium bonorum autores & cuſtodes humano generi eſſe: deinde iuſtitiam,per quam demonſtrabat, bonis diuinitus acceptis licere ipſis poſſeſſoribus honeſtè frui.

8 ¶ QVIBVS autem legibus quibúſque inſtitutis vtrumque horum fundarit,& ad tantum incrementum prouexerit,non omnia ſcribenda cenſeo,(quia vereor ne nimium prolixa ſit oratio:ſimul etiam quia video parum eſſe neceſſarium hæc Græcæ hiſtoriæ mandare:)ſed quæ præcipua ſunt, quæque poſſunt illius viri omne conſilium notum facere, ſummatim attingam, ducto initio à diuini cultus forma quam inſtituit. Quoſcunque igitur ritus aut leges à Romulo conſtitutas accepit, hæc omnia optimè ab eo conſtituta ratus, immota reliquit: quæcunque verò ab illo prætermiſſa arbitratus eſt, hæc de ſuo addidit.nam & multa ſacella dicauit diis, quibus nullus adhuc honor habitus fuerat: & multas aras & templa condidit, & dies feſtos vnicuique eorum attribuit:& ſacerdotes conſtituit, qui eorum curam gererent, & leges tulit de ſanctimonia, ceremoniis, expiationibus, aliiſque diuinis cultibus & plurimis honoribus, quot nulla aut Græca aut barbara ciuitas habet: ne illæ quidem ciuitates quæ quondam pietatis nomine maximè ſe iactabant. Ipſum quoque Romulum,Quirinum cognomine,vt humana natura longè auguſtiorem, templo *in ipſius honorem* extructo,ſacrificiis anniuerſariis coli iuſſit. Romanis enim adhuc dubitantibus vtrum diuina prouiden

tia, an aliquibus humanis inſidiis ille è conſpectu hominũ ſublatus fuiſſet, quidam nomine Iulius ab Aſcanio oriundus, bonus colonus, & vitæ inculpatæ vir, qui quæſtus priuati cauſa non fuiſſet mentitus, in concionem progreſſus dixit, ſe, dum ex agro rediret, vidiſſe Romulum ex vrbe armatum abeuntem. & quum acceſſiſſet, hæc eum dicentem audiſſe, Nuntia Romanis Iuli, mea hæc mandata: me mortali æuo expleto in deorum cœtum abduci ab eo genio qui mihi naſcenti contigit, & me eſſe Quirinum. PORRO, Numa omnia quæ ad cultum diuinum & ceremonias pertinent, ſcriptis complexus, diuiſit in octo partes, quot etiam erant ſacrorum ordines. PRIMVM ſacrorum miniſteriorum ordinem aſſignauit curionibus, quos dixi publicè pro ſuis curialibus rem diuinam facere. SECVNDVM ijs qui à Græcis vocantur στεφανηφόροι, à Romanis Flamines: quos à geſtatione pileorum & infularum (quas etiam nunc geſtant, flamea vocantes) ita nominant. TERTIVM verò Tribunis Celerum, quos equites & pedites fuiſſe dixi, qui deſignari ſolebant, vt regum ad bellum proficiſcentium ſatellites & cuſtodes eſſent. Nam & iſti ſolennia quædam ac ſtatuta ſacra peragebant. QVARTVM verò illis qui ſigna diuinitus miſſa interpretantur, quíque dignoſcũt ac declarant, ad quas res vtrum priuatas, an publicas ea ſpectent: quos Romani ab vna ſpecie artis ipſorum, nimirum ab *auium* obſeruatione vocant Augures: nos verò diceremus οἰωνοπόλους, omnis diuinationis qua ipſi vtuntur, peritos, tam eius quæ in ſignis cœleſtibus & ſublimibus, quàm eius quæ in terreſtribus verſatur. QVINTVM verò virginibus ſacri ignis cuſtodibus, quas illi à dea quam colunt, Veſtales vocant: cui ipſe primus Romæ templum ſacrauit, & virgines quæ eius ſacra facerent lectas dicauit. Quibus de rebus pauca eáque maximè neceſſaria operis argumento id poſtulante, mihi ſunt dicenda.

dicenda. Res enim eſt quæſtione digna: & multi ſcriptores Romani hoc loco rei veritatẽ d ſqu rendã eſſe cenſuerunt. Qui enim harum rerum cauſas diligenter non inueſtigarunt, inania ſcripta in lucem ediderunt. Quidam igitur templum illud à Romulo conditum aſſerunt, exiſtimantes fieri non poſſe quin, quum vrbs condita fuerit à viro vaticinij perito, publicum Veſtæ templum ante omnia extructum fuerit: præſertim verò quum ipſius vrbis conditor Albæ educatus fuiſſet, vbi antiquum huius deæ templum erat extructum, & ipſius mater huius deæ ſacerdos fuerat, quũque ſacra omnia in duo genera diuidant, & eorum alia publica & ciuilia, alia verò gentilitia faciant, ob duas iſtas cauſas, aiunt omnino neceſſe fuiſſe hanc deam à Romulo coli. Nihil enim hominibus magis eſſe neceſſariũ, quàm ipſum Veſtæ templum publicum, neque Romulo ob generis ſucceſſionem quicquam antiquius eſſe debuiſſe: quippe qui eſſet à maioribus oriundus qui ex Ilio illius deæ ſacra tranſtulerant, & matre ſacerdote natus. Qui igitur propterea à Romulo potius quàm à Numa hoc templum conditum exiſtimant, videntur illi quidem generaliter rectè dicere, in vrbe condenda ſacram ædem publicam Veſtæ primùm erigi oportuiſſe, præcipuè verò à viro ſcientiæ rerum diuinarũ perito: ſed ſpecialiter, & templi huius quod iam extat, ſtructurã & virgines deę miniſtras ignoraſſe. Neque enim hunc locum vbi ſacer ignis ſeruatur, illi deæ Romulus conſecrauit. Validiſſimum autem huius rei argumentum eſt, quod ſit extra Romam, quæ quadrata appellatur, quam ipſe muniit. Veſtæ verò communis templum in præſtantiſſimo totius vrbis loco fermè omnes locare ſolent, at nemo extra mœnia: Neque etiam virgines conſtituit quæ illi deæ ſacra facerent: memor (vt opinior) materni caſus. Eius enim matri accidit vt virginitatem amitteret inter illius deæ miniſteria, quod ſe-

bat, vt ſi quam ſacerdotum ſtupratam deprehendiſſet, ex legibus patriis in eam animaduertere non poſſet, ob domeſticæ calamitatis *probríque* recordationem. Propterea igitur publicum templum Veſtæ non ædificauit, neque virgines ſacerdotes conſtituit, quæ deam illam colerent: ſed in vnaquaque triginta curiarum extructo templo vbi curiales rem diuinam facerent, iis ſacris ipſos curiones præpoſuit, ſequutus morem qui adhuc in antiquiſſimis Græcorum vrbibus ſeruatur. Nam quæ πρυτανεῖα ab illis vocantur, ſunt *quædam loca publica* ſacra, & eorum cura pertinet ad eos qui ſummum magiſtratum in republica gerunt. At Numa regno potitus propria curiarum templa ſuo loco non mouit: ſed vnum templum omnibus commune erexit, in eo ſpatio quod eſt mediū inter Capitolium & Palatium. Iam enim eos colles idem murorum ambitus cingebat, & forum inter vtrunque erat medium, vbi hoc templum ædificatum eſt: & ſacrorum cuſtodiam patrio ritu virginibus lege lata aſſignauit. Incertum autem eſt quidnam ſit id quod in illo templo ſeruatur, & qua de cauſa eius cura virginibus ſit commiſſa. Nonnulli enim aſſerunt, id quod ſeruatur nihil aliud eſſe quàm ignem omnibus conſpicuum. Eius autem cuſtodiam virginibus potius quàm viris commiſſam veriſimiliter aiunt: quia vt ignis eſt incontaminatus: ſic etiam ipſa virgo eſt impolluta. Caſtiſſimo autem numini mortalis res puriſſima eſt grata. Veſtæ autem ignem putant dicatum, quia quum ea dea ſit Terra, & medium mundi locum occupet, ſublimis ignis inflammationes parit. Sunt etiam qui dicunt, præter illum ignem, alia quædam ſacra vulgò incognita in deæ fano eſſe, quæ ſolis pontificibus & virginibus ſunt nota: argumentum non leue huius rei proferentes, id quod accidit in incendio ipſius templi, tempore primi belli Punici, quod inter Romanos, & Carthaginien-

thaginienſes propter Siciliam eſt ortum. Incenſo enim templo,& virginibus ex igne fugientibus, quidam de numero pontificum Lucius Cæcilius, qui Metellus vocabatur, vir conſularis, qui Carthaginienſibus in Sicilia deuictis, in illo celebri triumpho centum triginta & octo elephantos traduxerat, neglecta propria ſalute vtilitatis publicæ cauſa, ſummo cum periculo eſt auſus in ardens penetrale irrũpere: & ſacra à virginibus deſerta ex ipſo incendio erepta ſeruauit: ob quod præclarum facinus magni honores à ciuitate ei delati fuerunt, vt ipſum elogium eius ſtatuæ in Capitolio erectæ teſtatur. Hanc igitur rem illi pro confeſſa ſumentes, de ſuo quaſdam coniecturas addunt. Quidam enim dicunt ſacra, quæ hic ſeruantur, eſſe partem eorum *ſacrorum* quæ Aeneas tranſlata ex Samothracia ſeruabat: Dardanus enim ex inſula *iſta* in vrbem à ſe conditam ea tranſportarat: at Aeneas cum ex agro Troiano fugit, cum aliis hæc quoque in Italiam deportarat. Alij verò aſſerunt, eſſe cælo delapſum Palladium quod apud Ilienſes erat, quódque Aeneas rei gnarus ſecum portarat. Achiui enim ſimulacrum ad eius ſimilitudinem factum ſurripuerant: de quo multa à poetis & hiſtoricis ſcripta ſunt. At ego quædã ſacra vulgò incognita, & non ſolùm ipſum ignẽ à virginibus ſeruari, ex plurimis indiciis colligo. ſed quænam hæc ſint, neq; à me, neq; ab alio quopiã eorũ qui pietatis in deos ſunt ſtudioſi, curioſiùs inquirendum cẽſeo. Virgines autem, quæ deæ ſacris operabantur, initio quatuor erant: quarum optandarum ius penes ipſos reges erat; idque ex præclaris Numæ inſtitutis: poſtea tamen ob multitudinem ſacrorum quæ peragunt, ad ſenarium numerum auctæ, in eodem numero ad noſtra vſque tempora permanent, & in deæ fano degũt: vnde interdiu nullus qui ingredi velit arcetur: ſed nulli mari illic pernoctare fas eſt.

Oportet autem illas puras à nuptiis manere per integros triginta annos, ſacra facientes & reliquas ceremonias de more peragentes: quo tempore decem primis annis eas myſteria diſcere oportebat, decem ſequentibus ſacra facere, reliquis verò annis alias docere. Expleto autem triginta annorum tempore, nihil illis impedimento erat, quominus infulis & reliquis ſacerdotij inſignibus depoſitis, eæ quæ vellent nuberent. Hoc autem perpaucæ fecerunt: quibus vitæ finis non optandus, neque admodum felix contigit. Itaque reliquæ earum caſum pro ominoſo accipientes, virgines vſque ad mortem apud deam manent. Tunc verò in locum illius, quæ integro numero deerat, & quæ deſiderabatur *ſiue ob mortem, ſiue ob aliam cauſam & caſum*, alia à pontificibus ſubſtituebatur. Honores autem illis à ciuitate delati ſunt multi & inſignes, quorum cauſa neque liberorum, neque nuptiarum deſiderium eas ſubibat. Graues autem pœnæ ſtatutæ ſunt in earum delicta, quorum quæſitores & vindices ex legibus ſunt ipſi pontifices: alias quidem, quæ leuiter peccarant flagris cædentes, eas verò quæ ſtuprum paſſæ fuerint, fœdiſſimo & miſerrimo mortis genere necantes. Viuæ enim in lecto, non aliter quàm mortuæ, funebri pompa efferuntur, eas deflentibus & proſequentibus amicis & cognatis. Delatæ autem vſque ad portam Collinam, intra mœnia in cella ſubterranea *ad id* parata cum omnibus funereis ornamentis ſepeliuntur, ſine vllis monumentis, ſine parentatione, denique ſine iis omnibus rebus, quæ defunctorum manibus dari ſolent. Cùm igitur ex multis aliis indiciis cognoſci poteſt an *ſacerdos* ſanctè & piè rei ſacræ operam nauarit: tum verò præcipuè, ſi ignis extinguatur. Quod malum Romani maximè omnium formidant, rati id excidium ciuitati portendere, quomodocunque id acciderit, magníſque delinimentis & curationibus placan-

placantes ipſum, referunt in templum. quibus de rebus ſuo loco à me dicetur. Digniſſimum autem eſt quod hiſtoriæ mandetur, quomodo illa dea virginibus iniuriâ accuſatis, ſua præſentia manifeſtam opem tulerit. Romani enim hoc credunt, licet incredibile ſit, & hiſtorici his de rebus multa ſcriptis prodiderunt. Qui igitur impiæ philoſophiæ dant operam, (ſi tamen ea eſt appellanda philoſophia,) quum ludibrio habeant quicquid de præſentia diuini numinis aut apud Græcos aut apud barbaros fertur, has quoque hiſtorias valde irridebunt, humanæ arrogantiæ eas aſcribentes, quaſi res humanæ nulli deorum ſint curæ. Qui verò deos de hominibus ſollicitos, eorúmque curam gerere exiſtimant, atque adeò eos viris probis propitios arbitrantur, & improbis infenſos, ſi multas hiſtorias legerint, ne hoc quidem incredibile iudicabunt, deos hominibus apparuiſſe, *ipſiſque ſuam præſentiam manifeſtam feciſſe*. Fertur igitur quondam igne extincto ob quandam negligentiam Aemiliæ (quæ tunc eum ſeruabat, quæque alteri virgini nuper in virginum Veſtalium ordinem cooptatæ & recens edoctę eius curam mandarat) ingens tumultus in tota vrbe ortus, & à pontificibus inquiſitio facta an fortè aliquod piaculum à ſacerdote in ignis cuſtodia admiſſum fuiſſet. Tunc igitur aiunt Aemiliam, inſontem quidem, ſed in tali caſu conſilij inopem, præſentibus ſacerdotibus, & aliis virginibus manibus ad aram extenſis dixiſſe, Veſta, Romanæ vrbis cuſtos, ſi ſanctè & iuſtè ſacra tua feci per tempus annorum fermè triginta, & animo puro, & caſto corpore, appareas iam, & mihi opem feras, neque patiaris tuam ſacerdotem miſerrimo mortis genere perire. Quod ſiquid piaculi à me eſt commiſſum, meo ſupplicio piaculum ciuitatis expia. His dictis, abſciſſam laciniam à veſte carbaſina, qua induta erat, in focum proieciſſe: poſt preces autem, aiunt

ex cinere iam pridem frigido, & nullam ſcintillam ſeruante, ſi m̄num i: gentem per carbaſum emicuiſſe, ita vt ciuitati nullis amplius expiationibus aut igne nouo opus eſſet. Sed quod ſum dicturus, lōgè admirabilius eſt, & ad fabulas propiùs accedit. Aiunt vnam de virginibus ſacris, nomine Tuciam, à quodā falsò accuſatam fuiſſe, qui ignem quidem extinctum illi obiicere non poterat: ſed alias quaſdam probrationes falſas, & argumenta veriſimilia, quinetiam falſa teſtimonia proferebat. Iuſſam autem virginem ad omnia reſpondere, *& ſe purgare*, hoc ſolùm dixiſſe, ſe re ipſa falſum crimen obiectum diluturam: & quum hæc dixiſſet, & deam inuocaſſet, vt ſibi viæ dux eſſet, ad Tiberim proceſſiſſe pontificum permiſſu, & tota vrbana turba eam proſequente, & quum ad flumen acceſſiſſet, id quod trito prouerbio circunfertur, vt res audaciæ nimiæ plena, & quæ præcipuè nullo modo fieri poteſt, cribro vacuo & perforato, è flumine auſam fuiſſe haurire aquam, eámque ad forum vſque latam ad pedes pontificum effudiſſe. Poſtea aiunt eius accuſatorem multum diúque quæſitum, neque viuum neque mortuum inuētum fuiſſe. Sed de manifeſta præſentia illius deæ quum poſſim & alia multa dicere, hæc tamen ſufficere arbitror. Ceterùm SEXTA pars inſtitutorum ad rem diuinam pertinentium, erat ea quæ attributa eſt iis qui Salij à Romanis vocantur. Hi autem erant duodecim iuuenes forma *& virtute* longè omnium præſtantiſſimi, quos Numa ex ordine patricio delectos crearat, quorum ſacra ſunt in Palatio, ipſíque Palatini appellantur. Nam Agonales, qui à nonnullis Collini Salij vocātur, quorum ſacrarium eſt in Collino tumulo, poſt Numæ obitum à rege Hoſtilio inſtituti fuerunt, ob votum quoddam quod in bello contra Sabinos vouerat. Iſti omnes Salij ſunt quidam ſaltatores, & laudatores deorū illorum qui armorum ſunt præſides. Eorum autem

dies

dies feſti, qui plures erant, incidunt in Panathenæa quæ fiebant menſe Martio, & à toto populo publicè celebrantur: quibus diebus per vrbem ire ſolent, cum tripudiis in forum & Capitolium: & multa alia cùm priuata tum publica loca, æneis balteis ſupra tunicas pictas cincti, & geſtantes prætextas ſubtegminis punicei fibulis aſtrictas, quæ ab illis Trabeæ vocantur: (Hæc autem veſtis eſt Romanorum propria, & eſt in ſummo pretio:) & geſtantes in capite Apices, quos appellant, pileos rotundos & in altum faſtigiatos, quos Græci vocant κυρβασίας. Et eorum vnuſquiſque gladio eſt accinctus, ac manu dextra lanceam, aut virgam, aut aliquid huiuſmodi tenet, læua verò peltam Thraciam geſtat: hæc autem ſimilis eſt ſcuto oblongo, latera anguſtiora habenti, cuiuſmodi apud Græcos illi, qui Curetum ſacris ſunt initiati, geſtare feruntur. Salij autem, quantum ego intelligo, ſi græcè nomen interpreteris, ſunt Curetes, quos ἀπὸ τῶν κούρων, *id eſt, à iuuenibus*, ab ipſa nimirum ætate, ita vocamus: à Romanis verò à concitato motu ita appellantur. Quod enim nos ἐξάλλεσθαι & πηδᾶν dicimus, id illi ſalire vocant, & ob eandem cauſam omnes alios, quos Græci ὀρχηστὰς appellant, quia hi quoque tripudiis, & ſaltationibus multis vtuntur, ipſi deflexo nomine à Saliis ſaltatores vocant. Vtrum autem rectè an non rem ſim aſſequutus dum hanc appellationẽ ipſis tribuo, quiuis ex iis quæ faciunt coniicere poterit. Nã ad tibiæ modulos armati cõcinnè ſaltant, modò omnes ſimul, modò per vices, & patria quædam carmina inter ſaltandum canunt. Tripudium autem & ſaltationem hominum armatorum, & ſtrepitum qui colliſis ad ſcuta gladiis editur, ſi qua fides antiquis *autorum* ſcriptis eſt habenda, vt ex his coniecturam aliquam ducamus, primi Curetes inſtituerunt. Non eſt autem opus fabulam de his vulgatam narrare apud illos qui

propemodum omnes eam ſciunt. Inter ſcuta autem, quæ & Salij geſtant, & quidam eorum miniſtri bacillis ſuſpenſa ferunt (quorum permagnus eſt numerus) vnum cœlitus delapſum aiunt. Hoc autem inuentum fuiſſe dicunt in Numæ regia, à nullo mortali illatum: ac ne viſam quidem ante talem in Italia formam. Quibus duabus coniecturis adductos Romanos, exiſtimaſſe hoc ſcutum à diis cœlitus demiſſum. Quum autem Numa vellet id in honore haberi, & per vrbem à præſtantiſſimis iuuenum feſtis diebus circunferri, & annuis ſacrificiis honorari, ſed inimicorum inſidias timeret, & vereretur ne clàm ſurriperetur, aiunt eum multa alia ſcuta illi cœlitus demiſſo ſimilia fabricaſſe, vſum opera cuiuſdam Mamurij opificis, qui illud opus faciendum conduxerat, vt inſidiatoribus illa cœleſtis ſcuti ſpecies *ac forma* eſſet incerta, & ad dignoſcendum difficilis ob operis humani indiſcretam ſimilitudinem. Iſta autem Curetica ſaltatio patriis Romanorum moribus eſt recepta, magnóque in honore eſt, vt cum ex multis aliis rebus, tum verò præcipuè ex circenſibus & theatralibus pōpis & ſpectaculis coniicio. In illis omnibus pueri puberes induti tunicis elegantibus, galeas, & enſes, & palmas geſtantes, ordine incedunt: huícque pompæ præſunt illi qui ab ipſis vocantur à ludo, cuius inuentores Lydi creduntur, Ludiones: imaginem quandam Saliorum (meo iudicio) referentes. ſiquidem nihil cureticum, vt Salij faciunt, neque in carminibus, neque in ſaltatione. Oportebat autem eos ingenuos eſſe, & indigenas & patrimos matrimóſque. hi verò ſunt cuiuſcunque fortunę homines. Sed quid plura de ipſis ſunt ſcribenda? SEPTIMA verò pars ſacrarum legum, collegio fecialium qui ita vocantur, attributa erat. Hi autem græco ſermone εἰρηνοδίκαι appellari poſſent. Sunt autem viri ex nobiliſſimis familiis delecti, toto vitæ curriculo ſacerdotium exercentes.

quod

quod ſacrum collegium rex Numa primus Romæ cõſtituit. Vtrum autem ab Aequicolis, qui ita vocantur, exemplum ſumpſerit, vt nonnulli arbitrantur, an ab Ardeatibus, vt ſcribit Gellius, affirmare non poſſum. Illud tantùm monuiſſe mihi ſatis eſt, ante Numæ regnum fecialium collegium nondum Romæ fuiſſe. Numa enim id conſtituit, quum eſſet bellum Fidenatibus illaturus, qui latrociniis & incurſionibus in ipſius agrum factis, eum vaſtarant, niſi ſecum ſine armis tranſigere maluiſſet, quod etiam tandem neceſſitate coacti fecerunt. Arbitror autem, quandoquidẽ non eſt receptum moribus Græcorum collegium fecialium, neceſſe mihi eſſe diſſerere de eius poteſtate, & demonſtrare quanta eſſet, vt, quibus hactenus ignota fuit Romanorum pietas, cuius adeò ſunt ſtudioſi, minimè nouum *& incredibile* videatur, quòd omnia bella quæ geſſerunt feliciſſimum exitum habuerint. Comperiemus enim illos iuſtiſſimis de cauſis omnia bella ſuſcepiſſe, propterea etiam potiſſimùm in periculis deos propitios habuiſſe. Omnia verò munera quæ ſunt horum fecialium, propter eorum multitudinem recenſere non eſt facile, ſed, vt rem ſummatim aperiam, hæc ſunt: vt caueant ne populus Rom. vlli fœderatæ ciuitati bellum iniuſtum inferat. Quòd ſi alij contra ipſum priores fœdus violarint, vt legationem obeant, & ius ſuum repetant, primùm quidem verbis: deinde verò niſi illi poſtulatis pareant, tunc bellum decernant. Similiter quoque, ſi qui populi fœderati ſe à Romanis iniuriam paſſos dicentes, ius ſuum repetant, vt hi viri cognoſcant ſi quid cõtra fœdus illi paſſi fuerint, &, ſi viſi fuerint iuſtè conqueri, ſontes comprehenſos iniuria affectis dedant, vtque de legatorũ iniuriis cognoſcant, & fœderum conditiones ac iura ſeruent, & pacem faciant, & factam niſi ex ſacratis legibus facta videatur, irritam faciant. Preterea, ſi quid imperatores vel contra iuſiurandũ, vel fœdera admi-

Digitized by Google

ſerint, id cauſa cognita expient. Quibus de rebus ſuo loco opportuniùs dicemus. Quòd autem attinet ad officium caduceatorum, quo illi funguntur quoties repetunt pœnas à ciuitate, quæ iniuriam feciſſe videtur (hæc enim quoque digna ſunt quæ ſciantur, quippe quæ cum magna & pietatis & iuſtitiæ cura fiunt) hæc accepi. Vnus ex fecialibus, quem reliqui delegerint, ornatus veſte & ſacris inſignibus, vt præter cæteros ſit conſpicuus, ad vrbem eorum qui fecerunt iniuriam, venit, & in ipſis eorum finibus ſtans, & Iouem cæteróſque deos inuocans, teſtatur ſe venire vt pro populo Romano pœnas repetat. Deinde, poſtquam iurauit, ſe ad ciuitatem venire, quæ populo Romano fecit iniuriam, poſtquam etiam grauiſſimas imprecationes ſibi & ciuitati ſuę imprecatus eſt, ſiquid mentiatur: tum demum fines ingreditur, deinde in quem primum incidit, ſiue ille ruſticus, ſiue vrbanus ſit, eum teſtatus & iiſdem execrationibus adhibitis vrbem petit, atque antequàm eam ingrediatur, portarum cuſtodem, vel eum qui primus ad portas ſibi occurrit, eodem modo teſtatus in forum progreditur, atque ibi gradum ſiſtens, magiſtratibus ſui aduentus cauſam aperit, ſemper iuſiurandum & imprecationes adiiciens. Quòd ſi illi iudicium ſubeant, & ſontes dedant, tunc illos abducens, amicus ab amicis diſcedit. Quòd ſi tempus ad deliberandum petant, conceſſis decem diebus, eò redit, & quandiu illi petunt, ipſe eorum poſtulata admittit: ſed triginta diebus elapſis, niſi ciuitas ei ius ſuum ipſi tribuat, obteſtatus & ſuperos & inferos deos, & illud tantùm addens, populum Romanum de illis per otium deliberaturum, diſcedit. Poſtea reuerſus cum reliquis fecialibus ad ſenatum, refert à ſe peractum quicquid ex ſacratis legibus fas eſt, & ſi bellum decernere velint, per deos illis licere. Quòd ſi nihil horum factum fuerit, neque in ſenatus, neque in

populi

populi poteſtate eſt bellum decernere. De fecialibus igitur hæc accepimus. Vltima verò Numæ inſtitutorum pars continebat ſacra quæ ſortiti erant ij qui apud Romanos ſummum ſacerdotium & ſummam poteſtatem habent. Iſti eorum lingua ab vno opere quod faciunt, à reficiendo ligneo ponte, pontifices appellantur. Res autem maximi momenti ſunt penes eos. Etenim hi cognoſcunt de omnibus cauſis ad ſacra pertinentibus, & inter priuatos, & magiſtratus, & deorum miniſtros. Et leges ferunt de ſacris quæ non ſunt ſcripta, aut quæ moribus non ſunt recepta, & ipſimet arbitratu ſuo leges & conſuetudines eligunt, quas omnium optimas iudicarint. Et omnes magiſtratus, quorum curæ ſacrificia & deorum cultus eſt commiſſus, & omnes ſacerdotes examinant. Iſti etiam cauent, ne quid eorum famuli & miniſtri, quorum opera in ſacris vtuntur, contra ſacratas leges admittant: priuatíſque hominibus qui deorum vel geniorum cultum ignorant, ſunt enarratores, & interpretes, & ſi quos animaduertant ſuis mandatis non parere, pro cuiuſque delicti magnitudine eos mulctant: ipſique nulli iudicio, nullique mulctæ ſunt obnoxij, neque ſenatui, neque populo dictorum factorúmve rationes reddunt. Hos igitur ſacerdotes, ſiue quis vocarit ἱεροδιδασκάλους, ſiue ἱερονόμους, ſiue ἱεροφύλακας, ſiue (vt nos cenſemus) ἱεροφάντας, à veritate non aberrábit. Defuncto autem aliquo eorum, in eius locum ſufficitur alius, non à populo delectus, ſed ab illis ipſis qui omnium ciuium maximè idoneus viſus fuerit: qui autem probatus fuerit, ita demũ ſacerdotium accipit, ſi fauſta auguria illi contigerint. Leges igitur quas Numa de rebus diuinis tulit, & quas diuiſit pro ſacrorum ordinibus, vnde factum eſt vt ciuitas pietatem ſtudioſiùs coleret, præter alias minores hæ maximæ & clariſſimæ ſunt.

9 ¶ QVAE verò ad frugalitatem & temperan-

tiam vniuſcuiuſque vitam ducunt & impellunt ad ſtudium iuſtitiæ (quæ ciuium concordiam *alit &* conſeruat) plurima ſunt partim legibus ſcriptis comprehenſa, partim ſine ſcriptis, quæ in morem longo vſu & exercitatione abierunt. De quibus omnibus dicere valde difficile eſſet: ſed ſatis erit hæc duo maximè memorabilia afferre, vt & de cæteris coniectura fieri poſſit. Vt enim vnuſquiſque ſua ſorte contentus eſſet, nec res alienas appeteret, cauit lege de terminandis prædiis lata. Quum enim iuſſiſſet vnumquenque ſuum agrum circunſcribere, & lapides in finibus ponere, lapides illos Ioui Terminali ſacros eſſe voluit, iuſſitque omnes die ſtato, quotannis in eum locum conuenientes, illis ſacrificia facere, die feſto cum primis nobili, in deorum etiam Terminalium honorem ſacrato. Romani hunc à terminis Terminalia vocant, & fines, quos τέρμονας appellamus, ipſi facta vnius literæ mutatione, noſtram linguam imitantes, terminos appellant. Si quis verò ſuſtuliſſet, aut ſuo loco mouiſſet terminos, eum qui tale quid patrare auſus fuiſſet, huic deo ſacrum eſſe ſanxit, vt cuilibet impunè eum interficere, tanquam ſacrilegum, liceret, & purus ab eo piaculo eſſet. Hoc autem ius non ſolùm in priuatis agris conſtituit, ſed etiam in publicis illos quoque terminis complexus, vt etiam pop. Rom. agrum à vicino, & publicum à priuato dij Terminales diſcernerent. hoc vſque ad noſtram ætatem Romani ſeruant illius ſeculi monumentum, idque ſanctitatis tantum gratia. Nam exiſtimant ipſos terminos eſſe deos, & ipſis etiam nunc ſacrificant, nullam quidem rem animatam (nefas enim lapides cruentare) ſed liba cerealia, & quaſdam alias frugum primitias. Oportet autem eos etiam nunc ſeruare rem ipſam, cuius cauſa exiſtimarunt Terminos vocandos eſſe deos, contentos ſuis poſſeſſionibus, neque quicquam alienũ vel vi vel dolo interuertere & ſibi vendicare. Iam ve-

rò

rò neque rectè, neque more maiorum quidam res ſuas ab alienis diſterminant, non lege ſed rerum omnium cupiditate poſſeſſiones finiente, quod eſt indecorum: ſed hæc aliis conſideranda relinquamus. Numa igitur ad frugalitatem & temperantiam exercendam, ciues ſuos his legibus propenſiores reddidit, & effecit vt in contractibus id quod æquum eſt ſequerentur: excogitata re, ab omnibus qui celebres rerumpub. formas antè inſtituerant, ignorata. Quum enim animaduertiſſet, contractus eos qui palàm & teſtibus adhibitis fierent, pudore, quo homines afficiuntur ob præſentiam eorum qui illis interſunt, ſeruari, & à perpaucis quibuſdam violari: eos verò qui ſine teſtibus fierent (quorum longè maior eſt numerus quàm aliorum) ſola contrahentium fide cuſtodiri, huic præcipuè præter cætera omnia ſtrenuam operam dandam, hancque diuinis honoribus dignandam cenſuit. Nam iuſtitiam, & Themin, & Nemeſin, & eas quæ à Græcis vocantur Erinnyes, & quæcunque *numina* his ſunt ſimilia, à maioribus ſatis amplos honores, & cultum conſequuta exiſtimauit: ſed fidem qua apud mortales nulla res eſt aut maior, aut ſanctior, *animaduertit*, nullos dum cultus vel apud reſpub. vel apud priuatos homines conſequutam. Hæc igitur cogitans, primus omnium mortaliũ templum Fidei publicæ erexit, *dicauitque*, eique ſacrificia inſtituit, vt & aliis diis, quæ publico ſumptu fiebant. Nam publica ciuitatis fides & conſtantia erga homines, temporis progreſſu priuatorum quoque mores tales erat reddituira. Fides autem res adeò veneranda & non violanda habebatur, vt ſua cuique fides maximum eſſet iuſiurandum, vel omni teſtimonio longè validius: & quoties de contractu ſine teſtib. facto inter aliquos aliquid controuerſiæ ortum fuiſſet, ipſa fides alterius partis diſceptantium litem dirimebat, neque vlterius contentionem progredi

patiebatur. Et magiſtratus, & iudices maximam controuerſiarum partem, fidei iureiurando interpoſito dirimebant. Atque hæc ea ſunt quæ Numa, vt homines ad temperantiam adhortaretur ac impelleret, & ad iuſtitiam cógeret, tunc excogitauit: quibus meliorem ordinem in republica Romana conſtituit, quam qui eſſe poſſet in domo optimè adminiſtrata. SED quæ mox ſum dicturus, effecerunt vt ea in rebus neceſſariis eſſet diligens, vtque faceret ea quæ bona ſunt. Quum enim vir ille videret, ciuitatem quæ eſſet iuſtitiam amatura, & vitæ temperantiam conſtanter cultura, oportere rebus ad victum neceſſariis abundare: diuiſit totum agrum in eos qui pagi vocantur, & ſingulis pagis ſingulos præfectos præfecit, qui eſſent portionis ſibi commiſſæ inſpectores & circuitores. Iſti enim frequenter circumibant agros tam bene quàm malè cultos, eóſque in tabellis notatos ad regem deferebant. Ille verò diligentes agricolas collaudatos ſumma comitate excipiebat, at ſegnes colonos obiurgatione atque etiam mulcta caſtigatos, ad agros melius colendos accendebat. Qui enim bellorum erant immunes, & qui ab omnibus negotiis vrbanis penitus vacabant, quum otij & ignauiæ pœnas cum dedecore darent, omnes facti ſunt coloni, vt victum ſibi manibus propriis pararent, & terræ diuitias, quæ omnium ſunt iuſtiſſimæ, militari & incerta rerum affluentia iucundiores eſſe iudicarunt. Atque inde factum eſt vt Numam ſubditi charum haberent, & ipſi finitimi populi æmularentur, & poſteritas celebraret. Siquidem eius opera & induſtria neque inteſtina ſeditio ciuium concordiam diſſoluit, neque bellum externum de præſtantiſſimis illis, & maximè admirandis inſtitutis ciuitatem dimouit. Tantum enim aberat vt vicini populi Romanorum illud otium bellorum immune, exiſtimarent occaſionem ſibi eos inuadendi præbere, vt

etiam

etiam ſiquod inter eos bellum conflatum eſſet, Romanos pacificatores eligerent,& inimicitias Numæ arbitratu dirimendas cenſerent. Non *igitur* puderet me,ſi hunc virum inter primos qui felicitatis ergò celebrantur,recenſerem. Nam fuit & genere regio & forma regia præditus; & operam dedit diſciplinæ,non ei quæ verſatur in verbis inutilibus: ſed ei, vnde pietatem & aliarum virtutum ſtudium edidicit. Dignus autem eſt habitus qui Romanorum imperium acciperet,quamuis adhuc iuuenis eſſet, ob celebre nomen virtutis qua erat ornatus, ad regnũ ab ipſis accitus: & toto vitæ tempore ſubditos ſuos obſequentiſſimos habuit. Et omnibus ſenſibus & corpore adhuc integro extremam ætatem attigit, nullo fortunæ incommodo vexatus,& mortis facillimo genere obiit,ſenio confectus, ei eodem genio ſemper fauente quem à principio ſortitus fuerat, donec ex hominum conſpectu ſublatus eſt. Vixit ſupra LXXX. annos, XLIII. regnauit, & ſobolem reliquit, vt nonnulli ſcribunt,quatuor filios mares, & vnam fœminam:quorum genus adhuc ſupereſt. Sed (vt Cn. Gellius tradit) vnicam filiam reliquit, vnde natus eſt Ancus Marcius: qui tertius ab illo fuit rex Romanorum. Eo autem defuncto in tota vrbe fuit ingens luctus,eúmque P. R. funere ſplendidiſſimo & monumento maximè inſigni decorauit. Hoc autem ſitum eſt vltra flumen Tyberim,in Ianiculo. Atque hæc quidem de Numa Pompilio accepimus.

DIONYSII, ALEXANDRI F. HALICARNASSEI, ROMANARVM ANTIQVITATVM

LIBER TERTIVS.

BREVIARIVM LIBRI.

1 *Tulli Hoſtilij, III. Romanorum regis electio, & res bello geſta contra Albanos.*

2 *Orationes quatuor Metij Suffetij & Tulli Hoſtilij, de pace inter Albanos & Romanos conſtituenda.*

3 *Albani & Romani de controuerſia ſua armis decidenda conſentiunt: modus autem is eſt vt Horatij, & Curiatij fratres tergemini, committantur.*

4 *Trigeminorum pugna ampla deſcriptio.*

5 *Horatij victoris à pugna redeuntis, infortunium, accuſatio & mulcta.*

6 *Tullus Hoſtilius dum ſe ad bellum contra Fidenates comparat, Albani ad cruentam proditionem à Metio Suffetio ſollicitantur.*

7 *Fidenatibus prælio victis, atque Suffetij deteƈta coniuratione, Tullus rem totam defert ad exercitum: de Suffetio eiuſque ſociis ſupplicium ſumitur: Alba diruta, Fidena à Tullo capta ſunt.*

8 *Bellum in Sabinos & Latinorum ciuitates: mors Tulli Hoſtilij.*

9 *Ancus Martius, IIII. rex Romanorum, Republica inſtaurata bellum gerit aduerſus Latinos, Fidenates, Sabinos, Veientes & Volſcos: Romam vrbem non mediocriter auget,*

auget, & placide ex vita diſcedit.

10 *Lucius Tarquinius, V. Romanorum rex, quibus artibus ad regnum peruenerit: eius bella contra Latinos populos, Latinorúmque in agrum Romanum irruptiones: Tarquinij deinde de Latinis reportata victoria & triumphus.*

11 *Bella Tarquinij aduerſus Sabinos, Veientes, Hetruſcos, Caretanos & Fidenates, eiuſdémq; triumphus, ac pax Hetruſcis, principatum Romanis relinquentibus, concesſa.*

12 *Sabinos cum Romana ciuitate de principatu contendentes Tarquinius iterato bello aggreditur, ſuperat, & de hoſtibus victis triumphum agit.*

13 *Quæ Tarquinius ad ciuitatis adminiſtrationem vel ornatum pertinentia fecerit: Accij Nauij, auguris celeberrimi hiſtoria: tandem ab Anci Martij filiis Tarquinius dolo è interficitur.*

Continet autem Tulli, Martij, & Tarquinij hiſtoria, hoc libro deſcripta, nonaginta duorum annorum ſpatium.

1 DEFVNCTO Numa Pompilio, quum reipub. adminiſtratio ad ſenatum rediiſſet, is eandem ciuitatis formam ſeruare ſtatuit, ne ipſo quidem populo diſſentiente. Quare de ſenioribus certum quendam numerum interregum conſtituit: à quibus totius populi conſenſu & approbatione creatus eſt rex TVLLVS HOSTILIVS: cuius hoc fuit genus. Ex vrbe Medullia, quam Albani condiderant, & Romulus deditione captam Romanorum coloniam fecerat, vir nobilis & opibus pollens, Hoſtilius nomine, quum habitandi cauſa Romam migraſſet, duxit vxorem genere Sabinam, Herſilij filiam, quæ ſuis gentilibus autor fuerat vt pro maritis ſuis ad patres legationem obirent, quo tempore Sa-

biri cum Romanis bellum gerebant, & quæ amicitiæ inter illos duos principatus conciliatæ cauſa præcipua fuiſſe videbatur. Hic vir quum Romuli ductu multis bellis interfuiſſet, & præclara facinora ediditſſet, *tandem* in prælio cum Sabinis commiſſo cecidit, relicto filiolo vnico: & à regibus ſepultus eſt in maximè conſpicua fori parte, monumento cum inſcriptione eius virtutem teſtante, decoratus. Ex eo autem vnico filio quum ad ætatem virilem perueniſſet, & nobilem matronam vxorem duxiſſet, natus eſt Tullus Hoſtilius, vir induſtrius, qui tunc legitimis populi ſuffragiis rex declaratus eſt, diis etiam plebiſcitum per fauſta auſpicia ratum facientibus. Annus autem quo regnum eſt adeptus, fuit ſecundus vigeſimæ ſeptimæ olympiadis qua in ſtadio vicit Eurybates Athenienſis, archonte Leoſtrato. Hic, ſimulatque regnum eſt adeptus, edito facinore longè omnium præclariſſimo, omnes qui de plebe erant mercenarij & egeni, ſibi deuinxit. Id autem eiuſmodi fuit. Superiores reges eximium, magnum & vberẽ agrum habebant, ex cuius prouentibus & diis ſacra faciebant, & res ad victum ſuum neceſſarias abundè habebant, quem Romulus iure belli ademptum iis, qui tunc eum poſſidebant, ſibi pararat: ſed quum ille ſine liberis obiiſſet, Numa Pópilius rex, qui ei ſucceſſit, eo fruebatur. Is autẽ ager non amplius erat publicus, ſed propria regũ *fors & poſſeſſio* ſemper erat. Tullus igitur permiſit vt hæc poſſeſſio Romanis, quibus nullus ager eſſet, viritim diuideretur: aſſerẽs patrimonium ſibi & ad ſacra & reliquos domeſticos ſumptus ſufficere. Hac autem liberalitate ciues inopes recreauit, effecitque ne aliis amplius ſeruirent. Ne quis verò expers domicilij eſſet, eum collem qui Cælius nuncupatur, muris vrbis adiunxit: vbi omnes Romani, quotquot ſine lare erant, adepti quantum loci ſat erat, domos ædificarunt, ibique ipſe ſuas ſe-

des ſi-

des fixit. Atque hæ quidẽ ſunt res memoratu dignæ, quas ab illo viro in reipub. adminiſtratione domi geſtas ferunt. RES verò foris geſtæ multæ & variæ memorantur, de quibus mox dicam, ducto exordio à bello cũ Albanis geſto. Diſſidij autẽ & cognationis diſſolutæ inter hãs ciuitates autor fuit Albanus quidam nomine Cluilius, qui ſummũ magiſtratum *apud Albanos* gerebat. Hic ægrè ferens Romanorum res ſecundas, & inuidiæ impotens, & ingenio arroganti, & maligno præditus, diſſidium ac bellum inter hos duos populos excitare decreuit. Sed quum nullã rationem videret qua Albanis perſuadere poſſit, vt ſibi exercitum contra Romanos ducere permitterent, & neque iuſtas, neque neceſſarias *belli* cauſas haberet, tale quiddam comminiſcitur. Albanis omnium pauperrimis, & audaciſſimis permiſit, vt Romanorum agros popularentur, impunitatem pollicitus, & effecit vt multi quæſtum omni periculo vacantem ſecuti (ſiquidem nihil eorum quæ cepiſſent, metu coacti, erant reſtituturi) totam finitimam regionem latrociniis repleret: hoc autem fecit conſilio non temerario, vt ipſa res docuit. Exiſtimabat enim Romanos rapinas non laturos, ſed ad arma ituros, & ſibi oblatum iri occaſionem eos apud populum criminandi, quaſi priores bellum inferrent. Exiſtimabat etiam plurimos felicitatis ſuorum colonorum inuidia actos, libenter crimina admiſſuros, & bellum illis illaturos: quod etiam accidit. Nam quum vtriuſque ciuitatis malefici homines prædas agerẽt, & alteri alterorum res diriperent: & Romanus exercitus tandem in agrum Albanum feciſſet irruptionem, in qua multi latrones partim cæſi, partim capti fuerunt, Cluilius conuocata ad concionem multitudine, longa oratione acriter in Romanos eſt inuectus, & multos oſtendens ſaucios, & producẽs eos, ad quos res raptæ pertinebant, & eos, qui defunctorum

erant neceſſarij, & præterea longè plura quàm reuera eſſent, mentitus, primùm decreuit legatos mittere, qui iniuriæ authores ad ſupplicium depoſcerent: quòd ſi Romani æquitatem ſpernerent, tunc arma illis inferre *ſtatuit*. Quum igitur legati eorum Romam veniſſent, ſuſpicatus Tullus eos venire vt res raptas repeterent: pœnáſque pro iniuriis illatis repoſcerent: ipſe eos hac in re anteuertere ſtatuit, cauſum violati fœderis cum ſua colonia facti in illos retorquere volens. Fœdera enim Romulo regnante inter duas has ciuitates facta fuerant: quæ cùm alias æquas iuſtáſq; conditiones continebant, tũ etiã hãc, vt neutra alteram bello laceſſeret, & quæ de aliquo maleficio cõquereretur, diſceptaret apud eos qui iniuriã feciſſent: quòd ſi ius ſuũ obtinere nõ potuiſſet, tunc neceſſario bellum inferret, vt ruptis iam fœderibus. Quare, cauens ne Romani Albanis prius res ſuas ſuúmque ius repetentibus negarent, atque ita ſe illis obnoxios redderent, mandauit præcipuis & *nobiliſſimis* amicis ſuis, vt Albanorum legatos hoſpitio exciperent, eóſque omni humanitatis genere tractarent, & domi apud ſe detinerent. Ipſe verò ſimulans ſe neceſſariis quibuſdam negotiis diſtrictum, eorum aduentum eluſit. Proxima autem inſequenti nocte, illuſtres quoſdam ciues Romanos, quum antè præcepiſſet quid eſſet agendum, miſit Albam cum Fecialibus, qui peterent, vt pro iniuriis illatis Albani pœnas Romanis perſoluerent, qui ante ſolis ortũ itinere confecto, manè ipſum Cluilium in foro iam pleno verſantem offenderunt: & expoſitis iniuriis, quas Romani ab Albanis acceperant, poſtularunt, vt præſtaret quod continebatur in conditionibus fœderis inter duas ciuitates icti. At Cluilius, quòd priores Albani Romam legatos miſiſſent, qui pœnas iniuriarum repeterent, neque reſponſo Romani eos dignati fuiſſent, iuſſit Romanos diſcedere, vt fœde-

rum

rum violatores: illíſque bellum indixit. Legationis autem princeps diſcedens hoc ſolum ex Cluilio audire voluit, num fateretur eos demum fœdera violaſſe, à quibus prius iniuriarũ pœnæ repetitæ fuiſſet, & qui nil æqui piíque facere voluiſſe. Id confitente Cluilio. [Ego (inquit) teſtor illos ipſos deos quib. teſtibus fœdus inter nos olim ictum fuit, Romanos qui ius ſuum non obtinuerunt priores bellum pium iuſtúmque contra fœderum violatores ſuſcepturos, & vos hoc iudicium fugitare, vt res ipſa demõſtrat. Vos enim priores nobis res noſtras petentibus negaſtis, nec ius noſtrum nobis tribuiſtis, & priores bellum nobis indixiſtis. Quare, nos breui armis iniuriam vlturos, expectate.] Tullus quum hæc audiſſet ex legatis Romam reuerſis, ita demum imperauit vt Albani adducerentur, & ſui aduentus cauſam exponerent, qui quum retuliſſent omnia Cluilij mandata, & niſi ius ſuum obtinuiſſent, bellum minarentur. [Equidẽ prior (inquit) hoc feci, & quum videam nihil eorũ, quæ in fœderibus continentur, à vobis ſeruari, hæc antè à vobis violata & cõtempta ſatis patet. Quare, & neceſſarium & iuſtum bellum Albanis indico, non ſolùm armatis domeſticis copiis, ſed etiam ſubditorum auxiliis accerſitis.] Rebus autem omnibus ad bellum paratis (poſtea enim ob has ſpecioſas cauſas vtrique ad bellum ſe pararunt, non ſolùm domeſticas copias inſtruentes, ſed etiam ſubditorum auxilia accerſentes) in vnum conuenerunt, & caſtra poſuerunt quadrageſimo ab vrbe ſtadio. Albani quidem ad foſſas quæ Cluiliæ vocantur: ſeruant enim adhuc nomen eius à quo factæ fuerunt. Romani verò in loco paulò interiore, quem elegerant, & ad caſtra metandum commodum iudicarant. Poſtquam autem mutuò vtrique copias conſpexerunt, neque numero inferiores, neque vili armorum genere inſtructas, neque ob reliquum apparatum contemnendas, pri-

mum illum ardorem ac impetum, quo principio ad conflictum ferebantur, vt prima impreſſione hoſtes fuſuri, ſedarunt: & de vi propulſanda potiùs quàm inferenda cogitare cœperunt, vallum vtrique altius erigentes, eorum verò prudentiſſimis quibuſque, qui optimè *de rebus* ſentiebant, optimóque iudicio & conſilio præditi erant, in mentem venit, vt duces ſuos reprehenderent. Quum. n. tempus fruſtra traheretur (nihil. n. quod eſſet memoratu dignum faciebant) incurſionibus & velitationibus, aut equeſtribus præliis ſe mutua clade afficiebant. Cluilius verò, qui huius belli autor fuiſſe videbatur, moleſtè ferens ignauum otium, decreuit exercitum educere, & hoſtes ad prælium prouocare, &, ſi certamen detrectarent eorum munitiones adoriri. Quare paratis omnibus rebus ad pugnam neceſſariis, paratis etiam, ſi murorum oppugnatione opus fuiſſet, iis omnibus quæ ad eam rem faciebant, noctu in prætorio cubans, aſtante ſolito ſatellitio, circa matutinum crepuſculum mortuus inuentus eſt, neque cædis, neque laquei, neque veneni, neque vllum aliud violentæ necis veſtigium in corpore habens. Quum autem iſte caſus admirandus, (vt reuera erat) omnibus videretur, & cauſa quæreretur: (neque enim morbum præceſſiſſe quiſquam poterat cauſari:) qui ad diuinam prouidentiã omnes humanos caſus referunt, aſſerebant eũ ira diuina extinctum, quòd veterem patriam ad bellum neque iuſtum neque neceſſarium contra ſuam coloniam incitaſſet, qui verò id bellum ſibi quæſtuoſum fore exiſtimabant: & ſe magnis commodis priuatos arbitrabantur, id facinus ad inſidias & humanam inuidiam referebant: inſimulantes quoſdam eius aduerſarios, quòd occulta & deprehenſu difficilia venena comparaſſent, hiſque hominem necaſſent. Allij verò, præ dolore, & conſilij inopia eum ſibi mortem voluntariam conſciuiſſe aiebant, quòd omnes ſuos

conatus

conatus difficiles & irritos videret, & ex animi ſententia nihil eorum ipſi ſuccederet, quæ à principio, quum rem aggreſſus eſt, ſperarat. At qui neque amore, neque odio ipſius ducis mouebantur, & qui optimè de eo quod acciderat iudicabant: exiſtimabant virum illum neque diuina indignatione, neque aduerſariorum inuidia, neque rerum deſperatione extinctum, ſed ipſa naturæ neceſſitate & fato: quippe quòd debitam ſortem, quæ omnibus naſcentibus eſt deſtinata, impleuiſſet. Cluilius igitur, antequam vllum egregium facinus ederet, talem vitæ exitum eſt ſortitus. In eius autem locum ſuffectus & dictator creatus eſt ab exercitu Metius Suffetius, vir neque belli dux idoneus, neque pacis cuſtos firmus: qui, ſi quiſquam alius Albanorum, quum ab initio cuperet diſcordiam inter has duas ciuitates excitare, & propterea poſt Cluilij obitum imperio dignus *ab Albanis* iudicatus fuiſſet: tamen poſtquam imperium eſt adeptus, & cognouit incommoda & difficultates omnes præſentis rerum ſtatus, non perſtitit amplius in eadem in ſententia, ſed cenſuit cunctandum, & tempus terendum: quòd videret neque omnes Albanos amplius ad bellum eadem animi alacritate propenſos, neque ſibi ſacrificanti victimarum exta ſatis felicem prælij exitum portendere. Quare tandem ſtatuit hoſtes ad pacem inuitare, miſſis ante caduceatoribus, quia videbat periculum quod ab extraneis impendebat, & Albanis, & Romanis, niſi inter ſe fœdus facerent: bellum *videlicet* improuiſum, quod vtrumque exercitum erat deleturum. Id autem erat huiuſmodi, Veientes & Fidenates, qui vrbes magnas habebant, regnante Romulo cum Romanis de principatu, & dominatu armis contenderant, & in eo bello vtrique multis exercitibus amiſſis, & agri parte mulctati, victorum imperata facere ſunt coacti: de qui-

bus in ſuperiore libro accuratè egi. Sed Numa Pompilio regnante, pace ſtabili fruentes, valde & virorum copia & diuitiis & reliquis felicitatis partibus aucti ſunt. Hac igitur felicitate elati ad libertatem iterum aſpirabant, & elatiores ſpiritus aſſumebant, & ſe parabant ad Romanorum imperium in poſterum detrectandum. Aliquandiu igitur conſilium defectionis ipſorum diſſimulatum eſt, ſed Albano demum bello patefactum eſt. Quum enim audiſſent Romanos ex ſuis finibus egreſſos totis viribus, vt prælio cum Albanis decernerent, rati ſe optimam eos inuadendi occaſionem nactos, clam potentiſſimi quique coniurarant, vt omnes qui per ætatem arma ferre poſſent, Fidenas conuenirent, clam & rari *eò* venientes, vt ita inſidiæ quæ Romanis parabantur, minimè innoteſcerent: atque ibi ſubſiſtentes occaſionem expectarent, quando Romanorum & Albanorum copiæ caſtris derelictis ad certamen prodirent. Hoc autem illis erant ſignificaturi ſigno dato ſpeculatores quidam, in montibus deliteſcentes. Dato autem ſigno omnes armis correptis in eos celeriter impetum facere oportebat ſpatium autem inter Fidenas & caſtra non longum erat: ſed ad ſummum erat quantum duabus, tribúſve horis confici poteſt, & *decreuerant* prælio iam confecto derepentè in conſpectum *hoſtium* venire, & vt erat veriſimile, omnes pro hoſtibus habere, & ſiue Albani, ſiue Romani viciſſent, ipſos victores interficere. Hæc ſunt quæ principes illarum ciuitatum facere decreuerant. Si igitur audacius Albani contemptis Romanis in certamen cum impetu iuiſſent, & vnico prælio de rerum ſumma decernere ſtatuiſſent, nihil prohibere potuiſſet, quominus inſidiæ ipſis paratæ laterent, & vterque exercitus deleretur. Iam verò & ipſa belli mora, quæ præter omnium expectationem fiebat, & temporis diuturnitas, dum ſe vtrique inſtruunt, eorum conſilia

diffudit,

Digitized by Google

diffudit, *& irrita fecit*. Quidam enim de coniuratorum numero, ſiue priuatis commodis ſtudentes, ſiue ſuis principibus & eius rei authoribus inuidentes, ſiue veriti ne quis alius rei index exiſteret (quod multis accidit in coniurationibus, quarum multi ſunt participes, quæque ſunt lentæ ac diuturnæ) ſiue etiam coacti ipſis conſcientiæ ſtimulis, quòd nollent facinus tam impium ad fœlicem exitum perduci, dolum hoſtibus prodiderunt. Suffetius igitur his cognitis, maiore ſtudio controuerſias dirimere, *pacémque facere* enixus eſt, quippe qui videret ſibi aliter faciendi nullam optionem relinqui. Huius autem coniurationis indicia & ad ipſum regem Romanorum ab amicis, quos Fidenis habebat delata fuerant. Quare ne ipſe quidem diutius cunctatus. Suffetij conditiones, ad quas ab eo inuitabatur, admiſit. Quum autem ad colloquium conueniſſent, in locum qui erat medius inter vtraque caſtra, vtrique cum conſiliariis viris prudentibus, primùm ſe inuicem ſalutarunt, vt olim ſolebant, (non aliter quàm amici, & cognati, qui ſe inuicem amicè ſalutant) deinde de pace agere cœperunt.

2 ¶ PRIOR autem Albanus ita eſt exorſus, [VIDETVR mihi neceſſarium eſſe ante omnia cauſas demonſtrare, quæ me impulerunt vt prior de pace facienda agerem, quum neque à vobis prælio fuerim ſuperatus, neque vllo modo commeatu intercluſus: ne fortè putetis me domeſticis viribus diffiſum, & veſtras vires inuictas exiſtimantem, honeſtam aliquam rationem, qua hoc bello liberaremur, quærere. Certè enim intolerabiles eſſetis ob iſtam veſtram grauem arrogantiam, ſiquid tale de nobis crederetis, & ad nullas æquas conditiones, quaſi armis iam ſuperiores, deſcendere velletis. Ne fortè igitur putetis huius mei propoſiti aliquas eſſe falſas cauſas, quæ faciunt vt ad pacem ſim propenſior, veras accipite. Ego à mea patria dictator creatus, ſi-

mulatque hoc imperium accepi, cœpi conſiderare quænam præcipuè cauſæ noſtras ciuitates turbaſſent, quas quum viderem exiguas & leues, neque idoneas quæ tantam amicitiam & cognationem dirimerent, exiſtimabam neque ipſos Albanos neq; etiã nos optimum conſilium cepiſſe, ſed longè melius hoc cognoui, & magnã vtrorũque inſaniam dãnaui, poſtquã ad ipſam rerum adminiſtrationem acceſſi, & vniuſcuiuſque voluntatis periculum feci. Nam neque in priuatis, neque in publicis conuentibus omnes Albanos de bello idem ſentire vidi. Quum autem iamprìdem in humana ratiocinatione *multæ* difficultates deprehenderentur, & diuina ſigna, quo tempore de prælij exitu victimarum exta conſului, nihil læti mihi portenderent, vehementer triſtari, & animo dubio atque anxio eſſe cœpi. Hæc igitur cogitans illũ pugnandi impetum repreſſi, pugnam differens, & moras nectens, ratus vos priores de pace acturos. Et ſanè, Tulle, oportuiſſet vos priores hoc facere, quum ſitis noſtri coloni, nec expectare donec veſtra antiqua patria vos ad pacem inuitaret. Quem. n. honorem parentes à liberis, eum vrbium conditores à ſuis colonis ſibi deferri volunt. Dum autem nos cunctamur, & inuicẽ alteri alteros ſpectamus, vti priores de compoſitione agant, alia quædam externa neceſſitas, cui vix humano conſilio reſiſti poteſt, nos conciliat: quam quum audierim vobis adhuc occultam, exiſtimaui nõ eſſe mihi ita enixè ſpectandã honeſtam pacis faciendæ rationem. Graues enim, ô Tulle, in nos machinationes ſtruuntur, & in vtróſque dolus ineuitabilis eſt cõfuſus, qui inſtar ignis, vel torrentis ingruens, facilè & nullo cum labore res omnes noſtras attriturus *& perditurus* erat. Authores autem horum ſceleſtorum conſiliorum ſunt Fidenatum & Veientiũ potẽtiſſimi quique ciues, qui coniurationem fecerunt. Rationem autem inſidiarum, & modũ quo occulta ipſorum conſilia cogno-

lia cognouerim, audite. His dictis, literas cuidam eorum qui aderant tradidit legendas: quas ei attulerat quidam ab hoſpitibus Fidenatibus: & eum qui ipſas attulerat, produxit. Literis autem lectis, & rebus omnibus ab illo viro enarratis, quas audierat ex eorum ore qui ipſas epiſtolas ſcripſerant, & omnibus qui aderant mirum in modum obſtupeſcentibus(quē admodum veriſimile eſt accidiſſe tanto malo præter ſpem audito) breui mora interpoſita, Suffetius rurſus ita loqui cœpit. [Audiſtis, Quirites, cur hactenus manus vobiſcum conſerere cunctatus ſim, & cur ego prius vos ad amicitiam *& pacem* iam prouocare voluerim. Veſtrum erit iam videre vtrum putetis ſatius ob buculas & oues raptas bellum implacabile ſemper gerere cum veſtris conditoribus & patribus, in quo & victi & victores perituri ſitis, an depoſitis in cognatos odiis nobiſcum contra communes hoſtes ire, qui non ſolum à vobis defectionem facere, ſed etiam in vos inſurgere decreuerunt, neq. vlla iniuria à vobis affecti, neq. etiam metuentes nequid damni in poſterum accipiāt. Neque verò apertè nos erant aggreſſuri, vt belli legitimi ius commune poſtulat, ſed clam, ne quis ipſorum inſidias præuideret, ac ſibi ab illis caueret. Sed enim quod in pios homines totis viribus nobis ſit eundum inimicitiis depoſitis(inſani enim eſſet aliter ſentire) non eſt opus pluribus agere, & vos hortari, præſertim quum vos quoq; idē ſtatueritis & facturi ſitis. Sed quomodo ex vtriuſque ciuitatis dignitate, & commodo pax fieri poſſit (hoc enim fortaſſe iampridem audire cupitis) iam dicere conabor. Equidem cenſeo eam pacem, quæ fit inter cognatos & amicos eſſe præſtantiſſimam & honeſtiſſimam, quum omni ira extincta, & omnibus malis obliuioni mandatis, omnes ſibi inuicem ſine dolo vltro citróque illatas & acceptas iniurias condonant. Minus verò honeſtam *eam eſſe iudico* in qua

ipſa quidem populi multitudo criminibus liberatur, ſed illi ſoli qui ſe mutuis iniuriis affecerunt, coguntur iudicium ſubire, cauſam dicere, & iure diſceptare. Harum igitur pacis faciendæ rationum alteram, quæ ſit & honeſtior, & magnanimis viris dignior, nobis eligendam cenſeo, & communi decreto omne malorum præteritorum, & iniuriarum vltrò citróque illatarum & acceptarum memoriam abolendam. Quòd ſi tibi, Tulle, pacem ita fieri non placet: ſed querimonias iniuriarum mutuarum iure finiri mauis, ad hæc etiam parati ſunt Albani, dummodo priùs publicæ inimicitiæ deponantur. Quòd ſi quem alium præter hunc honeſtiorem, aut iuſtiorem reconciliationis modum habes, nónne ocius eum in medium proferes? nam magnam tibi habebo gratiam. His à Suffetio dictis. Romanorum rex eius orationem excipiens, ET NOS (inquit) ô Suffeti, grauem cladem nos accepturos arbitramur, ſi ſanguine & cæde controuerſias inter cognatos ortas dirimere, ac finire cogamur, & quoties ſacra fecimus vt deorum belli euentu voluntatem cognoſceremus, prælij initiũ facere prohibiti fuimus, & de occultis Fidenatum, & Veientium coniurationibus, quas in nos vtraſque fecerunt, paulò ante ab hoſpitibus, quos ibi habemus, certiores fuimus facti, & ab illis nobis cauemus: vtque nullum detrimentum acciperemus, & illos vlciſceremur, pro eo ac merentur eorum inſidia iam nos parauimus. Non minus autem quàm tu bellum hoc potiùs ſine pugna, quàm armis finire volebamus: ſed priores de pace legatos mittere noluimus, quia belli initium à nobis non eſt factũ, ſed laceſſiti à vobis vim propulſauimus. Quòd ſi vos arma depoſueritis lubenter, conditiones, ad quas nos inuitatis, accipiemus, neque in pacis conditionibus moroſi ac difficiles erimus, ſed præſtantiſſimas, & viris magnanimis maximè dignas admittemus: condonãtes Albanæ ciuitati omnem iniuriam, omnéque

que

que delictum (ſi tamen publica ciuitatis delicta eã ſũt vocanda, quorum veſter Imperator Cluilius erat autor,) qui pro vtriſq; noſtrûm meritas pœnas diis perſoluit. Omnis igitur materia *& occaſio* tam priuatarum quàm publicarum criminationum tollatur, & omnis præteritorum malorum memoria aboleatur, vt & tu, Suffeti, cenſes. Sed non ſatis eſt nos hoc ſolùm ſpectare, quomodo præſentes inimicitias quæ ſunt inter nos dirimere poſſimus, ſed etiam ne vnquam poſthac bellum inter nos iterum geramus aliqua ratio eſt ineunda. Neque.n. conuenimus vt inducias, ſed vt pacem faceremus. Quomodo igitur pacem firmam facere poſſimus, & quid vtriſque faciendum ſit vt & nunc & poſthac in perpetuum amici ſimus, tu ô Suffeti omiſiſti, at ego hoc quoque addere conabor. Si *nimirum* Albani Romanorum bonis inuidere deſinant, quę non ſine magnis periculis & laboribus quæſiuerunt. Nulla.n. aut grauiore aut leuiore iniuria à nobis accepta: propterea tantum nos odio proſequimini, quia fortuna magis proſpera quàm vos vti videmur. Item ſi Romani Albanos ſuſpectos habere, quaſi ſibi ſemper inſidientur, & ſi ab illis, tanquam ab hoſtibus ſibi cauere deſinant, Nullus.n. amicus firmus eſſe poteſt ei cui eſt exoſus. Quomodo igitur hoc vtrumque fieri poterit? Nõ ſi in fœderis conditionibus hæc ſcripſerimus, neque ſi vtriq; per ſacra iurauerimus, parua .n. & infirma ſunt hæc præſidia, ſed ſi alteri alterorum proſperitatem communem duxerimus. Vnum.n. eſt ô Suffeti, doloris, quem homines ex aliorum bonis capiunt, remedium, ſi nimirum qui inuident aliorum bonis, non putent ea eſſe amplius aliena. Vt igitur hoc fiat, author ſum Romãnis vt in commune conferant, & Albanos impertiant omnia bona quæ iam habent, & quæ in poſterum ſunt habituri: Albani verò alacriter accipiant, & contenti ſint iis quæ dantur, véque vos omnes, vel, niſi omnes, at ſaltem maior pars

& præſtantiſſimi quiſque de vobis Romanæ vrbis coloni fiatis. Neque enim Sabinis quidem & Hetruſcis honorificum fuit derelictis ſuis vrbibus ad nos habitandi cauſa migrare, vobis verò genere coniunctiſſimis, ſi idem feceritis, turpe eſt futurum. Quòd ſi recuſatis vnam & eandem vrbem nobiſcũ incolere, quæ iam ampla eſt, & longè amplior futura, & patriarum ſedium amore detinemini, hoc ſaltem facite, conſilium vnum publicum deſignate, quod commodis vtriuſque ciuitatis conſulat, & imperium tradite alterutri ciuitati, quæ viſa fuerit potentior, & quæ pluribus commodis inferiorem afficere poſſit. Atque hæc quidem eſt mea ſententia: & ſi hæc fiant, tum demum nos conſtantes amicos fore, ſed ſi duas vrbes æquè excellentes, vt nunc incolamus, nunquam nos concordes fore puto.] His auditis, Suffetius tempus ad deliberandum petiit: & quum ex conſilio receſſiſſet, cum Albanis an eæ conditiones admittendæ eſſent conſultauit. Cognitis autem omnium ſententiis, reuerſus in conſilium ita eſt loquutus. [NOBIS, Tulle, patriam relinquere non placet, neque deſerere ſacra patria, & maiorum lares, & locum quem fermè per quingentos annos maiores noſtri tenuerunt, præſertim quum nullum bellum, neque alia neceſſitas fatalis nos cogat. Vnum verò conſilium publicum conſtitui, & vnam eſſe ciuitatem quæ alteri imperet non diſplicet: Atque hoc etiam caput in fœderibus ſcribatur, ſi ita videtur, & omnis belli materia tollatur.] Quum autem hactenus inter eos conueniret, contendebant de ciuitate cui imperium eſſet committendum, & multa verba ab vtriſque ea de re ſunt facta, quòd vterque iudicaret æquum eſſe vt ſua ciuitas alteri imperaret. Albanus enim hoc iure nitebatur. [Nos Tulle, digni ſumus qui vel reliquæ Italiæ imperemus, quia gens Græca, & omnium earum quæ hanc regionem incolunt, maxima ſumus. La-

tinæ

tinæ verò gẽtis imperiũ ſi vllius alius ad nos pertinere dicimus, idque non ſine cauſa, ſed cõmuni omnium hominum iure, quòd natura ipſa omnibus dedit, vt nimirum generis authores ſuæ ſoboli imperent. Sed præ omnibus coloniis, de quibus hactenus nihil conquerimur, veſtræ vrbis imperium ad nos attinere exiſtimamus, quum coloniam in eam miſerimus non multis ante ſeculis, ſed tertia ante hanc ætate, ita vt iam noſtrum genus, vetuſtate antiquatum, ex hominum memoria non ſit deletum. Quod ſi natura iure humano inuerſo ſtatuat iuniores ſenioribus imperare, & poſteros maioribus: tũc nos quoque patiemur cõditores coloniæ ſuæ imperio parere: ſed non ante. Atque hoc quidem vnum eſt ius, quo freti, imperium ad nos pertinere dicimus, quod nunquam ſponte noſtra vobis concedemus. Alterum verò eſt huiuſmodi, hoc autem ita accipite, vt minimè putetis à nobis dici quòd vos criminari aut probro afficere, & aliquid vobis exprobrare velimus, ſed quia neceſſitas hoc poſtulat: Albanorũ genus quale fuit olim dum vrbs conderetur, tale etiam vſque ad hanc noſtram ætatem permanet: neque quiſpiam demonſtrare poſſet vllam hominum nationem præter Græcam & Latinam, cui ius noſtræ ciuitatis impertiti fuerimus. At vos veſtram illam accuratam reipub. adminiſtrandæ rationem corrupiſtis, receptis Hetruſcis, & Sabinis, & aliis quibuſdam lare carentibus, & permultis barbaris erronibus, ita vt iam parua pars germani noſtri generis apud vos ſuperſit, imò potius multis partibus maior ſit numerus adſcititiorum & alienigenarum. Quòd ſi nos imperio vobis ceſſerimus, ſpurij germanis, & barbari Græcis & adſcititij indigenis imperabunt. Neque enim hoc poſſetis dicere, aduenarum turbam à reipub. adminiſtratione à vobis arceri, vos verò indigenas reipub. gubernacula &

imperium habere: quinetiam peregrinos reges creatis, & maxima ſenatus veſtri pars ex aduenis conſtat, quorum nihil vobis volentibus contigiſſe dicere poteſtis. Quis enim, ſi ſit potentior, ſponte imperium inferioris ferat? Magnæ igitur eſſet demẽtiæ, & ignauiæ, ſi ea quæ dicitis vos neceſſitate coactos pati, nos ſponte noſtra ferre vellemus. Poſtrema autẽ ratio, *qua noſtrũ ius tuemur* hæc eſt, in Albanæ reip. adminiſtratione nihil prorſus adhuc immutatũ fuit, licet iã ſit decima & octaua ętas ex quo hæc reſp. ita adminiſtratur, ſed omnes patrij mores ac ritus decorè ſeruãtur. At veſtra reſp. eſt inornata, & inordinata, *ac ſine bona diſciplina*, vt pote quæ recens eſt condita & ex colluuie multarũ gentiũ cõſtat, cui longo tẽpore, & varia fortuna opus eſt, vt cõponatur, & turbæ, & ſeditiones, quæ nũc in ea ſũnt, ſedẽtur. Omnes autẽ facilè fateãtur oportere ſedata turbatis, & ea quorum aliquod periculum factum eſt, contrariis, & ſana ægrotis imperare. Quarè vos qui contra facere conamini, nõ bene facitis. [Hæc quũ duxiſſet Suffetius, Tullus eius orationẽ excipiẽs, ita eſt loquutus, [Naturę & Maiorũ ius, ô Suffeti, & vos Albani, nobis vtriſque eſt commune: vtriq;.n.ex iiſdem maioribus nos eſſe gloriamur: quare nõ eſt quod propterea alteri noſtrũm vel meliore vel deteriore ſint conditione. Quod autem dicitis, oportere omnino colonias ſuorum conditorum imperio parere, quaſi hoc ſit lege quadam naturæ neceſſaria conſtitutum, certè hoc neque verum, neque æquum iudicamus, veſtráque poſtulata ſunt iniqua: multæ enim ſũt gentes apud quas conditores coloniarum nõ imperant, ſed parent ſuis colonis. Maximũ autem & manifeſtiſſimum huius rei exemplum eſt ipſa Spartana ciuitas, quæ nõ ſolùm aliis Græcis, ſed etiam Dorienſibus, vnde originem ducit, vult imperare. Sed quid de aliis verba ſunt facienda? Vos enim ipſi qui miſſa colonia noſtram vrbem condidiſtis, Lauinienſium eſtis coloni. Si igi-

Si igitur naturæ lex poſtulat vt ſuæ coloniæ conditores ipſi imperent, nónne Lauinienſium cauſa erit potior quàm vtrorúmque noſtrûm? Quod igitur attinet ad primum ius quo nitimini, & quod valde egregiam habet ſpeciem, hæc ſufficiunt. Sed quando, ô Suffeti, vtriuſque ciuitatis vitam examinare, & conferre es aggreſſus, aſſerens Albanorum nobilitatem ſemper in eodem ſtatu permanſiſſe, noſtram verò corruptam fuiſſe alienigenarum commerciis, quando etiam dicis æquum non eſſe vt ſpurij germanis aut aduenæ indigenis imperent, ſcias te vel maximè in hoc ipſo tuæ cauſæ firmamento errare, tantum enim abeſt vt nos pudeat quòd cum quibuſlibet noſtram ciuitatem communicarimus, vt etiam maximè hac re gloriemur, nos tamen huius præclari facinoris non ſumus authores, ſed imitati ſumus exemplum Athenienſis reip. cuius maxima eſt gloria inter Græcos, idque ob hanc ipſam reip. formam, ſi non maximè, aut certè non minimè. Et rem eam quæ nobis multorum bonorum fuit cauſa, damnare non poſſumus: neque nos eius pœnitet quaſi peccarimus. Et apud nos imperat, & ſenator eſt, ac reip. conſulit, aliíſque honoribus fruitur, nō qui multum opibus pollet, neq; qui longā ſuorū maiorū indigenarū ſeriem poteſt oſtendere, ſed quicunque his honoribus fuerit dignus: humanā enim nobilitatē in nulla alia re quàm in ipſa virtute poſitam cenſemus. Reliqua verò turba eſt ciuitatis corpus, vim ac robur ad virorum præſtantiſſimorum conſilia exequenda miniſtrans. Et noſtra ciuitas ex parua euaſit magna, & ex contemptiſſima facta eſt formidabilis vicinis populis ob talem humanitatem. Atque huic potiſſimùm inſtituto, quod tu, Suffeti, damnas, Romani acceptum ferunt imperium, de quo nullus cæterorum Latinorum id ſibi vendicans nobiſcum amplius contendit. In armorum enim vi ſita eſt ciuitatum potentia, hæc autē mul

torum hominum beneficio comparatur. Vrbes verò exiguæ & infrequentes ac propterea infirmæ, neque alias, neque ſeipſas regere poſſunt. In ſumma autē, ego tunc exiſtimo aliorum reip. adminiſtrandæ formas eſſe vituperandas, & propriam laudandam, quū quis poteſt demonſtrare ſuam quidem remp. his inſtitutis quæ profert, fortunatam, & amplam eſſe factam. Eas verò quæ vituperantur, eo quòd nolint eadem ſequi infelices eſſe: ſed res noſtræ non ſic ſe habent. Nam veſtra ciuitas ex ſublimiori faſtidio, & amplioribus opibus in exiguum domiciliū eſt contracta. At nos orſi à tenuibus primordiis, non magno temporis ſpatio Romam fecimus maximam omnium vrbium finitimarum, hiſce inſtitutis vſi, quæ tu reprehendis. Seditiones verò noſtræ, quia has etiam nobis obiicis, ô Suffeti, non ad perniciem vel diminutionem, ſed ad ſalutem & incrementa reip. faciūt. Contendimus enim nos iuniores cum ſenioribus, & aduenæ cum indigenis, vtri maiora beneficia in rēp. conferant. Et, vt paucis rem expediam, iis, qui aliorū imperium ſunt habituri, hæc duo adeſſe oportet, in bello vires & in conſiliis prudentiam, quæ vtraque in nobis ſunt: hoc autem non eſſe inanem iactationem, ipſa experientia, quæ omni oratione eſt præſtantior, nobis eſt teſtis. Certè ad tantam amplitudinem & potentiam noſtra reſp. intra tertiam ab vrbe condita ætatem excreſcere non potuiſſet, niſi & eximia fortitudo & prudentia in ea fuiſſet. Multæ autem Latinæ gentis ciuitates veſtræ coloniæ, magnæ ipſius potentiæ fidem facere poſſunt: ſiquidem contempta veſtra ciuitate ſe nobis defectione à vobis facta iunxerunt, & Romanorum, quàm Albanorum imperio parere maluerunt, quia videbant nos vtrumque poſſe, & amicos beneficiis, & hoſtes maleficiis afficere: at vos neutrū poſſe. Multa præterea eaque valida argumenta Suffeti, aduerſus rationes

quas

quas ad iuris tui defenſionem attuliſti, poſſem afferre. Sed quum videam eſſe verba inania, & bona ex parte æquè facile atque tua confutari poſſe, finem dicendi faciam apud vos aduerſarios noſtros, qui eſtis æqui iudices. Vnam verò & ſolam omnium optimam rationem, quæ noſtras controuerſias dirimat, eſſe puto, qua etiam multi & barbari & Græci vſi ſunt, alij quidem de principatu, alij verò de agro controuerſo animis inimicis contendentes. Hanc vbi indicaro, finem dicendi faciam. Suadeo igitur vt vtrique cum parte aliqua exercitus noſtri certamen ineamus, hominum numero in minimum contracto, quibus belli fortuna committatur, & vtrius vrbis ciues victoriam de hoſtibus reportarint, illorum ciuitati imperium in alteram concedamus. Quæ enim oratione dirimi non poſſunt, de his decerni ſolet armis.] Atque hæc ſunt argumenta, quæ prolata fuerunt ab vtroque imperatore, vt vterque probaret imperium ad ſuam ciuitatem iure pertinere. Tandem tamen in Romani imperatoris ſententiam omnes iuerunt. Qui enim de Albanis & Romanis in illo concilio intererant, quòd ſe citò illius belli moleſtiis liberari cuperent, controuerſiam armis dirimendam eſſe cenſuerunt. Hac autem de re quum inter eos conueniret, de numero eorum qui eſſent certaturi diſceptabatur: quia non idem vterque imperator ſentiebat. Tullus enim minimo hominum numero belli totius fortunam committendam eſſe cenſebat, ita vt vnus Albanorum præſtantiſſimus cũ vno Romanorum fortiſſimo prælio ſingulari decerneret, & ipſe ad dimicandum pro patria paratus erat, prouocans Albanum ducem ad parem virtutis æmulationem, & declarans præclara eſſe certamina quæ imperatores pro principatu & potentatu ſuſcipiunt, non ſolùm ſi viros fortes ſuperent, ſed etiam ſi ipſi à viris fortibus ſuperentur: & recenſens mul-

ta imperatorum atque regum exempla, qui reip. cauſa caput periculis obiectarant, quòd indignum putarent ſibi quidem maximos honores deferri, minimùm verò bellicarum moleſtiarum à ſe ſuſcipi. Albanus verò iudicabat rectè ab eo dictum vtrique ciuitati paucorum periculo controuerſiam eſſe dirimendam: ſed de ſingulari certamine non aſſentiebatur *Romano*, quia dicebat ipſis quidem imperatoribus, quum ſibi potentiam quærunt, præclarum & neceſſarium eſſe certamen quod inter ſe de principatu ſuſcipiunt: ipſis verò ciuitatibus, quum de principatu inter ſe contendunt, præli ũ ſingulare non ſolùm eſſe periculoſum, ſed etiam turpe tam victoribus quàm victis. Quare ſuadebat vt tres viri ex vtraque ciuitate lecti in omnium & Albanorum, & Romanorum conſpectu dimicarent. Aiebat enim hunc numerum aptiſſimum eſſe ad omnem rei controuerſiam dirimendam: quod principium, medium, & finem in ſe contineat. Quum igitur Romani & Albani in hanc ſententiam iuiſſent, & concilium dimiſſum eſt, & vtrique in ſua caſtra ſe receperunt. Deinde vtrique imperatores exercitu ad concionem vocato, narrarunt quid in eo colloquio actum fuiſſet, & quibus conditionibus ſe pacem facturos promiſiſſent. Quum autem vterque exercitus magno conſenſu conditiones fœderis, de quibus inter imperatores conuenerat, approbaſſet & ratas feciſſet, mira illius honoris cupiditas & centuriones & milites inuaſit, multis admodum cupientibus huius pugnæ palmam referre, & non verbis tantùm ad id aſpirantibus, ſed etiam re ipſa præ gloriæ cupiditate ſeſe ad eam dimicationem offerentibus, ita vt eorum duces non ſine magna difficultate poſſent dignoſcere quinam eſſent ad eam rem omnium aptiſſimi. Si quis enim erat aut maiorum nobilitate clarus, aut corporis robore excellens, aut manu ſtrenuus, aut aliqua alia re, aut

faciuore

facinore audaci inſignis,ſe primum in illorum triū numerum referri volebat. Sed Albanorum dux iſtā ambitioſam contentionem,quæ in vtroque exercitu longius ſerpebat,compreſſit : animaduertens diuinam prouidentiam multò antè præſciam certaminis inter has duas ciuitates futuri , eos qui pro ipſis eſſent periclitaturi paraſſe ex familiis minimè obſcuris , & viros bellicis rebus præſtantes & forma eximia præditos,& natalibus non vulgaribus,ſed raris, & admirandis ob rei nouitatem.Sequinius enim Albanus gemellas filias, alterām Horatio cuidam Romano,alteram Curiatiō qui erat genere Albanus, eodem tempore deſponderat.Horum amborum vxores grauidæ ſimul factæ primo partu prolem maſculam ediderunt,eámque trigeminam, quam ipſi parentes vt augurium felix & patriæ & ſuæ familiæ oblatum, educauerunt totam , donec adoleſceret. Deus verò(vt dixi initio) dedit illis & formam & robur,quinetiam animi generoſitatem, ita vt nullo optimæ indolis *iuuene* eſſent inferiores. Quare,Suffetius ſtatuit his viris certamen pro patriæ principatu committere:& vocatum ad colloquium Romanorum regem ita eſt alloquutus,[DEVS aliquis,Tulle, vtriuſque ciuitatis curam gerens,cùm in multis aliis rebus,tum etiam in hoc ipſo certamine ſuam in nos beneuolentiam patefeciſſe videtur. Nam quòd inuenti fuerint,qui pro rerum ſumma decernant , viri genere nemini ſecundi, & bello egregij , & forma præſtantiſſima præditi , præterea eodem patre eadémque matre geniti , &(quod maximè eſt admirandum,)eodem die in lucem editi,apud vos, Horatij,apud nos,Curiatij,hoc certè admirandum quoddam & diuinum beneficium omninò videtur. Quin igitur complectimur hanc tantam diuini numinis prouidentiam,& vtrique trigeminos fratres ad certamen de principatu ſubeundum adhortamur?quæ-

O

cunque enim alia in hominibus fortiſſimè dimicaturis deſideraremus, hæc etiam inſunt in his viris, & hoc commodum præterea ineſt, quòd hi potiſſimùm quum ſint fratres, non tam facile in ipſa dimicatione laborantes propugnatores deſerent quàm alij Romani & Albani facerent: & æmulatio illa reliquorum iuuenum, quam alia ratione ſedare eſt difficile, ocius ſedabitur. Coniicio enim apud vos etiam multos eſſe qui virtutem ſibi vendicent, vt & apud Albanos: quos ſi docuerimus quomodo diuina quædam fortuna humana ſtudia præuenerit, quæ viros ex æquo pro ſua quoſque patria dimicaturos obtulerit, non difficile *vt quieſcant*, perſuadebimus. neque enim putabunt ſe virtute inferiores eſſe trigeminis fratribus, ſed quadam felici naturæ ſorte & fortuna aptè admodum certamen contra hoſtes æquante.] His à Suffetio dictis, eáque ſententia ab omnibus collaudata, (Romanorum autem & Albanorum præſtantiſſimi quique cum vtriſque aderāt) aliquantum cunctatus Tullus, ita eſt loquutus, [CAETERA quidem, Suffeti, mihi videris rectè excogitaſſe: admiranda enim eſt quædam fortuna, quæ generis ſimilitudinem nunquam ante viſam in vtraque noſtra ciuitate, hoc noſtro ſeculo protulit. At vnum illud mihi videris ignorare, quod illos iuuenes valde remorabitur *& ad certamen minus alacres reddet*, ſi ab ipſis petamus vt inter ſe confligant. Horatiorū enim noſtrorū mater, eſt veſtrorum Curiatiorum matertera, & ipſi iuuenes in ambarum mulierum ſinu nutriti fuerunt, atque inter ipſos mutua charitas & amor, non ſecus ac inter proprios *& germanos* fratres intercedit. Vide igitur ne fortè impium ſit his arma tradere, & eos ad mutuam cædem inuitare: præſertim quum ſint fratres, & ſimul educati. Illud enim cognatorum piaculum, ſi coacti fuerint ſe mutuis vulneribus conficere ac polluere, in nos qui

eos

eos coegerimus iure optimo redundabit. Cui reſpondit Suffetius. NEQVE me latet, Tulle, illorum adoleſcentum cognatio, neque ſtatui eos cogere vt cum ſuis conſobrinis dimicent, niſi ipſi vltrò certamen ſubire voluerint: ſed quum primùm mihi hoc conſilium in mentem venit, ſtatim Curiatiis Albanis accerſitis, ipſe ſolus ipſorum animos pertentaui, an vltrò certamen iſtud ſubire vellent, qui quum incredibili quadam & admiranda alacritate meam orationem admiſiſſent, tum demum ego meum conſilium aperire & in medium proferre decreui, & vt idem tu quoque facias, ſuadeo: & accerſitis ad te trigeminis, qui apud vos ſunt, quænam ſit eorum voluntas explores. Si igitur illi quoque lubenter vltrò ſe pro patria periculis offerre voluerint, id beneficium accipias: quòd ſi illi hoc recuſarint: nullam ipſis afferas neceſſitatem. Auguror tamẽ de illis idem quod de noſtris. Si enim tales ſunt quales accepimus, paucis *nimirum* optimæ indolis ſimiles, & re bellica præſtantes (gloria enim eorum virtutis ad noſtras aures peruenit) ſumma animi alacritate, & nullo cogente pro patria dimicare non recuſabunt. Tullus eam admonitionem non eſt aſpernatus: ſed factis decem dierum indiciis, per quos deliberaret, & cognita Horatiorum voluntate, reſpondere poſſet, in vrbem eſt reuerſus. Sequentibus autem diebus conſultatione cum optimatibus habita, poſtquam maiori parti viſum eſt, Suffetij conditiones *& admonitionem* admittere, accerſiuit trigeminos fratres, atque ita eos eſt alloquutus, [HORATII, Suffetius quum veniſſet mecum in colloquium, in poſtremo concilio in caſtris habito, dixit diuina prouidentia factum vt tres viri fortes ad certaminis periculum pro vtraque ciuitate ſubeundum iam parati eſſent, quibus neq; alios generoſiores, neq; magis idoneos reperire poſſemus: ex Albanis quidẽ Curiatii, ex Roma-

nis verò vos ipſi: atque hac re cognita, *dixit* ſe illud primùm perſcrutatum eſſe, an vellet veſtri conſobrini patriæ ſua corpora donare. Quare, quum eos ad decernendum de ſumma rerum paratos vidiſſet, magna animi alacritate & confidentia, tum demum ſuum conſilium in medium protuliſſe, & me rogaſſe vt explorarem quiſnam ſit veſter animus, vtrum pro patria cum Curiatiis dimicantes periclitari, an iſtum honorem aliis concedere velitis. Equidem illi ego modeſtè reſpondi, vos, tum quia forti animo, tum quia manu ſtrenui eſtis, (quod certè neminem latet) ſumma animi alacritate præter omnes, pro honore, & gloria periculum ſubituros. Sed veritus ne cognatio, quæ vobis cum trigeminis Albanis intercedit veſtram alacritatem impediret, tempus ad deliberandum poſtulaui, fictis decem dierum induciis. Et ſimul atq; huc veni, ſenatum coegi, & rem in medio propoſui, vt ab omnibus deſpiceretur. Quum autem maior ſenatus pars decreuerit, vt, ſi lubenti animo certamen honeſtum vobiſque conſentaneum ſuſceperitis, ad quod pro omnibus ſubeundum ego ſolus paratus eram, vos collaudemus, veſtrúmque beneficium accipiamus. Si verò cognationis piaculum veriti, hoc recuſaritis, nullam vobis neceſſitatem afferamus. Quum *inquam* ſenatus hoc decreuerit, neque iniquo animo ſit laturus ſi hanc prouinciam grauatè ſuſceperitis, neque paruam gratiam vobis ſit habiturus, ſi recto conſilio inito patriam veſtram cognationi prætuleritis, *veſtrum eſt iam deliberare quidnam facturi ſitis.*] Iuuenes his auditis aliò ſeceſſerũt, & poſt breue colloquium, redierunt vt reſponſum darent, & pro omnibus is qui natu erat maximus, ita eſt loquutus, [SI, TVLLE, liberi & noſtri iuris eſſemus, ac nobis poteſtatem feciſſes conſultandi de certamine cum conſobrinis ineundo, nulla interpoſita mora reſpondiſſemus tibi quænam ſit noſtra voluntas: ſed quando nobis

bis pater eſt ſuperſtes , ſine quo nihil ne minimum quidem aut dicere aut facere nobis licere putamus, rogamus te vt pauliſper noſtrum expectes reſponſum, donec cum patre hac de re agamus. Laudata à Tullo eorum pietate,& iuſſis illis ita facere , ad patrem fuerunt. Poſtquam autem declararũt quid Suffetius propoſuiſſet,& verba quæ Tullus fecerat , & tandem ſuam reſponſionem , cum rogarunt vt diceret ſuam hac de re ſententiam. Ille verò excepta eorum oratione , [Rem piam (inquit) ô filij facitis , qui ad patris voluntatem viuatis , neque quidquam ſine meo conſenſu faciatis. Sed iam tempus eſt vt & vos ipſi veſtram in tanto negotio prudentiam declaretis : fingite igitur me iam fato defunctum , & declarate mihi quidnam conſultantes de veſtris rebus patris conſilio deſtituti facere ſtatueritis:Tunc maximus natu ei reſpondit , Suſciperemus,mi pater , hoc certamen pro principatu , & ſuſtineremus quiduis ferre quod deo videretur. Mallemus enim mori quàm viuere præter tuam & maiorum noſtrorum dignitatem. Cognationem autẽ quæ nobis cũ conſobrinis intercedit,non nos priores ſoluimus:ſed quia à fortuna fuit diſſoluta , hoc æquo animo feremus.Si enim Curiatij honeſtatem cognationi anteponunt,certè ne Horatij quidem genus virtuti præferent.Pater igitur cognita eorum voluntate ,lætitia perfuſus , & ſublatis in cœlum manibus magnam ſe diis gratiam habere dixit , quòd ſibi liberos egregios & fortes dediſſent. Deinde complexus ſingulos , & ſuauiſſimis amplexibus ac oſculis amiciſſimis datis: Habetis, inquit,meam quoque ſententiam ô filij boni:& reuerſi Tullo tam pium & tam honeſtum reſponſum referte. Illi igitur læti patris adhortatione , abierunt & quum ad regem acceſſiſſent,certamen ſuſceperunt. Rex verò , conuocato ſenatu iuuenes prolixiore oratione collauda-

Digitized by Google

uit,& legatos ad Albanum miſit, qui ſignificarent Romanos eam conditionem admittere, & præbere Horatios, vt de principatu certarent.

4 ¶ NVNC, quia præſens argumentum poſtulat vt accuratè ipſum etiam pugnæ modum deſcribam, vtque diligenter narrem caſus, qui in hac ſubſequuti ſunt tragicis ſimiles, hæc ſingula pro virili percenſere conabor. Quum enim tempus veniſſet, quo pactorum conditiones ad finem perducendæ erant, omnes Romanorum copiæ prodierunt. Poſtea verò prodierunt & ipſi iuuenes patrios deos precati, & cum ipſo rege incedebant, eóſque tota vrbana multitudo ſummis laudibus in cælum efferebat, & eorum capita floribus conſpergebat. Iam autem & Albanorum copiæ exierant. Tum caſtris non longè à ſe inuicem poſitis, medium campum, qui Romani & Albani agri fines diuidit, vbi etiam antea vtrique caſtra metati fuerant, pugnæ deſtinarunt. Ac primùm quidem mactatis victimis, iurarunt ſuper eas ardentes ſe in fortuna acquieturos, quamcunque ex eo prælio conſobrinorum vtraque ciuitas retuliſſet, & fœdera conſtanter ſeruaturos, & neque ſe, neque poſteros ſuos vllam fraudem ipſis facturos. Rebus verò diuinis ritè peractis, vtrique armis depoſitis prodierunt ex caſtris pugnæ ſpectatores futuri, relicto ipſis certaturis medio ſpatio trium, quatuórve ſtadiorum, nec multo poſt dux Albanorum producit Curiatios, & Romanorum rex Horatios, elegantiſſimè armatos, & reliquis ornatos ornamentis quæ ſolent geſtare homines morti deſtinati. Quum autem propius vtrique acceſſiſſent, gladios ſuis armigeris tradiderunt, & accurrentes, ſe flentes inuicem complexi ſunt, & ſuauiſſimis appellationibus ſe ſalutantes, ita vt omnes in lachrymas prorumperent & ſuam ſuorúmque ducum nimiam immanitatem incuſarent, quòd quum potuiſſent per alios homines

pugnam illam committere & *contentionem dirimere*, eò rem redegiſſent vt conſanguinei, & cognati non ſine piaculo pro vtraque ciuitate inter ſe dimicare cogerentur. Quum autem iuuenes illi ſeſe mutuò ſalutandi finem feciſſent, & gladios à ſuis armigeris accepiſſent, & omnes qui eos circunſtabant retrò ceſſiſſent, aciem pro cuiuſque ætate inſtruxerunt, atque ita demum congreſſi ſunt. Hactenus igitur quies & ſilentium in vtroque exercitu fuerat. Poſtea verò frequentes acclamationes inter vtroſque exortæ ſunt, nunc his nunc illis viciſſim ſuos propugnatores adhortantibus, & deos in vota vocantibus, & gemitus edentibus & crebras voces variarum affectionum plenas, quales in certaminibus audiri ſolent, emittentibus, quòd vtrique non ſolùm in ea quæ tunc gerebantur & cernebantur, intenti eſſent, ſed etiam de ipſo pugnæ exitu cogitarent, atque de eo ſoliciti eſſent. Erántque longè plura quæ quiſq; ſibi fingebat & quæ fieri exiſtimabat, quàm quæ re vera fiebant. Aſpectus enim ex remotiore loco ſpectantium oculos valde fallebat, & prout vtrique erga ſuos propugnatores affecti erant, ita etiam res quæ gerebantur accipiebant, eáſque tales eſſe putabant quales ipſi cogitarant, & crebri dimicantium inſultus, & receſſus, & quòd vtrique viciſſim & crebrò ſeſe conuerterent vt aduerſariis reſiſterent, *hac, inquam ſpectatorum* animos dubios reddebant. Atque ita æquo marte diu certatum eſt: vtrique enim erant pari corporis robore & pari animi generoſitate, & corpora habebant elegantiſſimis armis munita, nullámque *corporis* partem nudam reliquerant, quæ vulnerata mortem celerem afferre poſſet. Quare, multi ex Romanis & Albanis ob illud victoriæ ſtudium quo ſuis enixè fauebant, óbq; ſuorũ commiſerationem, non animaduertebant ſe factos participes illarum affectionum, quæ in *ipſis propu-*

gnatoribus periclitantibus erant,& certare quàm quæ gerebantur ſpectare, malebant. Tandem tamen Albanorum natu maximus cum aduerſario ſibi oppoſito manus conſeruit, & vulnera alia ſuper alia intulit & accepit, donec caſu quodam Romanum gladio per inguen traiecit. Ille verò, quum iam aliis vulneribus eſſet grauatus, & hoc quoque poſtremo vulnere lethali ictus fuiſſet, membris diſſolutis collapſus obiit. Quum autem hoc vidiſſent pugnæ ſpectatores, omnes ſimul clamorem ſuſtulerunt, Albani quidem vt iam victores, Romani verò vt victi. Exiſtimabant enim duos illos, qui ex ſuis ſuperſtites erant, facilè ab Albanis cæſum iri. Interea verò is qui Romano prolapſo defenſor aſtabat, Albanum victoria exultantem cernens, celeriter in eum facit impetum,& multis vulneribus illatis, multis etiam acceptis, ipſe quoque caſu quodam gladium in eius iugulum infixit, eúmque interfecit. Quum autem breui temporis ſpatio fortuna & ipſam dimicantium conditionem & ſpectantium affectationem mutaſſet, & Romani ex priſtino mœrore animos recollegiſſent & Albani gaudio ſuo priuati fuiſſent, rurſus alius aduerſus caſus ſecundas Romanorum res atque ſpem afflixit, & hoſtium animos erexit. Albano enim cæſo, frater qui illi proximam ſtationem tenebat cum percuſſore manus conſeruit, & eodem tempore vtrique ingentibus vulneribus ſe mutuò affecerunt. Albanus enim gladium per Romani tergum ad viſcera vſque adegit: Romanus verò aduerſarij ſcutum ſubiit, & alterum poplitem ei ſuccidit. Qui igitur lethale vulnus acceperat, ſtatim obiit: alter verò, qui poplite ſauciatus erat, non poterat amplius firmo gradu ſtare: ſed claudicans, & paſſim ſe clypeo ſuſtentans, ad aliquod tempus tamen *aduerſario* reſtitit, & iuit cum fratre qui reliquus erat, contra Romanum qui ſolus ſupererat, & ipſo-

ipſorum impetum ſuſtinebat. Atque eum circumdederunt, alter quidem ex aduerſo adortus, alter verò à tergo. Sed quum Romanus timeret ne ab illis circumuentus facilè conficeretur, quòd cum duobus pugnaret, & à duobus inuaderetur, (erat autem adhuc integer conſilij) hoſtes ſegregare, & cum vtroque ſeparatim pugnare ſtatuit. Facillimè autem illos à ſe ſeparari poſſe arbitrabatur, ſi fugæ opinionem ipſis præbuiſſet. Nam *perſuaſum habebat* fieri non poſſe vt frater vterque ſe inſequeretur: ſed alter tantùm, qui fratrem pede adhuc infirmo videbat. Capto igitur hoc conſilio, quanta maxima potuit celeritate fugit, eíque accidit, vt ſpe ſua minimè fruſtraretur. Albanorum enim alter qui nullam lethalem plagam acceperat, eius veſtigiis inſiſtens, ac à tergo vrgens, eum inſequebatur. Alter verò qui incedere non poterat, longiùs quàm oportuiſſet à tergo remanſit. Tunc Albanis clamore ſuos accendentibus, Romanis verò ſuum propugnatorem obiurgantibus, eíque ignauiam exprobrantibus, atque illis quidem iam pæana canentibus, & ſe quaſi parta iam victoria coronantibus: his verò lugentibus, quaſi à fortuna erigi amplius non poſſent, Romanus prudenter obſeruato tempore celeriter ſe conuertit, & Albanum antequàm ſibi caueret in brachio vulnerauit, cubitúmque diuiſit: prolapſa autem manu vnà cum ipſo gladio, alio vulnere lethali illato Albanum interfecit, eóque cæſo imperium in poſtremum fecit, eúmque iam ſemimortuum & languentem iugulauit: atque ſpoliatis conſobrinorum cadaueribus ad vrbem properabat, quòd ipſe primus ſuæ victoriæ nuntium patri afferre vellet.

5 ¶ SED oportebat hunc etiam, quia homo erat, non vſquequaque felicem eſſe: ſed etiam aliquid incommodi ab inuida fortuna accipere, quæ quum ex paruo magnum exiguo temporis ſpatio feciſſet, & ad

ſummum ſplendoris & gloriæ faſtigium præter omnium opinionem extuliſſet, eodem die afflixit, & in miſerandam calamitatem ob ſororis cædẽ cõiecit. Quũ enim ad portas acceſſiſſet, cùm aliã turbam ex vrbe effuſam, tum etiam ſororẽ accurrentẽ cõſpexit, primóque aſpectu turbatus, quòd virgo iam nubilis deſerta matris cuſtodia turbæ incognitæ ſe commiſiſſet, poſt multas abſurdas cogitationes, tandem ad æquas & rationi conſentaneas ac humanas ratiocinationes animum inclinauit, & id factum in meliorem partem eſt interpretatus, & exiſtimauit, eam quòd primùm quidem fratrem incolumem ſalutare cuperet, deinde verò ex ipſo cognoſcere vellet quàm fortiter cæteri occubuiſſent, more mulierum decori aliquantulum oblitam. At illa non fratrum deſiderio in viam inſolitam auſa fuerat progredi: ſed amore capta vnius è conſobrinis, cui à patre deſponſa fuerat, amorémque ſuum hactenus occultauerat. Sed quum audiſſet pugnæ euentum, quem quidam miles ex caſtris reuerſus renunciarat, non potuit amplius ſe continere: ſed domo relicta, inſtar baccharum ad portas ferebatur, nutricem reuocantem ac inſequentem nihil curans. Egreſſa autem ex vrbe quum fratrem conſpexiſſet exultantem, & victricibus coronis ornatum, quibus eum rex coronarat: eiúſque ſodales ferentes cæſorum ſpolia, inter quæ erat paludamentum varium, quod ipſa adiuuante matre confecerat, & ſponſo pro nuptiali dono miſerat. (Moris enim eſt Latinis vt proci, qui mulierum nuptias ambiunt, paludamento vario induantur. (Quum igitur hoc paludamentum ſanguine fœdatum conſpexiſſet, & tunicam lacerauit, & vtraque manu pectus tundens, lugebat & conſobrinum repetitis vocibus vocabat, ita vt omnes qui ibi aderant, valde obſtupeſcerent. Defleta autem ſponſi morte, fixis in fratrẽm oculis hæc protulit. [O ſceleſtiſſime mortalium, exultas

quòd

quòd tuos conſobrinos interfeceris,& me tuam ſororem miſerrimam nuptiis orbaris? ô infelix, neque te miſeret cognatorum cæſorum, quos fratres appellabas? ſed quaſi præclarum aliquod facinus patraris, præ lætitia mentis es impos,& in tantis calamitatibus coronatus incedis? Cuiúſnam feræ animum habes? Cui ille reſpondit. Imò verò, ciuis patriam amantis, & eos qui malè ei volunt vlciſcentis,ſiue externi, ſiue domeſtici ſint.In quo numero te quoque pono, quæ vno eodémque tempore, quum cognoris & ſumma bona & ſumma mala quæ acciderunt nobis,victoriam patriæ partam,quam ego frater tuus,iam reporto, & fratrum cædem:tu tamen, ô ſceleſta,neque ob publicam patriæ felicitatem lætaris, neque ob domeſticas calamitates doles ſed, contemptis tuis fratribus,ſponſi mortem declaras, neque in malam rem te abdis, ſed hoc in omnium oculis facis, & mihi fortitudinem, & coronas exprobras, ô virgo non virgo, & fratribus iniqua, & maioribus tuis indigna. Quando igitur non luges fratres, ſed conſobrinos, & corpus quidem inter viuos, animam verò apud mortuum habes, abi ad eum quem toties vocas, neque patrem neque fratres dedecora.] His dictis dum improbitatem ſororis auerſatur, modum non ſeruauit, ſed, vt erat iratus, per latus eius enſem adegit: & cæſa ſorore ad patrem venit. Adeo autem mores & animi Romanorum tunc improbitatem deteſtabantur, & ſeueri *ac rigidi* erant, & (ſiquis velit eos cum noſtræ ætatis factis, & vita conferre) crudeles & duri, & ad ferinam quandam immanitatem propius accedentes, vt pater eius, tam atroci facinore audito, non ſolùm id iniquo animo non tulerit, ſed etiam præclarum & decorum exiſtimarit, ſi quidem neque paſſus eſt filiæ cadauer in ædes inferri, neque permiſit, vt in patriis monumentis conderetur, aut particeps fieret exequiarum &

ornamentorum funebrium, aliarúmve rerum, quæ defunctorum manibus ſolent dari: ſed qui præteribant, eam iacentem in ipſo loco vbi cæſa fuerat congeſtis lapidibus & terra, vt cadauer deſtitutum cura domeſticorum, ſepeliuerunt. Atque hæc quidem illius viri duritiem indicant. Sed præter hæc, ea quæ ſum dicturus ſunt longè acerbiora. Vt enim re præclarè & feliciter geſta, eo ipſo die fecit ſacrificia, quæ diis patriis vouerat, & cognatis ſplendidum cõuiuium, vt in maximo feſto exceptis, dedit, priuatarum calamitatum quàm publicorum patriæ bonorũ rationem minorem habens. Hoc autem non ipſe ſolus Horatius, ſed etiam poſt illum multi alij Romani viri illuſtres feciſſe dicuntur: ſacrificium feciſſe, inquam, & coronati inceſſiſſe, & triumphaſſe liberis ſuis recens orbati, quoties ipſorum opera felicitas aliqua reipublicæ contigiſſet. De quibus rebus ſuo tempore dicetur. CAETERVM, poſt pugnam trigeminorum, Romani, qui in caſtris erant, quum ſplẽdidè defunctos humaſſent, in illis ipſis locis vbi ceciderant, & ſacrificia feciſſent, vt ob partam victoriam diis gratias agerent, genio indulſerunt. At Albani mœſti ob triſtem caſum, & ducem ſuum accuſantes, vt malum imperatorem, plerique impaſti & neglecta omni corporis cura eo veſpere manſerunt. Poſtero die rex Romanorum, illis ad concionem cõuocatis, & multis eos conſolatus, promiſit ſe nihil turpe, nihil graue, nihil denique contra cognationis iura illis imperaturum, ſed eodem animo vtriuſque ciuitatis vtilitati, & commodis conſulturum. Qúmque Suffetium eorum imperatorem in eodem magiſtratu reliquiſſet, quinetiam nullum reip. ipſorum inſtitutum mutaſſet, aut innouaſſet, domum copias reduxit. Qúmque ex S.C. triumphaſſet, & iam ſe ad ciuiles cauſas cognoſcendas vertiſſet, venerunt ad eum ciues non obſcuri, qui Horatium, vt ſanguine

domeſtico

domeſtico ob cædem ſororis pollutum, reum egerunt. Qui quum eum in ius ſtitiſſent, longa oratione ſunt vſi, leges proferentes, quæ non patiuntur quenquam indicta cauſa occîdi, & recenſentes exempla iræ diuinæ in ciuitates, quæ ſcelera impunita reliquiſſent. At pater purgabat filium, accuſans filiam: eam non cædem ſed potiùs vltionem appellandum dicens & ſe, qui eſſet vtriuſque pater, domeſticorum malorum iudicem eſſe æquum cenſebat. Multis autem hinc inde in vtramque partem dictis, rex valde hærebat, dubitans quænam ſententia pronuntianda eſſet, vt eam litem finiret. Neque enim cæde abſoluere eum, qui fatebatur à ſe ſororem indemnatam occiſam, præſertim ea de cauſa, ob quam leges quenquam occidi vetabant, bene factum arbitrabantur: ne diras & piaculum eius qui cædem patrarat, in ſuã familiam conuerteret: neque etiam *præclarum putabat* vt parricidam interficere eum qui pro patria caput ſuum periculis obiectare non dubitarat & qui tanti imperij acceſſionis ſibi autor fuerat, præſertim quum pater eum crimine illo liberaret cui potiſſimùm & natura, & lex ipſa filiæ iraſci permittebat. Dubitans igitur quidnam eſſet faciendum, tandem optimum factu iudicauit, eius rei cognitionem populo permittere. Tunc autem primùm P. R. capitalis iudicij poteſtatem adeptus, patris ſententiam eſt ſequutus, & parricidio adoleſcentem abſoluit. Veruntamen rex arbitrabatur non ſufficere iis qui pietatem erga deos cuſtodire vellent, tale de illo hominum iudicium: ſed accerſitis pontificibus, iuſſit deos & genios placari, & luſtrari hominem luſtrationibus quibus ſolent cædes non voluntariæ expiari. Illi verò duas erexerunt aras, alteram quidem Iunoni, ad quam ſororum cura pertinet: alteram verò cuidam deo indigenæ, ſiue genio, qui eius regionis lingua Ianus vocatur, cuius nomen Curiatij conſobrini

ab

ab Horatio interfecti ferebant, & ſupra illas ſacris quibuſdam factis cùm aliis expiationibus vſi ſunt, tum verò poſtremo Horatium ſub iugum miſerunt. Eſt autem Romanis mos, vt quoties hoſtes traditis armis deditionem faciunt, duas haſtas rectas humi defigant, & tertiam ſupra illas duas tranſuerſam accommodent *ac ligent*, deinde captiuos ſub illas mittant: & vbi tranſierũt, eos domum ſuam liberos dimittant. Hócque ab illis iugum vocatur quod etiam poſtremum inter cæteras expiationes legitimas, illi qui tunc iuuenem luſtrarunt, adhibuerunt. Locum autem vrbis vbi expiationem eam fecerunt, omnes Romani ſacrum arbitrantur. Eſt autem in angiporto, quod fert à Carinis deorſum eos qui ad Cyprium angiportum eunt, vbi aræ tunc erectæ ſtant & lignum ſupra eas tranſuerſum infixum duobus parietibus inter ſe aduerſis, quod capiti exeuntium imminet, & ſermone Romano tigillum ſororium vocatur. In hoc igitur loco calamitatis illius viri monumentum in vrbe ſeruatur, quod anniuerſariis ſacrificiis P. R. honorat. Alterum verò teſtimonium fortitudinis, quam in prælio demonſtrauit, eſt columella angularis, à qua altera fori baſilica incipit, ſupra quam poſita erant trigeminorum Albanorum ſpolia. ſed arma illa vetuſtate conſumpta ſunt, at columella eandem appellationem retinens, Horatia pila vocatur. Quinetiam lex apud ipſos ob caſum illum eſt lata, qua ad meam vſque ætatem vtebantur, in honorem & gloriam immortalem illorum iuuenum, quæ iubet filiis illorum quibus trigemini filij naſcuntur, de publico alimenta ad pubertatem vſque ſuppeditari. Quæ igitur Horatiorum familiæ acciderunt, quæque admirandos & inopinatos caſus habuerunt, talem exitum ſunt ſortita.

6 ¶ AT REX intermiſſo integro anno, quo res omnes ad bellum neceſſarias parauit, exercitũ contra

tra Fidenatum vrbem educere ſtatuit, belli cauſas prætendens, quòd citati ad cauſam dicendam de inſidiis: quas conſpiratione facta pararant Romanis & Albanis, morem non geſſiſſent, ſed ſtatim armis correptis, & portis clauſis, & accitis Veientium auxiliis, apertè defeciſſent, & legatis Romanorum eò miſſis, & ſciſcitantibus defectionis cauſam, reſpondiſſent rem nullam amplius ſibi cum populo Ro. communem eſſe, ex quo Romulus rex ipſorum obiiſſet, cum quo fœdus iureiurando interpoſito feciſſent. His igitur cauſis motus domeſticas inſtruebat copias, & alias à ſociis accerſebat. Maximam autem & firmiſsimam ſuarum copiarum partem Metius Suffetius ex Albanorum ciuitate adduxit, ita vt reliquas auxiliares copias ſuperaret. Quamobrem Tullus Metium, vt promptum & fidum, & ad omnia belli munia ſecum obeunda paratum laudauit, omniáque ſua conſilia cum illo communicauit. At ille, quum à ſuis ciuibus accuſaretur quòd bellum malè adminiſtraſſet, & proditionis inſimularetur, quum tertium iam annum dictaturam, Tullo ita volente, retineret, indignum iudicans ſe imperium precarium & alteri ſubditum habere, & aliis imperare quàm parere malens, facinus nefarium excogitauit. Legatis enim clam miſsis ad Romanorum hoſtes, qui de facienda defectione adhuc dubitabant, eos impulit vt abiecta omni cunctatione rem aggrederentur, pollicitus fore vt in ipſo prælio Romanos inuaderet, atque hæ machinationes & conſilia eius omnibus erant occulta. Tullus verò, poſtquam domeſticas & auxiliares copias iam parauit, eduxit eas contra hoſtes: & traiecto Aniene fluuio, prope Fidenas caſtra poſuit. Quum autem ante vrbem offendiſſet ingentem exercitum inſtructum cùm ex ipſis Fidenatibus, tum ex illorum ſociis, illo quidem die quieuit, at ſequenti.

acceſſito Albano,& cæteris primariis amicis, cum illis conſultabat quænam ratio belli gerendi eſſet ſequenda. Et quum omnes cenſuiſſent quàm celerrimè confligendum, nec tempus terendum, loco & ordine quem vnuſquiſque eſſet habiturus deſignato,& ſequenti die ad prælium deſtinato, concilium dimiſit. Suffetus verò Albanus (nondum enim multis ſuis amicis proditionem, quam moliebatur, patefecerat) conuocatis præcipuis Albanorum centurionibus & tribunis, talem ad eos habuit orationem. [TRIBVNI, & centuriones, res magnas & præter omnium expectationem ſum vobis iam declaraturus, quas hactenus occultaui. Sed vos ſuplex oro, vt eas ſilentio tegatis: alioqui enim me perdetis. Quòd ſi has ad finem perductas vobis profuturas putatis, me in his peragendis adiuuate. Multa autem verba à me fieri temporis anguſtiæ non patiuntur: ſed quæ maximè ſunt neceſſaria vobis dicam. Ego, per totum illud tempus ex quo in poteſtatem Romanorum fuimus redacti, ad hunc vſque diem, perpetuò vitam dedecoris & doloris plenam tranſegi, licet ab eorũ rege dictatura fuerim honoratus, quam tertium iam annum teneo, &, ſi vellem, in perpetuum tenerem. Sed quia omnium malorum hoc ſummum ducebam, me ſolum in publica calamitate felicem eſſe: & quia mecum ipſe reputabam nos præter omnia humana iura & contra fas imperio ab illis ſpoliatos, cogitare cœpi qua ratione ipſum poſſemus recuperare ſine graui cladis alicuius periculo. Poſt multas igitur & varias rationes à me initas, comperio vnam ſolam viam facillimam & omni periculo vacantem, quæ me huius rei compotem facere poſſit, ſi quod nimirum finitimarum ciuitatum bellum contra eos exoriatur. In hoc enim bello illis & ſociorum auxilio, & præcipuè noſtra opera opus fore arbitror. Cæterùm, exiſtimo non prolixiore oratione vos docendos,

dos, honeſtius & iuſtius eſſe pro noſtra ipſorum libertate quàm pro Romanorum imperio certare. Hæc animo cogitans, clandeſtinis meis artibus bellum ſubditorum contra Romanos ſuſcitaui. Nam perſuaſi Veientibus & Fidenatibus vt arma caperent, pollicitus me ipſis belli ſocium futurum. Et huc vſque conatus mei Romanos latuerunt, mihíque reſeruaui ipſam temporis opportunitatem qua eos adoriar. Conſiderate autem quanta commoda inde ad nos ſint redundatura. Primùm quidem, quod non apertè de defectione conſilia inierimus: (qua in re anceps erat periculum, aut ne præ nimia feſtinatione imparati, & ſolis domeſticis copiis freti de ſumma rerum iaceremus aleam: aut ne, dum nos paramus & auxilia ſolicitamus, ab ipſis iam præparatis anteuerteremur) neutrum horum grauium malorum experti vtrumque commodum percipiemus. Deinde verò aduerſariorum vires magnas, & penè inuictas, & fortunam non vi, ſed iis artibus quibus capiuntur omnes res ſuperbæ, & quæ non facilè vi euertuntur, nimirum dolo & fraude, euertere conabimur, neque hoc nos primi aut ſoli faciemus. Præterea quum domeſticæ noſtræ copiæ non ſint ita firmæ: vt omnibus Romanorum ac ſociorum viribus oppoſitæ reſiſtant. Fidenatum & Veientium tantas copias quantas videtis, nobis adiunximus, atque vt auxiliaribus copiis, quas ſumus habituri, tutò fidere poſſimus, hoc à me iam antè eſt prouiſum. Neque enim in noſtro agro Fidenates ſunt dimicaturi: ſed pro ſuo periclitantes, vno eodémque tempore noſtrum quoque defendent. Quod verò omnium eſt iucundiſſimum hominibus, & quod paucis quibuſdam, ídque raro ſuperioribus ſeculis contigit, id etiam nos conſequemur. Nam beneficium accipientes à ſociis, in illos conferre videbimur, & ſi res nobis ex animi ſententia ſucceſſerit (quemadmodum eſt veriſimile) Fidenates & Ve-

ientes,qui graui imperio nos liberauerint, quaſi hoc beneficium à nobis acceperint, gratiam nobis habebunt. Atque hæc ſunt quæ magna cura à me prouiſa exiſtimo facilè poſſe vos ad defectionem confidenter & alacriter faciendam impellere. Sed quo modo rem aggredi ſtatuerim, hæc à me accipite. Tullus mihi aſſignauit locum ad montis radices: & me alteri cornu præeſſe iuſſit. Quum verò erit cum hoſte confligendum, incipiam ego ſolutis ordinibus ad montem me ſubducere: vos verò inſtructa acie me ſequemini. Quum autem montis iugum ſuperaro, & in tuto fuero, quid poſtea ſim facturus, ex me audite. Si videro ex animi ſententia mihi ſuccedere quæ cogito, & hoſtes audaciores eſſe auxilij noſtri pollicitis fretos, contrà verò Romanos demiſſis & conſternatis animis, vt à nobis proditos & de fuga potiùs quàm de pugna cogitare (quod eſt veriſimilius) adoriar eos, & campum cadaueribus replebo, de loco ſuperiore à dextra in loca decliuia *& planiciem* deſcendens, & cum exercitu pleno fiduciæ & bene inſtructo, in hoſtes iam pauentes & diſperſos impetum faciens. Grauis enim eſt ac pernicioſa in bellis vel inanis proditionis ſociorum, vel nouorum hoſtium aduentus opinio quæ animos militum occupat: multóſque exercitus, eóſque ingentes ob nullum alium formidabilem caſum magis, quàm ob inanem metum iam funditus deletos ſcimus. At quæ ego dico non erunt verba inania, neque aliqua obſcura *& inanis* oſtentatio: ſed facinus & ſpecie, & re ipſa maximè formidandum. Sin autem contra meam ſententiam rem ſuccedere animaduertero (dicantur enim etiam ea quæ præter hominum opinionem accidere ſolent, quandoquidẽ vita affert multa, eáque contra expectationem noſtrám,) ipſe quoque ſententiã mutabo, & rem alia via aggrediar. Ducam enim vos cum Romanis contra hoſtes, & eos in paranda victoria adiuuabo, & lo-

ca ſuperiora

ea ſuperiora à me occupata ſimulabo, vt aduerſarios nobis oppoſitos circumdarem. Meæ autem orationi fides habebitur, quia facta verbis, & ſimulationi reſpondebunt, ita vt nos neutrius calamitatis participes futuri, at fortunæ melioris commoda ex vtriſque percepturi ſimus. Hæc igitur ego decreui, & diis iuuantibus conficiam: quæ non ſolùm Albanis, ſed etiam aliis Latinis maximè conducunt. Veſtrum autem erit primùm quidem rem ſilentio cuſtodire, deinde ordines ſeruare, & celeriter imperata facere, & voſmetipſos in prælio alacres, & viros fortes præſtare, & milites vobis ſubditos ad eandem animi alacritatem incitare: illud cogitantes, non eodem modo quo nobis aliis omnibus, pro libertate certandum, qui aſſuefacti ſunt aliorum imperio, quibus maiores talem reipublicæ formam tradiderunt. Liberi enim ex liberis orti ſumus, & maiores noſtri nobis imperium in finitimos tradiderunt, iámque per quingentos annos hanc ciuitatis formam conſeruarunt, qua poſteri noſtri minimè ſunt priuandi. Ne quis verò veſtrûm ab harum gerendarum conſilio deterreatur, quaſi fœdera rupturus, & iuſiurandum ad ea adhibitum violaturus ſit: ſed illud cogitet, fœdus à Romanis iam antè violatum à ſe in integrum nunc reſtitutum iri. Idque non minimi momenti: ſed quod & ipſa natura humana conſtituit, & omnium tam Græcarum quàm barbararum gentium commune ius confirmauit: quod iubet patres natis imperare & iura reddere, & conditores ſuis coloniis. Hoc igitur fœdus, nunquam è rerum humanarum natura tollendum, nos non violamus, qui cupimus id perpetuò firmum manere: neque vllus deorum aut geniorum nobis, vt facinus impium patrantibus ſuccenſeat, quòd ſeruire illis qui à nobis ſunt oriundi ægrè feramus: ſed ij qui ab initio ruperunt, quíque rem nefariam auſi ſunt, legem diuinam humanę ſubijcere,

& numinis ira non nobis,ſed iſtis aduerſabitur, vt eſt veriſimile: & humana indignatio iſtos, non autem nos premet. Si igitur hæc optima vobis omnibus fore videntur, ea faciamus, deorum & geniorum auxilio implorato. Quòd ſi quis veſtrûm aliter ſentit, & è duobus alterum cenſet vel nunquam recuperandam priſtinam noſtræ ciuitatis dignitatem, vel aliquod aliud tempus hoc ipſo commodius expectandum,& præſentem occaſionem differendam,ne pigeat eum ſuam ſententiam in medium proferre. Quod enim vos omnes optimum conſilium eſſe iudicaritis, id ſequemur.]

7 ¶ QVVM igitur qui aderant collaudaſſent eius conſilium, & ſe omnia facturos promiſiſſent, poſtquam ſingulos iureiurando obſtrinxit,ita demum concilium dimiſit. Poſtridie verò Fidenatum & ſociorum copiæ ex caſtris prodierunt ſub ortum ſolis,& aciem ad pugnam inſtruxerunt:Romani etiam ex aduerſo prodierunt,& aciem ipſi quoque inſtruxerunt. Siniſtrum autem cornu ipſe Tullus & Romani Veientibus oppoſitum tenebant: iſti enim dextrum hoſtium cornu tenebant. At in dextro Romanorum cornu Metius Suffetius, & Albani ad latus montis aciem Fidenatibus oppoſitam habebant. Poſtquam autem acies appropinquarunt inter ſe, antequam intra teli iactum veniretur, Albani diuiſi à reliquo exercitu, inſtructa acie montem petere ceperunt. Fidenates igitur quum hoc animaduertiſſent,& crederent reuera proditionẽ ſibi ſucceſſuram, prout Albanus promiſerat, iam audacius in Romanos ferebantur, atque dextrum Romanorum cornu nudatum ſociorum auxilis diſrumpebatur, & valde laborabat: at ſiniſtrum fortiter pugnabat,vbi erat & ipſe Tullus inter equites lectos pugnans. Interea verò quidam equo citato vectus, ad eos qui cum rege pugnabant, Noſtrum,inquit,cornu dextrum laborat,ô Tulle:nam & Albani

Digitized by Google

Albani deſerta acie ad loca edita feſtinant, & Fidenates, quibus illi oppoſiti fuerant, iam imminentes nobis cornu nudatum ſunt circumuenturi. Romanos, quum hæc audiſſent, & animaduertiſſent Albanos ita ad montem properare, timor inuaſit, quaſi iamiam hoſtes eſſent ipſos circumdaturi, ita vt neque pugnare neque cōſiſtere valerent. Tunc Tullus prudenti conſilio vſus fuiſſe fertur, nihil animo perturbatus, tanto & tam inſperato malo exorto, quo non ſolum ipſum Romanorum exercitum ex manifeſto exitio eripuit, à quo iam circumuentus erat: ſed etiam res hoſtium attriuit & perdidit. Statim enim audito nuncio, exclamauit alta voce, ita vt ipſi quoque hoſtes eam exaudirent. Vicimus, inquit, Romani noſtros hoſtes. Albani enim hunc proximum montem occuparunt, vt cernitis, meo iuſſu, vt hoſtes à tergo adoriantur. Quum igitur animaduertatis hoſtes nobis infenſiſſimos in tam opportuno loco interceptos, à nobis teneri, alij à fronte, alij à tergo inuadentes, quando neque vlterius progredi, neque retro cedere poſſunt, fluuio & monte à latere interclusi, intrepidè impetum in ipſos facite. Hæc omnes ordines percurrens dicebat, & ſtatim vice verſa Fidenates metus proditionis ſubiit quaſi ab Albanis fuiſſent ſtratagemate decepti, quia neque eum contra Romanos cum ſuis inſtructum, neque in illos, vt pollicitus fuerat, impetum ſtatim facere videbant. At illa oratio Romanorum animos excitauit ad audaciam, & fiduciæ plenos reddidit: quare magno clamore ſublato cōferti, impreſſionem in hoſtes fecerunt. Poſtea Fidenates in fugam verſi ſunt, & nullis ſeruatis ordinibus vrbem fuga petierunt. At Romanorum rex immiſſo equitatu in ipſos territos & perturbatos, quum aliquandiu eos perſequutus fuiſſet, poſtquàm alios ab alijs ita diſſipatos vidit, vt non amplius de inſtaurandis ordinibus cogitare poſſent, neque vllas

vires habere: omiſſis iis qui fugiebant in reliquam hoſtium partem etiam tum ordines integros ſeruantem & aduerſariis reſiſtentem iuit. Ibi inter pedites acre certamen eſt commiſſum: ſed inter equites longè acrius. Neque enim Veientes, qui in ea parte collocati fuerant, impetu Romani equitatus territi ceſſerunt, ſed diu reſtiterunt: at poſtquam cognouerunt ſuum ſiniſtrum cornu ſuperatum, & totum Fidenatum, & ſociorum exercitum effuſa fugere fuga, veriti ne circumuenirentur, conuerſis in ſe qui illos profligauerant, & ipſi ſolutis ordinibus in fugam ſe dederunt, & per flumen euadere conabantur. Quotquot igitur ex illis robuſtiſſimi erāt, & vulneribus minimè grauabantur, & quotquot natare poterāt, armis abiectis fluuium tranantes, incolumes euadebant: at quos horum aliquid deficiebat, illi in ipſis vorticibus peribant. Tiberis enim concitatus & vorticoſus circa Fidenas fluit. Cæterùm, Tullus immiſſa parte equitum, qui *hoſtes* ad fluuium compulſos trucidarent, ipſe ad oppugnanda Veientium caſtra cum reliquo exercitu profectus, illis primo impetu eſt potitus. Atque rerum Romanarum, quibus inſperata ſalus contigit, talis erat ſtatus. At Albanus, quum vidiſſet egregiam Tulli victoriam, ipſe quoque ſuis copijs ex locis editis *in planitiem* deductis Fidenates fugientes eſt perſequutus, vt omnibus Romanis aliquam ſocij operam præſtare videretur, multóſque in fuga diſperſos oppreſſit. At Tullus, cognita eius mente, nouam illam proditionem eſt deteſtatus: & tunc quidem eum minimè arguendum eſſe cenſuit, donec ipſum in ſuam poteſtatem redegiſſet: quinimo in præſentia multorum qui aderant, quòd ille ſe ad loca edita recepiſſet, quaſi id optima mente ab eo factum fuiſſet, ſimulatè probauit: & equitum parte ad illum miſſa, rogauit vt ſui animi in opera nauanda poſtremam alacritatem demonſtraret, oraúitque

Digitized by Google

uiſque vt Fidenates, qui intra mœnia refugere non potuerant, & qui per agros diſperſi erant, quorum magnus erat numerus, diligenter quæreret & interficeret. Ille verò, quaſi iam alterum eorum quæ ſperarat aſſequutus eſſet, & quaſi Tullus proditionis illius eſſet ignarus, exultabat, diúque per campos obequitans trucidabat quotquot deprehendiſſet. Et iam ſol occiderat quum equites ab inſequendis hoſtibus in caſtra Romana reduxit, & ibi cum cæteris eam noctem in omni voluptatis genere tranſegit. At Tullus, quum in Veientium caſtris vſque ad primam vigiliam manſiſſet, & ex nobiliſſimis captiuis exquiſiuiſſet quinam illius defectionis duces fuiſſent, poſtquam cognouit & ipſum Metium Suffetium, Albanum inter coniuratos eſſe, & vidit res ab illo geſtas congruere cum indicijs captiuorum, equum conſcendit, & fidiſſimis amicis ſecum adductis ad vrbem contēdit: & ante mediam noctem ſingulis ſenatoribus domo euocatis, Albanorum proditionem illis aperuit, productis teſtibus de captiuorum numero, & narrauit quomodo ipſe, & hoſtes Fidenates, ſtratagemate decepiſſet. Bello autem feliciſſimè confecto, eos vt de cæteris rebus inter ſe conſultarent, rogauit, & quo ſupplicio proditores eſſent afficiendi, & quomodo Albanorum ciuitas in poſterum modeſtior ac ſapientior eſſet reddenda. In eos igitur animaduertere, qui auſi fuiſſent facinora tam ſceleſta: omnes æquum & neceſſarium eſſe iudicarunt: Sed quomodo & facillimè, & tutiſſimè id fieri poſſet dubitatum eſt. Occulta enim & clandeſtina morte multos Albanos, eóſque viros fortes nullo modo tolli poſſe putabant. Quòd ſi palàm comprehendere & vlciſci ſontes aggreſſus quis fuiſſet, arbitrabantur Albanos id non paſſuros, ſed ad arma ituros. Nolebant autem vno eodémque tempore cum Fidenatibus, & Hetruſcis, & Albanis ſociis ſuis bellum gerere.

Digitized by Google

Illis autem dubitantibus quid faciendum eſſet, Tullus ſuam ſententiam poſtremus aperuit, quam omnes laudarunt: quam paulò poſt dicam. Quum autem quadraginta ſtadiorum ſpatio Roma à Fidenis diſtaret, totis viribus citato equo in caſtra rediit, & antequam dies clara luceret, vocatum ad ſe Marcum Horatium, qui ex trigeminis reliquus erat, cum lectiſſimis quibúſque equitibus & peditibus, quos ei dedit, ad Albanorum vrbem iter dirigere iuſſit, & mœnia ingreſſum vt amicum, captis qui in ea eſſent, ſolo vrbem æquare, nullis vel priuatis vel publicis ædificiis parcendo, exceptis fanis: at ab omni hominum cæde & iniuria abſtinere, & permittere vt omnes ſecum res ſuas abſportarent. Hoc autem emiſſo, acciuit & tribunos & centuriones, & ſenatuſconſulto illis expoſito, eorum ſatellitio ſe ſtipauit. Nec multò poſt aduenit Albanus ob victoriam publicam exultans, & Tullo gratulaturus. At Tullus adhuc tegens ſuum conſilium eum laudabat, & magnis donis dignũ eſſe affirmabat, & eum hortabatur vt ſcripta nomina Albanorum qui præclarum aliquod facinus in prælio edidiſſent, ad ſe ferret, vt & illi meritum victoriæ fructum pro parte ſua perciperent. Ille verò lætitia profuſus, fidiſſimos Albanos amicos ſuos, & ſuorũ conſiliorũ arcanorum conſcios, in tabella notatos ei obtulit. At rex Romanorum omnes depoſitis armis ad concionem conuocauit: qui quum veniſſent, ducem Albanorum cum tribunis & centurionibus ad ipſum tribunal ſtare iuſſit, & poſt eos cæteros Albanos in concione ſtare, poſt Albanos reliquam ſociorum multitudinem. Atque hos omnes circundedit Romanis militibus, inter quos erant fortiſſimi quique ſub veſtibus enſes occultantes. Poſtquam autem arbitratus eſt à ſe inimicos opportunè *& tutò* interſeptos teneri, ſurgens hanc habuit orationem,

QVIRITES, & cæteri amici, & ſocij, deorum

deorum ope Fidenates, eorúmque ſocios auſos palàm bellum nobis inferre vlti ſumus: & è duobus alterum facient, aut deſinent nobis in poſterum negotium faceſſere, aut certè pœnas his longè acerbiores dabunt. Tempus autem poſtulat, quando nobis primus conatus ex voto ſucceſſit, vt reliquos quoque hoſtes, qui amicorum nomen habent, & qui à nobis in hoc bello aſſumpti fuerunt, vt communem hoſtem nobiſcum infeſtarent, & tamen fidem ſuam erga nos fregerunt, & cum hoſtibus fœdere clam facto nos omnes perdere ſunt aggreſſi, vlciſcamur. Iſti enim longè deteriores ſunt vel ipſis manifeſtis hoſtibus & longè grauiori pœna digni, nam facile eſt cuiuis ab iſtorum inſidiis ſibi cauere, & eos quiuis hoſtiliter congreſſos repellere poteſt: ſed ab amicis qui hoſtiliter ſe gerunt, illi qui iam ſunt præuenti, neque facilè ſibi cauere, neque eos propulſare poſſunt. Iſtiuſmodi ſunt qui nobis ab Albanorum ciuitate malo dolo ſocij miſſi fuerunt, nulla à nobis accepta iniuria, ſed contrà multis & magnis beneficiis affecti. Quum enim eorum ſimus coloni, nihil eorum imperio detraximus: ſed noſtras vires & potentiam ex noſtris hoſtibus bello ſuperatis nobis comparamus, quia aduerſus maximas ac bellicoſiſſimas gentes noſtram vrbem muniuimus, eos ab Hetruſco & Sabino bello tutiſſimos reddimus. Cuius vrbis felicitate omnium maximè illos gaudere oportebat, & rebus aduerſis non minus quàm ſuæ ipſorum *vrbis calamitate* angi. Illi verò non ſolùm nobis ob res ſecundas, ſed & ſibijpſis, ob proſperitatem qua noſtra opera fruebãtur, perpetuò inuiderunt, & tandem poſtquam occultum odium amplius continere non potuerunt, nobis bellum indixerunt. Sed quum viderunt nos ad certamen bene paratos, & nihil detrimenti ſe nobis afferre poſſe, ad reconciliationem & amicitiam nos inuitarunt, & vt controuerſia illa de principatu,
Digitized by Google

trium vtriuſque vrbis virorum periculo deciderentur, petierunt. Accepimus etiam has conditiones nobis oblatas, & prælio victores eorum vrbem in noſtram poteſtatem redegimus. Eia, quid poſtea fecimus? Quum liceret nobis obſides eorum capere, & præſidium in vrbe relinquere, & præcipuos autores diſſidij inter duas iſtas ciuitates exorti partim necare, partim pellere in exilium, & eorum reipublicæ formam ad noſtram vtilitatem mutare, & agri & pecuniarum parte eos mulctare, & (quod omnium erat facillimum) eos armis ſpoliare, quibus rebus noſtrum imperium magis firmaſſemus, nihil tamen horum facere voluimus, maiorem pietatis quàm noſtri imperij incolumitatis rationem habentes: & Metium Suffetium, quem ipſi ſummo magiſtratu ornarant, tanquam omnium Albanorum præſtantiſſimum, ad hoc vſque tempus rempublicam adminiſtrare paſſi ſumus. Pro quibus beneficiis quem gratiam nobis retulerint, eo tempore, quo potiſſimùm amicorum & ſociorum beneuolentia nobis opus erat, audite Clam cum hoſtibus communibus pacti vt in ipſa pugna nos inuaderent, vnà cum illis quum acies vtrinque inter ſe appropinquaſſent, deſerto ordine in quo collocati fuerant, curſu ad proximos montes contenderunt, loca munita præoccupare enixè cupientes. Si igitur conatus iſte ex animi ſententia ipſis ſucceſſiſſet, nihil impediuiſſet quominus nos omnes ab hoſtibus & amicis circundati periremus, & multi labores quos pro noſtræ ciuitatis imperio ſubiimus, vno die interirent, at quia eorum conſilia irrita fuerunt facta, primùm quidem deorum beneficio (omnes enim res præclarè & bene geſtas illi acceptas fero) deinde verò meis imperatorijs artibus, quæ non parum hoſtium terrorem & noſtrorum audaciam auxerunt. Quæ enim ego in prælio dixi, meo iuſſus ab Albani montes præoccupari,

occupari, vt hoſtes circumuenirent, commenta & ſtratagemata mea fuerunt. Quamobrem quum res iam nobis ex voto ſucceſſerint, non erimus tales viri quales nos eſſe decet, niſi animaduertamus in proditores, qui præter aliam neceſſitudinem, quam ſaltem cognationis cauſa violare non debebant, nuper etiam facto nobiſcum fœdere & iureiurando interpoſito, contemptis diis, quos pactorum teſtes fecerunt, neque ipſum ius & humanam indignationem veriti, neque periculi magnitudinem, niſi proditio ipſis ex animi ſententia ſucceſſiſſet, ſecum reputantes, miſerrimè nos ſuos colonos & bene de ſe meritos fœdiſſimè noſtris infenſiſſimis hoſtibus iuncti, prodere ſunt conati.] Dum autem ille hæc diceret, Albani vlulare, & ad omnes preces deſcendere cœperunt. Atque ipſum quidem vulgus negabat ſe vllarum Metij machinationum conſcium fuiſſe: ipſi verò præfecti ſimulabant ſe occulta eius conſilia non ante cognouiſſe, quàm ipſo prælij tempore, quum neque impedire, neque imperata facere amplius poſſent. Nonnulli etiam rem in neceſſitatem non voluntariam transferebant, ob affinitatem & cognationem *ſe ad id impulſos dicentes*. Quos rex ſilere iuſſos, ita eſt alloquutus, [Neque me latet, Albani, quidquam horum quæ veſtri purgandi cauſa profertis, ſed multitudinem quidem veſtram arbitror proditionem ignoraſſe: (hoc inde coniiciens, quia quæ multi ſciunt, ea ne per minimum quidem temporis ſpatium ſilentio tegi ſolent) at Tribunorum & centurionum exiguam quandam partem, quæ contra nos conſpirarit, eſſe arbitror: ſed maximam partem deceptam, & ad non voluntariam neceſſitatem fuiſſe compulſam. Quòd ſi nihil horum verum eſſet, & omnes Albanos qui hîc adſunt, & reliquos qui in vrbe remanſerunt, deſiderium nos maleficio afficiendi inuaſiſſet, idque non nunc primùm, ſed iam multo an-

te à vobis decretum fuiſſet, tamen cognationis ſaltē cauſa, omnino neceſſe eſſet Romanis has veſtras iniurias ferre. Sed ne in poſterum quidquam iniuſtè contra nos moliamini, aut coacti à veſtræ ciuitatis præfectis aut decepti, ſola hac ratione & cauere & proſpicere nobis poſſumus, ſi nimirum omnes in vnam ciuitatem redacti, vnicam etiam & eandem patriam ducamus, in qua vnuſquiſque tam proſperæ, quàm aduerſæ fortunæ portionem ferat, quæ ipſi obtigerit. Donec enim diſcordes erimus vt nunc, & vtrique per contentionem alteris ſuperiores eſſe conabimur, non erit firma inter nos amicitia, præſertim ſi qui priores aliis inſidiati fuerint, vel re feliciter geſta meliore conditione ſint futuri, vel ſpe ſua fruſtrati, nihil damni ob ipſam cognationem ſint perpeſſuri, & ſi illi, quos adoriri decreuerint, in eorum poteſtatem redacti extrema quæque mala ſint laturi, aut (id quod in præſentia accidit) ſi euaſerint, omnes iniurias ab illis acceptas obliuioni ſint tradituri, nec eos vt hoſtes ſint tractaturi. Sciatis igitur ſuperiore nocte hæc à Romanis eſſe decreta, ſenatu à me coacto, & ſenatuſconſulto à me ſcripto, vt vrbs veſtra euertatur, nec vllum aut publicum, aut priuatum ædificium (exceptis fanis) erectum relinquatur: omnes verò, qui in ea ſunt, ſaluis ſuis fortunis, quas iam habent, nullis mancipiis, nullo pecore, nullis aliis pecuniis priuati Romæ in poſterùm degant: vtque totus noſter ager publicus, Albanis qui nullā agri portionem habēt diuidatur, exceptis ſacris poſſeſſionibus, ex quarum reditibus diis ſacrificia fiunt, & ego prouideā, in quibus ciuitatis locis domos ædificare oporteat, vbi vos qui migratis vitam poſſitis degere, & eos qui de vobis maximè ſunt egeni, ſumptibus ad opus peragendum iuuem, & reliqua veſtra multitudo cum noſtro populo in tribus, & Curias diſtributa pecuniam contribuat, atque hæ familiæ ad ſenatum, &

magiſtra-

magiſtratus gerēdos admittantur Iulia, Seruilia, Geganja, Metilia, Curiatia, Quintilia, & Clœlia. Sed Metius & eius proditionis ſocij pœnas luant, quas nos Iudices in ſingulos reos ſedentes in tribunali noſtro ſtatuemus. Nullum enim fraudabimus aut iudicio, aut cauſæ dictione.] His ab eo dictis, quotquot inter Albanos pauperes erant, contenti erant ea conditione: quòd Romæ habitaturi & agri portionem habituri eſſent, regíſque orationem magnis acclamationibus approbabant, at viri illuſtriore dignitate, & meliore fortuna præditi, ægrè ferebant, quòd patria relicta & maiorum laribus deſertis, in poſterum ſibi eſſet habitandū in regione peregrina, ipſíſque ad extremam neceſſitatem redactis, nihil quod dicerent venit in mentem. Tullus verò, animo multitudinis cognito, iuſſit Metium cauſam dicere, ſiquid vellet ad hæc reſpondere. Sed quum Metius neſciret quid eſſet dicturus contra accuſatores, & eos qui contra ſe teſtimonium dicebant: reſpondit Albanorum ſenatum ſibi clam ea dediſſe mandata, quo tempore eduxit copias ad bellum: & Albanos orabat, quibus principatum reſtituere conatus fuerat, vt ſibi opem ferrent, neque patriam euerti, neque nobiliſſimos quoſque ciues ad ſupplicia rapi paterentur. Orto autem tumultu in concione, & quibuſdam ad arma corripienda properantibus, illi qui turbam circumdederant ſublato quodam ſigno gladios ſuſtulerunt. Omnibus autem conſternatis, denuo Tullus ſurgens, ita eſt loquutus. NIHIL noui vobis, Albani, moliri neque peccare licet. Nam ſi vel minimum vos mouere auſi fueritis, omnes ab his trucidabimini, ſimúlque iis oſtendit eos qui gladios tenebant. Accipiatis igitur ea quæ vobis dantur, & in poſterum Romani ſitis: vobis enim neceſſe eſt è duobus alterum facere, vel Romam incolere, vel nullam aliam patriam habere. Manè enim miſſus eſt à me M. Horatius,

vt veſtram vrbem funditus euertat, & omnes homines Romam traducat. Hæc igitur ferè iam peracta ſciatis: quare in veſtram perniciem ruere deſinatis, & imperata faciatis. In Metium verò Suffetium, qui clam nobis eſt inſidiatus, & qui ne nunc quidem veritus eſt ad arma turbulentos & ſeditioſos homines concitare, pro eo ac meretur improbus, & fraudulẽtus eius ainmus, animaduertam. His ab illo dictis, concionis pars quæ irritata fuerat, territa eſt, quòd neceſſitate ineuitabili implicita teneretur. Ipſum verò Suffetium indignantem, & ſolùm vociferantem, & fœdera implorantem, quæ ab ipſo violata fuiſſe conſtabat, & ne in malis quidem de ſua audacia quidquam remittentem, virgis multùm ceciderunt ac propemodum lacerarunt. Sed poſtquam in eum hoc ſupplicij genere ſatis ſæuitum eſt: binas bigas admouerunt ad eum, & eius brachia ad alteras, ad alteras ipſos pedes loris longis alligarunt, atque ipſis aurigis in diuerſas partes bigas agentibus humi raptatus, & ab vtriſque bigis in contrarias partes tractus, breui temporis ſpatio diſcerptus eſt. Atque Metius Suffetius hunc miſerum & fœdum vitæ finem eſt ſortitus. In eius verò ſocios & proditionis conſcios rex iudicia conſtituit, & quotquot conuicti fuerunt, eos ex lege in militiæ deſertores & proditores lata, capitali ſupplicio affecit. Interea autem M. Horatius qui præmiſſus fuerat cum militibus lectis ad Albam euertendam, celeriter confecto itinere, quum nactus fuiſſet portas apertas, & muros incuſtoditos, facilè vrbe eſt potitus. Conuocato autẽ populo ad concionẽ, quidquid in prælio geſtum fuiſſet illis declarauit, & Romani ſenatus decretum recitauit. Illis autem eum orantibus, & tempus ad legationem poſtulantibus, ſublata omni mora, & domos, & muros, & ſi quod aliud ædificium vel priuatum vel publicum erat, demolitus eſt, & ipſos homines agentes, & portantes

res.

Digitized by Google

res ſuas Romam, magna cura eſt proſecutus: quos Tullus ex caſtris Romanorum reuerſus in tribus & curias diſtribuit, & eos adiuuit in ædificandis ædibus, in qua vrbis parte ipſi voluerunt, & de publico agro, quantum ſatis eſſet, diuiſit illis qui opera mercenaria exercebant, & omni alio humanitatis genere eam multitudinem excepit, & recreauit. Albanorũ igitur vrbs, quam condiderat Aſcanius, ex Aeneæ Anchiſæ filio, & Creuſa Priami filia progenitus, quæ ſteterat per quingentos annos, tredecim minus, ex quo fuerat condita: quo tempore multum hominum frequentia, & opibus, & reliqua felicitate creuerat: & quæ triginta Latinas colonias condiderat, & ſemper eius gentis imperium habuerat, à nouiſſima ſua colonia euerſa ad hoc vſque tempus deſerta permanet. Cæterùm, Tullus rex intermiſſo bello per eam hyemen, vere ineunte iterum in Fidenates copias eduxit. Fidenatibus autem publicè quidem à nullis ciuitatibus ſociis auxilia venerant, ſed ad eos quidam mercede conducti ex multis locis confluxerant, quibus freti ex vrbe copias educere ſunt auſi. Collatis autem ſignis, & magna cæde in prælio edita, iterum intra mœnia compulſi fuerunt. Tullus verò, quum circumuallaſſet eorum vrbem, & foſſis eam cinxiſſet, & eos qui in ea erant ad extremam inopiam redegiſſet, coacti ſunt ſe regi, quibus voluit conditionibus, dedere. Rex itaque hoc modo potitus vrbe, ſupplicio affectis defectionis autoribus, cæteríſque omnibus dimiſſis, permiſit ipſis vt eodem modo, quo antea, ſuis rebus fruerentur, & ciuitatis ſtatu priſtino ipſis reſtituto, exercitum dimiſit. Romam autem reuerſus triumphans, diis pompam & ſacrificia, quæ vouerat, perſoluit: atque ille fuit ſecundus triumphus quem egit.

8 ¶Hoc bello confecto, alterum ortum eſt à gẽte Sabina; eius autem origo & cauſa hæc fuit. Fanũ

quoddam eſt quod communiter à Sabinis & Latinis colitur inter cætera maximè ſanctum, dicatum deæ Feroniæ, ita nuncupatæ, quam, qui vocem iſtam græco ſermone vertunt, modò ἀνθηφόρον, modò φιλοστέφανον, modò etiam φερσεφόνην appellant. In hoc fanum ex finitimis ciuitatibus ad ſtatos dies feſtos cõueniebant multi ſacrificia votiua huic deæ perſoluturi, multi etiam & mercatores, & artifices, & agricolæ, ob conuentus celebritatem negotiaturi, nam ibi erat totius Italiæ forum nobiliſſimum. Ad eam igitur celebritatem, & conuentum Romanos quondam profectos viros non ignobiles, Sabini quidam correptos vinxerant, & pecuniis ſpoliarant. Et legatis hac de cauſa eò miſſis, nihil æqui facere voluerunt: quinetiam & ipſos homines, & pecunias quas illis abſtulerant retinuerunt: ipſi quoque crimini dantes Romanis, quòd Sabinorum exules aperto aſylo ſacro ſuſcepiſſent: qua de re antè à me actum eſt. Ob has igitur mutuas criminationes bello inter eos orto, magnas vtrique copias ex ſuis finibus eduxerunt, & acie inſtructa conflixerunt: ſed æquo marte pugnarunt, & noctis interuentu victoria dubia direpti ſunt. Inſequentibus verè diebus, quum vtrique vidiſſent, & cæſorum, & ſauciorum multitudinem, alterum prælium tentare amplius noluerunt: ſed relictis caſtris diſceſſerunt, & bello per annum illum intermiſſo, denuo egreſſi ſunt alij in alios lõgè maioribus copiis paratis, & ad vrbem Eretũ, centum & ſeptem ſtadia ab vrbe diſtantem præliũ commiſerunt, in quo accidit, vt multi hinc inde caderent: ſed quum in illa quoque pugna æquo marte ad multas horas continuò certaretur, Tullus, ſublatis in cœlũ manibus, diis vouit, ſi illo die Sabinos viciſſet, ſe Saturno & Rheæ dies feſtos publicis ſumptibus celebrandos inſtituturum, quos quotannis Romani celebrant poſt omnes terræ fruges collectas, & ſa-

liorum,

Digitized by Google

liorum, qui ità vocantur, numerum duplicaturum. Iſti autem, nobili genere orti, ſtatis temporibus armati ad modulos tibiarum ſaltant, & quædam patria carmina canunt, vt in ſuperiore libro declaraui. Poſt hæc vota, ingens audacia ſubiit Romanos, & tanquam integri in defeſſos facta impreſſione, iam circa crepuſculum ſerotinum eorum ordines diſſiparunt, & coegerunt ipſos præfectos initium fugæ facere, & ſequuti ipſos fugientes ad caſtra circa ipſas foſſas longè plures comprehenderunt: ſed nec ſic quidem inde reuerſi ſunt, at ibi permanentes eam noctem, quę ipſos oppreſſerat, & iis qui ex vallo pugnabant repulſis *ac repreſſis*, potiti ſunt caſtris. Hac re peracta, præda quantam voluerunt ex agro Sabino abacta, quum nullus amplius eſſet qui pro agri defenſione cum ipſis pugnaret, domum redierunt. Ex hac autem pugna rex tertium triumphum egit. Nec multo poſt legatione à Sabinis miſſa bellum depoſuit, *pacémque fecit*, poſtquam captiuos ab illis recepit, quos in pabulationibus ceperant, & transfugas, & pecus, & iumenta, & cæteras res, quaſcunque agreſtibus eripuerant, mulcta exacta, quam ſenatus Rom. irrogarat, damna accepta pecuniis æſtimans. Atque his conditionibus Sabini pacem fecerunt & fœderis exemplar in columnis inciſum in templis repoſuerunt. Sed quum à Latinorum coniuratis ciuitatibus bellum graue & diuturnum contra pop. Ro. eſt conflatum, (quibus autem de cauſis paulo poſt aperiam) huiuſmodi rerum euentum alacri animo acceperunt, & iuriſiurandi, & fœderum illorum, non aliter quàm ſi nunquam fuiſſent facta, obliti ſunt. Rati autem ſe nactos occaſionem opportunam, qua pecuniam Romanis perſolutam maximo cum fœnore ab ipſis reciperent, primùm quidem pauci, & clàm egreſſi agrum vicinum populabantur. Deinde verò multi in vnum coeuntes, & palàm quum primus conatus ipſis

ex animi ſententia ſucceſſiſſet, quòd nulla auxilia ad ruſticorum præſidium veniſſent, contemptis hoſtibus, Romam ipſam petere decreuerunt. Quare, ex omnibus ciuitatibus copias coegerunt. quinetiam Latinorum ciuitates ad eius belli ſocietatem ſollicitarunt: illis tamen non ſucceſſit vt amicitiam & belli ſocietatem cum illa gente facerent. Tullus enim cognito eorum cōſilio factis induciis cum Latinis, decreuit in iſtos exercitū ducere, & omnes pop. Rom. copias armare, quæ iam duplo maiores erant, quàm antè, ex quo Albanos iterum ſibi adiunxerat: & aliorum quoque ſociorum auxilia quanta maxima poſſet, acceſſere. Iámque Sabinorum exercitus in vnum coiuerant, qui poſtquam acceſſerunt ad eam ſyluam, quæ Maleficorum vocatur, caſtra poſuerunt ſpatio exiguo inter vtraque relicto. Poſtera die collatis ſignis pugnarunt, & diu æquo marte conflixerunt: ſed iam circa veſpertinum crepuſculum, Sabini cœperunt cedere, à Romano equitatu loco pulſi, & magna eorum ſtrages in ipſa fuga edita eſt. At Romani hoſtium cadaueribus ſpoliatis, & pecuniis, quæcunque in caſtris erant, direptis & agri optimā partem depopulati, domum redierunt. Atque bellum ortum inter Romanos & Sabinos, Tullo regnāte, hunc habuit exitum. LATINORVM verò ciuitates tunc primùm Romanis factæ ſunt inimicæ, quòd nollent, euerſa Albanorum vrbe, Romanis, qui eam demoliti fuerant imperium concedere. Anno enim decimo quinto poſt Albæ excidium rex Romanorum miſſis legatis ad triginta ciuitates ipſius colonias, eíque ſubditas, iuſſit eas Romanorum imperio parere, quòd ipſi cum reliquis rebus, quas Albani habebant, Latinæ gentis imperium etiam accepiſſent. Duóſque poſſeſſionis modos eſſe demonſtrabat, quibus homines rerum alienarū fiunt domini, vnū neceſſariū, alterum voluntarium. Romanis verò

vtroque

vtroque modo imperium illarum ciuitatum, quibus Albani imperabant, obtigiſſe dicebat: nam eos & in bello armis deuictos, & poſt amiſſam vrbem ſuam in ciuitatem *à Romanis* receptos dicebat. Itaque æquum eſſe, vt vel ſponte vel inuiti Albani Romanis ſubditorum imperio cederent. At Latinorum ciuitates nihil priuatim reſponderunt legatis: ſed concilio totius gentis ad Ferentiuum indicto, Romanis imperio non cedere decreuerunt: & confeſtim duos imperatores crearunt, penes quos eſſet pacis, belliq; arbitrium, Ancum Publicium Coranum, & Sp. Vecilium Lauinienſem. His igitur de cauſis bellum inter Romanos & eiuſdem gentis populos ortum eſt, & per quinque integros annos durauit: fuitque bellum quoddam ciuile, & more priſco geſtum, neque enim omnibus copiis in aciem vtrinque deſcendentibus, & confligentibus magna aliqua clades & cædes totius exercitus ſequuta eſt, neque vlla eorum vrbs armis deuicta, aut euerſa, aut in ſeruitutem redacta, aut aliqua alia inſanabili calamitate affecta eſt: ſed irruptione facta alteri in alterorum agrum, quum iam frumentum ad maturitatem accederet, & præda abacta copias captiuorum permutatione facta domum reducebant. Vnicam verò vrbem nominis Latini Medulliam, quò iampridem Romani regnante Romulo coloniam deduxerant (vt ſupra à me eſt demonſtratum) quia facta defectione à pop. Rom. ad ſuorum gentilium partes tranſierat, rex Romanorum obſidione expugnatam à rebus in poſterũ nouandis deterruit. Nullum verò præterea malum, quod bella ſecũ afferre conſueuerunt, toto illo tẽpore alterutris accidit Quare Romanorũ animi nõ admodum exaſperati, facilè ad pacem faciendam inclinarunt. Hæc Tullus Hoſtilius regni ſui tempore geſſit, vir ſingularis & eximia laude dignus, cùm ob animi præſentiam in rebus bellicis, tùm verò ob pru-

Digitized by Google

dentiam,qua in ipſis periculis vtebatur: præcipuè verò quòd in bello ſuſcipiendo non eſſet præceps, & in eo ſemel ſuſcepto conſtanter perſeueraret, donec omnibus rebus aduerſarios ſuperaret. Quum autem regnaſſet annos triginta & duos,obiit,domo incenſa, & cum eo & vxor & reliqua domeſtica turba incēdio abſumpta periit.Quidam autem aiunt domum fulmine ictam conflagraſſe,irato deo ob quorundam ſacrorum curam neglectam. Eo enim regnante ſacrificia quædam patria intermiſſa, & alia quædam Romanis ritibus non recepta in rempub. introducta fuiſſe *dicunt*.Plerique tamen id ei ob humanas inſidias contigiſſe aiunt:id facinus Marcio,qui poſt eum regnauit, attribuentes. Hunc enim aiunt Numæ Pompilij regis nepotem,ex filia procreatum ægrè tuliſſe ſe regio natum ſanguine priuatum degere, & quum videret filios iam hæredes à Tullo ſcriptos,maximè ſuſpicatum fuiſſe,ſi quid humanitus Tullo accidiſſet, ad eius liberos regnum deuolutum iri. Hæc igitur cogitantem multo antè regi inſidias ſtruxiſſe,quòd haberet multos Romanos ſibi regnum adſtruentes, & eſſet Tulli amicus,ac inter fidiſsimos cenſeretur: & obſeruaſſe tempus opportunum,quo eum aggrederetur. Quum itaque Tullus domeſticum quoddam ſacrificium eſſet facturus, ipſos ſolos familiariſsimos ad id adhibuiſſe,quibus id notum volebat, & quum fortè illo die valde aſpera tempeſtas orta fuiſſet, cum imbribus & procellis, & caligine, ita vt totum regiæ veſtibulum à cuſtodibus deſerretur, ratum id opportunum eſſe tempus cum ſociis ſuis ſub veſte gladios geſtantibus fores introiiſſe. Cæſo autem rege, eiúſque liberis,& aliis quotquot ibi aderant, ignem in varias ædium partes iniecisse, atque hac re peracta rumorem illum de fulmine ſparſiſſe. Sed ego hanc hominum opinionem non admitto, neque veram, neque probabilem duco. Sed priorem opinionem ſequutus,

arbi-

arbitror fortuitò illum hunc vitæ finem habuiſſe, neque enim eſt veriſimile tale facinus, quod à multis ſtruebatur celari diutius potuiſſe: neq; eius autor pro comperto habebat fore vt poſt Tulli Hoſtilij mortem Romani ciuitatis imperium ad ſe deferrent, & ſe regem crearent: neque, licet hominum iudiciis fretus eſſet, ita vt de iis dubitare non poſſet, propterea tamen & ipſa deorum voluntas humanis conſilijs ſimilis fuiſſet. Nam poſt ſuffragia à tribubus lata, oportebat ipſos deos fauſtis auſpiciis regnum ei addicere: hominem verò ſceleſtum, & tot cædibus iniuſtis pollutum, quis deorum, aut geniorum ad ſuas aras accedere, & victimas immolare, & cætera ſacra miniſteria facere paſſus fuiſſet? Quamobrem ego non ad humanas inſidias, ſed ad dei voluntatem id facinus refero: cuique tamen liberum ſit iudicium.

9 ¶ POST Tulli Hoſtilij obitum interrex creatus à ſenatu more patrio, regem ciuitatis ANCVM cognomine MARCIVM elegit. Quum autem populus ratum feciſſet S.C. & deus lætum exitum portenderet, rebus omnibus ritè peractis, Marcius regnum eſt auſpicatus anno ſecundo trigeſimæ & quintæ olympiadis, qua vicit Sphærus Lacedæmonius, quo tempore Athenis annuum magiſtratum gerebat Damaſias. Rex iſte quum animaduertiſſet multa ſacrificia negligi, à Numa Pompilio ſuo auo materno inſtituta, & vidiſſet pleroſque Romanorum rebus bellicis & turpi quæſtui deditos, neque amplius vt antè terram colere, conuocato ad concionem populo ad intermiſſum deorum cultum eos reuocabat, vt quemadmodum Numa regnante cœperant, ita pergerent: demonſtrans, ob deorum contemptionem, & morbos, & peſtes, & multas alias calamitates in vrbem immiſſas, quibus populi pars non minima abſumpta fuiſſet, ipſúmque Regem Hoſtilium qui ea, vt oportuerat, non cuſtodierat

laborantem multos annos variis morborum generibus, neque amplius ſuæ mentis compotem, ſed mente vnà cum ipſo corpore labefactata *& corrupta,* & ipſum, eiúſque progeniem miſerandum exitum ſortitam: & adminiſtrandæ reip. genus à Numa in vrbe conſtitutum laudans, vt præclarum & ſapientiæ plenum, quòd ex iuſtiſſimo quæſtu abundè victum quotidianum cuique præberet, hortabatur vt ad id redirent, & agriculturæ, & rei pecuariæ, cæteriſque iuſtis operib. à rapina & violētia alienis *operam darent* , & bellicos quæſtus aſpernarentnr. Hæc & his ſimilia concionatus , & in animos omnium iniecto magno deſiderio quietis pacatæ, & induſtriæ honeſtæ, deinde accitis pontificibus, ſacrorum commentarios ab ipſis acceptos, quos Pompilius compoſuerat, in tabulas tranſcripſit, eáſque in foro propoſuit quibuſlibet videndas , quæ tandem vetuſtate abſumptæ ſunt: nondum enim æneæ columnæ tunc erant in vſu, ſed in quernis tabulis ſculpebantur & leges, & inſtituta, quæ ceremonias, & ſacra ſcriptis mādata cōplectebantur: ſed poſt reges exactos ad publicū vſum reuocatæ ſunt à C. Papirio ſummo pontifice. Inſtauratis autem ſacris quæ per negligentiam fuerant intermiſſa, & ablegata otioſa turba ad opus ſuum, laudabat agricolas diligentes, & obiurgabat eos qui ſua prædia malè curabant , vt ciues minimè bonos.

HAC ciuitatis forma inſtituta, quum ſperaret ſe ſine bello & moleſtiis totam vitam perpetuò tranſacturum, vt fecerat auus maternus, fortunam ſuo propoſito aduerſam eſt expertus , & contrà quàm ſtatuerat, coactus eſt bellator eſſe , & nunquam ſine periculo & tumultu viuere. Statim enim ſimulatque ad imperium acceſſit, & quietum reip. ſtatum conſtituit, Latini eum contemnentes, & exiſtimantes ipſum ob ignauiam non eſſe idoneum ad bellum adminiſtrandū, latronum manus ſinguli per agros ſuis

finitimos

finitimos dimittebant,à quibus multi Romani detrimenta accipiebãt. Miſſis autem à rege legatis,& poſtulantibus,vt ex fœdere Romanis ius ſuum tribuerent,*ſuáſque res ipſi redderent* , ſimulabant ſe penitus ignaros latrociniorum de quibus ipſi conquerebantur, quaſi nihil eorum publico conſenſu factum eſſet, ſéque nulla in re pop.Rom. iudicio obnoxios eſſe dicebant:neque enim ſe cum eo fœdus feciſſe, ſed cum Tullo,mortuo autem Tullo ruptas eſſe *fœderis & pacis* conditiones.Marcius igitur ob has cauſas & reſponſa, coactus exercitum in eos duxit , & Politorio eorum vrbe obſeſſa, antequam vlla auxilia ab aliis Latinis mitterentur , ciuibus obſeſſis vrbem certis conditionibus in deditionem accepit.Nullo tamen malo homines affecit, ſed omnes cum ſuis fortunis Romam traduxit,& in tribus diſtribuit: Sequente autem anno, quum Latini in Politorium deſertum colonos miſiſſent , & Politoriorum agrum iam colerẽt,Marcius cum copiis in eos eſt profectus. Quum autem Latini ex vrbe in aciem prodire auſi fuiſſent,victis illis,vrbem iterum cepit.Incenſis autem ædificiis, & muris ſolo æquatis , vt hoſtes ibi nullam amplius belli ſedem haberent , néve agrum colerent,copias domum reduxit.Sequente anno,Latini ſuſcepta expeditione contra vrbem Medulliam, vbi erant coloni Romanorum , qui ſe ibi præpararant *ad hoſtium impetum ſuſtinendum ac propulſandum* vndique muros oppugnantes, vi eam ceperunt. At Marcius Tellenem vrbem Latinorum inſignem eodem tempore cepit,& ciues in acie victos & oppugnatione in deditionem acceptos, & captiuos nulla re ſpoliatos ex ea vrbe Romam traduxit,& ad domos fabricandas locum illis aſſignauit , & Medulliam per triennium à Latinis detentam, quarto demum anno multis & ingentibus præliis ſuperatam deditione facta recepit. Neque multo poſt Fidenas

expugnauit,ex qua vrbe tertio ante anno per deditionem capta multitudinem omnem Romam traduxerat,& quòd nullo præterea detrimento vrbem affeciſſet, conſilium mitius quàm prudentius cepiſſe videbatur.Latini enim,miſſis in eam colonis,& eius agro occupato,ipſi Fidenatum agro fruebantur, ita vt denuo coactus fuerit Marcius ducere exercitum contra vrbem illam,eáque non ſine magno negotio potitus,ædificia incendere,& muros demoliri.poſtea duo prælia inter Latinos & Romanos commiſſa ſunt. In priore quum diu pugnaſſent, & æquo marte certaſſe viſi fuiſſent, dirempti ſunt, & vtrique ſe in ſua caſtra receperunt.Poſteriore verò Romani Latinos vicerunt, & eos vſque ad caſtra perſequuti ſunt.Poſt hæc prælia nuſquam amplius in acie certatum eſt inter eos:ſed ab vtriſque incurſiones continuæ in agros finitimos fiebant,& inter equites,& velites qui agrum circumibant prælia committebantur,ex quibus plerunque Romani victores diſcedebant,quia copias ſuas ſub dio in caſtellis opportunis ad agri præſidium collocatas habebant,quibus Tarquinius Hetruſcus præerat. Eodem autem tempore & Fidenates à Romanis defecerunt, non apertè bello indicto:ſed exigua hominum manu,& occultis incurſionibus agrum eorum vaſtantes. In quos Marcius cum expedito exercitu profectus, res ad bellum neceſſarias apparauit,& prope vrbem caſtra poſuit. At illi principiò quidem ſimulabant ſe ignorare ob quas iniurias Romanorum exercitus contra ſe veniſſet:ſed quum rex reſpondiſſet ſe venire vt repeteret ab ipſis pœnas ob agrum ſuum populatum & vaſtatum,ſe de his purgabant,& nihil horum maleficiorum publico conſenſu factum dicebant: tempúſque poſtulabant ad cognitionem eius cauſæ, & ad noxios perquirendos.Ac multos dies conſumpſerunt,nihil eorum quæ fieri oportebat facientes, ſed

clam ſociorum auxilia implorantes, & bellico apparatui operam nauantes. Sed Marcius, cognito eorum conſilio, cuniculos à ſuis caſtris vſque ad vrbis mœnia agere cœpit, & opere iam abſoluto caſtra mouit, & copias contra vrbem duxit, allatis ſecum multis ſcalis, & machinis, & cæteris inſtrumentis ad oppugnationem paratis, non ab ea murorum parte, in qua cuniculi agebantur, ſed ab alia. Quum autem Fidenates ad loca vrbis quæ oppugnabantur, frequentes accurriſſent, & ſtrenuè hoſtium aſſultus repellerent, Romani quibus id negotium mandatum fuerat, aperto ſummo cuniculorum ore intra mœnia ſe inſinuarunt, & obuium quenque ſternentes, ſuis qui vrbem obſidebant, portas aperuerunt. Quum autem multi cæſi fuiſſent dum vrbs caperetur, Marcius reliquos Fidenates arma tradere iuſſit, & per præconem omnes in certum vrbis locum conuocauit, & aliquot ex ipſis defectionis autores virgis cæſos ſecuri percuſſit, militibúſque omnium domos diripere permiſit: atque ita demum præſidio ſatis firmo in vrbe relicto, in Sabinos exercitum duxit. Nam ne illi quidem ſeruarant conditiones fœderis quod cum rege Tullo fecerant: ſed facta irruptione in agrum Romanum *agros* ſuis finitimos vaſtabant. Marcius verò per exploratores & transfugas cognita opportunitate *hoſtis* adoriendi, Sabinis palantibus, & agros depopulantibus, ipſe cũ peditatu ad hoſtiũ vallũ exiguo præſidio munitũ profectus, munitionẽ primo impetu occupauit: *interim* iuſſit in hoſtes, qui in pabulationibus erant diſperſi, ocius equitatũ ducere. Sabini verò quũ vidiſſent Romanum equitatum cõtra ſe venire, omiſſa præda, & cæteris rebus quas agebant ac ferebant, ad caſtra refugere cœperunt. Sed quum illa quoque ab hoſtiũ peditatu occupata vidiſſent, dubitantes quò ſe verterent, ad ſyluas & montes contenderunt. Sed quum eos leuis armaturæ milites

Digitized by Google

& equites perſequerentur, pauci quidam incolumes euaſerunt, at maior eorum pars interiit. & hac clade accepta rurſus legatis Romam miſſis, pacem quam petebant, impetrarunt. Nam bellum quod cum Latinis populis Romani adhuc gerebant, efficiebat vt neceſſe eſſet cum cæteris aduerſariis vel inducias vel pacem habere. Quarto autem fermè anno poſt hoc bellum, Marcius Romanorum rex vrbanas copias eduxit, & ſociorum auxilia quanta maxima potuit acceſſiuit, atq; ita in Veientes eſt profectus, magnámq; eorum agri partem vaſtauit: Illi enim priores ſuperiore anno in agrum Romanum irruperant, & magnam prædam abegerant, magnámque hominum cædem fecerant. Sed quum ingens exercitus à Veientibus emiſſus fuiſſet, & trans flumen Tyberim ad Fidenas caſtra poſuiſſet, Marcius, quanta maxima potuit celeritate ducto exercitu, primùm vias omnes, quà in patriam redire poterāt, ipſis intercluſit, quòd eſſet equitatu longè ſuperior, deinde eos in aciem prodire coactos vicit, & eorū caſtris eſt potitus. Quū autem hoc etiam bellum ipſis ex animi ſententia ſucceſſiſſet, in vrbem reuerſus de more triumphauit, diiſque ob victoriam ab hoſte reportatam, debitos honores perſoluit. Secundo autem poſt anno quum Veientes iterum inducias cum ipſo factas rupiſſent, & cæteras vrbes recuperare vellent, ex quibus Romulo regnante ex fœderis conditione ceſſerant, alterum prælium priore maius ad Allas cum ipſis commiſit, ex quo facilè victoriam reportauit, & ab eo tempore reliquas ciuitates ſine vlla cōtrouerſia retinuit. Tarquinius autem dux equitum, ob operam egregiè nauatam, ex ea pugna palmam retulit, eúmque Marcius virum omnium præſtantiſſimū iudicauit, & cùm aliis honoribus perpetuò affecit, tum etiam in patriciorum & ſenatorum numerum retulit. Marcius autem bellū etiam geſſit cum Volſcorum gente, quòd

inde

inde quoque latrones in Romanorum agrum incurſiones feciſſent, & cum ingentibus copiis in eos profectus, ingentem prædam inde partam retulit, & Velitras eorum vrbem obſedit, & foſſa vallóque cinxit, totóque agro potitus, oppugnationem parabat. Sed quum maximi natu ſupplices prodiiſſent, & ſe regis arbitrio damna data ſarturos promiſiſſent, & polliciti fuiſſent fore vt ſontes ad ſupplicium dederent, cum illis inducias fecit, quúmque ius ſuum ab ipſis volentibus ſine vi impetraſſet, eos in fœdus & amicitiam recepit. Nouum inde bellum exortum eſt iterum à quibuſdam Sabinæ gentis hominibus, qui vrbem fortunatam & amplam incolentes, Romanorum virtutem nondum experti fuerant: &, licet de Romanis conqueri non poſſent, eorum tamen felicitatem vix credibilem præ inuidia ferre non poterant, viri alioqui valde bellicoſi, qui primùm contracta exigua manu, agros latrociniis, & incurſionibus infeſtare cœperunt, deinde lucris allecti, apertè expeditionem contra eos ſuſceperunt, & magnam agri finitimi partem depopulati valde vaſtarunt. Illis tamen non licuit prædam impunè abigere, nec omnes incolumes abire potuerunt. Nam rex Romanus occurrens properè, & caſtris ſuis iuxta eorum vallum poſitis, eos ad prælium prodire coegit. Atrox igitur pugna commiſſa eſt, & multi hinc inde ceciderunt, ídque ob tolerantiam laborum, quibus iam multò antè erant aſſuefacti: ſed tamen Romani Sabinis longè ſuperiores fuerunt, eorúmque milites fugientes ad caſtra, ſparſos & nullum ordinem ſeruantes, è veſtigio ſequentes, cædem magnam fecerunt. Potiti autem & ipſis caſtris variarum opum plenis & recuperatis captiuis, quos Sabini in pabulationibus ceperant, domum redierunt. Res igitur quas rex iſte militiæ geſsit, & quæ à Romanis ſcriptoribus memoriæ ſunt proditæ, hæ feruntur fuiſſe.

RES verò domi geſtæ ſunt eæ, quas mox dicam. Primùm quidem vrbem non mediocriter auxit. Auentinum, qui ita vocatur, iiſdem mœnibus complexus. Eſt autem collis modicè altus octodecim fermè ſtadiorum ambitu, qui tunc varia materia refertus erat: ſed præcipuè lauri elegantis magna copia, vnde à Romanis quædam eius loci pars Lauretum vocatur: ſed iam totus ædificiis eſt refertus. Hic inter cæteras res præclaras templum etiam Dianæ extructum eſt. Dirimebatur autem (quanuis nunc vtrumque collem muri Romani complectantur) à colle Palatino, vbi primùm vrbs condita fuerat, profunda & anguſta valle. Sed poſtea totum illud ſpatium medium, quod inter duos colles erat vacuum, terra aggeſta repletum fuit. Quum igitur *Ancus* videret huc collem futurum munitionem contra ipſam vrbem, ſi quis exercitus eam inuaſiſſet, eum muro foſſáque cinxit, & eos quos traduxerat ex Tellene & Politorio, & cæteris vrbibus, quas ceperat, in hoc loco collocauit. Atque hoc eſt vnum regis facinus ad remp. pub. pertinens, vt traditur, ſimul & præclarum & valde vtile, quo factum eſt vt vrbs creſceret altera vrbe addita, & minus facilè expugnari poſſet, ſi hoſtes cum ingentibus copiis contra eam veniſſent. Sed eſt & alterum priore præſtantius, quod in rebus omnibus ad vitam ſpectantibus eam fortunatiorem reddidit, & ad res maiores gerendas impulit. Quum enim Tiberis amnis ex Apenninis montibus deſcenderet, & iuxta ipſam vrbem flueret, & in litora importuoſa eáque vicina erumperet, (quæ mare Tyrrhenum facit) & ipſi vrbi exiguam, nec memoratu dignam vtilitatem afferret, quòd circa oſtia nullum haberet caſtellum, quod naues mari eò delatas & ex mari ſupero venientes, & merces cum negotiatoribus commutaret, quum alioqui nauigiis fluuialibus mediocris magnitudinis ad ipſos vſque fontes naui-

gari

gari poſſet,inde verò ad ipſam vrbem magnis marinis onerariis:naualia ad eius oſtia facere decreuit, ipſo fluuij ore pro portu vſus.Nam mari contiguus longè lateque panditur , & amplos complectitur ſinus, quales ſolent habere præſtantiſſimi maritimi portus:&,quod maximè quis miretur,non clauditur ore obſtructo arenæ marinæ aggeribus, quod accidit multis magnis fluuiis,neque in paludes , aut ſtagna vagans modò hîc, modò illic conſumitur antequàm in mare fluat,ſed perpetuò vbique nauibus eſt permeabilis, vt per vnicum natiuum oſtium erumpit, maris dorſa in altum aſſurgentia diuerberans, quanuis ibi ab occidente valde vehemens ventus ſpirare ſoleat.Itaque longæ naues quantumuis magnæ,& ex onerariis eæ quæ vſque ad tria millia modiorum ferunt,per eius os intrant, & Romam vſque remigio & funibus tractæ feruntur. At quæ ſunt his maiores,ante oſtium ipſum anchoris in ſalo firmatæ ſcaphis fluuialibus euacuantnr & exonerantur. In eo autem ſpatio quod eſt inter fluuium & mare, quódque cubiti ſpeciem refert , rex vrbe condita, quam à re ipſa Oſtiam appellauit,quam nos diceremus θύραν,effecit vt Roma non ſolùm bonis, quæ in continenti naſcuntur , ſed etiam maritimis frueretur, quinetiam tranſmarina guſtaret. Muro etiam cinxit Ianiculum,montem altum trans flumen Tyberim ſitum,& præſidium firmum in eo collocauit, vt tutius flumen nauigari poſſet. Hetruſci enim latrociniis negotiatores infeſtabant, occupantes totũ illum oræ tractum, qui eſt trans fluuium & ſublicium pontem,qui ex ſola lignea materia eſt compactus,& cui nihil æris,aut ferri addere licet , ille Tiberi impoſuiſſe fertur,quem ad hoc vſque tempus ſeruant, ſacrum exiſtimantes. Quòd ſi qua eius pars laboret, eam pontifices curant , quædam patria ſacrificia facientes dum ipſum ſarciunt. Quum autem rex iſte

has res memoria dignas in ſuo regno geſsiſſet,& Romam ſuis ſucceſſoribus tradidiſſet,non pauló meliorem quàm ipſe accepiſſet,regno potitus per viginti & quatuor annos,obiit relictis duobus filiis, altero adhuc puerili ætate, altero, qui natu erat maior, iam pubeſcente.

10 ¶ POST Anci Marcij mortem ſenatus denuo, quum populus ipſi permiſiſſet. vt quam vellet ciuitatis formam conſtitueret, in eadem manere ſtatuit, & interreges creauit. Illi verò conuocata multitudine ad comitia,regem elegerunt L. TARQVINIVM, qúmque ipſa auſpicia & diuini numinis ſigna, plebiſcitum confirmaſſent, Tarquinius circiter ſecundum annum quadrageſimæ primæ olympiadis, qua fuerat victor in ſtadio Cleonides Thebanus, archonte Athenis Eniochilo, regnum eſt auſpicatus. Quinam autem fuerint huius Tarquinij parentes, quæ patria, & quibus de cauſis Romam venerit, & quibus artibus ad regnum peruenerit,dicam, vt in illius gentis annalibus reperi. Corinthius quidam, nomine Demaratus ex Bacchiadarum genere, quum mercaturam exercendam ſibi propoſuiſſet, in Italiam nauigauit, priuato ſumptu inſtructa naue, & ſuis mercibus onerata. Quum autem ſuas merces diſtruxiſſet in Hetruſcorum ciuitatibus, quæ tunc omnium Italiæ ciuitatum fortunatiſſimæ erant:& inde magnum quæſtum feciſſet, noluit amplius ad alios portus appellere, ſed per idem mare ſemper vltrò citróque commeans,græcas merces ad Hetruſcos vehebat, & Hetruſcas in Græciam ferebat, atque ita magnas opes ſibi comparauit. Sed quum ſeditio Corinthi eſſet orta, & Bacchiadæ Cypſeli tyrannide premerentur, exiſtimans ſibi multas habenti fortunas parum eſſe tutum in tyrannide viuere, præſertim quum eſſet ex illuſtri familia & factione optimatum, conuaſatis rebus ſuis quaſcumque ſecum afferre potuit,

Digitized by Google

tuit Corintho diſceſſit. Quum autem multos, eóſque bonos amicos in Hetruria haberet ob continua commercia, præcipuè verò Tarquiniis, in vrbe quondam magna ac fortunata, domicilium ibi ſibi comparauit, & mulierem genere illuſtrem duxit in matrimonium. ex qua quum duos filios ſuſcepiſſet, iis Hetruſca nomina impoſuit, alterum Aruntem, alterum Lucumonem appellans: & quum vtrumque Græca & Hetruſca diſcipl na inſtituiſſet, illis iam viris factis, vxores ex illuſtriſſimis familiis dedit. Nec multò poſt, illius filiorum alter, qui maior erat natu, nulla certa progenie relicta obiit, & paucis poſt diebus ipſe Demaratus præ dolore moritur, relicto omnium ſuarum fortunarum herede Lucumone, qui ſolus ex liberis ſuperſtes erat: qui adeptus tam amplum patrimonium, immiſcere ſe rebus & remp. gerere, & inter præcipuos ciues cenſeri volebat. Sed quum vndique ab indigenis repelleretur, & ne inter mediocres quidem locum obtinere poſſet, nedum inter primarios, eam ignominiam iniquo animo ferebat. Quare quum audiſſet populum Romanum omnes peregrinos lubenter recipere, & ciuitate donare, ac pro dignitate vnumquemque honorare, eò ſedes transferre ſtatuit, vndique ſuis omnibus rebus collectis, & adducta vxore, cæteríſque amicis ac domeſticis quotquot *ſequi* voluiſſent. Magnus autem fuit numerus eorum qui cum eo lubenter diſcedere voluerunt. Quum autem ad Ianiculum (quod ita vocatur) veniſſent, vnde Roma iis qui ex Hetruria veniunt primùm conſpicitur, aquila derepētè deuolans, pileum quem in capite geſtabat abripuit, & rurſus ſe in altum ſuſtulit ſupra carpentū circumuolitans, eúmque in aeris circumfuſi profunditate occultauit: deinde ex improuiſo pileum Lucumonis capiti aptè, vt erat ante, iterum impoſuit. Quum autem id prodigium omnibus admirandum & præter opinionem apparuiſſet, Lucumonis vxor, nomine

Tanaquil, à maioribus Hetruſcam auſpiciorum diſciplinam bene docta, ipſum ſeorſum adductum complexa eſt, & optimè ſperare iuſſit, dixit enim fore vt ex priuata fortuna ad regiam poteſtatem euaderet. Suaſit tamen daret operam vt à Romanis volentibus principatum impetraret, ſe eo honore dignum præſtans. Ille verò lætus eo prodigio, quum iam ad portas accederet, deos precatus vt id auſpicium ratum facerent, & ad felicem exitum perducerent, ſuúmq; introitum fortunarent, ita demum vrbem eſt ingreſſus, & poſtea quum in colloquium veniſſet cum rege Marcio, primùm declarauit quis eſſet, deinde *dixit* ſe cum toto ſuo patrimonio veniſſe in vrbem, quod in ea habitare vellet, dixítque ſe id in publicos regis & Reipublicæ Romanæ vſus collaturũ quòd maius eſſet quàm priuati hominis facultates ferrent. Quum autem lubenti animo rex illum recepiſſet, eúmque cum omnibus Hetruſcis, qui cum ipſo venerant, in tribu & curia collocaſſet, quam ipſis aſſignauit, *ipſe* domum ædificauit, tantum loci in vrbe ſortitus, quãtum ſat eſſet, & agri portionem accepit. Quum autem hæc peregiſſet, & ciuis factus fuiſſet, animaduertens vnicuique Romanorum nomen commune eſſe, & præter illud commune, aliud etiam quod cognationis & patronimicum eſſet: quoniam volebat hac quoque in re illis ſimilis eſſe. Lucij nomen commune pro Lucumone ſibi impoſuit, & Tarquinij, pro cognationis nomine: quod ſumptum eſt ab vrbe in qua & natus & educatus fuerat. Et breuiſſimo temporis ſpatio regis amicitiam ſibi conciliauit, quòd ei donaret ea quibus ipſum maximè egere ſentiebat, quódq; pecunias ſuppeditaret ad bellicos vſus, quibus indigebat, & in ipſis expeditionibus dimicaret optimè omnium & peditum & equitum, & conſilio optimo, ſicubi opus eo fuiſſet, præditus eſſet, ita vt in prudentiſſimorum conſiliariorum numero poneretur.

retur. Quum autem apud regem eſſet in honore alio rum quoq; Romanorũ beneuolentiam ſibi conciliauit: quin etiã multos patricios beneficiis ſibi deuinxit & plebeiæ multitudinis fauorem ſibi comparauit, comiter quoſque ſalutando, & iucundis appellationibus omnes appellando, & largitione, & omni genere humanitatis proſequendo. Talis igitur erat Tarquinius: & his de cauſis viuente adhuc Marcio omnium Romanorum illuſtriſſimus erat, & eo mortuo ab omnibus regno dignus eſt iudicatus. Quum autem regnum adeptus fuiſſet, primùm quidem bellum intulit Apiolanis, qui ita vocantur, populo gentis Latinæ non ignobili. Apiolani enim & reliqui omnes Latini, poſt Anci Marcij obitum arbitrati pacis conditiones ruptas, latrociniis ac pabulationibus Romanorum agrum infeſtantes populabantur. Quare Tarquinius volens iniuriam ab illis acceptam vlciſci, cum ingentibus copiis in eos profectus eſt, & agri eorum præſtantiſſimam partem vaſtauit. Quum autem ex finitimis locis Latinorum, magna auxilia Apiolanis veniſſent, bis cum illis pugnauit. Et quum in vtroque prælio viciſſet, ſe ad vrbis oppugnationem conuertit, & copias ad muros admouit: & alij alios deinceps excipiebant, iiſque ſuccedebant. At oppidani quum pauci multis reſiſterent, nec vnquam tempus ad quieſcẽdum daretur, tãdem expugnati ſunt. Oppido autem per vim capto, maior Apiolanorum pars in ipſa pugna cæſa fuit: pauci verò, armis traditis, vnà cum reliqua præda venditi fuerunt, & eorum liberi & coniuges in ſeruitutem à Romanis abductæ fuerunt, & ipſa vrbs direpta, incenſa fuit. Rex his peractis, & mœnibus funditus euerſis, domum copias reduxit: & poſtea aliam expeditionem fecit in Cruſtumerinorum vrbem. Hæc erat Latinorum colonia, ſed regnante Romulo in Romanorum ditionem venerat: at poſtquam Tarquinius regnum eſt

Digitized by Google

adeptus, rurſus Latinorum partibus ſtudere cœpit, veruntamen neque oppugnatione, neque alio quopiam magno labore ipſi recipienda fuit. Quum enim Cruſtumerini vidiſſent & numerum copiarum quæ contra ſe venerant, & ſuam imbecillitatem, quúmque nulla auxilia ſibi à Latinis mitti animaduertiſſent, portas aperuerunt, & progreſſi omnium ciuium maximi natu & honoratiſſimi quique, vrbem ei dediderunt, ſuppliciter orãtes vt ſe clementer ac moderatè tractaret. Illi verò res ex voto ſucceſſit: & vrbem ingreſſus nullum Cruſtumerinorum interfecit: ſed paucos quoſdam defectionis autores, iam vltro ex vrbe egreſſos exilio mulctauit. Cæteris verò omnibus res ſuas habere permiſit, & ius Romanæ ciuitatis vt antè habuerant. Sed nequid in poſterum innouarent, Romanos qui cum illis habitarent, reliquit. Nomentani quoque, qui eadem ceperant conſilia, eandem fortunam ſunt experti. Iſti enim miſſis prædonibus in Romanorum agrum, apertè ſe eorum hoſtes eſſe profeſſi ſunt, Latinorum ſocietate freti. Quum autem Tarquinius expeditionem aduerſus eos ſuſcepiſſet, & Latinorum auxilia ſerius veniſſent, nec ipſi ſoli poſſent tantis copijs reſiſtere, cum ramis oleæ lana obuolutis more ſupplicantium, egreſſi ſunt ex vrbe & ſe ei dediderunt. Qui verò Collatiam incolebant, auſi ſunt illi quidem cum Romanorum copiis dimicare, atque ex vrbe prodierunt: ſed quum ex omnibus prælijs deteriore conditione diſcederent & multa vulnera acciperent, coacti fuerunt denuo intra mœnia refugere, & ad Latinorum ciuitates legatos dimiſerunt, qui ſocietatem & auxilia peterent. Sed quum illi cunctarentur, & *hoſtes* variis murorum partibus *ipſos* oppugnarent, tandem vrbem dedere coacti ſunt. Sed non æquè clementer atque Nomentani & Cruſtumerini tractati fuerunt, ſed rex illis arma ademit, eóſque mulcta pecuniaria mulctauit, & ſatis firmum præſidium

ſidium in vrbe reliquit, & Aruntem Tarquinium filium ſui fratris illis præfecit, eíque dedit imperium nullis rationibus reddendis obnoxium, quod gereret quādiu viueret: quia poſt patris Aruntis & aui Demarati mortem natus, neque paternorum, neque auitorum bonorum hereditariam portionem ſibi debitam habuerat, & propterea Egerius fuit cognominatus: pauperes enim & mendicos Romani ita appellant. Ex quo autem illius vrbis curam ſuſcepit, & ipſe Collatinus eſt vocatus, & omnes eius poſteri. Poſt Collatiam deditam, rex contra Corniculum copias duxit: illa autem vrbs erat ipſa gentis Latinæ: populatus autem eorum agrum ſine vllo prorſus metu, quia nullus eum defendebat, ad ipſam vrbem duxit exercitum, ciues ad amicitiam prouocans, ſed quum illi nollent ad vllas pacis conditiones venire, ſed murorum munitionibus freti eſſent, & vndique auxilia ventura ſperarent, vrbem exercitu circumdatam oppugnare cœpit. Corniculani verò, diu quidem reſtiterunt, hoſtes fortiter repellentes, multáque oppugnatoribus vulnera intulerunt: ſed aſſiduitate laborum defatigati, nec omnes ampliùs concordes (alij enim cenſebant vrbem dedendam: alij verò ad finem vſque reſiſtendum) ob illud diſſidium magis fatigati, expugnati ſūt. Præſtantiſſima igitur eorum pars dum vrbs caperetur, pugnans cæſa eſt: at pars ignobilis & ignaua, cui propterea ſalus conceſſa eſt, inſtar mancipiorum vendita eſt cum vxoribus & liberis. Horum autem vrbs à victoribus direpta incenſáque fuit. Quod ægrè ferentes Latini, decreuerunt collatis in vnum viribus in Romanos exercitum ducere, & paratis copiis ingentibus, in vberrimam eorum agri partem fecerunt irruptionem, vnde multos captiuos abduxerunt, & magna præda potiti ſunt. At rex Tarquinius egreſſus quidem eſt contra illos, ſecum expeditum ac paratum exercitum ducens: ſed quum non amplius

eos aſſequi potuiſſet, corrupit in eorum agrum, eúmque eodem modo tractauit, atque ita crebris, mutuíſque excurſionibus in agros conterminos factis, multa & incommoda & commoda vtrique cenſerent. Semel tantùm ad Fidenas totis viribus in acie inter eos certatum eſt, quo in prælio multi vtrinque ceciderunt: ſed tamen Romani vicerunt, & coegerunt Latinos deſertis caſtris noctu ſuas vrbes repetere. Poſt illud prælium, Tarquinius cum Romanorum copiis inſtructis ad eorum vrbes profectus, ad amicitiam eas ſolicitabat. Illi verò quum neque copias totius nominis Latini coniunctas haberent: neque ſuis apparatibus ſatis fiderent, conditiones oblatas acceperunt, & nonnulli eorum vrbes dediderunt, quòd viderent vrbes per vim captas, ciuium ſeruitutem, & ipſarum euerſionem ſequi: at illis quæ certis conditionibus ſe dediſſent, illud ſolum incommodum accidere, nimirum vt victorum imperio parerent, nihil verò præterea grauius paterentur. Primi igitur Fidenates certis pactionibus & æquis conditionibus vrbes nobiles Romanis dediderunt, & poſt eos Camerini *idem fecerunt*: quas vrbes ſequuta ſunt alia quædam oppidula & caſtella munita, quibus rebus cæteri Latini turbati & veriti ne ille totam gentem in ſuam poteſtatem redigeret, ad Ferentinum conuentu indicto, decreuerunt domeſticas copias ex omnibus ciuitatibus educere & gentium finitimarum fortiſſimas quaſque accire: quare legatos miſerunt ad Hetruſcos & Sabinos auxilia petentes. Sabini igitur polliciti ſunt illis, ſimulatque audiſſent eos in agrum Romanum irrupiſſe, ſe ſumptis armis finitimũ eorũ agrum populaturos. Hetruſci verò promiſerunt ſe miſſuros auxilia, quibus illis opus eſſet futurum. Non omnes tamen in eadem fuerunt ſententia: ſed quinque tantùm ciuitates, Cluſini, Aretini, Volaterrani, Ruſellani, & præter hos Vetulonienſes. Hac ſpe elati

elati Latini, paratis ingentibus copijs domeſticis, & aliis aſſumptis quas Hetruſci miſerant, in agrum Romanum irrupuerunt, & eodem tempore ex gente Sabina populi, qui ſe belli ſocios futuros promiſerant, agrum ſuo finitimum vaſtarunt. Rex autem Romanorum ipſe quoque magnum & validum exercitum, quẽ interea pararat, celeriter eduxit in hoſtes. Cum Sabinis igitur & Latinis ſimul bellum gerere, & exercitum in duas partes diuidere, parum tutum eſſe arbitrabatur. Quare omnes copias in Latinos ducere decreuit, & prope eos caſtra poſuit. Principiò igitur vtrique cunctabantur totis viribus periclitari, alteri alterorum apparatus timentes, ſed leuis armaturæ milites, ex munitionibus vtrorumque deſcendentes crebrò leuia certamina committebant, & plerumque æquo marte diſcedebant. Tandem poſtea, quùm ex huiuſmodi velitationibus contentio inter vtroſque eſſet, dum vtrique ſuis opem ferunt, primùm quidem pauci, mox verò omnes ex caſtris progredi coacti ſunt. Atque congreſſi viri bellicis certaminibus exercitatiſſimi, & peditum ac equitum numero alteri alteris non multò inferiores, & pari animi alacritate ad prælium concitati, quòd extremam periculorum aleam ſibi ſubeundam exiſtimarent, inter ſe pugnarunt vt decet viros fortes. Sed noctis interuentu æquo marte dirempti ſunt. Verumtamen poſt eam pugnam, virorúmque cõſilia diuerſa ſatis patefecerunt quinam prælio ſuperiores fuiſſent: poſtero enim die Latini ex caſtris egreſſi non ſunt: at rex Romanus copiis in campum apertum eductis, paratus erat ad alteram pugnam committendam & ad multas horas aciẽ inſtructam tenuit: ſed quum hoſtes obuiam non exirent, eorum cadaueribus ſpoliatis & ſuis ſublatis, multa cum iactantia exercitum in caſtra ſua reduxit. Sed quum poſtridie eius diei alia auxilia Latinis ab Hetruſcis miſſa veniſſent, altera pugna commiſſa eſt

longè atrocior priore, ex qua rex Tarquinius maximè inſignem victoriam reportauit, cuius eum autorem fuiſſe omnes facilè fatebantur. Quum enim Romana acies iam laboraret, & in ſiniſtro cornu ordines iam diſſoluerentur, & ipſe ſuorum aciem inclinari ac malè ab hoſtibus tractari vidiſſet, (tunc autem in dextro cornu pugnabat) fortiſſimas equitum alas conuertit & lectiſſimos quoſque pedites ſecum aſſumpſit, eóſque à tergo ſui exercitus duxit, & præterito ſiniſtro cornu vltra aciẽ progreſſus eſt, deinde infeſtis haſtis, & calcaribus citatis equis, in tranſuerſas Hetruſcorum cohortes impetum fecit. Iſti enim in dextro hoſtiũ cornu pugnantes oppoſitos ſibi aduerſarios in fugam verterant. Sed quum ſe illis ex improuiſo in conſpectum dediſſet, valde eos terruit & turbauit. Interea verò & ipſe Romanorum peditatus collectis animis ex priore metu in hoſtem contendit. Poſtea ingens Hetruſcorum cædes facta, & totum dextrum cornu in fugam verſum. Tarquinius verò iuſſis peditum ducibus ſe ordine & pedetentim ſequi, ipſe ad hoſtium caſtra iuit, totis viribus concitatis equis, & quum anteuertiſſet eos qui exercitu in fugam verſo euaſerant, ſtatim primo impetu caſtris potitur: qui enim in caſtris relicti fuerant, quum nondum ſuorum cladem reſciuiſſent, neque equites aduentantes ob repentinum aduentum dignoſcere potuiſſent, paſſi ſunt eos ingredi. Captis autem Latinorum caſtris qui ex fuga ſe recipiebant ad tutum refugium, ab equitibus qui ipſa *caſtra* occuparant cædebantur. At qui ex caſtris in planitiem fugere maturarant, in Romanas legiones incidentes, ab illis interficiebantur. Pleriquc verò eorum ſe inuicem trudentes & conculcantes, impacti in vallos aut foſſas, miſerrimo & indigniſſimo mortis genere perierunt. Quare qui reliqui erant, coacti fuerunt, quum nullam aliam ſalutis viam inuenire poſſent, ſe victoribus dedere. Tarquinius autẽ multis hominibus

minibus & pecuniis potitus captiuos vendidit: at quæ in caſtris inuenta ſunt, militibus eſt largitus. His rebus geſtis, exercitum contra Latinorum vrbes duxit, vt prælio vrbes quæ ſe vltro dedere nollent, expugnaret. Verumtamen nulla oppugnatione illis opus fuit: omnes .n. ad deprecationes & preces ſe conuerterunt, & legatis communi totius Reip. conſenſu miſſis, rogarunt vt quibus vellet conditionibus faceret pacem, eique vrbes dediderunt. His autem conditionibus Tarquinius vrbibus potitus, clementiſſimè & moderatiſſimè eas omnes tractauit, neque enim quenquam Latinorum aut interfecit, aut ſolum vertere coëgit, neque pecunijs mulctauit: & illis permiſit vt agro ſuo fruerentur, & conceſſit vt patriis legibus ac inſtitutis vterentur. Sed iuſſit eos reddere Romanis & transfugas & captiuos ſine vllo redemptionis pretio, & ſuis dominis reſtituere ſeruos quotquot in pabulationibus ceperant, & pecunias quaſcunque ruſticis eripuerant perſoluere, & ſi quod aliud damnum dediſſent, aut ſi quid corrupiſſent in irruptionibus in agrum factis, id ſarcire. Atque his conditionibus *Tarquinius* eos in populi Romani amicitiam & ſocietatem receptum iri *dixit*, ita tamen vt omnia ipſius imperata facerent. Bellum igitur quod Romani cum Latinis geſſerunt hunc habuit exitum. & rex Tarquinius ob victoriam ex hoc bello reportatam triumphauit.

II. ¶ SEQVENTI anno exercitum in Sabinos duxit, qui iam multò ante animum ipſius & apparatum contra ſe cognorant. Qui quum non expectaſſent donec in ſuo agro bellum gereretur, ſed ſatis firmum exercitum ipſi quoque paraſſet, obuiam ei venerũt. Prælio autem eos cõmiſſo in ipſis agri confinis ad noctem vſque neutri quidem vicerũt, ſed vtrique valde atrociter pugnarũt. Sequẽtibus verò diebus neque Sabinorum dux è caſtris copias eduxit, neque etiã

Ipſe rex Romanorum: ſed vtrique motis caſtris, & hoſtili agro non vaſtato domum redierunt. Idem autem fuit vtrorumque propoſitum, nimirum vt vere ineunte maiores copias in agrum hoſtilem ducerent. Quum autem res ad bellum neceſſarias vtrique paraſſent, Sabini priores egreſſi ſunt habentes Hetruſcorum ſatis firma auxilia, & prope Fidenas conſederunt ad Anienis & Tiberis confluentes, vbi bina fecerunt caſtra inuicem ſibi aduerſa & contigua; in medio habentes communem vtriuſque fluuii alueum ſupra quam extructus erat pons ligneus, qui ſcaphis & ratibus ſuſtinebatur, qui efficiebat, vt expeditior vltrò citróque eſſet tranſitus, vtque vnà eſſent caſtra. Tarquinius autem audita eorum irruptione, eduxit & ipſe Romanorum copias, & conſedit paulùm ſuprà eorum caſtra ad Anienem fluuium, in quodam munito colle. Quamuis autem vtrique maximo animi ardore ad id bellum ferrentur, tamen nullum prælium aut grauius aut leuius acie inſtructa inter eos commiſſum eſt. Tarquinius enim Sabinos ſtratagemate præuenit, & omnes eorum res attriuit, & vtraque eorum caſtra deleuit. Eius autem ſtratagema tale fuit. Quum paraſſet nauiculas fluuiatiles & rates lignis aridis & cremiis onuſtas, præterea ſulphure & pice, in altero flumine, ad quod ipſe caſtra poſuerat, obſeruato deinde ſecundo vento, circa quartam vigiliam, materiam illam incendi iuſſit, & ſcaphas ac rates dimitti, vt ſecundo fluminis curſu ferrentur. Illi verò perexiguo tempore medium ſpatium prætervectæ in pontem inciderunt, eúmque variis in locis incenderunt. Quum autem Sabini cõſpecta ingenti flamma, quæ ex improuiſo orta fuerat, concurriſſent vt *ponti* opem ferrent, quúmque omnia remedia, quæ ignem poterant extinguere, experirentur, Tarquinius ſub diluculum matutinum venit cũ Romanorum exercitu, quem acie inſtructa ducebat,

& altera

& altera adortus caſtra, quæ maxima pars cuſtodiarum deſeruerat, quod ad incendium extinguendum ocius occurriſſet, quum pauci quidam ad vim propulſandam ſe vertiſſent, ſine vllo labore illis eſt potitus. Dum autem hæc geruntur, altera quoque Sabinorũ caſtra quæ erant trans flumen poſita, aliæ Romanorum copiæ aggreſſæ ceperunt, quæ à Tarquinio circa primam vigiliam præmiſſæ fuerant, & ſcaphis & ratibus confluentem traiecerant, quà ſe clam Sabinis faciles tranſituras putabant: ad altera autem caſtra acceſſerant, ſimulátque pontem incenſum conſpexerant, hoc enim illis datum fuerat inuadendi ſignum. Qui verò in caſtris deprehenſi fuerunt, partim pugnãtes à Romanis conciſi fuerunt, partim ſe in confluentem proiicientes, quum non potuiſſent vortices ſuperare, telis confoſſi ſunt: non minima etiam eorum pars interijt dum opem ponti incenſo ferret. Tarquinius autem captis vtriſque caſtris, prædam in ipſis inuẽtam militibus conceſſit vt eam inter ſe diuiderent: ſed captiuos quorum maximus erat numerus, & ex Sabinis ipſis & Hetruſcis, Romam ductos valde diligenter cuſtodiuit. Sabinos igitur ea clade fractos facti pœnitentia cepit, & miſſis legatis inducias & fœdus in ſex annos fecerunt. At Hetruſci, indignè ferentes ſe toties à Romanis victos, & à Tarquinio ſuis legatis captiuos non reſtitui, ſed obſidum loco detineri, hoc decretum fecerunt, vt omnes Hetruſcorum populi communibus auſpiciis bellum Romanis inferrent, & qui illius expeditionis ſocietatem recuſaſſet is eſſet expers fœderis. Quum hæc decreuiſſent, copias eduxerunt, & Tiberi traiecto, ad Fidenas caſtra poſuerunt. Potiti autem hac vrbe per proditionem, orta inter ciues ſeditione, & multis captis, & ingẽti præda ex agro Romano abacta domum redierunt, præſidio ſatis firmo Fidenis relicto. Hæc enim vrbs videbatur ipſis commodiſſima ſedes bel-

li contra Romanos fore. At rex Tarquinius, quum anno ſequenti omnes ciues Romanos armaſſet & aſſumpſiſſet ſociorum auxilia quanta maxima potuiſſet, ineunte vere in hoſtes eſt profectus, antequàm illi ex omnibus ciuitatibus collecti, vt antè, contra ſe venirent: totóque exercitu in duas partes diuiſo, ipſe Romanas copias ducebat: at ſociorum auxiliis, quæ maxima ex parte ex Latinis conſtabant, Egerium cognatum ſuum præfecit, atque ita contra hoſtes qui Fidenis erant ire iuſſit. Sociorum igitur exercitus quum prope Fidenas in loco non tuto caſtra poſuiſſet quòd hoſtes contemneret, parum abfuit quin totus deleretur. Qui enim Fidenis erant præſidio, nouis auxiliis ab Hetruſcis clam accerſitis, & obſeruato tempore opportuno, vrbe egreſſi, vallum hoſtium malè cuſtoditum primo impetu ceperunt, & magnam ediderunt cædem eorum qui pabulatum ierant. At Romanorum exercitus cui præerat Tarquinius, quum Veientium agrum vaſtaſſet, & depopulatus fuiſſet, atque ingentem prædam inde abegiſſet, iámque ex omnibus Hetruſcis ciuitatibus magna Veientibus auxilia collecta veniſſent, cum illis prælio congreſſus victoriam minimè dubiam reportauit. Poſtea illorum populorum agrum peragrans, impunè depopulatus eſt: & multis hominibus captis, & ingenti præda, vt pote ex agro fortunato, abacta, iam ſub æſtatis finem domum ſe recepit. Quum autem Veientes in ea pugna ingentem cladem accepiſſent, non ſunt auſi amplius ex vrbe egredi: ſed agrum ſuum in conſpectu ſuo lædi patiebantur. Tarquinius verò, ter irruptione in agrum Veientium facta, illiſque trium integrorum annorum fructibus, quos ex agro ſuo percipiebant, ſpoliatis, vt deſertam maximam agri partem reddidit. Quúmque agrum illũ nullo modo amplius vaſtare poſſet, exercitum duxit aduerſus Cæretanorum vrbem, quæ ante

quidem

quidem vocabatur Agylla, quo tempore Pelaſgi eam incolebant: ſed in Hetruſcorum poteſtatem redacta, mutato nomine appellata eſt Cære. Hæc autem vrbs fortunata erat, ſi qua alia Hetruſca, & frequentia hominum abundans: vnde ingens exercitus pro agro pugnaturus exiuit, qui multis hoſtibus cæſis ſed longè pluribus de ſuis amiſſis, fuga ſe recepit in vrbem. Quum autem Romani eorum agri rerum omnium maximam copiam ſuppeditantis domini eſſent, ibi multos dies conſumpſerunt, & quum tempus diſcedendi venit, abacta præda quantam potuerunt, domum redierunt. Tarquinius autem, quum bellum Veietanum ipſi ex animi ſententia ſucceſſiſſet, in hoſtes qui Fidenis erant eduxit exercitum, quia præſidium quod ibi erat extrudere volebat, & eos qui vrbem Hetruſcis prodiderant, vlſciſci cupiebat. Romani igitur in acie pugnarunt cũ illis qui ex vrbe egreſſi fuerant, & in ipſa murorum oppugnatione atrox certamen commiſerunt: vrbs tamen per vim capta eſt, & milites præſidiarij in vinculis vnâ cum reliquis captiuis Hetruſcis cuſtodiebantur. At qui de Fidenatibus exiſtimabantur autores defectionis fuiſſe, partim virgis fœdè cæſi in omnium conſpectu ſecuri percuſſi ſunt, partim exilio perpetuo mulctati fuerunt. Eorum verò bona ſortitò diuiſa habuerunt Romani illi qui relicti ſunt vt vrbem incolerent, eíque præſidio eſſent. Poſtremum autem Romanorum & Hetruſcorum prælium commiſſum eſt ad vrbem Eretum in agro Sabino. Illac enim Hetruſci contra Romanos venerant, ſuaſu hoſtium, qui illum agrum tenebant, qui Sabinos huius ſuæ expeditionis ſocios fore dixerant. Iam enim tempus induciarum in ſex annos cum Tarquinio factarum elapſum erat, & magna Sabinorum pars deſiderabat priores clades corrigere *& ſarcire*, quòd in ſuis vrbibus ſuis numeroſam iuuentutem adultam haberet. Sed tamen ille co-

natus ipſis ex animi ſententia non ſucceſſit, quòd Romanorum exercitus citiùs *quàm ſperarant* ſe in ipſorum cõſpectum dediſſet: & accidit vt ex nulla vrbe communia auxilia Hetruſcis mitterentur: ſed voluntarij quidam opem illis tulerunt, pauci magna mercede conducti. Hoc prælio, quod fuit omnium ſuperiorum maximum quæ illi inter ſe commiſerint, res Romanorum mirum in modum creuerunt, quia pulcherrimam victoriam ex eò retulerunt. Senatus autem & pop.Rom. regi Tarquinio triumphum decreuit. At Hetruſcorum ſpiritus collapſi ſunt, quòd omnes omnium ciuitatum copias ad id prælium miſiſſent, & paucos quoſdam ex ingenti numero ſeruatos recepiſſent. Alij enim in acie pugnantes cæſi fuerant, alij verò in ipſa fuga, quum in anguſtias quæ nullum habebant exitum incidiſſent, ſe victoribus dediderant. Quum igitur illorum populorum principes tantam cladem accepiſſent, facinus quod viros prudentes decebat, fecerunt. Quum enim rex Tarquinius nouam expeditionem in eos feciſſet, ipſi in communis gentis cõcilio de pace cum eo agere decreuerũt. Ac mox ex ſingulis ciuitatibus maximos quoſq. natu, & honoratiſſimos quoſq. miſerunt cum libera poteſtate pacis faciendæ quibuſcumque cõditionibus voluiſſent. Quos quũ rex audiſſet prolixa oratione diſſerẽtes de clemẽtia & moderatione, ad quã ipſũ hortabãtur, & memorãtes cognatione, quæ ipſi cũ illa gente intercedebat, reſpõdit ſe hoc vnũ ex ipſis ſcire velle, vtrũ adhuc ſecum de iuris æquabilitate *ac principatu* diſceptare vellent, & aliqua certa verborum formula pacis conditiones accepturi venirent, an verò ſe victos faterentur, & ſuas vrbes ſibi dederent. Quũ autẽ illi reſpondiſſent ſe ipſi vrbes dedere & ſe in pace acquieturos quibuſcumque conditionibus (modò æquæ ac tolerabiles eſſent) eã impetraſſent: lætus his reſponſis. [Audite nunc (inquit) quibus cõditionibus pacem

ſim.

ſim facturus,& quæ beneficia in vos ſim collaturus. Neque quenquam Hetruſcorum interficere, neque expellere patria neque fortunis ſpoliare,aut pecunia mulctare decreui: ſed vobis permitto vt omnes vrbes veſtræ ſint ſine præſidiis, & nullum tributum pendant, & ſui iuris ſint:concedo etiam vnicuique vt priſtinam ciuitatis formam & ſtatum retineat. Quare quum hæc vobis concedam, pro tot eis omnibus in vos beneficiis illud vnum me à vobis impetrare oportere exiſtimo, *nimirum* imperium ciuitatum, quarum vel vobis inuitis donec armis ſuperior ero, dominus ſum futurus.Sed hoc à vobis potiùs volentibus quàm nolentibus impetrare volo. Hæc renuntiate veſtris ciuitatibus,ego verò,donec redeatis, inducias me vobiſcum facturum polliceor.] His reſponſis acceptis, legati abierunt, & paucis poſt diebus redierunt, ei non ſola verba afferentes, ſed etiam imperij inſignia quibus ipſi ſuos reges ornare ſolebant, portantes, & coronam auream & ſellam eburneam, & ſceptrum in ſummitate aquilam habens, & tunicam purpuream, auróq. diſtinctam, & togam purpuream, & pictam, quales ſolent & Lydorum & Perſarum reges geſtare,præterquàm quòd minimè quadrata, vt illæ, ſed forma ſemicirculari erat. Eiuſmodi autem veſtes Romani togas, Græci τήβεννον vocant, neſcio vnde ſumpto vocabulo. Hoc enim nomen Græcum eſſe mihi non videtur. Vt autem quidam tradunt, duodecim etiam ſecures ei attulerunt, ex vna quaque ciuitate vnam accipientes. Mos enim Hetruſcus videtur, vt in vna quaque ciuitate regi lictor vnus præeat cum faſce ſecurim ferens. Quoties verò communis XII. populorum expeditio fiebat, *mos erat* vt duodecim ſecures vni ſoli, qui ſummum habebat imperium, traderentur. Non omnes tamen aſſentiuntur iis qui hæc dicunt, ſed aiunt multò antè regnum Tarquinij duodecim ſecures re-

gibus præferri ſolitas. Hunc autem morem à Romulo ſtatim poſt imperium acceptum inſtitutum fuiſſe. Sed nihil prohibet quominus dicamus id inuentum eſſe Hetruſcorum, primúmque Romulum id ab illis accepiſſe, eóque vſum fuiſſe, & Tarquinio inter cætera regia inſignia ac ornamenta duodecim quoque ſecures allatas fuiſſe, quemadmodum nunc Romani ſceptra & diademata regibus dono mittunt, his ipſorum poteſtatem confirmantes: quæ tamen illi habent, licet ab illis ea non acceperint. Tarquinius tamen his honoribus acceptis non ſtatim eſt vſus, vt maxima pars ſcriptorum Romanorum ſcribit: ſed quum ad ſenatum populúmque Rom. eius rei cognitionem retuliſſet, an honores oblati recipiendi eſſent, poſtquam omnes id velle cognouit, tum demum eos accepit, & poſtea toto vitæ tēpore, donec è vita ceſſit coronā aureā geſtauit, & toga purpurea eáque picta induebatur, & tenēs ſceptrum eburneū, in ſella eburnea ſedebat, & duodecim lictores duodecim faſces cum ſecuribus ferentes ei iudicanti aſtabant, & per vias eunti præibant. Eadem ornamenta retinuerunt & reges illius ſucceſſores, & poſt reges pulſos ipſi coſſ. qui quotannis creabantur, excepta tamen corona togáque picta: hæc enim ſola illis adempta ſunt, quia libertati nimium moleſta atq; inuidioſa videbantur, quoties tamen ex bello victoriam reportātes, à ſenatu digni triūpho iudicati fuerint, hæc illis cōceduntur. Tunc enim & aurū geſtāt, & togis purpureis & pictis induuntur. Bellū igitur quod Tarquinius cum Hetruſcis geſſerat, quod annos nouem durarat, hunc exitum habuit.

12 ¶ QVVM autem ſola Sabinorum gens ſupereſſet, quæ cum Romanis de principatu contenderet, q; viros bellaces haberet, & agrum latum, & fertilem coleret: nec ab vrbe longè diſtaret, valde cupiebat Tarquinius hos etiā in ſuā poteſtatē redigere: quare bel-

re bellum illis indixit, crimini dans illorum populis, quòd Romanis depoſcentibus eos qui Hetruſcis pro miſerant, ſi exercitum in pop. Rom. agrum duxiſſent ſe ſuæ quoſq; patriæ amicitiam ipſis conciliaturos, & à Romanis ſuas ciuitates alienaturos, dedere noluiſſent. Illi verò libenter bellum ſuſceperunt, quòd nollent potentiſſimis quibúſq; ciuibus priuari, & antequam Romanorum exercitus cōtra ſe veniret, ipſi in illorum agrum copias duxerunt. Rex autem Tarquinius quum audiſſet Sabinos Anienem fluuium traieciſſe, & omnia loca caſtris vicina circumcirca populationibus infeſtari, aſſumptam expeditiſſimam & *lectiſſimam* Romanorum iuuentutem, quanta maxima potuit celeritate eduxit in hoſtes diſperſos in ipſis pabulationibus. Multis autem eorum cæſis, ipſiſque præda, quam agebant, adempta, prope hoſtes ſua caſtra poſuit, & paucis quibuſdam diebus interpoſitis, donec reliquæ copiæ ex vrbe ad ſe venirent, & ſociorum auxilia cogerentur, in campum pugnaturus deſcendit. Sabini verò, quum Romanos conſpexiſſent alacri animo ad certamen ferri, eduxerunt & ipſi ſuas copias, neque numero neque virtute inferiores hoſtibus: & congreſſi pugnarunt, omnem audaciam exercentes, quamdiu ipſis vnicum certamen cum aduerſariis fuit. Sed poſteà quum vidiſſent nouum hoſtium exercitum acie inſtructa, & ordinibus ſeruatis à tergo contra ſe venientem, deſertis ſignis in fugam ſe verterunt. Qui autem à tergo ex improuiſo Sabinis apparuerunt, erant pedites & equites Romani lecti, quos Tarquinius noctu in locis opportunis in inſidiis collocarat. Sabini igitur horum virorum inopinato atque infeſto aduentu territi, nullum ampliùs præclarum facinus patrarunt: ſed vt ſtratagemate ab hoſtibus circumuenti & clade ineuitabili perculſi, alij hūc, alij illūc ſalutem pro viribus fuga quærere cœperunt. Tum verò

præcipuè magna eorum ſtrages eſt edita, equitatu Romano eos perſequente,& vndique illis iter intercludente,ita vt pauci admodum ex illis ſalui in proximas vrbes euaſerint: at maior pars,quæ in prælio non ceciderat,in poteſtatem Romanorum venit. Neque enim qui reliqui erant, impetum Romanorum in ſe irruentium repellere ſunt auſi, neque prælij aleam ſubire voluerunt,ſed conſternati inſperato malo ſine vlla pugna ſe ſuáque caſtra illis dediderunt. Sabinorum igitur populi vt hoſtium ſtratagemate ſuperati,& nō virtute ſed dolo victoria ab hoſtibus priuati,maiores copias parare cœperunt, quas contra Romanos iterum mittere volebant,& imperatorem *rerum bellicarum* peritiſſimum *crearunt*. Sed Tarquinius cognito eorum conſilio celeriter coegit copias, & antequàm omnes illi in vnum coirent eos anteuertit,& traiecit fluuium Anienem. Quod vbi cognouit Sabinorum imperator,ei quidem occurrit quàm potuit celerrimè,cum recens collecto exercitu,& caſtra prope Romanos poſuit in quodam colle excelſo & prærupto,ſed à prælio abſtinendum cenſuit,donec reliquæ Sabinorum copiæ conuenirent: at interea in pabulatores equites aliquot ſubinde emittens,& inſidias in ſyluis & ſaltibus collocans,impediebat Romanos ne incurſiones in agrum facerent. Quum autem ille bellum ita gereret, crebrò inter paucos quoſdam velites & equites pugnatum eſt, at nunquam totis viribus in acie certatum eſt. Quum autem tempus traheretur, Tarquinius moras illas iniquo ferens animo,ſtatuit copias ad hoſtium caſtra ducere,eáque ſæpius oppugnauit. Sed quum animaduertiſſet ea nō facilè expugnari poſſe, quòd locus eſſet natura munitus, commeatus inopia eos qui in ipſis erant,expugnare decreuit.Itaque ad omnes vias,quæ eò ferebant,diſpoſitis præſidiis,eos neque lignari,neq; pabulū equis comportare, neque

multas

multas alias res neceſſarias ex agro ſuo ſumere ſinens, ad magnam rerum omnium penuriam redegit. Quare coacti ſunt, obſeruata nocte imbribus & procellis turbida, ex caſtris turpiter fugere, relictis ipſi & iumētis, & tentoriis, & ſauciis, & omni bellico apparatu. Poſtero die Romani cognita eorum fuga, & ſine pugna caſtris potiti, tentoria, & iumenta, & pecunias diripuerunt, & captiuos ſecum duxerunt, Romámque redierunt. Hoc bellum quinque integros & continuos annos durauit, quo vtrique agros mutuis incurſionibus vaſtarunt, & prælia multa leuia & grauia perpetuò commiſerunt, & rarò quidem Sabini, ſæpiſsimè verò Romani feliciter rem geſſerunt. Sed poſtrema pugna bello p[illegible] finem impoſuit. Sabini enim non vt antè, per vices, ſed omnes ſimul, qui per ætatem arma ferre poterant, ad bellum profecti ſunt, & Romani omnes cum Latinorum & Hetruſcorum & aliorum ſociorum copiis obuiam hoſtibus prodierunt. Sabinorum autem imperator partitus exercitum in binas partes, bina fecit caſtra. At rex Romanorum exercitu in tres partes diuiſo, & ternis caſtris non longè à ſe inuicem poſitis, ipſe Romanis copiis præerat: at Aruntem fratris filium auxiliorum Hetruſcorum ducem fecit. Latinis verò cæteriſque ſociis præfecit virum ſtrenuum illum quidem ac rerum militarium peritiſsimum & prudentiſsimum, ſed peregrinum & extorrem, cui nomen proprium erat Seruius, cognomen Tullius. Cui Romani poſt Tarquinij mortem, quòd is nullam virilem prolem ſuſcepiſſet, regnum commiſerunt, illius viri virtutem cùm in bellicis tum in ciuilibus rebus admirati. Genus autem huius viri, & educationem, & varios caſus, & manifeſtum numinis diuini prodigium, quod circa eum apparuit, quum ad eam hiſtoriæ partem venero, narrabo. Tunc igitur rebus ad prælium neceſſariis vtrinque paratis conflixerunt, Romani ſiniſtrum tenebant

cornu, dextrum Hetruſci, Latini in media acie collocati ſunt. Quum autem per totum diem acriter pugnatum fuiſſet, Romani longè ſuperiores fuerunt, & multis hoſtibus qui fortiter dimicarant in pugna cæſis, & longè pluribus in fuga captis, & vtriſque caſtris potiti, & parta ingenti ac opima præda, iam ſine metu totius campeſtris regionis erant domini, quam quum flamma & ferro, omníq; malorum genere vaſtaſſent, ſub finem æſtatis dirutis caſtris domum redierunt. Et rex Tarquinius ſui regni tempore, tertium hunc de hoſtibus victis triumphum egit. Sequenti anno quum rex nouum exercitum paraſſet, quem contra Sabinorum populos duceret, & ſtatuiſſet eos obſidione in ſuam redigere poteſtatem, nullum amplius conſilium generoſum nec hominis ſtrenui apud vllos eorum fuit, ſed communi conſenſu antè quàm in periculum venirent experiundæ ſeruitutis, & *vrbium* euerſionis, pacem facere decreuerunt. Et ex ſingulis ciuitatibus præſtantiſſimi quíque Sabini venerunt ad regem Tarquinium, qui iam cum toto exercitu *ex finibus ſuis* egreſſus erat: vt ei vrbes ſuas dederent, eúmque rogarent, vt æquis conditionibus ſecum pacem faceret. Ille verò lubenti animo recepta ea gente, quæ ſine vllo periculo ſe in ipſius ditionem dedebat, pacem illis dedit, eóſque in ſocietatem & amicitiam recepit, iiſdem conditionibus quibus antè Hetruſcos receperat, & ipſis captiuos ſine vllo redemptionis pretio reſtituit. Atque hæc ſunt, quæ Tarquinius militiæ geſſiſſe memoratur.

13 ¶ AT RES domi & in ciuitatis adminiſtratione geſtæ, hæ ſunt: (Neque enim eas ſilentio præterire ſtatui.) Nam ſimulatque regnum eſt adeptus, fauorem plebis ſibi conciliare ſtudens, quemadmodũ ſuperiores reges fecerant, hoc beneficio eam ſibi deuinxit. Selectos ex omni plebeiorum numero centum viros, quorum virtus bellica, & in rebus ciuilibus pru-

prudentia omnibus eſſet ſpectata: *& teſtata*, in patriciorum ordinē retulit, & in ſenatorū numero poſuit. Et tūc primùm po. Ro. trecētos ſenatores habuit, qui ducenti tantùm ad eam vſque diem fuerant. Deinde ſacratis virginibus Veſtalibus, à quibus ignis inextinctus, ac perpetuus ſeruatur, quum quatuor eſſent, duas alias à ſe electas addidit. Quum enim iam numero creuiſſent, ſacrificia publica, & cultus diuini ceremoniæ, quibus Veſtæ miniſtras intereſſe oportebat, quatuor tantùm ſufficere poſſe non videbantur. Tarquinium autem autorem reliqui reges ſequuti ſunt: & ad noſtra vſque tempora ſex Veſtæ miniſtræ leguntur. Ille etiam primus videtur excogitaſſe ſupplicij genus, quo à Pontificibus afficiuntur eę quæ virginitatem violarunt, ídque ſiue aliqua ratione adductus, ſiue, vt nonnulli putant, ſomniis parens, quod poſt eius obitum in Sybillinis oraculis pontifices à ſe repertum aſſerunt. Illo enim regnante quædam ſacerdos, Pinaria, Publij filia, quæ corpore polluto ad ſacra acceſſerat, in ipſo facinore deprehenſa, *& ſceleris conuicta* eſt. Quis autem ſit modus ſupplicij, quo virgines ſtupratæ afficiuntur, in ſuperiore libro à me declaratum eſt. Forum quoque vbi ius dicitur & conciones habentur, & cætera ciuilia negotia peraguntur, ille officinis aliíſque ornamentis circundatum ornauit, & muros vrbis rudi & vili opere extructos ipſe primus ingentibus lapidibus ad regulam formatis fabricandos curauit. Cœpit etiam cloacas fodere factis foſsis, per quas omnis aqua ex compitis confluens in Tyberim ſe exonerat, quæ opera admiranda ſunt, & maiora quàm quæ verbis exprimi poſsint. Ego certè in tribus magnificentiſsimis Romæ operibus vnde maximi imperij amplitudo apparet, aquæ ductus pono, & vias ſtratas, & cloacas factas, non ſolùm ipſius operis vtilitatem conſiderans (qua de re ſuo loco dicam) ſed etiam

impenſarum magnitudinem, quam vel ex hac vna re quiuis coniicere poteſt, ſequutus C. Aquilium huius rei autorem, qui aſſerit neglectas aliquando cloacas, nec amplius aquam tranſmittentes, à Cenſoribus purgandas, & reficiendas mille talentis locatas fuiſſe. Tarquinius etiam circum maximum, qui eſt inter Auentinum & Palatinum collem, primus ornauit ſedilibus, quæ in eo circum circa tecto operta fecit. Nam vſque ad eam diem ſtantes, ſpectabant ex tentoriorum tabulatis, quæ furcis ligneis ſuſtinebantur, & *ſpectaculorum* loca in triginta curias diuiſit, atque vnicuique curiæ vnam partem aſſignauit, vt vnuſquiſque ſuo loco ſedes ſpectaret. Hoc autem opus temporis progreſſu inter pulcherrima & maximè admiranda totius vrbis opera annumerandum erat. Longitudo enim circi eſt trium ſtadiorum cum dimidio, latitudo verò quatuor iugerum, & à duobus maioribus lateribus, & vno minore, cingitur Euripo, qui aquarum recipiendarum gratia factus eſt, profunditate & latitudine decem pedum. Poſt Euripum porticus ſunt triplici contignatione extructæ. Ex his autem eæ quæ ſunt imæ habent, vt in theatris, ſedilia lapidea parum ſupra terram eminentia: at quæ ſunt supernæ, habent lignea. Contrahuntur autem in vnum, & duæ maiores à minori coniunguntur, & figura lunari clauduntur, ita vt ex tribus vna tantùm porticus amphitheatrali forma octo ſtadiorum amplitudine fiat, quæ capere poteſt centum & quinquaginta hominum millia. Reliquum autem è minoribus latus, quod eſt ſubdiale, habet fornicatos carceres, vnde equi emittuntur, qui omnes ſimul vno repagulo aperiuntur. Extrinſecus verò eſt & altera porticus vnius contignationis, quæ circum ambit & tabernas continet, & ſupra eas ædificia, quâ patet aditus & aſcenſus ad ſingulas officinas, iis qui ſpectandi cauſa eò veniunt, ita

vt nulla

vt nulla confuſio oriatur inter tot hominum millia venientia & diſcedentia. Hic rex aggreſſus eſt etiam ædificare templum Ioui, Iunoni, & Mineruæ, vt vota perſolueret, quæ iis fecerat in poſtremo prælio cum Sabinis commiſſo. Collem igitur, vbi templum erat fundaturus, laborioſa egentem opera (neque enim aditu facilis, neque planus erat, ſed præruptus & faſtigiatus) multis ex partibus ſudibus circumdedit, & illud ſpatium quod erat inter ipſas ſudes & collis verticem, aggeſta multa terra repleuit, atque ita explanauit, & vt commodiſſimè templa ibi ædificari poſſent, effecit. Templi autem fundamenta iacere non potuit, quòd poſt bellum confectum quadriennium tantùm vixiſſet: ſed multis poſt annis Tarquinius, qui tertius ab illo regnauit, & qui regno expulſus fuit, fundamenta iecit, & magnam illius ædificij partem fecit. Veruntamen ne ipſe quidem illud opus abſoluit: ſed annuorum magiſtratuum tempore, qui tertio poſt anno conſulatum geſſerunt, id templum abſolutum eſt. Sed operæpretium fuerit ea memorare quę ante templi illius ædificationem acciderunt, quæ ab omnibus rerum Romanarum ſcriptoribus memoriæ ſunt prodita. Quum enim Tarquinius templum eſſet extructurus, accerſitis augutibus, iuſſit eos primùm de loco deos conſulere, quiſnam totius vrbis eſſet ad conſecrationem aptiſsimus & diis ipſis acceptiſsimus. Quum autem illi indicaſſent collem foro imminentem, qui tunc quidem Tarpeius vocabatur, iam verò Capitolinus: *& dixiſſent hic ædificandũ templum*, denuo iuſſit deos conſulere, & ſibi dicere in qua collis parte fundamenta eſſent iacienda. Hoc autem non admodum erat facilè. Multæ enim in eo erant aræ deorum, & geniorum paruo ſpatio inter ſe diſtantes, quas aliò transferre oportebat, & totam aream templo quod diis ædificandum erat, liberam

relinquere. Quare auguribus placuit de vnaquaque ara, quæ erecta erat, deos conſulere, & ſi dij id conceſſiſſent, tum demum eas mouere. Cæteri igitur dij & genij, permiſerunt illis vt aras in alia loca transferrent: ſed Terminus & Iuuentas nullis augurum precibus aut deprecationibus flecti potuerunt, neque loco cedere voluerunt. Itaque eorum aræ templi ambitu comprehenſæ fuerunt, & nunc altera ſita eſt in Mineruæ veſtibulo, altera in ipſo templo, ipſius deæ ſimulacro proxima. Atque inde coniecerunt augures, fore vt Romanæ vrbis terminos nullum vnquàm tempus moueret, neque robur mutaret: & ad mea vſque tempora vtrumque horum fuit verum, iam per ætates XXIIII. Augur autem omnium clariſſimus qui aras erectas dicauit, & fanum Ioui conſecrauit, & vaticinandi arte præditus populo *multa* alia prædixit, vocabatur Accius Nauius, qui facilè omnium illius artis profeſſorum diis chariſſimus fuiſſe fertur, & propterea nomen celeberrimum adeptus *putatur*, ſiquidem ſuæ augurandi peritiæ iam multa, eáque admiranda, & vix credenda documenta dederat, quorum vnum præcipuè, quod me maxima admiratione affecit, depromam & dicam, nimirum qua fortuna, & qua occaſione ſibi à deo oblata, tantum ſplendorem aſſequutus fuerit, vt cæteros omnes eiuſdem ſeculi augures anteiuerit, cóſque ſecum collatos in nullo penè pretio habendos demonſtrarit. Patrem habuit pauperem, agelli tenuis colonum, quem Nauius puer cùm aliis in rebus iuuabat, quas illa ætas poterat ferre, tum etiam etiam ſues paſtum agebat. Sed quum aliquãdo ſomno correptus ac ſopitus fuiſſet, & expergefactus non reperiſſet aliquot ſues, aliquandiu fleuit, patris verbera formidans, deinde profectus ad ſacellum quoddam in vinea heroibus conſecratum, ſuppliciter ab heroibus petiit vt ſe in inueniendis ſuibus adiuuarent, quod ſi feciſſent, pollicebatur ſe illis face-

racemum, quem in tota vinea maximum reperiſſet, oblaturum. Non multo poſt inuentis ſuibus, volebat heroibus votum perſoluere: ſed in magna anxietate verſabatur, quòd non poſſet maximum racemum inuenire. Quare mœſtus deos rogabat, vt ſibi auſpicio ſignificarent id quod quærebat. Deinde quum diuinitus illi in mentem veniſſet, vineam bifariam diuidere, alteram eius partem à dextra, alteram à ſiniſtra deſignauit, atque ita vtriuſque partis auſpicia obſeruare cœpit. Quum autem ab altera parte aues apparuiſſent, ad vitem ſibi *à diis per aues* indicatam acceſſit, ibique reperit racemum quendam vix credẽdæ magnitudinis, quem deferens ad ſacellum heroum conſpectus eſt à patre, cui admiranti racemi magnitudinem, & vnde cepiſſet quærenti, omnia ab initio narrauit. Ille ſuſpicatus id quod erat, in puero aliqua artis diuinandi ſemina innata eſſe, deductum in vrbem ludi magiſtris commendauit. Quum autem triuiales iſtas diſciplinas ſatis edidiciſſet, eum Hetruſcorum doctori celeberrimo tradidit, vt artem augurandi diſceret. Nauius igitur habens iam naturâ inſitam diuinandi artem, & addita ad eam noua, quam ab Hetruſcis acceperat, longè cæteros omnes augures, (vt dixi) ſuperauit. Ad omnes autem publicas conſultationes, vrbani augures, quãuis ipſe ex collegio eorum non eſſet eum accerſebant, quòd feliciter diuinaret: & nihil prædicebant quòd ille non approbaſſet. Iſte Nauius, quum aliquando Tarquinius ad veteres equitũ centurias tres nouas ex recenti delectu à ſe habito adderet, illáſque centurias à ſe additas de ſuo ſuorúmque amicorum nomine appellare vellet, ſolus ei fortiter eſt aduerſatus, non ſinens quicquã ex Romuli inſtitutis ab eo mutari. Rex autẽ iratus quòd ab eo impeditus fuiſſet, & infenſus Nauio, conatus eſt vanitatẽ eius artis arguere, eámque eludere, quaſi ille tantummo-

do ſe iactaret,& veri nihil diceret. Hæc animo agitans vocauit Nauium ad tribunal, præſente magna turba quæ in foro erat. Quum autem eos qui circum circa aſtabant præmonuiſſet qua ratione ſperaret fore vt augur ille vanitatis à ſe argueretur, poſtquàm acceſſit,eo comiter ſalutato,[Nunc,inquit, eſt tempus,ô Naui, vt demonſtres quàm peritus ſis artis diuinandi. Quum enim rem magnam aggredi in animo habeam,an ea fieri poſſit ſcire volo: Quare abi, & conſultis auibus ocius redi,ego verò hîc ſedens te expectabo.Vates imperata fecit , nec multo poſt rediit,& fauſta auguria ſe accepiſſe dixit, affirmauítque rem fieri poſſe.Tunc Tarquinius ob eam orationem ridens,& ex ſinu depromens nouaculam & cotem,ei dixit,Iam certè,Naui,patet te nobis imponere,& contra flumen mentiri manifeſtè, quando res quæ nullo modo fieri poſſunt,fieri poſſe auſus es affirmare.Atqui hoc animo agitaui,an hac nouacula cotem mediam percutiens diſcindere poſſem.] Tunc exorto riſu inter omnes qui tribunal circunſtabant, Nauius nihil eo ludibrio & tumultũ turbatus,dixit, [Tarquini, cotem,vt mente concepiſti , confidenter feri: diuidetur enim ,aut quiduis perpeti ſum paratus.] Rex autem vatis confidentiam admiratus , cotem nouacula percuſſit. porrò ferri acies toto lapide penetrato cotem diuiſit,& partem manus , quæ eam tenebat,ſcidit. Cæteri igitur omnes conſpecta hac re admiranda & vix credenda, ſtupefacti clamorem ſuſtulerunt.At Tarquinius pudore ſuffuſus, quòd eius artis periculum feciſſet , & indignitatem illius ignominiæ corrigere volens , primùm ab augendo centuriarum numero(id quod antè fuerat aggreſſus)abſtinuit, deinde ſtatuit ipſi Nauio debitos honores reddere,vt omniũ mortaliũ diis chariſſimo. Quare,cùm aliis humanitatis generibus eum ſibi deuinxit,tum verò, vt memoriam ſempiternam apud

poſteros

poſteros conſequeretur, eius æneam ſtatuam fecit, eamque in foro erexit, quæ ad noſtra vſque tempora adhuc extabat ante curiam poſita, prope ſacram ficum, minor hominis mediocris ſtatura, & capite velato. Non procul ab ea cotem quoque & nouaculam ſub ara quadam ſubterranea ſculptam memorant. Locus autem ille à Romanis Puteus vocatur. Atque hæc ſunt quæ de hoc augure memorantur. Rex autem Tarquinius, quum ob ſenectutem (iam enim octogeſimum annum agebat) rebus bellicis operam amplius dare non poſſet, ab Anci Marcij filiis per inſidias oppreſſus obiit: qui iam antè aggreſſi fuerant eum regno expellere, idque ſæpius ad finem perducere conati fuerant, ſperantes fore vt illo expulſo principatus ad ſe deuolueretur, vt pote paternus, & iure hereditario ad ſe pertinens: eúmque à ciuibus facillimè ſibi traditum iri credebant: ſed ſua ſpe fruſtrati inſidias ineuitabiles illi ſtruxerunt, quas diuinum numen inultas eſſe non ſiuit. Narrabo etiam inſidiarum modum. Nauius ille quem quondam regi interceſſiſſe dixi quum centuriarum numerum augere vellet, quo tempore potiſſimùm arte diuinandi florebat, & inter omnes Romanos autoritate præſtabat, quum eſſet augur ſuæ artis peritiſſimus, ſiue alicuius ſui æmuli inuidia, ſiue inimicorum inſidiis, ſiue alio quocunque caſu, repentè ex hominum conſpectu ſublatus eſt, neque quiſpiam eius neceſſarius mortem eius coniicere neque corpus inuenire potuit. Quum autem populus illum caſum ægrè & iniquo animo ferret, & multa de multis ſuſpicaretur, Marcij filij quum animaduertiſſent multitudinis commotæ deſiderium, illius piaculi culpam in regem Tarquinium transtulerunt: non potuerunt tamen vllam aliam certam coniecturam aut ſignum calumniæ ſuæ afferre: ſed his duobus veriſimilibus argumentis nitebantur. Dicebant enim eum, quòd apud

apud ſe ſtatuiſſet multa & noua in republica cōtra ius & fas agere, de medio tollere voluiſſe illū qui ſibi vt antea aduerſarius erat futurus. Deinde, quòd in tā graui caſu ac ſcelere non inquiſiuiſſet in eius facinoris autores, ſed rem eam neglexiſſet: quod reuera non feciſſet alius qui eius ſceleris culpa vacaſſet. Cōparata igitur magna factioſorum manu ex patriciis plebéque, quos facultatibus ſuis ſuſtentabant vſque ſtipati, Tarquinium vehementer accuſarunt, & populum hortati ſunt ne pateretur ſceleſtum hominem ſacris manus admouere & regiam poteſtatem polluere, præſertim quum non eſſet indigena, ſed neſcio quis aduena & extorris. Itaque quum in foro viri dicendi periti & diſerti tales haberent conciones, multos de plebe concitarunt, qui ipſum venientem in forum extrudere ſunt conati, vt hominem ſceleſtum. Veruntamen neque ipſam veritatem deuincere, neque ipſi populo perſuadere potuerunt vt eum regno expelleret. Sed poſtquam ipſe optimè pro ſe cauſa dicta crimina omnia diluit, Tullius eius gener, cui alteram ſuarum filiarum in matrimonium dederat, maxima apud populum autoritate pollens, Romanos ad miſericordiam flexit, illi, calūniatores & improbi iudicati, magno cum ſuo dedecore ex foro diſceſſerunt. Quare quum hic conatus ipſis minimè ſucceſſiſſet, & amicorum opera in gratiam ei red[illegible] ...s illorum malignit[illegible]
a[illegible] ..., ob paterno[illegible]
... tentia[illegible]
... orri[illegible]
... blat[illegible]
... d[illegible]

ctos quid dicere oporteret,& præmonitos quomodo regem eſſent aggreſſuri.Hi quum ad regiã acceſſiſſent quaſi iniuriam aliquam accepiſſent, ſibi mutuò conuicia dicebant,neque manus à corpore abſtinebant,& ingenti clamore vterque regis auxilium implorabat,& ipſis aderant multi coniurati ruſtici verbo tenus,qui ſimul indignabantur, & alteri huic,alteri illi ſe adeſſe ſimulabant, vt de iniuriis teſtarentur:ſed quum rex eos ad ſe in regiam vocatos iuſſiſſet exponere ſuas controuerſias, & illi ſe caprarum cauſa contendere ſimularent,ſimul vociferantes, & ruſticorum more commoti,& nihil ad rem dicentes, multum riſum omnibus mouerunt: ſed quum inter hæc ludibria opportunum rei peragendæ tempus ſe nactos exiſtimarunt, falcibus capiti regis vulnera inflixerunt:& hac re peracta ſe extra fores proripuerunt.Clamore autem ob illum caſum exorto,& multis ad opem ferendam concurrentibus,quum effugere non potuiſſent [illegible] entib.hominib.comprehenſi ſunt,& p [illegible] is torti & coacti inſidiarum autores i [illegible] lto poſt merito ſupplicio affecti ſu [illegible] qui magna & multa be [illegible] am contulerat, qu [illegible] aſſet, ita obiit.

habebat Ocriſiam, omnium mulierum quæ Corniculi erant formoſiſſimam & caſtiſſimam, atque ipſe quidem Tullius, dum vrbs à Romanis caperetur, pugnans cecidit. Rex verò Tarquinius Ocriſiam grauidam ex reliqua præda ſelectam cepit, donóque ſuæ vxori dedit. Illa verò cognita omni eius mulieris fortuna, non multò poſt manumiſit eam, & perpetuò maximè omnium mulierum amplexata eſt, & in honore habuit. Ex hac Ocriſia, dum adhuc ſerua eſſet, natus eſt infans, cui iam educato mater impoſuit nomen proprium & gentilitium, à patre quidem Tullium, appellatiuum verò, Seruium, à cõditione, quòd ſerua eũ peperiſſet, quòd ſi Græco ſermone hoc Seruij nomen interpretari velis, dicetur Δύλιος. In huius tamen gentis annalibus aliter de eius natalibus eſt ſcriptum, ita vt quæ de eo traduntur ad fabulas proximè accedant, quemadmodum in multis Romanis hiſtoriis comperimus, ſi modò tale quid de diis & geniis fas eſt dicere. Ex regiæ ara, ſupra quam Romani cùm alia ſacrificia faciunt, tum cœnarum primitias ſacrant, aiunt membrũ virile ex ipſo igne exortum, atque hoc primam Ocriſiã cõſpexiſſe dũ afferret de more liba, quæ in ignẽ coniiceret, & cõfeſtim reges adiiſſe, rémque illis indicaſſe. Tarquiniũ igitur audito, & poſtea viſo hoc prodigio, admirabundũ ſtetiſſe. Tanaquilẽ verò mulierẽ, & alioqui prudentem & artis diuinandi peritiã nulli Etruſcorum ſecundã, ei dixiſſe fatale eſſe vt ex regia ara proles humana natura præſtantior ex muliere quæ cũ illo ſpectro mixta fuiſſet, naſceretur. Quum antem cæteri quoq; prodigiorũ cõiectores idem affirmaſſent, aiunt regi placuiſſe mulierem cui primùm apparuiſſet illud prodigiũ cũ eo coire, & poſtea mulierem ornatã ornamẽtis, quibus ſponſæ nupturæ ornari ſolent, ſolã incluſam fuiſſe in iis ædibus, in quibus illud prodigiũ viſum fuerat. Quum autẽ quidam ſiue deorũ, ſiue geniorum

niorum rem cũ illa habuiſſet,& poſt coitũ è conſpectu euanuiſſet,ſiue is Vulcanus fuerit,vt nonnulli putant,ſiue lar familiaris,grauidã factã,legitimis mẽſibus exactis Tulliũ peperiſſe.Quãuis autẽ hoc quod de illo viro fertur,non admodũ credibile videatur, tamen aliud quoddam prodigium quod illi viro accidit admirandum & omnem humanam opinionem ſuperans,facit vt minus de eo dubitetur.Nam quum aliquando ſederet in regio cubiculo circiter meridianas horas,& ſomno correptus fuiſſet,flãma ex eius capite emicuit,& mater eius, & vxor regis dum per cubiculũ ambularent eã viderunt, & reliqui omnes qui tũ fortè cũ illis mulieribus aderant:nec priùs flãma totũ eius caput colluſtrare deſiit quàm mater accurrens eũ excitauit,& flamma vnà cum ipſo ſomno diſſipata euanuit.Quæ igitur de illius genere feruntur,hæc ſunt.Quæ verò antequam regnaret memoratu digna fecit, ob quæ etiã Tarquinius ipſum eſt admiratus,& pop. Ro.ſecundũ à rege in honore habuit,hæc ſunt.Dũ adhuc eſſet puer in prima expeditione quã Tarquinius cõtra Etruſcos fecerat,in equitũ ordine collocatus,ita egregiè dimicaſſe iudicatus eſt,vt ſtatim valdè celebris euaſerit,& palmam primus omniũ tulerit ob rẽ fortiter geſtã:deinde quum alia quoq; expeditione contra eandẽ gentem facta, ad Eretum vrbẽ acre præliũ commiſſum fuiſſet, & omniũ fortiſſimus iudicatus fuiſſet, iterum coronis pro opera fortiter nauata à rege decoratus eſt.Aetatis autẽ anno ad ſummum vigeſimo,ſocialis exercitus,quẽ Latini miſerant,dux eſt creatus , & regem Tarquiniũ in Etruſcorum imperio cõparando iuuit, & in primo bello,quod contra Sabinos eſt geſtum, equitatus dux creatus hoſtium equitatum fudit fugauítque,& vſque ad vrbem Antemnas perſequutus,ex hoc quoque prælio præmium ſuæ virtutis ac fortitudinis retulit , & multis aliis præliis cum ea

impenſarum magnitudinem, quam vel ex hac vna re quiuis coniicere poteſt, ſequutus C. Aquilium huius rei autorem, qui aſſerit neglectas aliquando cloacas, nec amplius aquam tranſmittentes, à Cenſoribus purgandas, & reficiendas mille talentis locatas fuiſſe. Tarquinius etiam circum maximum, qui eſt inter Auentinum & Palatinum collem, primus ornauit ſedilibus, quæ in eo circum circa tecto operta fecit. Nam vſque ad eam diem ſtantes, ſpectabant ex tentoriorum tabulatis, quæ furcis ligneis ſuſtinebantur, & *ſpectaculorum* loca in triginta curias diuiſit, atque vnicuique curiæ vnam partem aſſignauit, vt vnuſquiſque ſuo loco ſedes ſpectaret. Hoc autem opus temporis progreſſu inter pulcherrima & maximè admiranda totius vrbis opera annumerandum erat. Longitudo enim circi eſt trium ſtadiorum cum dimidio, latitudo verò quatuor iugerum, & à duobus maioribus lateribus, & vno minore, cingitur Euripo, qui aquarum recipiendarum gratia factus eſt, profunditate & latitudine decem pedum. Poſt Euripum porticus ſunt triplici contignatione extructæ. Ex his autem eæ quæ ſunt imæ habent, vt in theatris, ſedilia lapidea parum ſupra terram eminentia: at quæ ſunt ſupernæ, habent lignea. Contrahuntur autem in vnum, & duæ maiores à minori coniunguntur, & figura lunari clauduntur, ita vt ex tribus vna tantùm porticus amphitheatrali forma octo ſtadiorum amplitudine fiat, quæ capere poteſt centum & quinquaginta hominum millia. Reliquum autem è minoribus latus, quod eſt ſubdiale, habet fornicatos carceres, vnde equi emittuntur, qui omnes ſimul vno repagulo aperiuntur. Extrinſecus verò eſt & altera porticus vnius contignationis, quæ circum ambit & tabernas continet, & ſupra eas ædificia, quâ patet aditus & aſcenſus ad ſingulas officinas, iis qui ſpectandi cauſa eò veniunt, ita

vt nulla

vt nulla confuſio oriatur inter tot hominum millia venientia & diſcedentia. Hic rex aggreſſus eſt etiam ædificare templum Ioui, Iunoni, & Mineruæ, vt vota perſolueret, quæ iis fecerat in poſtremo prælio cum Sabinis commiſſo. Collem igitur, vbi templum erat fundaturus, laborioſa egentem opera (neque enim aditu facilis, neque planus erat, ſed præruptus & faſtigiatus) multis ex partibus ſudibus circumdedit, & illud ſpatium quod erat inter ipſas ſudes & collis verticem, aggeſta multa terra repleuit, atque ita explanauit, & vt commodiſſimè templa ibi ædificari poſſent effecit. Templi autem fundamenta iacere non potuit, quòd poſt bellum confectum quadriennium tantùm vixiſſet: ſed multis poſt annis Tarquinius, qui tertius ab illo regnauit, & qui regno expulſus fuit, fundamenta iecit, & magnam illius ædificij partem fecit. Veruntamen ne ipſe quidem illud opus abſoluit: ſed annuorum magiſtratuum tempore, qui tertio poſt anno conſulatum geſſerunt, id templum abſolutum eſt. Sed operæpretium fuerit ea memorare quę ante templi illius ædificationem acciderunt, quæ ab omnibus rerum Romanarum ſcriptoribus memoriæ ſunt prodita. Quum enim Tarquinius templum eſſet extructurus, accerſitis augu ibus, iuſſit eos primùm de loco deos conſulere, quiſnam totius vrbis eſſet ad conſecrationem aptiſſimus & diis ipſis acceptiſsimus. Quum autem illi indicaſſent collem foro imminentem, qui tunc quidem Tarpeius vocabatur, iam verò Capitolinus: *& dixiſſent hic ædificandũ templum*, denuo iuſſit deos conſulere, & ſibi dicere in qua collis parte fundamenta eſſent iacienda. Hoc autem non admodum erat facilè. Multæ enim in eo erant aræ deorum, & geniorum paruo ſpatio inter ſe diſtantes, quas aliò transferre oportebat, & totam aream templo quod diis ædificandum erat, liberam

relinquere. Quare auguribus placuit de vnaquaque ara, quæ erecta erat, deos conſulere, & ſi dij id conceſſiſſent, tum demum eas mouere. Cæteri igitur dij & genij, permiſerunt illis vt aras in alia loca transferrent: ſed Terminus & Iuuentas nullis augurum precibus aut deprecatiouibus flecti potuerunt, neque loco cedere voluerunt. Itaque eorum aræ templi ambitu comprehenſæ fuerunt, & nunc altera ſita eſt in Mineruæ veſtibulo, altera in ipſo templo, ipſius deæ ſimulacro proxima. Atque inde coniecerunt augures, fore vt Romanæ vrbis terminos nullum vnquam tempus moueret, neque robur mutaret: & ad mea vſque tempora vtrumque horum fuit verum, iam per ætates XXIIII. Augur autem omnium clariſſimus qui aras erectas dicauit, & fanum Ioui conſecrauit, & vaticinandi arte præditus populo *multa* alia prædixit, vocabatur Accius Nauius, qui facilè omnium illius artis profeſſorum diis chariſſimus fuiſſe fertur, & propterea nomen celeberrimum adeptus *putatur*, ſiquidem ſuæ augurandi peritiæ iam multa, eáque admiranda, & vix credenda documenta dederat, quorum vnum præcipuè, quod me maxima admiratione affecit, depromam & dicam, nimirum qua fortuna, & qua occaſione ſibi à deo oblata, tantum ſplendorem aſſequut us fuerit, vt cæteros omnes eiuſdem ſeculi augures anteiuerit, eóſque ſecum collatos in nullo penè pretio habendos demonſtrarit. Patrem habuit pauperem, agelli tenuis colonum, quem Nauius puer cùm aliis in rebus iuuabat, quas illa ætas poterat ferre, tum etiam etiam ſues paſtum agebat. Sed quum aliquãdo ſomno correptus ac ſopitus fuiſſet, & expergefactus non reperiſſet aliquot ſues, aliquandiu fleuit, patris verbera formidans, deinde profectus ad ſacellum quoddam in vinea heroibus conſecratum, ſuppliciter ab heroibus petiit vt ſe in inueniendis ſuibus adiuuarent, quod ſi feciſſent, pollicebatur ſe illis

race-

racemum, quem in tota vinea maximum reperiſſet, oblaturum. Non multo poſt inuentis ſuibus, volebat heroibus votum perſoluere: ſed in magna anxietate verſabatur, quòd non poſſet maximum racemum inuenire. Quare mœſtus deos rogabat, vt ſibi auſpicio ſignificarent id quod quærebat. Deinde quum diuinitus illi in mentem veniſſet, vineam bifariam diuidere, alteram eius partem à dextra, alteram à ſiniſtra deſignauit, atque ita vtriuſque partis auſpicia obſeruare cœpit. Quum autem ab altera parte aues apparuiſſent, ad vitem ſibi *à diis per aues* indicatam acceſſit, ibíque reperit racemum quendam vix credēdæ magnitudinis, quem deferens ad ſacellum heroum conſpectus eſt à patre, cui admiranti racemi magnitudinem, & vnde cepiſſet quærenti, omnia ab initio narrauit. Ille ſuſpicatus id quod erat, in puero aliqua artis diuinandi ſemina innata eſſe, deductum in vrbem ludi magiſtris commendauit. Quum autem triuiales iſtas diſciplinas ſatis edidiciſſet, eum Hetruſcorum doctori celeberrimo tradidit, vt artem augurandi diſceret. Nauius igitur habens iam naturâ inſitam diuinandi artem, & addita ad eam noua, quam ab Hetruſcis acceperat, longè cæteros omnes augures, (vt dixi) ſuperauit. Ad omnes autem publicas conſultationes, vrbani augures, quāuis ipſe ex collegio eorum non eſſet eum accerſebant, quòd feliciter diuinaret: & nihil prædicebant quòd ille non approbaſſet. Iſte Nauius, quum aliquando Tarquinius ad veteres equitū centurias tres nouas ex recenti delectu à ſe habito adderet, illáſque centurias à ſe additas de ſuo ſuorúmque amicorum nomine appellare vellet, ſolus ei fortiter eſt aduerſatus, non ſinens quicquã ex Romuli inſtitutis ab eo mutari. Rex autē iratus quòd ab eo impeditus fuiſſet, & infenſus Nauio, conatus eſt vānitatē eius artis arguere, eámque eludere, quaſi ille tantummo-

do ſe iactaret,& veri nihil diceret. Hæc animo agitans vocauit Nauium ad tribunal, præſente magna turba quæ in foro erat. Quum autem eos qui circum circa aſtabant præmonuiſſet qua ratione ſperaret fore vt augur ille vanitatis à ſe argueretur, poſtquàm acceſſit,eo comiter ſalutato,[Nunc,inquit, eſt tempus,ô Naui, vt demonſtres quàm peritus ſis artis diuinandi. Quum enim rem magnam aggredi in animo habeam,an ea fieri poſſit ſcire volo: Quare abi, & conſultis auibus ocius redi,ego verò hîc ſedens te expectabo.Vates imperata fecit, nec multo poſt rediit,& fauſta auguria ſe accepiſſe dixit, affirmauítque rem fieri poſſe.Tunc Tarquinius ob eam orationem ridens,& ex ſinu depromens nouaculam & cotem,ei dixit,Iam certè,Naui,patet te nobis imponere,& contra flumen mentiri manifeſtè, quando res quæ nullo modo fieri poſſunt,fieri poſſe auſus es affirmare.Atqui hoc animo agitaui,an hac nouacula cotem mediam percutiens diſcindere poſſem.] Tunc exorto riſu inter omnes qui tribunal circunſtabant, Nauius nihil eo ludibrio & tumultũ turbatus,dixit, [Tarquini, cotem,vt mente concepiſti, confidenter feri: diuidetur enim ,aut quiduis perpeti ſum paratus.] Rex autem vatis confidentiam admiratus, cotem nouacula percuſſit. porrò ferri acies toto lapide penetrato cotem diuiſit,& partem manus, quæ eam tenebat,ſcidit. Cæteri igitur omnes conſpecta hac re admiranda & vix credenda, ſtupefacti clamorem ſuſtulerunt.At Tarquinius pudore ſuffuſus, quòd eius artis periculum feciſſet, & indignitatem illius ignominiæ corrigere volens, primùm ab augendo centuriarum numero(id quod antè fuerat aggreſſus)abſtinuit, deinde ſtatuit ipſi Nauio debitos honores reddere,vt omniũ mortaliũ diis chariſſimo. Quare,cùm aliis humanitatis generibus eum ſibi deuinxit,tum verò, vt memóriam ſempiternam apud poſteros

poſteros conſequeretur, eius æneam ſtatuam fecit, eamque in foro erexit,quæ ad noſtra vſque tempora adhuc extabat ante curiam poſita, prope ſacram ficum,minor hominis mediocris ſtatura, & capite velato.Non procul ab ea cotem quoque & nouaculam ſub ara quadam ſubterranea ſculptam memorant. Locus autem ille à Romanis Puteus vocatur. Atque hæc ſunt quæ de hoc augure memorantur. Rex autem Tarquinius,quum ob ſenectutem (iam enim octogeſimum annum agebat) rebus bellicis operam amplius dare non poſſet,ab Anci Marcij filiis per inſidias oppreſſus obiit: qui iam antè aggreſſi fuerant eum regno expellere, idque ſæpius ad finem perducere conati fuerant, ſperantes fore vt illo expulſo principatus ad ſe deuolueretur,vt pote paternus, & iure hereditario ad ſe pertinens: eúmque à ciuibus facillimè ſibi traditum iri credebant:ſed ſua ſpe fruſtrati inſidias ineuitabiles illi ſtruxerunt, quas diuinum numen inultas eſſe non ſiuit. Narrabo etiam inſidiarum modum.Nauius ille quem quondam regi interceſſiſſe dixi quum centuriarum numerum augere vellet,quo tempore potiſſimùm arte diuinandi florebat, & inter omnes Romanos autoritate præſtabat,quum eſſet augur ſuæ artis peritiſſimus, ſiue alicuius ſui æmuli inuidia,ſiue inimicorum inſidiis,ſiue alio quocunque caſu,repentè ex hominum conſpectu ſublatus eſt,neque quiſpiam eius neceſſarius mortem eius coniicere neque corpus inuenire potuit. Quum autem populus illum caſum ægrè & iniquo animo ferret, & multa de multis ſuſpicaretur, Marcij filij quum animaduertiſſent multitudinis commotæ deſiderium, illius piaculi culpam in regem Tarquinium tranſtulerunt:non potuerunt tamen vllam aliam certam coniecturam aut ſignum calumniæ ſuæ afferre: ſed his duobus veriſimilibus argumentis nitebantur. Dicebant enim eum, quòd apud

apud ſe ſtatuiſſet multa & noua in republica cõtra i°. & fas agere, de medio tollere voluiſſe illũ qui ſibi vt antea aduerſarius erat futurus. Deinde, quòd in tã graui caſu ac ſcelere non inquiſiuiſſet in eius facinoris autores, ſed rem eam neglexiſſet: quod reuera non feciſſet alius qui eius ſceleris culpa vacaſſet. Cõparata igitur magna factioſorum manu ex patriciis plebéque, quos facultatibus ſuis ſuſtentabant vſque ſtipati, Tarquinium vehementer accuſarunt, & populum hortati ſunt ne pateretur ſceleſtum hominem ſacris manus admouere & regiam poteſtatem polluere, præſertim quum non eſſet indigena, ſed neſcio quis aduena & extorris. Itaque quum in foro viri dicendi periti & diſerti tales haberent conciones, multos de plebe concitarunt, qui ipſum venientem in forum extrudere ſunt conati, vt hominem ſceleſtum. Veruntamen neque ipſam veritatem deuincere, neque ipſi populo perſuadere potuerunt vt eum regno expelleret. Sed poſtquam ipſe optimè pro ſe cauſa dicta crimina omnia diluit, Tullius eius gener, cui alteram ſuarum filiarum in matrimonium dederat, maxima apud populum autoritate pollens, Romanos ad miſericordiam flexit, illi, calũniatores & improbi iudicati, magno cum ſuo dedecore ex foro diſceſſerunt. Quare quum hic conatus ipſis minimè ſucceſſiſſet, & amicorum opera in gratiam eius rediſſent, quòd Tarquinius illorum malignitatem æquo & moderato animo ferret, ob paternorum beneficiorum memoriam: & pœnitentiam quâ ducebantur, ad temeritatem ipſorum corrigendam ſatis eſſe putaret, per tres integros annos in illa ſimulata amicitia manſerunt. Sed quum commodam occaſionem ſibi oblatam putarunt, talẽ dolum ei ſtruxerunt. Iuuenes duos coniuratorum audaciſſimos paſtoralibus indutos veſtibus, & armatos falcibus lignatoriis, circa meridiem in regiam mittunt, edoctos

ctos quid dicere oporteret,& præmonitos quomodo regem eſſent aggreſſuri.Hi quum ad regiã acceſſiſſent quaſi iniuriam aliquam accepiſſent, ſibi mutuò conuicia dicebant,neque manus à corpore abſtinebant,& ingenti clamore vterque regis auxilium implorabat,& ipſis aderant multi coniurati ruſtici verbo tenus,qui ſimul indignabantur, & alteri huic,alteri illi ſe adeſſe ſimulabant, vt de iniuriis teſtarentur:ſed quum rex eos ad ſe in regiam vocatos iuſſiſſet exponere ſuas controuerſias, & illi ſe caprarum cauſa contendere ſimularent,ſimul vociferantes, & ruſticorum more commoti,& nihil ad rem dicentes, multum riſum omnibus mouerunt : ſed quum inter hæc ludibria opportunum rei peragendæ tempus ſe nactos exiſtimarunt, falcibus capiti regis vulnera inflixerunt:& hac re peracta ſe extra fores proripuerunt.Clamore autem ob illum caſum exorto,& multis ad opem ferendam concurrentibus,quum effugere non potuiſſent,ab inſequentib.hominib.comprehenſi ſunt,& poſtea tormentis torti & coacti inſidiarum autores indicare,non multo poſt merito ſupplicio affecti ſunt.Rex igitur Tarquinius, qui magna & multa beneficia in Rempub. Romanam contulerat, quum triginta & octo annos regnaſſet, ita obiit.

DIONYSII, ALEXANDRI F. HALICARNASSEI, ROMANARVM ANTIQVITATVM

LIBER QVARTVS.

BREVIARIVM LIBRI.

1 *Seruij Tullij, VI. Romanorum regis, natales, res geſta ante regnum, virtutes, & ad eum Tanaquilis, Tarquinij vidua, Oratio.*

2 *Poſt acceptam regni procurationem populum ſibi conciliat, aduerſus Patricios habet orationem, multa ad Reipublicæ adminiſtrationem & amplificationem ſapienter conſtituit.*

3 *Quomodo ſe gererent Romani in iis quæ ad ſeruitia pertinebant: alia item Tullij inſtituta quibus ſe populi amicum & concordia ſtudioſum eſſe oſtendit.*

4 *Bella Tullij, in eum coniuratio, Tulliæ filia Tarquinium ad regnum occupandum hortantis verba: & ea de re ad Senatum orationes Tarquinij & Tullij.*

5 *Tarquinius, vxoris Tulliæ conſilio, Tullium inuadit & per ſeruos trucidat, quæ item Tullij obitum ſint conſequuta.*

6 *Tarquinius, prænomine Lucius, cognomine Superbus, VII. rex Romanorum, tyrannidem exercet, nouum Senatum conſtituit, populum opprimit, Sabinos bello aggredi cogitat, ac Turnum Herdonium virum illuſtrem peſſimis artibus*

artibus tollit è medio.

7 *Aduerſus Sabinos bellum mouet, & victoria potitur: Gabinos item adoritur, quos præter omnium expectationem clementer tractat.*

8 *Bellis confectis animum ad templorum fabricam adiicit: caput humanum, dum fundamenta foderentur, repertum & de nouem libris Sibyllinorum oraculorum Tarquinio oblatis.*

9 *Ob ſtuprum à Sexto Tarquinij filio Lucretiæ illatum, Iunius Brutus & alij de eiiciendo Tarquinio conſilia ineunt.*

10 *Bruti cum aliis deliberatio, quibus modis Tarquinius opprimendus & Reipublicæ ſtatus ſit conſtituendus: huius deliberationis effectus, vnde ſequuta eſt Tarquinij ab vrbe & caſtris eiecti fuga ad Gabios, regiúſque dominatus Romæ aboletur.*

Porrò Seruij Tullij & Tarquinij regnum eſt 69. annorum.

1 REx igitur Tarquinius, qui magna & multa beneficia in pop. Rom. contulerat, regno per triginta & octo annos potitus ita obiit, relictis duobus filiis infantibus & duabus filiabus, quæ viris iam nupſerant & cum iis habitabant. TVLLIVS autem eius gener illi in regno ſucceſſit, anno quarto quinquageſimæ olympiadis, qua vicit in ſtadio Epitelides Lacon, archonte Athenis Archeſtratide, de quo iam opus eſt vt ea dicamus quæ in principio prætermiſimus, & ex quibus parentibus natus fuerit, & quas res adhuc priuatus geſſerit antequam ad regnum accederet. Quæ igitur de eius genere feruntur, quæ mihi maximè veriſimilia videntur, & quibus ego fidem maximam adhibeo, hæc ſunt. In vrbe Corniculo, quod erat Latinæ gentis, vir quidam regij ſanguinis nomine Tullius vxorem

habebat Ocriſiam, omnium mulierum quæ Corniculi erant formoſiſſimam & caſtiſſimam, atque ipſe quidem Tullius, dum vrbs à Romanis caperetur, pugnans cecidit. Rex verò Tarquinius Ocriſiam grauidam ex reliqua præda ſelectam cepit, donóque ſuæ vxori dedit. Illa verò cognita omni eius mulieris fortuna, non multò poſt manumiſit eam, & perpetuò maximè omnium mulierum amplexata eſt, & in honore habuit. Ex hac Ocriſia, dum adhuc ſerua eſſet, natus eſt infans, cui iam educato mater impoſuit nomen proprium & gentilitium, à patre quidem Tullium, appellatiuum verò, Seruium, à cōditione, quòd ſerua eū peperiſſet, quòd ſi Græco ſermone hoc Seruij nomen interpretari velis, dicetur Δȣ́λιος. In huius tamen gentis annalibus aliter de eius natalibus eſt ſcriptum, ita vt quæ de eo traduntur ad fabulas proximè accedant, quemadmodum in multis Romanis hiſtoriis comperimus, ſi modò tale quid de diis & geniis fas eſt dicere. Ex regiæ ara, ſupra quam Romani cùm alia ſacrificia faciunt, tum cœnarum primitias ſacrant, aiunt membrū virile ex ipſo igne exortum, atque hoc primam Ocriſiā cōſpexiſſe dū afferret de more liba, quæ in ignē coniiceret, & cōfeſtim reges adiiſſe, rémque illis indicaſſe. Tarquiniū igitur audito, & poſtea viſo hoc prodigio, admirabundū ſtetiſſe. Tanaquilē verò mulierē, & alioqui prudentem & artis diuinandi peritia nulli Etruſcorum ſecundā, ei dixiſſe fatale eſſe vt ex regia ara proles humana natura præſtantior ex muliere quæ cū illo ſpectro mixta fuiſſet, naſceretur. Quum autem cæteri quoq; prodigiorū cōiectores idem affirmaſſent, aiunt regi placuiſſe mulierem cui primùm apparuiſſet illud prodigiū cū eo coire, & poſtea mulierem ornatā ornamētis, quibus ſponſæ nupturæ ornari ſolent, ſolā incluſam fuiſſe in iis ædibus, in quibus illud prodigiū viſum fuerat. Quum autē quidam ſiue deorū, ſiue geniorum

niorum rem cũ illa habuiſſet,& poſt coitũ è conſpe-ctu euanuiſſet,ſiue is Vulcanus fuerit,vt nonnulli pu tant,ſiue lar familiaris,grauidã factã,legitimis mẽ-ſibus exactis Tulliũ peperiſſe.Quãuis autẽ hoc quod de illo viro fertur,non admodũ credibile videatur, tamen aliud quoddam prodigium quod illi viro accidit admirandum & omnem humanam opiniónem ſuperans,facit vt minus de eo dubitetur.Nam quum aliquando ſederet in regio cubiculo circiter meridianas horas,& ſomno correptus fuiſſet,flãma ex eius capite emicuit,& mater eius, & vxor regis dum per cubiculũ ambularent eã viderunt, & reliqui omnes qui tũ fortè cũ illis mulieribus aderant:nec priùs flãma totũ eius caput colluſtrare deſiit quàm mater accurrens eũ excitauit,& flamma vnà cum ipſo ſomno diſſipata euanuit.Quæ igitur de illius genere feruntur,hæc ſunt.Quæ verò antequam regnaret memoratu digna fecit, ob quæ etiã Tarquinius ipſum eſt admiratus,& pop. Ro.ſecundũ à rege in honore habuit,hæc ſunt.Dũ adhuc eſſet puer in prima expeditione quã Tarquinius cõtra Etruſcos fecerat,in equitũ ordine collocatus,ita egregiè dimicaſſe iudicatus eſt,vt ſtatim valdè celebris euaſerit,& palmam primus omniũ tulerit ob rẽ fortiter geſtã:deinde quum alia quoq; expeditione contra eandẽ gentem facta, ad Eretum vrbẽ acre prælium commiſſum fuiſſet, & omniũ fortiſſimus iudicatus fuiſſet, iterum coronis pro opera fortiter nauata à rege decoratus eſt.Aetatis autẽ anno ad ſummum vigeſimo,ſocialis exercitus,quẽ Latini miſerant,dux eſt creatus, & regem Tarquiniũ in Etruſcorum imperio cõparando iuuit, & in primo bello,quod contra Sabinos eſt geſtum, equitatus dux creatus hoſtium equitatum fudit fugauítque,& vſque ad vrbem Antemnas perſequutus,ex hoc quoque prælio præmium ſuæ virtutis ac fortitudinis retulit, & multis aliis præliis cum ea

gente factis, modò equitum, modò peditum præfectus, in omnibus animum fortiſſimum demonſtrauit, & primus ante alios corona honoratus eſt, & poſtquam ea gens ſe ſuáſque vrbes in pop. Rom. ditionem dedidit, eiúſq; imperata facere cœpit, quòd huius quoque principatus parti præcipuus autor Tarquinio viſus fuiſſet, ab eo victricibus coronis, quæ dari ſolent illis qui hoſtes vicerunt, eſt coronatus. In rebus etiam ciuilibus prudentiſſimus erat, & ad animi ſenſa exprimenda nullo inferior, & vir qui ad quamlibet fortunam ſe accommodare, & ad quoſuis mores ſe conformare facillimè poterat. Propterea populi Romani ſuffragiis, dignus eſt iudicatus qui ex plebeio in patricium ordinem aſciſceretur, ſicut antè Tarquinius, & ante hunc ipſum Numa Pompilius. Rex autem generum ſibi eum fecit, deſponſa illi altera è filiabus, & quæcunque ipſe vel morbo vel ſenio impeditus per ſe facere non poterat, vt hic ea munera obiret, imperabat, non ſolùm domum ſuam illi committens, ſed etiam eum dignũ iudicans qui rempub. adminiſtraret. Quibus omnibus in rebus eius fides & iuſtitia explorata eſt, & pop. Rom. nihil intereſſe exiſtimabat, vtrum Tarquinius an Tullius remp. adminiſtraret, tantis illius beneficiis deuinctus fuerat. Itaque vir iſte præditus ingenio ad imperium ſatis idoneo, quum & ab ipſa fortuna multas magnáſque rei peragendæ facultates habuiſſet, poſtquam accidit vt obiret Tarquinius, ſublatus inſidiis filiorum Anci Marcij, qui paternum regnum recuperare volebant (vt ſuperiore libro declaraui) ratus ſe, ab ipſiſmet rebus ad regnum vocari quum eſſet vir acer & induſtrius, non paſſus eſt hanc occaſionem ſibi ex manibus elabi. Defuncti autem regis vxor illis aditum ad regnum parauit, omniúmque bonorum autor fuit, & generum ſuum adiuuit, quia ex multis oraculis ſciebat in fatis eſſe, vt vir ille rex

Roma-

Romanorum eſſet. Iampridē autem eius iuuenis filius obierat, qui duos infantulos ſuos ſuperſtites reliquerat. Quare animo voluens domus ſolitudinem, & metuens ne Marcij regno occupatos filios tollerent, & totam regiam ſtirpem extinguerēt, primùm regiæ fores clauſit, & cuſtodes illis præpoſuit, & imperauit, ne quos vel ingredi vel egredi paterentur: deinde iuſſit reliquos omnes ex cubiculo exire, vbi Tarquinium ſemimortuum repoſuerant & Ocriſiam, & Tullium, & filiam Tullij vxorem apud ſe retinuit: & iuſſis nutricibus ad ſe infantes adferre, ita eos eſt allocuta. [REX Tarquinius, Tulli, qui te aluit & inſtituit, & præ omnibus amicis & cognatis in honore habuit, impia cæde cæſus ſuam fatalem fortē expleuit: ita tamen vt nullum fecerit teſtamentum, quo aut rebus ſuis, aut publicis & ciuilibus proſpiceret, & ſtatueret quid fieri vellet, quinetiam ne amplecti quidem quenquam noſtrûm neque vltimam ſalutem dicere potuit: ſoli autem & orbi iſti infantes relinquuntur, quorum vita iam in maximo diſcrimine verſatur. Si enim ad Marcios eorum aui interfectores reipub. adminiſtratio peruenerit, miſerrimo mortis genere ab illis necabuntur, & ne vos quidem vitam tutò tranſigetis, quibus Tarquinius ſuas filias in matrimonium dedit, contemptis illis: ſi eius percuſſores regno fuerint potiti, & cæteros eius amicos & cognatos, atque adeò nos miſeras mulieres idem inuoluet periculum, & nos omnes aut palàm, aut clam perdere conabuntur. Oportet igitur nos, iſta cogitantes, minimè pati illos qui nefariè eum interfecerunt, & qui nobis omnibus ſunt inimici, tantum imperium ſibi parare, ſed illis iam reſiſtere, eóſque & fraude & dolo impedire. Nam præſens rerum ſtatus hoc poſtulat. Vbi verò primus conatus nobis exanimi ſententia ſucceſſerit, tunc apertè oportebit, totis viribus & armis cum illis congredi (ſi tamē his

Digitized by Google

fuerit opus) præſertim ſi ea quæ nunc ſunt agenda ad finem perducere velimus. Sed quænam hæc ſunt? Primùm quidem regis mortem celemus, & curemus vt apud omnes ſpargatur rumor illum nulla lethali plaga affectum, & medici dicant fore vt intra paucos dies eum priſtinæ ſanitati reſtitutũ demonſtrent: deinde ego progreſſa in publicum, populo declarabo, quaſi Tarquinius hæc mandarit, regem rerum omnium cùm priuatarum, tum publicarum curam & cuſtodiam committere, donec ipſe ex vulneribus conualeſcat, alteri genero Seru. Tullio, (nam tuum nomen proferam.) Hoc autem non inuitis ſed volentibus Romanis fieri, vt reſpublica à te regatur, à quo iam ſæpe & ante gubernata fuerit. Quum autem præſens periculum à nobis repulerimus (omnes enim inimicorum vires collabentur ſimulatque regem viuere nuntiatum fuerit) tunc tu aſſumptis faſcibus, & armorum poteſtate, eos qui de cæde Tarquinij conſilium inierunt ad populi iudicium voca, facto initio ab ipſis Marcij filiis, & illis iudicio conſtituto, illis pœnas infligito. His autem omnibus ſupplicio capitali affectis, ſi comparuerint & iudicium ſubierint: ſin autem vadimonium deſeruerint, (quod eos potius facturos arbitror,) iis exilio perpetuo & bonorum publicatione mulctatis, tum demum opes & regnum firma, multitudinis fauorem comitate & officiis tibi concilians: præcipuè verò cauens nequid iniuſtè fiat, & ciues egenos aliqua liberalitate & beneficentia alliciens: deinde quum nobis tẽpus opportunum viſum fuerit, tunc dicamus Tarquinium obiiſſe, & palàm illum ſepulturæ mandemus. Aequum autem eſt, Tulli, vt quando à nobis fuiſti, & nutritus, & inſtitutus, & particeps factus omnium bonorum, quorum à parentibus liberi ſolent fieri participes, quando etiam filiam noſtram cum qua degis, vxorem habes: ſi rex Romanorum creatus fueris, ſal-

ris,ſaltem mea cauſa, quæ te hac in re adiuui, paterno amore iſtos pueros proſequaris. Quum verò ad ætatem virilem peruenerint, & ad rempub. capeſſendam fuerint idonei, alterum eorum maiorem natu, Romanorum regem deſignes. His dictis, & vtroque puero in vlnis generi & filiæ impoſito, & ob vtrumque magna miſericordia illis commota, quum tempus opportunum eſſet, ex cubiculo egreſſa eſt, & domeſticos iuſſit res omnes neceſſarias ad regis vulnera curanda parare, & medicos conuocare. Intermiſſa autem illa nocte, ſequenti die, quum ingens turba ad regiam concurriſſet, prodiit in omnium conſpectum, ſtans ad feneſtras quæ ſpectabant ad regiæ veſtibulum, ac primùm quidem ijs qui aderant indicauit, eos qui regi cædē moliti fuerant, & eos qui ad id facinus patrandum ab illis miſſi fuerant vinctos produxit. Deinde, quum vidit multos illum caſum lugere, & cædis autoribus infenſos, tandem dixit eos nihil ſceleſtis his inſidijs profeciſſe quòd regem interficere non potuiſſent. Quum autem omnes eam orationem hilari animo excepiſſent, tunc Tullium ipſis commendauit, vt ab ipſo rege conſtitutum rerum omnium & publicarum & priuatarum curatorem, donec ipſe melius ſe haberet. Populus igitur diſceſſit lætus, quòd rex nihil mali grauioris accepiſſet, & in ea opinione diu & conſtanter manſit. Tullius verò valida militum manu ſtipatus, & adductis ſecum regijs lictoribus faſces ferentibus, prodiit in forum & Marcios per præconem in iudicium ad cauſam dicendam venire iuſſit: ſed quum illi non parerent, mulctatis iis exilio perpetuo, & eorum bonis publicatis, tum demum tutò regnum Tarquinij tenuit. Volo autem, ſequentis narrationis curſum ſiſtens, reddere rationes cur neque Fabio aſſentiar, neque alijs hiſtoricis, qui ſcribunt illos pueros, qui à Tarquinio relicti fuerant, eius filios fuiſſe: ne qui eorum qui illorum hiſtorias legerũt, me hæc

comminiſci arbitrentur: quod illos pueros non filios, ſed nepotes Tarquinij fuiſſe dixerim. Omnino enim inconſideratè & negligenter horum ſcriptores hanc hiſtoriam ediderunt in lucem, nõ examinatis iis, quæ, quum nullo pacto fieri potuerint & abſurda ſint, fidem eius tollunt quæ ſingula ego paucis explicare dilucidè conabor. Tarquinius ex Etruria cum tota familia, & rebus conuaſatis migrauit, ea ætate qua homines maximè prudentes eſſe ſolent. Quùm enim iam & res ciuiles tractare, & magiſtratus gerere, & remp. adminiſtrare vellet: quòd in vrbe ad nullos honores admitteretur, inde diſceſſiſſe traditur. Alius igitur quiſpiam diceret, eum tunc ad minimum fuiſſe tricenarium quum ex Etruria diſceſſit, (hanc enim ætatem plerunque leges iis præfiniunt qui magiſtratus gerere, & remp. adminiſtrare volunt.) at ego quinque integris annis iuniorem eum fuiſſe ſtatuo, & facio illum vigeſimo & quinto ætatis anno inde migraſſe. Quinetiam eum vxorem Etruſcam adduxiſſe, quam viuente adhuc patre duxerat, omnes Romani ſcriptores confitentur. Romam verò venit Anco Marcio regnante, vt Gellius tradit, anno regni primo: ſed vt Licinnius ſcribit, octauo. Sed faciamus eum veniſſe eo anno, quo Licinnius *eum veniſſe* ſcribit, non autem antè: fieri enim poteſt vt poſtea venerit, ſi quidem nono anno regni Anci equitum magiſter in expeditionem contra Latinos à rege miſſus eſt, quemadmodum vterque ſcriptor tradit. Si igitur Romam venit non plures quàm XXV annos natus, & cum Anco rege octauo regni anno in amicitiam receptus, reliquos ſeptendecim annos apud eum exegit, & Ancus regnauit viginti & quatuor annos, ipſe verò XXX & octo annos regno eſt potitus, vt omnes fatentur vno ore: octogeſimum igitur ætatis annum agebat quum obiit. Hic enim numerus ex annorum computatione colligitur. Eius autem vxor

xor illo quinque annis iunior erat, vt veriſimile eſt: quare ſeptuageſimum & quintũ annum agebat, quũ mortuus eſt Tarquinius, ſi modò filiorũ minorem natu poſtremũ anno ætatis ſuæ quinquageſimo peperit: vltra enim hoc tẽpus mulieres vterum non ferũt, ſed hic eſt partus ipſarum finis, quemadmodum ſcribunt qui hæc diligentius perſcrutati ſunt. Iſte igitur non erat minor viginti quinque annis quando pater obijt. Lucius verò, qui natu erat grandior, non minor erat XXXVI annis. Ergo Tarquinius nullos filios ex hac vxore ſuſceptos reliquit, qui infãtes eſſent. Quinetiam ſi filij virili ætate fuiſſent, neque eorum pater interiiſſet, neque eorum mater adeò ſceleſta & mente capta fuiſſet, vt filios ſuos regno quod pater ipſis reliquerat, priuaret, & alieno filio, atque ex ſerua nato, id donaret, neque ipſi paterno regno ſpoliati ignauiter & negligenter eam iniuriam tuliſſent: præſertim eá ætate, qua maximè & dicendi & agendi facultate florebant. Neque enim Tullius generis nobilitate illis præſtabat, neque ætatis dignitate admodum eos antecedebat: ſed tribus tantùm annis altero erat maior. Quare nunquam ſponte ſua illi regno ceſſiſſent. Præterea hæc res alias quaſdam abſurditates habet, quas omnes rerum humanarum ſcriptores ignorarunt vno excepto, cuius nomen mox dicam. Illud enim confeſſum eſt, poſt Tarquinij mortem, Tullium regno potitum quadraginta annos regnaſſe. Itaque, ſi illo tempore natus fuiſſet viginti & ſeptem annos, quum Tarquinij filius maior natu regno eſt fraudatus, plures quàm LXX annos natus fuiſſet quum Tullium interfecit. At verò illum florentiſſima ætate tunc fuiſſe ſcriptores produnt, & Tullium ab eo arreptum, & ex curia elatum per gradus præcipitem datum fuiſſe, eúmque vigeſimo quinto poſt anno regno expulſum tradunt, & anno iſto illi eum inducunt ex-

peditionem contra Ardeates facientem, & omnia belli munia per ſe obeuntem. Abſurdum autem eſt in militum & militantium numero ponere hominem, qui nonageſimum & ſextum ætatis annum præterierit. Et regno pulſus bellum cum Romanis geſſit per annos non minus quàm quatuordecim, ita vt ipſemet rebus gerendis intereſſet, vt aiunt, quod præter communem omnium opinionem eſt. Ita enim illum vitam vltra centeſimum & decimum annum produxiſſe conſtare, ſed tam longam vitam regiones noſtræ non ferunt. Has igitur abſurditates quum quidam Romani ſcriptores animaduerterent, eas aliis abſurditatibus diluere ſunt conati, dicentes matrem illorum puerorum fuiſſe non Tanaquilem, ſed quandam Geganiam, de qua nihil in hiſtoriis accepimus. Adde illud etiam, intempeſtiuas futuras fuiſſe nuptias Tarquinij, qui jam accederet ad octogeſimũ annum, & minime credendum quempiã qui ea ſit ætate, liberos procreare poſſe, neq. enim ſine liberis erat, ita vt tanto ſobolis deſiderio teneretur: ſed duas habebat filias eáſque iam nuptas. Conſiderans igitur hæc ſingula, quæ fieri non potuiſſe conſtat, quæque abſurda ſunt, hos pueros, non filios, ſed nepotes Tarquinij fuiſſe ſcribo, ſequutus L. Piſonis Frugi ſententiam. Ille enim ſolus in annalibus, quos ſcripſit hoc prodidit, niſi forte natura quidem nepotes fuerint regis, at filij adoptione. Atq. hæc fuerit cauſa, quæ reliquos omnes rerum Romanarum ſcriptores deceperit.

2 ¶ SED his prædictis, tempus eſt vt iam ad intermiſſam narrationem redeam. Tullius igitur, poſtquam regni procuratione accepta, & Marciorum factione pulſa, regnum à ſe iam ſatis firmatum exiſtimauit, regem Tarquinium quaſi ex vulneribus recens obiiſſet, magnifico funere extulit, eique inſigne monumentum condidit, & eum cæteris honoribus *regium funus decentibus* decorauit, & ab illo tempore

vt tutor

vt tutor filiorum regij ſanguinis, & priuatum eorum patrimonium, & remp. ſumma cura ac diligentia curauit & cuſtodiuit. Patriciis verò hæc non placebant: ſed indignabantur & ægrè ferebant: quippe qui nollent eum regiam aliquam poteſtatem ſibi his artibus parare, ídque neque ex ſen. conſ. neque aliis legitimis ritibus ſeruatis. Et qui plurimum inter illos poterant, ſæpe coibant, & inter ſe agebant de abrogando imperio quod ille contra ius & fas occuparat. Itaque viſum eſt illis, vbi primùm à Tullio in Senatum conuocati fuiſſent, eum cogere faſces & reliqua regni inſignia deponere, atque hac re peracta, interreges, qui ita vocantur, creare, & per eos eligere ex legibus illos qui reipub. adminiſtrationem eſſent habituri. Hæc illis cogitantibus, Tullius cognito eorum conſilio, conuertit ſe ad plebis fauorem captandum, & ciues egenos largitionibus ſibi conciliandos, eorum opera ſperans ſe regnum retenturum. Quare populo ad concionem conuocato pueros ante tribunal produxit, & talem habuit orationem [MAGNA neceſſitas me, Quirites, coegit horum infantium curam ſuſcipere. Tarquinius enim eorum auus, me orbum & patria pulſum excepit & educauit, non deteriore conditione quàm proprios ſuos liberos tractãs, & alteram ſuarũ filiarum mihi in matrimoniũ dedit, & toto vitæ ſuæ tempore me vt filium ſuũ perpetuò, vt ſcitis vos ipſi, honorauit & amauit, & poſt illum infelicem caſum, quum per inſidias eſt vulneratus, ſiquid humanitus ſibi accideret, mihi horum puerorum curam mandauit. Quis igitur me in deos pium, aut in homines iuſtum iudicabit, ſi deſeram ac prodam pupillos qui de me optimè ſunt meriti, & quibus adeò ſum obligatus? Sed neque meam fidem prodam, neque hos pueros à cæteris omnibus deſtitutos deſeram, nec eos, quantum in me erit, in iſta ſolitudine relinquam. Aequum autem eſt vt vos etiam in memo-

riam reuocetis beneficia quæ auus ipſorum in rempub. cõtulit, ſiquidem in veſtram ditionem & poteſtatẽ redegit tot Latinorum vrbes vobiſcum de principatu concendentes, & ſub populi Rom. imperium ſubiunxit omnes Etruſcos, qui omnium finitimorum populorum ſunt potentiſſimi, & coegit Sabinorum gẽtem ſubactã veſtro imperio parere, atque hæc omnia cum multis & magnis periculis peregit. Quandiu igitur ille viuebat, æquum erat vos pro beneficiis acceptis illi gratiam habere, nunc verò quando ille obiit, vos eius liberis *& poſteris* gratiam referre, neque vnâ cum ipſis corporibus hominum de vobis bene meritorum, ipſam quoque memoriam beneficiorum acceptorum defodere decet. Exiſtimate igitur vos omnes ſimul iſtorum puerorum tutores relictos, & regnum quod auus ipſis reliquit confirmate, neque enim tantum mei vnius patrocinium ipſis prodeſſe poterit, quantum veſtrum omnium commune auxilium. Hæc autem ideo ſum coactus dicere, quia quoſdam in eos cõſpiraſſe cognoui, qui regnum aliis tradere volunt. Vos autem rogo, Quirites, vt meorum etiã laborum memores, quos pro veſtro imperio pertuli, qui neque parui, neque pauci ſunt (quos apud vos rei gnaros memorare non eſt opus) gratiam quam pro his mihi debetis iſtis infantibus referatis, neque enim vt mihi ipſi regnum aſtruam, (quo tamen indignus non eſſem, ſi id ego affectarem:) ſed vt Tarquinij generi opem feram, ad reipu. adminiſtrationem accedere volui. Quare vos ſupplex oro, vt neque pupillos iſtos deſeratis, qui iam in regni amittendi periculo verſantur, & ſi primus conatus eorum inimicis ex animi ſententia ſucceſſerit, ex vrbe etiam expellentur. Sed de his præſertim quum vos ipſi ſciatis quid ſit faciendum, quúmque quod decet ſitis facturi, pluribus me agere non oportet. Quæ autem beneficia in vos conferre ſtatuerim, & qua de cauſa concionem

cionem conuocarim, ex me audite. Quotquot de vobis ære alieno grauati propter inopiam ſoluendo non ſunt. His ego ſuccurrere paratus, quia ciues Romani ſunt, & multos pro patria labores tolerarunt: ne ſua libertate priuentur ij qui communem ſtabiliuerunt, de meis facultatibus pecuniam dabo vt ſuum æs alienum diſſoluant: qui verò in poſterum pecuniam à fœneratoribus accipient, hos non patiar ob ſuum æs alienum abduci in vincula: ſed legem feram, ne quis fœnerator in corpora libera ius habeat: ſatis eſſe exiſtimans fœneratoribus ſi bona debitorum poſſideant. Vt autem & tributa quæ in ærarium conferuntur, ob quæ pauperes grauantur & coguntur fœnore pecunias ſumere, leuius in poſterum feratis, volo omnium bona cenſeri, & vnumquemque pro cenſu facultatum ſuarum ſuam portionem conferre, quemadmodum in maximis optiméque inſtitutis ciuitatibus fieri audio. Iuſtum autem & Reipub. vtile hoc ipſum exiſtimo, vt qui multa poſſident, multa conferant, qui verò tenuibus ſunt facultatibus pauca. Placétque mihi agrum publicum quem armis quæſitum poſſidetis, non ab impudentiſſimo quoque, vt nunc fit, neque gratis acceptum, neque pretio comparatum occupari, ſed eorum eſſe qui inter vos adhuc nullam agri portionem habent, ne, quum liberi ſitis, ſeruiatis; néve alienos fundos ſed veſtros colatis, nihil enim generoſi ſapere poſſunt qui rerum ad victum quotidianum neceſſariarum inopia laborant. Sed præcipuè decreui ius ciuium æquare, vt omnes inter ſe pari & æquo iure in iudiciis certare poſſint. Eò enim arrogantiæ quidam progreſſi ſunt, vt non dubitent plebeios contumeliis inſectari, & ne liberos quidem ducere vos, qui pauperes eſtis. Vt igitur potentiores pari iure cum inferioribus diſceptent, leges feram quæ pariter vim omnem prohibebunt, & iuſtitiæ cuſtodes erunt: & ipſe nunquam hanc omnium

liberam & æqualem dicendi poteſtatem diligentèr tueri deſinam.] Hæc dum ille diceret, à tota concione multis laudibus extollebatur, aliis laudantibus eius fidem & iuſtitiam in bene de ſe meritos, aliis humanitatem & magnanimitatem in pauperes, aliis moderationem & populare ſtudium in homines humilioris conditionis: omnibus verò æquitatem & iuſtitiam viri amplectentibus & admirantibus. Dimiſſa autem concione, ſequentibus diebus quum iuſſiſſet in tabulas referri nomina obæratorum quotquot fidem creditoribus ſeruare non poterant, & quantum vnuſquiſque *deberet*: poſtquam nomina & debita in tabulis deſcripta accepit, menſis in foro poſitis, in omnium conſpectu, creditoribus pecuniam debitam annumerauit. His peractis palàm propoſuit regium edictum, vt intra certum tempus omnes qui agro publico fruerentur, eúmque priuatim poſſiderent, eo decederent & eorum ciuium, qui nullam agri portionem haberent, nomina ad ſe deſcripta deferrentur. Legéſque quarum Romulus & Numa Pompilius autores fuerant vetuſtate iam neglectas iterum conſcripſit & renouauit, ac ad vſum reuocauit, aliáſq; nouas ipſe tulit. Atque hanc reipub. adminiſtrandæ rationem, qua ille vtebatur, patricij iniquo animo ferebant, quia ſenatus potentiam hoc modo tolli videbant: nec eadem amplius conſilia, ſed ſuperioribus contraria ceperunt. Principio enim conati ſunt ei principatum, quẽ contra leges occupauerat, eripere & interreges creare, & per illos eligere regem legitimum: tunc verò in præſenti rerum ſtatu acquieſcendum arbitrabantur, & nihil noui nimium curioſè agendum ac moliendum. Illud enim illis in mentem veniebat fore vt, ſi ſenatus ad Reipub. gubernacula admouiſſet quem ipſe elegiſſet, plebs in ferendis ſuffragiis ei aduerſaretur, & ſi populi arbitrio permiſiſſent vt regem crea-

ret,quem voluiſſet, Tullius omnium *tribuum* ſuffragiis crearetur:atque ita accideret; vt ille legitimè regnare videretur. Illis igitur viſum eſt ſatius eſſe Tullium regnum per fraudem occupatum potiùs quàm apertè & legitimè *à populo* acceptum, & ciuibus potiùs deceptis quàm oratione adductis retinere. Sed nihil eorum quæ ſecum cogitarant illis ſucceſſit, nec vllo modo ipſis profuit: adeò callidis artibus Tullius eos eluſit, & illis inuitis regnum obtinuit. Quum enim iam multò antè curaſſet rumores per vrbem ſpargendos, patricios ſibi inſidiari, in forum prodiit veſte ſordida indutus & mœſtus, comitante illum matre Ocriſia & Tanaquile Tarquinij vxore, & omnibus regiis cognatis. Quum autem ingens turba eò confluxiſſet ob inopinatum illud ſpectaculum, conuocata concione tribunal conſcendit, & talem habuit orationem, [NON amplius, Quirites, ſolis Tarquinij liberis periculum imminet, ne quid damni ab inimicis accipiant, ſed etiam me metus iam ſubit, ne triſte aliquod pro mea iuſtitia præmium accipiam. Inſidiis enim à patriciis appetor, & indicatum eſt mihi aliquot de illis in meam perniciem coniuraſſe, quum tamen nulla iniuria aut grauiore aut leuiore ſe à me affectos conqueri poſſint: ſed quia de plebe bene ſum meritus, & ad idem ſemper faciendum ſum paratus, id iniquo animo ferunt, & indignum facinus ſe perpeſſos iudicant. Ac fœneratores quidem, quòd pauperes de vobis raptos in vincla ab illis libertate ſpoliari non ſum paſſus. Depeculatores verò Reipub. & qui occupant agrum veſtro ſanguine quæſitum, quia coguntur eo cedere, quaſi patrimonio ſuo fraudarentur: & qui res alienas vendunt *aut largiuntur*, quum ſint immunes contributionum quæ in bellicos vſus ſunt faciendæ, quia cogent ut fortunas ſuas in cenſum referre & pro earum cenſu tributa conferre, *hoc ægrè ferunt*. Commu-

nis verò omnium dolor: eſt quia ex legibus ſcriptis viuere aſſueſcent, pari iure vobiſcum diſceptantes; nec, quod iam faciunt, pauperibus tanquam mancipiis abutentur. Itaque his de cauſis, communicato inter ſe conſilio, coniurarunt exules reducere, & Marcij filiis regnum reſtituere, quibus vos, quod Tarquinium veſtrum regem interfecerint, virum probum & Reipub. amantem, & tantum piaculum commiſerint, & citati vadimonium deſeruerint, & in exilium voluntarium abierint, igni & aqua veſtro decreto interdixiſtis. Niſi autem res mihi maturè indicata fuiſſet, externis quibuſdam copiis accitis, nocte adhuc intempeſta in vrbem exuleis erant reducturi. Cætera vos omnes intelligitis, vel me tacente, *nimirum*, futurum fuiſſe vt Marcij patriciorum auxilio freti, ſi ita ſine vllo labore rerum potiti fuiſſent, primùm me regiorum filiorum tutorem, qui eos damnaui, corriperent: deinde iſtos pueros, & reliquos cognatos, & omnes amicos Tarquinij interficerent, vxores verò noſtras, & matres, & filias, & omnem fœmineum ſexum mancipiorum loco haberent, quia homines ſunt natura valde ferina & tyrãnica. Si igitur, Quirites, vobis quoq; placet vt homicidæ reducantur, & reges creentur, & filij virorum optimè de vobis meritorum expellantur, & auito regno fraudentur, acquieſcemus in hac fortuna. Sed per omnes & deos & genios, quibus curæ ſunt res mortalium, nos omnes cum vxoribus & liberis ſupplices vos oramus, vt pro multis beneficijs, quæ iſtorum puerorum auus in vos perpetuò contulit, & pro multis meis officijs, quibus quantum in me fuit, veſtris commodis ſtudui, nobis hanc vnam gratiam referatis, vt videlicet veſtram ſententiam apertè hiſce de rebus declaretis. Si quos enim alios digniores nobis iudicatis, qui iſtum honorem conſequantur, pueri iſti & reliqui Tarquinij cognati vrbe veſtra excedent, eámque

que deſerent. At ego mihi aliter conſulam, ſatis e-nim iam & ad virtutem & gloriam vixi: neque ve-ſtra beneuolentia fruſtratus, quam omnibus bonis antepono, apud alios quoſpiam turpiter viuere ve-lim. Accipite igitur faſces, & ſi ita vultis, eos patri-ciis date: ego verò mea præſentia negotium nullum vobis faceſſam. Hæc eo dicente, & de tribunali deſ-cendere iam parante, clamorem ingentem omnes ſuſtulerunt, eúmque precari cum lacrymis cœpe-runt vt remaneret, & nullum metuens, Reipub. gu-bernacula retineret, deinde quidam ſubornati, qui in variis foris partibus erant, vociferabantur eum creandum regem, & petebant vt curiæ conuo-carentur, & poſtulabant vt ſuffragia inirentur: à quibus initio facto, mox plebs vniuerſa in eandem ſententiam inclinauit. Hac re cognita, Tullius non amplius talem occaſionem elabi paſſus eſt: ſed quum dixiſſet ſe magnam illis habere gratiam, quòd bene-ficiorum acceptorum eſſent memores, & longè plura illis pollicitus fuiſſet, ſi ſe regem creaſſent: illis diem comitiorum indixit, ad quam etiam vrbanes agreſtes venire iuſſit. Quum igitur populus curiatim conue-niſſet, ſingulis curiis ſuffragia diſtribuit. Omnium autem curiarum ſuffragiis regno dignus iudicatus, patribus conſcriptis valere iuſſis, qui plebiſcitum ra-tum habere noluerant, quemadmodum facere ſo-lebant, ita regnum obtinuit. Hoc igitur modo potitus regno præter multa alia quæ in Repub. præ-clarè inſtituit, magnum etiam & memorabile bellum cum Etruſcis geſſit. Sed primùm de rebus quas egit, in Reipub. adminiſtratione mentionem faciam, ſta-tim ſimulatque imperium eſt adeptus, agrum publi-cum diuiſit ciuibus Romanis, qui ob rei domeſticæ difficultates aliis mercede ſeruiebant, deinde leges de contractibus & iniuriis tulit, quas curiatis comi-tiis ratas fecit. Erant autem numero quinquaginta,

quarum mentionem facere iam non eſt opus. Vrbi addidit duos colles, Viminalem & Exquilinum, quorum vterque eſt iuſta vrbis amplæ ac celebris magnitudine: & illos diuiſit ciuibus Rom. qui ſine laribus erant, vt ibi ædes ædificarent, & ibi ipſe quoque ſedes ſuas poſuit in commodiſſimo Exquiliarum loco. Rex iſte poſtremus vrbis ambitum auxit, additis duobus his collibus ad quinque illos ſuperiores, auſpiciis antè captatis, & re diuina, vt mos ferebat, ritè peracta. Vlterius autem non proceſſit vrbis ambitus, deo, vt aiunt, id non permittente: ſed omnia ſuburbia, quæ longè latéque patent, penitus immunita, & hoſtium incurſionibus obnoxia ſunt, ita vt illi facillimè in ſuam poteſtatem ea redigere poſſint. Et ſiquis hæc aſpiciens, Romæ amplitudinem inde velit colligere, proculdubio falletur, neque certum vllum ſignũ habebit, quo dignoſcat quouſque vrbs progrediatur, & quod ſit eius principium & quis finis, adeò cum vrbanis ædificiis ipſa ſuburbia nexu quodam perpetuò cohærent, & hominibus hæc ſpectantibus, vrbis infinitam longitudinem porrectæ *ſpeciem & opinionem* præbent. Quòd ſi quis amplitudine murorum, qui inuentu ſunt difficiles ob multa ædificia cohærentia & vndique extructa, & qui multis in locis quædam veſtigia veteris ſtructuræ ſeruant, voluerit ipſam metiri & cum Athenarum ambitu cõferre, certè non longè maior Romæ ambitus apparebit. Sed de magnitudine & pulchritudine vrbis, quæ mea ætate erat, alio loco commodiore agam. Cæterùm, Tullius poſtquam ſeptem colles vno muro complexus eſt, in quatuor regiones vrbem diuiſit, & ab ipſis collibus vnamquamque denominauit, primã Palatinã: ſecundam, Suburanam: tertiam, Collatinam: quartam, Exquilinam. Effecit etiam vt vrbs quatuor tribus haberet, quæ ad id vſque tempus tres tantùm habuerat, & iuſſit eos qui in vnaqua-

vnaquaque illarum quatuor regionum habitarent, tanquam pagani, neque aliò transferre ſuas ſedes, neque alibi militum delectus habere, neque pecunias conferre quæ in bellicos aut alios neceſſarios vſus exiguntur, quas vnumquenque in ærarium conferre oportet, neque amplius ex illis tribus per genres diſtinctis tribubus, vt antea, ſed ex iſtis quatuor in certas regiones à ſe digeſtis, militiam ordinabat, vnicuique regioni ducibus præpoſitis, tanquam tribuum vel pagorũ præfectis, quibus mandauit vt ſcirent quod eſſet vniuſcuiuſq; domicilium: deinde per omnia cõpita iuſſit à vicinia laribus propitiis ſacella extrui, & lege ſtatuit vt quotannis ſacrificia illis fierent, ſingulis familiis liba conferentibus. Illis verò qui pro vicinia ſacra facerent in compitis, ſtatuit non homines ingenuos, ſed ſeruos adeſſe, & illos in ſacris faciendis adiuuare, quòd famulorum ac ſeruorum miniſterium laribus eſſet gratius. Quem diem feſtum Romani ad mea vſque tempora conſtanter celebrabant, paucis poſt Saturnalia diebus, cum primis venerandum & magnificum, à compitis compitalia eum vocantes. Illi enim *ϛενωποὺς* compita appellant, & ſeruant priſcum ritum in ſacris, quia ſacrificia & rem diuinam laribus per ſeruos faciunt, omni ſeruitutis indicio illis per eos dies adempto, vt hac humanitate magna & honorifica deliniti dominos ſuos chariores habeant, & fortunæ inclementiam leuius ferant. Diuiſit etiam totum agrum, vt Fabius ait, in partes viginti-ſex, quas & ipſe tribus appellat, ita vt quatuor vrbanis ad illas additis, omnes efficiant numerum triginta tribuum. Cato tamen tribus vniuerſas, iam regnante Tullio tot fuiſſe tradit: ſed, vt Veronius prodidit, *diuiſit agrum* in tribus triginta & vnam. At quanuis iſte ſcriptor fide ſit dignus, tamen partium, *tam vrbanarum*

munes eſſent:ipſa verò reſp.eoſdem haberet, qui & conſultarent de iis quæ è re ipſius eſſent, & pericula plura quàm alij ſubirent,& facerent ea quæ facienda eſſent. Atque præclarus iſte ciuitatis ordo, ac reipub.gubernandæ modus ad multas ætates durauit, & à Romanis conſtanter ſeruatus eſt : ſed noſtra ætate mutatus eſt, idque in quoddam genus magis populare, vrgentibus quibuſdam grauibus neceſſitatibus, non quòd centuriæ ſublatæ fuerint, ſed quia eorum iudicia priſcam illam & exquiſitam iudicandi rationem amplius non ſeruant, quemadmodum ego ipſe ſæpe animaduerti, dum illorum comitiis intereſſem. Sed præſens tempus non poſtulat vt nunc de his agamus. Tunc igitur Tullius, cenſu perfecto, quum iuſſiſſet omnes ciues cum armis adeſſe in campo, omnium qui ſunt antè vrbem maximo, & equites in turmas digeſſiſſet, & pedites in acie collocaſſet, & milites leuis armaturæ in ſuis quoſque ordinibus, illos luſtrauit tauro, ariete, & hirco. Quem autem iuſſiſſet has hoſtias ter circa exercitum circumagi. Marti illius campi præſidi eas immolauit. Romani autem ad meam vſque ætatem hac luſtratione poſt cenſum perfectum luſtrantur à ſacratiſſimo magiſtratu, eámque luſtrum vocant. Eo autem luſtro cenſa ſunt vniuerſorum ciuium octoginta quinque millia trecentis minus, vt in cenſoriis tabulis ſcriptum reperitur. Idem rex augendo etiam ciuium numero diligentiſſimè proſpexit, rem enim à nullo regum antea animaduerſam excogitauit. Illi enim exteros quoſuis recipientes, & iura ciuitatis illis impertientes, ſine vllo natalium aut conditionis diſcrimine, ciuitatem magna hominum frequentia auxerunt: at Tullius, vel ipſos ſeruos qui libertate donabantur, niſi in ſuam patriam redire maluiſſent, in ciuitatem & iuris æquabilitatem recipi iuſſit. Quum enim iſtis quoque per-

miſiſſet, vt liberè cum cæteris *ingenuis* ſuas fortunas cenſerent, eos diſtribuit in quatuor tribus vrbanas, in quas ad noſtra vſque tempora referri ſolent. Libertorum autem nationem, quãtacumque illa eſſet, ad omnia publica munia admiſit, ad quæ reliquis quoque plebeis aditùs patet. Patriciis verò id ægrè & moleſtè ferentibus, conuocato ad concionem populo, primùm dixit ſe mirari quòd ipſi hoc ſuum factum iniquo animo ferrent, & putarent ingenuos differre à ſeruis natura, non autem fortuna: deinde quòd eos qui honoribus ſunt digni, non ex moribus, ſed ex fortuna & conditione: ſpectandos cenſerent, præſertim quum viderent quàm inſtabilis & mutabilis ſit res, iſta felicitas, & quàm difficile ſit, vel in quantumuis beatis hominibus aſſerere quandiu hæc ipſis ſit duratura: eóſque rogabat vt conſiderarent quot ciuitates tam barbaræ quàm Græcæ, iam ex ſeruitute in libertatem vindicatæ eſſent: & quot ex libertate in ſeruitutem redactæ, & eorum magnam ſtultitiam damnabat, quòd ſeruis quos libertate, vt ea dignos, donaſſent, ciuitatis iura inuiderent: quare illis ſuadebat, vt, ſi improbos eos iudicarent, eos minimè libertate donarent, ſin probos, ne eos quamuis eſſent exteri, deſpicerẽt. Abſurdè enim & imperitè eos facere dicebat, qui exteris quibuſuis iura ciuitatis impertirentur, ſine vllo ipſorum conditionis diſcrimine, neque curioſiùs inquirentes ſiqui de illis manumiſſi eſſent, ſeruos verò ſuos hoc beneficio indignos iudicarent, & dicebat ipſos qui ſe cæteris longè prudentiores putabant, tamen ne ea quidem quæ ante pedes & communia omnibus eſſent videre, quæ vel quiuis maximè hebeti ingenij acie præditus facilè proſpiceret, nimirum, fore vt hoc modo ipſi domini, quum beneficium quod inter homines eſt maximum in quoſlibet conferant, cautiores eſſent ne quos temerè manumitterent, ipſi verò ſerui

maiore

alias ad vſus bellicos neceſſarias fabricarent, reliquæ duæ erant tubicinum & cornicinum, & aliorum qui aliis quibuſdam inſtrumentis in bello claſsicum canerent. Opifices verò ſecundæ claſsis hominibus additi fuerunt pro cuiuſque ætate diſtributi, ita vt duarum centuriarum vna ſeniores, altera iuniores ſequeretur. Tubicines & cornicines in quarta claſſe collocati ſunt, atque hi quoque in duas centurias diuiſi erant: vnam, ſeniorum: alteram, iuniorum: & præfecti ſunt illis centuriones lecti, quorum virtus bellica omnibus erat ſpectatiſsima atque hi ſuas quique centurias imperatis obtemperantes reddebant. Hoc igitur modo exercitum pedeſtrem, qui conſtabat ex legionariis & leuis armaturæ militibus inſtruxit. Equitū verò delectum habuit ex illis, quorū maximus erat cenſus, quíque genere illuſtri erant. Eos autē diuiſit in decē & octo centurias, eóſq; primis illis octoginta legionariorū centuriis adiunxit. Habebant autē hi quoque centuriones viros illuſtriſſimos. Reliquos verò ciues, quorum cenſus erat minor duodecim minis cum dimidia, & qui numero aliis ſuperiores erant, omnes in vnam centuriam contulit, & militiæ atque omnium tributorum immunes fecit. Fuerunt igitur ſex claſſes, vt Romani vocant, vocabuli appellatione à Græco deducta. Verbum enim quod nos per imperādi modum formatum efferimus, *κάλει*, illi hoc exprimunt per verbum cala, quinetiam olim pro *κλήσεις* dicebant *καλήσεις*. Centuriæ verò, quas iſtæ claſſes continebant, erant centum & nonaginta & tres, atque prima quidem claſſis continebat vnà cum ipſis equitibus nonaginta octo centurias: ſecunda, viginti & duas cum ipſis opificibus: tertia viginti & duas cum ipſis tubicinibus & cornicinibus: *quarta viginti*: quinta verò, triginta, ſexta ac poſtrema claſsis vnicam egenorum centuriam continebat. His ita ordinatis, militum de-

lectus pro centuriarum diſcrimine habebat, & tributa pro cuiuſque cenſu imperabat. Quoties enim illi opus fuiſſet decem vel viginti millium millibus, ſi ita res tuliſſet, diuiſo populo in centum nonaginta tres centurias, earum vnamquamque iubebat militum numerum pro rata parte ſuppeditare: ſumptus verò faciendos in commeatus militum & alios bellicos vſus, ipſe metiebatur, & prout opus erat, eodem modo diuidens populum in centum nonaginta tres centurias, vnicuique imperabat, vt pro cenſu facultatum ſuarum pecuniæ ſumma, quæ ipſi obtigiſſet, pro rata portione conferret. Ita factum eſt vt illi quorum maximus eſſet cenſus, quod pauciores eſſent, & in plures centurias eſſent diuiſi, ſæpius militarent, ſine vlla quiete & intermiſſione, & pecuniæ maiorem ſummã quàm alij cõferrent. Illi verò qui exiguas ac modicas opes poſſiderent, quiq; iis inferiores eſſent numero viginti centuriarũ, raró & per vices militarent, & exigua penderent tributa. Illi verò, quorum cenſus erat minor quàm vt eo ſe ſuſtentare poſſent, omnium negotiorum ac moleſtiarum eſſent immunes. Nihil autem horum ſine cauſa faciebat: ſed perſuaſum habens omnibus hominibus bellorum præmia eſſe ipſas pecunias & pro his conſeruãdis omnes quoſuis perpeti labores: idcirco æquum eſſe cenſebat, vt qui pro maioribus præmiis pericula ſubirent, illi etiam & corpore & pecuniis maiora mala experirẽtur: qui verò pro minoribus, vtroque nomine illis minus moleſtiarũ exhiberetur, quibus verò nullũ iacturæ periculum immineret, nihil etiam incõmodi paterentur, immunes tributorum ob rerum inopiã: nõdum.n. Romani militaria ſtipendia ex ærario accipiebant: ſed ſuis priuatis ſumptibus militabant. Exiſtimabat autem nõ oportere eos pecunias conferre, qui vnde illas cõferrent non haberent: quiq; rerũ ad victũ quotidianum neceſſariarũ inopia laborarẽt, nec vllos, qui nihil cõtribuerẽt, ad mi-

ad militiam alienis ſumptibus inſtar mercenariorum proficiſci debere *iudicabat.* Atq; ita toto onere periculorũ & ſumptuum diuitibus impoſito, quũ eos id ęgrè ferre animaduertiſſet, alia ratione eorũ mœrorem cõſolatus eſt, & iram leniit, largitus ipſis prærogatiuã poteſtatẽ, cuius beneficio totius reip. adminiſtrationẽ penes ſe habituri erãt, pauperibus à reip. gubernatione repulſis. Hoc autẽ ita fecit, vt plebs id non animaduerterit. Illa autẽ prærogatiua poteſtas in ipſis comitiis poſita erat, vbi de rebus omnibus maximi momẽti populus decernebat. Dixi autẽ etiã antè, iam olim ex priſcis legibus hæc tria maxima & maximè neceſſaria penes populũ fuiſſe, *nimirum* ius magiſtratuũ tã domĩ quàm militiæ creãdi, & leges cõfirmandi & abrogandi, & pacem bellúmque decernendi. Quoties autem *antè* de his rebus ab eo diſceptabatur & conſultabatur, eius ſuffragia curiatim colligebantur, & paupertimi quique tantum poterant ſuffragiis quantum ij quorum ampliſsimæ erant facultates. Quum autem pauci eſſent diuites (vt veriſimile eſt,) pauperes in ſuffragiis ferẽdis, quòd numero illos longè ſuperarẽt, vincebant. Tullius hac re cognita ad diuites vim ſuffragiorum tranſtulit. Quoties enim magiſtratus creare, aut de lege cognoſcere, aut bellum alicui inferre volebat, pro curiatis comitiis centuriata indicebat. Vocabat autem primas & ante alias ad ſuffragia ferenda, primæ claſſis centurias, quarum maximus erat cenſus, inter quas erant decem & octo equitum, & peditum octoginta centuriæ. Hæ, quia tribus centuriis plures erant quàm reliquæ, ſi idem ſenſiſſent, omnes alias vincebant, atque ita ſuffragiis ferendis finis imponebatur. Niſi verò hæ omnes conſenſiſſent, tunc vocabat viginti & duas centurias ſecundæ claſsis, quarum nomina in tabulis erant ſcripta. Diſtributis verò tunc etiam ſuffragiis tertiæ claſsis centurias vocabat, & quarto loco quartæ claſſis centu-

rias. Hæc autem faciebat, donec eſſent centuriæ nonaginta & ſex quæ pari eſſent ſuffragio. Quòd ſi ne tunc quidem quum quinta claſſis ad ſuffragia ferenda iam fuerat vocata, id fieri potuiſſet, ſed ſuffragia centum & nonaginta duarum centuriarum diuiſa pari numero fuiſſent, tunc poſtremam centuriam vocabat, quæ continebat multitudinem ciuium egenorum, qui propterea omnis militiæ, & tributi immunes erant: vtri verò parti hæc centuria ſe adiunxiſſet, ea vincebat. Hoc verò rarum erat & vix vlla ratione fieri poterat. Plerunque enim prima vocatione res abſoluebatur, raró autem vſque ad quartam veniebatur. Quinta verò vocatio, & ſexta erant ſuperfluæ. Hoc autem inſtituto, & tanta prærogatiua poteſtate in diuitum gratiam conſtituta: tamen (vt dixi) ita plebem eluſit vt fraudem non agnoſceret, & hoc pacto pauperes à reipub. adminiſtratione remouit. Omnes enim exiſtimabant ſe in repub. pari eſſe iure, eò quòd viritim in ſuis quique centuriis ſententias rogarentur: ſed decipiebantur, tum quòd vnum tantùm totius centuriæ ſuffragium eſſet, ſiue illa paucos ciues, ſiue plurimos contineret: tum etiam quòd illæ centuriæ, quarum maximus erat cenſus, & quæ plures quidem erant quàm reliquæ, ſed tamen hominum numerum minorem habebant, primæ ſuffragia ferrent. Præcipuè verò, quod omnes pauperes, qui multi erant, vnicum ſuffragium haberent, & poſtremi vocarentur. Hac re fiebat, vt diuites, qui magnas faciebant impenſas, & qui in continuis bellorum periculis verſabantur, id æquiore animo ferrent, quòd ſummæ rerum præeſſent, & omnem poteſtatem eriperent illis qui idem non facerent: pauperes verò qui minimam ciuilium muniorum partem haberent, æquo ac moderato animo ferrent ſe in his eſſe inferiores diuitibus, vtpote qui & tributorum militiæ immunes

inciperent: vnde dignoſcere poterat quotannis, & quis eſſet omnium ciuium numerus, & qui ex illis militari eſſent ætate. His conſtitutis, iuſſit omnes Romanos nomina dare, & ſua bona cenſere pecuniæ æſtimatione, & iuſiurandum legitimum interponere, quo iurarent verè & optima fide omnia ſua bona cēſa eſſe & nomina parentum ex quibus eſſent procreati adſcribere, & ſuæ ætatis annum declarare, atque ipſarum quoque coniugum & liberorum nomina ſcribere, addito & vrbis loco & regionis pago vbi ſinguli habitarent. Ei verò qui cenſus non fuiſſet, hanc pœnam propoſuit, vt bonis ſpoliaretur, & virgis cæſus ſub haſta veniret, atque lex iſta diu apud Romanos durauit. Peracto autem cenſu, & tabulis, in quibus omnium nomina ſcripta erant, acceptis, & cognito eorum numero & fortunarum magnitudine, longè ſapientiſſimum inſtitutum & Romanæ reip. ſaluberrimum introduxit, vt res ipſa docuit. Hoc autē fuit eius inſtitutum: vnam ex omni numero partem detraxit, cuius cenſus erat maximus, neque minor centum minis hos in octoginta centurias digeſtos iuſſit hæc arma ferre, clypeos argenteos, & haſtas, & galeas æneas, & loricas, & ocreas, & enſes. Hos autem bifariam partitus quadraginta centurias iuniorum fecit, quos oportebat, iuuentute ad bellum eunte, ad militiam proficiſci, reliquas verò quadraginta, in quibus erant ſeniores, in vrbe remanere, & res vrbanas tueri *iuſſit:* atque hæc erat prima claſſis. Iuuentus autem in bellis ſemper primum locum in prima acie tenebat, atque ita pugnabat. Deinde ex iis qui reliqui erant, aliam partem detraxit, cuius cenſus erat intra decem millia drachmarum, non minor tamen ſeptuaginta quinque minis: quos vbi in viginti centurias digeſſiſſet, cætera quidem arma ferre iuſſit quæ ſuperiores gerebant, ſed loricas illis ademit, & pro clypeis ſcuta dedit. Quum autem ex his etiam

4 ¶ BELLICAE verò res, ſunt eæ quas contra vnam Etruſcorum gentem geſſit, quas mox dicam. Poſt Tarquinij mortem, ciuitates quæ principatum illi tradiderant, fœderis conditiones amplius ſeruare nolebant: quia Tullio, cuius natales erant obſcuri, parere indignum iudicabant, illúdque diſſidium quod inter patricios & regem erat, magno ſibi auxilio fore putabant. Initium autem defectionis Veientes fecerunt, & legatis à Tullio miſſis reſponderũt, ſe neque de imperio illi concedendo, neque de amicitia aut ſocietate incunda quicquam cum illo vnquã pactos fuiſſe. Horum exemplũ ſequuti ſunt Cæretani & Tarquinienſes: & tandem tota Etruria in armis fuit. Hoc bellum per continuos viginti annos ſine vlla intermiſſione geſtum eſt, & vtrique cũ ingentibus copiis multas irruptiones in agrum hoſtilẽ fecerunt, & ſæpius collatis ſignis pugnarunt. Quum autem in omnibus præliis, & cũ ſingulis ciuitatibus, & cum tota gente commiſſis. Tullius rem feliciter geſſiſſet, & tribus clariſſimis triumphis ornatus fuiſſet, tandem, eos qui imperium detrectabant, ſponte frænum recipere coegit. Vigeſimo autem anno, denuò duodecim ciuitates in totius gentis concilio, viris & pecuniis bello conſumptis, decreuerunt ad populum Romanum principatum deferre, iis conditionibus quibus iam antè id decreuerant. Quare ex ſingulis ciuitatibus ſupplices venerunt qui ad id munus fuerant delecti, vt vrbes Tullio dederent, & eum orarent ne quid grauius in ſe ſtatueret. At Tullius ipſos ob ſuam dementiam & cõtemptionem deorum quos fœderum teſtes & ſponſores fecerant, & tamen pacta violarant, multis & grauibus ſuppliciis dignos eſſe reſpondit: dixit tamen Romanos clementer & moderatè cum illis in præſentia acturos, quòd agnita iniuria quam fecerant, & ſcelere quod patrarant, cum corollis, *infulis*, & cæteris ſupplicum inſignibus

iram deprecaturi veniſſent. His dictis, bellum contra ipſos ſuſceptum depoſuit, *pacémque ipſis dedit*, & cæteris quidem ciuitatib. facilè oblitus iræ omniúmque iniuriarum antè acceptarum, permiſit vt liberæ viuerent, quemadmodum antè, vtque ſuis rebus fruerentur, ſeruantes conditiones fœderis à rege Tarquinio præſcriptas. Tres verò ciuitates, ex illis quæ primæ in Romanos inſurrexerant, quæque alias ad bellum illis inferendum impulerant, Cæretanos, Tarquinienſes, & Veientes, agro adempto mulctauit, quem diuiſit iis qui nouiſſimè in ciuitatem Romanam recepti fuerant. QVVM igitur hæc domi militiæque geſſiſſet, & duo templa fortunæ extruxiſſet, quòd ea ſecunda toto vitæ tempore vſus videretur, alterum quidem in foro boario, alterum verò ad ripam Tiberis, *vtrumque dicatum fortunæ*, quam virilem appellauit, (vt nunc etiam à Romanis nuncupatur) quúmque iam eſſet ætate prouectiore, nec à naturali vitæ termino longè abeſſet, Tarquinij generi, & filiæ ſuæ inſidiis ſublatus periit. Narrabo autem & ipſum inſidiarum modum re paulo altiùs repetita. Tullius duas filias ex vxore Tarquinia ſuſceperat, quam ei rex Tarquinius in matrimonium dederat. Has puellas iam nubiles vxores dedit conſobrinis, Tarquinij nepotibus, cum maiori natu maiorem, cum minore minorem coniungens, quòd exiſtimaret fore vt hoc pacto meliùs illæ maritis conuenirent, *& cum illis concordiam alerent*. Sed vtrique genero fortè contigit, vt vxorem moribus ſuis penitus diſſimilem haberet matrimonio iunctam: Lucio enim, qui natu erat maior, quíque erat homo audax & arrogans, & ingenio tyrannico præditus, vxor proba & modeſta, atque patris amans data eſt. Arunti verò iuniori, qui erat longè manſuetior, & æquiore ingenio præditus, vxor erat ſceleſta, & quæ patrem odio perſequebatur, & quodlibet facinus audebat.

& cupiditatem. Equidem ſcio quoſdam, qui teſtamento omnes ſuos ſeruos libertate donarunt, vt poſt obitum ſuum probitatis laudem adipiſcerentur, & multi pileati funus ſuum proſequerentur. In qua pompa quidam erant (quemadmodum ab illius rei gnaris audire eſt) malefici recens è carcere egreſſi, qui ſcelera innumeris ſuppliciis capitalibus digna perpetrarant. Sed hos pileos impuros, multi ex ipſa vrbe ſpectantes ægrè ferũt, & morem illum dãnant, quòd dedeceat populum rerum dominum & illum qui ſe dignum cenſet qui toti terrarum orbi imperet, tales ciues facere. Poſſet autem quis & multas alias *Romanorum* conſuetudines meritò reprehẽdere, quæ à maioribus bene excogitatæ *& in remp. introducta* fuerunt, ſed noſtræ ætatis homines illis abutuntur. Ego verò hanc legem tollendam minimè cenſeo, ne quod grauius malum inde in rempublicam erumpat: veruntamen quantùm fieri poteſt eã corrigendã cenſerem, neque ferendum vt tanta probra & ſordes inexpugnabiles in remp. inuehantur. Huic autem rei cenſores potiſſimùm aut certè conſules proſpicere debere exiſtimarem (opus enim eſt aliquo magiſtratu magna poteſtate prædito) vt eos qui quotannis manumittuntur examinent, quinã ſint & quare, & quomodo libertate fuerint donati, queadmodum in equitum & ſenatorum vitam inquirunt. Deinde quos compererint ciuitate dignos, eorum nomina in tabulas referant, ipſóſque in tribus diſtribuant, & ipſis in vrbe habitare permittant. Scelestam verò & impuram multitudinem, ex vrbe ſpecioſo nomine rei impoſito, aliquò in coloniam ablegent. Quum igitur huius hiſtoriæ argumentum hoc poſtularet, viſum eſt mihi neceſſarium & æquũ eſſe, hæc illis dicere qui Romanorũ mores reprehẽdunt. Tullius autem nõ in his ſolùm inſtitutis ſe popularẽ eſſe demonſtrauit, quibus & ſenatus autoritatem,

& patriciorum potentiam imminuere viſus eſt, ſed in iis etiam, quibus regium imperium imminuit, de cuius autoritate ac poteſtate ipſemet dimidium detraxit. Quum enim omnes ſuperiores reges omnium litium iudicia ad ſe transferre vellent, & de omnibus tam priuatis quàm publicis cauſis arbitratu ſuo cognoſcerent, ille ſeparatis publicis à priuatis, ipſe quidem de criminibus ad rempub. pertinentibus cognoſcebat: priuatorum verò iudices priuatos conſtituit, quibus leges à ſe latas, vt regulas, præſcripſit quas in iudiciis & rebus decidendis ſequerentur. Quum autem reip. ſtatum optimè compoſuiſſet, ipſum ſubiit deſiderium præclari alicuius facinoris edendi, quo ſui memoriam ad poſteros tranſmitteret. Quum autem attentiùs conſideraret priſcorum regum, & aliorum virorum qui reſpublicas peritè adminiſtrarant monumenta, ex quibus famam & gloriam adopti fuerant, neque ob muros Babylonios, Aſſyriam illam mulierem beatam ducebat, neque Ægypti reges ob pyramides Memphiticas, neque, ſi quod aliud extabat opus, quod alicuius principis diuitias, & magnum operarum numerum indicare atque oſtentare poſſet: ſed hæc omnia parua, neque diuturna, neque admiratione digna ducebat: & cenſebat eſſe oculorum fraudulentas illecebras, quæ ad nullos humanæ vitæ vſus prodeſſent, vnde nihil præter ſolam conditorum felicitatis prædicationem ſequeretur. Laude verò & æmulatione digna animi opera exiſtimans, vnde plurimi fructum percipiunt, quo diutiſſimè fruuntur, præ cæteris iſtiuſmodi operibus, maximè admiratus eſt inuentum Amphyctionis filij Hellenis, qui quum videret græcam gentem infirmam eſſe, & facilè à finitimis barbaris deleri poſſe, ipſe eam in id conſiliũ & conuentum, qui ab illo Amphictyonicus eſt dictus, coegit legéſque tulit præter illas quæ cuique ciuitati propriæ & peculiares erãt,

eas

eas,quæ omnibus communes eſſent,quas Amphyctionicas vocant,quarum beneficio in mutua amicitia perpetuò continebantur,& cognationem re potiùs quàm verbis ſeruabant, & moleſti ac formidabiles barbaris perpetuò erant. Cuius exemplum ſequuti Iones, qui ſedes tranſtulerunt ex Europa in Cariæ partes maritimas, & Dorienſes qui in iiſdem locis vrbes condiderunt, templa communibus ſumptibus extruxerunt.Iones Epheſi templum Dianæ,Dorienſes,*in vrbe* Triopio templum Apollinis, quo ſtatis temporibus cum vxoribus & liberis conueniebant, & ſimul ſacrificia faciebant,& ſimul negotiabantur & mercatus exercebant, & certamina equeſtria, & gymnica,& muſica faciebant, diiſque donaria cōmunia dicabant.Peractis verò ſpectaculis & nundinis aliiſque feſtis,in quibus omnes omni humanitatis genere ſe mutuò excipiebant,ſi qua ſimultas inter ciuitates ob aliquam offenſam orta fuiſſet, iudices ſedentes de ea cognoſcebant, & de bello contra barbaros gerendo, & de mutua concordia inter ſe conſultabant. Hæc igitur & his ſimilia exempla ſequutus, ipſe quoque ſummopere in id propenſus erat,vt Latinæ gentis ciuitates in vnum corpus contraheret,& eas coniungeret, ne inteſtinis diſſidiis & bellis debilitatæ ab accolis barbaris libertate priuaretur.Quare,his apud ſe ſtatutis,optimates ex ſingulis ciuitatibus conuocauit, denuntians illis ſe de magnis rebus & ad communem vtilitatem pertinentibus velle cum ipſis conſultare, ideóque illos à ſe conuocari.Qui vbi conueniſſent,coacto ſenatu Romano, & conuocatis illis qui ex ſingulis ciuitatibus venerant,prolixam orationem habuit, qua ad concordiam eos adhortabatur,docens, quàm præclara res eſſet multas ciuitates conſentire & concordes eſſe,& quàm turpis cognatos inter ſe diſſidentes videre: & demonſtrans concordiam infirmis eſſe po-

tentiæ cauſam, diſcordiam contrà vel potentiſſimos quoſque deprimere; & eorum vires debilitare. Hæc autem illos docebat, oportere Latinos populis finitimis imperare, & ipſos qui eſſent Græci, barbaris ius reddere. Romanos verò omnium Latinorum patrocinium ſuſcipere, quippe qui & vrbis amplitudine, & rerum quas gerebant, magnitudine *cæteris* præſtarent, & quibus diuina prouidentia magis quàm illis faueret: cuius beneficio ad tantam gloriam & ſplendorem prouecti eſſent. Atq; hac oratione illis perſuaſit vt templũ cum inuiolabili refugio, impenſis communibus Romæ extruerent, in quo ſinguli ciuitatum populi congregati quotannis priuata & publica ſacrificia facerent, & mercatũ exercerent ſtatis temporibus, & ſi qua offenſa *& controuerſia* inter eos fuiſſet orta, ex his ſacris eam dirimerent, reliquarum ciuitatum arbitrio controuerſiarum diuiſionem permittentes. De his igitur & multis aliis cõmodis quæ cõſequuturi eſſent, ſi cõmune conſiliũ conſtituiſſent differẽs, omnibus qui in eo cõſenſu aderãt, rẽ perſuaſit. Itaque poſtea ex pecuniis quas omnes ciuitates contulerunt, extruxit templũ Dianæ, quod fundatũ eſt in Auentino, omnium Romanorum collium maximo. Et leges fœderis inter hos populos facti conſcripſit, alióſque feſti atque mercatus celebrãdi ritus conſtituit. Quæ ne vetuſtate delerentur, æneam columnam fecit, in qua incidit concilij decreta, & nomina populorũ qui illi conuentui interfuerant. Hæc columna ad meã vſque ætatem perdurauit, in Dianæ fano erecta, characteres græcarum literarũ habens, quibus olim Græcia vtebatur. Quod ipſum non leue eſt argumentũ, quo probari poteſt eos qui Romã incoluerunt minimè barbaros fuiſſe. Neq; enim, ſi barbari fuiſſent, literis græcis vſi fuiſſet. Res igitur quas rex iſte domi geſſit, præter multas alias leuiores & obſcuriores, hæ maximæ & clariſſimæ memorantur.

maiore animi alacritate in ſuorum dominorum commoda & vtilitates incumberent, ſi cognoſcerent ſe libertate dignos iudicatos in ciuitatis fortunatæ & & amplæ iura ſtatim receptum iri, ſéque vtrumque hoc beneficium à dominis ſuos accepturos. Poſtremò cœpit de communi vtilitate agere, gnaris quidem in memoriam reuocans, ignaros verò docens nulla alia re æquè ac hominum frequentia opus eſſe illi ciuitati quæ ad imperium aſpirat, & quæ res magnas affectat, quò poſſit perpetuò omnia bella domeſticis armis gerere, néve impenſis in externarum & conductitiarum copiarum ſtipendia pecuniam ærarij exhauriat: & demonſtrabat ſuperiores omnes reges exteris quibuſuis iura ciuitatis propterea dediſſe. Quòd ſi hanc quoque legem reciperent & confirmarent, dicebat fore vt magnus manumiſſorum iuuenum numerus conſcriberetur & in tribus referretur, nec vnquam reſp. domeſticorum armorum inopia laboraret, ſed haberet tantum copiarum quantum ſatis eſſet ad bellum vel cum omnibus mortalibus gerendum, ſi eò neceſſitatis veniret. Sed præter communem omnium vtilitatem, demonſtrabat magna quoque emolumenta ad opulentiſſimos Romanorum ciues redundatura, ſi paterentur libertis aditum ad comitia patere: in comitiis enim & ſuffragiis ferendis aliiſque ciuilibus negotiis, gratiam, qua in his rebus maximè opus eſt ipſis reportaturos, & eos quos manumiſiſſent, poſteris ſuis clientes relicturos. His ab eo dictis, patricij permiſerunt vt iſte mos in rempub. reciperetur, & ad noſtra vſque tempora conſtanter ſeruatus eſt æquè ac vlla ſacroſanctarum legum.

3 ¶ SED quando ad hanc narrationis partem acceſſi, neceſſarium mihi eſſe puto dicere, quænam tunc eſſet Romanorum conſuetudo in ſeruitiorum re: nequis regem, qui primus aggreſſus eſt ſeruos ma-

debat. Accidit autẽ vt vterq; maritus ad innatos mores ferretur, ſed ab vxore in cõtrarios traduceretur. Alter enim qui improbus erat, quum cuperet ſocerum regno expellere, & omnia contra ipſum moliretur, ab vxore precibus & lacrymis à ſententia deducebatur *ac retinebatur*: alter verò, qui erat ingenio miti, quum nihil in ſocerum delinquendum, ſed expectandum cenſeret donec ipſa natura ex hac vita ipſum educeret, quúmq; non ſineret fratrem facinora ſceleſta patrare, ab vxore impia in contraria traducebatur: hæc enim ipſum monebat, & conuicia ei dicebat, & ignauiam exprobrabat. Sed quum neque quidquam proficerent preces vxoris modeſtæ, quæ optimum conſilium viro ſceleſto dabat, neq; adhortationes impuræ illius quæ ad impia facinora virũ, ſua natura minimè malum adhortabatur, ſed vterque ad ſuum ingenium ferretur, & moleſtè ferret diſſentientem coniugem, altera quidem ſuam ſortem deflebat, eámque iniquo animo ferebat: altera verò, quæ ad quoduis facinus parata erat, indignabatur, & quærebat modũ quo ſe à moleſto marito liberaret. Tandem verò mulier natura peruerſa, furiis ad deſperationem acta, & rata ſuis moribus ſororis maritum maximè conuenire, eum accerſit quaſi de re aliqua valde neceſſaria cum eo eſſet actura. Quum autem ille veniſſet, omnibus qui domi erãt, recedere iuſſis, vt ſola cum ſolo colloqueretur, [An, inquit, Tarquini, liberè & ſine periculo mihi licet dicere quæcunque ſentio de cõmuni noſtrûm vtilitate? cõtinebíſne quæ audieris? an tacere mihi eſt ſatius, neque in medium proferre conſilia arcana?] Quum autem Tarquinius iuſſiſſet eã dicere quicquid vellet, & pollicitus fuiſſet ſe, iureiurando, quodcunque illa voluiſſet, adhibito, rẽ optima fide ſilentio ſuppreſſurũ, illa ita demum, omni pudore depoſito, eum eſt alloquuta hoc modo, [QVOVSQVE, Tarquini te regno

ſpoliatum pati apud te ſtatuiſti? An ex maioribus humilibus & obſcuris es ortus, & propterea de te ipſe magnificè ſentire non vis? atqui omnibus notum eſt priſcos noſtros maiores, qui erant Græci, & ab illo felici Hercule oriundi, multas ætates, quemadmodum audio, apud Corinthios ſummum imperium habuiſſe, Tarquinio verò auo tuo, qui ex Etruria ſedes huc tranſtulit, accidiſſe vt huius vrbis regno ob virtutem ſuam potiretur, cuius non ſolùm bona, ſed etiam regnum ad te iure hereditario pertiret, quum ſis nepotum eius alter grandior natu. An fortè ob imbecillitatem & deformitatem tibi eſt corpus parum idoneum ad omnia regia munia obeunda? Atqui adſunt tibi vires ſatis firmæ, quales eſſe ſolent virorum qui natalibus ſunt clariſſimis, adeſt & forma regio genere digna. An verò neutrum quidem horum tibi deeſt, ſed iuuentus adhuc infirma, & à rectis conſiliis adhuc longè remota, impedit te quominus ad reipublicæ adminiſtrationem accedere velis, quum non longè abſis à quinquageſimo ætatis anno? At homines qui hanc ætatem ſunt ingreſſi, prudentia quammaximè ſolent valere. An eius qui rerum potitur, nobilitas, & gratia qua pollet apud optimates, qua fit vt non tam facilè iniuriæ aduerſariorum ſit obnoxius, te hæc perferre cogit? Atqui hoc vtrumque non eſt admodum firmum illi præſidium, quod ne ipſe quidem ignorat. Sed & audacia & periculorum contemptio tuis moribus ineſt, quibus maximè opus eſt ei qui eſt regnaturus. Sunt præterea tibi ſatis amplæ opes, & amici multi, & multa alia eáque magna ad rem aggrediendam adminicula. Quid igitur adhuc cunctaris, & expectas occaſionem quæ ſe tibi vltrò offerat, tibíque nihil prorſus tentanti, quò voti fias compos, regnum afferat? an fortè poſt Tullij obitum? quaſi verò fortuna humanas cunctationes expectet, aut natura noſtra, pro cuiuſque ætate,

ità etiam finem vitæ imponat, non autem finis omnium rerum humanarum incertus ſit, omnémque coniecturam effugiat. Liberè tamen dicam, licet me voces audacem, id quod mihi videtur in cauſa eſſe cur tu ab omni ambitione abhorreas, & cur gloriæ minimè ſis cupidus. Habes vxorem moribus tuis prorſus diſſimilem, quæ te ſuis illecebris & incantationibus effœminauit, & tandem per imprudentiam ex viro ad nihilum ab ea redigeris, quemadmodum mihi quoque eſt maritus timidiſſimus & qui nihil virile habet, qui me ampla fortuna dignum deprimit, & me egregia forma præditam tabefacit. Quod ſi tibi contigiſſet vt me vxorem duceres, & mihi vt te maritum haberem, certè priuati tandiu non vixiſſemus. Quin igitur fortunæ erratum nos ipſi corrigimus permutato coniugio, & tu vxorem tuam de medio tollis? Ego enim mox eodem modo maritum meum tractabo. Quum verò his extinctis coniuncti fuerimus, tunc tutò de reliquis conſultabimus, è medio ſublatis obſtaculis quæ nobis ſunt moleſta. Etenim ſi quis aliis in rebus iniuſtè ſe gerere veretur, ei ſaltem regni cauſa quiduis eſt audendum.]

HAEC dicente Tullia, Tarquinius libenter conditiones illas accepit, & ſtatim data illi fide, & nefariarũ nuptiarum primitiis acceptis, & re tranſacta abiit. Nõ multò autem poſt, morbo eodem & maior Tullij filia, & Tarquinius minor obierunt. Atque hoc loco rurſus cogor Fabij mentionem facere, & eius negligentiam in temporum ſupputatione redarguere. Quum enim ad eam ſuæ hiſtoriæ partem venit vbi deſcribit Aruntis interitum, non ſemel tantùm peccat (quòd & ante dixi,) quòd ſcribat Aruntem Tarquinij filium eſſe: ſed etiam iterum, quia ait illum defunctum à matre Tanaquile ſepultum fuiſſe, quæ vt illis temporibus adhuc fuerit ſuperſtes, nullo modo fieri poteſt. In principio enim de-

monſtratum eſt, Tanaquilem ſeptuageſimum & quintum ætatis annum habuiſſe, quando rex Tarquinius obiit: additis verò ad illos ſeptuaginta & quinque annos aliis quadraginta annis (in annalibus enim quadrageſimo anno regni Tullij Aruntem obiiſſe accepimus) Tanaquil eſſet annorum centū & quindecim. Adeò parū laboris hic ſcriptor in ſuis hiſtoriis, ad exquirendā rerum veritatem impendit. Poſtea Tarquinius, nulla ampliùs interpoſita mora, Tulliū neq; patre nuptias eius confirmante, neque matre eas approbante, ſed ipſa ſola id volente, vxorem duxit. Quum autem hæc duo ingenia nefaria & ad hominum cædes nata, iuncta fuiſſent, regno Tullium expellere, niſi ſponte imperio vellet cedere, ſuis artibus conabantur, ſodalitates contrahentes, & patricios qui alienum animum à rege habebant, & qui popularem ſtatum oderant, ſolicitantes, & de plebe egentiſſimos quoſque, qui iuſtitiam nullo modo curabant, pecuniis ementes, atque adeò nihil horum clàm facientes, Tullius hæc cernens, moleſtè quidem ferebat, & ſibi timebat, ne quid mali præuentus pateretur: ſed hoc illum potiſſimùm angebat, ſi cum filia & genero bellum gerere & pœnas tanquam ab hoſtibus repetere cogeretur. Et ſæpius præſentibus amicis, Tarquinium in colloquium vocauit: eúmque modò incuſabat, modò monebat, modò etiam hortabatur nequid amplius in ſe delinqueret: ſed quum ille mentem ad eius verba non aduerteret: ſed diceret in ſenatu cauſam ſuam acturum, & ipſi iura ſua ibi declaraturum. Tullius coacto ſenatu, [PATRES conſcripti (inquit) manifeſtò comperi Tarquinium ſodalitates contrahere contra me, & conari me regno pellere. Volo igitur præſentibus vobis omnibus ſcire ob quam iniuriam priuatim acceptam, aut qua in re à me rempublicam iniuria affectam cernens hæc mihi machinetur. Reſponde igitur Tarquini, nihil diſſimulans,

diſſimulans,quam ob rem me accuſes,quandoquidem ab iſtis te audiri voluiſti. Reſpondit ei Tarquinius, PAVCA, eáque iuſta,ò Tulli, ſum dicturus, & propterea hæc coram his declarare volui. Tarquinius auus meus Romanorum imperium adeptus eſt, & multa magnáque pericula *& labores* pro eo ſubijt. Illo mortuo ego ſum ſucceſſor, ex communibus omnium tam Græcorum quàm barbarorum legibus, & me quoque, vt & cęteros homines ad quos auita bona iure hæreditario veniunt, non ſolùm pecuniarum,ſed & regni ipſius hæredem eſſe conuenit. Tu verò bona quidem ab eo relicta mihi tradidiſti, ſed regno me priuas,idque contra fas & ius occupatum iam tot annos retines. Neque enim interreges te crearunt, neque ſenatus de te tulit ſuffragium, neque legitimis comitiis hanc poteſtatem es adeptus, quemadmodum auus meus & omnes reges qui ante ipſum regnarunt:ſed mercede conducta modiſque omnibus corrupta vagorum,inopum,damnatorum & obæratorum hominum multitudine, quæ omnem bonam exiſtimationem amiſerat, & rempublicam nihil curabat, ac ne tunc quidem profeſſus te tibi ipſi principatum quærere,ſed ſimulans te nobis pupillis & infantibus eum ſeruare, ad reipublicæ adminiſtrationem acceſſiſti, & omnibus audientibus pollicitus es, quum nos ad virilem ætatem perueniſſemus, te mihi natu grandiori regnum traditurum. Debueras igitur, ſi viri iuſti officium facere voluiſſes, quum mihi bona auita dediſti, vnà cum bonis regnum etiam reddere, ſequutus exempla honeſtorum & bonorum tutorum qui in tutelæ adminiſtratione fideliter ſe geſſerunt, & regios filios eóſque pupillos ſibi traditos acceperunt:deinde illis quum ad ætatem virilem iam perueniſſent,paterna & auita regna rectè ac iuſtè reſtituerunt. Quòd ſi nondum tibi ſatis ſapere, ſed adhuc ob ætatem tenellam ad tantę reipublicę adminiſtra-

tionem minimè idoneus videbar-ſaltem quando adeptus ſum præſtantiſſimum corporis robur & prudentiæ vires, mihi iam tricenario cum filia tua nupta, oportebat te etiam Reipublicæ gubernacula tradere. Ea enim ætate tu quoque noſtræ familiæ tutelam ſuſcepiſti, & regni curam gerere cœpiſti. Quod ſi feciſſes, primùm quidem id lucri feciſſes, quòd viri pij & iuſti laudem ferres: deinde mihi conſuleres, atque omnium bonorum particeps eſſes, & viri, & de nobis optimè meriti, & parentis, & ſeruatoris, aliaſque appellationes honoratiſſimas, quæ ab hominibus pro egregiis meritis retribui ſolent, audires, neque iam per quadraginta quatuor annos meo regno me priuares, præſertim quum neque corpore ſim mutilo, neque ingenio fatuo. Et audes me interrogare qua iniuria accepta te inimicum meum ducam, & cur te accuſem? Imò verò tu ipſe, Tulli, reſponde mihi quánam de cauſa me indignum eſſe putas, qui honorum auitorum ſim hæres, & quamnam adeò ſpecioſam cauſam, cur regno me priuares, te inueniſſe ſimulas? Vtrum quòd exiſtimares me illius germanam prolem non eſſe: ſed aliquem ſuppoſititium, & nothum? Cur igitur eius qui à genere illo erat alienus, tutelam geſſiſti, eique quum ætatem virilem iam eſſet ingreſſus, bona reſtituiſti? ſed quidnam quòd putares me pupillum eſſe, nec Rempublicam adminiſtrare poſſe, qui non longè abſum à quinquageſimo anno? Miſſam igitur facias iſtam ſimulationem impudentium interrogationum, & iam tandem improbus eſſe deſinas, & ſi quod ius habes quo te tueri poſſis, aduerſus obiecta crimina, paratus ſum rem horum iudicio permittere, quibus viris alios meliores in tota vrbe nominare non poſſes. Quòd ſi hinc te proripiens (vt ſemper facere cōſueuiſti) ad turbam, quam tibi variis modis obſtrinxiſti, confugias, hoc non patiar. Nam paratus ſum vel ad iure tecum diſceptandum, vel, ſi tibi

tibi hoc perſuadere non poſſim, ad id quod iuſtum erit faciendum. Quum autem ille dicendi finem feciſſet, Tullius orationem eius excipiens, ita eſt loquutus, QVAE VIS vel incredibilia, patres conſcripti, (vt ſatis conſtat) homini ſunt expectanda & nihil abſurdum eſt exiſtimandum; quando me quoque iſte Tarquinius regno pellere paratus eſt: quem ego infantem acceptum & inimicorum inſidiis appetitum ſeruaui, & educaui, & virilem ætatem ingreſſum, mihi generum dignatus ſum facere, &, ſi quid humanitus mihi accidiſſet, rerum mearum heredem eram relicturus: ſed quando omnia mihi præter expectationem meam acciderunt, & quaſi iniuriam feciſſem accuſor, meum infortunium aliàs deplorabo: nunc de meo iure cum illo agam. Ego, Tarquini, quum infantes relicti fuiſſetis, veſtri tutelam ſuſcepi, non ſponte, ſed ipſa rerum neceſſitate coactus, poſtquam qui regnum ſibi vendicabant, palam veſtrum auum interfecerunt: nobis verò & reliquis eius cognatis clandeſtinas inſidias ſtruere dicebantur, & omnes, qui vobis neceſſitudine ſunt coniuncti hoc fatentur, ſi illi regno potiti fuiſſent, eos ne ſtirpem quidem generis Tarquinij relicturos fuiſſe. Nullus autem erat qui vos curaret aut cuſtodiret, præter mulierem, auiam ſcilicet, quæ & ipſa ob ſenium aliis curatoribus egebat: ſed ego ſolus ſupererã qui ſolitudinis veſtræ familiæ eſſem cuſtos, quem iam alienum, & hominem vobis nulla neceſſitudine coniunctum vocas. Ego tamen huiusreipublicæ adminiſtrationi præfectus, eos qui auum veſtrum interfecerunt vltus ſum, & vos vſque ad virilem ætatem eduxi; & quia nulla virilis proles mihi erat, vos rerum mearum dominos facere decreueram. Habes, Tarquini, tutelæ à me adminiſtratæ rationes: neque me horum quidquam comminiſci poteris dicere. De regno autem

(quia mihi hoc crimen obiicis) audi quomodo eo ſim potitus, & quibus de cauſis eo neque vobis, neque alij cuipiam cedam. Quo tempore reipublicæ curam ſuſcepi, quum inſidias quaſdam mihi ſtrui præſenſiſſem, rerum adminiſtrationem populo tradere volui, & ad concionem conuocatis omnibus, imperium ipſis reſtituere paratus eram, cum hoc principatu inuidioſo, & plus moleſtiarum quàm voluptatum habente, quietem periculis carentem commutaturus. Sed Romani non ſunt paſſi me facere quæ volebam: nec alium quempiam Reipublicæ principem creare voluerunt, ſed me retinuerunt, & latis ſuffragiis regnum, rem ſuam, nō veſtri iuris ac dominij, ô Tarquinij, mihi tradiderunt, quemadmodum & auum veſtrum, qui peregrinus, & nulla neceſſitudine ſuperiori regi coniunctus erat, ad reipublicæ gubernacula prouexerunt, & tamen Ancus Marcius rex filios mares, ætate florentes, reliquerat, non nepotes & infantes, quemadmodum Tarquinius vos *reliquit*. Quòd ſi communis omnium lex eſſet, vt qui in defunctorum regnum familiam & bona ſuccedunt, cum his etiam eorum regnum accipiant, certè Tarquinius auus veſter principatum non obtinuiſſet poſt Anci obitum, ſed alter illius filius natu maior. Verùm, populus Romanus non patris ſucceſſorem, ſed eum qui regno eſſet dignus, ad rerum adminiſtrationem vocauit. Exiſtimabat enim bona quidem pertinere ad eos qui ea quæſiſſent, at regnum ad eos qui ſuo iudicio probati fuiſſent, & *putabat* æquum eſſe, vt hæc quidem, ſiquid humanitus eorum dominis accidat, proximi agnati vel heredes ex teſtamento inſtituti habeant, at regnum, quum obierunt ij qui id acceperunt, redeat ad eos qui tradiderunt: niſi fortè huiuſmodi aliquam rationem afferas qua tuum ius tuearis, ſcilicet veſtrum auum certis conditionibus regnū accepiſſe, ita vt ipſe eo nunquam poſſet priuari: & vobis ſuis nepotibus id

tibus id reliquiſſe, nec populo liberum fuiſſe id vobis ablatum mihi tradere. Siquid enim huiuſmodi potes dicere, quin profers in medium iſtas pactiones? ſed reuera non poſſes. Quòd ſi ego non legitimis arbitris id ſum adeptus, quemadmodum dicis, ab interregibus minimè creatus, neque à ſenatu mihi traditis rerum gubernaculis, neque cæteris rebus legitimè peractis, certè his tantùm iniuriam facio, at non tibi: & æquum eſt vt regno ab iſtis priuer, non abs te. Sed neque iſtos, neque alium quempiam iniuria afficio. Quòd autem & tunc hæc poteſtas mihi iuſtè data fuerit, & nunc quoque *iuſtè* eam habeam, ipſa temporis longitudo fidem facit. Quum enim regnarim iam per quadraginta annos, nullus ciuis Romanus vnquam me iniuriam facere exiſtimauit, neque ſenatus, neque populus me regno pellere eſt aggreſſus. Sed vt hæc omittam, & ad tua verba reſpondeam, ſi te aui depoſito fraudaui, & contra omnia humana iura regnũ tuum occupaui, oportebat te adire eos qui mihi eam poteſtatem tradiderant, atque ita indignari, & me accuſare, quòd ea quæ minimè ad me pertinent retinerem, & eos qui mihi dederant ea, quòd res alienas mihi eſſent largiti, *obiurgare*: facilè enim illis rem perſuaſiſſes, ſi quid iuris pro te afferre potuiſſes. Quòd ſi huic rationi non fidebas, & rempublicam iniuſtè à me regi, & te magis idoneum eſſe, qui reipublicæ curam gereres, exiſtimabas, debueras hæc facere: inquirere diligenter in mea delicta, & præclara tua facinora recenſere, ac ita demum me in ius vocare, vt tecum iure diſceptarem. At neutrum horum feciſti: ſed tanto poſt tempore, quaſi ex diuturna crapula experrectus, me accuſaturus huc veniſti: & ne nunc quidem vbi oportuit: neque enim hîc te iſta dicere decet. Sed, patres conſcripti, ne quæſo mihi hæc dicenti ſuccenſeatis: neque enim hæc ea mente dico vt cognitionem noſtræ cauſæ vobis eripiam: ſed vt huius calum-

nias vobis oſtẽdam, ac eas refellã. Debueras enim me præmonere vt populũ ad concionẽ conuocarem, atque ibi me accuſare. Verùm, quando tu hoc refugiſti, ego tua cauſa hoc faciam, & conuocato populo, eum iudicem faciam criminum quæ tu mihi obiicis, & denuo illi permittam vt hac de re cognoſcat, vter noſtrum regno ſit dignior: & quod hi omnes me facere decreuerint, faciam. Atque his ſatis reſponſum. Quoties enim res alicui eſt cum iniquis aduerſariis, ſiue multas, ſiue paucas rationes ad ſui iuris defenſionem offerat, idem eſt. Eo enim ſunt ingenio vt eos qui ſuadent ipſis vt viri ſint frugi, ferre nequeant. Demiror autem, patres conſcripti, ſi qui veſtrûm ſunt qui velint me regno pellere, & cum iſto aduerſus me conſpirarint. Lubenter enim ex illis quærerem ob quam iniuriam acceptam mihi bellum faciant, & quod meum facinus moleſtè ferentes, mihi ſint infenſi. Vtrùm, quòd multos ſciant me regnante, cauſa indicta, perditos, aut aliquo alio iniquo iudicio miſerè condemnatos? an verò nullum quidem huiuſmodi tyrannicum ſcelus à me patratum dicere poſſunt: ſed illuſam matronarum pudicitiam, aut contumelioſè conſtupratas virgines, aut aliquod aliud flagitium intemperanter in hominem liberum à me admiſſum ſciunt? Aequum enim eſt, ſi quid tale patrarim, vt regno vnà cum ipſa vita priuer. Sed fortaſſe (vt ita dicam) nimium ſum ſuperbus, & ob grauitatem omnibus odioſus & ob inſignem arrogantiam, qua vtor in regno, nemo me ferre poteſt? at quis ſuperiorum regum adeò moderatè in ea poteſtate perpetuò ſe geſſit, & adeò humanus erga omnes ciues fuit, eos, ceu pater mitis filios ſuos, tractans? Quando quidem ego poteſtatem quam mihi dediſtis, & quam à maioribus veſtris per ſucceſſionem acceperam ſeruatis, integram mihi retinere nolui, ſed legibus latis de rebus præcipuis, *& maximi momenti*, quas vos omnes ra-

tas

ras feciſtis,permiſi vobis vt ex illarum præſcripto alij cum aliis in iudiciis diſceptaretis, & ego ipſe primus,tanquam priuatus,me iuri & legibus, quas in alios ſtatui,obnoxium reddidi,iíſque obtemperaui:neque omnium criminum iudicium vſurpaui:ſed, quod nullus ſuperiorum regum fecerat, vobis priuatorum criminum cognitionem permiſi,ſed, vt apparet,nulla eſt iniuria ob quam mihi quidam ſunt infenſi: at beneficia in plebem collata vos immeritò angunt, de quibus ſæpe me apud vos purgaui. Sed in præſentia his verbis non eſt opus. Si Tarquinius iſte, acceptis reipublicæ gubernaculis, melius eam adminiſtraturus vobis videtur,certè non inuideo ciuitati meliorem principem.Sed reſtituto regno ipſi populo, quid mihi dedit,& factus priuatus,dabo operam vt omnibus demonſtrem me & aliis imperare bene ſcire, & aliorum imperium moderatè ferre poſſe.] Quum in hunc modum diſſeruiſſet, & effeciſſet vt qui aduerſus ipſum conſpirarant magno rubore ſuffunderentur, concilium dimiſit, & poſtea præcones accerſitos iuſſit per omnia vrbis compita populum ad concionem conuocare. Quum autem ad concionem tota vrbana multitudo concurriſſet, ipſe progreſſus in tribunal,orationem prolixam &plenam affectuum ad populum habuit: enumerans res quas in bello, & viuente Tarquinio & poſt eius obitũ geſſerat, & recenſens ſingulatim ſua acta, vnde multa & magna commoda ad rempublicam redundaſſe videbantur. Quum autem ferè ad ſingula eius verba populus ei cum laudibus applauderet,& omnes ſummopere cuperent ſcire qua de cauſa hæc diceret, tandem ita eſt loquutus. [Tarquinius me accuſat, quòd regnum ad ſe pertinens iniuſtè occupatum retineam, Dicit enim auum morientem ſibi cum bonis regnum etiam reliquiſſe, nec populo ius eſſe res alienas aliis donare.]Hæc autem re audita omnibus vociferanti-

bus & indignatibus, ſilẽtio illis imperato, rogauit eos ne hæc verba moleſtè ferrent, néve propterea indignarẽtur: ſed ſi quod ius ſui tutandi cauſa Tarquinius poſſet afferre, eum vocarent, & re bene perſpecta & cognita, ſi illum iniuria affectum, aut etiam regno digniorem iudicarent, illi reipublicæ patrocinium ac principatum committerẽt: ſe enim imperium depoſiturum, & ipſis dominis, à quibus id accepiſſet reſtituturum dixit. Hac oratione ab illo habita, quum iam de tribunali vellet deſcendere, omnes clamorem ſuſtulerunt, & magno cum gemitu orare eũ cœperunt ne cui alteri regno cederet. Nonnulli etiam ex ipſis Tarquinium feriendum vociferabantur. Ille igitur veritus ne mox rex ad manus veniret, & turba in ſe impetum faceret, vnà cum ſuis ſociis ocyus fugit. Tullium verò vniuerſa plebs cum lętitia & plauſu, & fauſtis acclamationibus domum vſque proſequuta eſt.

5 ¶ TARQVINIVS autem, quum ne iſte quidem conatus ipſi feliciter ſucceſſiſſet, grauiter ferens nullum auxilium ſibi fuiſſe latum à ſenatu, quo potiſſimùm fretus erat, domi cum ſolis amicis colloquens aliquandiu ſe continuit: deinde, quum vxor illi ſuam ſententiam aperuiſſet, & dixiſſet non eſſe ampliùs molliter ac languidè agendum: ſed omiſſis verbis ad facta veniendum: ac primùm quidem, amicorum opera cum Tullio redeundum in gratiam, vt ille tanquam amico fidens minus ſibi ab ipſo caueret. Et quum ipſe eius conſiliũ optimum iudicaſſet, ſimulabat ſe factorum pœnitentia duci, & multis precibus per amicos petebat à Tullio vt ſibi peccati veniam daret. Quum autem facillimè rem perſuaſiſſet viro illi qui natura ſua ad reconciliationem facilis erat, & qui nulla ratione adduci poterat vt bellum nefarium cum filia ac genero gereret: nactus occaſionem opportunam, quum plebs paſſim per agros in fru-

in fruges colligendas eſſet intenta, in publicum prodiit cum ſuis ſociis qui gladios ſub veſtibus geſtabant, & quibuſdam famulis faſces dedit, & ipſe regiam veſtem induit, & ſecum reliqua regni inſignia attulit: & profectus in forum, ante curiam conſtitit, & patres in ſenatum per præcones vocari iuſſit. Multi autem de patriciis, qui illius facinoris erant conſcij, quique ad id eum incitabant, ex compoſito parati in foro aderant. Illi igitur conuenerunt. Quidam verò interea nuntiat Tullio qui domi erat, Tarquinium cum veſte regia in publicum prodiiſſe, & ſenatū coegiſſe. Ille admiratus eius audaciam, citiùs quàm prudentiùs domo eſt egreſſus, ſine magno ſatellitio. Quum autem in ſenatum veniſſet, & conſpexiſſet Tarquinium in regia ſella ſedentem, & reliqua ornamenta ac inſignia regia geſtantem, [Quis inquit, ô omnium hominum ſceleſtiſſime, tibi hunc ornatum ſumere permiſit? & ille eius orationem excipiens, reſpondit: Audacia & impudentia tua, Tulli, qui ne liber quidem, ſed ſeruus, ex ſerua natus, quam meus auus ex captiuis comparatam poſſedit, te ipſum regem Romanorum creare es auſus.] Tullius, his auditis, & exacerbatus ea oratione plus æquo, impetum in eum fecit, vt ipſum de ſella deturbaret. Tarquinius ob hanc occaſionem lætus ex ſella deſiluit, & ſenem correptum, qui vociferabatur, & famulorum opem implorabat, abſportauit. Egreſſus autem è curia eum ſuſtulit ſublimem, ipſe corpore florenti & viribus validis præditus, eúmque de curiæ gradibus in comitium ferentibus deiecit. Quum autē ſenex vix ex eo caſu ſurrexiſſet, & vidiſſet Tarquinium vndique ſtipatum auxiliis, & circa ſe magnam amicorum ſolitudinem, paucis eum ſuſtentantibus & domum deducentibus, ſanguine multo cruentatus, & toto corpore malè ſe ob caſum illum habens, gemens abiit. Poſtea atrocia auditu impiæ filiæ facinora tradun-

tur. Quum enim audiſſet patrem ingreſſum in curiam, & valde cuperet ſcire quem exitum res habitura eſſet, carpento vecta in forum venit. Quum autem cognouiſſet quid actum fuiſſet, & Tarquinium in curiæ gradibus ſtantem conſpexiſſet, prima eum alta voce regem ſalutauit, & deos eſt precata vt eius regnum felix faſtúmque reipublicæ Romanæ eſſe vellent. Quum autem reliqui quoque, quorum opera & auxilio in regno ſibi parando vſus fuerat, eum regem ſalutaſſent, ipſa eum ſeorſum ductũ, ita eſt alloquuta, [Primus conatus, Tarquini, vt debuit, nobis ſucceſſit: ſed viuente Tullio regnum firmum habere non poteris. Ille enim denuò populum ſuis concionibus in te concitabit, ſi vel minimum huius diei tempus ſuperfuerit. Scis autem quanta ſit populi erga eum beneuolentia. Quare, antequam domum ſe recipiat, miſſis qui illum interficiant, eum de medio tolle.] Quum hæc dixiſſet & carpentum denuò conſcendiſſet, abiit. Tarquinius verò ratus ſe hac quoque in re ab vxore ſceleſtiſſima rectè moneri, in eum mittit quoſdam famulos cum enſibus, qui magna celeritate confecto vix ſpatio, quod intererat, Tullium non procul à domo nacti trucidarunt. Proiecto autem recèns cæſi cadauere, eóque adhuc palpitante, filia aduenit. Quum autem peranguſtus eſſet vicus ille, quà carpentum erat tranſiturum, mulæ cadauere conſpecto territæ ſunt, & ipſe auriga qui eas agebat, adeò miſerabili ſpectaculo conſpecto commotus ſubſtitit, & oculos ad dominam reflexit: Quærente autem illa qua de cauſa vehiculum non ageret, [Non vides (inquit) Tullia, cadauer patris tui iacens, nec alium niſi per ipſum cadauer patere tranſitum?] Illa verò hac oratione exacerbata, & correpto pedum ſcabello petijt aurigam, inclàmans, Non ages ſceleſte *iumenta* vel per ipſum cadauer? Et ille, grauius ob illum cæſum quàm ob plagam acceptam gemens, vi per

cadauer mulos egit. Iſte vicus, quum antè Cyprius vocaretur, ab illo atroci & deteſtando caſu à Romanis patrio ſermone, ſceleratus eſt vocatus. Atque hunc vitæ exitum eſt ſortitus Tullius, regno per quadraginta *& quatuor* annos potitus. Romani aiunt hunc virum primùm, & patrios mores & inſtituta mutaſſe, quòd regnum non à ſenatu populóque accepiſſet, quemadmodum omnes ſuperiores reges: ſed à populo, cuius egentiſſimos quoſque largitionibus & corruptelis & multis aliis illecebris ſibi conciliarat, & ſanè ita ſe res habet. Antè enim, quum rex obiiſſet, populus ſenatui poteſtatem faciebat conſtituendi formam reipublicæ. quam voluiſſet: ſenatus verò creabat interreges, illi verò præſtantiſſimum omnium, ſiue ex indigenis, ſiue ex ciuibus, ſiue ex ipſis exteris regem creabant. Si igitur ſenatus probaſſet eum qui ab illis electus fuiſſet, & populus eum ſuis ſuffragiis confirmaſſet, & auſpicia idem ratum feciſſent, iſte tum demum imperium ſuſcipiebat. Quòd ſi quid horum deſideratum fuiſſet, *ſenatus* alterum nominabat & tertium, niſi ſecundo contigiſſet, vt citra omnem controuerſiam, & hominum & deorum conſenſu approbaretur. Tullius verò quum primùm regij tutoris perſonam induiſſet, vt antè dixi, & deinde quibuſdam officioſis beneficiis plebem ſibi deuinxiſſet, ob illa ſola rex eſt creatus. Quum autem clementer & moderatè ſe geſſiſſet, crimina quæ ipſi obijciebantur, quòd non omnia ex legibus feciſſet, poſterioribus actis diluit, & multos in eam opinionem abduxit vt crederent, niſi cæde præuentus fuiſſet, eum reipublicæ formam in popularem dominatum mutaturum fuiſſe. Et hac potiſſimùm de cauſa ferunt quoſdam patricios *cum Tarquinio* inſidias ipſi ſtruxiſſe. Quum enim eius potentiam alia ratione euertere non poſſent, Tarquinium ad eas res gerendas

ſociũ aſſumpſerunt, eúmque in regno parando iuuerunt, tum quia plebem premere, cuius vires ſub rege Tullio non mediocriter creuerant, tum etiam quia priſtinam dignitatem recuperare volebant. Exorto autem ingenti tumultu, & vlulatu per totam vrbem ob Tullij mortem, veritus Tarquinius ne ſi per forum funus duceretur (vt fert Romanorum conſuetudo) cum regia pompa, & cæteris ſolennibus cæremoniis, quæ in funere obſeruari ſolent, plebs impetum in ſe faceret, regni potentia nondum ſatis confirmata, nullos ſepulturæ conſuetos ritus adhiberi paſſus eſt. Sed Tullij vxor, Tarquinij Priſci regis Romani filia, proſequentibus paucis quibuſdam amicis, noctu, ex vrbe, ipſum vt hominis priuati & plebei funus extulit, valde & ſuum & ipſius infortunium deplorans, & plurimas diras imprecationes genero & filiæ imprecata, cadauer terra texit. A ſepulcro autem domum reuerſa, & vnum tantum diem poſt mariti funus ſuperſtes, in ſequenti nocte obiit. Quo autem mortis genere obiiſſet, à pleriſque ignorabatur, alij enim dicebant illam præ dolore & vitæ tædio manus violentas ſibi attuliſſe: alij verò à genero & filia ſublatam, quòd immoderatius mariti ſui caſum ferret, & nimium beneuolo animo in eum eſſet. His igitur de cauſis factum eſt vt Tullij corpus regio funere & inſigni monumento fraudaretur. Sed tamen ille rebus geſtis ſempiternam memoriam eſt conſequutus. Quinetiam prodigium quoddam declarauit illum ſuperis eſſe charum: vnde etiam accidit vt illam fabuloſam & incredibilem de eius natalibus opinionem, quemadmodum antè dixi, multi veram eſſe crederent. Nam in Fortunæ templo, quod ipſe condidit lignea eius ſtatua inaurata, orto incendio, cæteris omnibus igne abſumptis, ſola manſit integra, ab igne nullo modo viciata: & hodie quoque templũ, & omnia quæ in eo

poſt

poſt incendium ad priſtinam formam & ornatum inſtaurata ſunt, noui artificij eſſe apparet. Illa verò ſtatua eſt talis qualis & antè, & formam operis antiqui retinet. Adhuc enim à Romanis colitur. Atque de Tullio hæc accepimus.

6 ¶ Poſt hunc L. Tarquinius Romanorum imperium non ex legibus, ſed armis occupauit, anno quarto ſexageſimæ primæ olympiadis, qua vicit in ſtadio Agatharcus, archonte Athenis Hercule. Iſte contempta plebe, contemptis patriciis, quorum opera ad regnum prouectus fuerat, mores, leges, & omnem patriam diſciplinam, qua ſuperiores reges vrbem ornarant, confundens & corrumpens, regnum in manifeſtam tyrannidem vertit. Ac primùm quidem ſtipauit ſe ſatellitio hominum audaciſsimorum, enſes & lanceas geſtantium, tum indigenarum tum alienigenarum, qui noctu circa regiam excubantes, & interdiu eum in publicum prodeuntem, quocũque proficiſcebantur, comitantes ab inſidiis valde tutabantur. Deinde, neque ſæpe, neque certis temporibus, ſed rarò & ex improuiſo domo exibat. Et domi plerunque de republica conſultabat, cum iis qui ſibi maxima neceſſitudine erant coniuncti: at in foro rarò. Neminem verò *eius ſatellites* ad eum accedere patiebantur, niſi quem ipſe vocaſſet, neque eos qui ad ipſum accedebant benignè & comiter excipiebat, ſed tyrannico more ſe illis grauem & iracundum præbebat, & vultum potiùs ad terrorem quàm ad hilaritatem componebat, & litium controuerſias non ex iure & legibus, ſed ex ſuis moribus, *& pro arbitrio* dirimebat. Propterea etiam Romani, illi ſuperbi cognomen indiderunt: hoc autem noſtro ſermone ὑπερήφανον ſignificat. Eius verò auum Priſcum vocarunt, quem nos diceremus πρεσβύτερον: nam vtrunque nomen cum iuniore commune habebat. Vbi verò

exiſtimauit iam ſe regnum ſatis firmum habere, nequiſſimo quoque ſodalium ſubornato, illorum opera multos viros illuſtres criminibus inuoluit, & in capitis iudicium arceſsiuit. Primùm quidem eos qui alieno animo à ſe erant, quíque Tullium regno expulſum ægrè ferebant: deinde alios, quibus arbitrabatur hanc rerum mutationem moleſtam eſſe, & eos qui diuitiis affluebant. Qui verò illos deferebant, ac in ius vocabant, alios poſt alios falſorum criminum inſimulantes, præcipuè verò inſidiarum in caput regium ſtructarum, apud ipſum iudicem eos accuſabant. Ille verò alios morte, alios exilio damnabat: & occiſorum atque expulſorum bona occupans, delatoribus exiguam quandam portionem dabat: maiorem verò ſibi ipſe retinebat. Quapropter multi viri potentes, antequàm iniquis iudiciis oppreſsi rei peragerentur, cognita inſidiarum cauſa, ſponte vrbem tyranno relinquebant, quorum longè maior quàm reliquorum fuit numerus: nonnulli etiam clàm ab eo ſublati fuerunt, in ſuis ipſorum ædibus correpti, & ex agris abrepti, viri non contemnendi, quorum ne cadauera quidem viſa ſunt. Itaque quum ſenatus præſtantiſsimam partem morte & exilio perpetuo ſuſtuliſſet, nouum ſenatum ipſe conſtituit, amicis ſuis in deficientium honores ſubſtitutis. ſed ne his quidem quidquam aut facere, aut dicere iniuſſu ſuo permittebat, Quare, quotquot ſenatores ſupererant de numero eorum qui à Tullio rege in ſenatum lecti fuerant, quum ad id vſque tempus cum plebe ſimultates exercuiſſent, & reipublicæ formam ſuo commodo mutatam arbitrarentur: (talibus enim pollicitationibus Tarquinius eos deceperat, ipſiſque impoſuerat) tunc animaduertentes ſe penitus à reipublicæ adminiſtratione remotos, quinetiam ſibi omnem libertatem æquè ac plebeis ereptam.

luge-

lugebant illi quidem, & grauiora in poſterum *ſe paſſuros* ſuſpicabantur. Veruntamen in præſenti rerum fortuna acquieſcere cogebantur, quòd vires non haberent quibus impedirent Tarquinium ne hæc faceret. Quum autem hæc viderent plebei, eos iuſta pati exiſtimabant: & ſtultè alieno infortunio exultabant, quaſi illis ſolis tyrannis grauis eſſet futura, ſibi verò nullum periculum inde impenderet: at non multo poſt illis quoque longè plura infortunia acciderunt. Leges enim à Tullio latas, ex quibus æquo inter ſe ciues diſceptabant, nec à patriciis, vt antè in contractibus plebei detrimento afficiebantur, omnes ſuſtulit. Et ne tabulas quidem in quibus erant ſcriptæ reliquit: ſed has quoque ex foro tolli iuſſit, eáſque aboleuit. Deinde tributa quæ ex cenſu ferebantur, ſuſtulit: & priſtinum morem in rempublicam reuocauit: & quoties pecunia illi opus fuiſſet, tantum pauperrimus quiſque, quantum diues conferebat. Hoc inſtitutum magnam plebeiæ multitudinis partem abſumpſit: quòd ſtatim in prima pecuniæ collatione coacta fuiſſet viritim decem drachmas conferre. Præterea ſuſtulit cœtus omnes paganorum, & curialium, & vicinorum, qui antè fieri ſolebant, vel in vrbe, vel in agris, ſacrorum & ſacrificiorum cauſa: & ne omnes ſimul hæc peragerent edicto vetuit: ne in vnum locum coeuntes multi, inter ſe occulta conſilia inirent de euertenda tyrannide. Paſſim autem ſpeculatores diſperſos & plebi incognitos habebat, qui ſcrutabantur & ea quæ dicebantur, & ea quæ fiebant, & ſe aliorum colloquiis immiſcentes, & interdum ipſimet tyranno maledicentes, ſingulorum ciuium animos pertentabant: deinde quos cognouiſſent rerum præſentium ſtatum ægrè ferre, eos ad tyrannum deferebant. Qui autem fuiſſent conuicti, pœnas acerbas, & ineuitabiles luebant. Nec ſatis illi fuit his ſolis malis plebem

contra ius & fas vexare: ſed ſelectis etiam ex tota multitudine iis qui ipſi fidi & ad bellicos vſus idonei erant, reliquos opera vrbana facere cogebat: exiſtimans maximum eſſe periculum monarchis, quoties improbiſſimi & pauperrimi quique ciues otiarentur. Simul etiam ſummopere cupiens ſui regni tempore opera ſemiperfecta ab auo relicta abſoluere, & cloacas, quas ille cœperat fodere, vſque ad fluuium perducere: circum verò maximum, qui nihil præter gradus habebat, circundare porticibus tectis. Atque hæc omnia labore pauperum peragebantur, qui modicum frumentum ab eo accipiebant. Et alij quidem materiam cædebant, alij verò ipſa onera humeris ferebant, alij foſſas ſubterraneas & cauernas fodiebant, & fornices in illis fabricabant, & porticus erigebant, & opificibus qui hæc faciebant ſeruiebant: & fabri ferrarij & lignarij, & lapicidæ, à ſuis priuatis operibus abſtracti in publico opere occupati detinebantur. In his igitur operibus quum populus attereretur, nullam habebat quietem. Quare patricij & horum & aliorum mala cernentes, aliquantulum gaudebant, & ſuorum malorum obliuiſcebantur: veruntamen neutri eorum hæc impedire audebant. Cæterùm, Tarquinius ſecum ipſe cogitans, eos qui principatum non legitimè, ſed armis quæſitum haberent, non ſolùm indigenarum, ſed etiam externorum cuſtodia & præſidio indigere, virum totius Latini nominis illuſtriſsimum & omnium potentiſsimum, ſibi amicitia, non ſine magno ſtudio, iunxit: filia ſua illi in matrimonium data. Is vocabatur Octauius Mamilius, oriundus autem erat à Telegono, Vlyſsis & Circes filio: & Tuſculum vrbem incolebat. Exiſtimabatur autem rei militaris non mediocriter peritus, & in bello ſatis idoneus imperator. Inita cum hoc viro amicitia, & per eum adiunctis ſibi præſtantiſsimis quibuſque, qui in ſingulis ciuitatibus

res publicas tractabant, tum demum *eorum ſocietate fretus* cœpit bella externa tentare, & copias in Sabinos ducere, qui ipſius imperatis parere nolebant, quique exiſtimabant ſe fœderis conditionibus ſolutos eſſe, ex quo obierat Tullius, cum quo fœdus fecerant. His rebus cognitis, indixit per nuntios vt ad concilium Ferentinum venirent illi qui ſoliti erant pro Latinorum republica eò conuenire, & in publico conſeſſu negotia eius tractare: certámque diem ſtatuit, quaſi de rebus publicis & magni momenti cum illis conſultaturus eſſet. Illi igitur venerunt. At Tarquinius, qui eos conuocarat, ſeriùs eò venit. Quum autem iam diutiùs à toto conuentu expectatus fuiſſet, & pleriſque id factum contumelioſum videretur, vir quidam qui habitabat in vrbe Curiolis, potens & opibus & amicis, & in re bellica ſtrenuus, nec ciuilis facundiæ expers, nomine Turnus Herdonius, qui à Mamilio, ob eius in republica ambitionem, diſsidebat, & ob Mamilium Tarquinio infenſus erat, quòd illum generum quàm ſe habere maluiſſet, prolixa oratione inuectus eſt in Tarquinium, cùm alia eius viri facta recenſens, quibus multum arrogantiæ & ſuperbiæ grauis ineſſe videbatur, tum etiam quòd ipſe, qui concilium indixerat, non adeſſet, quum tamen cæteri omnes præſentes adeſſent. Sed excuſante illum Mamilio, & Tarquinij moras in neceſſarias aliquas & vrgentes cauſas conferente: &, vt concilium in craſtinum diem differretur, rogante: præſides Latinorum eius oratione adducti, concilium *in ſequentem diem* diſtulerunt. Sequenti verò die venit Tarquinius, & conuocato concilio, præfatus pauca quædam vt ſe purgaret quòd ſeriùs veniſſet, de principatu verba facere denuò cœpit, quem ad ſe iure pertinere dicebat, quòd Tarquinius auus ſuus ipſum armis quæſitum obtinuiſſet: & condi-

tiones fœderum quæ populi cum illo fecerăt, protulit. Quum autem prolixa oratione de ſuo iure & fœderis conditionibus diſſeruiſſet, & magnis beneficiis à ſe populos Latinos affectum iri promiſiſſet, ſi in amicitia permanſiſſent, tandem perſuaſit illis vt cõtra Sabinorum gentem ſecum expeditionem ſuſciperét. Quum autem dicendi finem feciſſet, Turnus progreſſus eſt, & eius moram criminatus, non patiebatur Latinorum conceſſum imperio illi cedere: quòd neque iure ad eum pertineret, neque, ſi illi datum fuiſſet, è repub. Latinorum futurum eſſet: & multis in vtramque partem diſſeruit. Et fœdera quæ cum eius auo facta fuerant, tradito illi imperio, poſt eius mortem ſoluta dicebat, quòd non aſcriptum eſſet in fœderum conditionibus, vt idem donum Tarquinij poſteris daretur: demonſtrabat etiam, ipſum qui volebat in aui dona ſuccedere, omnium mortalium iniquiſsimum & ſceleratiſsimum eſſe: & recenſebat res quas fecerat, vt imperium Romanorum occuparet, & poſt multa, eáque grauia crimina in eum congeſta, tandem docuit eum ne regnum quidem Romanorum ex legibus accepiſſe à volentibus, quemadmodum ſuperiores reges, ſed armis & per vim occupatum tenere, idque in tyrannicam vnius dominatio-

nem

nem vertiſſe, & ciuium alios interficere, alios patria pulſos in exilium abigere, alios fortunis ſpoliare, omnibus verò æquè libertatem eripere vt ne liberè quidem loqui auderent: hominiſque valde ſtulti & mente capti eſſe dicebat: ſiquis à ſæuo ac impio ingenio aliquid boni aut humani ſperaret, & exiſtimaret fore vt is qui hominibus cognatione & neceſſitudine ſibi coniunctiſſimis non peperciſſet, parceret alienis. Quare ſuadebat ipſis, vt quando nondum ſeruitutis frænum recepiſſent, totis viribus ei reſiſterent, ne id reciperent: ex aliorum calamitatibus, quid ſibi ipſis euenturum eſſet, coniicientes. Quum igitur Turnus ita in Tarquinium inuectus fuiſſet, Tarquinius poſtulato ſequenti die ad ſe purgandum, & re impetrata, concilio iam dimiſſo, aduocatis ſuis maximè neceſſariis, cum illis conſultabat quidnam faciendum eſſet. Alij igitur eorum ſuppeditabant illi ea quæ ſui purgandi cauſa eſſet dicturus, & de modo quo multitudinis beneuolentia eſſet concilianda inter ſe ratiocinabantur. At ipſe Tarquinius his rebus non opus eſſe dixit, ſuámque ſententiam aperuit: non eſſe ad crimina reſpondendum, neque ea eſſe diluenda, ſed ipſum accuſatorem de medio tollendum. Eius autem ſententia ab omnibus collaudata, ex compoſito rem eſt aggreſſus, quæ nunquam in mentem aliis venire, neque vlla humana prouidentia præcaueri potuiſſet. Quum enim inueniſſet, & pecunia corrupiſſet ſeruos nequiſſimos, qui Turni iumenta agebant, & ſarcinas eius ferebant, illis perſuaſit vt ſub noctem multos gladios acciperent, & in ſui domini diuerſo-

rium inferrent,& ibi deponerent, ac inter eius ſarcinas reconderent. Sequenti die coacto concilio progreſſus in medium, longa oratione, qua ſe de criminibus obiectis purgaret, opus non eſſe dixit, nec ſe ipſum accuſatorem iudicem omnium criminum refugere *declarauit*. Iſte enim Turnus, inquit, Aſſeſſores, his omnibus criminibus quæ mihi nunc obiicit, ſuo ipſe iudicio me abſoluit, quando filiam meam vxorem ducere volebat: ſed quando, vt par eſt, ego illum indignum hoc coniugio iudicaui. Quis enim mente præditus Mamilium nobiliſſimum & præſtantiſſimum Latinorum repuliſſet, & hunc generum ſibi facere maluiſſet, qui ne abauum quidem nominare poteſt? Hoc ille indignè ferens iam me accuſat. Sed debuerat, ſi ſciebat me talem eſſe qualem me eſſe iam criminatur, non ita tunc meam affinitatem expetere. Quòd ſi me virum probum tunc putabat, quum filiam meam à me petebat, me iam vt improbum accuſare non debebat. Atque hæc quidem pro me ſint dicta. Vobis verò, Aſſeſſores, in maximo periculo verſantibus, non eſt iam conſultandum vtrum ego probus an improbus ſim, (hac enim de re & poſtea vobis licebit conſultare) ſed veſtræ ipſorum incolumitati & patriæ libertati conſulendum. Inſidiæ enim ab iſto egregio concionatore principibus & rectoribus ciuitatum ſtruuntur, & iam paratus eſt nobiliſſimo quoque de vobis cæſo, Latinorum imperium inuadere: atque hac de cauſa venit. Hæc autem ego non coniecturis nixus, ſed certò ſciens dico, indiciis ſuperiore nocte ad me delatis à quodam coniurationis ſocio. vobiſque argumentum afferam, quo orationis meæ fidem faciam, rem minimè dubiam: ſi enim eius diuerſorium adire volueritis, arma in eo occulta vobis oſtendam. Quum autem hæc dixiſſet, clamorem omnes ſuſtulerunt, & ſibi ipſis timentes, vt rem indicaret, neque ſibi imponeret, poſtularunt.

Turnus

Digitized by Google

Turnus verò qui inſidias non præſenſerat, dixit ſe lubenter illam inquiſitionem admittere, & primores conſeſſus ad arma in ſuo hoſpitio ſcrutanda vocauit, & è duobus alterum fieri oportere dixit, vel ſe mori, ſi compertum fuiſſet alia arma præter ea quæ in itinere ſecum attulerat à ſe parata fuiſſe, vel falſorum criminum delatorem pœnas dare. Hoc omnibus placuit: & qui ad eius diuerſorium ierunt: inter eius ſarcinas gladios à ſeruis abditos deprehenderunt. Poſtea, Turnum ſe purgare volentem non paſſi amplius quidquam dicere, in barathrum quoddã præcipitem egerunt, & ex tempore eum viuum in terra defoſſum necarunt. Tarquinium verò ab omnibus in concilio collaudatum, vt optimè de omnibus ciuitatibus meritum, quòd optimates ſeruaſſet, gentis totius principem crearunt, iiſdem conditionibus, quibus Tarquinium auum eius, & quibus poſtea Tullium crearant, inciſóque in columnis fœdere, & addito iureiurando de ſeruandis fœderis conditionibus, ita demum concilium dimiſerunt. Tarquinius verò Latinorum imperio potitus, ad Hernicorum & Volſcorum ciuitates legatos miſit, illas quoque ad amicitiam & ſocietatem inuitans. Ex Volſcis verò duæ tantùm ciuitates, Ecetrani & Antiates cõditiones illas ad quas inuitabantur receperunt: at omnes Hernici ſocietatem facere decreuerunt. Tarquinius verò prouidè operam dans vt fœdus cum illis ciuitatibus ictum ſempiternum eſſet, ſtatuit deſignare templum commune Romanis, Latinis, Hernicis & Volſcis, qui in ſocietatem recepti fuerant, vt coeuntes quotannis in deſignatum locum, nundinarentur & vnà epularentur, & communibus ſacris fruerentur. Quum autem omnes rem eam alacri & lubenti animo accepiſſent, locum deſignauit vbi concilium eſſent habituri, ferè in meditullio harum gentium, montem excelſum, qui Albanæ vrbi imminet, vbi

quotannnis mercatum exerceri, & omnes ab omni mutua vi manus abſtinere lege lata iuſſit, & ſacra communiter Ioui Latiali fieri,& conuiuia celebrari, ſtatuítque quantum vnamquamque ciuitatẽ in ſacra conferre,& quam portionem vnamquamq ue accipere oporteret. Populi autem illarum feriarum & ſacrificij participes fuêre quinquaginta,trib⁹ minus. Hæc ſacrificia & has ferias Romani ad noſtra vſque tempora celebrant,Latinas ferias eas vocantes,& ad eas populi ſacrorum participes ferunt alij agnos,alij caſeos,alij lactis certam menſuram,alij aliquod eiuſmodi cibi genus. Quum autem vnus taurus communiter ab omnibus immolaretur, vnaquæque ciuitas certam portionem accipiebat. Pro omnibus autem ſacra ab illis fiunt,& Romani ſacris præſunt.

7 ¶ QVVM autem his quoque ſocietatibus imperium firmaſſet,in Sabinos exercitum ducere decreuit.Quare,habito delectu Romanorum ciuium,quos omnium minimè ſuſpectos habebat & quos exiſtimabat,ſi arma ipſis commiſſa fuiſſent,ſe in libertatem minimè vindicaturos::& ſociorum auxiliis adiunctis, quæ longè maiora erant quàm vrbanæ copiæ, & vaſtatis hoſtium agris,& profligatis iis qui ſecum cõfligere auſi fuerant,exercitum duxit in Pomerinos, qui vrbem Sueſſam incolebant omniúmq; vicinorum populorũ florentiſſimi, & ob nimiã felicitatem omnibus moleſti & graues exiſtimabantur. Belli cauſa fuit,quòd quũ de eorum rapinis & latrociniis quibuſdã quereretur legatis res repetentibus & pœnas repoſcentibus,ſuperbè reſponderant,&iam in armis erant bellũ expectantes, hoſtémq; excipere parati. Prælio autẽ in agri finibus cũ illis commiſſo,& multis cæſis & reliquis fugatis &intra muros compulſis, quũ ex vrbe amplius nõ prodirent, caſtris ad eã poſitis foſſa vallóq; eam circũdedit,& crebris aſſultib. mœnia tẽtauit.Oppidani verò tũc quidẽ oppugnationem

tionem ſuſtinuerunt,& diu grauiſſimis malis reſtiterunt:ſed quum eos defeciſſent commeatus,& corporis vires eos deſtituiſſent, nec vlla auxilia ad ipſos venirent,nec vllam quietem haberent,ſed iidem & interdiu & noctu malis premerentur, per vim ſunt expugnati. Vrbe autem potitus, armatos interfecit, coniuges & liberos eorum,& eos qui hoſtib. ſe dedere voluerunt, & ſeruorum maximam multitudinem & numeratu difficilem militibus in prædam conceſſit.Et res alias quæcũque vel intra vrbis mœnia,vel in agris erant,agere & ferre illis permiſit. At argentum & aurum quod inueniri potuit, in vnum locum contulit,& decimas ad ædificationem templi ſepoſuit,& reliquas pecunias militibus diuiſit. Tantũ autem argenti & auri repertum eſt, vt quinas argenti minas ſinguli milites acciperent,& decimæ argenti diis ſacratæ,non minorem ſummam quàm quadringentorum talentorum efficerẽt. Dum autem adhuc eſſet Sueſſæ,venit quidam qui ei nuntiauit Sabinorũ lectiſſimam iuuentutem ex finibus ſuis egreſſam & cum duobus exercitibus in Romanorum agros irruptione facta eos populari,& alterum eorum ad Eretum,alterum ad Fidenas caſtra poſuiſſe,& niſi maturè illis aliquis exercitus obuiam iret, de omnibus illius regionis rebus actum eſſe. His auditis, Sueſſæ modicam quandam exercitus partem reliquit,& prædam ac reliqua impedimenta cuſtodire iuſſit. Cæteras verò expeditas copias duxit in hoſtes qui ad Eretum caſtra poſuerant,& ipſe relicto quodã intermedio ſpatio,caſtra in loco edito muniit.Quum autẽ Sabinis ducibus placuiſſet,ſequenti die idque mane,cõfligere:accerſito exercitu qui erat Fidenis, Tarquinius cognito eorũ cõſilio(quidam enim tabellarius, qui inde ad illos literas ferebat, interceptus fuerat) in tali caſu è re nata huiuſmodi ſtratagemate eſt vſus.Bifariã diuiſo exercitu,alterã partẽ ſub noctem,

aliam

clam hoſtibus, miſit ad eam viam. quæ à Fidenis ducit, alteram verò ſimulátque clara dies illuxit, inſtructam eduxit è caſtris vt ad prælium, & Sabini confidenti animo,& ipſi cõtra eos egreſſi ſunt:quòd hoſtium numerum non magnum cernerent, & copias ſuas Fidenis moxmox venturas ſperarent. Iſti igitur ſignis collatis pugnarunt, & diu æquo marte inter eos certatum eſt. At qui à Tarquinio noctu præmiſſi fuerant, conuerſo itinere Sabinos à tergo adorti ſunt. Sabini quum eos vidiſſent,& ex armatura & vexillis agnouiſſent, præ metu amentes obſtupuerunt, & abiectis armis fuga ſalutem quærere conabantur. Sed quum omnes ab hoſtibus circundarentur, pauci admodum, & maxima cum difficultate euadere potuerũt. Romanus enim equitatus vndiq; imminẽs, eos circumſepſit. Itaq; pauci quidem ex ea clade incolumes euaſerunt:at maior pars ab hoſtibus conciſa ſunt, reliqui ſe dediderũt. Sed ne illi quidem qui ad valli cuſtodiam relicti fuerant reſtiterunt, ſed ipſa munitio primo impetu capta eſt. Vbi præter ipſorũ Sabinorũ pecunias, omnes quoque Romanorum res cum multis captiuis, adhuc intactæ ab hoſtibus, receptæ fuerunt, dominíſq; qui eas amiſerant fuerũt reſtitutæ. Tarquinius autem quum hic primus conatus ex animi ſententia ipſi ſucceſſiſſet, duxit copias in Sabinos qui ad Fidenas caſtra habebant, qui de ſuorum clade nullos dum nuntios acceperant. Fortè autem illi quoque copias ex vallo eduxerant, & iam erant in via, ſed quum ad hoſtes appropinquaſſent, & capita ſuorum Imperatorum lanceis præfixa conſpexiſſent, (Romani enim ea ad hoſtium terrorem præferebant): & ſuum alterum exercitum deletum cognouiſſent, nullum amplius generoſum facinus ediderunt, ſed ad ſupplices preces verſi ſe hoſti dediderunt. Sabini igitur adeò fœdè ac infeliciter vtroque exercitu intra breuiſſimum temporis ſpatiũ amiſſo,

amiſſo,ad magnas anguſtias redacti,& veriti ne vrbes primo impetu caperentur, legatos de pace acturos miſerunt,qui ſe ſuáque Tarquinio dederent, ea conditione vt eius imperio parerent, & tributa in poſterum penderent.Pace igitur his data, & hiſce populis illis ipſis cõditionibus,quas ipſimet ei obtulerant in fidem receptis,Sueſſam rediit. Inde copias quas ibi reliquerat abduxit, & prædam ac reliqua exercitus impedimenta abſportauit, exercitúmque diuitiis affluentem Romam reduxit. Poſtea multas quoque excurſiones fecit in agrum Volſcorum,ſed tunc cum parte quadam exercitus: & ingenti præda eſt potitus.Quum autem ei plurima ex animi ſententia iam ſucceſſiſſent,bellum à finitimis populis excitatum eſt,quod diuturnum fuit: ſeptem enim continuos annos durauit.In hoc graues ac inſperatæ clades vtriſque acciderunt : quæ autem fuerint belli cauſæ,& quem exitum id bellum habuerit quoniam militari vafritia, & inſperato ſtratagemate confectum eſt,paucis dicam.Vrbs erat Latini nominis.Albanorum colonia, quæ ab vrbe centum ſtadia aberat,in via quâ Præneſte itur.Gabios hanc vocabant, nunc tamen non amplius tota incolitur, ſed ex tantùm partes quæ in publico itinere diuerſoria habet, tunc verò frequens erat, & magnitudine nulli ſecunda.De eius autem magnitudine & amplitudine coniecturam facere poterit,qui variis in locis ædificiorum ruinas & murorum ambitum ſpectarit.maxima enim eorum pars adhuc ſtat. Hûc quidam Pomptini,qui ex Sueſſa profugerant quum Tarquinius vrbem vaſtabat,& præter eos multi Romani exules confluxerant.Iſti orantes & obteſtantes Gabinos vt ſuas iniurias vlciſcerentur, & multa dona promittentes,ſi ipſorum opera in patriam rediiſſent:& demonſtrantes Tarquinij tyrannidem facilè euerti poſſe,quòd Romani quoque operam ſuam ipſis eâ

in re nauaturi eſſent, illis tandem rem perſuaſerunt. Volſcis quoque paratis (miſerant enim illi quoque legatos, qui ſocietatem ipſorum peterent, qua indigebant) ad bellum contra Tarquinium ſuſcipiendũ. Poſtea magnis exercitibus vtrique in agrum hoſtiũ incurſiones fecerunt, eũmque vaſtarunt, & (vt accidere ſolet) modò exigua militum manu, modo vtrique totis viribus prælia commiſerunt, in quibus ſæpe Gabini Romanis ad vrbis portas vſq; fuſis ac fugatis & multis captis, intrepidè agrum populati ſunt. Sæpe etiam Romani Gabinis profligatis & in vrbem compulſis, mancipia & ingentem eorum prædam abegerunt. Quum autem hæc aſſiduè fierent, vtrique coacti ſunt loca quæ in ſuo agro natura erant munita, muro cingere, & præſidium in illis collocare, vt eſſent agreſtibus refugia. Vnde facta eruptione, & prædones, & ſi quam exiguam partem à reliquo exercitu auulſam animaduertiſſent, & (quod in pabulationibus ſolet accidere) nullo ſeruato ordine vagantem ob hoſtiũ contemptionem conferti, deſcendentes eos contrucidabant: & vrbes quæ oppugnari & ſcalis admotis facilè capi poterant, muris & foſſa munire *cogebantur*, quòd ſibi metuebant vtrique à mutuis & repentinis incurſionibus. Tarquinius verò in hoc opere magis occupatus fuit, & eam vrbanorum murorum partem quæ Gabios fert, ingenti operarum numero communit, & circumducta latiore foſſa & muris altius erectis, & frequentioribus turribus per modica interſtitia additis. Hac enim potiſſimùm parte vrbs infirma videbatur, at in reliquo murorũ ambitu ſatis tuta & acceſſu difficilis. Itaq;, quod omnibus ciuitatibus accidere ſolet in bellis diuturnis ob continuas hoſtium incurſiones, vaſtato agro nec fructus amplius ferente, vterq; populus omnium alimentorum penuria laboraturus, & de futuro vehementer ſolicitus futurus erat, grauiùs tamen rerũ

ad victum neceſſariarum penuria Romanos quàm Gabinos premebat:& pauperrimi quique hac maximè preſſi, cenſebant pacem cum Gabinis faciendam & bellum quibuſcunque illi voluiſſent conditionibus finiendum. Quum autem Tarquinius ob tales caſus mœroris & anxietatis eſſet plenus, neque ita ignominioſè pacem facere vellet, neque tamen amplius *malis* reſiſtere poſſet, & quaſuis artes tentaret, & quoduis doli genus comminiſceretur, eius filius maximus natu, nomine Sextus, conſilio cum ſuo patre ſolo cõmunicato, & quamuis facinus audax & valde periculoſum, ſed tamen quod ſuccedere poterat, aggreſſus videretur, impetrata à patre poteſtate faciendi quicquid vellet: ſimulauit ortum eſſe diſſidium inter ſe, & patrem de bello finiendo. Ab eo igitur virgis in foro cæſus, & aliis contumeliis affectus vt rei rumor latius ſpargeretur, primùm quidẽ fidiſſimos ſuorũ amicorum miſit, vt transfugas qui clam Gabinis ſignificarent ſe ſtatuiſſe ad eos venire, & bellum patri inferre, ſi modò illi fide ſibi data, promitterent fore vt ſe, quemadmodũ & cæteros Romanos exules ſeruarent, nec patri dederent: ſperantes hoc pacto ſe priuatas inimicitias ſuo commodo dirimere poſſe. Hæc oratio Gabinis grata fuit, & illum à ſe minimè violatum iri promiſerunt. Qua re ille venit, & multos ſodales & clientes, tanquam transfugas ſecum adduxit: & quò facilius crederent ſe à patre defeciſſe, magnam argenti auriq; copiã attulit. Poſteà ad eum multi ex vrbe confluebant: qui ſe tyrannidem fugere ſimulabant: atq; iam manu valida ſtipatus erat. Gabini verò exiſtimantes magnã ſuis rebus acceſſionem factam multis ad ſe confugientibus, & breui Romam in ſuam poteſtatem venturam ſperantes, & longè magis decepti rebus quas Sextus patris deſertor gerebat, qui in agrum Romanorũ excurſiones aſſiduò faciebat, & ingentem prædam refere-

exiſtimauit iam ſe regnum ſatis firmum habere, nequiſſimo quoque ſodalium ſubornato, illorum opera multos viros illuſtres criminibus inuoluit, & in capitis iudicium arceſsiuit. Primùm quidem eos qui alieno animo à ſe erant, quique Tullium regno expulſum ægrè ferebant: deinde alios, quibus arbitrabatur hanc rerum mutationem moleſtam eſſe, & eos qui diuitiis affluebant. Qui verò illos deferebant, ac in ius vocabant, alios poſt alios falſo-rum criminum inſimulantes, præcipuè verò inſidiarum in caput regium ſtructarum, apud ipſum iudicem eos accuſabant. Ille verò alios morte, alios exilio damnabat: & occiſorum atque expulſorum bona occupans, delatoribus exiguam quandam portionem dabat: maiorem verò ſibi ipſe retinebat. Quapropter multi viri potentes, antequàm iniquis iudiciis oppreſsi rei peragerentur, cognita inſidiarum cauſa, ſponte vrbem tyranno relinquebant, quorum longè maior quàm reliquorum fuit numerus: nonnulli etiam clàm ab eo ſublati fuerunt, in ſuis ipſorum ædibus correpti, & ex agris abrepti, viri non contemnendi, quorum ne cadauera quidem viſa ſunt. Itaque quum ſenatus præſtantiſsimam partem morte & exilio perpetuo ſuſtuliſſet, nouum ſenatum ipſe conſtituit, amicis ſuis in deficientium honores ſubſtitutis. ſed ne his quidem quidquam aut facere, aut dicere iniuſſu ſuo permittebat. Quare, quotquot ſenatores ſupererant de numero eorum qui à Tullio rege in ſenatum lecti fuerant, quum ad id vſque tempus cum plebe ſimultates exercuiſſent, & reipublicæ formam ſuo commodo mutatam arbitrarentur: (talibus enim pollicitationibus Tarquinius eos deceperat, ipſiſque impoſuerat) tunc animaduertentes ſe penitus à reipublicæ adminiſtratione remotos, quinetiam ſibi omnem libertatem æquè ac plebeis ereptam, luge-

lugebant illi quidem, & grauiora in poſterum *ſe paſſuros* ſuſpicabantur. Veruntamen in præſenti rerum fortuna acquieſcere cogebantur, quòd vires non haberent quibus impedirent Tarquinium ne hæc faceret. Quum autem hæc viderent plebei, eos iuſta pati exiſtimabant: & ſtultè alieno infortunio exultabant, quaſi illis ſolis tyrannis grauis eſſet futura, ſibi verò nullum periculum inde impenderet: at non multo poſt illis quoque longè plura infortunia acciderunt. Leges enim à Tullio latas, ex quibus æquo inter ſe ciues diſceptabant, nec à patriciis, vt antè in contractibus plebei detrimento afficiebantur, omnes ſuſtulit. Et ne tabulas quidem in quibus erant ſcriptæ reliquit: ſed has quoque ex foro tolli iuſſit, eáſque aboleuit. Deinde tributa quæ ex cenſu ferebantur, ſuſtulit: & priſtinum morem in rempublicam reuocauit: & quoties pecunia illi opus fuiſſet, tantum pauperrimus quiſque, quantum diues conferebat. Hoc inſtitutum magnam plebeiæ multitudinis partem abſumpſit: quòd ſtatim in prima pecuniæ collatione coacta fuiſſet viritim decem drachmas conferre. Præterea ſuſtulit cœtus omnes paganorum, & curialium, & vicinorum, qui antè fieri ſolebant, vel in vrbe, vel in agris, ſacrorum & ſacrificiorum cauſa: & ne omnes ſimul hæc peragerent edicto vetuit: ne in vnum locum coeuntes multi, inter ſe occulta conſilia inirent de euertenda tyrannide. Paſſim autem ſpeculatores diſperſos & plebi incognitos habebat, qui ſcrutabantur & ea quæ dicebantur, & ea quæ fiebant, & ſe aliorum colloquiis immiſcentes, & interdum ipſimet tyranno maledicentes ſingulorum ciuium animos pertentabant: deinde quos cognouiſſent rerum præſentium ſtatum ægrè ferre, eos ad tyrannum deferebant. Qui autem fuiſſent conuicti, pœnas acerbas, & ineuitabiles luebant. Nec ſatis illi fuit his ſolis malis plebem

Digitized by Google

contra ius & fas vexare: ſed ſelectis etiam ex tota multitudine iis qui ipſi fidi & ad bellicos vſus idonei erant, reliquos opera vrbana facere cogebat: exiſtimans maximum eſſe periculum monarchis, quoties improbiſſimi & pauperrimi quique ciues otiarentur. Simul etiam ſummopere cupiens ſui regni tempore opera ſemiperfecta ab auo relicta abſoluere, & cloacas, quas ille cœperat fodere, vſque ad fluuium perducere: circum verò maximum, qui nihil præter gradus habebat, circundare porticibus tectis. Atque hæc omnia labore pauperum peragebantur, qui modicum frumentum ab eo accipiebant. Et alij quidem materiam cædebant, alij verò ipſa onera humeris ferebant, alij foſſas ſubterraneas & cauernas fodiebant, & fornices in illis fabricabant, & porticus erigebant, & opificibus qui hæc faciebant ſeruiebant: & fabri ferrarij & lignarij, & lapicidæ, à ſuis priuatis operibus abſtracti in publico opere occupati detinebantur. In his igitur operibus quum populus attereretur, nullam habebat quietem. Quare patricij & horum & aliorum mala cernentes, aliquantulum gaudebant, & ſuorum malorum obliuiſcebantur: verumtamen neutri eorum hæc impedire audebant. Cæterùm, Tarquinius ſecum ipſe cogitans, eos qui principatum non legitimè, ſed armis quæſitum haberent, non ſolùm indigenarum, ſed etiam externorum cuſtodia & præſidio indigere, virum totius Latini nominis illuſtriſſimum & omnium potentiſſimum, ſibi amicitia, non ſine magno ſtudio, iunxit: filia ſua illi in matrimonium data. Is vocabatur Octauius Mamilius, oriundus autem erat à Telegono, Vlyſsis & Circes filio: & Tuſculum vrbem incolebat. Exiſtimabatur autem rei militaris non mediocriter peritus, & in bello ſatis idoneus imperator. Inita cum hoc viro amicitia, & per eum adiunctis ſibi præſtantiſſimis quibuſque, qui in ſingulis ciuitatibus

rec-

res publicas tractabant, tum demum *eorum ſocietate fretus* cœpit bella externa tentare, & copias in Sabinos ducere, qui ipſius imperatis parere nolebant, quique exiſtimabant ſe fœderis conditionibus ſolutos eſſe, ex quo obierat Tullius, cum quo fœdus fecerant. His rebus cognitis, indixit per nuntios vt ad concilium Ferentinum venirent illi qui ſoliti erant pro Latinorum republica eò conuenire, & in publico conſeſſu negotia eius tractare: certámque diem ſtatuit, quaſi de rebus publicis & magni momenti cum illis conſultaturus eſſet. Illi igitur venerunt. At Tarquinius, qui eos conuocarat, ſeriùs eò venit. Quum autem iam diutiùs à toto conuentu expectatus fuiſſet, & pleriſque id factum contumelioſum videretur, vir quidam qui habitabat in vrbe Coriolis, potens & opibus & amicis, & in re bellica ſtrenuus, nec ciuilis facundiæ expers, nomine Turnus Herdonius, qui à Mamilio, ob eius in republica ambitionem, diſsidebat, & ob Mamilium Tarquinio infenſus erat, quòd illum generum quàm ſe habere maluiſſet, prolixa oratione inuectus eſt in Tarquinium, cùm alia eius viri facta recenſens, quibus multum arrogantiæ & ſuperbiæ grauis ineſſe videbatur, tum etiam quòd ipſe, qui concilium indixerat, non adeſſet, qùum tamen cæteri omnes præſentes adeſſent. Sed excuſante illum Mamilio, & Tarquinij moras in neceſſarias aliquas & vrgentes cauſas conferente: &, vt concilium in craſtinum diem differretur, rogante: præſides Latinorum eius oratione adducti, concilium *in ſequentem diem* diſtulerunt. Sequenti verò die venit Tarquinius, & conuocato concilio, præfatus pauca quædam vt ſe purgaret quòd ſeriùs veniſſet, de principatu verba facere denuò cœpit, quem ad ſe iure pertinere dicebat, quòd Tarquinius auus ſuus ipſum armis quæſitum obtinuiſſet: & condi-

tiones fœderum quæ populi cum illo fecerāt, protulit. Quum autem prolixa oratione de ſuo iure & fœderis conditionibus diſſeruiſſet, & magnis beneficiis à ſe populos Latinos affectum iri promiſiſſet, ſi in amicitia permanſiſſent, tandem perſuaſit illis vt cōtra Sabinorum gentem ſecum expeditionem ſuſciperet. Quum autem dicendi finem feciſſet, Turnus progreſſus eſt, & eius moram criminatus, non patiebatur Latinorum conceſſum imperio illi cedere: quòd neque iure ad eum pertineret, neque, ſi illi datum fuiſſet, è repub. Latinorum futurum eſſet: & multis in vtramque partem diſſeruit. Et fœdera quæ cum eius auo facta fuerant, tradito illi imperio, poſt eius mortem ſoluta dicebat, quòd non aſcriptum eſſet in fœderum conditionibus, vt idem donum Tarquinij poſteris daretur: demonſtrabat etiam, ipſum qui volebat in aui dona ſuccedere, omnium mortalium iniquiſsimum & ſceleratiſsimum eſſe: & recenſebat res quas fecerat, vt imperium Romanorum occuparet, & poſt multa, eáque grauia crimina in eum congeſta, tandem docuit eum ne regnum quidem Romanorum ex legibus accepiſſe à volentibus, quemadmodum ſuperiores reges, ſed armis & per vim occupatum tenere, idque in tyrannicam vnius dominationem

nem vertiſſe, & ciuium alios interficere, alios patria pulſos in exilium abigere, alios fortunis ſpoliare, omnibus verò æquè libertatem eripere vt ne liberè quidem loqui auderent: hominiſque valde ſtulti & mente capti eſſe dicebat: ſiquis à ſæuo ac impio ingenio aliquid boni aut humani ſperaret, & exiſtimaret fore vt is qui hominibus cognatione & neceſſitudine ſibi coniunctiſſimis non pepercisset, parceret alienis. Quare ſuadebat ipſis, vt quando nondum ſeruitutis frænum recepiſſent, totis viribus ei reſiſterent, ne id reciperent: ex aliorum calamitatibus, quid ſibi ipſis euenturum eſſet, coniicientes. Quum igitur Turnus ita in Tarquinium inuectus fuiſſet, Tarquinius poſtulato ſequenti die ad ſe purgandum, & re impetrata, concilio iam dimiſſo, aduocatis ſuis maximè neceſſariis, cum illis conſultabat quidnam faciendum eſſet. Alij igitur eorum ſuppeditabant illi ea quæ ſui purgandi cauſa eſſet dicturus, & de modo quo multitudinis beneuolentia eſſet concilianda inter ſe ratiocinabantur. At ipſe Tarquinius his rebus non opus eſſe dixit, ſuámque ſententiam aperuit: non eſſe ad crimina reſpondendum, neque ea eſſe diluenda, ſed ipſum accuſatorem de medio tollendum. Eius autem ſententia ab omnibus collaudata, ex compoſito rem eſt aggreſſus, quæ nunquam in mentem aliis venire, neque vlla humana prouidentia præcaueri potuiſſet. Quum enim inueniſſet, & pecunia corrupiſſet ſeruos nequiſſimos, qui Turni iumenta agebant, & ſarcinas eius ferebant, illis perſuaſit vt ſub noctem multos gladios acciperent, & in ſui domini diuerſo-

rium inferrent,& ibi deponerent, ac inter eius ſarcinas reconderent. Sequenti die coacto concilio progreſſus in medium, longa oratione, qua ſe de criminibus obiectis purgaret, opus non eſſe dixit, nec ſe ipſum accuſatorem iudicem omnium criminum refugere *declarauit*. Iſte enim Turnus, inquit, Aſſeſſores, his omnibus criminibus quæ mihi nunc obiicit, ſuo ipſe iudicio me abſoluit, quando filiam meam vxorem ducere volebat: ſed quando, vt par eſt, ego illum indignum hoc coniugio iudicaui. Quis enim mente præditus Mamilium nobiliſſimum & præſtantiſſimum Latinorum repuliſſet, & hunc generum ſibi facere maluiſſet, qui ne abauum quidem nominare poteſt? Hoc ille indignè ferens iam me accuſat. Sed debuerat, ſi ſciebat me talem eſſe qualem me eſſe iam criminatur, non ita tunc meam affinitatem expetere. Quòd ſi me virum probum tunc putabat, quum filiam meam à me petebat, me iam vt improbum accuſare non debebat. Atque hæc quidem pro me ſint dicta. Vobis verò, Aſſeſſores, in maximo periculo verſantibus, non eſt iam conſultandum vtrum ego probus an improbus ſim, (hac enim de re & poſtea vobis licebit conſultare) ſed veſtræ ipſorum incolumitati & patriæ libertati conſulendum. Inſidiæ enim ab iſto egregio concionatore principibus & rectoribus ciuitatum ſtruuntur, & iam paratus eſt nobiliſſimo quoque de vobis cæſo, Latinorum imperium inuadere: atque hac de cauſa venit. Hæc autem ego non coniecturis nixus, ſed certò ſciens dico, indiciis ſuperiore nocte ad me delatis à quodam coniurationis ſocio. vobiſque argumentum afferam, quo orationis meæ fidem faciam, rem minimè dubiam: ſi enim eius diuerſorium adire volueritis, arma in eo occulta vobis oſtendam. Quum autem hæc dixiſſet, clamorem omnes ſuſtulerunt, & ſibi ipſis timentes, vt rem indicaret, neque ſibi imponeret, poſtularunt.

Turnus

Turnus verò qui inſidias non præſenſerat, dixit ſe lubenter illam inquiſitionem admittere, & primores conſeſſus ad arma in ſuo hoſpitio ſcrutanda vocauit,& è duobus alterum fieri oportere dixit,vel ſe mori,ſi compertum fuiſſet alia arma præter ea quæ in itinere ſecum attulerat à ſe parata fuiſſe, vel falſorum criminum delatorem pœnas dare. Hoc omnibus placuit:& qui ad eius diuerſorium iuerunt:inter eius ſarcinas gladios à ſeruis abditos deprehenderunt. Poſtea, Turnum ſe purgare volentem non paſſi amplius quidquam dicere, in barathrum quoddã præcipitem egerunt, & ex tempore eum viuum in terra defoſſum necarunt. Tarquinium verò ab omnibus in concilio collaudatum, vt optimè de omnibus ciuitatibus meritum, quòd optimates ſeruaſſet, gentis totius principem crearunt,iiſdem conditionibus,quibus Tarquinium auum eius,& quibus poſtea Tullium crearant,inciſóque in columnis fœdere,& addito iureiurando de ſeruandis fœderis conditionibus,ita demum concilium dimiſerunt. Tarquinius verò Latinorum imperio potitus,ad Hernicorum & Volſcorum ciuitates legatos miſit, illas quoque ad amicitiam & ſocietatem inuitans. Ex Volſcis verò duæ tantùm ciuitates,Ecetrani & Antiates cõditiones illas ad quas inuitabantur receperunt:at omnes Hernici ſocietatem facere decreuerunt. Tarquinius verò prouidè operam dans vt fœdus cum illis ciuitatibus ictum ſempiternum eſſet, ſtatuit deſignare templum commune Romanis, Latinis,Hernicis & Volſcis,qui in ſocietatem recepti fuerant,vt cocuntes quotannis in deſignatum locum, nundinarentur & vnà epularentur, & communibus ſacris fruerentur. Quum autem omnes rem eam alacri & lubenti animo accepiſſent, locum deſignauit vbi concilium eſſent habituri, ferè in meditullio harum gentium, montem excelſum,qui Albanæ vrbi imminet, vbi

quotannnis mercatum exerceri, & omnes ab omni mutua vi manus abſtinere lege lata iuſſit, & ſacra communiter Ioui Latiali fieri,& conuiuia celebrari, ſtatuítque quantum vnamquamque ciuitatē in ſacra conferre,& quam portionem vnamquamq ue accipere oporteret. Populi autem illarum feriarum & ſacrificij participes fuêre quinquaginta,trib⁹ minus. Hæc ſacrificia & has ferias Romani ad noſtra vſque tempora celebrant,Latinas ferias eas vocantes,& ad eas populi ſacrorum participes ferunt alij agnos,alij caſeos,alij lactis certam menſuram,alij aliquod eiuſmodi cibi genus.Quum autem vnus taurus communiter ab omnibus immolaretur, vnaquæque ciuitas certam portionem accipiebat. Pro omnibus autem ſacra ab illis fiunt,& Romani ſacris præſunt.

7 ¶ QVVM autem his quoque ſocietatibus imperium firmaſſet,in Sabinos exercitum ducere decreuit.Quare,habito delectu Romanorum ciuium,quos omnium minimè ſuſpectos habebat & quos exiſtimabat,ſi arma ipſis commiſſa fuiſſent,ſe in libertatem minimè vindicaturos::& ſociorum auxiliis adiunctis, quæ longè maiora erant quàm vrbanæ copiæ, & vaſtatis hoſtium agris,& profligatis iis qui ſecum cōfligere auſi fuerant,exercitum duxit in Pomerinos, qui vrbem Sueſſam incolebant omniúmq; vicinorum populorū florentiſſimi, & ob nimiā felicitatem omnibus moleſti & graues exiſtimabantur. Belli cauſa fuit,quòd quū de eorum rapinis & latrociniis quibuſdā quereretur legatis res repetentibus & pœnas repoſcentibus,ſuperbè reſponderant,&iam in armis erant bellū expectantes, hoſtémq; excipere parati. Prælio autē in agri finibus cū illis commiſſo,& multis cæſis & reliquis fugatis &intra muros compulſis, quū ex vrbe amplius nō prodirent, caſtris ad eā poſitis foſſa vallóq; eam circūdedit,& crebris aſſultib⁹ mœnia tētauit.Oppidani verò tūc quidē oppugnationem

tionem ſuſtinuerunt,& diu grauiſſimis malis reſtiterunt:ſed quum eos deſeciſſent commeatus,& corporis vires eos deſtituiſſent, nec vlla auxilia ad ipſos venirent,nec vllam quietem haberent,ſed iidem & interdiu & noctu malis premerentur, per vim ſunt expugnati. Vrbe autem potitus, armatos interfecit, coniuges & liberos eorum,& eos qui hoſtib. ſe dedere voluerunt, & ſeruorum maximam multitudinem & numeratu difficilem militibus in prædam conceſſit. Et res alias quæcũque vel intra vrbis mœnia,vel in agris erant,agere & ferre illis permiſit. At argentum & aurum quod inueniri potuit, in vnum locum contulit,& decimas ad ædificationem templi ſepoſuit,& reliquas pecunias militibus diuiſit. Tantũ autem argenti & auri repertum eſt, vt quinas argenti minas ſinguli milites acciperent,& decimæ argenti diis ſacratæ,non minorem ſummam quàm quadringentorum talentorum efficerẽt. Dum autem adhuc eſſet Sueſſæ,venit quidam qui ei nuntiauit Sabinorũ lectiſſimam iuuentutem ex finibus ſuis egreſſam & cum duobus exercitibus in Romanorum agros irruptione facta eos populari,& alterum eorum ad Eretum,alterum ad Fidenas caſtra poſuiſſe,& niſi maturè illis aliquis exercitus obuiam iret, de omnibus illius regionis rebus actum eſſe. His auditis, Sueſſæ modicam quandam exercitus partem reliquit,& prædam ac reliqua impedimenta cuſtodire iuſſit. Cæteras verò expeditas copias duxit in hoſtes qui ad Eretum caſtra poſuerant,& ipſe relicto quodã intermedio ſpatio,caſtra in loco edito muniit. Quum autẽ Sabinis ducibus placuiſſet,ſequenti die idque mane,cõfligere:acceſſito exercitu qui erat Fidenis, Tarquinius cognito eorũ cõſilio(quidam enim tabellarius, qui inde ad illos literas ferebat, interceptus fuerat) in tali caſu è re nata huiuſmodi ſtratagemate eſt vſus. Bifariã diuiſo exercitu,alterã partẽ ſub noctem,

clam hoſtibus, miſit ad eam viam. quæ à Fidenis ducit, alteram verò ſimulátque clara dies illuxit, inſtructam eduxit è caſtris vt ad prælium, & Sabini confidenti animo,& ipſi cótra eos egreſſi ſunt: quòd hoſtium numerum non magnum cernerent, & copias ſuas Fidenis moxmox venturas ſperarent. Iſti igitur ſignis collatis pugnarunt, & diu æquo marte inter eos certatum eſt. At qui à Tarquinio noctu præmiſſi fuerant, conuerſo itinere Sabinos à tergo adorti ſunt. Sabini quum eos vidiſſent, & ex armatura & vexillis agnouiſſent, præ metu amentes obſtupuerunt, & abiectis armis fuga ſalutem quærere conabantur. Sed quum omnes ab hoſtibus circundarentur, pauci admodum, & maxima cum difficultate euadere potuerũt. Romanus enim equitatus vndiq; imminẽs, eos circumſepſit. Itaq; pauci quidem ex ea clade incolumes euaſerunt: at maior pars ab hoſtibus conciſa ſunt, reliqui ſe dediderũt. Sed ne illi quidem qui ad valli cuſtodiam relicti fuerant reſtiterunt, ſed ipſa munitio primo impetu capta eſt. Vbi præter ipſorũ Sabinorũ pecunias, omnes quoque Romanorum res cum multis captiuis, adhuc intactæ ab hoſtibus, receptæ fuerunt, dominíſq; qui eas amiſerant fuerũt reſtitutæ. Tarquinius autem quum hic primus conatus ex animi ſententia ipſi ſucceſſiſſet, duxit copias in Sabinos qui ad Fidenas caſtra habebant, qui de ſuorum clade nullos dum nũtios acceperant. Fortè autem illi quoque copias ex vallo eduxerant, & iam erant in via, ſed quum ad hoſtes appropinquaſſent, & capita ſuorum Imperatorum lanceis præfixa conſpexiſſent, (Romani enim ea ad hoſtium terrorem præferebant): & ſuum alterum exercitum deletum cognouiſſent, nullum amplius generoſum facinus ediderunt, ſed ad ſupplices preces verſi ſe hoſti dediderunt. Sabini igitur adeò fœdè ac infeliciter vtroque exercitu intra breuiſſimum temporis ſpatiũ amiſſo,

amiſſo, ad magnas anguſtias redacti, & veriti ne vrbes primo impetu caperentur, legatos de pace acturos miſerunt, qui ſe ſuáque Tarquinio dederent, ea conditione vt eius imperio parerent, & tributa in poſterum penderent. Pace igitur his data, & hiſce populis illis ipſis cōditionibus, quas ipſimet ei obtulerant in fidem receptis, Sueſſam rediit. Inde copias quas ibi reliquerat abduxit, & prædam ac reliqua exercitus impedimenta abſportauit, exercitúmque diuitiis affluentem Romam reduxit. Poſtea multas quoque excurſiones fecit in agrum Volſcorum, ſed tunc cum parte quadam exercitus: & ingenti præda eſt potitus. Quum autem ei plurima ex animi ſententia iam ſucceſſiſſent, bellum à finitimis populis excitatum eſt, quod diuturnum fuit: ſeptem enim continuos annos durauit. In hoc graues ac inſperatæ clades vtriſque acciderunt: quæ autem fuerint belli cauſæ, & quem exitum id bellum habuerit quoniam militari vafritia, & inſperato ſtratagemate confectum eſt, paucis dicam. Vrbs erat Latini nominis, Albanorum colonia, quæ ab vrbe centum ſtadia aberat, in via quâ Præneſte itur. Gabios hanc vocabant, nunc tamen non amplius tota incolitur, ſed eæ tantùm partes quæ in publico itinere diuerſoria habent; tunc verò frequens erat, & magnitudine nulli ſecunda. De eius autem magnitudine & amplitudine coniecturam facere poterit, qui variis in locis ædificiorum ruinas & murorum ambitum ſpectarit, maxima enim eorum pars adhuc ſtat. Hûc quidam Pomptini, qui ex Sueſſa profugerant quum Tarquinius vrbem vaſtabat, & præter eos multi Romani exules confluxerant. Iſti orantes & obteſtantes Gabinos vt ſuas iniurias vlciſcerentur, & multa dona promittentes, ſi ipſorum opera in patriam rediiſſent: & demonſtrantes Tarquinij tyrannidem facilè euerti poſſe, quòd Romani quoque operam ſuam ipſis ea

ad victum neceſſariarum penuria Romanos quàm Gabinos premebat:& pauperrimi quique hac maximè preſſi,cenſebant pacem cum Gabiniis faciendam & bellum quibuſcunque illi voluiſſent conditionibus finiendum.Quum autem Tarquinius ob tales caſus mœroris & anxietatis eſſet plenus, neque ita ignominiosè pacem facere vellet, neque tamen amplius *malis* reſiſtere poſſet,& quaſuis artes tentaret, & quoduis doli genus comminiſceretur, eius filius maximus natu,nomine Sextus,conſilio cum ſuo patre ſolo cõmunicato, & quamuis facinus audax & valde periculoſum,ſed tamen quod ſuccedere poterat,aggreſſus videretur,impetrata à patre poteſtate faciendi quicquid vellet:ſimulauit ortum eſſe diſſidium inter ſe,& patrem de bello finiendo. Ab eo igitur virgis in foro cæſus,& aliis contumeliis affectus vt rei rumor latiùs ſpargeretur,primùm quidẽ fidiſſimos ſuorũ amicorum miſit,vt transfugas qui clam Gabinis ſignificarent ſe ſtatuiſſe ad eos venire,& bellum patri inferre,ſi modò illi fide ſibi data,promitterent fore vt ſe,quemadmodũ & cæteros Romanos exules ſeruarent,nec patri dederent: ſperantes hoc pacto ſe priuatas inimicitias ſuo commodo dirimere poſſe.Hæc oratio Gabinis grata fuit,& illum à ſe minimè violatum iri promiſerunt. Qua re ille venit, & multos ſodales & clientes,tanquam tranſfugas ſecum adduxit:& quò facilius crederent ſe à patre deſeciſſe,magnam argenti auriq; copiã attulit. Poſteà ad eum multi ex vrbe confluebant: qui ſe tyrannidem fugere ſimulabant:atq; iam manu valida ſtipatus erat.Gabini verò exiſtimantes magnã ſuis rebus acceſſionem factam multis ad ſe confugientibus, & breui Romam in ſuam poteſtatem venturam ſperantes,& longè magis decepti rebus quas Sextus patris deſertor gerebat,qui in agrum Romanorũ excurſiones aſſiduò faciebat, & ingentem prædam refere-

bat. (Pater enim quum iam ante ſciret quæ loca ille eſſet petiturus, pararat ingentem prædam & præſidiis munitiones nudarat, & aſſiduè ciues ſelectos quos ſuſpectos habebat, ei trucidandos obiiciebat.) Ex his igitur omnibus rebus coniicientes & exiſtimantes illum ſibi amicum fidelem eſſe & imperatorem egregium, multi etiam pecunia corrupti, ad eum ſummum imperium detulerunt. Sextus autem tanta poteſtate per dolos & præſtigias potitus, famulum quendam clam Gabinis ad patrem miſit, qui ei declararet poteſtatem quam adeptus fuerat, & ex eo ſciſcitaretur quidnam eſſet faciendum: at Tarquinius cùm nollet famulum ſcire quæ filium ſuum facere iuſſus eſſet, nuntium in hortum regiæ adiacentem duxit. Ibi autem erant papauera innata & fructibus onuſta, & iam matura, ita vt poſſent colligi. Per hæc igitur media ambulans, quælibet papauerum capita cæteris eminentiora baculo percuſſa eiiciebat. Quo facto, nuntium à quo ſæpius fuerat interrogatus, ſine reſponſo remiſit, Thraſybuli Mileſij (vt mihi videtur) conſilium ac exemplum ſequutus. Etenim ille quoque olim Periandro Corinthi tyranno per nuntium quem ad ſe miſerat, vt intelligeret quanam ratione imperium firmiſſimum tenere poſſet, nullum reſponſum voce dedit, ſed eius nuntium ſequi ſe iuſſit, eúmque duxit per ſegetes: & ſpicas eminentiores frangere atque cõterere *iuſſit*. Quum igitur tunc & ipſe Tarquinius ſimile quiddam feciſſet, & Sextus mentem patris intellexiſſet, & cognouiſſet eum iubere eminentiſſimos quoſque de Gabinis à ſe tolli, populum ad concionem conuocauit, & multa verba de ſcipſo fecit, dixitque ſe cum ſuis ſociis in eorum fidem receptum in diſcrimine verſari, & periculum eſſe ne à quibuſdam comprehenſus patri dedatur, quare ſe paratum eſſe ad deponendum imperium, & antequam grauius aliquid experiretur,

tur,ex vrbe ſe velle diſcedere: ſimúlque lacrymas fundebat,ſuúmq infortuniũ deflebat,quemadmodũ facerent qui verè in extremo capitis periculo verſantes,animi anxietate premerentur. Populo autem vehemẽter irritato & ſummo ſtudio ſciſcitante quinam eſſent illi proditores, illuſtriſſimum omnium Gabinorum, Antiſtium Petronem nominauit,virum qui pacis tempore multas & præclaras res geſſerat, & ſæpius imperator creatus exercitus duxerat, & propterea ad ſummum ſplendorem *& gloriam* prouectus fuerat. Illo autem ſe purgante, & quòd nullius ſceleris ſibi eſſet conſcius omnem inquiſitionem admittente,reſpondit Sextus ſe velle miſſis ſuis ſodalibus domum eius perſcrutari, atque interim cũ eo in concione manere,donec qui eſſent miſſi, redirent.Iam autem quoſdam eius ſeruos pecunia corruperat,vt in perniciem Petronis literas paratas,ac patris ſigillo obſignatas acciperent,domíque occultarent. Vbi verò qui ad ſcrutandum miſſi fuerant,(neque enim Petro ipſis aduerſatus eſt, ſed permiſit vt ædes ſuas ſcrutarentur) repertis literis in loco vbi reconditæ fuerant,ad concionem ſunt reuerſi,& attulerunt cùm multas alias epiſtolas obſignatas,tum eam quæ ad Antiſtium fuerat ſcripta,Sextus ſe eam ex patris ſigillo agnoſcere aſſerens, eam aperuit & ſcribæ traditam recitari iuſſit.Hæc autem in ea erãt ſcripta:*Tarquinius à Petrone petebat* vt præcipuè viuum filium ſibi dederet: ſi verò hoc præſtare non poſſet, caput eius amputatum ad ſe mitteret, quæ ſi & ipſe & eius facinoris ſocij peregiſſent,præter alia præmia quæ illis antè promiſerat, ſe illos ciuitate Romana donaturum,& omnes in patricium ordinem aſcripturum,& domus, & agros & multa alia eáque ingentia dona additurũ pollicebatur. Quibus rebus irritati Gabinij,Antiſtium inopinata calamitate attonitum,& præ ingenti dolore ne vocẽ quidẽ

emittere valentem, lapidibus obrutum interfecerunt. In alios quoque eiuſdem conſilij ſocios inquiſitionem & animaduerſionem Sexto permiſerunt. Ille verò ſuis amicis commiſſa portarum cuſtodiendarum prouincia, nequi reorum effugerent, miſſis ſuis ſatellitibus in illuſtriſſimorum virorum domos, de Gabinis multos, eóſque probos viros interfecit. Interea verò tumultu in vrbe ob tantum malum exorto, Tarquinius per literas re cognita, cum exercitu eò venit, quúmque circa mediam noctem, ad vrbem acceſſiſſet, apertis portis ab iis qui ad hoc ipſum parati fuerāt, ingreſſus, ſine vllo labore vrbe eſt potitus. Quū autem cognito eo caſu *ac infortunio*, omnes ſuā conditionem deplorarent: & cædes, & ſeruitutem, & omnia mala quæ ſolent contigere vrbi à tyrannis captæ expectarent, vel, ſi optimè ſecum foiſſet actum, ſeruitutem & bonorum direptiones, atque his ſimilia animo præciperent. Tarquinius tamen nihil horum fecit, quæ expectabant ac formidabant, licet eſſet improbus & inexorabilis in ſupplicio de inimicis ſumendo: neque enim quenquam Gabinorum interfecit, neque vrbe expulit, neque ignominia affecit, neque pecunia mulctauit: ſed quum populum ad concionem conuocaſſet, ingenij tyrannici perſónam exuit, & regiam induit, dixitque ſe illis ſuam ciuitatem reſtitue re, & fortunas quas habebant concedere, ídque vt horum opera Romanorum imperium maiori ſtabilitate firmatum retineret: exiſtimans firmiſſimum ſibi ſuíſque liberis præſidium fore fidem eorum, qui præter omnē ſpē ſeruati fuerāt, & res oēs ſuas recuperarāt. Et nequis met⁹ in poſterū in eorū animis reſideret, néue dubitarent, ſed hæc certa *& firma* illis permanere nt, ſcripſit quo iure quibúſue cōditionibus amicitiam cū illis eſſet initurus, & extemplò ibi in concione fœdus fecit & ſuper victimas iurauit. Horum fœderū monumentum Romæ extat, in templo Iouis fidij (quē Ro-

ma-

mani ſanctū vocāt) clypeus ligneus, tectus corio eius bouis qui tūc in feriēdo fœdere mactatus fuit, & literis antiquis fœderis cōditiones inſcriptas continēs. His rebus geſtis, & Sexto filio Gabinorū rege creato, copias abduxit. Atq; belli Gabinij hic fuit exitus.

8 ¶ Post hæc Tarquinius, quiete à militia & bellis populo data, dedit ſe ad templorum fabricā, aui vota perſoluere ſtudens. Ille enim in vltimo bello contra Sabinos geſto, pugnans, Ioui, Iunoni & Mineruæ, ſi ex prælio victor diſceſſiſſet, templa ſe ædificaturum vouerat: ac rupem vbi deorum templa fundaturus *& conditurus* erat, magnis ſumptibus & terra aggeſta explanauit, vt in ſuperiore libro dixi. At tēpla iſta, exilio præuentus, perficere non potuit. Quū igitur Tarquinius ex decimis Sueſſanæ prædæ, hoc opus conficere ſtatuiſſet, omnes opifices ad id peragendum adhibuit. Tunc nimirum quoddam prodigium, dum fundamenta foderentur & ipſa foſſa iam valdè profunda eſſet, viſum ferunt. Aiunt enim inuentum fuiſſe caput hominis recens cæſi, cuius vultus viuo erat ſimilis: & ſanguinem ex illo capite calidum adhuc & recentem manaſſe. Tarquinius viſo hoc portento, iuſſit operas à terra fodienda abſtinere, & conuocatis vatibus indigenis, ex ipſis quæſiuit quid ſibi vellet illud prodigium. Illis verò nihil declarantibus, ſed talium rerum ſcientiam Etruſcis facilè concedentibus: percuntatus ex ipſis quiſnam inter Etruſcos longè omnium celeberrimus prodigiorum interpres eſſet: quum id cognouiſſet, miſit ad eū legatos, ciues ſpectatiſſimæ virtutis. Quibus ad illius domū profectis, fortè adoleſcētulus quidam progreſſus obuiam venit, cui quum dixiſſent ſe Romanos legatos eſſe qui vatem alloqui vellent, vt ſe ad eum deduceret rogabant. Et adoleſcens reſpōdit. [Pater meus eſt, quem vultis alloqui, ſed iam eſt occupatus, at aliquanto poſt ad eum accedere

poteritis. Verùm dum eum expectatis, mihi veſtri aduentus cauſam aperite. Ita enim fiet, vt ſi qua in re ob imperitiā peccaturi eſſetis, à me edocti in interrogatione nihil peccetis.] Recta enim interrogatio, in artis diuinatoriæ præceptis non minimum pondus habet. illi ita faciendum cenſuerunt, & prodigium ei expoſuerunt. Is eo audito, & breui ſilentio interpoſito. [Audite, inquit, Romani, prodigium quidem hoc pater meus vobis interpretabitur, nec mentietur, vati enim eſt nefas. Quæ verò vos dicturi, & ad eius interrogata rectè & verè ſitis reſponſuri (veſtrâ enim intereſt hæc antè ſcire) hæc à me accipite. Poſt prodigium ipſi enarratum, ipſe dicens ſe non ſatis bene percipere quid dicatis, certum terræ ſpatium baculo circumſcribet, deinde vobis dicet, Hic eſt Tarpeius collis, hæc verò orientalis eius pars, hæc occidētalis, hæc ſeptentrionalis, hæc ei oppoſita. Has omnes *partes* baculo oſtendens, quæret ex vobis in quanam harum partium caput inuentum fuerit. Quid igitur vobis ſuadeo vt reſpondeatis? vt caueatis ne in vlla earum partium, quas ille baculo oſtendens ſciſcitatus fuerit, inuentum prodigium dicatis, ſed Romæ, apud vos in colle Tarpeio id appuruiſſe reſpondeatis. Si hæc reſponſa ſeruaritis, nec ab eo fueritis ſeducti, ille quia probè ſcit fata mutari non poſſe, quid illud prodigium portendat ac ſignificet, vobis explicabit, neque vos celabit.] Hæc edocti legati, quum ſeni iam eſſet otium, & quidam eos adiiſſet ac aduocaſſet, ingreſſi prodigium vati expoſuerunt. Illo autem aſturè ac doloſè agente & in terra deſcribente lineas circulares, & rurſus alias rectas, & in ſingulis regionibus quærente vbinam id caput fuiſſet inuentum, legati nihil animo turbati idem reſponſum ſeruarunt, quemadmodum vatis filius eos monuerat, Romam & Tarpeium collem ſemper nomi-

nominantes & ipſum vatem orantes, ne id ſignum interuerteret, ſed quàm ſynceriſſimè ac veriſſimè reſponderet. Ille verò quum illud ſignum interuèrtere, *ac legatos decipere* & augurium ſibi vindicare non potuiſſet ſic eos eſt alloquutus, veſtris ciuibus, Romani renũtiate fatale eſſe vt loc⁹ ille in quo caput inueniſtis, totius Italiæ ſit caput. Atq; ab eo tẽpore locus à capite ibi inuẽto Capitolinus eſt dictus. Romani enim κεφαλὰς vocant capita. Tarquinius, quum hæc ex legatis audiſſet, opifices ac opus peragendum adhibuit, & magnam templi partem abſoluit, verumtamen totum opus perficere non potuit, regno antè pulſus, *& exilio praeuentus*. ſed tertio conſularis imperij anno populus Rom. id abſoluit. Extructum autem ac fundatum fuit ſuper crepidine alta, octo iugerum ambitu pedum fermè ducentorum ſingula latera habens, pari propemodum lõgitudine ac latitudine, ne quindecim quidem integrorum pedum differentia. Etenim templum quod ſupra eadem fundamenta patrum noſtrorum ætate poſt incendium fuit ædificatum, ſolo luxu ac materiæ magnificentia à priſco differt, vt compertum eſt, à parte enim frontis vergentis ad meridiem triplicem columnarum ordinem habet, à lateribus duplicem: & in ipſo tria ſunt delubra, quæ recta ſerie ſunt extructa, & ita inter ſe coniuncta, vt communia habeant latera, ac medium quidem eſt Iouis. At ab vtraque parte *ſunt delubra* Iunonis & Mineruæ, ſub iiſdem pinnaculis & iiſdem tectis. Quinetiam aliud quoddam felicitatis prorſus admirandæ bonum, regnante Tarquinio, Rom. Reip. contigiſſe fertur, ſiue deorum, ſiue geniorum aliquorum fauore ac munere: quod non ad aliquod breue temporis ſpatium, ſed perpetuò ex magnis malis variiſque periculis eam eripuit. Quædam enim mulier, non indigena, tyrannum adiit, nouem Sibyllinorum oraculorum libros vendere volens. Sed recuſante Tarqui-

nio libros illos emere tanto pretio quantum illa petebat, abiit, & tres eorum cremauit, nec multo post allatos reliquos eodem pretio vendere volebat. Iudicata autem delira aliqua mulier, & deriſa, quòd idem pretium pro paucioribus libris peteret: quod ne pro pluribus quidem accipere potuiſſet: denuò digreſſa, dimidiam reliquorum librorum partem exuſſit, & allatis reliquis tribus eandem pecuniæ ſummam petiit. Tarquinius mulieris conſilium admiratus, augures accerſiuit, & re illis narrata, quid eſſet faciendum quæſiuit. Illi verò, quum ex quibuſdam ſignis cognouiſſent eum donum diuinitus miſſum aſpernatum fuiſſe, magnámque iacturam ab eo factam dixiſſent, quòd omnes libros non emiſſet, iuſſit eam pecuniæ ſummam mulieri numerari quam petebat, & oracula quæ ſupererant redimi. Illa autem mulier, quum libros tradidiſſet: vtque diligenter aſſeruarentur monuiſſet, nunquam poſtea inter homines eſt viſa. Tarquinius verò duumuiros ex nobilium numero creauit, & duos publicos miniſtros ipſis addidit: illiſq; horum librorum cuſtodiam mandauit, quorum alterum, M. At ilium *inquam*, quòd viſus fuiſſet non bona fide ſe gerere, & ab altero publico miniſtro parricidij accuſatus fuiſſet, in culeum inſutum, in mare proiecit. Sed poſt reges exactos, quum reſp. oraculorum patrocinium ſuſcepiſſet, nobiliſſimis viris, quos eligebat, eorum cuſtodiam committebat: hi verò per totum vitæ tempus hoc munere funguntur, à militia & reliquis vrbanis muniis liberi, atque hæc publicè illis committit, ſine quibus non patitur quenquam oracula inſpicere. Et, vt rem paucis expediam, Romani nullam rem ſanctam aut ſacram æquè diligenter atque Sibyllina oracula cuſtodiunt. Ea autem conſulunt quoties ſenatus id decernit, quum in repub. orta eſt ſeditio, aut in bello grauis aliqua & inſignis clades accepta, aut quum aliqua prodigia

gia aut ſpectra(quæ ſæpe contigerunt)apparent, quæ magnum aliquod & cognitu difficile malum portendunt. Hi oraculorum libri vſque ad bellum Marſicum permanſerunt, incolumes conditi ſub terra, in templo Iouis Capitolini, in arca lapidea, à decem viris aſſeruati. Sed poſt centeſimam & ſeptuageſimam olympiadem, templo incenſo, ſiue per inſidias aliquorum, vt nonnulli arbitrabantur, ſiue caſu fortuito, hi quoque cum reliquis huius dei donariis igne ſunt abſumpti. Oracula verò quæ nunc extant, ex variis locis ſunt comportata, alia ex Italicis vrbibus allata, alia ex Erythris Aſiaticis, ex S.C. miſſis legatis, qui eorum exemplar deſcriberent, alia ex aliis vrbibus, & à priuatis hominibus transcripta, in quibus quædam ſuppoſititia, & carminibus Sibyllinis inſerta reperiuntur, quæ deprehẽduntur ex iis quæ acroſtichides nuncupantur. Dico autem ea quæ Terentius Varro in ſuis commentariis theologicis memoriæ prodidit.

9 ¶ TARQVINIVS quum hæc pace bellóque geſſiſſet, & duas colonias condidiſſet (vnam quidem quæ Signia vocabatur, non certo propoſito, ſed caſu fortuito, quòd in eo campo milites hybernaſſent, caſtráque ita muniuiſſent vt nihil ab vrbe differrent: Circeios verò, certo cõſilio, quòd is locus valde opportunus eſſet, ſiquidem eſt in campis Pomptinis, qui omnium camporum agro Latino, maríque contigui finitimorum ſunt maximi, eſt autem rupes inſtar peninſulæ modicè excelſa in mari Tyrrheno, vbi Circe ſolis filia habitaſſe fertur,) & quum has ambas colonias duobus ſuis filiis conditoribus aſſignaſſet, Circeios Arunti, Signiam Tito: de regno iã ſecurus, ob violatam pudicitiam cuiuſdam matronæ, quam Sextus filiorum natu maximus ſtuprarat, regno & vrbe ſimul expulſus eſt: à deo de futura familiæ calamitate præmonitus, cùm multis aliis prodigiis tum

etiam hoc poſtremo. Aquilæ coeuntes in locum regiæ adiacentem, verno tempore nidos conſtruxerunt in proceræ palmæ cacumine, quæ quum pullos adhuc implumes haberent, vultures conferto agmine aduolantes nidos diſturbarunt, & pullos interfecerunt, & aquilas à paſtu redeuntes, roſtris pungentes, aliſque ferientes, à palma abegerunt. Tarquinius hoc auſpicio animaduerſo, licet diligenter ſibi caueret, & ſi qua ratione poſſet, fatum vitare conaretur, non potuit tamen id ſuperare: ſed in ipſu facta conſpiratione patriciorum, & conſenſu plebis eos adiuuantis, regno expulſus eſt. Quinam autem fuerint conſpiratio nis in illum factæ autores, & quomodo rem ipſam aggreſſi fuerint, paucis declarare conabor. Ardeam vrbem Tarquinius obſidebat, cauſam prætexens quòd Romanos exules recepiſſet, eóſque in patriam reducere conaretur. Sed vera cauſa erat quòd illi ob diuitias inſidiaretur, quia omnium Italicarum vrbium fortunatiſſima erat. Sed quum Ardeates ei ſtrenuè reſiſterent, & obſidio diuturnior eſſet, milites, tam illi qui erant in caſtris, quòd belli moras iniquo animo ferrent, quàm illi qui erant in vrbe, quòd pecunias amplius conferre non poſſent ad defectionem, ſi quod eius initium fieret, parati erant. Interea autem Sextus, filiorum Tarquinij natu maximus, à patre miſſus Collatiam quorundam bellicorum negotiorum cauſa, apud cognatum ſuum L. Tarquinium Collatinum diuertit. Hunc Fabius Egerii filium fuiſſe tradit, de quo antè egi, & quem demonſtraui fuiſſe filiũ fratris Tarquinij Priſci, Romanorum regis, & ab eo Collatiæ præfectum. & à domicilio quod ibi habebat, Collatinum vocatum, & poſteris ipſius idem cognomen ab eo relictum fuiſſe. Ego verò hunc quoque Egerii nepotem crediderim, ſiquidem eadem ætate erat, qua & Tarquinij filij, vt Fabius, & multi alij ſcriptores prodiderunt. Et meam hanc opinionem

ipſa

ipſa temporum ratio confirmat. Collatinus igitur in caſtris tunc erat. At eius vxor, matrona Romana Lucretij viri illuſtris filia, eum, vt mariti ſui cognatum, magna animi alacritate ac humanitate excepit. Hanc mulierem, cuius inter omnes Romanas egregia erat forma & pudicitia ſpectatiſſima. Sextus ſtuprare auſus eſt, qui quum iam multò ante hanc rem exequi conatus fuiſſet, quoties apud cognatum ſuum diuertit, nunquam tamen voti ſui compos eſt factus: ſed tunc rei peragendæ occaſionem maximè opportunam ſibi oblatam eſt arbitratus. Quum enim poſt cœnam dormitum abiiſſet, magnam noctis partem ſeſe vigilans continuit, atque vbi omnes ſopitos exiſtimauit, ſurrexit, & cubiculum petiit, in quo Lucretiam dormire ſciebat: & clam ianitoribus qui ad cubiculi ianuam dormiebant, ſtricto gladio eſt ingreſſus. Quum autem ad lectum acceſſiſſet, & mulier excitata fuiſſet ſimulatque ſtrepitum ſenſit: & quæreret quiſnam eſſet, ille, ſuo nomine dicto, iuſſit eam tacere, & in cubiculo manere, cædem ipſi minatus, ſi vel fugere vel vociferari fuiſſet auſa. Hac ratione quum miſeram mulierem perterrefeciſſet, duas illi optiones obtulit: quarum alteram, quam maluiſſet, eligere iuſſit, aut mortem cum dedecore, aut vitam cum omni felicitate coniunctam. [Si enim (inquit) mihi hoc gratificari volueris, vxorem te ducam, & mecum regnabis nunc quidem in vrbe quam pater mihi dedit, at poſt eius mortem, Romanorum Latinorum, Thuſcorum, & aliarum gentium, quibuſcumque ille imperat, dominatu mecum frueris. Scio enim me paternum regnum habiturum, quemadmodum ipſa æquitas poſtulat, quòd omniũ eius liberorum ſim natu maximus. Quæ verò bona regibus ſint, quorum omnium tu mecum eris domina, quid opus eſt te probè gnaram docere? quòd ſi mihi reſiſtere conata fueris ſeruandæ pudicitiæ ſtudio, te interficiam:

præterea, iugulato vno de ſeruis, veſtra corpora coniungam, & dicam te in turpi adulterio cum ſeruo deprehenſam, pœnas mihi iniuriam cognati perſequenti dediſſe, ita vt turpis, & probroſa mors tua ſit futura, & corpus tuum neque ſepulturam neque aliam quampiam earum rerum, quæ defunctis dari ſolent, ſit conſequuturum. Quare quum ad multas minas & preces ſimul adhibuiſſet iuſiurandum, quo affirmauit ſe omnia ſeriò ac verè dicere, Lucretia coacta eſt mortis ignominioſæ metu, cedere & pati illum peragere quod ipſi libuiſſet. Quum autem dies illuxiſſet, ille in caſtra rediit, nefaria & pernicioſa libidine ſatiata. At Lucretia illum caſum ægerrimè ferens, quanta maxima potuit celeritate conſcendit carpentum, & Romam atrata petiit, ſub veſte cultrum occultans, neque in ipſo itinere cuiquam ſalutanti ſalutem reddens, neque reſpondens volentibus ſcire quidnam ipſi accidiſſet: ſed cogitabunda, & præ mœrore vultum demittens, oculóſque lacrymarũ plenos habens. Quum autem ingreſſa fuiſſet domũ patris (quidã autẽ cognati apud eũ tunc fortè aderãt) ſe ad eius pedes proſternẽs, eiúſque genua amplectẽs aliquandiu fleuit, nulla voce emiſſa: deinde, quũ pater eã erexiſſet, eámq. rogaſſet vt diceret quid ſibi accidiſſet, Supplex, inquit, ad te confugio, pater, grauem & non credendam paſſa iniuriam. quare eam mea cauſa vlſciſcere, nec deſpice tuam filiam quæ iniuriam vel ipſa morte grauiorem accepit. Illo autem & cæteris omnibus admirantibus, & quis eius iniuriæ autor, quódve genus iniuriæ eſſet dicere iubentibus, Audies (inquit) pater, breui meas calamitates: ſed primùm, pater, mihi petenti hoc beneficium largire. Conuoca quotquot amicos, & cognatos potes, vt illi ex me ipſa inſignem iniuriam quam accepi, non ex aliis audiant. Quum autem intellexeris fœdam & grauem neceſſitatem, quæ me implicitam tenet, dein-

de

de eam illis d liberabis quomodo meam tuámque iniuriam ſis vlturus, nec longas moras interponas. Quum autem nobiliſſimi viri celeriter & magna feſtinatione aduocati, domum conueniſſent, quemadmodum illa poſtularat, rem totam ab ipſo principio repetitam illis enarrauit. Poſtea patrem complexa, & multis precibus ipſum & illos qui cum eo aderant obteſtata, deos etiam laréſque ſuppliciter precata, vt ſe citò vita liberarent, educto cultro, quem ſub veſte abditum habebat, & pectori vnico vulnere illato, cultrum ad cor vſque adegit. Clamore autem & eiulatu, ac planctu muliebri per totam domum exorto, pater ipſam complexus fouebat, & nomine ſæpius vocabat, & quaſi ex vulnere conualeſcere & ſanari potuiſſet, eam omni diligentia adhibita curabat. At illa in eius vlnis palpitans, & animam luctantem efflans, moritur. Romanis verò qui aderant, adeò atrox & miſerandus ille caſus eſt viſus, vt omnes vno ore vociferarentur, ſatius eſſe ſibi pro libertate millies mori quàm tales iniurias à tyrannis illatas perpeti. Inter eos erat quidam P. Valerius, à quodam Sabinorum, qui cum Tatio Romam venerant, oriundus. vir ſtrenuus & prudens: hic ab illis in caſtra mittitur, vt & marito Lucretiæ caſum indicaret, & cum eo milites ad defectionem à tyrannis faciendam ſolicitaret. Ei autem vix portas vrbis egreſſo, Collatinus, qui ex caſtris in vrbem redibat, obuius fit, domeſticæ calamitatis penitus ignarus: & cum eo L. Iunius, cui Bruto cognomen erat, quod ſi græca lingua Bruti vocem interpreteris, ſonabit ἠλίθιος. De quo pauca præfari eſt neceſſe; (quando Romani huius opera potiſſimùm tyrannos vrbe pulſos fuiſſe aſſerunt) quis eſſet, & quibus ortus parentibus, & qua de cauſa hoc cognomen à moribus ſuis alienum habuerit. Pater ei fuit M. Iunius, à quodam Aeneæ ſocio oriundus, qui ob inſignem virtutem in-

ter nobiliſſimos Romanos habebatur: mater verò Tarquinia, Tarquinij Priſci regis filia: ipſe verò egregiè inſtitutus, & omni indigena diſciplina excultus erat, & ingenium ad omnes ingenuas artes facilè habebat. At poſtquam Tarquinius, cæſo Tullio, præter alios multos, eóſque viros probos, ipſius quoque patrem clándeſtina morte de medio ſuſtulit: non ob aliquod eius delictum, ſed eius diuitiarum cupiditate ad id adductus, quas, antiquæ & opulentæ familiæ heres, à maioribus congeſtas & ſibi relictas acceperat, & cum eo filium maximum natu, in quo generoſus quidam animus elucebat, & qui patris cædem inultam manere non fuiſſet paſſus: Brutus adhuc iuuenis, & omni cognatorum auxilio deſtitutus, facinus longè omnium prudentiſſimum facere eſt auſus. ſtulti enim cognomen aſſumpſit, & ſe ſtultum eſſe ſimulauit, & ſtultitiam ſimulans, id cognomen retinuit conſtanter ab illo tempore, ex quo id aſſumpſit, donec occaſionis opportunitatem ſibi oblatam iudicauit. Hócque illi ſaluberrimum fuit remedium aduerſus Tyranni crudelitatem, in multos bonóſque viros debacchantis. Tarquinius enim contempta ſtultitia, quæ in illo ineſſe videbatur, (quæ tamen reuera non inerat) omnibus bonis paternis ipſum ſpoliarat, & exiguum quiddam pro victu quotidiano ei ſuppeditans, vt pupillum tutoribus indigentem apud ſe ſeruabat, & cum ſuis filiis verſari patiebatur: non honoris cauſa, vt apud propinquos ſimulabat, quòd eſſet cognatus: ſed vt riſum adoleſcentibus moueret, & illis eſſet oblectamento, multa ſtulta verba proferendo, & res hominum verè ſtultorum faciendo. Quinetiam quando ſuos duos filios Aruntem, & Titum oraculum Delphicum de peſte conſulturos miſit, (nam illo regnante morbi quoddam genus inuſitatum in virgines & pueros graſſabatur, quò multi interibant, grauiſſimum & ſanatu difficile in mulieribus prægnātibus,

tibus, quandoquidem matres cum ipſo fœtu paſſim per medias vias enecabat) quòd ex ipſo deo cognoſcere vellet, & morbi cauſam, & rationem qua eo poſſet liberari, illum quoque miſit cum adoleſcentibus, hoc eorum precibus concedens, vt haberent cui & verbis & factis illuderent. Adoleſcentes igitur illi quum ad oraculum veniſſent, & reſponſum accepiſſent eorum quorum cauſa fuerant miſſi, denariis deo donatis, & valde deriſo Bruto, quòd baculum ligneum Apollini dicaſſet, (at ille nullo rem ſciente baculum perforarat vt fiſtulam, & auream virgam dicarat) poſtea ex deo ſciſcitati ſunt, quemnam fata Romanorum principem futurum deſtinaſſent. Deus illis reſpondit, eum, qui primus matri oſculum tuliſſet. Illi igitur quum non percepiſſent quid ſibi vellet oraculum, pacti inter ſe ſunt vt ſimul matrem oſcularentur, quòd communi regno potiri vellent. At Brutus dei mente intellecta, ſtatim, vbi primum Italiam eſt ingreſſus, prolapſus, terram eſt oſculatus, hanc communem omnium parentem arbitratus. Quæ igitur huic viro antè euenere, huiuſmodi fuere. Tunc verò vbi cognouit ex Valerij verbis Lucretiæ caſum & cædem, manibus in cælum ſublatis. [Iupiter (inquit) & cæteri dij omnes, quibus res mortalium curæ ſunt, numquid tempus illud iam venit, quod ego expectans hanc vitæ ſimulationem indui, & ad hanc vſque diem ſeruaui? numquid fatale eſt Romanis vt à me & mea opera tyrannide nefaria liberentur?] his dictis magna contentione domum cum Collatino & Valerio petiit. Quum autem ingreſſi fuiſſent, & Collatinus Lucretiam in medio iacentem vidiſſet, & patrem eam amplectentem, ingenti gemitu edito, ipſam mortuam amplexus, oſculabatur & ſæpius nomine vocabat, & cum ea vt cum viua colloquebatur, præ mali dolore mentis non compos. Quum autem ille valde eam lugeret, &

ipſe quoque pater ex altera parte idem faceret, & domus tota fletu ac lamentis plena eſſet. Brutus ad eos conuerſus, [Aliàs, inquit, Lucreti, & tu Collatine, vóſque omnes huius mulieris neceſſarii, ſatis temporis ad eam deflendam habebitis: ſed iã quomodo iniuriam ipſi illatam vindicare poſſimus eſt cogitandum: hoc enim præſens tempus poſtulat. Viſus eſt rectè monere, quare ſoli ſedentes, & ſemota omnium domeſticorum ac famulorum turba, conſultabant quid faciendum eſſet. Tum Brutus cœpit primùm de ſe verba facere, dixítque eam ſtultitiam in ſe reuera minimè eſſe quam multi exiſtimabant, ſed ſe ad tempus eam ſimulaſſe: & allatis cauſis cur eius ſimulationem induere non dubitaſſet, & omnium hominum facilè prudentiſſimus iudicatus: poſteà illis perſuaſit vt omnes cõmuni conſenſu ex vrbe Tarquinium & eius liberos expellerent: & longam orationem habuit, qua eorum animos ad id impelleret. Quum autem vidiſſet omnes in eadem eſſe ſententia, non verbis opus eſſe dixit, non pollicitationibus, ſed factis, ſi quid eorum quæ erant facienda peragere vellent: ſéque horum initium facturum dixit. Quum hæc dixiſſet, & cultrum cepiſſet quo Lucretia ſe interemerat, quúmque ad eam acceſſiſſet, ori impoſuit (adhuc enim ſpectaculum maximè miſerandum propalam erat) per Martem & cæteros deos iurauit: ſe quauis ratione pro viribus Tarquinij tyrannidem euerſurum, nec ſe vnquam cum tyrannis in gratiam rediturum, nec alios redire paſſurum: ſed in poſterum ſe hoſtis loco habiturum quicunque id vellet facere, ſéque capitali odio tyrannidem, eiúſque fautores *ac defenſores* proſequuturum. Quòd ſi iuſiurandum violaſſet, tale mortis genus, qualem mulieri illi contigerat, ſibi liberíſque ſuis eſt imprecatus. His dictis, idem iuſiurandum à cæteris exegit. Illi verò non amplius cunctantes

ſurrexe-

ſurrexerunt, & cultro illo per manus ſubinde accepto, iurarunt.

10 ¶ Qvvm autem iuraſſent, poſtea rationem qua rem ipſam aggrederentur quærere cœperunt: & Brutus hoc conſilium illis dedit. [Primùm ad vrbis portas cuſtodes adhibeamus, ne quid eorum quæ in vrbe aut dicuntur aut fiunt contra tyrannidem Tarquinius ſentiat, ante quam res noſtræ ſint paratæ. Deinde allato mulieris cadauere in forum, ita cruento vt eſt, Lucretius & Collatinus in mediũ progreſſi, re tota ordine narrata, ſuas calamitates deplorent. Deinde aliorum vnuſquiſque progreſſus in medium, tyrannidem inuehatur, & ciues ad libertatem recuperandam prouocet. Hoc autem omnibus Romanis optatiſſimum erit, ſi à nobis patriciis libertatis initium fieri viderint. Multas enim & graues iniurias à Tarquinio acceperunt, paruóque impulſu ac leui occaſione ipſis eſt opus, vbi verò habuerimus plebem ad tyrannidem euertendam concitatam, eius ſuffragiis Tarquinio regnum abrogemus, & hoc plebiſcitum celeriter ad eos qui ſunt in caſtris mittamus. Nam ſi milites armati totam vrbem à tyrannis alienatam eſſe cognouerint, patriæ libertati ſtudebunt: nec largitionibus amplius detinebuntur.] Hæc quum ille dixiſſet, Valerius eius verba excipiens. [Reliqua quidem (inquit) Iuni, rectè mihi videris ratiocinatione tua colligere: cæterùm, de comitiis, illud ex te ſcire velim, quiſnam legitimè ea indicere, & ſuffragia curiis diſtribuere poſſit. Magiſtratus enim hoc eſt officium. Nemo verò noſtrum vllum magiſtratum gerit. Cui reſpondit Brutus, Ego, Valeri. Sum enim Celerum tribunus, & concionis conuocandæ, quotieſcunque velim, poteſtas mihi per leges eſt data. Tarquinius enim maximum hunc magiſtratum dedit mihi, vt ſtulto, & tanquam homini eius vim ac poteſtatẽ, non cognituro neque, ſi

cognoſcerem,ea vſuro:quinetiam ego primus in tyrannum perorare ſum paratus. Omnes his auditis eum laudarunt,& vt honeſti ac legitimi conſilij autorem,reliqua quoque dicere iuſſerunt. Ille autem reſpondit,[Quando hæc vobis ita fieri placet, hoc videamus, quiſnam magiſtratus poſt exactos reges vrbis imperium ſit habiturus, & à quo creatus: imò etiam illud antè eſt proſpiciendum, quæ ſit futura reip.forma, quam tyrannide liberati conſtituemus. Præſtat enim de his omnibus conſultare priuſquàm tantum facinus aggrediamur, & nihil relinquere, quod non antè diligenter conſiderarimus & accuratè perpenderimus. Dicat verò vnuſquiſque veſtrûm quid his de rebus ſentiat.]Poſtea multi multa fecerunt verba.Ac aliis quidem recenſentibus omnium ſuperiorum regum beneficia in remp.collata,placebat,denuo reges creari.Alij verò enumerantes facinora tyrannica & iniurias, quas cùm alij multi ſuis ciuibus intulerāt, tum etiam Tarquinius poſtremus: vnius poteſtati remp. amplius committendam non cenſebant,ſed malebant ſummam rerum penes ſenatum eſſe,vt in pleriſque Græciæ ciuitatibus.Alij neutram harum reip. adminiſtrandæ formarum probabant:& ſuadebant vt dominatus popularis, quemadmodum erat Athenis conſtitueretur, paucorum iniurias,& flagitia,quæ ob pluris habendi cupiditatem patrantur,proferentes, & ſeditiones quæ inter humiliores & potentiores ſolent oriri:& iuris æquabilitatem,veræ ciuitatis liberæ formam omnium tutiſſimam,atque honeſtiſſimam eſſe demonſtrantes. Sed quum omnibus hæc electio non ſine negotio, & difficultate diiudicari poſſe videretur, ob vitia *&* *mala* quæ vnamquamque reip.formam comitantur, poſtremus Brutus, orationem excipiens ita eſt loquutus, [EGO verò,Lucreti & Collatine, & omnes vos qui adeſtis viri boni, & ex bonis progeniti,

in

in præſentia nobis nullam ciuitatis formam conſtituendam cenſeo. Nam & ipſius temporis anguſtiæ, in quas à rebus præſentibus ſumus compulſi, non patiuntur vt præſentem reip. ſtatum in alium meliorem facilè mutemus: & ipſam mutationem tentare, licet optimè de ea conſultauerimus, tamen lubricum eſt, nec periculis caret. At poſtea nobis licebit, quum tyrannide fuerimus liberati, longè liberius & maiore cum otio deliberantibus, meliorem reip. formam deteriori antepoſitam eligere: ſi qua tamen eſt melior ea quam Romulus & Pompilius, & cæteri qui poſt eos regnarant, nobis conſtitutam tradiderunt, qua factum eſt vt reſpub. noſtra euaſerit ampla & fortunata, & multis populis ad hoc vſque tempus conſtanter imperarit. Vitia verò grauia, quæ regnum comitari ſolent, ob quæ incredulitatem tyrannicam degenerat, & quæ regiam poteſtatem omnibus inuiſam reddunt, ſuadeo vobis vt iſta corrigatis, & caueatis ne vnquam poſthac in hæc ipſa recidamus. At quænam illa ſunt? Primùm quidem, quia plerique rerum nomina ſpectant, & propter hæc vel res noxias expetunt, vel vtiles fugiunt, in quarum numero ipſum quoque regnum eſſe contigit, vobis, vt veſtræ reipub. nomen mutetis, ſuadeo, & eos quorum curæ & fidei communis omnium ſalus committetur, non amplius reges, neque monarchas vocetis: ſed aliquam modeſtiorem & magis popularem appellationem illis imponatis. Deinde, ne rerum ſummam vnius arbitrio & poteſtati committatis: ſed duobus viris regium imperium permittatis, quemadmodum audio Lacedæmonios facere iam per multas ætates, & ob hanc reipu. formam maximè inter omnes Græcos bonis legibus & opibus florere ac felices eſſe. Minus enim iniurioſi & graues erunt, ſi ea poteſtas bifariam ſit diuiſa, & ſi vterque parem habeat poteſtatem. Nam ſi viciſſim alter alte-

rum reuereatur, & à voluptuoſo vitæ genere retrahat, ex hac honoris ac poteſtatis æqualitate maximè naſcetur æmulatio, qua fiet vt vterque virtutis ſtudioſus euadat, eiúſque opinionem aliis præbere conetur. Quoniam autem multa ſunt inſignia quæ regibus tradita fuerunt: ſi qua populo moleſta ac inuiſa ſunt, certò eorum partem minuendam, partem penitus tollendam cenſeo. Sceptra iſta intelligo, ac & aureas coronas, & purpureas auróque intextas trabeas, *quarum geſtatio ipſis minimè permittenda*, niſi quibuſdam diebus feſtis, & in triumphi pompis, in quibus hæc honoris deorum cauſa aſſument: rarus enim horum vſus moleſtus non erit. Cæterùm, eburneam ſellam, in qua ſedentes iudicant, & togam candidam, prætextámque & duodecim faſces, qui ipſis per vias præferuntur, cenſeo relinquendos. Præterea, quòd omnium à me dictorum longè vtiliſſimum fore arbitror, & quod præcipuè eos qui hunc magiſtratum accipient in officio continebit, ne toties delinquant, illud eſt: ne iidem perpetuum imperium & cum vita finiendum habeant. (Omnibus enim pergrauis eſt magiſtratus, cui nullum certum tempus eſt præfinitum, & qui nullis actorum ſuorum reddendis rationibus obnoxius eſt: vnde tyrannus naſcitur.) Sed autor ſum vt magiſtratus poteſtas in annuum tempus contrahatur, quemadmodum fit apud Athenienſes. Nam quòd idem partim imperet & partim pareat, & antequàm animus, ſanáque mens corrumpatur, ab ea poteſtate remoueatur, *hoc* faſtuoſa ingenia reprimit, nec mores hominum illa poteſtate inebriari ſinit. Hæc ſi ita conſtituerimus, licebit nobis regiæ gubernationis bonis frui, & malorum, quæ illam comitantur immunes eſſe. Sed vt tamen quoque nomen regiæ poteſtatis, noſtris moribus patriis receptum, quod auſpiciis fauſtis, diiſque comprobantibus in noſtram ciuitatem fuit intro-

introductum: ipſius religionis cauſa ſacroſanctum ſeruetur: ſemper rex aliquis creetur, cui hic honor ſit perpetuus quandiu viuet, qui omnis bellicæ moleſtiæ ſit immunis, & vt rex hanc ſolam ſacrorum curam ſuſtineat, nihil præterea curet. Quo autem modo hæc ſingula fient, ex me audite. Ego indicam comitia, quemadmodum dixi, quandoquidem hoc mihi ex legibus eſt conceſſum, & meam ſententiam *apud ciues* declarabo, qua iubebo Tarquinium cum liberis & coniuge in exilium abire, & ipſum eiúſque poſteros ab vrbe & ditione Romanorum in perpetuum arceri, vbi autem meam ſententiam ſuis ſuffragiis ciues confirmarint ratámque fecerint, declarata illis reip. forma, quam conſtituere in animo habemus, interregem creabo, qui magiſtratus remp. geſturos deſignabit, & ipſe celerum magiſtratum deponam. Interrex verò qui à me creatus fuerit, centuriatis comitiis nominet magiſtratus, qui imperium ſunt habituri, & populum ad ſuffragia de illis ferenda vocet. Quòd ſi pluribus centuriis illorum electionem ratam eſſe placuerit, & ſimul fauſta auſpicia ipſis eam confirmarint, iſti tum demum faſcibus & reliquis regiæ poteſtatis inſignibus acceptis, dent operam vt liberam patriam incolamus, néve Tarquiniis vnquam in eam reditus pateat. Conabuntur enim (hoc pro comperto habeatis) & ſuaſione, & vi, & dolo, & quauis alia ratione imperium recuperare, niſi nobis caueamus ab ipſis. Hæc igitur ſunt maxima & præcipua, quæ in præſentia vobis dicere & ſuadere poſſum. Res verò ſingulas, quæ multæ ſunt, & quæ non ſine difficultate iam poſſent accuratè diſcuti (ad ſummas enim temporis anguſtias ſumus redacti) futuris magiſtratibus relinquẽdas ac permittẽdas cenſeo. Illos verò de rebus omnib. conſultare cũ ipſo ſenatu oportere dico, quẽadmodum reges faciebant: & nihil ſine nobis facere, & ſ.c. ad populum referre, vt

fert maiorum noſtrorum conſuetudo, nulla in re eius priſtina autoritate ac poteſtate imminuta. Hoc enim pacto eorum magiſtratus tutiſsimus, & honeſtiſſimus erit.] Quum igitur Iunius Brutus hanc ſententiam dixiſſet, omnes eam laudarunt, & ſtatim de futuris magiſtratibus conſultantes, cenſuerunt interregem prodendum Sp. Lucretium patrem mulieris quæ ſibi manus attulerat, & ab illo magiſtratus regia poteſtate præditos, inquiſitione in eorum vitam facta creandos, L. Iunium Brutum, & L. Tarquinium Collatinum. Hos magiſtratus patrio ſermone Conſules vocari placuit. Hoc nomen ſi græcè interpreteris, συμβούλους, vel προβούλους ſignificare poteſt. Romani enim συμβουλάς conſilia vocant. At à Græcis temporis progreſſu ὕπατοι vocati ſunt à poteſtatis amplitudine, quòd omnibus imperent, & ſummum dignitatis gradum obtineant. Priſci enim, quod excellens & ſummum erat, id ὕπατον vocabant. Hoc inito conſilio, atque his ita ſtatutis, votis nuncupatis, deos precati vt ſe res ſanctas ac iuſtas expetentes adiuuarent, in forum prodierunt. Illos autem ſequebantur famuli, in lecto nigris veſtibus conſtrato portantes Lucretiæ cadauer incultum & ſanguine cruentatum, quod quum ante curiam poni in loco edito & conſpicuo iuſsiſſent, populum ad concionem conuocarunt. Quũ autem non ſolùm omnis turba, quæ tunc erat in foro, ſed etiam reliqua quæ erant ſparſa per totam vrbem eò confluxiſſet, (præcones enim per omnia compita populum ad concionem in forum conuocarant) tunc Brutus locum conſcendit vnde illi qui comitia indicunt, concionem ad populum ſolent habere, & patriciis aſtantibus, ita eſt loquutus. [De necessariis ac honeſtis rebus verba apud vos facturus, Quirites, de me ipſo pauca primùm dicere volo. Fortaſſe enim aliquibus veſtrum, imò potius, (quod probè ſcio,) pleriſque mente perturbata & parum ſana

videbor,

videbor, vt qui de rebus grauiſſimis dicere aggrediar, ego cui, vtpote non ſana mente prædito, curatoribus eſt opus. Sciatis igitur vulgarem illam opinionem quam omnes de me tanquam de ſtulto habebatis, falſam eſſe, & nullum alium præter me ipſum eius fuiſſe autorem, quod autē coegit me viuere non prout meum ingenium poſtulabat, neque vt me viuere dicebat, ſed prout Tarquinio libebat, & mihi vtile fore videbatur, fuit vitæ periculum ac metus. Tarquinius enim cæſo patre meo, ſimulatque regnum eſt adeptus, vt eius fortunas, quæ valde amplæ erant, poſſideret: & fratre maiore qui patris cædem erat vlturus, niſi ſublatus de medio fuiſſet, occulta morte ſublato: proculdubio, vt conſtabat, ne mihi quidem pepercíſſet, qui omni neceſſariorum auxilio deſtitutus eram, niſi ſimulationem ſtultitiæ induiſſem. Hæc ſimulatio, quam tyrannus veram ſtultitiam eſſe credebat, effecit ne eadem mala, quæ ſunt illi perpeſſi, experirer, & ad hoc vſque tempus me ſeruauit. Iam verò tandem eam (venit enim tempus quod optabam & expectabam) per viginti & quinque annos ſeruatam depono, atque hæc quidem de me ſint dicta. res verò publicæ, quarum cauſa ego vos ad concionem conuocaui, hæ ſunt. Quum Tarquinius neque patriis moribus, neque legitimè imperium occuparit, neque poſtquam id quomodocunque eſt adeptus, honeſtè ac regiè ſe in eo geſſerit, ſed iniuriis & iniuſtitia omnes tyrannos, qui vnquam fuerint, ſuperarit: ei hanc poteſtatem abrogare nos patricij communi conſenſu decreuimus: quod iam pridem factum oportebat, ſed iam tempus opportunum nacti hoc ipſum facimus. Et vos, Quirites, conuocauimus, vt indicata voluntate noſtra vos rogaremus vt nos in aſſerenda patriæ libertate iuuetis, qua neque nobis antè frui licuit, ex quo Tarquinius regnum occupauit: neque poſtea licebit, ſi nunc molliter *ac ignauiter* nos geſ-

ſerimus. Si igitur tantum temporis haberem quantum vellem, & apud rerum ignaros verba facerem, omnia tyranni ſcelera perſequerer, ob quæ non vno, ſed pluribus ſuppliciis dignum eum omnes iure iudicarent. Sed quia nec res, nec temporis anguſtiæ hoc patiuntur, quæ paucis verbis, & multis factis indigent: quia etiam apud vos rerum gnaros verba facio, pauca eius facinora grauiſsima, & adeò manifeſta, vt nulla ratione poſsint excuſari, vobis commemorabo,& in memoriam reuocabo. Iſte, Quirites, eſt ille Tarquinius, qui antequam regnum eſſet adeptus, Aruntem fratrem ſuũ, quòd improbus eſſe nollet, venenis ſuſtulit, aſſumpta ad ſocietatem huius ſceleris illius vxore,ſuæ coniugis ſorore,cum qua ipſe diis inuiſus,vel multò antè adulterium commiſerat. Hic eſt ille qui vxorem ſuam,matronam pudicam, & liberorum quos ex ea ſuſceperat,parentem, eodem tempore & iiſdem venenis ſuſtulit: qui ne expiare quidem voluit vtriuſque veneficij piaculum, & ſe purgare de hoc à ſe patrato, ſaltem aliqua lugubri ſpecie, & exigua luctus ſimulatione: ſed ſimulatque præclara hæc facinora patrauit, antequam integer dies, quo infelicia illa corpora rogis fuerant mandata interponeretur, amicos conuiuio excepit, nuptiáſque celebrauit, & ſponſam, quæ maritum ſuum interfecerat, in ſororis thalamum duxit, nefarias pactiones cum illa factas confirmans, & exemplum impium ac execrandum, & apud nullas aut græcas, aut barbaras nationes receptum, primus & ſolus in remp. Romanam inducens. Sed quæ ſcelera, Quirites, quàm famoſa,& quàm atrocia in ſoceros ſuos patrauit, qui Seruium Tullium,omnium regum iuſtiſsimũ,& optimè de vobis meritum, palam iugulauerit, nec ipſius cadauer funere & legitima ſepultura honeſtari paſſus fuerit, & Tarquiniam eius vxorem, quæ ipſi matris inſtar erat colenda, vtpote quæ ipſius erat amita,

& bene

& bene de ipſo merita, antequam mariti mortem defleret, eíque extrema inferiarum officia præſtaret, miſeram laqueo enecarit: à quibus ſeruatus, & apud quos educatus fuerat, & quorum heres ac ſucceſſor futurus erat, ſi aliquantulum expectaſſet mortis naturalis aduentũ. Sed quid in his reprehendendis immoror, quam tot eius iniqua facinora proferre ac vituperare poſſim, præter illa quæ in cognatos ac ſoceros commiſit: ea *inquam* quæ in patriam & nos omnes contra ius & fas patrauit? ſi modo ea ſunt vocanda facinora iniqua, & non potiùs piacula abominanda, & euerſiones omnium gentium ac nationum. Et, ne longiùs abeam, ipſum imperium, vt hinc initium faciam, quomodo eſt adeptus? vnde? an, vt ante eum reges alij? multum certè abeſt. Illi enim omnes à nobis ad principatus patrio more, & inſtituto promouebantur. Primùm quidem ex ſ.c. cuius primæ partes ſunt in omnibus publicis conſiliis: deinde per interreges creatos, quibus ſenatus permittit vt ex numero eorũ, qui regno ſunt digni, maximè idoneum eligant: poſtremò in comitiis, quæ magiſtratuũ creãdorum cauſa habebantur à populo ſuffragia ferente, quibus maxima quæque rata fieri lex iubet: præterea auſpiciis & litationibus, & cæteris cœleſtibus ſignis felicibus, ſine quibus humana ſtudia & conſilia nihil proficiunt. Eia igitur, quis veſtrûm aliquid horum obſeruatum ſcit, quãdo Tarquinius imperiũ eſt adeptus? quod ſenatuſcõſultũ quod interregũ iudicium? quæ populi ſuffragia? quæ fauſta auſpicia? nõ dico hæc omnia fuiſſe prætermiſſa, quanuis oportuiſſet (ſi modò recta creatio erat futura) nullos ritus legitimos prætermitti. Sed ſi quis vel vnũ tantũ horũ obſeruatũ fuiſſe demonſtrare poſſit, *calumniæ notã non recuſabo*, nec cætera quæ neglecta fuerunt, calũniabor. Quãnam igitur ratione principatum eſt aſſequutus? armis, & vi, & ſceleſtorum hominum con-

inrationibus (vt tyrannis eſt mos,) nobis inuitis, & id iniquo animo ferentibus. Sed, age poſtquam regnum occupauit quomodocunque quæſitum an in eo ſe regiè geſſit, ſequutus ſuperiorũ regum exemplum, qui perpetuò & dixerunt & fecerunt ea quibus hanc remp. & fortunatiorem & ampliorẽ quàm ipſi à maioribus accepiſſent, ſuis ſucceſſoribus tradiderunt? Et quis ſana mente præditus hæc diceret, cernens quàm miſerè & malè omnes ab ipſo fuerimus tractati? Noſtras quidem ordinis patricij calamitates, quas vel hoſtis defleret, ſi audiret, taceo: ſi quidem pauci ex multis ſumus reliqui: & ex alto dignitatis gradu in humilitatem delapſi, & ad paupertatem, ac ingentem rerum inopiam, multis atque adeò innumeris ſpoliati bonis, redacti ſumus. At illi clari viri, graues & magnifici, quorum opera hæc noſtra ciuitas quondam fuit illuſtris, partim perierunt, partim in exilium ſunt pulſi. Sed, Quirites, quonam in ſtatu res veſtræ ſunt? Nónne vobis leges eripuit? nónne vobis omni conuentu, quem ſacrorum ac ſacrificiorum cauſa facere ſolebatis interdixit? nónne comitia, & ſuffragia, & conciones, quæ de rebus publicis haberi ſolebant, ſuſtulit? Quinetiam corporibus veſtris, haud ſecus quàm mancipiorum empticiorum, ad varios eóſque graues labores abutitur, cogens vos lapides & aliam materiam cædere, & humeris onera ferre, & in profundis ac voraginoſis foſſis corpora conſumere, vobis ne minima quidem à malis conceſſa requiete. Quis igitur finis erit iſtarum calamitatum? quôuſque hæc pati ſuſtinebimus? quandónam patriam libertatem recuperabimus? An quum obierit Tarquinius? ſcilicet, & quánam in re conditio noſtra tunc melior erit? imò verò nónne erit deterior? Tres enim Tarquinios ex vno prognatos ipſo patre longè ſceleſtiores habebimus. Quando enim is qui ex homine priuato factus

eſt

eſt tyrannus,& qui ſerò improbitatem exercere cœpit,in omnibus tyrannicis vitiis ſeſe accuratiſſimè exercuit:qualem oportet exiſtimare eius progeniem futuram,malo genere natam,& malè educatam:cui nulla vnquam ciuilia, aut moderata acta ipſius videre aut audire licuit. Ne autem in cognoſcendis eorum execrandis ingeniis diuinatione vobis ſit opus,vtque certò ſciatis quales catulos Tarquinij tyrannis in ſuo ſinu nobis alat,facinus vnus eorum qui maximus eſt natu,videte,quæſo,& conſiderate.Hæc eſt Spurij Lucretij filia, quem tyrannus ad bellum proficiſcens vrbis præfectum conſtituit. Eſt autem vxor Tarquinij Collatini,tyrannorum cognati, qui eorum cauſa multa pertulit mala.atque hæc quidẽ, quòd pudicitiam vellet tueri, & maritum ſuum amaret,quemadmodum bonam decet vxorem :quum Sextus hoſpitio ab ea fuiſſet excepta cognationis cauſa,ſuperiore nocte.Collatino tunc abſente,& in caſtris verſante, effrænatam ac intemperantem tyrannidis contumeliam effugere non valuit : ſed vt captiua neceſſitate coacta tulit quæ ingenuam mulierem ferre eſt nefas. Quam contumeliam indignè ferens,nec tolerandam exiſtimans, quum prius patri,& cognatis ſua infortunia narraſſet, eos multis precata & obteſtata, vt ſuas iniurias vlciſcerentur, educto cultro,quem in ſinu abditum habebat,inſpectante patre, Quirites,ferrum per viſcera ſua actum cruentauit,ô te admirandam, & ob generoſum animum multis laudibus dignam!obiiſti, periiſti, non ferens tyrannicam contumeliam, neglectis omnibus huius vitæ voluptatibus, nequid eiuſmodi amplius perpeti poſſes.Et tu,Lucretia,quum mulier eſſes nata,viri generoſi animum habuiſti:nos verò qui viri ſumus nati à mulieribus virtute ſuperabimur ? Tu, quòd vnius noctis paſſa tyrannidem, impolluta pudicitia per vim ſpoliata fueris,mortem ipſa vita iu-

cundiorem ac beatiorem iudicaſti: nobis verò non veniet in mentem vt idem ſentiamus,quibus Tarquinius ſua tyrannide non per vnum diem, ſed iam per continuos viginti quinque annos cum ipſa libertate omnem etiam partem eripuit? Non eſt, Quirites, viuendum nobis, qui in iſtiuſmodi malis verſamur: quum ab illis ſimus oriundi,qui ſe aliis iura reddere æquũ cenſuerunt,quiq; multa pericula pro imperio & gloria ſubierunt. Sed è duobus alterũ omnibus eſt eligendũ,vel vita libera,vel mors glorioſa. Venit enim tempus quod optabamus: ꝙ Tarquinius ab vrbe ſit remotus,& patricij in re aggredienda ſint duces, nec vlla res nobis ſit defutura, ſi alacri animo ad rem ipſam peragendam acceſſerimus: non homines, non pecuniæ,non arma, non duces: denique nullus alius bellicus apparatus: omnium enim horum vrbs eſt plena,& turpe eſt nos ipſos,qui Volſcorum & Sabinorum,ac aliorum infinitorum populorum imperium affectamus,perpeti aliorum ſeruitutem, & pro Tarquinij auaritia multa ſuſcipere bella,ac pro noſtra ipſorum libertate nullũ ſuſcipere velle. Verùm, quibus adminiculis,& quibus ſocietatibus in ipſa re aggredienda vtemur? Reſtat enim vt hoc dicamus. Primùm quidem freti auxilio deorum,quorũ ſacra, & templa,& aras Tarquinius polluit manibus cruentis,& omni piaculo in ſuos ciues commiſſo conſceleratis,dum ſacrificia & libationes auſpicatur: deinde noſtra ipſorũ ope,qui neque pauci, neq; rerũ bellicarum imperiti ſumus: præterea ſociorũ auxiliis, qui à nobis non vocati res nouas aggredi non auderent, ſed ſi viderint nobis virtutem vendicare, animóque forti eſſe,lubenter ad huius belli ſocietatem veniẽt. Tyrannis enim omnibus libertatis ſtudioſis eſt inuiſa,quòd ſi qui veſtrûm timent ciues,qui in caſtris vnâ cum Tarquinio ſunt,quaſi ſint illũ adiuturi,& nobis bellũ illaturi: hi malè faciunt quòd ſine cauſa timeant.

meāt. Nam & illis moleſta eſt tyrānis & in omnibus mortalibus libertatis deſiderium eſt innatū, & iis qui inuiti, & coacti miſerias perferunt, quæuis vel leuiſſima occaſio ad res nouādas idonea videtur, quos ſi veſtro decreto ad opem patriæ ferendam vocaritis: non metu, non gratia neq; vlla alia re qua homines ad iniuſtitiā, vel cogēdo vel ſuadēdo impellit apud tyrānos retineri potuerūt, quòd ſi qui eorū fortaſſe, vel ob peruerſitatem naturæ, vel ob malā educationē tyrannidis amorē ac ſtudiū inſitum habent, certè quū non ſint multi, illos quoq; vel inuitos ex improbis probos fieri cogemus. Obſides enim habemus in vrbe eorū liberos, & coniuges, & parētes; quæ vnuſquiſq; antiquiora ſua vita ducit. Si igitur polliceamur nos hæc illis reddituros, ſi à tyrānis defecerīt, & ſi decreto illis delictorū impunitatē promittamus, facilè rē ipſis perſuadebimus. Quare, Quirites, confidēti animo, ac bene de rebus futuris ſperātes, ad certamē hoc prodite, bellū ſuſcepturi, omniū quæ vnquā geſſeritis præclariſſimū. Vobis igitur, dij patrij, huius regionis boni præſides, & vobis genij, quibus maiorū noſtrorū tutela obtigit, tibiq; ciuitas diis chariſſima, in qua nati & educati ſumus, vobis *inquam* opē feremus & cōſiliis, & dictis, & factis, & animas noſtras pro vobis effundere, & quidquid deus & fatum tulerit, perpeti ſumus parati. Auguror autē bene cœpta felicē habitura exitū. Faxit autem deus vt hi omnes pari fortitudine vnanimes nos ſeruent, & viciſſim à nobis ſeruentur.] Bruto hoc modo concionāti, totus populus frequenter acclamabat ad ſingula quæ dicebat: & quænam eſſet ſua voluntas, & quid iuberet apertè ſignificabat. Quinetiam pleriſque eorum lacrymæ ex oculis præ voluptate fluebant, quòd orationem admirandam & præter omnem ſuam expectationem audirent: & varij affectus animū cuiuſque occupabant, penitus inter ſe diſſimiles,

Etenim cum triſtitia & lætitia mixti erant. atque alij quidem à recordatione præteritorum malorum, alij verò ab expectatione futurorum bonorum manabant:& ira cum metu confligebat:atque illa quidem,ob facinora odioſa nefariè *à Tarquiniis* perpetrata, ad ſalutem negligendam homines impellebat. Hic verò cum difficultatis reputatione coniunctus,quaſi tyrannis non facilè euerti poſſet,inſidiarum impetum retardabat. Poſtquam verò dicendi finem fecit,omnes velut vno ore exclamarunt vt arma ſibi traderet,& Brutus lætus reſpondit. [Ita demum ea vobis tradam,ſi antè ſenatuſconſultum cognoueritis, veſtríſque ſuffragiis id ratum feceritis. Nobis enim placet, Tarquinios Roma & totius Romani imperij finibus cum omni ſua progenie exulare,nec cuiquam pro eorum reditu quidquam vel facere vel dicere licere:& ſi quem aduerſus hæc facere conſtiterit,eum capite plecti.Si igitur hanc ſententiam ratam eſſe vultis,in curias diuiſi ferte ſuffragia. Sit enim hoc veſtræ libertatis & iuris recuperati initium.] Factum eſt ita:& poſtquam omnes curiæ tyrannos in exilium pelli ſuis ſuffragiis iuſſerunt,progreſſus denuò Brutus, [Quando (inquit) quod erat primum, id ratum feciſtis vt oportuit: iam reliqua quæ de reip.forma decreuimus,accipite. Conſiderantibus nobis cui magiſtratui ſumma totius reip. adminiſtratio & poteſtas eſſet committenda,regnum non amplius conſtituere placuit. Sed duobus viris annuum magiſtratum cum poteſtate regia committere,quoſcunque centuriatis comitiis ſuffragiis veſtris elegeritis,quod ſi hæc quoq; vultis,ferte ſuffragia.] Populus hanc quoque ſententiam laudauit, nec vllus ſuffragium ei eſt aduerſatum. Poſtea Brutus in medium progreſſus.Sp.Lucretium creauit interregem,qui patrio more comitiorum curam gereret.Ille verò,dimiſſa concione omnes in campum vbi

bi comitia haberi ſolebant, cum armis celeriter venire iuſſit. Qui cùm eò veniſſent, duos viros, Brutum & Collatinum, cum regia poteſtate elegit: & populus centuriatim vocatus magiſtratum illorum ratum fecit. Atque hæc ſunt quæ tunc in vrbe geſta ſunt. At rex Tarquinius quum ex nuntiis] ex vrbe profectis, qui fortè antequam portæ clauderentur effugerant, hoc ſolùm audiſſet à Bruto concionem populari oratione detineri, & ciues ad libertatem vocari, nulli alij hac re indicata, filiis tantùm & fideliſſimis quibúſque amicis ſecum adductis, magna contentione laxatis habenis equitabat, vt defectionem anteuerteret. Sed quum portas clauſas offendiſſet, & armis plena propugnacula: quanta maxima potuit celeritate caſtra repetebat, gemēs & de miſeriis ſuis conquerens. Sed illic quoque res iam perditæ erant. Conſules enim quum celerem aduentum eius ad vrbem præſenſiſſent, diuerſis itineribus literas in caſtra miſerant, quibus eos ad defectionem faciendam à tyranno adhortabantur, & de decreto ciuium certiores faciebant. Has literas acceptas, T. Herminius & M. Horatius, quos tyrannus caſtrorum præfectos reliquerat, in concione recitarent, & ſententiis per ſingulas centurias exquiſitis (vt ſcirent quidnam eſſet faciendum) poſtquam omnibus placuit ciuium decreta rata eſſe, Tarquinium venientem amplius non admiſerunt. Rex verò hac quoque ſpe fruſtratus, cum paucis confugit Gabios, cuius vrbis (vt antè dixi) Sextum filium maximum natu regem crearat: ipſe iam ob ſenium canus, & per annos vigintiquinque regno potitus. Cæterùm, Herminius & Horatius induciis cum Ardeatibus in annos quindecim factis, copias domum reduxerunt. Regius igitur dominatus, quum ab vrbe condita ducentos & quadraginta quatuor annos duraſſet, & ſub rege vltimo in tyrannidem fuiſſet conuerſus, ob haſce cauſas, & ab iſtis viris ſublatus fuit.

DIONYSII, ALEXANDRI F. HALICARNASSEI, ROMANARVM ANTIQVITATVM

LIBER QVINTVS.

BREVIARIVM LIBRI.

1 *Regio dominatu ſublato, Rex Sacrorum creatur Manius Papyrius: Tarquinij artes & coniuratio quorundam ciuium vt eum in priſtinam dignitatem reſtituerent:*

2 *Coniurati detecti capite plectuntur, Iunius Brutus conſul charitatem patriam paternæ præfert, & Romanam libertatem tuetur egregiè.*

3 *Brutus & P. Valerius Conſules pacata ciuitate bellum gerunt aduerſus Veientes & Etruſcos qui exulum reditum promouebant. Brutus occubuit in prælio, & poſt victoriam à Romanis reportatam funebri oratione laudatur à P. Valerio qui ſibi paulò poſt collegam adſciuit, & ſapienter declinauit populi inuidiam.*

4 *Porſenæ, Cluſinorum in Etruria regis, bellum contra Romanos in quo virtus Horatij Coclitis emicuit. Reipublicæ poſt pugnam cum Etruſcis & Latinis commiſſam pericula, & Mutij audax facinus, quod ſequutæ ſunt induciæ, Clœliæ & virginum Romanarum virilis euaſio, deinde pax cum Porſena.*

5 *Bellum Rom. M. Valerio & P. Poſtumio conſulibus, aduerſus Sabinos, ſub P. Valerij & T. Lucretij conſu-*

latu

latu renouatum, in quo 13000. Sabini prælio cadūt, 4000. captiui abducuntur, capta Fidenæ, vbi nobiles & primarij afficiuntur capitali ſupplicio.

6 Sabini tertium Romanos bello inuadunt & afficiunt clade: paulò poſt autem vincuntur à Romanis, & de victis Conſules triumphant. moriturque P. Valerius Romanorum illius ſeculi præſtantiſsimus.

7 Spurio Caſsio & Op. Virginio Conſulibus Sabini debellantur, ſequenti conſulatu Latini rebellant & Serui conſpirant: Deinde Latinorum principes de ratione belli cum pop. Rom. gerendi conſilium ineunt.

8 Coniuratio in vrbe facta contra Optimates, à Sulpicio conſule detecta, & tandem ſublatis proditoribus, extincta.

9 Fidenates diuturno bello fracti vrbem ſuam tradunt Romanis, contra quos Latini nominis populi omnes commune bellum ſuſcipiunt.

10 Diſcordia inteſtina ab inopi plebe excitata, de quibus ſedandis habentur diſcrepantes orationes à M. Valerio, Appio Claudio & aliis.

11 Intermiſsio conſularis poteſtatis ex Senatuſconſulto, & Largius dictator creatus, cuius res geſtæ deſcribuntur.

Hiſtoria autem quæ hoc lib. 5. deſcripta eſt duodecim annorum ſpatium continet.

1 REGIVS igitur dominatus quum Romæ ab vrbe condita annos ducentos quadraginta quatuor duraſſet, & ſub vltimo rege in tyrannidem verſus fuiſſet, ob has cauſas ab iſtis viris ſublatus fuit, initio ſexageſimæ octauæ olympiadis, qua in ſtadio vicit Iſthomachns Crotoniates, & Athenis magiſtratum annuum gerente Iſagora: Coſs. autem quadrimeſtres, Lucius Iunius Brutus, & Lu-

cius Tarquinius Collatinus: quos Romani ſua lingua vt diximus, à conſulendo Conſules appellarunt: aſſumptis in ſocietatem aliis multis, qui in vrbem ex caſtris venerant, poſt fœdera cum Ardeatibus facta, paucis diebus poſt tyrannum exactum, populum ad concionem conuocarunt, quúmque eum multis verbis ad concordiam hortati fuiſſent, prius illud decretum de Tarquiniis perpetuo exilio mulctandis, à ciuibus qui tunc in vrbe erant factum, nouo plebiſcito confirmarunt, ratúmque fecerunt. Poſt hæc, luſtrata vrbe & fœdere inter ſe percuſſo, ipſi primi ſtantes ppe victimas cæſas iurarunt, ſe neque regē Tarquinium, neque eius liberos, neque eius poſteros ab exilio reuocaturos: nec vllum amplius Romanorum regem creaturos, nec aliis eum creare volentibus hoc permiſſuros: atque hæc pro ſe, ſuíſque liberis, & poſteris iurarunt. Quoniam autem multa & magna beneficia à regibus in rempub. collata videbantur, regni nomen ſeruare volentes quandiu vrbs duraret, iuſſerunt pontifices & augures creare aliquem de ſenioribus, quem ad id maximè idoneum iudicaſſent, qui nulli alij rei, quàm ſacris cultuíque diuino præeſſet, ab omni bellico munere liber, & rex ſacrificulus vocaretur. Et primus rex ſacrificulus creatus eſt Manius Papyrius, ex ordine patricio, vir pacis amās. His rebus ita conſtitutis, veriti, (meo quidem iudicio) ne qua falſa opinio de hac reip. noua forma in animis vulgi innaſceretur, pro vno rege duos eſſe creatos, penes quos eſſet reip. adminiſtratio, quòd vterque conſul XII. ſecures haberet, quemadmodum antè reges habebant: decreuerunt hoc metu ciues liberare, & poteſtatis illius inuidiam minuere, conſtituentes vt alteri conſuli duodecim ſecures præferrentur, alteri verò duodecim lictores cum ſolis faſcibus præirent, & (vt nonnulli tradunt,) cum coronis; vtque ſecures per vices acciperentur & al-

ter conſul per integrum menſem eos alternatim haberet. Hoc igitur inſtituto, & aliis multis huiuſmodi, effecerunt vt plebeia atque humilis turba alacriter in hoc rerum ſtatu conſeruando perſeueraret. Etenim leges de contractibus à Tullio latas, quæ humanæ & populares videbantur, quas omnes Tarquinius ſuſtulerat, reuocarunt ad vſum & ſacrificia, tam ea quæ in vrbe quàm quæ in agris fieri ſolebant, communiter à popularibus & tribulibus in vnum conuenientibus, inſtaurari iuſſerunt eodem modo quo regnante Tullio fiebant, & comitiorum de rebus maximis habendorum, & ſuffragij ferendi, & aliorum quæcunque antè facere conſueuerant, faciendorum poteſtatem illis reſtituerunt. Atque hæc quæ ab illis fiebant, populo grata ac iucunda erant: quippe qui ex ſeruitute diuturna in libertatem non ſperatam venerat. Veruntamen nonnulli inter eos inuēti ſunt, qui ſtultitia & auaritia moti, mala quæ in tyrannide perferebantur deſiderabant viri non ignobiles, qui de vrbe prodenda coniurarant, & pactione inter ſe facta Tarquinium reducere, & conſules cædere ſtatuerant. Sed quinam fuerint eorum duces, & quàm inſperato caſu indicati fuerint, quamuis exiſtimarēt ſe omnes mortales latere, rem paulò altiùs repetens dicam. Tarquinius regno pulſus non diu Gabiis eſt moratus, eos excipiens qui ex vrbe ad ſe confluebāt, quibus tyrannis ipſa libertate erat gratior, & ſpe Latinorum fretus, quaſi eorum opera in regnum reduci poſſet. Sed quum populi ad eius preces animum non aduerterent, nec eius cauſa bellum Romanis inferre vellent, deſperans ſe auxilia ab ipſis impetraturum, in Etruſcam vrbem ſe recepit, vnde materno genere ducebat originem. Quum igitur ibi Tarquinienſium animos munificentia ſibi conciliaſſet, & ab illis in concionem productus fuiſſet, cognationē renouauit, quæ ſibi cum eo populo intercedebat, & be-

neficia cõmemorauit, quæ ſuus auus in omnes Etruriæ ciuitates cõtulerat: quinetiã fœdera quæ cũ illo fecerãt, illis in memoriã reuocauit. Poſtremò aũt queſtus eſt de ſuo infortunio, quòd vno die magna felicitate ſpoliatus, erro, & omnium rerum neceſſariarum indigens cum tribus filiis ad eos, qui olim ſuo imperio paruiſſ nt, confugere coactus fuiſſet. Hac autem oratione magna cum miſeratione & multis lacrymis habita, populo perſuaſit vt primùm legatos Romam mitteret, qui ſuo nomine pop. Rõ. conditiones pacis offerrent, quia ſperabat fore vt proceres Romani ſuis partibus fauerent, ſibíque in reditu auxilium ferrẽt. Quum autem legati, quos ipſe voluerat, deſignati fuiſſent: quúmq. eos docuiſſet, quid dicendum & quid faciendum eſſet, ipſiſque præterea literas ab exilij ſociis ſcriptas dediſſet, quæ preces ad domeſticos & amicos continebant, ita eos dimiſit, addiditque nonnihil auri. Hi Romam profecti, in ſenatu ita ſunt loquuti, Tarquinius poſtulat vt data ſibi fide publica cum paucis venire liceat, primùm quidem in ſenatũ, quemadmodum eſt æquum, deinde verò ſi hoc à ſenatu impetrarit, tunc etiam in concionem, vt rationes reddat omnium rerum à ſe geſtarum ab eo tempore ex quo regnum eſt adeptus, paratus totius pop. Rom. iudicium ſubire, ſi quis ſe accuſarit. Vbi verò ſe purgarit, & omnibus probarit ſe nihil, quod exilium promereretur, patraſſe, ſi ciues regnum ſibi reſtituerint: denuò, quibus conditionibus ipſi voluerint, ſe regnaturum dicit. Quòd ſi regium dominatum amplius noluerint, vt antea: ſed aliam Reipub. formam conſtituere maluerint, *petit* vt ſibi in ſua patria manere, & in ea familiam ſuam habere, atque pari iure cum reliquis ciuibus viuere liceat, vtque exilio & erroribus liberetur. His mandatis expoſitis, orabant ſenatum potiſſimùm per commune omnium gentium ius, quod vetat quenquam cauſæ dictione, aut iudicio

fraudaris:

fraudari: vt illi viro cauſam dicere permitterent, cuius ipſi iudices eſſent futuri. Quòd ſi illi hoc beneficium largiri nollem: ſaltem ciuitati eius cauſa deprecanti gratificarentur, & moderatè agerent, illi hoc munus largientes, vnde nullum incommodum ad eos eſſet redundaturum:& quo dato magnum honorem ipſi ciuitati id accipienti habituri eſſent: eóſque hortabantur,ne,quum homines eſſent, quicquam præter humanam naturam ſentirent, néve immortales iras in mortali corpore gererent, ſed vel præter animi ſui ſententiam ad aliquas æquas conditiones deſcenderent, ídque illorum cauſa, qui pro eo deprecabantur, illud cogitantes hominum eſſe prudentia præditorum, amicitiis inimicitias condonare:contra,ſtultorum & barbarorum eſſe,àmicos cũ inimicis tollere. Quum illi hæc dixiſſent, Brutus ſurrexit: atque ita eſt loquutus. [De Tarquinij reditu in hanc vrbem, Etruſci, deſinite plura verba facere. Iam enim eorum perpetuum exilium ſuffragiis latis eſt decretum, & per deos iurauimus omnes, nos neque reducturos tyrannos, neque ab aliis eos reduci paſſuros. Quòd ſi quid aliud mediocre petitis, quod neque iureiurando, neque legibus facere prohibeamur, dicite. Poſtea legati progreſſi, *ita ſunt loquuti.* Præter omnem expectationem nobis prima contigêre.Legati enim pro homine ſupplices,qui vobis rationes vult reddere: & ius omnium gentium commune in priuatam gratiam petentes, ne hoc quidem impetrare potuimus. Sed quando vobis ita placet, non amplius pro Tarquinij reditu vos orabimus: ſed à vobis aliud,quod iuſtum eſt, petemus, de quo patria nobis mandata dedit, quod neque lex, neque iuſiurandum vos facere prohibebit: vt videlicet regi reſtituatis bona quæ auus eius ante habuerat, qui nullam rem veſtram aut vi aut dolo poſſederat,ſed iure hereditatis ad ſe deuoluta

& à patre relicta acceperat, & ad vos tranſtulerat. Satis enim illi erit rebus ſuis receptis in aliquo alio loco beatè viuere, nullum vobis negotium faceſſenti.] Atque his dictis legati ex curia ſunt egreſſi. Conſulum autem alter, Brutus, eius bona retinenda cenſuit, tum mulctæ nomine, quòd tyranni multis grauibúſque iniuriis Rempub. affeciſſent: tum etiam publicæ vtilitatis cauſa, ne illi hanc belli materiam haberent: docens, Tarquinios non fore contentos bonis receptis, neque vitam priuatam toleraturos: ſed externo milite conducto Romanis bellum illaturós, & vi reditum in regnum tentaturos. At Collatinus contrarium ſuadebat, dicebátque non à fortunis tyrannorum, ſed ab ipſis tyrannis violatam fuiſſe Rempubl. Quare rogabat eos vt ab hoc vtroque ſibi cauerent, ne incurrerent in malam omnium opinionem, quaſi diuitiarum cauſa Tarquinios regno expuliſſent, néve iuſtam belli occaſionem illis præberent, quòd ſuis bonis ſpoliati fuiſſent. Incertum enim eſſe dicebat, an rebus ſuis recuperatis bellum pro reditu contra ipſos eſſent ſuſcepturi: at alterum eſſe certum, eos ſuis bonis priuatos non quieturos. Conſulibus igitur talia dicentibus: & multis in vtriuſque ſententiam euntibus, ſenatus conſilij inops, quum per multos dies conſultaſſet, & Brutus vtiliora dicere videretur, at Collatinus iuſtiora ſuaderet, tandem vtilitatis & æquitatis iudicium populo committendũ cenſuit. Multis autem ab vtroque coſ. dictis, quum triginta curiæ in ſuffragia fuiſſent miſſæ, adeò leui momento in alteram partem inclinatum eſt, vt illæ quæ bona reſtitui iubebant, vno tantùm calculo vicerint alias quæ ea retinenda cenſebant. Etruſci autem accepto à conſulibus reſponſo, & multum laudata ciuitate, quòd æquitatem vtilitati antepoſuiſſent, Tarquinio per literas ſignificarunt vt mitteret, qui bona ſua reciperent, ipſi

verò

verò remanſerunt in vrbe, ſimulantes ſe in colligendis eius ſarcinis & comparandis vehiculis, quæ eius ſuppellectilem abſportarent, & in diſtrahendis ac vendendis iis quæ agi aut ferri non poterant occupatos eſſe: re autem vera id agentes, vt res vrbanas pertentarent, & ſuis artibus corrumperent, quemadmodum tyrannus ipſis mandarat. Literas enim quas ab exulibus acceperant, eorum neceſſariis reddiderant, aliáſque ab illis ad exules mittendas acceperant. Et cum multis in colloquium venientes, atque quis eſſet eorum animus explorantes, quos animaduertebant facilè corrumpi poſſe ob animi inconſtantiam, vel victus inopiam, vel ob deſiderium licentiæ & commodorum, quæ tyrannidem comitari ſolent, eos partim bona ſpe oſtentata, partim etiam pecuniæ largitione corrumpere conabantur. Nec defuturi erant (vt veriſimile eſt) in vrbe ampla & frequenti, qui Reſp. deteriorē ſtatum meliori anteponerent, non ſolùm ignobiles, verū ēt nobiles: in quorū numero erant duo Iunij, Titus & Tiberius filij Bruti, quo conſulatū gerente vix dū pubeſcere cœperant: & cum illis Gellij duo, Marcus & Manius fratres vxoris Bruti, iam idonei ad res publicas tractandas, & Collatini alterius conſulis ſororis duo filij, Lucius & Marcus, & Aquilij, qui eadem ætate erant qua Bruti filij, apud quos plerunque cœtus fiebant, eorum patre iam defuncto, atque de tyrannis reducendis conſultabatur. Vt igitur colligere eſt cùm ex multis aliis, tum præcipuè ex iis quæ tunc acciderunt, res Romanæ diuina prouidentia ad tantā felicitatē prouectæ mihi videntur. Illi .n. miſeri, adeò dementes & adeò mente capti fuerunt, vt auſi fuerint ſua propria manu epiſtolas ad tyrannum ſcribere, quibus eum certiorem faciebant de numero coniuratorum, & de tempore quo conſules eſſent aggreſſuri: adducti tyrāni literis ad ſe allatis, in quibus dicebat ſe vel-

leſcire quibuſnam Romanis pro meritis gratia eſſet referenda, vbi in regnum fuiſſet reſtitutus. Iſtæ autem literæ tali quodam caſu in conſulum poteſtatem venerunt. Apud Aquilios Collatini ſororis filios conuenerant illius coniurationis principes, vt ad rem diuinam & ſacrificia inuitati. Poſt epulum autem iuſſis miniſtris ex cubiculo exire, vbi conuiuium fuerat celebratum, & ante fores cubiculi ſe recipere, inter ſe colloquebantur de reducendis tyrannis: & quæ decreuerunt, propria manu ſcripſerunt in literis quas Aquilij accepturi erant, vt eas legatis Etruſcis ad Tarquinium mittendas darent.

2 INTEREA verò ſeruus quidam Cæninenſis, bello captus, qui pincernam agebat, nomine Vindicius, ſuſpicatus, (quòd illi miniſtros remouiſſent) aliquid mali eos moliri, ſolus extra ad oſtium remanſit, & eorum ſermonem audiuit, & epiſtolas quæ ab omnibus ſcribebantur vidit, ad quandam oſtij commiſſuram, quâ res perſpici poterat admotis oculis. Nocte autem adhuc intempeſta egreſſus, quaſi negotij alicuius cauſa à dominis miſſus, ad conſules ire non eſt auſus, veritus ne rem celare volentes ob ſuam in cognatos beneuolentiam, coniurationis indicem de medio tollerent. Sed profectus ad P. Valerium, qui vnus erat de quatuor primis tyrannidis euerſoribus, data dextra, & cum iureiurando fide ab eo accepta, ſibi fraudi id non fore, quæ audiuit & quæ vidit indicauit. Ille verò hac re cognita, nec in aliud tempus dilata, confeſtim cum magna clientium & amicorum manu circa matutinum crepuſculum ad Aquiliorum ædes venit. Et fores ſine vllo impedimento ingreſſus quaſi eò alicuius alius negotij cauſa veniſſet, quũ adoleſcentes illi domi adhuc eſſet, potitus eſt literis, & cõprehẽſos iuuene ad cõſules adduxit. Quæ verò mox dicturus ſum facta alterius conſulis Bruti, magna & admiranda, ob quæ maximè Romani ſe ia-

ſe iactant: vereor ne aliis Græcis dura nimis & non credenda videantur: quia omnes hoc naturâ comparatum habent, vt ex ſuis rebus domeſticis iudicium faciant de iis quæ de aliis dicuntur, & quod credibile eſt, non credendum exiſtiment: dicam tamen. Nam ſimulatque dies illuxit, pro tribunali ſedens, & coniuratorum epiſtolas conſiderans, vbi vtriuſque filij literas ex ſigillo agnouit, & mox reſignatis illis eorum quoque manus apparuit, vtranque à ſcriba recitari iuſſit, vt ab omnibus qui præſentes ibi aderãt exaudirentur: deinde filijs, ſi vellent, dicendi poteſtatem fecit. Sed quum neuter eorum factum impudenter inficiari auderet, quòd iam de ſe actum eſſe perſuaſum haberent, ambo flebant. Ille verò, paulum cunctatus ſurrexit, & ſilentio per præconem indicto, expectantibus omnibus quis rei futurus eſſet exitus, capitalem ſententiam in filios pronuntiauit: qua audita omnes clamorem ſuſtulerunt, quia indignum facinus putabant talem virum morte filiorum mulctari, & adoleſcentum vitam patri condonare volebant. At ille neque eorum clamoribus neque etiam gemitibus commotus, iuuenes plorantes & ſupplicantes & blandiſſimis quibúſque appellationibus ipſum appellantes, à lictoribus abduci iuſſit. Atque hoc quidem omnibus mirum eſt viſum quòd ille neque ciuium precibus, neque miſerationi filiorum vllum locũ dediſſet. Sed longè magis admirandum fuit, quòd nullis rationibus exorari potuit vt de eorũ ſupplicio aliquid remitteret. Neque enim paſſus eſt filios ſuos in alium quempiam locum abduci, & procul à totius populi conſpectu necari: neque ipſe è foro receſſit, antequam de illis ſumptũ eſſet ſupplicium, atrox illud ſpectaculum auerſatus: neque ſine flagrorum ignominia eos capitali ſupplicio quo damnati erant, affici paſſus eſt: ſed exegit quæcunque leges in maleficos ſtatuũt, ídque in foro, in omniũ cõſpectu: & poſtquã illo

rum corpora virgis lacerata fuerunt, ita demum ipſe qui præſens aderat dum hæc omnia fierent, illos ſecuri percuti permiſit. Sed, quòd omnem ſidem ſuperat, & quod præcipuè in illo viro admirandum putatur, fuit vultus immotus, nullíſque lacrymis irrigatus. Siquidem, quum flerent cæteri omnes qui illi miſerando ſpectaculo intererant, ipſe ſolus neque deflens ſuorum filiorum mortem, neque futuram ſuæ familiæ deſolationẽ *ac ſolitudinem* lugens, neq; vllum aliud animi mollis ſignum dans ab vllo conſpectus eſt: ſed ſine lacrymis, & ſine gemitu, immoto vultu permanens, generoſo animo ſuam calamitatem pertulit. Adeò firmo & conſtanti erat animo in rebus decretis ſeruandis & exequendis, & adeò conſtans in vincendis affectibus, qui rationem perturbare ſolent. Necatis autem filiis, ſtatim vocauit Aquilios, collegæ ſororis filios, apud quos cœtus eorum qui in Reip. perniciem coniurarant fiebant: & quum iuſſiſſet à ſcriba eorum epiſtolas recitari, vt omnes qui aderant eas audire poſſent, ſe illis purgandi ſui poteſtatem facere dixit. Quum autem adoleſcentes illi ante tribunal fuiſſent producti, ſiue alicuius amici monitu, ſiue & iam quod ipſis hoc in mentem veniſſet, ad auunculi genua, quaſi eius opera ſeruari poſſent, acciderunt. Sed quum Brutus iuſſiſſet lictores eos inde abſtrahere & ad ſupplicium abducere, niſi vellent ſe purgare, Collatinus lictores iuſſit pauliſper ſuperſedere, donec paucis cum ſuo collega colloqueretur. Atque ita eum ab aliis ſeduxit, multíſque precibus pro adoleſcentibus orauit: partim eos excuſans quòd ob iuuentutis imperitiam & prauam amicorum conſuetudinem in talem amentiam incidiſſent: partim eum obſecrans vt ſibi hanc vnam gratiam petenti, & in poſterum nulla re negotium ipſi exhibituro, vitam cognatorum condonaret: partim etiam docens periculum eſſe ne tota vrbs turbetur, ſi omnes

eos,

eos, qui aliquo modo exulibus in reditu fauere viſi fuerint, capite plectere conentur. Multos enim in eo numero eſſe dicebat, & nonnullos ex familiis non obſcuris. Sed quum illum flectere non poſſet, tandem ab eo poſtulauit ne morte eos mulctaret, ſed mediocrem aliquam animaduerſionem in eos ſtatueret, abſurdum dicens tyrannos exilio mulctari, eorum verò amicos capitali ſupplicio affici. Sed quũ ille ei aduerſaretur, nec de ſupplicij atrocitate quidquam remittere, nec reorum iudicium in aliud tempus differre vellet, (hoc enim fuit ipſius collegæ poſtremum poſtulatum:) ſed eo ipſo die minaretur ac iuraret ſe omnes necaturum, Collatinus ægrè ferens ſe nihil eorum quæ poſtularat, impetraſſe: Ergo, inquit, quando tu durus & ſæuus es: ego ipſos adoleſcentes pro ea poteſtate, qua ſum tibi par, abſoluo. Tum Brutus exacerbatus, certè inquit, me viuente Collatine, patriæ proditores ſupplicio nunquam eripere poteris: ſed tu quoque breui pœnas, quas es promeritus, dabis. His dictis, & cuſtodia adoleſcentibus addita, populum ad concionem aduocauit: & foro turba repleto (iam enim caſum eius filiorum per totam vrbem rumor vulgarat) progreſſus in medium cum honoratiſſimis quibuſque ſenatoribus, quos ſibi adeſſe iuſſit, hanc habuit concionem. [VELLEM equidem, Quirites, Collatinum iſtum meum collegam eadem in omnibus rebus mecum ſentire, nec verbis ſolùm: ſed etiam re ipſa odio tyrannos proſequi, iiſque inimicum eſſe. Sed quando iam compertum habeo illum penitus mihi aduerſari: & non ſolùm cognatione, ſed etiã voluntate Tarquiniis eſſe coniunctum: & id agere vt cum illis in gratiam redeamus, & ſua priuata commoda potiùs quàm publica curare, ego ipſe paratus ſum eum impedire, ne ea quæ in animo habet, quæ mala ſunt, peragat, & vos ad idem faciendum adhortor. Sed primùm in quanto periculo reſpub. fuerit, dein-

de quomodo vterque noſtrum ſe in eo geſſerit, vobis aperiam. Aliquot ciues clam coeuntes in ædes Aquiliorum, qui ſunt filij ſorori Collatini, inter quos & ambo mei filij erant, & meæ vxoris fratres, & præter eos nonnulli etiam alij non ignobiles, inter ſe pacti fuerant & coniurarant, cæſis COSS. *Tarquinium reducere, quinetiam ſcripſerant ad ipſum epiſtolas* ſua propria manu, eáſque ſuis ſigillis obſignatas ad exules erant miſſuri. Hæc nobis dei alicuius fauore innotuerunt, indicata ab iſto, qui eſt Aquiliorum ſeruus: apud quos ſuperiore nocte iſti conueniſſent, literas ſcripſerunt, & ipſæ literæ in noſtram poteſtatem venerunt. Equidem in Titum & Tiberium filios meos iam animaduerti, nec ob meam clementiam vlla lex aut iuſiurandum violatum eſt: Collatinus verò Aquilios mihi erpuit, & negat ſe permiſſurum vt qui eorundem conſiliorum fuerunt ſocij, eiuſdem etiam ſupplicij ſint ſocij, quòd ſi hi nullas dederint pœnas, neque de fratribus meæ vxoris, neque de reliquis patriæ proditoribus ſupplicium ſumere mihi licebit, quam enim iuſtam cauſam illis afferre potero, ſi hos dimiſero? Cuius igitur rei hoc putatis eſſe indicium? vtrum charitatis in patriam, an animi cum tyrãnis reconciliati? vtrum confirmationis iuriſiurandi quod nobis præeuntibus omnes iuraſtis, an violationis & periurij? quòd ſi ille nos latuiſſet, certè diris obnoxius fuiſſet, & diis per quos peierat, pœnas dediſſet. Sed quando à nobis manifeſtò deprehenſus eſt, à nobis etiam in ipſum animaduerti decet: quippe qui paucis antè diebus perſuaſit vobis vt tyrannis pecunias reſtitueretis, ne reſp. iis vti poſſet, aduerſus hoſtes in bello, ſed hoſtes contra Rempub. Iam verò eos qui coniurarunt in tyrannorum reditum, impunè dimittendos cenſet: illis ipſis nimirum gratificans, vt ſi fortè illi redeant, ſiue per proditionem ſiue armis, hæc beneficia à ſe in ipſos colla-

ta reuocans ipſis in memoriam, vt amicus omnia quæcumque petierit ab illis impetret. An igitur ego qui meis filiis non peperci, tibi parcam Collatine, qui corpus quidem apud nos habes, animum verò apud hoſtes & patriæ proditores conſeruas: at me pro ea decertantem interficis? quo pacto? multum certè abeſt. Sed ne quid tale amplius admittas, magiſtratum tibi abrogo, & aliò te migrare iubeo. Vos verò, Quirites, iamiā ad ſuffragiū cēturiatim ferenda vocabo, vt decernatis an hæc rata eſſe oporteat. Illud aūt probè ſcitote, vos alterum duobus, vel Collatinū, vel Brutum conſulem habituros.] Hæc autem eo dicente, Collatinus vociferans, grauitérque id ferens, inſidiatorem eū & proditorem amicorum ad ſingula eius verba appellabat, & modò ad crimina ſibi obiecta reſpondens, ac ſe purgans, modò pro filiis ſororis deprecans, neque permittens vt Brutus ciues ad ſuffragia vocaret, populi animos magis exacerbabat, & ad ſingula quæ dicebantur grauem tumultum excitabat. Quum igitur ciues exaſperati contra eum eſſent, nec eius defenſionem ferre poſſent, nec eius preces admitterent, ſed ſe in ſuffragia mitti iuberent: ſocer eius Sp. Lucretius, apud populum gratioſus, timens ne cum ignominia ex magiſtratu & patria expelleretur, petiit ab vtroque Conſule dicendi poteſtatem, & quum ipſe *omnium* primus eam impetraſſet, vt tradunt ſcriptores Romani, (quum nondum moribus apud Romanos eſſet receptum, vt in concione homo priuatus ad populum verba faceret) vtrumque conſulem communibus precibus orauit: Collatinum quidem admonens ne tam pertinaciter *collegæ* reſiſteret, néve magiſtratum inuitis ciuibus retineret, quem à volentibus accépiſſet: ſed, ſi illi qui eum dederant, eum etiam recipere vellent, ſponte eū deponeret, & crimina ſibi obiecta refelleret re potiùs quàm verbis, vtque aliò, quocumq; terrarum voluiſſet, omnib. re-

Digitized by Google

bus ſuis ſecum abſportatis ſedes transferret, donec reſp. in tuto eſſet: ſi quidem ex populi vtilitate videbatur, illud cogitans, homines ob cætera quidem delicta admiſſa ſolere iraſci: ſed quando eſt aliqua proditionis ſuſpicio, eos exiſtimare magnæ eſſe prudentiæ, ſi vel vano metu territi potius ſibi ab ea caueant, q̃ ob eius contemptionem ſe funditus euerti patiantur. Bruto verò ſuadens ne cum dedecore & contumelia collegam ſuum ex vrbe eijceret, cum quo optimè cõſuluiſſet patriæ, ſed, ſi ipſe magiſtratũ deponere, & ſponte de patria decedere vellet, permitteret ei per otium bona ſua aliò transportare: atque etiam de publico aliquod munus adderet, vt pro ſuæ calamitatis ſolatio populi munificentiam haberet. Quum ille vtrique hæc ſuaſiſſet, & ciues eius orationem collaudaſſent, Collatinus multum ſuam conditionem deplorans, quòd ob miſerationem qua afficiebatur cognatorum cauſa, cogeretur nullo patrato ſcelere patriam relinquere, magiſtratum deponit. Brutus verò laudato eo, quòd optimè & ſuis & reipub. commodis conſuluiſſet, hortabatur eum ne ſibi, néve patriæ, memor præteritorum malorum, infenſus eſſet, ſed aliò tranſlatis ſuis ſedibus, patriam à ſe relictam ſemper patriam ſuam duceret, néve contra ipſam cum hoſtibus vllum aut conſilium, aut factum communicaret, ad ſummam eum hortabatur vt hanc migrationem exiſtimaret peregrinationem, non autem relegationem, neque exilium: & corpus apud eos à quibus exciperetur haberet, animum verò apud eos à quibus dimitteretur. Quũ igitur hoc modo illum admonuiſſet, perſuaſit populo vt viginti talentorum dono eum donaret: & ipſe de ſuo alia quinque addidit. Tarquinius igitur Collatinus, quum in tale infortunium incidiſſet, Lauinium, veterem Latinorum patriam petijt, vbi ſenio confectus obijt.

3 ¶ AT. Brutus, quum minimè æquum cenſeret ſe ſolum imperare: & nollet venire in ſuſpicionem apud ciues ſe regni cupiditate impulſum collegam ſuum patria expuliſſe, ſtatim conuocato populo in campum, vbi ſolebāt & reges & alios magiſtratus creare, conſulatus collegam elegit P. Valerium, oriundum, vt & antè dixi, à Sabinorum gente, virum cùm ob multa alia rerum præclararum ſtudia laude & admiratione dignum, tum verò præcipuè ob vitæ frugalitatem. Inerāt enim in eo innatum quoddam ſapientiæ ſtudium, vt in multis rebus demonſtrauit, de quibus paulo poſt dicam. Quum hoc igitur in omnibus rebus ſecum conſentiente, de iis omnibus qui in exulum reditum coniurarant, continuò ſupplicium ſumpſit: & ſeruum, qui coniurationis indicia detulerat, libertate & ciuitate donarunt ac honorarunt, addita præterea non parua pecuniæ ſumma. Deinde conſtitutis tribus pulcherrimis ac vtiliſſimis reipub. inſtitutis, effecerunt, vt omnes ciues concordiam alerent, & hoſtium ſodalitates imminuerent. Illorum autem inſtituta hæc fuerunt. Primùm, optimos quoſque de plebe delectos in patricium ordinem retulerunt, & ex his ſenatum expleuerunt, vſque ad trecentorum numerum, deinde tyrannorum bona in publicū lata omnibus ciuibus diripiēda dederūt, permittentes vt vnuſquiſque ſibi retineret quantum capere poſſet & eorum agrum quem illi priuatim poſſidebant, iis qui nullam agri portionem habebant, diuiſerunt, excepto tantùm campo qui inter vrbem & fluuium eſt ſitus. Hunc enim Marti eorum maiores publico decreto conſecrarant, pratum equis & iuuentuti in armis exercendæ maximè commodum. Sed & antequam his vſibus inſeruiret, iam pridem is campus huic deo ſacer erat. At Tarquinius eum vſurparat, & ſuis ſegetibus oppleuerat. Maximum autem huius rei argumentum arbitror eſſe,

id quod tum à conſulibus in fruges, quæ in eo erant, factum eſt. nam quum omnia tyrannorũ bona populo diripienda dediſſent, frumentum, quod in hoc campo natum fuerat, quódque in areis adhuc erat, tam id quod erat in ſtipula, quàm quod iam erat tritum, nulli abſportare permiſerunt, ſed, vt execrandum & minimè bonum ad vſus domeſticos ſi in ædes fuiſſet comportatum, in flumen proijci ſuo decreto iuſſerunt. Et nunc quoque extat eius facti clarum monumentum, inſula valde magna, Aeſculapio ſacra, quæ vndique flumine cingitur, quam aiunt ex putrefactis ſtramenti aceruis, præterea fluuij colluuione eam condenſante, inſulam factam. Et ciuibus Romanis qui cum tyranno profugerant, reditum in patriam cum impunitate, & omnium præteritorum delictorum obliuione conceſſerunt, viginti dierum ſpatio præſtituto, quòd ſi intra iſtud ſtatutum tempus non rediſſent, mulctam hanc in eos ſtatuerunt, exilium perpetuum & omnium fortunarum quas poſſidebant, publicationem. Hæc illorum virorum inſtituta effecerunt, vt ij qui ex bonis tyrannorum, quantacunque illa eſſent, fructum aliquem iam perceperant, metuentes ne iterum ſpoliarentur præda quam habebant, ad quæuis pericula ſubeunda parati eſſent: vtque illi qui ſibi conſcij erant alicuius facinoris ſub tyrannis patrati, quíque veriti ne pœnas dare cogerentur voluntario exilio ſe ipſi iam damnarant, illo metu liberati non amplius tyrannis ſed reipub. fauerent, eiúſque commodis ſtuderent. His peractis, & paratis rebus ad bellum neceſſariis, aliquandiu ad vrbem copias in campis ſub ſignis & ducibus inſtructas & militaribus exercitiis ſe exercentes continuerunt: ſed quum audiſſent, exules ex omnibus Etruriæ populis cogere contra ſe copias, duóſque populos palam adiuuare eorum reditum, Tarquinienſes & Veientes, vtrumque non

contem-

contemnendis copiis: ex aliis verò voluntarios quoſdam, partim ab amicis paratos *ac miſſos*, partim mercede conductos, quum inquam hæc audiſſent, & cognouiſſent, hoſtes iam ex ſuis finibus egreſſos, illis obuiam ire ſtatuerunt: & antequam illi flumen traiicerent, ipſi copiis ſuis traiectis vlterius ſunt progreſſi, & caſtra poſuerunt propè Etruſcos, in prato quod vocabatur Iunium, ad ſyluam ſacram heroi Horato: Accidit autem vt eorum copiæ fermè pari eſſent numero, & vtræque pari ardore animi ad certamen ferrentur. Ac primùm quidem leue quoddam prælium commiſſum eſt inter equites, ſimulatque in mutuum conſpectum illi venerunt, antequam pedites caſtrametarentur, in quo vtrique facto periculo aduerſariorum fortitudinis, neque victores, neque victi ſe in ſua caſtra receperunt. Deinde grauis armaturæ milites, & equites vtrinque eodem modo inſtructi concurrerunt, poſtquam peditum aciem leuiter armatam in medio collocarunt, & equitatum in vtroque cornu conſtituerunt; dextrum autem Romanorum cornu Valerius, qui in *L. Tarquinij Collatini* locum fuerat ſuffectus & creatus Conſul, oppoſitus Veientibus ducebat, læuo Brutus præerat, ab ea parte in qua erant Tarquinienſium copiæ, quas Tarquinij regis filij ducebant. Quum autem iam eſſent ad manus venturi, progreſſus ante Etruſcorum aciem vnus de Tarquinij filiis, nomine Aruns, & corporis & animi robore fratrum præſtantiſſimus, equo ad Romanos eò vſque acto, vnde, & faciem & vocem ipſius omnes cognoſcere poterant, verba contumelioſa in Brutum Romanorum ducem coniiciebat, ac feram immanem filiorum ſanguine pollutam vocabat: & ignauiam ac timiditatem ipſi exprobrabat: & poſtremò pro omnibus ad ſingulare certamen eum prouocauit. Tunc ille, quum ea conuicia ferre non poſſet, concitato ante aciem equo, neglectis

amicis, à quibus reuocabatur, ad fatalem mortem forti animo properauit. Pari autem ira ambo concitati, nec quid paſſuri eſſent, ſed quod facere in animo habebant, conſiderantes, infeſtis animis & equis aduerſis concurrerunt, & ambo transfixis clypeis & thoracibus, vulnera letalia haſtis ſibi mutuò inflixerunt, ita vt alter per coſtas, alter per ilia mucrone fuerit traiectus. Et eorum equi concurrentes, aduerſis pectoribus contrarij ictus impetu in posteriores pedes erecti ſunt, & ſeſſores ſuos retorto collo excuſſerunt. Illi igitur ita prolapſi iacebant, multum ſanguinem per vulnera effundentes, animáſque luctantes efflantes. Reliquæ verò copiæ vbi duces proſtratos vidêre, concurrerunt cum clamore & ſtrepitu, & inter pedites & equites acerrima pugna æquo marte commiſſa eſt. Nam Romani qui dextrum cornu tenebant, cui alter conſul Valerius præerat, Veientes vicerunt, & eos ad caſtra vſque perſequuti, campum cadaueribus repleuerunt. Etruſci verò qui dextro cornu collocati erant, quibus præerant Titus & Sextus Tarquinij regis filij, Romanos qui in læuo cornu erant fuderunt fugarúntque: & quum propius ad eorum vallum acceſſiſſent, tentarunt illi quidem eorum munitionem, ſi fortè eam primo impetu capere poſſent: ſed acceptis multis vulneribus ab illis qui in caſtris erant, quíque ipſorum impetum excipiebant, repulſi ſunt. Ibi enim præſidio erant ij qui triarij vocantur, veterani & in multis bellis ſpectatæ virtutis milites, quorum opera poſtremò quum omnis ſpes eſt perdita, in maximis periculis vti ſolent. Iam autem ſole ad occaſum vergente, vtrique ſe in ſua caſtra receperunt, non tam ob victoriam læti, quàm ob amiſſorum multitudinem mœſti, quia ſi iterum ipſis fuiſſet pugnandum, exiſtimabant ſuos qui reliqui erant, prælium inſtaurare nō poſſe, quòd bona eorum pars eſſet ſaucia, maior tamen luctus

&

& deſperatio fuit apud Romanos ob ducis mortem, multíſque venit in mentem ſibi ſatius eſſe antequam dies oriretur caſtra relinquere. Talia autem illis ani- mo voluentibus, & hoc modo inter ſe loquentibus, ferè circa primam vigiliam, ex ſylua, ad quam caſtra poſuerant, vox quædam ab vtroque exercitu audita eſt, ita vt omnes eam audierint: ſiue ab heroë cui illa ſylua ſacra erat, ſiue ab eo qui Faunus vocatur, e- miſſa. Huic enim deo Romani aſcribunt panicos terrores, & quæcunque alia ſpectra *ſolent apparere,* quæ varias induentia formas in hominum conſpe- ctum veniunt, & metum ipſis incutiunt: vocéſque dæmoniacas auditum *ac animum* turbantes, huic quoque deo vt eorum autori attribuunt. Illius au- tem dei vox Romanos, vt victores, bono animo eſſe iubebat, vno plus hoſtium in acie cecidiſſe ſignifi- cans. Hac voce aiunt Valerium elatum, intempeſta adhuc nocte ad Etruſcorum caſtra copias ſuas du- xiſſe, & multis eorum cæſis, & eiectis reliquis, ca- ſtris potitum fuiſſe, atque hunc finem pugna habuit. Poſtero die Romani ſpoliatis hoſtium cadaueribus, & ſepultis ſuis abierunt. Bruti verò corpus ſubla- tum fortiſſimi equites cum multis laudibus & la- crymis, coronis victricibus, eiúſque fortitudinem te- ſtantibus cohoneſtatum Romam portarunt. Senatus autem illis obuiam venit, quòd decreuiſſet trium- phi pompa ducis funus ornare, & totus populus cra- teris *vini plenis* & menſis *vario ciborum genere onuſtis* excepit exercitum. Vbi autem ad vrbem peruene- runt, conſul triumphans ingreſſus, quemadmo- dum mos erat regibus quoties deuictis hoſtibus tri- umphabant, & ſacrificia peragebant, poſt dedicata diis ſpolia, illum diem ſacrum traduxit, & illu- ſtriſſimos quoſque ciues conuiuio excepit. poſtero die atratus Bruti corpus in foro propoſuit in lecto ſplendido ornatum, & populum ad concionem con-

uocauit, & in ſuggeſtum progreſſus, & in eius laudem funebrem habuit orationem. Vtrum autem Valerius primus hunc morem apud Romanos inſtituerit, an inſtitutum à regibus ſequutus fuerit, certò affirmare non poſſum. Quòd tamen hoc ſit Romanorum vetus inuentum, in funere illuſtrium virorum virtutes eorum laudari, neque à Græcis primùm inſtitutum fuerit, ex communis hiſtoriæ ſcriptis didici, quæ tam vetuſtiſsimi poetæ quàm celeberrimi hiſtorici prodiderunt. Nam certamina quidem funebria in honorem clarorum virorum, gymnica, & equeſtria à neceſſariis facta tradunt, vt ab Achille in Patrocli, & multò antè ab Hercule in Pelopis funere. Hos tamen publicè laudatos nulli prodiderunt præter Athenienſes tragicos, qui ciuitati ſuæ aſſentantes, Theſeo *Argiuos* ſepelienti hoc quoque fabulosè attribuerunt. Serò enim Athenienſes legitimis funebris ritibus hanc laudationem funebrem addiderunt, ſiue ab iis qui ad Artemiſium, & Salaminà & Platæas pro patria occubuerant, initium duxerint, ſiue etiam à rebus geſtis in campis Marathoniis. Sed ea quoque quæ in campis Marathoniis ſunt geſta, ſexdecim annis Bruti funere ſunt poſteriora, ſi modò ab his primis laudes in defunctos cœptæ ſunt dici. Sed ſi quis miſſa facta hac quæſtione, quinam primi laudes funebres inſtituerint, examinare ac ſcire voluerit apud vtros iſte mos melius ſe habeat, longè prudentiùs hunc apud hos quàm apud illos conſtitutum compererit: quia Athenienſes videntur eorum cauſa qui in bello cæſi ſepulturæ mandantur, orationes funebres inſtituiſſe, ex vna tantùm virtute, quæ in ipſa morte apparuerit, etiamſi quis cæteris in rebus fuerit nequam, exiſtimantes viros bonos iudicandos. At Romani omnibus viris claris, ſiue eorum ductu, auſpiciis in bello fuiſſent confecta, ſiue in reipub. administra-

niſtratione & gubernatione prudentia dediſſent conſilia, & præclara edidiſſent facinora, hunc honorem haberi ſtatuerunt, & non ſolùm illis qui in bello ceci diſſent, ſed etiam aliis quemcunque vitæ finem illi ſortiti fuiſſent: exiſtimantes, ob virtutes totius vitæ actæ, non autem ob ſolum glorioſum obitum viris bonis laudes deberi. Iunius igitur Brutus qui reges exegit, quique primus conſul creatus fuit, & qui ſerò ſplendorem eſt adeptus, & in eo exiguum temporis ſpatium floruit, omnium Romanorum habitus præſtantiſſimus, talem ſortitus eſt vitæ exitum, nullis liberis aut maribus aut fœminis relictis, quemadmodum accuratiſſimi rerum Romanarum indagatores ſcribunt, qui huius rei cùm multa alia afferunt argumenta, tum verò præcipuè id, quod vix refelli poteſt, quòd ille fuerit generis patricii. Qui verò ſe ex illa familia dicebant, Iunij & Bruti, omnes erant plebeij & magiſtratus eos geſſerunt, quos lex plebeiis gerere permittit, ædilitates, & tribunatus, ad conſulatus verò ſolis patriciis patebat aditus. Sed tamen tandem hunc quoque magiſtratum adepti ſunt, quum ipſis quoque plebeiis eum capere permiſſum eſt. Verùm harum rerum veritatem diſcutiendam aliis relinquo, quibus hæc curæ ſunt & quorum hoc intereſt. Poſt Bruti mortem, eius collega Valerius apud plebem in ſuſpicionem regni affectati venit: primùm quidem quòd ſolus magiſtratum retineret, quum tamen oporteret illum ſtatim collegam ſibi cooptare, quemadmodum fecerat Brutus expulſo Collatino: deinde, quòd domum in loco inuidioſo ædificaſſet, delecto ad id colle, qui foro imminebat, quique ſatis altus & præruptus *ac proinde natura munitus* erat, quem Romani Veliam vocant. Sed admonitus à ſuis familiaribus, populum hęc moleſtè ferre comitiorũ die indicta, conſulem creat Sp. Lucretium, qui non multos dies eo magiſtratu geſto obiit. In eius autẽ locũ ſuf-

fecit M. Horatium, omnémque domus materiam ex illo collis loco ad imas ipſius partes tranſtulit, vt liceret Romanis, quemadmodum ipſe in ſua concione dixerat, de ſuperiore loco lapidibus ſe petere, ſi in vlla re delinquentem ſe deprehendiſſent. Quum autem vellet plebem certa & minimè dubia libertatis ſuæ pignora habere, faſcibus ſecures ademit: & cæteris coſſ. qui ſucceſſerunt, hunc morem reliquit, qui ad meam vſque ætatem perdurauit, vt, quando extra vrbem eſſent, ſecuribus vterentur, at in ipſa vrbe ſolis faſcibus ornarentur, legéſque humaniſſimas tulit in plebis fauorem & auxilium. Vnam quidem, qua disertè cauit ne quis Romæ magiſtratum gereret, niſi à populo eum accepiſſet, capitali ſtatuta pœna in eum qui contra hæc feciſſet, & propoſita impunitate ei qui ipſum occidiſſet. Alteram verò, in qua ſcriptum eſt, Si quis Romanus magiſtratus aliquem vel capite plectere, vel virgis cædere, vel pecuniis mulctare velit, licere priuato homini ab illo magiſtratu ad populi iudicium prouocare, nec interea magiſtratui licere in eum animaduertere vllo modo donec populus de eo ſuis ſuffragiis ſtatuerit. Ob hæc inſtituta apud plebem gratioſus fuit, eíque cognomen impoſitum fuit Publicolæ: hoc, ſermone græco, ſignificat δημοκηδής. Atque hæ ſunt res quæ illo anno à coſſ. ſunt geſtæ. SEQVENTI verò anno coſſ. creati ſunt, is ipſe Valerius iterum, & cum eo Lucretius, in quorum conſulatu nihil memoratu dignum geſtum eſt. Cenſus verò habitus, & tributa ad bellicos vſus conſtituta, & imperata, quemadmodum Tullius rex lege ſanxerat, quæ quandiu Tarquinius regnauit, fuerat neglecta: ſed tunc primùm ab iſtis renouata. Cenſa autē ſunt puberum Romanorum circiter, CXXXM. Et in Syncerium, locum ita appellatum, miſſus eſt Romanus exercitus, qui ei caſtello, quod Latinorum & Hernicorum oppidis imminet,

vnde

vnde bellum expectabatur, præſidio eſſet.

4 ¶ P. VALERIO Publicola tertium, & M. Horatio iterum coſſ. rex Cluſinorum qui ſunt in Etruria, Lars nomine, Porſena cognomine: quum Tarquinij ad eum confugiſſent, & ipſe illis promiſiſſet, ſe è duobus alterum effecturum, vel eos ſuis ciuibus reconciliaturum, vt in patriam redirent, & regnum recuperarent: vel, recepta eorum bona, quibus fuerant ſpoliati, ſe ipſis redditurum, quoniam ſuperiore anno legatis Romam miſſis, qui preces cum minis mixtas afferebant, neque illos Romanis reconciliare, neque vt in patriam reducerentur impetrare potuerat, quòd ſenatus ſe diris imprecationibus, & iureiurando, quo ſe aſtrinxerant, impediri diceret: neque etiam bona eorum recuperarat, iis inter quos diuiſa fuerant, & quibus ſorte obtigerant, ea reſtituere nolentibus, *propterea* contumelia ſe à Romanis affici, ſéque grauem perpeti iniuriam dicens, quòd neutrum eorum quæ ab illis poſtularat conſequutus fuiſſet; vir arrogans, & præ diuitiis & maximo imperio & pecuniis mente peruerſus, ſe occaſionem præclaram nactum arbitrabatur ad euertendum imperium Romanorum, quod iam multò antè facere voluerat. Quare, bellum illis indixit. Ad illius autem belli ſocietatem vltro ſe addidit, Octauius Mamilius, Tarquinij gener, ex vrbe Tuſculo profectus, qui omnem ſedulam operam ſe *Porſenæ* alacriter nauaturum, & Camerinos, & Antemnates, qui Latini nominis erant omnes adducturum promiſerat, qui à populo Romano apertè iam defecerant, ex reliquis verò populis eiuſdem gentis qui nolebant apertè bellum inferre ciuitati fœderatæ & præpotenti, præſertim nullis de cauſis neceſſariis, multos voluntarios gratia ſua adductos ad bellum venturos dixerat. Conſules his rebus cognitis, primùm pecunias ex agris, & pecus, & mancipia à ruſticis in proximos mon-

tes traduci iuſſerunt, extructis caſtellis in locis natura munitis, quæ facilè tutari poſſent eos qui in ea confugiſſent: deinde Ianiculum, collem ita vocatum, (hic autem eſt mons altus propè vrbem trans flumen Tiberim ſitus) firmioribus munitionibus & præſidiis munierunt, quauis ratione cauentes ne locus adeò opportunus ad oppugnandam vrbem in hoſtium poteſtatem veniret: ibique belli ſedem fecerunt. In vrbe quoque multis blandimentis plebem in officio retinuerunt, variáque humanitatis officia pauperibus præſtiterunt, ne ad tyrannorum partes tranſirent, priuatis commodis ad rempublicam prodendam impulſi. Etenim decreuerunt eos immunes eſſe omnium publicorum tributorum, quæcunque ante ſub regibus pendebant, & omnibus pecuniæ collationibus, quæ in res militares & bellicos vſus fiebant, liberarunt: exiſtimantes rempublicam ſatis magnum facere quæſtum, ſi illi tantùm ſua corpora exhiberent ad pericula pro patria ſubeundum: quúmque copias iam multò antè exercitatas & præparatas haberent, in quodam campo ante vrbem ſito caſtra ſunt metati. At rex Porſena cum exercitu profectus, Ianiculum montem primo impetu occupauit, cuſtodibus eius perterritis, ibíque Etruſcorum præſidium collocauit. Romam autem infeſto exercitu petens, quaſi eam quoque ſine vllo labore in ſuam poteſtatē redacturus eſſet, quum ad pontem acceſſiſſet, & Romanos ante flumen inſtructos animaduertiſſet, ſe ad pugnam parauit, ſperans eos ſuorum multitudine facilè ſuperatum iri, copiáſq; magna cū hoſtium cōtemptione adduxit. Læuum autē cornu ducebant Tarquinij filij, Titus & Sextus, & Romanos exules, & Gabinæ iuuentutis lectiſſimos quoſque, & externorum ac mercenariorum militum non exiguam manum habebant: at dextrum ducebat Tarquinij gener Mamilius, in quo Latini, qui à Romanis defecerant, collocati

locati erant. Rex Porſena aciem mediam tenebat. Dextrum verò Romanorum cornu Spurius Largius & Titus Herminius Tarquiniis oppoſiti tenebant. Læuum M. Valerius, frater alterius conſulis Publicolæ, & T. Lucretius, qui ſuperiore anno conſulatum geſſerat, cum Mamilio & Latinis conflicturus: mediam verò aciem inter vtraque cornua conſules ambo tenebant. Vbi autem ad manus ventum eſt, vtrique ſtrenuè pugnarunt, diúque alteri alteris reſtiterunt: ſed Romani & peritia & tolerantia Latinis & Etruſcis præſtabant, at Etruſci & Latini, militum numero Romanis longè ſuperiores erant. Multis autem vtrinque cæſis, timor Romanos inuaſit: primùm eos qui in ſiniſtro cornu erant, vbi duces Valerium & Lucretium ex acie ſaucios aſportatos viderunt: deinde etiam eos qui in dextro cornu erant inſtructi, qui iam vincebant Tarquinij copias, idem timor corripuit, quòd ſuos ſocios in fugam verſos videret. Omnibus autem in vrbem refugientibus, & per vnum pontem conferto agmine irrumpentibus, ingens impetus ab hoſtibus in eos eſt factus, parúmque abfuit quin vrbs per vim caperetur, quòd immunita eſſet à partibus quà flumine alluitur, ſi hoſtes inſequentes vnà cum iis qui fugiebant, in eam irrupiſſent. Sed qui hoſtium impetum repreſſerunt, quíque totum exercitum ſeruarunt, tres viri fuere, è ſenioribus quidē Sp. Largius, & Titus Herminius, qui cornu dextrū habebāt: è iunioribus verò, P. Horatius qui Cocles vocabatur, à clade oculorum: quòd alter oculus in prælio illi fuiſſet effoſſus: vir qui omnes mortales corporis forma antecellebat, animique virtute omnium præſtantiſſimus erat. Hic fuit filius fratris M. Horatij alterius conſulis, genere clarus: ſiquidem oriundus erat ab vno trigeminorum M. Horatio, qui trigeminos Albanos vicerat, quū bello inter *has duas* ciuitates de principatu contendentes orto, inter

vtraſque conuenit ne totis viribus belli fortuna tentaretur, ſed ternis vtrinque viris res committeretur, vt ante declaraui. Hi igitur ſoli, occupato primo pō tis aditu, ad multas horas hoſtem tranſitu prohibuerunt, & in eodem gradu permanſerunt, petiti à multis vario telorum genere & comminus gladiis percuſſi donec totus exercitus flumen traiecit: vbi verò ſuos in tuto iam eſſe exiſtimarunt, duo ex ipſis, Herminius & Largius, armis, quibus tegebantur, ob continuos ictus iam coruptis, pedetentim ſe receperunt. At Horatius ſolus, reuocantibus eum ab vrbe conſulibus & reliquis ciuibus, qui de tam egregij viri ſalute ſummopere erant ſoliciti, & quatris ratione patriæ, parentibúſque ſeruatum optabant non paruit, ſed permanſit vt primùm ſteterat, iuſſitque Herminium ſuo nomine conſulibus ſignificare, vt ocius pōtem ab vrbe reſcinderent. (Illis autem temporibus, vnicus erat pōs, ex ſola lignea materia conſtructus, ſine ferro & ex ſolis tabulis compactus quem ad mea vſque tempora Romani eodem modo ſeruabant:) & illis mandare, vt maiori pontis parte iam ſoluta quum exigua adhuc eſſet reliqua, id ſibi aliquo ſigno vel voce clariore ſignificarent, cætera ſibi curæ fore dicens. Quum hæc mandata illis duobus dediſſet, in ipſo ponte ſubſtitit, & hoſtes ſecum congreſſos partim gladio percutiens, partim clypeo propulſans omnes qui in pontem irruebant, reiecit. Qui enim *Romanos* perſequebantur, cum illo vt homine furioſo & mortem appetente manus conſerere amplius non audebant: ſimul etiam ad eum accedere difficile erat, quòd à læua & dextra ipſum flumen pro propugnaculo haberet, à fronte verò armorum, & cadauerum aceruum. Sed eminus conferti lanceis, & ſtipitibus, & lapidibus grandioribus eum petebant. Quibus verò hæc tela deerant gladiis & clypeis mortuorum *eum infeſtabant*. Ille verò ipſis reſi-

reſiſtebat illorum armis aduerſus eos vtens. Et (quẽadmodum eſt veriſimile,) in confertos tela coniiciẽs aliquem ſcopum ſemper aſſequebatur. Sed iam telis confoſſus & multa vulnera in variis corporis partibus habens, vnámque plagam lanceæ, quæ rectè per alterã coxam ad caput femoris traiecta magnis cruciatibus eum afficiebat, greſſúmque cum dolore impediebat, poſtquam audiuit eos qui à tergo vociferabantur maiorem pontis partem iam ſolutam, armatus in fluuium ſe deiecit, & ægrè admodum tranato fluuio (nam circa tabularum ſublicas aquæ curſus diuiſus concitatus erat, magnóſque excitabat vortices) ad terram enatauit, nullis armis inter natandum amiſſis. Hoc facinus illi immortalem gloriam comparauit. Confeſtim enim Romani eum coronatum celebrantes in vrbem retulerunt, vt vnum de heroibus, & tota vrbana turba egreſſa effundebatur, cupiens dum adhuc ſuperſtes eſſet eius vultum poſtremò videre. Videbatur enim ob vulnera breui interiturus. Sed poſtquam ex mortis periculo euaſit, populus æneam eius ſtatuam armatam, in maximè conſpicuo fori loco erexit. Dedit & agri publici quantum vno die vno boũ iugo circumarare potuit. Sed præter publica dona, ſinguli tam viri quàm mulieres, per ſingula capita, quo tempore omnes grauiſſima rerum ad victum neceſſariarum inopia premebantur, quum eſſent vniuerſorum capita plura quàm CCCM. illi vnius diei alimenta dederunt. Horatius igitur quum tunc adeò inſigne fortitudinis exemplum edidiſſet, ab omnibus beatus fortunatúſque eſt iudicatus, ſi quiſquam alius Romanus ciuis: ſed ad cætera reipub. munia obeunda inutilis fuit ob claudicationem, & ob iſtam calamitatem, neque conſulatum, neque vllam militarem præturam eſt adeptus. In illo igitur certamine, tam admirando facinore edito apud Romanos, ſi quiſquam alius eorum

qui fortitudinis ergô ſunt celebres, præcipuam meruit laudem,& præter eum C.Mutius, cui Codro cognomen erat,vir claris natalibus,& ipſe facinus magnum aggreſſus,de quo paulo poſt agam, vbi priùs narraro quibus in periculis reſpublica tunc verſaretur.Nam poſt illam pugnam rex Etruſcorum caſtris in proximo monte poſitis, vnde Romanorum præſidium expulerat, quidquid agri vltra Tiberim erat,id in ſua poteſtate habebat. Tarquinij verò filij,& gener eius Mamilius ratibus & ſchaphis copias ſuas traiecerunt in vlteriorem fluuij partem quæ Romam fert,& in loco munito caſtra poſuerunt,vnde excurſiones facientes Romanum agrum vaſtabant,& ſtabula euertebant, & pecus quod ex caſtellis paſtum exibat,intercipiebant per inſidias. Quum igitur ab hoſtibus omnia loca quæ erant extra muros,detinerentur,neque terrâ vlli commeatus in vrbem importarentur: neque etiam per flumen niſi pauciſſimi ſubueherentur,breui rerum ad victũ neceſſariarum inopia fuit ingens, multis hominum millibus res præparatas,quæ non multæ erant,abſumentibus.Præterea multa mancipia deſertis ſuis dominis quotidie *ad hoſtes* transfugiebant, & peſſimi quoque de plebe,facta defectione ad tyrannos tranſibant.Conſulibus hæc videntibus placuit Latinos rogare,qui adhuc aliquo modo cognationem reuereri,& in amicitia permanere videbantur, vt ſibi celeriter auxilia mitterẽt.& Cumas agri Campani,& ad alias agri Pomptini vrbes mittere legatos, qui ab illis peterent, vt ſibi frumenti exportandi copiam facerent. Latini igitur auxilia illis negarunt. quòd religione vetarentur, tam cum Tarquinio quàm cum Romanis bellum gerere, quòd vtriſque ex æquo ſocietatis fœdere iuncti eſſent. Ex agro Pomptino, legati Largius & Herminius qui miſſi fuerant ad frumentum conuehendũ, multas ſcaphas

vario

vario commeatu onuſtas à mari per fluuium, nocte obſcura luna non lucente clam hoſtibus in vrbem duxerunt. Sed intra paucos dies hoc quoque commeatu abſumpto & eadem rerum penuria homines premente rex Etruſcus quum cognouiſſet ex profugis oppidanos fame laborare, præcones ad eos miſit imperans vt Tarquinium reciperent, ſi bello & fame liberari vellent. Sed quum Romani imperata facere grauarentur, & extrema quæuis mala perpeti mallent. Mutius animaduertens alterum è duobus illis euenturum, aut eos non permanſuros diu in eodem propoſito, rerum neceſſariarũ inopia coactos, aut, ſi conſtanter in ſententia permanerent, & quod decreuerant obſeruarent, miſerrimo mortis genere interituros, rogatis conſulibus vt ſibi Senatum cogerent, quòd magnam quandam ac neceſſariam rem illis indicaturus eſſet: vbi fuit coactus, ita eſt loquutus, [PATRES conſcripti, habens in animo audax facinus aggredi, quo Reſpub. præſentibus malis liberabitur, id quidem mihi ſucceſſurum confido, idq; me facilè confecturum ſpero. An verò poſt id facinus perpetratum vita mihi ſuperſtes futura, non magnã habeo ſpem, imò potius, ſi verum eſt dicendum, nullam. Me igitur tanto periculo obiecturus, nolui vos omnes latere, rerum magnarum ſpe elatus: vt, ſi conatus iſte mihi feliciter ſucceſſerit, ſaltẽ rebus præclarè geſtis magnam laudem conſequar, vnde pro mortali corpore, immortalem gloriam adipiſcar. At populo indicare ea quæ facere cogito, non eſt tutum: nequis lucri & præmij ſpe ad hoſtes deferat rem quæ vt myſterium arcanum ſilentio eſt cuſtodienda. Vobis verò qui, vt mihi perſuadeo, arcana conſtãter continebitis, primis & ſolis hæc patefacio, & à vobis cæteri ciues opportuno tempore hæc diſcẽt. Facinus autem quod aggredi volo huiuſmodi eſt, per transfugæ ſpeciem caſtra Etruſcorum adire ſtatui.

Digitized by Google

Si igitur fide mihi ab illis non habita moriar, vnius ſolius viri iactura reliquus ciuium veſtrorum numerus minuetur. Sed ſi ingredi caſtra mihi liceat, vobis polliceor me regi hoſtium necem allaturum. Mortuo autem Porſena belli finis fiet: ego verò quicquid fortunæ viſum fuerit perferam: hæc igitur ſunt quorum ego volo vos eſſe conſcios, vt teſtes mihi ſitis apud populum: ſed abeo patriæ fortunam bonam viæ ducem ſequutus. Quum autem à ſenatu collaudatus fuiſſet, & felix rei peragendæ auſpicium obſeruaſſet, ita demum flumen traiecit: quúmque ad Etruſcorum caſtra veniſſet, ea ingreditur, deceptis portarũ cuſtodibus, quaſi eiuſdem gentis vnus eſſet, quia nulla arma propalam geſtabat, & Etruſco ſermone loquebatur, quem, dum adhuc eſſet puer didicerat à nutrice Etruſca doctus. Vbi verò in forum & ad prætorium venit, vidit virum magnitudine & robore corporis inſignem, veſte purpurea indutum, pro tribunali regio ſedentem, & circa eum frequentes milites armatos ſtantes. Deceptus igitur opinione ſua, quippe qui regem Etruſcorum nunquam vidiſſet, hunc virum Porſenam eſſe arbitratus eſt: at ille erat ſcriba regis, ſedebátque pro tribunali milites recenſens, & pecuniam quam ipſis pro ſtipendio numerabat, in tabulas referens. Ad iſtum igitur ſcribam per circunſtantem turbam acceſſit, & vt inermis, à nullo prohibitus quum tribunal conſcendiſſet, eduxit gladium, quem ſub veſte occultabat, illiúſque caput percuſſit. Vnico autem vulnere ſcriba interfecto, ſtatim ille comprehenſus ab iis qui tribunal circunſtabant, ad regem, qui iam de ſcribæ ſui cæde certior fuerat factus, abducitur. Ille verò quum eum conſpexiſſet: [Omnium (inquit) mortalium ſceleſtiſſime, & qui breui pœnas tuo facinore dignas dabis, dic quiſnam ſis, & vnde profectus, & quo fretus auxilio tantum facinus aggredi auſus fueris, & vtrum meum

tantùm

tantùm ſcribam interficere tibi propoſueris an etiã meipſum: & quos habeas inſidiarum harum ſocios. Sed caue ne in vlla re mentiaris, ne tormentis veritatem dicere cogaris. Tunc Mutius, neque mutato colore, neque vultus mœrore, vllum metuẽtis ſignũ præ ſe ferens, neque vlla alia perturbatione motus, quæ homines in mortis imminentis periculo turbare ſolet ei reſpondit. Ego Romanus ſum nec leui de cauſã, ſed patriã bello liberare cupiẽs, veni in veſtra caſtra, vt trãsfuga, te interficere volens: illud perſuaſum habens, ſiue proſperè res mihi ſuccederet, ſiue mea ſpes falleret mortem mihi propoſitam. Sed patriæ, quæ me procreauit, vitam donare volens, & pro mortali corpore gloriam immortalem cõſequi, ſpe falſus mea pro te ſcribam tuum mihi ignotum interfeci purpura, & ſella, & reliquis regiæ poteſtatis inſignibus deceptus. Mortem igitur, cui ego ipſe me deuoui quum hoc facinus ſum aggreſſus, non deprecor. Cruciatus verò, & cæteras contumelias ſi mihi remiſeris, data per deos fide polliceor me tibi rem magnam, quæque ad tuam ſalutem ſpectat declaraturum. [Ille igitur hæc dixit, habens in animo hominem ſtratagemate circumuenire. Rex verò nõ ſatis mentis ſuæ compos, ſimul etiam pericula non vera ſibi à multis mortalibus imminere augurans fidem ipſi datam iureiurando confirmauit. Tunc Mutius nouam doli rationem commentus, quæ manifeſtò refelli non poſſet, regi dixit, [Trecenti Romanĩ iuuenes, omnes eiuſdem ætatis, omnes patricij, in tuũ caput, rex coniurauimus, & interpoſito iureiurando fidem mutuò dedimus & accepimus. Nobis autem de inſidiarum modo conſultantibus placuit, vt neque omnes ſimul rem aggrederentur, ſed alius poſt aliũ, neque alter alteri diceret, quando, aut vbi, aut quomodo, aut quibus adminiculis vſus, te eſſet aggreſſurus, vt hoc pacto faciliùs latere poſſemus. His ita a-

pud nos decretis rem ſorti commiſimus, & mihi primo ſors obtigit vt rei periculum facerem. Tu igitur præmonitus, tam multos, & tam fortes viros gloriæ cupiditate eandem mentem habere: quorum ſi quis meliore quàm ego fortuna vtatur, conſidera quonã modo ab omniũ inſidiis tibi cauere poſſis.] Rex his auditis, illũ à ſuis ſatellitib. in vincula abduci & accuratè aſſeruari iuſſit: ipſe verò fidiſſimis amicis *in conſilium* aſſumptis, & filio Arunte cum illis ſibi aſſidere iuſſo, quibus rationibus eorũ inſidias propulſare poſſet, conſultabat. Quum igitur ex illis ſinguli propulſandarum inſidiarum & tutandæ ſalutis ineptas rationes proferrent, nemo illorum quid faciendum eſſet ſatis intelligere videbatur, at filius eius poſtremus ſuam declarauit ſententiam, longè prudentiorem quàm illa ætas ferret, cenſens ipſi non cogitandũ quib. rationibus hoſtium inſidias propulſare poſſet, ſed operam dandam ne cuſtodiis vllis opus ipſi eſſet. Omnibus autem eius ſententiam admirantibus, & quomodo id poſſet fieri ſcire cupientibus, ſi inquit, eos ex hoſtibus amicos feceris, & tuam ipſius vitam antiquiorem duxeris ipſa reſtitutione exulũ, qui ſunt cum Tarquiniis. Rex optimè eum ſentire dixit: ſed tamen rem eam conſultatione dignam putauit, quomodo honeſtis conditionibus pax cum illis fieri poſſet: magnũ fore dedecus dicẽs, ſi ſibi qui eos prælio viciſſet, & intra mœnia cõpulſos obſideret, abeundũ eſſet infectare, præter Tarquinij expectationẽ, quaſi victus eſſet ab illis quos vicerat, & quaſi fugeret eos qui ne auderẽt quidẽ extra portas progredi, demonſtrans etiam vnã tantùm eſſe honeſtã pacis faciendæ rationem, ſi ab hoſtibus mitterẽtur legati, qui de pace agerent. Atque hæc quidẽ tunc filio & cæteris qui aderãt dixit. Paucis tamen poſt diebus ipſe coactꝰ eſt prior Romanos ad pacis cõditiones prouocare, tali de cauſa. Diſperſis per agrum militibus,

&

& commeatus qui in vrbem portabantur intercipiẽtibus,idq; aſſiduè facientibus,Romani conſules quũ inſidias illis in loco opportuno collocaſſent, multos eorum interfecerunt, & lõgè plures ceperunt quàm interemerunt:quam rem ægrè ferentes Etruſci,inter ſe colloquebantur in conuenticulis,regem & cæteros duces incuſantes,quòd tamdiu bellum traherent:& ad ſuos proprios lares redire cupientes: Rex igitur ratus omnibus pacem gratam fore, miſit legatos de ſuis domeſticis maximè neceſſarios.Sũt autẽ qui dicũnt ipſum ẽt Mutiũ cum his fuiſſe miſſum, regi fide cũ iureiurando data fore vt rediret:alij verò dicunt, hunc donec pax fieret obſidem in caſtris fuiſſe aſſeruatũ,quod certè veriſimilius videtur.Mãdata porrò,quæ rex legatis dederat hæc fuerunt.Vt de Tarquiniis in regnum reſtituendis nulla verba facerent,ſed poſtularent *à Romanis* vt bona illis reſtituerent,præcipuè, ea omnia quæ Tarquinius Priſcus heredibus ſuis reliquerat,& quæ ipſi inſtè parta poſſidebant:ſin minus,vt ſaltem quantum fieri poſſet, integra ruſticorum vrbanorúmque prædiorum, & pecoris,& frugum,quas ex agris collegerant, pretia darent vtro modo eis magis conducere videretur ſiue à poſſeſſoribus, qui iis fruebantur, conferri,ſiue ex ærario perſolui mallent,: & hæc quidem pro illis.Sibi verò pro pace peti iuſſit, Septem pagos, quos ita vocant.Hic enim ager olim Etruſcorum erat,ſed Romani eum armis occuparunt, ſuis poſſeſſoribus ademptum,vtq; Romani conſtanter in Etruſcorum amicitia permanerent,ab illis liberos nobiliſſimarum familiarum pro ciuitate obſides peti iuſſit. Quum autem legati Romam veniſſent,ſenatus decreuit ex Publicolæ alterius conſulis ſententia omnia concedere quæcunque Etruſcus poſtulabat,quia exiſtimabat populum & inopem turbam rerum ad victum neceſſariarum inopia laborare, & libentiſſi-

mè pacem,quibuſcunque cōditionibus fuiſſet facta, accepturam. At populus reliquas partes ſenatuſconſulti ratas fecit:ſed bonorum reſtitutionem non tulit,quinimò contra ſciuit,vt neq; ex ærario, neque à priuatis hominibus quicquam Tarquiniis reſtitueretur: vtque his de rebus ad regem Porſenam mitterentur legati,qui ab eo peterent, vt obſides quidem & agrum acciperet:de bonis verò,vt ipſe iudex inter Tarquinium & Romanos conſtitutus, vbi vtróſque audiſſet,quod iuſtum eſſe videretur,pronuntiaret,neque gratia,neque odio impulſus. Etruſci igitur abierunt,& hæc reſponſa ad regem tulerunt,& cum ipſis *iuerunt* legati,qui à populo fuerant decreti,adducentes ex primariis familiis viginti pueros, quos pro patria obſides eſſe oportebat, & ipſi conſules primi ſuos liberos dederunt, Marcus Horatius filium,& P. Valerius filiam iam nubilem. Quum autē iſti in caſtra veniſſent,rex lætus,multis laudibus Romanos extulit, & inducias cum illis fecit ad certum ac præſtitutum dierum numerum & illius controuerſiæ iudicium recepit. At Tarquinij iniquiſſimo ferebant animo ſe magna ſpe fruſtratos, quam in rege ponebant:quippe qui exiſtimarant ſe ab illo in regnum reſtitutum iri:veruntamen in præſenti rerum fortuna acquieſcere, & conditiones illas admittere cogebantur. Quum autem ad præſtitutam diem veniſſent ex vrbe ad dicendam cauſam ſenatores natu maximi,rex pro tribunali cum amicis ſedens adhibito etiam ad id iudicium filio,dicendi copiam illis fecit. Dum autem adhuc hæc cauſa diſceptaretur, venit quidam qui nuntiauit obſides virgines fugiſſe. Quum enim à cuſtodibus precibus contendiſſent vt ſibi flumen adire,& ſe lauare permitterent, quū id impetraſſent,eos rogarunt,vt tantiſper à flumine recederent,donec ſe lauiſſent,& veſtes reſumpſiſſent, ne ſe nudas viderent:quúmque id illi feciſſent Cloelia

lia illas adhortante primáque incipiente, fluuio tranato in vrbem ſunt reuerſæ. Tunc Tarquinius vehementer in Romanos inuehebatur, periurium, & perfidiam illis obiiciens, regémque inſtigabat vt quippe qui ab hominibus fraudulentis deceptus fuiſſet, animum ad illos non aduerteret. Conſule autem ſe purgante, ídque facinus iniuſſu patrum ab ipſis virginibus auſum aſſerente, & breui ſe fidem facturum dicente nihil à ſe inſidioſè admiſſum, rex eius verbis adductus ei permiſit vt abiret, & quemadmodum erat pollicitus virgines reduceret. Valerius igitur virgines reducturus diſceſſit. At Tarquinius eiúſque gener, neglecto iure, nefarij facinoris conſilium occultum iniuerunt, & equitum turmam, clam ad iter obſidendum miſerunt, vt virgines quæ ducebantur caperent, & ipſum conſulem, & cæteros qui ad caſtra proficiſcebantur, comprehenderent, vt ipſi inter ea hæc corpora pro pignore bonorum Tarquinij à Romanis ereptorum retinerent, non expectato amplius iudicij fine. Sed deus non permiſit vt iſtæ inſidiæ ipſis ex animi ſententia ſuccederent. Dũ enim ex caſtris Latinis inſidiatores, qui Romanos aggreſſuri erant prodeunt, conſul Romanus eos anteuertens, virgines adduxit. Et quum iam ad ipſas Etruſcorum caſtrorum portas acceſſiſſet, illi qui eum ex alteris caſtris inſequebantur, eum aſſequuntur, & ibi manus conſerunt: ſed ſtatim Etruſci id ſenſerunt, & regis filius cum equitum turma properè ſuppetias tulit, & pedites qui pro caſtris ſtationem habebant eò concurrerunt. Quamobrem indignatus Porſena ad concionem Etruſcos conuocauit, & illis declarauit quemadmodum delato ad ſe à Romanis iudicio, & ſibi commiſſa cognitione criminum quæ ipſis Tarquinius obiiciebat, nondum definita cauſa, contempta induciarum religione, legatorum & obſidũ ſacroſancta corpora ij qui iure optimo ab ipſis fuerant

D d

expulſi, violare conati fuiſſent. Quare Etruſci ſuis ſuffragiis Romanos criminibus obiectis liberarunt, & Tarquiniis atque Mamilio hoſpitium renuntiarunt, eoque ipſo die eos caſtris excedere iuſſerunt. Tarquinij igitur, qui principio bonam ſpem habuerant, vel ſe tyrannidem Etruſcorum opera & auxilio recepturos, vel bona ſua recuperaturos, ob legatos & obſides contra ius violatos vtraque re fruſtrati ex caſtris cum ignominia & omnium odio diſceſſerunt. Rex autem Etruſcorum obſides Romanos ad tribunal produci iuſſit, & conſuli reſtituit, dicens ſe pluris facere fidem populi Romani quàm omnes obſides. Vnam verò virginem, quæ reliquis tranandi fluuij autor & dux fuerat, laudans ob animos maiores quàm ſexus & ætas ea ferret, & vrbem beatam, prædicans, quòd non ſolum viros fortes, ſed etiam virgines viris ſimiles produceret, hanc inquam, illam equo inſignibus phaleris ornato donauit. Poſt dimiſſam concionem icto cum Romanis legatis pacis & amicitiæ fœdere, ipſiſque hoſpitaliter acceptis, dono ciuitati reducendos dedit omnes captiuos ſine redemptionis pretio, quorum valde magnus erat numerus & locum ipſum vbi caſtra poſuerat, non vt caſtra in ſolo peregrino ad exiguum tempus, ſed vt oppidum priuatim ac publicè ſatis ornatum, quamuis mos Etruſcorum hoc non ferret, vt quoties ex hoſtili agro rex caſtra moueret, milites erecta tentoria relinquerent, ſed vrerent, tamen non cremauit: ſed ita vt erat, manere eſt paſſus, largitus vrbi non paruum donum, ſi res ad pecuniæ æſtimationem reuocetur. Ipſa enim auctio, quam quæſtores poſt regis diſceſſum fecerunt, id declarauit. Bellum igitur quod populus Romanus cum Etruſcis, & Larte Porſena Cluſinorum rege geſſit, & quod in maxima pericula populi Romani adduxit, hunc habuit finem. Romanorum autem ſenatus poſt Etruſcorum

eorum diſceſſum coactus cenſuit mittendam Porſenæ ſellam eburneam, & ſceptrum, & coronam auream, & triumphalem veſtem, qua reges ornabantur. Mutio verò, qui vltro pro patria mortem oppetere paratus erat, quòd viſus fuiſſet belli finiendi cauſa præcipua, agrum de publico largiendum trans flumen Tiberim, eodem modo quo Horatio, qui antè in primo pontis aditu pugnarat, quantum circumarare vno die poſſet, hícque locus vſque ad noſtram ætatem, Mutia prata appellatur. Atque hæc quidem viris *præmia dedêre*: at Cloeliam virginem ſtatua ænea donauêre, quam virginum patres in via ſacra, quæ in comitium fert, ei erexerunt. Nos tamen non inuenimus hanc adhuc extantem & erectam: ferunt enim eam incendio circa proximas ædes exorto abſumptam. Hoc anno templum Iouis Capitolini abſolutum eſt, de quo ſuo loco in ſuperiore libro egi. Eius verò dedicationem, & inſcriptionem alter conſul, Marcus Horatius, ante ſui collegæ aduentum occupauit. Tunc enim Valerius forte ex vrbe cum exercitu ad agrum tuendum exierat. Quum enim nuperrimè agreſtes caſtella reliquiſſent, & in agros conueniſſent. Mamilius miſſa latronum manu agricolas valde infeſtabat. Atque hæc tertio conſulatu ſunt geſta. ANNO autem quarto conſules creati Sp. Largius, & T. Herminius qui totum magiſtratus ſui tempus ſine bello tranſegerunt. His conſulibus Aruns Porſenæ Etruſcorum regis filius, quum Ariciam vrbem ſecundum iam annum oppugnaret, obiit. Nam ſimulatque percuſſum eſt fœdus cum Romanis, dimidiam exercitus partem à patre accepit, & expeditionem contra Aricinios fecit, ſibi proprium paraturus imperium, & quum parum abfuiſſet quin vrbem caperet, quum auxilia Aricinis ab Antio, & Tuſculo, & Cumis Campaniæ veniſſent, minoribus copiis cum maioribus acie inſtructa con-

ſtigens cæteros quidem in fugam vertit, & ad vrbem vſque compulit, at ipſe à Cumanis, quos Ariſtodemus, Malacus cognomine, ducebat, victus occubuit. Et Etruſcorum exercitus poſt illius mortem quum hoſtium impetum diutius ſuſtinere non poſſet, fuſus & fugatus eſt. Multi autem eorum in fuga à Cumanis eos perſequentibus fuerunt cæſi, plerique verò eorum diſperſi, in Romanorum agros non longè diſtantes confugerunt, tum quia amiſerunt arma, tum etiam quia vulneribus debilitati vlterius progredi non poterant, quos Romani ex agris in vrbe plauſtris & carpentis, & aliis iumentis, nonnullos ſemimortuos comportantes, & in ſuas domos ferentes, & cibis, & medicamentis, & aliis humanitatis officijs cum magna commiſeratione refecerunt, ita vt eorum multi his beneficiis inuitati nullo amplius deſiderio domum redeundi tenerentur, ſed mallent apud homines bene de ſe meritos remanere, quibus ſenatus locum vrbis dedit, conuallem illam quæ inter Palatium & Capitolium ad quatuor fermè ſtadiorum longitudinem exporrigitur, vbi ædes extruerent. Quem locum ad mea vſque tempora Romani ſua lingua vicum Thuſcum appellant, quâ tranſitur à foro ad circum maximum. Pro quibus officiis rex eorum illis munus rependit plurimi faciendum, quod illis fuit longè acceptiſſimum: agrum tranſtiberinum, quo ei ceſſerant, quum pacem fecerunt: & ſacrificia magno impendio diis perſoluerunt, quæ ſe illis facturos vouerant, ſi ſeptem pagos recuperaſſent.

5 ¶ ANNO autem quinto poſt exactos reges olympias erat ſexageſima nona, qua vicit in ſtadio Iſchomachus Crotoniates, Athenis verò iterum archon erat Aceſtorides: at Romæ conſules creati M. Valerius, frater Valerij Publicolæ, & P. Poſtumius, qui Tubertus vocabatur. His conſulibus bellum aliud à finitimis populis contra populũ Romanũ, exortum

eſt,

eſt,cuius initium à latrocinijs eſt factum:ſed progreſſum eſt ad multa & magna prælia, verumtamen tandem honeſtis pacis conditionibus finitum eſt, quartis poſt hos conſulibus, ad quorum vſque tempora, ſine vlla intermiſſione geſtum eſt. Sabini enim quidam quum animaduertiſſent Remp. Rom.aduerſo Etruſcorum bello debilitatam, quaſi priſtinam dignitatem amplius recuperatura non eſſet, eos qui ex caſtellis in planiciem deſcendebant, prædonum incurſionibus adoriebantur, & agreſtes magnis afficiebant detrimentis. Quamobrem Romani, quum legatos ad eos miſiſſent, antequam ad arma venirent, pœnas repoſcebant *ſuáſque res repetebant*, & poſtulabant vt rationem iniuriarum redderent, & ab omni vi & iniuria agricolis inferenda abſtinerent. A quibus quum ſuperba accepiſſent reſponſa, bellum illis indixerunt: & ab altero conſule Valerio cum equitatu & lectiſſimis leuis armaturæ militibus prima expeditio in prædones repentina facta eſt,& eorum, qui in pabulationibus deprehenſi fuerant, quorum magnus erat numerus:ingens cædes edita,(vt veriſimile eſt,)quia nullos ordines ſeruabant, nec hoſtium aduentum præſenſerant.Deinde miſſo à Sabinis cõtra eos ingenti exercitu, ductu imperatoris rerũ bellicarum periti Romani ex vrbe iterum egreſſi cum omnibus copiis, quas ambo conſ.ducebant, illis obuiam venerunt. At Poſtumius quidem prope vrbem in montanis locis caſtra poſuit,veritus ne qua repentina incurſio ab exulibus in ſe fieret. At Valerius prope hoſtes ad Anienen fluuium,qui ex vrbe, quæ Tibur vocatur, præceps & cum impetu de alto ſaxo labitur, & per Sabini & Romani agri planitiem fertur vtranque regionem diſterminans.Influit autem in flumen Tiberim aſpectu amœnus, & potu dulcis. In altera verò fluuij parte Sabinorum caſtra erant poſita & ipſa non longè à flumine diſtantia, in quodam colle

leuiter decliui, nec valde munito. Primùm igitur vtrique viciſſim ſibi cauebant, & traiecto flumine pugnæ initium facere metuebant. Sed poſtea nulla ratione *nullóue certo propoſito*, nec vlla vtilitatis conſideratione moti, ſed ira & ambitioſa vincendi cupiditate accenſi prælium commiſerunt. Nam quidam dum aquarentur, & equos ad fluuium potandi gratia ducerent, longè in fluuij alueum prouecti ſunt, tunc enim non valde erat profundus, quia hybernis imbribus nōdum erat auctus: quare quum eorū genua vix ſuperaret, eum traiiciebāt. Primū autē quòd pauci cū paucis fuiſſet cōgreſſi ex vtroq; vallo, quidam ſuis ſuppetias laturi procurrerunt. Deinde rurſus alij hinc inde ſuis, qui ab hoſte premebantur, auxilio venerunt, & modò Romani Sabinos à fluuio repellebant, modò Sabini Romanos ab eodem arcebant. Magna autem cæde vtrinque edita, & multis illatis & acceptis vulneribus, quum omnium animos vincendi ſtudium inuaſiſſet: vt in leuibus prælijs temerè commiſſis accidere ſolet, ipſos quoque caſtrorum duces idem animi ardor ad fluuium traiiciendum accendit. Sed cōſul Romanus hoſtem anteuertit, & prior cū exercitu eum traiecit, & dū adhuc Sabini ſe armarent & aciem inſtruerent, manus cum illis conſeruit. Veruntamen ne illi quidem prælium committere ſunt cunctati, hoſte contempto, & valde elati, quòd neque cum ambobus conſſ. neque cum omnibus Romanorum copiis eſſent dimicaturi: quare cum impetu irruentes pugnarunt, omnem animi præſentiam & alacritatem exerentes. Commiſſo autem acri prælio, quum dextrum Romanorū cornu vbi erat conſul Poſthumius, hoſtes grauiter vrgeret, & vlterius progrederetur, at ſiniſtrum iā laboraret, & ab hoſtib. ad fluuium pelleretur, conſul qui altera Rō. caſtra tenebat, re cognita eduxit exercitum, ac ipſe quidem peditum aciem ducens pedetētim ſequebatur: Spuriū verò Largium

gium legatum, qui ſuperiore anno conſulatum geſſerat, cum equitatu celeriter miſit, qui laxatis habenis equitans, & flumen nullo prohibente facilè traiecit, & dextrum hoſtium cornu obequitans in transuerſum equitatus Sabini latus impreſſionem fecit: atque ibi inter vtrorumque equites comminus pugnantes, acriter diúq; eſt certatum. Interea & Poſthumius qui peditatũ ducebat ad eos acceſſit, & cũ peditatu facto in eos impetu pugnans multos occidit, & reliquos fudit ac fugauit. Et niſi nox interueniſſet, omnes Sabini à Romanis equitatu ſuperioribus, iam circundati, internecione deleti fuiſſent. Iam verò ipſæ tenebræ, eos qui ex prælio diffugerant, qui erant inermes, & pauci, ſeruarunt, effecerúntque vt incolumes ad ſuos redirent. Conſules verò eorum caſtris ſine vllo certamine ſunt potiti, quæ à præſidiariis, ſimulatque ſuos in fugam verſos viderunt, deſerta ſunt. Ex quibus parta ingenti præda, quam militibus diripiendam conceſſerunt, copias domum reduxerunt. Tunc primùm pop. Rom. ex clade ab Etruſcis accepta viribus recollectis priſtinos reſumpſit ſpiritus, & finitimorum populorum imperium vt antea auſus eſt ſibi vendicare, & decernere vt ſimul ambo coſſ. triumpharent, ſed priuatim alteri eorum, Valerio ſcilicet, area ad ædificandum in præſtantiſſima palatij parte daretur dono, vtque ei ex ærario ſumptus ad id ædificium ſuppeditarentur. Huius domus ad quam ſtat taurus æreus valuæ ſolæ, præter morem omnium Romanarum ædium, tam publicarum quàm priuatarum in exteriorem partem aperiuntur. ANNO ſequenti conſules creati P. Valerius Publicola quartum, T. Lucretius iterum Valerij collega. His conſſ. omnes Sabini ex communi concilij ſententia bellum Romanis inferre decreuerunt, quaſi rupta eſſent fœdera ex quo rex Tarquinius regno fuit pulſus, cum quo fœdus

interpoſito iureiurando fecerant, impulſi à Sexto altero Tarquinij filio, qui vniuſcuiuſque ciuitatis primores priuatis officiis ſibi concilians, & ſuppliciter orans, omnes eorum animos ab omnibus Romanis alienauit, duóſque populos Fidenates, & Camerinos ad defectionem à Romanis faciendam impulit, illiſque vt ad ſuas partes tranſirent perſuaſit. Quapropter imperatorem cum ſummo imperio eum crearunt, eique ex omnibus ciuitatibus copias conſcribere permiſerunt: quaſi in ſuperiore prælio ob copiarum imbecillitatem, & ducis ſtultitiam, cladem accepiſſent. Illi igitur in his erant occupati. Fortuna verò quædam detrimentis Romanorum commoda exæquare volens, pro ſociis, à quibus fuerant deſerti, ex ipſiſmet hoſtibus aliud non ſperatum auxiliũ hoc modo illis addidit. Vir quidam Sabinæ gentis, qui Regillum vrbem incolebat, nobilis & opulentus, nomine T. Claudius ad eos transfugit, cùm magno cognatorũ comitatu & magna amicorũ & clientium manu, qui cum ipſis familiis integris inde migrarunt, inter quos erant circiter quinque millia eorum qui per ætatem arma ferre poterant. Neceſſitas autem quæ illum coëgit Romam ſedes tranſferre, talis fuiſſe fertur. Principes nobiliſſimorum populorum quum ei eſſent infenſi ob eius in Reipub. ambitionem, reum fecerunt, proditionis inſimulantes, quòd parum propenſus eſſet ad bellum Romanis inferendum, quinetiam ſolus in communi conſilio aduerſaretur iis qui fœdera rupta cenſebant, ſuóſque ciues non ſineret ea rata facere quæ aliis placuiſſent. Ille hoc iudicium formidans (in alieno enim foro eius cauſæ cognitio futura erat) cum pecunia ſua, & amicis ad pop. Rom. migrauit, ſéque ei adiunxit: ſuóque aduentu rebus Romanis non paruam acceſſionem attulit, ciúſque belli feliciter cõfecti præcipuus autor omnibus eſt viſus. Quapropter S.P.Q.R. eum in ordi-

ordinem patriciorum retulit, eique vrbis partem quantam voluit ad ædificandum conceſſit, agrúmque de publico qui eſt inter Fidenas & Picentiam addidit, vt ſuis omnibus agrum viritim diuidere poſſet: vnde etiam temporis progreſſu facta eſt quædam tribus Claudia, quæ ad mea vſque tempora nomen conſtanter retinebat. Rebus autem omnibus ad bellum hinc inde paratis, Sabini priores ſuas copias eduxerunt, & caſtra bina fecerunt, altera non longè à Fidenis ſub dio, altera in ipſis Fidenis, tum vt oppidanis eſſent præſidio, tū etiam vt ij qui caſtra ſub dio habebant, ſi quam cladem accepiſſent, refugium paratum haberent. Deinde, Rom. conſſ. poſtquam cognouerunt Sabinos cum infeſto exercitu contra ſe venire, ipſi quoque cum omnibus militaris ætatis hominibus profecti, bina caſtra ſeparatim fecerunt. Valerius propè Sabinorum caſtra quæ ſub dio erant. Lucretius non procul ab eo loco in quodam colle, vnde altera collegæ caſtra conſpiciebantur. Romani igitur primo quoque tempore cum hoſte confligendum cẽſebant, quòd in aperto prælio de belli exitu iudicium celeriter factum iri ſperarent. At Sabinorũ imperator meruẽs apertè ſigna cõferre cũ audacia & tolerantia hominum, qui ad quæuis grauia pericula ſubeunda parati erant, eos noctu aggredi ſtatuit: paratíſque rebus ad complendas foſſas & vallum tranſcendendum neceſſariis, quum omnia ad certamen iam eſſent parata, poſt primum ſomnum excitatam totius ſui exercitus præſtantiſſimam partem ad Romanorum munitiones erat ducturus: & illis quæ Fidenis caſtra habebant, denuntiauit vt vbi ſuos egreſſos ſenſiſſent, ipſi quoque ex vrbe exirent leuiter armati. Deinde iuſſit eos per opportuna loca inſidiis collocatis, ſi qui ex alteris caſtrjs Valerio ſuppetias laturi contra ſe venirent, ex inſidiis ſurgere, & à tergo eos cum ingenti clamore & ſtrepitu inuadere. Quum

igitur Sextus hæc in animo haberet, ſuum conſilium centurionibus aperuit: quod poſtquam illi quoque probarant, occaſionem expectabat. Sed quidam transfuga profectus ad vallum Romanorum, conſuli eius conſilium indicauit, nec multo poſt quidam equites Sabinos captiuos adduxerunt, quos ad lignationem egreſſos comprehenderant. Hi ſeparatim interrogati quid ipſorum imperator facere pararet, reſponderunt, ſcalas & pontes ab eo fabricari: ſed quo in loco, & quando ipſis eſſet vſuris ſe ignorare dixerunt. His rebus cognitis, Valerius mittit Marcum legatum ſuum in altera caſtra, qui hoſtium conſilia indicaret Lucretio, qui in illis caſtris erat, & qui eum admoneret quo modo hoſtes eſſent adoriendi. Ipſi verò tribunis & centurionibus conuocatis, & declaratis iis quæ ex transfuga & captiuis audierat, adhortatus eos, vt viri fortes eſſent, exiſtimantes ſe occaſionem ſummopere optandam nactos, qua egregias de inimicis pœnas ſumerent, eos quid faciendum eſſet admonuit, ipſiſque teſſeram dedit, atque ita in ſuos ordines eos dimiſit. Nondum autem erat media nox, quum imperator Sabinorum excitatis militibus validiſſimam eorum partem ad Romanorum vallum duxit, indicto omnibus ſilentio, iuſſiſque nullum armorum ſtrepitum edere, ne hoſtes ſuum aduentum ſentirent, antequàm ad ipſa caſtra iam ventum eſſet. Poſtquam autem illi qui præibant acceſſerunt ad caſtra, neque vllum ſplendorem ignium viderunt, neque voces vigilium audierunt, magnam Romanorum ſtultitiam damnantes, quaſi caſtra incuſtodita reliquiſſent, & extra dormirent, foſſas materia variis in partibus complerunt, & nullo impediente eas tranſiuerunt. At Romani in cohortes diuiſi conſederant inter foſſas & vallum, & ob tenebras cerni non poterant, & *hoſtes* qui tranſibant, quum in ipſorum manus veniebant, trucidabant.

bant. Aliquandiu igitur ij qui poſtremi accedebant, ignorarunt cædem ſuorum qui præcedebant. Sed quum lunæ orientis lux apparuiſſet, qui ad foſſam appropinquabant, ad ipſam aceruos cadauerũ conſpiciẽtes, & validos hoſtium globos impetum in ſe facientes, armis abiectis fugæ dederunt terga. At Romani ſublato ingenti clamore (hoc enim ſignum datum fuerat illis qui in alteris erant caſtris) omnes in eos conferti procurrunt. Tunc Lucretius, audito clamore, præmiſſo equitatu qui exploraret nequi hoſtes in inſidiis deliteſcerent, interpoſito modico interuallo, cum lectiſſimis quibuſque peditibus eum ſequebatur. Et eodem tempore quum equitatus incidiſſet in eos qui Fidenis fuerant miſſi vt in inſidiis deliteſcerent, in fugam eos vertit, & peditatus eos qui ad ſua caſtra venerant cædens perſequebatur, neque arma, neque ordinem ſeruantes. In his prælijs ex Sabinis eorúmque ſociis ceciderunt circiter tredecim millia, capta verò quatuor millia & ducenti præterea, eodémque die caſtra capta. Fidenæ verò, poſt paucorum dierum oppugnationem, à qua parte potiſſimùm inexpugnabiles eſſe videbantur, & à paucis cuſtodiebantur, ab ea captæ ſunt: veruntamen neque ciues in ſeruitutem redacti, neque ipſa vrbs euerſa eſt: & capta ea pauci cæſi ſunt: Ciuitas enim eiuſdem gentis, ipſa bonorum & mancipiorum direptione, & clade eorum qui in pugna deſiderati ſunt, ſatis pœnarum conſulibus dediſſe videbatur. Sed ne in poſterum illi qui in ipſorum poteſtatem venerant, arma temerè caperent, ſatis fore exiſtimarunt ſi moderata cautio adhiberetur, & in defectionis autores more Romano animaduerteretur. Itaque conuocatis in forum Fidenatibus qui capti fuerant, multi in eorum amentiam inuecti: dixerunt omnes eos eſſe dignos qui cum ipſis pueris internecione delerentur: quippe qui neque beneficiorum acceptorum cau-

ſa gratiam ſibi haberent, neque ipſis calamitatibus ad bonam frugem reuocari poſſent. Quare nobiliſſimos quoſque, omnibus inſpectantibus, virgis cæſos ſecuri percuſſerunt. Reliquis verò permiſerunt vt in vrbe habitarent, vt antea, collocato ibi præſidio, quod cum illis habitaret, quod ſenatus decreuerat: & agri partem illis ademptam præſidiariis dederunt. His rebus geſtis copias ex hoſtili agro reduxerunt, & ex ſ.c. triumpharunt. Atque hæc quidem in iſtorum conſulatu ſunt geſta.

6 ¶ PVBL. autem Poſtumio Tuberto iterum, & Agrippa, Menenio Lanato conſulibus. Sabini tertiùm cum maiori exercitu in agrum Romanum irruptionem fecerunt, antequam Romani eorum expeditionem ſentirent, & vſque ad ipſa vrbis mœnia acceſſerunt. Ibi magna Romanorum cædes edita, non ſolùm ipſorum ruſticorum, quos nihil tale expectantes ex improuiſo hoc malum inuaſerat, antequam omnes in proxima caſtella refugerent, ſed etiam ciuium qui tunc in vrbe degebant. Nam Poſtumius alter conſul, hanc hoſtium contumeliam non ferendam ratus, feſtinanter auxilium ſuis laturus egreſſus eſt, obuios quoſque temerè potiùs quàm prudenter ducens. Quos Sabini conſpicati magna cum contemptione in ſe ferri, nullis ſeruatis ordinibus & diſſipatos, quò magis eorum contemptionem augerent, celerius quàm militari gradu pedem referebant, fugam ſimulantes: donec in ſyluas denſas venerunt, vbi reliquus eorum exercitus ſubſederat. Deinde conuerſi, Romanis perſequentibus ſigna infeſta tulère, & qui erant in ſylua magno ſublato clamore eos inuaſère. Quum autem homines nullum ordinem ſeruantes & perturbatos atque ob curſum fatigatos & anhelantes, multi acie egregiè inſtructa inuaderent, ſternunt obuios quoſque qui ſecum congredi audebant, & reliquos qui in fugam ſe dederant,

derant, interclusis itineribus ad vrbem ferentibus, in quodam deserto & aspero montis dorso concludunt: armísque prope eos positis (nox enim eos iam oppresserat) per totam noctem excubantes seruabant, ne clam aufugerent. Qua clade Romam renunciata, ingens tumultus ortus, concursúsque ad mœnia factus, omnésque timor cepit ne noctu vrbem hostes victoria elati inuaderent, eósque suorum cæsorum miserebat, & reliquorum commiseratione mouebantur, quod eos mox ob rerum necessariarum inopiam in hostium potestatem facilè venturos putarent, nisi celeriter illis succurreretur. Illam igitur noctem animis mœrore deiectis insomnes transegerunt. Sequenti die alter consul, Menenius, omnes iuniores armatos & egregiè instructos, ordinémque seruantes duxit, vt auxilium ferret iis qui in monte obsidebantur. At Sabini quum eos aduentantes vidissent, diutius ibi non manserunt, sed confestim castra mouerunt, & copias à monte abduxerunt, existimantes debere se præsenti felicitate contentos esse: nec diutius ibi commorati, ad suos magna cum iactatione redierunt, pecoris, & mancipiorum, & pecuniarum maxima præda abacta. At Romani eam cladem iniquo animo ferentes, & culpam in alterum consulem Postumium conferentes, totis viribus in agrum Sabinum expeditionem celeriter facere decreuerunt, tum quia vehementer cupiebant fœdam & insperatam cladem sarcire & corrigere, tum etiam quia recenti hostium legatione valde superba & arroganti mirum in modum offensi fuerant. Nam quasi eos iam essent vi coacturi, nisi mallent imperata facere, Tarquinios in patriam reuocare, & imperio sibi cedere iubebant, & formam reipublicæ ac leges constituere quas victores ipsis imposuissent. Responsum autem legatis, vt suæ genti & reipublicæ hæc renunciarent, Romanos imperare Sabinis vt arma depo-

nerent, vrbes ſibi dederent, populíque Rom. imperio denuo, vt ante, parerent: & his peractis, ita demum venirent petitum veniam iniuriarum & damnorum datorum in ſuperioribus irruptionibus quas in ſuum agrum fecerant, ſi pacem & amicitiam vellent impetrare: quæ impetrata niſi feciſſent, bellum primò quoque tempore domi expectarent. Quum igitur talia ſibi inuicem imperaſſent, poſtquam omnibus rebus ad bellum neceſſariis instructi fuerunt, copias *ex ſuis finibus* eduxerunt. Sabini quidem lectiſſimam cuiuſque ciuitatis iuuentutem armis inſignibus ornatam adducentes. At Romani, contracto quicquid erat virium vel in vrbe vel in caſtellorum præſidiis, rati eos qui militarem ætatem exceſſiſſent, & ſeruitiorum, ac domeſticorum turbam, ad vrbem & munitiones agri Rom. tutandum ſufficere. In vnum autem coacti caſtra poſuerunt vtrique modico interuallo à ſe inuicem diſtantia, non longè ab Eretro Sabinæ gentis vrbe. Vbi verò vtrique res hoſtium cognouerunt, tum ex ipſa caſtrorum magnitudine coniecturam facientes, tum etiam ex ipſorum captiuorum relatione, Sabinis audacia creuit & contemptio hoſtium paucitatis. Romanis verò hoſtium multitudo timorem incuſſit: tamen animos ſumpſerunt, & in exiguam victoriæ ſpem venerunt, cùm ob alia ſigna ſibi diuinitus data, tum verò ob poſtremum prodigium quod pugnam præceſſit. Ex pilis defixis ad tentoria, (hæc autem ſunt tela Romanorum, quæ quum manus conſerunt eiaculantur, ligna oblonga, & ea craſſitudine quæ manum implere poteſt, quæ habent præfixa ferrea veruta, non minora quàm tripedalia, quæ hinc inde ab vtraque ſummitate recta prominent, cum ipſo ferro modicis iaculi paria,) ex iſtis inquam pilis circa ipſorum verutorum ſummitates flammæ emicantes viſæ ſunt, & per tota caſtra ſplendor tanquam ex facibus effulſit, &

magnam

magnam noctis partem durauit. Ex hoc oſtento coniecerunt, quemadmodum ipſi prodigiorum interpretes declararunt; & quiuis facilè poterat colligere, breui inſignem victoriam ſe adepturos à numine ſignificari: quandoquidem omnia cedunt igni, & nihil eſt quod ab igne non abſumatur. Quum igitur hic ignis in ipſorum telis effulſiſſet, magna cum fiducia è caſtris progreſſi ſunt, & facta in Sabinos impreſſione, quamuis inferiores eſſent numero, tamen cum longè maioribus copiis collatis ſignis conflixerunt, ſola audacia, & longa experientia freti, quæ cum ipſo laborum ſtudio coniuncta, vt quoduis periculum contemnerent, efficiebat. Primus igitur Poſtumius, qui ſiniſtrum cornu ducebat, priorem cladem ſarcire cupiens, dextrum hoſtium cornu loco pepulit, nullam habens ſuæ ſalutis rationem, dummodo vinceret, ſed inſtar furentis & mortem appetentis in medios hoſtes ſe conijciens. Deinde, qui cum Menenio alterum cornu tenebant, quum iam laborarēt & loco pulſi cederent, vbi cognouerunt ſuos qui cum Poſtumio erant hoſtes ſibi oppoſitos vincere, collectis animis hoſtes inuaſerunt, & vtrumque Sabinorum inclinantium cornu penitus fuſum ac fugatum eſt. Neque enim qui in media acie erant ab vtroque latere iam nudati ſubſiſtere potuerunt, ſed ab equitatu Romano turmatim impreſſionem faciente, pulſi loco pedem retulerunt. Omnibus autem caſtra effuſa fuga repetentibus, Romani ſequentes & vnà irrumpentes, vtriſque eorum caſtris potiti ſunt. Ne autem totus hoſtium exercitus internecione deleretur, ipſe noctis interuentus prohibuit, & quòd eam cladem *Sabini* in ſuo agro accepiſſent: qui enim fugiebant, ob locorum peritiam, faciliùs ad ſuos incolumes euadebant, antequam ab ipſis hoſtibus inſequentibus, & nullam diuerticulorum variorum notitiam habentibus, prehendi poſſent. Sequenti die conſu-

les crematis ſuorum cadaueribus,& collectis ſpoliis, inter quæ capta etiam fuerunt quædam arma à viuis in ipſa fuga abiecta) non paucos captiuos abduxerunt,& pecuniis multis potiti ſunt, præter eas quas milites diripuerunt. His autem publicè venditis, omnes receperunt ſuas pecunias, quas viritim contulerant, quibus milites armarant, & domum maximè inſignem victoriam reportantes redierunt. Et conſules ambo ex ſenatuſconſulto triumpho fuerant decorati: Menenius, maiore & honoratiore, vectus curuli regiáque ſella: at Poſtumius minore & minus honorato, quem *Romani* vocant ouationem, deflexo nomine Græco in nomen obſcurum & incertum. Nam primùm hæc ouatio dicta eſt ab euentu, *& re ipſa* vt & ego conicio, & in multis Romanis hiſtoriis ſcriptum comperio: quod triumphi genus tunc primùm à ſenatu inuentum Licinius prodidit. Differt autem ab altero, primùm quòd in ipſa ouatione dux cum exercitu vrbem ingreditur pedibus non autem curru, vt ille *qui maiore triumpho ornatur*, deinde quia non geſtat togam pictam & clauis aureis diſtinctam, neque ornatur trabea qui eſt conſulum & prætorum patrius cultus, at laurea corona redimitur: quinetiam hac in re altero eſt inferior quòd non geſtet ſceptrum, in cæteris verò rebus illi eſt par. No autem Poſtumius honore æquaretur Menenio quamuis in pugna omnium maximè egregiam operam nauaſſet, in cauſa fuit ingens & ignominioſa clades quam paulò ante acceperat dum hoſtes inſequeretur ardentius qua & multos de ſuis militibus amiſit, & parum abfuit quin ipſe quoque cum reliquis, qui fuſi fugatíque fuerant, in hoſtium poteſtatem veniret. His conſulibus P. Valerius Publicola ex morbo moritur, omnium illius ſeculi Romanorum præſtantiſſimus omnium virtutum genere indicatus. Cætera igitur illius viri facinora, ob quæ admiratione &

memo-

memoria eſt dignus, à me dici non eſt opus. In huius enim libri principio multa fuerunt dicta. Sed quæ omnium illius viri laudem maximè eſt admiranda, & quæ nondum eſt dicta, hanc exiſtimo non eſſe prætereundam ſilentio, quia cenſeo hoc præcipuè hiſtoriarum ſcriptores decere, non ſolùm res bello geſtas à claris imperatoribus narrare, & ſi quod inſtitutum præclarum & ſalutare ciuitatibus excogitatum in lucem ediderint, ſed etiam eorum vitæ rationem, ſi modeſti, ſi temperantes fuerint, ſi patrios mores, & inſtituta perpetuò ſeruarint, oſtendere. Ille igitur vir, qui cum tribus aliis præcipuis patriciis reges expulerat, & eorum bona publicauerat, & quater conſulatum geſſerat, & ex duobus grauiſſimis bellis confectis victoriam reportarat, & ob vtrumque triumpharat, in priore quidem de Etruſca gente, in poſteriore verò, de Sabinis, quum tales parandæ pecuniæ occaſiones, *& facultates* habuiſſet, quas nullus vt turpes & iniuſtas criminari potuiſſet, tamen non fuit captus auaritia, quæ omnes homines ſubactos tenet, cogítque res inhoneſtas perpetrare: ſed paruo patrimonio contentus temperantem & frugalem, nullíque cupiditati obnoxiam vitam conſtanter exegit, & liberos ſuos in exigua re familiari educauit, tali genere dignos. Et omnibus demonſtrauit, non eum eſſe diuitem, qui multa poſſidet, ſed qui paucis indiget. Frugalitatis autem, qua vir ille toto vitæ tempore eſt vſus, argumentum certum & minimè dubium eſt ipſa rerum inopia, quæ poſt eius mortem apparuit. Nam ne tantum quidem fortunarum reliquit, quantum ſatis eſſet ad funeris elationem, & ſepulturam tanto viro dignam: ſed cognati cadauer eius ex vrbe elatum, miſerè & tanquam hominis vulgaris *cadauer* crematuri & humaturi erant. At ſenatus cognita ingenti eius egeſtate, decreuit vt ex æra-

rio ſumptus ad eius funus ſuppeditarentur, & miſericordia motus, locum vbi crematus & ſepultus eſt, illi ſoli ex omnibus viris illuſtribus, qui vſque ad meam ætatem fuerunt, in vrbe prope forum aſſignauit. Hic autem locus omnibus illius gentis poſteris, vt ſacer, ad ſepulturam eſt conceſſus bonum quibuſlibet opibus & regnis præſtantius, ſi quis non voluptatibus, ſed honeſtate felicitatem metiatur. Valerius igitur Publicola licet nihil præter res ad victum neceſſarias ſibi comparare voluiſſet, tamen inſtar alicuius opulentiſsimi regis ab ipſa reip. ſplendido funere fuit elatus. Et omnes matronæ Romanæ eum communi conſenſu, eodem modo quo Iunium Brutum, depoſito auro & purpura per integrum annum luxerunt, vt in neceſſariorum & cognatorum funeribus lugere ſolent.

7 ¶ANNO ſequenti Conſules facti Spurius Caſſius, cognomine Viſcellinus, & Opiter Virginius Tricoſtus, Quibus conſulibus bellum quod cum Sabinis gerebatur, ab altero conſule Spurio confectum eſt magno prelio ad Cures commiſſo in quo cæſa ſunt Sabinorum millia decem, & trecenti præterea, capta circiter quatuor millia. Hac poſtrema clade perculſi Sabini legatos miſerunt ad conſulem qui de pace agerent. Quum autem Caſsius ad ſenatum eos relegaſſet, & Romam illi veniſſent, vix multis precibus amicitiam & pacem impetrare potuerunt, frumento exercitui dato quantum imperauit Caſſius, & certa pecuniæ ſumma viritim mulctati, & agri culti decies mille iugeribus priuati. Spurius igitur Caſsius ex hoc bello triumphans rediit. Alter verò conſul Virginius, Camerinis qui in bello à pop. Rom. ſocietate defecerant cum dimidia exercitus parte arma intulit, nullíque declarauit quò eſſet iturus, & noctu iter confecit, vt oppidanos imparatos, & ſui hoſtilis aduentus penitus ignaros adoriretur. Id quod accidit. Acceſſit

enim

enim ad ipſa mœnia quum iam dies illuceſſere inciperet, antequàm ab vllo ipſius aduentus præſentiretur, & antequam caſtrametaretur, arietes, & ſcalas muris admouit, & omni oppugnationis genere eſt vſus. Camerinis verò repentino eius aduentu perculſis, & aliis cenſentibus portas aperiendas, & conſulem recipiendum, aliis verò totis viribus reſiſtendum, neque vt in vrbem hoſtes ingrederentur permittēdum, interea dum illi tumultuantur, & inter ſe contendūt, conſul portas effregit, eorúmque munitiones qua parte humillimæ erant, ſcalis ſuperatas occupauit, & vi vrbem cepit. Per totum igitur illum diem & noctē ſequentem ſuis militibus permiſit vt bona oppidanorum ferrent & agerent ac diriperent. Poſtero die quū captiuos in vnum locum cogi iuſſiſſet, omnes defectionis auctores ſecuri percuſſit, reliquam turbam ſub haſta vendidit, & ipſam vrbem euertit. OLYMPIADE autem ſeptuageſima, qua vicit in ſtadio Nicæas Locrenſis Opuntius, archonte Athenis Myro, conſules creati Poſtumius Cominius, & Titus Largius. His cōſulibus Latinorum populi à pop Rom. amicitia defecerunt, Octauio Mamilio, qui erat gener Tarquinij vniuſcuiuſque ciuitatis primoribus, partim pollicitationibus munerum, partim precibus perſuadente, vt exulibus in patriam redire conantibus opem ferrent. Indictúmque commune concilium ad Ferentinum, quò omnes conuenerunt præter ſolos Romanos. His enim ſolis non nuntiarunt, quemadmodum ante ſolebant, vt adeſſent. In eo autem concilio oportebat eos populos bellum decernere, & duces creare, & de cætero apparatu conſultare. Fortè autem eo tempore M. Valerius, vir conſularis, à popul. Roman. legatus fuerat miſſus ad finitimos populos, vt eos rogaret ne quid rerum nouarum molirentur. Nonnulli enim eorum agros finitimos latrociniis infeſtabant, à potētioribus miſſi, & magnis detrimentis agricolas af-

ſciebant. Qui vbi cognouit eorum populorum communem conuentum haberi, vt omnes bellum decernerent, profectus ad id concilium, & petita dicendi copia ab ipſis conceſſus præſidibus, dixit ſe à popul. Rom. legatum miſſum ad eos populos, qui latrones emittebant, vt rogaret eos vt ſontes perquiſitos, & inuentos ſibi dederent ad ſupplicium, ex lege quam in fœderibus ſanxerant, quando pacem fecerunt: vtque poſtularet ab illis, vt in poſterum cauerent, ne quod publicum delictum admitterent, quod ſuam amicitiam & cognationem dirimeret. Quũ autem videret omnes populos conueniſſe ad bellum contra Romanos decernendum, & hoc ipſum cùm ex multis aliis cõiiceret, tum verò præcipuè quòd ſolis Romanis non denuntiaſſent vt ad conciliũ venirent, quum tamen in fœderis conditionibus, ſcriptum eſſet, vt cõmunibus cõciliis intereſſent omnes populi quotquot eſſent nominis Latini, idque ab ipſorum conciliorũ præſidibus euocati: mirari ſe dixit, quanã iniuria accepta, aut quo pop. Ro. crimine cõfeſſus, præſides ſolam eam ciuitatẽ ad conciliũ non admiſiſſent, quã omniũ primã adeſſe oportuerat, & primam rogari ſententiã, vtpote quæ gentis principatum obtineret, quẽ ſibi ab ipſis vltrò pro multis & magnis beneficiis acceptis oblatũ accepiſſet. Poſtea Aricini petita dicẽdi copia Romanos accuſabant, quòd ipſi, qui ſui erant cognati, bellum Etruſcum contra ſe ſuſcitaſſent, & quantũ in ipſis fuiſſet, omniũ Latinorũ populorũ libertatem Etruſcis prodidiſſent. Et rex Tarquinius renouans cum omnium illorum populorum rep. percuſſa amicitiæ & ſocietatis fœdera, rogabat eos vt iuſiurandum ſeruarent confirmarẽtque, & ſe in regnũ reducerent. Et Camerinorum & Fidenatum exules, alij quidem patriam captam, ſuúmque exilium: alij verò ſeruitutem & vrbis euerſionem deflentes, eos ad bellum adhortabantur. Poſtremus verò Mamilius,

lios, Tarquinij gener, qui eo tempore apud Latinos plurimùm poterat quum ſurrexiſſet, longa oratione in populum Romanum eſt inuectus. Quum autem Valerius omnia crimina obiecta dilueret, & iure ſuperior eſſe videretur, illo die in accuſationibus & purgationibus conſumpto, nullum conſultationi finem impoſuerunt, nec quicquam certi decreuerunt. Sequenti die præſides conſeſſus, non introductis amplius Romanorum legatis in concilium: ſed Tarquinio & Mamilio, & Aricinis, & cæteris quicunque voluiſſent pop. Rom. accuſare: facta dicendi poteſtate, quum omnes audiſſent, decreuerunt rupta eſſe fœdera à Romanis, & Valerio legato reſponſum dederunt ſe per otium deliberaturos quonammodo iniurias, quibus illi cognationis iura violarant, vlturi eſſent. Interea autem dum hæc geruntur, coniuratio contra ipſam vrbem facta eſt à multis ſeruis, qui communi conſenſu decreuerunt arces oppugnare, & vrbem multis in locis incendere. Re autem indicata ab illius coniurationis conſciis, confeſtim portæ à coſſ. clauſæ, & munitiſſima quæque vrbis loca ab equitibus occupata, & ſtatim ſontes partim in priuatis ædibus comprehenſis, partim in foro correpti, omnes ad vnum in crucem ſublati fuerunt. Atque hæc quidem his conſſ. ſunt geſta. DEINDE conſulibus Seruilio Sulpitio Camerino, & Manio Tullio Longo, quidam Fidenates quum milites à Tarquiniis accerſiuiſſent, arcem occuparunt, & aduerſæ factionis ciuibus partim cæſis, partim expulſis, effecerunt vt rurſus ea ciuitas à pop. Rom. deficeret: & quum legati Romani eò veniſſent, *ciuibus ſuaſerunt vt* eos tanquam hoſtes tractarent. Sed à ſenioribus impediti, eos ex vrbe expulerunt, neque illis dicendi poteſtatem facere, neque etiam eos audire voluerunt. His rebus cognitis, ſenatus Romanus nondum Reip. Latinorum bellum inferre volebat, quòd intelligeret non omni-

bus placere ea quæ à primoribus concilij fuerant decreta: ſed in vnaquaque ciuitate ipſos plebeios bellũ recuſare, & plures eſſe qui cenſerent fœdera adhuc eſſe integra, quàm qui ea rupta dicerent. Cæterùm contrà Fidenates alterum conſulem Manium mittere decreuerunt cum magno exercitu, qui eorum agro ſine vllo metu impunè vaſtato, quòd nullus eum defenderet, caſtris ad ipſa mœnia poſitis cauebat ne vllus cõmeatus, aut arma in vrbem portarentur, néve vllum aliud auxiliũ oppidanis ferretur. Fidenates igitur obſeſſi ad Latinorũ populos legatos miſerunt, rogantes vt ſibi celeriter auxilium mitterent. Principes verò Latinorum indicto populorum concilio, & Tarquiniis & obſeſſorum legatis qui eò venerant, facta rurſus dicendi poteſtate, conuocarunt ſuos aſſeſſores ad ſententiam ferendam de ratione belli cum pop. Rom. gerendi, à natu maximis & clariſſimis quibuſque viris initio facto. Quum autem multa verba fuiſſent facta, ac primùm quidem de ipſo bello, an eſſet decernendum, qui totius conſeſſus erant turbulentiſſimi, cenſebant regem in regnum eſſe reducendum, & ſuadebant vt Fidenatibus ſuppetiæ ferrentur, id agentes, vt ipſi militibus præficerentur, & vt res magnas tractarent. Potiſſimùm verò illi qui in ſua quique patria principatum & tyrannidem affectabant, quam opera Tarquiniorum, ſi in regnum reſtituti fuiſſent, ſe adepturos ſperabant. Opulentiſſimi verò & æquiſſimi quique ciuitatum viri in fœdere permanendum cenſebant, neque temerè arma capienda, atque hi apud plebem authoritate plurimum valebant. A pacis igitur ſuaſoribus repulſi qui ad bellum adeò erant propenſi, tandem hoc conſilio perſuaſerunt, vt Romam mitterentur legati, qui populum Romanum rogarent, & ſimul eiſuaderent, vt Tarquinios in vrbem reciperent, & cæteros exules, ea conditione vt illis impunitatem concederent, & omnem

veterum

veterum iniuriarum memoriam deponerent, vtque his rebus iureiurãdo confirmatis patrio more remp. adminiſtrarent,& à Fidenis copias abducerent,quíque declararent ſe non paſſuros vt cognati & amici patria carerent.Quòd ſi neutrum horum facere voluiſſent,tunc ſe de bello deliberaturos ,idque fecerunt non quòd ignorarent Romanos neutrum eſſe facturos:ſed quòd honeſtas & ſpecioſas belli cauſas quærerent,& exiſtimarent à ſe aduerſarios ſuos interea officiis & beneficiis deliniri poſſe. His decretis,& datò anno integro Romanis ad deliberandum, ſibi verò ad bellum apparandum,& legatis arbitratu Tarquinij deſignatis,concilium dimiſerunt. Diſperſis autem Latinis per vrbes,Manilius & Tarquinius animaduertentes ipſam plebẽ ad pacem & fœdera pronã eſſe,externas ſpes, vt non admodum certas,miſſas fecerunt. Sed mutata ſententia bellum ciuile,& inexpectatum, *& quod caueri ac vitari non poſſet* in ipſa vrbe concitare doloſè conabantur,pauperes contra diuites ad ſeditionem impellẽtes.Iam autem magna plebis pars,præcipuè verò egena, & ea quæ ære alieno premebatur,commonebatur,& alieno animo à repub.erat , ita vt in poſterum nullam eius curam gerere nec ei fauere cogitaret:fœneratores enim in ſua poteſtate immoderatè ſe gerebãt, & obæratorum corpora in vincula abducebant,quibus non aliter quàm empticiis mancipiis abutebantur.

8 ¶His rebus cognitis,Tarquinius miſit in vrbẽ vnà cũ legatis Latinorũ quoſdã homines minimè ſuſpectos,q pecuniã ſecũ ferebãt.Hi cũ egenis & audaciſſimis quibuſq; in colloquium venientes,& partim illis iã largientes pecuniã:partim , ſi reges in vrbem rediſſent,promittentes,plurimos ciues corruperunt. Factáque eſt coniuratio contra optimates, nõ ſolùm ab ipſis ingenuis egenis, ſed ẽt à ſeruis improbis ſpe libertatis inductis , qui ob ſuos conſeruos ſuperiore

anno ſupplicio affectos, infenſi dominis ſuis, iiſque inſidiantes, tum quòd ſibi ab illis fides non haberetur, tum quòd illis eſſent ſuſpecti, quaſi ipſi quoque aliquando, ſi occaſionem fuiſſent nacti, eos eſſent aggreſſuri, lubenter iis qui ſe ad eos inuadendum incitabant, paruerunt. Illorum autem coniurationis hæc erant capita. Principes coniurationis oportebat nocte obſcura obſeruata, arces & loca vrbis munita occupare: ipſos verò ſeruos, quum primùm ſenſiſſent loca opportuna ab illis occupata, (hoc autem ipſi ex clamore edito cogniturі erant) dominos dormientes interficere: hiſque rebus confectis, domos diuitum diripere, & portas tyrannis aperire. At diuina prouidentia, quæ ſemper & aliâs vrbem eam ex periculis eripuit, & ad mea vſque tempora incolumem etiam tuetur, eorum conſilia detexit, re ad alterum conſulem Sulpicium delata per indicium duorum fratrum Tarquiniorum, Publij & Marcij Laurentinorum, qui inter illos coniuratos erant præcipui, & qui diuina quadam neceſſitate rem indicare coacti fuerunt. In ſomnis enim obuerſabantur ipſis horribiles quædam ſpecies, quæ graues pœnas minabantur, niſi cœptis & conatibus illis deſiſterent, & ſe à quibuſdam dæmonibus exagitari & verberari, oculóſque ſibi effodi, denique multa alia miſeranda perpeti putabant. Quibus rebus perterriti, & metu trepidantes excitabantur; & ne ſomnum quidem ob hæc terriculamenta capere poterant. Primùm igitur quibuſdam ſacrificiis auerruncatoriis & expiatoriis, iſtos dæmones à quibus infeſtabantur, auertere conabantur, ſed quum nihil proficerent, ad vaticinia confugerunt, conſilium ipſum coniurationis ſilentio tegentes, ſed hoc ſolùm cognoſcere volentes, an tempus iam eſſet peragendi quæ in animo haberent. Vate autem reſpondente eos prauam & exitialem inire viam, & niſi ſententiam mutaſſent, fœdiſſimo mortis

mortis genere perituros: illi veriti ne ab aliis anteuerterentur, hæc arcana conſilia conſuli, qui tunc erat in vrbe indicarunt. Conſul, laudatis iis, & ſe multa beneficia in illos collaturum pollicitus, ſi eorum facta verbis reſpondiſſent, eos apud ſe domi retinuit, nulli re indicata: Latinorum verò legatis, quibus ad eam vſque diem reſponſum dare diſtulerat, tunc introductis in curiam ex Senatuſconſulto ita reſpondit. [AMICI noſtri & cognati, domum reuerſi, nuntiate Latinorum Reipublicæ, neque antea Tarquinienſibus orantibus tyrannorum reditum conceſſiſſe, neque poſtea omnibus Etruſcis eadem poſtulantibus, & Porſenæ ductu bellum ſibi longè omnium grauiſſimum inferentibus ceſſiſſe: ſed poſt vaſtatos agros, villáſque in ſuo conſpectu incenſas, obſidionē pro communi libertate pati maluiſſe, quàm facere imperata quæ non placerent. Et demiramur vos, Latini, quòd, quum hæc ſciatis, nihilominus tamen imperetis vt tyrannos recipiamus, & Fidenarum obſidionem ſoluamus, & bellum nobis, niſi imperata fecerimus, minari audeatis. Definite igitur frigidas iſtas, & minimè probabiles odij *belliqne* cauſas prætexere, &, ſi propterea eſtis cognationis vincula diſſoluturi, & bellum decreturi, rem amplius ne differatis.] Quum hæc legatis reſponſa dediſſet, eóſque extra vrbem eſſet proſequutus, poſtea ſenatui occultā coniurationem patefecit, quam ex indicibus cognouerat: & accepta ab illo ſumma poteſtate inquirendi ſocios illius occultæ conſpirationis, & animaduertendi in eos qui in eo numero fuiſſent inuenti, non eſt ingreſſus viam arrogantem & tyrānicam, quemadmodum alius quiſpiam feciſſet, ad tantas redactus anguſtias: ſed rationi conſentaneam, & tutam, & formæ ciuitatis, quæ tunc erat, conuenientem eſt ſequutus. Neque enim domi correptas, & à coniugibus, liberis & parentibus abſtractos ciues ad capitale ſup-

plicium duci voluit: cogitans quàm miſerabile futurum eſſet ſi vnuſquiſque propinquorum vltimum vale ſuis neceſſariis diceret, & veritus ne fortè deſperatione adducti ad arma recurrere inciperent, & ad ciuilem ſanguinem iniuſtè profundendum ſe cogerent. Neque indicia ipſis conſtituenda cenſebat, conſiderans omnes inficiaturos, & indices nulla certa & minimè dubia argumenta habituros, præter ipſum indicium, cui fide habita ciues noxios capite eſſent damnaturi. Sed nouum quoddam doli genus excogitauit, quo rerum nouarum ſtudioſos detexit, & quo effecit vt primùm ipſi coniurationis duces nullo cogente in vnum locum venirent: deinde minimè dubiis argumentis conuincerentur, ita vt nullus purgationi locus illis relinqueretur. Præterea non in locum aliquem deſertum coacti, neque vbi à paucis teſtibus conuincerentur, ſed in ipſo foro, omnibus inſpectantibus deprehenſi, merito ſupplicio afficerentur, & nullus tumultus in vrbe excitaretur, nec vllus aliorum motus fieret: quemadmodum ſolet accidere quum ſupplicium ſumitur de iis qui rebus nouis ſtudent, præſertim periculoſis temporibus. Hic alius fortaſſe exiſtimaret ſatis eſſe ipſam rei ſummam perſequi, comprehenſos à conſulibus coniurationis clandeſtinæ ſocios & capitali ſupplicio affectos, credens his rebus narratione prolixiore opus non eſſe: at ego ipſum etiam modum, quo illi fuerunt comprehenſi, dignum qui ſcriptis proderetur exiſtimans, ſtatui ſilentio minimè præterire: illud cogitans hiſtoriæ lectores non ſatis capere vtilitatis, ſi ipſum ſolum rerum exitum audiant. Nam vnuſquiſque vult ipſas etiam rerum cauſas quærere, & modos quibus res peracta ſit, & mentem eorum qui rem peregerunt, & varios fortunæ caſus, *& quantum illis fortuna vel fauerit vel aduerſata fuerit:* denique nullas rerum circumſtantias præterire, ſed

omnes

omnes audire cupit. Hominibus verò rempublicam tractantibus *puto* valde neceſſariam eſſe harum rerum cogitionem, vt in ſimilibus caſibus exempla in promptu habeant quæ ſequantur. Modus autem quem conſul excogitauit vt coniuratos comprehenderet, talis fuit. Delectis è ſenatorum numero qui ætate & viribus maximè valebant, illis imperauit, vt ſimulatque ſignum à ſe accepiſſent, cum fidiſſimis amicis & cognatis loca vrbis munita & ſuis domiciliis proxima occuparent. Ipſos quoque equites præmonuit, vt in opportuniſſimis circa forum ædibus cum gladiis præſto adeſſent, facturi quicquid imperatum fuiſſet. Sed ne fortè, dum ſontes comprehenderentur, eorum propinqui aliive ciues aliquid noui molirentur, néve rebus perturbatis cædes inter ciues fierent, miſſis literis ad ſuum collegam qui Fidenas obſidebat, ſignificauit ei vt noctis initio cum lectiſſima totius exercitus parte ad vrbem veniret, & prope mœnia in montano loco caſtra poneret. His rebus præparatis, indicibus imperauit vt ad coniuratorum principes venirent in forum circa mediã noctem cum fidiſſimis quibuſque ſociis: quaſi ibi ordinẽ & locũ & teſſeram accepturi, & audituri eſſent quid vnicuique faciendum eſſet, factum eſt ita. Poſtquam autem omnes cum ſuis ſociis in forum conuenerunt, dato ſigno illis incognito, confeſtim omnes arces repletæ ſunt hominibus, qui pro republica arma ceperant & totum forum circum circa ab equitibus cuſtodiebatur, nec vlla diſcedere volentibus euadendi facultas relinquebatur. Eodem tempore, alter conſul Manius motis caſtris à Fidenis in campum *Martium* cum exercitu aduenit. Statim autem ſimulatque dies illuxit conſules militibus armatis ſtipati tribunal proceſſerunt & per omnia vrbis compita edici per præcones iuſſerunt, vt populus ad concionem veniret: & quum tota vrbana turba eò confluxiſſet, illis

declararunt coniurationem factam de reuocando in vrbem tyranno, & ipſos indices in medium produxerunt. Poſtea, facta omnibus ſui purgandi poteſtate, ſi qui fortè fidem indicum in dubium vocarent, vbi nemo rem inficiari eſt auſus, è comitio in curiam digreſſi, de iis ſententias in ſenatu rogarunt: & ſcripto ſenatuſconſulto ad concionem ſunt reuerſi, ipſúmque ſenatuſconſultum recitauerúnt. Factum autem erat in hanc ſententiam, Tarquiniis qui coniurationis indicia detulerant, ius ciuitatis dandum, & vtrique eorum argenti decies mille drachmas & de agro publico viginti iugera, coniurationis verò ſocios capite plectendos, ſi ita populo placuiſſet. Quum autem totus populus qui eò confluxerat ratum feciſſet ſenatuſconſultum, conſules iuſſis primùm ſecedere è foro qui ad concionem conuenerant, deinde vocatis lictoribus qui gladios habebãt, imperarunt vt omnes coniuratos interficerent. Hi verò omnes eiuſdem criminis ſocios in eo ipſo loco, in quo fuerant concluſi, corona cinxerunt, & contrucidarunt. His autem interfectis conſules nullum amplius indicium admiſerunt aduerſus quenquam eius coniurationis ſocium, ſed omnes qui præſentem pœnam effugiſſent eo crimine abſoluerunt, vt omnis tumultus materia penitus ex vrbe tolleretur. Qui igitur coniurationem fecerant, hoc modo perierunt. Senatus autem quum cenſuiſſet omnes ciues luſtrandos eſſe, quòd ciuilis cædis autores fieri coacti fuiſſent, ita vt nefas illis eſſet ſacris intereſſe, & ſacra auſpicari, antequam id piaculum fuiſſet expiatum, & calamitas illa ſolennibus luſtrationibus fuiſſet luſtrata poſtquam quicquid pium ſanctúmque erat peractum eſt more patrio ab iis qui rem diuinam procurabant tum demum ſacrificia vt diis *ob Rempublicam ſeruatam* gratias agerent, & ludos fieri ſuo decreto iuſſit, ad quæ celebranda tres dies ſacros ſtatuit.

tuit. Quum autem alter conſul Manius Tullius in ſacris ludis *Romanis*, ab ipſa vrbe denominatis, de ſacro curru decidiſſet in ipſo circo & tertio die poſt illam pompam obiiſſet, per reliquum ſpatium temporis, quod erat breue, ipſe Sulpitius magiſtratum ſolus geſſit.

9 ¶ SEQVENTI autem anno conſules creati fuerunt Publius Veturius, & Publius Aebutius Eluas. Horum alteri Aebutio *inquam* res vrbanæ commiſſæ, quia non parua cuſtodia opus ipſis eſſe videbatur, nequis alius nouus tumultus à pauperibus exoriretur. Veturius verò cum dimidia exercitus parte, agrum Fidenatem vaſtauit nullo prohibente, & obſeſſam vrbem continuis tentabat oppugnationibus: ſed quum non poſſet eam obſidione expugnare, vallo foſſáque eam cinxit, vt oppidanos fame ad deditionem compelleret. Fidenatibus verò iam laborantibus Latinorum auxilia venerunt, quæ miſit Sextus Tarquinius, vnà cum frumento & armis & cæteris rebus ad bellum neceſſariis, quibus rebus freti auſi ſunt cum paruis copiis ex vrbe egredi, & caſtra ſubdio ponere. Itaque circumuallatio Romanis nihil amplius proderat, & res prælio indigere videbatur, pugnatúmque eſt prope vrbem aliquandiu æquo marte: ſed tandem Romanorum duritia & laborum tolerantia, quæ ob diuturnam exercitationem in illis inerat, Fidenates quãuis numero longè eſſent ſuperiores, tamen à paucioribus loco pulſi, fugæ ſe dederunt: ſed cædes non ingens facta, tum ob propinquũ refugium, tum etiam quia qui in muris erant, ipſos hoſtes inſequentes repellebant. Poſtea ſociorum copiæ diſperſæ in diuerſas partes abierunt, nec vlla in re oppidanos iuuerunt. Ipſa verò ciuitas iterum ad eaſdem anguſtias redacta eſt, & rerum omnium ad victum neceſſariarum inopia laborabat. Eodem tempore Sextus Tarquinius cum copiis Latinorum pro-

fectus eſt ad Signiam quæ à Romanis detinebatur, ſperans ſe primo impetu id caſtellum occupaturum. Sed Romanis qui in eo erant ſtrenuè pugnantibus, multum temporis ibi triuit nulla re geſta, quæ eſſet memoratu digna: & hac quoque ſpe fruſtratus miſſo à conſulibus præſidio, commeatu & auxilio, ſoluta obſidione copias ſuas abduxit. SEQVENTI anno Romæ creati conſules Titus Largius Flauius & Quintus Cloelius Siculus. Cloelio rerum vrbanarum cura & adminiſtratio à ſenatu commiſſa, vt cum dimidia exercitus parte caueret, nequid turbarum ab hominibus qui nouis rebus ſtudebant, excitaretur. Is enim vir mitis ingenij & popularis videbatur. At Largius ad bellum contra Fidenates inſtructum duxit exercitum, rebúſque neceſſariis ad obſidionem paratis abiit. Fidenates autem belli diuturnitate fatigatos & inopia rerum omnium ad victum neceſſariarum laborantes infeſtabat grauiter, ipſa murorum fundamenta cuniculis ſubruens, & aggeres excitans, & machinas bellicas ad muros admouens, neque interdiu, neque noctu oppugnationem intermittens, breui vrbem ſe expugaturum exiſtimans, neque enim Latinorum populi, quibus ſolis Fidenates freti bellum illud tolerabant, tunc poterant eos ſeruare. Nullus enim populus per ſe poterat eos obſidione liberare. Nondum autem communes totius gentis copiæ coactæ erant, ſed ſæpe illis legatos mittentibus, principes earum ciuitatum eadem reſponſa dabant, auxilia ipſis breui ventura. Res autem ipſis promiſſis nullo modo reſpondebant: ſed verbis tantùm auxilij ſpes fouebatur. Non tamen penitus de Latinorum auxiliis Fidenates deſperarunt, ſed illa ſpe ſeſe fouentes, acerba quæuis mala obſtinato animo perferebant. Præcipuè autem dira fames, malum intolerabile eos premebat, multóſque mortales confecit. Sed calamitatibus iam

fracti,

fracti, legatos ad conſulem miſerunt inducias ad certum dierum numerum petentes vt interea deliberarent de pace cum Romanis facienda, & de conditionibus quibus ea fieret. Sed reuera tempus poſtulabant, non deliberandi, ſed auxilij comparandi cauſa, vt ex transfugis quibuſdam compertum eſt, qui nouiſſimè venerant. Superiore enim nocte nobiliſſimos ciues, & qui plurimum apud Latinorum populos poterant, legatos ad eorum rempublicam ſuppli cum more ornatos miſerant. His igitur rebus cognitis, Largius legatis inducias petentibus imperauit, vt armis depoſitis & apertis *vrbis ſuæ* portis, tunc demum ſecum agerent, alioqui neque pacem, neque inducias, neque aliud quidpiam humanum moderatūve à populo Romano illos impetraturos dixit. Ne autem legati ad Latinam gentem miſſi in vrbem redirent, cauit omnibus itineribus quæ ad oppidum ducebant, cuſtodia accuratè interclusis: quare qui obſidebantur coacti ſunt deſperatis auxiliis externis ad preces confugere, & veniam ab hoſtibus petere. Itaque conuocata concione decreuerunt conditiones pacis quaſcunque victor dediſſet æquo animo accipere. Adeò autem mores ducum illius ſeculi ciuiles *ac modeſti* erant, & ab omni tyrannica arrogantia alieni, (quam pauci admodum noſtræ ætatis duces poteſtatis magnitudine elati effugere potuerunt) vt conſul oppido per deditionem recepto, nihil de ſua ſententia fecerit, ſed iuſſis ciuibus arma deponere, & præſidio in arce relicto, ipſe Romam venerit, & coacto ſenatu ei permiſerit vt conſultaret qua ratione quóve modo illi qui ſe dediderant tractandi eſſent. Patres læti ob tantum honorem ſibi à conſule delatum æquum eſſe cenſuerunt vt nobiliſſimi quique Fidenates, & defectionis autores quos conſul nominaſſet, virgis cæſi capite plecterentur. De cæteris verò rebus ei poteſtaté fecerunt, vt quic-

quid voluiſſet ſuo arbitratu faceret. Largius verò totius negotij arbiter factus, paucos quoſdam Fidenates ab aduerſa factione accuſatos inſpectantibus omnibus interfecit, eorúmque bona publicauit. Cæteris verò permiſit vt patria ſua, ſuíſque bonis fruerentur, dimidiámque agri partem illis ademit, quam diuiſit Romanis militibus quos in vrbe reliquerat ad arcis præſidium. His rebus geſtis copias domum reduxit. Quum autem nuntiatum fuiſſet Latinis Fidenas captas, omnes populi erecti & terroris pleni erant, & Reipublicæ principibus vt ſociorum proditoribus infenſi omnes erant & ad Ferentinum coacto concilio, ij qui arma capienda cenſebant, multis inuecti ſunt in belli diſſuaſores: præcipuè verò Tarquinius & gener eius Mamilius & Aricinorum principes, quorum popularibus concionibus moti quotquot Latini nominis erant, bellum communi omniũ conſenſu aduerſus Romanos ſuſceperunt, & ne quis populus Reipublicæ ſocietatem proderet, néve ſine communi omnium conſenſu pacem priuatim antè alios faceret, ſe mutuò iureiurando obſtrinxerunt, & eos qui fœderis huius conditiones non obſeruaſſent, fœdifragos & execrandos ac pro hoſtibus ab omnibus habendos ſuo decreto cenſuerunt. Principes autem qui hæc in fœderibus ſcripſerunt & iuſiurandũ iurarũt, hi fuêre, Ardeatæ, Aricini, Bouillani, Bubetani, Corani, Cornetani, Gabini, Laurentini, Lanuuini, Lauinienſes, Labicanni, Nomentani, Norbani, Præneſtini, Pedani, Querquetulani, Satricani, Scaptini, Setini, Telleni, Tiburtini, Tuſculani, Tricrini, *aliàs Trebani*, Veliterni. Ex omnibus his populis habito iuniorum delectu, tantum copiarum contractum eſt quantum Octauio Mamilio & Sexto Tarquinio ducibus ſatis eſſe viſum eſt. Ad illos enim ſummam rerum & imperium detulerant. Vt autem honeſtas belli cauſas habere viderentur, ex vnoquoque populo

nobi-

nobiliſſimos viros Romam legatos miſerunt, qui in curiam introducti, dixerunt populum Romanum accuſari à populo Aricino, quòd quum Etruſci bellum Aricinis inferrent, non ſolùm illis per agrum ſuum tutò tranſire permiſerint, ſed etiam illos adiuuerint rebus quibuſcunque ad bellum indigebant, & eos qui ex prælio effugerant receperint, omnéſque ſaucios & inermes ſeruarint, quum tamen minimè ignorarent illos omnibus populis eiuſdem gentis bellum intuliſſe: &, ſi Aricinos ſubegiſſent, nihil futurum fuiſſe impedimento quominus reliquos quoque populos ſubigerent. Si igitur vellent ipſi iure cum Aricinis experiri ad commune Latinorum iudicium profecti, atque ſtare iis, quæ ab omnibus iudicata fuiſſent, dixerunt bello non fore illis opus. Quòd ſi ſolita arrogantia vſi, nihil æqui, nihil moderati ſuis cognatis concedere voluiſſent, minabantur bellũ illis omnes Latinos totis viribus illaturos. Quũ igitur legati populum Romanum ad hæc inuitarent, ſenatus nolens iure cum Aricinis experiri, quòd ipſi accuſatores criminum obiectorum iudices futuri eſſent, & exiſtimans hoſtes ſuos non fore contentos, ſi de his tantùm cognoſcerent & iudicarent, ſed etiam addituros his longè grauiora imperata, bellum ſuſcipere decreuit. Et quod ad fortitudinem & rei militaris peritiam attinet, arbitrabatur populum Romanum nullam accepturum calamitatem, at hoſtium multitudinem formidabat. Quare, miſſis varias in partes legatis, finitimos populos ad belli ſocietatem ſolicitabat. Sed ipſi quoque Latini legatos ad eoſdem populos mittebant, & grauiter populum Romanum accuſabant. Hernici igitur communi concilio habito, ſuſpecta quidem & minimè ſincera reſponſa vtrique legationi dederunt, dicentes ſe neutris in præſentia auxilia miſſuros, ſed ſe deliberaturos per otium, vt cognoſcerent vtrorum poſtulata

eſſent æquiora, & ad eam conſultationem anno ſibi opus eſſe. Rutuli verò palàm profeſsi ſunt ſe auxilia Latinis miſſuros, Romanis verò, ſi inimicitias deponere voluiſſent, pollicebantur fore vt ipſis Latinos æquiores redderent, & ipſarum pacis conditionum arbitri eſſent. Volſci demirari ſe dixerunt Romanorum impudentiam, qui conſcij ſibi cùm aliarum iniuriarum, tum illius nouiſsimæ, quòd optimam agri partem ſibi adeptam retinerent, nihilominus tamen ſe hoſtes ad ſocietatem belli ſolicitare auderent: illíſque ſuadebant vt reſtituto agro, tunc peterent ab amicis id quod æquum eſſet. Etruſci verò vtroſque fruſtrabantur, dicebant enim cum Romanis recèns fœdus ictum eſſe: & ſibi cum Tarquiniis cognationem & amicitiam intercedere. Talibus acceptis reſponſis Romani non abiecerunt animos, id quod ſolet accidere iis qui magnum aliquod bellum ſuſcipiunt, & qui nullam auxiliorum ſpem habent, ſed ſolis ſuis domeſticis copiis freti longè alacriores ad certamen facti ſunt, vtpote ipſa neceſſitate coacti viri fortes in periculis futuri, & ſi ſibi res ex animi ſententia ſucceſſiſſet, ſua virtute bello feliciter confecto cum nullo gloriam partam communicaturi. Tanti ſpiritus, tantáque audacia ob longam rei militaris experientiam inerat.

10 ¶ QVVM autem res ad bellum neceſſarias appararent, iámque milites conſcribere cœpiſſent, in magnas difficultates *& conſilij inopiam* inciderunt, quod non omnes pari alacritate nomina darent, neque operam ſuam offerrent. Qui enim erant egeni, & præcipuè qui ſuum æs alienum creditoribus diſſoluere non poterant, quorum valde magnus erat numerus, ad arma vocati *non veniebant* neque *vocantibus* parebant, & nulla in re patriciorum ſocij volebant eſſe, *nihilque ſibi cum illis eſſe dicebant*, niſi prius debita ſenatuſconſulto ſibi remitterentur: quinetiam

nonnulli

nonnulli eorum ſe vrbem deſerturos dicebant, & mutuò ſe hortabantur ne deſiderio vrbis incolendæ tenerentur, à qua nullius boni participes fierent. Aliquandiu igitur patricij eos conſolari & hæc illis diſſuadere conati ſunt. Sed quum his hortationibus illi nihilo modeſtiores redderentur, ita demum coacto ſenatu, conſultare cœperunt quánam honeſta ratione vrbem tumultu liberare poſſent. Qui igitur erant clementioris ingenij & quibus mediocris erat facultatum cenſus, autores erant vt æs alienum inopibus remitteretur, & paruo diſpendio ciuium beneuolentia redimerentur, ex qua cùm ſinguli priuatim, tum vniuerſi publicè magnos quæſtus eſſent facturi. Huius autem ſententiæ autor erat Marcus Valerius, Marci Valerij filius, vnius illorum qui tyrannidem euerterant, frater illius Publij, qui ob ſuam in populum beneuolentiam Publicola fuerat cognominatus: demonſtrans illis in iis qui pro paribus præmiis certant, par etiam ſtudium & gloriæ cupiditatem ad ipſas res gerendas innaſci ſolere: in iis verò, ad quos nullus inde fructus & emolumentum redit, nunquam innaſci generoſos ſpiritus. Addebat, irritatos eſſe omnes inopes, & per forum ambulantes dictitare. [Quid nobis proderit externos hoſtes vincere, ſi domi fœneratoribus ob noſtrum æs alienum licebit nos in neruum abducere? & ſi parto Reipublicæ imperio ipſi ne libertatem quidem noſtrorum corporum ſeruare poterimus? Et non ſolùm id periculum ipſis impendere demonſtrabat ſi plebs à ſenatu abalienaretur, ne vrbem in periculis deſereret, id quod omnibus publicæ ſalutis ſtudioſis eſt metuendum: ſed illud quoque quod cæteris longè grauius erat, ne tyrannorum blandimentis decepta, contra patricios arma caperet, Tarquiniúmque in regnum reſtitueret. Hactenus igitur plebem verbis

tantùm & minis vſam fuiſſe, nullum tamen improbum facinus patraſſe *dicebat*. Quare ſuadebat vt hac ope beneuolentiam plebis ſibi conciliarent, præſertim quum neque ipſi primi hoc inſtitutum eſſent conſtituturi, neque propter id in magnum dedecus incurſuri, ſed habituri multos, quorum exempla afferre poſſent, qui hoc & alia longè grauiora pertulerunt, quum nullum aliud remedium inueniri poſſet. Neceſſitatem enim humanæ naturæ potentiorem eſſe *dicebat*, & omnes cenſere tunc demum honeſtatis rationem habendam, quum res iam ſunt in tuto. Multis autem multarum ciuitatum exemplis enumeratis, poſtremùm attulit Reipublicæ Athenienſis, cuius nomen eo tempore ob ſapientiam celeberrimum erat, quæ non multis ante annis, ſed patrum ſuorum memoria remiſſionem debitorum pauperibus ſuaſu Solonis decreuerat. Ob quod factum à nullo reprehenſam fuiſſe *dicebat*, neque eius conſilij autorem ſeditioſum aut improbum habitum: ſed & eorum qui paruerant magnam prudentiam, & eius qui id ſuaſerat, magnam ſapientiam omnium teſtimonio laudibus efferri. Quis autem ſana mente præditus vitio vertat Romanis, qui in periculo rerum non parui momenti verſantur: ſed ne iterùm obiiciantur crudeli & quauis fera immaniori tyranno, ſi hac humanitate pauperes belli ſocios pro inimicis Reipublicæ reddiderint?] Enarratis autem peregrinis exemplis tandem ad facta domeſtica tranſiuit, commemorans neceſſitates & anguſtias quibus paulo ante detinebantur, quum agro ſuo ab Etruſcis occupato mœnibus incluſi, & ad magnam rerum ad victum neceſſariarum inopiam redacti, nequaquam hominum inſanorum & mortem appetentium mentem habuerunt, ſed temporum iniquitati, qua premebantur, ceſſerunt, & ipſam neceſsitatem vtilitatis magiſtram acceperunt, obſidéſque regi Porſenæ nobiliſſimorum

rum virorum liberos dare ſuſtinuerunt, nunquam antè hoc paſſi, & agri parte mulctari, Etruſcis ſeptem pagis cedentes, & hoſtis iudicio committere cognitionem criminum, quæ ipſis tyrannus obiiciebat, dato præterea commeatu, & armis, rebúſque aliis, quaſcunque Etruſci ſibi, vt pax fieret, præberi poſtularunt. His igitur vſus exemplis, non eiuſdem prudentiæ dicebat eſſe, hoſtibus quidem rem nullam quam petiuiſſent denegaſſe; cum ſuis verò ciuibus de re parui momenti contendere, qui pro imperio multa & egregia bella geſſiſſent, quo tempore Reges Rempublicam regebant, quique magnam animi alacritatem exhibuiſſent in liberanda à tyrannis Republica, & qui multo maiorem eſſent exhibituri in poſterum, ad reliqua peragenda *hac ratione* inuitati, victus quidem inopia laborantes, ſed corpora & animas, quæ ſola erant illis reliqua, periculis nequaquam parcè obiicientes, dixítque quamuis illi præ pudore nihil tale auderent petere, neque enuntiare, oportere tamen patricios rationem prout decet eorum habere, & quibuſcunque rebus eos indigere cognoſcerent, eas promptè & publicè & priuatim illis largiri, illud cogitantes ſuperbè eos facturos ſi corpora ab illis petant, & tamen ipſi ne pecunias quidem eis largiantur, & ſi apud omnes ſe iactent ſe communis libertatis cauſa bellum gerere, & tamen ſuis adiutoribus eam eripiant, non quòd illis improbitatem poſſint exprobrare, ſed inopiam, quæ miſeratione potiùs quàm odio eſt digna. Hac oratione à Valerio habita, & multis eius ſententiam laudantibus, App. Claudius Sabinus, ſuo loco ſententiam rogatus, contrarium ſuaſit, docens ſeditionem ex vrbe minimè ſublatum iri nouis tabulis, ſed longè periculoſiorem fore ſi à pauperibus ad diuites tranſeat. Illud enim omnibus iam liquere, eos iniquo animo laturos, qui ſuis pecuniis fraudabuntur,

quum ipſi ciues ſint, & viri inſignes, & qui omnibus expeditionibus à Republicâ factis interfuerint, indignum eſſe cenſentes ſuum patrimonium, & ea quæ ipſi ſua induſtria & parſimonia compararint, publicari nequiſſimis & ignauiſſimis omnium, *& rem non ferendam iudicantes*, eos qui aliena bona publicant, ea dominis eripere, qui iuſtè ſibi ea quæſiuerint. Quare ab ipſis petebat vt conſiderarent non à pauperibus, & iis qui nullas vires habent perdi Reſp. quòd ipſa neceſsitate coacti in officio contineantur, ſed à diuitibus, & qui res ciuiles tractare poſſunt, quum ab inferioris conditionis hominibus iniuria afficiuntur, & ius ſuum obtinere non poſſunt. Atque licet illi qui pecuniis ſuis fraudabuntur, non iniquo ſed quodammodo æquo animo ſint laturi & neglecturi ſuas iacturas, tamen ne ſic quidem eos rectè aut ſine periculo ſuo facturos dicebat, ſi tale donum pauperibus donarent, propter quod à communi vita *ac humana ſocietate* commercia tollerentur, & mutuo odia naſcerentur, & rerum neceſſariarum, ſine quibus vrbes habitari nequeunt, penuria ſequeretur, ipſis colonis agros non ampliùs ſerentibus, neque quidquam in iis plantantibus, neque ipſis mercatoribus mare nauigantibus, neque merces tranſmarinas permutantibus, ipſiſque pauperibus nulla alia iuſta opera ampliùs facientibus. In hæc enim omnia, quotieſcunque opus fuerit nullum de diuitibus fore, qui pecunias ſuas temerè impendere velit, atq; ita opes inuidioſas fore, & operandi ſtudium euerſum iri, potiorémq; fore conditionem perditorum quàm frugi hominum, & iniuſtorum quàm iuſtorum, & eorum qui res alienas interuertunt quàm eorum qui res ſuas ſeruant. Has autem eſſe cauſas ſeditionum in ciuitatibus, & mutuarum ſine fine cædium, & cuiuſuis alius malorum generis, ob quæ fortunatiſsimæ ciuitates libertate ſpoliantur, minus verò felices funditus

ditus euertuntur. Sed præcipuè cenſebat illis nouam reipublicæ formam conſtituentibus, cauendum ne qua praua conſuetudo in eam ingrederetur, omnino neceſſarium eſſe dicens, vt qualia fuerint publica ciuitatum ſtudia, talis etiam ſit priuatorum vita. Nullam autem peiorem eſſe conſuetudinem aut ipſis rebuſpub. aut familiis, quàm ſi vnuſquiſq; ſemper pro ſua libidine viuat, & ſi omnia à potentioribus concedantur inferioribus, ſiue id ſponte, ſiue coacti faciant. Neq; enim expleri hominum amentium cupiditates, ſi quæcunq; petierint conſequantur: ſed continuò alia maiora appetere, & in infinitū progredi, hoc verò præcipuè multitudini accidere. Quæ enim vnuſquiſq; ſolus aut pudore proprio, aut ab alio impeditus facere veretur; ea ſi more publico recipiantur ab eo in ſua volūtate aliorū exēplo & conſuetudine cōfirmato, faciliùs & audaciùs patrari dicebat. Quū igitur cupiditates vulgi ſtulti ſint inexplebiles & infinitæ, earū principiis obſtandū dicebat, quādiu ſunt adhuc infirmæ, non autē quando iā ita ſunt corroboratæ & auctæ, vt euelli nequeant. Omnes enim iniquiore animo ferre ſi rebus ſibi cōceſſis priuētur quàm ſi rebus ſperatis fruſtrentur. Vt autē hæc probaret, multis exemplis eſt vſus, Græcarum ciuitatum res geſtas commemorans, quæ intempeſtiua lenitate, quàm res ipſæ non requirebant, prauorum ſtudiorū principia admiſerunt, quæ poſtea neque impedire, neque tollere potuerūt, ob quæ in fœdas & inſanabiles calamitates coactæ ſunt venire. Et rempublicam ſimilem eſſe vni homini dicebat, in quo per quandam proportionem ac ſimilitudinem animus ſenatum, corpus verò plebem refert. Si igitur patiantur plebem dementem imperare ſenatui, ita illos facturos dicebat, vt qui animum corpori ſubiiciunt, & qui non ex rationis præſcripto, ſed pro ſua libidine viuunt. Quòd ſi aſſueſecerint plebem vt

patiatur ſe regi & duci à ſenatu, ita facturos, vt qui animo corpus ſubijciunt, vitæque genus degunt & ſectantur quod eſt optimum, nō autem quod eſt iucundiſſimum. Nullam autem magnam iacturam à republica factum iri demonſtrabat, ſi inopes moleſtè ferentes tabulas nouas ſibi denegatas nollent pro ea arma capere, omninò paucos quoſdam eſſe dicens, qui præter ipſum corpus nihil ſibi reliquerant, qui neque magnam aliquam vtilitatem reipublicæ afferre poſſent, ſi expeditionibus intereſſent, neque damnum dare ſi abeſſent. Et illis in memoriam reuocabat, eos quorum minimus erat cenſus poſtremum in bellis locum tenere, eóſque additamentum quoddam legionum eſſe, tantummodo ad terrorem hoſtibus incutiendum ſua præſentia, vt pote qui nulla alia arma geſtarent præter fundas, quarum minimus eſt vſus in prælijs. Illis verò qui ciuium paupertatem miſeratione dignam cenſebant, quíque ſuadebāt iuuādos eos eſſe qui ſuum æs alienum diſſoluere non poſſent, conſiderandum dicebat quænam eſſet eorum egeſtatis cauſa quum hereditates ſibi à patribus relictas acceperint, & magnum quæſtum in militia fecerint, & poſtremò tyrannorum bonis publicatis partem quique ſuam habuerint: deinde, quos viderent ventri & fœdiſſimis voluptatibus indulgere, & propterea patrimonia abſumpſiſſe, dedecus & detrimentum reipublicæ exiſtimandos, & rempublicam magnum facturam quæſtum, ſi ipſi vltrò ex vrbe excederent, & in malam rem abirent: quos verò cognoſcerent fortunæ iniquitate ſua patrimonia amiſiſſe, iis de bonis priuatis benefaciendum dicebat. Optimè enim hoc ſcire, & facturos dicebat eorum creditores, & illos ipſos eorum infortuniis opem eſſe laturos, non ab aliis coactos, ſed ſua ſponte, vt pro pecunia illis credita præclara gratia ipſis habeatur. Omnibus verò communē opē ferre, cuius participes ſint futuri æqu

ipſi

ipſi improbi atque probi, & non de ſuis facultatibus, ſed de alienis beneficia in aliquos conferre, & quibus pecuniæ auferuntur, his ne gratiam quidem pro beneficiis relinquere, hoc Romanæ virtuti minimè conuenire dicebat. Præcipuè verò dicebat rem eſſe longè omnium grauiſſimam, & minimè ferendam Romanis imperium ſibi vendicantibus, ſi quæ maiores multis laboribus parta ſuis poſteris reliquerunt, *ea ipſi* neque ſua ſponte, neque aliorum oratione adducti, neque eo tempore, quo potiſſimùm reipublicæ vtilitatibus, & commodis eſt conſulendum, ſed quaſi capta vrbe, aut breui in hoſtis poteſtatem ventura, & ciuibus id formidantibus, contra ſuam voluntatem darent *illis* ex quibus aut nullam, aut certè perexiguam vtilitatem eſſent percepturi, & à quibus fœdiſſimas clades iam ſibi imminentes eſſent acceptu ri. Longè enim ipſis eſſe ſatius Latinorum imperata, vt æquiòra facere: neque belli fortunam experiri, quàm hominibus quorum nullus prorſus eſſet vſus, concedere ea quæ peterent, atque ita de ciuitate fidem tollere, quam templo extructo, & ſacrificiis anniuerſariis maiores honorari voluiſſent, præſertim quum ſibi ad eius belli ſocietatem funditores eſſent aſciturí. Summa autem eius ſententiæ hæc fuit, vt ciues qui belli fortunæ participes eſſe vellent iiſdem conditionibus, quibus & vnumquemque alium, aſſumerent ſibi ſocios ad res gerendas. Eos verò qui quomodocunque de armis pro patria ſumendis paciſci vellent, valere ſinerent, vt nihil profuturos ſi ea cepiſſent. Si enim hoc illi cognouiſſent, dicebat eos vltrò venturos, & obtemperaturos, ac operam ſuam oblaturos iis qui de republica optimè ſentiunt. Omnium enim ſtultorum id ſemper eſſe ingenium, vt, quum quis ipſis aſſentator, magnificè de ſe ſentiant, at quum terror illis incutitur, ſapiant. Hæ igitur ſententiæ, maximè inter ſe diſcrepantes, fuerunt

dictæ, & præter has multæ aliæ quæ mediam quandam viam ſequendam cenſebant. Alij enim cenſebant iis tantùm remittenda debita qui nihil poſſiderent, ita vt creditoribus in ipſa tantùm bona, non etiam in corpora ius abducendi eſſet. Alij verò ſuadebant vt ex ærario diſſolueretur æs alienum eorum qui ſoluendo non eſſent, vt fides pauperum hac munificentia publica ſeruaretur, & creditores eorum nullam iacturam facerent. Nonnulli etiam cenſebant, nexos nectendóſue in libertatem vendicandos, & facta permutatione, pro illis danda fœneratoribus alia bello quæſita mancipia. Quum igitur hiſce de rebus multa hoc ferè modo fuiſſent dicta, vna ſententia vicit, qua decretum fuit vt nullum in præſentia de iis rebus ſenatuſconſultum fieret: at bello feliciter confecto, tunc demum conſules ad ſenatum ea de re referrent, & ſenatoribus calculos diſtribuerent, *eorúmque ſententias exquirerent*. Interea verò nulla fieret exactio pecuniarum, aut ex contractu, aut ex re iudicata debitarum, néve magiſtratus de vlla alia re cognoſcerent, præterquam de iis, quæ ad bellum pertinerent. Hoc ſenatuſconſultum ad populum elatum, aliquantulum tumultum ciuilem imminuit: verumtamen non propterea omnis ſeditio ex vrbe ſublata eſt. Erant enim quidam de mercenariorum numero, qui non magnam in ſenatus auxilio ſpem collocandam cenſebant, quippe quòd nihil manifeſti neque certi haberet. Quare poſtulabant vt ſenatus è duobus alterum faceret, aut ſibi ſuum æs alienum remitteret, ſi ſe periculorum ſocios habere vellet: aut ne his dilationibus fucum ſibi faceret. Dicebant enim aliam eſſe mentem hominum egentium, aliam illorum qui abundant rebus omnibus quibus indigent.

11 ¶ In tali igitur rerum ſtatu, ſenatus conſiderans, quánam potiſſimùm ratione poſſet efficere ne quid

quid nouarum rerum plebs ampliùs moliretur, decreuit in præſentia poteſtatem conſularem tollere, alium verò magiſtratum cum ſummo imperio creare, belli & pacis, & omnium aliarum rerum arbitrum, à quo conſiliorum factorúmve rationem repoſcere non liceret. Atque huic nouo magiſtratui ſemeſtre tempus præfinitum eſt, vt eo exacto conſules iterum reipublicæ gubernacula reciperent. Cauſæ autem quæ ſenatum coegerunt voluntariam tyrannidem ſubire, quò finem tyrannico bello imponeret, cùm multæ aliæ fuerunt, tum verò præcipuè lex lata à conſule Publio valerio Publicola, de qua antè egi. Nam conſulum ſententias irritas faciebat, ne in quempiam ciuem Romanum ante cauſæ dictionem animaduerteretur, permittens reis qui ad ſupplicium ducebantur, prouocare ab ipſis conſulibus ad plebis iudiciũ, & donec ipſa plebs ſuffragia de illis tuliſſet, eorum corpora & bona in tuto eſſe iubens: qui verò aduerſus hæc quidpiam facere auſus fuiſſet, eum impunè occidi iubebat. Videbat igitur, ſi hæc lex rata manſiſſet, pauperes magiſtratibus minimè obtemperaturos ſi cogerentur, contemptis (vt veriſimile erat) ſuppliciis quæ non ſtatim ſubituri eſſent, ſed vbi à populo fuiſſent condemnati: ſed ſi ſublata fuiſſet, neceſſariò omnes coactos imperata facturos. At ne pauperes aduerſarentur, ſi quis palàm ipſorum legem abrogaret, magiſtratum qui parem tyrannicæ poteſtatem haberet, quæ legibus omnibus ſuperior eſſet, in rempublicam inducere decreuit. Fecit itaque ſenatuſconſultum, quo pauperes decepit, & legem, quæ libertatem illorum confirmabat, aſtu clandeſtino ſuſtulit. Tale autem fuit ſenatuſconſultum, vt Largius & Cloelius, qui tum conſules erant poteſtatem deponerent, & ſi quis alius magiſtratum gerebat, aut rerum publicarum procurationem habebat: vtque vnus, quem ſenatus elegiſſet, & populus ſuis

ſuffragiis confirmaſſet, rerum omnium accepta poteſtate non amplius quàm ſemeſtre tempus imperaret, & maiorem poteſtatem quàm conſules haberet. Plebs quum ignoraret quamnam vim hoc haberet, ſenatuſconſultum ratum fecit, (hic autem magiſtratus erat maior quàm dominatio legitima,) permiſitque ſenatui vt ipſe per ſe conſultaret, eúmque qui imperaturus eſſet, eligeret. Poſtea principes ſenatus cœperunt valde accuratè quærere, & prouidè conſiderare quiſnam idoneus eſſet cui hoc imperium traderetur. Videbatur enim illis reſpublica indigere homine induſtrio, & rei militaris non modicè perito, præterea prudente & ſapiente, & qui præter poteſtatis amplitudinem, ad aliquam dementiam non adduceretur, ſed præcipuè qui præditus eſſet reliquis artibus quæ in bonis imperatoribus requiruntur, qui ſeuerè imperare ſciret, nec molliter contumacibus cederet, quo potiſſimum homine tunc ipſis opus erat. Quamuis autem omnia viderent quæcúnque deſiderabant, in altero conſule T. Largio (Cloelius enim excellens artibus ciuilibus, induſtriæ militari, & rerum bellicarum ſtudio carebat, neque erat imperioſus, neq; etiam formidabilis: ſed mitior in ſumendo ſupplicio de iis qui dicto audientes non eſſent) ſenatus tamen pudore quodam impediebatur, ne legitimum magiſtratum illi abrogaret, & huic largiretur vtriuſque poteſtatem, quæ ſpeciem regia maiorem habebat. Quinetiam metus eum ſubijt ne Cloelius ſecum ipſe reputans magiſtratum ſibi quaſi indigno ablatum, vt ignominia à ſenatu affectus, deinde ſententiam mutare: & plebis patrocinium ſuſcipiens totam rempublicam euerteret. Omnibus igitur præ pudore ſuam ſententiam in medium proferre cunctantibus, ídque diu facientibus, tandem natu maximus, & honoratiſſimus inter viros conſulares ſententiam ſuam aperuit, qua ambobus conſu-

conſulibus honore pari ſeruato, ab illis ipſis virum magis idoneum ad imperandum acceperunt. [Se enim cenſere dixit, quando & ita ſenatus decreuiſſet, & populus id ſuis ſuffragiis confirmaſſet, vt vni viro imperij ſumma committeretur, quòd hæc duo reſtarent quæ non parua conſultatione & conſideratione indigerent, cuinam magiſtratus par regio eſſet dandus, & à qua legitima poteſtate is eſſet creandus: alterum ex iis qui tunc erant conſules ſiue collega cedente, ſiue etiam ſortitò aliquem alium ex ciuibus Romanis eligere debere, quem iudicaret optimè rempublicam adminiſtraturum, eiúſque commodis conſulturum. Interregibus enim, penes quos antè in regio dominatu regem nominandi ius erat, quum reſpublica ſanctum *& legitimum* magiſtratum haberet, in præſentia opus non eſſe *dixit*.] Omnibus autem eam ſententiam collaudantibus, poſt eum alius ſurgens, ita eſt loquutus. [Ego verò, patres conſcripti, hoc quoque huic ſententiæ addendum cenſeo, quum duo viri ſpectatiſſimæ virtutis hoc tempore rempublicam adminiſtrent, quibus præſtantiores alios vix inueneritis, alteri quidem ſummam nominandi poteſtatem dandam, alterum verò à ſuo collega creandum, vbi tamen prius illi inter ſe viderint vter ad id futurus ſit magis idoneus, vt honore æquati, gaudio quoque pari fruantur, alter quidem quòd ſuum collegam virum optimum, eſſe pronuntiarit, alter verò, quòd optimus à ſuo collega fuerit iudicatus. Vtrumque enim & iucundum & honeſtum. Equidem ſcio, etiamſi hæc pars addita ſententiæ non fuiſſet, illos tamen ita facturos fuiſſe: attamen ſatius eſt id vobis volentibus fieri.] Ex ſententia omnibus placuit; & quum nihil à quoquam additum fuiſſet, ſenatuſconſultum factum eſt. Vbi verò conſules poteſtatem acceperunt dignoſcendi vter ad imperandum eſſet aptior, admirandum quid-

dam & præter omnem humanam opinionem fecerunt. Vterque enim non ſe, ſed ſuum collegam imperio dignum eſſe dicebat, & totum illum diem conſumpſerunt, dum alter alterius laudes recenſet, & imperium deprecatur: ita vt patres conſcripti valde inopes eſſent conſilij. Dimiſſo autem ſenatu cognati vtriuſque, & honoratiſſimi quique cæterorum ſenatorum ad Largium profecti, eum vſque ad noctem precibus multis precati ſunt: docentes in illo totam ſenatus ſpem eſſe ſitam, & iſtam honoris ac imperij contemptionem reipublicæ damnoſam eſſe dicentes. At ille immotus manebat, ipſiſque conſtanter, partim precibus, partim obteſtationibus diu reſtitit. Poſtridie autem coacto iterum ſenatu, quum tunc etiam repugnaret, licet omnes hoc ei ſuaderent, tamen de ſententia non decederet, Cloelius ſurgens eum nominauit, vt facere ſolebant interreges, ſeque conſulatu abdicauit. Hic primus Romæ dictator creatus eſt cum ſumma ac libera belli & pacis, aliarúmque omnium rerum poteſtate, noménque dictatoris ei impoſitum, ſiue à poteſtate iubendi & præſcribendi aliis arbitratu ſuo quicquid vellet, quod iuſtum & honeſtum eſſet: (præcepta enim & præſcriptiones rerum iuſtarum & iniuſtarum Romani edicta vocant) ſiue, vt nonnulli ſcribunt: quòd tunc dictus ac nominatus fuiſſet. Siquidem non à populo magiſtratum more patrio acceptum erat habiturus, ſed ab vno viro creatus. Neque enim exiſtimabant nomen inuidioſum & moleſtum imponendum magiſtratui, qui ciuitatis liberæ adminiſtrationem haberet, tum ipſorum ſubditorum cauſa, ne odioſis appellationibus perturbarentur, tum etiam vt cauerent ne iis qui magiſtratus acciperent, vel per imprudentiam ab aliis iniuria fieret, vel ipſi aliis facerent, quemadmodum homines in tanta poteſtate conſtituti facere ſolent: quandoquidem poteſta-

tis

tis amplitudo, quam dictator habet, non ſatis ipſo nomine declaratur, Romani autem videntur mihi hoc quoque inſtitutum à Græcis accepiſſe. Qui enim olim apud Græcos αἰσυμνῆται vocabantur (vt Theophraſtus ſcribit in libris de Regno) erant tyranni quidam electi. Eligebantur autem à ciuitatibus non certis temporibus, non in perpetuum neque ſemper: ſed pro temporum ratione, quoties id expedire videbatur, & ad certum temporis ſpatium, quemadmodum Mitylenæi quondam elegerunt Pittacum aduerſus exules Alcæi poetæ ſocios. Hac autem ratione vſi ſunt ij qui primi vtilitatem ipſa experentia cognouerunt. Principiò enim omnes Græciæ ciuitates à regibus regebãtur: non tamen, vt barbaræ gentes, tyrannicè: ſed ex legibus & moribus patriis, optimúsque rex habebatur qui & iuſtiſſimus & legum obſeruantiſſimus, & qui nuſquam à patriis inſtitutis diſcedebat. Id quod ex Homero liquet, qui reges vocat δικασπόλους & θεμιστοπόλους: diúque regnatum eſt certis conditionibus, ſicut apud Lacedæmonios. Sed poſtquam eorum nonnulli cœperunt ea poteſtate abuti, & rarò quidem vti legibus, plerumque verò pro ſua libidine res adminiſtrare, multi Græciæ populi eam rem iniquo animo ferentes, regna & id inſtitutum ſuſtulerunt, & legibus conſtitutis, & magiſtratibus creatis, his ciuitatum præſidiis vti cœperunt. Sed quum neque leges ab ipſis latæ iuſtitiam ſatis tueri poſſent, neque ipſi magiſtratus qui earum curam ſuſcipiebant; legibus opem ferre poſſent, neque ipſa tempora quæ multas res innouant, non optima inſtituta, ſed ea quæ maximè conuenirent caſibus, in quos incidiſſent, eligere *& ſequi* cogebãtur, nõ ſolùm autẽ in calamitatib⁹ improuiſis, ſed etiã in nimia proſperitate, quũ ob eã bona ciuitatũ inſtituta corrũperẽtur, quę correctionẽ celerẽ & liberã poſtularẽt, cogebãtur

iterum regias & tyrannicas poteſtates in medium producere, appellationibus honeſtioribus eas velantes. Sic Theſſali ἀρχοὺς, Lacedæmonii verò ἁρμοςὰς vocabant, quos metu impediti vel tyrannos vel reges appellare nolebãt, quòd ipſis nefas eſſet poteſtates quas iureiurando & diris execrationibus deorum monitu ſuſtuliſſent, reſtituere & iterum confirmare. Mihi igitur ab ipſis Græcis Romani hoc exemplum ſumpſiſſe videntur, quemadmodum dixi. At Licinius exiſtimat ab Albanis Romanos dictatoris creandi morem hauſiſſe, quia aſſerit hos primos poſt Amulij & Numitoris obitum, deficiẽte regia ſtirpe, annuos magiſtratus creaſſe, qui eandem quam reges habebant poteſtatem, eóſque dictatores vocaſſe. Ego verò haud tam quærendum duxi vnde Romana ciuitas hoc nomen ſumpſerit, quàm poteſtatis hoc nomine comprehenſæ exemplum. Sed fortaſſe de hac re plura ſcribere præſentis operis non fuerit. QVAS verò res Largius primus dictator creatus geſſerit, & quem ornatum huic magiſtratui addiderit, compendioſè narrare conabor, quia exiſtimo vtiliſſima lectoribus hæc fore, quæ magnam copiam honeſtorum ac vtilium exemplorum præbebunt legiſlatoribus & iuuentutis doctoribus, & cæteris omnibus qui ad rempublicam adminiſtrandam animum appellunt: neque enim illaudatæ aut humilis ciuitatis inſtituta & vitæ rationes, neque ignobilium atque abiectorum hominum conſilia aut res geſtas ſum narraturus, ita vt aliqua in re moleſtus ſim futurus, & videar res paruas & leues nimis accuratè & verboſè perſequi: ſed de ea ciuitate ſum acturus, quæ omnia iuſtè & honeſtè ſtatuit *ac facit*, & de ducibus qui eam ad hoc dignitatis faſtigium perduxerunt: quarum rerum cognoſcendarum ſi quis fuerit ſtudioſus, is facilè & ſapiens & ad ciuilia negotia aptus euadet. Simulátque igitur poteſtatem eam accepit, equitum magiſtratum dixit

xit

xit Spurium Caſſium, qui conſulatum geſſerat olympiade ſeptuageſima. Hic mos vſque ad noſtram ætatem à Romanis eſt ſeruatus, & nullus ad hanc vſque diem dictator ſine equitum magiſtro dictaturam geſſit. Deinde, quum vellet oſtendere quanta eſſet eius poteſtatis vis ad terrorem potiùs quam ad vſum lictoribus imperauit, vt cum faſcibus ſecures per vrbem ſibi præferrent, patrio quidem more quo reges vtebantur: ſed à conſulibus intermiſſo, ex quo Valerius Publicola primus eum, dum conſulatum gereret imminuit ad vitandam imperij inuidiam: at ab ipſo tunc inſtaurato. His autem cæteriſque regij principatus inſignibus ciues turbulentos & rerum nouarum ſtudioſos terruit, & primùm ex longè optimo inſtituto Seruij Tullij regis popularißimi, imperauit omnibus Romanis vt tributim ſuarum facultatum cenſum profiterentur, adſcriptis vxorum & liberorum nominibus, & ſua liberorúmque ætate. Breui autem temporis ſpatio omnibus propter pœnæ magnitudinem cenſis, (qui enim non paruiſſent, bona & ciuitatem amiſſuri erant) puberum Romanorum inuenta ſunt CL. millia & ſeptingenti præterea. Poſtea ſegregauit à ſenioribus eos qui erant ætatis militaris, eóſque in centurias diſtribuit, & diuiſit pedites & equites in quatuor partes, quarum eam quæ ex lectiſſimis conſtabat militibus circa ſe habuit, reliquarum verò Cloelio in conſulatu collegæ optionem fecit, vt quam vellet caperet: tertiam Spurio Caſſio magiſtro equitum attribuit, at illi quæ erat reliqua, fratrem Spurium Largium præfecit: hanc iuſſit cum ſenioribus manere in vrbe, eique præſidio eſſe. Quum autem res omnes ad bellum neceſſarias paraſſet, copias in loca aperta eduxit, & terna caſtra fecit ab ea parte, quà potiſſimum Latinos cum infeſto exercitu venturos ſuſpicabatur. Cogitans autem prudentium eſſe imperatorum non ſolùm res ſuas cer-

roborare, ſed etiam res hoſtium debilitare, præcipuè verò ſine vllo prælio & labore bella conficere: ſin minus, ſaltem cum minimo militaris multitudinis detrimento, eáque omnium bellorum peſſima & moleſtiſſima ducens, quæ homines coacti contra cognatos & amicos ſuſcipiũt, hæc æquitate aliqua potiùs quàm ſummo iure finienda exiſtimabat. Quare, clàm mittés ad primores Latinorum homines quoſdam minimè ſuſpectos, ſuadebat ipſis vt de amicitia inter ciuitates cõciliãda agerét. Et palàm miſſis legatis, cùm ad ſingulos populos, tum etiam ad eorum rẽp blicã, facile effecit ne omnes ampliùs æquè ad bellũ eſſét propenſi. Huiuſmodi autẽ beneficio *de quo mox agetur*, ipſos maximè ſibi demeruit, & ab ipſis ducibus alienauit. Nam Mamilius & Sextus, ad quos totius belli ſummam Latini detulerant, in vrbe Tuſculo copiis cõtinentes, parabant ſe vt Romam peterent: ſed multum tẽporis in cunctatione conſumebant, ſiue quòd expectarét populos eos qui nondum venerant, ſiue quòd litare non poſſent. Interea verò quædam pars à reliquo exercitu diuulſa agrum Romanum populabatur. Largius hac re cognita Cloeliũ in eos immiſit cum fortiſſimis quibuſque & equitibus & peditibus, qui quũ illos ex improuiſo adortus fuiſſet, paucos quoſdam repugnantes interfecit, reliquos viuos cepit. Largius hos ex vulneribus refectos, & cæteris humanitatis officiis ſibi deuinctos, ſimul omnes Tuſculum nullo redemptionis accepto pretio remiſit, & cum ipſis legatos Romanorũ nobiliſſimos miſit. Iſti effecerunt, vt Latinorum copiæ dimitterentur, & induciæ in annum inter ciuitates fierent. His rebus geſtis domum ex locis ſubdialibus exercitum reduxit: & nondum exacto toto imperij tempore, conſulibus deſignatis dictatura ſe abdicauit nullo ciue Romano aut cæſo aut patria pulſo, aut alia graui calamitate affecto. Hoc præ-

præclarum iſtius viri exemplum poſtea omnes dictatores ſequuti ſunt vſque ad ætatem ab hac noſtra tertiam. Nuſquam enim in hiſtoria proditum reperimus, quenquam fuiſſe qui in hoc magiſtratu non geſſerit ſe moderatè & ciuiliter, quamuis reſp. ſæpe fuerit coacta legitimis magiſtratibus abrogatis rerum ſummam vnius poteſtati permittere. Et ſi in externis bellis dictatores tantummodo egregiè patriam defendiſſent, imperij amplitudine non corrupti, hoc minus mirandum eſſet. Iam verò etiam ex ciuilibus ſeditionibus, multis & grauibus, & in eiiciendis ijs qui in ſuſpicionem vel regni vel tyrannidis affectatæ venerant, & in ſexcentis aliis calamitatibus arcendis, quotquot tantam poteſtatem adepti ſunt, omnes ad vnum ſine vlla reprehenſione primi dictatoris exēplū penitus ſunt ſequuti, ita vt omnes idem ſentirent dictaturam eſſe cuiuſuis inſanabilis mali vnicum remedium, & extremam ſalutis ſpem cæteris omnibus deficientibus: idque quoties ipſæ res ita flagitarent. At patrum noſtrorum ætate integris quadringentis annis elapſis à Titi Largij dictatura res iſta damnari cœpit, & omnium hominum iudicio odioſa viſa eſt, quando Lucius Cornelius Sylla primus & ſolus acerbè & crudeliter ea eſt vſus, ita vt tunc primùm Romani cognorint id quod toto ſuperiore tempore ignorarant, nimirùm dictaturam tyrannidem eſſe. Senatum enim ex quibuſuis vulgaribus hominibus conſtituit, & tribunitiam poteſtatem quam minimam fecit, & vrbes integras deſolauit & regna partim ſuſtulit, partim ipſe conſtituit: denique multa alia arroganter fecit, de quibus longum & arduum eſſet dicere. Ciuium quoque, præter eos qui in prælijs abſumpti fuerant, non minus quàm quatuor millia, quæ ſe ipſi dediderant, interfecit: ex quibus aliquot antè tormentis cruciauit. Vtrum autem hæc fecerit ipſa neceſſitate coactus, an quòd ea è republica eſſe exiſtimaret, nō eſt

præſentis temporis inquirere. Hoc enim mihi demonſtrandum propoſueram dictatoris nomen ob haſce cauſas odioſum & graue viſum fuiſſe. Hoc autem non ipſis ſolis poteſtatibus, ſed etiam aliis rebus maximè expetendis, & quæ vulgò in humana vita admirationi ſunt accidere ſolet. Omnia enim honeſta & vtilia videntur vtentibus, quando quis rectè illis vtitur, turpia verò & detrimentoſa, quando malos patronos & defenſores ſunt nacta. Huius autem rei cauſa eſt ipſa natura, quæ addit omnibus bonis quaſdam etiam inſitas peſtes. Sed de his opportunius alio loco agetur. Sequenti anno conſules creati ſunt Aulus Sempronius Atratinus, & Marcus Minucius, ſeptuageſima prima olympiade, qua vicit in ſtadio Tiſicrates Crotoniates, archonte Athenis Hipparcho.

DIONYSII, ALEXANDRI F. HALICARNASSEI, ROMANARVM ANTIQVITATVM

LIBER SEXTVS.

BREVIARIVM LIBRI.

1 Belli ceſſatio, Sempronio & Minucio Coſſ. redintegratio autem ſub Poſtumij & Virginij Conſulatu, & Poſtumij Dictatoris milites ad prælium adhortantis oratio.

2 Inter Latinos & Romanos cruenta pugna. Vincuntur Latini, maxima clade affecti, & de iis triumphat Poſtumius.

3 Latini pacem petunt & obtinent, 14. anno poſt eiectos Tarquinios ſeditione domi laborant, & externum bellum gerunt Romani aduerſus Volſcos.

4 Dum Romani inter ſe rixantur, hoſtibus accedentibus populum ad concordiam hortatur Seruilius, & Volſcis occurrit de quibus triumphat: deinde Sabinos & Aruncos prælio vincit.

5 Sabinis bellum inſtaurantibus, Romæ conſpirant Plebeij, & varia proponuntur remedia aduerſus morbum hunc popularem, præcipuè à Manio Valerio Dictatore, qui de Volſcis, Sabinis & Aequis profligatis triumphat.

6 M. Valerij oratio excuſatoria ad populum, qui deficit à patriciis & in montem ſecedit, vnde varia de re-

medius oriuntur conſilia, quæ à plebe reiiciuntur.

7 *Agrippæ Menenij oratio qua Senatum ad concordiam cum plebe ineundam hortatur.*

8 *M. Valerij & Appij Claudij de eodem negotio orationes.*

9 *Conſulum ſententia, legati ad plebem miſſi; & ad eandem M. Valerij oratio.*

10 *L. Iunij, qui Brutus cognominabatur, ad Legatos reſponſio.*

11 *T. Largi oratio, Sicinnij reſponſio, Agrippa Menenij oratio altera ad plebem.*

12 *Plebis in vrbem reuerti parata impetum reprimit Brutus, & quædam proponit quæ Senatus approbat, Tribuni plebis creantur: deinde aduerſus Volſcos bellum geritur, in quo Marcij, cognomine Coriolani, virtus elucet, & paulò poſt Menenius Agrippa, fato functus, ſumptibus effertur publicis & magnificentiſſimè ſepelitur.*

Porrò liber hic continet quinque annorum hiſtoriam.

13 SEQVENTI anno creati conſſ. Aulus Sempronius Atratinus, & M. Minucius ſeptuageſima prima olympiade, qua vicit in ſtadio Tiſicrates Crotoniates, archonte Athenis Hipparcho, nihil foris domive memoria dignum in ſuo conſulatu geſſerunt. Nam & induciæ cum Latinis factæ ipſis magnam ab externis bellis quietem dabant, & ſuſpenſa ex ſenatuſconſulto exactio fœnorum, donec bellum quod expectabatur tutò coniiceretur, ſedauit vrbanos motus inopum, qui ſe ære alieno publico decreto, publicáque pecunia liberari poſtulabant. Senatus autem conſultum ſanxerunt, vt ſi quæ Latinæ gentis mulieres nuptæ eſſent Romanis viris æquiſſimis & magni nominis, vel Romanæ Latinis penes eas arbitrium

bitrium eſſet, vel apud ſuos maritos manendi, ſi ita vellent, vel etiam, ſi id nollent, patrias ſuas repetendi. Et liberis verò, mares quidem apud patres remanerent, fœminæ verò & adhuc innuptæ matres ſuas ſequerentur. Erat autem frequens connubiū inter vtrunque populum, tum ob cognitionem, tum etiam ob amicitiā. Mulieres verò eo decreto facta ſibi libera poteſtate, ſatis declararunt quāto Romæ degendi deſiderio tenerentur: nā & Romanæ quæ erant in Latinis ciuitatibus fere omnes ſuis maritis relictis in patriā ſunt reuerſæ, & Latinæ quæ Romanis datæ fuerant in matrimonium, exceptis duabus reliquæ omnes neglecta patria apud viros ſuos remanſerunt, quod fuit omen feliciſſimum victoriæ, quam pop. Rom. erat accepturus. His conſulibus ferunt Saturno templum conſecratum fuiſſe in Cliuo Capitolino, qua è foro eò aſcenditur, & ſumptu publico ſolennitates, & ſacrificia anniuerſaria huic deo decreta. Antea verò aram ab Hercule extructam ibi fundatā fuiſſe ferunt, ſupra quam illi qui ſacrorum ritus ab ea acceperant, more græco primitias eas ſacrificabant, quæ in ignē conijci & cremari ſolebant. Quidā autem produnt T. Largium ſuperioris anni conſ. id templum faciendum locaſſe. At alij à Tarquinio rege, qui regno fuerat expulſus hoc opus faciendum aiunt locatum. Dedicatum verò ex ſ. c. à Poſtumio & Cominio. His igitur conſulibus (vt dixi) contigit vt maxima pace fruerentur. POSTEA creati conſules Aulus Poſtumius & Virginius, quibus cōſſ. annuæ induciæ cum Latinis factæ finitæ ſunt. Magni autem vtrinque belli apparatus fiebant. Ac Romana quidem multitudo tota conſtabat ex voluntarijs militibus, qui magna animi alacritate ad bellū ferebātur. Latinorum verò maior pars, remiſſo animo ac neceſſitate coacta ad id bellū ibat, quia principes ciuitatū ferè omnes donis & pollicitationibus à Tar

quinio & Mamilio fuerant corrupti: plebeii verò cõtra quorum voluntatem id bellum ſuſcipiebatur ab adminiſtratione & cura reip. arcebantur. Neque enim amplius dicendi poteſtas volentibus dabatur. Quare multi eam rem moleſtè ferentes, vrbes *ac patriam* relinquere, & ad Romanos transfugere cogebantur. Qui enim in ciuitatibus dominabantur, nolebant eos impedire, quinimò ſuis aduerſariis ob voluntarium exilium magnam gratiam habebant, Romani verò eos recipiebant, & eos qui cum coniugibus ac liberis veniebant, in numerum vrbanorum militum referebant, vrbaniſq; cohortibus immiſcebant, reliquos verò in caſtella quæ circa vrbem erãt dimittebant, & per colonias diſtribuebant: nequid noui molirentur diligenter cauentes. Et quum omnes idem cenſerent, rem iterum indigere libero imperio vnius viri, qui omnia arbitratu ſuo adminiſtraret, nulliſque reddendis rationibus eſſet obnoxius, iunior conſul A. Poſtumius à collega Virginio dictator dicitur. Ipſe verò eodem modo, quo prior dictator, magiſtrum equitum T. Aebutium Eluam dixit. Et quum breui temporis ſpatio omnes iuniores Romanos conſcripſiſſet, & exercitum in quatuor partes diuiſiſſet, vni parti ipſe præerat, ſecundæ ſuum Collegam Virginium præfecit, tertiam Aebutio magiſtro equitum attribuit, quartæ verò præfectum A. Sempronium reliquit, cui vrbis cuſtodiam commiſit. Ei autem apparanti res omnes quæ ad bellum erant neceſſariæ, exploratores nuntiarunt Latinos cum omnibus copiis ex ſuis finibus egreſſos, & rurſus alij cum certiorem fecerunt, ex itinere, primo impetu expugnatum ab illis fuiſſe caſtellum quoddam munitum, quod Corbionem vocant, in quo exiguus Romanorum præſidiariorum numerus cuſtodiendi gratia erat, quos omnes interfecerunt, & locum illũ occupatum belli ſedem fecerunt. In agris tamen non inuene-

inuenerunt tantum mancipiorum aut pecoris quantum Corbione ceperunt: quia ruſtici iam multò antè pro viribus quiqueſuis, quæcunque ferre aut agere potuerant, ſecum in proximas munitiones comportarant, horúmque domos deſertas incenderunt, & agrum vaſtarunt. Quum autem ex ſuis finibus iam egreſſi fuiſſent, acceperunt ab Antio Volſcorum vrbe nobiliſſima, & nouas copias & arma, & frumentum, & alia quibuſcunque ad bellum ipſis opus erat. Quibus rebus maximè fidentes in bonam ſpem venerunt, exiſtimantes alios quoſque Volſcos ſe ad illius belli ſocietatem addituros, facto ab Antiatibus initio. His rebus cognitis, Poſtumius celeriter occurrit hoſtibus, antequam omnes ipſorum copiæ in vnum conuenirent, noctúque ducto exercitu, itinere concitato acceſſit ad Latinos, qui caſtra poſuerant ad lacum Regillum in loco munito, & caſtra poſuit in colle excelſo, cuius aditus erat difficilis, quíque hoſtium capiti imminebat, in quo ſi manſiſſet, multis in rebus meliore conditione quàm hoſtes erat futurus. At Latinorum duces Octauius Tuſculanus Tarquinij regis gener, ſiue, vt nonnulli ſcribunt, generi filius & Sextus Tarquinius (tunc enim ſeorſum caſtra poſuerant) in vnum locum copias coegerunt, & adhibitis in conſilium tribunis militum & centurionibus, conſultabant quónam modo bellum eſſet gerendum, & variæ ſententiæ dictæ fuerunt. Alij enim cenſebant impetum faciendum in eos qui cum dictatore collem occuparant, dum adhuc illis eſſent formidabiles, exiſtimantes non fiduciæ, ſed timoris id argumentum eſſe quòd loca munita occupaſſent: alij verò foſſa circunducta eos aliqua exigua cuſtodia coercendos, & cum reliquis copiis Romam eundum, quòd abſente lectiſſimæ iuuentutis robore facilè expugnari poſſe videbatur. Alij verò cenſebant Volſcorum & aliorum ſociorum auxilia expectanda,

& tutiora conſilia audacioribus præferenda. Romanis enim nihil tam morâm profuturam, rerum verò ſuarum conditionem meliorem futuram, ſi cunctatione vſi fuiſſent. Illis autem adhuc conſultantibus, alter conſul T. Virginius ex vrbe cum ſuo exercitu venit, improuiſo proxima ſequenti nocte itinere confecto. Et ſeorſum à dictatore in alterius montis dorſo aſpero, & natura munito caſtra poſuit, ita vt Latinis vtrinque exitus in hoſticum intercluſus eſſet, quia conſul à parte læua conſidebat, dictator verò à dextra. Perturbatis autem multè magis hoſtiũ ducibus, qui nullam rectam aut tutam viam ſequebantur, & verentibus ne iſta cunctatione commeatus, quamuis eſſent magni, abſumere cogerentur. Poſtumius quum animaduertiſſet quanta eſſet in illis artis imperatoriæ imperitia, miſit magiſtrum equitum T. Aebutium cum lectiſſimis equitibus & leuis armaturæ militibus, & imperauit vt occuparet collẽ quendam opportunè in ipſo tranſitu ſitum quâ commeatus domo Latinis apportabantur. Copiæ autem equitum magiſtro miſſæ, antequam hoſtes id ſentirent, celeriter noctu præterierunt, & per ſiluæ itinera non trita tranſiuerunt, collémque occuparunt. Vbi verò hoſtium duces cognouerunt, à tergo etiam loca munita occupata eſſe, quum non amplius ſperarent commeatus ſatis tutò ad ſe domo portari poſſe. Romanos ex eo colle per vim pellere ſtatuerunt, antequam vallo & colle ſe munirent. Quare ſextus alter eorum dux cum equitatu totis viribus eo contendit, quaſi Romanus equitatus impetum ipſius minimè eſſet excepturus. Sed quum equites Romani eorum impreſſionem fortiter ſuſtinuiſſent, aliquandiu quidem reſtitit, modò ſuos ſubducens, modò etiã iterum eos conuerſo agmine in hoſtem adducẽs. Sed quum & ipſius loci natura eos qui collis verticem occuparant plurimum iuuaret, illis verò qui ex inferiore par-

re parte collem ſubibant, nihil præter plurima vulnera & labores irritos afferret, & nouus exercitus militum legionariorum expeditatu delectorum ſub ſidio veniret Romanis, quos ſtatim Poſtumius miſerat & aliorum veſtigia ſubſequi iuſſerat, quum nihil amplius facere poſſet, re infecta in caſtra copias ſuas reduxit. Romani verò iam firmè eum locum tenentes, palàm præſidium ibi collocarunt & munierunt. Poſtea Manilio & Sexto non longas moras interponere, ſed celeriter de re prælio decernere placuit. At Romanus dictator, quamuis principio apud ſe ſtatuiſſet bellum ſine vlla pugna cõficere, & præcipuè ſe hoc facturum ſperaſſet propter commeatuum inopiam, qua hoſtium duces laborabant, *tamen ſententiam mutauit*, & prælij committendi cauſa hæc videtur fuiſſe. Ab equitibus enim, qui vias obſeruabant, intercepti fuerant quidam nuntij qui literas ferebant à Volſcis ad duces Latinorum, quibus ſignificabatur, magnas ſociorum copias ad diem tertiam ad ſummum illis ſubſidio venturas, & alias præterea ab Hernicis. Hæ igitur fuerunt cauſæ, ob quas Romani duces tunc præter ſuum propoſitum celeriter prælio decernere coacti ſunt. Vbi verò ab vtriſque pugnæ ſignum datum eſt, vtrique in medium caſtrorum ſpatium progreſſi aciem hoc modo inſtruxerunt. Sextus Tarquinius in læuo Latinorum cornu collocatus eſt, Octauius Mamilius in dextro, mediam verò aciem tenebat alter Tarquinij filius Titus, in qua Romanorum transfugæ & exules collocati erant. Totus verò equitatus trifariam diuiſus in vtrunque cornu & mediam aciem diſtributus eſt. At in Romano exercitu læuum cornu tenebat T. Aebutius equitum magiſter Sexto Tarquinio oppoſitus, dextrum Titus Virginius conſul locum in acie Octauio Mamilio oppoſitum tenens, mediam verò aciem ipſe Dictator Poſtumius imple-

bat,cum T. Tarquinio & exulibus qui circa eum e-rant conflicturus. Numerus autem copiarum, quæ ex vtroque exercitu in aciem deſcenderant, hic erat: Romanorum, peditum viginti quatuor millia, equitum tria: Latinorum verò, quadraginta peditum millia, & tria equitum. Quum verò iam ad manus eſſent venturi, Latinorum duces ſuos milites conuocatos longa oratione ad fortitudinem hortati ſunt, & multas preces addiderunt. At Romanus animaduertens ſuos perterritos, quòd congreſſuri eſſent cum numero qui ſuo longè eſſet maior, & metum illum ex eorum animis eximere volens, eos ad concionem conuocauit, & cum maximis natu ſenatorij ordinis, & honoratiſſimis quibuſque in medium progreſſus, talem habuit orationem: [Dii (milites) auſpiciis, extis, & aliis vaticiniis reip. noſtræ libertatem, & felicem victoriam pollicentur, egregiè nos remunerantes pro perpetua pietate qua eos colimus, & pro iuſtitia quam perpetuò exercemus, & inimicis noſtris infenſi, (vt æquum eſt) quòd quum multis & magnis beneficiis à nobis fuerint affecti, & ſint cognati ac amici noſtri, & iurarint communes vtriſq; fore & inimicos & amicos, tamen his omnibus contemptis iniuſtum bellum nobis inferant, non de imperio aut principatu, vtros noſtrum potiùs hæc habere oporteat contendentes (hoc enim minus eſſet graue) ſed de tyrannide Tarquiniorum, vt noſtram ciuitatem, quæ eſt libera, illis in ſeruitutem tradant. Oportet igitur vos, centuriones, & milites, quum ſciatis deos eſſe vobis ſocios, qui vrbem iſtam perpetuò ſeruant, in hoc certamine viros fortes eſſe, illud ſcientes, diuinum auxilium præſto eſſe illis qui fortiter pugnant, & iis qui totas ſuas vires omni animi alacritate exerunt, vt victoriam adipiſcantur, non iis qui pericula fugiunt, ſed iis qui pro ſalute ſua quæuis mala perpeti non dubitant. Habetis autem

forti-

fortunæ beneficio cùm multa alia commoda, quæ ad victoriam parandam faciunt, tum verò tria præcipua, eáque manifeſtiſſima. Primùm quidem mutuam fidem, qua re potiſſimùm opus eſt iis qui ex hoſtibus victoriam ſunt reportaturi, neque enim oportet vos hodie incipere amicos conſtantes, & ſocios fideles mutuò eſſe: ſed patria iam multo ante omnibus hoc bonum præparauit. etenim ſimul educati fuiſtis, & eandem habuiſtis diſciplinam, & diis ſupra eaſdem aras ſacrificia feciſtis, & multa bona percepiſtis, multa etiam mala ſimul eſtis experti, quod validiſſimum & indiſſolubile amicitiæ vinculum inter mortales omnes natura eſſe voluit, quoties commune omnibus certamen de rebus maximis imminet. Si enim in hoſtium poteſtatem veneritis, non eſt quòd putetis fore vt veſtrum alij quidem expertes ſint omnium malorum, alij verò grauiſſima quæque experiantur, ſed æquè omnes dignitatem, imperium, & libertatem amittetis, & neque coniugibus, neque liberis, neque fortunis, denique nullis aliis bonis, quæ habetis, frui vobis licebit. Ipſi verò ciuitatis principes & magiſtratus Reipub. miſerrimo mortis genere, verberibus cæſi & excruciati necabuntur. Si enim nulla aut magna, aut parua iniuria à nobis affecti, nos omnes multis & variis iniuriis, & contumeliis inſolẽter affecerunt, quid putandũ eſt eos facturos, ſi nunc armis fuerint ſuperiores, in memoriã priſtina mala reuocantes; ſe à vobis patria expulſos, & ſibi bona ſua erepta, neque in natale ſolum ſibi redire per vos licere? Id autem, quod eſt omnium antè dictorum poſtremum, certè non dixeritis vllo alio commodo eſſe minus, ſi rectè rem conſideraueritis, *nimirum* res hoſtium non tales vobis occurriſſe quales ſuſpicabamur; ſed longè deteriores quàm putabamus. Nam præter Antiatum auxilia, nullos alios belli ſocios illis videtis adeſſe, at nos exiſtimabamus

omnes Volſcos illis auxilio venturos, & multos Sabinos, & Hernicos, & hac inani opinione alia ſexcenta terriculamenta nobis ipſis fingebamus. At hæc omnia erant Latinorum ſomnia, quæ inanibus pollicitationibus & irrita ſpe nitebantur. Alij enim deſeruerunt eorum ſocietatem, contemptis talium imperatorum imperiis: alij verò cunctabuntur potiùs quàm auxilium ferrent, tempus ſpe terentes: illi verò qui nunc ſe parant, quia ſeriùs profecti prælio non intererunt, nullo modo ipſis amplius prodeſſe poterunt. Quòd ſi qui veſtrûm hæc à me rectè dicta exiſtimant, & tamen hoſtium multitudine terrentur, eos res minimè formidabiles metuere paucis docebo, imò potiùs hoc illis in memoriam reuocabō. Primùm quidem conſiderent maiorem eorum partem coactam arma contra nos ſuſcepiſſe, ſicut ex multis ipſorum & factis & dictis ſatis compertum habemus: reliquorum verò, qui vltrò & animi alacritate impulſi pro tyrannis certant, numerum eſſe valde exiguum, quinimò vel minimam partem, ſi cum noſtris conferantur: deinde verò omnia bella feliciter confici non ab illis qui numero ſunt ſuperiores, ſed ab iis qui fortitudine excellunt. Arduum ac longum eſſet exempla afferre, quot barbarorum Græcorúmque exercitus hominum multitudine longè ſuperiores, à minimis copiis ſuperati fuerint, adeò vt multi ea quæ de illis feruntur credere non poſſint. Cætera omitto. Vos ipſi quot bella feliciter confeciſtis, quum copias longè minores quàm nunc haberetis, oppoſiti maioribus copiis quàm ſunt illæ quas nunc hoſtes paratas habent? At fortaſſe aliis quidem, quos prælio vincere ſolebatis, formidabiles eratis: ſed Latini iſti, Volſcíque eorum ſocij vos contemnent quòd vos in præliis iam ſunt experti. At omnes ſcitis vtramque hanc gentem multis præliis à maioribus noſtris fuiſſe ſuperatam. An igitur hoc veriſ-

veriſimile eſt, iſtorum quidem qui toties victi fuerunt, ob tot inſignes clades à nobis acceptas conditionem meliorem eſſe, noſtram verò, qui toties illos vicimus, ob tot tantáſque res feliciter geſtas, deteriorem? Quis ſana mente præditus hoc dixerit? Demiror certè ſi quis veſtrûm multitudinem hoſtium formidat, in qua pauci ſunt viri fortes: domeſticas verò copias tantas & adeò validas contemnit, quibus neque virtute præſtantiores, neque numero maiores vnquam à nobis in vllo alio bello ad hanc vſq; diem geſto coactæ fuerunt. Hoc quoque, ciues, ad minimè formidandum, & pericula non refugiendũ debet maximum eſſe incitamentum, quòd omnes ſenatorij ordinis principes adſint, quemadmodum videtis, communem belli aleam vobiſcũ ſubituri, quibus & ipſa ætas & lex immunitatem militiæ conceſſit. Nonne igitur turpe eſt vos qui viribus valetis, pericula fugere: iſtos verò qui iam militarem ætatem exceſſerunt, ea ſectari? Et ſenes quidem ita eſſe paratis animis, vt quando vires ipſis ad hoſtes cædendos non ſuppetunt, ſaltem pro patria mori non dubitent: vos verò, qui robore valetis, quibus, ſi res feliciter ſucceſſerit, vtrunque licebit, & vitam ſeruare, & tuto vincere, ſin minus, & facere & pati facinus aliquod forte, tamen neque fortunam experiri, neq; veſtræ virtutis opinionem poſteris relinquere? Nonne, Quirites, ante veſtrum ſeculum multa & admiranda facinora edita ſunt apud alios, quos oratio pro dignitate celebrabit? nónne multas etiam, eáſque celebres res à vobis geſtas veſtra poſteritas audiet & fructum ex ipſis percipiet, *eáſque celebrabit*, ſi hoc bellum feliciter confeceritis? Ne autem iis qui inter vos optimè ſentiunt hæc fortitudo ſit infructuoſa, néue illi qui timent pericula plus quàm par eſt, antequam in ipſa venerint, hoc impunè ferant, quænam vtróſque præmia

maneant, audite ex me. Cuicumque præclari & generoſi alicuius facinoris in pugna editi teſtimonium dicent ipſi rerum geſtarum gnari, cùm alios honores ſtatim ei dabo, qui patrio illo more *militibus, qui fortiter ſe geſſerunt in prælijs* ſolent deferri, tum etiam de agro publico partem addam, quæ tanta erit, vt rebus nullis ad victum neceſſariis illi opus ſit futurum. Cui verò ignauus & peruerſus animus fugæ turpis cupiditatem iniecerit, huic mortem ipſam quam fugit, repræſentabo. Talem enim ciuem mori ſatius eſt, cùm ipſius, tum aliorum ciuium cauſa. Præterea illi qui ita obierint, neque ſepulturæ, neque aliarum rerum, quæ ſolent tribui defunctis participes erunt; ſed neglecti, indefleti, ab alitibus, & feris laniabuntur. His igitur antè cognitis omnes alacriter ad certamen ite, bonam ſpem præclarorum facinorum ſequuti ducem: quia ſi hoc vnum periculum habuerit exitum optimum, & quem omnes maximè optant, maxima bona adipiſcemini: nam metu tyrannorum vos ipſos liberabitis, patriæ quæ vos genuit, educationis debitam gratiam repoſcenti referetis, & quicunque de vobis liberos adhuc tenella ætate habet, & vxores legitimas ab inimicorum libidine & grauiſſimis malis defendetis, & efficietis vt parentes veſtri iam ætate graues reliquum temporis exiguum ſpatium iucundiſſimè viuant. O vos beatos, quibus continget ex hoc prælio triumphum agere, excipientibus vos liberis & vxoribus, & parentibus! ô vos glorioſos, & ob fortitudinem admirandos, qui corpora veſtra patriæ donabitis! mors enim omnibus mortalibus eſt fatalis, ignauis æquè atque fortibus, ſed præclara & glorioſa mors ſolis viris fortibus contingit.

2 ¶ Illo autem eos ad fortitudinem adhuc adhortante, audacia quædam immiſſa diuinitus exercitum inuaſit, & quaſi vno ore omnes ſuſtulerunt clamorem,

morem, Bono ſis animo, imperator, & nos ducas. Poſtumius laudatâ eorum alacritate diis vouit, ſi ea pugna felicem & præclarum habuiſſet exitum ſe ſacrificia magna, & magnis impēſis facturum, & ludos ſplendidiſſimos inſtituturum, qui quotannis à pop. Rom. celebrarentur, atque ita eos in ſuos ordines dimiſit. Poſtquam autem milites à ducibus teſſeram acceperunt, & tubæ belli ſignum cecinerunt, ſublato clamore manus conſeruerunt, primùm quidem vtrinque leuis armaturæ milites & equites, deinde pedites legionarii pariter armati & inſtructi. Et omnibus promiſcuè pugnantibus acre prælium commiſſum eſt, idque cominus. Quum autem vtroſque longè ſua feſelliſſet opinio (neutri enim ſperarant prælio ſibi opus fore, ſed primo impetu hoſtem à ſe territum iri exiſtimarunt: Latini quidem ſui equitatus multitudine freti, cuius ne impetum quidem à Romanis equitibus ſuſtineri poſſe arbitrabātur. Romani verò, credentes audacia ſua & periculorum contemptione ſe hoſtibus terrorem incuſſuros) quū inquam, vtrique hac falſa opinione decepti fuiſſent. [illegible] in ipſo initio viderunt rem ſibi ſuccedere cōtrà quàm ſperarant. Quare vtrique non amplius in hoſtium formidine, ſed in ſua fortitudine ſalutis & victoriæ ſpem ac fiduciam poſitam eſſe exiſtimantes, ſtrenuos ac ſupra vires egregios pugnatores ſe præſtiterunt. Varia autem & reciproca eorū certaminis fortuna fuit. Primùm enim Romani, qui in media acie collocati erant, vbi dictator Poſtumius erat cir[illegible] lectos equites habens, & ipſe inter primos pugnans, cornu ſibi oppoſitum loco pellūt: quòd Titus alter Tarquinij filius pilo in dextrum humerum impacto, ſauciatus fuiſſet, neque manu amplius vti poſſet. At Licinnius & Gellius, quòd minus accuratè perpenderint quid veriſimile eſſet, & quid fieri poſſet, inducunt ipſum regem Tarquinium, ex equo pugna-

rem, & ſaucium virum qui ad nonageſimum annum accedebat. Proſtrato autem Tito eius milites non diutius præliati, viuóque eius corpore ſublato, nullum poſtea generoſum facinus ediderunt, ſed inuadentibus Romanis pedem referentes cedebant. Deinde rurſus conſtiterunt & ſigna conuerſa in hoſtes intulerunt, quia Sextus alter Tarquinij filius cū Romanis exulibus, & alijs delectis equitibus ſubſidio illis venit. Iſti igitur redintegratis viribus pugnarunt. Vtriuſque verò aciei duces, T. Aebutius, & Octauius Mamilius, quum longè omnium fortiſſimè pugnarent, & hoſtes ſibi reſiſtentes profligarent, quamcunque in partem ſe vertiſſent, & ſuos perturbatos in aciem reſtituerent, ſe inuicem ad certamen prouocarunt, & concurrerunt infeſtis armis, factáque impreſſione, grauia non tamen lethalia vulnera mutuò intulerunt & acceperunt, equitum magiſter in pectus Mamilij haſta per thoracem acta at Mamilius illius dextro brachio per medium traiecto: & ambo ex equis deciderunt. Ambobus autem ex acie relatis, M. Valerius, qui legatus iterum ipſi *Aebutio* datus fuerat, & qui *duorum* legatorum maior erat natu: quum in locum magiſtri equitum ſucceſſiſſet, cum ſuis equitibus reſtitit hoſtibus à fronte ſibi oppoſitis: ſed quum diuturnus eorum impetum ſuſtinere non poſſet, longè ab acie reiectus eſt. Exulum enim Romanorum equitatus, & leuis armaturæ milites ſubſidio illis venerāt. Et Mamilius quum ſe ex vulnere recollegiſſet, reuerſus eſt in aciem cum valida manu & equitum & peditum leuiter armatorum. In hoc prælio Marcus Valerius legatus, qui primus de Sabinis triumphauit, quíque animos pop. Rom. ob cladem ab Etruſcis acceptam deiectos erexit, haſta ictus cecidit, & circa eum multi alij Romanij egregij & fortes viri: & circa ipſius cadauer acre prælium commiſſū eſt, P. & M. Publicolæ filijs, patruum protegentibus. Quum igitur

igitur illum minimè ſpoliatum, & nonnihil adhuc ſpirantem armigeris tradidiſſent, in caſtra remiſerunt, ipſique cum magna animi præſentia & alacritate, in medios hoſtes ſeſe conicientes, acceptis multis vulneribus à confertis & circunfuſis exulibus, ſimul occubuerunt. Poſt iſtum caſum Romana acies loco pulſa eſt, & à ſiniſtro cornu longè, atque adeò vſque ad mediam aciem ordinibus ægrè ſeruatis eſt compulſa. At poſtquam dictator animaduertit ſuos iam ad fugam inclinatos, celeriter cum equitibus quos circa ſe habebat, illis ſubſidio venit, & iuſſit alterum legatum, T. Herminium, cum equitum ala à tergo ſuæ aciei circumuehi, & ſuorum fugam reſiſtere, & niſi parerent, eos occidere, ipſe verò vnà cum fortiſſimis quibuſque in confertum hoſtium agmen impreſſionem fecit. Atque vbi propius ad hoſtes acceſſit, primus in eos equum totis habenis laxatis concitauit. Tanta autem & tam terribilis fuit vis ipſorum impetum facientium, vt hoſtes, quum furorem illum & efferatam rabiem ferre non poſſent: terga verterint, & multi ceciderint. Interea verò & ipſe legatus Herminius ſuos ex pauore fugæ receptos & confirmatos duxit in hoſtes confertos qui cum Mamilio erant, & congreſſus cum ipſo, qui ſtatura erat maxima, & robore præſtantiſſimus omnium ſuæ ætatis mortalium, illúmque interfecit, & ipſe dum cadauer eius ſpoliaret, à quodam per latus gladio ictus obiit. At Sextus Tarquinius, qui læuum Latinorum cornu ducebat, malis adhuc reſiſtebat, & Romanos qui erant in dextro cornu loco depulit. Verùm poſtquam præter expectationem iam vidit Poſtumius cum lectiſſimis equitibus in ſe tendentem, deſperatis omnibus rebus in medios eos ſe coniecit. Ibi à Romanis equitibus & peditibus circundatus, & vndique telis petitus inſtar feræ periit, non inultus tamen, ſed cæſis multis, qui cum ipſo

Hh ij

In patriam celeriter cogitandum, & ſaluti conſulendum,& pro magno lucro reputandum, ſi ex ea expeditione nullam calamitatem accepiſſent. Alij verò neutrum horum faciendum cenſebant. Dicebant enim audacem illum impetum quo adeò alacriter ad dimicandum ferebantur, iuuenilem eſſe,& turpe eſſe ſine vlla cauſa domum refugere, & vtrum horum feciſſent, ipſos rem hoſtibus gratiſſimam facturos. Horum autem ſententia erat, vt in præſentia quidem munirent caſtra,& res neceſſarias ad pugnam pararent,& miſſis legatis ad reliquos Volſcos, è duobus alterum poſtularent, vel vt ſibi alias copias mitterent, quæ pares eſſent Romanorum viribus,vel etiam eas quæ fuerant miſſæ reuocarent. Sententia verò quæ maximæ illorum parti placuit, & quam exercitus duces ratam fecerunt, hæc cenſebat,mittendos eſſe aliquos exploratores in Romanorum caſtra, legatorum nomine protectos, qui data imperatori dextra,eóque ſalutato, dicerent ſe Romanorum ſocios à rep. Volſcorum miſſos venire,& ſe moleſtè ferre,quòd ſerius ad prælium venirent, nullam vel certè perexiguam ſui in eos ſtudij gratiam reportaturi: cæterùm, ſe eorum fortunæ gratulari qui re feliciter geſtâ ſine vllis ſociorum auxiliis ingenti prælio hoſtem vicerint. Ita enim fore vt Romanos verborùm blanditiis decipiant, eóſque inducant vt ſibi tanquam amicis fidem habeant, atque interea omnia explorent, & reuerſi ad ſuos ſignificent quis ſit eorum numerus,quæ armatura, quis apparatus, & quæ eorum conſilia. His autem accuratè cognitis, tunc ſe deliberaturos vtrum præſtet eos accerſitis nouis copiis adoriri, an verò præſentes etiam domum reducere. Quum igitur omnes in hanc ſententiam iuiſſent, poſtquam legati ab illis electi ad dictatorem venerunt, producti in concionem, mandata ad decipiendum compoſita expoſuerũt. Poſtumius verò pau-

lo poſt ipſis ita reſpondit. [Mala conſilia, Volſci, bonis verbis tegitis; & quum hoſtilia facinora faciatis, tamen de vobis vt de amicis opinionem haberi vultis. Vos enim eſtis miſſi à repub. Volſcorum, Latinis auxilium contra nos laturi: ſed quia ſeriùs veniſtis, quàm vt prælio intereſſe poſſetis, & quia victos eos cernitis, nobis imponere vultis, dicentes contraria illis quæ facere decreueratis; neque beneuolentia, quam verbis in præſentia ſimulatis, neque iſte ſimulatus veſtræ legationis aduentus, ſanus eſt, ſed doli & fraudis plenus. Neque enim miſſi fuiſtis vt congratularemini noſtris bonis, ſed vt exploraretis quàm validæ aut quàm infirmæ ſint noſtræ vires, & verbis quidem legati eſtis, ſed reipſa exploratores.] Legatis autem omnia inficiantibus, breui ſe eius rei fidem illis eſſe facturum dixit, & ſtatim eorum literas, quas interceperat antè quàm prælium committeretur, quæ ducibus Latinorum afferebantur, quibus ſe illis auxilia ...ſuros pollicebantur, protulit, & illos qui eas tulerant produxit. Quum autem lectæ fuiſſent eæ literæ, & ipſi captiui mandata quæ acceperant, expoſuiſſent, tota multitudo militaris concitata eſt in Volſcos, quos vt manifeſtos exploratores percutere volebat. At Poſtumius exiſtimauit minimè oportere probos improbis ſimiles eſſe; dixítque ſatius & animi excelſioris ac generoſioris eſſe, iram reſeruare in eos qui ipſos miſerant quàm in eos qui miſſi fuerant, eóſque ob certum legationis nomen potiùs dimittendos, quàm ob incertum explorationis facinus perdendos, ne Volſcis honeſtam belli occaſionem præberent, legatos ſuos contra ius gentium cæſos ſimulantibus: néve alij inimici hanc occaſionem arriperent, & de populo Romano dicerent ea, quæ licet falſa eſſent, tamen neque à ratione, neque à fide remota eſſent. Repreſſo igitur multitudinis impetu, imperauit vt illi dimitterentur, & ad ſuos

rectà redirent, nec ſe conuerterent: & cuſtodiæ cauſa equites illis addidit, qui eos vſque ad Volſcorum caſtra proſequuti ſunt. Eiectis autem exploratoribus, imperauit militibus vt res ad prælium pararent, quòd poſtridie eorum aciem eſſet inſtructurus *eóſque in hoſtem ducturus*. Sed nullo prælio ei opus fuit. Volſcorum enim duces, nocte adhuc intempeſta motis inde caſtris domum redierunt. Quum autem omnia ei ex voto ſucceſſiſſent, humatis ſuorum cadaueribus & luſtrato exercitu, Romam rediit inſigni triumpho ornatus, armorum cumulos multis plauſtris vehens, & ſuppellectilem militarem abundantiſſimam *in vrbem* importans, & hominum in pugna captorum adducens quinque millia, & quingentos præterea. Et quum de manibus decimas exemiſſet, ludos & ſacrificia diis fecit, quadraginta talentorum impendio, ædémque quam vouerat, Cereri, Libero, Liberæque, extruendam locauit. Initio enim belli laboratum eſt victus inopia, & magnus erat metus ne victus penitus deficeret, tum ob terræ ſterilitatem, tum quòd nulli amplius commeatus extrinſecus ob bellum afferrentur. Ob iſtum igitur timorem, quum iuſſiſſet Sybillinos libros conſuli ab eorum cuſtodibus, & cognouiſſet oraculorum monitu hæc numina placanda eſſe, vouit, quum eſſet iam educturus exercitum, ſi imperij ſui tempore felix prouentus fuiſſet in vrbe, qualis ante fuerat, ſe & templa illis extructurum, & ſacrificia quotannis peragenda conſtituturum. Dij verò exauditis eius preces effecerunt, vt non ſolùm ſegetes, ſed etiam arborifera terra fruges opimas produceret, vtque vrbs magis quàm antè, omni importatorum commeatuum genere abundaret. Quæ animaduertens Poſtumius, tunc templa ædificare decreuit. Romani igitur bello tyranico deorum beneuolentia propulſato feriis & ſacrificiis operam dabant.

3 ¶ Pavcis autem poſt diebus legati à Latinorum repub. ex omnibus delecti populis, qui ſuis ſententiis huic bello aduerſati fuerant: ſupplices cum ramis oleæ lana obuolutis, & velamentis quæ porrigebant, ad eos venerunt. Iſti in ſenatum introducti, primùm cauſas belli in ſingularum ciuitatum principes reijciebant, ipſum verò vulgus hac tantùm in re peccaſſe dicebant, quòd improbis ductoribus ſuum lucrum quærentibus obtemperaſſet. Ob iſtam autem fraudem ad quam maxima neceſſitas non reprehendenda acceſſerat, vnamquamque ciuitatem pœnas dediſſe dicebant: præſtantiſſima iuuentute ſublata, ita vt difficile eſſet aliquam domum luctus expertem inuenire, & ab illis petebant vt ſe vltrò deditionem facientes reciperent, neque ampliùs de imperio contendentes, neque de iuris æquabilitate pertinacius diſceptantes, bellíque ſocios & ſubditos in omne poſterum tempus futuros, & quidquid fortuna Latinorum dignitati ademiſſet, id ad felicem Romanorum fortitudinẽ addituros. In ipſo autẽ orationis fine eos per cognationem obteſtabantur, & iis in mentem reuocabant ſuam quondam in ferendis auxiliis non ſimulatam alacritatem, & calamitates deplorabant, in quas miſeri inſontes incidiſſent quæ longè plures erat quàm ipſa delinquentium delicta, lamentis ſingula proſequentes, & ad totius ſenatus genus accedentes, & ſupplicum inſignia ad Poſtumij pedes ponentes, ita vt totus patrum conceſſus lacrymis & precibus eorum commoueretur. [illegible] verò è curia exceſſerunt, & ſententiæ dicendæ [illegible] teſtas, de more, ſenatus principibus eſt facta T. Largius, qui primus ſuperiore anno dictator fuerat creatus, ipſis ſuaſit vt fortuna moderatè vterentur: dicens maximam eſſe laudem, vt vnius viri, ita etiam totius ciuitatis ſecundis ſucceſſibus non corrumpi, ſed æquo & moderato animo bona ſua ferre. Omnem enim

punitate, quam conſequuta fuerat, abuti ad maiores inſidias ſtruendas vno die deleri, ſuo decreto iuſſerãt, exiſtimantes perinde eſſe nullius miſericordia moueri ad veniam ipſi ob delicta leuia dandum, ac in nullum animaduertere, qui grauiſſimum atque incorrigibile facinus patraſſet. Id autem magnæ ſtultitiæ & ſtupiditatis eſſe, non autem humanitatis aut modeſtiæ, eorum quorum eſſent coloni, inuidiam, quòd immodica & intolerabilis videretur, pati noluiſſe: eandẽ tamen ferre in cognatis, & eos qui in leuiorib. criminibus hoſtes deprehenſi fuerant, patria mulctaſſe, ab iis verò qui ſæpius *in ipſos* ſuum odium implacabile demõſtrarint, nullas exigere pœnas. His dictis, & enumeratis omnib. Latinorũ defectionibus, & ciuib. Romanis qui in bello contra eos geſtis ceciderũt, eorúmque multitudine illis in memoriam reuocata, cenſebat eos à Romanis eodem modo tractandos, quo Albanos ante tractaſſent, & eorum vrbes euertendas eorũmque agrum Romano addendum, homines verò qui aliquod beneuolentiæ ſignum erga pop. Roma. dediſſent, ſaluis ſuis fortunis ciuitate donandos, autores verò defectionis, à quibus fœdera fuiſſent violata, vt proditores interficiendos. Reliquum verò vulgus mendicum, otioſum & inutile in mãcipiorum numero habendum. Hæ igitur ſunt ſententiæ à ſenatus principibus dictæ. Sed quum dictator Largij ſententiam cæteris prætuliſſet, & nullus amplius ei aduerſatus fuiſſet, legati in ſenatum reuocati ſunt, vt reſponſa acciperent. Tum Poſtumius, malitia incorrigibili ipſis exprobrata, Digni inquit, eſſetis extremis malis, ſiquidem facturi eratis, ſi vobis ex animi ſententia ſucceſſiſſent ea quæ toties contra nos tentaſtis: tamen non eſt Romanorum vt ſummum ius ipſi clementiæ anteponant, quia illud cogitant, *Latinos* ſibi cognatione coniunctos eſſe, & ad miſericordiam eorum quibus iniurias fecerunt, confugiſſe. Quare

omnes Volſcos illis auxilio venturos, & multos Sabinos, & Hernicos, & hac inani opinione alia ſexcenta terriculamenta nobis ipſis fingebamus. At hæc omnia erant Latinorum ſomnia, quæ inanibus pollicitationibus & irrita ſpe nitebantur. Alij enim deſeruerunt eorum ſocietatem, contemptis talium imperatorum imperiis: alij verò cunctabuntur potiùs quàm auxilium ferret, tempus ſpe terentes: illi verò qui nunc ſe parant, quia ſeriùs profecti prælio non intererunt, nullo modo ipſis ampliùs prodeſſe poterunt. Quòd ſi qui veſtrûm hæc à me rectè dicta exiſtimant, & tamen hoſtium multitudine terrentur, eos res minimè formidabiles metuere paucis docebo, imò potiùs hoc illis in memoriam reuocabo. Primùm quidem conſiderent maiorem eorum partem coactam arma contra nos ſuſcepiſſe, ſicut ex multis ipſorum & factis & dictis ſatis compertum habemus: reliquorum verò, qui vltrò & animi alacritate impulſi pro tyrannis certant, numerum eſſe valde exiguum, quinimò vel minimam partem, ſi cum noſtris conferantur: deinde verò omnia bella feliciter confici non ab illis qui numero ſunt ſuperiores, ſed ab iis qui fortitudine excellunt. Arduum ac longum eſſet exempla afferre, quot barbarorum Græcorúmque exercitus hominum multitudine longè ſuperiores, à minimis copiis ſuperati fuerint, adeò vt multi ea quæ de illis feruntur credere non poſſint. Cætera omitto. Vos ipſi quot bella feliciter confeciſtis, quum copias longè minores quàm nunc haberetis, oppoſiti maioribus copiis quàm ſunt illæ quas nunc hoſtes paratas habent? At fortaſſe aliis quidem, quos prælio vincere ſolebatis, formidabiles eratis: ſed Latini iſti, Volſcíque eorum ſocij vos contemnent quòd vos in præliis iam ſunt experti. At omnes ſcitis vtramque hanc gentem multis præliis à maioribus noſtris fuiſſe ſuperatam. An igitur hoc

veriſ-

veriſimile eſt, iſtorum quidem qui toties victi fuerunt, ob tot inſignes clades à nobis acceptas conditionem meliorem eſſe, noſtram verò, qui toties illos vicimus, ob tot tantáſque res feliciter geſtas, deteriorem? Quis ſana mente præditus hoc dixerit? Demiror certè ſi quis veſtrûm multitudinem hoſtium formidat, in qua pauci ſunt viri fortes: domeſticas verò copias tantas & adeò validas contemnit, quibus neque virtute præſtantiores, neque numero maiores vnquam à nobis in vllo alio bello ad hanc vſq; diem geſto coactæ fuerunt. Hoc quoque, ciues, ad minimè formidandum, & pericula non refugiendũ debet maximum eſſe incitamentum, quòd omnes ſenatorij ordinis principes adſint, quemadmodum videtis, communem belli aleam vobiſcũ ſubituri, quibus & ipſa ætus & lex immunitatem militiæ conceſſit. Nónne igitur turpe eſt vos qui viribus valetis, pericula fugere: iſtos verò qui iam militarem ætatem exceſſerũt, ea ſectari? Et ſenes quidem ita eſſe paratis animis, vt quando vires ipſis ad hoſtes cædendos non ſuppetunt, ſaltem pro patria mori non dubitent: vos verò, qui robore valetis, quibus, ſi res feliciter ſucceſſerit, vtrunque licebit, & vitam ſeruare, & tuto vincere, ſin minus, & facere & pati facinus aliquod forte, tamen neque fortunam experiri, neq; veſtræ virtutis opinionem poſteris relinquere? Nónne, Quirites, ante veſtrum ſeculum multa & admiranda facinora edita ſunt apud alios, quos oratio pro dignitate celebrabit? nónne multas etiam, eáſque celebres res à vobis geſtas veſtra poſteritas audiet & fructum ex ipſis percipiet, *eáſque celebrabit*, ſi hoc bellum feliciter confeceritis? Ne autem iis qui inter vos optimè ſentiunt hæc fortitudo ſit infructuoſa, néue illi qui timent pericula plus quàm par eſt, antequam in ipſa venerint, hoc impunè ferant, quænam vtróſque præmia

maneant, audite ex me. Cuicumque præclari & generoſi alicuius facinoris in pugna editi teſtimonium dicent ipſi rerum geſtarum gnari, cùm alios honores ſtatim ei dabo, qui patrio illo more *militibus, qui fortiter ſe gesſerunt in prælio* ſolent deferri, tum etiam de agro publico partem addam, quæ tanta erit, vt rebus nullis ad victum neceſſariis illi opus ſit futurum. Cui verò ignauus & peruerſus animus fugæ turpis cupiditatem iniecerit, huic mortem ipſam quam fugit, repræſentabo. Talem enim ciuem mori ſatius eſt, cùm ipſius, tum aliorum ciuium cauſa. Præterea illi qui ita obierint, neque ſepulturæ, neque aliarum rerum, quæ ſolent tribui defunctis participes erunt, ſed neglecti, indefleti, ab alitibus, & feris laniabuntur. His igitur antè cognitis omnes alacriter ad certamen ite, bonam ſpem præclarorum facinorum ſequuti ducem: quia ſi hoc vnum periculum habuerit exitum optimum, & quem omnes maximè optant, maxima bona adipiſcemini: nam metu tyrannorum vos ipſos liberabitis, patriæ quæ vos genuit, educationis debitam gratiam repoſcenti referetis, & quicunque de vobis liberos adhuc tenella ætate habét, & vxores legitimas ab inimicorum libidine & grauiſſimis malis defendetis, & efficietis vt parentes veſtri iam ætate graues reliquum temporis exiguum ſpatium iucundiſſimè viuant. O vos beatos, quibus continget ex hoc prælio triumphum agere, excipientibus vos liberis & vxoribus, & parentibus! ô vos glorioſos, & ob fortitudinem admirandos, qui corpora veſtra patriæ donabitis! mors enim omnibus mortalibus eſt fatalis, ignauis æquè atque fortibus, ſed præclara & glorioſa mors ſolis viris fortibus contingit.

2 ¶ILLO autem eos ad fortitudinem adhuc adhortante, audacia quædam immiſſa diuinitus exercitum inuaſit, & quaſi vno ore omnes ſuſtulerunt clamorem,

morem, Bono ſis animo, imperator, & nos ducas. Poſtumius laudatâ eorum alacritate diis vouit, ſi ea pugna felicem & præclarum habuiſſet exitum ſe ſacrificia magna, & magnis impẽſis facturum, & ludos ſplendidiſſimos inſtituturum, q̃ui quotannis à pop. Rom. celebrarentur, atque ita eos in ſuos ordines dimiſit. Poſtquam autem milites à ducibus teſſeram acceperunt, & tubæ belli ſignum cecinerunt, ſublato clamore manus conſeruerunt, primùm quidem vtrinque leuis armaturæ milites & equites, deinde pedites legionarii pariter armati & inſtructi. Et omnibus promiſcuè pugnantibus acre prælium commiſſum eſt, idque cominus. Quum autem vtroſque longè ſua fefelliſſet opinio (neutri enim ſperarant prælio ſibi opus fore, ſed primo impetu hoſtem à ſe territum iri exiſtimarunt: Latini quidem ſui equitatus multitudine freti, cuius ne impetum quidem à Romanis equitibus ſuſtineri poſſe arbitrabãtur. Romani verò, credentes audacia ſua & periculorum contemptione ſe hoſtibus terrorem incuſſuros) quũ inquam, vtrique hac falſa opinione decepti fuiſſent. ſtatim in ipſo initio viderunt rem ſibi ſuccedere cõtrà quàm ſperarant. Quare vtrique non amplius in hoſtium formidine, ſed in ſua fortitudine ſalutis & victoriæ ſpem ac fiduciam poſitam eſſe exiſtimantes, ſtrenuos ac ſupra vires egregios pugnatores ſe præſtiterunt. Varia autem & reciproca eorũ certaminis fortuna fuit. Primùm enim Romani, qui in media acie collocati erant, vbi dictator Poſtumius erat circum ſe lectos equites habens, & ipſe inter primos pugnans, cornu ſibi oppoſitum loco pellũt: quòd Titus alter Tarquinij filius pilo in dextrum humerum impacto, ſauciatus fuiſſet, neque manu amplius vti poſſet. At Licinnius & Gellius, quòd minus accuratè perpenderint quid veriſimile eſſet, & quid fieri poſſet, inducunt ipſum regem Tarquinium, ex equo pugna-

rem,& ſaucium virum qui ad nonageſimum annum accedebat. Proſtrato autem Tito eius milites non diutius præliati, viuóque eius corpore ſublato, nullum poſtea generoſum facinus ediderunt, ſed inuadentibus Romanis pedem referentes cedebant. Deinde rurſus conſtiterunt & ſigna conuerſa in hoſtes intulerunt, quia Sextus alter Tarquinij filius cũ Romanis exulibus, & alijs delectis equitibus ſubſidio illis venit. Iſti igitur redintegratis viribus pugnarunt. Vtriuſque verò aciei duces. T. Aebutius, & Octauius Mamilius, quum longè omnium fortiſſimè pugnarent, & hoſtes ſibi reſiſtentes profligarent, quamcunque in partem ſe vertiſſent, & ſuos perturbatos in aciem reſtituerent, ſe inuicem ad certamen prouocarunt, & concurrerunt infeſtis armis, factáque impreſſione, grauia non tamen lethalia vulnera mutuò intulerunt & acceperunt; equitum magiſter in pectus Mamilij haſta per thoracem acta at Mamilius illius dextro brachio per medium traiecto: & ambo ex equis deciderunt. Ambobus autem ex acie relatis, M. Valerius, qui legatus iterum ipſi *Aebutio* datus fuerat, & qui *duorum* legatorum maior erat natu quum in locum magiſtri equitum ſucceſſiſſet, cum ſuis equitibus reſtitit hoſtibus à fronte ſibi oppoſitis: ſed quum diuturnus eorum impetum ſuſtinere non poſſet, longè ab acie reiectus eſt. Exulum enim Romanorum equitatus, & leuis armaturæ milites ſubſidio illis venerãt. Et Mamilius quum ſe ex vulnere recollegiſſet, reuerſus eſt in aciem cum valida manu & equitum & peditum leuiter armatorum. In hoc prælio Marcus Valerius legatus, qui primus de Sabinis triumphauit, quíque animos pop. Rom. ob cladem ab Etruſcis acceptam deiectos erexit, haſta ictus cecidit, & circa eum multi alij Romani egregij & fortes viri: & circa ipſius cadauer acre prælium commiſſũ eſt, P. & M. Publicolæ filiis, patruum protegentibus. Quum igitur

igitur illum minimè ſpoliatum, & nonnihil adhuc ſpirantem armigeris tradidiſſent, in caſtra remiſerunt, ipſique cum magna animi præſentia & alacritate, in medios hoſtes ſeſe coniicientes, acceptis multis vulneribus à confertis & circunfuſis exulibus, ſimul occubuerunt. Poſt iſtum caſum Romana acies loco pulſa eſt, & à ſiniſtro cornu longè, atque adeò vſque ad mediam aciem ordinibus ægrè ſeruatis eſt compulſa. At poſtquam dictator animaduertit ſuos iam ad fugam inclinatos, celeriter cum equitibus quos circa ſe habebat, illis ſubſidio venit, & iuſſit alterum legatum, T. Herminium, cum equitum ala à tergo ſuæ aciei circumuehi, & ſuorum fugam reſiſtere, & niſi parerent, eos occidere, ipſe verò vnà cum fortiſſimis quibuſque in confertum hoſtium agmen impreſſionem fecit. Atque vbi propius ad hoſtes acceſſit, primus in eos equum totis habenis laxatis concitauit. Tanta autem & tam terribilis fuit vis ipſorum impetum facientium, vt hoſtes, quum furorem illum & efferatam rabiem ferre non poſſent: terga verterint, & multi ceciderint. Interea verò & ipſe legatus Herminius ſuos ex pauore fugæ receptos & confirmatos duxit in hoſtes confertos qui cum Mamilio erant, & congreſſus cum ipſo, qui ſtatura erat maxima, & robore præſtantiſſimus omnium ſuæ ætatis mortalium, illúmque interfecit, & ipſe dum cadauer eius ſpoliaret, à quodam per latus gladio ictus obiit. At Sextus Tarquinius, qui læuum Latinorum cornu ducebat, malis adhuc reſiſtebat, & Romanos qui erant in dextro cornu loco depulit. Verùm poſtquam præter expectationem ſuam iam vidit Poſtumius cum lectiſſimis equitibus in ſe tendentem, deſperatis omnibus rebus in medios eos ſe coniecit. Ibi à Romanis equitibus & peditibus circundatus, & vndique telis petitus inſtar feræ periit, non inultus tamen, ſed cæſis multis, qui cum ipſo

in patriam celeriter cogitandum, & ſaluti conſulendum, & pro magno lucro reputandum, ſi ex ea expeditione nullam calamitatem accepiſſent. Alij verò neutrum horum faciendum cenſebant. Dicebant enim audacem illum impetum quo adeò alacriter ad dimicandum ferebantur, iuuenilem eſſe, & turpe eſſe ſine vlla cauſa domum refugere, & vtrum horum feciſſent, ipſos rem hoſtibus gratiſſimam facturos. Horum autem ſententia erat, vt in præſentia quidem munirent caſtra, & res neceſſarias ad pugnam pararent, & miſſis legatis ad reliquos Volſcos, è duobus alterum poſtularent, vel vt ſibi alias copias mitterent, quæ pares eſſent Romanorum viribus, vel etiam eas quæ fuerant miſſæ reuocarent. Sententia verò quæ maximæ illorum parti placuit, & quam exercitus duces ratam fecerunt, hæc cenſebat, mittendos eſſe aliquos exploratores in Romanorum caſtra, legatorum nomine protectos, qui data imperatori dextra, eóque ſalutato, dicerent ſe Romanorum ſocios à rep. Volſcorum miſſos venire, & ſe moleſtè ferre, quòd ſerius ad prælium venirent, nullam vel certè perexiguam ſui in eos ſtudij gratiam reportaturi: cæterùm, ſe eorum fortunæ gratulari qui re feliciter geſta ſine vllis ſociorum auxiliis ingenti prælio hoſtem vicerint. Ita enim fore vt Romanos verborum blanditiis decipiant, eóſque inducant vt ſibi tanquam amicis fidem habeant, atque interea omnia explorenr, & reuerſi ad ſuos ſignificent quis ſit eorum numerus, quæ armatura, quis apparatus, & quæ eorum conſilia. His autem accuratè cognitis, tunc ſe deliberaturos vtrum præſtet eos accerſitis nouis copiis adoriri, an verò præſentes etiam domum reducere. Quum igitur omnes in hanc ſententiam iuiſſent, poſtquam legati ab illis electi ad dictatorem venerunt, producti in concionem, mandata ad decipiendum compoſita expoſuerūt. Poſtumius verò pau-

lo poſt ipſis ita reſpondit. [Mala conſilia, Volſci, bonis verbis tegitis; & quum hoſtilia facinora faciatis, tamen de vobis vt de amicis opinionem haberi vultis. Vos enim eſtis miſſi à repub. Volſcorum, Latinis auxilium contra nos laturi: ſed quia ſeriùs veniſtis, quàm vt prælio intereſſe poſſetis, & quia victos eos cernitis, nobis imponere vultis, dicentes contraria illis quæ facere decreueratis; neque beneuolentia, quam verbis in præſentia ſimulatis, neque iſte ſimulatus veſtræ legationis aduentus, ſanus eſt, ſed doli & fraudis plenus. Neque enim miſſi fuiſtis vt congratularemini noſtris bonis, ſed vt exploraretis quàm validæ aut quàm infirmæ ſint noſtræ vires, & verbis quidem legati eſtis, ſed reipſa exploratores.] Legatis autem omnia inficiantibus, breui ſe eius rei fidem illis eſſe facturum dixit, & ſtatim eorum literas, quas interceperat antè quàm prælium committeretur, quæ ducibus Latinorum afferebantur, quibus ſe illis auxilia ...ſuros pollicebantur, protulit, & illos qui eas tulerant produxit. Quum autem lectæ fuiſſent eæ literæ, & ipſi captiui mandata quæ acceperant, expoſuiſſent, tota multitudo militaris concitata eſt in Volſcos, quos vt manifeſtos exploratores percutere volebat. At Poſtumius exiſtimauit minimè oportere probos improbis ſimiles eſſe, dixítque ſatius & animi excelſioris ac generoſioris eſſe, iram reſeruare in eos qui ipſos miſerant quàm in eos qui miſſi fuerant, eóſque ob certum legationis nomen potiùs dimittendos, quàm ob incertum exploratio-nis facinus perdendos, ne Volſcis honeſtam belli occaſionem præberent, legatos ſuos contra ius gentium cæſos ſimulantibus: néve alij inimici hanc occaſionem arriperent, & de populo Romano dicerent ea, quæ licet falſa eſſent, tamen neque à ratione, neque à fide remota eſſent. Repreſſo igitur multitudinis impetu, imperauit vt illi dimitterentur, & ad ſuos

recta

rectà redirent, nec ſe conuerterent: & cuſtodiæ cauſa equites illis addidit, qui eos vſque ad Volſcorum caſtra proſequuti ſunt. Eiectis autem exploratoribus, imperauit militibus vt res ad prælium pararent, quòd poſtridie eorum aciem eſſet inſtructurus *eóſque in hoſtem ducturus*. Sed nullo prælio ei opus fuit. Volſcorum enim duces, nocte adhuc intempeſta motis inde caſtris domum redierunt. Quum autem omnia ei ex voto ſucceſſiſſent, humatis ſuorum cadaueribus & luſtrato exercitu, Romam rediјt inſigni triumpho ornatus, armorum cumulos multis plauſtris vehens, & ſuppellectilem militarem abundantiſſimam *in vrbem* importans, & hominum in pugna captorum adducens quinque millia, & quingentos præterea. Et quum de manibus decimas exemiſſet, ludos & ſacrificia diis fecit, quadraginta talentorum impendio, ædémque quam vouerat, Cereri, Libero, Liberæque, extruendam locauit. Initio enim belli laboratum eſt victus inopia, & magnus erat metus ne victus penitus deficeret, tum ob terræ ſterilitatem, tum quòd nulli amplius commeatus extrinſecus ob bellum afferrentur. Ob iſtum igitur timorem, quum iuſſiſſet Sybillinos libros conſuli ab eorum cuſtodibus, & cognouiſſet oraculorum monitu hæc numina placanda eſſe, vouit, quum eſſet iam eductturus exercitum, ſi imperij ſui tempore felix prouentus fuiſſet in vrbe, qualis ante fuerat, ſe & templa illis extructurum, & ſacrificia quotannis peragenda conſtituturum. Dij verò exauditis eius precibus, effecerunt, vt non ſolùm ſegetes, ſed etiam arborifera terra fruges opimas produceret, vtque vrbs magis quàm antè, omni importatorum commeatuum genere abundaret. Quæ animaduertens Poſtumius, tunc templa ædificare decreuit. Romani igitur bello tyranico deorum beneuolentia propulſato feriis & ſacrificiis operam dabant.

punitate, quam conſequuta fuerat, abuti ad maiores inſidias ſtruendas vno die deleri, ſuo decreto iuſſerãt, exiſtimantes perinde eſſe nullius miſericordia moueri ad veniam ipſi ob delicta leuia dandum, ac in nullum animaduertere, qui grauiſſimum atque incorrigibile facinus patraſſet. Id autem magnæ ſtultitiæ & ſtupiditatis eſſe, non autem humanitatis aut modeſtiæ, eorum quorum eſſent coloni, inuidiam, quòd immodica & intolerabilis videretur, pati noluiſſe: eandẽ tamen ferre in cognatis, & eos qui in leuiorib. criminibus hoſtes deprehenſi fuerant, patria mulctaſſe, ab iis verò qui ſæpius *in ipſos* ſuum odium implacabile demõſtrarint, nullas exigere pœnas. His dictis, & enumeratis omnib. Latinorũ defectionibus, & ciuib. Romanis qui in bello contra eos geſtis ceciderũt, eorúmque multitudine illis in memoriam reuocata, cenſebat eos à Romanis eodem modo tractandos, quo Albanos ante tractaſſent, & eorum vrbes euertendas eorũmque agrum Romano addendum, homines verò qui aliquod beneuolentiæ ſignum erga pop. Roma. dediſſent, ſaluis ſuis fortunis ciuitate donandos, autores verò defectionis, à quibus fœdera fuiſſent violata, vt proditores interficiendos. Reliquum verò vulgus mendicum, otioſum & inutile in mãcipiorum numero habendum. Hæ igitur ſunt ſententiæ à ſenatus principibus dictæ. Sed quum dictator Largij ſententiam cæteris prætuliſſet, & nullus amplius ei aduerſatus fuiſſet, legati in ſenatum reuocati ſunt, vt reſponſa acciperent. Tum Poſtumius, malitia incorrigibili ipſis exprobrata, Digni inquit, eſſetis extremis malis, ſiquidem facturi eratis, ſi vobis ex animi ſententia ſucceſſiſſent ea quæ toties contra nos tentaſtis: tamen non eſt Romanorum vt ſummum ius ipſi clementiæ anteponant, quia illud cogitant, *Latinos ſibi cognatione coniunctos eſſe*, & ad miſericordiam eorum quibus iniurias fecerunt, confugiſſe. Quare

hæc quoque delicta ſe illis condonare dixit, tum deorum cauſa, quib. iura cognationis curæ ſunt, tum etiam fortunæ incertæ gratia cuius beneficio pop. Rom. victoriam obtinuiſſet. Nunc igitur omnino liberi diſcedite. Vbi verò captiuos dimiſeritis, & transfugas nobis dedideritis, & exules expuleritis, tunc mittite legatos ad nos qui de amicitia & ſocietate agant, quia nullorum æquorum poſtulatorum patiemini repulſam. Legati his reſponſis acceptis abierunt, & paucis poſt diebus redierunt, liberatis captiuis, & transfugas quos ceperant vinctos adducentes, & pulſis ex vrbibus ſuis exulibus, qui cum Tarquinio erant, pro quibus meritis à ſenatu in priſtinam amicitiam & ſocietatem recepti ſunt, & fœdera quondam hiſce de rebus cum ipſis icta per fœciales renouata ſunt. Hic igitur fuit finis belli quod cum tyrannis poſt eos expulſos per XIIII. annos geſtum eſt. Rex autem Tarquinius (iſte enim ſolus ex ſuo genere ſuperſtes erat) fermè nonageſimo ætatis anno, quum tunc liberis & ſuorum affinium familia orbatus eſſet, & ſenectutem vel inimicis miſerabilem toleraret, quòd neque Latini eum amplius intra oppida reciperent, neque Etruſci, neque Sabini, neque vllus alius vicinus ac liber populus, Cumas agri Campani petiit, diuertítque apud Ariſtodemum, cognomine Malacum, tunc temporis Cumanorum tyrannum, apud quem quum perpaucos dies vixiſſet, obijt, & ab eo ſepulturæ mandatus eſt. Exulum autem qui cum eo erant, alij Cumis remanſerunt, alij in aliis vrbibus diſſipati, vitam in ex[...]nierunt. Quum autem Romani externa bella confeciſſent ac ſedaſſent, domi ſeditio iterum eſt exorta, quia ſenatus decreuerat vt iudicia reſtituerentur, & controuerſiæ, quarum cognitio propter bellum dilata fuerat, ex legibus dirimerentur. Sed illi qui de cõtractibus & *ære alieno* inter ſe contendebant, graues

ſtes tempeſtates excitabant,& ad indignam inſolentiam & impudentiam proueħebantur. Ipſi enim plebeij ſimulabant ſe ſoluendo non eſſe, tum quòd diuturno bello ſe agricultura prohibitos fuiſſe, tū quòd ſuum pecus interiiſſe, & à ſe multa mancipia amiſſa dicerent, quæ partim transfugerāt, partim in hoſtiū excurſionibus capta fuerant, tum etiam quòd omnia bona quæ in vrbe habebant, impenſis in militiam factis exhauſta affirmarent. Ipſi verò creditores dicebant eas calamitates non ipſis ſolis debitoribus, ſed æquè omnibus communes fuiſſe: & minimè ferendū arbitrabantur, ſi non ſolùm ea quæ ſibi ab hoſtibus propter bellum fuiſſent erepta, ſed etiam quæ pacis tempore nonnullis ciuibus egenis mutuò dediſſent, amitterēt. Itaq; quum neque ipſi creditores ad vllas æquas conditiones deſcendere, neque ipſi debitores quicquam æqui facere: ſed illi ne vſuras quidem remittere, iſti ne ipſam quidem ſortem perſoluere vellent, ob has cauſas omnes qui in pari verſabantur fortuna, paſſim per vias iam coibant & conglobabantur, & in foro aduerſa ſtabant acie, quin etiam interdum à manibus ſibi non temperabant, & omnis ciuilis diſciplina turbata erat. Hæc vidēs Poſtumius, cui etiam tunc honos æquè *ac antè* ab omnibus habebatur, præclarum eſſe duxit graui bello tempeſtates vrbanas ſedare, & antequam vltimum, ac totum dictaturæ ſuæ tempus expleret, dictatura ſe abdicauit, & indicto comitiorum die, vnà cum ſuo collega patrios reſtituit magiſtratus. Rurſus igitur annuum ac legitimum magiſtratum acceperunt conſules Appius Claudius Sabinus, & P. Seruilius Priſcus, qui multò ante rectè animaduerterant eſſe è republica turbulentam plebem ad bella externa diuertere, *& in iſtis eam occupatam detinere.* Quare, parabant ſe vt contra Volſcorum gentem alter conſul exercitum duceret, tum quia cupiebant eos 15

vlſciſci ob auxilia Latinis contra Romanos miſſa, tum etiam quia volebant præuertere eorum apparatus, qui adhuc erant exigui. Erant enim qui nuntiabant illos quoque omni ſtudio exercitum iam conſcribere, & miſſis ad finitimas gentes legationibus, ad belli ſocietatem eas ſolicitare, quòd audirent plebem à patriciis diſſidere, & vrbem inteſtino bello laborantem facilè capi poſſe ſperarent. Quum igitur conſules expeditionem aduerſus hos faciendã cenſuiſſent, eorúmque ſententia, vt recta, à toto patrum conſeſſu fuiſſet comprobata, edixerunt vt omnes iuniores præſto eſſent ad certũ tẽpus, quo tẽpore milites conſcripturi erant. Sed quum plebeij ad militare ſacramentum ſæpius vocati non venirent, nec ipſis parerent, non amplius inter vtrumque conſulem conueniebat: ſed iam inde diſcordes eſſe cœperunt, & contrariis actionibus ſibi inuicem toto magiſtratus tempore ſunt aduerſati. Seruilius enim cenſebat eundem mitiori via, ex M. Valerij ciuis populariſſimi ſententia, qui ſeditionis principiis medendum cenſebat, decreta remiſſione, vel imminutione debitarum pecuniarum, ſi fieri poſſet: Sin minus ſaltem impediendos creditores in præſentia, ne eos qui præſtitutum ſolutioni tempus exceſſiſſent, in neruum abducerent, & adhortatione potiùs quàm neceſſitate *ac vi* adducendos pauperes ad militare ſacramentum, neque pœnas graues & inexorabiles contumacibus infligendas, vt in ciuitate concordi, ſed moderatas aliquas, & æquas. Verendum enim eſſe *dicebat*, ne homines victus quotidiani inopia laborantes exercitu facto ad deſperationem adducerentur, ſi ſuis ſumptibus militare cogerentur. Appij verò, qui præcipuus erat inter principes factionis optimatum, ſententia auſtera & rigida erat, nihil indulgendum plebi: quinimò debitorum in contractibus expreſſorum exactiones ipſis creditoribus permittendas, quocũque iure & conditionibus eas eſſent

facturi,

facturi, & ab altero conſule qui in vrbe remaneret, conſtituenda eſſe iudicia more patrio & pœnas, quas leges in vadimonij deſertores ſtatuerunt, exigendas: nihil verò niſi quòd æquum eſſet, plebi concedendum; neque eam in praua potentia paranda iuuandam. [Nunc enim (inquiebat) ob nimiam libertatis licentiam prius quàm par eſt laſciuit, immunis tributorum quæ regibus pendebat antea, & immunis pœnarum, quas illis corpore luebat, quoties celeriter imperata non feciſſet. Quòd ſi eò audaciæ prouecti fuerint plebeij, vt aliquid aut mouere aut innouare conentur, coërceamus ipſos per partem ciuitatis ſobriam & ſanam quæ longè maior erit quàm pars quæ morbo laborat, nec ſana mente eſt prædita.] Nec parum virium ad rem peragendam nobis afferret iuuentus patriciorum ad imperata noſtra facienda parata. Sed validiſſimum & inuictum telum quo vſi facilè plebeios ſuperabimus, eſt ipſius ſenatus potentia qua à nobis qui ſtamus à legibus terrebuntur. Quòd ſi ipſis poſtulata concedamus, primùm in dedecus incurremus; quòd reipublicæ adminiſtrationem plebi permiſerimus quæ ab optimatibus regi poterat, deinde in periculum non minimum veniemus, libertatis iterum amittendæ, ſi quis ingenij tyrannici vir, eius fauore meritis, ac officiis ſibi conciliato, potentiam legibus ſuperiorem ſibi compararit. Hoc igitur modo diſceptantibus inter ſe conſulibus, vel in ipſo Senatu, quoties cogebatur, & multis vtrinque adhærentibus *ac fauentibus*, ſenatus quum nihil præter altercationes & tumultum ac verba parum decora & conuicia, quibus ſe mutuò afficiebant, audiret, nec vllum ſalutare decretum faceret, dimittebatur. Multo autem tempore in his cõtentionibus abſumpto, alter conſul Seruilius (fortè enim ea expeditio ei obtigerat) multis precibus & obſequiis demerita plebe, vt ad huius belli ſocietatem

ſequi vellet,cum copiis non ex delectu per vim coactis,ſed voluntariis, prout ipſa tempora poſtulabant ad bellum eſt profectus. Volſcis adhuc ſe parantibus atque exiſtimantibus Romanos cum exercitu contra ſe minimè venturos,vtpote quorum reſp.tanta ſeditione laboraret & premeretur, ipſique ciues mutuis odiis ſe proſequerentur: & putantibus eos non auſuros congredi cum iis qui ipſos vltrò inuaderent, ſibi verò magnam fore facultatem belli inferendi quotieſcunque libuiſſet. Sed quum Romani bellum gerere cœpiſſent, quum tamen ipſi bello eſſent petendi tunc eorum celeritate,conſternati honoratiſſimi quique ex ciuitatibus more ſupplicum progreſſi ad Seruilium venerunt,ſéque ei dediderunt,permittentes ipſi vt arbitratu ſuo de ſe tanquam de ſontibus ſtatueret.At ille accepto ab illis in vſum exercitus commeatu,& veſtibus ac trecentis obſidibus nobiliſſimarum familiarum delectis,abiit; id bellum confectum eſſe ratus.Sed reuera hoc non fuit belli finis,at potiùs dilatio quædam & facultas ad ſe inſtruendum ac parandum data hoſtibus inſperato Romanorum aduentu præuentis.Nã poſt diſceſſum Romani exercitus, iterũ Volſci bellum parare,& oppida munire cœperunt, & loca omnia quæ opportuna erant ad ſuos ab hoſte tutandum maioribus præſidiis *quàm antea* cuſtodiebant.Hernici autem & Sabini apertè ſe ad illius periculoſi belli ſocietatem addiderunt,clam vero & multi alij.Sed Latini quũ legati ad eos ſocietatẽ petitum veniſſent,eos vinctos Romã abduxerũt, quibus ſenatus gratiã referẽs ob fidei conſtantiã, & multò magis ob eorũ alacritatem ad id bellũ (vltrò enim ſua operam ad bellũ illud offerebant,)quòd eos maximè cupere, ſed præ pudore petere non audere arbitrabatur,hominum fermè ſex millia, quæ fuerant in bellis capta,illis ſine pretio largitus eſt, vtque ad eam munificentiam accederet ornamentum cognationi maximè

ximè conueniens, omnes eos veſtitos ac cultos liberaliter dimiſit. Cæterùm, dixit ſe auxilio Latinorum non indigere. Satis enim fore dixit pop. Rom. copias domeſticas ad vlciſcendum eos qui defectionem fecerant. Cum hoc reſponſo dimiſſis Latinis bellum contra Volſcos decreuit.

4 ¶ PATRIBVS autem adhuc in curia ſedentibus, & de copiarum mittendarum numero conſultantibus, quidam iam ſenior ſe in forum proiecit, ſordida laceráque indutus veſte, barba valde promiſſa ac denſa, & ſqualida coma vociferans, hominúmque fidem & auxilium implorans. Facto autem concurſu à turba proxima ille ſtans in loco vnde à multis conſpici poſſet, dixit ſe ingenuum eſſe, & militem emeritum, atque duodetriginta præliis decertaſſe, & ſæpius ex bellis præmia ſuæ fortitudinis reportaſſe, & ſe reipublicæ extremis temporibus quibus ad maximas anguſtias redacta fuerat æs alienum facere coactum fuiſſe, vt tributum imperatum conferret, quod agellus ſuus hoſtium excurſionibus fuiſſet vaſtatus, & rem familiarem annonæ vrbanæ caritas abſumpſiſſet. Quare ſe, quum ſoluendo non eſſet, à creditore vnà cum duobus filiis in ſeruitutem abductum fuiſſe, & quòd domino ſuo durius quiddam imperanti reſponſaſſet, cæſum ſe verberibus affatim. His dictis, veſtem illam ſqualidam abiecit, & pectus cicatricibus plenum oſtendit, & tergum recenti verberum ſanguine totum repletum. Ob cuius rei indignitatem clamore cum lamentatione à circumſtantibus ſublato, ſenatus eſt dimiſſus, & tota vrbe inopes diſcurrebant, deflentes ſuum infortunium, & auxilium à vicinis implorantes, ſimúlque ex priuatis ædibus, nexi ob ſuum æs alienum, capillitio hirſuto ac promiſſo proripiebant ſe in publicum, & plurimi eorum cum ipſis catenis & compedibus nemine eos retinere audente: quos ſi quis vel tantum-

modo attigiſſet, ſtatim vt iure belli, diſcerpebatur, tanta rabies eo tempore plebem corripuerat: nec ita multo poſt totum forum repletum eſt hominibus ex creditorum manu effugientibus. Appius igitur metuens ſibi à plebis impetu, quòd ipſe eſſet malorum illorum autor, atque propter ipſum hæc accidiſſe viderentur, ocius ſe ex comitio proripuit. At Seruilius abiecta prætexta ad ſingulos de plebe cum lacrymis procumbens, vix tandem illis perſuaſit vt eo die ſe continerent, & poſtero die redirent, promittens rem eorum ſenatui curæ fore. Ita loquutus, quum per præconem edixiſſet, nemini creditorum licere quenquam ciuem Romanum ob ipſius æs alienum in neruum abducere, donec ſenatus de illis cognouiſſet, & præſentes poſſe tutò abire quocunque libuiſſet, hoc modo tumultum illum ſedauit. Tunc igitur illi ex foro diſceſſerunt. Poſtero autem die adfuit non ſolùm ipſa vrbana turba: ſed etiam ex proximis agris popularis multitudo, & ſummo manè totum forum plenum erat. Coacto autem ſenatu, vt quid his de rebus ſtatuendum eſſet, conſultaretur. Appius quidem ſuum collegam plebis adulatorem vocabat, & ducem pauperum inſolentiæ. Seruilius verò eum auſterum & arrogantem, & præſentium reipublicæ malorum autorem: & nullus altercationum finis fiebat. Interea autem Latini equites equis ſummo ſtudio concitatis in forum aduenerunt, nuntiaruntque hoſtes cum ingenti exercitu domo egreſſos, & iam eſſe in ſui agri finibus. Atque illi quidem hæc nuntiarunt. Patricij verò, & equeſtris ordinis viri, & cæteri quotquot vel diuites vel nobiles erant, vtpote qui pro magnis rebus periclitabantur, arma ocius ceperunt, at quotquot ex illis erant inopes, præcipuè verò qui ære alieno premebantur, neque arma tangebant, neque vllum aliud reipub. auxilium ferebant: ſed lætari & exultare cœperunt bello

externo,

externo, quaſi ita præſentibus malis ipſi liberari poſſent: atque iis qui eos adhortabantur ad patriam defendendam, catenas & compedes cum conuiciis oſtendebant, atque ex ipſis quærebant num horum bonorum ſeruandorum cauſa æquum eſſet ſe bellum gerere: quin etiam multi dicere audebant ſatius eſſe ſeruire Volſcis quàm patriciorum contumelias perferre. Et tota vrbs vlulatus & tumultus, ac variarum muliebrium lamentationum plena erat. Patres quum hæc viderent, Seruilium alterum conſulem, cuius in eo rerum ſtatu magna autoritas apud plebem videbatur eſſe, rogarunt vt patriæ opem ferret. Ille verò, populo ad concionem conuocato, demonſtrabat præſentis temporis neceſſitatem non pati amplius ciuiles contentiones, & eos orabat vt tunc vnanimes in hoſtem irent, neque patriam funditus euerti paterentur, in qua dij patrij, & monumenta maiorum ſingulis eſſent, quæ omnibus mortalibus pretioſiſſima ſunt: vtque parentes vererentur, qui ſe per ætatem non poſſent defendere, vtque miſericordia mouerentur mulierum quæ moxmox graues & nefarias contumelias coactæ eſſent laturæ, præcipuè verò infantium non ad talem ſpem educatorum iniurias & crudeles contumelias miſerarentur. Cæterùm, poſtquam præſens periculum omnes pari animi contentione vſi propulſaſſent, tunc viderent quónam modo æquam & communem ac ſalutarem omnibus reipublicæ formam conſtituerent, ita vt neque inopes diuitum fortunis inſidiarentur, neque illi contumelioſè humilio[...]ominum fortunæ inſultarent. Hæc enim in ciuitate nullo modo ferenda *dicebat*. Quinetiam *viderent* quodnam auxilium ciuile pauperibus, & quodnam moderatum ſubſidium creditoribus ferri poſſet. Nam *inquiebat* optimum in vita contra omnes iniurias remedium, & quod in omnibus ciuitatibus concordiam ſeruat, contractuum videlicet fides, non o-

omnino, neque in perpetuum ex ſola rep. Ro. tolletur. Quum igitur hæc & alia, quæ tale tempus poſtulabat, dixiſſet, poſtremò de ſua erga plebem conſtanti beneuolentia paucis egit, & ſe purgauit, ac ab ea petiit vt ſecum ad hanc expeditionem proficiſceretur, & hanc gratiam ſibi pro ſuo erga ipſam ſtudio referret, quòd vrbis cura collegæ obtigiſſet, & ad ſe belli imperium delatum fuiſſet: hanc enim fortunam ſibi ab ipſa ſorte datam. Dicebat autem, patres ſibi pollicitos eſſe ſe ratum facturos quicquid ipſi plebi promiſiſſet, ſéque illis viciſſim promiſiſſe, fore vt perſuaderet ipſis plebeiis ne patriam hoſtibus proderent. Hac oratione habita, per præconem edixit, nemini licere ciuium Romanorum, qui ad bellum contra Volſcos ſecum proficiſcerentur, aut domos retinere aut vendere, aut oppiggerare, aut eorum familiam vllius contractus cauſa in neruum abdúcere, aut etiam impedire quominus quilibet nomen ad militiam daret, eiúſque particeps eſſet: & qui militiam deſeruiſſet, contra eos creditoribus ius eſſe exigendi quibuſcunque conditionibus pecuniam ipſis mutuò dediſſent. Pauperes his auditis confeſtim conſenſerunt, & magna animi alacritate omnes ad bellum ferebantur, alij quidem lucri ſpe exciti, alij verò Imperatoris gratia, plurimi verò vt effugerent Appium, & contumelias *patriciorum* in eos qui in vrbe remanſiſſent. Seruilius igitur cum hoc exercitu itinere cõtinuato, valde properauit vt prius cum hoſtibus congrederetur, quàm ipſi in Romanum agrum irrumperent. Quum autem eos offendiſſet caſtrametatos in agro Pomotino, & Latinum agrum populantes quòd à ſe inuitati belli ſocij eſſe noluiſſent, circa veſpertinum crepuſculum in colle quodam qui x x. fermè ſtadia ab eorum caſtris aberat, caſtra poſuit. Noctu verò Volſci eos adorti ſunt, exiſtimantes paucos eos eſſe, & ob iter longũ fatigatos, & animis ad operam nauandam

dam

dam minùs paratis ob inopum ſeditiones propter æs alienum excitatas,quæ tum maximè vigere credebantur. At Seruilius, quandiu nox durauit ex ipſo vallo pugnauit,ſed vbi primùm dies illuxit, & animaduertit hoſtes nullis ſeruatis ordinibus palantes, iuſſit omnes caſtrorũ portas clam aperiri & ſimul vno ſigno exercitum in eos immiſit. Quum autem Volſci in graue,repentinum, & inopinatum malum incidiſſent,eorum pauci quidam auſi reſiſtere ad vallum pugnantes conciſi fuerunt, reliqui verò effuſa fuga fugientes,multis ſuorum amiſſis pleriſque ſaucij,& inermes in ſua caſtra ſe receperunt. Sed Romanis illos è veſtigio inſequentibus, & caſtra circundantibus,poſt non longam defenſionem caſtra dediderunt multis mancipiis, & pecore, & armis & reliquo bellico apparatu referta. Captus eſt etiam hominum ingenuorum magnus numerus, partim ipſorum Volſcorum,partim gentium, quæ ipſis auxiliũ in eo bello tulerant,& quicquid pecuniarum, auri, argenti,& veſtium milites habebant:quarum rerum ibi maxima erat copia haud aliter ac in opulentiſſima aliqua vrbe expugnata. Seruilius autem hæc omnia militib.cõceſſit vt vnuſquiſq.aliquid lucraretur, & nihil in publicum referret,& prædã diuidi iuſſit: & caſtris incenſis cum exercitu ad Pometiam vrbem Sueſſæ proximam profectus eſt. Hæc enim ambitus magnitudine,& colonorum multitudine,præterea gloria & opibus,longè cæteris antecellere videbatur,& erat tanquã illius gentis caput, quo obſeſſa & exercitu neque interdiu,neque noctu ab oppugnatione reuocato,ne vllum temporis ſpatium hoſtibus daretur ad quieſcendum aut ſomnum capiendum néve à prælio vnquam ceſſarent,eos fame confectos,& conſilij inopia,ac ſociorum penuria laborãtes breui temporis ſpatio expugnauit,& omnes puberes interfecit:omnibúſque rebus,quæcunq; ibiquoq;

erant, militibus in prædam conceſſis, ad alias vrbes copias duxit, quòd nullus de Volſcis ipſi amplius reſiſtere poſſet. Quum igitur Romani res Volſcorum ita afflixiſſent, Appius Claudius, alter conſul productos in forum eorum obſides, qui erant trecenti, ne qui in poſterum fidem datis obſidibus confirmatam temere violarent, in omnium conſpectu virgis cæſos ſecuri percuſſit. Deinde, poſt paucos dies collegæ ex illa expeditione reuerſo, & triumphum, qui Imperatoribus ob rem in præliis præclarè geſtam *bellumque feliciter confectum* concedi ſolet, à ſenatu petenti obſtitit, ſeditioſum & prauæ diſciplinæ amatorem eum vocans: præcipuè verò eum accuſans quòd ex eius belli præda nihil in ærarium retuliſſet, ſed quibus voluiſſet, ea omnia largitus fuiſſet, & ſenatui perſuaſit ne triumphum ei concederet. At Seruilius, quum exiſtimaret ſe contumelia à ſenatu affectum præter Romanorum morem ſe geſſit arrogantius. Conuocato enim ad concionem populo in campum ante vrbem ſitum, & narratis rebus à ſe in bello geſtis, & declarata collegæ inuidia, atque ſenatus contumelia, dixit ſe à rebus ipſis quas geſſerat, & ab ipſo exercitu ſuorum laborum ſocio habere poteſtatem triumphandi, ob rem præclarè & fœliciter geſtam. Hac oratione habita, faſces coronari iuſſit, & ipſe coronatus & triumphali veſte indutus vrbem ingreſſus eſt, toto populo eum proſequente in Capitolium vſque. Quò poſtquam venit, vota diis perſoluit, ac ſpolia dicauit. Quo facto in multò maiorem patriciorum inuidiam incurrit, ſed plebis fauorem ſibi conciliauit. Quamuis autem Reſp. in talibus ſeditionibus, *talique tumultu* verſaretur, aliquandiu tamen quædam induciæ fuerunt ob ſacra patria, & dies feſtos ac celebritates magnificas, quæ quandiu celebratæ ſunt, plebis ſeditionem cohibuerunt. Illos autem, dum hos dies feſtos celebrarent, Sabini cum ingenti

ingenti exercitu inuaſerunt, hac ipſa occaſione iam multò ante obſeruata, noctis initio iter ingreſſi, vt antequam Romani ſuum aduentum ſentirent, ipſi in vrbe iam adeſſent, & facillimè eos viciſſent, niſi velites quidam à reliqua exercitus acie diuulſi prædæ cupiditate, villas quaſdam adorti tumultum excitaſſent. Confeſtim enim clamor exortus eſt, & concurſus agreſtium ad mœnia factus, antequam hoſtes ad portas accederent. Quorum aduentu à Romanis cognito, qui inter ea coronati in ſpectacula erant intenti, ludis relictis ad arma concurrerunt. Et Seruilius militum voluntariorum manum ſatis firmam præſtò habuit, qua inſtructa impreſſionem in hoſtes fecit, vigilia & labore defeſſos, neque infeſtum Romanorum aduentum expectantes. Quum autem ad manus veniſſent, concurrerunt vtrique nullo ordine, & nulla militari diſciplina ſeruata, præ feſtinatione nimia: ſed prout ſors tulit, legio legioni, cohors cohorti, vir viro occurrit, & equites ac pedites promiſcuè pugnabant. Vtriſque autem auxilia celeriter venerunt ex ciuitatibus, quæ haud procul inde aberant, quæ quum ſuis laborantibus animos redintegraſſent, effecerunt vt diutius malis *& laboribus* reſiſterent. Tandem tamen Romani quum equitatus auxilium ipſis tuliſſet, Sabinos iterum vicerunt, & multis cæſis in vrbem redierunt cum magno captiuorum numero, & Sabinos, qui in vrbe erant, & qui per ſpeciem ſpectandi eò profecti, in ſuorum aduentantium gratiam arces & loca vrbis munita occupaturi erant, vt inter illos conuenerat, diligenter conquiſitos in carcerem coniecerunt. Sacra verò quæ bello interrupta fuerant, duplo maiore quàm antè ſumptu ex ſenatuſconſulto inſtaurata ſunt: atque ita populus iterum in epulis atque hilaritatibus verſabatur. Illis autem adhuc feſtum celebrantibus, legati ab Auruncis venerunt, qui agri Campani pul-

cherrimam planitiem tenebant. Iſti in ſenatum introducti,poſtularunt vt ſibi reſtituerent agrum Volſcorum,qui Ecetrani vocabantur, quem Romani Ecetranis ademptum, colonis ad eius gentis præſidiũ miſſis diuiſerant:& inde præſidium deducerẽt. Quæ niſi feciſſent,denuntiabant Auruncos , breui in agrum Romanum vẽturos,& pœnas pro iniuriis,quas populis finitimis intulerant ſumpturos. Romani verò hæc reſponſa illis dederunt.[Renuntiate,legati, Auruncis nos Romanos æquum eſſe cenſere,vt quæcunque quis ſua virtute hoſtibus ademerit , & ſibi compararit , ea ſuis poſteris tanquam res proprias relinquat,bellum autem Auruncorum non timere, vt pote quod neque primùm , neque grauiſſimùm futurum ſit,ſed aſſuetos nos eſſe cum quibuſuis de imperio,& de virtute decertare,& ſi rẽ ad certamen perductã viderimus,nos impetũ intrepidè excepturos.] Poſtea Auruncis cũ ingẽti exercitu ex agro ſuo venientibus,Romani cũ ſuis domeſticis copiis ductu Seruilij occurrerunt ad Ariciã vrbẽ, quæ ab vrbe cẽtũ & viginti ſtadia abeſt,& vtriq; caſtra poſuerũt in mõtibus natura munitis,parũ inter ſe diſtãtia:& vallo munito,in mediã planitiẽ dimicaturi proceſſerũt, collatiſq; ſignis à matutinis horis vſq; ad meridiem pugnarũt,alteri alteris fortiter reſiſtẽtes,ita vt magna hinc inde cædes facta fuerit.Gens.n. Auruncorũ bellicoſa erat,& corporis magnitudine,& robore,& truci oris aſpectu feritatẽ maximè formidabilẽ præ ſe ferebat.In hoc prælio virtus atq; egregia opera equitũ Romanorũ,& ducis eorũ A. Poſtumii Albi, q anno ſuperiore dictator fuerat, maximè enituiſſe fertur.Locus n.vbi præliũ cõmiſſum eſt minimè equitabilis erat,& cõfragoſos colles, & profundas conualles habebat , ita vt neutris equitatus vllo modo prodeſſet.Sed Poſtumius iuſſis equitibus quos ſecum habebat,ex equis deſcẽdere,& facto ſexcentorũ hominum

minũ globo,qua parte maximè laborabat acies Romana loca pulſa,ab ea parte cũ hoſtibus congreſſus eſt,& cõfeſtim eorũ impetũ repreſſit. Vt verò ſemel barbari reiecti fuerũt,audacia Romanos ſubiit, accẽſis peditibus equitum æmulatione,factóq; ex vtriſq; agmine quadrato,dextrũ hoſtiũ cornu ad collẽ vſq; propulerũt,atq; alij quidẽ hoſtes ad caſtra fugiẽtes inſequuti,magnũ eorũ numerũ occiderũt, alij verò eos qui adhuc pugnabãt à tergo premebãt. Quos ét in fugã verſos, quũ laborioſè & tardè ſe reciperent ad loca accliuia *ac aſpera*,Romani perſequebantur, neruos pedum ſuccidentes,& poplites obliquis gladiis diuidentes,donec ad eorum vallum peruenerũt. Cuius defenſoribus,qui pauci erant,vi ſubmotis,caſtris ſunt potiti eáque diripuerunt,non magnam tamen prædam ibi inuenerunt, præter arma & equos, & ſi quod aliud bellicum inſtrumentum erat. Atque hæ ſunt res à Seruilio,& Appio conſulibus geſtæ.

5 ¶ Post hos creati ſunt conſules A. Virginius Montanus,& Titus Veturius Geminus,archonte Athenis Themiſtocle,anno ab v.c. ducenteſimo ſexageſimo, quorum conſulatus præceſſit initiũ ſeptuageſimæ ſecundæ olympiadis,qua iterum vicit in ſtadio Tiſicrates Crotoniates. His conſulibus Sabini iterum contra pop.Rom.maiorem quàm antè exercitum ducere parabant:& Medullini facta à Romanis defectione cum Sabinorum gẽte fœdus adhibito iureiurãdo fecerunt.Patricij,cognito eorũ cõſilio,ſeſe ocius apparabant vt totis viribus in eo proficiſcerẽtur. Plebs verò eorum dicto minimè audiens erat: ſed recordabatur ſe toties deceptam fuiſſe eorũ pollicitationibus de ſubleuanda egenorũ inopia, & ea omnia quæ pro illis decreuiſſent,ab ipſis irrita fuiſſe facta.Itaq; paulatim,& pauci coeuntes iureiurandò ſe inuicem obſtrinxerunt, nequis amplius patricios in nullo bello adiuuaret,& vt vnicuique pauperum

contra cuiuſuis violentiam communi conſenſu omnes auxilium ferrent. Itaque conſpiratio cum multis aliis in rebus, tum etiam in verborum contentionibus & rixis apparuit, præcipuè verò conſulibus delectum habentibus. Quum enim citati ad danda nomina non venirent, & lictores conſſ. iuſſu quendam de plebe corripuiſſent, pauperes conferti & conglobati eum qui abducebatur eripuerunt, & lictores qui eum dimittere nolebant, ipſi pulſantes repulerunt, neque ab ipſis equitibus, & patriciis quicunque aderant, quique id impedire volebant, manus abſtinuerunt, & breui tota vrbs confuſionis , & tumultus plena fuit. Et interim dum ſeditio in vrbe creſcit, foris quoque bellum longè maiore conatu & apparatu ab hoſtibus parabatur. Volſcis enim & Aequis ad defectionem iterum ſpectantibus, legati ab omnibus Romanorum ſubditis venerunt, qui petebant vt ſibi opem ferrent, néve ſe in ipſa via hoſtibus obiectos desererent. Latini enim dicebant, Aequos irruptione facta in ſuum agrum omnia populari, & nonnullas vrbes iam diripuiſſe. Cruſtumerini quoque præſidiarij ſignificabant Sabinos propè eſſe, & ſummo ſtudio illius oppidi præſidiũ oppugnare: alij verò aliquam aliam calamitatem acceptam, vel imminentem nuntiabant, & vt ocius ſibi ſubſidium ferretur, poſtulabant. Venerunt etiam ad ſenatum legati à Volſcis miſſi, qui petebant vt ager ſibi ab illis ademptus reſtitueretur, antequam belli initium fieret. Coacto autem ſenatu vt hac de re cunſultaretur, T. Largius primus à conſulibus ſententiam rogatus, tum quia cæteris dignitate antecelleret, tum etiam quia prudentiſſimus exiſtimabatur, progreſſus in medium ſic eſt loquutus, [Mihi certè, p.c. ea quæ alij timenda , & celeri indigere auxilio exiſtimant, neque timenda, neque valde vrgentia videntur, quonam modo videlicet auxilium ſociis ſit feren-

ferendum; at quonam modo hoſtes repellendi, *ac vlciſcendi*. Quæ verò neque maxima mala alij exiſtimant, neque in præſenti rerum ſtatu vrgētia, & quæ negligunt quaſi nullum damnum nobis ſint allatura, hæc mihi maximè formidanda, & niſi ocius hæc repreſſerimus, extremam euerſionem & confuſionē Reip. allatura videntur, nimirum contumacia plebis recuſantis conſſ. imperata facere, & noſtra ipſorum in refractarios & liberiùs ſe gerentes acerbitas. Exiſtimo autem nulli alij rei vobis in præſentia tam eſſe proſpiciendum quàm huic, vt ex vrbe hæc mala tollantur, & omnes vno conſenſu commoda publica priuatis anteponentes Remp. adminiſtremus. Si enim Reip. potentia concors fuerit, facilè poterit & amicos ab hoſte tutos reddere, & inimicis terrorem incutere: ſed ſi (vt nunc) diſcors fuerit, horum neutrum præſtare poterit. Mirabor verò niſi *hæc diſcordia* ipſam Remp. conficiat ac perdat, & ſine vllo labore hoſtibus victoriam tradat: id quod per Iouem cæteróſque deos breui euenturum puto, ſi ita Remp. adminiſtrare pergatis. Diuiſi enim ſumus (vt videtis) & duas habemus ciuitates: quarum alteram paupertas & neceſſitas regunt, alteram, ſatietas & ſuperbia. Pudor verò & modeſtia ac iuſtitia quibus omnis ciuilis ſocietas conſeruatur, ab vtroque exulant. Iam enim per vim mutuò alij ab aliis ius noſtrum repetimus; & in ſumma violentia ſummum ius ponimus, tanquam feræ, malumúſque aduerſarios noſtro malo perdere, quàm noſtræ incolumitati conſulentes, ſimul cum ipſis aduerſariis ſeruari. Quibus rebus vt accuratè proſpiciatis, de his inſtituta conſultatione poſt dimiſſos legatos, à vobis peto. Reſponſa verò quæ legationibus in præſentia cenſeo danda, hæc ſunt (quandoquidem Volſci à nobis repetunt ea quæ victores armis quæſiuimus, & nobis niſi imperata fecerimus bellum minantur, hæc reſpondeamus) nos

Romanos exiſtimare ea honeſtiſſimè & iuſtiſſimè quæſita eſſe, quæ iure belli fuerint parta, neque vnquam nos paſſuros vt virtus ſtultitia deleatur, quod fieret ſi res iam partas traderemus iis qui eas amiſerunt. Sed nos daturos operam vt hæc communicemus cum noſtris omnibus poſteris, atque hæc ipſis relinquamus. Alioqui ſi rebus iā partis ipſi nos fraudaremus, nos ipſos hoſtiliter tractaremus. Laudata autem Latinorum beneuolentia, eorum animos confirmemus, & metum eximamus; & polliceamur fore vt in nullo periculo, quod noſtra cauſa ſubierint, eos vnquam deſeramus donec fidem *erga populum Romanum* ſeruarint, *dicamus etiam* breui nos illis miſſuros tantum copiarum quantum ſatis fuerit ad hoſtium vim propulſandum. Hæc reſponſa & optima & æquiſſima fore iudico. At poſt diſceſſum legatorum primùm ſenatum vrbanis tumultibus dandum cenſeo, idque non longo temporis ſpatio interpoſito, ſed craſtino die.] Quum igitur Largius hanc ſententiam dixiſſet, eáque ab omnibus collaudata fuiſſet, tunc legati acceptis reſponſis, de quibus antè actum, diſceſſerunt. Poſtero die conſules, coacto ſenatu de corrigendis, *ac ſedandis* vrbanis tumultibus ad eum retulerunt. Primus igitur rogatus ſententiam P. Virginius, vir popularis, mediam tenens viam, ita eſt loquutus. [QVANDO plebs ſuperiore anno ſummam animi alacritatem in bellis pro Repu. geſtis demonſtrauit, quo tempore Volſcis & Auruncis cum ingenti atque infeſto exercitu venientibus ſeſe nobiſcum oppoſuit, cenſeo illos qui tunc nos adiuuerunt, quique horum bellorum ſocij fuerunt, dimittendos, & nullius eorum vel corpus, vel fortunas à creditoribus detinendas. Et idem ius eorum parentibus vſque ad auos, & filiis vſque ad nepotes concedendum, cæteros verò debitores ex contractuum obligationibus à creditori-

bus

bus iure abduci poſſe iudico. Poſtea T. Largius, Mihi (inquit) patres conſcripti, optimum videtur ſi non ſolùm illis qui in bellis ſtrenuè ſe geſſerunt, ſed etiam tota reliqua plebs contractuum obligationibus liberetur. Hac enim ſola ratione totam ciuitatem concordem reddemus. Tertius verò App. Claudius, ſuperioris anni conſul, ita eſt locutus, Quoties, patres conſcripti, de his rebus agitur, ſemper in eadem permaneo ſententia, nihil eſſe concedendũ plebi quod petat, niſi ſit legitimum & honeſtum, neque generoſos Reip. animos imminuendos *ac deprimẽdos.* Et ne nunc quidem aliter ſentio ac præcipio, alioqui omnium mortalium eſſem ſtultiſſimus, ſi, quum anno ſuperiore conſul collegæ mihi animaduerſanti, & plebem in me concitanti reſtiterim, & conſtanter in propoſito perſeuerauerim, nec vllo terrore vt de ſententia decederem compelli potuerim: nec vllis precibus aut gratia ceſſerim, iam priuatus me ipſe deiicerem & meam loquendi libertatem proderem. Siue igitur hãc animi mei libertatem vnuſquiſque veſtrûm velit appellare generoſitatem, ſiue arrogantiam, tamen (quandiu viuam) nunquam in gratiam improborum hominum nouas tabulas introducam, ſed etiam omni ſtudio eos oppugnabo, qui eas intro ducere voluerint, illud conſiderans omnia vitia diſſentiones, & (vt paucis rem cõplectar) omnẽ Reip. ſubuerſionem ex nouis tabulis naſci: & ſiue quis aliqua cùm prudentia ſiue per inſaniam (ſi quidem non priuatam, ſed publicam incolumitatem ſpectandã cẽſco) ſiue quocũque alio modo hæc à me dici putabit, ei permitto vt, prout voluerit, ſentiat: ego tamen ſemper aduerſabor iis, qui inſtituta noua contra patriũ morẽ in Remp. inducent. Quoniam verò tempus non patitur vt de ære alieno agatur, ſed magno aliquo auxilio opus eſt ipſi quod ſolũ eſt ſeditionis in præſentia remediũ, cenſeo dictatorem quàmprimùm

creandum, qui vſus poteſtate nullis reddendis rationibus obnoxia, & ſenatum & populum optimè de Repub. ſentire cogat : nulla enim alia ratione tantum malum tolli poterit.] Hanc Appij ſententiam, vt optimam, iunioribus ſtrepitu comprobantibus, Seruilius contradicturus ſurrexit, & alij quidam de ſenioribus, qui ad hoc ipſum parati venerant, & valde obnitebantur: tandem tamen vicit Appij ſententia. Poſtea conſules de communi conſenſu, maxima hominum parte exiſtimante Appium dictatorem creatum iri, quaſi ſolus ille *Reipubl.* patrocinium fortiter retinere poſſet, illum repulerunt, & Manium Valerium, fratrem P. Valerij, qui primus Romæ conſulatum geſſit, quique populariſſimus fore exiſtimabatur, iam ſenem crearunt, rati, ſatis ad terrorem ipſam poteſtatem ſufficere, & præſentem rerum ſtatum egere viro penitus clementi, ne quem nouum tumultum excitaret. Valerius, accepto eo magiſtratu, & dicto equitum magiſtro Q. Seruilio, fratre Seruilij collegæ Appij, populum ad concionem aduocauit. Quum autem ingens turba eò confluxiſſet, tūc primùm ex quo Seruilius magiſtratum depoſuerat, & plebs educta in expeditiones ad manifeſtam deſperationis inſolentiam ſe verterat, progreſſus in tribunal, iſtam concionem habuit, [Probè ſcimus, Quirites, id veſtra voluntate fieri vt ſemper aliquos magiſtratus de gente Valeria habeatis, cuius opera tyrannide grauiſſima liberati fuiſtis, & nullius rei quæ eſſet æqua repulſam tuliſtis, permittentes vos ipſos arbitrio eorum qui populariſſimi videbantur. Quare, apud vos verba faciam non vt vos doceam nos plebis libertatem confirmaturos, quam ab initio ei dedimus (vt ſcitis) ſed vt vos paucis moneam, poſſe vos tutò nobis fidere, nos quicquid polliciti fuerimus, id re ipſa præſtare velle. Ad eam enim ætatis perfectionem venimus, quæ dolis ac impoſturis vti

non

non ſolet, & dignitate ſatis ampla præditi ſumus, quę minimè patitur, vt fraudulenter agamus, & reliquū vitæ ſpatium non alibi, ſed inter vos ipſos tranſigemus, ita vt ſi quā in re vos à nobis deceptos exiſtimaritis, pœnas de nobis ſumendi poteſtas vobis ſit futura. Hæc igitur, vt dixi, quū prolixa oratione non indigeant, apud vos rei gnaros omittam. Quod autē mihi videmini ab aliis perpeſſi meritò de omnib. ſuſpicari, quòd videatis ſemper aliquem conſulem hortari vos ad bella, pollicentem ſe quicquid petieritis, *& quæcunque re vobis opus fuerit,* à ſenatu impetraturum, & tamen nihil præſtare eorum quæ fuerit pollicitus, hoc vos immeritò de me quoque ſuſpicaturos eſſe iſtis duobus præcipuis argumentis fidem faciam, tum quia ſenatus me, qui plebis ſtudioſiſſimus habeor, minimè abuſus fuiſſet ad tale miniſterium, præſertim quum alij ſint magis idonei, tum etiam quia non ornaſſet me ſummo hoc dictaturæ imperio, vt ea quæ mihi optima viderentur, vel ſine ſua voluntate ad veſtram opem conferre poſſem. Ne igitur exiſtimetis me fraudis alicuius conſcium velle vos vnà cum ipſo ſenatu decipere, aut me conſiliū iniuiſſe vnà cum eo aſtutè vos circumueniendi. Si enim hæc vobis in mentem veniunt de me, quaſi ego ſim omnium mortalium fraudulentiſſimus, tractate me arbitratu veſtro dummodo habita mihi fide iſtam ſuſpicionem ex animis veſtris eximatis. Iras porro ab amicis in hoſtes transferatis qui veniunt vt patria vos ſpolient, & ex libertate in ſeruitutem redigant, quíque cladibus cæteris quæcunque inter homines grauiſſimæ habentur vos afficere primo quoque tempore cupiūt, nec procul à noſtris finibus eſſe nuntiātur. Alacriter igitur accingite vos, & oſtēdite ipſis Romanorum potentiam vel quum diſſidio laborat, tamen eſſe potentiorem concordi aliorū potentia aut enim illi impetum noſtrum ſuſtinere non

potuerunt, ſi vnanimes inuaſerimus eos, aut pœnas ſuæ audacia dignas dabunt. Illud enim vobis eſt cogitandum, eſſe Volſcos & Sabinos toties prælio à vobis ſuperatos, qui iam nobis bellum inferunt, & neque corpora maiora nunc quàm antè afferre, neque animos fortiores quàm antè habere, ſed ſola veſtra diſcordia fretos vos contemnere. Vbi verò hoſtes vlti fueritis, ego ſpondeo vobis ſenatum veſtri æris alieni, pro quo contenditis, rationem habiturum, & quicquid mediocri ab ipſo petieritis, pro eo ac meruerit virtus quam in hoc bello exhibueritis, vobis conceſſurum. Interea verò omnia bona, omnia corpora libera ſunto, nulliſque liceat vllum ciuem Rom. qui ſit bonæ exiſtimationis & integri ſtatus, vel ob creditam pecuniam, vel ob vllum cuiuſcunque contractus ac obligationis nomen pro pignore retinere. Illi autem qui alacriter operam ſuam in prælio nauauerint pulcherrimam coronam habebunt, nimirum patriæ ſuæ incolumitatem, & præclaram laudem à ſociis ſuis referent. Nos quoque eos iis honeſtabimus præmiis, quæ & eorum rem familiarem in integrum reſtituere, & genus honoribus illuſtrare poterunt. Et à vobis peto vt alacritatis ad ſubeunda pericula exemplum à me ſumatis. Ego enim non ſecus ac robuſtiſſimus quiſque veſtrûm pro patria pugnabo. Quum hanc orationem ab illo habitam tota plebs lubenter audiſſet, vt pote quæ ſperaret ſe non amplius deceptum iri, ad id bellum ſuam operã pollicita eſt: & decem legiones conſcriptæ ſunt quarũ ſingulæ quatuor hominũ millia continebãt. Ex his ternæ ſingulis attributæ, & tantum equitum quantum ſat eſſet, vnicuique diſtributum eſt: at quatuor reliquas legiones & equites ipſe dictator ducebat: atque inſtructi omnes confeſtim maturarunt iter, & in Aequos T. Veturius, in Volſcos A. Virginius, in Sabinos ipſe dictator. Valerius iuit. Ad vrbis verò cuſtodiam cum ſenioribus

ribus & exigua quadam iuniorum manu T. Largius relictus eſt. At cum Volſcis citò debellatum eſt. Quum enim ſe militum numero longè ſuperiores hoſtibus exiſtimarent, ſuperiorum cladium memores, celeriùs quàm prudentiùs coacti pugnare, ocius in Romanos ipſi priores impetum fecêre ſimulàtque in mutuum conſpectum venêre, & alteri alterorum caſtra vidêre. Commiſſo autem acri prælio multa quidem egregia facinora ediderunt, ſed longè maiori clade accepta in fugam verſi ſunt, & caſtra eorum capta ſunt, & inſigne illius gentis oppidum, cui nomen erat Velitræ, obſeſſum in populi Romani poteſtatem venit, Pari quoque modo perexiguo temporis ſpatio illa Sabinorum ſuperbia domita eſt, vno prælio vtriſque de ſumma rerum decernere volentibus: deinde ager vaſtatus, & oppidula aliquot expugnata, vnde magnum hominum numerum milites abegerunt, magnámque pecuniæ vim abſportarunt. Aequi verò ſuis viribus diffidentes, poſtquam audiuerunt debellatum cum ſociis, continebant ſe in locis munitioribus, neque in aciem prodire audebant, & quô poterant recipiebant ſe per montium & ſaltuum iuga, & tempus terentes bellum aliquandiu produxerunt. Non potuerunt tamen incolumem exercitum reducere, quia Romani in locis præruptis audacter eos ſunt adorti, & caſtra eorum expugnarunt. Poſtea & ipſi ex agro Latino fuga ſe proripuerunt, ac mox ſequutæ crebræ deditiones vrbium, quas primo ſuo aduentu atque impetu ceperant, nonnullæ etiam expugnatæ ſunt, quarum arces obſtinatè hoſtes tuebantur, nec deſerere volebant. Valerius autem, quum id bellum ex animi ſententia ipſe ſucceſſiſſet, de more ob partam victoriam acto triumpho milites dimiſit, quum tamen ſenatus nondum id opportunum tempus eſſe arbitraretur, ne inopes promiſſa repeterent.

In agrum autem bello partum quem Volſcis ademerant, colonos miſit quos de inopum numero ſelegerat, vt & hoſtilem agrum quem ceperant, tuerentur & ſeditionem vrbanam minuerent. His rebus geſtis, petijt à ſenatu vt pro egregia opera in ipſius gratiam in prælijs alacriter nauata, plebi ea quæ promiſerat, præſtaret. Sed quum ſenatus ad eius verba mentem non adhiberet, at (vt antea) eius ſententiæ aduerſaretur, iuniores & violenti homines, qui etiam alijs numero longè ſuperiores erant, facta in eum conſpiratione, tunc quoque ei aduerſabantur, & grauiter in eum inuehebantur, ipſius familiam populi adulatricem appellantes, & morum improbrorum autorem. Sed quum nunciatum fuiſſet hos ipſos homines in concione & iudiciis hac reipub. adminiſtrandæ ratione totam patriciorum potentiam ab eo ſublatam queri, tunc verò præcipuè Valerius grauiter indignatus, & de iniuſtis eorum calumniis cum exprobratione apud populum queſtus, & deploratu infelici talium conſiliorum futuro exitu, & (vt ſolet accidere in tali malo) partim præ dolore, partim etiam quod eſſet præcellenti prudentia præditus, infortunia futura vaticinatus è curia ſe proripuit, & conuocato ad concionem populo, ſic eum eſt alloquutus. [Quum magnam gratiam vobis, Quirites, haberem ob alacritatem quam mihi exhibuiſtis, vltro bellum hoc ſuſcipientes, & in eo me iuuantes, & multò maiorem ob ſpectatam veſtram virtutem in bellicis certaminibus, equidem multum ſum conatus gratiam vobis referre, tum aliis rebus, tum hac, vt præſtarem ea quæ ſenatus nomine vobis pollicitus fueram, vtque conſiliarius ac arbiter vtriuſque partis conſtitutus, iam tandem veſtram ſeditionem ſedarem, vóſque ad concordiam perducerem. Sed huic meo ſtudio obſtant ij, qui non optimè reip. conſulunt, ſuíſque commodis in præſentia ſtudere malunt,

luat, cæteróſque ſuperant, & hominum multitudine & viribus, quas illis ætas iuuenilis dat maiores quàm præſens rerum ſtatus poſtulet, at ego iam ſum ſenex, vt videtis, & alios ſimiles habeo ſocios, quorum vires quum in ſolo conſilio poſitæ ſint, nequeunt re ipſa exequi quod illi ſentiunt, nec aliud nobis eſt reliquum, quàm vt hæc noſtra prouidentia, qui reipub. conſulere videmur, priuatim nobis apud vtramque partem odium conciliet. Nam & ſenatus me accuſat, quòd veſtræ multitudinis ſim ſtudioſus, & apud vos malè audio quaſi maiorem beneuolentiam in ipſum demonſtrem. Si igitur plebis beneficio antè affecta promiſſis ſenatui à me factis non ſtetiſſet, ad hoc fuiſſet mihi reſpondendum vos fidem veſtram feſellisse: at in me nulla fraus fuiſſet, iam verò quia ſenatus non præſtitit quæ vobis promiſit, neceſſe eſt vt apud populum verba faciam quibus probem hæc vobis meo conſenſu non accidiſſe, ſed æquè nos vtroſque deceptos, ac præter expectationem circumuentos fuiſſe, & me multò magis quàm vos, quia non ſolùm iniuriam patior, quòd cum cæteris omnibus fuerim deceptus, ſed etiam quia priuatim malè audio, quaſi prædam ex hoſte captam non ex communi ſenatus ſententia illis, qui de vobis ſunt egeni, dederim, ſtudens priuatis meis commodis, & quaſi ciuium bona, velit nolit ſenatus, publicare cupiam, & quaſi contra leges & præter militiæ diſciplinam fecerim, quòd repugnante ſenatu vos dimiſerim, quos in hoſtico caſtrenſibus laboribus & erroribus fatigare oportuerat. Quinetiam exprobrata mihi eſt colonia à me in Volſcos miſſa, quòd agrum amplum ac feracem non patriciis aut equitibus largitus fuerim, ſed iis qui de vobis ſunt egeni diuiſerim, præcipuè verò quod mihi maximum ſtomachum mouet, illud eſt, quòd plures quàm quadringentos plebeios in ordinem equeſtrem à me relatos dicant, qui

in hac expeditione rem ſuam familiarem non mediocriter auxerint. Certè ſi hæc mihi viribus corporis valenti accidiſſent, re ipſa inimicis demonſtraſſem, quali viro contumeliam fecerint. Iam verò, quum ſeptuageſimum ætatis annum exceſſerim, neque amplius mihi ipſe opem ferre, *ac iniurias illatas propulſare, & vindicare* poſſim, quúmque videam veſtras ſeditiones à me ſedari amplius non poſſe, imperium depono,& quib.. ſlibet, (ſiquid fraudis à me admiſſum exiſtimant) mei corporis poteſtatem facio, vt me arbitratu ſuo tractent, prout æquum eſſe iudicarint. Hac oratione habita, tota plebs commiſeratione mota eſt, eúmque de foro decendentem proſequuta eſt: id quod Patrum animos longè magis in ipſum exaſperauit. Statim autem hæc poſt a conſequuta ſunt. Inopes non amplius clam, neque noctu, vt antè, ſed propalam iam coëuntes,conſultabant de defectione à patriciis facienda. Quum autem ſenatus id prohibere vellet, imperauit conſulibus vt exercitus nondum dimitterent. Adhuc enim in poteſtate ſua habebat ſacras legiones, quæ militaribus ſacramentis tenebantur, nec eorum quiſquam ſigna relinquere audebat. Tantum apud vnumquemque iuriſiurandi religio valebat. Prætexebatur autem ſpecioſa educendi exercitus cauſa, quaſi Aequi & Sabini facta conſpiratione bellum populo Romano inferre decreuiſſent. Sed poſtquam conſules cum copiis ex vrbe ſunt egreſſi, & caſtra non magno ſpatio inter ſe diſtantia poſuerunt, milites in vnum omnes coëuntes, armorúmque & ſignorum domini, Sicinnio quodam Belluto eos concitante, raptis ſignis à conſulibus defecerunt. Hæc autem militiæ à Romanis in ſummo honore & tanquam ſacra deorum ſimulacra habentur: creatíſque nouis centurionibus, & belli totius ſumma ad Sicinnium delata, occuparunt montem quendam ad A-

nienem amnem, non procul ab vrbe ſitum, qui nunc ab eo tempore mons ſacer vocatur. Quum autem conſules & centuriones eos eum precibus & fletu reuocarent, & multa pollicerentur, reſpondit Sicinnius, [Quo animo, patricij, eos quos patria expuliſtis, & ex liberis ſeruos feciſtis, nunc reuocatis? aut qua fide promiſſa veſtra firmabitis, quam toties à vobis falſam fuiſſe conſtat? Sed quando ſoli vrbem vultis tenere, hinc abite, nec vobis inopes atque humiles homines moleſti erunt. Nos verò omni regione, in qua libertatem noſtram retinere poterimus, contenti erimus, & vbicunque illa fuerit, eam patriam noſtram ducemus.] His in vrbem renuntiatis, ingens tumultus & fletus eſt exortus, & per vias factus concurſus, plebeijs vrbem deſerere parantibus, patriciis verò eos à propoſito deterrere conantibus, & vim illis qui parere nolebãt, afferre volẽtibus. Et clamor, atq. comploratio ingens ad portas erat, nec à dictis nec à factis hoſtilibus homines ſibi temperabant, quia nullus amplius aut ætatis aut ſodalitatis, aut dignitatis ac virtutis reuerentia mouebatur. Quum autem qui à ſenatu ad exitus ſeruandos ſtatuti fuerant, diutius *plebis furori* reſiſtere non poſſent quòd numerus ipſorum eſſet exiguus & per vim à plebe diſiecti cuſtodiam deſeruiſſent: tum verò magna plebis multitudo ſeſe effundebat, erátque non ſecus ac capta vrbe commiſeratio & vlulatus eorum qui remanebant, & incuſatio mutua eorum qui vrbem deſeri conſpiciebant. Poſtea ſenatus crebro habitus, & ſeceſſionis huius autores accuſat. Eodem autem tempore hoſtes etiam eos inuaſerunt, & prædabundi vſque ad ipſa mœnia excurſiones fecerunt. Verumtamen qui ſeceſſionem fecerant, res ad victum neceſſarias ex proximis agris ſumentes, & à cæteris agri maleficiis ſibi temperantes, ſub dio manebant, & eos qui ex vrbe & finitimis caſtellis adueniebant, quorum

iam magnus erat numerus, excipiebant. Non ſolùm e-nim ad eos confluebant illi, qui ære alieno liberari, & iudicia & impendentes neceſſitates effugere cupiebant, verùm etiam alia turba hominum otioſorum & ſegnium & eorum qui non habebant vnde ſuis cupiditatibus ſatisfacerent, & qui malis artibus ſtudebant, & qui aliorum felicitati inuidebant, denique, qui ob aliquam aliam calamitatem vel cauſam, iniquo animo præſentem reipub. ſtatum ferebant. Interea verò patricij in magnam perturbationem & animi conſternationem inciderunt, ingénſque timor eos inuaſit, quaſi mox mox ij qui ſeceſſionem fecerant, vrbem coniunctis cum externo hoſte copiis eſſent aggreſſuri. Deinde, tanquam ſigno dato, correptis armis cum ſuis quique clientibus, alij quidem ad vias ſeruandas, quà hoſtes venturos putabant, accurrebant: alij verò ad caſtella munitionum cuſtodiendarum cauſa prodibant: alij in adiacentibus vrbi campis caſtra ponebant. Qui verò propter ſenium nihil horum facere poterant, ad muros acie instructa collocati ſunt. Verùm, vbi animaduerterunt, plebem, quæ ſeceſſionem fecerat, neque ſe cum hoſtibus coniungere, neque agrum vaſtare, neque vllum aliud damnum dare, quod eſſet alicuius momenti, metuere déſierunt, & mutata ſententia, conſultare cœperunt quibuſnam conditionibus compoſitio cum ea fieri poſſet. Et variæ ac plurimùm inter ſe diſcrepantes ſententiæ à principibus ſenatus dictæ ſunt; atque moderatiſſimæ præſenti fortunæ maximè conuenientes eæ fuêre, quas eorum natu maximi dixere, quibus docebant nulla malitia plebem à ſe feciſſe ſeceſſionem, ſed partim vrgentibus calamitatibus compulſam, partim à malis conſiliariis deceptam, & quodam animi impetu magis quàm certa ratione in vtilitate iudicanda vſam: id quod imperitæ multitudini accidere *ſolet: dein-*

de pleróſ-

de pleróſque eorum ſibi conſcios eſſe ſe mala iniiſſe conſilia, & ſtudere peccata ſua abolere honeſtam aliquam occaſionem nactos. At certè re ipſa pœnitentiam præ ſe ferre, & ſi quam bonam ſpem de futuro haberent, ipſis ex ſenatuſconſulto impunitate data, factáque honeſtis conditionibus compoſitione, acquieturos, ſéque lubenter in ſuas ſedes recepturos. Dum autem patribus conſilium hoc darent, orabant eos ne ipſi qui erant hominibus deterioribus præſtantiores ſe ita vinci paterentur, néve in illud tempus compoſitionem differrent, quo tempore ſtulti vel neceſſitate coacti ſapere, vel minus malum maiori ſanare, & traditis armis, & corporibus deditis, libertatem ipſi ſibi eripere cogerentur, hæc enim vix fieri poſſe dicebant. Petebant itaque ab ipſis vt moderatè ſe gerentes conſiliorum vtilium autores eſſent, & plebem ad compoſitionem prouocarent, illud cogitantes, adminiſtrationem & curam reipub. ad patricios pertinere, amicitiam & pacem ad bonos ciues, ſenatus verò amplitudinem non propterea multum imminutum iri dicebant, ſi fortiter caſus neceſſarios ferentes tuta cõſilia ſequerentur, ſed ſi iracundia in animis pertinaciter ſeruata remp. euerterent. Inſani autem eſſe, decori ita cupidum eſſe, vt propriam ſalutem negligas. Optandum enim eſſe vtrumque poſſe conſequi, ſed ſiquis alterutro prohibeatur, ſalûtem honeſtati, vt rem magis neceſſariam præferendam eſſe. Denique eorum conſilium eò ſpectabat vt legati ad plebem quæ ſeceſſionem fecerat, de pace acturi mitterentur, quum nullum ab ea peccatum admiſſum eſſet quod ſanari non poſſet. Placuit id ſenatui. Poſtea delectos ad eam rem maximè idoneos viros miſit in caſtra eorum qui ſeceſſionem fecerant, cũ mandatis vt quærerent ex illis quidnam peterent, & quibuſnam æquis conditionibus in vrbem redire vellent. Nam ſi quid æqui aut quod fieri poſſit po-

ſtularent, ſenatum illis non aduerſaturum *dicebant*: nunc igitur ſi arma depoſuerint, & in vrbem redierint, delictorum impunitatem ſenatum illis conceſſurum, & omnem iniuriarum memoriam ab illa die in poſterum depoſiturum. Quòd ſi ſtrenuam operam reipub. nauarint, & alacriter pro patria pericula ſubierint, non defutura etiam honeſta ac fructuoſa præmia. Legati hæc mandata allata apud exercitum expoſuerũt, addiderúntque ea quæ ad cauſam facere arbitrabantur. Sed quum ipſa plebs quæ à patricijs ſeceſſionem fecerat, eás conditiones ad quas inuitabatur non admiſiſſet, at in patriciorum ſuperbiam & acerbitatem, & magnam ſimulationem grauiter fuiſſet inuecta, quòd illi ſimularent ſe ignorare quaſnam res ipſa plebs peteret, & quibus coacta neceſſitatibus ab ipſis ſeceſſiſſet, & ei impunitatem concederent, ne ob ſeceſſionem factam vllas pœnas daret, quaſi rerum ſumma penes illas adhuc eſſet, quum tamen ipſi egerent ciuium auxilio contra externum hoſtem, totis viribus iamiam affuturum, cui ne reſiſtere quidem poſſent ipſi, qui ſalutem ſuam non tam ſibi vtilitatem quàm ſuis belli ſociis felicitatem allaturam putabant. Quum autem *plebeij* poſtremæ ſuæ orationi hoc addidiſſent, ipſos patricios iam melius cognitis difficultatibus quibus reſpubl. premebatur, intellecturos cum quibus aduerſariis certamen ſibi ſit futurum & quum præterea multas & graues minas ipſis intentaſſent. Legati, quum ad hæc nihil amplius reſpondiſſent, diſceſſerunt, & patriciis quid à plebe quæ ſeceſſerat, reſponſum eſſet, declararunt. Vbi autem ciuitas hæc reſponſa accepit, multò grauius quàm antè tumultuari ac trepidare cœpit: & neque ſenatus vllum malorum remedium inuenire poterat, neque dilationem: ſed quum per dies multos nihil aliud quàm maledicta & accuſationes mutuas inter primores patrum audiret, ita nullo

nullo ſ.c. facto dimittebatur: neque plebs quæ adhuc patriciorum beneuolentia, vel patriæ deſiderio in vrbe præter voluntatem detinebatur, ſui perſtabat ſimilis, ſed huius quoque & palam & clam magna pars dilabebatur, & nihil certi ac firmi eſſe videbatur in iis qui remanebant. Interea conſſ. (reliquum enim magiſtratus eorum tempus breue erat) comitia ad certam diem indixerunt. Plebs autem poſtquam dies venit magiſtratuum in campo *Martio* ſuffragiis populi eò conuenientis creandorum, quum nullus conſulatum ambiret, neque oblatum accipere auderet, ipſa conſſ. fecit qui eum magiſtratum iam antè geſſerant, viros qui & apud plebem & apud optimates gratioſi erant, Poſtumium Cominium, & Sp. Caſſium, quorum auſpiciis Sabini debellati Romanis imperio ceſſerunt, ſeptuageſima & ſeptima olympiade, qua vicit in ſtadio Tiſicrates Crotoniates, archonte Athenis Diogneto. Iſti inito magiſtratu calendis ſeptembris, maturiùs quàm ſuperiores cōſſ. facere conſueuerant, antequam aliud quidpiam agerent, conuocato ſenatu de plebis reditu ad eum retulerunt, petieruntque vt patrum vnuſquiſque diceret quidnā ea de re ſentiret, primúmque ſententiam rogarunt Agrippam Menenium, virum qui tunc ætate præſtantiſſima erat, & qui cæteris prudentia antecellere exiſtimabatur, & qui præcipuè laudabatur quòd optimè in reip. adminiſtratione ſe gereret, quia in neutram factionum partem inclinabat, ita vt neque optimatum ſuperbiam augeret, neque plebi daret licentiam faciendi quicquid vellet.

7 ¶ Is ſenatum ad compoſitionem faciendam hac oratione eſt hortatus. [Si, Patres conſcripti, omnes qui hìc adſunt, eandē haberent mentē, & nullus impedimento futurus eſſet, quominus compoſitio quibuſcunque conditionibus ſiue æquis ſiue iniquis cū plebe fiat, ſimul etiā ſi de his tā-

tum in præſentia nobis eſſet conſultandum, paucis meam ſententiam vobis aperirem: iam verò quoniam nonulli hoc ipſũ conſultatione indigere arbitrãtur, vtrum vobis magis expediat compoſitionem cum plebe quæ ſeceſſit facere, an bellum cum ea gerere, non facile mihi eſſe puto paucis vos monere quid factu optimum cenſeam: ſed neceſſe eſt vt prolixiore vtar oratione qua doceam eos qui de vobis à pace ſunt alieni contrarium ſuadere, vel certè grauiſſimis & inſanabilibus malis ſatis inconſideratè prouidere, dum volunt vos terrere obiectis quas ipſi formidant, quibuſdã difficultatibus leuiſſimis, & ad quas remediũ facilè adhiberi poteſt: idque ob nullam aliã cauſã facere, quàm quia nõ ratione, ſed potius ira & inſania vtilitatem ſuam metiuntur. Quomodo enim iſti dicentur mente præuidere aliquid quod ſit vtile, aut quod fieri poſſet, qui exiſtimant tantam rep. & cuius imperium tam longè latéque patet, & quæ iam odioſa & grauis eſt populis finitimis, poſſe vel ſine plebe ſubditas gentes facilè in officio continere atque tutari, vel aliam plebem meliorem in huius nequiſſimæ locum in vrbem inducere, quæ foris pro ipſorũ imperio pugnet, & quietiſſimè in ciuitate viuat, ac ſe cũ pacis tũ belli tẽpore modeſtè gerat? nihil.n. aliud poſſet afferre, quo freti pacẽ à nobis minimè accipiendã cẽſeant. Quorum vtrumque quãtæ ſit plenum ſtultitiæ, vellem vt ex ipſis rebus cõſideraretis: illud cogitantes, quum plebs à vobis ſeceſſerit, propter eos qui neque ciuiliter neque moderatè in ipſius aduerſa fortuna ſe geſſerũt, & ex vrbe diſceſſerit, nullúmque aliud maleficium vobis fecerit aut facere in animo habeat, ſed tantummodo ſpectet quánam ratione honeſtam pacem facere poſſit: multos eorum, qui animis erga vos malè ſunt affecti hãc occaſionẽ à fortuna ſibi oblatã auidè arripuiſſe, & animis eſſe elatis, atque illud ſibi optatiſſimũ tẽpus veniſſe arbitrari, quo veſtrũ

imperium

imperium euertant. Nam Aequi, Volſci, Sabini & Hernici, præter quàm quòd bellum continenter nobiſcum gerunt, recentibus etiam cladibus exaſperati noſtros agros publicant. Campaniæ verò & Etruriæ populi quotquot dubia fide à nobis ſunt relicti, eorum alij apertè defectionẽ faciunt, alij occultè ſe ad eã parant. Quinetiã Latini cognati noſtri haud amplius mihi videntur cõſtãter in amicitia & fide permanere, ſed horũ quoque magna pars mutationis *ac rerũ nouarũ* cupiditate capta cuius oẽs natura ſunt cupidi laborare fertur. Nos verò qui antè ad hanc vſque diem aliis bellum inferebamus, nunc ipſi mœnibus inclusi ſedemus, & agros incultos relinquimus, & villas noſtras in noſtro conſpectu diripi patimur, & prædã abigi, & ſeruitia transfugere, ignoramúſque quomodo in his malis nos gerere debeamus. Et hæc quidem patimur, quia adhuc ſperamus plebem nobiſcũ compoſitionem eſſe facturam, & quia ſcimus in noſtra eſſe poteſtate vno ſenatuſcõſulto omnẽ ſeditionẽ ſedare. Quum aũt foris rerũ noſtrarũ ſtatus adeò ſit miſer, ne domeſtica quidem mala minus ſunt formidanda: neque enim ad tolerandam obſidionem auxilia multo antè parauimus, neque ipſi ſatis numeroſas copias aduerſus tot hoſtium gentes habemus. Noſtri verò exigui neque ſatis firmi numeri maior pars eſt ex plebeiis, mercenariis, clientibus & opificibus qui ſibi manu victum quæritant, quique ſunt ſtatus optimatum perturbati non admodum firmi cuſtodes. Et crebra transfugia ad eos, qui ſeceſſerunt, faciunt vt reliqui omnes ſint ſuſpecti: ſed præter hæc omnia commeatus, qui ad nos apportari non poteſt, quòd ager ſit in hoſtium poteſtate, famem præcipuè nobis minatur. Sed & vbi ad ipſam inopiam fuerimus redacti, *hoc* multò maiorem terrorem nobis incutiet. Prætereà ipſum bellum, quod non ſinit vnquam animos noſtros quieſcere, *nos terrebit*. Sed quod atrociſſima

quæque mala ſuperat. Illud eſt, quòd mulierculæ illorum qui ſeceſſionem fecerunt, & infantes, & parentes ſenio confecti, ſordidati, ac lugubri habitu per forum & per compita vagantur, flentes, vnumquenque ſuppliciter orantes, dextram & genua vniuſcuiuſque attingentes, deplorantes ſolitudinem ad quam ſunt redacti, & quæ in poſterum maior etiam eſt futura, atrox ſanè & non ferendum ſpectaculum. Nullus certè eſt adeò efferatis moribus, quin, ſi hæc videat, animo grauiter turbetur, & hominum hoc infortunio vehementer commoueatur. Quapropter ſi plebi diffidere volumus, tollenda quoque ſunt è medio corpora iſta, quorum alia ad obſidionem tolerandam nullum vſum ſunt allatura, alia verò conſtanter in amicitia & fide non ſunt permanſura. Si igitur hæc quoque expellantur, quænam copiæ ad vrbem tutandam relinquentur? aut quibus freti auxiliis grauia mala ingruentia ferre audebimus? Illud enim noſtrum domeſticum refugium, ac ſola certa ſpes, patriciæ iuuentutis robur paruum eſt, vt videtis, nec ſatis dignum ob quod magnificè de nobis ſentiamus. Quid igitur belli ſuſtinendi autores delirant, nobíſque fucum faciunt? quin potiùs apertè ſuadent vt ſine ſanguine & ſine labore vrbem hoſtibus iam dedamus? At fortaſſe ego hæc inaniter iacto & ea formidanda cenſeo quæ minimè ſunt extimeſcenda. Fortaſſe etiam nullum aliud periculum reip. iam impendet quàm mutatio res haud difficilis, quia perfacilè ex quibuſuis gentibus & locis mercenariorum & clientium turbam in vrbe recipere poterimus. Hoc enim eſt quod multi plebis aduerſarij, & certè quaſi res non contemnendas volgò iactant. Nonnulli enim eò ſtultitiæ iam ſunt prouecti vt non ſententiarum ſalutarium ſint autores, ſed vota quæ fieri nequeunt, proferant. Ex quibus libenter quærerem, quodnam temporis ſpatium adhuc liberè exequenda nobis in hoc

Bacc-

ſtatu verſantibus dabitur, quum hoſtes vrbi adeò ſunt propinqui? Quænam venia *dabitur* moræ & cunctationi venturi auxilij, in malis quæ nullas moras & nullam cunctationem patiuntur? Quis mortalium aut immortalium nos tutabitur, & pacatiſſimè *ac per amplum ocium* auxilia vndecunque contrahet, & huc vſque ad nos deducet? Præterea quinam illi ſunt qui patriam ſuam deſerent, & ad nos migrabunt? vtrum illi qui iam certas ſedes & lares & res ad victum neceſſarias habent, & qui ob maiorum nobilitatem, vel ob virtutis ſuæ gloriam apud ſuos ciues in honore eſſe poſſunt? At quiſnam ſuis bonis relictis alienorum malorum turpiter particeps fieri æquo animo velit? neque enim pacis & deliciarum participes futuri huc veniunt, ſed periculorum & belli, quorum exitus felix necne ſit futurus incertum eſt. An turbam plebeiam & laribus carentem in vrbem introducemus, cuiuſmodi ea erat, quæ hinc expulſa fuit, nimirum quæ æs alienum & mulctas aliáque iſtiuſmodi mala libenter ſecum ſit tranſlatura, quocunque ei migrare contigerit? quæ licet alioqui frugi & modeſta ſit, (vt hoc quoque eis largiamur,) quia tamen neque domi nota neque eadem vitæ ratione vtitur, quia etiam noſtrorum morum & legum, & diſciplinæ imperita erit, proculdubiò longè, imò verò omnino hac noſtra plebe deterior eſt futura. Huius enim indigenæ & liberos & cõiuges, & parentes, & multos alios neceſſarios hîc obſides habemus, atque adeo ipſũ natalis ſoli deſideriũ, quòd omnibus ineſt neceſſariò, nec poteſt eximi. At aſcita hæc & inquilina turba, ſi nobiſcum habitarit, quum nihil horum hîc habeat, cuius boni cauſa periclitari volet, niſi quis polliceatur ſe & ei agri partem daturum, & vrbis portionem aliquam iis ereptam qui nunc eam poſſident, quæ tamen nolumus impertiri ciuibus, qui ſæpius pro his certarunt? At fortaſſe ne his quidem ſolis datis cõtenta erit, ſed

etiam honorum & magiſtratuum & aliorum bonorum ex æquo cum patriciis particeps eſſe volet? Quapropter, niſi quæcunque poſtularint eis conceſſerimus, eos ob acceptam repulſam inimicos habebimus, quòd ſi conceſſerimus, patria & reſpub. à nobis ipſis euerſa peribit. Non addam hoc loco nobis in præſentia opus eſſe hominibus ad bellum idoneis, non agricolis, aut mercenariis, aut mercatoribus, aut etiam iis qui ſordidis artibus operam nauant, quos vno eodémque tempore & res bellicas diſcere, & earum ſpecimen dare oportebit, ſed non aſſueto difficile eſt ſui ſpecimē dare. Neceſſe autem eſt tales eſſe eos, qui huc conuenient, & ex omnibus nationibus migrabunt. Nullas enim militares ſociorū copias in noſtrā gratiā iā coactas video, neque ſi quæ ex inſperato apparerent, vobis intra mœnia temerè recipiendas cenſerem, quum nos ipſi ſciamus multas vrbes ab exercitibus præſidij cauſa in eas introductis in ſeruitutem fuiſſe redactas. Hæc igitur & alia quæcunque à nobis antè ſunt dicta conſiderantes: præterea, eorum qui vos ad pacem hortantur memores, ſciatis non apud nos ſolos aut primos diſſenſiſſe pauperes à diuitibus, & ignobiles à nobilibus: ſed in omnibus, vt ita dicam & paruis & magnis ciuitatibus, plerunque multitudini paucitatem eſſe inimicam, in quibus rerumpub. principes, qui moderatè ſe geſſerunt patrias ſuas ſeruarunt, qui verò arrogantes fuerunt, vnà cum cæteris viris bonis ipſi ſe quoque perdiderūt, & quicquid ex multis partibus cōſtat ita natura cōparatum eſſe, vt aliqua eius pars laboret: præterea, neque ſemper partem, quæ in humano corpore laborat reſecandā eſſe. Ita enim reliquum corpus aſpectu turpe eſſe, nec ipſa natura diutius duraret: neque etiā ciuilis ſocietatis laborantē partē expellendam, hoc enim pacto partibus corporis paulatim depereūtibus totū corpus exiguo temporis ſpatio interiret.

Conſide-

Conſiderantes etiam quanta ſit vis neceſſitatis, cui ſoli vel ipſi dij cedant, æquo animo feratis fortunæ viciſſitudines: neque, quaſi res omnes vobis ex animi ſententia ſint ſucceſſuræ, arrogantia & rerum imperitia tumeatis, ſed flectamini & cedatis recti conſilij exempla ſumentes, non ex rebus quas alij geſſerunt, ſed ex iis quas vos ipſi geſſiſtis. Oportet enim tum ſingulos ciues, tum integram ciuitatem rebus ſuis præclariſſimè geſtis gloriari, & dare operam vt poſtremæ primis reſpondeant. Vos igitur multos hoſtes, à quibus grauiſsimas accepiſtis iniurias, in veſtram poteſtatem iam redactos neque occidere, neque ex ſuis ſedibus expellere voluiſtis, ſed & domos, & agros ipſis reddidiſtis, & patriam ſuam in qua nati erant, incolere permiſiſtis, quinetiam nonnullos eorum ciuitate donatos in parem iuris, libertatiſque conditionem quà ipſi eſtis, recepiſtis. Sed aliud veſtrum facinus iſto longè admirabilius afferre poſſum, quòd ſcilicet multis veſtris ciuibus, qui grauiter in vos deliquerãt, pœnam remiſiſtis, ira in ſolos *delictorum* autores effuſa, in quo numero ſunt coloni, quos Antemnas Cruſtumerium, & Medulliam & Fidenas miſiſtis, & multi alij. Quid enim iam omnes recenſendi ſunt, quos obſidioni expugnatos moderatè & ciuiliter caſtigatis? neque tamen in vllum propterea periculum aut vituperationem reſp. incurrit, ſed laudatur veſtra clementia neque ſalus publica immunita eſt. Vóſne igitur, qui hoſtibus parcitis, cum amicis bellum geretis? & qui hoſtes in veſtram poteſtatem redactos impunitos dimittitis, eos qui vos in imperio parando adiuuerunt mulctabitis: & qui vrbem veſtram omnibus ea indigentibus tutum refugium præbetis, ſuſtinebitis ex ea expellere ipſos indigenas cum quibus diuturnam habuiſtis conſuetudinem & cum quibus educati fuiſtis, & multorum cùm malorum, tum bonorum, & pacis & belli tempore participes fuiſtis? non: ſi id quod æ-

quum eſt, quódque veſtros mores decet, facere volueritis, & ſi ſine ira quid vtile ſit iudicaueritis. Sed, dixerit quis, nos quoque ſeditionem ſedandam cenſemus, hócque nobis non minus *quàm tibi* placet, & ad hanc rem maximè ſumus propenſi, ſed quomodo ſedanda ſit, hoc nobis oſtende ſi potes. Vides enim quanta ſit in plebe arrogantia, quæ quamuis ipſa iniuriam nobis fecerit, tamen nullos legatos de pace ad nos mittit, neque noſtris legatis vllum ciuile ac humanum reſponſum dat, ſed faſtu tumet & minitatur, nec quid illa ſibi velit, facilè coniici poteſt. Quomodo igitur in his rebus gerere vos debeatis, & quid nunc vobis faciendum cenſeam, audite. Equidem neque plebem adeo infenſam nobis exiſtimo, vt reconſiliari nolit, neque quidpiam eorum quæ minatur facturam puto, hoc inde coniiciens, quia eius facta dictis non reſpondent: quinimò eam pacis multò magis quàm nos cupidam eſſe arbitror. Nos enim patriam chariſſimam incolimus & res ad victum neceſſarias & domos, & parentes, & omnia quæ ab hominibus plurimi fiunt in noſtra poteſtate habemus: at illa eſt extorris & ſine laribus, & ſuis neceſſariis orbata, victúque quotidiano non admodum abundat. Quòd ſi quis ex me quærat, cur igitur miſera conditiones ad quas eam inuitamus non accepit? cur nullam legationem ad nos mittit? Ei reſpondebo. Quia per Iouem ad hanc vſque diem verba tantùm à ſenatu audit, & nihil eorum *quæ dicuntur* vel humanè, vel moderatè fieri videt, & exiſtimat ſe ſæpius deceptam fuiſſe à nobis qui ſemper promittimus nos aliquam eius rationem habituros, & tamen nihil præſtamus. Legatos verò mittere non vult ob ſuos quotidianos accuſatores, qui hîc ſunt, & quia veretur ne rerum à ſe poſtulatarum aliquam repulſam patiatur, fortaſſe etiam aliquo ſtultæ ambitionis vitio laborat. Neque verò hoc mirum, ſi quidem inter nos ipſos nonnulli ſunt in quorũ animis

hæc

hæc grauia litigia & contentionũ ſtudia reſident, & laborantes vulgato vitio, nolunt pati ſe ab aduerſariis ſuperari, ſed quauis ratione ſemper ſuperiores eſſe conantur, nec prius beneficium largiri volunt quàm eos qui id ſunt accepturi, in ſuam poteſtatem redegerint. Hæc igitur cogitans cenſeo legatos ad plebem mittendos ex iis quibus illa maximam ſit habitura fidem. Illis verò qui mittentur, liberam atque abſolutam poteſtatem dandam ipſiusſeditionis ſedandæ conditionibus quas iudicarint æquas, ita vt nihil amplius hac de re ad ſenatum referant. Qui enim nunc ſuperbi & graues videntur, illi hoc ſcient & cognoſcent vos reuera concordiæ ſtudere, & ad æquiores conditiones deſcendent, & nihil quod turpe ſit aut quod fieri nequeat, poſtulabunt. Omnes enim qui irritati ſunt, præſertim verò ſi ſint infimæ conditionis homines ſolent aduerſus ſuperbos exaſperari, & mites & faciles ſe præbere iis à quibus comitate officiorum fouentur.] Hac oratione à Menenio habita, murmur ingens in ſenatu eſt ortum, & patres ſinguli per ordines, *& cateruatim* colloquebantur, atque illi qui plebi fauebant, ſeſe inuicem adhortabantur ad omnem ſuam operam alacriter conferendam vt plebem in patriam reducerent, quando ſententiæ tunc dictæ ducem nacti eſſent, totius optimatum factionis nobiliſsimum. At optimates *cæteri* quum priſtinum ac patrium reipub. ſtatum nullo modo mutari vellent, & dubitarent quonam modo in præſentia ſe gerere deberent, nec ſententiam mutare vellent, nec tamen in ea permanere poſſent, quum adhuc eſſent integri, & neutri factioni adhærerent, pacem cupiebant, & quonam modo obſidio præcaueri ac vitari poſſet, ſpectandum cenſebant.

8 ¶ SILENTIO autem facto ab omnibus, conſul maior natu laudata Menenij generoſitate & cæteros hortatus vt ſimiles illi eſſent in reipub. cura

& adminiſtratione, tum liberè dicendo quod ſentiſent, tum etiam ſine vllo timore quæcunque viſa eſſent faciẽdo, aliud eodem modo nominatim vocauit, & vt ſuam ſententiam aperiret rogauit, is erat Manius Valerius, frater vnius illorum qui patriam regio dominatu liberarant, vir omnium optimatum plebi chariſſimus. Qui quum ſurrexiſſet, primùm commemorauit patribus acta ſua, dixítque ſæpe ſe mala quæ euentura eſſent prædixiſſe, ſed ſuã orationem ſpretam ab illis fuiſſe: deinde petiit ab iis qui pauci aduerſabantur ne mediocritatis *ac æquitatis* rationem nimiũ tunc haberent, ſed quando ſeditionem ſedari paſſi nõ fuiſſent, quo tempore parua adhuc in rep. eius principia erant, nec admodum ei nocebant, tunc ſaltem darent operam vt ocius ea ſedaretur, ne ſi clã longiùs progrederetur, fortaſſe fieret inſanabilis, vel certè cũ ratu perdifficilis & multas calamitates ſibi afferret. Et demonſtrauit plebis poſtulata nõ amplius eadem fore, quæ antè, ſéque ſuſpicari dixit plebem non amplius intra eoſdem compoſitionis terminos ſtaturam, ita vt ſui æris alieni remiſsionem tantummodo peteret, ſed fortaſſe aliquod etiam auxilium poſtulaturam, quo tuta permaneret in poſterum. Ex quo enim dictatura in remp. fuerat introducta, *dicebat* antiquatam fuiſſe legem libertatis eius cuſtodem, quæ neque ciuem vllum ab iſtiuſmodi hominibus interfici, neque plebeios in iudicio à patriciis ſuperatos ipſis aduerſariis victoribus, quorum opera damnati fuiſſent, tradi ſinebat, ſed quibuſuis poteſtatem faciebat prouocandi à patriciis ad populum & quod populus poſt cauſæ cognitionem iuſſiſſet, id ratum eſſe *iubebat*, & ferè omnem aliam poteſtatem plebeiis ereptam fuiſſe *dicebat*, quæ ſuperiorib. ſeculis penes eos fuerat quod poſt partam de hoſtibus victoriam triumphum à ſenatu impetrare non potuiſſent. P. Seruilio Priſco, qui erat vir omnium hominum hoc honore digniſſimus.

Quapropter

Quapropter veriſimile eſſe plebem offenſam animum deſpondere, & de incolumitate ſua malè ſperare: quia neque conſuli, neque dictatori curam ipſius gerere volentibus, id facere licuit, ſed etiam præterea ipſa eorum contumeliæ & ignominiæ particeps fuit ob multorum aduerſariorum ſtudium ac prouidentiam. Hæc autem omnia clàm facta eſſe non à gratioſiſſimo quoque ordinis patricij, ſed ab inſolentibus ac auaris quibuſdam, & iniuſtorum lucrorum auidiſſimis hominibus, qui pecunia ingenti mutuò data, ídque magno fœnore, multos ciues in ſeruitutem abduxerunt, atque in eos crudele & ſuperbum ac violentum exercentes imperium, totam plebem ab optimatibus alienarunt, & ſodalitate conflata, eiúſque duce creato App. Claudio, viro plebeiis infenſo, & paucorum potentiæ ſtudioſo, illius opera totam rempub. ſubuertunt. Quibus niſi ſana pars obſtiterit, periculum eſſe ne reſp. in ſeruitutem redigatur atque euertatur. Poſtremò dixit ſe quoque cenſere Menenij ſententiam ſequendam, & legationem ocius mittendam cenſebat: autórque erat vt legati ad plebem profecti periculum facerent an arbitratu ſuo ſeditionē ſedare poſſent, quòd ſi plebs illis ea quæ peterent non cōcederet, conditiones quæ ab ea offerrentur, accipiendas cēſebat. Poſt hunc App. Claudius vocatus ſurrexit, aduerſæ factionis vir, magnificè de ſe ſentiens, ídque nō meritò: nam & quotidiana eius vita modeſta & veneranda erat, eiúſque animus in adminiſtranda republica generoſus, & dignitatis optimatum conſeruandæ ſtudioſus, qui arrepta occaſione ex Valerij concione in hunc modum verba fecit, MINVS certè culpandus eſſet Valerius, ſi tantum ſententiam ſuam dixiſſet, nec eos qui contrariæ ſunt ſententiæ accuſaſſet. Sic enim nullum ſuum vitium audiſſet. Iam verò quoniam non ſatis ei fuit ea dare conſilia ex quibus nihil aliud ſequetur, niſi vt teterrimis ciuibus

ſeruiamus,ſed etiam eos qui aduerſantur, ipſi perſtrinxit, mei obiter quandam mentionem fecit, video mihi quoque magnam neceſsitatem impoſitam eſſe ad hæc reſpondendi: ac primùm quidem falſa crimina in me coniecta diluendi. Exprobratum enim mihi fuit ab eo neque ciuile neque liberale ſtudium, me lucro quibuſuis artibus ſectari,& multis pauperibus libertatem eripuiſſe, & me præcipuum autorem ſeceſsionis à plebe factæ, quorum nihil verum, neque ſanum eſſe facilè cognoſcere poteſtis. Eia enim, dic mihi, Valeri, quínam ſunt illi qui ob ſuum æs alienũ in ſeruitutem à me rapti fuerunt? quos vnquam ciues in vinculis aut antè habui, aut iam habeo? quis eorum qui ſeceſſerunt, propter meam crudelitatem aut auaritiam patria ſua caret? ſed certè nullum nominare poſſes. Tantum enim abeſt vt vlli ciui libertatem ob ipſius æs alienum eripuerim, vt etiam permultis largitus ſim de meis fortunis, & nullum eorum, qui me credita pecunia fraudarunt, mihi addixerim, *atque in ſeruitutem adduxerim*, aut ignominia notarim, ſed omnes ſint liberi, omnéſque mihi vt amici & clientes gratiam habeant, & ſint in numero eorum qui mihi neceſſitudine ſunt coniunctiſſimi. Neque verò hæc dico, vt accuſem eos qui idem quod ego non fecerunt, neque ſiqui legis permiſſu aliquid fecerunt, eos cuipiam iniuriam facere arbitror: ſed crimina mihi obiecta diluo. Quòd autem mihi morum aſperitatem, & improborum hominum patrocinium exprobrarit, plebis hoſtem, & paucorum dominatus ſtudioſum me appellans, quoniã optimatibus faueo, hæc crimina mihi ſunt communia vobiſcũ, quotquot deteriorum imperium detrectatis, quum ipſi ſitis meliores, & quotquot eam Reipublicæ formam, quam à maioribus accepiſtis à dominatu populari, qui eſt peſſimus omnium earum Reipublicæ formarum quibus homines vtuntur, eripi vobis ferre non poteſtis.

Neque

Neque enim quod iſte nomen dominatus paucorum impoſuerit optimatum principatui, propterea res ipſa *hoc nouo nomine* in inuidiam adducta peribit. At nos multò iuſtius & verius ei exprobrare poſſemus plebis adulationem & tyrannnidis affectationem. Nullus enim eſt qui non videat manifeſtè ex plebis adulatore omnem tyrannum fieri, & compendioſiſſimam eſſe viam iis qui ciuitatis libertatem opprimere volunt, eam quæ per fauorem peſſimorum ciuium ducit ad potentiam, quos iſte ſemper coluit, & ne nunc quidem colere deſunt. Illud enim vos ſcitis, viles & abiectos homines tale flagitium patrare nunquam auſuros fuiſſe, niſi à venerando iſto, ac Reipublicæ ſtudioſo viro concitati fuiſſent, ſperantes fore vt in nullum propterea incurrerent periculum, quinetiam præter ipſam impunitatem, conditionem quoque priore meliorem conſequerentur. Hæc autem à me verè dici cognoſcere poteſtis, ſi meminiſtis, eum, dum vos belli impendentis inani metu terreret, & pacem neceſſariò faciendam diceret, illud etiam addidiſſe, pauperes non fore contentos æris alieni remiſſione, ſed etiam auxilium aliquod poſtulaturos, nec veſtrum imperium vt antè laturos: poſtremò autem vobis ſuaſiſſet, vt in præſenti rerum ſtatu acquieſceretis, & concederetis quæcunq; reditus ſui cauſa plebs poſtulaſſet, nullo ſtatuto diſcrimine inter res honeſtas & turpes, aut inter iuſtas & iniuſtas: tanta arrogantia inſanum vulgus ſenex iſte noſtro fauore omnibus honoribus functus repleuit. An igitur, Valeri, id te decebat, aliis falſa probra obiicere, quum tu ipſe ſis talibus obnoxius criminibus? Atq; hæc quidem aduerſus iſtius calũnias ſufficiunt. Quòd verò attinet ad præſentem conſultationẽ cuius cauſa coacti eſtis, cenſeo æquum eſſe, & ex pop. Rom. dignitate, atque è re noſtra, non ſolùm ea quæ principiò dixi, ſed ea et quæ nunc in eadem perma-

nens ſententia dico, non confundendum bene conſtitutum Reipub. ſtatum nec mutandam conſuetudinem à maioribus noſtris acceptam, quæ minimè eſt mutanda, neque tollendam ex hominum conſortio fidem, rem ſacram, per quam omnes ciuitates tutò habitantur: nec plebi ingratæ res iniuſtas ac nefarias expetenti concedendas. Et tantum abeſt vt de ſententia decedam territus ab aduerſariis, qui vrbanam plebem in me concitantes me territare conantur, vt multò magis nunc quàm antè in mea ira confirmatus ſim, & duplò magis indigner talibus plebis poſtulatis. Et veſtram, patres conſcripti, abſurdam mẽtem demiror, qui quod ei negaſtis, quum nondum eſſet manifeſtus Reipub. hoſtis, nouas tabulas & damnationum remiſſionem petenti, iam quando eſt in armis & hoſtiliter ſe gerit, ei hoc ipſum concedere velitis, quæ quicquid præterea ipſi in mentem venerit (multa autem venient) faciet, atque id primùm *à vobis impetrabit* quod poſtulat, *nimirum* vt ius æquum in gerendis honoribus ſibi detur, & earundem rerum nobiſcum ſit particeps. Non igitur conuertetis veſtræ Reipubl. formam in dominatum popularem, qui (vt ante dixi) eſt imperitiſſimus, *ac peſſimus* omnium Reipubl. formarum quæ ſunt inter homines, & maximè damnoſus vobis, qui ad aliorum imperium aſpiratis: certè non *mutabitis* ſi ſapueritis, alioqui omnium ſtultiſſimi eritis, ſi quum vnius viri tyrannici imperium minimè vobis ferendum exiſtimaueritis, nunc vos ipſos dedatis *ac ſubiiciatis* plebi, quæ eſt tyrannis ex multis capitibus conſtans, præſertim ſi neque eius gratia, neque oratione adducti *poſtulata* concedatis, ſed neceſſitate coacti, & quaſi nihil aliud in præſentia facere poſſitis, niſi præter animi ſententiam ipſi cedere. Nam ſi plebs inſana pro ſupplicio ſuis peccatis debito, inſuper honores ob hæc ipſa acceperit, quàm arrogantem & quàm ſuperbam eam
fore

fore putatis? Ne enim illa ſpe efferamini, plebem in poſtulatis ſuis moderatam fore, ſi cognouerit hoc à vobis omnibus ita fuiſſe decretum. Sed hac in re potiſſimùm Menenium virum ſapientem & aliorum mores ex ſuis metientem, ac de iis bene ſentientem, opinio valde fefellit. Plebs enim grauiter, & vltra modum inſtabit vobis præ arrogantia, quæ victoriam ſemper comitari ſolet, & præ amentia, cui vulgus maximè eſt obnoxium, quòd ſi non principiò, *nec ſtatim*, at certè aliquando pòſt ob vnamquãque rem cuius repulſam paſſa fuerit, arreptis armis eodem modo inſolenter nos adorietur. Itaque ſi prima poſtulata ei cõceſſeritis, id vobis conducere rati, mox vobis aliquid deterius accerſetis, ac mox rurſus aliud hoc ipſo moleſtius: quaſi & in illis primis poſtulatis terrore adducti morem ei geſſeritis, donec tandem illi vos ex vrbe pellant, quemadmodum & in multis aliis ciuitatibus accidit, & nouiſſimè Syracuſis, vbi agrorum domini à colonis ſuis clientibus expulſi fuerunt. Si verò indignitate illorum poſtulatorum commoti, ipſis eſtis aduerſaturi, quin tandem hinc ſpiritus liberos ſumere incipitis? Præſtat enim leuiore de cauſa *& minore cùm periculo* nondũ vllo detrimento accepto, animi generoſitatem demonſtrare, quàm poſt multas clades acceptas, tunc demum ob ea quæ acciderint, indignari, & nolle reliqua concedere, & ſerò tandem ſapere. Ne verò quiſquam veſtrûm aut horum deſertorum motu, aut bello externo terreatur, nève domeſticas vires contemnatis, quaſi ad vrbem tutandam ſatis validæ non ſint futuræ. Nam profugorum iſtorum vires ſunt exiguæ, neque diuturnæ erunt, neque, vt nunc manent, ita etiam hyberno anni tempore ſub dio in tuguriis durare, & *aeris iniuria* reſiſtere poterunt, quia non ſolùm commeatus per raptum amplius ſibi comparare non poterunt, conſumptis iis quos in præſentia

habent, ſed etiam ob paupertatem, ne aliunde quidem emptos *in ſua caſtra* aduehere poterũt quia nec priuatam nec publicam vllam pecuniam habent. Bella verò plerunque pecuniarum copia ſuſtentantur, & quia ſunt ſine imperio, veriſimile eſt ſeditionem quoque ex ea rerum omnium confuſione ortã, eorum conſilia breui diſſipaturam, diſiecturam atq; fracturam. Neque enim volent aut Sabinis, aut Etruſcis, aut aliquibus aliis gentibus exteris ſe dedere, & illis ſeruire quibus ipſi quondam nobiſcum libertatem ademerunt. Imò verò, ne fides quidem ipſis habebitur ab illis, quia timebunt ne qui tam malè & turpiter ad ſuam patriam perdendam parati ſunt, idem facturi ſint illi à qua fuerint recepti. Omnes verò gentes finitimæ & ipſæ ab optimatibus reguntur, & in nulla ciuitate plebs æquo iure cum optimatibus degit. Itaque cuiuſque ciuitatis principes non patientur ſuam plebem ſedibus expelli propriis, vt aduenam iſtam & ſeditioſam in ſuam patriam recipiant, ne ſi eos in parem iuris, libertatis, aliárumq; rerum conditionem receperint, ab illis poſtea his ipſis ſpolientur, quòd ſi fortè mea opinio me fefellerit, & ciuitas aliqua eos receperit, tunc cognoſcemus eos eſſe hoſtes, & hoſtiliter propterea tractandos. Habemus autem eorum obſides ipſas vxores, parentes, & reliquos cognatos (quibus pignoribus ne meliora quidem optare, & à diis petere poſſemus) quos in cognatorũ conſpectu ſtatuentes trucidabimus, ſi auſi fuerint nos aggredi, & extremo & contumelioſo ſupplicij genere necabimus. Qui ſi hoc intelligerent, mihi credite, mox ad vos venirent ſupplices cũ lamentis, inermes, quatumuis duris conditionibus ſeſe vobis dedituri. Graues enim ſunt iſtiuſmodi neceſſitates, & quoſuis arrogantes animos frangere & penitus deiicere poſſunt. Hæc igitur ſunt quorũ cauſa bellum ab exulibus minimè timendum puto. Externos

ternos verò terrores non nunc primùm experti ſumus intra minas tantùm conſiſtere, ſed etiam antea, quoties *hoſtes* nobis ſui ſpecimen dederunt, multò minores quàm ipſa opinio eſſet, apparuerunt. Qui verò exiſtimant, domeſticas Reip. vires non ſatis eſſe firmas, & propterea maximè bellum formidant, ſciãt illi ſe non ſatis cognoſcere quantæ ſint. Nam aduerſus ciues, qui defectionem fecerunt habebimus manũ quã illis opponamus ſi delectu ex ſeruitiis habito, robuſtiſſimos quoſq; libertate donare voluerimus. Præſtat. n. libertate iſtos donare, quã imperio ab illis ſpoliari. Sunt autẽ hi rei militaris ſatis periti, quippe quòd ſæpius noſtris expeditionibus interfuerint. Cæterùm, externo hoſti obuiam ipſi omni animi alacritate eamus, & omnes clientes, & reliquam plebẽ nobiſcum adducamus. Vt autem alacriter in præliis operã nauet, æris alieni remiſſionem non communiter ac vniuersè, ſed viritim ei largiamur. Si quid enim temporibus cedendo moderatè nos agere oportet, ne erga ciues hoſtes hac moderatione vtamur: ſed erga amicos, in quos non coacti, ſed oratione adducti beneficia conferre videbimur. Et ſi alio præterea auxilio opus fuerit, niſi iſtud ſufficiat, præſidiarios ex caſtellis accerſamus, & eos qui ſunt in colonis, reuocemus. Horum autem quantus ſit numerus ex proximo cenſu habito facile eſt cognoſcere. Nam CXXX. millia puberum Romanorum cẽſa ſunt, quorũ ne ſeptimã quidem partẽ profugi numero æquarint. Quid verò memorem triginta Latinorũ populos, qui vel ſummopere optauerint pro nobis propter cognationẽ dimicare, ſi modò æquum ciuitatis ius, quod precibus aſſiduis petunt, ipſis decernatis? Quod autẽ in bellis eſt maximi momenti, & quod nondum cuiquam de vobis in mentem venit, neque conſiliariorũ quiſquã dixit, id poſtquã addidero, finẽ dicendi faciam. Nulla re ad felicem victoriam ex

prælijs reportandam æquè opus eſt atque bonis ducibus,his noſtra ciuitas abundat:aduerſariorum verò ciuitates horum inopia laborant.Numeroſæ enim copiæ ſi nactæ fuerint duces imperandi minimè peritos,nullum præclarum facinus faciunt, & ſæpiſſimè ipſæ ſuarum cladium ſunt autores, & tantò magis conflictantur quantò maior eſt earum numerus. At egregij imperatores quamuis exiguas habeant copias,tamen celeriter eas augent. Quapropter donec duces idoneos ad imperandum habuerimus,non deerunt nobis qui eorum ductu lubenter militare velint.Hæc igitur conſiderantes, & rerum, à pop. Ro.geſtarum memores,nihil demiſſè,nihil non generoſè,nihil denique contra veſtram ipſorum dignitatem decernatis. At ſi quis ex me quærat, quid igitur?quid nobis faciendum cenſes?Hæc enim fortaſſe iampridem ſcire vehementer cupitis: *cenſeo* nullam legationem ad illos patriæ deſertores mittendam,neque æris alieni remiſſionem decernendam, neque quidquam aliud faciendum,quod timoris & inopiæ conſilij ſpeciem præ ſe ferat.Quòd ſi depoſitis armis in vrbem redierint,& de ſe per otium deliberandi,& rem examinandi vobis poteſtatem fecerint,moderatè cum ipſis agendum,quia ſcitis omnes ſtultos(præſertim verò vulgus)in humiles arroganter,erga ſuperbos demiſsè ſolere ſe gerere. Cum autem App.Claudius dicendi finem feciſſet, magna vociferatio & ingens tumultus diu in ſenatu fuit. Qui enim optimatum factionis eſſe videbantur, & qui iuſta iniuſtis præferenda cenſebant, in Claudij ſententiam ibant:& conſules rogabant, vt ipſi præcipuè ad meliorem partem accederent,illud cogitantes,ſe regiam non autem plebeiam poteſtatem habere:ſin minus,ſaltem æquos vtrique ſe præberent, & neutri factioni vim afferrent, ſed dinumeratis ſenatorum ſententiis,maiori eorum parti adhærerent.

Quòd

Quòd ſi hoc vtrumque neglexiſſent, & ad ſe compoſitionis arbitrium traxiſſent, negant ſe id ipſis permiſſuros, ſed omni ſtudio repugnaturos, & verbis, donec licuiſſet, & armis, ſi neceſſitas ipſos cogeret. Hic autem globus erat validus, & penè tota patriciorum iuuentus huic ſententiæ adhærebat. At pacis ſtudioſi, præcipuè verò ij qui ætate prouectiore erāt, Menenij & Valerij ſententiæ adhærebant, ſecum ipſi reputantes quantæ calamitates ex bellis ciuilibus ciuitatibus contingere ſoleant. Sed victi clamore & petulantia iuuenum, & eorum ambitionem atque ſuperbiam in conſules ſuſpectam habentes, & veriti niſi illis ceſſiſſent, mox mox à manibus temperatum non iri, tandem ad lacrymas & preces confugerunt, & aduerſarios obteſtari cœperunt.

9 ¶ TUMULTU autem ſedato, & ſilentio vix tandem facto, conſules iterum inter ſe colloquuti, tandem talem ſententiam pronuntiarunt, [NOS, patres conſcripti, in primis vellemus vt vos omnes conſentiretis, præſertim quum de publica ſalute conſultetis: ſin minus, ſaltem vt iuniores vobis ſenioribus cederent, neque pertinacius vobiſcum contēderent, cogitantes ſe quoque vbi ad hanc ætatem peruenerint, parem honorem à natu minoribus habituros. Sed quoniam videmus vos in contentionem omniū humanorum morborum pernicioſiſſimam prolapſos & magnam iuuenum arrogantiam inter vos verſari, nunc quia reliquum diei ſpatium eſt breue, nec tam citò ad finem veſtra decreta perduci poſſent, abite ex curia & ad proximum ſenatum moderatiores & melioribus mentibus redite. Quòd ſi hoc contentionis ſtudium in vobis permanſerit, vobis junioribus, neque iudicibus, neque conſultoribus in iudicanda rerum vtilitate vtemur, ſed poſthac veſtram iſtam petulantiam lege coercebimus, ſtatuto annorum numero, quem ſenatores habere oporteat: ſenioribus

verò facta iterum dicendi poteſtate, ſi diſſenſerint eorum contentionem compendiaria via dirimemus, quam præſtat à vobis antè audiri,& cognoſci. Scitis nobis eſſe,iam inde ab v.c.legem, quæ rerum omnium ſummam ſenatus poteſtati permittit præter magiſtratuum creationem,legum lationem,& belli vel inferendi vel finiendi arbitrium: horum enim trium poteſtatem eſſe penes ſuffragia populi.In præſentia verò de nulla re alia re quàm de bello & pace conſultamus:quare, omninò neceſſe eſt vt populus harum rerum dominus,ac ſummus arbiter ſententias noſtras ſuffragiis ſuis ratas faciat.Indictis igitur populo ex hac lege comitiis, vbi vos ſententias veſtras tuleritis,eius ſuffragiis eas committemus, quia ita potiſſimùm veſtram contentionem tolli poſſe exiſtimamus. Quod verò maior pars decreuerit, id ratum habebimus. Qui autem perpetuò & conſtanter Reipub.beneuoli fuerunt, quique malorum & bonorum participes nobiſcum ſunt futuri, hoc honore profectò ſunt digni. His dictis ſenatum dimiſerunt. Diebus inſequentibus, quum per nuntios imperaſſent vt omnes qui in agris & præſidiis degebant,in vrbem venirent,& ſenatui denuntiaſſent vt ad eandem diem in curiam veniret: vbi animaduerterunt vrbem turba plenam, & patriciorum animos victos precibus quibus cum fletu & lamentatione parentes,& paruuli liberi eorum qui ſeceſſionem fecerant,eos fatigarant, ad præſtitutam diem ante ſolis ortum,& ſummo manè in forum omnis generis turba refertum,prodierunt.Et quũ in Vulcani ædẽ veniſſent,vbi cõciones habere ſolebãt, primùm quidẽ populũ laudarunt quòd tanto ſtudio & tanta animi alacritate frequens adeſſet:deinde hortati ſunt eũ vt quietè expectaret,donec ſenatuſconſultũ fieret.Neceſſarios verò eorum qui ſeceſſerant, bene ſperare iubebant,quòd breui res chariſſimas eſſent recepturi.

ri. Poſtea ingreſſi curiam, & ipſi leniter ac moderatè ſunt loquuti, & alios orarunt vt vtiles ac humanas ſententias dicerent. Primum autem omnium ſententiã rogarunt Meneniũ, qui quum ſurrexiſſet, iiſdem verbis eſt vſus quibus antè ad pacẽ ſenatũ hortans & eandem protulit ſententiam, cenſens primo quoque tẽpore ad eos qui ſeceſſionem fecerant, legatos cum ſumma ac libera cõpoſitionis faciendæ poteſtate mittendos. Poſt hunc alij viri conſulares, pro cuiuſq; ætate vocati ſurrexerunt: qui omnes L. Menenij ſententiã ſequendã cenſuerunt: donec ventũ eſt ad Appiũ. Qui quũ ſurrexiſſet, [Video equidem (inquit) & conſulibus & vobis cæteris fermè omnibus placere plebẽ reduci, quibuſcunq; conditionibus ipſa voluerit, & me ex omnibus, qui cõpoſitioni antea aduerſabantur ſolũ ſupereſſe, méq; illis exoſum, nec vobis amplius vtilem eſſe. Veruntamen non propterea de priſtina mea ſententia decedam neque mea ſponte Reip. cauſam deſeram. Quò enim magis nunc deſeror ab aliis, qui eandẽ ſententiã anteà ſequebantur, eò maiore in pretio aliquãdo apud vos ero, & vnius laudẽ merebor, & mortuus memoriam apud poſteros conſequar. Faxis igitur, Capitoline Iupiter & dij noſtræ vrbis præſides & heroes & genij, quotquot agrum Romanum tuemini, vt honeſtus & vtilis ſit omnibus iſtorum profugorum reditus, & me mea fallat opinio, quam de futuro tempore concepi. Quòd ſi qua calamitas ob iſta conſilia Reipub. acciderit, (hoc autem breui manifeſtum erit) vos iſta celeriter corrigatis & tutam ſalutem rebus labantibus afferatis. Mihi verò, qui neq; aliàs vnquam res iucundiſſimas vtiliſſimis in dicendo antepoſui, neq; nunc Rempublicam prodo, meæ priuatæ ſaluti conſulens, benigni ac propitij ſitis. Hæc ſunt quæ precibus à diis peto. Verbis enim non opus eſt amplius. Sententiam autem eandem quam & antè profero, plebeios qui-

dem, qui in vrbe permanent, ære alieno liberandos, cùm iis verò qui à nobis defectionem fecerunt, bellum omni ſtudio *totiſque viribus* gerendum, quandiu in armis perſtiterint.] Hæc loquutus tacuit. Poſtquã verò omnes ſeniores in Menenij ſententiam iuerunt, & ad iuniores, ex ordine rogandi, ventum eſt, omnibus patribus expectatione arrectis, ſurrexit Sp. Nautius, ex illuſtriſſima natus familia (nam Nautius autor eius generis erat vnus ex Aeneæ ſociis, qui coloniam deduxerunt, erâtque Mineruæ πολιάδος, *id eſt vrbium cuſtodis*, ſacerdos, qui aliò migrans illius deæ ſimulacrum abſportauit, cuius cuſtodiam per ſucceſſionem remanſit penes gentem Nautiam:) qui & propter ſuam virtutem omnium iuniorum clariſſimus, & breui conſulatum aſſequuturus videbatur. Hic igitur tunc exorſus à communi omnium iuniorum purgatione, negauit eos vel contendendi ſtudio vel arrogantia à patribus diſſenſiſſe, quòd contrariam ſententiam in ſenatu antè habito tueri voluiſſent, & culpam, ſiquid erat culpæ, in ætatem ad lapſum facilem tranſtulit, & tandem eos mutata ſententia fidem huius rei facturos dixit. Itaque illos permittere ipſis, vt pote prudentioribus, vt decernerent quicquid è republica eſſe exiſtimarent, ſe enim nulla in re ipſis aduerſaturos, ſed ſenioribus obtemperaturos. Quum autem reliqui quoque iuuenes idẽ dixiſſent (præter paucos quoſdam Appio cognatione iunctos) conſules laudata illorum modeſtia, & hortati eos vt in omnibus publicis conſiliis ita ſe gererent, decem legatos ſeniorum nobiliſſimos crearũt, omnes (vno excepto) viros conſulares. Creatorum autem hæc fuêre nomina, T. Largius Flauus, Agrippa Menenius, C. F. M. Valerius M. F. P. Seruilius P. F. P. Poſtumius Q. F. Tubertus, T. Aebutius T. F. Flauus, Ser. Sulpicius P. F. Camerinus, A. Poſtumius P. F. Albus, A. Virginius A. F. Cœlimontanus, & Sp.

Nautius.

Nautius. Poſtea dimiſſo ſenatu, conſſ. quum in concionem proceſſiſſent, S.C. recitarunt, & legatos produxerunt. Omnibus autem cupientibus mandata illis data cognoſcere, apertè reſponderunt mandatū ipſis eſſe: vt quibuſcunque poſſent rationibus plebi patricios reconciliarent ſine dolo & fraude, & primo quoque tempore exules in ſuas ſedes reducerent. Cum his igitur illorum mandatis, eo ipſo die legati abierunt. Sed fama ipſorum aduentum anteuertit, & res omnes in vrbe geſtas nuntiauit illis qui erant in caſtris: quare confeſtim omnes vallo relicto, legatis qui in itinere adhuc erant obuiam ibant. Erat autem in caſtris eorum vir quidam valde turbulentus & ſeditioſus, præditus acri ingenio ad præuidendum multò antè res futuras, qui, vt loquax & garrulus, quicquid ſentiebat facilè & liberè dicebat, & vocabatur L. Iunius, eodem nomine quo ille qui reges expulerat. Quare quum appellationis ſimilitudinem explere vellet, ſe etiam Brutum cognominari volebat. Multis igitur inane illius hominis ſtudium & affectatio riſum mouebat, & quum eum irridere volebant, Brutum vocabant. Iſte quum demonſtraſſet Sicinnio caſtrorum præfecto, minimè expedire plebi ſe facilem oblatis conditionibus præbere, ne iniquioribus legibus reditum minùs honoratum conſequeretur: ſed diu aduerſari, & rebus aliquod tragicum commentum addere, quúmque pollicitus fuiſſet ſe pro plebe verba facturum, eiúſque cauſam ſuſcepturum atque acturum, quum etiam de cæteris rebus, quæ faciendæ aut dicendæ eſſent, Sicinnium commouiſſet, rem ipſi perſuaſit. Poſtea Sicinnius conuocata ad concionem plebe, iuſſit legatos ſui aduentus cauſam exponere, tum Manius Valerius legatorum maximus natu & plebis ſtudioſiſſimus, quum in medium proceſſiſſet, plebe ſummum eius ſtudium blandiſſimis acclama-

tionibus & ſalutationibus teſtante, poſtquam ſilentium impetrauit, in hunc modum verba fecit, [N I-
H I L amplius, Quirites, vetat vos ad veſtras ſedes reuerti, & in gratiam cum patribus *ac patriciis* redire: ſenatus enim honeſtum atque vtilem vobis reditũ decreuit, decreuit etiam omnẽ iniuriarũ præteritarum memoriam deponere, & nos, quos plebis ſtudioſiſſimos & apud vos meritò in ſummo honore nouit eſſe, legatos miſit cum ſumma ac libera poteſtate compoſitionis faciendæ, ne opinionibus & coniecturis, de veſtra voluntate vſi, ſed ex veſtro proprio ore auditis conditionibus, quibus diſcordias finiri cupitis, ſi quid æqui poſtulaueritis, & ſi id fieri, atque ſalua ſenatus populiſque Romani dignitate concedi poſſit, id vobis concedamus, non expectato amplius ſ.c. neque rebus in longum tempus dilatis, aut aduerſariorum inuidiæ permiſſis. Quum igitur tale ſit ſenatus decretum, accipite, Quirites, lubenter ipſius beneficia cum omni animi alacritate & ſtudio tantam felicitatem magni facientes, & magnam diis pro ea gratiam habentes, quòd pop. Rom. cuius tam latè patet imperium, & ſenatus penes quem ſunt omnia huius ciuitatis ornamenta, quamuis maiorum ac patriæ conſuetudo non ferat vt illi aduerſario cedant, vobis tamen ſolis vltrò dignitate cedant, vobis *inquam* inferioribus ipſi qui ſunt ſuperiores: neque nimium accuratè conſiderare voluerint quid vtroſque deceret: ſed ipſi priores legatis miſſis vos ad amicitiam inuitent, neque vobis ob veſtrum ſuperbum reſponſum quod ſuperiori legationi dediſtis, infenſi ſint: ſed veſtram iſtam petulantiam & iuuenilem ac grauem arrogantiam, non ſecus ac boni patres ſtultorum filiorum, ferant; & alteram legationem mittendam denuo cenſuerint, & de ſuo iure decedere: denique, Quirites, ad quaſuis mediocres *& tolerabiles* conditiones deſcendere voluerint. Tan-

tam-

tam igitur nacti felicitatem ne cunctemini, Quirites, iudicare quibus rebus indigeatis, néve in nos petulanter vos geratis: ſed ſedata ſeditione redite cum lætitia in ciuitatem, quæ vos genuit ac educauit, cui malam educationis remunerationem & gratiam refertis, qui eam (quantum in vobis fuit) deſeruiſtis, & pecori depaſcendum reliquiſtis. Quòd ſi hanc occaſionem elabi patiamini, aliam talem nanciſci ſæpe optabitis.]

10 ¶ QVVM autem Valerius dicendi finem feciſſet, progreſſus Sicinnius dixit, non ex vna tantùm ratione debere eos qui bene *de re aliqua* conſultant, vtilitatem æſtimare, ſed ſibi etiam contrariam rationem proponere, præſertim quum de rebus tanti momenti conſultetur. Quare, imperauit vt qui vellet omni pudore & timore poſito, ad hæc reſpondeat. Dixit enim præſentem rerum ſtatum non ferre, vt ad tales redacti anguſtias, aut timori aut pudori cederent. Facto autem ſilentio quum alij in alios oculos conuerterent, quærentes aliquem qui communem cauſam ſuſciperet ac defenderet & nullus prodiret, Sicinnio ſæpius eadem repetente verba, tandem vt erat pollicitus, prodiit L. ille Iunius, qui ſe Brutum cognominari volebat, totiúſque multitudinis magno conſenſu talem habuit concionem. [TIMOR patriciorum, Quirites, qui animos veſtros occupauit terrere vos videtur: & propterea dimiſſi non audetis in medium proferre ea quæ quotidianis ſermonibus inter vos iactare ſoletis, fortaſſe verò vnuſquiſque veſtrûm putat aliquem alium proximum cauſam publicam ſuſcepturum & acturum, & omnes ſimul periculum, ſi quod eſt facilius ſubituros, ſe verò tutò & ſecurè eius boni, quodcunque ex aliena audacia prouenerit, partem habiturum. Sed ſanè de his malè ſentit. ſi.n. omnes eandem ſequamur ſententiam, noſtra hæc ſingulorum timiditas vniuerſis æquè

erit damnoſa, & dum vnuſquiſque ſuæ priuatæ conſulet, communem vniuerſorum perdet. Quare ſi antè ignorabatis vos hoc metu liberatos eſſe, & libertatem ſtatim ex quo arma cepimus confirmatam eſſe, nunc ſaltem iſtis vſi magiſtris hoc diſcatis. Superbi enim & imperioſi homines veniũt ad nos, iam non vt antè imperitantes & minitantes, ſed rogantes atque inuitantes nos vt in noſtras ſedes reuertamur, & iam vt cum hominibus æquè liberis atq; ipſi ſunt, incipiunt nobiſcum agere. Quid igitur eos amplius formidatis, & tacetis? Quin liberam mentem ſumitis, & diſruptis iam tandem frænis, coram omnibus proferetis iniurias quas ab illis acccepiſtis? O miſeri! quid veremini ne vobis accidat, ſi me ducem ſequuti, liberè quod ſentitis proferatis? Ego enim illis pro vobis meo cum periculo liberè, id quod æquum eſt dicam, & nihil celabo. Et quia Valerius dixit nihil eſſe impedimento vobis quominus in veſtras ſedes redeatis, quòd ſenatus vobis reditum concedat, & præterea decreuerit omnium iniuriarum præteritarum memoriam deponere, illi ea reſpondebo, quæ & veritas dictat, & ipſa neceſſitas poſtulat. Cùm multæ aliæ cauſæ, Valeri, vetant armis poſitis veſtræ fidei nos ipſos committere, tum verò tres maximæ & maniſeſtiſſimæ. Primùm quidem, quia huc venitis vt nos accuſetis, quaſi deliquerimus, & beneficium aliquod in nos conferre putatis, dum reditum conceditis Deinde, quia ad pacem nos inuitantes, nullo modo indicatis quàm æquis aut humanis conditionibus eam ſimus facturi. Poſtremò, quia nihil eorum quæ nobis eſtis polliciti certum *ac firmum* eſt: ſed iam ſæpius nobis imponere ac fucum facere non dubitaſtis. Dicam autem ſeparatim de ſingulis, facto à iure initio: etenim tum in priuatis, tum in publicis diſceptationibus à iure ducenda ſunt orationis exordia. Nos igitur ſi vobis iniuriam facimus, nullam

lam

Iam impunitatem, nullam iniuriarum obliuionem petimus: atque adeò ne eiuſdem quidem ciuitatis vobiſcum participes amplius eſſe volumus, ſed fortunā & genios duces ſequuti, ſedes ibi figemus quocūque fatum nos deduxerit. Quòd ſi à vobis iniuriam paſſi coacti fuimus hanc fortunam experiri, in qua ſumus: quin fatemini vos, qui nobis iniuriam feciſtis, indigere venia, & illatarum iniuriarum obliuione? Nunc verò, quum veniam petitis, eam *nobis* vos dare dicitis, & iram quam vobis remitti cupitis, quaſi nobis eam remittatis, magnificè ac ſuperbè loquimini, confundentes veritatis naturam, & iuris dignitatem peruertentes. Quòd autem non patiamini, ſed faciatis iniuriam, quòd etiam multis & magnis beneficijs à plebe affecti, partim in libertate tuenda, partim in imperio parando, non egregiā gratiā ei retuleritis, audite: verba autē faciā ducto initio à rebus, quas vos ipſi ſcitis, & vos per deos obſecro, ſi quod mendacium dixero, ne feratis, ſed confeſtim arguatis. Noſtra reſpubl. olim regibus fuit, & ad ſeptimam vſque ætatem hac reipubl. forma maiores noſtri conſtanter ſunt vſi. Quandiu tamen regius ille dominatus durauit plebs nullum vnquam detrimentum à regibus præſertim verò à nouiſſimis accepit. Miſſa facio multa & magna bona, quæ ex eorum regno percepit, nam præter alias blanditias & aſſentationes, quibus eam ſibi deuincere & conciliare, vobíſque inimicam reddere ſtudebant, quod ſolent facere omnes qui legitimam poteſtatem in tyrannicam conuertere cupiunt, diuturno bello expugnata Sueſſa vrbe valdè fortunata ac opulenta, quum illis liceret prædam nulli impertiri, ſed ſibi ipſis retinere, & cæteros reges diutius ſuperare, hoc tamen facere noluerunt: ſed omnem prædam tulerunt, ac in medio poſuerunt, ita vt nos, præter mancipia & pecus & res alias multas & pulchras, quinque argen-

ti minas viritim acceperimus. Quibus rebus neglectis,poſtquam illis tyranni poteſtate ſua abuti cœperunt,non in plebem delinquentes, ſed in vos ipſos, illa eorum facta iniquo animo ferentes à regum beneuolentia alienati ſumus, & nos vobis adiunximus, & conſpiratione vobiſcum in eos facta, tam qui in vrbe quàm qui in caſtris eramus, eos expulimus, vobiſque illorum imperium detulimus. Et quum ſæpius arbitratu noſtro id ad reges exactos trãſferre poſſemus,magnis allecti muneribus, quæ nobis afferebant, ne tamen fidem vobis datam falleremus, hoc facere noluimus,ſed multa & grauia atque aſſidua pericula & bella propter vos ſubijmus & pertulimus, & ad hanc vſque diem annum iam decimum ſeptimum atterimur pro communi libertate,cum omnibus mortalibus pugnantes.Nam reip.ſtatu nondum compoſito, *nec ſatis ſtabilito* (quemadmodum ſolet accidere in repentinis mutationibus) duobus nobiliſſimis Etruſcorum populis. Tarquinienſibus & Veientibus,reges in regnum reducere volentibus, non ſine noſtro periculo cum ingentibus copijs obuiam iuimus,& pauci cum multis pugnauimus, & maxima animi alacritate demonſtrata, & hoſtes à nobis ſuperatos repulimus,& ſuperſtiti conſuli imperium conſeruauimus. Neque multis poſt annis Porſenam, Etruſcorum regem,qui & ipſe exules in patriam reducere volebat, quum totis Etruriæ viribus quas ſecum ducebat, & copiis ab illis iam multò antè coactis pares non eſſemus, ac propterea intra mœnia compulſi obſideremur, & ad conſilij inopiam & rerum omnium penuriam redacti eſſemus: tamen, quòd duriſſima quæque mala perferremus, coegimus eum nobis amicum diſcedere. Poſtremò autem quum reges tertium tentaſſent reditum in patriam,opera & auxilio gentis Latinæ, & triginta populos ſibi adſciuiſſent, quum videremus vos ſuppliciter

citer orantes & lugentes, vniuſcuiuſque opem implorantes, & ſodalitates, & communes educationes communémque militiam commemorantes vos deſerere non ſuſtinuimus. Sed exiſtimantes certamen pro vobis ſuſceptum honeſtiſſimum ac præclariſſimum eſſe, cum hoſtibus immanibus manum conſeruimus, maximum illud periculum tunc ſubire non dubitantes, in quo acceptis multis vulneribus, & amiſſis multis cognatis & ſodalibus & contubernalibus, hoſtes vicimus, eorúmque duces interfecimus, & totum regium genus extinximus. Hæc igitur ſunt quæ pro communi veſtra libertate à tyrannis vindicāda vobis præbuimus, illud videlicet noſtrum ſtudium, quod vires ſuperabat, quod non neceſſitate potius coacti quàm virtutis ergò vobis exhibuimus. Quæ verò præſtiterimus veſtra cauſa, vt & honorem & imperium in alios conſequeremini & principatum maiorem quàm initiò exiſtimabatur, vobis compararetis, audite; & ſi qua in re à veritate vel minimum receſſero, quemadmodum principiò dixi, mihi reclamate. Vos enim poſtquam exiſtimatis libertatem veſtram iam tutam & firmam eſſe, hac contenti non fuiſtis, neque in hoc rerum ſtatu manere voluiſtis: ſed eò audaciæ prorupiſtis, vt res nouas moliri non dubitaritis, eos omnes qui libertatis tuendæ eſſent ſtudioſi, pro hoſtibus habentes, & bellum penè omnibus mortalibus indicentes, atque in his periculis & præliis pro hac veſtra pluris habendi cupiditate ſuſceptis, noſtris corporibus vobis abutendum eſſe putaſtis. Quot verò ciuitates, modò ſingulas, modò duas ſimul vobiſcum pro libertate bellum gerentes, partim acie ſuperatas & in noſtram poteſtatem redactas, partim obſeſſas ac expugnatas ſubegerimus, prætereo. Quid enim oportet minutatim res geſtas recenſere, quæ tantam verborum materiam præbent? Vniuerſam verò

Etruriam in duodecim principatus diuiſam,& magna cùm terreſtri, tum maritima potentia pollentem, quinam vobis compararunt, & in veſtram ditionem redegerunt? ita vt veſtro imperio pareret? quorum verò ope factum eſt vt Sabini iſti, gens tàm valida, quibuſcum continenter de principatu contendebatis, de æquo iure vobiſcum amplius nõ contendant? Quid? Latinorum trigenta populos non ſolùm magnitudine potentiæ elatos, ſed etiam ob æquiora poſtulata magnificè de ſe ſentientes, quinam ſubegerunt? quinam eos coëgerunt, ne in ſeruitutem abriperentur, & vrbes ipſorum euerterentur, ſupplices ad vos confugere? Alia multa prætereo, quæ quum nondum à vobis diſſideremus, nos quoque nonnihil commodorum ex imperio ſperantes: vobiſcum non ſine noſtro periculo militiæ geſſimus. Verùm, poſtea quàm manifeſtè conſtitit vos imperium veſtrum in tyrannidem iam conuertiſſe, & nobis tanquam mancipiis abuti, nos quoque eodem animo erga vos eſſe deſtitimus. Intereà verò omnes fere populi, qui imperio populi Romani parebant à vobis defecerunt, initio defectionis facto à Volſcis, quorum exemplum Aequi, Hernici, Sabini, multique alij ſequuti ſunt, & occaſio opportuna illis qualis nunquam antè, videbatur oblata, ſi nos hoc voluiſſemus, ad alterum è duobus faciendum, vel ad veſtrum imperium euertendum, vel ad id in poſterum moderatius reddendum. An recordamini in quantam imperij deſperationem veneritis? & quàm ſollicito animo perpetuò eſſetis ne vel operam noſtram vobis in bello denegaremus, vel ita periti ad hoſtes tranſiremus, & quàm multas preces & pollicitationes effuderitis? Quid igitur nos humiles atque à vobis contumelia affecti tunc fecimus, veſtris victi precibus, & adducti pollicitationibus quas optimus iſte Seruilius tunc conſul plebi obtulit?

lit? Omnem à vobis antè acceptarum iniuriarum memoriam depoſuimus, & quum in poſterum meliorem rerum ſtatum ſperaremus, nos vobis præbuimus, & omnes hoſtibus breui temporis ſpatio debellatis, cum multis captiuis & præda optima redijmus. Pro ea opera quam gratiam nobis retuliſtis? an iuſtam, & illis periculis dignam? vnde? certè multùm abeſt: nam fruſtrati nos eſtis omnibus ijs rebus, quas conſulem reipub. nomine nobis promittere iuſſeratis. Et ipſum iſtum, optimum virum, cuius opera ad nos decipiendum abuſi fueratis, fraudaſtis triũpho, quum tamen is omnium hominum digniſſimus eſſet, qui hunc honorem conſequeretur. Et hac contumelia eum affeciſtis nulla alia de cauſa, quàm quia poſtulabat vt id quod æquum erat, (quemadmodum polliciti fueratis) faceretis, & quia conſtabat eum iniquo animo ferre factum nobis fucum. Nuper autem (nam vbi hoc vnum addidero ad meam hanc de iure orationem, finem dicendi faciam) quando Aequi, & Sabini, & Volſci de communi ſententia tum ipſi in vos arma ſumpſerunt, tum alios etiam ad idem ſolicitarunt, nónne coacti fuiſtis, vos venerandi viri & graues, ad nos abiectos atque viles confugere, nihil non pollicentes præſentis ſalutis gratia? & ne iterũ nos decipere videremini, ꝗ ſępiùs feciſtis, veſtræ fraudis velamentũ inueniſtis, iſtum Manium Valeriũ, virum plebis amantiſſimũ, cui nos habita fide (vt pote qui exiſtimaremus à dictatore, præſertim viro erga nos bono minimè deceptum iri) vobis in hoc quoque bello noſtram operam nauauimus, hoſtéſque magnis, multis, atque inſignibus prælijs cõmiſſis vicimus. Quum autem id bellum omnium ſpe citius feliciſſimè confectum fuiſſet, tantum abfuit vt lætaremini, & magnam plebi haberetis gratiam, vt etiam nos adhùc inuitos retinere volueritis ſub ſignis in armis, vt poſſetis promiſſa veſtra irrita facere quemadmodum

principiò apud vos ipſos ſtatueratis. Quum autem vir iſte veſtram fraudem pati non poſſet, neque iſtius facti dedecus: ſed relatis in vrbem ſignis, exercitum in ſuas domos dimiſiſſet, ſpecioſam hanc nacti cauſam, ne faceretis quæ iuſta ſunt, iſtum contumelia affeciſtis, & nihil eorum quæ nobis promiſeratis præſtitiſtis, ſed vno hoc facto iuris triplici nomine grauiſſimè violaſtis, ſublata ſenatus dignitate *ac autoritate*, huiúſque viri fide fracta, ac hominibus bene de vobis meritis relata infructuoſa laborum gratia. Quum igitur hæc & multa alia his ſimilia vobis, patricij, obijcere poſſimus, noluimus vos ſuppliciter orare, neque precari: neque etiam, quaſi aliquod ſcelus atrox patrarimus, impunitatis & obliuionis iniuriarum conditionibus impetratis, *in vrbem* redire *voluimus*. Verumtamen diligentiùs de his in præſentia diſſerendum non arbitramur, quando acturi de pace & concordia conuenimus: ſed ea negligimus, & obliuioni tradimus, atque æquo animo ferre volumus. Quin igitur apertè dicitis quæ ſit veſtræ legationis cauſa & quid petituri veneritis? Quánam propoſita ſpe in vrbem nos redire vultis? quam fortunam viæ ducem ſequutos? qua lætitia quo gaudio excipiendos? Nihil enim humani aut boni nobis à vobis offerri hactenus audiuimus, nullos honores, nullos magiſtratus, nullum inopiæ leuamen: denique, vt rem paucis expediam, nihil aliud ne vel minimum quidem. Quãquam non oportebat, vos, quid facturi ſitis dicere, ſed facere, ac ita demum dicere, vt accepto iam antè aliquo beneficio à beneuolentia veſtra, ex eo de cæteris in poſterũ coniecturam facere poſſimus. Sed arbitror eos fortaſſe ad hæc reſponſuros, ſe cũ ſumma ac libera rerum omniũ poteſtate venire, ita vt quicquid alteri alteris perſuaſerimus, id ſit ratum futurũ. Faciamus hæc eſſe vera: reſpondeant facta verbis: nihil contradico. Sed quæ poſtea ſint euentura cupio ex illis intellige-

telligere. Vbi nos dixerimus conditiones, quibus in patriam velimus redire, & hæc noſtra poſtulata nobis fuerint conceſſa quis erit nobis harum conuentionum ſponſor? qua cautione freti arma de manibus ponemus, atque iterum horum poteſtati nos committemus? vtrùm ſenatuſconſultis, quæ de his fient? (nam nondum ſunt facta.) At quid, vetabit hæc iterum nouis ſenatuſconſultis irrita fieri, vbi Appio & reliquis eiuſdem factionis hominibus placuerit? An legatorum dignitati, qui fidem ſuam interponunt? Atqui horum opera & antè illi nos deceperunt. An conuentionibus, quas fide nobis data, & iuriſiurandi religione interpoſita, diis teſtibus confirmarint? At hæc mihi multò magis, quã omnis humana fides ſuſpecta eſt, quia eã video à poteſtatibus, ac principibus conteni. Et conuentiones, qui inter imperãdi cupidos & ſuæ libertatis conſeruandæ ſtudioſos contra voluntatem fiunt, quum non nunc primùm, ſed ſæpè antè hoc cognouerim, ſcio tandiu durare, quandiu neceſſitatis vinculo retinentur. Quænam igitur hîc eſſe poteſt amicitia, & fides, vbi cogemur præter voluntatem nos inuicem colere, obſeruantes vtrique opportunas occaſiones? Præterea, nunquam aberunt ſuſpiciones, mutuæ criminationes, inuidiæ, odia, & quoduis aliud malorum genus, & vtriq; ſtudebunt aduerſarios dolos præuentos perdere, quòd in cunctatione periculum eſſe intelligent. Nihil autem (vt omnes norunt) ciuili bello eſt peius: in quo victos ſequitur miſeria *& infortunium*, victores iniuſtè faciũt, & accidit illis quidem vt ab amiciſſimis perdantur, iſtis verò vt amiciſſimos perdant. Ne igitur vos, patricij, nos ad talem fortunam, & tales calamitates minimè optandas vocetis, néve nos, Quirites, ipſis obtemperemus: ſed in ea fortuna quæ nos alios ab aliis ſeparauit acquieſcamus. Atque iſti quidẽ habeãt ſibi totam vrbem, & ſine nobis eius commoda percipiant,

& cæteris omnibus bonis ſoli fruantur, qui nos homines abiectos ac ignobiles patria expulerunt. Et nos quoque eamus quocunque fortuna nos duxerit, exiſtimantes locum alienum, non noſtram vrbem à nobis derelinqui. Nullus enim noſtrûm hîc relinquit aut agrum aliquem ſibi ſortitò datum, aut paternum domicilium aut ſacra communia, aut dignitatem velut in patria, quarum rerum deſiderio capti, vel contra noſtram voluntatem, hîc manere cupiamus, immo ne libertatem quidem armis & multis laboribus partam relinquit. Quandoquidem res noſtras partim ipſi hoſtes corruperunt, partim verò ipſa quotidiani victus inopia conſumpſit, partim iſti ſuperbi fœneratores nobis eripuerunt. Ob quas cauſas eò tandem eſt ventum, vt nos miſeri cogamur agros noſtros ipſis colere, fodiendo, plantando, arando, pecus paſcendo: ita vt ſimus conſerui noſtrorum mancipiorum bello captorum, & partim catenis nexi, partim compedibus, partim, vt truculentiſſimæ feræ collaribus ligneis ac ferreis. Taceo verbera, & contumelias, & flagra & continuatos labores à ſummo manè ad noctem vſque & omnem aliam neceſſitatis crudelitatem, & inſolentiam & ſuperbiam, quam paſſi ſumus. Tot igitur ac tantis malis à deo liberati, quantò maximo quiſque poteſt ſtudio, ac totis viribus ab iſtis fugiamus læti, fortunam & deum qui nos ſeruant, vitæ duces ſequuti, & exiſtimemus noſtram libertatem eſſe patriam noſtram, noſtrámque virtutem diuitias eſſe noſtras. Quæuis enim terra nos excipiet ſocios: quia partim minimè moleſti, partim vtiles ijs qui nos excipient futuri ſumus. Hac autem in re nobis ſint exemplo multi Græci, & plurimi barbari, præcipuè verò maiores iſtorum, & iidem noſtri. Quorum cum Aenea ex Aſia in Europam migrantes, in agro Latino vrbem condiderunt, alij verò poſtea ex Alba migrantes, Romulo coloniæ duce in his lo-

cis vrbem, quæ nunc à nobis derelinquitur, fundarunt. Habemus autem copias non ſolùm paulò maiores illis, ſed etiam triplò maiores, & migrationis iuſtiorem cauſam. Nam qui ex Ilio migrarunt ab hoſtibus expulſi ſunt, at nos hinc ab amicis. Profectò autem miſerabilius eſt à ſuis domeſticis quàm ab alienis expelli. Atque qui cum Romulo expeditionē ſuſceperunt, vt meliorem agrum ſibi cōpararent, ſuū patriū neglexeruut: nos verò deſerentes viā iſtā, & patria, & laribus carentem, neque diis inuiſā, neque hominibus moleſtā, neque vlli agro grauē coloniā deducimus. Sed quum nihil ſanguinis effuderimus, & nullam ciuium qui nos expulerunt, cædem fecerimus, nec igne, nec ferro agrum qui à nobis derelinquitur vaſtauerimus, nec vllum ſempiterni odij monumentum reliquerimus (quemadmodum nationes cōtra fœderis conditionē violatæ, & ad graues ac duras neceſſitates redactæ facere ſolent) deos & genios, qui omnes res mortalium iuſtè moderantur teſtati, illiſque permittentes vt pœnas pro nobis exigant, illud ſolum poſtulamus vt qui de nobis in vrbe habent infantes & parentes, aut etiam vxores, ſi quæ noſtræ fortunæ comites eſſe volent, eos eáſque illis recipere liceat; hæc enim recipere nobis eſt ſatis, nec aliud quidpiam de patriæ rebus præterea petimus. Sed agite feliciter, & vt lubet viuite, quando tales geritis animos in humilioris fortunæ homines, & adeò inciuiles, atque inſociabiles eſtis. Brutus igitur tali oratione habita finem dicendi fecit. Illis verò qui aderant ibi, vera viſa ſunt tum ea quæ de iure, tum ea quæ de ſenatus ſuperbia dixerat, in quam inuectus fuerat: ſed præcipuè ea quibus conuentionum fidem & cautionem doli & fraudis plenam eſſe demonſtrauit. Quum autem in extrema ſua oratione percurriſſet graues iniurias, quibus à fœneratoribus fuerant affecti & vnicuique ſua mala in memoriam reuocaſſet, nullus fuit a-

nimo tam duro, quin totus lacrymis perfunderetur, & communes calamitates crebris ac repetitis lamentis deploraret, idque non ipſis ſolis accidit, ſed & iis qui à ſenatu fuerant miſſi. Nam ne legati quidem à lacrymis ſibi temperare poterant, cogitantes miſerias quæ ex hac ciuium ſeceſſione contigerant, & eos diu mœſtos & lacrymantes & quid dicendum eſſet dubitantes ſilentium tenuit.

11 ¶ SED vbi hæc magna lamenta ceſſarunt, ſilentiúmque tota concione factum eſt, tunc ad crimina obiecta reſponſurus, eáque diluturus prodiit T. Largius, qui cæteris ciuibus ætate & dignitate antecellere videbatur, qui iterum conſul creatus effecit vt inuidioſus ille magiſtratus dictatoriæ poteſtatis, quòd ſe in ea præclariſſimè omnium hominum geſſiſſet, ſacer & venerandæ maieſtatis plenus exiſtimaretur. [Aggreſſus autem de iure diſſerere, & modò fœneratores, quòd crudelia & inhumana facinora perpetraſſent, incuſans, modò pauperes perſtringens, quòd iniqua poſtularent, dum mallent vi quàm gratia ſuo ære alieno liberari & quòd neque rectè *neque meritò* ſenatui infenſi eſſent, quòd nihil moderati aut æqui ab eo poſſent impetrare, potiùs quàm ipſis eius rei autoribus: & conatus demonſtrare exiguam eſſe plebis partem quæ inuita peccaret, & quæ magna rerum inopia coacta ſui æris alieni remiſſionem peteret, ſed maiorem partem petulantiæ & inſolentiæ & voluptuario vitæ generi deditam eſſe, ac paratam ad inſeruiendum ſuis cupiditatibus per raptum rerum alienarum, diſcernendóſque cenſens improbos à calamitoſis, & odio dignos ab illis qui humanitate indigent, & alia quædam in hanc ſententiam locutus, (vera illa quidem, ſed tamen non grata omnibus iis qui ea audiebant, hæc plebi perſuadere non poterat, ſed ingens murmur ad ſingula quæ dicebat, oriebatur: & alij indignabantur, quòd ille ſuos dolores refricaret,

ret, alij apertè confitebantur rem ita ſe habere, quòd ille veritatem minimè celaret. Hæc autem pars longè minor erat quàm altera, ita vt multitudine obſcuraretur, & indignantium pars alteram clamore ſuperaret. Quum autem Largius his pauca addidiſſet, & eorum ſeceſſionem & conſiliorum temeritatem perſtrinxiſſet, tunc Sicinnius plebis patronus ac dux, eius verba excipiens, multò magis eorum animos exaſperauit dicens, [eos ex his verbis præcipuè poſſe cognoſcere quinam honores, quæ beneficia maneant ipſos in patriam reuerſos. Quibus enim in ſummo periculo verſantibus, & plebis opem implorantibus, & ad hoc ipſum venientibus, ne nunc quidem in mentem venit vt moderata & humana vtantur oratione, quem animum exiſtimandum eſt illos habituros, vbi res ipſis ex voto ſucceſſerint, & quos nunc contumelioſis verbis lacerant, ſuæ poteſtati obnoxios habuerint? à quo ſuperbiæ genere eos ſibi temperaturos? à qua verberatione cõtumelioſa? à qua crudelitate tyrãnica? Sed ſi vobis placet toto vitę tempore ſeruire, ita vt nexi, verberibus cæſi, & igne & ferro & fame & cæteris iniuriis ac contumeliis perdamini, ne feratis tempus, ſed abiectis armis, & manibus poſt tergum reflexis *ac reuinctis*, eos ſequamini. Quòd ſi quo libertatis deſiderio tenemini, ne eos feratis, & vos legati, aut dicite quibus conditionibus nos *in patriam reuocetis*, aut ſi hoc dicere non vultis ex concione diſcedite, neque enim amplius vobis dicendi poteſtatem faciemus.] Quum autem ille dicendi finem feciſſet, omnes qui aderant plauſu ac ſtrepitu eius orationem approbarunt, ipſique ſunt aſſenſi, quòd eius rationes ac verba, bona & opportuna eſſe cognoſcerent. Poſteà facto ſilentio, Menenius Agrippa, qui etiam pro plebe in ſenatu verba fecerat, & vt legatio cum ſumma ac libera poteſtate mitteretur, ſuæ ſententia præcipuus autor fuerat, ſignificauit, ſe

quoque velle aliquid dicere. Illis verò id pergratum & optatum viſum eſt, & tunc demum ſperarunt ſe audituros orationem, quæ veras compoſitiones & ſententias vtrique parti ſalutares contineret: ac primùm quidem omnes ingenti voce acclamarunt, iubentes eum verba facere, deinde verò ita quieuerunt, & tantum ſilentium tota concione factum eſt, vt locus ille à ſolitudine nihil differre videretur. Ille verò & cæteris in rebus quantum in ipſo fuit oratione viſus eſt vti, quæ ad probandum ac perſuadendum maximam vim habebat, & ad voluntatem eorum qui audiebant, maximè accommodata erat, ſed in fine ſuæ concionis, fertur fabulam quandam ad Aeſopearum formam confictam dixiſſe, ad rem præſentem maximè accommodatam, & hac potiſſimum eos flexiſſe: quapropter etiam digna iudicata fuit quæ memoriæ proderetur: & omnibus priſcis hiſtoriis celebratur. Ille igitur qui legationis princeps erat, in hunc modum eſt loquutus. [NOS à ſenatu miſſi ſumus ad vos, Quirites, neque illum purgaturi, neque vos accuſaturi, (neq; enim hæc oportuna eſſe, neque etiam miſero ſtatui, in quo reſpublica verſatur, conducere videbantur) ſed ſeditionem omni alacritate & quauis ratione ſedaturi, & rempublicam in priſtinum illum egregium ſtatum reſtituturi. Quum autem huius rei ſummam ac liberam habemus poteſtatem, exiſtimamus prolixiore oratione de iure diſſerendum non eſſe, quemadmodum Iunius iſte fecit. Sed quibus conditionibus humanis arbitremur ſeditionem ſedandam, & quæ fides conuentiones noſtras ſit confirmatura, de his ea quæ ſentimus ac ſtatuimus, vobis dicemus. Cogitantibus nobis, omnem ſeditionem in quauis ciuitate curari poſſe, ſi diſſidiorum cauſæ tollantur, neceſſarium eſſe duximus huius diſcordiæ cauſas cognoſcere eáſque tollere. Quum autem comperiamus, aſperas æris alieni

exactio-

exactiones præſentium malorum cauſam eſſe, ſic eas corrigimus. Illis omnibus qui æs alienum contraxerunt, nec ſunt ſoluendo vt id remittatur æquum eſſe cenſemus: &, ſi quorum corpora, elapſo iam legitimo ac præſtituto pecuniæ perſoluendæ tempore à creditoribus detinentur, hæc quoque libera eſſe placet. Et quotquot in iudiciis damnati, priuatim addicti ſunt creditoribus qui eos damnandos curarunt, hos quoque liberos eſſe volumus, & eorum damnationes irritas facimus. Ac præteritos contractus, propter quos hæc ſeceſſio à vobis videtur facta, ita corrigimus, *& de iis ſtatuimus*: de futuris verò quicquid à vobis, populo, & ſenatu communi ſententia ſtatutum fuerit, id pro lege habeatur. Nónne hæc ea ſunt, Quirites quæ vos à patriciis alienarunt, & his impetratis contentos vos fore putatis, nec quidquam præterea deſiderabitis? dantur nunc vobis. Iam igitur læti in patriam redite. Fides autem quæ has contentiones firmabit, & qua vobis cauebitur, ea erit quæ legitima ac ſolennis eſt omnibus in gratiam redeuntibus. Hæc autem ſenatus ſuo decreto rata faciet, rebúſque quæ ſcripta fuerint, ſenatuſconſulto legis autoritatem tribuet. Quinimò hîc ſcribantur à nobis ea quæ videbuntur, & ſenatus his parebit. Vt autem, quæ nunc conceduntur, rata fore certò ſciatis, nec ſenatum quidquam in poſterum contra hæc moliturum, primùm quidem nos legati erimus fideiuſſores, vobis corpora & animas & familias noſtras oppignerantes: deinde reliqui ſenatores *idem facient*, quorum nomina in ſenatuſconſulto ſcribentur. Nihil enim profectò inuitis nobis contra plebem ſcribetur. Nos enim ſumus ſenatus principes & cæterorum omnium primi noſtras ſententias diximus. Vltima verò fides eſt, communis omnibus tum Græcis tum barbaris gentibus, quam nullum vnquam tempus tollet, ea ſcilicet quæ iureiurando interpoſi-

to,& fœderibus ictis ipſos deos ſponſores conuentionũ facit, quæ multas & graues priuatorũ hominũ inimicitias, & multa bella inter populos coorta compoſuit ac finiuit. Hanc quoque fidem accipite, ſiue paucis ſenatus principibus permittatis vt totius ſenatus nomine iuſiurandum dent vobis, ſiue mauultis omnes, quorum nomina in ſenatuſconſulto ſcribentur, iurare per ſacra, vtrique ſe omnes fœderis conditiones firmas ſeruaturos: dextras verò vt fidem quæ diis teſtibus in fœdere vltro citróque datur & accipitur, ne crimineris, ô Brute, néve pulcherrimum omnium humanorum inſtitutorum tollas, neque vos patiamini eum impiorum & tyrannicorum hominum ſcelera commemorare, à quibus Romana virtus plurimùm abeſt. Vbi verò vnam præterea attulero, quæ à nullis mortalium ignoratur, & de qua minimè dubitabatur, finem dicendi faciam. Quænam verò eſt illa? ea videlicet, quæ communis vtilitatis eſt autor, & quæ vtranque partem mutuo auxilio ſeruat. Hæc certè prima & ſola nos in vnum contraxit, nec vnquam alteros ab alteris ſeparari patietur. Semper enim egebit, & nunquam egere deſinet imperita quidem multitudo ducibus prudentibus: ſenatus verò, qui aliis præeſſe poteſt, turba quæ ex ipſius imperio velit parere. Neque verò hoc ex ſola opinione conii-cientes, ſed re ipſa experti ſcimus. Quid igitur mutuis moleſtiis nos inuicem terremus? quid malis verbis vtimur quum bona facta ſint præ manibus? Quin potius paſſis vlnis, ac manibus nos mutuò amplexantes redimus in patriam priſtinam rerum iucundiſſimarũ oblectationem recuperaturi, & longè ſuauiſſimum deſiderium iterum percepturi? At nobis inaudito cautionis genere caueri, & fidem infidam requirimus, tanquam infenſiſſimi hoſtes omnia in peius ſuſpicantes. Nobis quidem ſenatoribus, Quirites vna fides ſufficit, & perſuaſum habemus fore vt ſi in patriam redea-

tis erga nos mali non ſitis: quia nota nobis eſt veſtra bona educatio, & ſtudia legitima, & cæteræ veſtræ virtutes ſæpiùs tum pace tum bello nobis ſunt ſpectatæ. Quòd ſi ad res componendas & ad melioris ſtatus ſpem publicè confirmandam fides neceſſario videtur, nos certè & cætera bona in vobis fore credimus, *& vobis fidimus*, nec petimus à plebe aut iuſiurandum aut obſides, aut vllam aliam fidem: nullis tamen veſtris poſtulatis aduerſabimur. Ac de fide quidem propter quam Brutus nos calumniari eſt conatus, hæc ſufficiunt. Quòd ſi qua non iuſta inuidia in veſtris animis reſidet, quæ vobis ſuadeat vt malè de ſenatu ſentiatis, volo & ad hæc aliquid reſpondere, Quirites, & me, per deos oro, quietè & attentè audiatis. Reſpublica quodammodo humano corpori ſimilis videtur. Vtrunque enim eſt compoſitum, & cõſtat ex multis partibus, quarum ſingulæ nec eandem vim habent, nec vſus pares exhibent. Si igitur humani corporis partes, ſingulæ proprium cenſum, & propriam vocem ſeparatim accipiant, deinde orta inter eas ſeditione reliquæ omnes partes conſpirent contra vnũ ventrem, & pedes dicant ſibi totum corporis onus incumbere: manus verò, ſe artes exercere & victum comparare, & cum hoſtibus pugnare, & multas alias vtilitates in commune conferre: humeri verò, ſe omnia onera ferre: caput ſe videre & audire: os, ſe loqui, & reliquos omnes ſenſus quos *à natura* accepit in ſe complecti: quibus ipſa corporis vniuerſitas conſeruatur: deinde ventri dicant, Tu verò bone quid horum facis? quam gratiam nobis refers, & ad quid prodes? certè tantùm abeſt vt nos aliqua in re iuues, & aliquid in communem vtilitatem conferas, vt etiam nobis ſis impedimento *nobiſque afficias*, & negotium faceſſas quia cogis (id quod minimè ferendum) nos tibi inſeruire, & vndique conquirere quæ tuas cupiditates expleant? Eia, cur non aſſerimus nos in liberta-

12 DVM hæc diceret Menenius, per totam concionem multæ & variæ voces emittebantur ab illis qui ibi aderant. Quum verò in extrema ſuæ concionis parte ſeſe ad lamenta vertiſſet, & Reipublicæ calamitates imminentes, tam illis qui in vrbe remanebant, quàm illis qui expulſi fuerant, & qui vtrorumque miſerias defleuiſſet : tunc omnes lacrymas effundere cœperunt, & vna voce, ac de communi ſententia conclamarunt, vt ſe in vrbem reduceret, néve tempus tereret. Et certè parum abfuit quin celeriter ex concione abirent, rebus omnibus legatorum arbitrio permiſſis, & cæteris ſuæ incolumitatis cautionibus temerè neglectis : nisi progreſſus Brutus concionis impetum repreſſiſſet, dixiſſétque cætera quidem quæ ſenatus plebi offerebat, rectè ſe habere, & ſe magnam ei ob poſtulata conceſſa gratiam habendam cenſere : ſed tamen ſe omne poſterum tempus timere, & homines ingenio tyrannico præditos, ne rurſus aliquando (ſi ſe occaſio obtulerit) præteritas plebis iniurias in memoriam reuocent, eáſque vlciſci conentur. Vnam verò rationem eſſe, qua caueatur omnibus qui potentiores timent; hanc videlicet, ſi compertum habeant, iis qui iniuriam ipſis facere volent, poteſtatem defore: quandiu enim maleficiendi facultatem illi habuerint, non defore improbis voluntatem. Si igitur hanc cautionem plebeij fuerint conſequuti, nulla re illis præterea opus fore. Quum autem Menenius eius verba excepiſſet, & iuſſiſſet dicere cautionem qua plebem adhuc egere exiſtimabat, Concedite, inquit, nobis vt quotannis aliquot ex ordine noſtro eligamus, qui magiſtratum gerant, quíque nullam aliam autoritatem ac poteſtatem habeant : ſed tantùm plebeiis iniuriam & vim patientibus opem ferant, nec quenquàm iure ſuo fraudari patiantur. A vobis autem ſuppliciter petimus, & precibus con-

tendimus vt præter alia quæ vltro nobis conceſſiſtis, (ſi modò non verbis, ſed reuera de pace agitur) hoc quoque detis & largiamini.] Plebs igitur his auditis ingenti ac longo clamore hominem laudauit, & à legatis petiit vt hoc quoque ſibi concederent. Tum legati, quum è concione ſeceſſiſſent, poſt habitum inter ſe breue colloquium, non multò poſt redierunt. Facto autem ſilentio, Menenius progreſſus, ita eſt loquutus, [Hæc res, Quirites, magna eſt, & multis ſuſpicionibus abſurdis plena: & timor & cura nos ſubit ne forte duas ciuitates in vna faciamus: veruntamen, quantum in nobis erit, ne huic quidem veſtræ petitioni aduerſabimur. Hoc tamen nobis concedite, quod etiam pro vobis facit: permittite legatis vt in vrbem redeant, & hæc ſenatui declarent. Quanuis enim poteſtatem ab eo acceperimus arbitratu noſtro compoſitionem faciendi, & liberè ac abſolutè pollicendi quicquid placuerit, tamen minimè æquum cenſemus, vt tantum nobis aſſumamus: ſed quia præter opinionem noua hæc res nobis occurrerit, quaſi hac noſtra poteſtate priuati, rem totam ad ſenatum referemus. Perſuaſum tamen habemus eadem illi quæ & nobis, probatum iri. Ego igitur hîc manebo, & mecum pars aliqua legatorum: Valerius verò cum reliquis ſuis ſociis abibit.] Placuerunt iſta. Quum igitur properè equos conſcendiſſent ii qui ſenatui nuntiaturi erant quæ gerebantur, ad vrbem contenderunt. Quum autem conſules rem ad ſenatum retuliſſent, Valerius hoc quoque beneficium plebi dandum cenſuit: at Appius qui iam ab initio paci aduerſabatur, tunc quoque apertè contrà dixit, vociferans & deos obteſtans, & prædicens quantarum Reipublicæ calamitatum ſemina *Valerius* iacturus eſſet: ſed maximæ eorum parti hoc perſuadere non potuit: quia, vt antè dixi ad pacem erat procliuior. Factum igitur eſt ſenatuſconſultum, vt cùm

vt cùm cætera, quæ legati plebe promiſerant rata eſſent, tum etiam ei hanc cautionem quam petebat, permitterent, *& concederent*. His peractis, legati poſtero die in caſtra redierunt, & ſenatuſconſultum expoſuerunt. Poſtea, quum Menenius ſuaſiſſet plebi vt aliquos ad ſenatum mitteret, qui ab eo fidem acciperent, mittitur L. Iunius Brutus, de quo antè feci mentionem, & cum eo M. Decius. & Sp. Icilius, Legatorum verò à ſenatu miſſorum dimidia pars cum Bruto in vrbem eſt miſſa: Agrippa verò cum reliquis remanſit in caſtris, rogatus vt perſcriberet leges plebi, quibus magiſtratus crearet. Sequenti die Brutus cum collegis reuerſus eſt, icto fœdere cum ſenatu per εἰρηνοδίκας quos Romani feciales vocāt. Plebs verò diuiſa in φρατρίας, quæ tunc erant, ſiue quocunque alio nomine velit quis eos appellare, quas illi curias vocant, annuos magiſtratus creauit, Lucium Iunium Brutum, & Caium Sicinnium Vellutū, quos & ad id vſque tempus duces habebant: & præter iſtos Caium & Publium Licinios, & Caium Iuſillium Ruganum. Hi quinque primi tribunitiam poteſtatem acceperunt quarto idus Decembris, quemadmodum vſque ad hanc noſtram ætatem fit. Poſt comitia peracta legatis à ſenatu miſſis, ea omnia quorum cauſa fuerant legati, rectè ſe habere viſa ſunt. Brutus verò conuocata concione ſuaſit plebi, vt ſuum magiſtratum ſacroſanctum eſſe decerneret, lege & iureiurando confirmata eius rei cautione. Placuerunt hæc omnibus, léxque ab ipſo eiúſque collegis ſcripta eſt. Legis autem verba hæc ſunt, [Tribunum plebis inuitum, nemo, vt vnum de vulgo, quidquam facere cogito, neq; verberato, nec ab alio verberari iubeto: neq; interficito, neq; interfici iubeto. Quòd ſi quis cōtra ea quæ interdicūtur aliquid fecerit, ſacer eſto & bona eius Cereri ſacra ſūto: & qui eū occiderit, q tale facinus patrarit, purus à cæde eſto.]

Et ne in poſterum liceret plebi hanc legem abrogare, ſed vt in perpetuum immobilis maneret, decretum fuit vt omnes ciues Ro. iurarent per ſacra, vtiq; ſe ſuóſque poſteros in perpetuum hac lege vſuros: additáque eſt ad iuſiurandum precatio, vt iis qui hanc legem confirmaſſent & immobilem ſeruaſſent, & dij ſuperi, & dij inferi propitij eſſent: iis verò qui eam violaſſent, omnia contraria à diis vtriſque vt maximo piaculo obnoxiis contingeret. Hinc mos apud Romanos obtinuit vt tribunorum corpora ſacroſancta eſſent, & ad noſtra vſque tempora durauit. His ita decretis aram extruxerunt in ſummo montis vertice, vbi caſtra poſuerant, quam à terrore, qui tunc ipſos corripuerat *ac infeſtarat*, ſuo patrio ſermone, Iouis terrorem incutientis, *aram* appellarunt. Cui *dea* peractis ſacrificiis, & loco, à quo fuerant recepti, conſecrato, in vrbem cum legatis deſcenderunt. Quũ autẽ diis quoque, qui in vrbe colebantur, victimas & ſacrificia, vt ipſis *ob pacem factam* gratias agerent, perſoluiſſent, & patriciis perſuaſiſſent vt ſuffragiis magiſtratum ſuum confirmarent, hac quoque re ab illis impetrata, petierunt præterea à ſenatu vt ſibi permitteret, vt duos de plebe quotannis crearent qui tribunis pleb. miniſtrarent ea omnia quibus indigerent, & de cauſis quæ eorum arbitrio permiſſæ fuiſſent, cognoſcerent, & ſacrarum ædium, & publicorum locorum, & annonæ curam gererent. Hac quoque re à ſenatu impetrata, crearunt quoſdam quos miniſtros tributorum plebis & collegas & iudices appellabant. Nunc tamen patrio Romanorum ſermone ab vno officio, quo funguntur, vocantur ædiles, & poteſtatem alterius magiſtratus miniſtram, vt antea, habent. Multæ autem & magni momenti res illis committuntur, & quodammodo ferè plurimis in rebus ſimiles ſunt iis qui apud Græcos ἀγορανόμοι vocantur. Pace autem domi parta, & Repub. in priſtinum

ſtinum ſtatum reſtituta, ad bella externa à ducibus delectus habebantur magna plebis alacritate, ita vt breui temporis ſpatio res omnes ad bellum neceſſariæ paratæ fuerint. Quum autem conſules, de more, munia ac prouincias ſortiti fuiſſent, Sp. Caſſius, cui rerum vrbanarum cura obtigerat, delecti exercitus partem, quanta ad vrbis cuſtodiam ſufficeret, apud ſe retinuit, reliquos ad militiam miſit. Poſtumius verò Cominius eduxit reliquum exercitum, qui conſtabat ex Romanorum ipſorum non contemnendis copiis & Latinorum auxiliis non paruis. Quum autem ſtatuiſſet primùm Volſcos aggredi, Longulam eorum vrbem primo impetu cepit, & licet oppidani fortitudinem aliquam ſibi vindicare conati fuiſſent, *ſéque viros ſtrenuos præſtare, ac demonſtrare voluiſſent,* licet etiam ex vrbe in campos apertos copias quaſdam miſiſſent, quibus Romanum exercitum venientem à ſe arceri poſſe confidebant, turpiter tamen terga fugæ dare ſunt coacti, antequàm præclarum vllum facinus ederent, ne in ipſa quidem murorum oppugnatione vllo forti facinore edito. Vno igitur die Romani & eorum agro ſine vllo labore potiti ſunt, & vrbem abſque magno negotio vi ceperunt. Imperator autem Romanus, quum res in vrbe relictas *ac inuentas,* militibus in prædam conceſſiſſet, & præſidium in ea reliquiſſet, eduxit copias in aliam vrbem Volſcorum, quæ Poluſca vocatur, & à Longula non multum abeſt. Quum autem nullus obuiam ei venire auſus fuiſſet, itinere per agrum illum facillimè confecto, mœnia oppugnare cepit, quúmque militum alij portas fregiſſent, alij ſcalis muros conſcendiſſent, eo ipſo die hanc quoque vrbem in ſuam poteſtatem redegerunt. Hac vrbe recepta paucos quoſdam defectionis autores delegit, eóſque ſecuri percuſſit: reliquos verò pecuniis mulctatos & armis ſpoliatos in poſterum populi Romani imperio pa-

rere coegit. Relicta autem hic etiam exigua militum manu præſidij cauſa, poſtero die cum exercitu Coriolos petiit, vrbem valde inſignem, & quaſi Volſcorũ antiquam patriam & caput: vbi & validus exercitus iam coactus erat: & muri non facilè expugnari poterant, & res ad bellum neceſſariæ iam multò antè ab oppidanis fuerant paratæ. Quum autem hanc aggreſſus fuiſſet, & ad veſpertinum vſque crepuſculum eam oppugnaſſet, ab hoſtibus, amiſſis ſuorũ cõpluribus repulſus eſt. Poſtero die cõparatis arietibus & vineis & ſcalis, ſeſe ad vrbis oppugnationem inſtaurandam totis viribus parabat: ſed quum audiſſet Antiates, ob cognationis vinculum, cum magna militum manu Coriolanis ſubſidio venturos, & eos qui miſſi fuerant, iam eſſe in via, diuiſo exercitu ſuo, cum dimidia eius parte vrbem oppugnare ſtatuit, cui Titum Largium præfecit: cum reliqua verò parte hoſtẽ aduentantẽ arcere decreuit. Bis autem eo die pugnatum, ſed in *vtraque pugna* Romani victores fuerunt, & omnium egregia enituit opera. Sed præcipuè vir quidam facinora fortitudinis incredibilia, & omnem orationis fidem ſuperantia edidit. Is genere erat patricio, & minimè obſcuris natalibus, nomine C. Marcius, homo frugi in quotidiano victu, & liberali ac generoſo animo præditus. Ita autem in vtroque prælio pugnatum eſt. Largius ſimulatque dies illuxit, copias eductas ad mœnia Coriolana admouit, & variis locis ea oppugnare cœpit. Coriolani verò elati Antiatum auxilio, quod iamiam affore ſibi credebant, apertis omnibus portis conferto agmine eruptionem in hoſtes fecerunt. Romani verò primum eorum impetum exceperunt & multa vulnera intulerunt iis qui in ſe ruebant. Deinde verò quum maior hoſtium numerus eò procurreret, pulſi ſunt per loca decliuia & reliqua acies inclinauit, & ad caſtra refugere cœpit. Hac re animaduerſa, Marcius,

cius,de quo antè mentionē feci,cum paucis ſubſtitit, atque impetum conferti hoſtium agminis in ſe ruentis excepit,multíſque eorum proſtratis, reliquis cedentibus,& in vrbem fuga ſe recipientibus,inſtabat à tergo ſemper cædens poſtremos quoſque qui in ipſius manus incidiſſent,& ſemper hortans ſuos, qui dederant ſe in fugam,vt ſeſe conuerterent,& bono eſſent animo,& ſe ſequerentur.Illi verò præ pudore talis flagitij conuerſi ſunt,& oppoſitis ſibi hoſtibus, cædentes & perſequentes inſtabant, & quum breui temporis ſpatio ſinguli eos qui cum ipſis manus conſeruerant,in fugam vertiſſent,ad muros accedebāt, & Marcius tunc audacius periculis ſeſe obiectans vlterius progrediebatur & quum ad ipſas portas acceſſiſſet in vrbem vnà cum ipſis hoſtibus fugientibus irrupit. Quum autem multi alij cum eo ſimul irrupiſſent,in multis vrbis partibus magna vtrorumque cædes facta,quod alij pugnarent in ipſis viarum anguſtiis,alij in ædibus quæ expugnabantur. Adiuuabant autem oppidanos & ipſæ mulieres,de tectis hoſtes tegulis petentes, & vnuſquiſque & pro viribus alacriter patriæ opem ferebat. Veruntamen malis diutius reſiſtere non potuerunt, ſed ſeſe victoribus dedere coacti ſunt.Hoc igitur modo expugnata vrbe, cæteri milites Romani ad res quæ in ea fuerant relictæ,diripiendas ſe conuerterunt, & ad multum tempus in prædam intenti fuerunt, quia & multæ pecuniæ,& multa mancipia in vrbe erant. At Marcius,qui etiam primus hoſtium impetum ſuſtinuerat, omniúmque Romanorum fortiſſimum tum in ipſa murorum oppugnatione,tum in præliis in vrbe commiſſis ſe manifeſtiſſimè præſtiterat, in ſecunda pugna contra Antiates commiſſa fortitudinis longè maioris ac illuſtrioris facinora fecit. Nam ne ab hoc quidem prælio abeſſe voluit, quòd hoc indignum iudicaret.Sed ſtatim poſt vrbem captam, cū paucis

qui ſe ſequi poterant, *ad alios Romanos* accurrit, & nactus acies iam instructas & mox cõgreſſuras, vrbem captam primus ſuis nuntiauit, & argumentum eius rei fumum oſtendit, qui magnus ex incenſis ædificiis erumpebat, & venia à conſ. impetrata, è regione firmiſſimi hoſtium roboris aciem explicauit. Dato autem pugnæ ſigno primus cum hoſtibus congreſſus eſt, & multis cæſis qui cum ipſo ad manus venerant, in mediam eorum aciem perrupit. Antiates verò eius impetum diutius comminus ſuſtinere non poterant: ſed ordines, in quoſcumque ille impreſſionem feciſſet, deſerebant, & conferta acie eum circundabant, eúmque ſuos inuadentem & inſequentem, ipſi pedem referentes telis eminus petebant. Poſtumius verò, ea re cognita, veritus ne illi ab omnibus destituto grauius aliquid accideret, lectiſſimos ac fortiſſimos quoſque iuuenes ſubſidio ei miſit. Illi facto globo, & acie denſata impreſſionem in hoſtes fecerunt. Quum autem hoſtes à fronte oppoſiti impetum eorum ſuſtinere non potuiſſent, ſed in fugam ſe vertiſſent, vlterius progreſſi inuenerunt Marcium vulneribus vndique ſauciatum, & circa eum viderunt multos milites cæſos, multóſque qui ſemimortui iacebant. Poſtea omnes ſimul, ductu ipſius Marcij, reliquos hoſtes qui ordines adhuc ſeruabant, inuaſerunt, eos qui ipſis reſiſtebant, interficientes & eos haud aliter quàm mancipia tractantes. Egregiam autem & memorabilem operam nauarunt in illo prælio cum alij milites Romani, tum verò præcipuè qui Marcium protexerunt. Sed eos omnes virtute ſuperauit Marcius, qui citra omnem controuerſiam autor præcipuus illius victoriæ fuit. Quum autem iã adueſperaſceret, Romani ob victoriam valde elati, multis Antiatibus cæſis & multis captis, in caſtra ſe receperunt. Poſtridiè Poſtumius, exercitu ad concionem conuocato, prolixa oratione Marcium laudauit,

dauit, eúmque virtutis ergò corona decorauit, & ob egregiam in vtroq; prælio nauatam operam ei præmia dedit, gratiámque retulit, eúmque bellico equo imperatoriis inſignibus ornato, & decem captiuis, data ipſi optione vt quos vellet eligeret, & argento quantum ille ſecum abſportare poſſet, & ex reliqua præda præclaris præmitiis donauit. Sublato autem ingenti ab omnibus clamore, vt laudantibus & congratulantibus, Marcius progreſſus dixit: ſe & conſuli, & cæteris omnibus ob honores quibus ſe dignabantur, gratiam habere: veruntamen ſe iis minimè abuſurum, ſed ſe contentum fore equo ob ornamentorum pulchritudinem & vno captiuo, qui ſuus erat hoſpes. Milites verò qui & antè illius viri generoſum animum admirabantur, multò magis tunc eum ſunt admirati quòd diuitias contemneret, & in tanta felicitate modeſtè ſe gereret. Ob hoc igitur facinus Coriolanus eſt cognominatus, & omnium ſuæ ætatis nobiliſſimus fuit. Quum igitur prælium cũ Antiatibus commiſſum, talem habuiſſet finem, reliqui Volſcorum populi depoſitis inimicitiis pacem cum Romanis fecerunt, & quotquot idem, quod illi cogitabant, & qui in armis iam erant, & qui bellum parabant, quieuerunt. Quibus omnibus clementer tractatis, Poſtumius domum rediit, exercitúmque dimiſit. Alter verò conſul Caſſius, qui in vrbe relictus fuerat, interim ædem Cereris, Liberi, Liberæque conſecrauit, quæ eſt ad metas Circi maximi, ſupra ipſos carceres ſita, quam A. Poſtumius dictator pro reip. ſalute ſe diu iſtis dedicaturum vouerat, quo tempore cum Latinorum copiis dimicaturus erat, & quæ poſt partam victoriam ex S.C. locata fuerat, vt tota de manubiis extrueretur: ſed eius opus tunc demum abſolutum eſt. Eodem tempore cum omnibus Latinorum populis fœdus iureiurando interpoſito renouatum eſt, & pax atque amicitia inſtaurata, tum quia

ſeditionis tempore nihil cõtra pop. Rom. moliri ſunt conati, tum quia conſtabat eos omnes plebis reditu lætari, tum etiam quia in bello contra populos, qui à Romanis defecerant, alacri animo fidelem operam nauaſſe videbantur. Quæ autem in illo fœdere continebantur, hæc erant, Romanis & omnibus Latinorum populis ſit pax dum cœlum & terra eandem ſtationem obtinuerint: & neutri alteris bellum inferant, néue aliunde hoſtes accerſant, néue bellum inferentibus tutum iter præbeant: & infeſtatis bello totis viribus opem ferant, & manubiarum ac prædæ in bello, communibus auſpiciis geſto, æquam vtrique partem ſortiantur. Priuatorúmque contractuum iudicia intra decem dies in foro eius populi vbi contractus fuerint facti finiantur. Iſtis autem fœderibus nihil aut addi, aut demi niſi ex communi omnium Rom. & Latinorum conſenſu liceat. In has igitur conditiones Romani & Latini fœdus inter ſe, per omnia ſacra iurantes, fecerunt: ſenatúſque ob pacem & gratiæ reconciliationem cum plebe factam diis ſacrificia perſoluere, & ſupplicationes facere decreuit, addito vno die Latinis feriis (quæ ita vocantur) quum duo tantùm earum dies antè eſſent: quorum alter à Rege Tarquinio conſecratus eſt, quo tempore Etruſci ab eo deuicti fuerunt, alter verò à populo additus, quando exactis regibus remp. in libertatem vindicauit: quibus tertius additus eſt ob reditum plebis, quæ ſeceſſionem fecerat. Munus autem procurationémque ſacrificiorum & ludorum, qui in illis feriis fiebant, Tribunorum plebis miniſtri acceperunt, qui nunc ædilitiam habentes poteſtatem (vt dixi) à ſenatu prætexta & ſella eburnea & reliquis regiis inſignibus ornatur. Nec multò poſt has ferias Menenius Agrippa vir conſularis, diem ſuum obiit, ille qui Sabinos vicerat, & maximè inſignem triumphum de illis egerat, cuius

ſuaſu

ſuaſu ſenatus profugis reditum conceſſerat, & cuius fidem plebs ſequuta ab armis diſceſſerat. Elatúſque eſt publicis impenſis, & longè omnium mortalium pulcherrimè & magnificentiſſimè ſepultus eſt: nam priuatæ illius hominis facultates ad honeſtum, & magnificum funus & ſepulturam non ſufficiebant. Quare liberorum eius tutoribus, poſt habitam conſultationem, placuit eum vt vnum de vulgo, vili funere efferre, atque ſepulturæ mandare. Plebs tamen id fieri non eſt paſſa, ſed tribuni aduocata plebe, ad concionem, & multis laudibus res tum bello tum pace ab illo viro geſtas perſequuti, eiúſque temperantia & frugalitate, præcipuè verò à quæſtibus abſtinentia ſummis laudibus in cœlum elata, facinus longè turpiſſimum fore dixerunt, ſi vir tantus ignobile atque humile funus ob inopiam conſequeretur: plebique autores fuerunt vt eos funeris ſumptus in ſe reciperet, conferrétque quantum à ſe imperatum eſſet. Plebi verò his auditis grata hæc fuerunt. Quum autem confeſtim vnuſquiſque imperatam ſummam attuliſſet, magna vis pecuniæ coacta eſt. Senatus verò hac re cognita eam ſibi dedecori fore putauit. Quare, decreuit minimè pati virum Romanorum nobiliſſimum ſtipe viritim coacta ſepulturæ mandari: ſed æquum eſſe cenſuit vt ſumptus ex ærarij pecunia fieret, huius rei cura quæſtoribus commiſſa. Illi verò ingenti ære funus libitinariis locauerunt, eiúſque cadauer ornatum magnificentiſſimè, cæteríſque omnibus rebus ad magnificentiam ac ſplendorem ſuppeditatis, pro dignitate ac virtute hominis ſepulturæ mandarunt. Quum autem plebs in honoranda defuncti memoria ſenatui minimè cederet, ne ipſa quidem illud collatitium æs recipere voluit, quamuis quæſtores id ipſi reſtituere vellent, ſed id largita eſt illius viri liberis, miſerata inopiam eorum, ne quid indignum paterna vir-

tute exercerent. Eodem tempore à conſulibus habitus eſt cenſus, cenſaque ſunt vniuerſorum capitum centum & decem millia & amplius. Atque his conſulibus hæc à Romanis ſunt geſta.

DIONYSII, ALEXANDRI F. HALICARNASSEI, ROMANARVM ANTIQVITATVM

LIBER SEPTIMVS.

BREVIARIVM LIBRI.

1 Romani annona graui caritate laborantes, legatos in Siciliam frumento abundantem, mittunt: quorum alij vt exploratores excipiuntur, alij in Ariſtodemum Cumarum tyrannum incidunt: qua occaſione huius tyranni artes & mirandus vitæ curſus ac exitus deſcribuntur.

2 Volſci de bello Romanis inferendo cogitantes peſtilentia inuaduntur: ſeditio plebis Romanæ Patriciis infenſæ recrudeſcit: quæ inter Conſules ac Tribunos contentiones inde ortæ ſint: deinde exercitus in Volſcos eductus.

3 Sub Minucio & Sempronio Coſſ. domeſtici tumultus recrudeſcunt: M. Marcij Coriolani ad Senatum concio aduerſus plebem, vnde ingens oritur tumultus.

4 Minu-

4 *Minucij consulis ad plebeios Oratio, ad diluendas calumnias, & eos rogandos ne quid graiuis in M. Coriolanum ſtatuerent: C. Sicinnij Tribuni adu. Coriolanum inuectiua: Coriolani ſuperbum reſponſum, vnde ſeditio exorta Iunij Bruti conſilio ſedatur.*

5 *Senatusconſultum de annona: à Sicinnio dies dicitur M. Coriolano: Lucij tribuni ea de re concio ad Senatum.*

6 *Appij Claudij, aduerſus Lucij concionem ad Senatum Oratio.*

7 *Manij Valerij, omnium Senatorum maximè popularis, concio qua apertè plebi patrocinatur: M. Coriolani verba: quæ crimina ei obiecta ſint.*

8 *Tribuni Coriolano de affectata tyrannide accuſato diem dicunt, de Comitiis tributis & centuriatis Romanorum: in Comitiis de Coriolani cauſa Minucij Conſulis oratio: Sicinnij reſponſio: Coriolani defenſiones, condemnatio & exilium.*

9 *Q. Sulpicio & Sp. Largio Coſſ. ob varia prodigia ludi Romani inſtaurantur: horum ludorum origo & varia exercitia, ex quibus colligit Dionyſius Romanorum progenitores Græcos fuiſſe, non barbaros.*

Continet hic liber ſeptimus trium annorum hiſtoriam.

1 TITO Geganio Macerino, Publio Minutio conſulibus, grauis annonæ caritas ex ſeceſſione orta vrbem inuaſit. Plebs enim à patriciis ſeceſſerat poſt autumnale æquinoctium, ſub ipſum fermè ſementis faciendæ initium. Coloni verò agrum deſeruerunt ſimulatque hic motus factus eſt, ac ij quidem qui ditiores erant partes patriciorum ſunt ſequuti, mercenarium verò vulgus ad plebeios tranſiit; atque ab eo tempore ita alij ab aliis ſegregati manſerunt, donec ciuitas (quæ non multò ante

ſolſtitium hybernum gratiæ reconciliationem fecerat) componeretur, & in vnum coiret. At medio temporis ſpatio quod ad omnem ſementem faciendam maximè eſt appoſitum, agri colonis erant vacui, idque diu durauit, ita vt ne poſt ipſum quidem agricolarum reditum cultura facilè reparari poſſet, tum ob ſeruorum fugam, tum ob iumentorum interitum, quibus ad agrum colendum, qui vaſtatus fuerat, opus erat, tum etiam quia non magna aut ſeminum aut alimentorum copia in ſequentem annum parata erat. Senatus his rebus cognitis legatos dimiſit in Etruriam & Campaniam, & in agrum Pomptinum, vt quantam maximam poſſent frumenti copiam coemerent. Publius autem Valerius, & Lucius Geganius in Siciliam miſſi ſunt, Valerius quidem Publicolæ f. Geganius verò alterius conſulis frater. Tyranni autem tunc oppidatim dominabantur, inter quos nobiliſſimus erat Gelo Dinomenis f. qui nuperrimè Hippocratis fratris ſui, *cui hereditario iure ſucceſſerat*, tyrannidem adeptus fuerat, non autem Dionyſius Syracuſanus, quemadmodum ſcripſerunt Licinnius & Gellius & multi alij Romani ſcriptores, nullo modo temporum rationibus accuratiùs examinatis, vt res ipſa indicat, ſed temerè quicquid in mentem venit, narrantes. Nam decreta in Siciliam legatio, anno ſecundo ſeptuageſimæ ſecundæ olympiadis ſeò nauigauit, archonte Athenis Hybilidæ, decimo & ſeptimo anno poſt exactos reges, quemadmodum & iſti & alij ferè omnes hiſtorici communi conſenſu ſcribunt. Dionyſius verò ſenior, octogeſimo quinto poſt anno quum inuaſiſſet Syracuſanos, tyrannidem occupauit, anno tertio nonageſimæ tertiæ olympiadis, archonte Athenis Callia, qui ſucceſſit Antigoni. Certè ferendum eſſet in hiſtoricis, ſi exiguo annorum numero in ipſa temporum ſupputatione fallerentur, præſertim

tim quum priſcam & multorum annorum hiſtoriam componunt. Sed totis duabus tribúſve ætatibus à veritate aberrare nullus ipſis permiſerit. At qui primus hoc in ſuós annales retulit (quem cæteri omnes ſunt ſequuti) hoc ſolùm in priſcis annalibus videtur inueniſſe, his conſulibus legatos in Siciliam miſſos vt frumentum emerent, atque inde quod tyrannus dono dederat aduexiſſe. Non tamen videtur vlterius Græcorum ſcriptorum hiſtorias ſcrutatus eſſe, quiſnam tunc Siciliæ tyrannus eſſet, ſed temerè & inconſideratè, prout ei in mentem venit. Dionyſium poſuiſſe. Legati igitur qui in Siciliam nauigabant, tempeſtatibus in mari iactati, & coacti circumnauigare inſulam, ſerò ad tyrannum peruenerunt, & ibi exacta hyeme, primo vere in Italiam reuerſi, magnam commeatuum copiam aduexerunt. Qui verò in agrum Pomptinum miſſi fuerant, parum abfuit quin, vt exploratores, à Volſcis interficerentur, falsò delati ab exulibus Romanis. Quum autem ægrè admodum ſuorum hoſpitum ſtudio *ac fauore* ipſa corpora ſeruare potuiſſent, pecunia amiſſa & re infecta Romam redierunt. Idem accidit iis, qui ad Italicas Cumas iuerant. Quum enim in hac ciuitate multi Romani degerent, qui cum Tarquinio rege euaſerant, profugerántque ex vltimo prælio, primùm quidem illos à tyranno ad ſupplicium depoſcere conati ſunt: ſed quum hoc impetrare non potuiſſent, poſtularunt vt ſaltem ſibi liceret eorum corpora pignoris loco detinere, donec à ciuitate quæ eos miſerat ſua bona reciperent, quæ à populo Romano iniuſtè publicata dicebant, atque ipſum tyrannum iſtius ſuæ litis iudicem eſſe oportere cenſebant. Tunc autem Cumis tyrannus erat Ariſtodemus Ariſtocratis filius, vir non obſcuri generis, qui à Cumæis Malacus vocabatur, & temporis progreſſu illa nominis appellatio magis innotuit, ſiue quòd puer adhuc eſſet,

minatus eſſet, & muliebria pateretur, quemadmodum quidam produnt, ſiue (vt alij ſcribunt) quòd miti & minimè iracundo eſſet ingenio. Quibus autem tyrannidis occupandæ rationibus, *quibus occaſionibus* ſit vſus, & qua via ad eam peruenerit, & quomodo ſe in ea geſſerit, & quem vitæ exitum habuerit, non intempeſtiuum iudico, intermiſſa pauliſper rerum Romanarum narratione, ſummatim percurrere. Sexageſima & quarta olympiade, archonte Athenis Miltiade, Cumas, Græcam vrbem, in Opicis ab Eretrienſibus & Chalcidenſibus conditam, Etruſci qui circa Ionium ſinum habitabant, inde à Gallis temporis progreſſu pulſi, & vnà cum illis Vmbri, & Daunij, & multi alij barbari, euertere ſunt conati, quum nullam aliam iuſtam odij cauſam, quàm ipſam vrbis felicitatē afferre poſſent. Cumæ enim illis tēporibus tota Italia celebres erant ob diuitias & potentiam & alia bona, quòd totius Campani agri fertiliſſimam partem poſſiderent, & opportuniſſimos circa Miſenum portus haberent. Barbari his bonis inſidias ſtruentes, expeditionem contra eam vrbem fecerunt, fere cum quingentis peditum, & decem & octo equitum millibus. Illis autem non procul ab vrbe caſtra habentibus admirandum prodigium apparuit, quale nunquam aut apud Græcos, aut barbaros vſpiam accidiſſe memoratur. Nam omnes qui præter eorum caſtra fluebant, quorum alter Vulturnus, alter Glanis vocatur, omiſſo naturali curſu aquas retorſerunt, & ab oſtiis ad fontes ſuos recurrerunt, eúmque curſum diu tenuerunt. Hac re cognita Cumæi tunc demum auſi ſunt cum barbaris congredi, quòd ex hoc prodigio coniicerent deum res hoſtium elatas depreſſurum, & ſuas quæ videbantur humiles elaturum. Quare, diuiſis trifariam totius iuuentutis viribus, partem vnam ad vrbis præſidium, alteram ad nauium cuſtodiam reliquerunt,

tertiam

tertiam pro mœnibus inſtruxerunt, impetum hoſtium excepturi, atque horum numerus continebat equites 600. peditum verò quatuor millia, & quingentos præterea. Et quamuis tamen exiguum militum numerum haberent, tamen tot *hoſtium* millia ſuſtinuerunt. Vbi verò barbari cognouerunt eos ad pugnam paratos eſſe, clamore ſublato, vt fert barbarorum mos, eos inuaſerunt, nullo ſeruato ordine, pedites & equites promiſcuè, quaſi eos omnes primo impetu eſſent deleturi. Locus autem vbi pugnabatur erat vallis anguſta ante vrbem montibus & paludibus vndique clauſa, pro Cumæorum virtute faciens, & iniqua barbarorum multitudini. Quum enim alij alios euerterent, humíque deijcerent & conculcarent, cùm multis alijs in locis, tum verò præcipuè circa cœnum paludis, ne congreſſi quidem cum acie Græcorum plerique eorum à ſuis obtriti interierunt. Atque ingens ille eorum peditatus mutua colliſione afflictus, & nullo forti facinore edito, diſſipatus eſt, & alius aliò fugit. Equites verò pugnarunt illi quidem, & multum negotij Græcis exhibuerunt: ſed quum non poſſent hoſtes circundare ob locorum anguſtias, quinetiam ipſo deo fulminibus, imbribus, & tonitruis Græcos adiuuante, territi terga verterunt. In eo prælio omnes Cumæorum equites egregè pugnarunt, atque hi potiſſimùm vel omnium confeſſione victoriæ autores fuerunt. Sed inter cæteros Ariſtodemi cognomine Malaci virtus præcipuè enituit. Etenim ipſe ſolus impetum ſuſtinens, ducem hoſtium & alios multos ſtrenuóſque viros interfecit. Bello autem confecto Cumæi, ſacrificio diis pro parta victoria facto, & iis qui in pugna ceciderant, honorificè ſepultis, magna contentione certarunt cuínam ob rem fortiter geſtam prima corona danda eſſet. Nam ſinceri iudices Ariſtodemum hoc honore dignabantur, & plebs ei

fauebat : at potentes ciues Hippomedontem magiſtrum equitum, & totus ſenatus huic ſuffragabatur. Erat autem tum temporis, penes optimates Cumæa reſpubl. & plebs non multum poterat. Ob hanc igitur contentionem orta ſeditione, maiores natu veriti ne ad arma & cædes ambitio iſta progrederetur, perſuaſerunt vtrique factioni vt æquos honores capere illis ambobus permitteret. Ob hanc igitur cauſam Ariſtodemus cognomine Malacus plebis patronus eſt factus, qui quòd in ciuili genere dicendi non mediocriter exercitatus eſſet, concionibus plebem ductabat, eam actionibus popularibus recreans *ac reficiens*, & proceres qui publica depeculabantur arguens, & de ſuis pecuniis beneficia in multos ciues conferens. Quapropter primoribus optimatum grauis & formidabilis erat. Vigeſimo autem anno poſt pugnam cum barbaris commiſſam, ad Cumæos venerunt Aricinorum legati ſuppliciter opem illorum implorantes contra Etruſcos, à quibus bello premebantur. Nam Porſena, rex Etruſcorum, poſt pacem cum pop. Romano factam, filium ſuum Aruntem cum dimidia copiarum parte miſit, quia proprium imperium ſibi quærere volebat, quemadmodum ſupra declaraui. Ille igitur Aricinios intra mœnia compulſos tunc obſidebat, & ſe breui vrbem fame expugnaturum ſperabat. Quum legatio iſta veniſſet principes optimatum Ariſtodemum odio proſequentes, & veriti ne quam calamitatem reip. afferret, pulcherrimam occaſionem ſe nactos arbitrabantur, qua illũ per ſpeciem honeſtæ cauſæ de medio tollerent. Quum igitur populo perſuaſiſſent, vt auxilio Aricinis duo hominum millia mitteret, & ducem eorum creaſſent Ariſtodemum, quòd eſſet rebus bellicis clarus, poſtea pararunt inſidias homini, per quas ipſum vel ab Etruſcis in pugna conciſum iri, vel in mari periturum arbitrabantur. Nam à ſenatu accepta poteſtate

delectus habendi eorum qui auxilio mittendi eſſent, nullos nobiles aut memoratu dignos conſcripſerunt: ſed delectis ex plebe pauperrimis ac nequiſſimis quibuſque, quos ſemper ſuſpectos habebant, & metuebant ne quid rerum nouarum molirentur, ex his claſſem compleuerunt, & decem vetuſtis nauibus, & parum idoneis ad nauigandum, in mare deductis, quarum præfecti erant Cumæorum pauperrimus quiſque, in his illos poſuerunt, pœnam capitalem minati ſi quis eam militiam deſeruiſſet. At Ariſtodemus hæc tantùm loquutus, perſpectum ac notum eſſe ſibi inimicorum conſilium, qui verbis quidem ſe ad auxilium *Aricinis* ferendum mitterent, re verò ipſa ad manifeſtum exitium, accepit earum copiarum imperium & cum Aricinorum legatis celeriter portu ſoluit, & medium illud maris ſpatium laborioſè & periculoſè emenſus, appulit ad littora Ariciæ proxima, & præſidio in nauibus relicto quantum ſatis erat ad earum cuſtodiam, illa eadem nocte confecto terreſtri itinere quod non erat longum, ſub diluculum in Aricinorum conſpectum ex improuiſo venit, caſtriſque prope illos poſitis, perſuaſit iis qui intra mœnia confugerant, vt in campum apertum prodirent, & ita tunc Etruſcis pugnandi copiam fecit. Collatis autem ſignis acre prælium commiſſum eſt, in quo Aricini non diu hoſtium impetum ſuſtinuerunt, ſed omnes inclinarunt, atque iterum intra muros fuga ſe receperunt. At Ariſtodemus cum exigua lectorum Cumæorum manu, qua ſtipatus erat, totam illius pugnæ molem ſuſtinuit, & Etruſcorum ducem ſua manu interfecit, & gentes exteras ac barbaras in fugam vertit, & maximè inſignem victoriam ex hoſte reportauit. His rebus geſtis, & ab Aricinis multis decoratus muneribus celeriter diſceſſit, quòd ipſemet ſuæ victoriæ nuntium Cumæis afferre vellet. Eum autem ſequebantur permultæ Aricino-

Digitized by Google

ram onerariæ nauesque, ſpolia & Etruſcos captiuos ve-
hentes. Quum autem iam ad Cumas acceſſiſſent, claſ-
ſe ad littus appulſa exercitum ad concionem voca-
uit, & longa oratione in ciuitatis principes & gu-
bernatores inuectus, & multis laudibus eos proſe-
quutus, quorum egregia operâ in prælio enituerat,
diuiſáque viritim pecunia & muneribus Aricinorum
in medio poſitis, vt omnibus eſſent communia, ro-
gauit eos vt horum beneficiorum eſſent memores vbi
in patriam rediſſent, & ſiquod fortè periculum ſibi
ab optimatibus aliquando immineret, opem pro vi-
ribus vnuſquiſque ferret. Omnibus autem vno ore
ſe illi magnam habere gratiam dicentibus, tum ob
inſperatam ſalutem quam eius opera fuerant adepti,
tum ob reditum in patriam minimè vacuis manibus;
& ſuam potius vitam quàm illius ſalutem hoſtibus
ſe prodituros pollicentibus, collaudatis iis, concio-
nem dimiſit. Poſteà in ſuum tentorium vocatos eo-
rum ſelectiſſimos quoſque & manu fortiſſimos, largi-
tionibus & humanis alloquiis & ſpe (quæ omnes de-
cipit) corrupit, & paratos habuit ad ſe iuuandum
in præſenti reipubl. ſtatu mutando. Quibus aſſum-
ptis, ad operæ & periculi ſocietatem, & moni-
tis quid cuique agendum, & captiuis quos abdu-
cebat, libertate gratis data, vt illorum quoque be-
neuolentiam ſibi conciliaret inſtructis nauibus in por
tus Cumæos eſt delatus. Tunc militũ patres & matres,
& reliqui omnes cognati & liberi & vxores obuiã il-
lis *ex nauibus in terram* exſcedentibus iuerunt, cum la-
crymis eos amplectentes, & oſculantes, & ſuauiſſimis
vnumquemque appellationibus ſalutantes. Quinetiã
tota reliqua multitudo vrbana cum gratulatione &
plauſu ducem ſalutans, redeuntem domum proſequu-
ta eſt. Quam rem moleſtè ferentes ciuitatis primo-
res, præcipuè verò illi qui exercitus imperium ei dede-
rant, & alia in eius perniciem machinati fuerant, malè
de futu-

de futuris cogitare cœperunt. Ille verò intermiſſis paucis quibuſdam diebus, quibus votiua ſacrificia diis perſoluit, & onerarias naues, quæ tardiores erant, expectauit, poſtquam tempus opportunum iam veniſſe exiſtimauit, dixit ſe velle in ſenatu res à ſe in prælio geſtas narrare & prædã eo bello partam oſtendere. Quum autem frequens ſenatus & magiſtratus in curiam conueniſſent, ipſe in medium progreſſus cœpit concionari, & ordine narrare quæcunque in prælio geſta fuerant. Interim verò illius conſpirationis ſocij, iam antè ab eo parati, cũm ſicis ſub veſte tectis magna manu in curiam irrumpentes omnes optimates iugularunt. At mox omnes è foro diffugere & currere, alij domum, alij extra vrbem, exceptis iis qui conſpirationis erant conſcij. Iſti enim & arcem & naualia & munitiones ciuitatis occuparũt. Sequẽti verò nocte ſolutis iis qui erãt in vinculis, & qui capite damnati fuerant, quorum magnus erat numerus, & armatis illis vnà cum ſuis amicis, inter quos erant & Etruſci iuuenes captiui, ex his ſatellitium ad corporis ſui cuſtodiã conſtituit. Quum autem dies illuxiſſet, conuocato ad concionem populo, & longa oratione inuectus in ciues à ſe cæſos, illosquidẽ ſibi toties inſidiis ab ipſis appetito meritas fuiſſe pœnas, & ſe cæteris ciuib. iã libertatem, & ius æquum, & multa alia bona afferre dixit. Hæc loquutus, & omnibus plebeiis mira ſpe repletis à duabus longè omnium pulcherrimis actionibus reipubl. adminiſtrationem orſus eſt, quæ ſolent eſſe cuiuſlibet tyrannidis primordia ab agrorum videlicet diuiſione & æris alieni remiſſione. Pollicitus autem eſt ſe vtriuſque huius rei curam in ſe recepturum, ſi imperator cum ſummo ac libero imperio creatus fuiſſet, donec reſpubl. in tuto eſſet, & ſe popularem dominatum conſtituturum. Quum autem plebs & improba multitudo libenter alienorum bonorum rapinam accepiſſet, ipſe accepto ſummo imperio,

aliud à ſe excogitatum conſiliũ intulit, quo eos decepit, & omnes libertate ſpoliauit: ſimulans enim ſe vereri ne diuites tumultum aliquem excitarent, & in plebem impetum facerent ob agri diuiſionem, & æris alieni remiſſionem, ne quod ciuile bellum oriretur, néve quæ ciuium cædes fierent, vnicam rationem, qua id præcaueri poſſet antequam ad ipſa mala eſſet ventum, ſe inuenire dixit, ſi omnes arma ex ædibus prolata diis conſecrarent, vt poſſent illis vt contra externa bella, quæ ipſis inferrentur, ſi qua neceſſitas vrgeret, non autem contra ſe ipſos. Interim verò apud ipſos deos rectè reponi poſſe dicebat. Vbi verò hoc quoque illis perſuaſum eſt, eodem die omnibus Cumæis arma abſtulit, & ſequentibus diebus priuatas ædes ſcrutabatur, in quibus multos & bonos ciues interfecit, quaſi non omnes arma diis indicaſſent. Poſt hæc tribus præſidiis tyrannidem ſuam firmauit, quorum vnũ conſtabat ex ſordidiſſimis atque ſceleſtiſſimis ciuibus, quorum ope & auxilio ſtatum reip. quæ ab optimatibus regebatur, euertit. Alterũ ex impijs ſeruis quos ipſe manumiſerat, quòd dominos ſuos interfeciſſent: tertium, ex mercenariis immaniſſimis barbaris. Illi non pauciores erant duobus millibus, & re militari longè cæteris præſtantiores. Cæſorum autem hominum ſtatuis ex omni templo ablatis, & in loca profana delatis, ſuas in earum locum ſubſtituit & erexit: domos verò eorum, prædia, & reliquas fortunas occupauit, & exportato inde auro & argento, & ſi qua alia res tyrannide digna erat reliqua largitus eſt iis quorum opera & auxilio imperium ſibi compararat: plurima verò & maxima dona dedit ſeruis qui dominos ſuos interfecerant. At illi petebant etiam eorum filias & vxores in matrimonium. Cæterùm, quum virilem hominum occiſorum progeniem principiò contemneret, poſtea tamen, ſiue aliquo oraculo monitus, ſiue etiam veriſimili aliqua ra-

qua ratione motus, exiſtimans eam in magnum ſuum metum ac periculum ali, conatus eſt vno die totam perdere. Sed deprecantibus hoc omnibus, apud quos matres ipſorum erant, & ipſi pueri alebantur, quum hoc quoque donum illis largiri vellet, illos quidem à mortis periculo præter ſuam ſententiam liberauit: ſed tamen vt ſibi caueret ne qua conſpiratione inter ſe facta aliquid contra tyrannidem molirentur, omnes iuſſit ex vrbe abire alium aliò, & in agris degere: atque nullis diſciplinis aut ſtudijs pueros ingenuos decentibus operam dare, ſed paſtoralia munia exercere, & cætera opera aggreſtia facere, mortem interminatus ſi quis eorum intra mœnia deprehenſus fuiſſet. Illi verò relictis paternis laribus, in agris, vt ſerui alebantur, patrum ſuorum interfectoribus ſeruientes. Et ne vel in aliorum ciuium quopiam animus aut generoſus aut virilis eſſet, inſtitutis ſuis totam vrbanam iuuentutem quæ alebatur, effœminare eſt aggreſſus, ſublatis gymnaſiis & armorum exercitationibus, & mutata viuendi ratione, qua pueri prius vtebantur. Iuſſit enim mares more virginum comam alere, eámque colore flauo inficere, cincinnóſque facere, & reticulis capillos religare, & pictis atque talaribus togis indui, & palliolis tenuibus ac mollibus amiciri, & in vmbra degere. Eos autem comitabantur ad ludum ſaltatorum & tibicinum & aliarum huiuſmodi muſicarum illecebrarum, puerorum magiſtræ mulieres, cum vmbellis & flabellis, & ipſæ lauabant eos allatis ad balnea pectinibus, & vnguentorum alabaſtris & ſpeculis. Tali educatione corrumpens pueros donec annum ætatis viceſimum impleuiſſent ac exegiſſent, ita demum eos poſtea inter viros referri patiebatur. Sed quum his aliíſque multis modis cum contumelia illuſiſſet, & inſolenter inſultaſſet Cumæis, & à nullo libidinis aut crudelitatis genere ſibi temperaſſet, quum putaret ſuam tyrannidẽ tu-

tam eſſe, iam ſenex graues dijs hominibúſque pœnas dedit, vnà cum tota ſtirpe excìſus. Qui autem in eum inſurrexerunt, & ciuitatem ab eius tyrannide in libertatem vindicarunt, fuêre filij ciuium ab ipſo cæſorum, quos quum olim omnes vno die interficere decreuiſſet, deſtitit incepto (vt dixi) cohibitus precibus ſuorum ſatellitum, quibus in matrimonium matres eorum dederat: ſed eos in agris vitam degere iuſſerat. Nam aliquot annis poſt, dum per pagos iter faceret, conſpecta iuuentute multa & valida, veritus ne facta conſpiratione in ſe inſurgerent, eóſque præuenire volens, ſtatuit omnes interficere, antequàm id aliquis præſentiret: & adhibitis in conſilium amicis, cum illis conſultabat quánam ratione & facillimè & celerrimè illi clàm de medio tolli poſſent. Iuuenes hac re cognita ſiue alicuius conſcij indicio, ſiue etiam ipſi per ſe veriſimili aliqua ſuſpicione moti, in montes fugerunt, arreptis armis ruſticis. Illíſque celeriter auxilio venerunt. Cumæi exules, qui Capuæ degebant: inter quos nobiliſſimi erant: & magnum Campanorum hoſpitum numerum adducebant Hippomedontis filij, eius qui bello Etruſco magiſter equitum fuerat, & ipſi armati & arma illis quoque afferentes, adducentes etiam Campanorum mercede conductorum & amicorum manum non paruam, quam collegerant. Viribus deinde omnibus in vnum collatis, agros hoſtium incurſionibus & latrociniis infeſtabant ac populabantur & ſeruos ad defectionem à dominis faciendam impellebant, eóſque abducebant, vinctóſque ſoluebant, & armabant, & quaſcunque pecunias aut pecus agere aut ferre non potuiſſent, partim cremabant, partim iugulabant. Tunc quum tyrannus animo perplexo eſſet, & ignoraret quánam ratione bellum cum ipſis eſſet gerendum, quòd neque apertè illi rem gererent neque in iiſdem locis diutiùs morarentur, ſed modò à nocte ad crepuſcu-

crepuſculum vſque matutinum, modò à matutinis horis vſque ad noctem graſſarentur, & ita iter ſuum metirentur, quúmque ſæpius milites ad agri præſidium, & cuſtodiam fruſtra miſiſſet, quidam ex illis corpore verberibus lacerato ab exulibus, vt transfuga miſſus ad eum venit, qui petita impunitate & fide publica pollicitus eſt tyranno, ſi ab eo accepiſſet copias, quas erat miſſurus, ſe deducturum eas in eum locum, in quo proximam ſequentem noctem exules erant acturi. Cuius oratione adductus tyrannus fide illi habita, quòd ideo nullum præmium peteret, & ſe obſidem offerret, miſit cum illo fideliſſimos duces cum magna equitum & peditum mercede conductorum manu quibus mandauit diſertiſſimis verbis vt omnes exules, ſin minus, quamplurimos eorum vinctos ad ſe adducerent. Ille igitur transfuga, qui hæc commentus & machinatus fuerat, per tramites minimè tritos ac inuios, & ſaltus deſertos tota nocte continuato itinere, exercitum magno cum labore duxit ad partes ab vrbe remotiſſimas. Interea verò fugitiui & exules circa montem Auernum vrbi propinquum, in inſidiis deliteſcentes, vbi cognouerunt tyranni copias ex vrbe exiſſe, ſigno, vt inter eos conuenerat, à ſpeculatoribus dato, miſerunt ex ſuis circiter ſexaginta audaciſſimos pellibus paſtoralibus indutos, & faſces ſarmentorum ferentes. Iſti circa veſpertinum crepuſculum, alij per alias portas vt operarij clàm ſe in vrbem inſinuauerunt, vrbémque ingreſſi deprómptis ſicis, quas in faſcibus occultarant, omnes in eundem locum conuenerũt, deinde ſimul inde confecto agmine cum impetu currentes ad portã, quæ ad Auernum montẽ ducit & ipſos cuſtodes ſopitos interfecerũt, & omnes ſuos iam muris propinquos apertis portis in vrbem receperunt, idque ſentiente nemine. Fortè enim illa nocte celebrabatur quidam publicus dies feſtus. Quare, quum tota vrbana

multitudo indulgeret potationibus & aliis voluptatibus, id præbuit illis facultatem ſine vllo metu ac periculo, omnes vias quæ ad tyranni regiam ferebant, tranſeundi: & ne circa fores quidem magnam vigilum cuſtodiam inuenerũt, ſed hic quoque alios iam ſopitos, alios ebrios ſine magno negotio trucidarunt, & vno agmine in tyranni æde facta irruptione, reliquos omnes nec corporis, nec mentis præ vino amplius compotes, inſtar pecudum iugularunt. Ipſum verò Ariſtodemum eiúſque liberos, & reliquos cognatos comprehenſos, vſque ad multam noctem verberibus laceratos & tortos, & omnium (vt ita dicam) cruciatuum generibus affectos interfecerunt. Atque tota tyranni familia, ab ſtirpe radicitùs exciſa ita vt neque filios, neque vxores, neque vllos eorum cognatos relinquerent: & per totam noctem ſcrutari omnes qui eum in tyrannide occupanda adiuuerant, ſimulatque dies illuxit in forum progreſſi ſunt. Deinde, conuocato ad concionem populo, arma depoſuerunt, & remp. in priſtinum ac patrium ſtatũ reſtituerunt. Quum igitur ad hunc Ariſtodemum, qui annum iam fermè decimumquartum tyrannidé Cumis obtinebat, exules, Tarquinij ſocij veniſſent iudicium cõtra patriam petebant. At Romanorum legati aliquandiu illi quidem negarant ſe ad hoc iudicium veniſſe, dixerúntque ſe poteſtatem agendæ cauſæ publicæ nullam habere, quam à ſenatu non accepiſſent. Sed quum nihil proficerent, & viderent tyrãnum in alteram partem propenſiorem eſſe ob ſtudium & preces exulum petito temporis ſpatio ad dicẽdam cauſam, & pecuniis pro vadimonio promiſſis ſi id deſererent pendente adhuc cauſa, nullo amplius eo obſeruante aufugerunt. Horum verò famulos & iumenta & pecunias coemendi frumenti cauſa allatas tyrannus retinuit. His igitur legationibus cõtigit vt tales iniurias paſſæ, re infecta domum redirent,

rent. Sed qui miſſi fuerant in Etruriam militum, & far ab eius regionis populis coemptum fluuialibus ratibus in vrbem comportarunt. Ille commeatus Romanos exiguum temporis ſpatium ſuſtentauit: ſed poſtea hoc abſumpto ad eandem inopiam, qua antè laborabant redacti ſunt. Nullum autem cibi genus intentatum reliquerunt, ad quod neceſſitas ſolet homines adigere, acciditque multis eorum tum ob eorũ penuriam, tum ob inſolentiam inſueti cibi, vt alij quidem infirmis & malè affectis eſſent corporibus, alij verò ob inopiam neglecti prorſus inualidi eſſent.

2 ¶ QVA re cognita, Volſci nuper bello deuicti, ſe inuicem occultis legationibus ad bellum contra Romanos ſolicitabant, rati, ſi quis eos bello & fame vexatos adoriretur fore vt illi hoſtib. reſiſtere non poſſent. Sed diuina prouidentia, cui curæ erat, non pati pop. Rom. in hoſtium poteſtatem venire, tunc quoque manifeſtiſſimè vim ſuam demonſtrauit. Tanta enim peſtilentia repentè Volſcorum vrbes inuaſit, quantam nuſquã *vel apud Græcos* vel apud barbaros accidiſſe memoriæ proditum eſt, quippe quod nulli ætati, nulli conditioni, nulli ſexui parceret, ſed æquè valida atque inualida corpora conficeret. Cuius ingentis cladis magnitudo ſatis cognoſci poteſt ex inſigni Volſcorum vrbe, cui nomen erat Velitræ, quæ tunc ampla & frequens erat, cuius tantam incolarum multitudinem peſtis exhauſit, vt decem partibus vnam tantùm reliquerit, cæteras verò corripuerit & aſſumpſerit. Qui verò tandem incolumes ex ea clade ſuperfuere, miſſis ad Romanos legatis ſuam deſolationem indicarunt, & vrbem illis dediderunt. Quia autem etiã ante colonos Roma miſſos acceperant, ideo nouos colonos ſorte delectos ab illis petebant. Hac re cognita, Romanos eorum calamitatis miſeratio ſubijt. Quare, cenſuerunt in tam afflicta hoſtium fortuna, omnem præteritarum iniu-

riam

riarum memoriam deponendam, quòd ſatis pœnarum diis, pro ſcelere contra populum Romanum cogitato dediſſent. Velitras autem ipſis recipere placuit, miſſo non paruo colonorum numero, quia multa commoda inde prouentura ſecum ipſi reputabant. Nam & ipſe locus idoneus videbatur, ſi ſatis firmo præſidio occupatus fuiſſet, ad magnum impedimentum afferendum illis qui aliquid rerum nouarum moliri, aut aliquos motus excitare voluiſſent. Et ipſam alimentorum penuriam qua reſp. premebatur, multò leuiorem fore arbitrabantur, ſi ex vrbe plebis pars aliqua non contemnenda migraret. Præcipuè verò ſeditio noua quæ excitabatur, priore non dum ſatis bene extincta, impulit eos vt nouam coloniam mittere decernerent. Iterum enim, vt & antè, plebs concitabatur, & patriciis erat infenſa, & multa grauia conuicia in illos iactabantur, aliis incuriam eorum & negligentiam incuſantibus, quòd non multò antè præuidiſſent fore annonæ inopiam, neque aduerſus eam calamitatem aliqua remedia antè excogitaſſent *ac præparaſſent*: aliis apertè dicentibus eos per inſidias & conſultò annonæ caritatis autores eſſe, quòd irati eſſent, cuperéntque plebem vexare, à qua ſe deſertos recordarentur. Ob has igitur cauſas ociùs colonia decreta eſt triumuiris ad eam deducendam à ſenatu creatis. Plebi autem principiò quidem gratum erat aliquos ſorte delectos in coloniā mitti, quòd ſe fame liberatum iri, & regionem fertilem ſe habitaturam ſperaret. Deindè verò conſiderans peſtem, quæ in vrbe ſibi deſtinata graſſata fuerat & quæ incolas abſumpſerat, nouóſque colonos eodem modo tractatura videbatur, ſententiam paulatim mutare cœpit, ita vt non multi eſſent qui nomina dare, & in numerum nouorum colonorum referri vellent: ſed multò pauciores quàm ipſe ſenatus decreuerat: atque hos ipſos iam ſui conſilij pœnitebat, quòd
malè

malè ſibi conſuluiſſent, nec exire volebant, ſed tergiuerſabantur. Hæc igitur pars domi relicta eſt & alij quotquot in coloniam libenter non proficiſcebantur: ſed facto poſtea ſenatuſconſulto vt ex omni ciuiū Romanorum numero coloni ſorte delecti deducerentur, & grauiſſima atque inexorabili pœna propoſita iis in quos ſors cecidiſſet, ſi eò ire recuſaſſent, ita demum & egregia iſta colonia neceſſitate coacta Velitras eſt miſſa, & alia noua paucis poſt diebus deducta eſt Norbam Latini nominis vrbem non ignobilem. Fefellit tamen ſua ſpes patricios, quòd ad ſeditionem attinet, quam ſopitum iri ſperabant, nec quidquam eorum quæ cogitarant ipſis ſucceſſit: nam reliqui plebeij multò grauiùs iraſcebantur & patres valde incuſabant, & per cœtus & ſodalitia paucis primum coeuntibus mox gregatim inopia grauiùs eos iam vrgente: concurſúque in comitium facto, tribunos plebis vocabant. Coacta deinde ab illis concione, progreſſus Sp. Icilius, qui tunc tribunorum collegij princeps erat, & ipſe vehemēter in ſenatum inuectus eſt, in quantam maximè fieri poterat inuidiam eum rapiens, & alios iuſſit coram populo ſuam mentem aperire, præcipuè verò Sicinnium & Brutum, qui tunc erant ædiles, vtrumque nominatim appellans, qui & primæ ſeceſſionis plebi autores fuerant, & introducto in remp. tribunatu, primi eum magiſtratum geſſerant. Hi in medium progreſſi malignisſimas conciones iam multò antè præparatas habuerunt, quæ plebis auribus admodum erant gratæ, quaſi data opera & diuitum inſidiis præſens annonæ caritas & inopia contigiſſet, quòd libertatem illis inuitis plebs per ſeceſſionem ſibi comparaſſet. Dicebant enim illa calamitate *& fame* non æquè premi diuites atque pauperes: imò vel ne minimum quidem *diuites* ea grauari. Illis enim eſſe alimenta occulta, & pecunias quibus emant commeatus in vrbem importatos, quibus freti hoc malum

Digitized by Google

facilè poſsint contemnere: & plebem vtriuſque huius reip. inopia laborare. Addebant coloniam ab illis in loca peſti obnoxia emiſſam in manifeſtum & peſſimum exitium fuiſſe pulſam:& mala,quantũ poterãt, exaggerabant & ſcire volebant quis tandem malorũ finis futurus eſſet, & in memoriam ipſis reuocabant verbera & contumelias quibus olim à diuitibus fuerant affecti,& alia his ſimilia liberrimè dicebant. Poſtremò, Brutus orationem ſuam tali comminatione clauſit,ſi velint ſibi parere ſe breui effecturum,vt qui hoc malum accendiſſent iidem coacti hoc reſtinguerent: atq; ita concio dimiſſa eſt.Poſtero die conſules ſenatũ conuocarunt hoc nouo motu grauiter perculſi & illam Bruti popularem concionem in graue aliquod malum erupturam exiſtimantes. Multæ autem & variæ ſententiæ in ſenatu dictæ fuerunt, cùm ab illis ipſis conſulibus, tum ab aliis natu maioribus, nonnullis cenſentibus deliniendam plebem omni verborum comitate & operæ pollicitatione, & eius duces placandos, propoſita illis rerum difficultate, rogandámque plebem vt ſecum communi Reipub. vtilitati conſuleret: aliis contra cenſentibus, nullo modo cedendum nulla in re indulgendum vulgo arroganti & imperito, & audaci ac intolerabili tribunorum plebi aſſentantium inſaniæ, ſed reſpondendum patricios nullo modo horum malorum autores eſſe, & ſenatui pro viribus rem curæ fore promittendum: Cæterùm, plebis turbatores obiurgandos, addita interminatione: ni ſeditiones excitare deſinant,eos meritas pœnas daturos.Huius ſententiæ autor fuit Appius, quæ etiam euicit magna patrum contentione: ita vt populus, exaudito eorum clamore,vehementer permotus ad curiam concurreret, & tota ciuitas expectatione rerum erecta eſſet. Poſtea conſſ.egreſſi è curia, populum ad concionem conuocarunt (exiguum autem diei ſpatium reliquum erat)

pro-

progreſsíque ſenatus voluntatem exponere conabantur: Sed tribuno plebe intercedente, exorta eſt inter eos importùna & indecora altercatio: nam & ſimul vociferabantur, & ſibi inuicem obſtrepebant, ita vt ij qui aderant, difficulter, quid ipſi ſibi vellent intelligere poſſent. Conſules enim æquum eſſe cenſebant ſe, qui maiorem haberent poteſtatem, totius etiam vrbis imperium habere. Tribuni verò dicebant concionem ſuum eſſe locum, ſicut illorum ſenatum, & in ſua eſſe poteſtate quicquid apud populum iudicandum decernendúmve eſſet. Pro his ſtabat plebs, acclamationibus addens animos, & congredi parata (ſi opus fuiſſet) cum iis qui impedimento eſſe voluiſſent. A conſulū partibus ſtabant patricij, qui eos conferto agmine ſtipabant. Atq; ingenti cōtētione certatum eſt ne alteri alteris cederent, quaſi in vna iſta præſenti victoria ius omne quod in poſterum vtrique eſſent habituri, conſiſteret. Iámque ſol ad occaſum vergebat & reliqua multitudo ex ædibus in forum concurrebat, & niſi noctis interuentu contentio fuiſſet dirempta, illi ad vulnera lapidúmque iactus veniſſent. Sed ne hoc fieret, Brutus in medium progreſſus à conſſ. petiit vt ſibi dicendi poteſtatem facerent, pollicitus ſe ſeditionem ſedaturum. Illi igitur putantes ſe viciſſe, quòd præſentibus tribunis pleb. popularis ille concionator hanc gratiam non ab illis ſed à ſe petiiſſet, ei dicendi poteſtatem fecerunt. Brutus impetrato ſilentio nihil aliud dixit, ſed in hunc modum conſſ. interrogauit. Nónne (inquit) meminiſtis inter pacis conditiones nobis hoc ius à vobis conceſſum, quoties tribuni quacunque de cauſa plebem conuocarint, vt minimè liceat patriciis ei concioni aut intereſſe, aut eam turbare & impedire. Meminimus, reſpondit, Geganius. Tum Brutus infert. [Cur igitur nos impeditis, nec ſinitis tribunos, quæ volunt dicere? Ad hæc Geganius reſpondit, Quia

plebs ad concionem non ab illis ſed à nobis conſ. conuocata fuit: ſi enim illi concionem conuocaſſent, certè neque vobis impedimento eſſe, neque curioſius in eam nos ingerere vellemus. Sed quia nos concionem conuocauimus, non impedimus quominus iſti concionentur, ſed ab his nos impediri iniquum eſſe ducimus. Tunc Brutus eius orationem excipiens, Vicimus (inquit) Quirites, & ab aduerſariis quæcunque petebamus nobis ſunt conceſſa. Nunc igitur abite, & contendendi finem facite: cras verò polliceor me vobis demonſtraturum quantam habeatis potentiam, & vos, tribuni, in præſentia foro illis cedite: neque enim in perpetuum illis cedetis vbi quanta ſit veſtri magiſtratus potentia cognoueritis, ſed breui cognoſcetis. Ego igitur me vobis hoc demonſtraturum polliceor, & iſtorum ſuperbiam moderatiorem redditurum. Quòd ſi me fucum vobis feciſſe conſtiterit, de me arbitratu veſtro ſtatuite. Quum autem nullus cõtra hæc dixiſſet, ex concione diſceſſerunt, non eadem vtrique expectatione, ſed inopes quidem exiſtimantes egregiam aliquam rationem à Bruto excogitatã, *qua malis præſentibus liberarentur*: neque temerè rem tantam eum pollicitum eſſe. Patricij verò contemnentes hominis leuitatem, & pollicitationum audaciam vltra verba non proceſſuram exiſtimantes. *Sciebant* enim tribunis nihil aliud conceſſum à Senatu, niſi vt opem ferrent plebeiis injuriam patientibus. Non tamen omnes (præſertim verò natu maximi) negligebant hoc negotium, ſed cenſebant cauendum ne hominis iſtius furor graue aliquod & inſanabile malum afferret. Brutus verò ſequenti nocte ſuo conſilio cum tribunis communicato, & præparata non modica plebeiorum manu, cum illis in forum deſcendit, & ante claram lucem occupata Vulcani æde, vbi conciones haberi ſolebant plebem ad concionem vocauit, ac mox referto foro (tanta

eniⅿ

enim turba eò conuenerat, quanta nunquam antè confluxiſſe videbatur) tunc progreſſus Icilius tribunus: prolixa oratione inuectus eſt in patricios, commemorans quæcunque contra plebeios illi fecerant. [Deinde dixit ſe heſterno die ab illis dicere prohibitum, & ſui magiſtratus poteſtate priuatum. Cuius enim (inquiebat) alius rei poteſtatem amplius habebimus, ſi ne loquendi quidem facultas nobis detur? quomodo alicui de vobis vim ab illis patienti opem ferre poterimus, ſi poteſtas vos conuocandi nobis erepta fuerit? Verba enim initium ſunt omnium operum, & certum illud eſt, quibus non licet proferre ea quæ ſentiunt, multò minus illis licere facere quæ volunt. Aut igitur recipite poteſtatem, quam nobis dediſtis, quando eam confirmare cunctamini, vt ſit tuta, aut lege lata vetate ne quis in poſterum nobis ſit impedimento.] Hac oratione habita quum plebs ingenti acclamatione iuſſiſſet eum legem ferre, ipſe eam iam ſcriptam habens recitauit, plebíque calculos diſtribuit, vt ex tempore ſuffragia de ea ferret. Neque enim res aut dilationem aut cunctationem pati videbatur, ne fortè conſulum interuentu impediretur. Legis autem verba hæc erant. [Tribuno concionem ad populum habenti nemo contraria oratione aduerſator, néve dicentem interpellato, ſiquis contra fecerit, vades tribunis dato ſe, ſi in iudicium fuerit vocatus, ſoluturum mulctam, quam ei irrogarint. Qui vades non dederit, morte mulctator, eiúſque bona ſacra ſunto. Siquid controuerſiæ huiuſmodi mulctarum cauſa inciderit, iudicia penes populum ſunto.] Tribuni hac lege ſuffragiis confirmata concionem dimiſerunt, & plebs bono animo, & optimæ ſpei plena abiit, magnam Bruto habens gratiam quòd hanc legem eius inuentum exiſtimaret. Deinde multæ, variíſque de rebus inter tribunos & conſules altercationes ſunt

ſequutæ, & neque ipſa plebs ſenatuſconſulta rata habebat, neque ſenatus ipſe vlla plebiſcita approbabat. Sed magna contentione vtrique alteris aduerſabantur, & ſe inuicem ſuſpectos habebant. Veruntamen eorum illud odium non proceſſit vlterius ad facinus aliquod grauius, vt in iſtiuſmodi tumultibus accidere ſolet. nam neque pauperes impetum fecerunt in diuitum domos, vbi putarent ſe inuenturos aliqua alimenta recondita, aut commeatum propalam venalem expoſitum auſi ſunt diripere, ſed æquo animo res paruas magno pretio emebant, & quum pecunia eos deficiebat, radicibus ex terra euulſis, & herbis ſeſe paſcentes famem tolerabant. Neque diuites vi imbecillioribus allata, freti ſuis & clientelarum magnis opibus, vrbem ſoli tenere voluerunt, aliis ex ea expulſis, aliis cæſis, ſed vt patres, qui ſe prudentiſſimè ac moderatiſſimè erga filios gerunt, eorum peccata beneuolo ac ſollicito animo conſtanter ferebant. Quum igitur Reſpublica Romana in tali eſſet ſtatu, vicini populi inuitabant Romanos ciues, quotquot apud ſe habitare vellent, eos ad id allicientes oblato iure ciuitatis, & ſpe aliorum officiorum atque humanitatis, alij quidem optima mente, ob ſuam erga populum Romanum beneuolentiam, & ob illius cladis commiſerationem, maior verò pars ob priſtinæ felicitatis inuidiam. Et valde magnus fuit numerus eorum qui cum totis familiis Roma migrarunt: ſedibus ſuis aliò translatis, quorum alij compoſito Reipublicæ ſtatu redierunt, alij ibi permanſerunt. Conſulibus autem hæc videntibus, placuit ex ſenatuſconſulto delectus habere, & exercitum educere. Huius autem conſilij ſui occaſionem honeſtam arripuerunt, quòd crebris incurſionibus & depopulationibus ager ab hoſtibus vaſtaretur. Secum enim reputabant, cùm alia commoda ex hac re ſequutura, ſi exercitus

citus extra agri Romani fines mitteretur, *tum verò iſta*, quòd *videlicet* qui domi remanſiſſent, ad minorem numerum redacti, maximam annonæ copiam habituri eſſent, & illis, qui ad militiam profecti fuiſſent, maior commeatuum copia eſſet futura, ex hoſtico ſeſe alentibus: tum etiam quòd ſeditio durante militia eſſet quietura. Præcipuè verò communis patriciorum & plebeiorum militia, & in periculis proſperæ aduerſæque fortunæ ex æquo futura ſocietas, re ipſa eorum reconciliationem confirmatura videbatur. Verùm, plebs illis non obtemperabat, neque vt antè vltrò ad nomina danda veniebat. Eam verò inuitam legibus cogere conſules nolebant, ſed voluntarij quidam patricij vnâ cum clientibus conſcripti ſunt, quos ad militiam proficiſcentes pauci de plebe ſunt ſequuti. Illius autem exercitus dux erat C. Marcius qui Coriolos ceperat, & in prælio contra Antiates commiſſo rem fortiſſimè geſſerat. Tunc maxima pars plebeiorum, qui ſe ad illam expeditionem ſocios addiderant, quum eum ad militiam euntem vidiſſent, animis ſunt confirmati, alij quòd eum amarent, alij quòd bonam ſpem rei feliciter gerendæ conciperent. Iam enim illius viri nomen celebre erat, & magno hoſtibus erat terrori. Iſte exercitus Antium vſque progreſſus, præter magnam frumenti copiam in agris relictam *ac interceptam*, mancipiis quoque, & magna pecoris copia potitus eſt: neque multò poſt rebus ad victum pertinentibus ditior factus domum rediit, ita vt qui in vrbe remanſerant mœſti de tribunis grauiter conquererentur, quorum culpa ſimili felicitate ſe fraudatos putabãt. Geganius igitur & Minucius, huius anni conſules, qui magnis ac variis tempeſtatibus iactati fuerunt, & qui ſæpius Rempublicam penè ſubuerterunt, tamen ei nullam grauiorem calamitatem attulerunt, ſed in ipſis fortunæ

caſibus maiore prudentia quàm felicitate vſi eam ſeruarunt.

3 ¶ Hos ſequuti ſunt conſſ. M. Minucius Augurinus, & A. Sempronius Atratinus iterum eundem magiſtratum adepti, viri & rei militaris & dicendi periti qui prouidè magnam adhibuerunt diligentiam, vt frumento & alio commeatu vrbem replerent, quòd in annonæ vtilitate populi concordia ſita eſſet. Verumtamen non contigit illis vt hoc vtrunque ſimul poſſent conſequi, ſed vnà cum ipſa bonorum ſacietate, eorum etiam qui illis erant vſuri, petulantia in Rempublicam eſt ingreſſa. Et quo tempore hoc minimè expectabatur, tunc denuò populus Romanus in maximum periculum incurrit. Nam & legati ad frumentum coemendum ab ipſis miſſi, ex maritimis & mediterraneis emporiis coemptum frumentum in horrea publica aduexerunt: & ipſi frumentarij mercatores, qui commeatus in vrbem ferre ſolebant, vndique confluxerunt, quorum merces ciuitas ære publico emptas accuratè reſeruabat. Geganius etiam & Valerius, legati in Siciliam antea miſſi, redierunt cum multis onerariis nauibus, in quibus aduehebantur frumenti quinquagies mille modij Siculi, quorum dimidium vili admodum pretio emerant, reliquum verò tyrannus dono miſerat, ſuiſque ſumptibus aduehendum curarat. Vbi verò nuntiatum eſt in vrbe, naues frumento onuſtas ex Sicilia redire, diu inter patricios agitatum eſt quônam modo eo vtendum eſſet. Nam qui inter illos æquiſſimi plebiſque amantiſſimi erant, conſiderantes in quantis neceſſitatibus Reſpublica verſaretur, donum tyranni plebeiis diuidendum cenſebant frumentúmque ære publico emptum paruo pretio illis vendendum, docentes his potiſſimùm beneficiis pauperes delinitos, diuitibus æquiores ſeſe præbituros: atqui arrogantiores & dominatus paucorum fauto-

fautores erant, omni ſtudio & quauis ratione plebem premendam cenſebant, & ſuadebant vt patricij quàm poſſent chariſſimè commeatus plebeis venderent, vt neceſſitate coacti fierent modeſtiores, & iuris ac reliquarum ciuilium legum obſeruantiores. In numero eorum qui paucorum dominatui fauebant, erat & ille Marcius, Coriolanus cognomine, qui non (vt reliqui) clàm & cautè ſuam ſententiam dixit, ſed apertè & audacter, ita vt vel multi de plebe eam audirent. Nam præter publicas criminationes, quandam etiam priuatam ac nouam cauſam habebat, ob quam plebeios meritò odiſſe videbatur, illam videlicet iniuriam recèns acceptam. Proximis enim comitiis illi conſulatum petenti, & patricios ſuffragantes habenti, plebs aduerſata magiſtratum illum dari non eſt paſſa, quòd illius viri claritatem & audaciam ſuſpectam haberet, ne fortè propterea aliquid rerum nouarum moliretur, & tribunitiam poteſtatem euerteret: præcipuè verò quòd timeret patriciorum multitudinem, quæ nulli candidato tanta animi alacritate vnquam antè fauerat, quantam erga ipſum tunc demonſtrarat. Ille igitur ob hanc contumeliam ira percitus, & mutatam Reipublicæ formam, in priſtinum ſtatum reſtituere cupiens, & ipſe, vt antè dixi, apertè plebem oppugnabat, eiúſq; potentiam euertere ſtudebat, alióſque ad idem faciendum impellebat. Iámque circa ſe habebat validam ſoliditatem nobilium iuuenum, quorum maximus erat cenſus: & multos clientes, quos militiæ commoda illi conciliarant: quibus elatus ferociebat, & illuſtris erat, & ad maximam claritatem prouectus fuerat: veruntamen non propterea felicem rerum exitum habuit. Nam quum hac de cauſa ſenatus coactus fuiſſet, & natu maximi, vt fert ipſorum mos, primi ſententias ſuas dixiſſent, inter quos pauci quidam fuerunt, qui apertè contrarias plebi ſententias

dicerent, vbi ad iuniores ordine ventum eſt, ille petita à conſſ. venia & facultate dicendi quæcunque vellet, omnibus alacriter annuentibus, & attentas aures ei præbentibus, talem concionem contra plebem habuit, [Non neceſſitate inopiáve coactam plebem, patres conſcripti, ſed praua ſpe elatam seceſſiſſe, quòd veſtrum optimatum ſtatum à ſe euerſum iri ſperaret, ſéque rerum omnium ad Reipublicæ gubernacula pertinentium dominũ fore putaret, exiſtimo vos fermè omnes cognouiſſe ex pacis conditionibus, quas adeò iniquas videtis. Quandoquidem non ſatis illi fuit fidem è contractibus tollere, & leges de his latas abrogare, & in his ſaltem acquieſcere: ſed nouum etiam magiſtratum conſtituit vt conſulatum tolleret, eúmque lege lata ſacroſanctum fecit, & nunc iis recenti plebiſcito per veſtram imprudentiam, patres conſcripti, tyrãnica poteſtate eſt firmatus. Quùm enim tribuni plebis hac maxima poteſtate præditi ſpecioſam cauſam prætendant, ſe videlicet hanc poteſtatem adeptos eſſe vt plebeiis iniuriam patientibus opem ferant, & tamen hac poteſtate abutentes agant & ferant quicquid ipſis placet, & nullus ſit qui eorum iniurias prohibeat, non priuatus, non magiſtratus, metu legis quæ vobis & dicendi & faciendi libertatem eripit, & pœnam mortis minatur, liberam vocem emittentibus, quódnam aliud nomen huic poteſtati decebat imponi ab iis qui ſanam mentem habent quàm illud tyrannidis, quod verum eſt vel omnium veſtrûm confeſſione? quid enim refert vtrum vnius viri, an totius plebis tyrannidem feramus? Effectus enim vtriuſque idem eſt. Optimum igitur fuiſſet ſi ne ſemina quidem huius poteſtatis iaci permiſiſſetis: ſed quiduis potius pertuliſſetis, quemadmodum præſtantiſſimus Appius hæc mala multò antè proſpiciens, faciendum cenſebat. Quod quia *antè* non eſt factum,

nunc

nunc ſaltem oporteret nos omnes vno conſenſu hanc radicitus euulſam è Republica eiicere, donec adhuc eſt infirma & expugnatu facilis: neque verò, patres conſcripti, hoc nobis primis aut ſolis contigit: ſed & multis aliis, idque iam ſæpius, qui per inconſiderantiam ad neceſſitates adacti, quòd in rebus maximi momenti ab optima ſententia aberraſſent, nec mali principiis obſtitiſſent, poſtea eius incrementa *impedire atque ipſum malum penitus* tollere ſunt conati. Quamuis autem pœnitentia eorum qui ſerò ſapere incipiunt, non ſit conferenda cum prouidentia, tamen conſtat eam alio modo illa non eſſe inferiorem, quia delet id quod initio ignorabatur, dum impedit ne res ad finem perducatur. Quòd ſiqui veſtrûm moleſtè ferunt grauem plebis inſolentiam, & compeſcendam putant, ne peccandi licentia vlterius progrediatur, ſed tamen metu *ac religione quadam* tenentur, ne priores à conuentis diſcedere, & fœdus violare videantur, ſciant iſti ſe, dum hoc facient, non illaturos iniuriam, ſed illatam repulſuros, nec violaturos pacta, ſed eorum violatores vlturos, ſéque apud deos in nulla culpa ideò futuros, & piè ac iuſtè ſuis commodis conſulturos. Hoc autem magnum ſit vobis argumentum non à vobis prioribus compoſitionis & fœderis conditionis violatas, ſed à plebe, quòd nolit ſtare conditionibus quibus reditum impetrauit. Non enim vt maleficio ſenatum afficeret, ſed ne ab illo afficeretur, tribunitiam poteſtatem petiit. Iam verò ea vtitur non ad quæ vti debet, neque ad quæ inuenta eſt: ſed ad corruptelam & confuſionem patrij reipublicæ ſtatus. Nam certè meminiſtis concionis nuper habitæ, & eorum quæ à tribunis ibi dicta fuerunt, quantam arrogantiam, quantam petulantiam oſtenderint: & nunc *videtis* quam efferantur inſani homines vbi cognouerunt totam reip. potentiam in ſuffragiis poſitam

eſſe, quam facilè obtinebunt, quòd numero nos vincant. Quid igitur nobis faciendum reſtat, quando ipſi priores & fœdera & iura violarunt, niſi vt iniuriam illatam propulſemus, & quæ ad hanc vſque diē iniuſtè habent, ea illis iure adimamus, & in poſterum hanc rerum maiorum cupiditatem compeſcamus? diis gratiam habentes, quo non paſſi fuerint eos maiorem autoritatem ac potentiam in rep. adeptos, in cæteris rebus modeſtè ſe gerere, ſed illis iniecerint hanc impudentiam & effrænatam rerum cupiditatem, vt ea vos coacti, & res amiſſas recuperare, & reliquas diligenter, vt decet, cuſtodire conemini. Nec alia melior occaſio, quàm iſta, vobis ſeſe offeret (ſi modò nunc tandem ſapere incipitis) quando maxima eorum pars fame eſt confecta, & reliqua ob inopiam *huic malo* diutiùs reſiſtere non poterit, ſi paucos & caros habuerit commeatus. Qui enim improbiſſimi ſunt, & qui nunquam optimatum dominatu lætantur, illi vrbem deſerere, qui verò ſunt æquiores *ac modeſtiores*, illi ſe modeſtè gerere, & nullam moleſtiam vobis amplius exhibere cogentur. Annonam igitur diligenter ſeruate, & nihil de rerum venalium pretio remittite, ſed quanto maximo pretio vnquam antè venditæ fuerunt, tanti nunc quoque eas vendi veſtro decreto iubere, iuſtas habentes cauſas, & rationes probabiles, ingratæ plebis accuſationem, quaſi hæc annonæ caritas, & inopia à vobis in vrbem fuerit inducta, quæ ob illorum ſeceſſionem accidit, & ob agri vaſtationem, quem tanquam hoſtilem ſunt populati, & ob pecunias ex ærario depromptas, datáſque iis qui ad frumentum coëmendum miſſi ſunt, & multas alias iniurias ab illis accepiſtis, *ob quas hoc facere iure poteſtis*, vt nunc tandem intelligamus quodnam ſit malum illud quo nos ſunt affecturi, niſi omnia ad plebis voluntatem & libidinem fecerimus, quemadmodum iſti concionatores, qui

qui eorum aurem captant, nos territantes dixerunt: quòd ſi paſſi fueritis hanc quoque occaſionem ex veſtris manibus elabi, ſæpe aliam ſimilem nanciſci optabitis. Et, ſi plebs hoc reſciuerit, vos in animo habuiſſe ſuam poteſtatem euertere, ſed incœpto deſtitiſſe, multò grauius vobis inſtabit: quia voluntatem veſtram pro hoſtili habebit, veſtrámque timiditatem virium imbecillitatem iudicabit.]Hac concione à Marcio habita, inter patres ſententiis variatum eſt, & ingens tumultus inter eos eſt exortus. Nam qui ab initio plebi aduerſabantur, & pacem inuiti fecerant, in quo numero iuuentus penè tota erat, & è ſenioribus ditiſſimi & ambitioſiſſimi quíque rem eam grauiter ferentes, laudabant hominem vt generoſum, & patriæ amantem, & optima reip. conſilia dantem. At qui propenſiores erant in plebem, & qui ea ingenia & diuitias haud vltra quàm par eſt æſtimabant, quíque nihil magis neceſſarium quàm ipſam pacem ducebant, illius orationem moleſtè ferebant, neque eius ſententiam probabant. Et cenſebant non vi ſed manſuetudine humilioris fortunæ homines vincendos, neque indecoram, ſed neceſſariam exiſtimandam eſſe moderationem, præſertim verò ſi animo beneuolo ea vtamur erga ciues qui nobiſcum viuunt, eiúſque conſilium inſaniam non autem dicendi licentiam aut libertatem eſſe dicebant. Hæc tamen pars quòd parua & debilis eſſet, cedere cogebatur vi numeróque potentioribus. Hæc videntes tribuni (aderant enim in ſenatu à conſſ. vocati) vociferabantur & fremebant, & Marcium reip. peſtem perniciémque appellabant, qui plebi malediceret: & niſi eum qui ciuile bellum in remp. inducebat, patricij cohiberent, eum vel morte, vel exilio mulctantes, ipſi ſe id facturos minabantur. Quum autem ob hæc tribunorum verba longè maior tumultus exortus eſſet, præcipuè verò ex iunioribus minas illas indignè

ferentibus. Marcius his fretus & elatus, arrogantius iam & audacius in ipſos tribunos inuehebatur. [Niſi inquiebat, deſieritis remp. perturbare, & veſtris concionibus inopem turbam concitare, non amplius verbis ſed factis vobiſcum contendam.] Exacerbato autem ſenatu, quum tribuni cognouiſſent maiorem eſſe numerum eorum qui datam populo poteſtatem adimere vellent, quàm eorum qui pacis conditionibus ſtandum cenſerent, ſeſe ex curia vociferantes, & deos fœderum teſtes implorantes proripuerunt: poſtea plebe ad concionem conuocata, indicarunt ei quid in ſenatu Marcius dixiſſet, eíque vt ad cauſam dicendam veniret diem dixerunt: quos quum ille contemneret, atque adeò eorum miniſtros, à quibus citabatur, contumelioſis verbis repelleret, ob eam rem multò magis indignati tribuni, aſſumptis tum ipſis ædilibus, tum multis aliis ciuibus, impetum in eum fecerunt, at ille adhuc pro curia ſtabat, multis patriciis ſtipatus, & reliquam ſodalitatem circa ſe habens. Quem quum conſpexiſſent tribuni, ædilibus imperarunt vt manibus iniectis eum comprehenderent, & niſi ſponte ſequi vellet, eum vi adducerent. Tunc autem ædiles erant L. Iunius Brutus, & Sp. Icilius Ruga, qui acceſſerunt vt eum comprehenderent. At patricij hoc facinus nimium audax ac intolerandum rati, aliquem ſui ordinis à tribunis ante cauſæ dictionem vi abripi, pro Marcio ſe illis oppoſuerunt, vt eum tutarentur, & obuios quoſque, qui acceſſiſſent cædentes repulerunt. Cuius facinoris rumore iam per totam vrbem vulgato, omnes ex ædibus proſiliebant, ac ij quidem qui in aliqua dignitate, & bene numati erant, vt Marcium adiuuantibus patriciis protegerent, & priſtinum reip. ſtatum recuperarent. Qui verò humili fortuna erant, & victus inopia laborabant, vt tribunos defenderent, parati facere quicquid illi imperaſſent, omnémque vere-

cundiam,qua hactenus retenti à mutuis iniuriis abſtinuerant,tunc ſuſtulerunt. Veruntamen eo die nihil atrocius commiſerunt,ſed rem in ſequentem diẽ diſtulerunt,ſententia & precib.conſulum victi.Poſtero die tribuni in forum primi deſcenderunt, & plebem ad concionem conuocarunt, & per vices progreſſi grauiter patritios accuſarunt,quòd fidem pactorum fefelliſſent,& iuſiurandum fœderis violaſſent,quod cum plebe fecerāt,ea conditione vt omnis præteritarum iniuriarum memoria deponeretur: & argumenta attulerunt,quibus eos cum plebe non ſincerè reconciliatos eſſe probarunt, tum ipſam frumenti inopiam,cuius ipſi autores erant,tum vtranq; coloniam deductam,tum quicquid præterea ad minuendam plebis multitudinem moliti fuerant. Et in ipſum Marcium longa oratione inuecti ſunt,ciuſque verba in ſenatu facta narrarunt: & addiderunt eum à plebe ad cauſam dicendam citatum,non ſolùm noluiſſe venire,ſed etiam ædiles ad ipſum miſſos pulſaſſe & abegiſſe.Et citarunt teſtes eorum quidem quæ in ſenatu fuerant dicta,honoratiſſimos quoſque illius ordinis:iniuriæ verò ædilibus factæ, omnes plebeios qui tunc in foro aderant.His dictis fecerūt patriciis,(ſi vellent)dicendæ cauſæ,ſuique purgandi copiam,plebem in comitio detinentes , donec ſenatus dimitteretur.Nam de his ipſi rebus in curia patres conſultabant , dubitantes vtrum apud plebem ad crimina ſibi obiecta reſpondendum an quieſcendum eſſet.Deinde,quum maior eorum pars in ea eſſet ſententia , vt humanitatem ſuperbiæ anteponendam cenſerent,conſules dimiſſo ſenatu in comitium proceſſerunt vt & publica crimina diluerent,& plebem rogarent nequid grauius in Marcium ſtatueret. Et Minucius conſul natu maior , progreſſus talem habuit concionem.

4 ¶ [QVOD AD frumenti inopiam attinet,Quiri-

tes, pauciſſimis verbis nos purgabimus, neque alios noſtræ orationis teſtes, quàm vos ipſos producemus. Nam & frugum ſterilitatem ob intermiſſam ſationem accidiſſe vos ipſi ſcitis, nec oportet vos ex aliis cognoſcere quænam fuerit agri vaſtatio, & quæ eius cauſa, quóve modo acciderit vt poſtremò maxima, eáque optima agri pars laboraret inopia omniũ frugum, & mancipiorum, & pecoris, partim quòd hoſtes agrum populati fuerint partim quòd ipſe ager tantæ veſtræ multitudini, quæ nulla alia alimenta aliunde habebat, victum ſuppeditare non poſſet. Quapropter famis cauſas non eas, quas iſti tribuni per calumniam aſſerunt, ſed quas vos ipſi ſcitis, exiſtimantes fuiſſe, deſinite hanc calamitatem noſtris inſidiis aſcribere, & nobis innocentibus iraſci. Cæterùm, colonias neceſſitas coegit deduci, idque de cõmuni omnium veſtrûm ſententia, vt eſſent præſidio locis ad bellum opportunis. Hæ verò duriſſimis reipublicæ temporibus deductæ, tum ipſis qui in colonias emiſſi ſunt, tum vobis, qui remanſiſtis, valde profuerunt. nam illi rerum ad victum neceſſariarum vberiorem ibi copiam habent: & qui hîc remanſerunt, minore annonæ penuria laborant: & exæquatio fortunæ, cuius nos patricij cum plebeiis participes ſumus, quòd ſorte delectos in colonias emiſerimus, vituperanda non eſt. Cur igitur concionatores iſti nobis dant crimini ea quorum æquè vobiſcum eandem ſententiam & fortunam habemus ſiue ea ſint mala, vt iſti aiunt, ſiue bona, vt nos exiſtimamus? Nã & crimina quæ nobis in ſenatu nuper habito obiecerunt, nolle nos moderata ſtatuere rerum venaliũ pretia, & conari per inſidias tribunitiam poteſtatem tollere, & iniuriam ſeceſſionis veſtræ in memoriam reuocare, & quauis ratione plebem afflictam cupere, & omnia iſtiuſmodi crimina breui re ipſa diluemus, nullo maleficio vos afficientes, & tribunitiam

pote-

poteſtatem iiſdem conditionibus, quas tunc vobis conceſſimus, nunc quoque confirmantes, & frumentum, prout vobis omnibus viſum fuerit, vendentes. Expectate igitur, & ſi quid horum non præſtetur, tunc demum nos accuſate. Quòd ſi velletis accuratiùs hanc controuerſiam examinare, certè nos patricij iuſtius plebem accuſaremus quàm vos ſenatum criminari poſſetis. Vos enim, Quirites, iniuriam *nobis* facitis, neque moleſtè feratis dum hæc auditis. Siquidem non expectato noſtrorum conſiliorum exitu, vt quænam ſint cognoſcatis, iam ea accuſare vultis. Atqui, quis neſcit facillimum fore cuilibet concordiam turbare, & è ciuitate tollere, hæc criminanti, fidem quæ adhuc pendet, & quæ incerta eſt, non prohibere à nobis maleficium: ſed eſſe ſpecioſam cauſam, qua in officio contineamur, & à mutuis iniuriis nobis temperemus? Neque verò ſoli veſtri duces & patroni ob crimina & calumnias quibus ſenatum impetunt, obiurgatione ſunt digni, ſed etiam vos ipſi non minus, quia fidem illis temere habetis, & nondum quidquam experti indignamini. Oportebat enim vos, ſi quas in poſterum timebatis iniurias, iram quoque in illa tempora reſeruare. At certè nunc conſtat vos celeriùs quàm prudentiùs rebus veſtris conſuluiſſe, & veſtræ ſalutis ſpem in maleficiis collocare. Atque quòd attinet ad publicas iniurias, ob quas tribuni totum ſenatum falsò accuſarunt, hæc quæ à me ſunt dicta ſufficere arbitror. Sed quia vnum quẽque noſtrûm calumniantur ob ſententias in ſenatu à nobis dictas, & nos vt reip. diſſidiorum autores accuſant, & nunc C. Marcium virum patriæ amantem, & liberè de rep. loquutum necare, aut patria expulſum exilio mulctare cupiunt, volo hac quoque de re id quod æquum eſt apud vos dicere. Vos verò conſiderate an modeſtè & verè ſim loquuturus. Vos, Quirites, quando rediiſtis in gratiam cum ſenatu

ſatis vobis fore putabatis ſi veſtro ære alieno liberaremini, & in auxilium pauperum, qui vim paterentur, vt magiſtratus de veſtro ordine creare vobis liceret petijſtis, & hoc vtrumque impetraſtis: ita vt nobis magnam gratiam haberetis. Sed non petiiſtis vt vobis conſulatum tollere, aut ſenatui reipub. adminiſtrationem adimere, aut ipſum ordinem patrij reipub. ſtatus peruertere liceret, neque etiam hoc petituri eſtis. Quid igitur vobis accidit vt nunc hæc omnia confundere conemini? aut quo iure freti honoribus noſtris nos priuare cupitis? Si enim veſtris minis ſenatores à ſententiis liberè, prout ſentiunt, dicendis deterrueritis, quid æqui à veſtris magiſtratibus expectandum eſt? aut qua lege vel capitali ſupplicio aut exilio aliquo patricij ordinis illi mulctare poterunt? Nam nec veteres leges dant vobis hanc poteſtatem, nec nouæ conditiones fœderis cum ſenatu facti. Legum verò præſcripta tranſgredi, & vim iure potiorem facere, certè hoc non eſt amplius populare, ſed (ſi veritatem audire vultis) tyrannicum. Ego igitur vobis autor eſſem vt beneficia, quæ ſenatus benignitate impetratis, retineatis. Quæ verò tunc, minimè poſtulaſtis quando in grariam cum ſenatu rediiſtis, ne nunc quidem vobis vindicetis. Sed vt meliùs intelligatis veſtros tribunos nihil moderati nihil æqui poſtulare, ſed iniqua, & quæ fieri nequeunt, cupere, rem ad vos ipſos transferam, perinde ac ſi veſtrum negotium eſſet conſider.ite, & fingite à ſenatoribus magiſtratus veſtros accuſari, quòd ſenatui maledicant, & patrium ſtatum, quo reſp. ab optimatibus regebatur, euertant, & ſeditiones in ciuitate concitent (quæ omnia ſanè vera ſunt: hæc enim faciunt) &, quod omnium eſt grauiſſimum, poteſtatem maiorem quàm ſit ipſis conceſſa, ſibi vſurpent, dum quemlibet noſtri ordinis indicta cauſa interficere conantur: *fingite etiam ſenatum dicere* eos qui

hæc

hæc faciunt impunè occidendos. Quónam modo hanc ſenatus arrogantiam ferretis? Quidnam diceretis? Nonne indignaremini, & atrocem iniuriam vos pati diceretis, ſi quis & liberè loquendi licentiam, & ipſam libertatem vobis adimeret, propoſito capitis periculo liberam vocem pro plebe emittere audentibus? Hæc negare non poteſtis. Et quæ vos ipſi ferre nolletis, æquum eſſe putatis alios ea ferre? Hæccine ſunt, Quirites, illa ciuilia & moderata veſtra conſilia? Nónne hoc pacto crimina quæ verbis obijciuntur vera eſſe confirmatis? Nónne vos ipſi declaratis eos, qui ſuadent ne hanc veſtram iniquam potentiam creſcere ſinamus, bene ac iuſtè reip. conſulere? Hoc certè facere mihi videmini. Quòd ſi contra quàm inſimulamini facere vultis, me autore modeſti ſitis: & ſi qua in re vobis noſtris offendimini, hoc ciuiliter non autem iracundè feratis. Hoc enim modo & vos ipſi opinionem virorum bonorum lucrifacietis, & inimicos veſtros ad pœnitentiam adducetis. Quum igitur reddita ſit vobis ratio (noſtro ſaltem iudicio) iuſtiſſima, ſuademus ne quid præter officiū faciatis. Licet autem beneficia humaniter in vos collata præter vetera, hæc quoq. in veſtro reditu nuper data (quorum nos quidem obliuiſci volumus, ſed tamen æquum eſt vos eſſe memores) vobis exprobrare nolimus: ſed tantùm vos æquiores erga nos reddere velimus, eorum tamen nunc mentionem facere cogimur, illud petentes, vt pro multis & magnis beneficiis, quæ vobis rogantibus largiti ſumus, hanc vnam gratiam nobis rependatis, vt neque interficiatis, neque vrbe expellatis virum patriæ amantem, & rebus bellicis longè omnium præſtantiſſimum. Nam non paruam iacturam faciemus, perſuaſum illud habeatis, Quirites, ſi remp. tali virtute fraudauerimus. Aequiſſimum igitur eſt vt illius potiſſimum cauſa, memores quot de vobis in

bellis ſeruati ſalutem ei debeant, hanc iram remittatis, neque praua eius verba ſed egregia facinora in memoriã reuocetis. Illius enim verba nihil vobis obfuerunt, at eius egregia facinora multùm vobis profuerunt. Quòd ſi huic ita infenſi eſtis, vt eum eo in gratiam redire nolitis, ſaltem noſtris & ſenatus precibus eũ condonate, & tandẽ aliquando in firmã & ſtabilem gratiam nobiſcum redite, ac ciuitati priſtinam vnitatem reddite. Quòd ſi nobis ſuadentibus non ceſſeritis, ſcitote nos quoque violentiæ veſtræ minimè ceſſuros: ſed vbi plebis voluntatem experti fuerimus, hanc vel ſinceræ amicitiæ, & multò maioris gratiæ cauſam omnibus fore, vel denuò belli ciuilis, & grauiſſimorum malorum initium.] Quum igitur Minucius in hunc modum diſſeruiſſet, tribuni videntes hac illius modeſta oratione, & humanis pollicitationibus plebem flecti, id ægrè moleſtéque ferebant, ſed præcipuè C. Sicinnius Bellutus, qui pauperibus autor fuerat vt à patriciis ſeceſſionem facerent, & qui dux ab ipſis creatus, quandiu in armis fuerunt, vir infenſiſſimus optimatibus fuerat, & propterea à ciuibus ſuis ad claritatem promotus, tribunitiam hanc poteſtatem iam iterum adeptus fuerat, minimè omnium collegarum ciuitatis concordiam & priſtini reip. ſtatus recuperationem ſibi expedire ducebat. Tantum enim aberat vt honores & poteſtatem eandem ſe adhuc habiturum ſperaret, ſi reſp. ab optimatibus gubernaretur, quòd ipſe eſſet homo improbus, & obſcuris natalibus, & qui nullum egregium facinus aut militiæ aut domi pacis tempore edidiſſet, vt etiam ſe in ſummum periculum capitis venturum putaret, quòd ſeditionem in ciuitate concitaſſet, & multarum eius calamitatum autor fuiſſet. Hic igitur meditatus, & quid dicendum, & quid agendum eſſet, & conſilio eum collegis communicato, vbi eos ſecum conſentire cognouit, ſurrexit, &

rexit, & pauca quædam de plebis miſeriis cum lamentatione præfatus, conſules laudauit, quod dignati eſſent plebi, eius humilitatem non aſpernati, rationem reddere: patriciis quoque magnam ſe habere gratiam dixit, quòd tandem aliquando de inopum ſalute ſoliciti eſſe inciperent: adiecit præterea ſe multò faciliùs cum cæteris teſtem futurum, ſi dictis facta reſponderent.] His dictis quum iam videretur mitior & ad reconciliationem propenſior, conuerſus ad Marcium conſulibus aſtantem, [Tu verò inquit, ô generoſe vir. cur hîc apud ciues tuos non purgas te de iis quæ in ſenatu dixiſti? Imo verò cur non ſuppliciter eos oras, irámque deprecaris, vt mulctam leuiorem tibi irrogent? Neque enim autor tibi fuerim vt inficieris eà quorum tot viri teſtes ſunt, neque vt ad impudentem defenſionem confugias, quum ſis Marcius, & maiores geras ſpiritus quàm priuatum hominem deceat, niſi forte conſulibus quidem & patriciis decorũ eſt pro te cum plebe agere & eam exorare, te verò idem tua ipſius cauſa facere dedecet.] Hæc autem dicebat quia perſuaſum habebat, virum illum magnanimum nunquam adductum iri vt ſe ipſe accuſaret, &, quaſi deliquiſſet, peteret vt pœna liberaretur, *ſibique mulcta remitteretur*, neque ad lamentationes, aut preces præter morem ſuum ſeſe conuerſurum, ſed certè aut omnino cauſam dicere recuſaturum, aut pro innata arrogantia quam retinebat ſine omni modeſtia blanditiiſque ad plebem verba facturum. Id quod accidit, facto enim ſilentio, & ferè omnibus plebeiis ad abſoluendum hominem propenſis, ſi tempori præſenti inſeruire voluiſſet, ſua oratione tantam arrogantiam demonſtrauit, & eos adeò contempſit, vt in medium progreſſus, nihil eorum inficiaretur quæ contra plebem in ſenatu dixerat, nec vllam horum præ ſe ferens pœnitentiam, ad miſericordiam & veniam petendam ſe conuerte-

ret. Quinetiam initio ne iudicio quidem eorum ſe vlla in re ſubmittere volebat, quaſi illi legitimam iudicandi poteſtatem non haberent. Quòd ſi quis apud conſules (apud quos id legitimè fieri poterat) ſe reum agere & vel factorum vel dictorum rationes à ſe exigere vellet, paratum ſe aiebat ad cauſam dicendam. Quòd verò à plebeiis vocatus fuiſſet, ſe ad ipſos prodiiſſe dicebat, partim vt reprehenderet ipſorum ſcelera, & iniqua pluris habendi cupiditates, in quas eruperant, & ſeceſſionis tempore, & poſt ipſum reditum: partim vt ſuaderet illis vt tandem aliquando cohiberent ac refrænarent ſuas iniquas cupiditates. Poſt hæc acriter admodum & audacter in omnes inuectus eſt, & præcipuè in ipſos tribunos. Inerat autem in eius verbis non vt alicuius ciuis plebem admonentis reuerentia, probabili ratione nixa, nec vt priuati hominis plebi odioſi & verba facientis ad potentiores ſibi infenſos, modeſta cautio: ſed tanquam hoſtis inſultantis intrepidè ſuæ poteſtati obnoxiis, impotens quædam ira & grauis contemptio hominum iniuriæ affectorum. Quapropter eo adhuc loquente, inter illos ingens tumultus eſt exortus aliis in hanc, aliis in illam partem crebrò inclinantibus, quemadmodum in diuerſarum gentium multitudine ſolet accidere: nec eadem erat omnium voluntas, quoniam illius oratio aliis quidem iucunda erat, aliis verò iniucunda. Quum autem finem dicendi feciſſet, clamor & tumultus longè maior eſt exortus. Nam patricij præſtantiſſimum virum appellantes, eum laudabant quòd tam liberè loqueretur, & ſolum omnium liberum eſſe affirmabant, qui nec inimicorum impetum in ſe facientium turbam formidaſſet, nec ciuium iniquos ac ſuperbos conatus blanditiis delinire voluiſſet. Plebeij verò ægrè ferentes eius conuicia cum exprobratione coniuncta, grauem & acerbum hoſtiumque omnium ſibi infenſiſ-

ſimum eum appellabant, & multi iam parati erant (quibus id factu perfacile erat) facto impetu ex tempore eum, vt iure belli interficere. Illiſque patrocinabantur, eóſque iuuabant tribuni, præcipuè verò Sicinnius eos ad id maximè inſtigabat. Tandem autem quum multis in hominem inuectus fuiſſet, & iram plebeiorum accendiſſet, grauem iram ſpirans, accuſationem ſuam hac ſententia clauſit, capitali ſupplicio à tribunorum collegio eum damnari, ob factam ædilibus iniuriam, quos pridie iuſſos à ſe eum ducere, pulſatos abegiſſet. Nam contumelioſam illam iniuriã ſuis miniſtris factam in nullos alios quàm in eos qui id iuſſerant, recidere. His dictis iuſſit eum ad imminentem fori collem duci: hic autem locus eſt vaſta rupe horrendus, vnde capite damnatos deiicere ſolebant: ædiles igitur acceſſerunt, vt eum comprehenderent. At patricij ingenti clamore ſublato conglobati impetum in eos fecerunt, & poſtea plebs in patricios & nulla amplius modeſtia in factis ſeruabatur, & vtrique contumelioſiſſimis verbis ſe mutuò petebant, ſeque inuicem pellebant, nec à manibus ſibi temperabãt. Illi tamen qui motus iſtos excitabãt, cœpto deſtiterunt, & ſapere coacti ſunt à conſulibus qui in medios irruperunt, & lictoribus imperarunt vt turbam ſummouerent. Tanta erat huius magiſtratus apud illius ætatis homines reuerentia, & tantum honoris regiæ poteſtatis dignitati tribuebatur. Quibus rebus Sicinnius anxius & perturbatus, quòd valde metueret ne cogeret aduerſarios vim vi repellere, quum cœptis nollet deſiſtere, quando ſemel rem aggreſſus erat: nec tamen in ſua ſententia permanere poſſet, multum ſecum ipſe cogitabat quid faciendum eſſet. Quem quum conſilij inopem animaduertiſſet L. Iunius Brutus, popularis ille concionator ac tribunus plebis, qui pacis conditiones excogitarat, vir acer cùm aliis in rebus tum in expediendis difficultatibus ſo-

lus cum ſolo egit, monuitque ne pertinacius conten-
deret, vtque deſiſteret ab eo feruenti ac iniquo cona-
tu, quum videret omnes patricios irritatos, & om-
nes paratos ſi à conſulibus vocarentur arma capere:
plebis verò firmiſſimam partem animo dubio eſſe,
nec libenter pati nobiliſſimum ciuem ad ſupplicium
rapi, idque indemnatum, eique ſuaſit vt tunc quidem
cederet, néve cũ cõſulibus pugnaret, ne quod grauius
malum patraret: ſed homini diem diceret, tẽpore quã
tumcunque voluiſſet ſtatuto, quo ad cauſam dicendã
veniret, & de eo ciues tributim mitteret in ſuffragia,
& quòd plurium ſuffragiis ſtatutum fuiſſet, id face-
ret. Tyrannicum enim & violentum id eſſe dice-
bat, quod tunc facere conabatur, quòd ſcilicet, i-
dem & accuſator & iudex & pœnæ moderator arbi-
térque ſummus eſſet: ciuile verò eſſe vt reus ex legi-
bus facta ei dicendæ cauſæ poteſtate, quod pluribus
iudicibus viſum eſſet, id pateretur. His paruit Sicin-
nius quòd nullum melius conſilium videret, & pro-
greſſus. [Videtis (inquit) Quirites, ſtudium quo pa-
tricij ad cædes & violentiam feruntur, ſiquidem v-
num hominem ſuperbum, & qui toti reip. fecit iniu-
riam, vobis omnibus anteponunt. Sed tamen non de-
cet nos eſſe eorum ſimiles: nec oportet nos aut bel-
lum inferentes, aut illatum propulſantes, in noſtram
perniciem ruere præcipites. Sed quoniam nonnulli
ſpecioſam prætendunt cauſam, legem, cuius propu-
gnatores *ſontem* ſupplicio eripiunt, quòd ea nullũ ci-
uẽ Rõ. indẽnatũ occidi ſinat, hoc ius illis cõcedamus,
quãuis ipſi nobiſcũ neq; legib. neq. iure agãt. Et oſtẽ-
damus nos malle ciues à quib. iniuria afficimur, cle-
mentia quàm violentia ſuperare. Vos igitur abite, & tẽ-
pus quod breui aderit, expectate. Nos verò interim res
vrgẽtes curabimus, & præſtituto tempore huic homi-
ni, vt ad dicendã cauſam veniat, diẽ dicemus, cauſæq.
cogni-

cognitionem veſtro iudicio permittemus, vt vos ipſi hac de re ſentẽtiã feratis. Vbi verò ex lege in ſuffragia miſſi penes vos ea habueritis, tunc illi mulctã, qua eũ digni eſſe comperietis irrogate. Atque hac quidẽ de re hæc ſint ſatis. Quod autem attinet ad frumenti venditionem & diſpenſationem, vt hoc quàm iuſtiſſimè fiat, niſi hoc conſulibus ſenatuíque curæ fuerit, nos ipſi huius rei curam ſuſcipiemus vt ei proſpiciamus.] Hæc loquutus concionem dimiſit.

5 ¶ POST hæc conſules coacto ſenatu, per otiũ cõſultabãt quánã ratione præſens tumultus ſedari poſſet. Et placuit ipſis primùm quidem magna annonæ pretiíque vilitate plebem delinire, deinde verò eius magiſtratibus perſuadere vt in ſenatus gratiam cœpto deſiſterent, néve Marcium in populi iudicium adducerent. Quòd ſi hoc illis perſuadere non poſſent, ſaltem in quàm longiſſimum tempus rem differrent; donec ira plebis langueſcens in dies concideret. His decretis ſenatuſconſultum de annona promulgarunt, & omnibus approbantibus ratum id fecerunt. Erat autem in hanc ſententiam factum, pretiã rerũm venalium ad quotidianum victum pertinentium non maiora eſſe quàm quæ minima ante ciuilem ſeditionem fuiſſent. A tribunis verò multis precibus quum remiſſionem integram impetrare non potuiſſent, dilationem iudicij impetrarunt quantam petierunt, eámque mox ipſi etiam prorogarunt, his artibus & hac occaſione vſi. Legatos ex Sicilia à tyranno miſſos, & qui frumentũ populo Rom. dono datum aduexerant, domum redeuntes, Antiates miſſa piratarum manu interceperunt, ipſorúmque naues in ſuos portus deduxerunt, à quibus illæ non longè aberant anchoris iactis in ſalo ſtantes: & eorum pecunias vt hoſtium diripuerunt, & ipſos in carcerem coniectos cuſtodiebant. Cõſules his rebus cognitis expeditionem in Antiates decreuerunt, quòd miſſa ad

eos legatione, nihil quod æquum eſſet facere vellent, habitóque iuniorum delectu ex vtroque ordine, militem eduxerunt, facto ſenatuſconſulto vt omnia tam priuata quàm publica iudicia ſuſpenderentur quandiu in armis forent. Hoc autem tempus non quantum ipſi ſperarant, ſed multò breuius fuit. Nam vbi Antiates cognouerunt Romanos totis viribus ex finibus ſuis egreſſos, ne vel minimum quidem temporis ſpatium ipſis reſtiterunt: ſed eos precari & ſuppliciter orare cœperunt, & ipſa Siculorum corpora & pecunias reſtituerunt: quare Romani vrbem repetere coacti ſunt. Dimiſſo autem exercitu, Sicinnius tribunus, plebe ad cōcionem coacta, Marcio diem dixit, qua die eius cauſæ iudicium faciendum erat. Rogabátque non ſolùm eos qui in vrbe erant, vt frequentes ad illius cauſæ cognitionem ad iudicium venirent, ſed etiam illos qui in agris degebant, vt intermiſſo opere ad eandem diem preſtò eſſent: quòd pro libertate & ſalute totius reipublicæ ſuffragia ipſis eſſent ferenda. Denuntiauit etiam Marcio vt ad cauſam dicendam veniret, pollicitus fore vt nullius rei legitimæ *ac iuſtæ*, in iudiciis repulſam pateretur. Conſulibus verò poſt conſultationē cum patribus habitam, plebis arbitrio tantam poteſtatem minimè permittere placuit. Iuſtam autem & legitimam eius inhibendæ rationem inuenerunt, qua omnia aduerſariorum conſilia à ſe diſſipatum iri putabant. Poſtea tribunos plebis vnà cum eorum neceſſariis ad colloquium vocarunt, & Minucius in hunc modum eſt loquutus, Nobis, tribuni, ſeditio ex vrbe totis viribus tollenda nec cum plebe pertinacius vlla de re contendendum videtur: præſertim verò quum videamus vos omiſſa vi, iure ac verbis agere. Quam veſtram voluntatem licet laudemus, tamen ſenatuſconſulta reipub. præire more patrio æquum eſſe cenſemus. Poteſtis autem & vos ipſi eſſe teſtes, ex quo hæc vrbs à maioribus

ioribus noſtris eſt condita, ſemper hunc honorem ſenatui habitum, & nunquam plebem de vlla re abſque præeunte ſenatuſconſulto iudicaſſe, neque quidquam ſuis ſuffragijs decreuiſſe, non ſolùm nunc, ſed ne ſub regibus quidem. Quæcunque enim ſenatui placuiſſent, hæc ipſa reges ad populum referebant atque ita rata faciebant. Hoc igitur ius nolite nobis auferre, neve hunc priſcum & præclarum morem tollite, ſed ſi qua re iuſta ac moderata vobis eſt opus, de ea ſenatum monete, & quod illi viſum fuerit, id plebis arbitrio ac poteſtati permittite.]Conſulibus hæc dicentibus Sicinnius eorum verba ferre non poterat, nec vllam rem in ſenatus arbitrio ac poteſtate eſſe volebat. At eius collegæ qui eandem, quam illi poteſtatem habebant, ex Lucij ſententia ſenatuſconſultum fieri permiſerunt, quum & ipſi iuſtum quiddam antè poſtulaſſent, quod conſules ipſis negare non poterant. Petierunt enim vt patres, facta dicendi copia, & ipſis tribunis cauſam plebis agentibus, & aliis qui vel eandem vel contraria ſuadere vellent, vbi quæ eſſet omnium conſultorum voluntas audiſſent, tùm demum id quod iuſtum & è repub. illis viſum fuiſſet pronuntiarent: vtque omnes poſt legitimum iuſiurandum iuratum, quemadmodum in iudiciis fieri ſolet, ſententiam ſuam dicerent, & quod plurium ſententiis comprobatum fuiſſet, id ratum eſſet. Quum autem conſules ſenatuſconſultum fieri permiſiſſent, quemadmodum tribuni poſtulabant, tum colloquium eſt ſolutum. Poſtero die coactus eſt ſenatus. Quum autem conſules ei indicaſſent quid inter ſe ac tribunos conueniſſet, eos in ſenatum vocarunt, & ſui aduentus cauſam aperire iuſſerunt. Tunc progreſſus Lucius, qui S. C. fieri permiſerat, in hunc modum verba fecit, [NON latet vos P. C. quid euenturum ſit, nos, ob cauſas quas ſuſpicamur, quòd huc ad vos venerimus, ſenatúſque conſultum fieri

paſſi fuerimus, ab vno collega noſtro apud plebem accuſatum iri. Nam putat à vobis minimè petenda ea eſſe quæ nobis ipſæ leges dant, neque hoc ius in beneficiorum acceptorum numero ponendum, noſque non minimum ſubituros periculum ſi in iudicium adducti fuerimus, ſed tanquam transfugas & proditores damnatos, ignominioſiſſimo ſupplicio affectum iri. Sed quamuis hæc probè ſciremus non dubitauimus tamen ad vos accedere iure freti, & iuriiurando fidentes, quo iurati ſententias fertis. Quãuis autẽ nos viles ſimus, nec nobis adſit ea grauitas, quæ requiritur in hominibus qui de rebus tantis verba faciunt, res tamen de quibus ſumus acturi, non ſunt parui momenti. Quare, attentè hæc audiatis, & ſi noſtra poſtulata vobis iuſta, & è republica eſſe videbuntur (addam etiam neceſſaria) vltrò nobis ea concedatis. Ac primùm de iure dicam. Vos, P. C. quo tempore noſtræ ſocietatis ope reges expuliſtis, eámque reip. formam, qua nunc vtimur, conſtituiſtis, quam non reprehendimus, quum videretis plebeios deteriore conditione eſſe in iudiciis quoties aliquid controuerſiarum inter eos & patricios ortum fuiſſet (id quod non rarò fiebat) legem ſanxiſtis, autore altero coſſ. P. Valerio, licere plebeiis qui vim à patriciis paterentur, ad populum prouocare: & nulla alia re adeò vt hac lege ciuitatis concordiam conſeruaſtis, & reges reditum vi tentantes repuliſtis. Hac igitur lege freti, quam vobis proponimus, ob iniuriam & vim, quam nobis omnibus ab hoc C. Marcio factam aimus, eum ad populum citamus, ibíque cauſam dicere iubemus, nec S. C. hic eſt opus. De quibus enim rebus nullæ extant leges latæ, in illis locus eſt veſtris S. C. & populi ſuffragiis. Quibus verò in rebus, præſtò eſt lex inuiolabilis, etiamſi vos nullum S. C. feceritis, hac lege eſt vtendum. Neque verò dixerit hoc quiſpiam, priuatos quidem homines, quibus contigerit vt

ſint

ſint deteriore conditione in iudiciis *& iniquo iudicio premantur*, prouocationem ad populum habere, nobis verò tribunis idem iuris non eſſe. Huius igitur legis conceſſione freti, & propterea non ſine noſtro periculo veſtrum iudicium ſubituri venimus. Quod autem attinet ad illud ius naturæ non ſcriptum, nulliſque legibus ſancitum æquum eſſe cenſemus p.c. vt (in iure ſaltem) plebeiorum conditio neque melior neque etiam deterior ſit quàm veſtra, quia multa magnáque bella vobiſcum geſſerunt, & maxima animi alacritate in illis conficiendis operam vobis nauarunt, & præcipui autores fuerunt ne pop. Rō. aliorum imperio pareret, ſed ipſe aliis id quod æquum eſſet imperaret. Sic autem non deteriore iuris conditione erimus p.c. ſi illis qui corporibus noſtris & libertati iniuriam facere conantur, iudicij terrorem incuſſeritis *metúque pœnarū eos cohibeatis*. Magiſtratus ſanè, & principem locum in ſedendo, & honores iis qui & virtute & fortuna inter vos excellunt, tribuendos putamus, verùm iniurias non pati, & ſi quis intulerit, de eo pœnas pro meritis ſumere, hæc omnibus ciuibus æquè communia eſſe debere cenſemus. Quemadmodum igitur ſplendore & magnificentia vobis cedimus, ſic iſta communi iuris æquabilitate non cedimus. Atque de iure hæc ſufficiant, licet & alia multa afferri poſſint. Quòd autem hæc quoque reipub. profutura ſint, ſi fiant quemadmodum plebs poſtulat, me paucis differentem, æquis auribus audite. Eia igitur, ſiquis ex vobis quæreret quænam maxima calamitas, quæ ciuitatibus contingere poſſit, & quænam celerrimi exitij cauſa vobis videtur eſſe, nónne reſponderetis, diſcordia? Ego certè ita ſentio. Quis igitur veſtrûm adeo eſt fatuus, aut ineptus, aut vltra modum iuris æquabilitatis inimicus, qui non videat data populo poteſtate iudicandi legitimè eas cauſas quarum cognitio ad eum pertinet, remp.

fore concordem? quod ſi aliter ſtatueritis, & nobis libertatem eripueritis (libertatem enim eripietis, ſi ius & legem tollatis) vos iterum diſſidendi, & bellum vobis inferendi neceſſitatem nobis impoſituros? Nam ex qua ciuitate, iura & leges expelluntur, in eam ſeditio bellúmque ingredi ſolet. Et qui nunquã experti ſunt calamitates bellorum ciuilium, mirum non eſt, ſi nec præteritis malis offendantur, nec futura multò antè prohibeant. Qui verò, vt nos leuiſſimis periculis tentati, libenter (pro vt temporis ratio poſtulabat) ſe malis liberarunt, quamnam honeſtam aut æquam cauſam hi poterunt afferre, ſi in eaſdem calamitates iterum inciderint, & iiſdem iterum conflictentur? Quis verò non damnauerit vos magnæ amentiæ & inſaniæ, cogitans vos paulò antè ne diſſiderent à vobis plebeij multa præter animi veſtri ſententiam tuliſſe, quorum nonnulla fortaſſe neque pulcherrima neque vtiliſſima erant? nunc verò, quum neque in veſtris facultatibus, neque in bona exiſtimatione, neque in vlla alia re communi damnum ſitis accepturi, in gratiam eorum qui plebeios oderunt, plebem iterum à vobis alienare velle? Nequaquam ſi ſapitis hoc facietis. Lubenter autem ex vobis quærerem quidnam tunc cogitaretis, quum reditum nobis, quibus voluimus conditionibus conceſſiſtis: vtrum ratione prouidentes id quod optimum erat, an neceſſitati cedentes? Si enim hæc maximè è republica eſſe credebatis, quin in eadem ſententia nunc quoque manetis? ſin neceſſaria & quæ aliter fieri non poſſent, cur ea iniquo fertis animo? Principiò enim fortaſſe (ſi poteratis) non oportuerat vos hæc nobis concedere: at quum conceſſeritis ea vobis minimè ſunt reprehendenda ac vituperanda, *ſed æqui bonique ſunt conſulenda.* Mihi certè videmini P. C. paci publicæ optima ratione conſilioq; proſpexiſſe, cuius conditionibus neceſſariò vobis cedendum, vt

ea

ea, quæ inter nos pacti ſumus, firma rataque ſeruetis. Deos enim fœderum ſponſores nobis dediſtis, multa & atrocia mala imprecati iis qui fœdera violaſſent, tum ipſis, tum in ſempiternum eorum poſteris. Quòd igitur noſtra poſtulata ſint iuſta & vtilia, (quæ etiam omnino neceſſe eſt vos facere iuriſiurandi memores) his demonſtratum eſt: quare, non video cur oporteat me vobis omnibus rei gnaris aures pluribus obtundere. Quod verò noſtra quoque non parum interſit hoc certamen non deſerere, aut vi depulſos, aut fraude deceptos: quod etiam magna neceſſitate coacti, in hoc venerimus, grauibus imò verò grauiſſimis iniuriis ab hoc homine affecti audite P. C. vel potiùs in memoriam reuocate. Nihil enim ſum dicturus, quod non ſit vobis omnibus notum. Simul etiam fingite nunc veſtram rem agi, hoc cogitantes, ſiquis de noſtro plebeio ordine auſus fuiſſet apud plebem contra vos talia dicere aut facere, qualia Marcius hic auſus eſt dicere, quónam animo in eũ eſſetis? Nam pacis conditiones ſenatui non violãdas, & propemodum adamantinis vinculis aſtrictas, quas neq; vobis iuratis, neque veſtris poſteris violare fas eſt quandiu hæc vrbs habitabitur, primus ex vobis hic Marcius violare eſt conatus quadriennio nondum exacto, ex quo pax facta, idque non tacitè, neque in aliquo obſcuro angulo ſe occultans: ſed palam in hoc loco vobis omnib. præſentibus pronunciata ſententia, tribunitiam poteſtatem haud ampliùs nobis concedendam, ſed tollẽdam: quo primo & ſolo libertatis præſidio freti pacẽ fecimus. Neq; verò intra hos arrogantiæ terminos ſtetit, ſed pauperum libertatẽ inſolẽtiæ cõtumelioſæ, & iuris æquabilitatẽ tyrãnidis nomine appellans, hæc nobis adimẽda cenſuit. Et, quod maximè omnium eorum quæ iſte tunc facienda cenſuit, impium eſt, in memoriam reuocate P. C. quum apertè dixit opportunum veniſſe tempus

promendi omnes iras ſuperioribus plebis criminibus debitas: túncque vobis ſuaſit, quando plebs incommodis eſſet attenuata, & iam diuturna rerum ad victum neceſſariarum inopia laboraret, vt rem totam ſibi permitteretis, annonam & res ad victum neceſſarias in eadem penuria *& in iiſdem difficultatibus* retinentes. Neque enim nos diutius duraturos, ſi magno pretio nos homines pauperes exiguum cibum emeremus: ſed alios abituros relicta vrbe, & quicũq; remanſiſſent, infeliciſſimo mortis genere perituros. Adeò autem inſanus & mente captus erat, quum hęc vobis ſuaderet, vt ne illud quidem incommodum præter alia quæ ſequutura erant hoc ipſius conſilium, quo ſuadebat vt ſenatus fœdus frangeretur, animaduertere potuerit, futurum fuiſſe, vt pauperes quorum tantus eſt numerus, neceſſario victu priuati cogerentur, cum illius calamitatis autoribus congredi, eóſque omnes pro hoſtibus habere. Quòd ſi vos pari inſania eius conſilia rata feciſſetis, nihil impedimẽto fuiſſet, quominus aut tota plebs funditus deleretur, aut omnis gẽs patricia extingueretur, neq; enim ita mancipiorum inſtar præbuiſſemus nos partim patria pellendos, partim necandos, ſed inuocatis diis geniiſque noſtrarum iniuriarum teſtibus, multis (mihi credite) cadaueribus fora & compita repleuiſſemus, & magnam ciuilis ſanguinis craterem ſtatuiſſemus, atque ita demum fatalem mortem alacriter ſubiiſſemus. Adeò impiorum facinorum, patres conſcripti, hic autor nobis erat, atque de talibus rebus concionem habendam arbitrabatur. Neque verò Marcius dictis quidem ſeditionem in ciuitate conatus eſt excitare, ab iis verò faciendis, quæ dicebat, abſtinuit: ſed ſtipatus hominum globo ad quamuis operam parato vocatus, ad magiſtratum non venit, & noſtris miniſtris, quum iuſſu noſtro eum ducere vellent, plagas inflixit, & poſtremò ne à noſtris quidem

quidem corporibus manus abſtinuit. Quapropter, quòd ad hunc attinet, ſpecioſum sacroſancti magiſtratus nomen, ad irriſionem impoſitum habebimus, & tamen ne vel minimam quidem earum rerum quæ huic magiſtratui attribuuntur, facere poterimus. Quomodo igitur aliis de iniuria ſibi illata conquerentibus opitulabimur, ſi ne ipſi quidem tuti ſimus? Quum igitur his inuriis fuerimus affecti nos pauperes, ab vno ſolo homine nondum tyranno, ſed ad tyrannidem aſpirante: quúmque, P.C. partim res atroces iam ſimus perpeſſi, partim moxmox eſſemus perpeſſuri, ni maior veſtri ſenatus pars *Marcij conatibus* impedimento fuiſſet, nónne P.C. meritò indignamur, & aliquod auxilium ſine veſtra indignatione nobis habendum putamus, hunc ad æquum & legitimum iudicium vocantibus, in quo totus populus per tribus diuiſus facta rogantibus dicendi poteſtate, iuratus ſuffragia feret? Marci eò, & quæ hîc es dicturus, ea apud omnes tuos ciues congregatos tui purgandi cauſa dic, ſiue optimo animo optimum conſilium his dediſti, ſiue iudicaſti hæc, ſi fierent, è Republ. futura fuiſſe, ſiue putaſti minimè æquum eſſe, vt qui hîc ſententiam dicunt earum rationes *alibi* reddant, ſiue non conſultò, nec per inſidias, ſed iræ indulgens eò prouectus es, vt hæc impia conſilia dares, ſiue quãcunque aliam defenſionem habes: & demitte elatos illos ac tyrannicos ſpiritus quos geris, modeſtiámque ciuilem indue, & te, ô miſer, tandem aliquando aliis hominibus ſimilem redde, ſume rei deprecantis habitum humilem, miſerabilem, qualem calamitates poſtulant, haud vim afferens iniuria affectis, ſed elatos animos demittens pete ſalutem. Sint autem tibi exemplo modeſtiæ (qua ſi vſus fueris apud omnes tuos ciues minimè reprehenderis) horum virorum bonorum facta, qui licet tot ſint numero, quot nunc vides, & tot virtutibus tam militaribus quàm

ciuilibus ſpectati, quibus recenſendis ne longum quidem tempus ſufficeret, tamen nihil ſæui, nihil ſuperbi in nos viles, atque abiectos homines, ipſi venerandi, ac magni viri ſtatuerunt: ſed etiam ipſi priores de pace nobiſcum egerunt, & priores ad pacem nos inuitarunt, quo tempore fortuna nos ab illis ſepararat, paciſque conditiones non quas ſibi putabant commodiſsimas, ſed quas nos poſcebamus, conceſſerunt. Et poſtremas iſtas offenſiones ob frumenti diſtributionem nuper ortas, ob quas ipſos incuſabamus, maxima diligentia diluerunt. Omitto cætera. Sed pro te ipſo & pro tuo diuinitus immiſſo furore, quas preces non adhibuerunt, & publicè apud vniuerſos plebeios, & priuatim apud ſingulos, pœnam tuam deprecantes? & conſſ. ſenatum tantæ vrbis gubernatores decebat, Marci, ob crimina obiecta populi iudicium ſubire, te verò idem facere non decebit? nec turpe ſibi putant hi omnes, plebem precibus ſolicitare pro te vt abſoluaris, tu verò hoc ipſum tibi dedecori fore putas? neque his contentus es, vir generoſe, ſed quaſi præclarum aliquod facinus edideris, elatis ceruicibus, & cum magna iactatione obambulas, nec quidquam de priſtina ſuperbia remittere conaris. Omitto enim te etiam plebi conuicia dicere, quinetiam eam criminari, eiſque minari. Et tamen, P. C. eius ſuperbiæ non ſuccenſetis, qui ſolus ſe rebus tantis dignum iudicat, quãtis ne vos quidẽ omnes vos ipſos dignos iudicaretis, quem oporteret (etiamſi vos omnes pro eo bellũ decernere velletis) beneuolentia veſtra ac prompta voluntate contentum eſſe, nec accipere priuatum beneficium, quod reipub. detrimentum afferat: ſed potiùs æquo animo cauſam dicere, & mulctam ſubire: ſi opus fuerit, & quæuis perpeti. Hæc enim eſſent facinora boni ciuis, & virtutem factis non dictis exerceatis. At vis, qua iſte nunc vtitur, cuiuſ-

nam

nam vitæ inſtituti eſt ſignum? cuius animi ſunt indicia, fœderis iuſiurandum violare, fidem datam fallere, pacis conditiones tollere, bellum plebi inferre, magiſtratus ipſos inſolenti iniuria afficere, & nullius facti velle rationem reddere, ſed contemptis iudiciis, indicta cauſa, nullis vſum deprecationibus, & quaſi nulli ciuium, quorum tantus eſt numerus, ſit æqualis, impauidè obambulare, nónne hæc ſunt ingenij tyrannici? Mihi ſanè ſic videtur. Et tamen ſunt quidam veſtri ordinis qui fauent & applaudunt, in quorum animis odium in plebeios implacabile eſt inſitum, neque intelligere poſſunt hoc malum in ciuitate ſuccreſcere non magis in humilioris ciuium partis, quàm in honoratioris perniciem, ſed putant ſe in tuto fore ſi aduerſarij, quos naturæ impulſu oderunt ſubigantur. At reuera non ita ſe res habet, ô imperiti homines, qui ab optima ſententia aberratis, ſed Marcij iſtius experimento docti, & temporis progreſſu, & externis, ſimul & domeſticis exemplis ſapientiores facti, cognoſcetis, tyrannidem quæ contra plebem alitur, contra totam Rempublicam ali, atque hæc nunc quidem à nobis incipit, ſed vbi inualuerit, ne vobis quidem parcet.] Quum autem Lucius talem habuiſſet orationem, & cæteri tribuni, quæ illum prætermiſiſſe exiſtimabant, addidiſſent, quúmque iam ſententiæ à patribus eſſent dicendæ, primi quidem conſulares viri, maximi quíque natu, de more à conſulibus vocati ſurrexerunt: deinde verò illi qui his vtraque hac in re inferiores erant: at poſtremi fuerunt iuniores, qui nulla illi quidem verba faciebant, (adhuc enim tunc apud Romanos indecorum hoc habebatur, & nullus iuuenis ſe ſapientiorem homine ſeniore exiſtimabat) ſed ſententias à conſularibus iam dictas confirmabant. Omnibus verò, qui aderant, imperatum fuerat vt non ſecus ac in

iudicio iurati ſententiam ferrent.

6 ¶Appius igitur Claudius, quem & antè dixi ex omnibus patriciis plebi infenſiſſimum eſſe, nec vnquam pacis conditiones plebi conceſſas approbaſſe, ſenatuſconſultum fieri non ſinebat, hac oratione vtens, (Vellem equidem (id quod ſæpe precibus à diis petij) vt me mea feſelliſſet opinio, quam de pace cū plebe facta habebam, cenſens neque honeſtum, neque iuſtum, neque nobis vtilem fore hunc profugorum reditum; & quotieſcunque hæc res nobis fuit propoſita vt de ea conſultaretur, ego & primus omnium aliorum, & poſtremus fui, qui ſolus *huic paci* ſemper & conſtanter ſum aduerſatus, quod reliqui me deſeruiſſent: & vos, P. C. qui ſpem meliorum rerum concipiebatis, & omnia iuſta & iniuſta in plebis gratiam alacri animo concedebatis, me prudentiores eſſe videremini: verùm, quando non vt optabam, neque vt precibus à diis contenderam: ſed vt ſuſpicabar, res vobis ſucceſſerunt, & veſtra beneficia in inuidiam & odium ſunt conuerſa, vos ob veſtra peccata non obiurgabo, neque moleſtiis inanibus afficiam, quod cuilibet eſt facillimum, & quod plerumque fieri ſolet, ſed hæc omittam, quod ea in præſentia non opportuna fore iudicem. Ea verò quorum ope & præterita corrigemus, quorum curatio nondum penitus eſt deſperata, & præſentibus rebus meliùs conſulemus, dicere conabimur. Quanquam non me latet, fore vt nonnullis veſtrûm inſanire, & mortem oppetere videar: qui de his rebus liberè ſententiam dicere non dubitem, licet animaduertam quàm periculoſa ſit dicendi libertas, licet etiam mecum ipſe reputem miſerum caſum Marcij, qui nunc ob aliam cauſam in capitis diſcrimine verſatur. Sed minimè arbitror maiorem priuatæ ſalutis, quàm publicæ vtilitatis rationem habendam. Nam P. C. periculis veſtra cauſa ſubeundis meum corpus iam de-

ſtinatum

ſtinatum eſt,& pro Reip. certaminibus deuotum.Itaque quicquid deo viſum fuerit, & cum omnibus, & cum paucis,&,ſi neceſſe fuerit, ſolus generoſè perferam.Cæterùm,quandiu vixero,me nullus metus à ſententia liberè dicenda deterrebit. Ac primùm quidem tandem aliquando hoc vos certò ſcire volo, vos infeſtam inimicámque præſenti Reipubl. ſtatui plebeiam turbam habere, & quæcunque nimis indulgenter ei conceſſiſtis,fruſtra à vobis abſumpta fuiſſe, vóſque eo nomine contemni, quaſi vi neceſſitatis adducti, non autem animi beneuolentia,& cum iudicio ea conceſſeritis. Conſiderate enim quomodo plebs, quo tempore captis armis ſeceſſionem à vobis fecit, & ſe palàm veſtrum hoſtem profiteri auſa eſt, quum de nulla iniuria conquereretur,ſed ſe ſoluendo non eſſe ſimularet,vóſque nouas tabulas, & peccatorum per ſeceſſionem admiſſorum impunitatem veſtro decreto ipſi conceſſiſtis, ſe nihil præterea poſtulaturam dixerit, licet plerique veſtrûm (neque enim omnes à conſiliariis iſtis decepti ſunt) leges de contractuum fide latas abrogare, & omnium tunc factarum iniuriarum memoriam deponere,nunquã è Rep fore iudicarent: non fuit tamen hoc beneficio impetrato contenta, cuius ſolius deſiderio à ſe ſeceſsionem factam dicebat,ſed ſtatim aliud donum iſto longè maius & iniquius petiit,vt ſibi per patricios liceret tribunos de ſuo ordine quotannis creare,prætexens noſtram potentiam:vt pauperes iniuriam & vim patientes aliquod auxilium & refugium haberent: ſed reuera Reipublicæ formæ inſidians, & hoc Reipublicæ administrandæ genus in popularem dominatum conuertere volens.Hoc quoque nobis conſiliarij iſti perſuaſerunt vt tribunorum collegium in ſenatum admitteremus, quod in reipublicæ perniciẽ & maximã patrum inuidiam, receptum eſt(ſi modò meminiſtis) multũ reclamante, & deos hominéſque obteſtante à

vobis perpetuum ciuile bellum in vrbem introductum iri, & omnia quæ vobis euenerunt, prædicente. Quid igitur fecit bona iſta plebs poſtquam hunc quoque magiſtratum ipſi conceſſiſtis? Tanto beneficio non eſt moderatè vſa, nec id cum reuerentia & modeſtia, ſed à nobis tanquam ab hominibus potentiam ipſius formidantibus, & metu conſternatis extortum accepit. Poſtea ſacroſanctum & inuiolabilem hunc magiſtratum creandum dixit iureiurando confirmatum, maiorem honorem poſtulans quàm ipſis conſſ. dederitis. Hoc quoque tuliſtis, & ſtantes ad victimas cæſas in veſtram & veſtræ progeniei perniciem iuraſtis, quid autem fecit hac quoque re impetrata? Quum gratiam vobis habere, & conſeruare patrium Reip. ſtatum deberet, ducto initio ab iſtis fraudibus, atque horum iniquorum facinorum adminiculis vſa, vt ſibi viam ad maiora ſterneret, leges ſine vllo veſtro s. c. fert, eáſque ſuis ſuffragiis, vobis iniuriis confirmat, & veſtra s. c. cõtemnit, & conſſ. vt Remp. malè adminiſtrantes accuſat, & quicquid contra veſtrorum pactorum conditiones accidit, (multa autem ſunt quæ humana ratiocinatio aſſequi nequit) nõ fortunæ (vt dixi) ſed animi noſtri malitiæ aſcribit, & ſimulans ſe à nobis appeti inſidiis, & vereri ne libertatem ſibi eripiatis, aut ſe patria expellatis, ipſa contra vos hæc perpetuò molitur, & conſtat eam exiſtimare ſe nulla alia ratione ab iniuriis, quas ſe timere dicit, ſibi cauere poſſe, niſi nos anteuertat, & prior eas nobis inferat. Hoc autem & antè ſæpius declarauit in multis rebus quas perpetrauit, quarum in præſentia memores eſtis: ſed præcipuè quòd Martium iſtum bellicoſum virum, & claris natum maioribus, neque vlli noſtri ordinis virtute ſecundũ accuſarit, quòd inſidias ipſi ſtruat, & malignas hic dicat ſententias & indemnatum occidere conata ſit. Et niſi cõſules, & ij de vobis quorum melior eſt ſententia, ei

indignis

indignitatem non ferentes conglobati eorum ſcelus cohibuiſſetis, vno illo die omnibus ſpoliati fuiſſetis, quæ maiores veſtrr magnis laboribus parta vobis reliquerunt, & quæ vos quoque non minoribus cum periculis tuemini dignitate, imperio, & libertate. Vos verò, qui generoſiores eſtis, & qui vitam ipſam vobis peracerbam duxiſſetis, ſi ſine his bonis ea vobis traducenda fuiſſet, animas potiùs quàm hæc vobis eripi paſſi fuiſſetis, alij ſubitò alij nõ multò poſt. Quid enim obſtitiſſet Marcio iſto adeò turpiter, adeò ignauiter, tanquam in ſolitudine aliqua ab ipſis abrepto, quominus ego quoq; poſt eũ ab inimicis diſcerptus interirem, & cæteri quotquot vnquã aduerſati ſunt, aut qui in poſterum iniquis plebis cupiditatibus aduerſaturi videbantur: neq; enim ei ſatis fuiſſet nos duos tantùm de medio ſuſtuliſſe, neq; iam eò prouecta ab aliis ſceleſtis facinoribus abſtinuiſſet, ſi licet ex præteritis coniecturam de futuris facere: ſed à nobis ducto initio omnes aduerſarios, & qui ipſi cedere noluiſſent, inſtar torrentis, qui magno impetu fertur, non nobilitati, non virtuti, non ætati parcens, rapuiſſet, & abſportaſſet. Plebs igitur, P. C. pro multis ac magnis beneficiis acceptis, hanc præclarã gratiã nobis iam retulit, & aliã relatura erat, niſi vos eã cohibuiſſetis. Eia igitur, illud quoque nunc conſiderate, quod fecit poſt veſtrum hoc generoſum & modeſtum facinus, vt ſciatis quonammodo cum ea agendum ſit. Illa igitur vbi animaduertit ſuam inſolentiam à nobis ampliùs ferri non poſſe, vóſque ſecum congredi paratos, territa eſt, & aliquantulum ſe ipſam, velut è crapula aut inſania colligens, à vi abſtinuit, & ad ius ſe conuertit, diémq; certam homini dixit, ad quã eum adeſſe iubebat, vt cauſam diceret in iudicio in quo idẽ & accuſator, & teſtis, & iudex, ac pœnæ magnitudinis arbiter futurus erat. Sed quum huic quoque conatui obſtitiſſetis, rati nõ

ad iudicium,ſed ad ſupplicicium hominem vocari, illa animaduertens nullam rem in ſua abſoluta poteſtate eſſe : ſed ſe tantùm poteſtatem habere ſuis ſuffragiis rata faciendi,quæ veſtro S.C.decreta fuerint, nunc remittit de ſuperbia illa quam tunc multam ſpirabat, & ad vos venit,vt ipſi hoc quoque beneficium largiamini.Hæc igitur cogitantes,tandem aliquando ſentite & cognoſcite,quidquid hactenus ei ſimpliciùs quàm prudentius gratificati eſtis, id calamitates & detrimenta vobis attuliſſe. Quoties verò fortiter iniquis & violentis eius conatibus reſtitiſtis,toties rem vobis feliciter & vt decebat,ſucceſſiſſe. Quid igitur hæc vobis ſcientibus faciendum ſuadeo?quámnam de re præſenti ſententiam dicam? Autor ſum vobis,vt quæcunque pacis cauſa gratificati eſtis,& conceſſiſtis plebi, ea quomodocunque rata ſeruetis,& nihil(quod fuerit conceſſum) irritum faciatis,non quaſi illa ſint honeſta,& ex Reip.dignitate(quomodo enim eſſe poſſunt?)ſed vt neceſſaria, & quæ corrigi amplius nequeunt. Quæcunque verò præterea per vim & nefas inuitis vobis extorquere conabitur,ea neque ipſi concedatis neque permittatis:ſed dictis factíſque & omnes ſimul & ſinguli priuatim ei reſiſtatis. Neque enim eum qui ſemel vel precibus adductus,vel vi coactus peccauit,in cæteris quoque eodem modo ſe gerere oportet : ſed memorem prioris peccati,cauere ne in poſterum in aliud ſimile incidat. Hæc igitur ea ſunt quæ vobis omnibus communiter nota eſſe arbitror,autórque vobis ſum vt iniquis plebis cupiditatibus reſiſtere parati ſitis.Quòd autem hoc quoque, de quo nunc agitur & conſultatur,ſimile ſit,cæteris eius iniuſtis ac iniquis conatibus,non autem iuſtum,aut æquum , quemadmodum tribunus vobis imponens conatus eſt demonſtrare,iam diſcite vos qui nondum certò rem ſcitis. Lex enim de populi iudiciis , quam Lucius potiſſimùm

mùm ſtabiliuit, non eſt ſcripta contra vos patricios ſed in gratiam plebeiorum, vt illis vim patientibus aliquo auxilio caueretur, quemadmodum ex ipſius legis verbis nihil ambigui habentibus patet, & vos omnes, qui probè hoc tenetis, perpetuò hoc dicitis. Hoc autem magnum eſt argumentum, quod etiam præſtantiſſima ratio videtur, qua quoduis ius controuerſum diiudicari poſſit, ipſum tempus decem & nouem annorum iam præteritorum, ex quo lex iſta lata eſt. Hoc enim toto temporis ſpatio nullam actionem aut publicam contra quenquam ordinis patricij, aut priuatam ex hac lege tentatam Lucius demonſtrare poſſet, quòd ſi dixerit demonſtret: nec verbis ampliùs nobis eſt opus. Nam ipſæ conditiones, quibus nuper plebs vobiſcum pacem fecit, (nam de his quoque apud vos agendum eſt, quando tribunus eas malè interpretatur) hæc duo conceſſa complectuntur, vt plebi æs alienum remittatur, & magiſtratum hunc quotannis ei creare liceat, vt opem ferat iis qui vim patiuntur, & iniuriam ab illis prohibeat, nihil verò præterea. Maximo autem argumento vobis ſit, nec ex lege, nec ex pactis ius eſſe plebi de quoquã patricij ordinis iudicandi id ipſum, quod nunc plebs facit. Petit enim à vobis quod antè non habebat: nullus verò ab aliis id petendum cenſet, quod per ipſas leges ei permittitur. Quomodo igitus P. C. hoc erit ius naturæ non ſcriptum, (Lucius enim hoc quoque nobis ſpectandum cenſebat) vt, ſiue plebeij à patriciis rei agantur, ſiue illos ipſi rei agant iudicium ſit populi? patriciorum verò lites, neque quum ipſi aliquem de plebe reum agunt, neque quum ipſi periclitantur, à patriciis dirimantur? ſed iſtorum quidem conditio vtroque modo ſit melior, nos verò neutrius huius iuris participes ſimus? Quòd ſi Marcius, aut alius quiuis patricius plebi iniuriam aliquam facit, & dignus eſt qui morte mulctetur, aut

in exilium pellatur, non apud ipſos,ſed hic iudicatus ex legib.pœnas ipſis det. Niſi fortè, Luci, dicas ipſam plebem iudicem æquum fore,& nihil ſibi ipſi gratificaturam contra inimicum ſuum quum ſuffragium feret. Iſtos verò,ſi eorum arbitrio ſuffragia committantur,reum pluris facturos, quàm læſam ab eo remp.prò periurio execrationes & hominum odia & iram deorum ex hoc iudicio relaturos, & mala ſpe victuros.Haud æquum cenſeo,Quirites,vos de ſenatu ita ſentire,cui honoribus & magiſtratibus & cæteris rebus quæ in vrbe ſunt præſtantiſſimæ, vos ceſſiſſe propter virtutem eius fatemini,& vos ei magnam habere gratiam dicitis, ob operam animo prompto in veſtro reditu nauatam.Hæc tamen inter ſe pugnant, nec vlla ratione hoc ſtare poteſt, vt quos laudatis,hos timeatis,& ſimul, quibus maiora commiſiſtis,in cæteris diffidatis. Quin potiùs ipſis vno conſenſu aut in omnibus fidem habetis, aut in omnibus diffidetis? Cur idoneos eos ad proſpiciendum ea quæ ſunt iuſta, at ad iudicandum de his ipſis,qui præuiderint,& de quibus conſultarint, minimè idoneos putatis? Poteram, P. C. & multa alia de iure dicere,ſed hæc ipſa ſufficiunt. Verùm, quoniam Lucius de vtilitate conatus eſt dicere, bonam eſſe concordiam,malam ſeditionem,& ſi plebi obſequamur,concordem fore ciuitatem, ſin prohibeamus ne patricios, quos volunt,aut vrbe pellant, aut occidant,nos belli ciuilis autores fore, quum multa poſſim dicere, paucis tamen rem expediam. Ac primùm quidem demiror, Lucij diſſimulationem, (non dicam fatuitatem ſi putat reipublicæ vtilitatem meliùs à ſe intelligi,qui nuper ad reipulicæ adminiſtrationem acceſſit, quàm à nobis qui in eius adminiſtratione conſenuimus, & qui ciuitatem ex parua magnam fecimus. Deinde, ſi exiſtimauit ſe vobis perſuaſurum vt aliquem ad ſupplicium inimicis

micis dedatis, præſertim verò ciuem veſtrum, nec obſcuro, aut vili natum genere, ſed quem vos ipſi & bellica virtute clariſſimum, & hominem maximè frugi, & in reipublicæ adminiſtrationem nulli ſecundum ducitis. Atque hæc auſus eſt dicere, quum tamen ſciat, vos maximè reuereri ſupplices, & ne hoſtibus quidem huc confugientibus hanc humanitatem intercludere. Quòd ſi, Luci, contrariis ſtudiis nos operam dare cognouiſſes, & nos eſſe impios in deos, & iniuſtos in homines, quidnam hoc ipſo atrocius nobis perferendum cenſuiſſes, quo funditus omnes omnino & diis & hominibus inuiſi perderemur? Non opus eſt nobis te conſultare, Luci, neque in ciuium deditione, neque in vlla alia re, quæ nobis ſit facienda, nec putamus externa iuuenis hominis prudentia nobis de noſtris vtilitatibus iudicandum, qui ad hanc vſque ætatem longa aduerſorum & ſecundorum bellorum experientia docti peruenimus: & minas quibus nos territatis, vt non nunc primùm à vobis ſolis, ſed ſæpius iam & à multis aliis intentatas, conſueta lenitate intrepidè feremus. Et ſi dictis facta ſimilia addideritis, diis adiuuantibus, qui belli iniuſti autoribus ſunt infenſi, ab hominibus etiam non paruam auxiliorum manum habituri nos defendemus. Nam & omnes Latini, quos nuper ciuitatis iure donauimus, à nobis ſtabunt, & pro hac ciuitate iam vt pro patria pugnabunt, & multæ ac bonæ coloniæ hinc deductæ ſalutem ſuæ antiquæ patriæ totis viribus tueri conabuntur, eique opem ferent. Quòd ſi ad eam neceſſitatem nos redegeritis vt vndique auxilia contrahere nobis non liceat, ſuſtinebimus, Luci & ſeruis ad libertatem, & hoſtibus ad amicitiam vocatis, & omnibus hominibus ſpe præmiorum ad victoriam communem inuitatis, vobiſcum congredi. Quibus præſidiis ne hæc vrbs indigeat, faxis Iupiter, &

cæteri dij, qui huius eſtis cuſtodes: ſed hæ res formidandæ ad verba vſque proceſſerint: néve quidquam inde quod ſit moleſtum ſequatur.] Atque hæc Appius dixit.

7 ¶ At Manius ille Valerius, qui omnium ſenatorum maximè popularis erat, & qui in compoſitione facienda maximum ſtudium demonſtrarat, tunc quoque apertè plebi patrocinabatur & orationem magna cura compoſitam habuit: [obiurgans eos qui vnam eſſe ciuitatem non ſinerent: ſed plebeios à patriciis diuiderent, & leuibus de cauſis belli ciuilis materiam rurſus accenderent, laudánſque eos qui publicæ vtilitati ſtudebant, & concordiam rebus omnibus anteponebant, illas hac longè inferiores eſſe ducentes, docebat ſi plebis arbitrio (quemadmodum ipſa poſtulabat) iudicium permitteretur, & hoc quoque beneficium à ſenatu volente acciperet, fortaſſe eam ad finem vſque non proceſſuram: ſed contentam hominis deditione, æquiùs quàm duriùs eum tractaturam. Quòd ſi fortè tribunis illud iudicium ad finem vſque legitimum quáuis ratione perſequêdum putantibus, penes eam ſuffragia eſſent, hominem crimine abſoluturam eſſe, partim ipſius periclitantis reuerentia motam, cuius multa & præclara facinora memoria teneret, partim etiam ſenatui, qui ipſi hanc potentiam dediſſet, & ipſius æquis poſtulatis nullomodo aduerſatus fuiſſet, gratiam referret. Suadebat tamen, vt & conſules & omnes ſenatores, & reliqui patricij, ſequentes ei iudicio intereſſent, & reum cauſam dicentem defenderent, & plebem rogarent ne quid durius in eum ſtatuerêt: (nam dicebat horum etiam præſentiam non paruum allaturam momentum ad rei ſalutem) neque verò ipſi ſoli hoc animo eſſent: ſed etiam ſinguli clientes ſuos aduocarent, & omnes amicos in vnum cogerent, & ſi quos plebeios beneficiis ſibi deuinctos haberent,

eos

eos officiis maioribus ſibi conciliatos eò ſecum ducerent; & ab ipſis gratiam antè debitam repeterent, quum ad ſuffragia ferenda ventum eſſet. Dicebat etiam non paruam plebis partem patriæ amantem: & improbis ciuibus infenſam, magno vſui hîc futuram, ſed longè maiorem fore numerum eorum, qui humanis caſibus commouerentur, & qui viros dignitate præditos aduerſa fortuna ad humilem ſtatũ redactos, miſerari noſſent: ſed maxima eius orationis pars ad Marcium verſa eſt, quæ adhortationem cum admonitione, & preces cum neceſſitate mixtas habebat. Rogabat enim eum, quando diſſidij inter plebem & ſenatum autor eſſe inſimulabatur, & tyrannici ingenij crimine propter morum arrogantiam premebatur, & omnes metuebant ne propter eum ſeditio oriretur, & mala inſanabilia inde ſequerentur, quæ bella ciuilia ſecum afferunt, ne criminibus ſibi obiectis fidem abſtrueret, eáque confirmaret in inuidioſo vitæ genere perſeuerans: ſed humilem rei habitum priore mutato ſumeret: & ſui corporis poſtatem faceret de iniuria querentibus, néue refugeret iniuſtum crimen ſibi obiectum, quòd verbis iuſtè diluere poſſet. Hoc enim & ad eius ſalutem tutiſſimum, & ad gloriam, cuius deſiderio tenebatur, ſplẽdidiſſimum, & rebus antè geſtis conſentaneum *fore dicebat*, quòd ſi arrogantior quàm modeſtior eſſet, & ſenatum omne periculum pro ſe ſuſtinere vellet, dicebat fore vt afferret grauem cladem victis, & turpem victoriam victoribus, quibus hoc ab ipſo perſuaſum fuiſſet. Hic verò ad affectus mouendos longa lamentatione eſt vſus, & maximas ac manifeſtiſſimas calamitates, quæ ob ſeditiones vrbibus contingunt, recenſuit. Quòd autem de his fuſiùs ageret cùm multis lacrymis non fictis, aut ſimulatis, ſed veris, vir & ætate ac dignitate in primis venerandus, vbi cognouit ſenatum ſua oratione commotum,

tunc maiore cum confidentia loqui cœpit. [Quòd ſi-qui veſtrûm, P. C. (inquit) perturbantur, exiſtimantes prauam conſuetudinem in remp. inuehi, ſi plebi permiſeritis vt ſuffragia contra patricios ferat, & tribunitiam poteſtatem, ſi vis eius ſit magna, nihil boni reipu. allaturam arbitrantur, ſciant illi ſe opinione falli, ſéque contra quàm conuenit ſuſpicari. Nam ſi quidquam aliud valere poterit ad huius reipub. ſalutem & libertatem, ac potentiam eius ſemper tuendam, & ad communem omnium concordiam, & animorum coniunctionem in hiſce rebus perpetuò conſeruandam, certè ipſa plebs hoc potiſſimũ præſtabit, ſi ad reip. adminiſtrationẽ aſſumpta fuerit: & reipub. adminiſtrandæ formã ita temperauerimus, vt nec penes ſolos optimates, nec penes plebeios ſit: ſed ſi ex omnibus ſtatus ſit mixtus, hoc nobis maximè proderit. Facillimè enim vnaquæque harum reip. formarũ, ſe per ſe ſola ſit, ad inſolẽtiam & iniurias prolabitur. Sed ſe omnia mediocriter miſceantur, ea pars quæ ſemper aliquid innouat, & quæ à conſueto diſciplinæ ciuilis genere recedit, ab altera, quæ ſapit, & quæ conſtanter priſtinas conſuetudines ſeruat, coërcetur. Nam vnius viri dominatus ſi fuerit crudelis & inſolens, & tyrannica ſtudia ſectari cœperit, à paucis áſque bonis viris euertitur: at paucorum dominatus, qui ex optimis quibuſque viris conſtat, (qua reip. forma vos quoque nunc vtimini) quum diuitiis & ſodalitiis elatus, iuſtitiam cæteráſque virtutes contemnit, à prudenti populo tollitur: populus verò qui modeſtè & legitimè in rep. ſe gerit, quum à modeſtia recedere, & ad iniuriam tranſire incipit, ab optimo viro ad ſuum officium vi retrahitur. Vos autem, P. C. ne regius dominatus in tyrannidem verteretur, pro viribus remedia ſatis bona inueniſtis. Quamuis enim pro vno duos crearitis, penes quos ſumma rerum ſit, eorúmque

magi-

magiſtratum non perpetuum, ſed annuum eſſe volueritis, nihilominus tamen ipſis addidiſtis trecentos cuſtodes, quos elegiſtis, viros ordinis patricij optimos, & natu maximos, ex quibus iam ipſe ſenatus conſtat: vobis verò ipſis vt conuenientem ac honeſtam diſciplinam ſeruaretis, hactenus nullam adhibuiſtis cuſtodiam, quod manifeſtum eſt. Atque quod ad vos attinet, nondum timui ne præ nimia felicitate animis peruerteremini, qui nuper rempub. ex diuturna tyrannide in libertatem vindicaſtis, & quibus nondum per otium licuit inſolenter & petulanter viuere, ob continua & diuturna bella. Sed dum veſtram poſteritatem, quæ vobis ſuccedet, cogitatione præcipio, & mecum ipſe conſidero quantas longum æuum mutationes afferat, vereor ne tandem potentiores ſenatores rebus innouatis reipubl. formam per ciuium imprudentiam in vnius viri tyrannicum dominatum artibus clandeſtinis conuertant. Si igitur & plebem ad rempublicam vobiſcum adminiſtrandam admiſeritis, nihil hinc naſcetur mali: ſed qui maiorem potentiam quàm alij habere voluerit, quíque factionem aliquam in ſenatu ſibi pararit, vt habeat qui ſuorum conſiliorum fautores & ſcelerũ adminiſtri eſſe velint (iis enim qui de repub. cõſultant omnia quæ veriſimiliter accidere poſſunt, proſpicienda ſunt) magnus ille & venerandus vir die à tribunis dicta, vili ac humili plebi factorum & cõſiliorum ſuorum rationem reddet. Et ſi conſtiterit illum aliquod facinus iniuſtum feciſſe, meritas quoque pœnas dabit. Ne autem ipſa plebs tantam adepta poteſtatem petulanter laſciuiat, néve à peſſimis hominibus ducta, corúmque aſſentationibus impulſa viros optimos infeſtet, (nam in vulgo tyrannis naſci ſolet) cauebat hoc, & illam iniuriæ faciendæ licentiam comprimet vir aliquis prudentia inſignis, dictator à vobis dictus, qui pro ſua poteſtate libera, &

nullis rationibus reddendis obnoxia, & vitioſam partem ex ciuitate tollet, & eam quæ nondum fuerit corrupta, non patietur vitiari, eius prauis vitæ morib. corectis, idque legitimorum ac optimorum inſtitutorum ope, & creatis magiſtratibus à quibus prudentiſſimè rempublicam adminiſtrari poſſe duxerit. Et his rebus intra ſemeſtre tempus adminiſtratis ad vitam priuatā redibit, ex his nihil aliud quàm ſolum honorem lucratus. Hæc igitur cogitantes & hanc reipublicæ formam optimam exiſtimantes, à re nulla arceatis plebem: ſed quemadmodum hanc poteſtatem impertiiſtis ei, vt magiſtratus annuos creet, qui reip. præſint, & leges partim ratas faciat, partim abroget, & pacem bellúmque decernat (quæ maxima & præcipua ſunt omnium rerum quæ in rep. geruntur) & nihil horum penes ſenatum ſolum eſſe voluiſtis, ſic etiam ad iudicia eam admittatis, præcipuè verò in cauſis quæ ad remp. pertinent, quum quis eius violatæ accuſatur, quòd ſeditionis autor ſit, aut tyrannidem affectet, aut de proditione cum hoſtibus agat, aut huiuſmodi aliquod ſcelus patrare conetur. Quanto enim maiorem terrorem propoſueritis legum violatoribus, & morum corruptoribus, ſuperbis, & auaris hominibus multos oculos & cuſtodes adhibentes, tantò meliùs reſp. veſtra ſe habebit.] Hæc & his ſimilia loquutus, finem dicendi fecit. Senatores verò reliqui, qui poſt eum ſurrexerunt, omnes, paucis quibuſdam exceptis in hanc ſententiā fuerunt. Et quum iam S.C. eſſet ſcribendum, Marcius petita dicendi copia, in hunc modum eſt loquutus. [Quomodo, P.C. me in hac rep. geſſerim, & quomodo propter meam erga vos beneuolentiam in hoc diſcrimen ſim adductus, & quomodo præter omnem ſpem meam veſter fauor mihi deſit, omnes ſcitis & multò meliùs ſcietis vbi meum negotium ad exitum perductum fuerit. Sed quando ſententia Valerij vin-

cit, vtinam hæc vobis conducat, & malus ego ſim futurorum coniector. Sed vt & vos qui S. C. ſcribitis, ſciatis quibus de cauſis plebi ſitis me dedituri, & ego minimè ignorem, qua de re in iudicio ſim certaturus, iubete tribunos coram vobis dicere quónam ſit illud crimen, cuius me ſunt accuſaturi, & quónam nomine dicam mihi ſint ſcripturi.] Atque ille quidem hæc dixit, quia exiſtimabat ſe verborum in ſenatu factorum cauſam dicturum, & quia volebat tribunos profiteri Marcium hac de cauſa à ſe accuſatum iri. At tribuni, communicato inter ſe conſilio crimen affectatæ tyrannidis ei obiecerunt, iuſſerúntque eum ad cauſam de hac re dicendam venire, quia nolebant crimen illud in vna cauſa, eáque non valida, nec ſenatui grata concludere, ſed ſibi reſeruabant poteſtatem arbitratu ſuo illum accuſandi, & ſe omne auxilium ac patrocinium ſenatus Marcio *ita* erepturos putabant. Tunc Marcius, [Si (inquit) mihi ad iſtud crimen eſt reſpondendum, permitto me populi iudicio, & nihil ſit impedimento quo minus S. C. ſcribatur.] Maximæ autem ſenatorum parti gratum fuit quòd is huius criminis nomine reus eſſet agendus, idque duabus de cauſis: tum quod ſi quis in ſenatu poſthac ſuam ſententiam liberè diceret hoc nullis accuſationibus ac reprehenſionibus obnoxium eſſet futurum; tum etiam quòd virum perpetuò vitæ modeſtæ & integræ ſtudioſum, facilè crimen obiectum diluere poſſe ſperabant. Poſt hæc igitur factum eſt S. C. de hoc iudicio, & homini ad parandam defenſionem tempus in trinundinum præſtitutum eſt: nundinæ autem apud Romanos *tunc* nono quoque die fiebant, vt & ad hanc vſque noſtram ætatem fiunt. Hoc die plebeij ex agris in vrbem conueniebant, & rerum venalium permutationes faciebant, & iure inter ſe diſceptabant, & res publicas, quarumcunque ius ex legibus penes eos erat, & quaſ-

cunque ſenatus ipſis permittebat, ſuis ſuffragiis ratas faciebant. Septem verò dies, qui inter *ſuperiores & ſequentes* nundinas intercedebant, quum plerique eorum ſuis manibus opus facerent, & pauperes eſſent, in agris tranſigebant.

8 ¶ VBI verò tribuni S.C. acceperunt, progreſſi in comitium, populum ad concionem conuocarunt. Et valde laudato ſenatu, lectóque eius decreto, diem Marcio dixerunt, qua die finem huic iudicio impoſituri erant, omnéſque ciues rogarunt vt ad eam diem adeſſent, quòd de rebus maximis eſſent cognituri. Quæ vbi diuulgata ſunt, ingenti ſtudio & concertatione plebeij & patricij ad hoc certamen ferebantur: illi quidem vt hominem arrogantiſſimum vlciſcerentur, iſti verò ne ſtatus optimatum propugnator in inimicorum poteſtatem veniret. Vtrique autem omne ſalutis & libertatis ius in illius iudicij euentu poſitũ exiſtimabant. Quum autem dies trinundini inſtaret, turba ex agris quanta nunquam antè, in vrbem confluxit, & ſummo manè forum occupauit. Tribuni verò plebem ad tributa comitia vocarunt, & comitij loca funibus vndique clauſerunt, in quibus ſingulæ tribus diſtinctæ, & aliæ ab aliis ſeparatæ erant futuræ: & tunc primùm popul. Rom. tributis comitiis de hoc viro ſuffragia tulit, multum reclamantibus patriciis, & impedire volentibus ne hoc fieret, atque centuriata comitia more patrio habenda cenſentibus. Antè enim quoties populus ſuffragia erat laturus de quauis re ex S. C. ipſi permiſſa, per conſſ. ad centuriata comitia vocabatur, ſolennibus quibuſdam ſacris antè patrio more peractis, quorum nonnulla etiam noſtra ætate fiunt. Conueniebat autem tota multitudo in campum Martium, qui eſt ante vrbem, ſub centurionibus, & ſignis non ſecus ac in bello inſtructa. Suffragia verò ferebant non omnes ſimul ſed ſinguli in ſuis centuriis, quando à conſulibus vocabantur.

bantur. Quum autem vniuerſæ centuriæ eſſent centum & nonaginta tres, & hæ in ſex claſſes eſſent diuiſæ, prima ad ſuffragia *ante cæteras* vocabatur: atque hæc conſtabat ex iis quorum cenſus erat maximus, & qui primum in bellis locum obtinebant, in qua cenſebantur equitum decem & octo centuriæ, peditum octoginta. Secunda claſsis, quæ ſuffragia ferebat, conſtabat ex hominibus, quorum cenſus erat minor, & qui in acie ſecundum locum obtinebant, nec eandem armaturam, quam prima claſſis habebant, ſed leuiorem. Hæc autem multitudo in viginti centurias diſtributa erat. His additæ duæ fabrorum lignariorum & ærariorum centuriæ, & alij quotquot bellicarum machinarum erant opifices. Tertia verò claſsis, quæ tertio loco vocabatur, conſtabat ex viginti centuriis, ſed cenſu erat minor quàm ſecunda, & proximum ab ea locum in acie tenebat, nec eadem arma ferebat, quæ præcedens claſsis. Qui verò quarti deinceps vocabantur, vt cenſum minorem habebant, ita in bello tutiorem locum obtinebant, & armaturam expeditiorem habebant. Hi quoque in viginti centurias diuiſi erant, & his quoque duæ cornicinum tubicinúmque centuriæ addebantur. Quinta claſſis erat eorum qui cenſum minimum habebant, & eorum arma erant tela, quæ iaculabantur, & fundæ. Hi locum certum in acie non habebant, ſed leuiter armati, & expediti vnà cum militibus grauis armaturæ militabant in triginta centurias diuiſi. Pauperrimi verò ciues, qui non erant cæteris omnibus numero inferiores, vltimum habebant ſuffragiũ, in vnam omnes reiecti centuriam. Hi immunes erant militiæ & delectuum militarium & tributorum quæ ex cenſu pendebantur, & ob vtramque iſtam cauſam in ſuffragiis ferendis minima erat eorum autoritas. Si igitur primæ claſsis centuriæ nonaginta & octo, quæ cõſtabant ex equitibus & peditibus, primũ

locum in acie obtinentibus, conſenſiſſent finis imponebatur ſuffragiis, nec reliquæ nonaginta & quinque centuriæ ad ſuffragia vocabantur, quòd niſi fieret, ſecunda claſſis, quæ conſtabat ex duabus & viginti centuriis, vocabatur, & tertia deinceps, donec conſentirent nonaginta & ſeptem centuriæ: & ſæpe iudicia primæ claſsis ſuffragiis abſoluebantur, ita vt vltimis non eſſet amplius opus. Rarò autem reſtantæ ambiguitatis occurrebat, vt vſque ad vltimæ inopum centuriæ ſuffragia veniretur, atque hoc erat tanquam finis, diuiſis bifariam primis centum & nonaginta duabus centuriis: hæc enim poſtremo loco latis ſuffragiis ad veram partem acceſſiſſet, ſuo momento efficiebat vt altera earum præponderaret. Marcij igitur propugnatores poſcebant hæc centuriata comitia, quæ ex cenſu fiebant, ſperantes fore vt fortaſſe à primæ claſſis nonaginta & octo centuriis, ſin minus à ſecunda ſaltem, aut tertia abſolueretur. At tribuni hoc ſuſpicati, & ipſi tributa comitia habenda eſſe putarunt, & id iudicium illis committendum, vt neque pauperes deteriore eſſent conditione quàm diuites, neque tribules minus honoratum locum quàm milites grauiter armati haberent: neque plebs, in vltimas reiecta claſſes à ſuffragiorum æqualitate excluderetur: ſed æquo & ſuffragiorum & honorum iure omnes inter ſe fruerentur, & pariter vocati ſuffragia tributim ferrent. Et ipſorum poſtulata videbantur æquiora eſſe quàm aliorum, quòd cenſerent populi iudicium potius penes plebem quàm penes paucorum dominatum eſſe debere, atque læſæ reip. crimen æquè ad omnium cognitionem pertinere. Quum autem hæc quoque res illis ægrè à patriciis fuiſſet cōceſſa, quum iam cauſa eſſet dicenda, [Minucius alter conſul ſuggeſtum primus aſcendit, & ſenatus mandata expoſuit, exorſus à commemoratione beneficiorū quæcunq; plebs à patriciis acceperat. Deinde pro tot

& adeò

& adeò præclaris facinoribus, hanc vnam gratiam ſibi rogantibus neceſſariam à plebe in totius reipubl. commodum rependi poſtulauit. Præterea concordiam & pacem laudauit, & quantam felicitatem hoc vtrunque ciuitatibus afferat, pluribus demonſtrauit: & inuectus eſt in diſcordiam & bella ciuilia, quibus *multas* ciuitates vnà cum ſuis populis exciſas, & gentes integras internecione deletas dicebat: & *plebeios* orauit ne iræ indulgentes deteriora melioribus anteponerent, ſed maturo conſilio ſapienter res futuras prouiderent; néve conſultantes de rebus maximi momenti, nequiſſimos quoſque ciues in conſilium adhiberent: ſed eos quos iudicarent viros eſſe optimos, & quos ſcirent pacis bellíque temporibus patriæ valde profuiſſe, de quorum fide dubitare nõ poſſent, quaſi iam naturam, & *animum* mutaſſent. Summa autem orationis totius illa fuit, ne vlla ſuffragia contra Marcium ferrent, ſed potiſſimùm abſoluerent hominem propter ipſius virtutem, memores quàm bene eſſet meritus de republica & quot bella pro communi totius populi Romani libertate imperióque feliciter geſsiſſet: & nec piè nec iuſtè nec ex officio ſuo facturos dicebat, ſi inania eius verba in memoriam reuocarent, & ob præclara eius facinora nullam gratiam ei rependerent. Honeſtam autem hominis abſoluendi occaſionem ſeſe offerre dicebat, quòd & ipſe vltrò ſui corporis poteſtatem inimicis faceret, & quicquid illi de ſe ſtatuiſſent, in eo acquieturus eſſet. Quòd ſi cum illo in gratiam redire non poſſent, ſed ei grauiter infenſi eſſent, eúmque odio implacabili proſequerentur, rogabat eos vt ſaltem id cõſiderantes, ſenatum pro eo deprecantem adeſſe, trecentos viros totius ciuitatis optimos, aliqua miſericordia mouerentur, animíſque flecterentur, nec propter vnius inimici pœnam, tot amicorum preces repellerent: ſed multorum ac proborum virorum gratiæ v-

nius hominis pœnam condonarent. Hæc & his ſimilia loquutus, poſtremò ſic clauſit orationem ſuam, ſi ſuffragiis ſuis hominem abſoluerent, fore vt eum abſoluiſſe viderentur, quòd plebi nullam iniuriam feciſſet, ſed ſi hoc iudicium ad finem vſque perduci prohiberent, fore vt in gratiam eius deprecatorum pœnam ei remiſiſſe viderentur.] Quum autem Minucius finem dicendi feciſſet, Sicinnius tribunus progreſſus, dixit neque ſe plebis libertatem proditurum, neque ſponte ab aliis prodi paſſurum: ſed, ſi reuera patricij hominem plebis iudicio permitterent, ſe in ſuffragia plebem miſſurum & nihil aliud præterea facturum. Poſt hunc progreſſus Minucius, [Quandoquidem (inquit) tribuni, adeò cupitis de hoc homine omnino ſuffragia ferri, nihil præter obiectum crimen contra eum dicite, ſed quando affectatæ tyrannidis nomine eum detuliſtis, hoc docete, & quibus poteſtis, rationibus hoc probate. Verborum verò, quæ ab eo in ſenatu contra plebem dicta criminamini, neque mentionem facite, neque propterea illum accuſate. Nam ſenatus ſuo decreto eum hoc crimine liberauit, eúmque ad plebis iudicium certis conditionibus, quæ diſertiſsimis verbis expreſſæ fuerunt, venire æquum eſſe cenſuit, ac mox ſenatuſconſultum recitauit. Ille igitur hæc loquutus & obteſtatus deſcendit.] Tum Sicinnius tribunorum primus, accuſationem à ſe accuratiſſimè præmeditatam eſt aggreſſus, & quicquid vnquam reus aut feciſſet, aut dixiſſet, id ad tyrannidis affectationem retulit. Poſt illum tribuni, qui gratia & opibus plurimùm valebant, verba fecerunt. Quorum orationem quum Marcius excepiſſet, exorſus à primis ſuæ adoleſcentiæ annis, recenſuit quoties pro rep. militaſſet & quot coronas pro victoriæ præmio ab imperatorib. accepiſſet, quot hoſtes viuos cepiſſet & quot ciues in prœliis ſeruaſſet, & ad ſingula dicta oſtēdebat dona ſibi fortitudinis ergò data, & im-

& imperatores teſtes citabat, & ciues à ſe ſeruatos nominatim appellabat. Illi verò aderant lamentantes, & rogantes ciues ne ſuæ ſalutis autorem, tanquam hoſtem, perderent & interficerent vnámque pro multis animam repoſcentes, & ſe ipſos pro eo dedentes, vt arbitratu ſuo de ſe ſtatuerent. Horum autem plerique erant plebeij, eorúmque magnus erat in rep. vſus: quorum aſpectu & precationum reuerentia plebs mota, ad commiſerationem & lacrymas ſe conuertit. Vt verò Marcius diſciſſa etiam veſte pectus oſtendit cicatricibus oppletum & cæteras totius corporis partes plagis repletas, *quæſiuit ex illis* num eiuſdem hominis hæc facinora eſſe putarent multos in bello ſeruare, & ſeruatos in pace perdere, & qui fieri poſſet, vt qui tyrannidem affectaret, idem ex vrbe plebem expelleret, à qua potiſſimum tyrannis augetur & alitur. Adhuc autem eo loquente quotquot de plebe erant æquiores *ac mitiores*, & proborum hominum amantiores, abſoluendum hominem vociferabantur: eóſque pudebat quod vel ab initio huiuſmodi criminis reus actus fuiſſet, vir qui toties pro communi omnium ſalute vitam ſuam contempſiſſet, ſed qui erant ingenio inuido *& maligno*, quíque bonos viros oderant, & ad quamlibet ſeditionem facillimè mouebantur, ægrè illi quidem ferebant quòd hominem eſſent abſoluturi: ſed tamen quid aliud facerent non habebant, quia nullum affectatæ tyrannidis (cuius cauſa in ſuffragia fuerãt miſſi) manifeſtum argumentum reperire poterãt. Quod quũ animaduertiſſet Lucius ille, qui & in ſenatu verba fecerat, & qui callidis artibus autor fuerat vt s. c. de hoc iudicio fieret, ſurrexit, & indicto ſilentio, in hunc modum eſt loquutus, [Quando, Quirites, patricij crimine orationis in ſenatu habitæ, & factorum quæ inde violẽta & ſuperba ſequuta ſunt, Marcium abſoluunt, & eum ne accuſare quidem nobis permittunt

audite quod facinus præter illa verba generoſus iſte vir patrarit, *& videte* quàm ſuberbum, quàm tyrannicum, & qualem veſtram legem ipſe homo priuatus violarit, diſcite. Omnes profectò ſcitis, prædam ex hoſtibus captam, noſtráque virtute partam ad rem pub. legis iuſſu pertinere, & non modò nullum priuatum hominem, ſed ne ipſum quidem imperatorem in iſtam ius habere: ſed quæſtoris eſſe hanc acceptam vendere, & pecuniam hinc redactam in ærarium ferre. Hanc legem ab Vrbe condita nullus non ſolùm non violauit, ſed ne reprehendit quidē vt malè latam, at vnus iſte Marcius, eius iam latæ ac ſancitæ autoritate contempta, ſolus, Quirites, præda noſtram rempub. proximo ſuperiore anno, nec ita pridem auſus eſt fraudare. Quum enim vos irruptionem in agrum Antiatem feciſſetis, & multa mancipia, multum pecus, magnam frumenti vim, & magnam rerum aliarum copiam acquiſiſſetis, hæc tamen nec quæſtori dedit, nec ipſe ex horum venditione pecuniam redactam in ærarium retulit: ſed totam prædam amicis ſuis diuiſit & elargitus eſt. Hoc igitur factum tyrannidis argumentum eſſe dico, quidni enim? ſiquidem ſuos aſſentatores & ſatellites, & futuræ tyrannidis aſſertores de publica pecunia beneficijs affecit: atque hoc legis manifeſtam abrogationem eſſe dico. Marcius igitur prodeat, & è duobus alterum demonſtret, aut ſe minimè prædam ex hoſtibus captam amicis ſuis diuiſiſſe, aut factum quidē, ſed saluis leg b. quorum neutrum dicere vobis præſentibus poterit. Vos enim ipſi vtrumque noſtis & legem & factum: quare, non eſt quod putetis hunc à vobis abſolui poſſe, niſi contra leges & iuriſiurādi ſanctitatē.] Omiſſis igitur coronis & fortitudinis tuæ præmiis & cicatricibus, cæteriſque præſtigiis, ad hæc reſponde, Marci, Iam enim tibi hanc dicendi poteſtatem facio

Huius criminis obiectio fecit magnam mutationem

& in-

& inclinationem in alteram partem. Nam qui prius æquiores ei erant, & qui ſtudebant eius abſolutioni, his auditis ei fauebant remiſſiùs. At omnes maligni quorum maxima pars erat ex plebeiis, qui quauis ratione hominem perdere cupiebant magna & manifeſta criminis eius occaſione, quàm arripuerunt, confirmati, multò magis in hanc partem inclinarunt. Verum enim erat prædam ab eo fuiſſe diuiſam, non tamen malo animo: nec ad ſtruendam tyrannidem, vt Lucius criminabatur: ſed optimo conſilio & publicæ calamitatis leuandæ cauſa. Nam quum adhuc plebs ſeditione laboraret, & patriciis diſſideret, tunc hoſtes ideo audaciores facti agrũ incurſionibus & continuis populationibus infeſtabant: & quoties ſenatus volebat aliquas copias ad hęc hoſtium maleficia arcẽda mittere, nullus plebeius exibat, ſed alienis malis vehementer gaudebant: eáque negligebant: patriciorum verò manus per ſe ab hoſtibus reſiſtendum non erat ſatis valida. Hac re animaduerſa, Marcius promiſit conſulibus, ſi ſummam imperij bellíque ſibi permiſiſſent ſe voluntariorum exercitum in hoſtes educturum, & breui pœnas de illis ſumpturum. Qua poteſtate impetrata, Marcius conuocauit & clientes & amicos & alios ciues, quotquot cũ duce eiuſdem felicitatis & virtutis in bello participes eſſe cupiebãt: vbi verò exiſtimauit iam ſatis validam manum cõueniſſe, eam in hoſtes adhuc rei ignaros duxit. Facta autem irruptione in agrum multis bonis refertum & ingenti præda potitus, ſuis militibus permiſit, vt omnia quæ ceperat inter ſe diuiderent, vt qui ſibi in ea expeditione fuerant ſocij, percepto ſuorum laborum fructu prompto, alacríque animo ad alias expeditiones venirent & qui per pigritiam domi remanſerant cogitantes quantis commodis (quorum participes eſſe potuiſſent, ſi voluiſſent) ſeipſos propter ſeditionem fraudaſſent, in reliquis expeditionibus pruden-

tiores eſſent. Hoc igitur fuit illius viri ea in re cōſiliū. Sed turba ſubdola & inuita hoc factum per ſe, & nudum animo inimico perpendens, plebis aſſentationem quandam & largitionem tyrannicam interpretabatur. Quapropter clamoribus & tumultu totum forum perſtrepebat, nec Marcius quid ad hæc reſponderet, habebat, neque conſul neque alius quiſpiam, quod præter omnem expectationem, & ſpem hoc crimen ipſis obiectum fuiſſet. Quare, quum nullus amplius ad crimen illud reſponderet, tribuni litem exilio perpetuo æſtimarunt, & tribus in ſuffragia miſerunt, quia (vt exiſtimo verebantur ne is abſolueretur, ſi pœnam capitalem in eum ſtatuiſſent. Deinde quum omnes ſuffragia tuliſſent, dinumeratis ſuffragiis non magnum diſcrimen apparuit, nam quum eo tempore vna & viginti tribus eſſent, quæ in ſuffragia fuerant miſſæ, Marcius à nouem abſoluebatur. Itaque ſi duæ tribus *præterea* ſe ipſi adiunxiſſent, ob ſuffragiorum inæqualitatem *& numerum maiorem* legitimè abſolutus fuiſſet. Hæc prima fuit de viro patricio ad populi iudicium vocatio: poſtea ab illo tempore hoc in conſuetudinem venit, vt tribuni plebis, quibuſcunque ciuibus libuiſſet, diem dicerent, qua ad cauſam dicendam ad populum venirent, atque inde primùm plebis poteſtas magnum habuit incrementum: at ſtatus optimatum multum priſtinæ dignitatis amiſit, quòd homines plebeios in ſenatum admiſiſſet: & magiſtratus ambire illis permiſiſſet, nec à ſacerdotiis eos repuliſſet, & alios maximos quoſque honores, ac ſolis patriciis peculiares, partim neceſſitate coactus, & inuitus, partim prouidè ac ſapienter cum omnibus communicaſſet: de quibus ſuo tempore dicetur. Cæterùm, mos iſte vocandi principes ciuitatis ad cauſam dicendam in iudicio, cuius arbitrium ſit penes populum, multam materiā præbere poteſt, cum laudare aut vituperare volentibus. Iam enim

enim multi boni & honeſti viri haudquaquam pro dignitate tractati, turpiter ac iniquè à tribunis vita ſpoliati fuerunt, multi etiam ſuperbi, atque tyrannici ingenij homines coacti vitæ & ſtudiorum ſuorum rationem reddere, meritas pœnas dederunt. Quoties igitur optimo ac integerrimo animo de cauſis cognoſcebatur, & magnatum elati ſpiritus iure deprimebantur, hæc res valde magna & admiranda videbatur, & ab omnibus laudabatur, quoties verò vir aliquis virtute prædìtus, & remp. bene adminiſtrans per inuidiam iniuſtè tollebatur, hoc aliis atrox & indignum videbatur, & huius moris autores damnabantur. Et quum ſæpe pop. Rom. conſultaſſet vtrum iſte mos tollendus, an ita vt à maioribus acceptus fuerat, conſeruandus eſſet, ad nullum finem id ſuum conſiltū perduxit. Quòd ſi mihi quoque de rebus tantis meā ſētentiam interponere licet, mihi videtur mos iſte, ſi per ſe conſideretur, vtilis eſſe, & reipublicæ Romanæ maximè neceſſarius, ſed magis & minus commodus eſſe pro tribunorum ingeniis. Quoties enim homines iuſti & moderati, & publicæ vtilitatis, quàm ſui priuati commodi amantiores hanc poteſtatem habebant, is qui rempub. læſiſſet meritis pœnis perſolutis aliis, qui idem facere fuiſſent parati metum ingentem incutiebat. At bonus vir, & qui optimo animo ad rempub. acceſſerat, neque iudicium turpe ſubibat, neque in criminationes, à ſuis ſtudiis alienas incidebat: ſed quoties improbi & intemperantes & auari homines tantam poteſtatem adipiſcebantur, tunc his contraria fiebant. Quare, hic mos non erat corrigendus, vt vitioſus: ſed in creandis tribunis plebis danda erat opera, vt viri boneſti & boni ad id deligerentur, néve temere quibuſuis res tanti momenti committerentur. Prima igitur ſeditio, qua poſt reges exactos Roma laborauit, ob has cauſas eſt exorta; & hunc habuit exitum. Prolixior autem in hac rerum

narratione ſui, nequis fortè miretur quomodo patricij tantam poteſtatem plebi permittere voluerint, neque cæſis neque pulſis optimatibus, quemadmodum in multis aliis ciuitatibus accidit. Vnus enim quiſque dum audit res nouas & inauditas, cauſam ſcire cupit, & in hac ſola fidem ſuam collocat. Cogitabam igitur paruam, aut certè nullam prorſus meæ orationi fidem habitum iri, ſi hoc tantum dixiſſem, patricios plebeiis ſuam poteſtatem *ac principatum* tradidiſſe, & quum poſſent per optimates rempub. adminiſtrare, rerum ſummam plebis arbitrio commiſiſſe. &, ſi quibus de cauſis hæc conceſſa fuiſſent, omiſiſſem: ideo igitur omnes recenſui. Et quoniam hanc mutationem non armis, non mutua vi, nec mutua neceſſitate coacti: ſed orationem adducti fecerunt, maximè neceſſarium eſſe duxi, ipſas orationes, quas tunc vtriuſque factionis principes habuerunt, fuſiùs explicare. Demiror autem illos qui res bello geſtas accuratè ſcribendas putant, & nonnunquam in vnico prælio plurimum verborum conſumunt, dum locorum naturam & armaturæ proprietates, & modum quo acies inſtructæ fuerint, & imperatorum adhortationes, & res alias, quas alterutris victoriam pepererint, oratione proſequuntur: dum verò ciuiles motus & ſeditiones deſcribunt, eas orationes quibus res incredibiles atque admirandæ peractæ ſu[illegible], memoriæ prodendas non arbitrantur. Siquid enim aliud in Romana rep. valde laudabile ac dignum, quod omnes homines imitentur, hoc quoque (meo iudicio) fuit: imò verò hoc cæteras omnes res, eáſque admirandas, longè ſuo ſplendore ſuperauit, quòd neque plebeij contemptis patriciis eos aggreſſi fuerint, aut magna cæde optimatum facta, res omnes illorum occuparint, neque viri dignitate præditi aut domeſticis opibus, aut auxiliis externis totam plebem oppreſſerint, vt in poſterum ſine metu in vrbe viuerent:

ſed inter ſe non aliter ſe geſſerint quàm fratres cum fratribus aut liberi cum parentibus in bene inſtituta familia de iuris æquabilitate diſceptantes & mutua oratione adducti controuerſias diremerint, & nullum inſanabile aut impium facinus alij in alios patrare auſi fuerint: quemadmodum Corcyræi & Argiui & Mileſij & tota Sicilia, & multæ aliæ ciuitates in ſeditione fecerunt. Ob has igitur cauſas ego accuratiùs *ac fuſiùs* quàm compendioſiùs hæc narrare malui. Iudicium tamen vnicuique ſit liberum. Ergo quum illius iudicij hic fuiſſet exitus, plebs dimiſſa ſtolidos ſpiritus aſſumpſit, & optimatum potentiam à ſe euerſam exiſtimauit. At patricij, præ mœrore vultu dimiſſo armíſque deiectis *diſcedentes* incuſabant Valerium, quo ſuaſore ac tutore plebi iudicium permiſerāt. Marcius autem cū gemitibus & lachrymis hominum qui eius fortunam miſerabantur, domum eſt deductus. At ipſe, nec ſuos caſus deflens, nec vllos propterea gemitus edens, nec quidquā ſua magnanimitate indignum aut dicens aut faciens à quoquam conſpectus eſt: ſed multò maiorem animi generoſitatem & conſtantiam demonſtrauit, quando domum reuerſus, conſpexit vxorem & matrem peplis dilaceratis, pectora plangentes & (quemadmodum veriſimile eſt in huiuſmodi calamitatibus eas facere, quæ ab hominibus ſibi neceſſitudine coniunctiſſimis vel morte vel exilio ſeparantur) vociferantes: nec tamen lacrymis aut lamentis mulierum commotus eſt, ſed ipſas tantummodo ſalutauit, hortatúſque eſt vt forti animo calamitates ferrent: & filios illis commendauit (nam eorum natu maior decem annos natus erat, minor verò in vlnis adhuc geſtabatur) nec vllis alijs ſermonum blanditiis vſus, *nec vllis rebus ſecum allatis* quibus in exilio vti poſſet, domo egreſſus properauit ad portas, & nulli quónam proficiſceretur declarauit.

9 ¶ PAVCIS poſt diebus venit comitiorum tempus, & conſules à populo creati Q. Sulpicius Camerinus, & Sp. Largius Flauus iterùm. *Eo anno* multis cœleſtibus prodigiis reſp. aliquantulum turbata eſt, nam & ſpectrorum nouæ facies multis apparuerunt, & exauditæ voces à nullo certo autore emiſſæ, & (vt aiunt) hominum pecudúmque partus admodum alieni à natura, & vix credendi ac monſtroſi edebantur, & multis in locis oracula reddebantur, & mulieres furore diuino correptæ, miſerandas & graues Reipubl. calamitates prædicebant: quidam etiam peſtilens morbus multitudinem tentauit, & magnam pecoris ſtragem fecit. Verumtamen, haud multi homines morte ſublati ſunt, ſed grauibus morbis tantummodo conflictati ſunt, nec longius ſerpſit hoc malum. Alij igitur hæc dei voluntate accidere, quòd indignaretur optimum ciuem ab illis patria pulſum, alij nihil horum diuina indignatione fieri, ſed hos & omnes alios humanos caſus fortuitos eſſe iudicabant: Tãdem venit in ſenatum quidam nomine T. Latinus ægrotus, lectica eò delatus vir ſenior, & ſatis amplarum facultatum dominus: cæterùm, ruri plerunque vitam degere, & opus ruſticum exercere ſolitus. Hic in ſenatum delatus, dicebat viſum ſibi in ſomniis Iouem Capitolinum aſtantem dicere, [I, Latine, dic tuis ciuibus, eos mihi nuper in ludis nõ egregium præſultorem dediſſe, & iube eos iterum dies feſtos & ludos inſtaurare: neque enim hi fuerunt mihi grati.] Se autem experrectum dicebat ſurrexiſſe, & id inſomnium contempſiſſe, & id vnum de vulgaribus & fallacibus in ſomniis eſſe exiſtimaſſe. Deinde denuò ſibi in ſomniis eandem dei ſpeciem apparuiſſe, iratam & indignabundam, quòd ſenatui non renuntiaſſet quæ renuntiare iuſſus fuerat, & minitantem (niſi hoc ociùs feciſſet) fore vt magno ſuo dãno numina minimè negligere diſceret. Quum autem

& ſe-

& ſecundum ſomnum vidiſſet, ſe eandem de illo opinionem habuiſſe dicebat, & ſimul ſe, qui opus ruſticum exerceret, & ſenex eſſet, verecundia impeditum, auſum non fuiſſe ſenatui renuntiare ſomnia religionis & terriculamentorum plena, ne riſum ei moueret: ſed paucis poſt diebus filium iuuenem & formoſum, neque morbo correptum, neque vlla alia mortis manifeſta cauſa repentè obiiſſe, & rurſus dei ſpeciem ſibi in ſomniis apparuiſſe, & declaraſſe ſe ob neglecta & contempta ſua verba iam iſtas pœnas amiſſo filio dediſſe, & mox mox alias daturum: ſe autem his auditis dixiſſe ea verba ſibi grata eſſe, ſi ſibi moriendum eſſet, qui nullo amplius vitæ deſiderio teneretur: at deum non hanc pœnam ſibi inflixiſſe: ſed in omnia corporis membra dolores intolerabiles & acerbos immiſiſſe, ita vt nullos artus abſque grauiſſimo cruciatu mouere poſſet: ac tunc demum, caſu ſuo cum amicis communicato, ſuaſu eorum veniſſe ad ſenatum. Dum autem hæc narraret, videbatur paulatim doloribus liberari: & rebus omnibus enarratis, quum ex lectica ſurrexiſſet, & deũ inuocaſſet, ſuis pedibus per vrbem domum ſanus eſt reuerſus. Sed ingens timor patres corripuit & vnuſquiſq. attonitus tacebat, quoniam non poterat coniectare quidnã id ſibi vellet quod à deo declarabatur, & quis eſſet ille præſultor qui ei diſplicuiſſet: tandem quidam ex illis facti memor id dixit, & cæteri ſuo teſtimonio id confirmarunt. Id autem erat huiuſmodi. Quidam ciuis Romanus non ignobilis, ſeruum ſuum, damnatum morte, conſeruis, vt eum ad ſupplicium ducerẽt, tradiderat: &, quo magis illius pœna eſſet cõſpicua per medium forũ, & ſi quis alius conſpicuus vrbis locus eſſet, per eum trahi & virgis cædi iuſſerat, qui põpam ludorum quos illo tempore pop. Rom. in dei honorem faciebat, præceſſit. Qui verò ſeruum ad ſupplicium duxerant, ambas illius manus extenderant,

eúmque ligno alligarant, quòd pectori & humeris impoſitum, ad extremas brachiorum partes, quæ cum manibus iunguntur, tranſuerſum exporrigebatur, eúmque nudum virgis lacerantes ſequebantur. Is verò ad tales anguſtias redactus vociferabatur, & voces infandas emittebat, quas dolor ei extorquebat, & ob verbera geſtus indecoros edebat. Hunc igitur omnes exiſtimarunt eſſe cumſultatorem non egregiũ, qui à deo ſignificabatur. Quoniam autem ad hanc hiſtoriæ partem veni, exiſtimo ſilentio non prætereunda, quæ in ludis à pop. Rõ. fiunt, non vt iucundis & theatricis & ſpecioſis digreſſionibus vtar: ſed vt cuiuſdam rei neceſſariæ fidem faciam, nimirum, gentes quæ primùm ad condendam Romam conuenerunt, Græcas fuiſſe, eáſque ex locis illuſtriſſimis deductas, non autem, vt nonnulli putant, barbaras & extorres. Sum enim pollicitus in fine primi libri quem de earum origine compoſitum in lucem edidi, me ſexcentis argumentis rem propoſitam confirmaturum in medium productis priſcis earum moribus, inſtitutis, & ſtudiis quæ ad mea vſque tempora ita ſeruant, vt à maioribus acceperunt: quia exiſtimo non ſatis eſſe iis qui antiquitates regionum deſcribunt, ſi eas, prout ab ipſis indigenis acceperunt, oratione probabili enarrent: ſed etiam arbitror illis eſſe opus multis teſtimoniis, quæ non facilè refelli poſſint, ſi modò fidem iis haberi volunt. Inter quæ primum ac præcipuum tenere locum credo ipſos patricios cultus deorum & geniorum apud ſingulos populos. Nam hæc diuriſſimè cuſtodiunt tum Græci tum barbari, & nihil in his immutare audent iræ diuinæ metu retenti. Hoc verò præcipuè faciant barbari ob multas cauſas, quas in præſentia recenſeri tempus non patitur, nec potuit longa ſeculorum ſerie ad hanc vſque diem efficere vt patrios deorum cultus dediſcerent, aut impiè *&* *contra leges ac mores*

ſuos

ſuos mutarent, in his aliquid, vel Ægyptij vel Afri vel Galli vel Scythæ vel Indi, vel denique (vt paucis rem expediam) vlla alia gens barbara præter quoſdam qui in aliorum poteſtatem quondam redacti, coacti ſunt victorum ritus recipere. At pop. Roman. nunquam contigit vt talem fortunæ iniquitatem experiretur, ſed ipſe perpetuò aliis iura reddidit. Si igitur eorum genus barbarum fuiſſet, non ſolùm ipſi prima ſacra & patrios ritus non dedidiſſent, ob quos ad tantam felicitatem prouecti ſunt, ſed etiam aliis omnibus, quibus imperabant, præclarum fore exiſtimaſſent deos ſuis ritibus ab ipſis coli, & nihil vetuiſſet quominus tota Græcia (ſi modò barbari fuiſſent) eorum opera barbara fieret, quum ætatem iam ſeptimam ſub illorum imperio degat. Alius igitur fortaſſe ſatis eſſe putaret vel ex iis ipſis, quæ nunc Romæ fiunt, veterum inſtitutorum non leuia argumenta ſumere: ſed ego, nequis abſurda illa opinione motus, hoc argumentum inualidum putet, Romanos videlicet tota Græcia deuicta lubenter patriis ritibus neglectis, alios meliores didiciſſe, ex illo tempore coniecturam ducam, quo tempore nondum Græciæ principatum, neque vllam aliam transmarinam prouinciam habebant, & Q. Fabium autorem ſequar, cuius vnius fides *ac autoritas* mihi ſufficiet, nec vlla alia præterea opus eſt mihi. Hic enim eſt Romanorum ſcriptorum antiquiſſimus, qui, vt ſuæ hiſtoriæ fidem faciat, non ſolùm affert res quas *ex aliis* audiuit, ſed illas etiam quas ipſemet *vidit &* cognouit. Hos igitur ludos ſenatus Romanus decreuit (vt & antè dixi) à dictatore A. Poſtumio votos, quum eſſet pugnaturus cum Latinis populis, qui à popul. Roman. defecerant, & Tarquinium in regnum reducere conabantur. In hæc autem ſacrificia & ludos quingentas argenti minas quotannis impendi ſtatuit, & ad bellum vſque Punicum eam

pecuniæ ſummam pop. Rom. in hos dies feſtos, *ac ludos* impendit. Per iſtos autem dies ſacros, cùm multa alia more Græco fiebant, & in celebritatibus, & in hoſpitibus excipiendis, & in inducijs, quæ commemorare valde difficile eſſet, tum verò præcipuè ea quæ in ſolenni pompa & ludorum ſacrificiis fiebant, quę (nam & ex his de iis quæ dicta non ſunt, facilè iudicare poterimus) huiuſmodi erant. Antequam ludi committerentur, viri quorum maxima erat poteſtas, pompam diis à Capitolio per forum in circum maximum ducebant: & in ea pompa primi erant eorum filij pubertati proximi, & qui per ætatem pompæ intereſſe poterant, equis inuecti, quorum patres erant ordinis equeſtris, cæteri pedibus, qui in pedeſtri militia erant militaturi, diſtincti in alas & centurias & claſſes & ordines, quaſi ludum literarium peterent, vt appareret hoſpitibus vrbana iuuentus, quæ ad virilem ætatem erat peruentura, vtque illi viderent quàm numeroſa & formoſa eſſet. Hoc ſequebantur quadrigarij, bigarij, & equorum ſingularium agitatores: poſt quos ibant leuiorum grauiorúmque certaminum athletæ reliquo corpore nudi, pudendis tantùm tecti. Hîc mos & mea ætate, ſicut olim apud Græcos fuit, durabat. Sed in Græcia à Lacedæmoniis antiquatus & ſublatus fuit. Primus autem qui corpus nudare cœpit, & qui in olympiaco ſtadio decima quinta olympiade nudus cucurrit, fuit Acanthus Lacedæmonius. Antea enim apud omnes Græcos turpe habebatur totum corpus in certaminibus nudum oſtendere, quemadmodum Homerus omnium teſtium grauiſſimus & antiquiſſimus fidem facit, dum ſuccinctos inducit heroas. Nam Aiacis & Vlyſſis luctam in ludis funebribus in Patrocli honorem factis deſcribens, his verbis vtitur,

[*Illi autem ſuccincti inierunt in medium certamen*]

Et

Et multò manifeſtiùs hoc in Odyſſea declarat, vbi Iri & Vlyſſis pugillatum deſcribit his verbis,

[Sic eſt loquutus, omnes autem laudarunt ſed Vlyſſes
Succinxit vilioribus ſubligaculis pudenda, oſtendebátque femora
Et pulchra & magna: & apparebant eius lati humeri.
Et pectus, & robuſta brachia.]

Dum autem mendicum illum inducit certamen detrectantem & formidantem, hæc dicit,

[Sic loquuti ſunt ſed Iro præ ignauia commotus eſt animus:
Verùm & ſic Proci illum inuitum ſubligaculis cinctum adduxerunt.]

Conſtat igitur, Romanus, qui ad hanc vſque ætatem hunc priſcum Græcorum morem ſeruant, eum non à nobis poſtea didiciſſe: ſed ne progreſſu quidem temporis eum mutaſſe, quemadmodum nos fecimus. Athletas autem ſequebantur ſaltatorum chori trifariam diuiſi, primi erant viri, ſecundi imberbes: poſtremi, pueri: quos ſequebantur tibicines, qui priſcas & paruas ac breues tibias inflabant, *iiſque ludebant*, quemadmodum & hoc quoque tempore fit: & cithariſtæ, qui eburneas lyras ſeptem fidium, & barbita, quæ ita vocantur, pulſabant, quorum vſus mea ætate obſoleuit, licet eſſet patrius. At Romani ad omnes antiquas ſacrorum cæremonias hæc adhibent. Apparatus autem ſaltatorum erant tunicæ puniceæ balteis æneis aſtrictæ, enſes de latere pendentes, & lanceæ mediocribus breuiores. At *reliqui* viri galeas etiam æreas, criſtis inſignes penniſque ornatas geſtabant & vnumquemque chorum vnus vir præcedebat, qui aliis ſaltationis formulas & modos præibat: vnus item qui militares ac concitatos motus plerunque rythmis proceleuſmati

cis præcinens imitabatur. Hoc quoque exercitationis genus græcanicum & peruetuſtum erat, armata inquam ſaltatio, quæ pyrrhiche vocatur; ſiue id Mineruæ eſt inuentum, quæ poſt deletos Titanas prima choreas duxiſſe, & armata ſaltaſſe, carmenque victoriæ præ lætitia cecinisse fertur: ſiue etiam id multo ante à Curetibus inſtitutum fuit, quo tempore Iouem infantem armorum ſonitu & concinnis geſticulationibus mulcere volebant, quemadmodum fabulis proditur. Hunc autem morem & vetuſtum, & Græcis patrium ac vulgarem fuiſſe Homerus declarat, cùm multis aliis in locis tum præcipuè inſtructura clypei quem Achilli à Vulcano dono datum dicit, nam fingens in eo duas ciuitates, alteram pace florentem, alteram bello vexatam: in qua fortunam feliciorem eſſe ſtatuebat, in ea dies feſtos & nuptias & conuiuia (quemadmodum veriſimile eſt) inducit: & hæc dicit.

[Iuuenes autem ſaltatores ſaltabant: inter quos
Tibiæ & cithara reſonabant, & mulieres
Stantes admirabantur in ædium veſtibulis vnaquaque.]

Et rurſus, *deſcribens* aliã in eo clypeo choream Creticam inſtructam, quæ ex adoleſcentibus & puellis innuptis & egregiè ornatis conſtabat, hæc dixit,

[In eo etiam clypeo chorum inſculpſerat valde inclytus Vulcanus
Ei ſimilem, quem quondam in Gnoſſo ampla
Dædalus inſtruxit pulchricomæ Ariadnæ.
Hic & iuuenes, & virgines eleganti forma prædita
Saltabant, manus ſibi inuicem tenentes.]

Et ornatum eius enarrans, vt nobis declaret mares armatos ſaltaſſe, hæc dicit,

[Atque illæ quidem pulchras coronas habebant: illi verò gladios

Geſta-

Geſtabant aureos ex argenteis balteis [pendentes]]

Et præſultores eorum, qui modulos aliis præibant, & motus primi dabant, inducens, hæc ſcribit.

[Ingens iucundum chorum circumſtabat turba,
Quæ voluptatem ex eo ſpectaculo capiebat, duo autem ſaltatores inter ipſos.
Carmen præibant, & in gyrum ſaltabant inter medios.]

Nec ſolùm ex iſto ſaltationis concertatorio genere, quod chori exercebant, & quo Romani in ſacrificiis & pompis vtebantur, eorum cum Græcis cognationem cognoſcere quis poſſit, verumetiam ex illo cauillatorio & mordaci ſaltandi genere. Nam poſt armatos ſaltatorum choros in pompa ſequebantur ſatyriſtarum chori, qui Græcam ſicinnen referebant. Apparatus autem erant illis quidem qui Silenos repræſentabant, tunicæ villoſæ, quas nonnulli χορταίους vocant, & amicula ex variis floribus contexta: illis verò qui ſatyros repræſentabant, erant ſubligacula, & hircinæ pelles, & ſetæ in capite horrentes & erectæ, aliaque his ſimilia. Hi ſerias ſaltationes ridiculè ſuis geſtibus imitabantur, eas per ludibrium deprauantes, vt ſpectatoribus riſum mouerent. Ex triumphis autem qui aguntur, ſatis liquet hos luſus cauillatorios & ſatyricos apud Romanos iam inde à priſcis ſeculis receptos fuiſſe. Licet enim iis, qui triumphum proſequuntur, iambos & dicteria iacere in illuſtriſſimos quoſque viros, atque adeò in ipſos imperatores, quemadmodum Athenis olim iis qui plauſtris vecti pompam proſequebantur, obuios quoſque ſcommatibus impetere licebat: nunc verò carmina ex tempore compoſita canunt. Quinetiam in illuſtrium virorum funeribus, præter alias pompas, vidi & ſatyricos choros, qui lectulum præcedebant, & ſicinnen ſaltatio-

nem ſaltabant, præcipuè verò in fortunatorum virorum funeribus. Quòd autem ſatyricus ludus & ſaltatio, nec Ligurum nec Vmbrorum nec aliorum barbarorum Italiam incolentium, ſed Græcorum fuerit inuentum, vereor ne cui moleſtus eſſe videar, ſi velim rei confeſſæ fidem prolixiore oratione facere. Poſt iſtos choros multi citharistæ, & multi tibicines tranſibant: poſt eos incedebant alij qui thuribula & argentea & aurea, & ſacra & publica ferebant. Poſtremum in pompa locum obtinebant deorum ſimulachra, quæ hominum humeris portabantur, quæ tales habebant formas quales apud Græcos finguntur, & eundem habitum, eadem inſignia & munera, quæ ab eorum vnoquoque inuenta & hominibus data traduntur, nec ſolũ Iouis, Iunonis, Mineruæ, Neptuni, & aliorũ, quos Græci inter duodecim deos recenſent: ſed etiam antiquorum, ex quibus duodecim illos deos genitos fabulæ tradunt, Proſerpinæ, Lucinæ, Nympharum, Muſarum, Horarum, Gratiarum, Liberi, & aliorum ſemideorum, quorum animæ huius corporis mortalis ſolutæ vinculis cælos aſcendiſſe, & pari cum diis honore frui feruntur, Herculis, Aeſculapij, Caſtoris, & Pollucis, Helenæ & Panis, & ſexcentorum aliorum. Atqui, ſi barbari fuiſſent Romæ conditores, & qui hunc diem feſtum inſtituerunt, quomodo ipſis decorum fuiſſet omnes deos & genios Græcos colere, & patrios negligere? Aut oſtendat nobis aliquis, præter Græcam nationem, aliam cui ſacra hæc ſint domeſtica, & tum demum hanc probationem vt minime ſanam reprehendat. Peracta autem pompa confeſtim & conſules & ſacerdotes, quibus fas erat, & aruſpices victimas immolabant, idque eodem modo quo nos vtimur. Ipſi enim lotis manibus, & victimis aqua pura luſtratis, moláque aſperſis earum capitibus, deinde precibus factis eas miniſtris mactari iubebant,

bebant, quorum alij tempora victimæ adhuc ſtantis vecte percutiebant, alij verò ei cadenti cultros ſupponebant, ac detracta pelle membratim eam concidebant, & primitias ex ſingulis extis & omnibus aliis membris capiebant, quas farris farina aſperſas ad eos qui ſacrificium faciebant, in caniſtris afferebant. Hi verò eas aris impoſitas ſuccendebant, & in eas, dum ſanctè & ritè cremarentur, vinum infundebant. Quòd autem hæc ſingula ex more in ſacrificiis à Græcis conſtituto fierent, ex Homeri poeſi quiuis facilè cognoſcat. Nam inducit heroes manus lauantes, & molis vtentes, vbi ſic loquitur,

[Poſtea manus lauerunt, & molas ſuſceperunt.]

Pilos quoque de capite ſectos, & ab illis in ignem coniectos, docet his verbis,

[At ille ſacra auſpicatus, capitis pilos in ignem iecit.]

Vectibus etiam victimarum frontem *ab illis* percuti, & collapſas mactari *dicit*: quemadmodum in Eumæi ſacrificio facit,

[Percuſſit autem [eum] ſublato in altum querno ſtipite, quem reliquerat quum dormitum iuerat:
Illum verò reliquit anima: at illi eum iugularunt, & aſſarunt.]

Inducit etiam eos primitias extorum & aliorum membrorum capientes, eáſque farina aſpergentes, & adolentes ſupra aras, quemadmodum in eodem ſacrificio facit,

[Carnes autem crudas [aris] imponebat ſubulcus,
Ex omnibus carpens membris primitias inuolutas pingui adipe.
[Atque hæc quidem in ignem iecit aſperſa farinæ flore.]

Hæc autem à Romanis etiam ætate mea in ſacrificiis obſeruari quum ipſe viderim, ſcio: & hoc vno

argumento contentus, adducor vt credam Romæ cõditores minimè barbaros fuiſſe, ſed Græcos, qui ex variis locis in vnum conuenerint. Fieri enim poteſt vt etiam barbari aliqui in paucis ſacrorum & feſtorum ritibus cum Græcis conſentiant: ſed vt hæc omnia faciant, vix eſt credendum. Reliquum eſt mihi, vt paucis etiam agam de ludis quos peracta pompa faciebant. Primus erat quadrigarum & bigarum & ſingularium equorum curſus, ſicut olim apud Græcos, & ad hanc vſque ætatem in ludis olympiacis fit. In equeſtribus autem certaminibus duo perue tuſta inſtituta quemadmodum olim fuerant inſtituta, à Romanis ad meam vſque ætatem obſeruantur, vnum eſt trigarum; quod in Græcia quidem obſoleuit, vetuſtum & heroicum inſtitutum, quo Græcos in præliis vſos Homerus teſtatur. Nam duobus equis iunctis, quo modo bigæ iunguntur addebatur tertius equus funalis, qui loris adiunctus erat, quem priſci vocabant παρήορον, quòd aliis eſſet adiunctus & adnexus. Alterum verò eſt, quod adhuc apud quoſdã Græciæ populos obſeruatur, in vetuſtis quibuſdam ſacrificiis, eorum videlicet curſus qui curru vehuntur. Finito enim equeſtri certamine ij qui prius iuxta aurigas eodem curru vehebantur, quos poetæ παραβάτας, Athenienſes ἀποβάτας vocãt, de curru deſilientes in ſtadio ipſi inter ſe curſu certant. Poſt peractos curſus equeſtres, tunc athletæ curſores, pugiles, & luctatores *ſtadium* ingrediuntur. Hæc enim tria certaminum genera apud priſcos Græcos erant, vt Homerus in Patrocli funere declarat. Cæterùm, medio temporis ſpatio quod inter certamina intercedebat, ex more, qui Græcis maximè erat peculiaris, & longè omnium optimus, homines bene de ſe meritos coronis coronabant & honorabant, & voce præconis laudabant (quemadmodum Athenis in Bacchanalibus fiebat) & omnia ſpolia hoſtibus

bus erepta, illis qui ad ſpectacula conuenerant oſtendebant. Sed enim nec res præclarè ſe habuiſſet ſi de his nullam prorſus feciſſem mentionem, ipſa argumenti ratione hoc poſtulante, nec ſi prolixiore oratione quàm par erat vſus fuiſſem commodum hoc fuiſſet. Tempus verò eſt vt ad intermiſſam narrationem redeamus. Vbi igitur ſenatus cognouit quod acciderat illi ſeruo ad ſupplicium iuſſu domini abducto, & pompæ præſultori, ob huius facinoris nouitatem eſt commotus, & exiſtimans hunc eſſe præſultorem illum qui deo diſplicuerat, & qui ab eo (vt dixi) indicabatur, diligenter quæſiuit dominum, qui ſeruum ſuum adeò crudeliter ac fœdè tractarat, multáque illi pro meritis irrogata, deo pompam ludóſque duplo maiore ſumptu quàm antè, inſtaurari ſuo decreto iuſſit.

Atque hæc quidem his conſulibus ſunt geſta.

DIONYSII, ALEXANDRI F. HALICARNASSEI, ROMANARVM ANTIQVITATVM

LIBER OCTAVVS.

BREVIARIVM LIBRI.

1 *Marcius Coriolanus exul, ad Volſcos deficiens, in eorum Comitiis de belli Romanis inferendi cauſa iuſta quærenda habet orationem.*

2 *Volſcorum Legatio, deinde irruptio in agrum Romanum, Marcio duce, qui de ratione belli cum collega conſultat ac Circeios recepit: Romæ ſimultas inter Patricios & plebeios exoritur.*

3 *Altera Volſcorum, Marcio duce, in agrum Romanum irruptio: Tolerinorum vrbs capitur, Bola vi expugnatur, Labicani in ſeruitutem trahuntur, Corbione & Coriolis deditis Lauinium oppugnatur.*

4 *Senatus antea Marcij ſtudioſus plebi eum reducere volenti aduerſatur: Romam cum exercitu contendit Marcius, ad quem miſſi legati, & Minucij oratio.*

5 *Marcij ad legatos Romanorum ad ſe miſſos reſponſio.*

6 *Induciis populo Rom. conceſſis Marcius Latinorum vrbes ſeptem expugnat: legatio altera & tertia ad Marcium, eiuſdémque reſponſa.*

7 *Valeriæ conſilium in obſidionis metu: eiuſdem exhortatio ad Veturiā Marcij matrem, & Veturiæ reſpōſio.*

8 *De*

8 *De mulierum ad Marcium profectione ſenatuſconſultum: earū legatio, & quàm honorificè ſint exceptæ: Veturiæ prima ad Marcium oratio, eiuſque reſponſum.*

9 *Veturiæ altera ad Marcium filium oratio, quæ eum tandem permouit.*

10 *Marcius matris precibus victus exercitum reducit: Matronis ob legationem feliciter peractam qui honores habiti: Tullus Marcij inter Volſcos collega, illi molitur cædem, indicta cauſa Marcius à Tulli factione interficitur, triumphali funere decoratur, eiuſdem virtutes & vitia: quæ obſeruantia Volſci & Romani defunctum coluerint: felicitatiſque Volſcorum inclinatio.*

11 *Bellum cum Hernicis & Volſcis, de quibus Aquilius & Sicci⁹ conſules triumphum agunt.*

12 *Æqui, Volſci, & Hernici debellati Virginio & Sp. Caßio Coſſ. Caßius ingentem tumultum Romæ excitat propter leges Agrarias: variæ conſultationes de tumultu illo extinguendo: & ſenatuſconſultum de agrorum diuiſione.*

13 *Q. Fabio & Ser. Cornelio Coß. Sp. Caßius in iudicium vocatus ob affectatam tyrannidem capite damnatur & quæ poſt eius ſupplicium Romanæ Reipu. fuerit facies.*

14 *L. Æmilio & Cæſone Fabio Coſſ. bellum aduerſus Volſcos geritur, vario euentu: tumultus Romæ oritur: bellum cum Volſcis continuatur: Opimia Veſtalis, virginitate amiſſa, viua ſepelitur: contentio inter plebem & patricios de futuris conſulibus: variis irruptionibus Æqui & Veientes agrum Rom. infeſtant.*

SEQVENTI anno Olympiade ſeptuageſima tertia, qua vicit in ſtadio Aſtylus Crotoniates, archōte Athenis Anchiſe, creati cōſules C. Iulius Iulus & P. Pinarius Rufus, viri minimè bellicoſi, ob

hoc ipſum potiſſimum à populo creati, multa & magna pericula coacti ſunt ſubire, bello ipſis conſulatum gerentibus repentè exorto, quo parum abfuit quin vrbs funditus euerteretur. Nam Marcius ille Coriolanus, qui ob ſuſpicionem affectatæ tyrannidis accuſatus & in perpetuum exilium pulſus fuerat, ſuum caſum indignè ferens & pœnas de inimicis ſumere cupiens, ſed quónam modo quibúſne viribus id poſſet facere conſiderans, vnam Volſcorum potentiam Romanis tunc parem comperierat, ſi de communi ſententia, & nacti prudentem ducem bellum ipſis inferrent. Cogitabat igitur, ſi Volſcis perſuadere potuiſſet vt ſe reciperent, ſibíque imperij belliqúe ſummam permitterent facilè ſe rem confecturum. Sed enim conſcientia terrebat, quòd toties in prælijs graues clades illis attuliſſet, vrbéſque ſocias ademiſſet. Non tamen ab hoc conatu periculi magnitudine territus deſtitit, ſed in ipſa pericula ruere, & quiduis ab illis perpeti ſtatuit. Itaque obſeruata nocte, eáque obſcura, venit Antium, nobiliſſimam Volſcorum vrbem, eo tempore quo vrbis incolæ cœnam ſumebant, ingreſſúſque in ædes viri & nobilitate & opibus potentis, & ob res bellicas & magnificè de ſe ſentientis, & ſummæ in ea gente autoritatis, cui Accio Tullo nomen erat, ad genua ipſius ſedentis ad focum ſupplex accidit. Quum autem ei neceſſitates narraſſet, ad quas redactus erat, & quibus impulſus ad hoſtes confugere non dubitarat, orabat vt moderatè & humaniter de homine ſupplice ſentiret, néve hoſtem duceret eum quem in ſua poteſtate haberet, néve in calamitoſos & afflictos ſuas vires exereret conſiderans humanæ fortunæ viciſſitudines & inconſtantiam. [Poteris autem, inquit, hoc potiſſimum vel mei ipſius exemplo diſcere, qui quum non ita pridem in maxima vrbe omnium præſtantiſſimus viderer, nunc ab omnibus deſtitutus, & exul & humilis

milis atque abiectus id patiar, quod tibi hoſti libuerit. Polliceor verò tibi me tantum boni Volſcis allaturum, ſi in huius gentis amicitiam fuero receptus, quantum mali illis attuli dum hoſtis eſſem. Quòd ſi aliter de me ſentis, ex tempore iram tuam in me effunde, & mortem quàm citiſſimam mihi lagire, tua manu, tuíſque in ædibus me ſupplicem mactans.] Dum autem hæc diceret, Tullus porrecta dextra eum à foco ſubleuauit, bonóque animo eſſe iuſſit, quòd nihil ſua virtute indignum eſſet paſſurus, ſéque ipſi, quòd ad ſe veniſſet, magnam gratiam habere dixit, hunc quoque honorem non paruum eſſe interpretās, & promiſit ſe omnium Volſcorum amicitiam ei conciliaturum, facto à ſuis ciuibus initio, & quidquid promiſit, id etiam præſtitit. Nec ita multò poſt, quum Marcius & Tullus remotis arbitris inter ſe conſultaſſent, bellum populo Romano inferendum cenſuerunt. Ac Tullus quidem cum omnibus Volſcorum viribus Romam confeſtim petendam cenſebat, dum populus ſeditione laboraret, & duces imbelles haberet: ſed Marcius arbitrabatur prius cauſam piam & iuſtam belli inferendi quærendam: docens deos omnibus rebus adeſſe, præcipuè verò bellicis, idque tantò magis quantò hæ rebus alijs ſunt maiores, & quanto harum alea incertior & periculoſior eſſe ſolet. Tunc autem Romani Volſcique arma ſuſpenderant, & inducias fœdúſque in biennium paulò antè fecerant. [Si igitur, inquit, inconſideratè, & præproperè bellum ipſis intuleris, tu fœdus prior violaſſe videberis, nec numen diuinum propitium habebis, quòd ſi expectaris donec ipſi hoc faciant, bellum illatum propulſare, fœderibúſque violatis opem ferre videberis. Quomodo autem hoc fieri poſſit, & quomodo illi priores fœdera violare, nos verò pium, iuſtúmque bellum inferre videamur, ego poſt longam cogitationem tandem inueni. Oportet

portet autem illos à nobis deceptos iura priores violare. Modus autem eos decipiendi (quem ego hactenus continui & occultaui, opportunam eius occaſionem expectans, iam verò quum te animo admodum propenſo ad rem aggrediendam videam, ocius in medium proferre cogor) hic eſt, pop. Rom. ſacrificia ludóſque ſumptuoſiſſimos magnificentiſſimóſque eſt facturus: ad horum autem ſpectaculum multi peregrini confluent. Hoc tempore expectato, i tu quoque, & da operam pro viribus, vt quàm plurimi Volſci ad id ſpectaculum veniant. Vbi verò in vrbe fueris, tuum aliquem amicum, neceſſitudinis vinculo tibi coniunctiſſimum conſules adire iube, & ſecretò dicere, Volſcos noctu vrbem aggreſſuros & ideo tantum eorum numerum in vrbem conuenire. Certò enim ſcias, ſi hoc audierint illi proculdubio fore vt ſine vlla cunctatione vos ex vrbe pellant, atque ita iræ iuſtæ materiam præbeant.] Tullus, his auditis, mirum in modum lætatus eſt, atque hac expeditione in illud tempus dilata, in belli apparatum incumbebat. Deinde quum tempus ludorum committendorum veniſſet, & Iulius ac Pinarius conſulatum iam iniiſſent, lectiſſima Volſcorum iuuentus ex omnibus ciuitatibus, autore Tullo, ad ludorum ſpectaculum venit, eorúmque maior pars diuertit in loca ſacra & publica, quòd hoſpitia priuata non ſufficerent ad omnes recipiendum, & quoties per vias ibat, cateruatim & magnis ſodalium globis ambulabant, ita vt ideo in tota vrbe iam ingẽs eſſet murmur, nec graues abeſſent ſuſpiciones. Interea index à Tullo ſubornatus adit conſules, vt Marcius monuerat, & quaſi rem aliquam ſecretam contra ſuos amicos hoſtibus eſſet declaraturus, conſules iureiurando obſtringit, tum vt ſuæ ſaluti conſuleret, tum etiam ne quis Volſcorum reſciſceret quiſnam fuiſſet qui indicia contra ipſos detuliſſet. Atque ita

ita demum fictas illas inſidias declarat, eiúſque verbis ab illis viris facilè fides habita quòd ea res vera videretur, ac mox viritim à conſulibus coactus eſt ſenatus, & index in medium productus, accepta & ab illis fide dixit idem. Illis verò & iampridem res ſuſpicionis plena videbatur, quòd tanta multitudo iuuentutis ex vna gente ſibi inimica ad ſpectaculum veniſſet, ſed accedente huc indicio, cuius fraudem ignorabant, opinio illa valde confirmata eſt. Placuítque omnibus, vt ex vrbe excederent Volſci ante ſolis occaſum, & iis qui parere nollent pœna capitalis per præconem denuntiaretur. Vt autem ſine vlla contumelia, & tutò illi diſcederent, conſules hoc curarent. Hoc ſenatuſconſulto facto, præcones per omnia compita dimiſſi, qui edicerent vt Volſci è veſtigio ex vrbe diſcederent, atque omnes per vnam portam Capenam egrederentur, alij verò cum conſulibus eos abeuntes deducebant. Tunc maximè apparuit quantus eſſet eorum numerus, & quantum eſſet omnium robur vno eodémque tempore, & per vnam portam illis exeuntibus. Primúſque Tullus exiuit properè, & occupato non procul ab vrbe loco opportuno & commodo, ibi eos qui ſeriùs veniebant, excipiebat. Quum autem omnes conueniſſent, concione habita grauiter in pop. Rom. eſt inuectus graui & infanda contumelia Volſcos affectos ab eo dicens, quòd ipſi ſoli omnium hoſpitum vrbe pulſi fuiſſent, & vnumquemque rogabat vt hæc ſuæ patriæ renuntiaret, darétque operam vt hæc Romanorum ſuperbia pœnis ob hoc iuris violati ſcelus datis compeſceretur. His dictis, & accenſis hominum animis, qui ob eam iniuriam indignabantur concionem dimiſit. Vbi verò ſinguli in ſuas patrias reuerſi, aliis acceptam contumeliam, rem exaggerantes declararunt, vnaquæque ciuitas indignabatur, nec iram continere poterat, miſſíſque vltrò citróque

que ad populos legationibus, totius Volſci nominis concilium indictum eſt, vt de communi omnium ſententia de bello conſultaretur. Hæc autem facta ſunt Tullo potiſſimùm inſtigante, & ex ſingulis populis tam ipſi magiſtratus quàm alia ingens turba in vrbem Ecetram conuenerunt. Hæc enim in maximè opportuno loco ad concilium reliquorum populorum ſita videbatur. Ibi poſt multa verba à primoribus cuiuſque ciuitatis dicta, ij qui aderant miſſi ſunt in ſuffragia, & ſententia obtinuit bellum mouendum, quòd Romani priores fœderis iura violaſſent. Quum autem magiſtratus de modo belli gerendi conſultandum dixiſſent, Tullus in medium progreſſus iis ſuaſit vt Marcium accerſerent, & ex eo quærerent quonammodo Romanorum potentia euerti poſſet. Hunc enim omnium hominum optimè ſcire & quâ laborarent res Romanæ, & quâ maximè valerent. Placuit hoc conſilium, & ſtatim omnes acclamarunt vocandum hominem. Tunc Marcius, nactus quam cupiebat occaſionem, ſurrexit mœſtus & lacrymabundus: & poſt modicum ſilentium hanc habuit orationem. [Si exiſtimarem vos omnes idem de mea calamitate ſentire, de ea me apud vos purgare minimè neceſſarium eſſe arbitrarer: ſed cogitans in tanta ingeniorum varietate veriſimile eſſe non defore aliquos qui falſò atque immeritò opinabuntur me non ſine vera & iuſta cauſa à populo Rom. patria pulſum, primùm & antè omnia mei exilij rationem in hoc publico veſtro concilio mihi reddendam arbitror. Verùm, illud à vobis per deos pero, vt vos qui optimè ſcitis iniurias quas ab inimicis accepi, & *qui non ignoratis* me immeritò ac præter ius in hoc infortunium, quod nunc experior, incidiſſe, me loquentem æquis auribus audiatis, nec priùs meum conſilium deſideretis, quàm me eius autorem, qualis ſim examinaritis. Quamuis autem rem altiùs ſim repetiturus, tamen in

his

his prolixiore oratione non vtar. pop. Rom. principio formam reipub. habuit mixtam ex poteſtate regia & optimatum dominatu, poſtea vltimus rex Tarquinius regnum in tyrannidem vertere voluit. Quare, optimatum principes facta in eum conſpiratione, illum ex vrbe expulerunt, & ipſi rempub. adminiſtrarunt, optima & moderatiſſima, vel omnium confeſſione, reipub. adminiſtrandæ forma conſtituta, nec multis antè ſeculis: ſed tertius tantùm, aut quartus hic eſt annus, ex quo pauperrimi & inertiſſimi quique ciues, malos duces ſequuti, cùm alia multa inſolenter fecerunt, tum poſtremò dominatum optimatum euertere ſunt conati. Quamobrem omnes ſenatus principes id iniquo animo ferebant, & quomodo reip. perturbatorum inſolentia compeſci poſſet conſultandum cenſebant. Atque inter ſeniores optimates Appius Claudius multis nominibus laudem meruit, inter iuniores ego, & verba in ſenatu perpetuò liberè faciebamus, non plebem impugnantes: ſed malorum nimiam potentiam ſuſpectam habentes, nec quempiam ciuem Rom. in ſeruitutem redigere: ſed communem omniũ libertatem tueri volentes, & reipublicæ gubernacula præſtantiſſimis viris reddenda cenſentes. Hæc animaduertentes nequiſſimi illi tribuni plebis, nos primos, qui ipſis apertiſſimè aduerſabamur, de medio tollere ſtatuerunt, non ambos ſimul aggreſſi, ad facinoris inuidiam & atrocitatem vitandam: ſed à me iuniore, & qui facilè opprimi poteram initio facto. Ac primùm quidem me indicta cauſa perdere ſunt conati, deinde me à ſenatu ſibi ad ſupplicium dedi petierunt: ſed quum neutrum conſequi potuiſſent, diem mihi dixerunt ipſi futuri iudices, mihi affectatæ tyrannidis crimen obiicientes, nec illud viderunt à nullo tyrãno plebẽ oppugnari cum optimatibus in eam conſpiratione facta, quin potiùs contrà plebis ope auxilióque præ-

ſtantiſſimos quoſque ciues ab eo tolli, nec mihi iudicium centuriatis comitiis more patrio dederunt: ſed id iudicium quod omnes peſſimum fatentur, & quod in me primum & ſolum conſtitutum eſt, in quo plus valitura erant ſuffragia mercenariorum & vagorum & alienis fortunis inſidiantium, quàm virorum bonorum, & iuſtorum & reipub. ſalutis ſtudioſorum. Tanta autem innocentia in me apparuit, vt à plebe iudicatus, cuius maior pars viros bonos odio proſequebatur, & ideò mihi infenſa erat, duobus tantùm ſuffragiis fuerim damnatus, tribunis poteſtatem ſe depoſituros minantibus niſi condemnarer, & ſe grauiſſima quæque à me perpeſſuros dicentibus, & omni ſtudio & animi contentione in eo certamine me oppugnantibus. Hæc igitur paſſus à meis ciuibus, reliquam vitam mihi non viuendam duxi, niſi pœnas de illis ſumerem. Quapropter, quum liceret mihi tranquillã vitã degere, vel apud aliquos Latinos populos, ob cognationis iura, vel in colonis recèns conditis, quas maiores noſtri deduxerunt, hoc tamen nolui: ſed ad vos confugi, quos ſcio plurimis iniuriis à populo Romano affectos, éique infeſtiſſimos, vt nobiſcum pro viribus communes iniurias vlciſcar, & verbis & factis prout res poſtularit. Et vobis magnam habeo gratiam, quòd me receperitis, & multò maiorem pro honore, quo me honoratis omnium malorum & iniuriarum in bellis à me acceptarum memoria depoſita. Eia igitur, qualis vir eſſem, ſi gloria & honoribus mihi à meis ciuibus meritò debitis, ab illis priuatus, de quibus optimè eram meritus, præterea ſimul patria, domo, amicis, diis patriciis, maiorum ſepulcris, & omnibus aliis bonis ſpoliatus, atque his omnibus apud vos inuentis cum quibus bellum in illorum gratiam geſſi, eos non infeſtarem, quos pro ciuibus hoſtes ſum expertos? nec benefacerem iis quos pro hoſtibus amicos habui? Equidem

dem pro viro eum non habuerim, qui nec hoſtibus eſt infenſus, nec ſuæ ſalutis autores beneuolentia proſequitur. Patriam verò exiſtimo, non eam ciuitatem quæ me in ciuem abnegauit, ſed eam à qua ciuis ſum factus, licet ſim peregrinus, & regionem amicam puto non eam in qua affectus ſum iniuria ſed in qua tutò manere poſſum. Et ſi deus nos iuuerit, & vos (vt par eſt) alacriter operam nauaueritis, ſpero breui magnam fore mutationem. Illud enim probè ſcitis pop. Rom. iam multis bellis exercito nullum hoſtem magis formidandum eſſe quàm vos, nec eum in vllam aliam rem maiore ſtudio ſemper incumbere quàm *in hanc*, vt veſtræ gentis vires debilitet: & propterea veſtras vrbes partim bello captas, partim amicitiæ ſpe acceptas tenere, ne omnes coniunctis copiis commune bellum ipſi inferatis. Si igitur vos quoque viciſſim perpetuò illi obnitamini, & in bellum omnes conſentiatis, quod iam facitis, facilè eius potentiam euertetis. Quoniam autem de modo & ratione belli gerendi vultis me meam ſententiam aperire, ſiue hoc meæ peritiæ, ſiue beneuolentiæ ſiue etiam vtriuſque eſt teſtimonium, dicam, & nihil vos celabo. Primùm igitur, ſum vobis autor vt detis operam, vt piam & iuſtam belli cauſam quæratis. Quænam autem & pia & iuſta, & ſimul è re veſtra cauſa ſit futura, ex me audite. Ager quem populus Romanus principiò habebat, eſt exiguus & ſterilis: ſed quem armis ſibi quæſiuit & finitimis ademit, eſt & amplus & fertilis. Et ſi vnuſquiſque populus partem ſuam ſibi per vim contra ius & fas ereptam velit *repetere ac* recipere, nihil erit tam paruum, tàm debile, tam egenum quàm reſpublica Romana. Hinc igitur nobis initium ducendum arbitror. Mittite igitur legatos ad populum Romanum qui repetant veſtras vrbes quas occupat, & qui poſtulet vt ex munitionib. omnibus, quas in noſtro agro mu

niuit, excedat, & ſuadeant, vt ſi quid aliud de veſtro per vim vſurparit, id vobis reddat. Nec priùs ipſi bellum inferatis quàm reſponſum ab eo acceperitis. Si enim hæc feceritis alterutrum eorum quæ vultis, conſequemini, aut res veſtras ſine periculo & ſumptu recipietis, aut præclaram & iuſtam belli cauſam habebitis. Nam quum quis res alienas non appetit: ſed ſuas tantùm repoſcit, & paſſus repulſam armis ius ſuum perſequitur, hoc omnium confeſſione honeſtum eſt. Eia igitur, quid putatis Romanos facturos ſi vos hæc petere volueritis? vtrum veſtrum agrum reddituros? & quid vetabit quominus mox omnibus rebus alienis cedant? Venient enim Aequi, Albani, Etruſci, & multi alij vt agrum ſuum recuperen. An retenturos loca occupata, & nihil quod ſit iuſtum, facturos? Ego certè ita opinor. Ergo vos iniuria ab illis laceſſitos teſtati, arma ipſa neceſſitate coacti capietis, & ſocios habebitis omnes quotquot rebus ſuis ſpoliati ſe eas aliter quàm armis recuperare poſſe deſperarunt. Hæc autem occaſio eſt perropportuna, & qualis nulla alia ſe vobis poſthac offeret ad Romanos inuadendum quam ne ſperatã quidem ipſa fortuna vobis iniuriam paſſis obtulit, dũ illi ſeditione laborant, & ſibi inuicem ſunt ſuſpecti, ducéſque rerum bellicarum imperitos habent. Hæc igitur ſunt de quibus amicos ſumma beneuolentia ac fide monendos, & quæ illis ſuadenda verbis putaui. Quæ verò & conſilio prouidenda & arte excogitanda erunt, quoties res poſtulabit ea veſtrarum copiarum imperatoribus cogitanda permittetis. Ego enim quẽcunque locum mihi aſſignaueritis, in eo me nullo vel milite vel centurione vel duce deteriorẽ præſtare omni ſtudio conabor. Quare, meã opera abutamini in quibuſcunq; rebus vobis prodeſſe poſſum, atque perſuaſum habeatis, me qui hoſtis magna detrimenta vobis afferre potui nunc quoque veſtrum ſociũ

magna

magna commoda vobis afferre poſſe.] Hæc dixit Marcius. Dum autem adhuc ille loqueretur, Volſcos eius verba lubenter audire conſtabat: & quum ille finem dicendi feciſſet, ingenti clamore eum optimè monere ſignificarunt: & nulli amplius facta dicendi copia, eius ſententiam ratam fecerunt. Quare ſcripto decreto, confeſtim ex ſingulis ciuitatibus nobiliſſimos quoſque viros delegerunt, Romámque legarunt. Cæterùm, Marcio in omni ciuitate ius ſenatoriæ dignitatis, & gerendorum vbique magiſtratuum, & cæterorum honorum, quotquot apud ipſos maximi erant, decreuerunt. Nec expectatis pop. Rō. reſponſis rem aggreſſi bellum parabant: & quotquot ex illis ad eam vſque diem prælijs ſuperioribus fracti demiſſiore erant animo, tunc omnes velut Romani imperij potentiam euerſuri vires collegerunt.

2 ¶ LEGATI autem ab ipſis Romam miſſi, poſtquam in curiam introducti ſunt. [Volſci (inquiebant) magnopere cupiunt omnes controuerſias tollere, & in poſterum pop. Rom. amici & ſocij ſine dolo & fraude eſſe: firmam autem amicitiæ fidem inter vtroſque fore demonſtrabant, ſi agrum ſuum, & oppida ſibi à Romanis erepta reciperent: aliter verò nec pacem, nec amicitiam cum ipſis firmam fore. Natura enim ita comparatum *dicebant*, vt qui iniuriam patitur, iniuriam facienti ſit ſemper hoſtis: rogabántque eos ne ſibi belli neceſſitatem imponerent, rerum iuſtarum repulſam ferentibus.] Quum legati hæc dixiſſent, patres, illis curia ſubmotis, inter ſe conſultarunt. Poſtea quum quid reſpondendum eſſet decreuiſſent, illis in ſenatum reuocatis hoc dederunt reſponſum, [Non latet nos, Volſci, amicitiam quidem à vobis non peti ſed ſpecioſam belli occaſionem quæri. Nam quæ à nobis petituri huc veniſtis, probè ſcitis vos nunquam impetraturos. Poſtulatis enim iniqua & quæ fieri nō poſſunt. Si enim nobis oppida de-

diſſetis, poſtea pœnitentia ducti nunc ea repeteretis, certè iniuria vobis fiet niſi ea reciperetis. Si verò iure belli iis ſpoliati fuiſtis, quum nullum amplius in ea dominum habeatis, iniuriam facitis, qui res alienas appetatis. Nos enim iuſtiſſimas poſſeſſiones ducimus, quas armis victores quæſiimus, nec legem iſtam nos primi conſtituimus, nec eam hominum potiùs quàm deorum exiſtimamus: ſed quum omnes tam Græcos quàm barbaros hac vti ſciamus, nihil molliter vobis remittemus, nec rebus bello quæſitis cedemus. Magnum enim eſſet vitium, ſi quis res virtute & fortitudine partas, per ignauiam & ſtultitiam amitteret. Nullam autem belli ſuſcipiendi vobis inuitis neceſſitatem imponimus, nec ſi *in id* propenſi eſtis, *quominus id moueatis* deprecamur. Sed ſi priores bellum intuleritis, illatum propulſabimus. Hæc Volſcis renuntiate & dicite, illos priores arma ſumpturos, nos poſtea ſequuturos.] Legati hæc reſponſa accepta ad Volſcorum rempub, retulerunt. Rurſus igitur conuocato concilio poſtea de communi omnium ſententia decretum eſt deos populo Rom. bellum indicere. Deinde Tullum & Marcium duces elegerunt, ad quos totius belli ſummam detulerunt. Et decreuerunt vt copiæ conſcriberentur, & pecuniæ conferrentur, & res cæteræ pararentur, quaſcunque ad vſus bellicos neceſſarias fore exiſtimabant. Quum autem iam dimittendus eſſet conuentus, Marcius ſurrexit, atque hæc addidit, [Quæ inquit, in iſto concilio à veſtra repub. decreta ſunt, bene ſe habent, & ſuo quæque fiant tempore: ſed interim dum exercitus conſcribuntur, & alia parabuntur, quæ (vt veriſimile eſt) ſine aliquo negotio, & mora parari non poterunt, ego & Tullus abibimus. Qui igitur agrum hoſtilem depopulari prædámque ingentem inde reportare cupiunt, nobiſcum veniant. Polliceor enim vobis (deo fauente) me magnam & opimam prædam vobis daturum, adhuc

adhuc enim Romani ſunt imparati, quòd nullas dum noſtras copias in vnum contractas videant. Itaque eorum agri quantum voluerimus ſine vllo metu *& periculo* percurrere nobis licebit. Hac quoque ſententia à Volſcis probata, duces, antequam ſingula ipſorum conſilia Romanis innoteſcerent, cum ingenti voluntariorum militum manu ocius *ex ſuis finibus* ſunt egreſſi: cum quorum parte Tullus in Latinorum agrum irrupit, vt impediret ne qua inde auxilia hoſtium Romanis *ſubſidio* venirent: reliquas copias Marcius in agrum Romanum duxit. Quum autem id malum vtpote inopinatum agreſte inuaſiſſet, multi ciues Romani ingenui, multi ſerui, boum & iumentorum, & alius pecoris magna vis capta, & frumētum quod *in agris* relictum erat, & ferramenta aliáque inſtrumenta ruſtica, partim direpta, partim corrupta ſunt. Quinetiam poſtremò Volſci in villas ignē intulerunt ac iniecerūt. Vt nonniſi longo poſt tempore à dominis, qui eas amiſiſſent, reparari poſſent. Præcipuè verò in plebeiorum prædia ſæuitum eſt: ſed ab omni villarum quæ patriciorum erant, maleficio temperatum. Quòd ſi qui eorum damnum acceperunt, id in mancipiis, & pecore accepiſſe viſi ſunt. Hoc enim Volſcis mandarat Marcius, vt patricij plebeiis magis eſſent ſuſpecti, néve ſeditio ex vrbe tolleretur: quod etiam accidit. Vt enim Romam renūtiata eſt agrorum vaſtatio & ciues cognouerunt, eam calamitatē non æquè omnibus accidiſſe, pauperes accuſabāt diuites, quòd Marciū cōtra ſe duxiſſet. Sed patricij ſe purgabant, atque hanc eſſe malitioſam quandam ducis verſutiam demonſtrabant. Nullus tamen aut rebus pereuntibus ſuccurrere, aut reliquas ſeruare ob ſuſpiciones mutuas & proditionis metum volebat. Itaque Marcius liberrimè atque impunè copias abduxit, omnéſque domum nulla clade affectas, & rebus quaſcunque volebant confectis & valde dita-

tus reduxit. Tullus etiam paulo poſt ex agro Latino cũ ingenti præda rediit. Nam ne illi quidẽ copias habebant, quibus cum hoſte congrederentur, quia erant imparati, & repentino malo præter ſpem oppreſſi fuerant. Hinc factum eſt vt omnes Volſcorum populi ingentes ſpes conciperent, & opinione citius exercitus conſcriberetur, & res aliæ ad bellum neceſſariæ imperatoribus ſuppeditarentur. Coactus autem omnibus copiis. Marcius cum collega de modo ac ratione belli in poſterum gerendi conſultare cœpit. [Mihi, inquit, Tulle, videtur optimum eſſe vt copiis inter nos bifariam diuiſis, alter noſtrum cum robuſtiſſimis quibuſque militibus obuiam hoſtibus eat, eóſque aggrediatur, & cum iis pugnet, & ſi nobiſcum congredi auſi fuerint, vno prælio de ſumma rerum decernat. Sin (quod ego euenturum credo) exercitui tyronum, & ducibus rei militaris imperitis ſummam rerum alterámque committere nõ audeant, agros eorum incurſionibus populetur, & ſociorum auxilia diſtrahat, & colonias euertat: denique, ſibi à nullo maleficij genere temperet, quo eos vexare poſſit: alter verò hîc remaneat ad regionis & oppidorum præſidium cuſtodiámque, ne fortè hoſtes clàm noſtros incautos inuadant, & maximam accipiamus ignominiam, & dum res abſentes appetimus præſentibus interea ſpoliemur. Sed oportet eum qui hîc eſt remãſurus, mœnia ſicubi collapſa ſunt, iam erigere & foſſas purgare, & caſtella munire, vt agricolæ habeant refugia, & nouas præterea copias conſcribere, & commeatus iis qui ad militiam fuerint profecti, ſuppeditare, & arma fabricare, &, ſi quid aliud eſt neceſſarium, ocius miniſtrare. Tibi autem optionem do vtrum copiis quæ extra Volſcorum fines bellũ ſunt geſturæ, an iis quæ hîc ſunt manſuræ præeſſe malis.] Hæc eo dicente, Tullus eam ſententiam vehementer eſt admiratus, & quum perſpectam haberet nominis

minis induſtriam & felicitatem, ipſi exercitus qui ad externam militiam erat profecturus, imperium permiſit. Marcius, non amplius cunctatus, cum exercitu Circeios petiit, vrbem in qua coloni Romani vnà cum ipſis ciuibus promiſcuè habitabant, eámque obiter recepit. Nam oppidani vbi cognouerunt agrum ſuum eſſe in hoſtium poteſtate, & copias ad muros adduci, apertis portis obuiam hoſtibus inermes venerunt, rogantes vt vrbem in deditionem acciperent. Quo etiam factum eſt vt nihil grauius paterentur. Imperator enim nullum eorum interfecit, neque ex vrbe quenquam expulit: ſed veſtes ad vſus militũ, & frumenti quantum in vnum menſem ſufficeret, pecuniæque modicam ſummam accepit, exercitúmque abduxit parua manu in vrbe relicta, tum ad ipſorum ciuium præſidium, nequid mali à Romanis acciperent, tum etiam nequid in poſterum innouarent. His Romam nuntiatis, multò maior perturbatio & tumultus eſt exortus: quia patricij plebem incuſabant quòd virum bellicoſum & induſtrium & valde magnanimum falſi criminis accuſatum expuliſſent, & vt Volſcis dux eſſet effeciſſent. Tribuni verò plebis patres accuſabant, & dedita opera inſidioſè rem totam ab illis compoſitam dicebant, & bellum non æquè vniuerſis, ſed ſibi ſolis inferri ſimularè criminabantur & maligniſſimi quíque de plebe ab illis ſtabant. Cæterùm ob mutuas ſimultates & accuſationes quibus in concionibus vtebantur, ne in mentem quidem illis venit vt exercitum conſcriberent, aut ſociorum auxilia accerſerent, aut res vrgentes & neceſſarias pararent. Quod quum animaduertiſſent Romanorum natu maximi in vnum conuenerunt, & communicato inter ſe conſilio ſuadebant & priuatim & publicè ſeditioſiſſimis quibuſque de plebe vt deſinerent patricios ſuſpectos habere & accuſare, docentes, ſi ob vnius viri nobilis exilium in tanto periculo reſp.

verſaretur, quid expectandum eſſet ſi maior patriciorum pars à plebe contumeliis affecta idem ſentire cogeretur. Atque iſti plebis tumultum & confuſionem ſedarunt. Quum autem ingens ille tumultus ſedatus fuiſſet, ſenatus coactus Legatis à Latinorum rep. ad belli ſocietatem petendam miſſis, reſpondit ſe non facilè illis auxilium in præſentia mittere poſſe. Sed ſe illis ipſis permittere, vt de ſuis militibus exercitum conſcriberent, eíque duces ſuos præficerent & tantas copias ad bellum mitterent, quantas ipſe pop. Rom. eſſet miſſurus. Nam in amicitiæ fœderibus, quæ cum illis fecerant, hoc vtrunque vetabatur. Conſulibus verò mandauit vt delectus haberent, exercitúmque conſcriberent, & vrbem præſidiis cuſtodirent, & ſociorum auxilia accerſerent, copias tamen ex vrbe non educerent antequàm res omnes paratæ eſſent, & populus hæc rata fecit. Conſulibus autem exiguum annui magiſtratus tempus ſupererat, quapropter nihil eorum quæ fuerant decreta ipſi conficere potuerunt: ſed rem omnem ſemiperfectam ſuis ſucceſſoribus reliquerunt.

22 3 ¶ Qvi verò illis ſucceſſerunt, fuerunt S. P. Naucius, & Sex. Furius, qui copias quantas maximas potuerunt ex vrbana multitudine conſcripſerunt, & ignes & ſpeculatores in opportuniſſimis quibuſque caſtellis collocarunt, vt nihil eorum quæ in agris fierent ignorarent: & magnam vim pecuniarum, frumenti, armorúmque breui compararunt. Domi igitur quàm optimè fieri potuit res omnes ab illis ſunt paratæ, ita vt nihil amplius deſiderari poſſe videretur. Sed non omnes ſocij alacriter parebant: & ſi qui vltrò ad huius belli ſocietatem ſuam operam offerebant, hoc etiam re ipſa præſtare non poterant: quare, ne illos quidem cogere volebãt, quòd proditionem metuerent. Et iam eorum nonnulli ab ipſis apertè defecerant, & Volſcos iuuabant. Aequi verò

rò primi ſimul atque bellum exortum eſt,ad Volſcos profecti,& interpoſito iureiurando ſocietate facta, à pop.Rom.deſciuerunt & hi copias maximas & animis paratiſſimas ad Marcium miſerunt. Horum autem exemplum ſequuti & multi alij ſocij clàm Volſcis fauebant,non tamen ex decreto aut de communi omnium ſententia illis auxilia mittebant: ſed ſi qui de ſuis eam militiam ſequi volebant, non ſolùm eos ab ea deterrebant, veruntetiam ad eam eos adhortabantur, breuíque temporis ſpatio tantum virium Volſcis acceſſit, quantum nunquam antè, ne rebus quidem in ſua gente maximè florentibus habuerant. Cum quibus Marcius iterum in agrum Romanum irruptionem fecit: moratúſque ibi per multos dies agrum vaſtauit quem ſuperiore irruptione intactum reliquerat: paucis tamen hominum ingenuorum corporibus in hac expeditione eſt potitus. Iam enim illi multò antè cariſſimis quibuſque rebus collectis confugerant, alij in vrbem, alij in proxima caſtella, quæ munitiſſima erant, ſed eorum pecus quod maturè abigere non potuerant, ſeruóſque id paſcentes cepit, frumentúmque quod adhuc in areis iacebat, aliáſque fruges, quæ vel adhuc in manibus *meſſorum* erant, vel iam collectæ *& in villas comportata* fuerant, abſportauit. Quum igitur omnia vaſtaſſet, diripuiſſétque, nullo ſecum congredi auſo, copias ingenti præda onuſtas atque ideò lentè iter facientes domum reduxit. Volſci autem quum tantam prædam afferri viderent & Romanorum timiditatem audirent, quòd quum antè aliorum agros ipſi popularentur, iam ſuos in conſpectu ſuo impunè vaſtari paterentur, magnos ſumpſerunt ſpiritus, & imperij ſpem conceperunt, quaſi iam facilè & minimo negotio aduerſariorum potentiam poſſent euertere, ſupplicationéſque diis decreuerunt, dicatíſque ſpoliis templa & fora ornarunt. Et omnes in epulationibus & lætitia

verſabantur, Marciúmque cum admiratione aſſiduè celebrabant, tum quòd rei militaris peritia cæteros mortales ſuperaret, tum quòd eſſet imperator Romanus, qualis nullus alius imperator aut Græcorum aut barbarorum fuiſſet: ſed præcipuè eius felicitatem prædicabant, quòd omnia quæ aggreſſus fuiſſet ex animi ſententia ſine vllo labore ipſi ſuccedere viderent. Quapropter nullus erat militaris ætatis, qui eius ducis auſpicia ſequi recuſaret. Sed omnes rerum quæ ab eo gerebantur, participes eſſe cupiebant: quare ex omnibus populis ad eum confluebant. At imperator, poſtquam Volſcorum alacritatem confirmauit, & hoſtium fortitudinem ad humilem & ignauam conſilij inopiam redegit contra ſocias eorum ciuitates, quæ in fide manebant exercitum duxit, rebúſque ad oppugnationem neceſſariis confeſtim paratis, in Tolerinos Latini nominis populum fecit impetum. At illi iam multò antè paratis rebus ad bellum neceſſariis, & rebus quæ in agris erant in vrbem comportatis, eius impetum excipiebant. Et aliquandiu ex muris ipſi reſtiterunt, multóſque de hoſtibus vulnerarunt, deinde à funditoribus repulſi atque ad veſpertinum vſque crepuſculum fatigati, multis locis mœnia nudarunt. Qua re cognita Marcius cæteros milites ad murorum partes nudatas ſcalas admouere iuſſit: ipſe verò cũ lectiſſimis quibuſque totius exercitus militibus ad portas contendit, licet telis de turribus peteretur, fractíſque repagulis primus vrbem ingreditur. Ad illas autem portas ingens & valida hoſtium manus ſubſtiterat, qui eius impetum fortiter exceperunt, & diu ſtrenuè pugnantes ipſi reſtiterunt: ſed multis eorum cæſis, reliqui terga verterunt, & diſperſi per vias fugere cœperunt. Ille verò à tergo inſtabat cædens hoſtes quoſcunque aſſequebatur, & quotquot abiectis armis ad preces minimè ſe cõuertebant. Interea verò & qui ſcalis aſcendebant mœnia ce-

nia ceperunt. Hoc igitur modo capta vrbe, Marcius ſelectis è præda ſpoliis, quæ diis dicaturus, & quibus Volſcorum oppida ornaturus erat, reliqua militibus in prædam conceſſit. Ibi autem multa erant hominum capita, magna pecuniæ copia & magna vis frumenti. Quare, victores non facilè vno die omnia exportare potuerunt. Sed alia ipſi alia iumentis impoſita per vices agentes & ferentes, multum temporis conſumere coacti ſunt. Imperator autem quum mancipia abduxiſſet, & res omnes abſportaſſet, vrbémque deſolatam reliquiſſet, exercitum inde ad Bolam duxit. Sed & ipſi Bolani eius aduentum iam præſenſerant, & res omnes ad bellum neceſſarias præpararant. Marcius igitur quum ſe primo impetu vrbem capturum ſperaret, multis murorum partibus oppugnationem inſtituit. Sed Bolani obſeruata opportuna occaſione portas aperiunt, & valida militum manu egregiè inſtructa erumpunt, & in hoſtes ſibi à fronte oppoſitos impetum faciunt, multíſque eorum cæſis, & longè pluribus vulneratis, & reliquis turpiter terga fugæ dare coactis, in vrbem redierunt. At Marcius, cognita Volſcorum fuga (nam fortè tunc non aderat quum clades ea accepta eſt) cum paucis properè aduolauit & eos collegit, qui fuga fuerunt diſperſi, eóſque in ordinem reſtituit animóſque eorũ confirmauit, & iis in ordinem reſtitutis, monitíſque quid faciendum eſſet, iuſſit ab iiſdem portis vrbem oppugnare. Quum autem Bolani idem iterum tentaſſent, & magno numero eruptionem feciſſent, Volſci eorum impetum non exceperunt, ſed cedentes per loca decliuia fugere cœperunt quemadmodum imperator illos monuerat. Et Bolani fraudis ignari longiùs eos perſequebantur: ſed eos iam longiùs à mœnibus diſtractos, Marcius cum lecta iuuenum manu inuaſit: tunc magna eorum partim reſiſtentium, partim fugientium cædes eſt facta: ipſe verò à tergo ho-

ſtibus in vrbem irrumpentibus inſtans, antequam portæ clauderentur, intra mœnia vi eſt ingreſſus. Vbi autem porta ſemel in imperatoris poteſtatem redacta eſt, reliqua etiam Volſcorum multitudo ſequuta eſt, at Bolani deſertis mœnibus in domos confugerunt. Hac quoque vrbe potitus, militibus oppidanos in ſeruitutem abducere, & pecunias diripere permiſit & eodem modo quo & antè omni præda per otium & ſine vllo impedimento exportata, poſtea oppidum incendit. Inde cum exercitu in Labicanos eſt profectus. Hæc autem ciuitas tunc Latinæ gentis & ipſa, vt altera, Albanorum erat colonia. Quum autem oppidanos terrere vellet, vbi primùm in eorum agros eſt ingreſſus, villas incendit, qua parte oppidanis flammam maximè conſpicuam fore putauit. At Labicani quum mœnia bene firma & munita haberent, nec eius aduentu ſunt conſternati nec vllo modo ei ignauiter ceſſerunt, ſed ſtrenuè pugnantes reſtiterunt, & ſæpius hoſtes, mœnia conſcendentes repulerunt. Non ita tamen etiam ad finem vſque reſtiterunt, quòd pauci cum multis ſine vlla vel minima temporis intermiſſione pugnarent. Nam Volſci crebrò ab omni parte vrbem oppugnabant per vices, & qui defeſſi erant ſemper ſe recipiebant, & alij recentes in ipſorum locum ſuccedebant, cum quibus oppidani totum diem dimicantes, & ne noctis quidem ad capiendam quietem vlla intermiſſione data ob continuatum laborem tandem muros deſerere ſunt coacti. Marcius hac quoque vrbe capta oppidanos in ſeruitutem abſtraxit, militibúſque prædam inter ſe diuidere permiſit. Et motis inde caſtris, Pedum vrbem (erat autem & ipſa nominis Latini) instructa acie petiit, eámque, ſimulátque ad muros appropinquauit, vi cepit. Et quum eam eodem modo quo & alias antè captas tractaſſet, poſtero die, manè ſtatim inde motis caſtris copias Corbionem duxit.

Sed

Sed ei ad muros appropinquanti, oppidani apertis portis effuſi ſupplices obuiam venerunt, vrbémque ſine vllo prælio ei dediderunt. Quum autem eos laudaſſet quòd rebus ſuis optimè conſuluiſſent, ipſis imperauit vt res exercitui neceſſarias, pecuniam & frumentum afferrent. Atque vbi quæcunque imperarat accepit, inde copias Coriolos duxit. Quum autem oppidani illam quoque vrbem ſine pugna dedidiſſent & ingenti alacritate commeatus exercitui præbuiſſent, & pecunias quicquid aliud fuerat ipſis imperatum, exercitum abduxit tãquam per amicorum agrum. Hoc enim ei magnæ curæ erat, vt nullum eorũ malorum quæ bellum afferre ſolet, populi, qui vrbes ſibi dedebant, paterentur, ſed & agrum intactum & pecus & mancipia, quæ in agris reliquerant, reciperent: nec ſinebat copias ſuas in eorum oppidis ſtationem habere, ne quid mali vel ob earum rapinas, vel furta accideret, ſed ad muros caſtra ponebant. Inde autem motis caſtris exercitum duxit ad Bolas, vrbem tunc nobilem, & rei militaris peritia nulli Latinæ gentis populo ſecundam. Quum autem oppidani eum non recepiſſent, ſed firmis munitionibus & propugnatorum numero freti eſſent, is ſuos milites ad alacriter dimicandum cohortatus, & iis qui primi muros conſcendiſſent, eóſque occupaſſent ampla præmia pollicitus, rem eſt aggreſſus: atque ad hanc vrbem acriter pugnatum eſt. Bolanis enim non ſatis fuit hoſtes accedentes à muris repellere: ſed etiam apertis portis confecto agmine eruptionem fecerũt hoſtémq; qui reſiſtere audebat, per decliuia loca vi depulerunt, ibíq; maxima Volſcorum cædes facta, & oppugnatio diuturna fuit, vbíſq; expugnandæ tenuem ſpem omnes habebant. Sed imperator in cadentium locum alios ſubſtituens, efficiebat ne militum cæſorum abſentia, *numerique diminutio* cognoſceretur. Alacritatem autem eorum qui ab hoſte

premebantur ipſemet partem exercitus laborantem adeundo, animóſque addendo confirmabat: nec verbis tantùm, ſed etiam factis, exemplóque ſuo ad fortitudinem eos impellebat. Nam quoduis periculum ſubibat, & nihil intentatum reliquit, donec vrbs expugnata eſt. Hoc quoque oppido tandem in poteſtatem redacto, poſtquam oppidanos expugnatos partim iure belli interfecit, partim viuos cepit, victoria maximè inſigni relata, exercitũ pulcherrimis plurimíſque ſpoliis onuſtum, permultíſque pecuniis, quibus potitus fuerat (ibi enim quanta in nulla alia captarum vrbium copia inuenta eſt) ditatum abduxit. Poſtea quacunque iter feciſſet, ager erat in eius poteſtate, nec oppidum vllum ei reſiſtebat præter Lauinium, quam vrbem primam Troiam Aeneæ ſocij, quum ad Italiam appuliſſent condiderunt, vnde Romani originem ducebant, vt antè declaraui. Eius igitur incolæ quiduis potius ſibi perferendum, quàm fidem erga ſuos nepotes deſerendam putabāt. Ibi igitur aliquoties in oppugnationibus acriter pugnatum eſt, prœliáque atrocia pro munitionibus facta. Veruntamen, haud primo impetu vrbs expugnata eſt: ſed obſidio & mora indigere, ac diuturna fore videbatur. Marcius igitur obſidione omiſſa vrbem foſſa vallóque circundedit vias obſeruans, tum ne quis commeatus illis afferretur, tum etiam ne qua auxilia externa ad illos venirent. Romani verò quũ tot vrbium iam captarum excidium audirent, aliarúmque neceſſitatem qua compulſi Marcio ſe adiunxerant, fatigati quotidianis legationibus ad ſe miſſis à ciuitatibus in amicitia permanentibus, & auxilia implorantibus, ad hæc præſenti Lauinij circumuallatione territi, &, ſi hoc oppidum caperetur, arma ſtatim in ſe conuerſum iri exiſtimantes, vnum omnium malorum remedium fore credebant, ſi Marcio reditus in patriã decerneretur: & tota plebs vociferaba-

ferabatur,tribuníque legem de abroganda eius damnatione ferri cupiebant.

4 ¶ Sed patricij illis aduerſabantur,quia nihil, quod ſemel fuiſſet iudicatum, irritum fieri volebāt. Quum autem nullum ſenatuſconſultum factum fuiſſet,ne tribuni quidem rem amplius ad populum referendam exiſtimarunt: quòd ſanè mirandum eſt, cum nam ſenatus, qui antea Marcij adeò ſtudioſus erat,tunc tamen plebi eum reducere volenti aduerſatus fuerit. Vtrum *autem id fecerit* vt animos eius exploraret, an vt magis eius deſiderium accenderet, ſi ſe facilem quibuſlibet eius poſtulatis non præberet, an quòd vellet crimina ſibi falsò obiecta diluere, vt ita ſe nullius facinoris ab illo patrati aut autorem aut ſocium fuiſſe fidem facere,incertum eſt. Difficile enim erat ſecretum eius conſilium aſſequi coniectura. Marcius autem his per quoſdam transfugas cognitis,vt erat iratus,ſtatim motis inde caſtris, Romam cum copiis contendit, exercitus parte quanta opus erat ad Lauinij cuſtodiam relicta, & mox ad foſſas Cluilias circiter quadraginta ſtadia ab vrbe diſtantes caſtra poſuit. Cuius aduentu in vrbe cognito, maximus exortus eſt tumultus, quaſi iam iam mœnia eſſent oppugnanda. Quare, alij ad muros correptis armis nullius iuſſu currebant, alij ad portas conglobati ſine duce ferebantur, alij ſeruis armatis ad parietes domeſticos ſtabant, alij arcem capitolinam & cætera loca vrbis munita occupabant, & mulieres ſolutis crinibus ad delubra templáque currebant, lugentes, & ſuppliciter à diis petentes vt imminens periculum ab vrbe auerterent. Sed quum nox illa præteriiſſet, & diei ſequentis maxima pars, & nihil eorum quæ timuerant, accidiſſet ſed Marcius quieſceret, nec quidquam moueret, omnes plebeij in forum concurrerunt, & patricios in curiam vocarunt, & niſi reditum homini ſenatuſconſulto decre-

uiſſent, ſe ſibi ipſis, vtpote proditis conſulturos dixerunt. Tunc igitur patricij, quum in curiam conueniſſent, decreuerunt legatos ad Marcium mittere, quinque viros ex maximis natu, illi chariſſimos, vt de pace & amicitia agerent. Legatorum autem ab illis lectorum hæc fuêre nomina, M. Minucius, Poſtumius Cominius, Sp. Largius, P. Pinarius, & Q. Sulpicius omnes conſulares. Qui vbi ad caſtra venerunt & Marcius eorum aduentum cognouit, ſedens cum nobiliſſimis Volſcorum & ſociorum in eo loco, vnde maximè exaudiri poſſent ea quæ dicerentur, eos ad rem vocari iuſsit. Qui quum ingreſsi fuiſſent, Minucius qui plurimum in ſuo conſulatu eius cauſa laborarat, & plebi vehementiſſimè aduerſatus fuerat, exorſus talem habuit orationem. [OMNES ſcimus, Marci, te iniuria à plebe affectum qui turpis criminis reus peractus patria pulſus fueris, nec putamus mirandum eſſe quòd indigneris, & hanc aduerſam fortunam iniquo animo feras. Hoc enim communi naturæ lege apud omnes gentes eſt receptum, vt qui iniuriam eſt *paſſus*, ei ſit infenſus à quo eam accepit. Verùm illud miramur quòd non recta ratione, nec prudenter inquiras quos vlciſci & quos vindicare tibi conueniat, nec modum vllum in exigendis pœnis ferues: ſed eodē modo inſontes quo ſontes, & amicos quo inimicos tractes, immobiléſque naturæ leges violes & iura diuina confundas, *& contra omnem pietatem facias*, atque adeò ne recorderis quidem amplius tui ipſius, quibuſnam ortus parentibus, & quiſnam ſis? & nos è patriciis natu maximi, tuíque ſtudioſiſsimi legati à Rep. venimus, vt defenſionem cum deprecatione mixtam afferamus, & nuntiemus quibus conditionibus poſtulemus vt cum plebe in gratiam redeas, præterea vt iis de rebus te admoneamus, quas & pulcherrimas eſſe, tibíque maximè conducere putamus. Ac primùm quidem de iure verba faciamus. Conſpirauit

inte

in te plebs à tribunis concitata, & quibus eras formidabilis, te indemnatum occidere ſunt conati: ſed hoc ne fieret nos ſenatores prohibuimus, effecimúſque ne quid contra ius tunc patereris. Poſtea qui te interficere prohibiti ſunt, criminantes te in ſenatu ſibi maledixiſſe, diem tibi dixerunt, quã ad cauſam dicendam apud populum venires. Hic quoque, vt ſcis, reſtituimus, nec te vel ſententiæ dictæ, vel orationis habitæ pœnas luere paſsi ſumus. Quum autem hoc quoque conatu fruſtrati fuiſſent, tandem nos adierunt, tibi tyrannidis affectatæ crimen obiicientes: & tu ipſe ad hoc crimen refellendum venire non dubitaſti, quòd ab eius culpa plurimum aberas, & te plebis iudicio permiſiſti. At tunc quoque ſenatus adfuit, & tua cauſa multas preces adhibuit: cuiuſnam igitur mali, quod tibi acciderit, nos patricij autores fuimus? & cur nos bello petis, qui tantam erga te beneuolentiam in tua cauſa, periculóque tunc demonſtrauimus? imo ne plebem quidem totã te expulſum voluiſſe ſatis conſtat, duobus enim tantum ſuffragiis damnatus fuiſti. Quare, ne his quidem iure hoſtis eſſe potes, qui te vt inſontem abſoluerunt. Sed faciamus, ſi libet, de totius plebis, & totius ſenatus cõmuni ſententia in hoc infortunium incidiſſe (& tuum in nos omnes odium iuſtum eſſe, quid tamen damni mulieres, Marci, tibi dederunt, vt bellum illis inferres? quod ſuffragium tulerunt cõtra te vt in exilium pellereris? quam malam concionem aduerſus te habuerũt? Quod verò facinus iniuſtum noſtri liberi aut fecerunt aut cogitarunt contra te, vt nunc illis immineat periculum ſeruitutis, & aliorum malorum, quaſi per vim vrbs capiatur, eos paſſuros veriſimile? Non rectè ſentis nec iuſtè facis, Marci, qui putas ita ſontes & inimicos odio perſequendos, vt ne inſontibus quidem & amicis parcatur. Proculdubio igitur non cogitas quod virum bonum decet. Sed vt hæc omnia omittam,

Quid per Iouem reſpondere poſſes, ſi quis te interrogaret? quánam iniuria à maioribus laceſſitus eorum monumenta euertis, & honores illis ab hominibus delatos eripis? deorum verò aras, delubra & templa, ob quam iniuriam ab illis acceptam ira percitus diripis, incendis, ſubuertis deóſque cultu ſolenni & legitimo priuas? quid ad hæc reſpondere poſſes? Equidem nihil video. Atque quod attinet ad ius, hæc & pro nobis, Marci, & pro ſenatu, & pro cæteris ciuibus, quos perdere cupis, nulla iniuria ab illis affectus, & pro ſepulchris, & templis, & vrbe, quæ te genuit, & educauit, dicta ſint. An igitur decebat omnes homines, & eos qui nullam tibi iniuriam fecerunt, vnà cum ipſis coniugibus & liberis tibi pœnas dare, ita vt funditus euerterentur, omnéſque deos & heroes -nióſque, ipſámque Remp. & agros tribunorum de-entiam luere, ita vt nihil exciperetur, quod horum malorum eſſet immune, & nihil inultum à te relinqueretur? Annon ſatis pœnarum ab omnibus iam exegiſti tanta cæde facta, tot agris igne ferróque vaſtatis, tot vrbibus funditus euerſis, tot feſtorum ſolennitatibus & ſacrificiis, & deorum geniorúmque cultibus ſublatis, quibus multa loca fraudaſti, ita vt in iis nulli dies feſti celebrentur, nulla ſacrificia fiant, nec diis honores legitimi ac debiti tribuantur? Equidem exiſtimo indignum viro, cui virtus quantulæcunque curæ eſt, ſi ſine vllo diſcrimine inimicos & amicos occidat, & grauem atque implacabilem iram gerat in eos à quibus aliqua iniuria fuerit affectus, præſertim verò ſi ſæpius pœnas de illis, eáſque acerbas ſumpſerit. Hæc igitur ſunt, quæ attulimus, tum vt nos ipſos purgemus, tum vt pro plebe te deprecemur. De quibus verò honoratiſsimi quique te beneuolentiæ cauſa ſummo ſtudio monent, & quæ tibi in gratiam cum patria redeunti pollicentur, hæc ſunt. Qua in re maximè potes, & in qua numen diui-

num tibi fauet, in ea moderatè te geras, & fortunæ beneficia prudenter diſpenſes, *hiſque ſapienter utaris*. cogitans res omnes eſſe mutabiles, & nihil vnquam in eodem ſtatu permanere ſolere: quicquid enim excellit, quando ad ſummum claritatis faſtigium euaſit, indignationem deorum effugere nequit, & rurſus ad nihilum redigitur. Hoc autem potiſſimùm accidit ſæuis ac ſuperbis ingeniis, quæ humanæ naturæ terminos tranſgrediuntur. Nunc autem tibi honeſtiſsimis conditionibus bellum deponere licet. Nam & totus ſenatus ad decernendum tibi reditum, & populus ad perpetui exilij mulctam lege ſancita abrogandum eſt paratus. Quid igitur vetat te ſuauiſſimo chariſsimóque neceſſariorum tuorum conſpectu iterum frui, & patriam exportandam recuperare, & imperare, vt te decet, imperantibus, & duces ducere, & liberis nepotibúſque maximam gloriam relinquere? Atque horum omnium promiſſorum mox mox præſtandorum nos tibi ſponſores ſumus. Nunc enim non deceret ex ſenatuſconſulto aut plebiſcito tibi quidquam æqui aut moderati decerni, dum caſtra cōtra nos poſita habes, & te hoſtiliter geris, quòd ſi ab armis diſceſſeris, decretum de reditu tibi à nobis breui afferetur. Atque hæc ſunt bona quæ habiturus es, ſi cum patria in gratiam redieris. Quòd ſi iraſci pergas, nec odium contra nos conceptum deponas, in multa & grauia incides mala, quorum duo, quæ maxima & certiſsima ſunt, nunc dicam. Primùm, quia rem factu difficilem, imò verò quæ nullo modo fieri poteſt, improbè concupiſti, pop. Ro potentiam, idq; Volſcorum armis euertere, deinde, quia ſi res tibi feliciter ſucceſſerit: & voti compos factus fueris, id conſequutus eris vt omnium hominum miſerrimus exiſtimeris. Cur autem hæc mihi in mentem veniant, vt ita de te ſentiam audi me, Marci nec mea dicendi libertate exaſperare. Ac primùm quidem conſide-

ra te rem, quæ nullo modo fieri poteſt, aggredi. *Nam* pop. Rom. vt tu ipſe ſcis, multa iuuentute domeſtica abundat, quam (ſi ſeditio ſublata fuerit, quod fiet ob grauem huius belli neceſsitatem: omnes enim qui inter ſe diſsident, communis periculi metus conciliare ſolet) non ſolùm Volſci non vincent, ſed ne vlla quidem alia gens, quæ Italiam incolit. Magna quoque eſt Latinorum & aliorum ſociorum noſtræ vrbis colonorum potentia, quam totam propemodum, nobis auxilio venturam expecta. Duces verò tui ſimiles, tam ſeniores quàm iuniores tot nobis ſunt, quot vix in vniuerſis aliis populis: ſed longè omnium maximum auxilium, quod nunquam in aduerſæ fortunæ periculis ſpem noſtram fefellit, & quod omnibus humanis viribus eſt præſtantius, eſt deorum beneuolentia, quorum beneficio ad hoc vſque tempus hanc vrbem octauam iam ætatem, non ſolùm liberam, ſed etiam fortunatam, & multis gentibus imperantem incolimus. Nec nos cum Pedanis, aut Tolerinis, aliiſque paruis populis, quorum oppidula occupaſti, conferas: nam & alius imperator te minor, & minoribus quàm tantis inſtructus copiis munitiones à paucis defenſas, & infirmas expugnare potuiſſet: ſed conſidera vrbis amplitudinem, & rerum bello geſtarum ſplendorem, & numinis diuini fauorem, quo ex parua ad tantam magnitudinem excreuit, tuáſque copias quibus fretus rem tantam aggrederis, ne putes nunc alias eſſe factas: ſed bene memento te Volſcorum & Æquorum copias ducere, quos nos ipſi, qui nunc viuimus, toties prælio vicimus, quoties in bello nobiſcum congredi ſunt auſi. Quapropter cum deterioribus aduerſus præſtantiores, & cum iis qui perpetuò vincuntur, aduerſus eos qui ſemper vincere ſunt ſoliti, te certaturum ſcito: quòd ſi contra ſe res haberet, illud tamen mirandum eſſet, quomodo tu rei militaris peritus, ignores

in peri-

in periculis non parem audaciam ſolere eſſe in iis qui pro ſuis fortunis dimicant, & iis qui alienas inuadunt. Niſi enim iſtis res feliciter ſuccedat, leuem cladem accipiunt: illis verò, ſi rem malè gerant, nihil fit reliqui. Atque hinc potiſſimùm fit vt ſæpe maiores copiæ à minoribus, & præſtantiores à deterioribus clade afficiantur. Vehemens enim eſt neceſſitas, & extremum periculum poteſt audaciam inſerere vel in eo in quo antea innata nō erat. Plura afferre potuiſſem, quibus demonſtrarem te aggredi rem quæ fieri nullo modo poteſt, ſed tamen & hæc ſufficiunt. Vnum adhuc mihi dicendum reſtat, quod ſi non cum ira, ſed ratione iudicaris, rectè dictum putabis, & ad pœnitentiam factorum adduceris, quidnam autem illud eſt? Nulli mortalium dij certam futurorum ſcientiam dederunt, nec poſt homines natos inuenias quemquam cui omnia ex animi ſententia ſucceſſerint, ita vt nulla in re fortuna ei ſit aduerſata. Propterea homines, qui aliis antecellunt prudentia, quam longa ætas & longa experientia adfert, antequam rem aggrediantur, euentum eius ſpectandam putant, non alterum tantùm, quem ſibi ipſi optant, ſed eum etiam qui præter omnem expectationem accidere poteſt. Præcipuè verò duces bellorum, in quos quò res maiores eorum poteſtati permittuntur, *eò magis* felicium, aut infelicium euentuum cauſæ ab omnibus conferuntur, deinde ſi nulla aut leuia, aut pauca damna bellum parum feliciter geſtum ſequutura videant, tunc demum rem aggrediuntur, ſin multa & magna, ab incœpto deſiſtunt, Hoc tu quoque fac, & antequàm rem aggrediaris, conſidera ſi in bello res tibi malè ſucceſſerit, nec omnia quæ ſperas conſequutus fueris, quid tibi ſit euenturum. Accuſaberis à tuis hoſpitibus, quòd res aggreſſus fueris multò maiores, quàm quæ à te fieri poſſent, & quum noſter

exercitus,rurſus eò veniet,illorúmque agrum vaſtabit(neque enim illos inultos manere patiemur, qui nos iniuria priores affecerunt.) horum alterutrum vitare non poteris,quominus vel ab illis ipſis quibus calamitatum magnarum autor fueris turpiter interficiaris,vel à nobis,quos interfecturus & in ſeruitutem redacturus huc veniſti. Sed fortaſſe etiam illi ante quàm aliquid mali à nobis patiantur, pacis nobiſcum faciendæ deſiderio,te ad ſupplicium dedere non dubitabunt,id quod multi tam barbari quàm Græci in talem fortunæ ſtatum compulſi,facere coacti fuerunt. Hæccine igitur parua & nullius momenti tibi videntur?hæcne contemnenda ita vt quæuis extrema mala perpeti malis? Age ſi res tibi ex voto ſucceſſerit,quódnam admirandum & adeò exoptandum bonum conſequeris? quam gloriam inde referes?Nam & hoc conſidera.Primùm quidem chariſſimis & neceſſitudinis vinculo tibi coniunctiſſimis priuaberis,matre miſera, cui pro partu & educatione aliiſque laboribus, quos tua cauſa pertulit, haud præclaram refert gratiam: deinde pudica coniuge,quæ tui deſiderio in ſolitudine & viduitate totum diem noctémque tuum exilium deplorans contabeſcit,præterea duobus filiis, quos ex bonis natos maioribus,illorum etiam honoribus glorioſè in fortunata patria frui oportebat. Quorum omnium miſerum & infelicem vitæ exitum ſpectare cogeris, ſi copias ad muros auſus fueris admouere: nulli enim tuorum parcent ij qui ſuis timent, & qui eodem ſæuitiæ genere à te tractantur. Sed à nullis tormentis, à nullis crudelibus facinoribus, à nullo denique contumeliæ genere in eos exercendo ſibi temperabunt, vi ſuarum calamitatum *ad id* adacti,horúmque *malorum* non ipſi, qui hæc facient,ſed tu qui illis hanc neceſſitatem impones,autor eris.Atque,ſi res tibi ex voto ſucceſſerit, has voluptates percipies: laudem

verò

verò & æmulationem & honores, qui viris bonis ſunt expetendi, quos & quales ſis conſequuturus, vide, matricida diceris, filiorum interfector, vxoris nefarius percuſſor, & patriæ malus genius, nec ad ſacra, nec ad epulas, nec ad domeſticos lares, quocunque veneris, te quiſquam pius ac iuſtus volet admittere ita vt tecum horum ſit particeps, ac ſub eodem tecto tecum degat, & ne ipſis quidem diis charus, in quorum gratiam hæc facis, vt tuam in eos beneuolentiam demonſtres: ſed ſinguli perceptâ aliqua vtilitate ex tuis impiis facinoribus, ingenij tui arrogantiam odio proſequentur. Omitto enim dicere, te præter odium æquiſſimi cuiuſque viri, quod tibi conciliabis, magnæ etiam æqualium inuidiæ, & inferiorum metui, & ob hanc vtranque cauſam inſidiis, & multis aliis iiſque grauibus moleſtiis, in quas omnes veriſimile eſt hominem amicorum præſidio deſtitutum, & peregri degentem incurrere, obnoxium futurum. Taceo etiam furias, quæ à diis, geniiſque immittuntur impiis & facinoroſis hominibus, à quibus, & anima & corpore excruciati, vitam miſeram perpetuò tolerant, & triſtem vitæ finem expectant. Hæc igitur conſiderans, Marci, reſipiſcas, & iniuriarum à patria tua acceptarum memoriam deponas, omniúmque malorum, quibus à nobis affectus fuiſti, aut quibus à te affecti fuimus, culpam in ipſam fortunam reiiciens lætus domum reuertaris, ad gratiſſimos matris amplexus, ad vxoris ſuauiſſima comitatis officia, ad liberorũ dulciſſimos amplexus *& ſalutationes*, & te ipſum pulcherrimum ornamentum patriæ debitum, quæ te genuit, & tantum virum educauit, reſtituas.]

5 ¶ QVVM Minucius in hunc modum loquutus fuiſſet, Marcius poſt paruam moram ſic reſpondit, [TIBI quidem, Minuci, cæteríſque vobis vnà cum iſto à ſenatu legatis ego amicus ſum, paratus ſi

qua in re poſſum vobis benefacere quia & antè quàm ciuis veſter eſſem,& remp.adminiſtrarem, ſæpius atque opportunè mihi profuiſtis,& poſt meum exilium non eſtis me auerſati,fortunæ ſtatum in quo tunc verſabar, deſpicientes, quaſi nec amicis amplius prodeſſe,nec inimicis obeſſe poſsē:ſed boni & conſtantes amici perpetuò fuiſtis,matris meæ, vxoris,& liberorum curam gerentes, eorúmque calamitates veſtra diligentia & cura leuiores reddentes. Verùm,reliquis Romanis ſum inimicus, & cum illis bellum totis viribus gero,nec vnquam eos odio proſequi deſinam,qui me pro multis & præclaris facinoribus, ob quæ meritis honoribus afficiendus eram, quaſi grauiſſimè rempublicam violaſſem turpiter patria expulerunt,nec matris meæ reuerentia, nec liberorum miſericordia moti,nec vllo alio humano affectu in aduerſa mea fortuna tacti. Quum igitur hoc ſciatis,ſi quid vos ipſi à me impetrare vultis,liberè mihi dicite,quia nullius rei quæ fieri poſſit repulſam feretis. Cæterùm,de amicitia & pace, ad quam ſpe reditus mihi propoſita cum pop. Rom. faciendam me hortamini,agere deſinatis. Scilicet enim vehementer mihi optandus eſt reditus in eam vrbem vbi vitium fert præmia virtutis, & ſontium pœnæ inſontibus infliguntur. Si quidem, eia per deos,dic mihi cuius iniuriæ cauſa ego hanc fortunam experior? aut ob cuius rei ſtudium meis maioribus indignum? Prima enim militia,ad quam iuuenis admodum ſum profectus, ea fuit quum contra reges vi reditum in patriam tentantes dimicauimus. Ex eo prælio ob ciuem ſeruatum, & hoſtem interfectum ciuicam coronam mihi pro meæ fortitudinis præmio ab imperatore donatam retuli, deinde in aliis tam equeſtribus quàm pedeſtribus præliis, in quibus pugnaui, inſignem nauaui operam, & ex omnibus fortitudinis præmia retuli:nec vrbs vlla expugnata eſt

ta eſt, quin eius mœnia ego primus, aut certè cum paucis aſcenderim, nec hoſtes in acie fugati ſunt, quin mihi potiſſimùm omnes, qui in prælijs interfuerunt, propria confeſſione victoriam acceptam retulerint, nec vllum aliud inſigne, aut forte facinus in bello ſine mea ſiue audacia ſiue felicitate editum eſt. Verùm, fortaſſe & alius vir fortis hæc quoque, licet non tam multa, de ſe iactare poſſet. Sed quis imperator, aut quis centurio vrbem à ſe captam gloriari poſſet, ſicut ego Coriolos cepi? aut quis idem à ſe eodem die hoſtium etiã copias fuſas ac fugatas, quemadmodum ego *fugaui* Antiatum exercitum, qui obſeſſis auxilio veniebat? Nõ dicam enim me talibus & adeò egregiis facinoribus editis ex præda multum auri, multum argenti, mancipia, iumenta, & pecus, & amplum ac fertilem agrum accipere noluiſſe, quamuis hoc mihi liceret, ſed ad inuidiam maximè vitandam me vnum tantùm bellatorem equum ex præda, & meum hoſpitem ex captiuorum numero cepiſſe, reliquas verò diuitias in commune delatas depoſuiſſe. Ob hæc igitur facta vtrum pœna an honoribus dignus eram? & vtrum *dignus eram* qui nequiſſimorum ciuium poteſtati *ac iudicio* ſubiicerer, an verò qui inferioribus iura redderem? Verùm, non propterea me plebs expulit, ſed quòd in reliqua vita intemperans, luxurioſus, & flagitioſus fuiſſem. At quis oſtendere poſſet aliquem ob meas flagitioſas voluptates aut patria exulare, aut libertatem amiſiſſe, aut bonis ſpoliatum eſſe, aut in aliam aliquam calamitatem incidiſſe? Imò ne inimicorũ quidem vllus me vnquam accuſauit, nec me ob quampiam harum rerum eſt criminatus: ſed quotidianę meæ frugalitatis, & vitæ inculpatæ omnes mihi teſtimonium dixerunt. At certè dixerit quis, tua illa ratio exoſa, quam in repub. adminiſtranda ſequi voluiſti,

te in hanc calamitatem coniecit: quum enim liceret tibi meliorem partem eligere, *eique adhærere*, tamen deteriorem elegiſti *ac ſequutus es* & quidquid perpetuò aut dicebas aut faciebas, eò ſpectabat, vt patria reip. per optimates adminiſtrandæ forma euerteretur, reíque publicæ gubernacula penes imperitum atque improbum vulgus eſſent. Imò verò, Minuci, contraria ſtudia ſum ſequutus, & ſemper prouidè operam dedi vt reip. cura penes ſenatum perpetuò eſſet, eiúſque priſtinus ac patrius ſtatus & diſciplina ſemper conſeruaretur. atque pro his meis præclaris ſtudiis, quæ maioribus noſtris æmulatione digna videbantur, felicem hanc & beatam gratiam patria mihi retulit. Non enim à plebe ſola, Minuci, ſed multò antè à ſenatu expulſus fui, qui principiò me inani ſpe erexit, quando tribunis tyrannidem ſibi aſtruentibus aduerſabar mihíque promiſit ſe omnem iniuriam ac vim à me prohibiturum, & effecturum vt tutò degerem: ſed vbi neſcio quid periculi à plebe ſibi imminere eſt ſuſpicatus, me deſeruit, inimicíſque prodidit. Tu, Minuci, conſul tunc eras, quum ſenatuſconſultum de meo iudiciò eſt factum, & quum Valerius ille, qui ſuadebat vt plebi dederer, vehementer ob ſuam orationem eſt laudatus, & quum ego, veritus ne ſenatus ſuffragiis damnarer aſſenſi, & dicta mihi die vadimonium, me obiturum ſpopondi? Eia igitur, Minuci reſponde, vtrum etiam ſenatui dignus pœna ſum viſus ob optimas res à me in reip. adminiſtratione geſtas, an plebi ſoli? Si enim omnes tunc de communi ſententia me expuliſtis, patet vobis omnibus quorum voluntate hæc facta ſunt, virtutem eſſe inuiſam, nec vllum eſſe in vrbe locum qui honeſtatem ac probitatem capiat. Quòd ſi, ſenatus coactus id plebi conceſſit, eiúſque factum neceſſitatis non voluntatis fuit, certè eum ab improbis vinci ac regi, nulláque eius decreta autoritatem habere

fatemini

fatemini, & tamen vultis vt in talem ciuitatem reuertar, vbi meliores parent deterioribus? profectò me magnæ inſaniæ damnatis. Age finge hoc mihi perſuaſum, méque facta pace, vt petitis, reuerſum, quis poſtea erit meus animus? quam vitam viuam? Verùm tuta conſilia & omni periculo carentia ſequutus, & magiſtratus & honores & alia bona quibus me dignum iudico ambiens, fauorem vulgi, penes quod eſt horum dandorum poteſtas, aſſentationibus captare ſuſtinebo? Malus igitur ex bono fiam, & priſtina virtus nihil vtilitatis mihi afferet, an eoſdem mores retinens, idémque inſtitutum in repub. ſeruans aduerſabor iis quorum ſtudia erunt contraria? At nónne illud manifeſtum eſt, fore vt iterum plebs mihi bellum inferat, & alias pœnas de me ſumere velit? hoc ipſum crimen primum obiiciens me ſuo beneficio in patriam reſtitutum ſuis voluptatibus non inſeruire: non poteſt hoc negari. Exorietur deinde aliquis alius, Icilio vel Lucio ſimilis, tribunus audax, qui accuſabit me, quòd diſſidia inter ciues feram, aut plebi inſidias ſtruam, aut *remp*. hoſtibus prodam, aut tyrannidem affectem, vt fecit Lucius, qui me eius criminis inſimulauit, aut aliam iniuriam faciam, quæcunque ipſi viſa fuerit. Inimico enim crimina non deerunt, & præter alia crimina hæc quoque breui obiicientur, quæcunque durante hoc bello à me facta ſunt agros veſtros à me cæſos, prædam abactam, vrbes ereptas, & harum propugnatores partim interfectos, partim in hoſtium poteſtatem redactos. Hæc accuſatoribus obiicientibus, quidnam vt me purgem ipſis reſpondebo? aut quo vtar auxilio? Nónne igitur manifeſtum eſt, Minuci, vos ſpecioſa & ſimulata oratione vti, honeſto nomine nefarium facinus velantes? neque enim reditum mihi datis: ſed hoſtiam me plebi reducitis, fortaſſe etiam iuſto hoc conſilio, nam nihil boni ampliùs de

vobis ſentire poſſum, aut, ſi mauultis (faciamus enim hoc ita ſe habere) ignari eorum quæ ſum paſſurus. Sed quid veſtra ignorantia aut ſtultitia mihi proderit? quia hoc, ne ſi velitis quidem, impedire poteritis: ſed hoc quoque præter cætera in plebis gratiam concedere cogemini. Sed enim prolixiore oratione minimè vtendum arbitror vt demonſtrem, hunc quẽ vos reditum vocatis, & quem ego exiſtimo celerem viam ad exitium, ad meam ſalutem tutandam nihil mihi profuturũ. Quòd autẽ nec ad bonam exiſtimationem aut honorem aut pietatem *mihi ſit profuturus*, quando tu quoq; horum, Minuci, mihi rationem habendam rectè faciens monuiſti: ſed turpiſſimè, & maximè impiè ſim facturus, ſi veſtram autoritatem, conſiliũmq; ſequar, audi viciſſim. Ego Volſcorum hoſtis fui, & illos patriæ imperium, potentiam, & gloriam parãs, multis iniuriis in bello affeci. Nónne igitur æquum erat me coli ab hominibus, de quibus bene eram meritus, & iis qui iniuria affecti fuerant, odioſum eſſe? Imò certè ſi quid corũ, quod fieri debuit, factum fuiſſet. Sed fortuna hoc vtrunque inuertit, & voluntates in contrarium mutauit: vos enim, in quorum gratiam illis eram inimicus, me meis bonis omnibus exuiſtis, & maxima cum contemptione in nihilum redegiſtis, atque abieciſtis. Hi verò tot cladibus à me affecti, me inopem, extorrem, & abiectum, atque exulem in ſuis ciuitatibus exceperunt, nec contenti fuerunt hoc adeò inſigni & magnanimo facinore: ſed etiam mihi apud omnes ſuos populos, ius ciuitatis, & magiſtratus, & honores qui apud illos ſunt maximi dederunt. Cætera omitto, ſed nunc me cum ſumma ac libera poteſtate crearunt imperatorem copiarum, quas extra fines patriæ emiſerunt, totiúſque reip. gubernaculo meæ ſolius poteſtati cõmiſerunt. Age igitur, quónam animo hos poſſem prodere, qui me tantis honoribus ornarunt, nulláque

que vel grauiore, vel leuiore iniuria me affécerunt? Niſi fortè eorum beneficiis lædor, vt vos meis. Egregiam verò laudem mihi apud omnes mortales iterata proditio cognita afferret. Quis verò me non laudarit, ſi audierit me quum amicos, quos in me beneficia conferre conueniebat, hoſtes comperiſſe, inimicos verò, à quibus me perdi oportebat, amicos, quum deberem odio proſequi eos qui me oderant, & amare eos qui me amant, contrario fuiſſe animo? Eia igitur, Minuci, conſidera quales nunc erga me ſint dij, & quales reliquo vitæ ſpatio futuri ſint, ſi veſtrum conſilium ſequutus, fidem his datam prodidero. Siquidem nunc quicquid contra vos aggredior, illi in eo me iuuant, & omnes conatus mihi feliciter ſuccedunt, atque hoc quantum putatis eſſe meæ pietatis argumentum? Si enim ego bellum nefarium patriæ intuliſſem, omnes deos mihi omnibus in rebus aduerſarios eſſe oportuiſſet. Sed quoniam ſecunda fortuna in bellis mihi aſpirat, & quicquid aggredior, hoc feliciter mihi ſuccedit, patet me eſſe virum pium, & me honeſta conſilia ſequutum. Quid igitur ſi ſententiam mutem, & res veſtras augere, horum verò affligere coner, mihi continget? Nonne omnia his contraria mihi contingent? Nonne numinis diuini indignationem in gratiam eorum qui iniuria ſunt affecti, vindicem experiar? & quemadmodum ex humili, deorum beneficio magnus ſum factus ſic cõtra ex magno paruus fiam? & meis calamitatibus alij docebuntur? Atque hæc quidem mihi in mentem veniũt, quæ de diis ſentiam, & perſuaſum habeo formidabiles illas & inexorabiles Furias, quæ perſequũtur eos qui facinus aliquod impium patrarunt, quarum tu quoque, Minuci mentionem feciſti, tunc meam animam corpúſque ſequuturas, & cruciatibus vexaturas, quũ ego deſeram prodámque eos qui me à vobis perditum ſeruarunt, & qui poſt datam ſalutem mul-

tis præclariſque beneficiis cohoneſtarunt, quibus deos ſponſores dedi me non veniſſe vt vllo malo ipſos afficerem, meámque fidem, quam hactenus puram & impollutam ſeruaui. Dum autem Minuci, eos adhuc amicos appellas, qui me expulerunt, & patriam quæ me abnegauit & leges naturæ imploras, & de pietate diſſeris, id quod triſtiſſimum eſt, & quod à nullo alio ignoratur, tu ſolus ignorare mihi videris, amicum ab hoſte, neque ipſi faciei notis, neque nominis impoſitione diſcerni: ſed vſu & factis hoc vtrumque cognoſci. Omnes enim amamus eos qui nobis proſunt, eóſque odio proſequimur qui nobis obſunt: quam legem non ab aliquibus hominibus datam, nec ab illis vnquam abrogandam, ſi contrarium illis viſum fuerit, ſed à ſempiterno communis naturæ iure omnibus ſenſum habentibus datam, & in perpetuum duraturam accepimus, & ideò amicis amicitiam ob acceptam iniuriam renuntiamus, & eos qui nobis antè erant inimici, amicos facimus, ſi quod beneficium ab illis in nos collatum fuerit, & patriam noſtram quum nobis prodeſt, colimus, quum obeſt deſerimus, quia non ob ipſum locum ſed propter vtilitatem eam amamus: neque verò ſoli priuati homines, ſed etiam integri populi & gentes hac in re conſentiunt. Quare, qui talem opinionem habet nihil à iure diuino alienum ſentit, nec quicquam facit contra commune omnium gentium ius. Ego igitur dum meas ipſius res ago, me & res iuſtas & vtiles & honeſtas, ſimúlque à maxima in deos pietate minimè alienas agere arbitror. Nec opus eſt mihi hiſce de rebus homines ſumere iudices, qui veritatem coniecturis & opinione coniectant ſiquidem res diis gratas facio. Nam non exiſtimo me, res quæ fieri nequeant aggredi, quum in illis deos duces ſequar, ſi modò ex præteritis argumentum de futuris ſumere licet. Quod autem attinet ad

prædica-

moderationem, ad quam me adhortamini, rogantes me ne gentem Romanam radicitus euellam, néve funditus vrbem totam euertam, poſſem, Minuci dicere non eſſe hoc in poteſtate mea, neque hanc orationem ad me eſſe dirigendam, ſed me quidem eſſe copiarum imperatorem, iſtos verò belli & pacis arbitros. Quare ab iſtis petite, ſiue inducias, ſiue pacẽ vultis, non autem à me. Haud tamen hoc reſponſum vobis do: ſed quia deos patrios veneror, & maiorum ſepulcra reuereor, & patriæ meæ & coniugum liberorúmque veſtrorum commiſeratione moueor, in quos immeritos parentum ac maritorum peccata recident: quinetiam, Minuci, potiſſimùm in veſtrã gratiam, qui à populo Romano legati fuiſtis creati hæc reſpondeo; ſi populus Romanus Volſcis omnem agrum quem illis ademit & vrbes quas occupat, reuocatis colonis reddat & amicitiam perpetuam cum illis faciat, & in parem iuris libertatiſque conditionem, ſicut Latinos iureiurando interpoſito & diris execrationibus in fœderum violatores adhibitis recipiat, pacem illi dabo. Sed primùm hæc illi renũciate, & eodem modo quo apud me apud illum etiam de iure accuratiſſimè diſſerite præclarum eſſe vt vnuſquiſque ſua bona poſſideat, & in pace viuat & multi faciendum eſſe, nullum inimicum, vel tempus metuere: turpe verò eſſe homini ob rerum alienarum cupiditatem bellum non neceſſarium ſuſtinere, in quo & omnes ſuas fortunas in periculum ſit adducturus: eíque præmia oſtendite, quæ rebus tam feliciter quàm infeliciter geſtis eos manent, qui agros alienos appetũt. Hoc etiam ſi vultis, addite, fore vt dum vrbes eorum qui iniuria ſunt affecti capere vult, niſi vincat, ſuo etiam agro & vrbe ſpolietur, & præterea vxores ſuas fœdiſſimè tractari, liberóſque ad contumeliam rapi, & parentes extrema ſenectute ex liberis ſeruos fieri videat. Simul etiam ſenatum

docete, eum horum malorum cauſſam culpámque, non in Marcium ſed in ſuam ipſius dementiam conferre debere, qui quũ ipſi liceat iuſtitiam exercere, & in nullam calamitatem incidere, malit tamen de ſumma rerum aleam iacere, dum perpetuò alienæ ditioni nimiùm inhiat. Habetis reſponſa à me, nihil aliud præterea expectate: ſed abite, & quid vobis agendum ſit, conſiderate. Vobis autem ad deliberandum triginta dies concedo. Interea verò in tuam aliorúmque gratiam, Minuci, ex hoc agro copias abducam. Si enim hic maneant, magnum damnum accipietis. Cæterùm, ad trigeſimum diem, me ad accipienda reſponſa venturum expectate.] Hæc loquutus ſurrexit, conuentúmque dimiſit.

6 ¶ SEQVENTI verò nocte circiter quartam vigiliam motis caſtris in reliquas Latinorum vrbes exercitum duxit, ſiue quòd reuera audiſſet aliqua inde auxilia Romanis ventura, vt tunc *Minucius* in ſua concione dixerat, ſiue quòd eum *rumorem* ipſe finxiſſet *ac ſparſiſſet*: ſiue etiam ne in hoſtium gratiam à bello ceſſare videretur. Aggreſſus autem Longulam, eam ſine negotio in ſuam poteſtatem redegit, & eodem modo quo cæteras *vrbes* tractauit, ciuibus in ſeruitutem abſtractis, rebúſque omnibus direptis, atque ita demum copias in Satricanos duxit. Et quum huius vrbis incolæ non diu ipſi reſtitiſſent, hanc quoque oppugnauit, prædámque vtriuſque vrbis à parte exercitus Ecetram abſportari iuſſit, & ipſe cum reliquis copiis ad aliam vrbem nomine Setiam contendit. Hac quoque in ſuam poteſtatem redacta, & direpta, in agrum Poluſcanorum irruptionem fecit. Quum autem Poluſcani ipſi reſiſtere non potuiſſent, eorum quoque oppido vi expugnato ad alias vrbes iuit. Albietas igitur & Mugillanos expugnauit, at Coriolanos facta deditione in fidem recepit. Quum autem intra triginta dies ſe-

ptem Latinorum oppida in ſuam poteſtatem redegiſſet, Romam cum multò maiore, quàm antè exercitu petiit, & paulò longiùs quàm trigeſimo ab vrbe ſtadio in via quæ Tuſculū ducit, caſtra poſuit. Interea autem dum ille Latinorum vrbes expugnabat, ſibiq. adiungebat: Romani poſt longam de Marcij imperioſis poſtulatis conſultationem habitam, tandem decreuerunt nihil indignum pop. Rom. maieſtate facere, & ſtatuerunt vt ſi Volſci ex ſuo ſociorúmque & ſubditorum agro copias deducerent, & bello depoſito legatos mitterent, qui de amicitia agerent, ſenatus de amicitiæ *fœderiſque conditionibus* conſultaret, ac ſuum decretum ad populum referret: ſed quandiu in ſuo, & ſociorum agro permanerent, & hoſtiliter ſe gererent, nihil mite aut humanum de illis ſtatueretur. Semper enim pop. Rom. diligenter cauit ne vnquam vlla imperata faceret, néve hoſti præ metu cederet: ſed aduerſariis fœdere cum ipſis facto, & ſeſe ſuo imperio ſubmittentibus, quicquid æqui peterent, cōcederet & largiretur. Atq; hāc magnanimitatem in multis & magnis periculis, tā in externis quàm in ciuilibus bellis ad noſtram vſq. ætatē pop. Rō. conſtanter ſeruauit. Quum igitur ſenatus hæc decreuiſſet, & decem alios legatos viros conſulares elegiſſet, eos miſit vt Marcium rogarent, nequid graue, aut indignum pop. Rom. maieſtate imperaret, ſed depoſitis inimicitiis, & copiis ex agro Romano abductis, oratione & verbis amicis hæc impetrare conaretur, ſi firma & perpetua inter hos duos populos fœdera facere vellet, quia quæ vel neceſſitate aliqua, vel occaſione, ſiue à priuatis hominibus, ſiue à republica extorquentur, ſimulatque occaſio, aut neceſſitas ſublata eſt, ſtatim diſſoluuntur. Legati verò à ſenatu deſignati, ſimulatque Marcij aduentum audierunt, ad eum profecti longa ac blanda oratione eum in ſuā ſententiam trahere conabantur, ita tamen vt vel

in ipſis verbis pop Rom. dignitatem ſeruarent. At Marcius nullum aliud reſponſum ipſis dedit, ſed ipſis ſuaſit vt rebus ſuis melius conſulerent & intra triduum ad ſe redirent, has enim ſolas belli inducias eos habituros. Quum autem illi ad hæc neſcio quid reſpondere vellent, non eſt paſſus eos quidquam addere: ſed ocius eos ex caſtris excedere iuſſit, minatus, ni ita feciſſent, eos à ſe vt exploratores tractatum iri. Illi verò cum ſilentio confeſtim ſe dederunt in viam. Vbi autem ſenatus ſuperba Marcij reſponſa, & minas ex legatis audiſſet, ne tunc quidem copias extra fines agri Romani mittere decreuit, ſiue quòd militum ſuorum rei militaris imperitiam timeret, (eorum enim plerique erant tirones) ſiue quòd conſulum ignauiam (nulla enim induſtria, *aut fortitudo* ad res celeriter peragendas in illis erat) periculoſam arbitraretur ad tantum certamen ſubeundum, ſiue etiam quòd ipſi aduerſaretur numen diuinum & ab educendis copiis ipſum deterreret, ſiue etiam quòd auſpiciis, aut ſibyllinis oraculis, aut aliqua patria religione deterreretur, quorum ætas ea erat longè obſeruantior quàm noſtri ſeculi homines, ſed vrbem præſidiis diligentius firmare, & ex ipſis munitionibus impetum hoſtium propulſare ſtatuit. Interim dum hæc geruntur & parantur, nondum abiecta omni ſpe Marcij flectendi, ſi per maiorem & honoratiorem legationem eum oraſſet, decreuit vt pontifices, & augures & cæteri ſacerdotes omnes quotquot publicorum ſacrorum ac rerum diuinarum curam ſibi à populo commiſſam gerebant (permulti autem apud illos ſunt ſacerdotes, & deorum miniſtri, atque hi ipſi ſunt omnium nobiliſſimi, qui tum ob claros natales, tum ob ſuas virtutes dignitatem *eam* obtinent) vnà cum ipſis inſignibus deorum quorum ſacra celebrabantur, & qui *à populo Romano* colebantur, & ſacris velati veſtibus, vno agmine hoſtium

ſacri.

caſtra

caſtra peterent cum iiſdem mandatis quæ priores legati ante tulerant. Qui vbi eò peruenerunt, & omnia ſenatus mandata expoſuerunt, Marcius ne ipſis quidem quæ petebant conceſſit, ſed ſuaſit vt, aut reuerſi imperata facerent, ſi pacem habere vellent, aut bellum ad ipſa vrbis mœnia venturum expectarent, edixítque ne qui in poſterum legati ad ſe colloquendi gratia mitterentur. At Romani, hoc quoque conatu fruſtrati, & omni ſpe pacis depoſita ſe ad obſidionem tolerandam parabant, ac validiſſimos quoſque iuuenes ad foſſas & ad portas, veteranos verò iam emeritos, qui adhuc ad labores ferendos idonei erant, ad mœnia diſpoſuerunt. Eorum verò coniuges, vt imminente iam vrbi periculo ex priuatarum ædium penetralibus, neglecto decoro, egreſſa ad deorum templa currebant cum lamentis, & ſe ante ſimulacra volutabant, omniſque ſacer locus eiulatus & mulierum ſupplicantium plenus erat, præcipuè verò Iouis Capitolini templum.

-7 ¶ TVNC quædam earum & genere & dignitate cæteris antecellens, & tunc ætate iam matura, ſummæque prudentiæ fœmina, nomine Valeria, ſoror illius Publicolæ qui cum ſociis ſuis remp. à regum tyrannide liberarat, diuino quodam inſtinctu impulſa, in ſumma templi crepidine conſtitit, & cæteras matronas aduocatas primùm eſt conſolata, animóſque earum confirmauit, orans eas ne periculi magnitudine conſternarentur: deinde declarauit, vnam eſſe reliquam ſalutis publicæ ſpem, hanc verò, in ipſis ſolis eſſe poſitam, ſi, quæ eſſet facienda facere vellent. Tunc vna ex earum numero reſpondit. [Et quomodo nos mulieres, quum ipſi viri hoc præſtare nequeant, patriam ſeruare poterimus? quas tantas vires nos inualidæ & miſeræ habemus? Non opus eſt (inquit Valeria) armis, non manibus (naturæ enim priuilegio horum immunes ſumus) ſed beneuolentia & verbis: poſtea

ſublato clamore, & omnibus rogantibus vt declararet quódnam eſſet illud auxilium, tunc illa, Cum hac, inquit, ſordida & inculta veſte, aſſumptis quoque cæteris matronis Romanis, & allatis noſtris filiolis, eamus ad ædes Veturiæ matris Marcij: & depoſitis ante ipſius genua pueris, eam rogemus cum lacrymis, vt nos nullius mali autores, patriámque in extremis periculis verſantem miſerata ad hoſtium caſtra progrediatur, nepoteſque ſuos, & eorum matrem, & nos omnes ducat. Sequamur enim eam cum filiolis noſtris: deinde filium ſuum ſuppliciter oret, precibúſque ab eo contendat nequam grauiorem calamitatem patriæ inferat. Nam ob eius lamenta & preces aliqua miſericordia hominem ſubibit, atque humanitas tanget, nam non adeò durum & crudelem animum habet, vt matrē ad ſua genua & proſtratam volutari patiatur. Hoc conſilio ab omnibus quæ aderant probato, deos precata vt viro perſuadendi & gratiam ſuis precibus adderent, ex templo proceſſit, cæteræ verò eam ſequebantur, ac mox cum aliis matronis omnes magna frequentia domum Veturiæ, matris Marcij adierunt. Quibus conſpectis Volumnia, Marcij vxor, prope ſocrum ſedens, admirata eſt, dixítque, Quid vultis mulieres? & cur tanta frequentia domum miſeram & afflictam veniſtis? Valeria reſpondit, in extremis verſantes periculis, tum ipſæ tum filioli ipſarum ſupplices ad te Veturia confugerunt, ſolum & vnicum auxilium *quod eſt reliquum* à te imploraturæ: primùm, vt communis patriæ miſericordia mouearis, nec ei, quum in nullius vnquam poteſtate fuerit, libertatem à Volſcis eripi patiaris ſi modò victores ei parcerent nec funditus eam euertere conabuntur: deinde pro nobis ipſis & pro infelicibus his pueris te rogaturæ, ne in hoſtium contumelias incidamus, nos quæ nullius infortunij cauſa ſumus. Si qua igitur manſuetudinis, ſi qua humanitatis particu-

la in animo tuo eſt reliqua, miſerere Veturia, mulier mulieres quæ quondam eorundem ſacrorum ac eiuſdem religionis tecum participes fuerũt, aſſumptáque tecum Volumnia bona muliere, eiúſque liberis, nobiſque ſupplicibus, quæ hos infantes, progeniémque iſtam portamus, ito ad filium: & ei perſuade cúmque ora, nec deſine precibus ab eo contendere vt tibi hanc vnam gratiam pro tot beneficiis repoſcenti referat, vt nimirum pacem cum ſuis ciuibus faciat, vtq; in patriam à qua deſideratur, redeat. Rem enim ei (certò ſcias) perſuadebis, nec te ad ſuos pedes manere proſtratam vir pius patietur. Quòd ſi filium in patriam reduxeris, & ipſa immortalem gloriam conſequeris (vt veriſimile eſt) quippe quæ tanto periculo & formidine patriam liberaueris, & nos honoratiores apud maritos facies: quòd quam belli nubem ipſi diſiicere non potuerint, nos diſpulerimus & progenies illarum mulierum videbimur, quæ quum bellum inter Romulum & Sabinos coortum ipſæ ſua legatione ſedaſſent, & duces ac populos conciliaſſent, vrbem ex parua magnam fecerunt. Præclarum eſt periculum, Veturia, filiũ recipere, patriam liberare, ſuos ciues ſeruare, & immortalem gloriã poſteritati relinquere. Largire nobis lubens & alacriter hoc beneficium, & propera, Veturia. Iſtud enim periculum iam imminens nec conſultationem nec moras patitur.] Illa igitur his dictis & multis lacrymis effuſis conticuit. Lamentatibus autem & aliis mulieribus, & multas preces adhibentibus. Veturia poſt paruam moram & lacrymas emiſſas reſpondit, [Ad infirmam & exilem ſpem confugiſtis, Valeria, ad noſtram opem, nam ſumus miſeræ mulieres, quibus charitas quidem erga patriam adeſt, & voluntas ſeruandi ciues, qualeſcunque illi ſunt, ſed vires & rei peragendæ facultas deeſt. Marcius enim, Valeria, nos auerſatur, ex quo plebs cum acerbo illo iudicio damnauit & vitã

cum patria totam familiam odio proſequitur, hoc autem non ab alio quopiam, ſed ab ipſo Marcio acceptum dicere vobis poſſumus. Quũ enim damnatus iudicio, domum ab amicis deductus rediiſſet, & nactus fuiſſet nos lugentes & ſordidatas & miſeros filios ſuos in gremio tenentes, & gementes & (vt conſentaneum erat) deplorantes fortunam in qua vitam tranſacturæ eſſemus, illo orbatæ, quúmque aliquantulum à nobis ſemotus ſine lacrymis, inſtar lapidis, & immotis oculis ſtetiſſet, Periit, inquit, vobis Marcius, ô mater, & tu quoque Volumnia, mulierum optima, à ciuibus expulſus, quòd eſſet vir generoſus & patriæ amans, quódque pro ea multa certamina ſubiiſſet: quare, vt decet bonas mulieres, ita calamitates ferte, nihil indecorum, nihil illeberare facientes, atque hos pueros meæ abſentiæ ſolatium habentes educate, prout veſtra veſtræque familiæ dignitas poſtulat, quibus vbi iam ad ætatem virilem peruenerint, dij dent fortunam meliorem quàm patri, virtutem non deteriorem, & valete. Iam enim diſcedo relicta vrbe, quæ bonos viros amplius non capit, *nec ferre poteſt*. Vos quoque dij penates, & lares patrij geniíque huius loci præſides, valete. Quæ quum ille dixiſſet, nos infelices voces, quas dolor extorquebat, edentes, & pectora plangentes in eius amplexus ruebamus, vt poſtremam ſalutationem ab illo acciperemus: atque horum puerorum ego maiorem natu ducebam, mater verò minorem in vlnis geſtabat. At ille auerſus, & nobis repulſis inquit: Nec tibi, mater poſthac Marcius erit filius: ſed patria abſtulit tibi ſenectutis nutritorem, nec tibi ab hoc die in poſterum, Volumnia maritus erit, ſed felix eſto alium maritum me fortunatiorem nacta, neque vobis, ô chariſſimi filij, pater ero, ſed orbi & ab omnibus deſtituti apud has vſque ad virilem ætatem educabimini. Hæc loquutus, quũ nec vllo modo ſuis rebus domeſticis proſpexiſſet

nec

nec vlla mandata dediſſet, nec, quò iret, dixiſſet, ſolus, matronæ, ſine ſeruo egenus, & ne vnius quidem diei viatico de ſuis pecuniis aſſumpto miſer ille domo diſceſſit, & iam hic eſt quartus annus ex quo agens in exilio, nos omnes à ſe alienas ſibique inimicas ducit, nihil ſcribens, nihil per nuncios nobis mittens *aut ſignificans*, nequid agamus ſcire curans. Apud talem igitur animum tam durum, & inhumanū, quam vim Valeria habebunt preces noſtræ quum nobis nec ſalutem dixerit, *nec amplexus* nec oſcula dederit, nec vllum aliud comitatis genus exhibuerit ex ædibus extremum digrediens? Verumtamen ſi hoc quoque petitis vos matronæ, & omnino vultis nos rem indecoram facientes videre fingite me & Volumnium vnà cum *his* pueris apud eum eſſe, quid primum ego mater illi dicam? quibus precibus filium precabor: dicite & docete me. An hortabor eum vt ſuis ciuibus parcat à quibus patria expulſus fuit, idque ob nullam illis factam iniuriam? an vt miſericordia, & commiſeratione plebeiorum commoueatur, à quibus nullam miſericordiam, nullam commiſerationem impetrare potuit? An vt deſerat & prodat eos à quibus exul humaniter eſt exceptus, qui multis & grauibus cladibus ante ab illo affecti, haud tamen hoſtile odium, ſed amicorum & cognatorum beneuolentiam erga eum oſtenderunt? quo animo filiū rogabo vt eos à quibus perditus eſt amet, illis verò à quibus ſalutem accepit iniuriam faciat? Non ſunt hæc verba matris ſana mente præditæ ad filium, nec vxoris ea quæ oportet conſiderantis, ad maritum, nec vos matronæ cogatis nos hæc ab eo petere, quæ ſunt contra humanum ac diuinum ius, & contra pietatem. Sed nos miſeras in ea fortuna in quam incidimus, afflictas nihil aliud præter decorum facientes iacere ſinatis.] Quum autem illa finem dicendi feciſſet, tantus eiulatus mulierū eſt coortus, tantiſque gemitibus ædes per-

ſonuerunt, vt longè per vrbem clamor manaret ac ex audiretur, & turbæ concurſu vici ædibus proximi com plerentur. Poſtea & Valeria denuò maiore contentio ne prolixis & affectuum plenis precibus eſt vſa: & aliæ matronæ, quæ vtrique harum mulierum vel amicitiæ vel cognationis vinculo coniunctæ erant, earum genua tangentes eas ſuppliciter orare non deſinebant. Itaque Veturia quum illarum luctus ferre non poſſet, & multis precibus victa eſſet, dedit manus, & tandem pro patria legationem obiuit vt ipſis promiſerat, ducta ſecum vxore Marcij eiúſque filiis, & aliis ciuibus, quotquot ſequi voluerant. Illæ igitur mirum in modum lætæ, diíſque inuocatis vt ſuæ ſpei fauerent, ex eius ædibus diſceſſerunt, & quid egiſſent conſulibus nuntiarunt.

8 ¶ Illi, laudata harum rerum egregia voluntate ſenatum conuocarunt, & ad eum retulerunt de mulierum profectione: & an illis hoc concedendum eſſet ſententias viritim rogarunt. Multa igitur verba & à multis *ea de re* dicta ſunt, & ad veſperum vſque quidnam eſſet faciendum conſultatum eſt. Alij enim vrbi periculum non paruum imminere demonſtrabant, ſi mulieribus permitteretur vt vnà cum liberis ad hoſtium caſtra irent. Nam ſi illis, contempto legationis & ſupplicum iure ac neglecta pietate, mulieres non amplius dimittere placuiſſet, ſuam vrbem ſine vllo certamine captum iri dicebant: ſenſebántque ipſis ſolis Marcij cognatis permittendum vt vnà cum eius liberis eò proficiſcerentur. Alij verò ne iſtis quidem exeundi poteſtatem permittendam cenſebant, quinimò ſuadebant vt diligenter hæ quoque pro obſidibus aſſeruarentur, & exiſtimandum dicebant, has tanquam ſponſores ſibi ab hoſtibus datas, ne quam grauiorem calamitatem Reſpub. ab illis acciperet. Alij verò ſuadebant vt omnibus mulieribus quæ *exire* vellent, exeundi poteſtas

daretur,

daretur, vt maiore cum autoritate Marcij cognatæ pro patria deprecarentur. Quominus autem quidquam mali ipſis accideret ſponſores futuros dicebant, primùm quidem ipſos deos, quibus conſecratæ ſupplicaturæ erant, deinde verò ipſum virum, ad quem ituræ erant, cuius vita omnis iniuſti & impij facinoris pura & ab omni labe aliena perpetuò fuiſſet. Hæc tamen ſententia, qua mulieribus exeundi poteſtas fiebat, cum maxima vtriuſque laude vicit, ſenatus, propter prudentiam, quòd optimè res futuras *& feliciter ſucceſſuras*, nihil periculi magnitudine deterritus, præuidiſſet: Marcij propter pietatem, de quo quanuis hoſtis eſſet, certa tamen erat opinio eũ in infirmam ciuitatis partem, ſi in ipſius poteſtatem veniſſet, nihil impiè patraturum. Facto autem ſenatuſconſulto, conſules in forum progreſſi, & conuocata concione, quum iam eſſent tenebræ, ſenatuſconſultum expoſuerunt, & edixerunt vt omnes manè præſtò eſſent ad portas, vt mulieres exeuntes proſequerentur, ſe verò interim res neceſſarias curaturas. Quum autem iam inſtaret crepuſculum matutinum, mulieres filiolos ſecum ducentes ad Veturiæ ædes cum facibus venerunt, & cum ea ad portas proceſſerunt. At conſules quum mulas iugales & plauſtra, & alia vehiculorum quàm plurima genera paraſſent, eas illis impoſitas, illíſque vectas longè ſunt proſequuti. Eas autem comitabantur cùm ſenatores, tum multi alij ciues, qui & laudibus & precibus earum profectionem illuſtriorem reddebant. Quum autem mulieres eò proceſſiſſent, vnde vel eminus ex caſtris facilè conſpici poterant, Marcius quoſdam equites miſit, quibus imperauit vt cognoſcerent quænam eſſet illa turba ex vrbe egreſſa, & quæ eſſet eius aduentus cauſa. Quum autem ex illis cognouiſſet, mulieres eſſe Romanas, quæ cum ſuis filiolis veniebant, & matrem ſuam & vxorem, liberóſ-

quę illis præire, primùm quidem mulierum audaciam eſt admiratus, quæ hoſtium caſtra ſine virorum præſidio auſæ fuiſſent petere, filios adducentes, nec vllam pudoris, qui ingenuas & pudicas mulieres decet, rationem amplius habentes, quominus in hominum inſuetorum conſpectum ſe darent, nec metu periculorum territæ, in quæ incurrere poterant, ſi ſibi vtilitatem iuſtitiæ anteponentibus, eas lucrifacere, & in ſuum commodum conuertere placuiſſet. Quum autem iam propè eſſent, ex caſtris prodire, & cum paucis matri obuiam venire decreuit, iuſſis lictoribus, ſecures quæ imperatoribus præferri de more ſolebant, deponere, & faſces, vbi ad matrem acceſſiſſet, demittere. Hoc autem Romani facere ſolent, quoties minores magiſtratus maioribus obuiam eunt, quemadmodum fit ad noſtram vſque ætatem. Quam conſuetudinem Marcius tunc ſeruans, quaſi maiorem poteſtatem conuenturus eſſet, omnia ſui imperij inſignia depoſuit: tanta in eo viro reuerentia, & pietatis ega parentem cura fuit. Quum autem iam propius alij ad alios acceſſiſſent, mater prior ad eum ſalutandum proceſſit, more lugentium ſordidata, oculos præ lacrymis tabefactos habens, miſerabilis admodum. Qua conſpecta, Marcius, qui hactenus fuerat rigidus, & adeò durus vt omnibus moleſtiis reſiſteret, non potuit amplius vllo modo in propoſito manere: ſed humanis affectibus abreptus eſt, & eam amplexus ſalutauit, & iucundiſſimis vocibus eam ſæpius appellauit, & diu flens, eámque exanimatam labantémque in terram, fouens ſuſtinuit. Poſtquam verò matris amplexibus ſatis indulſit, vxore liberiſque ſalutatis: Bonæ, inquit, mulieris officium feciſti Volumnia, quòd apud matrem meam manſeris, & quòd eius ſolitudinem non deſerueris, mihi certè donum longè omnium iucundiſſimum es largita, *rémque omnium longè gratiſſimam mihi feciſti,*

ciſti, quum vtrumque filium exoſculatus fuiſſet, ſalutémque conuenientem illis reddidiſſet, rurſus ſe ad matrem vertit, iuſſitque dicere quid poſtularet, & quænam eſſet aduentus cauſa. Illa verò omnibus audientibus ſe id dicturam, & nihil impij petituram reſpondit, cúmque hortabatur vt in quo loco ſedens turbæ ius dicere ſolebat in eo ſederet. Id reſponſum Marcio pergratum fuit, quod *hoc modo* iuſtas rationes, quibus eius precibus occurreret, ſibi non defuturas putabat, & coram multitudine ſe opportunè, & præclarè reſponſum matri daturum ducebat. Ergo ad imperatorium tribunal progreſſus, primùm iuſſit lictores ſellā inde auferre, & humi ponere, exiſtimans non oportere ſe in ſublimiori loco, quam mater eſſet, ſedere, nec cum ea pro poteſtate vllo modo agere, deinde nobiliſſimis quibuſque ducibus & centurionibus ſibi aſſidere iuſſis, & admiſſis quotquot adeſſe voluiſſent, matri copiam dicendi fecit. Tum Veturia, quum Marcij vxorem & liberos & nobiliſſimas quaſque Romanas matronas *ante tribunal* ſtitiſſet, primum oculis in terram diu defixis fleuit, & illis qui aderant magnam miſericordiam commouit, deinde quum ſe collegiſſet ſic eſt loquuta, [MVLIERES, fili Marci, cogitantes contumelias, & alias calamitates, in quas incident, ſi vrbs noſtra in hoſtium poteſtatem veniat, omni alio auxilio deſperato, quandoquidem eorum maritis pacem petentibus ſuperba & dura dediſti reſponſa, adductis ſecum liberis, & hiſce lugubribus ac ſordidis amictæ veſtibus, ad me matrem tuam, & Volumniam vxorem tuam confugerunt, rogaturæ ne paterer ſe grauiſſimis calamitatibus à te affici, quæ nullam aut grauiorem aut leuiorem iniuriam nobis feciſſent, nec vllo modo in nos deliquiſſent: ſed magnam etiam, quum ſecunda fortuna vteremur, beneuolentiam nobis præſtitiſſent, & quum in hæc infortunia incidiſſemus, commiſeratione no-

ſtrorum malorum manifeſtè commotæ fuiſſent. Poſſumus enim illis hoc teſtimonium dicere, eas ex quo tu rex patria diſceſſiſti, & nos deſolatæ, & ad nihilum redactæ relictæ fuimus, continenter ad nos veniſſe, noſtráſque calamitates conſolatas, & earum commiſeratione non ſine graui dolore commotas fuiſſe. Horum igitur memores & ego, & tua vxor, quæ mecum habitat, earum ſupplices preces auerſatæ non ſumus, ſed auſæ ſumus, vt nos rogabant, ad te venire, & pro patria deprecari. Dum autem adhuc ea loqueretur, Marcius eius verba excipiens, REM (inquit) quæ fieri non poteſt, hac petitura veniſti, mater. Petis enim vt hoſpites meos iis prodam qui me expulerunt, & iis qui me omnibus meis bonis ſpoliarunt, eos qui bona, quæ maxima inter homines habentur, benignè mihi ſunt largiti: quibus ego dum hoc imperium ab illis acciperem, & deos & genios ſponſores dedi, fore vt neque eorum Rempub. proderem, nec bellum deponerem niſi de communi omnium Volſcorum ſententia. Quapropter, tum metu deorum, & quos colo, & per quos iuraui, tum hominum reuerentia, quibus fidem dedi, bellum cum Romanis ad finem vſque geram. Quòd ſi reſtituerint Volſcis agrum quem eorum inuitis illi occupãt, eóſque in amicitiam & parem iuris libertatíſque conditionem, vt Latinos, receperint, pacem illis dabo: aliter verò non. Vos igitur matronæ abite, atque hæc maritis veſtris dicite, & illis ſuadete ne res alienas, nimia earum cupiditate capti per iniuriam retineant, ſed ſatis ipſi ſit ſi detur frui propriis, néue expectent donec Volſci res armis ſibi ereptas, eodem belli iure illis extorqueant, & recipiant. Victoribus enim non erit ſatis res ſuas tantùm recepiſſe: ſed fortunas etiam eorum qui victi fuerint, habere volent, quòd ſolita arrogantiæ pertinacia, res quæ nihil ad ſe pertinent retinentes, quiduis

per-

perpeti malint, illis venturas calamitates aſcribite, eóſque accuſate, non Marcium, non Volſcos, non aliū quempiam mortalium. Te verò, ô mater, viciſſim ego tuus filius ero, ne ſis mihi autor facinorum impiorum & iniuſtorum, néue ab hominibus & mihi & tibi ipſi infenſiſſimis ſtans, *mihi ſuadeas* vt pro hoſtibus habeam eos qui neceſſitudinis vinculo mihi ſunt coniunctiſſimi: ſed apud me remanens, vt æquum eſt, eandē quā ego patriam incolas, & domum quam mihi paraui, meíſque honoribus fruaris, meæque gloriæ ſis particeps, eoſdem tu quoque quos ego, pro amicis & cognatis & hoſtibus habens; iámque iſtum luctum deponas, quem propter meum exilium, miſera, pertuliſti, & te ſqualore iſto vexare deſinas. Mihi enim, mater, cætera quidem bona multò præſtantiora quàm ſperare, & maiora quàm optare potuiſſem, tum deorum fauore, tum hominum beneuolentia contigerunt. Tui verò cura, cui in ſenectute nutricandi gratiam non retuli, in ipſis meis viſceribus inhærens, facit vt mihi vita peracerba ſit, nec vllis præſentibus bonis me frui ſinit. Quòd ſi à meis partibus ſteteris, & & rerum mearum omnium particeps eſſe volueris, nihil mihi amplius ad ſummā humanā felicitatē deerit.]

9 ❡ QVVM autem finem dicendi feciſſet, Veturia, parua mora interpoſita, dum circumſtantium ingens & multa laudatio ceſſaret, ſic eum eſt alloquuta,]A T ego, fili Marci, nec vt Volſcos prodas poſtulo, qui te exulem humaniter exceperunt, & cum aliis honoribus affecerunt, tum etiam ſuum imperium tibi commiſerunt. Nec volo vt contra conditiones, & iuſiurandum, quo te illis obſtrinxiſti, quando imperium copiarum accepiſti, ſine communi conſenſu priuatim inimicitias deponas: neque exiſtimes matri tuæ deos ſic omnem mentem ademiſſe, tātæque dementiæ eam plenam eſſe, vt dilectum & vnicum filium ad turpia & impia facinora adhortari velit. Sed à te

peto vt de communi ſententia ab armis recedas, autoritate tua inductis Volſcis vt ad æquas compoſitionis conditiones deſcendant, & pacem vtrique generi honeſtam & conuenientem faciant. Hoc autem fieri poterit, ſi nunc motis caſtris copias abduxeris, induciis in annum factis. Interea verò per legatos vltrò citróque commeantes, de vera amicitia ineunda, & firma pace facienda agere poteris. Et certò illud ſcias, populum Romanum quæcunq; ſalua ſua maieſtate ac honore facere poterit, omnia verbis & precibus adductum non grauatè facturum: ſed ſi cogatur quemadmodum nunc tu vis, nihil vnquam vobis aut maius aut minus largiturum, quod cùm ex multis aliis potes cognoſcere, tum ex iis quæ nouiſſimè Latinis conceſſit, quum ab armis receſſiſſent. Volſci verò (vt iis ſolet accidere, qui nimia felicitate vtuntur) valde ſunt inſolentes. Quòd ſi eos doceas qualemcumque pacem quouis bello potiorẽ eſſe, & amicorum reconciliationẽ ſi ſponte fiat, ea firmiorem eſſe, quæ ipſa neceſſitate extorquetur: & virorum eſſe prudentia præditorũ, quum res ipſis proſperè ſuccedere videntur fortuna moderatè vti, in rebus verò aduerſis & afflictis, ad nullum inhoneſtum facinus ſe dimittere. Denique, ſi addideris cætera documenta quæ ſunt inuenta vt iſtis homines ad mã ſuetudinem & æquitatem alliciantur: quæ vobis res ciuiles tractantibus optimè ſunt nota, ſponte de ſua illa ſuperbia remittent, qua nunc efferuntur, & tibi poteſtatem dabunt faciendi arbitratu tuo quicquid è re ipſorum fore iudicaris. Quòd ſi tibi aduerſentur, nec tuam orationem admittant, elati rebus tuo ductu auſpiciíſque feliciter geſtis, quaſi perpetuò fortunam propitiam ſint habituri, eorum imperium palàm deponas, nec ſis proditor eorum qui fide tua nituntur, nec hoſtis eorum qui neceſſitudine tibi ſunt coniunctiſſimi: vtrunque enim eſt impium.

Hæc

Hæc igitur ea ſunt fili Marci, quorum cauſa veni, & & quæ peto vt mihi concedas: quæ non habent illas difficultates quas tu memoras, & quæ ab omni iniuſto ac impio facinore ſunt aliena, ita vt ea facere poſſis conſcientiam tuam nullo modo lædens. Age verò infamiámne times, ſi ea quæ tibi ſuadeo feceris, ne ingrati animi in bene de te meritos redargueris, qui te ſuum hoſtem hoſpitio exceptum in partem omnium bonorum, quorum ciues nati ſunt participes receperunt? hæc enim ſunt quæ ſemper verbis tantopere exaggeras. Nónne igitur illis magnam & præclaram gratiam retuliſti, & infinita quadam beneficiorum magnitudine illorum beneficia ſuperaſti? Quibus, quum haſtenus ſecum præclarè actum iri, ſeque ſummum bonum adepturos exiſtimarent, ſi ſibi in patria liberè viuere licuiſſet, non ſolùm hanc ipſorum libertatem conſtabiliſti, ſed etiam effeciſti vt iam conſultent vtrum pop. Rom. imperium euertere ſit ſatius, an conſtituta Republica in iuris eius æquabilitatem recipi. Omitto enim dicere quot ſpoliis ex bello relatis milites tuos ornaris, & quantas diuitias illis ſis largitus. Eos igitur qui tua opera adeò creuerunt, & ad tantam felicitatem euecti ſunt, non putas contentos fore præſentibus bonis, ſed tibi fore infenſos, & iniquo animo laturos niſi etiam patriæ ſanguinem ipſorum manibus libaris ac effuderis? Ego certè non puto. Vnum adhuc ſupereſt dicendum, quod ſi ratione ad iudicium adhibita conſideres, multum apud te valebit, ſi iram, parum: de iniuſto odio quo patriam proſequeris, neque enim ſana erat, nec patriis inſtitutis regebatur, quando te iuſtè damnauit: ſed morbo laborabat, magnáque tempeſtate iactabatur, neque totius tunc eadem fuit ſententia, ſed malæ partis quæ prauos duces ſequuta fuerat. Si verò non ſolùm peſſimis quibúſque, ſed cæteris etiam ita viſum fuiſſet, & ab illis vt ciuis qui remp. malè admi-

niſtraret, expulſus fuiſſes, tamen ne ſic quidē te iniuriarum à patria tua acceptarum memorem eſſe & vindictam quærere decebat. Nam & multis aliis optimè Rempub. adminiſtrantibus idem accidit, raríque ſunt illi quorum apparenti virtuti ciuium æmulorum inuidia iniuſtè aduerſata non fuerit. Sed omnes viri fortes Marci calamitates humanitus & æquo animo ferunt, ſuáſque ſedes in alias vrbes transferunt vbi degentes patriæ nullas moleſtias afferant. Quemadmodum etiam fecit Tarquinius cognomine Collatinus (quod exemplum ídque domeſticum ſufficit) ille qui ciues ſuos ex tyrannide in libertatem ſuorum ſociorum opera vſus vindicauit, & qui deinde falsò apud eos accuſatus fuit, quaſi mutato animo tyrannis fauens eos in patriam reducere conaretur, quíque propterea in exilium pulſus fuit, & tamen omnem memoriam iniuriarum acceptarum ab iis à quibus fuerat expulſus depoſuit, nec cum tyrannis arma Reipub. intulit, nec factis ſuis aduerſariorum calumnias confirmauit, ſed quum in veterem noſtram patriam, Lauinium, ſe contuliſſet, ibi totum reliquū vitæ ſpatium beneuolus & amicus patriæ exegit. Faciamus tamen & concedamus eos qui iniuriam acceperunt, non diiudicare vtrum is qui fecit iniuriam ſit amicus, an inimicus, ſed æquè omnibus eſſe iratos, an non ſatis pœnarum exegiſti ab iis qui te contumelia affecerunt, qui fertiliſsimum eorum agrum vaſtaris, & pecori paſcuum feceris *ac deſertum reddideris*, & ſocias vrbes diripueris, quas multis laboribus quæſitas in ſuam ditionem redegerant, & tertium iam annum in magnam inopiam rerum ad victum neceſſariarum eos compuleris? ſed etiam immani & inſano furore impulſus ad illos in ſeruitutem abducendos, vrbémque euertendam venis? & ne legatos quidem à ſenatu miſſos tibi criminum abſolutionem, reditúmque in patriam afferentes, amicos,

amicos,bonóſque viros es reueritus, neque ſacerdotes poſtremò ab vniuerſo populo miſſos, viros ſenes qui ſacras deorum coronas *ornamenta ac inſignia* habebant, & prætendebant: ſed iſtos etiam repuliſti ſuperbo & impetuoſo reſponſo non aliter ac victis dato. Equidem nullo modo laudare poſſum hæc dura & ſupra modum ſuperba, & mortalis naturæ terminos tranſeuntia poſtulata, quòd videam omnibus hominibus refugia inuenta eſſe, & deprecationes mutuarum offenſarum, preces ſupplices, & precationes, & vt iis qui fecit iniuriam ad eos qui eam ſunt paſſi humiliter confugiat, qui mos nobis à diis eſt conſtitutus, quo omnis ira mollitur, & odium quod eſſet exercendum in inimicum, in miſericordiam conuertitur. Contra verò, omnes qui ſuperbi ſunt, & qui ſupplicum preces cum contumelia repellunt, in deorum indignationem incurrere, & tandem in miſeras calamitates incidere animaduertam. Nam ipſi dij, qui primi hunc morem conſtituerunt, nobíſque tradiderunt, facilè humana peccata condonant, faciléque hominibus reconciliantur? & iam multi quum grauiter in eos deliquiſſent, precibus tamen & ſacrificiis iram *eorum* placarunt. Niſi fortè, tu Marci, æquum eſſe cenſes, vt deorum ira ſit mortalis, hominum verò, immortalis. Rectè igitur & ex dignitate tua feceris, ſi tu quoque ipſi patriæ ſaltem pœnitenti, & tecum in gratiam redeunti, & omnia, quæ antè tibi abſtulerant, nunc reſtituenti, crimina remiſeris, & condonaris. Quòd ſi in illam es implacabilis, at mihi, fili, hunc honorem & gratiam concede, à qua beneficia non parui pendenda accepiſti, & quæ nec alius quiſpiam ſibi vindicabit: ſed maxima & pretioſiſſima, & quorum ope cæteras res omnes paraſti, corpus & animam. Hæc enim à me es mutuatus, nec vllus locus nec vllum tempus hæc mihi auferet, nec ipſorum Vulſce-

rum, nec cæterorum omnium hominum beneficia & merita tantum valebunt, licet ſua magnitudine cœlum attingerent, vt iura naturæ à te obliterentur & negligantur: Sed metus eris omni tempore, mihíque omnium primæ gratiam acceptæ vitæ debebis, & quæ petam, mihi ſine vlla cautione concedes. Lex enim naturæ omnibus qui ſunt ſenſus & rationis participes, hoc ius ſtatuit, quo freta, fili Marci, te oro ne bellum patriæ inferas, & tuæ violentiæ obſiſto. Aut certè vbi priùs me matrem tuam tibi aduerſantem furiis propria manu mactatam obtuleris, tunc bellum contra patriam incipe mouere, aut parricidij piaculum reformidāns matri tuæ cede, eique ô fili, hoc beneficium da vltrò ac libenter. Quum igitur hanc legem, qua nullum vnquam tempus ſuſtulit, auxiliatricem ſociámque habeam, indignum eſſe cenſeo, Marci, me ſolam honoribus mihi ab hac conceſſis per te fraudari. Sed vt hanc legem omittam, conſidera etiam quot & quanta ſint mea in te beneficia, quæ commemorare poſſum: ſiquidem quum te pupillum à patre relictum accepiſſem infantem, tua cauſa in viduitate permanſi, & educationis labores pertuli, nec matris tantùm, ſed etiam patris, fratris, nutricis, ſororis, & chariſsimarum neceſſitudinum loco tibi fui. Deinde verò, poſtquam ad ætatem virilem euaſiſti, quum mihi tunc liceret his curis liberatæ, alteri nubere, aliósque liberos educare, & multa præſidia mihi parare, quibus ſenectutem meam nutritum iri ſperare potuiſſem, hoc tamen facere nolui: ſed in eadem domo manſi, & eodem vitæ genere contenta fui, in te vno collocatis meis voluptatibus & commodis, quibus me partim inuitus, partim ſponte fruſtratus es, & omnium matrum miſerrimam feciſti: quando enim vnquam, ex quo ad virilem ætatem mea opera perueniſti, ſine dolore aut metu vixi? aut quando animum

mum hilarem propter te habui, quem te viderem ſemper bella poſt bella parare, & prælia poſt prælia ſuſcipere,& vulnera poſt vulnera accipere? at fortaſſe ego mater tua, ex quo ad rempublicam eiúſque adminiſtrationem acceſſiſti, voluptatem aliquam propter te percepi: imò verò tunc potiſſimùm infelix fui, quum te ſeditione ciuili iactari viderem. nam in quibus actis florere videbaris, & plebi pro optimatum factione vehemens odium ſpirans aduerſabaris, hæc me terrebant plurimum, quia cogitabam paruo momento vitæ humanæ vicem mutari, multiſque rebus variiſque caſibus auditis, ſciebam diuinam quandam indignationem viris illuſtribus aduerſari, aut quandam hominum inuidiam illis bellum facere. Rerum igitur quæ tibi euenturæ erant vera vates eram, atque vtinam nunquam fuiſſem. Ingens igitur ciuium inuidia ingruens te oppreſſit, & ex patria expulit. Vita autem mea poſt hæc (ſi modò vita eſt appellanda) ex quo me deſolatam cum hiſce pueris relinquens abiiſti, in his ſordibus, & laceris, ac lugubribus veſtibus eſt traducta. Pro quibus omnibus beneficiis hanc vnam gratiam repoſco, ego quæ tibi nunquam fui moleſta, nec in poſterum, donec viuam, ſum futura, vt cum tuis ciuibus in gratiam redeas, & tandem aliquando tuam implacabilem iram contra patriam ſeruare deſinas poſtulans vt rex vtrique noſtrum, non autem mihi ſoli commodam concedas: nam ſi me audieris, & nihil grauius admiſeris, tibi continget vt conſcientiam puram ac impollutam, & ab omni ira ac terrore diuino liberam habeas. Et mihi viuenti ab omnibus meis ciuibus tum maribus tum fœminis habitus honor vitam beatam faciet, & mihi defunctæ delatus (vt eſt veriſimile) gloriam immortalem afferet. Et ſi quis eſt locus, qui humanas animas corpore ſolutas recipiat, non infernus ille & luce carens *locus* animam

meam excipiet, vbi ſceleratorum ſedes eſſe ferunt, nec campi quos lethæos vocant, ſed ſublimis & purus æther, in quo diis genitos felicem & beatam vitam degere fama eſt. Quibus annunciata tua pietate, tuíſque beneficiis, quibus à te ornata fuerit, ſemper tibi præclaram aliquam remunerationem à diis petet. Sed, ſi matrem tuam contempſeris, & eum ignominia dimiſeris, equidem quid tibi propterea ſit euenturum dicere non poſſum, veruntamen tibi nihil fauſti prædico. Illud ſat ſcio, etiamſi cæteris in rebus felix fueris (fingamus enim hoc quoque) fore tamen vt dolor, quem mei mearúmque calamitatum cauſa ſenties, te perſequuturus, animámque tuam nunquam dimiſſurus, nullis bonis vitam tuam frui patiatur: neque enim Veturia graui & atroci contumelia præſentibus tot teſtibus affecta, vel minimum temporis ſpatium viuere poterit. Sed in conſpectu omnium veſtrum tum amicorum, tum inimicorum, mihi ipſi manus violentas afferam graues imprecationes, diráſque Furias, quæ meas iniurias vlciſcantur, tibi relinquent. Quam neceſſitatem, dij imperij Romani cuſtodes, auertite, & piam bonámque mentem Marcio date, & ſicut modò me aduentante ſecures depoſuit, faſcéſque demiſit, ſellámque de tribunali in terram tranſtulit, cæteráque inſignia, quibus ſummi magiſtratus *& imperatores* ornari ſolent, partim minuit, partim penitus amouit, quòd omnibus notum facere vellet, decere quidem ſe in alios imperium habere, ſed ſe materno imperio ſubiectum eſſe oportere: ita etiam nunc honoratam & conſpicuam me faciat, & communi patria mihi donata, me ex infeliciſſima feliciſſimam omnium mulierum reddat. Et, ſi decet, & ſi fas eſt, matrem ad filij genua precũbere, nec iſtũ nec aliũ quẽuis humilẽ habitũ miniſteriúmue pro patriæ ſalute ſubire grauabor.

10 ¶ QVVM hæc dixiſſet, ſe humi proiecit, & mani-

manibus ambabus Marcij pedes amplexa deoſculata eſt. Quum autem illa ſe proſtrauiſſet, omnes mulieres ſimul ſublato clamore, gemitum & longum eiulatum ediderunt. Volſci verò qui in conſeſſu aderāt eius ſpectaculi nouitatem ferre non potuerunt, ſed oculos auerterunt. Ipſe verò Marcius, quum ex ſella proſiluiſſet, matriq; incubuiſſet, eam exanimatā erexit amplexúſq; eam & multis lacrymis effuſis, ita eſt loquutus, [Viciſti mater, ſed victoriā nec tibi, nec mihi felicem reportaſti: patriam enim ſeruaſti, ſed me filium pium, tibíque nimium indulgentem perdidiſti.] Hæc effatus tentorium petiit, vxore, matre, filiiſque ſe ſequi iuſſis: ibi reliquum diei ſpatium cum illis conſultando quid faciendum eſſet, abſumpſit. Quæ autē illis viſa ſunt, hæc fuerūt. Vt de reditu nec ſenatus quidquam ad populū referret, nec ille quidquā ſtatueret priuſquā fœdus & pax, quæ cum Volſcis fieret parata eſſet: ipſe verò motis inde caſtris exercitum vt per amicum agrum abduceret, redditáque ratione rerum in imperio à ſe geſtarum, ſuíſque beneficiis commemoratis rogaret eos qui exercitum ſibi commiſerant, vt hoſtes in amicitiam potiſſimùm reciperent, & fœdera æquis conditionibus facerent, commiſſa ſuæ fidei cura proſpiciendi vt pax æquis conditionibus, & ſine vlla fraude fieret. Sed ſi ob res feliciter à ſe geſtas ſuperbia inflati pacem recuſarent, ipſe imperium deponeret. Aut enim ob inopiam boni ducis eos alium imperatorem creare non auſuros, *putabant*, aut, ſi temerè alij cuipiam copias committere auſi fuiſſent, magno ſuo malo cognituros quidnā eſſet è re ſua, & quidnā eligere debuiſſent. Hæc igitur ſunt de quibus illi inter ſe conſultarunt, *& quæ decreuerunt*: quæ & iuſta & pia eſſe iudicarūt & de quibus omnes bene ſenſuros (cuius rei vir ille maximè erat ſtudioſus) exiſtimarunt. Sed turbabat eos quæ ſuſpicio cum metu coniuncta, ne for-

tè inconſultum vulgus, ſpe aduerſariorum debellandorum iam concepta, ſe ea re fruſtratum, iræ impotens iniquo animo ferret, deinde ipſum vt proditorem, vel ante cauſam dictam manu ſua perderet. Hoc tamen & ſi quod aliud grauius periculum eſſet, illis fidem cum virtute ſeruantib. ſubeundum videbatur. Et iam ſole ad occaſum vergēte, poſt mutuos amplexus, *& ſalutationes mutuas*, ex tentorio egreſſi ſunt, ac mox mulieres in vrbem redierunt. At Marcius pro concione cauſa reddita cur ab armis eſſet diſceſſurus, militibúſque multum rogatis vt ſibi veniam darent, & domum reuerſi, beneficiorum memores ſibi adeſſent, ne quid grauius ab aliis perpeteretur, & multis aliis verbis, quæ eorum animos allicere poterant, dictis, imperauit vt proxima nocte caſtra moturi ſe ad profectionem pararent. Romani verò vbi cognouerunt ſe periculo liberatos (rumor enim huius rei aduentum mulierum præuerterat) cum ingenti lætitia, relicta vrbe extra currebant, & mulieribus obuiam ibant, eas ſalutantes, & canentes pæana, & quæcunque præ gaudio aut faciunt aut dicunt homines, qui magnis periculis liberati inſperatam felicitatem ſunt conſequuti: horum partim omnes ſimul, partim ſinguli ſeparatim ſignificationem dabant. Illam igitur noctem in conuiuiis & oblectationibus totam tranſegerunt: ſequenti verò die coactus à conſulibus ſenatus, vt de honoribus Marcio decernendis ageret, rem eam in aliud tempus magis opportunum differendam eſſe cenſuit. Sed matronis, ob egregiam operam reipub. alacri animo nauatam, quamprimùm debitas laudes reddendas, *& meritis honoribus ornandas*, & ad perpetuam poſteritatis memoriam, hæc in publicas tabulas referenda, & quoduis aliud præmium quod ipſis foret gratiſſimum & chariſſimum, dandum cenſuit, quod ſenatuſconſultum plebiſcito confirmatum eſt. Illis

autem,

autem, poſtquam inter ſe conſultaſſent, viſum eſt nullum donum inuidioſum petere, ſed à ſenatu poſtulare, vt ſibi eius permiſſu liceret tēplum Fortunæ muliebri extruere, in quo pro reip. ſalute ipſæ ſeorſum preces facerent, & quotannis eo ipſo die quo bellum diſpuliſſent, eò conuenientes ſacrificia peragerent. Ipſe autem S. P. Q. R. ſuo decreto curauit aream publica pecunia emptam deæ conſecrandam, & in ea templum & aram ex præſcripto pontificum extruendam, ſumptúque publico ſacrificia facienda, ſacra auſpicante matrona, quam ipſæ ad id ſacrorum miniſterium delegiſſent. Itaque, ex hoc ſenatuſconſultó Valeria, quæ ipſis legationis autor fuerat, & quæ Marcij matri perſuaſerat vt ſe illa profectione adiuuare vellet, tunc prima ſacerdos creata fuit. Primùm autem ſacrificium mulieres pro populo fecerunt. Valeria auſpicante ſacra ſupra aram in illo loco conſecrato factam, antequam templum conditum & ſimulacrum erectum eſſet, menſe decembri ſequentis anni noua luna, quam Græci νεομηνίαν, Romani verò Calendas vocant: hoc enim die bellum finitum fuerat. Anno deinde altero poſt primum ſacrificium, id templum publica pecunia ædificatum, abſolutum, conſecratúmque fuit; quintilis menſis circiter ſextum diem, ex ipſo lunæ curſu: hic autem dies apud Romanos eſt prid. non. quint. Qui verò ipſum conſecrauit, fuit alter conſul Proculus Virginius. Non alienum autem fuerit à legibus hiſtoriæ, ſed maximè neceſſarium ad corrigendam eorum opinionem, qui putant deos nec honorib. ſibi ab hominibus delatis gaudere, nec impiis & iniuſtis facinoribus indignari, declarare manifeſtam illius deæ præſentiam, quæ eo tempore apparuit non ſemel: ſed iterum, quemadmodum in pontificiis libris eſt ſcriptum, vt illos quidem qui ſunt cautiores in retinendis opinionibus, quas ab hominibus de numine diui-

ro acceperunt, iſtiuſmodi propoſiti non pœniteat, ſed in eo conſtanter permaneant. Illi verò qui patrios mores negligunt, & qui res humanas diuina prouidentia regi negant, hanc opinionem potiſſimùm mutent: at ſi morbo inſanabili laborant, multò magis ſint ipſis diis odioſi, & multò magis infelices. Ferunt igitur, quum ſenatus ſuo decreto iuſſiſſet omnes impenſas in templum & ſimulacrum, ex ærario ſuppeditari, & mulieres feciſſent alterum ſimulacrum de pecuniis quas ipſæ contulerant, & vtrumque ſimul primo dedicationis die conſecratum fuiſſet, alterum ſimulacrum, quod mulieres faciendum curarant, multis præſentibus, Latino ſermone, voce quæ facilè intelligi poterat & clara, loquutum eſſe. Cuius vocis iſte eſt ſenſus, ſi Græco ſermone rem interpreteris, Ὁσίῳ πόλεως νόμῳ γυναῖκες γαμεταὶ ἱδρύσατέ με. *id eſt, ſancta reip. lege matronæ me dedicaſtis.* Quemadmodum autem accidere ſolet in nouis & inopinatis vel vocibus vel viſionibus, mulieres quæ aderant, valde dubitarunt, ne fortè non ſimulacrum eſſet, quod vocem humanam edidiſſet. Præcipuè verò illæ quæ tunc in aliquam aliam rem animis intentæ erant, quòd non vidiſſent, quidnam eſſet id quod vocem emiſerat, iis quæ viderant fidem non habebant. Poſtea iterum quum templum magna frequentia mulierum refertum eſſet, quúmq; fortè maximum eſſet ſilentium, maiore voce idem ſimulacrũ eadẽ verba protuliſſe ferunt, ita vt nullo modo amplius *ea de re* dubitaretur. Senatus, his rebus cognitis alia annua ſacra, & cultus ex pontificum præſcripto decreuit. Mulieres verò ex *ſua* ſacerdotis ſententia morem conſtituerunt, vt neque coronæ huic ſimulacro imponerentur, neque manus ad id à mulieribus quæ ſecundas nuptias expertæ fuiſſent, admouerentur: ſed recèns nuptis honor iſte deferretur, & huius cultus cura omnis iis committeretur. Verũ de his rebus,

bus,nec ea ſilentio præteriri quæ ab eius gentis domeſticis ſcriptorib.produntur, nec de iis prolixiore oratione agi præclarum fuiſſet. Sed redeo vnde ad hanc narrationem ſum digreſſus.Poſt diſceſſum mulierum ex caſtris,Marcius ſub diluculū motis caſtris, exercitum vt per amicum agrum abduxit. Et quum in Volſcorum fines ingreſſus fuiſſet, totámque prædā quam ceperat militib.dono dediſſet,& ne vel minimā quidē re ſibiipſi reſeruaſſet,copias domum dimiſit.Exercitus igitur qui ad eandem militiam cum eo profectus fuerat,diuitiis grauis domum reuerſus, lubenter datam ſibi belli quietem accepit, animóq; in eum beneuolo erat:eúmque venia dignū eſſe cenſebat,quòd materni luctus, precúmq; reuerentia motus finem bello non impoſuiſſet:at iuuentus quæ domi remanſerat,militibus ob ingentem prædam inuidens,& ſua ſpe fruſtrata, quam conceperat ſi vrbe capta ſpiritus Romanorum contuſi fuiſſent, contra ducem exaſperabatur, & valde acerbo in eum erat animo, & tandem aſſumptis in odij ſocietatem iis quorum maxima erat autoritas in ea gente,efferata eſt,facinúſque impium patrauit. Sed præcipuè Accius Tullus non paruam ex ſingulis populis ſuæ factionis manum circa ſe habens iram in eum concitauit. Is iam multo ante quum inuidiam continere non poſſet,ſi Marcius re feliciter geſta,& Roma expugnata, Volſcorúmque imperio ſubiecta reuerſus fuiſſet,clam & per inſidias eum interficere decreuerat:ſi verò conatu ſuo fruſtratus,re infecta rediiſſet, eúm vt proditorem ſuæ factioni interficiendum tradere *ſtatuerat*: quod tunc fecit: & contracta non exigua manu hominem veris coniecturis nixus, non autem futura ex futuris coniiciens accuſauit, iuſſitque depoſito imperio belli à ſe adminiſtrati rationes reddere.Copiis autem quæ ad vrbium præſidium remanſerant(vt antè dixi) præerat & conue-

candæ concionis,& diem,ſi libuiſſet, dicendi & in iudicium vocandi,ius habebat,Marcius verò contra neutrum horum dicendum eſſe cenſebat,ſed de horum ordine contendebat, quia priùs rerum in bello à ſe geſtarum rationem reddere, deinde ſi omnibus Volſcis ita viſum fuiſſet,imperium deponere volebat.Horum autem iudicium & arbitrium nulli ciuitati(cuius maior pars à Tullo corrupta eſſet) committendum cenſebat, ſed vniuerſæ gentis legitimis comitiis, ad quæ illi,quoties de rebus maximi momenti conſultandum eſſet,è ſingulis populis conſiliarios mittere ſolebant. At Tullus his repugnabat, quia probè ſciebat virum deſertum, multarum & præclararum rerum à ſe geſtarum rationem reddentem,ſi in imperatoria dignitate manſiſſet, multitudini rem facilè perſuaſurum: & non ſolùm nullas proditionis pœnas daturum, ſed etiàm multo illuſtriorem & honoratiorem apud eos futurum, & pacis arbitrio ſuo faciendæ poteſtatem omnium conſenſu habiturum.Et quotidianis rixis & mutuis altercationibus in concionibus & in comitiis ingenti contentione multum temporis conſumpſerunt.Nam ipſis factis neuter alteri vim afferre poterat,quòd vterque pari imperij dignitate eſſet munitus. Sed quum nullus contentionis fieret finis, Tullus, die dicta Marcio,ad quam eum venire iubebat vt imperium deponeret,& proditionis cauſam ſuſtineret, & audaciſſimis quibuſdam viris ſpe præmiorum impulſis,vt facinoris impij duces eſſent, ad indicta comitia venit,& in medium progreſſus in concionem aſcendit,& longa oratione Marcium accuſauit,&,niſi imperium vellet vltrò deponere,populum eſt hortatus vt totis virib. id ei eriperet. Quum autem Marcius ad cauſam dicendam *ſuggeſtum* conſcendiſſet, ingens clamor à Tulli factione ſublatus eſt, qui eum loqui prohibebat,& poſtea audaciſſimi quique cæde,

de, feri, vociferantes, eum circunſiſtunt, & lapidibus tundentes ac obruentes interficiunt. Quum autem is in foro proſtratus iaceret, tam ij qui illum caſum viderant, quàm ij qui eo iam mortuo poſtea venerant, eius infortuniũ lugebãt. vt pote cui haud egregia à gratia ſe fuiſſet relata recenſentes omnia eius beneficia quæ in remp. contulerat. Eos qui cædẽ patrarant comprehendere cupiebant, quòd ciuitatibus impij & pernicioſi facinoris hominem, præſertim verò ducem indita cauſa per vim interficiendi, autores ſuo exemplo fuiſſent. Sed illi potiſſimùm qui eius ductu auſpiciiſque militarant, id iniquo animo ferebant, & quoniam ei viuo ſuccurrere, eamque calamitatem ab eo propulſare non potuerant, defuncto debitam gratiam referre ſtatuerunt collatis in forum rebus quibuſcunque opus erat ad honorem viris bonis neceſſarium. Iámque rebus omnibus paratis, quum eum in lecto ſplendidiſſimè ornato cum imperatoria veſte collocaſſent, lectóque eius præferri iuſſiſſent manubias & ſpolia, & coronas, & imagines vrbium ab eo captarum: iuuenes fortitudinis in bello ſpectatiſſimæ lectum humeris extulerunt. Et quum eum detuliſſent ad ſuburbium quod maximè erat inſigne, rogo iam conſtructo impoſuerunt, toto populo cum gemitu & lacrymis funus proſequente, deinde mactatis ei victimis, oblatíſque omnium aliarum rerum primitiis, quas homines in regum vel imperatorum exequiis ſupra rogum offerre ſolent ij quibus erat chariſſimus ibi remanſerunt donec flamma langueſcens ſubſideret, deinde collectas reliquias in eodem loco humarunt, tumulo excelſo ſupra eas multorum manu congeſto, monumentóque inſigni extructo. Marcius igitur hunc habuit vitæ exitum, vir qui omnes ætatis ſuæ homines virtute bellica ſuperauit, & qui omnibus voluptatibus quæ iuuentuti imperant ſuperior fuit, & qui iuſtitiam

coluit non legum potius neceſſitate ob pœnæ formidinem, quam ſponte ſua, quia ad hanc aptus natus erat, & ne inter ipſas quidem virtutis partes innocentiam ponendam eſſe cenſebat, nec ſolùm ipſe ab omni improbitate vehementer alienus erat: verùmetiam alios *ad idem faciendum* cogi æquum eſſe iudicabat, erátque magnanimus ac munificus, & ad ſingulorum amicorum inopiam (quoties eam cognouiſſet) ſubleuandam promptiſſimus, rebúſque bellicis nulli optimatum ſecundus. Et niſi ciuilis ſeditio eius ſtudiis actíſque impedimento fuiſſet, reſpublica Romana ex eius adminiſtratione maxima incrementa cepiſſet, ciúſque auſpiciis imperium Romanum maximè creuiſſet. Sed fieri non poterat vt omnes virtutes in humana natura eſſent, nec vllus vnquã è mortali & caduco ſemine vir abſolutè bonus naſcetur. Quum igitur deus has virtutes illi largitus fuiſſet, alias infelices peſtes, & morbos pernicioſos adiunxit. Non inerat enim eius moribus manſuetudo & hilaritas, nec in ſalutationibus & colloquiis aliorum comitas, nec ingenium facilè placabile, nec in affectibus moderatio, quoties alicui iratus eſſet, nec gratia, quæ omnes humanas actiones ornat: ſed acerbus ſemper & aſper erat: atque hæc ei ſæpe in bellis obfuerunt, præcipuè verò illa immodica & nimium rigida iuris legúmque obſeruantia, & nulla lenitate temperata ſeueritas: videtúrq; id verum eſſe quod ab antiquis philoſophis eſt dictũ, morales virtutes eſſe mediocritates, nõ autem extremitates, præcipuè verò iuſtitiã. Nam non ſolùm ſi infra modum ſit, verumetiam ſi modum excedat, ipſis hominibus conducere non ſolet, & interdũ magnas illis calamitates affert, & eos in mortes miſerabiles & lues inſanabiles coniicit. Marcio ſanè nihil aliud exilium attulit, cæterorúmque bonorum fructum abſtulit, quàm nimis accurata & ſeuera iuris obſeruantia. Quum enim plebeiis mediocri-

diocriter cedere debuiſſet, eorúmque cupiditatibus aliquid remittere,& inter eos principem obtinere locum id facere noluit: ſed quòd contrà res omnes iniuſtas diceret, odium ſibi contraxit, & ab iis eſt expulſus. Quum etiam Volſcorum imperium ſtatim ſimulátq; bellũ finitũ eſt, deponere ei licuiſſet, & aliò migrare, donec ei reditus à patria cõcederetur, neq; ſe inimicorum inſidiis & imperitæ multitudini obiicere, quamuis hæc videret, facere tamen noluit: ſed quum exiſtimaret oportere ſe ſui corporis copiam facere, ſéque reddendis rationibus obnoxium reddere iis qui ſibi imperium commiſerant, rerúmq; in imperio à ſe geſtarum rationibus redditis, ſi maleficij conuictus eſſet, pœnas legibus ſtatutas ſubire ſuæ illius nimis accuratæ iuris obſeruantiæ haud præclarã mercedé cepit. Si igitur vnà cũ corporibus quę diſſoluuntur, & ipſa quoq; anima (quæcunq; tandẽ illa ſit) diſſoluitur, & penitus interit, neſcio quomodo beatos ducere debeã eos qui nullo virtutis fructu percepto, ob eã ipſam tamen perierũt. Sed ſi animæ noſtræ ſunt immortales (quemadmodum nonnulli opinantur) aut ſi poſtquã corporibus ſunt liberatæ, ad aliquod tempus durant, virorum quidẽ bonorũ ad longiſſimum, malorum verò ad breuiſſimum ſatis magnus honor virtutis ſtudioſos (quamuis fortuna his fuerit aduerſata) ſequi videtur, *nimirùm* quòd à viuẽtibus laudentur, eorúmque memoria diutiſſimè permaneat: quod & illi viro contigit. Non ſolùm enim Volſci mortẽ eius luxerunt, & virum optimũ colũt: ſed etiam Romani, vbi eius caſum cognouerũt, magnam calamitatẽ à rep. acceptã putantes, eum priuatim & publicè luxerunt. Et eorũ matronæ vt mos eſt illis in luctu domeſtico, & neceſſariorum funeribus, depoſito auro & purpura, cæteróq; ornatu, atratæ ipſum per annũ integrũ luxerũt. Quinetiã quum ab illius caſu ad hoc vſq; tẽpus iam quingenti fermè

anni interceſſerint, ejus tamen memoria non euanuit: ſed ab omnibus vt vir pius & iuſtus canitur & celebratur. Periculum igitur in quo Romani verſati fuerant ob arma ipſis à Volſcis & Aequis, Marcij ductu auſpiciiſque illata, quum fuiſſet omnium ſuperiorum maximum, quúmque parum abfuiſſet quin eo vel tota vrbs funditus euerteretur, hunc habuit exitum. Paucis autem poſt diebus Romani cum ingentibus copiis amborum conſulum ductu vrbe egreſſi, & vſque ad fines ſuæ ditionis progreſſi, caſtra in duobus collibus poſuerunt, & vterque conſul in munitiſſimis locis ſeorſum conſedit, nihil tamen memorabile geſſerunt: ſed re infecta redierunt, licet hoſtes rei bene ac fortiter gerendæ occaſionem egregiam illis præbuiſſent. Nam & antè Volſci & Æqui cum exercitu Romanum agrum inuaſerant, in animo habentes hanc occaſionem non prætermittere, ſed aduerſarios aggredi, donec eos adhuc perterritos eſſe exiſtimabant, quaſi præ metu deditionem eſſent facturi. Sed orta inter illos ſeditione de imperio, arma corripuerunt & alij in alios facto impetu conflixerunt, nullis ſeruatis ordinibus, nec expectato ſigno: ſed confusè & promiſcuè, ita vt magna hinc inde ſtrages edita fuerit. Et niſi ſolis occaſus eos anteuertiſſet, tunc vno illo certamine omnes eorum copiæ internecione deletæ fuiſſent: ſed quum nocti prælium dirimenti inuiti ceſſiſſent, dirempti ſunt alij ab aliis & in ſua quique caſtra ſe receperunt. Manè verò motis caſtris vtrique domum redierunt. Cæterùm, conſules quum ex transfugis & captiuis, qui ex ipſo prælio aufugerant audiſſent quanta rabies & furor diuinitus immiſſus hoſtes inuaſiſſet, nec vſi ſunt oblata optatiſſima occaſione, quum triginta ſtadia non ampliùs ab illis abeſſent, nec diſcedentes ſunt perſequuti, quo tempore illos iam defeſſos & ſaucios, & paucos è multis reliquos

incompo-

incompoſito agmine abeuntes ipſi recentes & inſtructa acie ſequentes, facilè occidione omnes delere potuiſſent. Sed ipſi quoque motis caſtris in vrbem redierunt, ſiue quòd præſenti fortunæ beneficio contenti eſſent, ſiue quòd ſuo tironum exercitui non fiderent, ſiue etiam quòd ne vel minimam quidem ſuorum militum iacturam faciendam cēſerent, quòd eos plurimi facerent, & chariſſimos haberent. Reuerſi autem in vrbem valde ignominioſè ſunt decepti, & ob ſuum illud facinus ignauiæ nota notati, nec vlla ampliùs expeditione facta ſequentibus conſulibus magiſtratum tradiderunt.

II ¶ ANNO inſequenti C. Aquilius, & T. Siccius viri rei militaris periti, conſules fuerunt creati. Senatus autem conſulibus ad eum de bello referentibus, primùm decreuit vt ad Hernicos mitterentur legati, qui vt ab amicis & fœderatis pœnas legitimas repeterent. Nam populus Romanus Volſcorum & Aequorum bello quod illi ſuis latrociniis & excurſionibus agros finitimos infeſtaſſent, iniuriam acceperat. Interim verò dum ab illis acciperent reſponſum, conſules quantum maximum poſſent exercitum conſcriberent, & ſociorum auxilia miſſis legationibus accerſerent frumentum, arma, pecuniáſque, & res alias ad vſus bellicos neceſſarias magna hominum manu & celeriter pararent. Quum autem legati reuerſi, reſponſa ab Hernicis accepta ipſis renuntiaſſent, eos negare fœdus vnquam publico conſenſu factum ſibi cum populo Romano interceſſiſſe & fœdus cum rege Tarquinio ictum ſolutum eſſe criminari, tum quòd ille regno fuiſſet ſpoliatus, tum etiã quòd in peregrino ſolo *ac in exilio* obiiſſet: quòd ſi quæ rapinæ & excurſiones in agris à prædonibus fuiſſent factæ de cõmuni omniũ ſentẽtia negare factas: ſed hæc iniuſta facinora eſſe priuatorũ hominũ ſuis quæſtibus inſeruientium. Et ne illos quidem qui hæc

patraſſent, à ſe ad ſupplicium poſſe dedi, & ſibi quoque alias eiuſmodi iniurias illatas dicere & de iis viciſſim conqueri, & ſe paratos eſſe ad bellum lubenter excipiendum. Senatus his rebus cognitis copias ex iunioribus conſcriptas trifariam diuidi iuſſit & C. Aquilium cum vna harum parte Hernicorum exercitui obuiam ire. Nam illi quoque in armis iam erant: ſecundam ab altero conſule T. Siccio contra Volſcos duci, cum tertia verò parte quæ erat reliqua, Sp. Largium, qui à conſulibus præfectus *vrbis* fuerat creatus, agros vrbi proximos cuſtodire. Veteranos verò milites, qui ob ætatem militiæ erant immunes, quotquot adhuc arma ferre poſſent, ſub ſignis depoſitos, vrbis arces & mœnia cuſtodire, ne qua vis hoſtium repentina ingrueret, tota iuuentute ad militiam profecta. His autem copiis A. Sempronium Atratinum, virum conſularem præeſſe. Hæc autem omnia breui temporis ſpatio peracta ſunt. Aquilius igitur alter conſul in agro Præneſtino copias Hernicorum ſe expectantes nactus, caſtra ſua poſuit ex aduerſo quamproximè illos potuit, ita vt paulò plura quàm ducenta ſtadia ab vrbe abeſſet. Tertio verò die ex quo caſtra poſuerat, quem Hernici ex caſtris copias acie inſtructa in planitiem produxiſſent, & pugnæ ſignum dediſſent, ipſe quoque ſuas copias ordine & acie inſtructa contra eos eduxit. Quum autem alij ad alios propius acceſſiſſent, ſublato clamore concurrerunt: ac primùm leuis armaturæ milites, miſſilium iactu & ſagittis & lapidibus funda emiſſis pugnantes, & multa vulnera alteri alteris intulerunt, & acceperunt: deinde verò equites in equites facto turmatim impetu conflixerunt, & peditatus cum peditatu cateruatim pugnans. Tunc acriter pugnatum eſt, vtriſque fortiter dimicantibus, diuque ita manſerunt, quòd neutri alteris loco in quo collocati fuerant cederent. Deinde Romana acies laborare cœpit, quòd poſt

longum

Digitized by Google

ongum temporis interuallum tunc primùm ad bellum proficiſci ac præliari coacta fuiſſet. Aquilius hæc animaduerſa, iuſſit eos qui adhuc erant recentes, & qui ad hoc ipſum reſeruabātur, partibus aciei laborantibus ſuccedere: eos verò, qui ſaucij & defeſſi erant, in vltimam aciem ſe recipere. At Hernici, vbi cognouerunt eorum cohortes moueri, exiſtimarunt eos iam non fugæ initium facere: & cohortati ſe inuicem denſo agmine in hoſtium fluctuantem aciem impreſſionem fecerunt. Romani verò, qui recentes erant, eorum impetum exceperunt, vtriſque autem ſtrenuè pugnantibus prælium atrox redintegratum eſt. Nam & ipſorum Hernicorum cohortes explebantur recentibus quos duces in defeſſorum locū ſubmittebant. Quum autem iam veſpertinum crepuſculum inſtaret, conſul cohortatus equites vt tunc viri fortes eſſent, ipſe cum equitum ala, cui præerat, in dextrum hoſtium cornu impetum fecit. Illi verò quum aliquantulum eorum impetum ſuſtinuiſſent, inclinarunt, atque ibi magna cædes facta. Itaque dextrū Hernicorum cornu iam laborabat & loco cedebat, in quo fuerat collocatum: ſed læuum adhuc reſiſtebat, & dextrum Romanorum premebat, veruntamen hoc quoque non multo poſt loco ceſſit. Nam Aquilius cum fortiſſimorum iuuenum manu eò quoque celeriter ſubſidio venit, & animos eorum confirmabat, nominatim appellans eos quorum virtus in ſuperioribus præliis ſpectata erat, & ſigna cohortium, quæ ſegniùs pugnare videbantur, ipſis ſigniferis abrepta in mediam hoſtium aciem coniiciebat, vt metus pœnæ *militaribus* legibus ſtatutæ, niſi ſigna recepiſſent, eos rem fortiter gerere cogeret: & ipſe ſemper, ſi qua pars ab hoſte premeretur, opem ei ferebat, donec & alteram partem loco pepulit. Denudatis autem lateribus, ne ipſa quidē media acies locum tenuit ſed poſt hæc Hernici perturbatis ordinibus, effuſa fuga vallū

petere cœperunt, & Romani illos cædentes inſequebantur. Tantique animi alacritas exercitum Romanorum in illo prælio tunc inuaſit, vt nonnulli vel ipſum vallum hoſtium aſcendere conarentur, id à ſe primo impetu captum iri ſperantes. Quorum alacritatem nec tutam nec vtilem cernens conſul, ſuos receptui canere iuſſit, & eos inuitos à munitionum oppugnatione reuocauit, veritus ne de ſuperiore loco telis petiti cum ignominia & magna clade pedem referre cogerentur, & gloriam ex ſuperiore victoria partam delerent. Tunc igitur (iam enim ſol ad occaſum vergebat) Romani læti & canentes pæana in caſtra ſunt reuerſi. Sequenti verò nocte ingens ſtrepitus & clamor ex caſtris Hornicorum exaudiebantur, & faſces multæ cernebantur quæ collucebant: deſperantes enim ſe ad iterandum prælium poſſe ſufficere, caſtra ſponte ſua deſerere iniuſſu ducum decreuerant: atque hæc fuerat confuſionis & clamoris eorum cauſa. Nam omnes pro viribus & celeriter fugiebant, & alteri alterorum auxilium implorabant, & negligebant gemitus ac preces eorum qui vel ob vulnera, vel ob morbos relinquebantur. Quum Romani id ignorarent, & ex captiuis antè audiſſent nouas Hernicorum copias ſuis ſubſidio venturas, & clamorem & tumultum ob illorum aduentum excitatum exiſtimarent arma corripuerunt, valloque corona militum cincto, ne qua vis repentina noctu ſibi afferretur, modò colliſis armis omnes ſtrepitum edebant, modò quaſi in prælium ruerent, crebros clamores tollebant. At hæc quoque Hernicis ingentem terrorem incuſſerunt, & quaſi iam inſequente hoſte premerentur, diſperſi alij alias in partes fuga ferebantur. Quum autem dies illuxiſſet, & equites, qui exploratum miſſi fuerant ipſis renuntiaſſent, nec vllas nouas copias hoſtibus auxilio veniſſe, & eos qui pridie acie inſtructa pugnarant fugiſſe, Aequi-

ſius educto exercitu hoſtium caſtra iumentis, commeatibus & armis referta in ſuam redegit poteſtatem, & milites eorum vulneratos cepit non pauciores iis, qui fugerant & emiſſo equitatu in eos qui per vias & ſyluas diſperſi erant multos viuos cepit atque poſtea Hernicorum agros factis in eos excurſionibus populatus eſt impunè, quòd nullus amplius cum eo manus conferre auderet. Atque hæc quidem ab Aquilio geſta ſunt. Alter verò conſul, T. Siccius qui in Volſcos cum totius exercitus robore fuerat miſſus, in Veliternum agrum irruptionem fecit. Nam ibi erat Accius Tullus Volſcorum dux qui florentiſſimum exercitum comparauerat, in animo habens Romanorum ſocios primùm vexare, vt fecerat Marcius belli initio, ratus in eàdem formidine Romanos adhuc verſari nec vlla auxilia *ſociis* pop. Rom. cauſa periclitantibus miſſuros. Vbi verò copiæ apparuerunt, & in multum conſpectum venerunt, ſine vlla mora conflixerunt: Locus autem, qui inter vtraque caſtra intercedebat, in quo pugnandum erat, tumultus erat ſaxoſus & variis in partibus ſalebroſus, vbi equitatus neutris vſui erat futurus. Quum autem Romanorum equites id animaduertiſſent, ſibíque turpe duxiſſent, ſi certamini intereſſent, & nihil ſuis prodeſſent, vno agmine conſulem adierunt, cúmque rogarunt, vt (ſi hoc illi optimum videretur) ſibi ex equis deſcendere, & pedeſtrem pugnam committere permitteret. Ille verò quum eos valde laudaſſet, ex equis deſcendere iuſſit, & inſtructos circa ſe habebat, vt inſpicerent quid faciendum eſſet, & laboranti aciei parti ſuccurrerent: iſtíque illius valde inſignis victoriæ à Romanis tunc partæ præcipui autores fuerunt. Nam tunc vtrorumque pedeſtres copiæ & hominum numero fermè pares & armaturæ genere ſimiles & aciei inſtruendi ratione, & pugnandi peritia, & in inuadendo hoſte, & pede referen-

do,& in infligendis vitandíſque ictibus pariter exercitatæ erant. Volſci enim omnem ſuam militandi ac belligerandi rationem mutarant ex quo Marcium ducem habuerant,& ad Romanorum mores ſe accõmodarant. Itaque ad multum diem acies æquo marte pugnarunt, & loci inæqualis natura vtroſque multum iuuabat, vt nunc horum, nunc illorum melior eſſet conditio. At equites Romani bifariam diuiſi pars in hoſtium latus à dextro cornu impreſſionem fecerunt,pars verò ſuperato collis ambitu in eorum terga cum impetu irruerunt, ac mox alij lanceas eiaculati ſunt, alij verò equeſtribus gladiis longioribus eorum qui cum ipſis congrediebantur, brachia ferientes, & ictus ad ipſos vſque cubitos infligentes, multorum manus repugnantes, aut corpora protegentes,vnà cum ipſis armis,quibus ſe protegebant ac defendebant amputarunt, multorum etiam genua & talos profundis vulneribus conſauciantes de firmiſſimo gradu ſemineces deiecerunt. Iamque Volſci malis vndique premebantur:nam à fronte pedites,à latere & à tergo equites illis inſtabant. Quamobrẽ quum ſupra vires fortiter ſe geſſiſſent, & multa audaciæ & peritiæ facinora edidiſſent, omnes fere qui in dextro cornu erant conciſi fuerunt. Qui verò in media acie, & altero cornu collocati fuerunt, vbi dextrum viderunt perruptum & eodem modo Romanorum equites cõtra ſe tendentes,explicatis ordinibus pedetẽtim vallũ repetebãt,& equites Romani eos inſtructa acie ſequebantur. Vbi autem ad munitiones ventum eſt,equitibus vallum variis in partibus caſtrorum aſcẽdentibus,acriter, ancipitíque prælio iterum pugnatũ eſt:laborantibus verò Romanis conſul iuſſis peditibus allata materia foſſas replere,primus iuit cum fortiſſimis equitibus ad firmiſſimam caſtrorum portam, qua parte aditus dabatur: reiectíſque eius propugnatoribus,excisíſque portæ cataractis vallum eſt ingreſ-
ſus,

ſus, peditéſque ſuos venientes recepit. At Accius Tullus cum robuſtiſſimis & audaciſſimis quibuſque Volſcis cũ eo congreſſus eſt, multíſque fortibus facinoribus editis (erat enim ille quidem valde ſtrenuus bellator, ſed ad imperium parum idoneus) labore feſſus multíſque vulneribus fatigatus cecidit. Caſtris autem captis, cęterorũ Volſcorum alij pugnãtes conciſi ſunt, alij abiectis armis ſe ad victorum ſupplices preces verterunt, pauciſſimi verò fuga ſeruati domum redierunt incolumes. His autem Romæ cognitis per nuntios à conſulibus miſſos, maximo gaudio populus eſt affectus, & ſtatim diis ſupplicationes & ſacrificia ad gratias illis pro re feliciter geſta agendas, conſulibus verò triumphi honorem, non tamen ambobus parem, ſed Siccio quidem, quia maiore terrore remp. liberaſſe videbatur, inſolenti Volſcorum exercitu deleto, & eorum duce cæſo maiorem triumphum decreuit. Ille itaque prælatis ſpoliis, ductíſque captiuis, militibúſque victoriæ ſociis proſequentibus, vrbem eſt ingreſſus curru inuectus, quem equi aureis phaleris ornati trahebant, regia indutus veſte: vt in maioribus triumphis fieri ſolet. Aquilio minorem triumphum ipſi ouationem vocant, concesſerunt. Declaratum autem eſt à me & antè quod eſſet diſcrimen inter hunc & maiorem triumphum. Hic autem ingreſſus eſt vrbem pedibus cum reliqua ſua pompa. Atque hic annus ita finitus eſt.

12 ¶ ANNO ſequenti conſules creati Proculus Virginius, & Sp. Caſſius tertiùm. Hi cùm vrbanis ſociorúmque copiis ad bellum ſunt profecti. Et ſortiti inter ſe prouincias, Virginio Aequi, Caſſio Hernici & Volſci obtigerunt. Aequi autem munitis oppidis, & chariſſimis quibuſque rebus ex agris in oppida comportatis, agrum vaſtare & villas in ſuo conſpectu incendi patiebantur, ita vt Virginius facillimè quantam maximam potuit eorum agri

partem ceciderit & vaſtarit, quúmque nullus amplius exiret ad eum defendendum, copias *domum* reduxerit. At Volſci & Hernici contra quos Caſſius erat profectus: agri vaſtationem pati ſtatuerant, & in vrbes confugerant: haud tamen in ea ſententia permanſerunt, tum quia æquo animo ferre non poterant fertilem agrum vaſtari, quem non facilè amplius à ſe reparari poſſe ſperabant tum etiam quia ſuis munitionibus parum firmis, in quas confugerant, minimè fidebant: ſed legatos ad conſulem miſerunt, pacem petituros, primùm Volſci, & faciliùs iſti pacem impetrarunt, pecunia conſuli perſoluta quanta imperata fuerat: & ſuppeditatis cæteris rebus quæ exercitui erant neceſſariæ, atque hi promiſerunt fore vt pop. Rom. imperio parerent, de nulla iuris æquabilitate cum eo amplius contendentes, deinde Hernici, vbi ſe à cæteris deſtitutos viderunt de pace & amicitia cum conſule egerunt. At Caſſius longa oratione apud legatos accuſata eorum gente reſpondit prius illis facienda, quæ populos victos & ſubactos facere decet, ac ita demum de amicitia agendum. Quum autem legati dicerent ſe facturos quod fieri poſſet, & quod moderatum eſſet, illis aliquot menſium pecuniam quæ militibus viritim pro ſtipendio numerari ſolet & commeatus in vnum menſem imperauit, ad quæ facilius paranda aliquot dierum præſtituto tempore illis inducias conceſſit. Quum autem Hernici omnia celeriter & alacriter illis miniſtraſſent, & legatos de amicitia acturos iterum miſiſſent. Caſſius eos à ſe laudatos ad ſenatum remiſit. Patricius poſt longam conſultationem placuit eos in amicitiam recipi: verùm de conditionibus & legibus fœderum Caſſium conſulem cognoſcere, eáſque conſtituere, & quicquid illi placuiſſet, id à ſe ratum haberi. Facto hoc ſenatuſc. Caſſius in vrbem reuerſus triumphum maiorem agere volebat, quòd maximas

mas gentes ſubegiſſet, gratia potiùs hunc honorem vſurpans quàm iure capiens: ſiquidem quum nec vllas vrbes expugnaſſet, nec vllas hoſtium copias acie foris fudiſſet, nullos captiuos aut ſpolia, quibus triumphus ornari ſolet, in pompa traducturus erat. Itaque hoc primùm arrogantiæ opinionem ei conciliauit, & quòd præter alios ciues ſe ita extolleret, inuidiã ei cõflauit. Impetrato autem triumpho, pacis Hernicis datæ conditiones protulit. Hæ autem tranſcriptæ erant ex Latinorum fœdere quas iniquo animo ferebant maximi natu & honoratiſſimi quique, eúmque ſuſpectum habebant, quia indignum cenſebant Latinis cognatis ſuis Hernicos alienigenas honore æquari, & eos, quorum ne vel minima quidem merita erga populum Rom. extarent, eiuſdem humanitatis eſſe participes, cuius homines optimè de eo meriti, & ſpectatiſſimæ beneuolentiæ. Et eius ſuperbiam moleſtè ferebant, quòd quum ſenatus hunc honorem ei habuiſſet, viciſſim patribus eundem honorem non detuliſſet, nec de communi patrum ſententia ſed arbitratu ſuo ſcriptas pacis conditiones protuliſſet. Ita nimia felicitas homini eſt periculoſa & detrimentoſa. Hæc enim multis inſanæ ſuperbiæ clàm eſt cauſa, & cupiditatum humanam naturam excedentium illis eſt autor: quod & illi vero accidit. Nam tribus conſulatibus, & duobus triumphis ipſe ſolus hominum ætatis ſuæ à pop. Rom honoratus elatius ſe gerebat, & tyrannidem affectabat. Cogitans autem, regnum vel tyrannidem affectantibus, longè omnium facillimam & tutiſſimam eſſe viam quæ multitudinis fauorem aliquibus beneficiis conciliaret, eámque ex manibus eius qui publica largitur, res ad victum neceſſarias accipere aſſuefaceret, ad hanc ſe conuertit, & mox re cum nullo communicata (erat enim amplus quidam ager publicus neglectus, & à ditiſſimis occupatus) hunc ſtatuit plebi di-

uidere. Et niſi vlterius progreſſus fuiſſet, atque ſi his fuiſſet contentus, fortaſſe res ei ex animi ſententia ſucceſſiſſet. Iam verò quum plura affectaret, ſeditionē non paruam excitauit ex qua infelix exitus ei contigit. Volebat enim & Latinos in agri deſignati partem recipere, & Hernicos recèns ciuitate donatos, harúmque gentium fauorem ſibi hoc pacto cōciliare. Hæc in animo habens, poſtridie eius diei quo triumphauit, plebem àd concionem conuocauit, & quum in ſuggeſtum proceſſiſſet, vt mos eſt iis qui triumpharunt, primùm rationem rerum à ſe geſtarum reddidit, cuius hæc erant capita: primo ſuo conſulatu Sabinos de principatu *cum pop. Rom.* contendentes prælio à ſe victos, populíque Romani imperio parere coactos: ſecundo, ciuilē ſeditionem ſedatam, plebémque in patriam à ſe reductam, & Latinos pop. Rom. cognatos, ſed ſemper eius imperij æmulos: æquo ciuitatis iure illis impertito, à ſe patriæ conciliatos, ita vt Romam non amplius aduerſariam, ſed patriam vocarent: hoc autem tertio, Volſcos ex hoſtibus amicos fieri à ſe coactos, & Hernicos gentem magnam & potentem, & pop. Rom. vicinam, ita vt ei plurimum & obeſſe & prodeſſe poſſet, ſe autore vltrò deditionem feciſſe. Quùm igitur hæc atque his ſimilia recenſuiſſet, rogauit plebem vt animum ad ſe aduerteret, quòd ſibi præ cæteris Reſpub. maximæ curæ eſſet, & in poſterum futura eſſet. In finem autem orationis ſuæ pollicebatur ſe tot tantáque beneficia in plebem collaturum, vt ſuperaturus eſſet omnes qui ob ſuum amorem in plebem, & eius ſalutis ſtudium laudabantur, idque breui ſe facturum dicebat. Dimiſſa concione, & ne minimo quidem temporis ſpatio intermiſſo, ſequenti die ſenatum in curiam conuocauit, rerum expectatione erectum, & metu perculſum ob concionem ab illo habitam: & antequam aliud quidpiam diceret, ſuum conſilium, quod apud

apud plebem celauerat in medium protulit, rogans patres, vt quando plebs tum in aſſerenda libertate, tum etiam ope ſua in parando in alios imperio Reipub. adeò vtilis fuiſſet, eius rationem haberent, diuiſo agro qui bello partus verbis quidem publicus erat, ſed re ipſa patriciorum impudentiſſimorum, & qui eum nullo iure occuparant, & frumenti à Gelone Siciliæ tyranno ſibi dono miſſi (quod quum gratis debuiſſet omnibus ciuibus diuidi, pauperes emerant) pretia emptoribus ex ærario redderent. Adhuc autem eo loquente ingens tumultus eſt excitatus omnibus indignantibus, & eius orationem iniquo animo ferentibus. Quum autem ille finem dicendi feciſſet, Virginius eius collega, longa oratione in eum eſt inuectus, quòd ſeditionem in Rempub. introduceret: & ex aliis ſenatoribus maximi natu & honoratiſſimi quique, ſed præcipuè Appius Claudius, & ad multas horas inter eos exacerbatos non ſine amarulentiſſimis conuiciis, altercatio durauit. Diebus qui ſequuti ſunt, Caſſius continuatis concionibus plebis fauorem ſibi conciliabat, & de diuidendis agris agebat, & prolixiore oratione in aduerſarios inuehebatur. At Virginius quotidie coacto ſenatu, de communi patrum ſententia viciſſim contra eum præſidia legitimáque impedimenta parabat, & vterque ingentem aſſeclarum globum ad corporis ſui cuſtodiam habebat. Ac inopes quidem ſordidi, & ad quoduis facinus audendum prompti Caſſium ſequebantur, eiúſque latera ſtipabant: nobiliſſimi verò quique & puri *ac honeſti viri* Virginij partibus adhærebant. Itaque aliquandiu pars deterior in concionibus alteram ſuperauit, quòd altera numero longè maior eſſet. Sed æquatis partibus, quum tribuni meliori ſe adiunxiſſent, fortaſſe quòd è Repub. eſſe non videretur largitionibus & agrorum publicorum diuiſionibus plebem corruptam, otioſam

& improbam eſſe: fortaſſe etiam inuidia moti quòd huius beneficij ipſi, qui erant tribuni plebis, autores non fuiſſent ſed alius. Nihil tamen vetat quominus *id fecerint* quod eius viri incrementum maius quàm Reipub. expediret, formidarent. Iſti igitur iam totis viribus in concionibus aduerſabantur legibus quas Caſſius ferebat, docentes plebem minimè æquum eſſe res multis bellis ab ipſo partas, non ſolùm pop. Rom. diuidi, ſed Latinos quoque ex æquo participes earum fieri, qui bellis non interfuiſſent & Hernicos recèns in amicitiam receptos, qui armis ſubacti præclarè ſecum agi putare deberent, quòd agro ſuo priuati non fuiſſent. At plebs hæc audiens, modò tribunorum verbis aſſentiebatur: (quia videbat fore vt parua quædam & nullius pretij portio agri publici vnicuique obtingeret ſi Latini quoque & Hernici in eius partem ſecum ad miſſi fuiſſent) modò verò popularibus Caſſij concionibus inducta, ſententiam mutabat, quaſi patriciis ipſam tribuni proderent, & cauſam intercedendi honeſtam prætexerent, hanc Hernicorum & Latinorum *in agri diuiſione* portionis æquabilitatem, quam ille pauperum potentiæ cauſa ſe lege confirmaturum dicebat, & ſi quis vnquam res datas auferre voluiſſet, prohibiturum: ſatius ac tutius exiſtimans ſi multi exiguam portionem acciperent & æquè poſſiderent, quàm ſi multa ſperarent, & omnibus fruſtrarentur. Quum igitur his Caſſij concionibus ſæpe vulgus flecteretur, progreſſus vnus tribunorum C. Rabuleius, vir minimè ſtolidus, ſe conſulum diſſidium breui ſedaturum, & plebi quid eſſet faciendum demonſtraturum promiſit. Quum autem ingenti voce ei acclamatum fuiſſet, factúmque poſtea ſilentium. Nónne, inquit, Caſſi, & tu Virgini, hæc legis ſunt capita, vnum, an ager publicus viritim ſit diuidendus, alterum an Latini & Hernici in partem eius ſint admittendi?

Quum

Quum autem illi aſſenſi fuiſſent, ſint igitur hæc: ille porro, Tu, inquit, Caſſi, vis hoc vtrumque populi ſuffragiis ſanciri: tu verò Virgini, per deos obſecro, dic nobis vtrum alteram tantùm Caſſij ſententiæ partem, quæ ad ſocios attinet, abrogas, exiſtimans Hernicos & Latinos in partibus capiendis nobis non eſſe æquandos? an etiam alteram abrogas cenſens ne nobis quidem ipſis diuidenda ea quæ ſunt publica? ad hoc enim mihi reſponde nil diſſimulans. Quum autem Virginius reſpondiſſet ſe contra illam Latinorum Hernicorúmque æquabilitatem portionis dicere, *eique aduerſari*: ſed ciuibus (ſi ita omnibus videretur) agros diuidi permittere, tribunus ad turbam conuerſus inquit. Quoniam igitur altera ſententiæ pars ambobus conſulibus placet, & contra alteram ab altero dicitur, quum vterque ſit pari honore præditus, nec alter alterum poſſit per vim cogere, quod ab vtroque nobis conceditur, iam accipiamus, id verò de quo inter ſe ambigunt, in aliud tempus differamus. Plebe autem ei, vt optimè monenti, acclamante, & poſtulante vt tolleretur ex lege pars ea quæ pareret diſſidium, Caſſius conſilij inops, quum nec ſententiam mutare vellet, nec in ea tribunis intercedentibus permanere poſſet; tunc quidem concionem dimiſit: diebus verò inſequentibus aduerſam valetudinem ſimulans, non amplius veniebat in forum: ſed domi ſe continens id agebat & moliebatur, vt per vim legem perferret, & Latinos Hernicos quàm plurimos poterat, ad ſuffragia accerſebat. Illi verò frequentes conuenerunt, & breui tota vrbs hoſpitibus eſt repleta. Virginius, his cognitis, voce præconis per compita edici iuſſit, vt omnes quibus in vrbe non eſſet domicilium excederent, non magno temporis ſpatio præſtituto. Caſſius verò contrarium edici iuſſit, vt qui haberent ius ciuitatis permanerent donec lex eſſet perlata. Sed quum

contentionis nullus finis fieret, veriti patres ne res ad arma & manus veniret, néve cætera fierent quæ in ſeditioſis comitiis, dum lex per vim fertur, accidere ſolent, conuenerunt in curiam de omnibus hiſce rebus ſemel decreturi. Appius primus rogatus ſententiam, non patiebatur agrum plebi diuidi, docens moleſtum & inutile fore vulgus inquilinum otio & abliguriendo publico aſſuefactum, & nihil vnquam ex publicis vel prædiis vel pecuniis commune eſſe amplius paſſurum, & rem valdè pudendam eſſe dicens: ſi Caſſium vt mali & detrimentoſi inſtituti autorem, & plebis corruptorem accuſarent, & tamen ipſi hæc vt res iuſtas & vtiles communi conſenſu ſancirent: rogánſque eos vt cogitarent, pauperes (ſi publica diuiderentur) gratiam habituros non iis qui id conceſſerint ſuíſque ſuffragiis confirmarint, ſed Caſſio qui eius ſententiæ autor fuerit, & qui ſenatum inuitum ad id decernendum coegiſſe videbitur. Hæc igitur & alia his ſimilia præfatus, poſtremò hæc ſuaſit, vt ex ſenatoribus honoratiſſimi quique eligerentur, qui agrum publicum viſerent & terminarent, & ſi quã eius partẽ furtim aut per vim aliqui homines priuati depaſcerent aut colerent, ea de re cognoſcerent, ac *res ſuas* Reip. redderent. Suaſit etiam vt agrũ ab illis terminatum diuiderent in fundos quotcunq; illi eſſent futuri, & columnis *ac terminis* decentibus diſtinguerent, atq; huius partem venderent, præcipuè verò eam de qua cum priuatis aliqua erat controuerſia, ita vt emptores actionem ipſorum *fundorũ* haberent, contra eos qui ſibi illos vendicare vellẽt: partem verò reliquam in quinquenniũ locarẽt, quicquid autem pecuniæ ex iſtis locationibus redactum fuiſſet, id impenderetur in militum ſtipendia & ſumptus qui ad bellicos vſus ſunt neceſſarij. Nunc enim, inquiebat pauperes iure optimo diuitibus inuident, qui ſibi vſurparũt detinéntque ea quæ ſunt publi-

publica: nec mirum eſt ſi res publicas diuidi, quàm ab impudentiſſimis hominibus, iiſq; paucis, detineri malint. Quòd ſi viderint ipſo agro cedere eos qui nunc eius fructum percipiũt, & quæ publica ſunt, verè publica eſſe, inuidere nobis deſinent, & illa cupiditas agri viritim diuidendi refrigeſcet, vbi cognouerint maiorem eſſe vtilitatem publicæ & communis poſſeſſionis, quàm agellorum viritim diuiſorũ. Eos enim doceamus (inquiebat) quantum interſit, & *demonſtremus* ſi ſinguli pauperes exiguum agellum acceperint, & in turbulentos vicinos inciderint, fore vt nec ipſi ob paupertatem eum colere poſſint, nec niſi vicinum, qui eum conducere velit, reperiant, ſin verò latifundia, varias & non contemnendas agricolis culturas habentia, publicè locetur, magni prouentus inde ad Remp. redeant. Et ſatius ipſis eſſe, quoties ad militiam proficiſcuntur, ex horreis publicis frumentum, & ex ærario ſtipendia accipere quàm in ærariũ de ſuis fortunis *conferre*, ſingulis interdum victus penuria laborantibus, eóſq; multò magis in pecuniæ collatione grauatum iri dicebat.] Quum Appius hanc ſententiam dixiſſet, & optimè ſentire viſus fuiſſet, ſecundo loco rogatus A. Sempronius Atratinus, in hunc modum eſt loquutus, [PRIMVM, laudandus eſt mihi Appius: vt vir prudentiſſimus in præuidendis rebus futuris multò antequam eueniant, & vt ſententiarum honeſtiſſimarũ vtiliſſimarúmque autor, & vt vir qui conſtanter in propoſito manet, nec vllo modo de eo dimouetur, nec metu cedit, nec gratia flectitur. Semper enim illum laudo & admiror, tum ob eius prudentiam, tum etiam ob fortitudinem in periculis: nec aliam ſentẽtiam dicã ſed & ipſe hanc ſequar, paucis quibuſdam ei additis, quæ Appius omiſiſſe mihi videtur. Nam Hernicis & Latinis iure ciuitatis à nobis recèns donatis, ne ipſe quidem agros noſtros diuidendos

cenſeo. Nec enim ex quo illi in amicitiam noſtram recepti ſunt, hunc agrum nobis parauimus: ſed multò antè, noſtróque marte nullis externis auxiliis nos adiuuantibus hoſtibus ademptum poſſidemus. Ipſiſque reſpondeamus, poſſeſſiones eas quas antea vnuſquiſque noſtrûm habebat, quo tempore amicitiam iniimus oportere ſuis dominis proprias ac perpetuas manere: ita vt illis non adimantur. Quicquid verò agri, poſt fœdus ictum, in communi militia armis parauerimus, ex hoc vnumquemque partem quæ ſorte ei obtigerit habiturum. Hæc enim nec ſociis velut iniuria affectis iuſtæ iræ materiam præbebunt, nec efficient vt pop. Roman. metuat ne vtilitatem honeſtati antepoſuiſſe videatur. Cæterùm, electionem virorum, quos Appius agri publici finitores eſſe cenſebat, valde approbo. Hac enim re fiet vt multò liberiùs cum plebe agere poſſimus, ſiquidem nunc vtroque nomine indignatur, tum qui ipſa ex publicis poſſeſſionibus nullum fructum percipit, tum etiam quia nonnulli de nobis nullo iure iis fruuntur. Sed ſi has ad Rempub. pertinere, publicáſque eſſe viderit, earúmque prouentus in publicos & neceſſarios vſus impendi, non putabit ſua referre vtrum agris an eorum prouentibus fruatur. Non dicam enim nonnullos inopes ex aliorum detrimentis maiorem voluptatem capere quàm ex ſuis commodis. Nō tamen (vt opinor) ſatis eſt, ſi hoc vtrumque in s. c. ſcribatur, ſed & alio officio plebem demerendam reficiendámque arbitror, de quo paulo poſt dicam, vbi priùs cauſam vobis oſtendero, imò potiùs neceſſitatem, cur hoc quoque nobis ſit faciendum. Scitis ſanè verba in concione à tribuno facta, quum ex altero conſule iſta Virginia quæſiuit quidnam ſentiret de illa agrorum diuiſione, vtrùm ciuibus quidem Romanis agrū publicum diuidi permitteret, ſociis verò non pateretur, an ne nobis quidem noſtrorum communium

agrorum

agrorum partem ſorte datam accipere permitteret, iſtúmque reſpondiſſe ſe non impedire quominus ager nobis diuideretur, ſi hoc optimè factum omnibus videretur: atque hac permiſſione & tribunos nobis adiunctos, & plebem mitiorem redditam: quámnam igitur ob cauſam ea quæ tunc conceſſimus, nunc denegabimus? aut quam maiorem vtilitatem generoſa & præclara imperióque digna inſtituta noſtra nobis afferent, niſi hominibus eorum vſum perſuaſerimus? non perſuadebimus autem, & hoc nullus veſtrûm ignorat. Qui enim ſpe ſua fuerint fruſtrati, nec res ſibi promiſſas acceperint, multò infenſiores nobis erunt, quàm illi qui nihil impetrare poſſunt. Iterum igitur veniet aliquis qui Rempublicam ad eorum voluntatem adminiſtrans *leges* ipſis gratas feret, nec vllus tribunus plebis ampliùs à nobis ſtabit: quid igitur vobis faciendum cenſeam, & quid Appij ſententiæ addam, audite: ſed ne ſurgatis, neue tumultum excitetis antequam omnia, quæ dicam, audieritis. Illis qui ad agrum inſpiciendum & metandum eligentur ſiue decem viris, ſiue quotcunque ſint futuri, permittite vt re diligenter inſpecta & cognita, ſtatuant quænam eius pars, & quanta ad Rempubl. pertinere debeat, vt in quinquennium locata publicos reditus augeat, & quantum agri, & quem plebi noſtræ diuidere oporteat. Quem verò agrum illi diuidendum plebi aſſignarint, *ſuadeo* vobis vt vbi de eo cognoueritis ſiue omnibus, ſiue iis tantum qui nullam agri portionem habent, ſiue iis quorum cenſus eſt minimus, ſiue etiam quomodocunque vobis placuerit, eum diuidatis, & finitorum creationem, & veſtrum S.C. quod de agris diuidendis eſtis facturi, & alia quæcunque ſunt facienda (quoniam tempus quod horum conſulum magiſtratui supereſt breue eſt) ſequẽtibus conſſ. committenda cenſeo, vt iſti quod maximè è Republi-

Digitized by Google

ca videbitur, faciant: neque enim tanta negotia breui temporis ſpatio indigent, neque conſſ. illi inter ſe diſsidentes prudentiùs proſpicient quid ſit vtile, quàm qui poſt eos creabuntur, ſi modò illi (quemadmodum ſperamus) concordes fuerint. Multis autem in rebus dilatio eſt vtilis, & minimè periculoſa, & tempus multa vnius diei ſpatio mutat, & magiſtratuū Remp. adminiſtrantium concordia omnium bonorum ciuitatibus cauſa eſſe ſolet. Atque hæc eſt mea ſententia: ſed ſiquis aliam meliorem ſententiam habet, eam dicat.] Quum autem is finem dicendi feciſſet, ab omnibus qui aderant magnis laudibus eſt exceptus: omnéſque qui poſt eum rogati fuerunt, in eandem ſententiam iuerunt. Poſthæc igitur tale s. c. factum eſt, vt decemuiri ex conſularibus natu maximi crearentur, qui agro publico terminato pronuntiarent quantum eius locandum eſſet, & quantum plebi diuidendum: cæterùm, & iis qui ius ciuitatis eſſent adepti, & ſociis, ſi quis ager communi militia poſtea partus fuiſſet, ſingulis portio quæ ſorte illis obtigiſſet, ex fœdere daretur. Decemuirorum verò creatio, & agrorum diuiſio, & alia quæcunque eſſent agenda, ſequentibus conſſ. curæ eſſent, eáque illi peragerent. Hoc s. c. ad populum relatum, Caſſi conciones cohibuit, & inopum gliſcentem ſeditionem vlterius progredi non ſiuit.

13 ¶ANNO ſequenti, ſeptuageſimæ quartæ olympiadis initio, qua vicit in ſtadio Aſtyllus Syracuſanus, archonte Athenis Leoſtrato, Q. Fabio, & Seruio Corn. conſſ. *duo* patricij iuuenes omnium nobiliſſimi, qui tum maiorum dignitate, tum ſodalitiis *& clientelis*, ac opibus ſuis multum poterant, & qui vt iuuenes nemini iuniorum in publicis negotiis tractandis erant ſecundi, Cæſo Fabius, frater eius qui tunc conſ. erat, & Q. V. Publicola, frater eius qui reges expulerat, eodem tempore quæſtores, ac ideò conuo-

conuocandæ concionis ius habentes, Sp. Caſsij, qui ſuperiore anno conſulatum geſſerat, & qui legis agrariæ autor eſſe auſus fuerat, nomen ad populum detulerunt, tyrannidis affectatæ eum accuſantes, diémque ei dixerunt, qua apud populum cauſam dicere iuſſerunt. Quum autem ad diem dictam plurima turba confluxiſſet, conuocata ad concionem multitudine, hominis manifeſta acta nihil boni in ſe habuiſſe prolixa oratione demonſtrarunt. Ac primùm quidem quòd Latinis, qui ſe iure ciuitatis donari ſatis habebant, & magnæ ſuæ felicitati tribuebant ſi modò hoc quoque impetrarent, non ſolùm ius ciuitatis quod petebant in ſuo conſulatu largitus fuiſſet: ſed etiam tertiam prædæ partem, ſi communis eſſet militia, dari decreuiſſet: deinde, quòd Hernicos (quibus bello ſubactis ſatis eſſe debebat, ſi & agri ſui parte aliquâ mulctati non fuiſſent) amicos pro ſubditis, & ciues pro ſtipendiariis feciſſet; & agri ac prædæ quæcunque parta *in poſterum* eſſet, aliam tertiam partem accipere ſtatuiſſet: ita vt præda trifariam diuiſa, ſubditi & aduenæ duas partes acciperent, ipſi verò indigenæ & domini tertiam. Hinc autem è duobus abſurdiſſimis alterutrum euenturum demonſtrabant, ſi quos alios ob multa & magna in ſe merita iiſdem donis honorare vellent, quibus Latinos honorarant, & Hernicos, quorum ne vel minima quidem in pop. Rom. merita extarent. Quum enim ipſis vna tantùm tertia eſſet reliqua, aut non habituros quam illis partem darent, aut ſi idem decreuiſſent, nihil ſibi ipſis relicturos. Præterea dixerunt eum, quum ſibi propoſuiſſet bona ciuitatis publicare, nec ex ſenatuſconſulto, nec ex collegæ conſenſu, vi legem perferre conatum fuiſſe: quæ non iſto tantùm nomine pernicioſa & iniuſta erat, quòd, quum debuiſſet ſenatuſconſultum præcedere, &, ſi patribus placuiſſet, ita demum iſtud beneficium omnium magiſtra-

ſuum commune eſſe, ipſa tamen huius beneficij omnem honorem ad vnum hominem tranſtuliſſet: ſed etiam eo quod omnium erat grauiſſimum, quia verbis quidem ager publicus gratis diuidebatur ciuibus, ſed re ipſa Romanis qui eum quæſierant auferebatur: quòd vnam tantùm partem accepturi eſſent: Hernici verò & Latini, ad quos is ager nihil pertinebat, duas: & quòd ne tribunis quidem intercedentibus, & alterum legis caput, in quo agebatur de æqualitate partium aduenis concedenda, tolli poſtulantibus paruiſſet: ſed & tribunis & collegæ & ſenatui omnibúſque optimè reip. conſulentibus pertinaciter aduerſatus eſſet. His autem enarratis, atque omnium ciuium teſtimonio confirmatis, poſtea arcana etiam tyrannidis argumenta protulerunt, Latinos & Hernicos ei pecunias facta collatione dediſſe, & arma comparaſſe, & audaciſſimos quoſque illorum populorum iuuenes eum ſectari, & conſilia occulta inire, multarúmque aliarum rerum præterea illi *miniſtros* eſſe. Harum quoque rerum teſtes producebant multos ciues, multóſque aliarum fœderatarum ciuitatum viros non contemnendos, nec ignobiles. Quibus fidem habuit populus: nec amplius oratione motus quam ille compoſuerat & valde accuratè præmeditatus fuerat, nec miſericordia flexus, quamuis triũ eius liberorum magnum eſſet momentum adiumentúmque ad miſericordiam ei conciliandam, quamuis etiam multi alij tam cognati quàm amici lugentes ei adeſſent, nec rerum in bellis ab eo geſtarum, ob quas ad maximos honores fuerat prouectus, vlla ratione habita vt ei veniam daret, eum damnauit. Adeò autem infenſus erat tyrannidis nomini, vt ne in æſtimanda quidem pœna modum iræ ſeruarit in eum, ſed eum capite damnarit. Verebatur enim ne ſi ex patria in exilium pulſus fuiſſet, vir artibus imperatoriis omnium ætatis ſuæ hominum præſtantiſſimus,

idem

idem faceret quod Marcius, & amicos criminaretur, & hoſtes concitaret, atque ita patriæ bellum grauiſſimum inferret. Quare, quum huius iudicij ſic fuiſſet exitus, quæſtores hominem ductum ad rupem foro imminentem omnibus inſpectantibus, de ſaxo præcipitem dederunt. Hoc enim ſupplicium capite damnatorum tunc Romanis erat vulgare. Quæ igitur de hoc homine traduntur, & quæ ad fidem propiùs accedunt, hæc ſunt. Veruntamen & id quod minus eſt probabile (quando hoc quoque à multis creditur, & ſcriptis fide dignis proditur) ſilentio minimè eſt prætereundum. Sunt igitur qui dicunt, quum adhuc conſilia tyrannidis, quæ ab eo affectabatur, omnibus eſſent incognita, primùm patrem Caſsij ſuſpicione motum fuiſſe, & rem accuratiſſimè perquiſitam ac exploratam ad ſenatum detuliſſe: deinde, quum filium eò venire iuſſiſſet, eius conſilia indicaſſe, cúmque accuſaſſe, & ab ipſo quoque ſenatu damnatum domum duxiſſe, cúmque interfeciſſe. Morum igitur aſperitas & inclementia patrum in filios ſontes, præcipuè verò in eius ſeculi Romanis, facit vt ne hæc quidem opinio *vt falſa* videatur reiicienda: quoniam & antè Brutus ille qui reges expulerat, ambos filios ex lege in maleficos lata capitali ſupplicio dignos iudicauit, eóſque ſecuri percuſſit, quòd viderentur regum reditui fauere. Et poſt illum Manlius, bello Gallico imperator, filium qui egregiam operam in pugna nauarat, fortitudinis quidem ergô coronis pro præmio fortitudini debitis ornauit: ſed contumaciæ crimen illi obiiciens, quòd in eo caſtello, vbi collocatus fuerat non manſiſſet, ſed contra ducis imperium ad pugnam exiiſſet, vt ſtationis deſertorem necauit. Et multi alij patres, partim maioribus, partim minoribus de cauſis nec filiis pepercerunt, nec eos unt miſerati. Propterea igitur (vt dixi) hanc o-

pinionem, quaſi parum probabilem, reiiciendam eſſe non cenſeo. Sed alia argumenta non minimi momenti me retrahunt inde, & in alteram ſententiam traducunt, quia poſt Caſsij mortem & ædes ſolo æquatæ, & ad hanc vſque diem earum area vacua, ſub dio relicta eſt extra Telluris ædem, quam poſtea pop. Rom. in quadam eius parte extruxit, in via quæ ad Carinas fert, eiúſque bona publicata ſunt: vnde cùm in aliis templis primitiæ *diu* dicatæ, tum etiam Cereri æneæ ſtatuæ cum inſcriptione, quæ declarat quorum bonorum ſint illæ primitiæ. Quòd ſi pater eius index ſimul & accuſator & punitor fuiſſet, nec eius domus fuiſſet diruta, nec bona publicata. Apud Romanos enim filij patribus adhuc viuentibus nihil proprium poſſident, ſed & ipſis pecuniis & corporibus filiorum patribus arbitratu ſuo vti permiſſum eſt. Quare, pop. Rom. ob filij delicta, patri qui tyrannidis ab eo affectatæ indicia detuliſſet, bona auferre, eáque publicare noluiſſet. Propterea igitur priorem opinionem ſequi malo, vtranque tamen afferre volui, vt lectoribus vtri earum velint adhærere liceat. Quum autem nonnulli ipſos etiam Caſsij liberos interficere conarentur, hoc atrox & perniciosum exemplum patribus eſt viſum. Itaque, quum in curiam conueniſſent, factum eſt s. c. quo adoleſcentulis pœna eſt remiſſa, illíſque nec exilio mulctatis, nec ignominia affectis, nec alia calamitate accepta, tutiſsimè viuere conceſſum eſt. Et ab eo tempore vſq; ad hãc noſtram ætatem hic mos Romæ perpetuò ſeruatus eſt, vt nulla parentum delicta liberi ſuo ſupplicio luant: ſiue illi ſint tyrannorum filij, ſiue parricidarum, ſiue etiam proditorum; quod apud illos crimen eſt grauiſſimum. Et qui hunc morem antiquare aggreſſi ſunt noſtris temporibus circa finem Marcici & ciuilis belli, quíque liberis patrum Syllæ tempore proſcri-

proſcriptorum ius paternos honores capiendi ademerunt, aditúmque ad ſenatum intercluſerunt, quo tempore ipſi rerum potiebantur, facinus & hominum inuidia, & deorum indignatione dignum patrare viſi ſunt. Quapropter, temporis progreſſu pœna *ſcelerum* vindex non contemnenda eos eſt ſecuta, qua factum eſt vt ex altiſſimo gloriæ faſtigio in infimam fortunæ abiectæ conditionem deciderint, & ne eorum quidem genus, niſi per fœminas amplius ſit reliquum. Ille autem qui hos ſuſtulit, hunc morē ad priſtinum vſum reuocauit. Cæterùm, apud nonnullos Græcos hoc haud ita moribus eſt receptū: ſed alij quidem, vt liberi tyrannorum vnà cum ipſis patribus necentur, æquū eſſe cenſent: alij verò eos perpetuo exilio mulctant: quaſi natura non ferat vt boni filij ex malis patribus, aut mali ex bonis naſcantur. Sed vtrum Græcorum mos ſit melior, an Romanorum conſuetudo ſit præſtantior, hæc cuiuis relinquo diſpicienda. Redeo autem ad hiſtoriæ ſeriem.

POST Caſſij mortē dominatus optimatū fautores ac amplificatores, audaciores & ſuperbiores euaſerunt, & plebeios deſpicere cœperunt: obſcuri verò nominis & infimæ conditionis homines animos demiſerunt, & vt optimo plebis propugnatore amiſſo ſuam magnam dementiam damnabant ob ſuum iudicium, quo talem virum damnarant. Cuius rei hæc erat cauſa, quia conſules s. c. de agro diuidendo factum non exequebantur, quum tamen deberent decem viros agrorum finiendorū cauſa creare, & ad ſenatum referre, quantum agri, & quibus eſſet diuidēdū: & iam multi cœtus fiebant hominum de fraude illa aſſiduè conquerentium, & ſuperiores tribuni, vt reipublicæ proditores accuſabātur: & ab illis qui tūc erāt tribuni, crebræ conciones habebantur, & promiſſa repoſcebantur. Quibus rebus cognitis, conſules decreuerunt per ſpeciem belli ſeditioſam & tu-

multuantem populi partem *ablegare*. Fortè enim eodem illo tempore ager Romanus finitimorum populorum latrociniis, & quibuſdam excurſionibus infeſtabatur. Vt igitur has iniurias vlciſcerentur, belli ſigna propoſuerunt, & copias vrbanas conſcribere cœperunt. Sed quum pauperes nomina non darent, nec ipſi legibus contumaces poſſent cogere (tribuni enim pro multitudine pugnabant, paratíque ad intercedendum erant, ſiquis vel corporibus militiam detrectantium vim afferre, vel pignora auferre conatus fuiſſet) poſt multas minas, *quibus ſignificarunt* ſe non paſſuros plebem ab vllis concitari, tacitam ſuſpicionem reliquerunt, fore vt dictatorem crearent, qui, cæteris magiſtratibus abrogatis ſolus poteſtatem tyrannicam & nullis rationibus reddendis obnoxiam eſſet habiturus. Quæ opinio quum plebeiorum animos peruaſiſſet, veriti ne Appium crearent, virum aſperum & grauem, quiduis aliud perpeti maluerunt. Exercitibus igitur conſcriptis, conſules copias in hoſtes eduxerunt. Cornelius autem irruptione in Veientanum agrum facta, prædam in eo relictam abegit. Ac mox quum Veientes legationem miſiſſent, captiuos pecunia redemptos illis reddidit, & inducias in annum conceſſit. Fabius verò cum altero exercitu in Aequorum agrum irrupit inde in Volſcorum. Aliquandiu igitur, ſed non diu tamen Volſci agros ſuos diripi & vaſtari ſunt paſſi. tandem verò contempta Romanorum præſentium paucitate, correptis armis conferti ex agro Antiate inito, præcipiti potiùs quàm tuto conſilio hoſti obuiam iuerunt. Si igitur palantes Romanos inopinato aduentu oppreſſiſſent, eos fœdè in fugam vertiſſent. Iam verò quum conſul aduentum eorum per exploratores à ſe miſſos præſenſiſſet, reuocatis celeriter iis qui in pabulationibus erant diſperſi, aciem prout rei militaris diſciplina poſtulat, inſtruxit. Volſcos

verò,

verò,qui contemptim & audacter veniebant, quum præter expectationem omnes hoſtium copias vidiſſent inſtructas,ob rei inopinatæ aſpectum timor inuaſit,neglectáque incolumitate publica, ſuæ quiſq; ſaluti conſuluit:conuerſo igitur itinere vnuſquiſque fugiebat quanta maxima celeritate poterat, & alij per has,alij per illas vias ferebantur & maior pars eorum incolumis in vrbem rediit: ſed paruus globus qui erat inſtructiſſimus quum in montis cuiuſdam verticem confugiſſet,ibique caſtra poſuiſſet,noctem ſequentem permanſit. Diebus verò ſequentibus, quũ conſul præſidio militum collem cinxiſſet,omnéſque exitus armis interclusiſſet,fame compulſus traditis armis in eius poteſtatem venit. Conſul verò omnem prædam & ſpolia & captiuos quibus potitus fuerat, per quæſtores vendi iuſſit, pecuniámque in vrbem detulit. Nec multo poſt caſtris ex hoſtico motis, copias in ipſo anni exitu domum reduxit. Inſtantibus verò comitiis,placuit patribus irritatam plebem videntibus,& damnationis Caſſij pœnitentem, cauere diligenter ne quid noui iterum in republica moliretur,ſpe largitionum & legis agrariæ inducta, ab aliquo facundo & ad plebem concionibus ſuis ducendam idoneo,ad conſularem dignitatem euecto. Exiſtimabant autem,ſi quid horum concupiſſet, facillimè cohiberi poſſe, ſi conſul à plebe alieniſſimus creatus fuiſſet. Itaque inito hoc conſilio, alteri ex accuſatoribus Caſſij, Cæſoni Fabio, fratri Quinti, qui tunc conſul erat,& ex aliis patriciis. L. Aemilio, dominatus optimatum fautori petendi conſulatus autores fuerunt. Hos autem magiſtratum petentes plebs impedire non potuit:ſed relictis comitiis è campo diſceſſit: nam in centuriatis comitiis ſuffragiorum omnis vis & autoritas penes nobiliſſimos quoſque,& penes primæ claſſis homines erant: raróque ad mediarum claſſium ſuffragia deueniebatur, vt a-

liquid ratum ab illis fieret. Vltima verò centuria, in qua maxima & egentiſſima plebis pars ſuffragia ferebat, vnius poſtremi ſuffragij (vt antè dictum eſt à me) ius habebat.

14 ¶ ANNO igitur ab vrbe condita ducenteſimo ſeptuageſimo conſules facti ſunt L. Æmilius, Mamerci F. & Cæſo Fabius, Cæſonis F. archonte Athenis Nicodemo. Quibus ex voto contigit vt nulla ciuili ſeditione turbarentur, bellis externis vrbem infeſtantibus. In omnibus certè tam Græcarum quàm barbararum gentium locis vſu ſolet venire, vt ceſſantibus externis malis domi ſeditiones & bella ciuilia excitentur. Hoc autem potiſſimùm accidit iis, qui libertatis & principatus deſiderio bellicum & ærumnoſum vitæ genus ſequūtur. Ingenia enim pluris habendi cupiditati dedita ſi à conſuetis exercitiis prohibeantur, difficilè tolerari poſſunt. Et propterea prudētiſſimi duces ſemper aliquas inimicitias alunt, vt externorum bellorum materiam faciliùs accendant, nouáque bella ſemper ſuſcipiant, quia in alienis finib. quàm in ſuis bellum gerere ſatius eſſe putant. Tunc igitur (vt dixi) fortè accidit conſulibus, vt populi ſubditi à pop. Rom. defectionem facerent. Nā Volſci ſiue domeſtico Romanorum motu freti, vtpote alienata à magiſtratib. plebe, ſiue impulſi ignominia ſuperioris cladis, quam nullo commiſſo prælio acceperāt, ſiue copiarum ſuarum multitudine valde elati, ſiue etiam ob haſce omnes cauſas, bellum populo Romano inferre decreuerunt: contractáque ex omnibus oppidis iuuentute, cum parte copiarum contra Hernicos & Latinos ſunt profecti: cum reliqua (quæ & maxima & validiſſima erat) hoſtium aduentum domi expectabant, inde eorum impetum excepturi, Romanis, his rebus cognitis, placuit copias bifariam diuidere, & alteram partem Hernicis & Latinis præſidio mittere, cum altera ve-

rò a-

rò agrum Volſcorum populari. Quum autem conſules inter ſe copias ſortiti fuiſſent, vt mos eſt illis, Cæſoni Fabio obuenit exercitus qui ſociis ſuppetias erat laturus: Lucius verò alterum ad Antium duxit. Quum autem iam ad montes acceſſiſſet, & hoſtium copias conſpexiſſet, tunc quidem in tumulo caſtra ex aduerſo poſuit: ſequentibus verò diebus quum hoſtes ſuas copias ſubinde in campum producerent, & ad pugnam prouocarent, vbi ſe tempus opportunum nactum eſſe duxit, copias eduxit, & priuſquã manus conſererentur, longa monitione & adhortatione vſus, bellicum cani iuſſit. milites verò conſueto clamore ſublato, confertis ordinibus & cohortibus conflixerunt: lanceis verò & iaculis reliquíſque miſſilibus quæcunque habebant, conſumptis, vtrique pari audacia, ſtudióque pugnandi ſtrictis gladiis alteri in alteros irruerunt. Simili etiam (vt antè dixi) pugnæ genere illi vtebantur, nec Romanorum prudentia, nec rei militaris peritia qua plerunque vincere ſolebant, nec indefeſſa laborum tolerantia longa exercitatione parta ſuperior erat. Nam iiſdem virtutibus & hoſtes præditi erant, ex quo Marcij clariſſimi Romanorum ducis auſpiciis ductúque militarant. Quare, vtrique reſiſtebant, nec de loco, in quo primùm ſteterant, dimouebantur. Deinde paulatim Volſci pedem referebant ſeruatis ordinibus, & acie inſtructa Romanorum impetum excipientes. Hoc autem erat ſtratagema, vt eorum ordines diuellerent, eóſq; de ſuperiori loco telis peterent. Illi verò rati eos fugæ initium facere, pedetentim & ipſi ſeruatis ordinibus eos cedentes, ſequebantur. Vbi verò eos curſu caſtra petere viderunt, ipſi quoque celeriter & incompoſitè eos perſequebantur. Vltimæ verò cẽturiæ, & nouiſſimi agminis cuſtodes cadauera ſpoliabant, vt iam parta de hoſtibus victoria, & ſe ad a-

grum populandum verterant. Volſci his animaduerſis,& qui fugæ opinionem *hoſtibus* præbuerāt, quum ad valli munitiones appropinquaſſent aduerſi ſteterunt,& qui in caſtris fuerant relicti, apertis portis conferto agmine variis ex partibus eruptionem fecerunt,præliíque fortuna eſt mutata. qui enim perſequebantur fugiebant, & qui fugiebant perſequebantur. Ibi multi & fortes Romani (vt veriſimile eſt)per loca decliuia pulſi,& pauci à multis circumuenti ceciderunt. Eodem modo tractati fuerunt ij quibus ad ſpolia & rapinas conuerſis facultas ſeſe ſeruatis ordinibus,& acie inſtructa recipiendi, erepta eſt.Nam hi quoque ab hoſtibus oppreſſi partim cæſi,partim capti fuerunt. Quotquot verò horum vel illorum qui monte depulſi fuerant incolumes euaſerunt,quum ſerò ſuppetias equitatus illis tuliſſet in caſtra redierunt.Ne autem internecione delerentur,ingens imber cum grandine cœlitus cum impetu delatus, & caligo qualis eſſe ſolet in denſiſſimis nebulis,eos adiuuiſſe videbatur,quæ res reddidit hoſtes ſegniores ad vlterius eos perſequendum : quia proſpicere non poterant quæ remota erant. Inſequenti nocte conſul motis caſtris cum ſilentio, & acie inſtructa abiit,eo conſilio vt hoſtem lateret, & ſub veſpertinum crepuſculum caſtra ad oppidum Longulam poſuit, tumulo idoneo ad vim hoſtium arcendam delecto. Ibi ſubſiſtens & laborantes ex vulneribus curandos reficiebat, & mœſtos ob acceptam inopinatæ cladis ignominiam, conſolando recreabat. Hic igitur erat rerum Romanarum ſtatus. At Volſci,quum dies illuxiſſet, & caſtra ab hoſtibus deſerta cognouiſſent,caſtra promouerunt. Spoliatis autem hoſtium cadaueribus, ſublatiſque ſeminecibus,de quorum ſalute ſpes erat , ſuiſque ſepulturæ mandatis, ſe in proximam vrbem Antium receperunt.Ibi canentes pæana ob partam victoriam, & in

omnibus

omnibus templis ſacrificia facientes, per continuos aliquot dies epulationibus & voluptatibus ſe dederunt. Si igitur tunc ea victoria contenti fuiſſent, & nihil præterea tentaſſent, præclarum huic bello finem impoſuiſſent. Romani enim haud amplius auſi fuiſſent ex caſtris ad prælium prodire: ſed præclarè ſecum agi putaſſent ſi ſibi ex hoſtico decedere licuiſſet, ignominioſam fugam manifeſta morte potiorem docentibus. Iam verò dum plura appeterent, & gloriam ex ſuperiore victoria partam amiſerunt, nam quum audiſſent ex ipſis exploratoribus & tráſfugis, Romanos, qui euaſiſſent, perpaucos eſſe, & horum pleróſque vulneratos, valde eos contempſerunt, & ſubitò correptis armis in eos procurrerunt. Multi etiam inermes ex vrbe ad certaminis ſpectaculum & ſimul ad rapinas & prædam eos ſunt ſequuti. Quum autem ad tumulum acceſſiſſent, & ipſa caſtra corona cinxiſſent, & vallum diuellere cœpiſſent, primi Romani equites pedibus ob loci naturam pugnantes in eos eruptionem fecerunt, deinde poſt hos qui vocantur triarij, denſatis cohortibus. Iſti autem ſunt veterani ſpectatæ virtutis, quibus caſtrorum cuſtodiam committunt, quoties ad prædium egrediuntur, & ad quos poſtremos, ſi ingens iuniorũ ſtrages fuerit edita, cæteris auxiliis deſtituti, ipſa neceſſitate coacti confugiunt. Volſci autem principio quidem eorum impetum ſuſtinuerunt, & diu fortiter pugnarunt. Deinde verò quum ob loci naturam deteriore conditione rem gererent, pedem referebant: & tandem quum paucis iiſque leuibus incommodis hoſtes affeciſſent, ipſi verò pluribus affecti fuiſſent, in planiciem ſe receperunt. Ibi poſitis caſtris diebus inſequentibus aciem inſtruebant, & Romanos ad prælium prouocabant: at illi contra eos non prodibãt. Quod quum animaduertiſſent Volſci, contemptis illis copias ex oppidis conuocabant, & ſe

parabant vt militum multitudine eorum munitionem expugnarent, & præclarum facinus nullo negotio edidiſſent, conſule Romanóque exercitu, aut vi, aut facta deditione in ſuam poteſtatem redacto (iam enim victus inopia locus ille laborabat) ſed ſuppetiæ Romanis celeriter latæ eos anteuerterunt, quibus Volſci pulcherrimum bello finem imponere ſunt prohibiti. Nam alter conſul Cæſo Fabius, quum cognouiſſet in qua fortuna eſſent copiæ, quæ cum Volſcis acie dimicarant, voluit ipſe quidem quanta maxima celeritate poſſet, cum toto exercitu confeſtim hoſtes, qui munitiones obſidebant, petere: ſed quum ei victimas mactanti, auguriáque capta, ſacra nihil fauſti portenderent, deúſque eius profectioni aduerſaretur, ipſe quidem remanſit: ſed lectiſſimas cohortes collegæ miſit. Illæ verò per occultas vias, noctúq; bona itineris parte cõfecta in caſtra clam hoſtibus ſunt ingreſſæ. Aemilius igitur ſociorũ aduentu audacior eſt factus. At hoſtes ſuorũ multitudine, quæ tunc ibi aderat, freti, & quòd Romani in acië non prodirent, elati, montẽ denſatis ordinibus aſcenderunt, & Romani paſſi eos per otiũ aſcẽdere, paſſi etiã eos multum laboris circa vallum perferre, quum pugnæ ſignũ fuiſſet datum, vallo variis in partibus diſiectos in eos impreſſionem fecerunt, atque alij gladiis cominus pugnabant, alij è munitionibus *hoſtem* lapidibus & miſſilibus & lanceis feriebant, nullúmque telum fruſtra cadebat multis in exiguo loco ſtipatis. Volſci igitur, amiſſo magno ſuorum numero reiecti ſunt à tumulo, & in fugam verſi ægrè in ſua caſtra ſe receperunt. At Romani vt qui tunc tandem in tuto eſſent, in eorum agros deſcenderunt, vnde & cibaria & alia quorum penuria erat in caſtris ceperunt. Quum autem comitiorũ tempus inſtaret, Aemilius in caſtris remanſit, præ pudore cladium ignominioſarum in vrbem redire non auſus,

quòd

quòd lectiſſimam exercitus partem amiſiſſet: at eius collega caſtrorum cura tribunis commiſſa, in vrbem eſt profectus: conuocatóque ad comitia populo, de conſularibus viris quibus conſulatum dari plebs cupiebat, nullam ſuffragij ferendi fecit mentionē, quia ipſi haud ſponte ſua magiſtratū eum petebāt: ſed pro iis qui petebāt centurias vocauit, eáſq; miſit in ſuffragia. Iſti autē quos ſenatus deſignarat, & quos magiſtratum petere iuſſerat, plebi non admodum erant grati. Deſignatíque ſunt conſules in ſequentem annum iunior frater eius conſulis qui præerat comitiis. M. Fabius Cæſonis F. & L. Valerius, M. F. qui Caſſium tertiùm conſulem, ob affectatam tyrannidem damnauit, & capitali ſupplicio affecit. Hi, magiſtratu inito, petierunt vt in eorum militum locum qui in bello contra Antiates ceciderant, alij conſcriberentur, vt quod cohortibus deerat, id ſuppleretur. Factóque s.c. diem dixerunt, ad quam militaris ætatis homines præſtò adeſſe oportebat. Poſtea ingens tumultus in vrbe eſt ortus, & pauperrimi quique ſeditiosè loquebantur, nec ſenatuſconſulto parere, nec conſulum poteſtati *imperióque* obtemperare volebant, quòd illi promiſſa de agris diuidendis fefelliſſent: confluentéſque cateruatim ad tribunos proditionem ipſis exprobrabant, & magnis clamoribus illorum auxilium implorabant. Aliis igitur non videbatur tempeſtiuum eſſe, externo bello iam conflato, domeſticas inimicitias ſuſcitare: quidam verò ex illis, C. Manius, dicebat ſe minimè proditurum plebem nec exercitum conſcribere conſulibus permiſſurum, niſi ipſius agri publici finitores creaſſent. & s.c. de agris diuidendis factum promulgaſſent. Conſulibus verò contra hæc dicentibus, & præſens bellum cauſantibus, per quod ſtaret quominus ea quæ petebat ei concederent, negabat ſe moraturum eorum verba, ſed totis viribus

delectum prohibiturum, atque hæc facere conabatur, nihil tamen efficere potuit. Conſules enim extra vrbem in proximum campum progreſſi, ibi ſellas imperatorias poſuerunt, & milites conſcribebant, & qui legibus non parebant, quia eos ducere non poterant, pecuniis mulctabant, eorum qui agros habebant, agros cædendo, villáſque demoliendo: qui verò alienos fundos conductos colebant, horum agendo & ferendo inſtrumenta ruſtica, & iuga boum, & pecus, & iumenta ſarcinaria, & omnis generis inſtrumenta, quibus vel terra colitur, vel fructus comportantur. Tribunus verò qui militum conſcriptioni *delectuique* intercedebat nihil amplius contra hæc facere poterat. Tribuni enim in ea quæ ſunt extra vrbem nullam habent poteſtatem: nam eorum potentia mœnibus eſt circumſcripta. Imò ne pernoctare quidem extra vrbem ipſis fas eſt, niſi quodam ſtatuto tempore, quo omnes pop. Rom. magiſtratus in Albano monte pro Latinorum gente Ioui commune ſacrificium faciunt, hic mos ad noſtram vſque ætatem permanet, vt tribuni plebis in ea quæ ſunt extra vrbem, nullum ius ac poteſtatem habeant. Quinetiam cauſa quæ, præter multas alias, bellum ciuile Romanorum mea ætate geſtum (quod fuit omnium ſuperiorum bellorum maximum) mouiſſe, & quæ ſola ciuitatem diuidere potuiſſe viſa eſt hæc fuit, quòd aliquot tribuni plebis, queſti ſe ab eo imperatore qui tunc Italiam tenebat, vrbe per vim pulſos, ne quam amplius poteſtatem haberent ad imperatorem, qui in Gallia exercitus habebat, quaſi non haberent quò ſe verterent, confugiſſent. Ille verò hac occaſione vſus, vt magiſtratui plebis potentiſſimo ſua poteſtate contra ſacratum maiorum iuſiurandum priuato, piè & iuſtè ſuccurrens, & ipſe cum exercitu in vrbem venit, & tribunos in ſuum magiſtratum armis reduxit. Tunc igitur plebeij homines quum tribunitia

bunitia poteſtate nullo modo iuuarentur, de ſua audacia remiſerunt, & euntes ad eos qui delectibus habendis præerant, militari ſacramento ſe obſtrinxerunt, & ſub ſignis nomina dederunt. Supplemento autem legionum conſcripto, conſules prouincias inter ſe ſunt ſortiti, ac Fabius quidem exercitum qui ſociis auxilio miſſus fuerat, accepit: Valerius verò eum qui in Volſcis caſtra habebat, cui datum ſupplementum recèns conſcriptum. Cuius aduentu cognito hoſtibus placuit, nouas copias accerſere, & in loco munitiore caſtra metari, & cauere ne amplius ob ſuam hoſtium contemptionem in aliquod temerarium periculum (vt ante) inciderent. Hæc celeriter facta ſunt, & vtriuſque ducis de belli gerendi ratione eadem fuit ſententia, vt ſuas munitiones tuerentur, ſi quis eas inuaderet, at hoſtium munitiones, quaſi eas per vim eſſent expugnaturi, minimè aggrederentur. Quo factum eſt, vt dum *alteri alteros* aggredi metuunt interea non parum temporis in his cunctationibus tereretur, Veruntamen in ea ſententia vſque ad belli finem permanere non potuerunt. Quoties enim aut frumentatum, aut ad aliquas alias res parandas quæ vtriſque neceſſariæ viderentur, aliqua exercitus pars mittebatur, conflictus & vulnera ſequebantur, nec iidem ſemper victoriam ab aduerſariis reportabant, & quum ſæpius congrederentur non pauci cadebant, & plures ſauciabantur. Sed Romani nullis nouis copiis aliunde miſſis ſuorum iacturam ſupplere poterant. At Volſcorum exercitus aliis poſt alios venientibus valde augebatur. Hac re elati duces, copias ex caſtris in aciem produxerunt. Quum autem & ipſi Romani prodiiſſent, aciémque inſtruxiſſent, commiſſum eſt acre prælium inter equites, pedites, & velites, omnibus pari ſtudio & peritia pugnantibus, & vno quoque victoriæ ſpem in ſe ipſo ſolo collocante. Quum autem multa vtrinque

in eo ipſo loco, in quo collocati fuerant, cadauera proſtrata, & ſemineces multò plures quàm ipſa cadauera iacerent, & ij qui in certamine, & malis adhuc perſeuerabāt pauci eſſent: & ne iſti quidem rem belli eam gerere poſſent, ſcutis, quibus corpus protegebāt ob telorum infixorum multitudinem ſiniſtras manus grauantibus, & impedientibus quominus hoſtium impetum ſuſtinuerent, & retuſa gladiorum acie, nonnullis etiam totis fractis, ita vt nullus amplius eſſet eorum vſus, & ingenti labore, quem per totum diem pugnantes tulerant, neruos diſſoluente, & vulnerum ictus debilitante, & ſudore, ſiti, anhelitu (vt in ſummo æſtatis feruore in longo certamine hominibus ſolet accidere) vtroſque vexantibus, nullum memorabilem exitum id prælium habuit: ſed ambo exercitus à ducibus ſuis reuocati, lubenter in caſtra redierunt. Et neutri amplius in aciem prodierunt: ſed vbi caſtra caſtris oppoſuiſſent, obſeruabant eos qui ad res neceſſarias comparandas exibant. Romæ tamen multi opinabantur & vulgò iactabant exercitum Romanorum, quum tunc poſſet vincere, dedita opera nullum egregium facinus edidiſſe, odio conſulis, & ira in patres, quòd agri diuiſione per dolum fuiſſet fraudatus. Sed ipſi milites conſulem vt parum idoneum ad imperandum accuſabant, literis priuatim ad neceſſarios ſuos miſſi: atque hic erat ſtatus quæ foris gerebantur. In ipſa verò vrbe multa prodigia iram diuinam ſignificantia obſeruata ſunt, exauditæque voces ominoſæ & nouæ ſpectrorum facies viſæ, quæ tamen omnia eò ſpectabant (vt & vates & pontifices pro peritia qua erant præditi, re inter ſe communicata declarabant) deos aliquos iratos eſſe, quòd legitimis honoribus fraudarentur, nec purè nec piè ſacra ipſis fierent. Poſtea igitur magna ab omnibus inquiſitione facta, tandem iudicium ad pontifices delatum eſt, vnam veſtalium ignis ſacri

ſacri cuſtodum, nomine Opimiam, amiſſa virginitate ſacra polluere. Illi verò quum ex quæſtionibus, aliíſque manifeſtis argumentis cognouiſſent crimen delatum verum eſſe eius capiti coronas, quas geſtabat, *& infulas ac cætera ſacerdotij ornamenta* abſtulerunt, eámque per medium forum ductam intra muros in foſſa ſubterranea viuam defoderunt: duos verò, à quibus eam corruptam fuiſſe conſtabat, in omnium conſpectu virgis cæſos confeſtim necarunt. Quo facto mox litatum eſt vates reſponderunt iram deorum placatam eſſe. QVVM autem comitiorum tempus veniſſet, & ipſi conſules ad ea iuiſſent, ingenti ſtudio & contentione inter plebem & patricios certatum eſt de viris quibus rerum ſumma eſſet committenda. Illi enim è iunioribus impigros aliquos & minimè populares ad conſulatum promouere cupiebant: & eorum iuſſu filius Appij Clodij, qui acerrimus plebis hoſtis exiſtimabatur, vir qui arrogantiæ & audaciæ plenus erat, & ſodalitiis clientelíſque omnium ſuæ ætatis hominum plurimum poterat magiſtratum petebat: at plebs è ſenioribus, & probitatis iã ſpectatæ homines, qui reip. commodis ſtuderent, nominans, conſules illos facere volebãt, & ipſi magiſtratus inter ſe diſſidebant, & alij aliorum poteſtatem irritam faciebant. Quoties enim conſules plebem conuocaſſent vt conſules magiſtratum petentes curarent, tribuni pro ſua poteſtate intercedebant, & comitia diſſoluebant, *ac dimittebant*, & contra, quoties illi plebem ad comitia conuocaſſent, conſules cõuocandæ multitudinis, eiúſque in ſuffragia mittendæ ius habentes, ipſis intercedebant, & ſe mutuò accuſabant & ſtipati ſeditioſis ciuibus aſſiduè concertabant, ita vt nonnulli etiam præ ira à mutuis vulneribus non abſtinerent, & ſeditio ab armis non multum abeſſet. Senatus, his cognitis diu conſultauit quidnam eſſet agendum. Nam ne plebem vi coercere po-

terat, nec ei cedere volebat. Sētentia igitur aſperior hæc erat, vt comitiorum cauſa dictator crearetur, qui vir optimus iudicatus fuiſſet: ille verò accepta poteſtate ſeditioſos ex vrbe pelleret, & ſi quid à ſuperioribus magiſtratibus eſſet peccatum, corrigeret, & arbitratu ſuo forma reip. conſtituta, viris optimis magiſtratus mandaret: mitior verò, vt interreges crearentur maximi natu, & honoratiſſimi quiq; viri quibus curæ eſſet magiſtratuum creatio, & qui prouiderent vt optimè id fieret, eodem modo quo regibus expulſis factum eſt. Quum autem maior eorum pars in hanc ſententiam iuiſſet, ab illis creatus eſt interrex A. Sempronius Atratinus, & cæteri magiſtratus abrogati. Iſte ad certos dies ſibi præſtitutos rep. ſine ſeditione adminiſtrata alium (prout eorum eſt mos) Sp. Largium creauit interregem. Ille verò comitiis centuriatis ex claſſium cenſu miſſo in ſuffragia populo, ex vtriuſque partis conſenſu conſules creauit C. Iulium qui erat ex numero eorum qui plebi fauebant, & Q. Fabium Cæſonis F. iterum, optimatum fautorem, & plebs ob priorem eius conſulatum nullis affecta malis paſſa eſt eum iterum hanc poteſtatem adipiſci, odio Appium proſequens, eiuſque ignominioſa repulſa valdè gaudens, & ipſis primoribus, qui virum impigrum & qui nihil molliter plebi eſſet conceſſurus, conſulem creari cupiebant, ex animi ſententia ſeditio exitum habuiſſe videbatur. His conſulibus Aequi in Agrum Latinum facta irruptione, multa mancipia & multum pecus, repentino latrocinio abegerunt. Ex Etruſcis verò ij qui vocantur Veientes magnam agri Romani partem excurſionibus infeſtarunt. Quum autem ſenatus bellum contra Aequos in aliud tempus diſtuliſſet, & à Veientibus res repetere decreuiſſet, Aequi, quum primus conatus ipſis ex voto ſucceſſiſſet, nec vllus in poſterum eos prohibiturus videretur, temeraria audacia elati

non

non ampliùs latronum more bellum gerere decreuerunt, ſed cum valido exercitu Ortonam adorti, vi ceperunt: direptíſque villis ſimul cum vrbe, ingenti præda ditati abierunt. At Veientes quum legatis Romã miſſis reſpondiſſent, prædones illos non à ſe ſed ab aliis Etruſcis miſſos, ſi eos re infecta dimiſerunt: & nihil æquè fecerunt, & legati in Veientes prædam ex agro ſuo agentes inciderunt. Senatus hac re ex illis cognita, bellum Veientibus inferre, & ambos conſules cum exercitu in eos mittere decreuit. Reclamatum tamen eſt huic s. c. & multi erant qui bellum illis inferri non patiebantur, reuocantes plebi in memoriam agri diuiſionem, qua quinto antè anno à ſenatu decreta, publicæ fidei credentes, per dolum fraudati fuerant, & dicentes, bellum fore commune, ſi tota Etruria communi conſenſu populis eiuſdem gentis opem ferret. Haud tamen militum, *ac hominum ſeditioſiorum* verba vllum pondus habuerunt: ſed s. c. plebiſcito etiam confirmatum eſt, Sp. Largij ſuaſu & hortatu. Poſt hæc conſules copias eduxerunt, caſtris non longè à Veiis ſeorſum poſitis, & per multos dies ibi morati, quum hoſtes non prodirent, tcum ſuis copiis agri eorum partem quantam maximam potuerunt depopulati, copias domum reduxerunt. Et nihil aliud memoratu dignum hiſce conſulibus eſt geſtum.

DIONYSII, ALEXANDRI F. HALICARNASSEI, ROMANARVM ANTIQVITATVM

LIBER NONVS.

BREVIARIVM LIBRI.

1 *Cæſone Fabio & Sp. Furio Coſſ. tumultus Romæ, & expeditio aduerſus Æquos & Etruſc s.*

2 *Sub conſulatu C. Manlij & M. Fabij bellum contra Veientes vario, memorabili & multiplici cum euentu.*

3 *Bellum inſtauratum cum Veientibus & Æquis: conſultatio habita Romæ de modo belli gerendi aduerſus Veientes: Fabiorum magnanimitas, & Romanorum conatus.*

4 *L. Æmilio, & C. Seruilio Coſſ. bellum in Volſcos, Æquos & Veientes.*

5 *Sub C. Horatio & T. Menenio bellum Etruſcum, in quo Fabia gens deleta, quod quomodo contigerit variè & prolixè narratur.*

6 *Sp. Seruilio A. Virginio Conſulibus, domi turbæ ac frumenti penuria: foris bellum cum Etruſcis.*

7 *Valerio & Nautio conſulibus, ob rem malè contra Etruſcos geſtam Seruilius in ius vocatus abſoluitur: à Valerio Sabinorum & Etruſcorum caſtra capta: bellum item cum Aequis & Volſcis feliciter confectum.*

8 *Veientes à Manlio conſule debellati: ſeditionibus Roma*

Roma laborat propter rem agrariam.

9 *Prodigia & peſtis grauiſſima ſub L. Pinarij & P. Furij Conſulatu, propter Veſtalis Virginis ſtuprum: Seditionis renouatio, & varia rixæ inter tribunos ac Conſules: item de horum diſcordijs ſedandis P. Valerij Publicolæ ſententia.*

10 *Quintij & Appij Claudij, Conſulum aduerſus Æquos & Volſcos expeditio: item de re agraria varia inter Tribunos & Conſules ſententia: Appius in iudicium vocatus manus ſibi adfert: varia belli expeditiones aduerſus Æquos, Volſcos, Sabinos.*

11 *Varius belli euentus Quintij Seruilij & aliorum Conſulum, aduerſus Sabinos, Æquos & Volſcos.*

12 *Bellum inſtauratum contra Æquos & Volſcos, qui cladem à Romanis accipiunt.*

13 *Peſtis ex agro in vrbem irruens atrociſſimè ſæuit: de victis Æquis & Volſcis L. Lucretius & T. Veturius Conſules triumphant.*

Hiſtoria huius libri eſt viginti annorum.

1 SEQVENTI anno diſcordia inter plebem & ſenatum de conſulibus creandis orta (patricij enim vtrumque conſulem ex optimatibus fieri volebant: plebs verò ex popularibus & ſui ſtudioſis) poſt mutuas concertationes, tandem mutua ſuaſione inter eos conuenit vt ex vtraq; parte conſul crearetur: creatíque ſunt à ſenatu quidem Cæſo Fabius iterum, qui Caſſium tyrannidis reum peregerat: à plebe verò Sp. Furius, ſeptuageſima quinta olympiade, archonte Athenis Calliade, quo tempore Xerxes expeditionem in Græciam fecit. Simulatque autem hi magiſtratum inierunt, legati Latini ad ſenatum venerunt, petentes vt alter conſul cum exercitu ad ſe mitteretur, qui nimiam Aequorum

Digitized by Google

inſolentiam compeſceret:& tota Etruria commota,& breui ad arma ventura nuntiabatur. Eius enim gentis commune concilium conuocatum fuerat,& quum Veientes multis precibus petiiſſent, vt ſe ad belli ſocietatem contra Romanos adderent, tandem decretum eſt licere Etruſcis qui vellent ire ad eam militiam. Itaque Veientes ad eam belli ſocietatem manum non contemnendam contraxerunt. His rebus cognitis placuit magiſtratibus Romanorum vt exercitus conſcriberentur,& ambo conſules exirent, alter quidem bellum cum Aequis geſturus, & Latinis opem laturus:alter verò in Etruriam copias ducturus. His verò intercedebat Sp. Icilius,vnus è tribunorum collegio,& plebem ad concionem quotidie conuocans, promiſſam agrorum diuiſionem,à ſenatu repetebat, & dicebat ſe non paſſurum fieri quidquam eorum quæ ipſe vel contra hoſtes, vel in vrbe facere decreuiſſet, niſi priùs decem viros agri publici finitores creaſſet, agrúmque promiſſum plebi diuiſiſſet. Hic hærentem ſenatum & conſilij inopem, App. Claudius monuit daret operam vt *diſſidio inter tribunos excitato* alios ab ipſo alienaret, docens eum qui s.c. intercedebat, eſſe ſacroſanctum, & ex ipſis legibus hanc intercedendi poteſtatem habere, eúmque pro ſui magiſtratus poteſtate res impedire poſſe quibuſcunque ipſe intercesſerit. Itaque ſuadebat conſulibus qui in poſterum magiſtratum eum eſſent accepturi, hoc agerent darêntque operam vt ſemper aliquos de tribunis ſibi conciliarent, amicóſque haberent, dicebátque hanc vnam eſſe rationem huius magiſtratus poteſtatis euertendæ, ſi tribuni inter ſe diſſiderent. Ea ſententia ab Appio dicta, conſules & alij primores rati eum rectè monere ſumma contentione effecerunt vt quatuor è tribunis ſenatui fauerent, qui aliquandiu variis rationibus Icilium ab actionibus agrariis auertere conati ſunt, donec finis belli

belli impoſitus eſſet. Sed quum ille ipſis aduerſaretur, & deieraret, & præſente populo ſuperbiſſimam vocem edere auſus fuiſſet, malle ſe Etruſcos cæteróſque hoſtes vrbe potitos videre quàm eos qui agrum publicum occuparent dimittere, exiſtimarunt ſe præclaram nactos occaſionem tantæ arrogantiæ tum dictis, tum factis aduerſandi, & quum vel ipſa plebs eo dicto fuiſſet offenſa, ſe ei intercedere dixerunt: & apertè quidquid ſenatui, & conſulibus viſum fuerat, faciebant. Icilius verò ab omnibus *ſuis collegis* deſtitutus, nullam amplius poteſtatem habebat. Poſthæc, exercitus conſcriptus, & quidquid ad bellicos vſus erat neceſſarium, partim ex publico, partim à priuatis omni alacritate animi ſuppeditabatur. Et conſules celeriter inter ſe ſortiti exercitus, ad bellum iuerunt. Sp. Furius in Aequos, Cæſo Fabius in Etruſcos. Spurio autem omnia feliciter, & ex animi ſententia ſucceſſerunt hoſtibus cum eo congredi non auſis, eíſque contigit vt in hac expeditione multas pecunias mancipiáque caperet. Nam fere totum hoſtiũ agrum peruagatus eſt, res agens ferénſque omnémque prædã militibus conceſſit, & quum antè plebis ſtudioſus haberetur, multò magis in hac expeditione multitudinis fauorẽ ſibi conciliauit: exactóque militiæ tẽpore, copias integras, & nulla clade affectas, & pecuniis ditatas in patriam reduxit. At Cæſo Fabius alter conſul, licet egregiè omnibus muneribus imperatoriis fuiſſet perfunctus, tamen rerum geſtarum laude fraudatus fuit, ob nullum ſuum peccatum, ſed quòd exercitui exoſus eſſet, ex quo Caſſium conſulem, tyrannidis affectatæ damnatum ſupplicio extremo affecerat. Nam neque ad imperatoris imperia celeriter exequenda, quibus milites morigeros eſſe oportet, neque ad *eas res* per vim occupandas, in quibus *militum* alacritas & officium honeſtum requiritur, neque ad loca quæ opportuna eſſent, & quæ ad belli

commoda facerent, clàm hoſtibus in poteſtatem redigenda, neque ad aliud quidpiam agendum parati erant, vnde ille aliquem honorem & bonam exiſtimationem ob res à ſe in ſua prætura geſtas relaturus eſſet: reliqua tamen eorum perpetua inſolentia in imperatorem ſuum illi minus moleſta erat, & Reipub. non admodum noxia. Sed poſtremum eorum facinus vtriſque ingentem ignominiam cum nõ mediocri periculo coniunctam attulit. Quum enim vtrique totis viribus prælium acie inſtructâ commiſiſſent, in eo ſpatio quod erat medium inter *duos* colles, vbi vtrique caſtra habebant, quúmque iſti multa & egregia facinora edidiſſent, & hoſtes initium fugæ facere coegiſſent, nec eos abeuntes perſequuti ſunt, quamuis imperator vehementer ipſis inſtaret, nec remanere & caſtra expugnare voluerunt, ſed relicto imperfecto opere præclaro in ſua caſtra redierunt. Quum autem nonnulli eum ſummum imperatorem appellare cœpiſſent, magnis clamoribus cæteri omnes conuicia in ducem iactabant, & contumelioſis verbis in eum inuehebantur, quaſi ob imperatoriæ artis imperitiam multos & fortes viros de ſuis amiſiſſet, & poſt alia multa maledicta, & verba indignationis plena poſtulabant vt ſolutis caſtris ſe in vrbem reduceret, quòd dicerent ſe ad prælium redintegrandum idoneos non fore, ſi hoſtis contra ſe veniſſet, neque ducis admonitionibus mouebantur, neque eius luctu ſupplicibúſque precibus vllo modo tangebantur, neque grauibus minis quas ipſis intentabat, ſiquando & his vſus fuiſſet, terrebantur, ſed his omnibus magis ac magis exacerbabantur, atque in ſua pertinacia perſeuerabant. Tanta autem fuit eorum omnium contumacia, & ducis contemptio, vt circa mediam noctem ſurgentes tentoria refigerent, & arma corriperent, & ſaucios nullo iubente abſportarent. His cognitis imperator

co-

coactus fuit omnibus profectionis ſignum dare, metuens eorum contumaciam & audaciam, illi verò quaſi ex fugæ periculo ſe reciperent, ſalutíque ſuæ fuga conſulerent, ingenti celeritate ſub diluculum ad vrbem proximè acceſſerunt. Cuſtodes verò qui ſtabant ad mœnia, quum ignorarent amicum eſſe exercitum, arma inducebant, & alij alios vocabant & reliqua ciuitas quaſi magna clade accepta, pauoris & tumultus plena erat, nec priùs ipſis portas aperuerunt cuſtodes quàm lux clara iam eſſet, & domeſticæ legiones agnoſcerentur. Itaque præter ignominiam deſertorum caſtrorum, in periculum etiam non minimum ſe ipſi coniecerunt, qui nullo ordine ſeruato noctu per hoſticum abiiſſent. Si enim hoſtes hac re cognita eos quauis ratione abeuntes inſequuti fuiſſent, nihil fuiſſet impedimento quominus totus ille exercitus internecione deleretur. Huius autem temerarij diſceſſus ſiue fugæ cauſa fuit (vt dixi) odium quo plebs proſequebatur ducem, & quòd ei honorem inuideret, ne triumpho decoratus, illuſtriſſimus fieret. Poſtridie verò Etruſci, cognito Romanorum diſceſſu, & eorum cadauera ſpoliarunt, & ſaucios ſuſtulerunt ac abſportarunt, & impedimenta in caſtris relicta (multa autem erant, vt in diuturni belli vſum parata) diripuerunt, & quaſi victores finitimum ac proximum agrum hoſtium populati, copias abduxerunt.

2 ¶ ANNI ſequentis conſules, C. Manlius, & M. Fabius iterùm, facto S. C. vt copias quantas maximas poſſent contra Veientes educerent, diem dixerunt, qua exercitum eſſent conſcripturi: ſed quum Tib. Pontificius, vnus è tribunis, illi militum conſcriptioni intercederet, & S. C. de agro diuidendo facti mentionē denuo faceret, conſules nonnullis eius collegis benignè appellatis, & ſibi conciliatis, vt à ſuperioribus conſulibus factum fuerat, diſſidium in tribu-

norum collegio fecerunt: poſtea liberrimè ſenatuſconſultum exequebantur. Exercitu autem intra paucos dies conſcripto, contra hoſtes ſunt profecti, vterque cum duabus vrbanis legionibus, & cum non minore manu à colonis & populis ſubditis miſſa. Latini autem & Hernici populi, duplo maiora auxilia quàm petita fuerant, ipſis miſerunt. Haud tamen omnibus illis copiis ſunt vſi, ſed gratias maximas illis egerunt & dimidiam copiarum miſſarum partem remiſerunt. Tertium quoque exercitum, ex duobus iuniorum legionibus pro muris vrbis ſtatuerunt, vt agri cuſtos eſſet, ſi quæ nouæ hoſtium copiæ ex improuiſo apparuiſſent. Eos verò qui militarem ætatem excedebant: quorum vires ad vſum armorum adhuc erant idoneæ, in vrbe ad arcium & murorum cuſtodiam reliquerunt. Copiis autem ad Veios vrbem admotis, caſtra in duobus collibus non multùm inter ſe diſtantibus poſuerunt. Hoſtium quoque exercitus magnus & validus caſtra ante vrbem habebat. Nam ex tota Etruria potentiſſimi quique cum ſuis ſeruis eò conuenerant, ita vt Etruſcorum copiæ Romanas numero longè ſuperarent. Conſules conſpecta hoſtium multitudine & armorum ſplendore, valde timere cœperunt, ne fortè ſuo diſcordi exercitu concordibus hoſtium copiis oppoſito victoriam minimè reportare poſſent. Viſum itaque eſt ipſis bellum munitis caſtris trahere, & expectare ſi quam rei bene gerendæ occaſionem hoſtium audacia temeraria contemptione elata ac impulſa, ſibi præberet. Poſtea velitationes crebræ fiebant, & prælia leuia inter Ferentarios committebantur, ſed nullum magnum aut illuſtre facinus edebatur. At Etruſci moras belli ægrè ferentes ignauiam Romanis exprobrabant, quòd non prodirent in aciem, & quaſi illi campis apertis ſibi ceſſiſſent, magnificè de ſe ſentiebant. Et multò magis hoſtium copias deſpicere,

& conſu-

& conſules contemnere cœperunt, elati opinione qua & ipſum diuinum numen ſibi adeſſe credebant. Nam fulmen delatum in alterius conſulis Manlij prætorium & ipſum tentorium diſcerpſit, & focum euertit, & bellica arma partim fœdauit, partim ambuſſit, partim omnino conſumpſit, interfecit etiam eius equum maximè inſignem, quo in præliis vtebatur, & nonnullos famulos. Quum autem vates caſtrorum expugnationem, & clariſſimorum virorum interitum à diis portendi dicerent, Manlius motis caſtris circa mediam noctem in altera eſt profectus, & copias cum collega coniunxit. Quum autem Etruſci diſceſſum conſulis cognouiſſent, eiúſque cauſas ex quibuſdam captiuis audiſſent, animis multò magis ſunt elati, *ac in ſua opinione multò magis confirmati*, quaſi deus Romanis bellum faceret, & magnam ſpem victoriæ ab ipſis reportandæ conceperunt. Et vates *Etruſci* qui res cæleſtes longè accuratiùs quàm vllæ aliæ nationes ſcrutari videntur, & vnde fulminum iactus proficiſcantur, & à quibus locis ea poſt ictum abeuntia excipiantur, & quibus diis ſingula attribuantur, & quid boni aut mali portendant, ſuos ad confligendum cum hoſte hortabantur, ſic de illo prodigio Romanis oblato differentes. Fulmine delato in conſulis tentorium, vbi erat prætorium cóque toto ad focum vſque deleto, *dicebant* hoc à numine diuino exercitui portendi; fore vt caſtra per vim capta desererentur, & clariſſimi viri perirent. Si igitur, *inquiebant*, in loco qui à fulmine fuerat tactus, ij qui in eo erant manſiſſent, neque prodigia ſecum ad alios tranſtuliſſent, vnorum caſtrorum expugnatione, & vnius exercitus internecione, numen quod illis erat infenſum iram ſuam ſatiaſſet. Nunc verò quoniam, dum volunt ipſis diis ſapientiores eſſe, ſe in altera caſtra tranſtulerunt, loco eo deſerto, quaſi deus non hominibus, ſed locis calamitates portende-

ret, tota diuina ira eos ex æquo perſequetur, tam eos qui diſceſſerunt, quàm eos qui ipſos exceperunt. Et quia diuina neceſſitate denuntiante fore vt altera eorum caſtra expugnarentur, fatum non expectarunt, ſed ipſimet hoſtibus ea dediderunt, illa caſtra, quæ alterorum caſtrorum deſertores exceperunt, pro deſertis expugnatum iri dicebant. Etruſci, quum hæc ex vatibus audiſſent, parte quadam ſui exercitus caſtra à Romanis deſerta occuparunt, vt hoc vterentur munimento aduerſus altera caſtra: locus enim ille natura ſua valde munitus erat, & valde opportunus ad prohibendos eos qui Roma in caſtra venirent: aliiſque rebus accuratè comparatis, quarum ope ſuperiores hoſtibus eſſe poſſent, copias in planitiem eduxerunt. Romanis verò quieſcentibus, audaciſſimi quique eorum adequitantes & propiùs ad caſtra accedentes, eos omnes mulieres appellabant, ducéſque eorum, timidiſſimis brutis ſimiles eſſe dicentes, conuiciis petebant: & è duobus alterum poſtulabant, vel vt, ſi virtutem bellicam ſibi vendicarent, deſcenderent in planitiem, & vno prælio de ſumma rerum decernerent, vel ſi faterentur ſe eſſe ignauos, traderent arma præſtantioribus, & pœnis maleficiorum ſuorum perſolutis, nihil præclari ampliùs ſibi arrogarent. Hoc quotidie faciebant: & quum nihil proficerent, eos circumuallare decreuerunt, vt fame ad deditionem compellerent. Conſules verò hæc quæ fiebant diu tulerunt, non ob ignauiam mollitiémue aliquam, (ambo enim & animoſi & bellicoſi erant) ſed ſuſpectam habentes militum voluntariam ignauiam & ſegnitiem, quæ in plebeiorum animis ob ſeditiones agrarias inhærebat. Nam ante ipſorum aures & oculos adhuc obuerſabantur, quæ anno ſuperiore conſuli honorem inuidentes, turpiter & præter pop. Rom. maieſtatem fecerant, qui victoriam victis conceſſiſſent, & fugæ ſimulatæ falſam exprobrationem vltrò

ſubiiſ-

ſub iſſent, ne vir ille parta de hoſtibus victoria triumpharet. Quum igitur vellent omnem ſeditionem penitus è caſtris tollere, & vniuerſam multitudinem in priſtinam concordiam reducere, & in hoc vnum omni conſilio & prouidentia incumberent, quia neque animaduerſione in aliquam partem cæteros ſapientiores ac modeſtiores reddere poterant, ob magnam contumaciam & *ferociam* in ipſorum animis inſitam, quia etiam illi arma in manibus habebant, nec verbis, nec rationibus *ad officium* adduci poterant ij qui obſtinato erant animo, exiſtimarunt his duobus modis ſeditioſos in gratiam redituros: ac ingenij quidem manſuetioris homines (erant enim & tales nonnulli multitudinis admixti) opprobriorum hoſtilium pudore: eos verò qui ad honeſtatem ſequendam difficilè compelli poterant, ipſa neceſſitate, quam vniuerſum genus humanum metuit. Vt igitur hoc vtrumque fieret, permiſerunt vt hoſtes contumelioſis verbis ſibi inſultarent, ſuam quietem ignauiæ aſcribentes, eámque vituperantes, & factis, vt poſt multam contemptionem & deſpectum, iis qui nollet ſponte rem fortiter gerere, fortitudinis neceſſitatem imponerent, ſi enim hæc fierent, magnam ſpẽ habebant fore vt omnes ad prætorium venirent præ indignatione vociferantes, & ſe contra hoſtes duci poſcentes, id quod etiam accidit. Vbi enim hoſtes cœperunt caſtrorum exitus foſſa vallóque cingere. Romani rem indignam ac minimè ferendam rati, pauci primùm, mox cateruatim concurrentes ad conſulum tentoria, clamorem ſuſtulerunt, & proditionis eos inſimulabant, &, niſi quis egreſſus ducem ſe præbuiſſet: ſe iniuſſu illorum correptis armis eruptionem in hoſtẽ facturos dicebant: & quum id ab omnibus fieret, prætores adeſſe tẽpus expectatum exiſtimãtes, lictorib. mandarũt vt multitudinem ad concionẽ conuocarent. Tũc Fabius progreſſus, in hunc mo-

dum eſt loquutus. [Tarda eſt hæc indignatio ob contumelias quibus affecti eſtis ab hoſtibus, commilitones & duces, & veſtra cupiditas cum hoſte pugnandi, quæ multò ſeriùs quàm oportebat vos ſubiit eſt intempeſtiua, iampridem enim hoc vobis erat faciendum, quum primùm eos è munitionibus deſcendere, & ad prælium vos prouocare vidiſtis, tunc enim certamen de imperio præclarum, ac pop. Rom. maieſtate dignum fuiſſet, iam vero ab ipſa neceſſitate ad id cogimur, & licet eius exitus futurus ſit feliciſſimus, tamen par decus non erit: attamen rectè facitis qui ſaltem nunc tarditatem priſtinam corrigere, & quod eſt reliquum virium ac animorum recolligere velitis, & ob hunc ardorem honeſtiſſimum, ſiquidem ab amore virtutis manat, magna gratia vobis habetur: præſtat enim ſerò incipere officium facere quàm nunquam. Atque vtinam omnes idem de communi vtilitate ſentiretis, & eadem animi alacritas, idémque impetus ad certamen in omnibus vobis eſſet, iam verò veremur ne plebeij ob leges agrarias magiſtratibus infenſi, magnam cladem reipub. afferant, & ſuſpicamur, iſtos qui magnis clamoribus ſe educi poſcunt, & indignantur, non eodem conſilio omnes ad hoc impelli, ſed alios quidem, vt hoſtes vlciſcantur, alios verò, vt effugiant, cupere ex caſtris exire. Cauſam autem huius ſuſpicionis non vates præbuerunt, nec coniecturæ, ſed manifeſta facta, eáque non vetuſta, ſed quæ ſuperiore anno acciderunt, vt omnes ſcitis, quando contra hos ipſos hoſtes ingenti ac valido exercitu miſſo, & primo prælio à nobis feliciſſimè facto, quum conſul & dux veſter Cæſo iſte, frater meus, potuiſſet & caſtra hoſtium vi expugnare, & clariſſimam victoriam in patriam referre, nonnulli gloriam ei inuidentes, quòd plebis ſtudioſus non eſſet, nec rempub. ad voluntatem pauperum adminiſtraret, nocte prælium ſecuta, reuulſis tentoriis, iniuſſi è

caſtris aufugerunt, nec conſiderato periculo cui ſe obiiciebant, qui nullo ordine ſeruato, & ſine duce, ex hoſtico, idque noctu, abirent, nec ignominia, quam ſubituri eſſent, ſecum reputata, qui hoſtibus (quantum in ſe eſſet) imperio cederent, præſertim victores victis. Horum igitur hominum metu (tribuni, & vos centuriones ac milites) qui neque aliis imperare ſciunt, nec ipſi parere volunt, quum multi ſint & contumaces, armáque in manibus habeant, nec antè cum hoſte congredi voluimus, & ne tunc quidem audemus cum talibus propugnatoribus de ſumma rerum decernere, ne aliis omni animi alacritate *ac totis viribus* operam *reip. in prælio* nauantibus impedimento ſint, damnúmq; ie afferant. Si tamen, *inquiebat*, illorum quoque mentem deus in meliorem conuertit, & iam omiſſis diſsidiis, ob quæ reſp. multa & magna damna accepit, & in pacis tempus dilatis, nunc præteritam ignominiam præſenti virtute abolere volunt nihil amplius eſt quod nos bona ſpe fretos cum hoſte congredi vetet. Multas autem & alias facultates victoriæ parandæ habemus, ſed maximas ac potiſſimas eas quas hoſtium amentia nobis præbet, qui quum copiarum multitudine longè nos ſuperent, & hac re ſola noſtræ audaciæ & peritiæ poſſint reſiſtere, tamen hoc ſolo auxilio ſe ipſi priuarint conſumpta exercitus parte in munitionum præſidiis. Deinde, quum deberent cautè & prudenter omnia agere, reputantes cum talibus viris & ſe fortioribus rem ſibi fore, tamen audacter & inconſideratè in prælium ruant, quaſi ipſi ſint inuicti, nos verò eorum audacia ſimus conſternati. Illæ enim circumſtillationes, & caſtrorum noſtrorum obequitationes, & multæ illorum tum verbis tam factis contumeliæ hoc demonſtrant. Hæc igitur cogitantes, & ſuperiorum præliorum multorum ac preclarorum memores, in quibus eos viciſtis, alacriter ad hoc quoque

prælium ite, & in quo loco vnuſquiſque veſtrûm fuerit collocatus, eum ſibi domum, agrum, patriámque ducat, & qui ſuum ſocium ſibi in acie proximum ſeruarit, ſuæ ſaluti ſe conſuluiſſe putet, & qui eum deſeruerit, ſe hoſtibus proditum à ſe ipſo arbitretur. Sed illud præcipuè memineritis, virorum fortium ac pugnantium exiguum numerum cadere, inclinantium verò ac fugientium perexiguum euadere.] Hæc autem eo adhuc ad accendendam *militum* fortitudinem dicente, & multas lacrymas inter dicendum effundente, & centurionum & tribunorum, aliorúmque militum vnumquemque, quem illuſtre aliquod facinus in prælijs edidiſſe ſciebat, nominatim appellante, & multa ac magna præmia eximiæ operæ in pugna nauatæ pro rerum geſtarum magnitudine ſe daturum, & humana beneficia *in viros fortes* ſe collaturum pollicente, honores, diuitias, & alia commoda: conclamatum eſt ab omnibus eum bono eſſe animo iubentibus, & ad prælium ſe duci poſtulantibus. Quum autem finem dicendi feciſſet, progreditur quidam ex multitudine, M. Flauoleius vir totus quidem plebeius, & opifex, non vilis tamen, ſed laudatæ virtutis, & in rebus bellicis ſtrenuus, qui vtroque hoc nomine ſplendidiſſimo honore decoratus fuerat, & præfectus vni legioni in qua ſunt LX. centuriones, qui ducem ſuum ſequuntur, eiúſque imperata ex legis *militaris* præſcripto faciunt. Hos duces, Romani patrio ſermone Principilos vocant. Iſte igitur (erat autem præ cæteris magnus & egregia forma) ſtans in loco, vnde omnibus conſpicuus eſſet futurus. [Proptereáne, inquit, conſules, timetis ne facta noſtra dictis non reſpondeant? Ego primus pro me ipſo vobis promiſſum confirmabo, fidémque certiſsimam maximámque dabo, & vos, ô ciues, eiuſdémque fortunæ ſocij, quotquot decreuiſtis, facta verbis æquare, haud peccaueritis ſi idem

dem quod ego feceritis.] Hæc loquutus ſtricto gladio, eóque ſublato, iurauit iuſiurandum quod apud Romanos eſt maximum, per bonam ſuam fidem, ſe nonniſi victis hoſtibus in vrbem reuerſurum. Quum Flauolcius in hunc modum iuraſſet, multis laudibus exceptus eſt ab omnibus, & mox ambo conſules idem fecerunt, & qui minores præturas habebant, & tribuni, & centuriones, & poſtremò reliqua militum multitudo. Hoc facto, ingens animi alacritas, & ingens ac mutua beneuolentia & audacia & robur omnes ſubiit. Digreſſique è concione, equites equos frænabant, alij gladios lanceáſque acuebant, alij ſcuta abſtergebant, breuíque temporis ſpatio totus exercitus ad pugnam paratus fuit. Conſules autem votis, ſacrificiis precibúſque deos precati, vt ſibi in educendis copiis duces eſſe vellent, ita demum copias egregiè inſtructas, & ordinem ſeruantes ex caſtris eduxerunt. Etruſci verò, quum eos ex munitionibus deſcendere vidiſſent, admirati ſunt, & ipſi quoque totis viribus contra eos prodierunt. Vbi verò vtrique in æquo loco conſtiterunt, & bellicum tubæ cecinerunt, pugnæque ſignum dederunt, ſublato clamore concurrerunt, factóque impetu alij in alios, equites cum equitibus, pedites cum peditibus pugnabant, & magna vtrinque cædes facta: atque Romani qui in dextro cornu erant, cui alter conſul Manlius præerat, hoſtes ſibi oppoſitos repulerunt, & deſcendentes ex equis pedeſtrem pugnam committebant. Qui verò in ſiniſtro cornu collocati fuerant, à dextro hoſtium circundabantur: nã Etruſca acies ab ea parte longiùs protendebatur, alteráque non paulò maior erat. Ab hac igitur parte exercitus Romanus perrumpebatur, multáque vulnera accipiebat. Hoc autem cornu ducebat Q. Fabius conſulis legatus & proprætor, qui bis conſulatum geſſerat, & diu *malis* reſtitit, varia vulnera accipiens: poſtremò,

pectore lancea percuſſo, & cuſpide ad viſcera vſque penetrante exanguis cecidit. M. Fabius alter conſul, hoc audito (erat autem in media acie collocatus) lectiſſimis cohortibus aſſumptis, & altero fratre Cæſone Fabio accito, ſuam aciem præteriit, & longiùs progreſſus, quum dextrum hoſtium cornu tranſiſſent, venit ad eos à quibus ſui circundabantur, factóque in eos impetu ingentem edidit ſtragem eorum qui in manus incidiſſent, & eos qui remotiores erant in fugam vertit, fratrémque nactus adhuc ſpirantem ſuſtulit. Ille verò quum non diu ſuperuixiſſet, obiit. At eius vltoribus animus multò magis creuit, & in aduerſarios eſt incitatus, & nulla ampliùs ratione propriæ ſalutis habita, cum exigua manu in mediam confertiſſimámque hoſtium aciem facto impetu, altos cadauerum aceruos faciebant. Ab hac igitur parte acies Etruſca laborabat, & qui ante hoſtes reiecerant, à victis fuerunt repulſi. At qui in ſiniſtro cornu erant iam laborantes, & fugæ initium facientes vbi erat Manlius, hoſtes ſibi oppoſitos fugarunt. Quidam enim telum iaculatus Manlium per genu ad poplitem vſque lancea transfixit, & qui circumſtabant eum ſublatum, ipſum in caſtra abſportarunt. Hoſtes verò Romanorum ducem occubuiſſe rati corroborati ſunt, & quum alij opem ipſis tuliſſent, Romanos duce orbatos premebant. Itaque, rurſus Fabij coacti ſunt relicto ſiniſtro cornu dextro ſuppetias ferre. Etruſci verò quum eos valido globo aduentantes vidiſſent, ab hoſte longiùs inſequendo deſtiterunt, ſed denſatis ordinibus acie inſtructa pugnarunt, & multos de ſuis amiſerunt, multóſque Romanos interfecerunt. Dum hæc geruntur, Etruſci qui caſtra à Manlio deſerta occuparant, ſigno ab imperatore dato, magna celeritate magnáque animi alacritate ad altera Romanorum caſtra, vt præſidio non ſatis firmo cuſtodita, contendebant.

Nec

Nec eos fefellit opinio. Nam præter triarios & paucos alios homines iuniores, & militari robore præditos, reliqua multitudo erat mercatorum, famulorum, & artificum qui in illis erant. Ibi multis in anguſtum locum contractis (nam ad ipſas portas dimicabatur) acre & atrox prælium cum magna vtrorumque cæde committitur. In hac pugna Manlius conſul, qui cum equitatu opem ſuis tulerat, quum vnà cum equo ſuo prolapſus præ vulnerum multitudine ſurgere non poſſet, moritur, & circa eum alij multi, fortéſque iuuenes. Confeſtim autem poſt cladem iſtam caſtra capta ſunt, atque ita vaticinia Etruſcorum irrita non fuerunt. Si igitur præſenti felicitate moderatè vti ſciuiſſent, & capta caſtra cuſtodiuiſſent, Romanorum impedimentis potiti fuiſſent, eóſque turpiter abire coegiſſent. Iam verò ad rerum relictarum direptionem, & plerique ad curam corporis verſi, egregiam prædam quam in manibus habebant, amiſerunt. Vt enim alteri conſuli caſtra expugnata nuntiatum eſt, eò cum lectiſſimis equitibus ac peditibus accurrit. Etruſci verò, cognito eius aduentu, caſtra militum corona cinxerunt: ibíque inter eos acre prælium committitur, his res ſuas recuperare volentibus, illis verò ne captis caſtris occidione delerentur, timentibus. Quod prælium quum diutius protraheretur, & Etruſcorum melior eſſet conditio, (nam de ſuperiore loco pugnabant, ídque contra homines prælij labore per totum diem continuato feſſos) T. Siccius legatus cum conſſ. communicato ſuo conſilio, iuſſit receptui cani, & ab omnibus in vnum coactis, vnum tantùm caſtrorum latus oppugnari, qua parte potiſſimùm locus facilè oppugnari poterat. Partes verò quæ erant ad portas, veriſimili quadam ratione omiſit, quæ eum minimè fefellit: eos *enim* ſpe ſalutis caſtra deſerturos *exiſtimabat*. Quòd ſi de ea deſpe-

raſſent, & ab hoſtibus vndique circundati fuiſſent, nullúmque exitum habuiſſent, eos neceſſitate coactos extrema auſuros *ſciebat*. Quum igitur ab vna parte inſtituta eſſet oppugnatio, Etruſci haud amplius ſe ad reſiſtendum conuerterunt, ſed apertis portis in ſua caſtra ſe receperunt. Conſul verò, hac clade depulſa, rurſus ſubſidio venit iis qui in planitie erant. Hæc Romanorum pugna fertur omnium ſuperiorum fuiſſe maxima, tum hominum multitudine, tum diuturnitate, tum fortunæ nunc his nunc illis fauentis viciſsitudine. Ipſius enim validiſſimæ lectiſſimæque iuuentutis vrbanæ erant circiter peditum viginti millia, & cum his equites quatuor legionum M. CC. & colonorum ſociorúmque par numerus. Pugnæ autem initium factum eſt paulò antè meridiem, & prælium vſque ad ſolis occaſum productum eſt Fortuna verò diu nutauit, nunc huc nunc illuc inclinante victoria. Alterque conſul & proprætor, qui bis conſulatum geſſerat, & alij multi duces, tribuni, & centuriones quot nunquam antea, ceciderunt. Victoria tamen penes Romanos videbatur fuiſſe, non ob aliam cauſam, quàm quòd ſequenti nocte Etruſci deſertis caſtris abiiſſent Poſtero die Romani ad direptionem rerum ab Etruſcis in caſtris relictarum verſi, ſuorúmque cadaueribus ſepulturæ mandatis, ſe in ſua caſtra receperunt. Ibi conuocata concione, iis qui egregiam operam in pugna nauarant honores fortitudinis ergô reddiderunt, primùm Cæſoni Fabio conſulis fratri, quòd magna & admiranda facinora ediderat, deinde T. Siccio, cuius conſilio caſtra recepta fuerant, poſtremò M. Flauoleio primipilo, tum ob eius iuſiurandum, tum ob eius fortitudinem in periculis. His peractis, & aliquot dies in caſtris morati, quum nulli amplius hoſtes ad pugnam prodirent, domum redierũt. Quum autem totus populus, vt bello feliciſsimè confecto, ob partam victoriam

triumphi

triumphi honorem conſuli ſuperſtiti deferre vellet, ipſe conſul huius honoris beneficium recuſauit, dicens nec piũ nec fas eſſe, in fratris & collegæ funeribus triumphare, & coronam geſtare. Itaque, repoſitis, militibúſque domum dimiſſis, conſulatu ſe abdicauit, quum duo menſes de annuo magiſtratu ſupereſſent: qua conſularia munia obire non poterãt, immani enim vulnere grauiter laborabat, ita vt in lecto iaceret.

¶ QVVM autem ſenatus interreges comitiorum cauſa creaſſet, & ſecundus interrex populum in campum *Marcium* conuocaſſet, Cæſo Fabius, ille qui ob fortitudinem ſuam præmia ex prælio reportarat, quíque erat frater eius qui conſulatu ſe abdicarat, tertiùm conſul eſt creatus, & cum eo T. Virginius. Iſti ſortiti inter ſe copias, ad militiam ſunt profecti obtigítque Fabio bellum contra Aequos, qui Latinorum agros populabantur: Virginio, contra Veientes. Aequi igitur quum copias contra ſe venire cognouiſſent, properè caſtris ex hoſtico motis, ſe in ſua oppida receperunt: deinde paſſi ſunt agros diripi, ita vt conſul multis pecuniis, multis captiuis, prædáque ingenti ſuo repentino aduentu potitus fuerit. Quum autem Veientes principiò ſe mœnibus continerent, vbi ſe opportunam occaſionem nactos exiſtimarunt, hoſtes per campos diſperſos, & in prædæ direptionem intentos aggreſſi ſunt. Cum ingentibus autem & bene inſtructis copiis impetum in eos fecerunt, prædámque eripuerunt, & eos qui ſecum congredi auſi fuerant, partim occiderũt, partim in fugam verterunt: & niſi T. Siccius, qui tunc legatus erat, cum inſtructa peditum equitúmque manu ſuis celeriter ſuccurrens eos repreſſiſſet, nihil vetare potuiſſet quin totus exercitus deleretur. Sed illius incruentu reliquis qui diſperſi erant, ſe in vnum celeriter colligendi facultas eſt data, atque omnes in vnum coa-

cti tumulum quendam ſub crepuſculum veſpertinum occuparunt, & in eo ſequutam noctem manſerunt. At Veientes victoria elati prope tumulum caſtra poſuerunt, alióſque ex vrbe acciuerunt, quaſi Romanos in loco concluſiſſent, in quo nullos commeatus eſſent habituri & quaſi eos breui arma tradere coacturi eſſent. Itaque, quum ingens turba eò confluxiſſet, bina caſtra fecerunt ad tumuli latera quæ expugnari poterant, & in locis parum opportunis multa alia minora præſidia collocarunt, omniáque armatis militib. replerunt. Sed alter conſul Fabius acceptis à collega literis, vbi cognouit eos qui in tumulo obſidebantur, in extremo periculo verſari & verendum eſſe (niſi quis ocius ipſis auxilium ferret) ne fame expugnarentur, motis caſtris, contra Veientes celeriter copias duxit, & ſi vna die tardiùs itinere confecto eò veniſſet, nihil ſuis profuiſſet, ſed illum exercitum deletum reperiſſet. Quum enim ij qui in tumulo erant inopia rerum ad victum neceſſariarum premerentur, prodierant ad pugnam vt honeſtiſſimo mortis genere morerentur, & maxima eorum pars cum hoſtibus congreſſa pugnabat: corporibus defatigatis fame, ſiti, vigiliis, aliiſque incommodis. Sed quum non multò poſt Fabij exercitus ingens, & acie inſtructa aduentans conſpectus fuiſſet, hoc Romanis audaciam, hoſtibus verò timorem attulit. Itaque, Etruſci haud ampliùs ſe pares eſſe rati, qui cum validis ac recentibus copiis confligerent, caſtris deſertis abierunt. At Romani, poſtquam vterque exercitus in vnum conuenit, ampla caſtra propè vrbem *Veientum* in loco munito poſuerunt, ibique multis diebus conſumptis, & præſtantiſſimam agri Veientani partem populati, copias domum reduxerunt. Veientes verò vbi cognouerunt Romanorum copias dimiſſas, cum expedita iuuentute, tum ſua, quam *inſtructam* ducebant, tum ea, quæ à finitimis popu-

populis miſſa aderat, in campos ſuo agro finitimos irruptionem fecerunt, eóſque refertos frugibus pecore, & hominibus diripuerunt: coloni enim ex caſtellis ob pecoris pabulum & agriculturam deſcenderant: quod ſuis copiis caſtra in hoſtico habentibus freti eſſent, nec poſt earum diſceſſum ocius ſe iterũ cum ſuis rebus in tutum receperant, quòd nunquam putaſſent Veientes tot malis afflictos tam celeriter hoſtes adoriri auſuros, vt & ipſi ſuas iniurias vlciſcerentur, & parem gratiam illis referrent. Hæc irruptio quam Veientes in agrum Romanum fecerũt, temporis ſpatio breuis illa quidem fuit, ſed tamen maxima ob amplitudinem agri, quem vſque ad Tiberim flumen & montem Ianiculum, ne viginti quidem ſtadia ab vrbe diſtantem, percurrerunt: atque dolorem cum ignominia inſueta pop. Rom. attulit. Illæ enim hoſtium excurſiones, ne vlterius progrederentur, prohiberi non poterant, quòd nullus exercitus ſub ſignis eſſet: Veientum enim exercitus priùs irruptionem fecerat quàm Romani conuenirent & centuriarentur. Poſtea ſenatu à conſſ. coacto, & habita conſultatione de modo belli cum Veientibus gerendi, ea ſententia vicit, vt præſidia in agri Romani finibus diſponerentur, quæ foris manerent, & agrum tutarentur, ſemperq; in armis eſſent. Sed eos angebant ſumptus maximi, qui in præſidiarios milites faciendi erant, tum quòd ærarium continuis expeditionibus eſſet exhauſtum, tum quòd homines priuati de ſuis facultatibus tributa conferre amplius non poſſent, & multò magis *hoc eos torquebat*, quónam modo præſidiarij milites, qui mittendi erant, eſſent conſcribendi, quòd nulli eſſent, qui ſponte ſe pro omnibus *ad eam militiam* offerrent, in qua non per vices, ſed continenter ærumnas eſſent perpeſſuri. Quum igitur ob hanc vtranque cauſam mœror ſenatum detineret, Fabij totam ſuã

gentem conuocarunt, & poſtquam hoc de re cum ea conſultarunt, ſenatui polliciti ſunt ſe vltrò hoc periculum pro ſalute publica ſubituros & ſe cum clientibus amicíſque ſuis toto belli tempore ſuis ſumptibus militaturos. Quum autem omnes generoſam eorum promptitudinem admirati fuiſſent, totámque victoriæ ſpem in hoc vno collocarent, illi tota vrbe clari & celebres ſumptis armis & votis ſacrificiíſque factis, ex vrbe ſunt egreſſi. Præerat autem ipſis M. Fabius qui ſuperiore anno conſul fuerat, & Etruſcos prælio vicerat, ſecum ad ſummum quatuor hominum millia adducens, quorum maxima pars erant clientes & ſodales: ex ipſa verò Fabia gente erant trecenti & ſex viri. Eos autem non multo poſt ſequutus eſt & Romanorum exercitus, Cæſonis Fabij alterius conſulis ductu. Quum autem ad fluuium Cremeram appropinquaſſent, qui non procul à Veiis abeſt, in quodam tumulo præcipiti ac prærupto, caſtellum quod tantum exercitum tutari poſſit communiuerunt, dupliciique foſſa id circundederunt, crebráſque turres in eo erexerunt: cui ab ipſo fluuio inditum nomen Cremeræ, quod opus, quum à multis operis & ipſo conſule adiuuante fieret, opinione citius eſt abſolutum. Poſtea eductis copiis profectus eſt ad alteram agri Veientani partem, quæ ad reliquam Etruriam eſt conuerſa, vbi erat Veientium pecus, quòd illi nunquam eò Romanum exercitum venturum putaſſent. Ingenti autem præda potitus, eam in caſtellum recèns conditum abegit, lætus ob eam prædam duabus de cauſis, tum quòd citò hoſtes eſſet victus, tum etiam quòd præſidiariis caſtelli militibus magnam rerum copiam eſſet daturus: nihil enim in publicum retulit, nec priuatis militibus diuiſit: ſed pecus, iumenta, & boum iuga, & ferramenta & reliqua inſtrumenta ad opus ruſticum idonea, regionis circuitoribus *ac propugnatoribus* eſt largitus. His peractis,

ctis, copias domum duxit. Cæterùm, cum Veientibus poſt eum locum communitum valde malè agebatur, quòd nec agros tutò colere, nec commeatus extrinſecus *in agrum ſuum* importatos recipere poſſent. Nam Fabij copiis quadrifariam diuiſis, vna parte caſtellum cuſtodiebant, reliquis tribus hoſtium agrũ perpetuò populabantur. Et, quum ſæpe Veientes eos apertè non parua manu adorti fuiſſent, eóſque in loca inſidiis obſeſſa attraxiſſent, vtroque modo ſuperiores euaſerunt, multíſque cæſis ſe tutò in ſuum caſtellum receperunt. Itaque, hoſtes ne cõgredi quidem cum ipſis amplius audebant: ſed plerunque ſe intra mœnia continebant, & nonniſi furtim prodibant, atque ita hyems illa exacta eſt.

4 ¶ ANNO ſequenti L. Aemilio C. Seruilio conſſ. nuntiatum eſt Romanis Volſcos & Aequos feciſſe fœdus & vno eodémque tempore copias contra eos educere decreuiſſe, & breui in agrum facturos irruptionem, & verus erat nuntius. Omnium igitur opinione citius vtrique cum ſuis copiis finitimos agros vaſtabant, exiſtimantes fore vt Romani & bello Etruſco reſiſtere, & ſuum impetum ſuſtinere non poſſent. Rurſus alij nuntiabant, totam Etruriam in bellum contra ipſos conſpiraſſe, & paratam eſſe commune auxilium Veientibus mittere, Veientes enim, quum domeſticis viribus caſtellum illud exſcindere non poſſent, ad eorum opẽ confugerunt, cognationem & amicitiam illis commemorantes, & quæcunque bella communibus auſpiciis eſſent geſta, recenſentes: & pro his omnibus hoc poſtulantes, vt ſe in bello contra populum Rom. adiuuarent, quòd ipſi toti Etruriæ oppoſiti eſſent, & bellum à populo Romã illatum ab omnibus eius gẽtis populis auerterent. Etruſci verò eorũ oratione adducti copias quãtas petebãt ipſis ſubſidio ſe miſſuros promiſerãt. His cognitis, ſenatus tres exercitus emittere decreuit, & copiis

celeriter conſcriptis, L. Æmilius in Etruſcos eſt miſſus, & cum eo profectus eſt Cæſo Fabius, qui nuper ſe magiſtratu abdicarat, impetrata à ſenatu venia vt ſibi liceret eſſe cum ſuis gentilibus, qui erant Cremeræ, quos frater ſuus ad illius caſtelli præſidium eduxiſſet, vtque eorundem certaminum aleam ſubire *ſibi permitteretur*, & cum ſuis ſociis proconſulari poteſtate ornatus exiuit. Alter conſul, C. Seruilius in Volſcos duxit exercitum: at Seru. Furius proconſul in Æquos. Vnumquenque eorum duæ legiones vrbanæ, & Latinorum ac Hernicorum aliorúmque ſociorum copiæ Romanis non minores ſequebantur. Seruius autem proconſul bellum feliciter & ex animi ſententia ac celeriter confecit. Vno enim prælio Æquos fudit, fugauítque, idque ſine vllo negotio hoſtibus ſuo primo aduentu perterritis. Deinde, quum illi in munitiones ſuas confugiſſent, eorum agrum vaſtauit. At Seruilio alteri conſuli præproperè ac temerè cum hoſtibus congreſſo res valde præter expectationem ſucceſſit, quia Volſci valde ſtrenuè ei reſtiterunt. Itaque coactus eſt multis & fortibus viris amiſſis, cum hoſtibus amplius non congredi, ſed in caſtris ſe continere, & velitationibus, ac leuibus ferentariorum prælius bellum trahere ſtatuit. At L. Aemilius contra Etruſcos miſſus, exercitum Veientium ante ipſam vrbem nactus, & cum ipſis multàs auxiliares copias ab eiuſdem gentis populis miſſas, nihil amplius cunctatus, rem eſt aggreſſus: vniúſque diei ſpatio, ex quo caſtra metatus fuerat intermiſſo, copias in prælium eduxit, Veientibus audaciſſimè manus conſerentibus. Quum autem æquo marte certaretur, equitatum in dextrum hoſtium cornu immiſit, quo perturbato in alterum cõtendit, & ex equo pugnabat vbi loci natura id patiebatur: vbi verò nõ ferebat deſiliens ex equo pugnam pedeſtrem committebat. Laborante autem vtróque cornu, ne media

quidem

quidem acies amplius hoſti potuit reſiſtere: ſed à peditatu loco eſt pulſa: ac mox omnes in caſtra fugerunt. Aemilius verò fugientes inſequebatur inſtructa acie, multóſque interfecit. Quum autem ad caſtra acceſſiſſet, inſtitùta eorum per vices oppugnatione, totum illum diem & noctem ſequentem ibi manſit. Poſtero die hoſtibus labore, vulneribus, vigiliíſque defatigatis, caſtris potitur. Etruſci enim vbi viderunt vallum iam à Romanis tranſcendi, deſertis caſtris partim in vrbem, partim in proximos montes fugerunt. Eo igitur die conſul in hoſtium caſtris manſit. Poſtridie verò, eos qui egregiam fortémque operam in prælijs nauarant, coronis doníſque ſplendidiſſimis donauit, omniáque iumenta, & mancipia in caſtris relicta, & tentoria multis bonis referta militibus in prædam conceſſit. Romanúſque exercitus tunc *tantis* diuitiis, quantis nunquam aliàs in vllo prælio eſt ditatus. Nam gens Etruſca vitæ genus delicatum ac ſumptuoſum, & domi & militiæ degere conſueuerat, quippe quæ præter res neceſſarias, luxus etiam & artificij variam ſuppellectilem ad voluptates & delicias elaboratam circumferret. Sequentibus diebus Veientes, iam fracti malis, ciuiũ maximos quoſque natu ad conſulem more ſupplicum ornatos legarunt, vt cum eo de pace agerent. Hi lugentes, & ſuppliciter orantes, & alia quæcunq; vim conciliandæ miſericordiæ habent, cum multis lacrymis commemorantes, impetrarunt à conſſ. vt ſibi liceret legatos Romam ad ſenatum de pace acturos mittere. Interim verò dum legati reſponſum referrent, ab omni maleficio & agri ſui vaſtatione milites abſtinerent. Quæ vt ſibi concederentur, frumentum duorum menſium & ſtipendium ſex menſium, prout victor imperarat, ſe Romano exercitui daturos ſunt polliciti. Conſul iis allatis & acceptis, & inter milites diuiſis, inducias cum illis fecit. Senatus

verò audita legatione, & acceptis à conſule literis multum rogante, & ſuadente vt quàm celerrimè bellum, quod gerebatur cum Etruſcis deponeretur hoſtibus pacē quam petebant dare decreuit: ſed quibus conditionibus hæc fieret, L. Æmilium conſulem prout ei optimum eſſet viſum, ſtatuere iuſſit. Conſul hoc reſponſo accepto, fœdus cum Veientibus fecit, data illis pace, in qua maiorem rationem lenitatis quàm vtilitatis populi victoris habuit, quòd nec partem agri illis ademiſſet, nec vllam aliam pecuniarum mulctam irrogaſſet nec acceptis obſidibus fidē pactorum confirmaſſet. Hoc ei magnam conciliauit inuidiam effecítque vt gratia, *ac honore debito* ob rem feliciter geſtam à ſenatu fraudaretur. Ei enim triumphum petenti ciues aduerſati ſunt, obiicientes arrogantiam quòd leges fœderis non de communi ſententia *victu* impoſuiſſet. Sed ne eam rem iniquo animo ferret, néue id in ſuam contumeliam factum putaret, decreuerunt vt copias in Volſcos duceret, vt collegæ auxilium ferret, ſi poſſet, illo bello feliciter confecto (erat enim vir admodum fortis) indignationem ob priora peccata meritam abolere. At ille hanc ignominiam iniquo animo ferens apud populum vehementer in patres eſt inuectus, qui bello Etruſco finem impoſitum moleſtè ferrent. Hoc autem illos inſidioſè & in contemptionem pauperum facere dicebat, ne bellis externis liberati agros promiſſos repoſcerent, toties iam eorum fallaciis decepti. Quum autem ira impotenti actus, his & multis huiuſmodi probris patricios aſperſiſſet, *ac inſectatus fuiſſet*, dimiſit exercitum qui ſecum ad militiam venerat, & Furij proconſ. copias, quæ in Aequis erant: accerſitas, domum ſuam dimiſit, quo facto tribunis magnam ſenatus in concionibus accuſandi, & diſſidia inter pauperes & diuites liberò ſerendi materiam præbuit.

15 ¶ ANNO ſequenti, conſules creati C. Horatius & T. Menenius, ſeptuageſima ſexta olympiade, qua vicit in ſtadio Scamander Mitylenæus, archonte Athenis Phædone. Hi principiò ciuili tumultu impediti fuerunt quominus rempub. gererent, quia plebs irritata erat, nec quidquam aliud quod ad rempu. pertineret fieri ſinebat, priuſquam ager publicus diuideretur: ſed tandem poſtea illi qui motus ciebant & tumultus excitabant, neceſſitati ceſſerunt, & ſponte ad militiam ſunt profecti. Nam Etruſcorum vndecim populi pacis expertes, habito communi totius gentis concilio, Veientes accuſabant quòd non de communi ſententia pacem cum pop. Rom. feciſſent, & alterutrum eos facere poſtulabant, vel fœdus cum Romanis ictum frangere, vel cum illis contra ſe bellum gerere. At Veientes pacis neceſſitatem excuſabant, rémque in publicum proponebant, vt cõcilium diſpiceret, & conſultaret quónam modo pacem honeſtè poſſent frangere. Tunc quidam ſubiiciens, monuit *poſſe eos hoc facere*, ſi de Cremera caſtello contra ſe communito, & de præſidio ex eó non abducto quererentur, *ſuaſit* igitur vt verbis orarent illos vt caſtellum relinquerent, quod niſi ipſis perſuaſiſſent, caſtellum obſiderent, atq; inde bellũ auſpicarentur. Quũ autem omnes de communi ſentẽtia hoc decreuiſſent, ex concilio diſceſſerunt, nec multo poſt Veientes miſſa legatione ad Fabios caſtellum ab illis repoſcebant, & tota Etruria in armis erat. Hæc vbi ex ipſorum Fabiorum literis Romani cognouerunt, decreuerunt vt ambo conſules ad bellum proficiſcerentur, tum ad hoc nouum Etruſcum quod ſibi inferebatur, tum ad illud, quod iam cum Volſcis gerebatur. Horatius igitur cum duabus legionibus, & ſatis firmis aliorum ſociorum auxiliis, contra Volſcos profectus eſt. At Menenius cum pari copiarum numero in Etruſcos erat iturus:

ſed dum ſe parat:& tempus terit,interim præſidium quod Cremeræ erat ab hoſtibus celeriter eſt expugnatum,& Fabia gens deleta. De illorum autem clade duplex eſt opinio, vna minùs probabilis, altera quæ ad veritatem propius accedit. Vtranque tamen, ita vt accepi afferam. Quidam dicunt inſtante patrio ſacrificio,quod à gente Fabia faciendum erat, eos cum paucis clientibus ad ſacra exiſſe, & eò iuiſſe nec itineribus antè exploratis,nec ſub ſignis acie inſtructa,ſed ſegniter & incautè,vt pacis tempore, & per amicum agrum iter facientes. Etruſcos verò,quum eorum profectionem præſenſiſſent, cum parte copiarum in via *ipſis* inſidias ſtruxiſſe,cum reliqua verò parte inſtructa non multò poſt ſequutos. Quum autem Fabij ad inſidias acceſſiſſent,tūc Etruſcos ex inſidiis ſurrexiſſe & in eos impetum feciſſe, alios à fronte alios à lateribus & paulò poſt reliquas Etruſcorum copias à tergo adactas fuiſſe, eóſque vndiq; circumuentos partim fundis,partim ſagittis,partim iaculis:& lanceis ab hoſtibus ad eos collineantibus petitos,telorum multitudine omnes ab illis confixos atque obrutos fuiſſe. Atque hæc quidem opinio minùs probabilis mihi videtur, neque enim veriſimile eſt ſacrificij cauſſa tot viros,quibus ſub ſignis erant, ſine ſenatuſconſulto in vrbem ex caſtris redire auſos fuiſſe:præſertim quum ea ſacra per alios gentiles ætate iam prouectiores peragi poſſent. Quamuis autem omnes ex vrbe abiiſſent, nec vlla gentis Fabiæ portio domi relicta fuiſſet,tamen non eſt veriſimile omnes qui illud caſtellum tenebant, eius cuſtodiam deſeruiſſe. Satis enim fuiſſet, ſi tres quatuórue eò profecti,pro tota gente ſacra feciſſent. Ob haſce igitur cauſas hæc opinio parùm probabilis mihi videtur. Altera verò quam ad veritatem propiùs accedere puto,de illorum virorum internecione, & de illius caſtelli oppugnatione,hæc eſt. Quum illi ſæpius

pius prædatum exirent, & cohortes ſucceſſibus ſecundis inuitatæ continenter procederent vlterius, Etruſci parato ingenti exercitu clam hoſtibus in proximis locis caſtra poſuerunt, deinde ex caſtellis greges ouium, & armenta boum & equorum ad paſcua emittentes, hoc modo ad prædam viros allectabant. Illi verò egreſſi paſtores comprehendebant, & pecus abigebant. Quod quum ſæpius Etruſci facerent, & hoſtes ſemper longiùs à caſtris attraherent, vbi eorum mentem peruerterunt, ita vt illi quid ſibi tutum eſſet ampliùs non proſpicerent, continua præda iis ineſcatis, noctu in locis opportunis inſidias collocarunt, & alij ſpeculas campis imminentes occuparunt. Poſtridie verò præmiſſis paucis quibuſdam militibus armatis, quaſi ad paſtorũ præſidium, multos greges ex caſtellis emiſerunt. Quum autem nuntiatum Fabiis eos ſuperatis proximis collibus exiguo temporis ſpatio campum vario pecoris genere plenum inuenturos: idque non ſatis valida manu cuſtoditum, prodierunt è caſtello, præſidio, quantum ſatis eſſet, ibi relicto: & itinere properè & alacriter confecto, acie inſtructa ex improuiſo in conſpectũ cuſtodũ pecoris venerunt. Illi verò nõ expectato illorum impetu fugerunt. At Fabij quaſi iã eſſent in tuto, & paſtores comprehendebant, & pecus abigebant. Interea verò Etruſci in multis locis ex inſidiis inſurgentes, vndique in eos impetum faciunt, & quum pleriq; Romanorum eſſent diſperſi, nec ſibi inuicem poſſent ſuccurrere, ibi interierunt. At quotquot eorũ cõglobati erant, quũ magna animi contentione conarẽtur locũ tutũ occupare, & ad mõtes properarent, in alias inſidias inciderunt, in ſyluis & ſaltibus ſubſidentes. Ibi acri pugna cõmiſſa, magna vtrinq; cædes facta. Tamen & hos qui cum ipſis congreſſi erant repulerunt, & tota acie cadaueribus repleta, curſu in collẽ non facile expugnatu euaſerunt, vbi ſequentẽ noctẽ

ſine commeatibus egerunt. Poſtero die quum ij qui caſtelli præſidio relicti fuerant, ſuorum cladem cognouiſſent, & maiorem exercitus partem in rapinis ac præda cæſam, præſtantiſſimam verò in monte obſideri, in loco deſerto concluſam, & , niſi maturè illis ſubuenirentur, fore vt victus inopia citò expugnarentur, exierunt magna feſtinatione, perpaucis ad caſtelli præſidium relictis. Hos Etruſci priuſquàm ſecum aliis coniungerent, ex caſtellis decurrentes circumdederunt, eóſque poſt multa fortia facinora ab ipſis edita ad vnum omnes tandem interfecerunt. Nec multo poſt illi etiam qui tumultum occuparant, quum fame & ſiti premerentur, cum hoſtibus confligere decreuerunt, paucique in multos facta impreſſione à matutinis horis ad noctem vſque pugnarunt, tantámque hoſtium ediderunt ſtragem, vt cadauerum acerui multis in locis fuſi illis impedimento eſſent quominus pugnarent. Etruſci verò amiſſa amplius tertia exercitus parte, & reliquis timentes, pugna ad exiguum tempus intermiſſa, ſignóque receptui dato, caduceatores ad illos miſerunt, fidem publicam tutúmque tranſitum ipſis pollicentes, ſi arma deponerent, & caſtello decederent: quas conditiones quum illi non admitterent, ſed fortiter mori mallent, inſtaurato prælio, per vices eos aggreſſi ſunt, non amplius ſtataria pugna, nec comminus pugnantes: ſed omnes eminus lanceis lapidibúſque eos petentes, telorum verò multitudo erat inſtar niuis hybernæ, quæ confertim cœlitus cadit. At Romani milites in globos condenſati, in eos ſuum impetum non ſuſtinentes irruebant, & multa vulnera à circũſtantibus vndique hoſtibus illata perferebãt. Sed quum gladij iam multis nullum afferrent vſum, partim acie hebetati, partim fracti quúmque clypei vndique perforati eſſent, & plerique exangues & telis confoſſi, membríſque præ multitudine vulnerum diſſolutis *ac languidi*

guidi ſtarent, Etruſci, iis contemptis manus cum ipſis conſeruerunt. At Romani ferarum ritu proruentes, eorum hoſtilia prehendebant, eáque perfringebant, gladióſque per ipſas acies prehendentes, illis extorquebant: quidam etiam ex ipſa ſtrage ſurgentes ſeſe illis immiſcebant, animis magis quàm viribus pugnantes, ita vt hoſtes cum illis amplius congredi nō auderent, tum eorum peruicacia territi, tum etiā deſperationem vitæ in quam illi venerant formidantes: ſed iterum eminus omnes conferti, & fuſtibus, & lapidibus aliiſque telis, quæcunque ſe ipſis obtuliſſent, eos peterent. Quare, tandem eos telorum multitudine obruerunt. Quibus cæſis curſu ad caſtellum contenderunt illuſtriſſimorum virorum capita præferentes, vt primo impetu præſidiarios ad deditionem compulſuri. Haud tamen res illis ſucceſſit vt ſperarant. Nam qui in eo fuerant relicti, æmulatione mortis generoſæ aliorum ſuorúmque gentilium accenſi perexigui numero prodierunt, & poſt longum certamen eodem modo quo alij omnes, ad vnum interierunt, caſtellum verò deſertum Etruſci ceperunt. Hæc igitur opinio mihi multò probabilior, quàm prior videtur, vtramque tamen ſcripta Romanorum fide digna memoriæ prodiderunt. Quod verò nonnulli his addunt, quanuis nec verum nec veriſimile, ſed quibuſdam rumoribus à veritate alienis ſit fictum, tamen operæ pretium fuerit hoc diſcutere nec ſilentio præterire. Nonnulli enim dicunt, C C C V I. Fabius cæſis ex tota gente vnicum puerum relictum, rem non ſolùm incredibilem, ſed etiam quæ fieri non potuit, introducentes: nec enim fieri poterat vt omnes Fabij, qui in illud caſtellum iuerant, eſſent ſine ſine liberis & cœlibes, nam priſca eorum lex cogebat eos qui per ætatem poſſent vxores ducere, & vt omnes liberos ſuſceptos educarent neceſſe erat, quam legem diligēter vſque ad ætatē ſuam à maioribus ſer-

uatam haudquaquam ſoli Fabij contempſiſſent. Sed ſiquis hoc quoque concedat, illud tamen non etiam concedet, ne fratres quidem vllos ætatis adhuc tenellæ illis fuiſſet. Hæc enim fabulis & figmentis theatricis ſunt ſimilia. Patres verò eorum, qui per ætatem adhuc liberos procreare poterant in tanta ſuæ gentis orbitate, nónne volentes & nolentes alijs liberis procreandis operam dediſſent, tum ne ſacra gentilia interirent, tum etiam ne gentis huius tanta gloria periret. Quod ſine vllis quidem eorum patres reliqui erant, ſed omnes in illorum trecentorum & ſex Fabiorum numero erant, fieri tamen poteſt quin ſaltem infantes *aliqui* fuerint illis reliqui aut vxores grauidæ, aut fratres impuberes, aut patres ætatis iam integræ. Hoc igitur modo hanc opinionem examinans, eam minimè veram credo, ſed illam veram eſſe puto, quum in trium fratrum Cæſonis, Marci & Quinti domo per ſeptennium conſulatus fuerit continuatus, ſoli Marco filiolum, ſuperſtitem fuiſſe, atque has intelligi Fabiæ gentis reliquias nihil vetat. Quòd autem nullus alius amplius inſignis & illuſtris fuerit præter hunc vnum iam adultum, hinc multorum opinionem natam *arbitror*, quòd ſolus ille ex gente Fabia fuerit reliquus: non quòd nullus alius prorſus fuerit relictus: ſed quod nullus illis *poſtea* ſimilis fuerit, quia cognationis coniecturam illi non ex natura ſed ex virtute faciebant, atque de his hæc dixiſſe ſit ſatis. Etruſci igitur Fabiis cæſis, captóque Cremeræ caſtello, copias ad alium Romanorum exercitum duxerunt. Alter autem conſul Menenius non procul inde caſtra habebat in loco parum tuto: & quando Fabia gens cum ſuis clientelis periit, circiter triginta ſtadia aberat, ab eo loco vbi clades ea accepta, effecítque vt multi crederent, eum cognito ingenti Fabiorum periculo, tamen id neglexiſſe, quòd virtuti & gloriæ eorum inuideret. Quapropter

poſtea

poſtea à tribunis in ius vocatus ad cauſam dicendam, hac potiſſimùm de cauſa damnatus eſt. Vehementer enim pop. Rom. tot taliúmque virorum eximiis virtutibus præditorum iacturam luxit, & quidquid talis eorum cladis cauſam præbuiſſe videbatur, implacabili odio eſt perſequutus. Illum autem diem quo clades ea eſt accepta, inter atros & nefaſtos retulit, nec vllum opus bonum religione infortunij, cladiſque tunc acceptæ motus hoc die auſpicaretur. Etruſci vero vbi ad Romanos acceſſerunt, conſpectis eorum caſtris (erant enim ſub montis latere) ducis imperitiam contēpſerunt, oblatóq. ſibi à fortuna beneficio lubenter ſunt vſi. Et mox cum equitatu, ab altero collis latere nemine prohibente, in verticem euaſerunt, occupatóque capiti Romanorum imminēte collis cacumine, in eo caſtra poſuerunt, & reliquis copiis eò tutò adductis caſtra vallo alto & profunda foſſa munierunt. Si igitur Menenius animaduertiſſet ſua culpa hoſtium conditionem multò meliorem eſſe factam ſuíque erroris pœnitentia ductus, in locum tutiorem copias traduxiſſet, ſapiens fuiſſet. Iam verò, quia pudendum ducebat videri peccaſſe, & quia ſua arrogantia erga eos qui aliter monebant vtebatur, in cladem verè pudendam incidit. Nam quum hoſtes è locis ſuperioribus ſemper egrederentur, pleruumque longè meliore conditione erant *quàm aduerſarij*, & commeatus, qui ad eos à mercatoribus apportabantur, intercipientes, & pabulatores aquatoréſque adorientes: eóque redegerunt conſulem, vt nec tempus, nec locum in quo pugnam commodè committeret, arbitratu ſuo poſſet eligere. Quæ magna ducum imperitiæ indicia videntur. At hæc vtraque Etruſci habebant, prout volebant. At ne tunc quidem Menenius caſtra inde mouere voluit: ſed ſpretis iis, qui rectè monebant, copias eductas ad pugnam inſtruxit. Etruſci verò huius imperatoris amen-

tia præclarã magnæ felicitatis parã dæ occaſionem ſibi oblatam exiſtimantes, è vallo deſcenderunt numero duplò maiore quàm hoſtes: vt verò manus conſerere cœperunt, ingens Romanorum cædes eſt facta, quia ordines ſeruare non poterant. Etruſci enim eos propellebant, tum quia loci natura iuuabantur, tum etiam quia ſui à tergo illos vrgebant: nam acies *eorum* in loco valde decliui in longitudinem inſtructa erat, quòd collis anguſtiis coarctaretur. Cæſis autem nobiliſſimis centurionibus, reliquus Romanorum exercitus inclinatus, fuga vallum petiit, illi verò ſequebantur, & ſigna illis abſtulerunt, & ſaucios comprehenderunt, & cadaueribus potiti ſunt. eóſque in caſtra compulerunt, & ea obſidere cœperunt, & oppugnatione per totum reliquum diei ſpatium continuata & ne noctu quidem intermiſſa, ceperunt caſtra à militibus deſerta, & multa mancipia multáſque pecunias in ſuam poteſtatem redegerunt. Qui enim fugerant, hæc abſportare non potuerant, ſed ſatis habuerant corpora ipſa ſeruare plerique ne armis quidem ſeruatis. Romani verò qui in vrbe erant, & ſuorum clade & caſtrorum expugnatione cognita (qui enim ex illa ingenti ſtrage primi euaſerant, ante lucem venerunt) ingenti tumultu (vt veriſimile eſt) perturbati ſunt. Nec aliter quàm ſi mox mox hoſtes contra ſe eſſent venturi, correptis armis alij muros corona cingebant, alij pro portis ſe collocabant, alij loca vrbe edita occupabant. Tota autem vrbe diſcurſus incompoſitus erat, & clamor confuſus audiebatur, ſupérque ædium tectis tota domeſtica turba ad reſiſtendum & dimicandum parata erat, & ignes continuati vtpote in obſcura nocte, & cubicula tectáque tot facibus collucebant, vt eminus intuentibus ſplendor continuatus eſſe videretur, & ſpeciem incenſæ vrbis haberet, & ſi tunc Etruſci præda caſtrorum contempta veſtigia fugientium ſequuti

quuti fuiſſent, totus ille exercitus, qui contra eos profectus fuerat, deletus fuiſſet. Iam verò ad direptionem impedimentorum in caſtris relictorum conuerſi, & corporum quieti ſe dantes, ingenti gloria ſe ipſi fraudarunt. Poſtridie verò copias Romam verſus duxerunt, & quum circiter ſexdecim ſtadia ab vrbe diſtarent, montem Ianiculum, vnde vrbs conſpiciebatur, occuparunt, inde profecti, agrum Romanū populati ſunt nemine prohibente, cum magna vrbanorū contumelia, donec alter conſul cum copiis ex Volſcis rediret. Tunc demū Romani ſe in tuto eſſe rati, armata iuuētute vrbanâ, ex vrbe in cāpos apertos exierūt. Quū autē primò prælio, octauo ab vrbe ſtadio ad Spei commiſſo hoſtes viciſſent ac profligaſſent, quúmque iterum ad Collinam portam Etruſcis cū maiore exercitu contra ſe profectis altero prælio facto egregiè dimicaſſent, reſpirarunt & ex pauore ſe receperunt. Atque hic annus abiit.

6 ¶ ANNO ſequenti, circiter ſolſtitium æſtiuum, ſextili menſe, conſulatum inierunt viri rei militaris periti, Sp. Seruilius, & A. Virginius: quibus bellum Etruſcum, quamuis graue eſſet, tamen leue videbatur cum rebus vrbanis collatum. Nam quum ſuperiore hyeme nulla ſementis in agro fuiſſet facta, ob montem proximum *ab hoſte occupatum ac* munitum & ob continuas excurſiones: ac ne externi quidem commeatus à mercatoribus ampliùs in vrbem importarentur, vrbs magna inopia frumenti laborauit, quia & domeſtica turba & multitudine eorum, qui ex agris eò confluxerant, referta erat. Nam (vt ex proximo cenſu compertum eſt) erāt puberum Romanorū capita ampliùs quàm centū & decem millia, mulierū verò & puerorum & ſeruitiorum domeſticorum & & negotiatorum & inquilinorum opificum, ſordidas artes exercentium (nulli enim Romano aut cauponari, aut exercitia ſordida exercere licebat) numerus

triplò maior erat quàm ipſa ciuium multitudo, quos difficile erat conſolari, ſiquidem hæc ipſa de cauſa indignabantur, & in forum concurrebant, & magiſtratus magnis clamoribus accuſabant, cateruatim in diuitum ædes irruebant, eorúmque alimenta in cellis penariis recondita, ſine pretio diripere conabantur. Tribuni verò, eos ad concionem conuocando, & patricios incuſando, vt eos qui ſemper aliquid mali contra pauperes molirentur, & omnium malorum, quotquot vnquã accidiſſent, quæ hominibus inopinata & ineuitabilis fortunæ vis afferre ſolet, illos autores vocando, plebeios exaſperarunt, & inſolentes reddiderunt. In tam miſero rerum ſtatu conſules miſerunt cũ ingenti pecunia homines qui frumẽtũ, ex propinquis locis coemerent, & imperarunt vt omnes qui in ſuis ædibus plus frumenti repoſiti haberent quàm quanto ad modicum ipſorum victum opus eſſet, id in publicum conferrent: pretiúmque iuſtum ſtatuerunt. His igitur & multis aliis iſtiuſmodi artibus pauperum iniurias repreſſerunt, animóſque iterum ad belli apparatum conuerterunt. Quum autem externi cõmeatus tardiùs afferrentur, & omnia domeſtica cibaria aſſumpta eſſent, nec vllo alio modo malum vitari poſſet, ſed alterutrum neceſſario eſſet illis faciẽdum, aut totis viribus periclitandum, vt hoſtes ex agro Romano expellerẽt aut fame & ſeditione abſumptis pereundum, ſi intra muros ſe continerent, leuius malum eligentes, ſtatuerunt ſe externis hoſtiũ periculis obiicere. Itaque, eductis ex vrbe copiis, circa mediam noctem flumen ratibus traiecerunt, & antequam dies clara illuceſceret, propè hoſtes caſtra poſuerũt. Poſtri die verò progreſſi, exercitum ad pugnam inſtruxerunt. Dextrum autem cornu à Virginio, læuum à Seruilio ducebatur. Etruſci verò quum eos ad prælium paratos vidiſſent, vehementer lætati ſunt: quaſi, ſi ipſis vnum illud certamen ex animi ſententia ſucceſſiſſet,

ceſſiſſet, Romanum imperiũ euerſuri eſſent, quòd ſcirent totum imperij robur militare ad id certamen veniſſe, & ſpem concepiſſent valde vanam ſe facilè victoriam ab illis reportaturos, quòd Menenij copias in loco anguſto ac iniquo ſecum congreſſas viciſſent. Commiſſo igitur acri & diuturno prælio, multis Romanis cæſis, ſed longè pluribus de ſuis amiſſis, ſe in caſtra recipiebant. Virginius verò, qui dextrum cornu ducebat, ſuos vlterius hoſtem inſequi non ſinebat: ſed eos hortabatur vt præſenti ſucceſſu contenti eſſent. At Seruilius alteri cornu præfectus, cum ſuis eos qui ſibi erant oppoſiti longè eſt inſequutus: vt verò ad loca accliuia ventum eſt, Etruſci conuerſi ſuccurrente & caſtrorum præſidio impreſſionem in eos fecerunt. Illi quum aliquantiſper eorum impetum ſuſtinuiſſent, terga verterunt, & quum per decliuia collis loca hoſtis eos perſequeretur, qúmque ſparſi eſſent, paſſim cædebantur. Vbi verò Virginius cognouit caſum exercitus qui in læuo cornu erat, omnes copias acie inſtructa per montem tranſuerſo itinere duxit. Quum autem à tergo hoſtium ſuos inſequentium veniſſet, partem exercitus ibi reliquit, vt prohiberet ne qui è caſtris ad ſuppetias ſuis ferendas erumperent, at cum reliquis copiis ipſe hoſtes inuaſit. Interea & Seruiliani reſumptis animis ob ſuorum aduentum conuertunt ſe, & repreſſa fuga pugnant. Etruſci verò ab vtriſque circumuenti, quum neque vlterius poſſent perrumpere ob oppoſitam aciem, neque retrò in caſtra fugere, ob eos à quibus à tergo vrgebantur, pleríque miſerè contrucidati ſunt. Quum autem Romani miſerandam victoriam adepti fuiſſent, & prælium parum lætum exitum habuiſſet, conſules caſtris ad ipſam ſtragem poſitis: ſequentem noctem ibi tranſegerunt. At Etruſci qui Ianiculum montem tenebant, quum nulla auxilia domo venirent, id caſtellum relinquere decreue-

runt,& noctu motis caſtris Veios profecti ſunt, quæ vrbs Etruſcarum erat ipſis proxima: Romani verò caſtris eorum potiti, diripuerunt omnia impedimenta quæ ibi fuerant relicta, quòd in fuga portari non potuiſſent, multóſque ſaucios ceperunt, alios in tentoriis relictos, alios paſſim toto itinere ſtratos. Quidam enim patriæ deſiderio *cæteros ſequi* enitebantur, & ſupra vires ſequendo, *dolores* perſeuerabant, deinde quum membra eorum grauarentur, ſemimortui in terram decidebant, quos Romanorum equites longiùs progreſſi, ſuſceperunt, & quum nulli amplius apparerent hoſtes, dirutis illius caſtelli munitionibus cum ſpoliis in vrbem redierunt, allatis cadaueribus eorum qui in prælio ceciderant, miſerabile toti ciuitati ſpectaculum, tam ob ingentem numerum quàm ob inſignem virtutem eorum qui interierant, ita vt populus nec lætari vellet, quaſi re feliciter geſta, nec lugere quaſi ingens & inſanabilis clades eſſet accepta: Senatus tamen diis ſupplicationes neceſſarias decreuit, at conſules triumphi honorem ob partam victoriam negarunt. Paucis poſt diebus vrbs variis commeatibus eſt repleta, quia & legati à Repub. miſſi, & frumentarii negotiatores magnam vim frumenti in vrbem importarunt, itaque omnes priſtina annonæ vtilitate denuo frui cœperunt. HIS autem bellis externis finitis, ſeditio ciuilis, tribunis plebem rurſus turbantibus iterum eſt accenſa. Ac cæteras quidem eorum ciuiles actiones patricij vnicuique ſe opponentes diſſiparunt: at accuſationem Menenij, qui ſuperiore anno conſul fuerat, impedire non potuerunt, licet multum enixi fuiſſent: ſed ei duo tribuni, Q. Confidius, & T. Genucius, diem dixerunt, iuſſúſque rationem reddere nec feliciter, nec honeſtè adminiſtrati belli, præcipuè verò ob Fabiorum cladem, & Cremeræ expugnationem accuſatus, populi iudicio, comitiis tributis fer-

mè

me omnium ſuffragiis damnatus eſt, quamuis eſſet filius illius Menenij Agrippæ, qui plebem ex fuga in vrbem reduxerat, eámque patriciis reconciliarat, quem defunctum ſenatus publicis impenſis magnificentiſſimo funere decorarat, quē etiam matronæ Romanæ per integrum annum luxerant, purpura auróque depoſito. Qui tamen eum reum peregerunt, quíque effecerunt vt damnaretur, haud capite litem æſtimarunt, ſed pecunia, eíque mulctam irrogarunt, quæ ſi cum noſtri ſeculi moribus ac vita conferatur, ridicula videatur: ſed illius ætatis hominibus qui ſuis manibus victum neceſſarium ſibi quærebant, præcipuè verò illi viro cui pro patrimonio paupertas fuerat relicta, nimia, & grauis erat, quia duobus aſſium æreorum millibus lis æſtimata fuerat. As autem numus erat æreus, libralis ita vt tota mulcta pondere ſuo ſexdecim talenta æris conficeret. Idque eo ſeculo inuidioſum videbatur: quem morem quum ipſi vellent corrigere, pecuniarias mulctas abrogarunt, eáſque ad ouium & boum mulctas tranſtulerunt horum quoque ſtatuto certo numero ne magiſtratus in poſterum futuri priuatis hominibus inſidiarentur. Ob hanc autem Menenij damnationem, patricij rurſus arrepta occaſione contra plebem exaſperati ſunt, nec ampliùs agrum ei diuidi permittebant, nec vlla alia in re molliter ei cedere *aut gratificari* volebant: ſed non multò poſt ipſam quoque plebem eius iudicij pœnituit, vbi illius viri obitum cognouit, nec enim hominum congreſſus ampliùs frequentauit nec in nullo publico loco à quoquā eſt conſpectus, & quū poſſet perſoluta mulcta à nullis publicis muneribus arceri (non pauci enim eius neceſſarij mulcta pecuniam numerare parati erant) hoc facere noluit: ſed quum eam calamitatē morte æſtimaſſet, domi ſe continēs, & nullū admittens, mœrore & inedia contabefactus, vita exceſſit: atque hæc quidē hoc anno ſūt geſta.

7 ¶ P. Valerio Publicola, & C. Nautio conſulibus, alius vir ordinis patricij, Sp. Seruilius, qui ſuperiore anno conſul fuerat, non multo poſt depoſitum magiſtratum, reus capitis actus eſt. Duo autem tribuni, L. Cædicius, & T. Statius, ei diem dixerunt, vt ad cauſam dicendam apud plebem veniret, non alicuius delicti, ſed infortunij rationem exigentes, quòd quum in prælio contra Etruſcos audaciùs quàm prudentiùs ad hoſtium caſtra proceſſiſſet, ab iis, qui in caſtris erant ſtipato agmine irruptione facta repulſus fuiſſet, & lectiſſimam iuuentutem amiſiſſet. Hoc viri periculum patriciis omnium periculorum grauiſſimum eſt viſum, & coeuntes inter ſe indignabantur, rémque non ferendam dicebant, ſi ducum audaciam & fortitudinem (numine conſiliis eorum aduerſante) ij qui ipſis periculis non interfuiſſent, accuſarent ignauiæ & pigritiæ, & cohibita in poſterum ſuorum ducum audacia ac poteſtate nouorum ſtratagematum excogitandorum ſublata, libertatem interituram, imperiúmque euerſum iri dicebant. Hæc autem pericula veriſimili ratione adducti, horum malorum cauſam fore exiſtimabant Quare plebem deprecabantur, ne damnaret hominem, docẽtes fore vt magna Reipub. detrimenta afferrent, ſi ob infortunia duces mulctarent. Quum autem dies iudicij veniſſet, L. Cædicius, vnus de tribunis, progreſſus in medium hominem accuſauit, quòd ob ſuam dementiam & artis imperatoriæ imperitiam, copiis in manifeſtum exitium ductis, robur & florem populi Rom. amiſiſſet: dixítque, niſi illud malum à collega celeriter fuiſſet cognitum, & niſi magna feſtinatione cum copiis profectus hoſtes repuliſſet, ſuóſque ſeruaſſet, nihil prohibiturum fuiſſe, quin totus alter exercitus deleretur, atque in poſterum Reſp. dimidiũ virium pro duplo haberet. His dictis, teſtes produxit centuriones quotquot erant ſuperſtites, & nonnullos

los alios milites, qui abolere cupientes illius ſuæ cladis & fugæ ignominiam, prælij infelicem euentum duci ſuo aſcribebant. Poſtea magnam mouens commiſerationē ob militum in eo prælio tunc defunctorum cladem, & malo exaggerato, multiſque aliis verbis, quæ in communem patriciorum inuidiam dicta, homines *pro reo* deprecaturos deterritura erant, cum magna contemptione effuſis, reo dicendi poteſtatem fecit. Seruilius igitur, accepta cauſæ dictione, ſic ſuam defenſionem eſt exorſus, [Si in iudicium me vocaſtis, Quirites, & belli imperijque adminiſtrati rationem repoſcitis, paratus ſum cauſam dicere. Sin ad ſupplicium veſtro iudicio iam decretum, & nihilo meliore conditione futurus ſum probata mea innocentia, iam nunc arreptum hocce corpus veſtro arbitratu tractate. Mihi enim ſatius eſt mori, quàm conceſſa mihi cauſæ dictione vobis nihil perſuadere poſſe. Videbor enim meritò pati quicquid de me ſtatueritis. Veſtra quoque culpa erit minor, ſi dicendi poteſtatem mihi eripueritis, méque incerti criminis reum (ſi modò vlla in re vos læſi) per iram necaueritis. Veſtra autem voluntas ex ipſa attentione mihi manifeſta erit, ex tumultu & ſilentio coniecturam ducenti, vtrum me ad ſupplicium, an ad iudicium vocaritis.] His dictis conticuit. Facto autem ſilentio, plurimiſque acclamantibus vt bono eſſet animo, & quicquid vellet diceret, ſuſpecta ratione ſic denuò eſt loquutus, [Si igitur, Quirites, vobis iudicibus, non autem inimicis vtar ſpero non facile probaturum me nullam iniuriam vobis feciſſe. Dicam autem meæ orationis exordia, ab iis quæ vobis omnibus ſunt nota. Ego creatus fui conſul cū optimo Virginio, quo tēpore Etruſci colle vrbi imminente cōmunito, totum agrum Romanum in ſua poteſtate habebant, & ſperabant ſe breui veſtrū imperium deleturos. In ipſa verò vrbe ingens fames ac ſeditio erat tantáque conſilij i-

nopia. vt quid faciendum eſſet neſciretis. Cùm igitur in tempora adeò iniqua, turbulenta, & formidanda incidiſſem, hoſtes ope collegæ duobus prælijs vici, eóſque relicto præſidio diſcedere coegi. Breuíque famem ſedaui foris ingenti commeatuum copia replętis, & ſucceſſorib. meis agrum armis hoſtilibus vacuum tradidi, & ciuitatem omnibus morbis ciuilibus, in quos eam coniecerant, qui plebem ſuis concionibus ductabant, liberaui, ſanámque reddidi. Cuius igitur criminis reus ſum? niſi fortè victoria ab hoſtibus reportata eſt crimen læſæ veſtræ Reipub. Quòd ſi quibus militibus dimicantibus feliciter mori contigit, quánam in re Seruilius rempub. lædit? Nec enim duces deum aliquem ſponſorem habent vitæ omnium eorum qui ſunt pugnaturi, nec certis conditionibus verbíſque conceptis imperia accipimus, vt omnes hoſtes deuincamus, & nullos de noſtris amittamus. Quis enim mortalium omnes tam conſilij, quàm fortunæ euentus in ſe ipſum recipere auderet? Sed ſemper magna facinora magnis emimus periculis. Neque verò mihi primo cum hoſtibus congreſſo hoc accidit: ſed propemodum omnibus quotquot cum minore ſuorum manu cum maiore hoſtium exercitu prælia committere ſunt auſi. Sæpe enim accidit, vt qui modò hoſtes perſequebantur, ipſi mox fugerent, & qui multos de hoſtibus occiderant, multò plures de ſuis amitterent. Non dicam enim multos & omnino victos magna clade accepta cum ignominia domum reuerſos, quorum nemo pœnas infortunij dederit, ipſa enim calamitas, omníſque laudis conuenientis priuatio, quanuis nihil aliud accedat præterea, ducibus eſt magna & grauis mulcta. Veruntamen tantum abeſt vt dicam (id quod omnes moderati homines æquum eſſe dicent) me non debere mei infortunij rationem reddere, vt etiam ſi nullus alius tale certamen, *ac periculum* ſubire auſus fuerit, ego ſolus

ſolus hoc non detrectem: quinetiam meam fortunam non minùs quàm meum conſilium in diſquiſitionem venire patiar, vbi priùs illud dixero, me humanarum actionum felicitatem infelicitatémve, non ex ſingulis rebus quæ geruntur, licet multæ & variæ ſint, ſed ex earum euentu iudicari videre, & ſi is ex animi ſententia ſucceſſerit, licet interea multa fiant, quæ nobis minimè ſunt grata, nihilominus tamen eas ab omnibus laudari, omnéſque earum eſſe æmulos & bona fortunæ eas aſcribi audire. Quoties verò malus earum fuerit finis, quamuis omnia quæ finem præceſſerunt, feliciter ſucceſſerint, tamen haud felicitati, ſed infelicitati eorum, qui eas geſſerunt, attribui. Hoc igitur ſcopo vobis propoſito, meam quoque fortunam, qua in bellis ſum vſus, examinate, & ſi comperiatis me ab hoſtibus victum, meam fortunam malam vocare, ſed ſi illos à me victos comperiatis, bonam appellate. De fortuna igitur, quoniam omnes qui de ea verba faciunt moleſtos eſſe ſcio quamuis plura poſſem præterea dicere, tamen nihil addam. Sed quia *accuſatores* conſilium quoque meum accuſant, proditionem quidem aut ignauiam appellare non audentes, ob quæ crimina alij duces fieri ſolent rei, ſed imperatoriæ artis imperitiam & dementiam, quòd periculum non neceſſarium ſubierim, qui vſque ad caſtra hoſtes ſim perſequutus: volo huius quoque rei rationem reddere, quia eam habeo expeditiſſimam, *nimirum* aliena facta reprehendere, vel cuilibet facillimum eſſe, ſed res præclaras aggredi, arduum, paucíſque datum: nec vt facilè de rebus præteritis, ita etiam de futuris, quænam illæ ſint futuræ iudicari poſſe: ſed illas quidem ſenſibus, & cladibus nobis percipi, has verò diuinationibus, & coniecturis conijci in quibus ineſt plurimum fallaciæ. Facillimum item cuiuis eſſe verbis bella adminiſtrare, dũ procul eſt à periculo, quod faciũt mei accuſatores. Sed,

vt hæc miſſa faciã, agite, per deos mihi dicite, ſolúſne ego aut primus hoſtium munitiones vi illata aggreſſus eſſe, & copias ad loca edita duxiſſe videor? an verò idem feci quod multi alij veſtri imperatores fecerunt, quorum alij rem feliciter geſſerunt, aliis verò conatus ex animi ſententia non ſucceſſit? Cur igitur, quum alios abſolueritis, me damnatis, ſi hæc imperitè & ſtultè facta putatis? quot alia maioris quàm hæc audaciæ ducibus in mentem venerunt, quoties tempus conſilia tuta & iam conſiderata non patitur? Nonnulli enim ſigna ſuis abrepta in medios hoſtes coniecerunt, vt ſegnibus ac timidis fortitudinis neceſſitatem imponerent, ſcientibus ignominioſum ſupplicium à ducibus propoſitum iis qui ſigna non receperint. Alij verò facta in hoſticum irruptione fluminum pontes, quâ tranſierant, ruperunt, vt *militibus* de fuga cogitantib. ſpe ſalutis ſublatâ, audaciam & robur in præliis insererent. Alij verò, tentoriis & impedimentis crematis, neceſſitatem ſuis impoſuerunt, ex hoſtico capiendi ea omnia, quibus indigerent. Omitto ſexcenta alia ducum audacia facinora & conſilia, quæ & memoriæ ſunt prodita, & ipſa experientia accepimus, ob quæ nullus vnquam, qui ſpe fruſtratus fuiſſet, pœnas dedit. Niſi fortè veſtrûm aliquis me accuſet quòd aliis manifeſto exitio obiectis ipſe extra periculum fuerim. Quòd ſi cum cæteris in acie ſum verſatus, & poſtremus ex prælio acceſſi, & eiuſdem fortunæ cum aliis particeps fui, quámnam iniuriam facio? atque hæc quidem de me ipſo dixiſſe ſit ſatis. De ſenatu verò & patriciis (quandoquidem veſtrum in eos commune odium, quod ob impeditam agrorum diuiſionem concepiſtis, me quoq; non ſine graui dolore tangit, quòd ne ipſe quidã accuſator diſſimulauit, verùm bonam meæ accuſationis partem in hoc conſumpſit) paucis apud vos dicere volo. Dicam autem

autem liberè, alioqui enim nec ego poſſem dicere, nec vobis audire conduceret. Præter ius & fas, Quirites, facitis, qui pro tot tantíſque beneficiis à ſenatu in vos collatis, nullam ipſi gratiam habeatis, ſed, ſi quid, quod non niſi cum magno reipub. damno concedi potuiſſet, non quòd vobis inuideret: ſed reipub. commodis proſpiceret veſtris precibus denegarit iniquo animo feratis: atqui debueratis maxima animi alacritate eius conſulta, vt ab optimo animo manantia, & pro communi omnium bono facta, accipere, & à veſtro ſtudio abſiſtere: aut, ſi damnoſam cupiditatem ſana ratione cohibere non poteratis, ſuadendo, non autem vim afferendo, poſtulare vt illa ipſa vobis concederentur. Nam voluntaria dona & donantibus ſunt iucundiora, quàm ea quæ extorquentur, & ipſis accipientibus firmiora, quàm illa contraria: Quòd vos, per deos, non conſideratis: ſed commoti ac efferati ne momentum quidem temporis ciuitatem quieſcere, & tranquillam eſſe ſinitis. Quare, exiſtimandum eſt vobis bellum pace præſtantius, ſi quidem bello inimicos, pace amicos maleficiis afficimus. Atqui, Quirites, ſi omnia ſenatuſconſulta honeſta & vtilia (quemadmodum reuera ſunt) putatis, quin hoc quoque vnum ex illis eſſe exiſtimatis? ſed ſi ſenatum de nullis rebus, quæ ſunt curandæ prorſus cogitare putatis, ſed turpiter, & malè rempubl. adminiſtrare, quin potius eo toto *à reip. gubernaculis* amoto, vos ipſi imperatis, & conſultatis, & bella pro imperio *hoſtibus* infertis? Sed eum circunciditis, & paulatim conſumitis, nobiliſſimum quemque iudiciis tollentes. Satius enim eſſet nobis omnibus ſimul bellum à vobis fieri, quàm vnumquemque priuatim calumniis appeti. Verùm (vt dixi) vos horum *malorum* non eſtis autores: ſed ij qui ſuis concionibus plebem ducunt, & vos perturbant, qui nec aliis parere volunt, nec aliis imperare

ſciunt. Et quantum in illorum dementia & imperitia eſt, iam ſæpe hæc nauis vobis fuiſſet ſubuerſa. Iam verò qui eorum errores corrigit, & rempub. erigit, vobiſque incolumem præſtat, eſt hic ipſe ſenatus, qui peſſimè apud eos audit. Hæc ſiue vobis auditu iucunda ſunt, ſiue moleſta, veriſſimè dicere ſum auſus, & mallem ob meam dicendi libertatem reipubl. vtilem mori, quàm ad veſtram voluntatem loquendo ſeruari.] Hac oratione vſus, neque ad lugendam ac deplorandam ſuam calamitatem verſus, nec ad deprecationes, & indecoras volutationes ſe dimittens, conſpectus, nec vllo alio ſigno hominis non generoſi dato, iis qui ſibi vel patrocinari vel teſtimonium dicere vellent, dicendi vices conceſſit. Tunc igitur cùm multi alij qui aderant, eum illo crimine abſoluerunt, tum verò præcipuè Virginius qui eodem tempore conſulatum geſſerat, quique victoriæ auctor fuiſſe videbatur: qui non ſolùm alienum eum à culpa pronuntiauit, ſed etiam vt virum rei militaris peritiſsimum, & ducem ſapientiſſimum ab omnibus laudari, ac honorari æquum eſſe cenſebat. Addiditque, ſi hoc bellum feliciter confectum exiſtimarent, ambobus ſibi gratiam habendam, ſin infeliciter, ambos ex æquo mulctandos. Nam & conſilia, & facta, & fortunæ caſus ſibi communes fuiſſe. Non ſolùm autem eius oratio: ſed etiam omnibus in rebus ſpectata vitæ probitas *homines* mouebat: aderat præterea (quod maximam miſerationem concitauit) vultus habitúſque ipſis affectibus reſpondens qualis eſſe ſolet illorum ipſorum, qui atrocia mala vel iam perpeſſi, vel perpeſſuri ſunt, ita vt etiam deſideratorum neceſſarij, & qui implacabiles videbantur, autori ſuæ calamitatis ſe mitiores præſtarent, irámque deponerent, vt *reipſa* declararunt. Nam populo in ſuffragia miſſo, omnium ſuffragiis eſt abſolutus. Periculum igitur in quod Seruilius incide-

rat,

rat,hunc habuit exitum. Non multo poſt Romanorum exercitus in Etruſcos alterius Conſſ. P. Valerij ductu eſt profectus.Rurſus enim Veientium exercitus coactus eſt,cui Sabini ſe adiunxerunt, qui quum aliquandiu ſe ad illam belli ſocietatem addere reformidaſſent quòd illi res quæ fieri non poterant affectarent, tunc quum cognouiſſent Menenium profligatum, & præſidium in proximo vrbi monte communitum, rati vires pop. Rom. afflictas, animóſque eius fractos contuſóſque, miſſis ingentibus copiis Etruſcos iuuerunt. Veientes verò, & ſuis & Sabinorum copiis recèns adductis freti, à cæteris Etruſcis auxilia expectantes, parati erant Romam ipſam petere cum maiore ſui exercitus parte, ſperantes nullum ſecum congredi auſurum: ſed ſe è duobus alterum facturos, aut vrbem inſtituta oppugnatione expugnaturos,aut fame confecturos, *atque ita in ſuam poteſtatem redacturos.* Sed Valerius eorum conatum præuenit, dum illi adhuc cunctabantur, & ſociorum tardantium auxilia expectabant, ipſe cum lectiſſimo Romanæ iuuentutis robore, & ſociorum copiis, non palàm, ſed quàm occultiſſimè potuit, egreſſus, vt eos lateret. Nam circiter veſpertinum crepuſculum productis ex vrbe copiis, & traiecto Tiberi, non procul ab vrbe caſtra poſuit. Deinde circiter mediam noctem excitatum exercitum acie inſtructa duxit, & antequàm dies illuceſceret alteræ hoſtium caſtra eſt adortus. Bina enim erant caſtra ſeorſum poſita,nec magno interuallo inter ſe diſtantia, vna Etruſcorum, altera Sabinorum. Sed priùs ad Sabinorum caſtra admotis copiis, cùm plurimi adhuc ſopiti eſſent nulláque cuſtodia ſatis firma in ipſis caſtris eſſet, quòd in pacato agro nihil minùs quàm hoſtem timerent,de quo nullum nuntium acceperant, his primo impetu potitur. Ibi alij in ipſis cubilibus adhuc decumbentes iugulati ſunt: alij, recèns

ſurgentes, & ſe armantes: alij, iam armati, ſed paſſim & nullo ordine repugnantes: plurimi verò ad altera caſtra fugientes, ab equitibus intercepti perierunt. Hoc modo captis Sabinorum caſtris, Valerius cum copiis contendit ad altera caſtra, in quibus erant Veientes, qui locum non valde munitum occuparant. Qui autem ad ea caſtra accedebant, latêre amplius non poterant. Iam enim dies clara erat, & Sabini, qui fugerant, Etruſcis ſuam cladem & *ſimilem* ipſis imminentem nuntiauerant. Neceſſe igitur fuit vt acriter cum hoſtibus pugnarent. Mox igitur Etruſcis pro caſtris omni ſtudio dimicantibus acre prælium committitur cum magna vtrorumque ſtrage, & diu ancipiti marte, nunc huc nunc illuc inclinante victoria, pugnatum eſt. Tandem Etruſci à Romano equitatu expulſi loco ceſſerunt, & in caſtra ſe receperunt. At conſul eos ſequebatur, & quum ad munitiones acceſſiſſet, (erant autem malè extructæ, & locus, vt dixi, non valde tutus) eas multis partibus oppugnare cœpit per reliquum illius diei ſpatium continuato labore, & ne in ſequenti quidem nocte intermiſſo. Etruſci verò, continuis malis fracti, circa diluculum caſtra deſeruerunt, & alij in vrbem fugerunt, alij in proximas ſyluas ſunt diſperſi. His quoque caſtris potitus, illum diem exercitui quieti dedit. Poſtridie verò prædam, quam ex vtriſque caſtris ceperat, militibus diuiſit, quæ magna erat, & eos qui in præliis fortiter ſe geſſerant, de more militaribus coronis ornauit. Seruilius autem, ſuperioris anni conſul, & nuper populi iudicio abſolutus, tunc verò legatus Valerio datus, omnium fortiſſimè dimicaſſe, & Veientum copias profligaſſe viſus eſt: & ob hanc fortitudinem hic primus præmia quæ apud Romanos maxima habentur, retulit: Conſul deinde, ſpoliatis hoſtium cadaueribus, & ſuis ſepultis, copias eduxit, iiſque ad Veiorum mœnia admotis pu-

tis pu-

tis pugnæ poteſtatem oppidanis fecit: ſed quum nulſus ad certamen prodiret, difficile eſſe videns eos expugnare, quippe quòd vrbem munitiſſimam haberent: excurſionibus per bonam eorum agri partem factis, in agrum Sabinum irrupit. Illum quoque, adhuc intactum, per multos dies populatus, copias magnis impedimentis & præda iam onuſtas domum reduxit: eiq; venienti populus longè ab vrbe obuiā coronatus proceſſit, & tus ei tranſeunti adolens, & exercitū poculis mulſi excipiens. Senatus verò ei triumphum decreuit. Alter verò conſul, C. Nautius, cui ſorte obuenerat, ſociorum, Latinorúmque & Hernicorum cuſtodia, aliquandiu diſtulit profectionem, non ob conſilij inopiam, nec periculi formidine deterritus: ſed belli Veientani incertum euentum expectans, vt ſiquam cladem ille exercitus fortè accepiſſet, reipubl. præſtò eſſet aliquis exercitus iam coactus, qui hoſtes ab irruptione in agrum facienda prohiberet, ſi qua loca (quemadmodum iam antè fecerant qui Romam petierant) contra vrbem munire conarentur. Interea verò bellum etiam quod Æqui Volſcique Latinis intulerant, feliciter eſt confectum, & nuntij quidam retulerunt, hoſtes prælio victos, ex eorum agro exceſſiſſe, & in præſentia ſocios nullis auxiliis ampliùs indigere. Nautius tamen nihilominus, licet res in Etruria Romanis feliciter ſucceſſiſſent, copias eduxit, factáque irruptione in agrum Volſcorum, magnam eius partem deſertam peruagatus, paucis mancipiis exiguóque pecoris numero eſt potitus: incenſiſque eorum aruis, quum frumentum iam maturum eſſet, aliiſque non paucis damnis datis, nullo ſecum congredi audente, exercitum abduxit. Atque hæc quidem ab his conſulibus ſunt geſta.

8 ¶ Anno ſequenti conſſ. creati A. Manlius, & L. Furius. Quum autem ſenatus alterum eorum exercitum in Veientes ducere decreuiſſet, illi prouincias

de more inter ſe ſunt ſortiti: quúmque ſors Manlio obtigiſſet, copias celeriter eduxit, & caſtra propè hoſtes poſuit. Veientes verò, incluſi mœnibus aliquandiu *ei* reſtiterunt, & legatis in varias partes miſſis ſolicitabant Etruriæ populos, & Sabinos, nouos ſocios, orantes vt ſibi celeriter opem ferrent. Sed quum à nullis auxilia impetrarent, & commeatus iam abſumpſiſſent, neceſſitate famis coacti, ad conſulem prodierunt eorum natu maximi & honoratiſsimi quique, ſupplicum inſignia præferentes, & pacem petentes. At Manlius illis vnius anni ſtipendium pro exercitu imperauit, iuſsítque vt tantum frumenti afferrent quantum in duos menſes exercitui ſatis eſſet. His autem peractis, tunc demum legatos Romam ad ſenatum mitterent, qui de pace agerent. Illi verò, his laudatis, & celeriter exercitus ſtipendio, & pecunia loco frumenti permiſſu cõſulis allata, Romam iuerunt, & in ſenatum admiſſi, veniam præteritorum, & pacem in poſterum petierunt. Multis autem verbis in vtramque partem factis, ea ſententia vicit, quæ fœdus cum illis faciendum cenſebat, induciæque in quadraginta annos ipſis ſunt datæ. Atq; illi maximis gratiis pop. Rom. ob pacem impetratam actis abierunt. Manlius verò in vrbem reuerſus, ob pacẽ partam, petitam ouationẽ impetrauit. His conſulibus cenſus quoque habitus: cenſáque ciuium ac puberũ Romanorum centum tria millia, & aliquot præterea. ANNO ſequenti, conſules facti. L. Æmilius Mamercus tertium, & Vopiſcus Tullius, lxxvij. olympiade, qua in ſtadio vicit Dates Argiuus, archonte Athenis Charete, laborioſiſsimum ac turbulentiſſimum habuerunt conſulatum, quia bellis quidem externis non infeſtabantur (omnes enim hoſtes pacati erãt) ſed domeſticis ſeditionibus & ipſi in ſalutis periculum ſunt adducti, & reſpublica ab ipſis penè eſt euerſa. Nam ſimulatque multitudo à militia ceſſauit, confe-

ſtim

ſtim agri publici diuiſionem flagitare cœpit. Erat enim quidam de tribunorum collegio, vir audax, nec infacundus, Cn. Genucius, qui inopes ad iram inſtigabat. Iſte quotidianis concionibus, ad captandam plebis inopúmque gratiam, volebat cogere conſules ſenatusconſultum de agro diuidendo factum exequi. Illi verò ei non parebant, dicentes non ſibi conſulatum gerentibus, ſed Caſſio Virginióque conſulibus id à ſenatu imperatum fuiſſe, ad quos ſenatuſcõſultum ſcriptum erat: ſimúlque ſenatuſconſulta non eſſe leges quæ ratæ perpetuò maneant, ſed eſſe inſtituta vim vnius anni habentia. Conſulibus has cauſas prætendentibus, Genucius, quia eos maiore poteſtate præditos cogere non poterat, ad impudentem viam ſe conuertit. Nam ſuperioris anni conſulibus, Mãlio & Lucio dicam iniuriæ plebi factæ ſcripſit, illíſque diem dixit, ad quam eos cauſam apud populum dicturos venire iuſſit, pronuntiato palàm crimine cuiùs eos reos eſſe dicebat, quòd videlicet plebi iniuriam facerent, non creatis decemuiris ex S. C. qui agros diuiderent. Quòd autem hic nullos alios conſules accuſarit, quum duodecim anni interea elapſi eſſent, ex quo id S. C. fuerat ſcriptum, ſed hos duos ſolos ob fidem promiſſorum non ſeruatam reos egerit, non iniquas attulit rationes. Tandémq; dixit, hac ſola ratione conſules, qui tunc magiſtratum gerebant, coactum iri agrũ diuidere, ſi quis aliquos alios pœnas populo dare vidiſſent, idem ſibi quoque euenturũ cogitantes. Hæc loquutus, hortatus eſt omnes vt iudicio adeſſent, & per ſacra iurauit ſe in propoſito permanſurum, & omni ſtudio illos accuſaturũ, die dicta qua iudicium eſſet peragendum. Patricios verò hac re cognita ingens inuaſit timor, & ſolicitudo quánam ratione reos iudicio poſſent eripere, audaciámq; tribuni compeſcere. Iámque decreuerant, ſiquid plebs contra conſulare imperiũ ſciuiſſet, hoc ei

non permittere:ſed totis viribus reſiſtere, & ad arma (ſi ea res tuliſſet) venire. Veruntamen nulla vi ipſis opus fuit, quia celeriter, & præter omnem opinionem id periculum euanuit. Nam vno antè iudicium die Genucius in ſuo lecto mortuus eſt inuentus cum nullo aut cædis, aut laquei, aut veneni, aut alicuius inſidioſæ mortis veſtigio. Hoc autem caſu cognito, & eius corpore in forum prolato, diuina quadam prouidentia id impedimentum accidiſſe videbatur. Quare confeſtim re infecta comitia ſunt ſoluta. Nam cæterorum tribunorum nemo auſus eſt renouare ſeditionem: quinimo *omnes* magnum Genucij furorem damnabant. Si igitur conſules nihil præterea nimiùm curioſè feciſſent: ſed ſeditionem, vt à deo fuerat ſopita quieſcere ſiuiſſent, in nullum periculum ampliùs adducti fuiſſent. Iam verò quum ſe ad plebem ſuperbè & contumelioſè tractandam vertiſſent, quúmque quanta eſſet ſui magiſtratus poteſtas oſtentare vellent, magnorum malorum autores fuerunt. Nam indicto delectu, & contumaces cùm aliis multis, tum etiam virgarum verberibus cogentes, effecerunt vt maior plebis pars ad deſperationem hac potiſſimùm de cauſa ſe verteret. Vir quidam de plebe, bellica virtute clarus, nomine P. Volero, qui in ſuperioribus expeditionibus ordines duxerat, tunc quum centurio eſſet conſtituendus in gregarios milites ab illis referebatur. Sed quum ille reſiſteret, nec locum minus honoratum capere vellet, quò in ſuperioribus expeditionibus nihil deliquiſſet, conſules eius dicendi libertate offenſi lictoribus imperarunt vt veſtem eius lacerarent, corpúſque virgis cæderent. Tunc iuuenis opem tribunorũ implorabat & ſi quam iniuriam faceret, plebis iudicium ſubire volebat. Sed quum conſules animum ad eum non aduerterent, *nec eius verbis mouerentur*, ſed eum à lictoribus duci cædíque iuberent, contumeliã

non

non ferendam ratus, ipſe ſibi ipſi opem tulit. Nam primi & ſecundi lictoris qui acceſſerat, faciem aduerſis pugnis tundens, vir ætate & viribus ferox, proſtrauit. Conſulibus autem id iniquo animo ferentibus, & ſimul omnes lictores ad eum accedere iubentibus, plebeiis qui aderant, res indigna viſa eſt, & confeſtim omnes conglobati, ſublatóque clamore quo ſe inuicem ad iram adhortabantur, & iuuenem eripuerunt, & lictores pulſatos repulerunt: & tādem in ipſos conſules impetum fecerunt: qui, niſi è foro ſe proripuiſſent, grauiſſimum facinus mox perpetraſſent. Hoc autem facto in diuerſa ſtudia tota ciuitas eſt diuiſa, & tribuni qui hactenus quieuerant, tunc efferebantur, & in conſules inuehebantur. Et ſeditio legis agrariæ in grauius *malum*, ob contentionem de reipublicæ ſtatu ortam, erupit. Nam patricij, indignè ferentes conſulum poteſtatem tolli eum qui lictoribus manus inijcere auſus fuerat, de ſaxo deijcere volebant: contrà plebeij cateruatim vociferabantur, & ſe inuicem cohortabantur ne libertatem ſuam proderent: ſed rem ad ſenatum referre, & conſules accuſare, & animaduerſionem aliquam in eos poſcere volebant, quòd eum qui opem tribunorum implorarat, & populi iudicium (ſi quā iniuriam feciſſet) ſubire volebat, neutro iure potiri paſſi eſſent: ſed hominem ingenuum & ciuem Romanum vt mancipium tractaſſent, cædíque iuſſiſſent. His igitur ſibi inuicem reſiſtentibus, & neutris alteris cedere volentibus, totum illius conſulatus reliquum tempus conſumptum eſt, nec vllis rebus in bello præclarè geſtis, nec vllis actis ciuilibus memoratu dignis ornatum.

9 ¶ QVVM autem comitiorum tempus veniſſet, L. Pinarius, & P. Furius, conſules creati. Huius anni principio vrbs religione quadam & diuini numinis motu repleta eſt, quòd prodigia ſignáque multa apparuiſſent, & omnes vates & pontifices ea

prodigia diuinæ iræ indicia eſſe dicerent, quòd aliquá ſacra nec piè nec purè fierent. Nec multò poſt, morbus qui peſtilens vocatur, mulieres, præcipuè verò grauidas inuaſit: túncque tantum hominum numerum abſumpſit, quantum nunquam antè. Nam immaturos & mortuos fœtus pariẽtes, vnà cum ipſis infantibus moriebantur, & neque ſupplicationes in templis & circa aras deorum factæ, neque luſtralia ſacrificia pro republica, priuatíſque familiis facta malis eas liberabant. Quum autem reſpub. in ſtatu tam calamitoſo verſaretur, ſeruus quidam pontificibus indicat vnam ſacerdotum, de numero virginum Veſtalium perpetuum ignem ſeruantium, nomine Vrbiniam, amiſiſſe virginitatem, & pollutam ſacra pro populo facere. Illi eam à ſacris amotam, & in iudicium adductam, & manifeſti criminis conuictam virgis verberarunt, traductámque per vrbem viuam defoderunt. Illorum verò qui nefarium ſtuprum commiſerant, alter ſibiipſi manus attulit, alterum pontifices comprehenſum in foro virgis cæſum inſtar mancipij interfecerunt. Morbus igitur qui mulieres inuaſerat, & ingens earum ſtrages hoc peracto confeſtim ceſſauit. At ſeditio in vrbe iam inueterata, qua plebeij à patriciis diſſidebant, rurſus eſt renouata. Eam autem excitauit P. Volero, tribunus plebis, qui ſuperiore anno, quòd ab Aemilio, & Tullio conſulibus procenturione in milites gregarios referretur, imperiũ eorũ contẽpſerat. Poſtea hac potiſſimùm de cauſa ab infima plebe tribunus eſt creatus (nam erat ignobili genere natus & in magna humilitate ac egeſtate educatus) quòd conſularem dominationem regiæ dignitati parem, tunc ipſe primus vir priuatus ſua contumacia feciſſe viſus fuiſſet, & multò magis quòd magiſtratum contra patricios ambiens, ſe illis potentiam ablaturũ promiſiſſet. Ille igitur, ſimulátq; placata diuini numinis ira, ſicuti

rempub.capeſſere,populo ad concionem conuocato, legem promulgauit de tribunitiis comitiis,ea ex curiatis(quæ ita à Romanis vocantur) in tributa mutãs.Quodnam autem ſit horum comitiorũ diſcrimẽ, ego declarabo.Curiata comitia oportebat præcedẽte s.c.& ſuffragiis à plebe curiatim latis,& poſt hoc vtrunque ſignis diuinis, auibúſq; non aduerſantibus tunc demũ rata eſſe.Tributa verò ſine s.c. & ſine ſacrificiis,nullíſq; auibus addicentibus,vno die à tribulib.peragi. Habebat autem quatuor reliquis tribunis duos legis ferendæ ſocios,quibus ſibi cõciliatis reliquos qui diſsẽtiebãt,numero ſuperabat.At cõſſ. & ſenatus,omnéſque patricij legem eam impedire conabantur,qúumq; magno numero in forum veniſſent ad diem quo tribuni ſe legem perlaturos dixerant,variæ orationes habitæ ſunt à conſſ. & ſenatoribus natu maximis & ab alio quouis qui verba facere voluiſſet,atq; omnes incommoda, quæ in ea lege inerant,pluribus demonſtrarunt.Tribunis verò contra conſules,& illis contra tribunos viciſſim dicentibus,& altercationibus ad multas horas productis no ctis interuentu,illa comitia ſoluta ſunt.Quum autem tribuni rurſus legis rogationem in trinundinum diſtuliſſent, & ad diem dictam maior etiam turba confluxiſſet, idem quod antè accidit. Qua re animaduerſa Publius ſtatuit nec permittere conſulibus vt legem diſſuaderent,nec pati vt ſuffragiis ferẽdis patricij intereſſent:nam illi cum ſuis ſodalitiis, ſuorúmque clientum cateruis,quorum numerus non erat exiguus,multas foris partes occuparant, legis diſſuaſoribus animos addendo, & defenſoribus obſtrependo,aliáque multa faciendo, quæ confuſionis & violentiæ in ſuffragiis futuræ indicia erãt.Sed hęc eius conſilia tyrannica altera calamitas diuinitus immiſſa impediuit.Peſtilentia enim vrbem inuaſit,quæ per reliquam Italiã graſſata fuerat, ſed potiſſimùm

in vrbe ſæuierat,nec vlla humana ope laborantibus ſuccurri poterat,ſed æquè ij magna diligentia curabantur,atque qui nullo modo curabantur, moriebantur:nec ſupplicationes, nec ſacrificia nec extremum remedium ad quod homines, qui in iſtiuſmodi calamitatibus verſantur confugere coguntur, luſtrationes aut priuatæ,quidquam tunc proderant, ſæuiebátque id malum in omnes, ſine vllo diſcrimine aut ætatis,aut ſexus,aut corporum roboris,aut imbecillitatis,nec arti,aliiſue remediis, quæ morbum videntur leuare,cedebat:ſed mulieres & viros, ſenes & iuuenes inuadebat. Non fuit tamen diuturnum, quod effecit ne tota ciuitas periret,ſed inſtar torrentis aut incendij,vno impetu homines inuaſit, & vt celeriter *eos* inuaſit,ita etiam celeriter diſceſſit.SEDATA autem peſte,Publius, quum eſſet in magiſtratus ſui exitu,quia reliquo temporis ſpatio legem perferre non poterat,comitiis inſtantibus tribunatum iterum in proximum annum ambibat, multa & magna ciuibus promittens.Itaque tribunus cum duobus collegis iterum ab illis deſignatur.Patricij verò aduerſus hoc & ipſi callidè ſtatuerunt hominem acerbum & plebi infeſtum, & qui optimatum dominatum nihil eſſet imminuturus,ad conſulatum prouehere,Appium Claudium Appij filium illius qui acerrimè plebis reditui aduerſatus fuerat, & eum licet valde reſtitiſſet,& ne in campum quidem comitiorum cauſa venire voluiſſet nihilominus tamē abſentem facto ante ſenatuſconſulto conſulem crearunt.Comitiis autem facillimè peractis(pauperes enim confeſtim è campo diſceſſerunt audito Appij nomine)conſulatum ineunt Titus Quintius Capitolinus & Appius Claudius Sabinus, viri nec ingenio nec voluntate ſimiles.Nam Appius volebat externa militia otioſam & inopem plebem diſtineri, vt victum quotidianum (cuius inopia maximè laborabat)

ex

ex hoſtico ſuis laboribus abundè parans, eáque peragens, quæ è republica eſſent, patribus rempublicam adminiſtrantibus, minimè infenſa ac moleſta eſſet. Dicebat autem non defuturam honeſtam belli occaſionem ciuitati imperium ſibi vendicanti, & omnium inuidia laboranti. Et ex præteritis veriſimiliter defuturis coniecturam ducendam cenſebat, docens omnes ſuperiores vrbanos motus ob vacationem à bellis ortos. At Quintius nullum bellum cuiquam inferendum cenſebat, & ſatis eſſe demonſtrabat ſi ad pericula neceſſaria, & ab aliis illata propulſandum plebs vocata obtemperaret, docebátque ſi militiam detrectantibus vim attuliſſent, fore vt plebem ad deſperationem adigerent, vt fecerant conſules ſuperiores, atque ita ipſi in periculum è duobus alterum incurrerent. Eos enim vel ſanguine cædibúſque ſeditionem compeſcere, vel plebem obſequiis parum honeſtis ſibi conciliare coactum iri dicebat. Erat autem penes Quintium illius menſis imperium. Quare alter conſul illo inuito nihil facere poterat. At Publius tribunus, nihil amplius cunctatus, legem quam ſuperiore anno perferre non potuerat, iterum promulgabat, hoc capite legi addito, vt iiſdem comitiis etiam ædilitius magiſtratus crearetur, & quicquid aliud apud populum agi decernique oporteret tributis comitiis eodem modo decerneretur. Quod nihil aliud erat quàm ſenatus potentiam apertè abrogare, eámque ad plebem transferre. Hac re cognita, conſules cura & cogitatio ſubiit, quomodo celeriter & tutò motus ſeditióque tolli poſſet. Appius cenſebat vocandos ad arma qui rempublicam ſaluam vellent, & ſi qui ſibi arma capientibus aduerſati fuiſſent, hos pro hoſtibus habendos: at Quintius rationibus plebem flectendam cenſebat, & docendam, eam per ignorantiam rerum vtilium in conſilia pernicioſa præcipitem ferri; extremæ inſaniæ eſſe

dicens ea à ſuis ciuibus inuitis extorquere quæ à volentibus impetrari poſſint. Quum autem cæteri quoque ſenatores Quintij ſententiam laudaſſent conſules in comitium progreſſi, dicendi copiam diémq; à tribunis petierunt. Vtroque autem ægrè impetrato, quũ dies quam ab illis petierant, veniſſet, & varia turba in forum confluxiſſet, cuius ſubſidium vtrique magiſtratus aduocarant ac ſibi pararant, prodierunt vt legem diſſuaderent. Quintius igitur, vir omnibus in rebus æquiſſimus & populari facundia gratioſiſſimus, primus petita dicendi copia concionẽ ad rem, de qua agebatur accommodatã, omnibúſq; gratam habuit: ita vt legis ſuaſores ad magnam conſilij inopiam redacti, nihil vel iuſtius vel æquius afferre poſſent. Et, ſi collega eius nihil præterea nimium ſuperbè tentare voluiſſet, plebs agnoſcens ſe nec iuſta, nec æqua poſtulare legem eam abrogaſſet. Iam verò illius oratio ſuperba, & pauperum auribus moleſta plebem vehementer exaſperauit & implacabilem reddidit, effecítque vt ad contentionem quantam nunquam antè prorumperet: nam ille non vt ad ingenuos & ciues Romanos verba faciens penes quos eſſet ſanciendæ vel abrogandæ legis arbitriũ, ſed vt in viles, aut peregrinos, aut qui libertatem ſatis firmam non haberent ſuam poteſtatem exercens, acerbis & minimè ferendis verbis in eos eſt inuectus: nouas tabulas illis exprobrans, & defectionem à cõſulibus factam obiiciens, quando raptis ſignis ex caſtris abierunt ſe ipſi in voluntariam fugam dantes: & in memoriam reuocans ſacramentum, quo ſe obſtrinxerant arma pro patria ſuſcipientes, quæ in illam conuerterant. Quare, dixit nil noui eos facere, ſi quum periuri in deos fuiſſent, duces deſeruiſſent, patriámq; quantum in ſe fuiſſet deſolaſſent, & ad fidẽ turbandam, leges euertendas, patriúmque reipublicæ ſtatum corrumpendum in eam rediiſſent, ſe mode-

dera-

deratè non gererent, nec bonorum ciuium officium præſtare poſſent, ſed ſemper ſuis cupiditatibus obſequerentur, & plus æquo expeterent, modò petentes vt ſibi liceat proprios magiſtratus de ſuo ordine, & eoſdem nemini obnoxios, & ſacroſanctos creare, modò quoſlibet patricios arbitratu ſuo in diſcrimen de rebus turpiſſimis adducentes, & legitima iudicia, in quibus de capitali pœna exitióque cognoſcitur, iterum contra priſtinam conſuetudinem à puriſſima ciuitatis parte ad ſordidiſſimã turbam transferẽtes: modò verò leges tyrannicas & nefarias ipſi homines mercenarij & extorres contra patricios ferẽtes, ne cognitione quidem earum patribus permiſſa, vt de illis ſenatuſconſultum facerent: ſed hoc quoque honore ipſis erepto, quem citra omnem controuerſiã ſemper ab vrbe condita vel ſub regibus habuerant, multíſque aliis huiuſmodi additis, & à nulla acerba contumelia, nullóque maledicto ſibi temperans, poſtremò illud etiam addidit, quo maximè plebs offenſa eſt, nunquam in ciuitate cauſas multas diſſidiorum defore, ſed ſemper poſt veterem morbum eam aliquo nouo laboraturam, dum tribunitia poteſtas durauit, docens omnium ciuilium ac publicarum rerum initia eſſe conſideranda, operámque dandam vt pia iuſtáque ſint. Sic enim natura comparatum eſſe dicebat, vt ex bonis ſeminibus boni & felices fructus perueniant, ex malis mali & pernicioſi. Si igitur (inquiebat) hic magiſtratus pro communi omniũ bono per concordiam bonis fauſtiſq; auibus, & ſalua religione in rempublicam introductus fuiſſet, multorum & magnorum bonorum cauſa nobis fuiſſet, gratiæ concordiæ, bonarum legum conſtitutionis, bonæ ſpei à numine, & ſexcentorũ aliorũ: nunc verò quoniã violentia, iniquitas, ſeditio, & belli inteſtini metus, & cætera omnia quæ inter homines ſunt maximè abominanda eum inuexerunt, quid

boni ſalutaríſue ampliùs ab eo qui talia habuerit initia, ſperandum eſt. Itaque, ſuperuacaneum nobis eſt curationem & remedia malorum inde pullulantium quærere quæcunque in ratiocinationem humanam cadunt, peſſima radice adhuc manente. Nullus enim diuinæ iræ finis erit, nec ea vnquam liberabimur, do nec iſta inuidia Furia & Phagedæna *in ciuitate* commorans, omnia honeſta putrefaciet & corrumpet. Sed de his aliâs dicetur oportuniùs: nunc verò quoniam præſenti rerum ſtatui rectè eſt conſulendum omni diſſimulatione omiſſa hæc vobis dicam, nec iſta lex, nec vlla alia de qua ſenatus antè non cognorit, ſuúmque conſultum fecerit, me conſule rata fiet: ſed & dictis optimates defendam, & factis (ſi opus fuerit) nulla in re aduerſariis cedam. Et ſi antè ignoraſtis quanta eſſet conſularis imperij poteſtas, me conſule diſcetis. Appius igitur tunc ita eſt loquutus. Poſt eum C. Lectorius tribunorum natu & dignitate maximus, vir bello ſpectatæ fortitudinis, & ad ciuilia negotia tractanda idoneus, ad hæc reſponſurus ſurrexit, & altius rem repetens multa pro plebe dixit. Inopes quos maledictis conſul inſectatus fuerat ad multas & graues expeditiones profectos eſſe, non ſolum ſub regibus) quod neceſſitati fortaſſe adſcribi poſſet,) ſed etiam poſt illos exactos dum libertatem imperiúmque patriæ parant, nullam tamen à patriciis remunerationem accepiſſe, nec vllius communis boni participes factos fuiſſe, ſed tanquam mancipia libertate etiam ab illis exutos fuiſſe: quam dum vellent recuperare, coactos fuiſſe patriam aliarum ſedium deſiderio relinquere, vbi ipſi qui erant ingenui contumelias non paterentur, nec vlla vi ſenatui facta, nec armis illo coacto domũ rediiſſe, ſed ei rogãti ac orãti vt res ſuas *in vrbe* relictas reciperẽt, ceſſiſſe. Et iuſiurandũ commemorauit, & leges reditus *omnibus* in memoriam reuocauit, in quibus erat primùm

obliuio

obliuio iniuriarum omnium, deinde pauperibus data poteſtas creandi magiſtratus, qui ipſis opem ferrent, & vim afferre volentibus aduerſarentur. His autem commemoratis, leges oſtendit *ac recitauit* quas plebs non multò antè tulerat, tum de iudiciis *ad plebem* tranſlatis, quomodo ſenatus poteſtatem plebi dediſſet iudicandi quoſcunque de patriciis vellet, & quomodo ſuffragia centuriatorum comitiorum in curiata commutata eſſent, illorúmque autoritas ac vis ad hæc tranſlata fuiſſet. Hac autem oratione pro plebe habita, conuerſus ad Appium [Et tu (inquit) his conuicium facere audes, quorum opera magna ex parua, illuſtris ex obſcura ciuitas eſt facta & alios vocas ſeditioſos, & exilij fortunam ipſis exprobras? quaſi omnes iſti non meminerint adhuc id quod ætate noſtra accidit, tuos maiores à primoribus diſſidentes ſua patria deſerta huc veniſſe ſupplices? Niſi fortè vos quidem veſtra patria libertatis deſiderio relicta præclarum facinus feciſtis. Romani verò qui idem fecerunt, turpe. Audes etiam tribunitiam poteſtatem vituperare, vt in reipub. perniciem in vrbem inuectam? &, ô plebis infenſiſſime hoſtis & maximè tyrannici ingenij homo, his ſuades vt tollãt pauperũ auxilium ſacroſanctũ ac inuiolabile, & magnis neceſſitatis vinculis tũ à diis, tum ab hominibus cõfirmatũ? & ne hoc quidem animaduertere potuiſti te hoc dicentẽ conuiciari & ſenatui, & tuo ipſius magiſtratui? nam quum totus ſenatus facto diſſidio in reges conſpiraſſet quorum ſuperbiam, & contumelias diutius pati nolebat conſſ. magiſtratum conſtituit, & antè quàm illos ex vrbe pelleret, aliis regiam poteſtatem tradidit. Itaque quod de plebis tribunatu vt in perniciem reip. in vrbem recepto dicis, quòd ex diſcordia natus ſit, idem quoque in conſulatum dicis. Nam ne ille quidẽ aliunde eſt ortus, quàm ex diſſidio patriciorũ à regib. facto. Sed cur ego de his te-

eum loquor quaſi cum bono ac moderato ciue: quem omnes iſti ſciunt natura ſæuum, acerbum, & plebi infeſtum, & innatam feritatem nullo modo manſuefacere poſſe? Quin potiùs omiſſis verbis te factis aggredior, & oſtendo tibi quantã vim plebs habeat tibi nondum notam, quam non te puduit extorrem & ſordidã vocare, & quanta ſit huius magiſtratus poteſtas, quẽ venerari, & cui cedere leges te cogunt? Ergo & ipſe omni diſſimulatione omiſſa, rem aggrediar.] Hæc loquutus, & iureiurãdo, (quod apud illos maximum erat) iurato aut ſe perlaturum legem, aut ſe vita exceſſurum, ſilentio ab omnibus facto, omnibúſque in id certamen intentis, ac anxio animo expectantibus quidnam ille facturus eſſet, iuſſit Appium ex concione excedere. Quo non parente ſed ſtipante ſe lictoribus, omníque alia turba, quam domo *ad hoc ipſum* paratam adduxerat, & repugnante ne foro decederet, Lectorius per præconis vocem ſilentio imperato pronunciauit, tribunorum collegiũ iubere conſulem in carcerem duci. Ac mox apparitor ab eo iuſſus eum apprehenſurus acceſſit: at proximus lictor eum pulſatum repulit. Magno autem clamore ab iis qui aderant ſublato, ipſe Lectorius, adhortatus plebem vt ſibi opem ferret, ad eum iuit. At Appius cum ingenti ac valido iuuenum globo ſe ei oppoſuit. Deinde, fœdæ inter eos altercationes & vociferationes, & corporum protuſiones ſunt ſequutæ, & poſtremò rixa ad manus prorupit, & ad lapidum iactus ventum eſt. Sed Quintius alter conſul hæc repreſſit, & ne malum vlterius progrederetur affecit, cum ſenioribus ſenatoribus omnes rogando & orando, & in mediam pugnantium turbam ſe conijciendo. Ipſum quoque diei reliquum ſpatium breue erat, itaque inuiti dirempti ſunt. Inſequutis diebus magiſtratus ſe inuicem accuſabant. Conſul tribunos quòd ſuum magiſtratum abrogare voluiſſent, ſe ſulem in carcerem abduci

duci

duci iubentes. Tribuni conſulem, quòd pulſaſſet corpora ſacroſancta. Et Lectorius manifeſtas ſigillationis notas in facie adhuc habebat, & tota ciuitas diſſentionibus, & diſſidiis efferata erat. Plebs deinde cum tribunis Capitolium occupauit, diurnis nocturniſque id ſeruans excubiis. Quod vbi ſenatus cognouit, magna cura quærebat modum quo ſedaretur hæc ſeditio, ſolicitus tum propter periculi magnitudinem, tum propter conſulum diſſenſionē. Quintius enim plebi non iniquā petenti cedendum cenſebat. Appius verò ei reſiſtebat, & mori quàm cedere malebat. Cúmque nullus contentionis fieret finis. Quintius ſeorſum tribunos, ſeorſum Appium orabat, atque obſecrabat, & vt priuatis commodis publica anteponerent, poſtulabat. Animaduertens autem illos iam ipſa experientia ſapientiores factos, collegam verò in ſua peruicacia perſeuerare, perſuaſit Lectorio eiúſque collegis vt omnium priuatorum, publicorúmque criminum cognitionem arbitrio ſenatus permitterent. Hoc autem impetrato, ſenatum conuocauit, & tribunis multùm laudatis, & rogato collega ne publicæ ſaluti aduerſaretur, vocauit eos qui ſuam ſententiā dicere ſolebāt. Et P. Valerius Publicola primus rogatus, hanc dixit ſentētiā, omnia crimina quæ ſibi inuicem obiiciebant tribuni & conſules, omnes iniurias in tumultu & illatas & acceptas, quòd non dolo malo nec priuatæ vtilitatis cauſa, eò ventum eſſet, ſed per ambitioſam contentionem de Repub. publicè remittendas, nec in vllum iudicium vocandas dixit. Quòd verò ad legem attineret, quoniam Appius conſul non patiebatur eam ſine ſenatuſcōſulto in concione promulgari, de ea ad ſenatum referēdum, ſenatúſq. conſultum faciendum cenſebat. Cæterùm, tribunis vnà cum conſulibus operam dandam, vt concors eſſet ciuitas, & decorū ac ordo ſeruaretur in ſuffragiis ferēdis. Hac ſententia ab omnibus probata, confeſtim

Quintius ſenatores miſit in ſuffragia, & poſt multam Appij diſſuaſionem, multámque tribunorum ſuaſionem, tandem ſententia quæ rogationem legis permittebat, multis ſuffragiis vicit. Factóque S.C. & priuatæ magiſtratuum diſcordiæ *ac inimicitiæ* diremptæ ſunt, & plebs ſenatus conceſſum læto animo accipiens, legem ſuo ſuffragio confirmauit. Ex illo tempore vſque ad noſtram ætatem tribunorum átque ędilium creandorum comitia ſine auſpiciis, omníque alia religione ſuffragio tribuū peraguntur. Atque hic fuit illius ſeditionis in vrbe tunc excitatæ finis.

10 ¶ PAVLO poſt, Romanis placuit exercitus conſcribere, & vtrumque conſulem contra Aequos & Volſcos emittere. Erant enim qui nuntiabant, magnas vtriuſque gentis copias egreſſas eſſe, & agros ſociorum P.R. populari. Exercitibus igitur celeriter paratis, conſules prouincias ſortiti ſunt, & Quintio bellum contra Aequos, Appio contra Volſcos obtigit. Vtrique conſuli res ſucceſſit, vt ſuccedere par fuit. Exercitus enim qui Quintio datus fuerat, lenitatis eius ac æquitatis amore promptus erat ad omnia imperata facienda, & plurima pericula ſponte ſua nullo iubente adibat, vt duci ſuo gloriam & honorem pararet, magnámque Aequorum agri partem prædabundus eſt peruagatus hoſtibus cum ipſo congredi non audentibus, vnde multa ſpolia magnámque prædam partam retulit, nec diu in hoſtico moratus incolumis in vrbem rediit, cum duce rebus egregiè geſtis conſpicuo. Qui verò Appij ductu ad bellum profecti ſunt, odio quo eum proſequebantur multa patriæ diſciplinæ præcepta neglexerunt. Nam & aliàs toto illius militiæ tempore data opera ignauiter rem geſſerunt, ducémque ſemper contempſerunt, & quum pugnandum eſſet cum Volſcorum copiis, à ducibus in aciem producti, cum hoſtibus manus conſerere noluerunt, ſed & centuriones & anteſignani, alij ſignis,

ſignis, *alij verò ordinibus* deſertis in caſtra ſe recepe-runt, & niſi hoſtes inopinatam eorum fugam mirati, & inſidias metuentes ab ipſis vlterius perſequendis abſtinuiſſent, maxima pars Romanorum periiſſet. Id autem faciebant quòd duci inuiderent, ne illi bello præclarè confecto, triumpho aliiſque honoribus decoraretur. Poſtero autem die, licet conſul partim eorum ignominioſam fugam increparet, partim ad eius facinoris ignominiam præclaro prælio abolendam eos hortaretur, partim ipſis minaretur, niſi in periculis ſe fortiter geſſiſſent, ſe legibus vſurum. Illi tamen in eadem contumacia perſeuerabant, vociferabantur, & ſe ex hoſtico abduci iubebant, quòd præ vulneribus ampliùs *malu* reſiſtere non poſſent. Multi enim eorum integras corporis partes quaſi ſaucius obligarant. Itaque Appius exercitum ex hoſtico deducere coactus eſt. At Volſci eos abeuntes ſequuti multos interfecerunt: vt verò in pacatum agrum ventum eſt, conſul, iis ad concionem conuocatis, multiſque exprobratis, ſe vt in aciei deſertores animaduerſurum dixit, & quamuis ſeniores, *& conſulis legati,* aliique primores viri qui minores magiſtratus in caſtris gerebant, eum pluribus deprecarentur, & valde orarent vt moderatè ageret, néue publicæ cladi aliam nouam calamitatem adderet, ille ſpreta eorum oratione pœnam ſanciuit. Ac mox & centuriones, quorum cohortes fugerant, & anteſignani *ac ſigniferi* qui ſigna amiſerant, partim ſecuri percuſſi ſunt, partim cæſi fuſtibus necati ſunt. Ex reliqua verò multitudine pro aliis decimus quiſque miles ſorte ad ſupplicium abductus fuit. Hæc pœna apud Romanos ſolennis eſt, in eos qui ordines deſeruerunt, vel ſigna proiecerunt, *ac amiſerunt.* Poſt hæc, ipſe dux omnibus odioſus, cum mœrore & ignominia exercitum, qui adhuc erat reliquus, inſtantibus comitiis, in patriam reduxit. ANNO ſequenti, quum creati fuiſ-

ſent conſules, L. Valerius iterum & Tib. Aemilius tribuni, aliquanto poſt legis agrariæ mentionem iterum fecerunt, & adierunt conſules eóſque ſummis precibus orarunt vt ratum facerent, quod ſenatus Sp. Caſſio, & Proculo Virginio conſulibus promiſerat. Et vterque conſul ipſis fauebat, Tib. Aemilius propter quoddam vetus odium in ſenatum, quod non erat iniuſtum, quia eius patri triumphum petenti negarat. Valerius verò, quia cupiebat plebem delinire ſibi infenſam propter Sp. Caſſij mortem quem tyrannidis affectatæ conuictum, ipſe tunc Reipub. Quæſtor, capitali ſupplicio affecerat, virum ob peritiam exercituum ducendorum, & bellorum gerendorum, rerúmque ciuilium tractandarum longè omnium ætate ſua clariſſimum, qui primus legem agrariam in vrbem intulerat, eóque nomine potiſſimùm, vt plebem ad ſe allectans, patriciis exoſus erat. Quum igitur conſules illis tunc promiſiſſent ſe de publici agri diuiſione ad ſenatum relaturos, ipſóſque in lege perferenda adiuturos, tribuni his freti in ſenatū venerunt, & verbis vſi ſunt manſuetis, contra quæ cùm conſules nihil dixiſſent, ne viderentur contentionem quærere, ſeniores ſententiam rogarunt. Primúſque L. Aemilius alterius conſulis pater rogatus fuit, qui dixit ſibi videri è Repub. fore ſi bona publica ab omnibus poſſiderentur, non autem à paucis, & plebi *hoc* roganti indulgendum eſſe cenſebat, vt ea conceſſio pro beneficio à ſenatu dato haberetur. Dicebat enim eos ſæpe coactos ei & multa alia conceſſiſſe, quæ ſponte largiri noluerant. Eóſque qui poſſeſſiones *publicas* detinebant, pro fructu, quem tamdiu clàm ex illis perceperant *ſenatui* gratias agere debere æquum cenſebat, & ſi *in poſterum illis vti* prohiberentur, pertinaces eſſe non debere in illis retinendis. Addebat præter ius, quòd omniū confeſſione firmum eſt, publicas quidem poſſeſſiones omnibus eſſe commu-
nes,

nes, priuatas verò, vniuſcuiuſq; eſſe, qui legitimis artibus ſibi eas paraſſet: neceſſitatem etiam huius rei peragendæ ſenatui iam incumbere, quòd de agro diuidendo ante annos ſemptendecim s.c. feciſſet. Oſtendebátque id decretum in vtilitatem publicam tunc ab ipſo ſenatu factum, ne ager incultus maneret, néve vrbani pauperes otioſi (vt tunc) alienis bonis inuiderent, vtque iuuentus vrbana in ſuis laribus & paternis poſſeſſionibus educaretur, & honeſtè educata magno eſſet animo. Nam iis qui nullum patrimonium habent, & qui parcè ſe alunt alienis pecuniis, quas opera ſua ſibi parant, aut omnino nullum procreandorum liberorum amorem inſitum eſſe, aut ſi inſitus ſit malum fructum proferre, & parum felicem, (quòd vt veriſimile eſt) ex humili coniugio prouenerit, & in mendica fortuna ſit educatus. Hæc igitur eſt mea ſententia, vt s.c. quæ turbulentorum temporum interuentu ad hanc vſque diem dilata ſunt, à conſulibus confirmentur, & decem viri qui agros diuidant, creentur. His ab Aemilio dictis, ſecundus rogatus App. Claudius ſuperioris anni conſul, contrariam dixit ſententiam: docens nunquam eam fuiſſe voluntatem ſenatus, vt res publicæ diuiderentur: [(nam, inquiebat, ſi ſenatus hoc voluiſſet, iampridem eius decreta ad exitum fuiſſent perducta) ſed in aliud tempus eius rei cognitionem diſtuliſſe, quòd cuperet illam ſeditionem ſopire, quam conſul tyrannidem affectans excitarat. Quo poſtea meritis pœnis affecto neque conſules qui poſt *illud* s. c. ſunt facti, decreta exequutos fuiſſe, quòd viderent quantis malis aditus in Rempub. patefieret, ſi publica pauperibus diuidendi mos reciperetur. Neque deinceps per continuos xv. annos vllos conſules (licet multa pericula illis à plebe fuiſſent illata) ſuſtinuiſſe quidquam contra Reipubl. commodum facere quòd non liceret quidem ipſis ex illo s. c. iſtos agri finitores

creare: ſed ſolis illis primis conſſ. *in quorum conſulatu id factum eſſet.* Itaque ne vobis quidem (inquit) Valeri, túque Aemili de diuidẽdis agris referre licet, quibus hoc à ſenatu mandatum non fuit, nec *id quod facitis*, honeſtum aut tutum eſt iis qui ex bonis maioribus ſunt orti. Atque hæc quidem de ſenatuſconſulto quo tot annis poſt conſules facti non tenemini, dixiſſe ſit ſatis. De illis verò qui vel per vim, vel clàm bona publica occuparunt, ac detinent vt res proprias, paucis agere ſatis mihi erit. Si quis enim compertum habet aliquem frui agris, quorum ſe legitimum poſſeſſorem probare non poſſit, eius nomen ad conſules deferat, & rem indicet, ipſúmque curet damnandum ex legibus, quæ non erunt nunc condendæ, iampridem enim ſcriptæ ſunt, & nulla vetuſtas eas deleuit. Quoniam verò Aemilius de vtilitate etiam diſſeruit, aſſeuerans agri diuiſionem bono fore omnibus, ne hanc quidem partem ſilentio præterire volo, ſed eam refellam. Hic enim videtur mihi tantummodo præſentem rerum ſtatum ſpectare, ſed id quod eſt futurum nequaquam proſpicere, nimirũ hanc rerum publicarum diuiſionem otioſis & egenis hominibus conceſſam, quæ adhuc videtur parui eſſe momẽti, multorum & magnorum malorum cauſam futuram. Nam mos qui cum hac bonorum publicorum diuiſione in Rempublicam iam inuehitur, & qui in ea permanebit, grauis etiam & pernicioſus in perpetuum erit. Potiri enim malis cupiditatibus non eximit eas ex animo: ſed auget eas, & peiores reddit. Horum enim facta ſint vobis argumento. Quid enim opus eſt vos ad mea vel Aemilij verba mentem aduertere? Vos omnes ſcitis quantum hoſtium vicerimus, quantum agrorum populati fuerimus, & quantum prædæ ex oppidis expugnatis retulerimus, quibus rebus hoſtes priuatim cùm olim beati eſſent, nunc ad magnam egeſtatem ſunt redacti: ſcitis etiam eos, qui

de ino-

de inopia queruntur, à nulla harum rerum *ex hoſte partarum* repulſos, ſed ex æquo earum fuiſſe participes. An igitur ex his lucris aliquid priſtinæ eorum fortunæ acceſſiſſe, & ſuam egeſtatem leuaſſe, & ad vitæ genus illuſtre prouecti videntur? Equidem hoc vellem, precibúſque à diis contenderem, vt minus moleſti contubernales ciuitati eſſent. At nunc videtis & auditis eos de ſua extrema inopia conqueri. Itaque ne his quidem, quæ nunc petunt, nec multò pluribus impetratis maiores facultates habebunt, ita vt vitam commodiùs transfigere poſſint. Nam non in earum fortuna: ſed in morbis egeſtas ineſt, quos non modò exigua iſta agri portio non ſatiauerit: ſed ne regum quidem & tyrannorum omnes munificentiæ. Quibus ſi hæc conceſſerimus, idem faciemus quod medici qui ægrotis morem gerant, & ad eorum voluntatem eos curant. Non enim ægra pars ciuitatis ſanabitur: ſed etiam ſana pars huius morbi contagio inficietur. Denique.P. C. magna diligentia & cura vobis opus eſt, vt omni ſtudio mores ciuitatis conſeruetis, qui paulatim corrumpuntur. Videtis enim quò proceſſerit plebis immodeſtia, vt que conſulum imperio parere ampliùs nolit, quam non ſolùm non pœnitet domeſticorum facinorũ: ſed etiam foris eadem petulantia eſt vſa ſiquidem arma abiecit, ordines deſeruit, ſigna hoſtibus prodidit, & ante congreſſum fugæ ignominioſæ ſe dedit quaſi mihi ſoli victoriæ gloriam, ac non etiam patriæ de victis hoſtibus lætitiam ereptura eſſet. Et nunc Volſci de Romanis trophæa ſtatuunt, illorúmque templa noſtris ſpoliis ornantur, & eorum populi *nunc* ſe vt nunquam antè iactant, qui paulò antè ſuppliciter à noſtris ducibus petierant, ne ſe in ſeruitutẽ abducerent, néve occidione delerent. An igitur æquum & honeſtum eſt ob eiuſmodi egregia facinora, nos gratiam illis referre, & donis publicis agro diuiſo ornare, quẽ

hoſtes (quantũ in iſtis eſt) in ſua poteſtate habẽt. Sed quid opus eſt iſtos accuſare, qui malè nati, & malè educati paruam honeſtatis habent rationem? vident enim ne in omnium quidem noſtrũ moribus ampliùs habitare priſcos animos: ſed à nonnullis grauitatem ſuperbiæ, iuſtitiam ſtultitiæ, fortitudinem inſaniæ, prudentiã fatuitatis nomine appellari. Contra verò quæ apud illos priſcos odioſa erant, hæc nunc extolli, & hominibus corruptis admiranda bona videri, & ignauiam, ſcurrilitatem, malignitatem, *morúmque improbitatem*, & verſutiam pro ſapientia haberi, & eos qui omnibus in rebus ſunt impudentes, & qui in nullo bono propoſito ſunt conſtantes dociles, ac tractabiles cenſeri, quæ *vitia* iam multas potentes ciuitates funditus euerterunt. Hæc, P. C. ſiue auditu iucunda vobis ſunt, ſiue moleſta, à me & veriſſimè & liberrimè ſunt dicta, iis quidem de vobis, qui me audient (ſi modò me audietis) & nunc vtilia, & in poſterum tuta, mihi verò qui publicorum commodorum cauſa priuatas inimicitias ſuſcipio, multa pericula allatura. Res enim futuras ratiocinatione præuidere poſſum, & quid mihi ſit euenturum ex aliorum exemplis, & caſibus coniicio.] His ab Appio dictis, & aliis fermè omnibus in eandem ſententiam euntibus, ſenatus quidem eſt dimiſſus: at tribuni ob repulſam quam tulerunt, irati abierunt. Poſtea cœperunt conſultare quanam ratione illum vlciſcerentur. Illis igitur poſt longam conſultationem placuit diem Appio dicere, litem capite æſtimantibus. Poſt hæc, homine pro cõcione accuſato, adhortati ſunt omnes vt ad diem dictam adeſſẽt ſuffragia de illo laturi. Crimina autem quæ illi erant obiecturi, hæc erant, Malas eum contra plebem ſententias dicere, ſeditionem in ciuitatem inducere: & tribuno contra ſacratas leges manus intuliſſe, & exercitui præfectum accepta ingẽti clade & ignominia, *in patriã reuerſum*. His pro

concione dictis, certáque die præſtituta, qua die ſe iudicium peracturos dixerunt, ei vt tunc ad cauſam dicendam veniret, denuntiarunt. Id quum omnes patricij ægrè ferrent, & omni ſtudio parati eſſent reum ſeruare, & Appium hortarentur vt tempori cederet, & habitum præſenti fortunæ conuenientem ſumeret, negauit ille ſe quidquam facturum, quod eſſet illiberale, & rebus ante actis indignum, & ſe millies mortem potiùs perpeſſurum, quàm cuiquam ad genua proſtratum ſupplicaturum *dixit*. Et eos qui pro ſe deprecari parati erant, impediebat, dicens duplicatum pudorem ſibi fore, ſi videret alios pro ſe facere, quæ ne pro ſe quidem fieri decorum putaret. Hæc aliáque multa his ſimilia dicens, nec mutata veſte, nec variata grauitate vultus, nec quidquam de priſtina magnanimitate remittens, vt vidit totam ciuitatem eius iudicij expeditione erectam & ſuſpenſam, paucis ante iudicium diebus manus violentas ſibi attulit. Eius tamen neceſſarij ipſum morbo extinctum ſimulabant. Allato autem in forum cadauere, filius eius adiit tribunos & conſules, petiitque vt ſibi populum ad concionem legitimam conuocarent; ſibíque in ea more maiorum, & ex populi Rom. conſuetudine patrem oratione funebri quæ in viros bonos haberi ſolet, ornare permitteret. Tribuni verò conſſ. dum adhuc populus ab ipſis ad concionē vocaretur, aduerſabantur, & adoleſcenti imperabant vt cadauer abſportaret. Populus tamen hoc non tulit, nec iſtam contumeliam neglexit vt inhonoratum corpus eiiceretur: ſed permiſit adoleſcenti vt honores moribus receptos patrem perſolueret: hic igitur fuit Appij finis. Cæterùm, conſſ. copias conſcriptas ex vrbe eduxerunt, Lucius Valerius Aequis, Tib. Aemilius Sabinis bellum illaturus. Nam hi ſeditionis tempore in agrum Romanum fecerant irruptionem, eiúſque magna parte vaſtata, parta ingenti præda diſ-

ceſſerant. Aequi autem aliquoties congreſſi, & multis vulneribus acceptis in caſtra in loco munita ſita fuga ſe receperunt, nec poſtea amplius ad pugnam prodierunt. Valerius verò eorum caſtra oppugnare eſt aggreſſus: ſed diuinitus eſt prohibitus. Quum enim progreſſus eſſet, & iam rem aggrederetur, caligo cœlitùs cum ingenti imbre exorta eſt, & fulgura, & tonitrua formidanda. Exercitu verò diſperſo confeſtim tempeſtas illa ceſſauit, & magna ſerenitas in loco illo eſt facta. Conſul igitur hac religione motus, vatibúſque caſtelli oppugnationem impedientibus, deterritus eorum agrum vaſtauit, omníque præda in quam incidit, militibus conceſſa, copias domum reduxit. At Tiberium Aemilium principiò hoſticum cum magna contemptione peruagantem, & iam nihil amplius hoſtile timentem, Sabinorum exercitus inuaſit, collatiſq; ſignis pugnatū eſt inter eos, fermè à meridie vſq; ad ſolis occaſum: at noctis interuentu exercitus ſe in ſua caſtra receperunt incerta victoria. Sequentibus diebus, duces vtrique ſuorum cadauera funerarunt foſſáque ſua caſtra communiuerunt. Et idem vtrique ſtatuerant, ſua cuſtodire nec hoſtem prælio laceſſere. Poſtea tandem tentoriis refixis copias abduxerūt. ANNO ſequenti, lxviij. olympiade, qua vicit in ſtadio Parmeniades Poſidoniates, archonte Athenis Theagenide, conſſ. Romæ creati ſunt A. Virginius Cœlimontanus, & T. Numicius Priſcus. Quorum conſulatus initio nunciatum eſt Volſcos cum magno exercitu aduentare, nec multo poſt caſtellum quoddam Romanorum de numero eorum, quæ citra vrbem erant, *ab hoſtibus* occupatum ac incenſum fuit. Non diſtabat autem procul ab vrbe, & fumus caſum eum pop. Rom. denuntiauit. Tum igitur conſſ. (nox enim adhuc erat) aliquot equitibus ſpeculatum miſſis, & diſpoſitis per mœnia cuſtodiis, ipſi cum expeditiſſimis quibuſque ſtationem pro portis

tis habebant, expectantes quid renuntiarent equites. Quum autem dies illuxiſſet, & vrbanæ copiæ collectæ fuiſſent, eas contra hoſtes duxerunt. At qui diripuerant incenderántque caſtellum illud, ocius abierunt. Tum igitur conſſ. extincto reliquo incendio, præſidióque relicto, quod cuſtodiret caſtellum, in vrbem ſunt reuerſi. Paucis autem poſt diebus ambo conſules cum domeſticis & ſociorum copiis, expeditionem fecerunt, Virginius in Aequos, Numicius in Volſcos, & vtrique bellum feliciter & ex animi ſententia ſucceſſit. Nam Aequi cum Virginio agrum ipſorum vaſtante congredi non ſunt auſi: quinetiam, quum manum quandam lectorum virorum in inſidijs in ſyluis collocaſſent, qui hoſtes palantes aggrederentur, ſua ſpe fruſtrati ſunt, quia Romani mature dolum ſenſerunt, pugnámque acrem commiſerunt, in qua multos de ſuis Aequi deſiderarunt, ita vt alterius prælij fortunam ne tentare quidem vellent. Numicio quoque ducenti exercitum ad Antium vrbem, quæ tunc inter primarias Volſcorum vrbes erat, nullus exercitus ſe oppoſuit: ſed omnes *populi* ex mœnibus ſe defendere cogebantur. Interea verò & ager eorum bona ex parte vaſtatus eſt, & oppidulum quoddam maritimum *captum eſt*, quod erat illis nauale ſimul & forum rerum venalium ad victum neceſſariarum, quò tum ex mari, tum etiam *terreſtribus* latrociniis, magnam prædam aduehebant. Mancipia igitur & pecunias, & pecus, & merces exercitus conſulis permiſſu diripuit: at libera corpora, quæ belli clade abſumpta non fuerant, ſub haſta vendita ſunt, captæ etiam ſunt Antiatum naues longæ viginti & duæ, & alia nauium arma & inſtrumenta ad vſus neceſſarios parata. Poſtea, iuſſu conſulis Romani domos incenderunt, naualia diruerunt, & mœnia funditus euerterunt, vt ne poſt ſuum quidem diſceſſum illud oppidulum Antiatibus vllum afferret vſum.

Hæc igitur ab vtroque conſule ſeparatim ſunt geſta: poſtea verò coniunctis duobus exercitibus, & facta irruptione in agrum Sabinum eóque vaſtato, copias domum reduxerunt. Atque hic annus ita finitus eſt.

11 ¶ ANNO ſequenti, T. Q. Capitolino, & Q. Seruilio Priſco conſſ. creatis, ſtatim & domeſticæ Romanorum copiæ in armis fuerunt, & ſociorum auxilia vltro aduenerunt, antequam exercitus illis imperaretur. Poſtea conſules, quum diis vota feciſſent & exercitum luſtraſſent, in hoſtes ſunt profecti. Sabini autem contra quos Seruilius iuerat, nec in certamen deſcenderunt, nec copias in campos produxerunt; ſed intra munimenta ſe continentes agros ſuos in conſpectu cædi, & ædificia incendi, & ſeruitia transfugere patiebantur, ita vt facillimè Romani magna præda, & ſimul ſplẽdida gloria aucti ex eorum agro diſceſſerint. Atque Seruilij expeditio hunc finem habuit. At qui cum Quinto in Aequos & Volſcos profecti fuerant, (in vnum enim eundémque locum conuenerant ex vtraque gente, qui pro aliis certaturi erant, & caſtra ad Antium poſuerant) celeriùs quàm militari gradu euntes, in eorum conſpectum ex improuiſo venerunt, nec procul ab eorum caſtris in loco humili, vbi primùm conſpecti fuerunt, illóſque conſpexerunt, impedimenta depoſuerunt, quia nolebant videri hoſtes numero longè ſuperiores formidare. Rebus autem omnibus ab vtriſque ad prælium paratis, in campum proceſſerunt, & congreſſi ad meridiem vſque pugnarunt, nec hoſtibus cedendo, nec eos ſuperando, & vtrique partem laborantem ſemper exæquando ſubſidiis miſſis, quæ ad hoc ipſum parata, atque inſtructa erant. Hac autem in re potiſſimùm Aequi & Volſci meliore erant conditione, quia Romanis numero præſtabant, quo magnopere gloriabantur, hoſtibúſque ſuperiores

riores erant, qui multitudinem tantam alacritate parem non habebant. Ibi Quintus videns multos de ſuis cecidiſſe, & ex iis qui ſupererant plurimos ſaucios, receptui ſignum daturus erat: ſed veritus ne hoſtibus fugæ opinionem præberet, ſibi periclitandum eſſe ſtatuit. Quare, lectis fortiſſimis quibuſque equitibus, dextro ſuorum cornu, qua parte maximè laborabant ſuccurrit, & modò ipſos duces ob ignauiam increpans, modò ſuperiora prælia ipſis in memoriam reuocans, modò ignominiam, & periculum, in quod in ipſa fuga incurſuri eſſent, ob oculos ponens. Tandem opportuniſſimo figmento rem labantem ſuſtinuit, quo ſuis audaciam, hoſti pauorem attulit, dixit enim alterum eorum cornu fugatis hoſtibus iam caſtris illorum proximum eſſe. Hæc loquutus impreſſionem in hoſtes fecit, & ex æquo deſcendens cum lectis equitibus, quos circa ſe habebat, cominùs pugnare cœpit, móxque audacia quædam innaſit eos qui antè laborabant, & omnes quaſi alij quidam facti in hoſtes impetum fecerunt. Volſci verò (in ea.n. parte collocati fuerant) quum diu *ipſis* reſtitiſſent, *tandem* inclinarunt. Quintus his profligatis, equum conſcendit, & alterum cornu petiit, & pe ditibus, qui ibi erant, partē hoſtium victam oſtēdit: eóſq; adhortatus eſt ne aliis virtute cederent. Hoc facto nulla ampliùs hoſtium acies *ipſis* reſtitit: ſed omnes ſimul fuga caſtra repetere cœperunt: non tamen longè Romani eos ſunt perſequuti: ſed ſtatim reuerſi corporib. præ labore languidis, quum nec ampliùs arma paria haberent, paucis interiectis induciarum dieb. qui ab vtriſq; in ſuorum cadaueribus ſepeliendis & ægrotis curandis cōſumpti ſunt, rebus, quæ ad pugnam neceſſariæ erant, paratis, alterum prælium ad Romanorum caſtra commiſerunt. Nam quum nouæ copiæ Volſcis & Aequis à vicinis populis miſſæ fuiſſent, eorum imperator elatus, quòd ſua

copiæ quintuplò maiores eſſent quàm hoſtiles, & cernẽs Romanorum caſtra in loco parum munito ſita, tempus eos adoriendi opportuniſſimum putauit. Hæc autem in animo habens, circa mediam noctem ad Romanorum caſtra copias duxit, eáq; circũdata, ne qui clàm diſcederent, cuſtodiebat. Gratum hoc fuit Quinto, cognita hoſtium multitudine, expectatóq; die, donec illuceſceret, horáque diei fermè tertia animaduertens hoſtes, iã & vigiliis & velitationibus fatigatos, nec centuriatim nec ordinib. inſtructis accedere: ſed paſſim, & diſperſos, apertis caſtrorum portis, cum lectis equitib. eruptionem in eos fecit: & pedites denſatis cohortibus *cum* ſequebãtur. At Volſci eorũ audacia & furioſa impreſſione territi, quum breue temporis ſpatium eorum impetum ſuſtinuiſſent, repulſi ſunt, & ſimul à caſtris receſſerunt: Erat autem non procul à caſtris quidam tumulus mediocriter altus, in quem curſu ſe receperunt vt interquieſcerent, & aciem mox inſtaurarent: ſed non licuit ipſis *ibi* conſiſtere, & vires recolligere: hoſtes enim è veſtigio eos ſequuti ſunt denſatis cohortibus quàm maximè fieri poterat, ne dum locum acclinem aſcenderent vi deturbarentur. Ibi acre prælium ad multas horas commiſſum eſt, magnáque vtrinque cædes facta. Et Volſcis, licet multitudine ſuperiores eſſent, & loci tuti natura adiuuarentur, tamen neutrum horum profuit: ſed Romanorum alacritate & virtute per vim pulſi tumulum reliquerunt, & multi, dum fuga caſtra petunt, occiſi ſunt. Neque enim Romani eos perſequi deſierunt: ſed eos è veſtigio ſequuti ſunt: nec priùs *eos ſequi* deſtiterunt, quàm eorum caſtra vi ceperunt. Corporibus autem in ſuam poteſtatem redactis, rebus omnib. quæ in caſtris fuerant relictæ, equis, armis, & pecuniis permultis potiti, illam noctem in illis caſtris tranſegerunt. Sequenti die paratis reb. ad oppugnationem neceſſariis

conſ-

conſ. in agrum Antiatem xxx. ſtadia non ampliùs diſtantem copias duxit. Antiates autẽ ad vrbis cuſtodiã & præſidium quoſdam Æquos ſocios habebant, qui tunc Romanorum audacia territi ex vrbe profugere conabantur: ſed re ab Antiatibus cognita, ab illis abire prohibiti, qui vrbem Romanis aduentantibus dedere ſtatuerunt. Antiates, hoc per indicium cognito, tempori ceſſerunt, conſilióque cum illis communicato, vrbẽ Quintio dediderunt his conditionib. vt Æqui accepta fide publica abirent & Antiates præſidiũ reciperent, & pop. Ro. imperata facerent. His conditionib. cõſul potitus vrbe, acceptóque ſtipẽdio, & aliis reb. exercitui neceſſariis, impoſitóq; ibi præſidio, copias abduxit. Quapropter ſenatus obuiã ei proceſſit, & honorificè exceptũ triumphi põpam decorauit. ANNO ſequenti conſſ. creati ſunt T. Æmilius iterum, & Q. Fabius filius vnius trium illorũ fratrum, qui præſidio ad Cremeram miſſo præfecti fuerant, & qui cum ſuis clientelis ibi interierant. Senatus verò, tribunis plebem legis agrariæ ſtimulis iterum concitantibus, Æmilióque altero conſ. ipſis fauente quũ vellet pauperes demereri, eóſque ſubleuare, partem aliquam de Antiatum agro ſuperiore anno armis capto & occupato, illis diuidere decreuit. Quare triumuiri agri diuidendi cauſa creati ſunt T. Q. Capitolinus, cui ſe Antiates dediderant, & cum eo L. Furius & A. Virginius. Illa autem agri diuiſio pleriſque plebeiis & pauperibus Rom. quaſi patria abigerentur, nequaquam erat grata. Et quum pauci nomina dediſſent, placuit ſenatui (quum non eſſet iuſtus coloniæ numerus) Latinis & Hernicis qui vellent permittere, vt coloniæ illius eſſent participes. Triumuiri igitur Antium miſſi, agrum ſuis diuiſerunt, eius parte quadam Antiatibus relicta. Interea verò ambo conſules expeditionem fecerunt, Æmilius in Sabinos, Fabius in Æquos. Ac Æmilius quidem quum in hoſtico diu

fuiſſet moratus, nec vlla manus pro agro pugnatura ei obuiam veniſſet, ſed cum impunè vaſtaſſet, quum iam inſtaret comitiorum tempus, copias *domum* abduxit. Æqui verò antequam ad extremam neceſſitatem redigerentur, & exercitus ſuus deleretur, vel vrbis mœnia expugnarentur, per præconem de pace & amicitia egerunt. At conſ. exacto duorum menſium frumento, & binis tunicis in ſingulos milites, & ſtipendio ſex menſium, & ſiquid aliud neceſſarium erat, inducias cum illis fecit, donec Romam profecti pacem à ſenatu impetrarent. Senatus his cognitis, Fabio imperatori permiſit, vt pacem cum Æquis quibus vellet conditionibus faceret. Poſtea conſulis deprecatione fœdera inter duos populos his legibus ſunt facta, vt Æqui ſaluis vrbibus agríſque ſuis P. R. imperio parerent, & Romanis nihil mitterent præter auxilia quotieſcunque hoc ipſis denuntiatum fuiſſet, ídque propriis ſumptibus. Fabius hoc fœdere icto copias reduxit, & magiſtratus in annum ſequentem vnà cum collega deſignauit. CONSVLES autem ab illis deſignati erant Sp. Poſtumius Albinus, & Qu. Seruilius Priſcus iterum. His conſſ. Æqui conditiones pacis cum popul. Rom. recens factæ violare ſunt viſi, tali de cauſa: Antiates qui vrbana & ruſtica prædia habebant, in illis remanſerunt, & agros poſſeſſionum tam ſibi diuiſarum ac propriarum, quàm earum quæ ad nouos colonos pertinebant, quæ à triumuiris fuerant ipſis diuiſæ ac aſſignatæ, colebant ea conditione, vt certam & ſtaturam fructuum partem illis penderent: qui verò nihil tale habebant, vrbem deſeruerunt, & lubenter ab Æquis excepti inde profecti, Latinorum agros latrociniis infeſtabant. Poſtea Æquorum audaciſſimi quique, & quotquot pauperes erant ad eam latrociniorum ſocietatem ſe addiderant. His de rebus Latinis apud Senatum

queren-

querentibus, & poſtulantibus vt aut exercitum mitterent, aut ſibi ipſis permitterent eos vleiſci à quibus bello fuerant laceſſiti. Patres, hac re cognita, nec exercitum mittere decreuerunt, nec Latini ſuas copias educere permiſerunt: ſed electis tribus legatis, quorum princeps erat Q. Fabius, qui pacem cum ea gente ſe erat, ipſis mandarunt, vt quærerent ex gentis *illius* principibus, vtrum de communi conſenſu latronum manus in ſociorum, & P. R. agrum mitterentur (nam & in eum excurſiones quædam ab exulibus factæ fuerant) an nihil eorum publico conſilio factum fuiſſet, & ſi reſponderent ea facinora priuatorum eſſe contra populi voluntatem, res raptas repeterent, & ſontes eos qui hæc iniqua facinora patraſſent ad ſupplicium deduci poſtularent. Legatis eò profectis, Æqui, auditis eorum querimoniis, ambigua dederunt reſponſa, negantes id facinus de communi ſententia factum, & minimè æquum cenſentes autores eius dedere, qui & vrbem ſuam amiſerant,& errones erãt,& ad ſe ſupplices cõfugerant. Quibus rebus Fabius indignatus,& fœderis fidem violatam implorans, vt vidit Aequos ſimulatè agere,tempúſque ad deliberandum petere, & ſe per ſpeciem hoſpitalitatis ab ipſis detineri,remanſit,quia volebat res eorum explorare. Quare per ſpeciem contemplandi circumductus per omnia loca & publica & ſacra,& per bellicorum armorum officinas, quum animaduertiſſet quædam iam perfecta, quædam adhuc in manibus eſſe,mentẽ eorum cognouit. Et Romã reuerſus ſenatui renũtiauit quicquid audierat & quicquid viderat. Ille, nihil amplius cũctatus, decreuit mittere feciales, qui bellum Aequis indicerẽt, niſi exules Antiatũ vrbe pellerent,& pro iniuriis pop. Ro. illatis ſe ipſis ſatisfacturos pollicerentur. Aequi audacius legatis reſponderunt: ſéque non inuitos bellum excepturos dixerunt. Non licuit tamen Romanis eo anno

exercitum contra illos mittere,ſiue deo vetante,ſiue propter morbos quibus multitudo per bonam anni partem detenta fuit: ſed perexiguus exercitus ad ſociorum præſidium egreſſus, duce Q. Seruilio altero conſule, in agri Latini finibus ſtatiua habuit. In vrbe verò ædem Iouis Fidij Sp. Poſtumius eius collega conſecrauit Nonis menſis Iunij in colle Quirinali, extructam quidem ab vltimo rege Tarquinio, non tamen ab illo ex more P. R. conſecratam. Sed tunc ex S. C. Poſtumius eam dedicauit: vt eius ædis inſcriptio teſtatur. His conſulibus nihil aliud memorabile geſtum eſt.

12 ¶OLYMPIADE LXXIX, qua vicit Xenophon Corinthius, archonte Athenis Archemide conſules ſunt facti, T. Quintius Capitolinus tertiùm, & Q. Fabius Vibulanus iterum. Quibus ambobus ſenatus magnos & bene inſtructos exercitus dedit, atque ita eos ad bellum miſit. Quintius iuſſus eſt agrum Romanum hoſtibus finitimum tueri, Fabius Æquorum agros vaſtare. Is Æquos nactus eſt cum ingenti exercitu in ſuis finibus ſuum aduentum expectantes. Quum autem vtrique in munitiſſimis locis caſtra poſuiſſent, in planitiem proceſſerunt, Æquis hoſtem prouocantibus, & prælio laceſſentibus, & ad multas diei horas fortiter ac ſtrenuè pugnarunt ſingulis victoriæ ſpem in ſe ipſis, non in alio quopiam collocantibus. Quum verò pleriſque eorum gladij ob continuos ictus inutiles eſſent facti, ſigno à ducib. receptui dato in caſtra ſe receperunt: poſthæc inter eos non ampliùs totis viribus acie inſtructa certatum eſt: ſed continuæ quædam velitationes ſequutæ, & prælia inter leuis armaturæ milites facta dum aquarētur, & commeatus proſequerentur: & in his quoque plerunque æquo marte diſcedebatur. Dum autem hæc geruntur, pars quædam exercitus Æquorum tranſgreſſa per alios incuſtoditos tramites fecit irruptionem in agri

Romani

Romani partem, quæ ab Æquorum finib. maximè erat remota, & ideò minus cuſtodita, vnde multos captiuos & magnam prædam abduxit: inſciiſque Quintianis, quibus agri Romani cuſtodia mandata fuerat, domum ſe recepit. Quod ſæpius fiebat, & magnam conſulib. ignominiam afferebat. Tãdem quum Fabius per exploratores & captiuos cognouiſſet robur totius exercitus Æquorum ex caſtris egreſſum; ipſe quoque in caſtris relictis ſenioribus, noctu egreſſus eſt cum lectiſsimis quibuſque & equitibus & peditibus: Æqui igitur direptis locis, in quæ irruperant, cum magna præda diſceſſerãt. At Fabius ipſis nõ longè progreſſis derepentè apparuit, prædámque eripuit, & prælio vicit eos qui ipſius impetum ſuſtinere voluerant, quíque fortiter pugnarant. Reliqui diſperſi, hoſtibus inſequentibus locorum peritia eluſis, in caſtra fuga ſe receperunt. Æqui inopinata clade percuſſi, vallo euulſo ſub noctem diſceſſerunt, nec poſtea ex vrbe amplius prodierunt: ſed paſſi ſunt in ſuo conſpectu frumentum iam maturum ab hoſtibus abſportari, & greges pecoris abigi, & pecunias diripi, & villas incendi, & multos captiuos abduci. Fabius his peractis, inſtantibus comitiis, copias motis caſtris domum reduxit, & Quintius idem fecit. Romam autem reuerſi deſignarunt conſules A. Poſtumium Albinum, & Sp. Furium, qui mox conſulatum inierunt. A ſociis autem Latini nominis nuntij properè miſſi venerunt. Hi in curiam introducti indicarunt Antiates dubia eſſe fide, & ad defectionem ſpectare occultè per legatos Æquis eos ſolicitantibus, & multis Volſcis per ſpeciem mercatus in vrbem euntibus, quos adducebant ij qui Antium antè deſeruerant, quando eius ager ob paupertatem diuiſus eſt, & qui ad Æquos (vt dixi) transfugerant. Nec ſolos indigenas corruptos eſſe nuntiabant, ſed etiam magnam aduenarum partem: & niſi valido

præſidio præuenti fuiſſent, inde quoque inopinatum bellum Romanis illatum iri. Et paulo poſt, alij ab Hernicis miſſi nuntiarunt magnum Aequorũ exercitum è finibus ſuis egreſſum in agro ſuo ſtatiua habere, eúmque populari: & Volſcos ſe ad illam Aequorũ militiam ſocios addidiſſe, maiorémque exercitus partem præbuiſſe. Propterea ſenatus ad eos qui res Antiatum turbabant (quidã enim ex illis venerant vt ſe purgarent, ſed ſatis conſtabat eos nihil ſani cogitare) aliud præſidiũ, quod ciuitatẽ tueretur, & in officio cõtineret, mittere decreuit, & cõtra Aequos Sp. Furium exercitũ ducere iuſsit. Et ambo celeriter copias eduxerũt. At Aequi vbi cognouerunt Romanorũ exercitum egreſſum, caſtris ex Hernico motis, obuiam ipſis iuerunt. Quũ autem in mutuum conſpectum veniſſent, caſtra non magno interuallo inter ſe diſtantia eo die poſuerunt. Poſtridie verò hoſtes ad vallum Romanorum acceſſerunt, vt eorum animos explorarent: quibus ad prælium non prodeuntibus, velitationibus factis, nullóque memorabili facinore patrato cum magna iactatione abierunt. Poſtridie conſul Rom. relicto vallo (locus enim valde tutus erat) caſtra in opportuniore loco poſuit, vbi & profundiore foſſa, & altiore vallo ea muniuit. Quo viſo hoſtibus audacia creuit, & multò magis poſtquam ipſis nouarũ copiarum auxilium à Volſcorum & Aequorum gente miſſum venit. Quare, nihil ampliùs cunctati, copias ad vallũ Romanorum adduxerunt. At conſul animaduertens ſuum exercitum non fore ſatis firmum ad reſiſtendum ambabus gentibus, quoſdam equites cum literis Romam miſit, per quas auxilium ſibi celeriter mitti poſtulabat, q; totus ſuus exercitus in ſummo ſalutis diſcrimine verſaretur. Poſtumius, eius collega, his acceptis (nam fermè media nox erat quũ equites eò venerunt) patres per multos præcones ex ædib. excitos in curiã conuocauit, factúmq; eſt ante clarã lu-

eem S.C, vt T. Quintius qui ter conſul fuerat, cum lectiſſima peditum equitũmque iuuentute, pro conſulari imperio ornatus, in hoſtes confeſtim iret, & A. Poſtumius alter conſul, reliquis copiis coactis, ad quas cogendas longiore mora ei opus erat, quanta maxima celeritate poſſet, ſuis opem ferret. Prima luce, Quintius contraxit voluntariorum fermè quinq; millia, nec longa mora interiecta ex vrbe eas copias eduxit. Aequi hoc ſuſpicati ſunt, atque hoc ipſum expectantes, antequam ſubſidium Romanis veniret, caſtra eorum oppugnare in animo habentes, vt vi & multitudine ea expugnaturi, exercitu ſuo bifariam diuiſo, omnes ex caſtris egreſſi ſunt, pugnatúmque acriter per totum diem, quòd illi munitiones variis ex partibus audacter aſcenderent, nec iaculorum, nec ſagittarum, nec lapidum funda emiſſorum continuis ictibus ſubmoueri poſſent. Tunc conſul & legatus, cohortati ſe inuicem, ſubitò apertis portis eodem tempore, vnà cum validiſſimis quibúſque eruptionem in hoſtes fecerunt, & ab vtraque caſtrorum parte, qua oppugnabantur, facta in eos impreſſione, illos qui vallum aſcendebant repulerunt. Hoſtibus autem in fugam verſis, conſul non longè perſequutus eos qui ſibi opoſiti erant, reuerſus eſt. Sed frater eius, & legatus P. Furius, animi magnitudine & ardore euectus, vſque ad hoſtium caſtra, tergo hærendo & cædendo, *eos* eſt inſequutus: duas autem & non plures cohortes ſecum habebat, quæ numerum mille hominum conficiebant. Hoc animaduerſo hoſtes circiter quinquies mille ex caſtris progreſſi eum adorti ſunt, atqui hi quidem à fronte eos aggreſſi ſunt, equites verò per mediam ſuorum acie circumuecti, terga Romanorum inuaſerũt. Hoc igitur modo ab illis circũuenti qui cũ Publio erãt, & à ſuis deſtituti, quum poſſent ſalutem traditis armis redimere (ad hoc.n. hoſtes eos inuitabant, & magni

faciebant mille Romanos viros fortiſſimos in ſuam poteſtatem redigere, quia ſperabant ſe horum opera pacem honeſtam impetraturos) contemptis illis, & ſe inuicem cohortati ne quid indignum patria admitterent, pugnantes multiſque hoſtium cæſis, omnes ad vnum ceciderunt. His cæſis, Aequi ſecundo ſucceſſu elati ad Romanorum caſtra venerunt, Publij aliorúmque nobilium virorum capita haſtis præfixa oſtentantes, ſperantes ſe hoc modo terrorem incuſſuros illis qui erant in caſtris & ſe ad deditionem eos compulſuros. At illos ob cæſorum cladem miſeratio ſubiit, eorúmque fortunam deflebant: ſed ad certamen audacia duplo maior in eorum animis creuit, eóſque præclarum deſiderium cepit: & vel vincere, vel mori eodem modo quo illi, potius quàm in hoſtium poteſtatem venire decreuerunt. Illam igitur noctem ab hoſtibus obſeſſi Romani tranſegerunt, vigilantes & ſarcientes valli partes laborantes, & parantes multas alias eáſque varias res, quæ erant neceſſariæ ad arcendos hoſtes ſi iterum oppugnationem tentaſſent. Poſtridie verò hoſtes iterum caſtra oppugnare cœperunt, & vallum multis in locis conuellebant & ſæpe Æqui à vallo repulſi ſunt ab iis qui conglobati eruptionem faciebant, ſæpe etiam qui audacius progreſſi fuiſſent ab illis *in caſtra* ſunt compulſi, durauítque id certamen per totum diem, in quo & conſul Rom. tragula per ſcutum traiecta, in femore eſt vulneratus, & multi alij illuſtres viri qui circa eum pugnabãt. Romanis autem iam defatigatione fractis, circa veſpertinum crepuſculum, inopinatò Quintius cum lectiſſimis voluntariorum auxiliis aduentans eſt conſpectus. Quorum aduentum hoſtes conſpicati, omiſſa oppugnatione, re infecta ſe in ſua caſtra receperunt. Romani verò facta eruptione in eos abeuntes, extremum agmen cædebãt: haud tamen diutius eos ſunt perſequuti, quòd plerique vulne-

vulnerib.debilitati eſſent·ſed celeriter reuerſi ſunt. Vtrique poſtea ſe in caſtris continentes, diu ſibi accuratè cauerunt.Deinde Aequorum & Volſcorum aliæ copiæ exiſtimantes ſe nactas præclaram occaſionem populandi agri Rom.dum Romanarum virium robur militia diſtineretur, noctu ex ſuis finib.ſunt egreſſæ factáque irruptione in remotiſſimam agri partem, qua maxima erat aggreſtium ſecuritas, multis captiuis,magnáque præda ſunt potitæ. Sed quum inde diſceſſiſſent, tandem nec honeſtum nec felicem rerum exitum habuerunt. Nam alter conſul Poſtumius,qui copias ducebat vt auxilium ferret iis qui in caſtris obſidebantur, poſtquam audiuit quod ab hoſtibus fuerat factum, ex inſperato ipſis occurrit. Illi verò aduentu eius nec conſternati, nec territi ſunt,ſed impedimentis prædáque per otium in loco munito depoſita manúque ſatis firma ad horum præſidiũ relicta,reliqui acie inſtructa cum Romanis conflixerunt,& congreſſi facinora memoratu digna ediderunt,pauci cum multis dimicantes (iã enim in eos multi,qui antè erant diſperſi,ex agris concurrebant)& leuiter armati cum hominib.qui totum corpus tectum ac munitum habebant:multóſque Romanos interfecerunt,& parum abfuit quin in agro alienõ deprehenſi erigerent trophæa de illis qui contra ipſos venerant.Sed conſul & lectiſſimi Rom.equites qui cum eo erant,equis infrænatis impetu facto in eorum aciem firmiſſimam & acerrimè pugnantem, ordines perruperunt,& multos proſtrarunt. Cæſis autem iis qui in prima acie pugnabant, & reliquus exercitus profligatus in fugam ſe dedit, & qui ad impedimentorum præſidium relicti fuerant in proximos montes ſe contulerunt. In eo igitur prælio pauci ex illis ceciderunt: ſed in fuga plurimi, tum quia locorum erãt ignari,tum quia equitatus Rom. eos conſectabatur. Dum hæc geruntur,alter conſul,

Sp.Furius,poſtquam intellexit collegam aduentare, vt ſibi ferret auxilium,veritus ne hoſtes obuiam illi irent,& iter intercluderent ne ad ſe veniret, valli oppugnatione eos diſtinere ſtatuit. Sed hoſtes cognita ſuorum clade,quam nuntiarant qui ex ea ſtrage euaſerant,eum præuerterunt,& conuulſo vallo, noctis initio in vrbem redierunt,re geſta nō omnino ex animi ſententia:nam præter milites abſumptos in præliis & pabulationibus,in illa fuga,ex iis qui tardiores fuerant, longè plures quàm antè amiſerunt. Nam qui labore & vulneribus grauati ægrè gradum promouebant,membrorum viribus eos deficientibus cadebant, potiſſimùm verò circa riuos & fluuios, præ ſitis ardore:quos Romani equites comprehenſos occidebant.Sed ne Romani quidem re omnino feliciter in illo bello geſta domum redierunt: nam multos viros fortes in præliis amiſerunt,& legatū, cuius opera in illo certamine inter cæteros omnes maximè enituit, victoriam tamen nulla alia inferiorem in patriā retulerunt.Hæc illis conſulibus ſunt geſta.

13 ¶ ANNO autem ſequenti, L.Aebutio, & P. Seruilio Priſco conſulibus,neque militiæ,neque domi quidquam memorabile Romani geſſerunt:peſtilentia vt nunquam antè vexati, quæ primùm equorum boúmque armenta inuaſit, & mox greges caprarum ouiúmque aggreſſa eſt, & penè omne quadrupedum genus abſumpſit, deinde paſtores & colonos attigit, & totum agrum Rom. peruagata vrbem inuaſit.Ac ſeruorum & mercenariorum hominum & pauperis turbæ quantam multitudinem abſumpſerit,difficile eſt inuenire. Nam principiò coaceruata in plauſtris cadauera abſportabantur.Deinde verò qui viliſſimi erant,& quorum minima ratio habebatur,in profluentem fluuium proiiciebantur.Ordinis verò ſenatorij, vt ex numero inito apparuit,quarta pars extincta eſt, inter quos & ambo

bo conſules, & maior pars tribunorum: cœpit enim peſtis circa Cal. Septembris, & durauit totũ illum annum, æquè omnem ſexum & ætatem inuadens & cõficiens. Vbi autem vicini populi cognouerunt malum in quo pop. Rom verſabatur, Aequi & Volſci rati præclaram ſibi oblatam occaſionem euertendi eius imperij, ſocietatis fœdus iureiurando interpoſito fecerunt, paratiſque rebus ad vrbis obſidionem neceſſariis, vtrique quanta maxima celeritate potuerunt, copias ex ſuis finibus eduxerunt. Vt autem Romani ſociorum auxilia eriperent, primùm in Latinorum & Hernicorum agros irruptionem fecerũt. Quo autem die legatio ab vtraque gente, quæ bello premebatur, ad ſenatum auxilij implorandi cauſa venerat, eo die alter conſul L. Aebutius obierat. At P. Seruilius morti proximus, quippe qui paulum adhuc ſpirabat, patres conuocauit. Eorum autem plerique ſemimortui, lecticis in curiam delati, reſponderunt legatis ad ſe miſſis vt ſuis renuntiarent ſenatũ illis permittere vt ſua virtute hoſtem arcerẽt donec conſul melius ſe haberet, & exercitus ad auxilium ipſis ferendum cogeretur. Hoc reſponſo à Romanis accepto. Latini rebus quaſcunque potuerunt ex agris in oppida comportatis, mœnia tutabantur, cæteráque damna contemnebant. Sed Hernici, quum ferre non poſſent vaſtationem & direptionem agrorum, arreptis armis ex vrbibus ſuis egreſſi ſunt: prælióque egregiè facto, multis ſuorum amiſſis, & hoſtium longè pluribus occiſis, coacti ſunt *tandem* intra mœnia ſe recipere, nec ampliùs martis aleam tentarunt. At Aequi & Volſci eorum regionem populati, impunè in Tuſculanum agrum proceſſerunt. Hoc quoque direpto, nemine repugnante in Sabinorum fines iuerunt, & per hunc quoque agrum impunè iter facientes Romam petierunt, vrbémq; valde turbarunt: haud tamen ea potiri potuerunt: nam

Romani, licet infirmis eſſent corporibus, & vtrumque conſulem amiſiſſent (nuper enim & Seruilius vita exceſſerat) ſupra vires armati, muros vrbis conſcenderunt, cuius ambitus tunc temporis erat eadem magnitudine qua Athenarum circuitus. *Muri* autem erant partim in collib. ſiti, & ſaxis præruptis ipſa loci natura muniti, & exiguo præſidio indigêtes, partim Tiberi fluuio muniti, cuius latitudo eſt quatuor fermè iugerum, profunditas verò tanta, vt magnis nauibus nauigari poſſit, eiúſque curſus eſt concitatus & valde vorticoſus ſi quis alius, nec pedibus niſi per pontem tranſiri poteſt: tunc autem vnus erat ſublicius qui belli tempore diſſoluebatur. Ea verò vrbis pars quæ facillimè expugnari poterat, ab Eſquilina porta vſque ad Collinam, opere manu facto munita eſt. Nam & foſſa antè eam ducta eſt lata pedes centum & amplius, quâ minimum eſt lata alta triginta, murúſque foſſæ imminet alto, & lato aggere intrinſecus ſuffultus ita vt nec arietibus quaſſari, nec funditus actis cuniculis euerti poſſit. Huius loci longitudo eſt fermè ſeptem ſtadiorum, latitudo verò quinquaginta pedum, quo in loco tunc Romani conferta inſtructáque acie hoſtium impetum repulerũt, quòd illius ſeculi homines imperiti eſſent parandarum teſtudinum, quæ terra aggeſta fiebant & aliarum machinarum, quæ ἑλεπόλεις vocantur, *id eſt, vrbium expugnatrices*. Hoſtes igitur deſperata vrbis expugnatione, à muris receſſerunt, totóque agro per quem iter faciebant vaſtato, copias domum reduxerunt. ROMANI verò, interregibus comitiorum cauſa creatis (quod facere ſunt ſoliti quoties nullus eſt in vrbe magiſtratus) conſules crearunt, L. Lucretium & T. Veturium Geminum. His conſulibus morbus eſt ſedatus, & omnes actiones ciuiles, tam priuatæ quàm publicæ, in aliud tempus dilatæ fuerunt. Et quum vnus trib. pleb. Sextus Titus legis agrariæ iterum men-

tionem

tionẽ lationéq; tẽtaſſet,& à plebe prohibitus fuiſſet, & res in opportuniora tempora fuiſſet reiecta, omnes accenſi ſunt ingẽti deſiderio vlciſcẽdi eos qui peſtis tempore bellum reip. intulerant: & confeſtim ſenatuſconſulto plebiſque ſcito bellum eſt decretum, & copiæ conſcribi cœptæ, nullis qui militari ætate eſſent, ne illis quidem per leges erant immunes, ad eã militiam proficiſci recuſantibus. Copiis autem trifariam diuiſis, pars vna ad vrbis præſidium eſt relicta, cui præerat L. Fabius, vir conſularis: duæ reliquæ cum conſulibus in Aequos & Volſcos ſunt profectæ. Idem autem iam & hoſtes fecerant. Nam vtriuſque gentis firmiſſimum robur collectum in caſtris erat, ſub duobus ducibus, & ab agro Hernico (in quo tunc erat) initio facto agros omnium qui pop. Rom. imperio parebant, inuadere conſtituerat: reliquæ copiæ ad externam militiam minus vtiles, ad oppidorum præſidium relictæ ſunt ne qua vis repentina ipſis ab hoſtibus inferretur. Tunc Romanis conſulibus conſultantibus viſum eſt optimum eorum vrbes adoriri, quod eo conſilio fecerunt, quod communem eorum exercitum diſſolutum iri certò ſciebant, ſi ſinguli res ſuas in extremis periculis verſari intellexiſſent, eóſque longè ſatius eſſe ducturos ſua ſeruare quàm res hoſtium vaſtare. Lucretius igitur in Aequorum, Veturius in Volſcorum agros irrupit. Aequi, agrorum damno ac vaſtatione contempta, vrbem & munitiones tuebantur. At Volſci, audacia & arrogantia impulſi, & contempta Romani exercitus paucitate, quod cum ipſorum multitudine minimè eſſet comparandus, quaſi non ſatis validus eſſet ad manus cum ea conſerendas, prodierunt pro agro certaturi, & prope Veturium caſtra poſuerunt. Quemadmodum autem ſolet accidere exercitui, qui conſtat ex tyronibus, & oppidanorum & agreſtium turba pro tempore tumultuario delectu coacta, in qua magna pars

eſt inermis,& rei militaris imperita, cum hoſtibus ne manus quidem conſerere ſunt auſi: Sed primo Romanorum impetu pleríque turbati, quum nec clamores, nec armorum ſtrepitum ferre potuiſſent fuga effuſa vrbem petierunt: itaque multi in viarum anguſtiis deprehenſi,& longè plures dum ſe circa portas mutuò premunt, equitatu inſequente cæſi ſunt. Volſci igitur, hac clade accepta ſuam ipſorum dementiam accuſabant, nec in poſterum belli fortunam tentare ſunt auſi. Duces verò Volſcorum & Aequorum, qui caſtra ſub dio habebant, quum audiſſent oppida ſua bello premi,& ipſi fortè aliquod facinus patrare, caſtríſque motis ex Hernicorum & Latinorum agris animi impetu & celeritate quanta maxima poſſent, ipſam Romam petere ſtatuerunt, ipſi quoque iſto conſilio ad id impulſi, ſperabant enim fore vt è duobus præclaris facinoribus alterum ſibi infeliciter ſuccederet, vel vt Romam incuſtoditam caperent, vel hoſtes ex agro ſuo expellerent, quia ſciebant conſules coactum iri patriæ oppugnatæ opem ferre. Hoc igitur conſilio inito, exercitum feſtinanter ducebant, vt ex improuiſo ad vrbem accederent,& ſtatim oppugnationem aggrederentur. Iámque Tuſculum vſque progreſſi, quum vidiſſent mœnia Romana armatis hominibus oppleta, & pro portis quatuor cohortes, quarum vnaquæque ex ſexcentis viris conſtabat, in ſtatione eſſe, conſilium petendæ Romæ depoſuerunt, at eum vrbis agrum quē ſuperiore irruptione intactum reliquerant, ibi confidentes vaſtabant. In quorum conſpectum quum alter conſul L. Lucretius ex improuiſo veniſſet,& caſtra non procul ab ipſis poſuiſſet, illis præclaram occaſionem ſibi oblatam exiſtimantes prælij committendi, antequam alter exercitus, cui præerat Veturius, Lucretio ſubſidium ferret, depoſitis impedimentis in quodam tumulo,& duabus cohortibus ad

eorum

eorum præſidium relictis, reliqui in planitiem proceſſerunt:& congreſſi cum Romanis rem diu fortiter geſſerunt. Sed deinde quum vidiſſent ex quodā caſtello montano exercitum à tergo deſcendentem, exiſtimarunt alterum conſulem cum ſuis copiis aduentare: & veriti ne ab vtroque circumuenirentur, haud amplius in eodem loco conſtiterunt: ſed in fugam ſe dederunt. In hoc prælio vterque dux eorum poſt edita præclara ac fortia facinora cecidit,& circa eos multi alij fortes viri pugnantes. Qui verò ex pugna fugerunt,diſperſi in ſuam quíque patriam ſe receperunt. Poſt hæc Lucretius, nemine prohibente, Aequorum agrum impunè vaſtauit, & Veturius Volſcorum vſquè ad comitiorum tempus: tunc demum motis caſtris copias domum reduxerunt. Et vterque ob partam victoriam triumphauit, Lucretius quadrigis inuectus, Veturius vrbem pedibus ingreſſus. Iſti enim duo triumphi (vt dixi) ducibus à ſenatu conceduntur, cætera quidem pompa pares: ſed hac tantùm re differentes, quòd in altero, duces curru inueherentur, in altero, pedibus vrbem ingrederentur.

DIONYSII, ALEXANDRI F. HALICARNASSEI, ROMANARVM ANTIQVITATVM

LIBER DECIMVS.

BREVIARIVM LIBRI.

1 Sub conſulatu P. Volumnij, & Seruij Sulpicij, turba à Tribunis orta: Conſulum & patriciorum oppoſitio: Q. Cincinnatus cauſam filij apud populum agit: cui reſpondent Virginius & M. Volſcius tribuni, vnde ſequitur mulcta pecuniaria quam pater pro filio perſoluit.

2 P. Valerio & C. Claudio Coſſ. inteſtina ſeditio periculoſiſſima: Virginij oratio ad populum cui reſpondet Claudius Conſul.

3 Appius Herdonius Sabinus Rom. Rempub. euertere conatur, & Capitolium occupat : Tribunorum & Conſulum varia conſilia: Herdonius tandem telorum multitudine obrutus cadit.

4 Tribunorum turbas excitantium, conatus à Q. Cincinnato reprimuntur.

5 Bellum cum Æquis & Volſcis, à Conſulibus Fabio & Cornelio deuictu.

6 Contra Æquos & Sabinos, Gracco Cloelio duce ſuperbientes, bellum inſtauratum , ad quod conficiendum Q. Cincinnatus è prædiolo ſuo ad dictaturam accerſitus de Æquis ſubactis triumphat.

7 C. Horatio & Q. Minucio Conſulibus, turba domi,

ac ſe-

ac foris bellum aduerſus Æquos & Sabinos ad pacandam Rempub. decemuiri ſeu tribuni plebis ex ſenatuſcenſ. creati.

8 *Sub Conſulatu M Valerij & Sp. Virginij contentiones inter tribunos & Conſules renouantur, quæ finiuntur tandem ſenatuſconſulto facto vt plebi locus ad ædificandum daretur in Auentino monte.*

9 *Turbatur iterum ciuitas, dum T. Romulus & C. Veturius conſulatum gererent: Æqui bello premuntur à Romanis: Conſules & patricij adu. Tribunos & plebeios vniuntur: Oratio S. Dentati pro lege agraria, & Icilij tribuni reſponſio: & quid deinde acciderit.*

10 *Æquis in agrum Tuſculanorum irrumpentibus ceſſant contentiones in vrbe, conſules ſe ad bellum accingunt, in quo virtute S. Dentati hoſtes exuti caſtris inſigni clade afficiuntur.*

11 *Conſules accuſati, à S. Dentato, Romilius Damnatus orationem habet ad ſenatum de legum latione, & mulcta ſibi à Tribunis remiſſæ beneficium accipere recuſat.*

12 *Peſte atrociſſima Romanis laborantibus Æqui bellum inferre cogitantes eadem calamitate premuntur: annonæ caritas: Decemuiri creati qui leges inſtituerent.*

13 *Qualem Reipublicæ formam decemuiri conſtituerint, propoſitis legibus in decem tabulis: inter ſe coniurant, & decem legum tabulis duas addunt.*

Rerum geſtarum autem quæ hoc libro continentur tempus eſt duodecim annorum.

1 SEQVITVR olympias LXXX. quâ in ſtadio vicit Torymbas Theſſalus, archonte Athenis Phraſide. Romæ verò conſules creati P. Volumnius & Seru. Sulpicius Camerinus. Hi nullas copias eduxerunt neque vt hoſtes vlciſcerentur

ob injurias ſibi ſociiſque illatas, neque vt ſuis rebus præſidio eſſent: ſed de inteſtinis malis ſolliciti, prouidè cauebant, ne quid mali plebs contra ſenatum facta patraret. Rurſus enim turbabatur à tribunis, qui docebant hominibus liberis eam eſſe optimam Reip. formam vbi dicendi libertas omnibus ex æquo eſſet. Quapropter omnia tum priuata, tum publica ex legum præſcripto adminiſtrari volebat. Tunc enim nondum erat apud Romanos iuris libertatiſque dicendi æquabilitas, nec dum omne ius ſcriptum extabat: ſed olim eorum reges ius petentibus dicebant eorúmque lites dirimebant: & quod ab illis fuiſſet iudicatum, id vim legis habebat. Sed imperio à regibus ad annuum conſulum magiſtratum tranſlato, inter cætera regia officia, iuris quoque cognitio ad eos tranſlata eſt. Illi enim lites inter litigatores quacunque de cauſa ortas iure decidebant. Huius autem *iuris* magna pars erat penes ſummos magiſtratus qui ex ordine optimatum creabantur, eóſque in ipſo magiſtratu ſequebatur: minima verò pars eius in ſacris *pontificum* libris erat ſcripta, quæ vim legis haberet, cuius ſoli patricij cognitionem habebant, quòd in ea verſarentur. Reliquum vulgus negotiatorum & agricolarum quòd non niſi mercatus gratia in vrbem ſtatis diebus conueniret, adhuc *huius* imperitum erat. Hoc autem inſtitutum primus C. Terentius tribunus plebis ſuperiore anno in Rempub. inducere conatus fuerat: ſed rem imperfectam relinquere fuerat coactus, quòd maior plebis pars externa militia diſtineretur, & conſules data opera copias in hoſtico retinerent, donec ipſorum magiſtratus tempus præteriret. Tunc verò A. Virginius trib. plebis id ſuſceptum ad finem perducere volebat. Sed ne hoc fieret néve ex legum præſcripto Rempub. adminiſtrare cogerentur, & conſules & ſenatus & alij ciues, qui plurimum in ciuitate poterant, quibuſuis

buſuis artibus perpetuò obtinebantur: & crebrò ſenatus coactus, crebrò etiam conciones habitæ, & vtriuſque factionis magiſtratus nihil de ſummo conatu remittebant. Vnde quiuis manifeſtè videre poterat magnam aliquam, & incurabilem calamitatem ex illa magna contentione in Rempub. redundaturam. Humanas autem coniecturas adiuuabant præterea & terrores diuinitus incuſſi: de quorum non nullis nihil in publicis ſcriptis nihil etiam vlla omnium hominum memoria proditum reperiebatur. Nam fulgores in cœlo exortos, ignes ardentes in vno loco manentes, terræ mugitus, & continuas *eiuſdem* quaſſationes, varias ſpectrorum facies per aerem diſcurſantes, voces hominum animos perturbantes, & quæcunque alia huiuſmodi prodigia acciderunt, hæc & multò antè quondam accidiſſe conſtabat. Sed quod minus, imò verò quod ne vllo quidem modo *vnquam Romani* experti fuerant: nec audierant, & quo maximè ſunt territi, id huiuſmodi fuit. Ingens niuis imber ex cœlo in terram cum impetu eſt delatus, ſecum trahens non niuem ſed carnium fruſta, & minora & maiora, quorum pleráque in aere ſublimia aues, quæcunque ſunt prædatrices, aduolantes roſtris diripuerunt. Quæ verò in terram delata ſunt, hæc in ipſa vrbe & agris ſparſa diu iacuerunt: ita tamen vt nec colorem mutarent, quem carnes inueteratæ ſolent habere, nec putredine corrupta vllum tetrum odorem emitterent. Id prodigium vates indigenæ coniecturis interpretari non potuerunt. Sed libri oraculorum Sibyllinorum conſulti monuerunt, ab alienigenis hoſtibus in vrbem ingreſſis ciuitatem in ſeruitutis diſcrimen adductum iri: fore autem vt bellum contra externum hoſtem ciuilis ſeditio præcederet, quam naſcentem ex vrbe pellendam, deos placandos, ſacrificiis votíſque mala auertenda: ita enim eos victoriam ab hoſtibus

reportaturos ſignificabant. His in vulgus elatis, primùm quidem *pontifices* ad quos hæc cura pertinet, diis malorum depulſoribus & auerruncis, hoſtias immolarunt. Deinde verò patres in curiam coacti, tribunis quoque præſentibus, de incolumitate, & ſalute publica conſultare cœperunt. Omnes igitur finem mutuis criminationibus imponendum, & ex oraculorum monitione Rempub. concorditer adminiſtrandam vno ore cenſebant. Sed quo modo id fieret, & quid primùm factionis vtriuſque homines ſibi inuicem concedere deberent, & qua ratione ſeditio tolleretur, hîc illi valde hæſerunt. Nam conſules & ſenatus principes tumultus cauſam conferebant in tribunos, qui noua inſtituta in Remp. inducerent, & patrium ciuitatis ſtatum vellent euertere. Tribuni contrà, negabant ſe quicquam indignum *pop. Rom. maieſtate*, aut iniquum aut noxium facere, quòd bonas leges & iuris æquabilitatem in Remp. vellent inducere: at conſules & patricios ſeditionis autores eſſe dicebant, qui iniquitatem & auaritiam augerent, & tyrannicos mores imitarentur. Et multis huiuſmodi mutuis altercationibus aliquot dies inaniter conſumpti ſunt, & tempus fruſtra tractum, interea omnibus tam publicis quàm priuatis negotiis pendentibus. Tandem tribuni, animaduertentes ſe ſuis concionibus, & ſenatus accuſationibus nihil proficere, hoc conatu deſtiterunt: & conuocata ad concionem multitudine, plebi polliciti ſunt ſe legem de rebus quas volebant perlaturos. Quum autem multitudo orationem eorum collaudaſſet, illi nihil ampliùs cunctati, rogationem iam antè paratam recitarunt, cuius hæc erant capita: Vt decemuiri à populo legitimis comitiis eligerentur, qui eſſent ætate & prudentia præſtantiſſimi, & qui ſui honoris, & bonæ exiſtimationis maximam haberent rationem. Iſti verò leges de rebus omnibus, tam publicis quàm priuatis

natis cōſcriptas promulgarent, legéſq; ab ipſis conſcriptæ in foro ponerentur, & tam magiſtratus annui quàm priuati ciues, mutuas controuerſias ex earum præſcripto dirimerent. Hac rogatione lata, *tribuni* quibuſlibet legem diſſuadere volentibus poteſtatem fecerunt, trinundino præſtituto. Multi autem, iique ex ſenatorio ordine non viliſſimi, & ſeniores, & iuniores fuerunt eius legis diſſuaſores, qui orationes accuratiſſimè præparatas habuerunt, ídque per multos dies factitatum. Deinde tribuni morarum impatientes, legis diſſuaſoribus nullam ampliùs dicendi poteſtatem fecerunt: ſed dicta die qua eam perlaturi eſſent, hortati ſunt omnes ciues vt ad eam præſtò eſſent: fore enim dicebant vt non ampliùs prolixis *aduerſariorum* concionibus turbarentur, ſed ſuffragia tributim de illa ferrent. Illi igitur, hæc polliciti, concionē dimiſerunt. Poſt hæc & conſules & patriciorum potentiſſimi quique eos adierunt, & iam aſperiùs in eos ſunt inuecti, dixerúntque ſe nequaquam permiſſuros illis, vt leges, eáſque ſine ſenatuſconſulto *in Rep.* arbitratu ſuo conditas ferrent: Leges enim eſſe pacta ex cōmmuni ciuitatum, non autem partis ciuium in iis habitantium conſenſu facta & id peſſimi, ac fœdiſſimi exitij tum ciuitatibus tum familiis cauſam eſſe dicebant, quoties peſſima pars præſtantiſſimæ leges imponeret. [Quam verò (inquiebant) vos tribuni legis ferendæ aut abrogandæ poteſtatem habetis? An non certis conditionibus hunc magiſtratum à ſenatu accepiſtis, & *ab eo* petiiſtis vt tribuni pauperibus iniuram aut vim patientibus ſuccurrerent, nihil verò præterea curioſè tentarent? Si quam igitur poteſtatem & antè habebatis, quam nobis contra ius & fas per vim extorſiſtis, ſenatu vnicuique veſtrorum iniquorum poſtulatorum cedente, nónne hanc etiā nunc amiſiſtis ratione comitiorum mutata? Neq. enim ex ſenatuſcōſulto hunc magiſtratum ac-

cipitis, neque centuriatim de vobis ſuffragia feruntur, nec ante comitia diis ſacrificia facitis quæ ex legibus *atque ex ipſo more* facienda eſſent, denique nihil omnino aut pium erga deos, aut ſanctum erga homines, in veſtro magiſtratu fit. Quid igitur amplius ad vos pertinēt ea quæ indigent & ſacrificiis, & cultu ſacro (inter quæ cenſentur & ipſæ leges) ſiquidem omnes leges contemnitis?] Hæc ſeniores & iuniores patricij, cum ſodalitiis per vrbem commeātes, tribunis dicebant, & ciues æquiores blādis alloquiis mulcebant, refractarios verò & turbulentos minis periculorum terrebant, niſi ſaperent ac modeſtè ſe gererent, quinetiam quoſdam pauperrimos & infimæ conditionis homines, quibus priuata commoda longè antiquiora erant quàm Reipublicæ pulſatos, vt mancipia, à foro arcebant. Qui verò plurimos ſodales circa ſe habebat, & qui plurimum poterat inter omnes illius ſeculi iuniores, qui in vrbe erant, is erat Cæſo Quintius, F. L. Quintij Cincinnati, nobili genere ortus, & facultatibus nulli ſecundus, vir aſpectu iuuenum pulcherrimus, & bellica virtute inter cæteros omnes longè conſpicuus & ingenio ad dicendum felici, qui tunc vehementer in plebeios eſt inuectus, nec à verbis temperans, quæ liberis hominibus auditu ſunt moleſta, nec à factis orationis reſpondentibus abſtinens. Patricij propterea eum in magno habebant pretio, & pollicentes ſe illi incolumitatem præſtituros, eúmque tutaturos, rogabant vt in periculis ſuſtinendis perſeueraret. Plebeii contrà, eum maximo odio proſequebantur. Tribuni igitur eum de medio tollere decreuerunt, ſperantes ſe hoc pacto cæteris iunioribus terrorem incuſſuros, & neceſſitatem modeſtiùs ſe gerendi ipſis impoſituros. His decretis, & oratione, teſtibúſque multis paratis, læſæ Reip. eū accuſarunt, litem capite æſtimantes, & die illis dicta qua cauſam apud populum diceret: vbi ea venit, illi con-

conuocata concione, longa accuſatione in eum ſunt inuecti, enumerantes violenta eius in plebeios facinora, quorum teſtes producebant illos ipſos qui iniuriam acceperant. Deinde, facta ei dicendi copia, ipſe iuuenis citatus ad cauſam dicendam venire nolebat: ſed volebat ipſis priuatis ciuibus, pro iniuriis quas ſibi illatas querebantur, ad conſulis tribunal, cauſæ cognitione iudicio eorum commiſſa, ex legibus ſatisfacere. Tum pater eius videns plebem iuuenis pervicaciam iniquo animo ferre, eum purgabat, & pleráque crimina, vt falſa & confiſta inſidioſè in filium, refellebat: quæ verò inficiari non poterat, parua ea & inania, nec ira *ac indignatione* publica digna dicebat & ne ea quidem per inſidias, aut contumeliam, ſed iuuenilis ac ambitioſæ contentionis ſtudio commiſſa demõſtrabat, ob quod *dicebat* accidiſſe ei, vt in cõtentionibus multa parum conſultè faceret, fortaſſe etiam multa perpeteretur, quòd nondum ad integerrimam ætatem perueniſſet, nec exquiſitiſſimæ prudentiæ laudem eſſet aſſequutus, orabátque plebeios vt non ſolũ petulantiæ, quam verbis prodiderat, ira moti non recordarentur, ſed etiam gratiam ei haberent, quòd in bellis perpetuò de omnibus bene fuiſſet meritus, priuatis libertatem, patriæ imperium, ſibi verò (ſi qua in re aliquando fortè peccaſſet) multitudinis fauorem & auxilium quærens: enumerauítque quoties publica ſtipendia feciſſet, & omnia prælia quibus interfuiſſet, vnde ob ſuam fortitudinem præmia & coronas ſibi ab imperatoribus datas retuliſſet, & quot ciues in præliis defendiſſet, *ac ſeruaſſet* & quoties hoſtium mœnia primus conſcendiſſet, poſtremò ad miſericordiam implorandam, & ad preces ſe conuertit, pro ſua in omnes æquitate *ac lenitate* & vita omnium teſtimonio ad id vſque tempus innocenter acta, hanc vnam gratiam filij incolumitatem *& vitam* repoſcens. Illius igitur oratio plebi vehementer grata

erat, filiúmque ipſi largiri parata erat. Sed Virginius videns iuuenum inſolentium audaciam in poſterum intolerabilem fore, niſi ille pœnas daret, ſurrexit, &, [TVA (inquit) Quinti, omnis virtus, & erga plebem beneuolentia ſatis teſtata eſt, & hoc nomine tibi honor debetur: ſed tui filij morum aſperitas, & in nos omnes ſuperbia nullam deprecationem aut veniam meretur: quia, quum ſub tam populari & modeſto patre fuerit educatus, vt omnes ſcimus, contempta domeſtica diſciplina, tyrannicam arrogantiam & barbarorum hominum inſolentiam dilexit, & improborum facinorum exempla in noſtram ciuitatem induxit. Si igitur ignorabas eum talem eſſe, at nunc, quando id cognoſcis, æquum eſt te pro nobis indignari: ſin conſcius & ſocius eras contumeliarum quibus ciuium egenorum fortunæ inſultauit, certè tu quoque improbus eras, & immeritò honeſtatis & probitatis exiſtimationem adeptus es. Sed enim cum tua virtute indignum eſſe ignorabas. Ego hoc teſtimonium tibi poſſum dicere, quamuis autem te eo crimine abſoluam, *& credam* te tunc cum filio nobis iniuriam non feciſſe, te tamen reprehendo quòd nunc nobiſcum minimè indigneris. Vt autem meliùs ſcias quantum malum in *Reip.* perniciem imprudens alueris, quàm immane & tyrannicum, & ne à ciuili quidem cæde purum, audi eius egregium facinus, & confer id cum claris rebus militiæ fortiter ab eo geſtis, & vos qui modò hoc homine miſericordiam captante condoluiſtis, videte an tali ciui parcere vos deceat.] Hæc loquutus, vnum è collegis, M. Volſcium iuſſit ſurgere, & dicere quæcunque de illo adoleſcente ſciret. Facto autem ſilentio, omnibúſq; expectatione valdè ſuſpenſis, poſt breuẽ morã, ille ſic eſt loquutus, [Equidẽ, Quirites, ſummopere optaſſem priuatas pœnas, quæ legibus mihi permittũtur, de iſto ſumere, atroces & plus quã atroces iniurias perpeſſus.
Sed

Sed quum hoc nondum conſequi potuiſſem, propter paupertatem & imbecillitatem & quòd vnus è vulgo eſſem, nunc quando id mihi licet, perſonam teſtis ſumam, quando accuſatoris nequeo. Quàm verò immani & atroci iniuria fuerim affectus, audite. Frater mihi fuit Lucius, omniũ mortalium mihi chariſſimus: is mecum apud amicum cœnarat, poſtea, quum noctis aduentu ſurrexiſſemus, abieramus. Dum autem forum tranſiremus, incidimus in iſtum Cæſonem comeſſabundum, cum alis petulantibus iuuenibus. Hi primùm cauillis & contumelioſis verbis nos aggreſſi ſunt, quemadmodum iuuenes ebrij atq; petulantes in infimæ conditionis homines & pauperes facere ſolent. Quorum petulantiam, quum ferre ampliùs non poſſemus, ſed rem iniquo animo ferremus, quidam de nobis liberiùs eſt loquutus. At iſte Cæſo ratus indignum eſſe audire aliquid quod ſuis auribus gratum non eſſet, facto in eum impetu, & pugnis, & calcibus, & omni alio contumeliæ genere vſus, eum interfecit. Quum autem ego vociferarer, & pro viribus repugnarem, is omiſſo illo iam mortuo & iacente, *me* pugnis iterum atque iterum cœpit contundere: nec priùs deſtitit quàm me immotum, & ſine voce proſtratum vidit, ratus me eſſe mortuum. Hic poſtea, quaſi præclaro facinore edito, lætus abiit: nos verò ſanguine conſperſos ij qui aderant ſuſtulerunt, domúmque abſportarunt, Lucium fratrem mortuum, vt dixi, me verò ſeminecem, & exiguam ſalutis ſpem habentem. Hæc autem facta ſunt F. Seruilio & L. Aemilio conſulibus, quo tempore magna illa peſtilentia in vrbe fuerat, cuius ne nos quidem ambo immunes fuimus. Tunc igitur non potui pœnas de eo ſumere quòd ambo conſules obiiſſent. Quum autem Lucretio & L. Veturio conſulibus eum in ius vocare vellem, quòd illi ambo ex vrbe egreſſi, militia deſtinerentur, id exequi non potui. Quibus ex ea-

tatis.

peditione reuerſis, quum ſæpius eum ad magiſtratum citarem, quoties acceſſi (hoc autem multi ciues norunt) plagas ab eo accepi. Hæc ſunt, Quirites, quæ paſſus ſum, & quæ veriſſimè apud vos dixi.] His ab eo dictis, & clamor ab aſtantibus ſublatus eſt, & impetus in eum à multis factus, eum indicta cauſa, ex tempore interficere volentibus: ſed conſules obſtiterunt, & tribunorum pleriquе qui malam conſuetudinem in Rempub. inducere nolebant. Quinetiam plebis pars ſinceriſſima, reis de rebus maximis *atque de capite* certantibus, cauſæ dictionem eripere nolebat. Tunc igitur iuſtitiæ ratio hominum audaciorum impetum repreſſit, & iudicium dilatum eſt, non ſine magna contentione, illis dubitantibus vtrum interim reus in vinculis eſſet aſſeruandus, an datis vadibus eſſet dimittendus, vt pater poſtulabat. Tunc ſenatus decreuit vt pecunia à vadibus pro ipſo promiſſa dimitteretur, & vſque ad iudicij diem liber eſſet. Poſtridie tribuni populo ad concionem conuocato, quum iuuenis vadimonium deſeruiſſet, eum abſentem damnarunt, & à vadibus qui erant decem, pecunias quas pro vadimonio ſpoponderant, exegerunt. Cæſo igitur in tales inſidias lapſus opera tribunorum, qui hæc omnia in eum moliti fuerant & Volſcij, qui falſum teſtimonium dixerat (vt poſtea tandem compertum eſt) exulatum in Etruriam abiit. Pater eius maxima ſuorum bonorum parte vendita, quum vadibus reſtituiſſet pecunias, quas pro reo numerarant, ruri (vnus enim agellus trãſtiberinus ei reliquus erat, vbi humilem quandam caſam habebat) cum paucis ſeruis ſuum agrum colens, vitam laborioſam & ærumnoſam tolerabat, & præ dolore ac inopia, nec vrbem inuiſebat, nec amicos ſalutabat, nec diebus feſtis celebritates adibat, nec vllis publicis hilaritatibus ſe immiſcebat. Cæterùm, tribunos ſua ſpes valde fefellit. Non ſolùm enim Cæſonis calamitas

mitas nihil profecit ad moderandam ac reprimendã iuuenum inſolentiam ſed etiam ob eam illi longè inſolentiores ac ferociores, ſunt redditi, factis dictiſque legem oppugnantes. Itaque, eo conſulatu ita conſumpto, lex nullo pacto ab illis perferri potuit. Plebs autem in annum ſequentem eoſdem tribunos iterum deſignauit.

2 ¶ PVBLIO autem Valerio Publicola, & C. Claudio Sabino conſulibus periculum quale nunquam antè ab hoſtibus externis illatum, vrbem inuaſit, ab inteſtina ſeditione aſcitum, vt Sibyllina oracula prædixerant, & ſuperioris anni prodigia diuinitus miſſa præmonuerant. Cuius belli originem & res tunc in eos à conſulibus geſtas narrabo. Tribuni qui iterum creati fuerant, ſpe perferendæ legis, quum viderent alterum conſulem, C. Claudium, odium in plebem à maioribus inſitum habere, & paratum ad legem quauis ratione impediendam, & potentiſſimos quoſque iuuenes ad manifeſtam deſperationem progreſſos, ita vt nulla vi amplius vinci poſſent, præcipuè verò plebis maiorem partem obſequiis patriciorum delinitam cedere, nec ampliùs eadē alacritate legi perferendæ operam dare, impudentiore via rem aggredi ſtatuerunt, qua populo terrorem incuterent, & conſulem repellerent. Ac primùm quidem rumores varios per vrbem ſpargendos curarunt. Deinde à matutinis vſque ad veſpertinas horas ſedentes in propatulo conſultabant, nec quenquam niſi ex collegio in ſuum conſilium & colloquium admittebant. Poſtremò, vbi iudicarunt tempus eſſe opportunum conſilia exequendi, literas finxerunt, eáſque ab ignoto homine ſibi in foro ſedentibus reddendas curarunt, quibus acceptis, plangentes frontem, & vultu ad mœrorem compoſito, ſurrexerunt. Quum autem *ob eũ caſum* ingens turba concurriſſet, & aliquod graue malũ in literis cõtineri augura

retur, *illi* ſilentio per præconem indicto, [Extremum (inquiunt) veſtræ plebi periculum imminet, Quirites, & niſi deorum beneuolentia quædam proſpexiſſet iis, qui nullo ſuo merito mala paſſuri erant, omnes in atroces calamitates incidiſſemus. Vos autem rogamus vt aliquantiſper expectetis, donec res nobis nuntiatàs ſenatui indicemus, & de communi ſententia, ea quæ ſunt è rep. agamus.] His dictis, ad conſules iuerunt. Interim autem dum ſenatus cogitur, multi ac varij ſermones in foro iactabantur, aliis ex compoſito, vt à tribunis iuſſi fuerant, per circulos ſermones ferentibus, aliis quæ maximè timebant ne acciderent, hæc, vt tribunis nuntiata, dicentibus. Alius dicebat Cæſonem Quintium à populo damnatum ab Aequis & Volſcis exceptum, & vtriuſque gentis ſummũ imperatorem creatum fuiſſe, & coactis ingentibus copiis, Romam mox petiturum. Alius de communi patriciorum ſententia hominem cum externo milite conducto reduci, vt & in præſentia, & in poſterum plebeiorum præſidium aboleretur. Alius dicebat, non omnes patricios, ſed iuuenes tantùm hæc conſilia iniiſſe. Nonnulli etiam audebant aſſeuerare, in ipſa vrbe hominem latere, & opportuniſſima quæque loca eſſe occupaturum. Tota autem vrbe calamitatum expectatione commota, & omnibus ſe mutuò ſuſpectos habentibus, ſibíque inuicem cauentibus, conſules ſenatum conuocarunt, & tribuni in curiam admiſſi indicarunt quæ nuntiabantur. Vnus autem pro omnibus A. Virginius ſic eſt loquutus, [QVANDIV iudicauimus nos nihil certi habere de malis quæ nuntiabantur, ſed rumores incertos & fide carentes audiuimus, non ſumus auſi P. C. de iis ad vos referre, quòd vereremur ne magnus tumultus excitaretur (quemadmodum ſolet accidere quoties atrox aliquis nuntius accipitur) & caueremus ne celerius quàm prudentius conſilium iniiſſe vobis videremur.

Haud

Haud tamen hos rumores negleximus: ſed quantum in nobis fuit, veritatem accuratiſſimè quæſiimus. Nunc verò quãdo diuina prouidentia huius imperij perpetua cuſtos, rectè faciens, hominum diis inimicorum occulta conſilia & impios conatus in lucem profert, literáſque hîc habemus recèns acceptas ab hoſpitibus, qui ſuam erga nos beneuolentiam oſtenderunt, quos poſtea audietis, & domeſtica indicia cum externis congruunt, iiſque reſpondent, & res vrgentes nullam amplius cunctationem nec dilationem patiuntur, hæc priuſquàm ad populum referremus, vobis primùm, vt æquum eſt, renuntiare ſtatuimus. Scitote igitur coniuratum in plebem à viris non obſcuris, inter quos ferunt eſſe aliquot, non multos tamen, de ſenioribus, in hunc ſenatorium ordinem lectis: maximam verò partem ex illis equitibus, qui in ſenatum nondum ſunt recepti, quos à nobis indicari nondum eſt tempus. Hi (vt audimus) ſtatuerunt, obſeruata obſcura nocte nos ſopitos opprimere, quo tempore, nec quid rerum geratur proſpicere, nec in vnum congregati cauere nobis poſſumus: factaque irruptione in ædes, & nos tribunos iugulare, & alios plebeios, quotquot vnquam ipſis libertatis tuendæ ſtudio ſunt aduerſati: aut in poſterum aduerſaturi ſunt. Nobis verò de medio ſublatis, tunc demum exiſtimant ſe tutiſſimè reliqua à vobis impetraturos, vt quidquid vnquam plebi à vobis P. C. conceſſum eſt, id communi decreto abrogetur. Et quoniam ad hoc facinus externa militum manu occultè comparata, eáque non mediocri opus fore videbant, aſſumpſerunt ad hanc ſocietatem vnum ex veſtris exulibus, Cæſonem Quintium, eúmque ducem ſuum crearunt, quem cædis ciuilis & ſeditionis vrbanæ conuictum, nonnullli eorum qui hîc adſunt pœnæ eripuerunt, & vt incolumis ex vrbe excederet effecerunt, eique reditum pollicentur, & ma-

giſtratus & honores,& alia operæ præmia offerunt. Ille quoque viciſſim eſt pollicitus ſe Aequorum Volſcorúmque copias,quibus opus ipſis fuerit,auxilio illis adducturum. Aderítq. breui cum audaciſſimis quibúſq; eóſque non ſimul omnes, ſed alios poſt alios,& raros clam in vrbem ducet. Reliquæ copiæ, nobis tribunis pl.de medio ſublatis,in reliquam pauperum multitudinem , ſi qui libertatem ſuam tueri audebunt,*irruent*.Hæc ſunt,P. C. clandeſtina eorum conſilia,& atrocia ac nefaria facinora, quæ ſunt patraturi,nec ira diuina territi, nec humanæ indignationis reuerentia moti.Quum igitur in tanto periculo verſemur,P.C.ſupplices ad vos confugimus,vóſque obteſtamur per deos & genios,quibus ſacra communia facimus,& per tot tantáque bella quæ vobiſcum ſuſcepimus, quorum verò memores eſſe decet, ne patiamini nos crudeliter & contra ius ac fas ab inimicis tractari:ſed opem feratis,& concepta nobiſcum indignatione meritas pœnas de iis,qui hæc conſilia inierunt,ſumatis,& potiſſimùm quidem de omnibus: ſin minus de nefariæ coniurationis autoribus. In primis verò,P.C petimus quod eſt æquiſſimum,vt nobis tribunis pl. hanc indiciorum inquiſitionem veſtro decreto committatis. Nā præterquàm quòd ipſa æquitas hoc poſtulat,neceſſe etiam eſt accuratiſſimam inquiſitionem fieri ab illis quos periculum maximè tangit.Quòd ſiqui veſtrûm nihil gratificari poſſunt,ſed aduerſantur omnibus qui pro plebe dicunt,lubenter ex illis quærerem,quódnam noſtrorum poſtulatorum indignè ferant,& quid nobis tandem ſint ſuaſuri. An ne vllam inquiſitionem faciamus,ſed tantum facinus & adeò nefarium in plebem conflatum negligamus? Et quiſnam ſana mente præditos dixerit eos qui ita loquantur, quin potiùs eos ſimul corruptos,& eiuſdē coniurationis eſſe ſocios?deinde ſibi ipſis timentes ne detegantur,à ve-

ritatis

ritatis inquiſitione abhorrere? Quibus haud æquum eſt vos aures præbere, ſi fortè hanc indiciorum *inquiſitionem & cognitionem* non nobis ſed ſenatui & conſulibus committendam cenſeant. Quid enim prohibet quominus ipſi quoque tribuni pl. idem dicant, ſiqui plebeij, facta conſpiratione in conſules & patres, ſenatum tollere moliantur? *dicent enim & ipſi* æquum eſſe, vt hæc de plebeiis hominibus inquiſitio fiat ab illis qui plebis patrocinium ſuſceperunt. Sed quid inde ſequetur? Vt nulla vnquam de rebus occultis quæſtio habeatur. Sed neq; nos hæc poſtulare mus (ſuſpecta enim eſt *talis* ambitio) neque vos rectè feceritis, ſi iſtos qui à nobis ſemper diſſentiunt audiueritis. *Sed res præclarè ſe habebit* ſi eos communes ciuitatis hoſtes duxeritis. In præſentia verò, P.C. nulla re magis eſt opus quàm celeritate: periculum enim eſt præſens, & cunctatio in ſalute conſeruanda in malis non cunctantibus eſt intempeſtiua. Itaque omiſſis contentionibus & prolixis orationibus, decernite iam quod è rep. fore iudicabitis.] His ab eo dictis, patres valde obſtupefacti ſunt, & ad magnam conſilij inopiam ſunt redacti, & ſecum hæc reputabant, collatiſque inter ſe capitibus aiebant, vtrumque graue *ac periculoſum eſſe*, tam tribunorum arbitrio inquiſitionem de publica & magna re permittere, quàm negare. Sed C. Claudius alter conſul, ſuſpectam habens eorū mentem ſurrexit, & in hunc modū eſt loquutus, [NON VEREOR, Virgini, ne me iſti coniurationis participem eſſe putent, quam contra vos & plebem factam dicitis, *ideoq;* vel mihi timentem, vel alicui ex meis huic culpæ affini, ita ſurrexiſſe vt contra vos dicerem. Nam anteacta vita ab hac ſuſpicione me liberat. Quod autē in rem S. P. Q. R. fore iudico, id animo ſinceriſſimo & liberrimè dicam. Valde, imò verò toto cœlo errare mihi videtur Virginius, ſi quem noſtrûm putet dicturum, neque

inquiſitionem habendam de re tam magna & neceſſaria, neque tribunos pl. ad hanc inquiſitionem admittendos, ſed ab ea arcendos. Nullus eſt adeò ſtultus aut plebi maleuolus qui hæc dicat. Quid igitur (quærat quis) ſurrexiſti vt contra hæc diceres, quæ concedis & iuſta eſſe dicis, & quid ſibi vult hæc tua oratio? Per Iouem vobis dicam. Ego, P. C. cenſeo viris prudentibus rerum omnium initia & prima fundamenta diligenter conſideranda: nam qualia hæc fuerint, tales quoque ſermones de ipſis haberi neceſſe eſt. Eia igitur, ex me audite quidnam tribuni pl. ſibi ab initio propoſuerint, quódve ſit eorum conſilium. Hi nihil eorum, quæ ſuperiore anno aggreſſi fuerant peragere potuerunt, impediti à nobis qui ipſis nunc æquè atque antè reſiſtitis, & à plebe, quæ non ampliùs ipſis ita vt antè fauet. Hoc illi ſcientes cogitare cœperunt, qua ratione & vos inuiti ſibi cedere cogi poſſitis, & plebs omnibus in rebus quas poſtularint, ſe adiuuet. Quum igitur nullam veram & iuſtam materiam inuenire poſſent, qua hoc vtrumque conſequerentur, poſt multa conſilia, conatus, & verſutias, tandem tale quid illis in mentem venit, Criminemur aliquot illuſtres viros conſpiraſſe in plebis euerſionem, & ſtatuiſſe eos iugulare, qui eius ſalutem tueri vellent. Vbi autem huiuſmodi rumores noſtra opera multò antè per vrbem ſparſi fuerint, & iam veri multis videbuntur (metus enim fidem illis aſtruet) tunc ſubornemus hominem ignotum, qui nobis literas multis præſentibus tradat. Poſtea ſenatum ingreſſi indignemur, & conqueramur, & rei indicatæ inquiſitionem nobis concedi poſtulemus. Si enim patricij eam nobis denegarint, hanc occaſionem eos apud plebem criminandi arripiemus, atque omnes plebeij contra illos efferati, nobis ad omne obſequium præſtandum parati erunt. Si conceſſerint, generoſiſſimos quoſque ex ipſis, & qui nobis

nobis maximè ſunt aduerſati, tam ex ſenioribus, quàm iunioribus, quaſi eos his criminibus obnoxios inuenerimus, ex vrbe pellemus. Hi enim damnationis metu, aut nobiſcum paciſcentur ſe nobis non aduerſaturos ampliùs, aut vrbe cedere cogentur. Atque ita aduerſarios ad magnam ſolitudinem redigemus. Hæc erant, P. C. illa conſilia, quibus ineundis illos medio hoc tempore in conceſſu occupatos videbatis, hic dolus contra præſtantiſsimos quoſque de vobis ab illis texebatur, hæc retia innocentiſsimis equitibus tendebantur. Quòd autem hæc vera ſint, pauciſsimis verbis oſtendam. Age enim, Virgini, vóſque quibus tam graue imminet periculum, dicite, à quibus hoſpitibus literas accepiſtis? vbi habitantibus, aut vnde vobis notis? aut quomodo noſtra hæc conſilia reſciſcentibus? quid cunctamini? cur poſtea eorum nomina vos dicturos' pollicemini? quin iam dudum dixiſtis? quis verò eſt, qui vobis has literas attulit? quin eum producitis in medium, vt ab illo quærendi initium faciamus, vtrum hæc vera ſint, an veſtra figmenta, vt ego ſuſpicor. Iam verò domeſtica indicia, quæ cum externis conſentire dicitis, quænam illa ſunt, & à quibus delata? quid probationes celatis? quin eas manifeſtè in medium profertis? Sed (vt opinor) rerum quæ nec iam ſunt, nec futuræ ſunt, probationem inuenire difficile eſt. Hæc ſunt, P. C. indicia non coniurationis in iſtos, ſed malitioſi doli contra nos parati, quem iſti tegere conantur. Ipſa enim res ſatis loquitur. In cauſa autem vos ipſi eſtis, qui principiò tantùm ipſis permiſiſtis, & inſanum iſtum magiſtratum tanta poteſtate armaſtis, quando permiſiſtis vt Cæſo Quintius falſis criminibus circumuentus damnaretur, & tam inſignem optimatum propugnatorem ab illis vobis eripi paſsi eſtis. Itaque haud amplius moderatè ſe gerunt, nec ſingulos nobiles ſibi vexandos proponunt: ſed iam viro

agu. ne viros probos aggreſſi ex vrbe pellunt,&.quod longè grauiſſimum eſt, ipſi ne ferunt quidem quenquam de vobis contra ſe dicere: ſed deterrent vos in ſuſpiciones *vnumquemque* adducendo, & in criminum inuidiam rapiendo,vt occultorum conſiliorum participem, & ſtatim plebis inimicum eſſe aiunt, eique diem dicunt,vt apud populum cauſam de verbis hoc loco factis dicat. Sed de his aliàs opportuniùs dicetur:nunc verò paucis rem expediam, nec prolixiore oratione vtar. Suadeo vt ab his hominibus tanquam reip. perturbatoribus, & magnorum malorum autoribus vobis caueatis. Neque verò hîc quidem iſta dico, apud populum verò ea celabo:ſed ibi quoque iuſta dicendi libertate vtar, docens nullum aliunde periculum illis imminere, niſi ab ipſis malitioſis ac doloſis tribunis, qui facta hoſtilia ſimulata amicitia velant. [Hæc conſulis oratio ab iis qui aderant,ingenti clamore & laudibus eſt excepta,nec ampliùs dicendi poteſtate tribunis facta, ſenatus eſt dimiſſus. Tunc Virginius, conuocata concione in patres & conſules inuehebatur. Sed Claudius purgabat eos iiſdem verbis quæ in ſenatu fecerat. Cordatiores igitur è plebe hunc terrorem vanum eſſe ſuſpicabantur,ac ſtultiores rumoribus fidem adhibentes, verum credebant.Illorum verò malitioſiſsimi quique,& rerum nouarum cupidi non curabant huiuſmodi inquiſitionem, & parui faciebant vtrum hoc verum an falſum eſſet, ſed ſeditionis ac tumultus occaſionem quærebant.

3 ¶ In tam perturbato ciuitatis ſtatu,vir quidam de Sabina gente, non obſcuris natalibus, & opibus potens,nomine App. Herdonius, imperium Rom. euertere conatus eſt, ſiue ſibi ipſi tyrannidem quærẽs, ſiue Sabinorum genti dominationem & imperium parans, ſiue nominis magni ac gloriæ cupidus.Hic ſuo conſilio cum multis amicis communicato,modóque,

quo

quo rem aggredi cogitabat, ipſis narrato, vbi illis quoque hoc placuit, coëgit clientes ſuos & audaciſſimos quoſque ſeruos quos habebat. Breuíque temporis ſpatio, confecta manu hominum fermè quatuor millium, armíſque & commeatibus, aliíſque rebus ad bellum neceſſariis paratis, eos in fluuialibus ſcaphis poſuit. Et confecto curſu per flumen Tiberim, appulit ad eam Romæ partem vbi eſt Capitolium, quod ne integrum quidem ſtadium à flumine abeſt. Tunc autem erat media nox, & alia tota vrbe quies, cuius auxilio feſtinanter excenſionem fecit, & per portam apertam (eſt enim quædam ſacra Capitolij porta ex oraculo quodam patens, quam Carmentalem vocant) cum ſuis copiis ingreſſus Capitolium occupauit, inde ad arcem Capitolio contiguam progreſſus, eam quoque in ſuam poteſtatem redegit. Idque hac mente fecit, vt occupatis opportuniſſimis quibuſque locis exules reciperet, & ſeruos ad libertatem vocaret, & æris alieni remiſſionem pauperibus polliceretur, & alios ciues, qui, quòd ipſi eſſent infimæ conditionis homines, potentioribus inuidebant, & omnem eminentiam oderant, oblatámque rerum nouandarum occaſionem lubenter arripiebant, prædæ participes faceret. Spes enim, quæ illum ad id inducebat, quæ animos ei addebat, & quæ eum decipiebat, ita vt crederet omnia ſibi ſucceſſura quæ expectabat, erat inteſtina ſeditio, ob quam exiſtimabat nullam ampliùs amicitiam, nullam ſocietatem plebi cum patriciis interceſſuram. Quòd ſi fortè nihil horum ipſi ex animi ſententia ſucceſſiſſet, tunc ſtatuerat omnes Sabinorum copias vocare, & Volſcos, & alios finitimos populos quotquot inuidioſo populo Romano imperio liberari cupiebant. Sed accidit vt omnibus quæ ſperarat, fruſtraretur, quia nec ſerui ad eum transfugerunt,

nec exules conuenerunt, nec infimæ conditionis homines, & obærati ſua commoda publicis anteposuerunt, nec externa auxilia ſatis temporis ad belli apparatus habuerunt. Nam intra tres quatuórve primos dies, rebus quæ magnum terrorem pop. Rom. incuſſerant, & magnum tumultum excitarant, finis eſt impoſitus. Arcibus enim occupatis, clamore derepentè orto, omnibúſque qui circa illa loca habitabant, fugientibus, quotquot primo impetu iugulati non fuerant, quum plerique ignorarant quódnam eſſet hoc malum, correptis armis concurrebant, alij in loca vrbis editiſſima, alij in patentes eius areas, quæ multæ erant, alij in proximos campos. Qui verò ætate iam decrepita erant, & quot vires corporis deficiebant, ædium tecta vnà cum mulieribus occuparunt, vt inde pugnarent cum hoſtibus qui venerant. Omnia enim loca hoſtibus oppleta credebant. Prima verò luce vbi cognitum eſt ciuitatis arces occupatas, & quis eſſet qui ea loca occupaſſet, conſules in forum progreſſi ciues ad arma vocabant. At tribuni, populo ad concionem conuocato, dicebant ſe reipub. commodis nullo modo aduerſari velle: ſed æquum cenſere vt plebs tantum certamen ſubitura, certis aliquibus ac diſertè expreſſis conditionibus id periculum adiret. [Si igitur (inquiebant) patricij vobis polliceantur, & iureiurando ſe velint obſtringere, ſe finito hoc bello permiſſuros nobis legiſlatores creare, & ſe in poſterum æquo iure nobiſcum victuros, adiuuemus eos in liberanda patria. Quòd ſi ad nullas æquas conditiones velint deſcendere, cur pro illis vitam noſtram periculis obiiciemus, quando nullus fructus ad nos inde eſt rediturus?] Hæc illis dicentibus, & plebe ipſis obtemperante, & ne vocem quidem cuiuſquam aliud ſuadentis audire volente, Claudius dixit ſibi talibus ſociis opus non eſſe, qui non vltrò, ſed mercede, eáque non modica conducti

vltro

patriæ

patriæ opem ferre vellent: quare, dicebat ipſos patricios cum ſuis clientibus armatos, & cum aliis, ſiqui voluntarij ſe ad illam belli ſocietatem adiunxiſſent arces obſeſſuros: quòd ſi fortè ne ſic quidem ſatis valida ea manus videretur, Latinos & Hernicos ab ipſis accerſitum iri *dicebat*, & ſi neceſſitas poſtularet, eos ſeruis etiam libertatem promiſſuros, denique quorumuis opem potiùs imploraturos quàm eorum qui tam iniquo patriæ tempore veterum offenſarum memoriam refricarent. At Valerius eius collega contra hæc dicebat, quia cenſebat plebem iam irritatam non eſſe penitus à patriciis alienandam, & ſuadebat vt tempori cederet, & cum externo hoſte de iure dimicaret, cum ſuis verò ciuibus ex æquo & benignè diſceptaret. Quum autem maiori patrum parti ille optimum conſilium dare videretur, tunc progreſſus in comitium, habitáque eleganti oratione, ſuam concionem iureiurando clauſit, ſi populus id bellum alacriter ſuſcepiſſet, & res vrbanæ compoſitæ fuiſſent, ſe tribunis permiſſurum vt rogationem de iuris æquabilitate ad populum referrent, daturúmque operam, vt in ſuo conſulatu, quod populus iuſſiſſet, id ad finem perduceretur. Sed fatale erat vt nihil eorum quæ promiſerat præſtaret, morte fatali illum iam vrgente. Dimiſſa autem concione ſub veſpertinum crepuſculum, omnes ad deſignata loca concurrebant vt nomina ducibus darent & militari ſacramento ſe obſtringerent. Totúſque ille dies & tota nox ſequuta in delectus habitos eſt inſumpta. Poſtero die, & centuriones à conſulibus diſtribuebantur, & ſub ſacris ſignis collocabantur, confluente etiam agreſti multitudine. Rebus autem omnibus celeriter paratis, conſules copias partiti, munia inter ſe ſunt ſortiti. Claudio murorum obuenit cuſtodia, nequis externus exercitus auxilio veniret iis qui in vrbe iam erant. Magni enim motus opinio vehemens pertu-

ſerat omnium animos, & verebantur ne omnes hoſtes facta conſpiratione ſe adorirentur. Valerio arcium oppugnationem ſors obtulit. In aliis quoque munitionibus, quæ erant intra vrbis mœnia, duces ad earum præſidium diſpoſiti fuerunt: aliique in viis quæ ad Capitolium ducebant, vt impedirent ne ſeruitia & inopes ad hoſtes transfugerent, qui metus tunc erat maximus. Nulla autem auxilia à ſociis niſi à ſolis Tuſculanis in tempore illis venerunt, nam illi eadem nocte *tumultum* audierunt, & copias pararunt, quas duxit L. Mamilius, vir impiger: qui tunc in ciuitate ſummum habebat imperium, atque iſti ſoli ſe Valerio periculi ſocios addiderunt, eiſque in recipiendis arcibus egregiam operam omnis beneuolentiæ & alacritatis plenam nauarunt. Vndique autem arces oppugnabantur. Nam alij è propinquis ædibus vaſa bituminis & picis incenſæ in fundis accommodata ſupra collem iaculabantur, alij comportantes faſciculos ſarmentorum, & ad ſaxi loca prærupta in altum congerentes, ſuccendebant, vento ſecundo flammam adiuuante. Fortiſsimi verò quique ex illis denſatis ordinibus per vias manu factas aſcendebant. Multitudo autem (qua hoſtes longè ſuperabant) nihil eos iuuabat, aſcendentes per viam anguſtam, & plenam propugnaculorum deſuper imminentium, vnde ſaxa cum impetu demittebantur, vbi parua manus magnæ æqualis erat futura: nec durata multis bellis virtus quidquam illis proderat per cliui ardua aſcendere per vim conantibus: neque enim cominùs pugnantes audaciam & fortitudinem ſuam exercere poterant: ſed eminùs rem miſſilibus gerere cogebantur. Ictus autem telorum (vt veriſimile eſt) ex inferioribus locis in ſuperiora miſſorum, licet non fruſtrà ferrentur, tamen erant tardi & inualidi: contrà verò ictus telorum è ſublimi deorſum iactorum erant & veloces, & validi, ipſo pondere ictum adiuuante,

non

non defatigabantur tamen munitionum oppugnatores:ſed perdurabant, & mala neceſſaria perferebant,nec interdiu,nec noctu intermiſſo labore. Quũ autem tandem obſeſſos tela & corporis vires defeciſſent,die tertio arces expugnarunt. In hoc certamine Romani multos viros fortes amiſerunt : ſed omnium confeſſione fortiſſimum , ipſum conſulem qui,licet multa vulnera accepiſſet,tamen ne ſic quidem à periculis receſſit , *at in illis perſtitit* donec ei munitionem ſcandenti ſaxum ingens , cum impetu delatũ,ſimul & victoriam & vitam eripuit. Captis autem arcibus, Herdonius(erat enim vir inſigni robore & manus ſtrenuitate præditus) ſtrage incredibili circa ſe edita telorum multitudine obrutus cecidit.Ex cæteris verò qui cum eo arces occuparãt pauci viui capti ſunt,maior eorum pars aut ſe iugulauit, aut per rupes præcipitem dedit,atque ita interiit.

4 ¶ BELLO latronum ita confecto ſtatim tribuni ſeditionem vrbanam renouarunt, petentes à conſule ſuperſtite vt quæ Valerius in prælio cæſus, ſibi de legis rogatione promiſerat,præſtaret. At Claudius aliquandiu quidem tempus traxit,modò luſtrationibus vrbis,modò ſupplicationibus vacans,modò etiam ludis & ſpectaculis populum recreans ac oblectans. Tandem conſumptis omnibus tergiuerſationibus,dixit alterũ conſulẽ in defuncti locum eſſe ſubrogandũ:quod enim à ſe ſolo actũ foret,id neq; legitimè factũ iri,nec vllã vim habiturum:quod verò ab vtroq; id & legitimum & ratum fore dicebat. Itaque hac ſpecioſa cauſa repulſis illis,diem comitiorũ indixit,quo collegam ſibi ſubrogaturus eſſet. Interea principes ſenatus clam inter ſe facta conſultatione ſtatuerunt cui conſulatũ mandaturi eſſent.Quum autem dies comitiorũ veniſſet,& præco primam claſſem vocaſſet,octodecim equitũ centuriæ,&peditum octoginta,quorum maximus erat cenſus , in locum

deſignatum ingreſſæ. L. Quintium *patrem Cæſonis*, quem tribuni in capitis diſcrimen adductum, vrbem deſerere coegerant, conſulem creant: nulla claſſe ad ſuffragia ferenda ampliùs vocata. Nam qui ſuffragium tulerant reliquos tribus centuriis ſuperabant. Plebs igitur abiit calamitatem ſuam deplorãs quòd conſulem ſibi inſenſum habitura eſſet. At ſenatus miſit ad Quintium qui eum ad magiſtratum capiendum adducerent. Tunc autem fortè Quintius aruum quoddam ad ſementem faciendam arabat, ipſe ſequens boues nouale proſcindentes, ſine tunica ſolo ſubligari ſuccinctus, & in capite pileum habens. Vbi verò vidit cateruam hominum qui in ſuum fundum ingreſſi erant, aratrum tunc retinuit, & diu dubitauit quínam illi eſſent, & qua de cauſa ad ſe venirent. Deinde, quum quidam præcurriſſet, cúmque monuiſſet vt ſe melius ornaret: ille in tuguriolum ingreſſus, & veſte induta prodiit. Qui autem ad eum in vrbem deducendum miſſi fuerant, omnes eum non nomine, ſed conſulem ſalutarunt, purpuráque induerunt, & allatis eò ſecuribus, aliíſque magiſtratus inſignibus, vt in vrbem ſequeretur rogarunt. Ille aliquantiſper obticuit, fuſiſque lacrymis hoc tantùm dixit, [Ergo agellus meus hoc anno non ſeretur, & de victu periclitabimur. Deinde ſalutata vxore iuſſáque rei familiaris curam gerere, in vrbem iuit. Nulla autem alia de cauſa oratio mea huc eſt prouecta, niſi vt omnes cognoſcerent manifeſtè quales eſſent ea ætate pop. Rom. principes: *nimirum homines* qui ſuis manibus victum quærerent, qui temperantes eſſent, nec iuſtam paupertatem grauatè ferrent, nec regiam poteſtatem affectarent: ſed etiam oblatam repudiarent. Sic enim apparebit noſtræ ætatis homines, ne vel minimum quidem illis ſimiles eſſe: ſed contra longè alia ſtudia ſectari, præter perpaucos quoſdam, qui adhuc imperij Romani dignita-

dignitatem ſuſtinent, & priſcorum illorum adhuc ſunt ſimiles, ſed de his hactenus. Quintius, inito magiſtratu, primùm quidem tribunorum noua inſtituta ſedauit, eorúmque legis ferendæ ſtudium repreſſit, minatus (niſi ciuitatem turbare deſiiſſent) ſe omnes ciues Romanos, indicta expeditione contra Volſcos, ex vrbe abducturum. Tribunis verò negantibus ſe paſſuros delectus haberi, populo ad concionem conuocato, dixit omnes militari ſacramento ſeſe obſtrinxiſſe, quo promiſerant fore vt ſequerentur conſules ad quæcunque bella vocati fuiſſent, nec ſigna deſererent, nec vlla alia in re populo aduerſarentur. Dicebat autem, poſt delatam ſibi conſularem poteſtatem ſe omnes eo ſacrámento ſibi obſtrictos habere: hæc loquutus iurauit ſe ex legibus animaduerſurum in contumaces, ſimúlque ex templis ſigna proferrri iuſſit, atque (inquit) vt omnem ſpem omnium tribunitiarum actionum me conſule deponatis, exercitum ex hoſtico non priùs reducam, quàm totum mei magiſtratus tempus ſit exactum. Quapropter, vt in caſtris hybernaturi, res ad illud tempus neceſſarias parate.] Quum autem his verbis eos terruiſſet, poſtquam vidit eos modeſtiores factos, & rogare vt ſibi hanc militiam remitteret, dixit ſe hac conditione militiæ immunitatem illis largiturum, vt nullas turbas ampliùs excitarent, ſibíque tempus ſui magiſtratus arbitratu ſuo abſoluere permitterent, & inter ſe de controuerſiis iure diſceptarent. Sedato autem tumultu, ius diu intermiſſum illis rogantibus reddebat, maximámque litium partem, ipſe ex æquo & bono diiudicabat, per totum diem pro tribunali ſedens, omnibúſque qui ad diſceptandum in ius veniebant ſe facilem, lenem, & humanum præbebat: adeóque plauſibilem optimatum potentiam reddidit, vt neque tribunorum auxilio indigerent, qui propter paupertatem, aut ignobilitatem generis, aut

aliquam aliam humilitatem à potentioribus vim patiebantur, nec nouas ampliùs leges deſiderarent, qui iuris æquabilitate in republica fruebantur: ſed omnes illa iuris legúmque æquabilitate, quæ tunc in ciuitate erat, contenti eſſent, & gauderent. Hæc igitur illius viri acta à populo laudabantur, & quòd exacto præſtituto magiſtratus tempore, conſulatum iterum ſibi oblatum accipere noluiſſet, nec tantum honorem ſibi delatum lætus amplexus fuiſſet: ſenatus enim eum in conſulari poteſtate, multas preces adhibens, retinere conabatur, vt eſſet qui tribunis ſeſe opponeret, eóſq; à nouis legibus ferẽdis partim reuerentia, partim metu deterreret, quia illi impetrarunt vt ſibi idem magiſtratus tertium mandaretur. *Senatus autem id faciebat,* quia populum boni viri imperium non recuſare videbat; ſed ille reſpondit ſe neque tribunorum eorundem continuatam poteſtatem probare, nec admiſſurum vt in ſimilem reprehenſionem ipſe incideret. Populo autem ad concionem conuocato, & longa oratione inuectus in eos qui magiſtratus non deponebant, graui iureiurando iurauit ſe non accepturum iterum conſulatum, niſi priore depoſito, ſimúlque comitiorum diem indixit: quo deſignatis conſulibus in ſuum illud exiguum tuguriolum rediit, victúmque propriis manibus quærens, vt antè, vixit.

5 ¶Q. Fabio Vibulano III. & L. Cornelio conſulib. ludos patricios facientibus, Aequi cum expedita manu lectorum hominum qui erant circiter ſex millia, leuiter armati ex ſuis finibus noctu egreſſi, noctúque itinere confecto Tuſculum peruenerunt, quod oppidum eſt Latini nominis, & ab vrbe centum fermè ſtadia abeſt. Nacti autem (vt pacis tẽpore) portas patentes, & mœnia incuſtodita, primo impetu vrbem ceperũt, infenſi Tuſculanis quòd pop. Rom. cùm aliâs perpetuò egregiam operam nauaſſet,

ſet, tum verò præcipuè in Capitolij obſidione ſoli ſer ad illus belli ſocietatem addidiſſent: multóſq; mortales capta vrbe interfecerunt : ſed oppidani dum vrbs caperetur, eos anteuerterunt, & per portas eruperunt: præter eos qui per morbum vel ſenectutem effugere non potuerunt: mulieres verò eorum & pueros & ſeruos in ſeruitutem abſtraxerunt, pecuniáſque diripuerunt. Cuius cladis nuntio Romam allato ab illis qui ex vrbe capta euaſerant, conſules profugis opem celeriter ferendam patriámque reſtituendam cenſebant: ſed tribuni intercedebant, & delectus haberi non patiebantur: priuſquam ſuffragia de rogatione ſua ferrentur. Senatu autem id iniquo animo ferente, & exercitu retardato, alij à Latinis miſſi venerunt qui nuntiarunt Antiates apertè defeciſſe, de communi ſententia Volſcorum, priſcorum vrbis colonorum, & Romanorum ad eos habitandi cauſa miſſorum, agrúmq; diuiſiſſe. Hernici quoque eodem tempore per nuntios ſignificabant Volſcorum & Aequorum ingentem exercitum è finibus ſuis egreſſum, & iam in ſuo agro eſſe. Senatus, tot nuntiis ſimul allatis nullas moras amplius nectendas cenſuit: ſed totis viribus hoſti occurrendum, & conſules ambos ad bellum mittendos. Quòd ſi qui vel ciues Romani, vel ſocij, nomen ad eam militiam dare detrectaſſent, eos pro hoſtibus habendos. Quum autem ipſi quoque tribunis ipſi ceſſiſſent : conſules conſcriptis omnibus qui per ætatem arma ferre poterant, accitíſque ſociorum auxiliis, feſtinanter copias eduxerunt, relicta domi ad cuſtodiam tertia parte domeſtici exercitus : Fabius igitur contra Aequos qui in agro Tuſculano erant, cum copiis celeriter contendit. Sed eorum pleriq; direpta vrbe iam diſceſſerant, pauci quidam ad arcis præſidium remãſerant. Eſt autẽ munitiſſima & exiguo præſidio indiget. Quidam igitur aiunt arcis præſidiarios mi-

amplius non auderent, primùm eorum agrum vaſtauit, deinde vrbem foſſa vallóque circumdedit. Tunc igitur rurſus neceſſitate coacti, totis viribus cum ingenti & confuſa multitudine ex vrbe in aciem prodierunt, & congreſſi ibi quoque prælio cõmiſſo intra mœnia iterum compulſi ſunt turpiter & ignauiter in fugam verſi. Conſul autem, nulla reſpiratione illis amplius data, ſcalas ad muros admouit, & portas arietibus fregit. Oppidanis verò laborioſè & ægrè reſiſtentibus, non magno negotio vrbem vi cepit. Quidquid autem auri, argenti, & æris in ea inuentum eſt, id in ærarium inferri, mancipia & reliquam prædam à quæſtoribus vendi iuſſit, militibus veſtes, alimenta, & reliquas huiuſmodi res, ex quibus vtilitatem capere poterant, in prædam conceſſit. Deinde tam ex ipſis colonis quàm ex veteribus Antiatibus nobiliſſimi quique, & defectionis autores ab eo ſelecti (erant autem multi) virgis diu cæſi, & ſecuri iuſſu eius percuſſi fuerunt. His peractis, exercitum & ipſe domum reduxit. His conſulibus venientibus ſenatus obuiam proceſſit, & ambobus triumphum decreuit, & Aequis, quam pacem per legatos petierant, & conceſſit fœdere cum illis his conditionibus facto, vt Aequi vrbes & agros ſuos retinerent, quos habebant in ſua poteſtate quum fœdus factum eſt: ſed imperio pop. Rom. parerent, & cæterorum tributorum immunes eſſent, at in bellis auxilia mitterent quantis opus eſſet, quemadmodum & alij ſocij, atque hic annus ita abiit.

6 ¶ ANNO ſequenti, C. Nautius iterum, & L. Minucius conſules facti, aliquandiu in vrbe cum Virginio & eius collegis quartum iam annum eundem magiſtratum obtinentibus, de iure publico contenderunt. Deinde bello à finitimis gentibus contra pop. Rom. exorto, quum metus eſſet ne imperium ei eriperetur, conſules libenter hanc occaſionem à for-

tuna oblatã arripuerunt, delectúſque habuerunt, & copias tum domeſticas, tum à ſociis miſſas trifariam diuiſerunt partémque vnam ad vrbis præſidium reliquerunt, cui præerat Q. Fab. Vibulanus, cum reliquis duabus ipſi celeriter profecti ſunt. Nautius in Sabinos, Minucius in Aequos. Ambæ enim hæ gentes eodem tempore ab imperio pop. Rom. defecerant: ac Sabini quidem propalam, & vſque ad Dynam vrbẽ quæ erat in poteſtate Romanorum iuerunt: hæc autem ab vrbe quadraginta ſtadia diſtabat. Aequi verò verbis quidem ſocietatem recèns initam ſeruabant, factis verò & ipſi hoſtiliter ſe gerebant. Latinis pop. Rom. ſociis, quaſi cum illis fœdus non feciſſent, bellum intulerunt. Illius autem exercitus dux erat Gracchus Cluilius, vir impiger, qui ſummum imperium ad ſe delatum proximè ad poteſtatem regiã euexerat. Hic cum exercitu Tuſculum vſq; progreſſus, ex quo capto atque direpto ſuperiore anno Romani Aequos expulerant & multa mancipia ex agris, & pecus quodcunque eſt nactus, abegit, & fruges iam maturas corrupit. Quum autem ad eum legati à ſenatu Romano miſſi veniſſent, cauſam quæſituri cur Aequi ſocios pop. Rom. bello infeſtarent, quum fœdus recèns ictum fuiſſet, nec interea vlla offenſio inter iſtas gentes extitiſſet, & Cluilio ſuaſuri vt quotquot de ſuis cepiſſet, dimitteret, & exercitum abduceret, atque Tuſculanis de iniuriis quibus illos affecerat, & de damnis quæ illis dederat ſatisfaceret. Gracchus multum temporis conſumpſit, & ne in colloquium quidem cum legatis venit, ſe in quibuſdam negotiis occupatum eſſe ſimulans. Tandem autem quum ei legatos admittere placuiſſet, & illi ſenatus mandata expoſuiſſent. [Demiror, inquit, vos Romani, cur vos vel eos omnes, à quibus nullam iniuriam accepiſtis, imperij & tyrannidis cupiditate pro hoſtibus habeatis, Aequis verò non permittatis

de iſtis

de iſtis Tuſculanis inimicis pœnas ſumere, quum nullo modo in fœdere vobiſcum facto illis ſit cautum. Si quam igitur iniuriam aut damnum in veſtris propriis rebus vos à nobis accepiſſe dicitis, vobis ex fœdere ſatisfaciemus: ſed ſi res Tuſculanorum repetitum venitis, de his ne mecum agatis, ſed cum iſta fago loquamini. Et ſimul quandam *fagum* proximam ei oſtendit. Romani, hac contumelia ab illo affecti, non ſtatim ira perciti copias eduxerunt: ſed & ſecundam legationem & ſacroſanctos feciales ad eum miſerunt, deos genióſq; teſtantes, ſi ſuũ ius obtinere nõ potuiſſent, ſe pium iuſtúmque bellum inferre coactũ iri: ac tum demum conſulem miſerunt. Gracchus, cognito Romanorum aduentu motis caſtris vlterius eſt progreſſus hoſtibus è veſtigio ipſum ſequentibus: quia volebat eos in ea loca pertrahere in quibus ipſe meliore conditione eſſet futurus, quod etiam accidit: nam quum obſeruaſſet quandam conuallem montibus cinctam, & Romani qui ipſum ſequebantur in eam ingreſſi fuiſſent, agmen conuertit & caſtra poſuit in via quæ extra conuallem ferebat. Quo factum eſt vt Romani locum, non quem cupiebant, ſed quem ratio temporis ipſis dabat, ad caſtra ponenda caperent, vbi nec pabuli copiam pro equis habere poterant, loco montibus nudis & acceſſu difficilibus circundato: nec ſibi ipſis commeatus ex hoſtico comparare conſumptis quos domo attulerant, nec caſtra mutare hoſtibus caſtra oppoſita habentibus, & exitus obſidentib. Quare quum ſtatuiſſent viam vi tentare, & in aciem prodiiſſent reiecti ſunt, & multis vulneribus acceptis, in eadem caſtra ſunt compulſi. Tum Cluilius hoc ſecundo ſucceſſu elatus, eos foſſa vallóque circundare cœpit: & in magnam ſpem venerat, eos fame coactis armis traditis deditionem facturos. His Romam nuntiatis, Q. Fabius, vrbis præfectus, ſelectum ſuarum copiarum florem ac robur

conſuli auxilia miſit. His autem copiis præerat T. Quintius quæſtor vir conſularis. Ad alterum verò conſulem qui exercitum in Sabinis habebat, literis miſſis ſignificauit quid Minucio accidiſſet, eúmque vt celeriter veniret rogauit. Ille, commiſſa legatis caſtrorum cuſtodia, cum reliquis equitibus concitato itinere Romam venit vrbémque ingreſſus adhuc intempeſta nocte, quidnam faciendum eſſet cum Fabio aliíſque ſenioribus ciuibus conſultabat. Vbi verò omnibus viſum eſt tempus dictatorem poſcere, ad eum magiſtratum, L. Cincinnatum deſignauit. Atq; ipſe his peractis in ſua caſtra eſt reuerſus. At Fabius, præfectus vrbis, miſit qui ad imperium Quintium adducerent. Fortè autem tunc quoque ille quoddam opus ruſticum faciebat, qui quum turbam aduentantem conſpexiſſet, ſuſpicatus eam ad ſe venire, veſtem elegantiorem ſumpſit, ipſiſq; obuiam iuit. Ad quos poſtquam acceſſit, & equos phaleris inſignibus ornatos adduxerunt, & XXIIII. faſces cum ipſis ſecuribus, & purpuram, & alia regia inſignia obtulerunt. Vnde quum cognouiſſet ſe dictatorem creatum, non ſolum tanto honore ſibi delato lætatus nõ eſt: ſed etiam non ſine indignatione in has voces erupit, Peribit ergo huius quoque anni fructus ob meas occupationes, & malè omnes eſuriemus. Poſt hæc in vrbem profectus, primùm quidem ciues bono animo eſſe iuſſit, oratione apud populum habita, vt eorum animos bona ſpe excitaret. Deinde verò omnibus iunioribus, tam iis qui in vrbe quàm iis qui in agris erant coactis, arcitíſque ſociorum auxiliis, magiſtrum equitum duxit L. Tarquinium, virum non magnæ exiſtimationis, propter paupertatem, ſed rebus bellicis ſtrenuum, & cum non contemnendo exercitu quem inſtructa acie ducebat, inuenit T. Quintium quæſtorem, qui ipſius aduentum expectabat, illiúſque copiis adiunctis in hoſtes eſt profectus.

Quum

Quum autem conſpexiſſet naturam locorum in quibus caſtra erant, partem copiarum in locis editioribus collocauit, ne qua noua auxilia commeatúſque Aequis ſubmitterentur. Ipſe cum reliquo exercitu inſtructo in aciem progreſſus eſt. Cluilius verò, nihil conſternatus (nam & exercitu non exiguo ſtipatus erat, & ipſe bello fortis ac magnanimus habebatur) impetum eius excepit, & acre prælium commiſſum eſt. Quum autem diu pugnatum eſſet, & Romani bellis continuis aſſueti, laborem facilè ferrent, equitéſque peditibus ſemper ſuccurrerent quacunque parte laborarent, Gracchus victus in ſua caſtra eſt compulſus. Poſthæc Quintius eum alto vallo & crebris caſtellis circundedit, & vbi eum victus inopia laborare cognouit. Aequorum caſtra continuato labore oppugnare cœpit & Minucio imperauit vt ab altera caſtrorum parte copias educeret. Itaque, Aequi commeatuum penuria preſſi, auxilióque ſociorum deſperato, & variis ex partibus oppugnati, per legatos pacem à Quintio ſuppliciter petere ſunt coacti. Ille verò reſpondit ſe cæteris Aequis pacem daturum: & ſi arma depoſuiſſent, ſe illis impunitatem conceſſurum, ſed omnes ſub iugum miſſurum: at Gracchum belli ducem alióſque defectionis autores, vt hoſtes tractaturum. Et imperauit vt eos vinctos ſibi dederent. Aequis autem hæc perferentibus, illud poſtremùm ipſis imperauit, quando Tuſculum vrbem, pop. Rom. ſociam nulla iniuria à Tuſculanis accepta cepiſſent, & ciues in ſeruitutem rapuiſſent, eorúmque res diripuiſſent, vt viciſſim ipſi quoque Corbionem ſuam ciuitatem ſibi eodem modo tractandam darent. Cum his reſponſis legati abierunt nec multò poſt reuerſi ſunt, Gracchum eiúſque ſocios in vinculis adducẽtes. Ipſi verò inermes è caſtris ſuis ſunt egreſſi, & per caſtra Romana iuſſu conſulis tranſeuntes ſub iugum miſſi fuerunt, & Corbionem ex pacto dediderunt, hoc vno impetrato

vt ingenuis, *antequàm vrbs diriperetur* excedere liceret, pro quibus captiuos Tuſculanos ſine pretio dimiſerunt. Quintius accepta Corbione, quod in illa præda lectiſſimum erat, Romam ferri iuſſit, reliqua omnia ſuis & Quintij quæſtoris militibus, qui eo præmiſſi fuerant conceſſit, vtque centuriatim ea inter ſe diuiderent permiſit, Minucianis verò qui intra caſtra compulſi fuerant, ſe magnum donum dediſſe dicebat, quod eorum corpora ex morte eripuiſſet. His peractis, & coacto Minucio magiſtratum deponere, Romam rediit, & triumphum egit clariorem quàm vllus vnquam imperator, quòd intra ſextum decimum diem, ex quo magiſtratum acceperat, ſuorum caſtra ſeruaſſet, & florentem hoſtium exercitum profligaſſet, eorúmque vrbem diripuiſſet, præſidiúmque in ea reliquiſſet, & belli ducem, alióſque viros illuſtres catenis vinctos præ ſe egiſſet. Et, quòd maximè in eo viro admiratione dignum fuit, *illud eſt*, quòd tantum imperium in ſex menſes acceptum non retinuerit quàndo lex ipſi permittebat: ſed conuocato ad concionem populo, rerúmque à ſe geſtarum ratione reddita ſe magiſtratu abdicauerit: & quum eum rogaret ſenatus vt quantum vellet ex agro armis quæſito caperet, & ex præda mancipia & pecunias, & iuſtis diuitiis honeſtiſſimè ſuis laboribus ex hoſte partis paupertatem leuaret: quúmque amici & cognati magna dona ei offerrent, & nihil magis cuperent quàm vt talis vir diues eſſet, ille laudata eorum egregia voluntate, nihil eorum quæ offerebantur, acceperit: ſed ad ſuum illum agellum redierit, & laborioſam vitam regiæ antepoſuerit, ob ſuam paupertatem magis ſe efferens quàm alij ob diuitias. Non multò poſt & Nautius alter conſul, Sabinis acie victis, & agro eorum bona ex parte excurſionibus vaſtato, copias domum reduxit.

7 ¶ SEQVITVR olympias LXXXI, qua vicit in ſtadio Polymnaſtus Cyrenæus, archonte Athenis Callia, quo anno C. Horatius & Q. Minutius Romæ conſules creati. His conſulibus Sabini rurſus expeditione contra Romanos facta, magnam agri partem vaſtarũt, & qui ex agris fugerant, cateruatim venientes, nuntiabant omnia à Cruſtumerio Fidenas vſque in eorum poteſtatem veniſſe. Aequi quoque nuper deuicti in armis iterum erant, & noctu lectiſſimi quique ex illis Corbionem profecti, quod oppidum ſuperiore anno Romanis dediderant, præſidium in eo ſopitum nacti iugularunt, exceptis paucis qui fortè aberant. Reliqui verò ingenti manu ad Hortonam, Latini nominis oppidum profecti, id primo impetu ceperunt, & iram quam in Romanos effundere non potuerant, in eorum ſocios omnem effuderunt, omnéſque puberes (præter eos qui ſtatim dum vrbs caperetur euaſerunt) interfecerunt, vxores & liberos eorum, & ſenes captiuos abduxerunt, & pecuniis, quaſcunque ferre potuerunt, feſtinanter collectis, priuſquam omnes Latini illis ſuccurrerent, ſe domum receperunt. His duabus cladibus eodem tempore nuntiatis tum à Latinis, tum ab iis qui ex arce capta elapſi fuerant, ſenatus vtrumque conſulem cum exercitu mittere decreuit. At Virginius eiúſque collegæ, quintum iam annum eandem poteſtatem habentes, id impediebant, quemadmodum annis ſuperioribus fecerant conſulibus delectus habentibus intercedentes, vtque domeſticum bellum prius finiretur poſtulantes, permiſſa plebis iudicio cognitione legis quam de iuris æquabilitate ferebant: & ipſa plebs illis multas voces inuidiæ plenas in ſenatum iactantibus ſuffragabatur. Quum autem tempus protraheretur, nec conſules pati poſſent de ea lege S. C. fieri, eámque promulgari, nec tribuni vellent permittere vt

delectus haberentur, & copiæ educerentur, quúmque multa verba hinc inde fierent, multáque conuicia vltro citróque tam in concionibus, quàm in ſenatu fruſtrà iactarentur, nouum quoddam inſtitutum contra ſenatum à tribunis inuentum, quo patres decepti fuerunt, tunc quidem illam ſeditionem ſopiuit: ſed plebi multa commoda attulit, eiúſque potentiam auxit. Quomodo autem hanc quoque potentiam plebs fuerit adepta, narrabo. Dum pop. Rom. ſociorúmque agri diriperentur, & hoſtes tanquam per loca deſerta iter facerent, quòd perſuaſum haberent, nullum exercitum contra ſe proditurum ob ſeditionem inteſtinam, conſules ſenatum coegerunt, vt tunc de ſummá rerum poſtremùm conſultaturi. Multis autem verbis hinc inde factis, primus rogatus ſententiam L. Quintius, qui ſuperiore anno dictator fuerat, vir non ſolùm in rebus bellicis acerrimus, ſed etiam in tractandis ciuilibus negotiis omnium ſui ſeculi prudentiſſimus, dixit pro ſententia, quod maximè tam tribunos quàm cæteros ciues mouit, illam legis cognitionem tunc minimè vrgentem in aliud tempus opportunius differendam: bellum verò quòd eſſet præ manibus, & propemodum Reipubl. iam immineret, omni alacritate animi ſuſcipiendum: nec committendum vt imperium multis laboribus partum turpiter & ignauiter amitteretur. Quòd ſi plebs non pareret, *dixit* patricios vnà cum ſuis clientibus armatos, & adiunctis aliis ciuibus, quotquot ad præclariſſimum pro patria certamen vltro operam ſuam offerrent, ad bellum alacriter proficiſci debere, & omnes deos vrbis Romanæ cuſtodes viæ duces ſequi. E duabus enim præclaris ac iuſtis alteram ipſis euenturam: aut enim victoriam, omnium quas vnquam aut ipſi aut maiores retuliſſent, clariſſimam reportaturos, aut pro victoriæ bonis fortiter pugnantes caſuros. Huic autem præclaro periculo ſe quo-

ſe quoque interfuturum dicebat, & ſe in prælio vel hominum robuſtiſſimorum operam æquaturum, nec vllos alios è ſenioribus qui libertatis eſſent ſtudioſi, & bonæ exiſtimationis rationem haberent, abfuturos. Quum autem cæteri quoque in hanc ſententiam irent, nec vllus eſſet qui contra diceret; conſules populum ad concionem conuocarunt: ad quam quum tota vrbana turba, vt rem nouam audiret confluxiſſet, alter conſul C. Horatius, in medium progreſſus, conatus eſt perſuadere plebi vt hanc quoque expeditionem volens ac libens ſuſciperet, tribunis verò reclamantibus, & plebe animum ad illos aduertente, conſul iterum progreſſus, ſic eſt loquutus. [PRAECLARVM, Virgini, & admirandum facinus feciſtis vos, qui plebem à ſenatu diuelliſtis: & quantum in vobis eſt, omnia bona amiſimus, quæcunque aut à maioribus accepta, aut noſtris laboribus parta poſſidemus. Verumtamen, nos non patiemur hæc nobis ſine ſudore & puluere eripi: ſed captis armis vnà cum illis qui patriam ſaluam cupiunt, bona ſpe factiſque freti, ad hoc certamen ibimus: & ſi quis fortè deus honeſta, bona ac iuſta certamina curat, & ſi fortuna quæ hanc vrbem iamdiu auget, eam nondum deſeruit, victoriam ab hoſte reportabimus. Quòd ſi quis deus fortè nobis obſiſtat, & Reip. ſaluti aduerſetur, haud tamen pro eâ pietate & animi alacritate, quæ in nobis eſt peribit: ſed mortem omnium honeſtiſſimam pro patria eligemus. Vos verò, ô generoſi & præclari vrbis præſides, in ea cum mulierculis remanentes domum cuſtodiet, nobis deſertis, imò potiùs proditis, ſed ſcitote, nec victoriam noſtram vobis honorificam futuram, nec ſi res aliter nobis ſucceſſerit, vos periculo cariturοs. Niſi fortè frigida illa ſpe elati, exiſtimatis fore vt extinctis patriciis hoſtes hoc beneficium cõſiderantes intactos vos relinquant & patria liberta-

te,imperio, & reliquis omnibus bonis quæ nunc poſſidetis,frui vobis permittant: quos (quando optimè de Repub. ſentiebatis,& ſana mente eratis) magna agrorum parte mulctaſtis quorum multas vrbes ſolo æquaſtis,iis antè direptis, & ciuibus in ſeruitutem abſtractis, de quibus multa & magna trophæa, & monumenta inimicitiarum erexiſtis, quæ ne vlla quidem temporis vetuſtate deleri poterunt. Sed quid ego ob hæc plebem increpo, quæ nunquam ſponte peccauit, quin potiùs vos, Virgini, qui tam egregiè Remp. adminiſtratis? Nos certè, quos ipſa neceſſitas viros fortes & magnanimos eſſe cogit, decreuimus (nec quidquam nos prohibebit) pro patria certamē ſubire. Vos verò deſertores & proditores Reip. diis iuſtas & meritas pœnas dabitis, quòd ſi forte hominum pœnas effugeritis, at certè non etiam iſtas effugietis nec putetis me terrendi cauſa hæc dicere. ſed certò ſciatis, eos qui de nobis relicti fuerint ad vrbis præſidium, ſi hoſtes victores fuerint, eam quæ ipſos deceat habituros. Si enim nonnullis barbaris iam ab hoſte deuictis in mentem venit, vt nec coniuges, nec liberos, nec ciues in eorum poteſtatem venire paterentur: ſed illas quidem cremarent, hos verò iugularent, non putatis hæc Romanis (quibus patrium eſt alijs imperare) in mentem ventura, & ita ſibi eos conſulturos? non adeò degeneres erūt: ſed à vobis inimiciſſimis initio facto, tunc demum manus in chariſſimos quoſque conuertent. Hæc igitur conſiderantes, conciones habeatis, & nouas leges feratis.] Hæc & multa alia huiuſmodi loquutus, produxit patrum maximos natu flentes, quibus, conſpectis, multi de plebe nec ipſi quidem à lacrymis ſibi temperare potuerunt. Itaque vehementer motis affectibus ætate ac dignitate hominum, conſul poſt interpoſitum breue ſilentium, [NON pudet vos, Quirites, inquit, nec ſub terram vos abditis, quòd iſti ſenes pro vobis iuueni-

uenibus arma capiant? & eos duces deſerere ſuſtinebitis, quos patres ſemper vocabitis? O vos miſeros, & ciues hac patria indignos, cuius conditores parentes ſuos humeris geſtauerunt, quibus per medios hoſtes armatos, & incendia, dij tutam viam præbuerunt.] Tunc Virginius, vt vidit plebem his ſermonibus flecti, veritus ne vel contra animi ſui ſententiam ad illam belli ſocietatem ſe addere cogeretur, in medium progreſſus ſic eſt loquutus,] Non deſerimus, nec prodimus vos, patres, nec vos deſeremus, ſicut nec vnquam antè vllam militiam deſerere voluimus: ſed & vobiſcum viuere volumus, & vobiſcum pati quidquid fortunæ libuerit: ſed pro opera noſtra vobis ſemper alacriter nauata, hanc mediocrē gratiam à vobis repoſcimus, vt quemadmodum communium periculorum ex æquo ſumus vobiſcum participes, ſic etiam æquo iure denegamus conſtitutis legibus libertatis cuſtodibus quibus omnes in poſterum vtamur. Quòd ſi hoc apud vos decreuiſtis, & veſtris ciuibus hanc gratiam concedere non vultis, ſed iuris æquabilitatē plebi impertire grauius morte cenſentis, vobiſcum non ampliùs hac de re contendemus, ſed aliud beneficium à vobis petemus, quo impetrato, fortaſſe ne nouis quidē legibus opus erit nobis: ſed veremur ne hoc quoque nobis denegetur, vnde nullū detrimentum ad ſenatum redibit, plebi verò valde honorificum & acceptum erit.] Quum autem conſul reſpondiſſet ſe hanc actionem impetraturos, & quum quid poſtularent, dicere iuſſiſſet. Virginius pauca priùs cum collegis colloquutus, reſpondit ſe id in ſenatu dicturum, ac mox ſenatu à conſulibus coacto, ille in medium progreſſus, omnibus plebis priuilegiis ſecum in curiam allatis, petiit vt plebis magiſtratus duplicaretur, & pro quinque tribunis decem quotanniscrearentur. Hoc alij nullum damnum Reip. allaturum arbitrabātur, ſed hoc cōcedendum, nec quid-

quam moliendam cenſebant, cuius ſententiæ princeps erat L. Quintius, cuius tum maxima erat in ſenatu autoritas. Vnus ſolus contradixit C. Claudius, Appij eius qui ſemper omnibus plebis nouis inſtitutis (ſi qua iniqua erant) aduerſatus fuerat, qui ex patris diſciplina quum & ipſe conſulatum gereret, impediuit ne inquiſitio in equeſtrem ordinem, de coniuratione falsò ſuſpectum, tribunis permitteretur. Hic paucis verbis docuit plebem, nec modeſtiorem nec meliorem futuram duplicato eius magiſtratu: ſed dementiorem ac inſolentioré. Neque enim certis conditionibus eos qui in poſterum creandi eſſent, magiſtratum accepturos, ita vt pactis ſtarent, ſed confeſtim de lege agraria, & de honoribus æquandis mentionem facturos, omnéſque deinceps dictis & factis plebis potentiam augere & ſenatus honores tollere conaturos. Hæc oratio multos vehementer mouit: ſed Quintius eos in aliam ſententiam traduxit, docens è re ſenatus eſſe, multos eſſe tribunos plebis: plurimos enim minus cócordes fore quàm pauciores. Vnũ auté eſſe Reip. remediũ quod Appius Claudius, Caij pater, primus animaduertit, videlicet ſi hoc collegium diſſideret, nec omnibus idem videretur. In hanc igitur ſententiam factum eſt ſenatuſconſultum, licere plebi decem tribunos quotãnis creare: ſed nullum ex illis qui tunc magiſtratum gerebant. Id s.c acceptum Virginius cum ſuis collegis promulgauit, legémque de ea re ſcriptam plebiſcito confirmauit, & decem tribunos in annum inſequẽtem deſignauit. Sedata ſeditione, conſules copiis conſcriptis prouincias ſunt ſortiti, ac Minucio bellum contra Sabinos commiſſum, Horatio contra Aequos: & ambo celeriter copias eduxerunt. Sabini intra oppida ſe continentes, eáque tutantes, omnia quæ in agris erant agi & ferri patiebãtur. At equi exercitum miſerunt, qui Romanis obuiã iret. Quamuis autem ſtrenuè dimicaſſent, tamen Romano-

manorum vires ſuperare non potuerunt: ſed ſe in oppida recipere coacti fuerunt, amiſſo oppidulo pro quo pugnarant. Horatius verò fuſis ac fugatis hoſtibus, & agri eorum magna parte vaſtata, Corbioníſque mœnibus dirutis, ædificiíſque funditus euerſis, copias domum reduxit.

8 ¶ ANNO ſequenti M. Valerio, & Sp. Virginio conſulibus, nulllum bellum externum à pop. Rom. geſtum eſt: ſed contentiones inter tribunos & conſules domi renouatæ ſunt, quibus tribuni conſularem poteſtatem imminuerunt. Nam antea tribuni, ſolùm concionis conuocandæ & in ea agendi apud populum ius habebant: ſed ſenatum cogere, aut ſententiam dicere illis non licebat: ſed hic honor conſulum erat. Sed illius anni tribuni primi ſenatum conuocare ſunt aggreſſi, eius conatus autore Icilio, qui eius collegij princeps erat, vir induſtrius, & Romana facundia pollens. Nam hic quoque nouum inſtitutum in Remp. inducere eſt auſus, poſtulás vt locus qui Auentinus vocatur, plebi ad ædes in eo fabricandas diuideretur. Eſt autem collis modicè altus, ambitu non minore quàm duodecim ſtadiorum, mœnibus vrbis comprehenſus, qui tunc non totus habitabatur, ſed erat publicus & ſylueſtris materiæ plenus. Tribunus igitur hanc actionem inferens, ad eius anni conſules & ſenatum acceſſit, petiítque vt ſuam rogationem ſenatuſconſulto confirmatam liceret promulgare. Conſulibus autem rem differentibus, & tempus protrahentibus, miſſo ad eos apparitore, ad collegium ſequi, & ſenatum conuocare iuſſit. Sed quum quidam ex lictoribus iuſſu *conſulum* apparitorem repuliſſet. Icilius eiúſque collegæ id iniquo animo ferentes, lictorem comprehenderunt, & vt de ſaxo deijcerent, adduxerunt. At conſules nec vim afferre, nec eum qui abducebatur eripere potuerunt, licet ſe graui contumelia affectos putarent: ſed alio-

rum tribunorum opem implorabant. Quòd enim ex illius collegij ſententia fit, id prohibere aut impedire nulli alij licet: ſed hæc poteſtas eſt alicuius alius tribuni. Illi verò iam antè inter ſe decreuerant nullum nouum inſtitutum vnius arbitrio, ſed de communi omnium ſententia in remp. introducere, neque quenquam actionibus, quæ plurium *collegarum* ſententiis comprobatæ eſſent, intercedere volebant. Et confeſtim ſimulatque magiſtratum inierunt, facta re diuina in hæc dato & accepto inter ſe iureiurando conſpirarunt, rati ſic maximè tribunitiam poteſtatem inuiolabilem fore, ſi omne diſſidium ex ſuo collegio ſublatum eſſet. Hac igitur coniuratione ſeruata, iuſſerunt lictorem abduci, dicentes id fieri de communi totius collegij ſentẽtia. Haud tamen in ea ira permanſerunt, ſed hominum ſupplicium patrum natu maximis deprecantibus condonarunt, rei inuidiam veriti, quòd primi morte mulctaturi eſſent hominem qui magiſtratus iuſſa feciſſet, veriti etiam ne ob talem occaſionem patricij ad deſperationem redacti, extrema audere cogerentur. Quo facto conſules coacto ſenatu, longa oratione in tribunos ſunt inuecti. Icilius verò excepta oratione, iram in lictorem effuſam excuſauit, ſacratis legibus in medium prolatis, quæ neque magiſtratui, neque homini priuato permittebant, vt tribuno vlla in re aduerſaretur. Quòd autem in ſenatum conuocare aggreſſus fuiſſet: demonſtrauit ſe ideo nulli abſurdi fuiſſe, idque prolixa variáque oratione ad hoc ipſum præparata perſuadere conatus eſt. Vbi verò hæc crimina diluit, mentionem ſuæ rogationis intulit. Erat enim huiuſmodi. Quæ priuati homines iure parta poſſiderent, ea manerent penes priſtinos dominos. Quæ verò per vim aut fraudem ædificiis nonnulli occupaſſent, ea, reſtituto ex arbitrorum ſententia pretio ædificationis, populo addicerentur. Reliqua

verò

verò quæ publica eſſent, ea ſine pretio populo diuiderentur, docebátque hanc legem reipublicæ cùm multis aliis in rebus vtilem fore, tum verò præcipuè ad tollendam pauperum ſeditionem ob agrum publicum, quem patricij retinebant. Dicebat enim illis ſatis fore ſi vrbis aliquam partem ſortitò habuiſſent, quando agri publici *nullam partem* habere poſſent, quòd à multis, iiſque potentibus occupatus eſſet. Hac oratione ab illo habita, ſolus C. Claudius contradixit: at multi in eius ſententiam iuerunt. Tandem ſenatuſconſultum factum vt plebi locus daretur. Poſtea, præſentibus pontificibus & auguribus, duobúſque ſacrificulis, votiſque precibúſque de more factis, centuriatis comitiis, quæ conſules habuerant, lex eſt perlata, quæ extat in ærea columna inciſa, quam in Auentinum tulerunt, & in Dianæ templo repoſuerunt. Hac lege perlata plebeij conuenerunt, ſolíque areas inter ſe ſorte diuiſerunt, & ibi ædificare cœperunt, locum quantum quiſque potuerat occupantes. Nonnulli etiam duo ſimul, & tres, pluréſve vnas ædes collatis impendiis extruxerunt aliis, infimas earum partes, aliis ſuperiores ſibi capientibus. Ita igitur totus ille annus in ædificiis extruendis conſumptus eſt.

9 ¶ ANNVS ſequens, qui conſules habuit T. Romilium, & C. Veturium, & tribunos pleb. L. Icilium cum collegis iterum, non ſimplex, ſed varius, rebúſque magnis memorabilis fuit. Nam & ciuilis ſeditio, quæ iam ſopita videbatur, à tribunis iterum excitata eſt, & quædam bella à gentibus externis exorta ſunt, quæ nullo incommodo rempub. afficere potuerunt, imò verò non parua commoda ei attulerunt ſeditione ex ea ſublata. Hæ enim viciſſitudines in vrbem redibant: hócque illi ciuitati familiare erat, vt ſi bello premeretur, concors eſſet, ſi pace frueretur ſeditione laboraret. Quod quū animad

uerterent ſummi magiſtratus, nihilò magis quàm bellum aliquod externum ſemper oriri optabant. Quoties verò pax foris erat, ipſi crimina confingebant, & bellorum occaſiones quærebant: quippe quòd viderent rempub. bellis magnam & fortunatam fieri: ſeditionibus verò humilem & infirmam reddi. Quare eodem concilio, illius anni conſules copias in hoſtes educere decreuerunt, veriti ne homines otioſi ac inopes per pacem aliquas turbas excitare inciperent. Ac rectè illi quidem ſentiebant, qui turbam externa militia diſtinendam cenſerent: at in reliquis peccabant. Quum enim, vt in vitioſa ciuitate, moderatos delectus habere deberent, illi eos qui militiam detrectabant, vi cogere cœperunt, nullam excuſationem admittentes, nulli veniam dantes: ſed pœnis lege ſtatutis, & in eorum corpora & bona acerbè vtentes. Quæ quum illi facerent, tribuni occaſionem plebis iterum auctandæ & concitandæ arripuerunt, eáque ad concionem conuocata, cùm alia crimina conſulibus obijciebant, tum verò quòd multos ciues Romanos tribunitiæ poteſtatis opem implorantes in carcerem duci iuſſiſſent. Sed quum nihil proficerent & longè maiore ſeueritate delectus haberi viderent factis obſiſtere ſunt aggreſſi. Conſulibus verò pro magiſtratus ſui imperio reſiſtentibus, animi irritati fuerunt, & ſæpe ad manus eſt ventum. Conſules autem iuuentus patricia adiuuabat, tribunos verò inops ac otioſa turba. Illo igitur die conſules longè ſuperiores tribunis diſceſſerunt. Sequentibus verò diebus maiore turba ex agris in vrbem confluente, tribuni rati ſe iam ſatis validam manum ad reſiſtendum habere, crebras conciones habebant, & ſuos apparitores malè tractatos ac ſuggillatos oſtendebant, & ſe magiſtratum depoſituros minabantur, ſi nullum auxilium ſibi à plebe ferretur. Quum autem plebs vnà cum illis indignaretur, citarunt con-

ſules

ſules ad populum, vt factorum ſuorum cauſam dicerent. Qui quum ipſis aures non præberent, ſenatum adierunt (fortè enim tunc patres his ipſis de rebus in curia conſultabant) & in medium progreſſi rogarunt ne ſe fœdiſſimis contumeliis affectos negligerent, néve plebi ſuum auxilium eripi paterentur, omnéſque iniurias ſibi à conſulibus & coniurata eorum factione illatas recenſuerunt. Non ſolùm autem tribunitiæ poteſtati, verumetiam ipſis ſacroſanctis tribunorum corporibus iniuriam factam dicebant: poſtulabántque vt conſules alterutrum facerent, aut, ſi negarent ſe vllo modo in ſacroſancta tribunorum corpora contra leges deliquiſſe, pro concione deierarent, aut, ſi religio eos vetaret iurare, ad populum venirent, & apud eum cauſam dicerent: ſe enim tribus in ſuffragia miſſuros. Conſules ad hæc ſe purgantes reſponderunt, & demonſtrarunt initium iniuriarum à tribunis factum, qui inſolenter ſe geſſiſſent, & violentas manus contra fas conſulum corporibus inferre auſi fuiſſent, primùm quidem quando per apparitores & ædiles in carcerem ſummos magiſtratus duci iuſſerunt. Deinde verò quando ipſimet audaciſſimis quibuſque plebis ſtipati, manus in eos iniicere ſunt auſi. Demonſtrarunt etiam quantum diſcrimen inter iſtos magiſtratus eſſet: conſularem enim poteſtatem, regiam eſſe dicebant, tribunitiam verò in ciuitatem receptam fuiſſe, vt ciuibus vim & iniuriam patientibus auxilium ferretur: & tantum abeſſe vt liceret *tribunis* diem conſulibus dicere, plebémque in ſuffragia contra eos mittere, vt ne in minimum quidem ordinis patricij hæc poteſtas illis niſi ex s.c. ſit data. Quare minabantur, ſi illi plebem ad ſuffragia vocarent, patricios à ſe armatum iri. In his altercationibus conſumpta die ſenatus nihil certè decreuit ne vel conſulum, vel tribunorum magiſtratum minueret, quòd vtrum-

que magna pericula allaturum videret. Quum igitur tribuni etiam inde re infecta diſceſſiſſent, reuerſi ad populum, quid faciendum eſſet iterum conſultare cœperunt. Nonnulli ſuadebant (præcipuè verò qui turbulentiſſimi erant) vt plebs correptis armis iterum ſeceſſionem faceret in ſacrum montem, vbi & olim caſtra poſuerat, eáque belli ſedes eſſet contra patricios, quando illi fœdus cum plebe factum violaſſent, tribunitia poteſtate apertè *ſublata*. At maior eorum pars cenſuit de vrbe non decedendum, nec culpam priuatorum quorundam qui tribunos violarant, in omnes conferendam: expectandámque legum animaduerſionem, quæ eos qui ſacroſancta tribunorum corpora violarunt, aut exilio aut morte mulctant. At homines ingenio mitiori præditi neutrum horum probabant, neque vrbem deſerendam, neque inducta cauſa quenquam occidendum, præſertim verò conſules, qui magiſtratus eſſet maximus: ſed iram in eorum fautores transferendam, & pœnas de illis quæ legibus ſunt ſtatutæ ſumendas cenſebant. Si igitur illo die tribuni iræ impetu impulſi, eò progreſſi fuiſſent, vt aliquid in conſules vel ſenatum facerent, nihil vetuiſſet quin ciuitas ſe ipſa perderet, adeò omnes ad arma & bellum ciuile parati erant. Iam verò rebus dilatis, ſibíque ipſis tempore ad maturius deliberandum dato, & ipſi mitiores ſunt facti & multorum aliorum iras lenierunt. Deinde die conſulibus in proximum trinundinum dicta, ad quam conuocato populo mulctam pecuniarum ipſis irrogarent, concionem dimiſerunt. Quum autem tempus iam inſtaret, ab hoc quoque propoſito & conatu deſtiterunt, ſed hanc gratiam nato maximi & honoratiſſimi cuiuſque precibus condonare dicentes. Poſtea conuocato populo dixerunt culpam in ſe admiſſam remittere ſe in gratiam multorum ac proborum virorum

rorum,quorum precibus nihil negare fas putarent: ſed iniuriam ipſi plebi factam ſe vlturos ac prohibituros. Se enim promulgaturos legem agrariam iam per XXX. annos tractam, & rogationem de æquando iure à proximis ſuperioribus tribunis promulgatam, ſed non perlatam. Hæc polliciti, & iureiurando adhibito, diem comitiorum indixerunt, quo ſe populum in ſuffragia legum cauſſa miſſuros dixerunt. Quum autem dies veniſſet, primùm legem agrariam propoſuerunt, & poſt longam orationem à ſe habitam, cuiuis de plebe legis ſuadendæ poteſtatem fecerunt. Licet autem multis prodiiſſent, & res bello præclarè à ſe geſtas commemoraſſent, & rem indignam eſſe clamitaſſent, quòd ex tam amplo agro hoſtibus erepto ipſi nullam portionem accepiſſent, ſed agrum publicum ab iis occupatum qui & opibus & gratia valebant, fructúſque ex eo per vim ab illis percipi viderent: licet etiam poſtulaſſent vt plebs non ſolorum periculorum, quæ pro reipub. commodis ſubirentur, particeps eſſet: ſed etiam voluptatum ac emolumentorum inde partorum, & plebs libenter hæc audiret, nullus tamen eam magis mouit quàm L. Siccius, cognomine Dentatus, qui permultis ac magnis ſuis facinoribus cõmemoratus, illud obtinuit, vt plebs ne vocem quidem contradicentium audire vellet. Erat autem vir admirando aſpectu, & ætate quæ viribus animi maximè pollet, annos natus duodeſexaginta, & prudentia valens, & militari facundia præditus. Is in medium progreſſus, ita eſt loquutus. [Si ſingulatim, Quirites, mea præclara facinora recenſere vellem, me dies deficeret: ſed ipſa rerum capita quàm breuiſſimè potero, dicam. Hic eſt quadrageſimus annus ex quo pro patria milito, triceſimus verò, ex quo ſi quiſquam alius, ordines duco, modò centurio, modò primipilus, iam inde à C. Aquilij, & T. Siccij conſulatu, quibus ſenatus

bellum contra Volſcos decretum commiſit. Tunc enim agebam annum ætatis vigeſimum ſeptimum, & ſub centurionib. collocabar. Quum autem atrox prælium commiſſum fuiſſet, noſtris in fugam verſis, cæſoque meæ cohortis centurione, ſigniſque in poteſtatem hoſtium redactis, ego ſolus pro omnibus periculum ſubij, & cohortis ſigna ſeruaui, hoſteſq; repuli, & manifeſtè autor fui ne centuriones in perpetuam ignominiam inciderent, ob quam reliquum vitæ ſpatiū, vel ipſa morte grauius illis fuiſſet, vt ipſimet ſunt faſſi, qui corona aurea me ornarunt, vtq; ipſe conſul Siccius teſtatus eſt, qui me centurionē fecit. Rurſus quū in alio prælio accidiſſet vt præfectus noſtræ legionis caderet, & Aquila in hoſtium poteſtatem veniret, eodem modo pro tota legione dimicans, & Aquilā recepi, & præfectum ſeruaui, qui mihi pro auxilio tunc ſibi lato gratiā referens, ſuo primipili munere cedere, & Aquilam tradere volebat: at ego hæc non accepi, quia eum cui vitam donarem, honoribus quos habebat, & voluptatibus quas inde capiebat, ſpoliare indignum iudicaui. Pro quibus meritis conſul me primæ legionis, quæ in eo prælio duce orbata fuerat, primipilum fecit. Hæc ſunt, Quirites, fortia illa facinora, quæ me illuſtrem fecerunt, & ad honorem ductandorum ordinum prouexerunt: deinde quum celebre nomen adeptus iam claruiſſem, reliqua omnia certamina ſuſtinui quòd honores mihi delatos, & beneficia ob res antè geſtas in me collata puderet delere: poſteaq; ſemper militaui, labores pertuli, & nullum periculum formidaui, imò ne conſideraui quidem. Pro quibus omnibus meis fortibus factis præmia, ſpolia, coronas, & alios honores à conſulibus accepi, & vt compendio dicam, his XL. annis quos continenter militaui circiter centum & viginti pugnas cōmiſi, & vulnera XLV. eáque omnia aduerſa, nullum auerſum accepi; mihíque contigit vt ex

his

his XII. vno die acciperem, quo tempore Herdonius Sabinus arcem, & Capitolium occuparat: & fortitudinis gratia ex variis prælijs prẹmia retuli, XIIII. coronas ciuicas, quibus ciues in prælijs à me ſeruati me coronarunt, vnam obſidionalem, tres murales, quòd primus hoſtium muros aſcendiſſem, eóſque occupaſſem, & octo alias, quibus ob operam in acie nauatam à ſummis imperatoribus ornatus fuit: præterea torques aureos, LXXXIII. armillas aureas LX. haſtas XVIII. Phaleras inſignes XXV. inter quas nouem erant, quas ex *hoſtibus* qui nos ad ſingulare certamen prouocarent, ego id vltro ſuſcipiens victor reportaui. Hic tamen ego Siccius qui pro vobis, Quirites, tot annos militaui, qui in prælijs pugnaui qui ob rem fortiter geſtam tot donis honoratus fui, qui nullum periculum vnquam formidaui, imò ne recuſaui quidem: ſed verſatus ſum in acie, in oppugnatione inter pedites, inter equites cum omnibus, cum paucis, ſolus, & toto corpore conſauciatus, qui vnà cum aliis commilitonibus tot & adeò fertiles agros patriæ parraui, quos partim Etruſcis & Sabinis, partim Æquis, Volſcis, Pomptinis, aliíſque hoſtibus deuictis ademptos poſsidetis, nullam tamen ipſe portionem ex iis accepi, nec veſtrûm quiſquam, Quirites, qui eorundem laborum ſocij fuiſtis. Sed violentiſſimi ac impudentiſſimi quique ciues partem eorum pulcherrimam occupant, & multos iam annos fructus inde percipiunt, quam nec dono à vobis acceperunt, nec pretio emerunt, nec vllum aliud ius illius poſſeſſionis poſſunt oſtendere. Qui ſi æquè nobiſcum laboraſſent, dum eos agros quærebamus, & ampliores quàm nos portionem habere vellent, tamen ne ſic quidem æquum aut ciuile eſſet, paucos quoſdam res publicas & omnibus communes ſibi vendicare: hæc tamen eorum pluris habendi cupiditas aliquam rationis ſpeciem haberet. Iam verò quum nullum magnum ac

virile facinus à ſe editum demonſtrare poſſunt, pro cuius merito res noſtras per vim retineant, & tamen perfricta fronte eas retineant, & ne conuicti quidem ipſis cedant, quis eos ferat? Age enim obſecro, ſi quid ego in his mentior, prodeat aliquis ex iſtis venerandis viris, nobíſque oſtendat quænam illuſtria ac egregia facinora fecerit, vt propterea ſe portionem quàm me ampliorem habere æquum cenſeat. An quòd plures annos militarit, aut pluribus prælijs decertauerit, aut plura vulnera acceperit, aut coronis, ſpolijs, alijſque præmijs, quibus milites ob victoriam partam ornari ſolent, me ſuperarit, quibus hoſtes infirmiores facti fuerint, & patria illuſtrior & potentior ſit reddita? Imò verò, oſtendat vel decimam partem eorum quæ ego vobis oſtendi. Sed iſtorum plerique, ſi mecum conferantur, ne minimam quidem partem talium rerum à ſe geſtarum proferre poſſent, quinetiam nonnullos eorum conſtat ne tot mala quidem perpeſſos, quot pertulerit vel viliſſimus quiſque de plebe miles. Totus enim illorum ſplendor non in armis, ſed in verbis eſt poſitus: námque vim non in hoſtes, ſed in amicos exerunt, nec ciuitatem omnibus ciuibus communem, ſed ſuam propriam ſe habitare putant, quaſi non ſimul omnes noſtra opera tyrannide fuerint liberati, ſed nos in hereditatem à tyrannis acceperint. Quorum cæteras minores ac maiores contumelias, quibus (vt omnes noſtis) perpetuò nos afficiunt, ſilentio prætereo: ſed eò ſuperbiæ progreſſi ſunt, vt ne liberam quidem vocem pro patria quenquam noſtrum emittere, imò ne hiſcere quidem patiantur. Sed Sp. Caſſium, qui primus de agris diuidendis mentionem fecit, tribus conſulatibus, duobúſque clariſſimis triumphis ornatum, qui foris in artibus imperatorijs, & domi in conſilijs reip. dandis, tantæ prudentiæ ſpecimen, quantæ nullus alius, ætatis ſuæ dederat, tan-

tum

tum virum crimine affectatæ tyrannidis obiecto, falſis teſtimoniis oppreſſum ob nullam aliam cauſam, quàm quòd patriæ & plebis amans ac ſtudioſus eſſet, de ſaxo præcipitem dederint, ac ita interfecerint. C. verò Genutium tribunum noſtrum, quia poſt vndecimum annum eandem legem renouabat, *eiúſque mentionem iterum faciebat*, & proximi ante ſuum tribunatum anni conſulibus diem dixerat, ob neglectũ s. c. de agro diuidendo factum, quoniam apertè necare non potuerunt, pridie quàm iudicium fieret, clàm de medio ſuſtulerunt, quæ res alios tribunos poſtea factos valde terruit, nec vllus amplius hoc periculum ſubire eſt auſus. Sed iam triceſimus hic eſt annus, ex quo hæc perferimus, quaſi in tyrannide noſtram poteſtatem amiſerimus. Omitto alia, ſed quum veſtri iſti magiſtratus nunc quibuſdam plebeiis vim patientibus vellent opem ferre, quorum corpora veſtra lege ſacroſancta eſſe voluiſtis, quibus atrocibus iniuriis non ſunt affecti? nónne pugnis & calcibus petiti, & omne contumeliæ genus paſſi, ex foro pulſi fuerunt? & vos hæc fertis, nec quæritis quomodo pœnas de iſtis ſumatis? ſaltem ſuffragiis, quibus ſolis poteſtis declarare vos eſſe liberos? Sed agite, Quirites, nunc tandem liberos ſpiritus ſumite, & legem agrariam, quam tribuni ferunt, veſtris ſuffragiis ſancite, & ne vocem quidem diſſuaſorum audite. Vobis verò tribuni, adhortatione ad hanc rem non eſt opus. Vos enim huius *legis* autores eſtis, & rectè facitis quòd nemini cedatis. Quòd ſi inſolentia ac impudentia iuniorum iudicia diſturbantium, aut calculos eripientium, aut aliquid aliud in ſuffragiorum latione immodeſtè facientiũ, vobis impedimẽto fuerit, oſtendite ipſis quanta ſit collegij veſtri potentia. Et quoniã conſulũ poteſtatem abrogare *non* licet, illos priuatos eorum violentiæ miniſtros in iudiciũ adducite, & plebẽ in ſuffragia de illis mittite, crimini hoc illis dãtes,

quòd contra ſacratas leges veſtrum magiſtratum violare, atque abrogare conentur.] Hac eius oratione plebs adeò affecta & commota fuit, tantámque indignationem in aduerſarios oſtendit, vt (quemadmodum & principiò dixi) ne vocem quidem diſſuaſorum ampliùs ferre vellet. Sed Icilius aſſurgens, cætera quidem dixit, rectè loquutum Siccium, multiſque laudibus hominem ornauit: quòd verò diſſuadere volentibus dicendi poteſtatem eriperet, id nec iuſtum eſſe, nec moribus ciuitatis receptum dicebat, præſertim quum de lege ageretur, quæ iuri contra violentiam faueret. Eos enim qui nihil æqui, nihil iuſti de plebe ſentiebant, hanc occaſionem fortaſſe arrepturos, vt ciuitatem iterum turbarent, diſsidiáque perniciosa in ea ſererent. His dictis, iuſsíſque in craſtinum adeſſe qui legem diſſuadere vellent, concionem dimiſit. At conſules conuocato domi concilio patrum eorum qui fortiſsimi erant, & qui tunc in republica maximè florebant, eos docuerunt omnibus modis legem impediendam, verbis primùm, & niſi rem plebi perſuadere poſſent, factis etiam. Iuſſerúntque omnes manè cum amicis, & clientibus, quàm plurimis quiſque poſſet, in forum venire. Deinde alios circa ipſum tribunal, & comitium conſiſtere, & ſe expectare, alios diuerſa fori loca conglobatos occupare, vt plebs variis locis diſperſa diſtineretur, & ne in vnum coiret ab illis prohiberetur. Hoc conſilium viſum eſt optimum. Quare ante claram lucem variæ fori partes à patriciis occupatæ fuerunt. Poſtea tribuni & conſules eò venerunt, & iuſſerunt per præconem eos prodire qui vellent contra legem dicere. Quum autem multi ac probi viri prodiſſent, eorum oratio præ tumultu & confuſione concionis à nullo exaudiri poterat. Nam alij eos qui dicebant, adhortabantur, animóſque illis addebant: alij eos explodebant, & clamoribus iis obſtrepebant. Sed nec fauor adiuuantium,

tium, nec tumultus aduerſantium vincebat. Tum conſulibus id indignè ferentibus, & teſtantibus violentiæ initium à plebe fieri, quòd nullius orationem audire vellet: ad hæc tribuni reſponderunt, ſe quum iam quintum annum eadem verba audirent, nihil noui *neque mali* facere, ſi obſoletas illas & tritas altercationes ampliùs pati nollent. Ita igitur diei maiore parte in hæc abſumpta, & plebe calculos poſtulante, iuuenes patricij rem non ampliùs ferendam rati, plebeios in ſuas tribus ſecedere parantes impediebant, & vrnas cum calculis diribitoribus eripiebant, & miniſtros ad id conſtitutos, ſi qui nolebant abire, cædendo & pulſando expellebant. Tribunis verò vociferantibus, & in mediam eorum turbam ſe coniicientibus, ipſis quidem cedebant, eóſque tutò quacunque ſe intuliſſent, tranſire ſinebant. Sed cæteram turbam eos ſequentem arcebant, ac ſubmouebant, ita vt tribunorum auxilium inutile eſſet. Tandem igitur vicerunt patricij, nec legem perferri paſſi ſunt: qui verò præcipuam operam in ea contentione conſulibus alacriter nauaſſe exiſtimabantur, ex tribus familiis fuêre, Poſtumij, Sempronij, & tertio loco Cloelij, qui & generis dignitate clariſsimi erant, & clientelis opibúſque, & gloria multum poterant, rebúſque bello geſtis inſignes erant, per quos omnium confeſſione ſtetiſſe fertur, quominus lex *ex* plebiſcito ſanciretur. Poſtridie tribuni cum nobiliſsimis è plebe, conſultare cœperunt quo modo tractandum eſſet id negotium: & vno omnium conſenſu ſtatuerunt non conſulibus diem dicere, ſed eorum miniſtris qui homines erant priuati in quos (ſi vt Siccius monuerat) cum minore ciuiũ inuidia animaduerti poterat. Sed reorum numero de criminis nomine, præcipuè verò de mulctæ *ac litis* æſtimatione & magnitudine, diligenter quærere cœperunt. Qui igitur aſperiore ingenio præditi erant, hæc

omnia, ad maiorem terrorem *aduerſæ factioni* incutiendum, grauius perſequenda cenſebant: contrà verò, qui mitiore erant natura, ſuadebant vt hæc clementius & humanius tractarentur. Huius autem ſententiæ autor fuit ille Siccius, qui apud populum de agro diuidendo verba fecerat qui etiam ipſis rem perſuaſit. Placuit igitur ipſis cæteros quidem patricios omittere: ſed ſolis Cloeliis, Poſtumiis, & Semproniis diem dicere quo factorum ſuorum cauſam dicerent, & crimini illis dare quòd contra ſacratas leges, quas de tribuniis S. P. Q. R. tulerat, quibus disertè cauebatur, ne quis tribunos vt alios ciues aliquid cōtra voluntatem ſuam perpeti cogeret, tamen ipſi eos impediuiſſent ne cognitionem de lege ad populum referrent, legémque perferrent. Litis verò æſtimationem placuit ſtatuere non capitale ſupplicium, neque exilium, neque aliquid aliud inuidioſum, ne hoc ipſum illis ſalutem afferret: ſed bona eorum Cereri dicare placuit, quæ pœna omnium mitiſſima lege præſcribebatur. Factum eſt ita, diéſq; venit, quo iudicium de illis viris peragendum erat: conſulibus verò & reliquis patriciis in Senatum conuocatis (præſtantiſſimi verò quique conuocati fuerant) placuit tribunis permittere vt iudiciū peragerent, ne fortè prohibiti aliquid grauius patrarent, & plebeiis efferatis permittere vt bile ſua in patrimonia illorum virorum effuſa, in poſterum manſuetiores eſſent ſumpto de inimicis ſupplicio quod voluiſſent, præſertim quum iactura illius pecuniariæ mulctæ facilè ipſis reis damnatis ſarciri poſſet: quod etiam accidit. Quum enim rei vadimonio deſerto abſentes damnati fuiſſent, & ipſa plebs feritatem depoſuit, & ipſis tribunis moderata quædam ac ciuilis poteſtas, & auxilium reſtitutum videbatur: patricij verò bona damnatorum æquo pretio perſoluto redemerunt ab illis qui à populo ea emerant, priſti-

priſtiniſque dominis reſtituerunt. Quum igitur illi in his rebus ita ſe geſſiſſent mala reip. impendentia diſiecerunt.

10 ¶ Nec multo poſt tribunis iterum mentionem de ea lege facientibus, derepentè nuntiatum eſt hoſtes irruptionem feciſſe in agrum Tuſculanum, Tuſculanis verò magno numero Romam profectis, ac dicentibus Aequos, cum ingenti exercitu adeſſe, & agrum ſuum ab illis iam populatum: vrbémque (niſi celeriter aliquod ſubſidium mitteretur) intra paucos dies expugnatum iri, ſenatus decreuit vt ambo conſules auxilium illis ferrent. Conſules verò delectibus indictis, omnes ciues vocarunt ad arma. Tunc quoque orta eſt ſeditio, tribunis delectus impedientibus, (& pœnas legibus ſtatutas de contumacibus ſumi non ſinentibus: ſed tamen nihil mali inde ſequutum: ſenatus enim coactus decreuit, vt patricij cum ſuis clientibus ad bellum proficiſcerentur: reliquis verò ciuibus qui ad illam expeditionem pro patriæ ſalute ſuſceptam ſe ſocios vltrò addidiſſent, deos propitios fore dixit, contrà verò conſulum deſertoribus infenſos. Eo ſenatuſconſulto in concione recitato, multi etiam de plebe nomina ad illam militiam vltrò dederunt, ac homines optimo ingenio præditi, pudore quodam moti, ne ciuitati fœderatæ propter ſuam beneuolentiam erga populum Romanum, ſemper ab hoſtibus vexatæ deeſſent, inter quos erat & Siccius ille, qui apud populum inuectus fuerat in eos qui agrum publicum occuparant: ducebatque cohortem octingētorum virorum, qui ætate quidem militari non amplius erant, vt nec ille quiq; nullis militiæ legibus erant obnoxij: ſed illum virum ob multa & magna beneficia ab eo accepta honorantes, ad militiam proficiſcētem deſerere æquũ eſſe non cenſuerunt. Atque, iſta pars copiarum tunc ex vrbe eductarum reliquum exercitum rei milita-

ris peritia & fortitudine longè ſuperabat: at pleriq; in gratiam ſeniorum eorúmque adhortationibus adducti eos ſequebantur. Erant etiam nonnulli qui ſpe prædæ, quæ militiæ quæritur, ad quæuis pericula ſubeunda parati erant, breuíque temporis ſpatio exercitus ſatis validus, inſtructúſque ſplendidiſſimè, eductus eſt. At hoſtes quum præſenſiſſent Romanos cum copiis contra ſe venturos, exercitum ſuum domum reducere decreuerunt, iámque iter ingreſſi erant. Sed conſules iter magna feſtinatione facientes, eos aſſequuti ſunt ad Antium vrbem, prope quã in loco edito & prærupto caſtra poſuerant: & ipſi quoque non procul ab illis caſtra poſuerant, & aliquandiu vtrique intra ſua caſtra ſe continuerunt. Tandem Aequi contemptis Romanis, quòd ſe priores non inuaſiſſent, & rati eos non ſatis numeroſum exercitum habere, vltro laceſſere, & eos qui aquationis cauſa deſcendebant ex improuiſo aggredi cœperunt, & ſæpe ad pugnam prouocare eos non dubitarunt. Quibus animaduerſis, conſules bellum non amplius trahendum, *nec tempus terendum* duxerunt. Illis verò diebus belli adminiſtratio *imperiúmque* penes Romilium erat, & illius erat pugnæ ſignum dare, & aciem inſtruere: idem etiam erat arbiter temporis, quo vel initium vel finis pugnandi faciendus eſſet: qui quum pugnæ ſignum dari iuſſiſſet, & copias ex caſtris produxiſſet, reliquos equites & pedites in ordines, opportunis quoſque locis diſtinxit: at Siccium ad ſe accitum ita alloquutus eſt. Nos Sicci, hîc cum hoſte dimicabimus. Tu interim dum adhuc cunctamur, & vtraque acies ſe ad prælium parat per obliquam illam viam montem conſcende, vbi hoſtium caſtra ſunt, pugnámque cum illis qui ſunt in caſtris committe, vt ij qui nobiſcum pugnaturi ſunt aut ſuis caſtris timentes, iiſque auxilio venire cupientes verſis tergis dent ſe in fugam, & nobis faciliorem victo-

victoriam præbeant (quemadmodũ veriſimile eſt in celeri receptu euenturam) omnes per vnam viam ſe trudentes, aut ſi hîc manſerint, caſtra amittant. Nec enim eius præſidium ſatis eſt validum (quãtum conijcere quis poteſt) quum tota eius fiducia in loci natura muniti ſit poſita: & ſimul tua manus octingentorum veteranorum, multis prælijs exercitatorum, perturbatos tentoriorũ cuſtodes ex improuiſo adorta facilè audacia ſua expugnare poterit. Ad hæc Siccius reſpondit, Equidem paratus ſum omnia imperata facere: ſed quod iubes non eſt tam facile, quàm tibi videtur: nam rupes, in qua ſunt caſtra, eſt & excelſa & prærupta, & nullam viam video præter vnam quæ eò ferat, quâ hoſtes contra nos deſcendẽt, & veriſimile eſt ſatis firmum præſidium ibi eſſe, quod quanuis perexiguum & imbelle ſit, tamen copiis longè maioribus quàm meis reſiſtere poterit: & ipſa loci natura præſidium tutabitur, & impediet ne expugnetur. Quapropter ſummopere optarem vt conſilium mutares: nam iſte conatus eſt periculoſus: quòd ſi omnino ſtatuiſti vno tempore duobus locis pugnare, validam manum lectorum virorum adde, quæ me vnà cum emeritis ſequatur: neque enim iſtũ locum clam, ſed vi aperta expugnaturi aſcendemus. Plura parantem dicere de ratione ſui conſilij, conſul interpellauit. Non eſt opus (inquit multis verbis: ſed ſi imperata audes facere, celeriter proficiſcere, nec imperatoris munia tibi vſurpa: ſin hoc detrectas, & periculum refugis, ad hoc vtar aliorum opera: tu verò qui centies & vicies in acie dimicaſti, & quadragintã annos militaſti, & qui toto corpore conſauciatus fuiſti, quando huc vltrò veniſti, abi non conſerta manu cum hoſtibus, & ne conſpectis quidem, & pro armis linguam iterum contra patricios acue. Vbi nunc ſunt illa tot tuæ fortitudinis præmia, torques, armillæ, haſtæ, phaleræ, coronæ à conſulibus

acceptæ, ſpolia ex ſingulari certamine relata, cæteráque moleſta quæ te nuper iactantem pertulimus? nã in hoc vno facinore verè periculoſo, in quo de te factum eſt periculum, ſatis oſtendiſti qualis eſſes, & te fortitudinis ſtudioſum eſſe, opinione magis quàm re ipſa. Tunc Siccius ea conuicia ægrè ferens, [Non ignoro, (inquit) Romili, alterutrum tibi propoſitum, aut me viuum conficias, & turpiſſima ignauiæ nota mihi iniuſta gloriam partam adimas, aut vt ab hoſtibus conciſus miſero atque obſcuro mortis genere pe ream, quod & ego videor tibi vnus de illis eſſe qui liberè ſentire volunt: non enim me in dubium periculum, ſed ad certam mortem mittis: Veruntamen hæc quoque iuſſa perficiam, & dabo operam ne ignauus videar, vtq; aut caſtra expugnem, aut ſpe fruſtratus fortiter moriar. Vos verò, commilitones, oro vt mihi apud reliquos ciues ſitis teſtes, ſi mortem meam audieritis, me à nimia virtute, & nimia loquendi libertate perditum.] Hoc reſponſo conſuli dato, lacrymíſque fuſis, ſalutatíſq; omnibus familiaribus abiit cum octingentis hominibus mœſtis & lacrymantibus, non aliter ad certam mortem euntibus, & totus reliquus exercitus eorum commiſeratione motus eſt, quaſi non amplius eos eſſent viſuri. At Siccius ad aliam viam conuerſus, nõ quam putabat Romilius, per latus montis ſuos duxit. Deinde in denſiſſimum quendam ſaltum, qui ibi erat, ingreſſus cum ſuis conſtitit, & eos ita eſt alloquutus, [In exitium (vt videtis) à duce miſſi ſumus, putabat enim nos per obliquã illam viam ituros, quâ nullò modo clã hoſtibus aſcendere poſſemus: at ego vos ducam per aliam hoſtibus non conſpicuam, & bonam ſpem habeo me calles aliquos inuẽturum, qui nos in verticem ad caſtra ducent: quare bono eſtote animo.] His dictis eos per ſaltum duxit, magnámque eius partem iam emẽſus, fortè incidit in hominem quendam ruſticum,

neſcio

neſcio quò abeuntem quem à iunioribus comprehen di iuſſit, viæque ducem fecit. Ille eos circum montẽ non ſine magna mora ductos ad tumulum caſtris im minentem ſtatuit, vnde breuis & decliuis via in ea ſe rebat. Dum autem hæc geruntur acies Romanorum & Æquorum cõcurrerunt, & firmato greſſu fortiter pugnabant ambæ numero, armis, animiſque pares. Diúque pugnatum eſt, victoria in neutram partẽ inclinante, viciſſim nũc equitibus equites, & peditibus pedites inuadentibus, nunc ſibi inuicem cedentibus: & vtrinque viri illuſtres cecidêre. Tandẽ pugnę certus finis eſt impoſitus. Nam Siccius eiúſque milites quum ad caſtra Aequorum acceſſiſſent partem illam caſtrorum incuſtoditam nacti (totum enim eorum præſidium, vt certamen ſpectaret, eam partem petierat, quæ ad pugnantes conuerſa erat) irruptione facillimè facta in cuſtodum verticem euaſerunt: deinde ſublato clamore in eos decurrerunt. Illi inſperato malo conſternati, nec tam paucos opinati: ſed alterum conſulem cum exercitu ſuo adeſſe exiſtimantes: ſe ex vallo proiiciebant, plerique ne armis quidem ſeruatis. Sicciani verò cædentes quotquot ex illis aſſequebantur, caſtriſq; captis, tendebant ad eos qui in planitie erant. Aequi verò quum caſtra capta cognouiſſent ex fuga & clamore ſuorum, nec multò poſt hoſtes à tergo inuadentes viderunt, nullum fortè facinus ampliùs ediderunt: ſed diſruptis ordinibus alij per alias vias ſaluti ſuæ conſulebant, tum maxima eorum cædes facta. Romani enim continenter vſque ad noctem tergo eorum hærentes occidebant quos capiebant. Qui verò maximam eorum ſtragem fecit, & qui facinora maximè illuſtria edidit, is fuit Siccius, qui vbi deuictum hoſtem vidit, quum iam eſſet nox, cum cohorte ſua in caſtra à ſe capta rediit, ingentis lætitiæ & magnæ iactationis plenus. Et qui cum eo erãt omnes incolumes & inte-

gri,non ſolùm nihil paſſi eorum quæ expectarant: verùm etiam parta maximè inſigni gloria, eum patrem ſuum,ſeruatorem,deúmque,& omnibus honorificentiſſimis nominibus appellantes, mutuis complexibus,aliiſque hilaritatis voluptatiſque iudiciis ſatiari non poterant. Atque interim & reliquus Romanorum exercitus qui hoſtem perſequutus fuerat, in ſua caſtra eſt reuerſus. Et iam nox media erat quum Siccio iniuriæ à conſulibus acceptæ memori,à quibus ad mortem miſſus fuerat, in mentem venit victoriæ gloriam illis eripere: & communicato cum ſuis conſilio,quum id omnibus placuiſſet, nec vllus eſſet qui viri prudentiam & magnanimitatem non admiraretur: correptis armis, aliiſque idem facere iuſſis, primùm homines quotquot in Æquorum caſtris reperit,equos, & cætera iumenta contrucidauit,deinde incendit tentoria referta armis, frumento,veſtibus,rebus ad bellum neceſſariis,aliáque præda ingenti,quam ex agro Tuſculano hoſtes eò congeſſerant. Omnibúſque igne abſumptis circa diluculum cum ſolis armis abiit,& itinere properè confecto Romam venit. Vt verò conſpecti ſunt homines armati iubilantes,& feſtinantes, multo cruore fœdati factus eſt concurſus ab omnibus qui & eos viuere,& res geſtas audire maximè cupiebant. Illi verò in forum vſque progreſſi tribunis omnia narrarunt,quia coacta concione iuſſerunt eos rem totam coram populo narrare. Quum autem ingens turba eò confluxiſſet, Siccius in medium progreſſus victoriam illis indicauit,& rei geſtæ modum declarauit, quomodo ſua virtute & octingentorum ſeniorum qui ſecum erant,quos conſules ad certam mortem miſerant,caſtra Aequorum fuiſſent capta, & copiæ quæ ſecum in acie dimicarant fugere coactæ fuiſſent: poſtulauítque vt nulli alij quàm ſibi pro parta victoria haberent gratiam, & poſtremo hæc

-roque

quoque verba addidit, ſe vita tantùm armiſque ſaluis redire, nihil verò aliud aut paruum aut magnum ex rebus captis retuliſſe. His auditis populus motus eſt ad miſerationem & lacrymas, virorum ætatem cernens, & eorum virtutem conſiderans, & id indignè ferens, atque obloquens iis qui talibus viris remp. orbare voluerant. Quæ res (vt Siccius præuiderat) omnium ciuium odium in conſules excitauit. Nam ne ſenatus quidem id æquo animo tulit, nec triumphum, nec vllum alium honorem qui re feliciter geſta dari ſolet, illis decreuit. Sicciū verò plebs, quum comitiorum tempus veniſſet, tribunum creauit, eique honorem tribuit, cuius dandi ius habebat. Atque hæ ſunt res maximè memorabiles, quæ tunc fuerunt geſtæ.

II ¶ ANNO ſequenti Sp. Tarpeius, & A. Terminius conſules facti, qui cùm aliis in rebus plebi perpetuò ſunt obſequuti, tum etiam s. c. de lege tribunorum fecerunt, quod viderent patres vetando nihil proficere: quinimò inuidiam, odium, damna priuata, & calamitates paratas eſſe iis qui promptiſſimè pro illis certarent. Sed maximè eos terruit recens calamitas ſuperioris anni conſulum qui malè fuerant à plebe excepti, & qui nullum auxilium à ſenatu impetrare potuerant. Nam ille Siccius qui Aequorum exercitum vnà cum caſtris expugnatis deleuerat, tunc (vt dixi) factus tribunus eo ipſo die quo magiſtratum iniit, poſt peracta pro ſalute ſacra ſolennia, antequàm rem vllam publicam aggrederetur, pro concione T. Romilio diem dixit, ad quam veniret, & læſæ Reip. cauſa apud populum iudicem diceret. Et *L. Halienus* qui tunc ædilis erat, & proximo anno tribunus fuerat, C. Veturium alterum ſuperioris anni conſulem in ſimile iudicium vocauit. Quum autem interea ante diem iudicij magno ſtudio *patricij* ambobus fauerent, & ſuis hortationibus animos ipſis

adderent, viri conſulares in ſenatus ope magnam ſpem habebant,& periculum parui pendebant, ſenioribus & iunioribus pollicentibus ſe non permiſſuros vt iudicium perageretur. At tribuni, omnia, iam multò antè præcauentes, non precibus, non minis moti, ſpretiſque omnibus periculis, vbi dies iudicij venit, plebem conuocarunt: & iam multò antè turba inopum ſibíque victum manibus quæritantium ex agris confluxerat, quæ ad vrbanam multitudinem adiuncta forum repleuit, & vicos qui ad ipſum ferunt. Priore igitur loco Romilij cauſa eſt acta. Tunc Siccius in medium progreſſus, ei cùm alia facinora obiecit, quæ dum conſul eſſet per vim contra tribunos feciſſe viſus fuiſſet, tum etiam poſtremò inſidias ſibi ſuæque cohorti ab eo imperatore ſtructas narrauit: harúmque teſtes produxit nobiliſſimos non plebeij, ſed patricij ordinis viros, qui in ea expeditione fuerant. In his erat iuuenis & generis dignitate & virtute ſua clarus, & rebus bellicis valde ſtrenuus, cui nomen erat Sp. Virginio. Hic dixit ſe M. Icilio vnius è Siccij cohorte filio, patrem ad militiam comitanti, æquali ſuo & amico, eius profectionis vt mortiferæ immunitatem à conſulibus per A. Virginium patruum ſuum, tunc *conſulum* legatum, impetrare voluiſſe, & petiiſſe vt hoc beneficium ſibi concederetur. Conſulibus verò ſe id facturos negantibus obortas ſibi lacrymas, amici fortunam deflenti: iuuenem verò pro quo deprecabatur, his auditis veniſſe: & petita dicendi copia, dixiſſe ſe magnam gratiam ſuis deprecatoribus habere, ſi tamen, haud gratum fore id beneficium, quòd pietatem erga parentes eſſet erepturum & patrem tantò minus deſerturum, quantò certiorem mortem peteret, & hoc omnibus notum eſſe: ſed ſe iturum vnà cum illo & pro viribus eum defenſurum, & eiuſdem fortunæ participem futurum. Quum ille iuuenis dixiſſet hoc

teſti-

teſtimonium, nemo fuit quin illorum hominum fortuna commotus fuerit. Vbi verò & ipſe Icilius pater, & adoleſcentibus ad teſtimonium dicendum citati de ſeipſis teſtati ſunt, plerique de plebe à lacrymis amplius ſibi temperare non potuerunt. Quum autem Romilius ad hæc reſpondiſſet, & orationem habuiſſet nec humilem, nec temporibus conuenientem, ſed tumidam, fretus magiſtratu nullis rationibus reddundis obnoxio, ideóque magnificè de ſe ſentiens, iram ciuium multò maiorem in ſe accendit, & concitauit, & tribus miſſæ in ſuffragia eum violatæ Reip. omnibus ſuffragiis damnarunt, mulcta autem pecuniaria fuit, aſſium decem millia, atque hoc non ſine quodam prouido conſilio Siccius feciſſe mihi videtur, vt patricij reo remiſſiùs fauerent, & nihil in ſuffragiis ferendis delinquerent, cogitantes reum mulcta pecuniaria, & nulla alia re mulctatum iri, & plebs maiore animi impetu ad pœnam exigendam ferretur, quòd nec vita, nec patria virum conſularem eſſet priuatura. Damnato Romilio paucis poſt diebus Veturius etiam damnatus eſt. Atq; huic quoque irrogata eſt mulcta pecuniaria, cuius proportio erat ſeſquialtera, *videlicet quindecim aſſium millia.* Huius igitur anni conſules hæc conſiderantes magnus inceſſit timor, & ne poſt depoſitum conſulatum, eodem modo à plebe tractarentur prouidè cauerunt. Itaque conſilium ſuum non ampliùs celabant: ſed apertè plebi fauebant. Ac primùm quidem centuriatis comitiis legem tulerunt, licere omnibus magiſtratibus eos mulctare, qui facinus aliquod inſolens aut iniquum præter diſciplinam ac leges Reip. in ſuam poteſtatem admiſiſſent: nam ad illam vſque diem non omnibus, ſed ſolis conſulibus id licebat: mulctæ tamen modus non ipſorum arbitrio permiſſus eſt: ſed ab illis ſtatutum eſt ne maxima mulcta duos boues, & triginta oues excederet. Hæ

lex diu ſeruata eſt apud Romanos. Deinde de legibus quas tribuni in communem totius pop. Rom. vſum, & in perpetuum ſeruandas ſcribi maximo ſtudio cupiebant, cognitionem ſenatui permiſerūt. Multæ tamen ab optimis viris ſententiæ in vtranque partem ſunt dictæ, quarum aliæ eò ſpectabant vt *leges ferendæ* impedirentur, aliæ eas ferri ſinebant. Tamen præter omnium tum patriciorum, tum plebeiorum opinionē vicit T. Romilij ſententia, qua plebis commoda præferenda cenſebat vtilitati eorum qui dominationi paucorum fauebant. Omnes enim arbitrabantur eum ob recentem damnationis offenſam plebis voluntati & conſiliis & dictis perpetuò aduerſaturum. Ille verò, vbi ad eum ex ordine ventum eſt, (erat autem inter eos qui & dignitate & ætate erant medij) rogatus ſententiam, ſurrexit, & ita eſt loquutus. [QVAE à plebe ſum paſſus, P.C. ob nullum meū facinus iniuſtum: ſed ob meam erga vos beneuolentiam, moleſtus eſſem ſi apud vos horum probè gnaros narrare vellem. Coactus tamen horum mentionem faciam: vt ſciatis me non in plebis gratiam, nec vt ei aſſenter, quæ mihi eſt inimica: ſed ſinceriſſimè ea quæ è Rep. ſunt, dicturum. At nemo miretur ſi nūc repentè factus ſum mei diſſimilis, quum & ſæpe antè, & quando conſul eram, contrariæ eſſem ſententiæ. Néve exiſtimetis alterutrum aut tunc me malè ſenſiſſe, aut nunc non rectè ſententiam mutare. Ego enim, P.C. quandiu partes veſtras firmiores putaui, dominatum optimatum auxi vt debui, & plebem contempſi. Poſtquam verò meo malo factus ſapientior, magno cum meo damno didici veſtram potentiam voluntate minorem eſſe, vóſque neceſſitati cedentes iam multos veſtros propugnatores à plebe abripi paſſos eſſe, ſententiam mutaui. Vtinam autem neque mihi, neque collegæ meo ea accidiſſent ob quæ vos omnes nobiſcum doletis. Verùm, quia

res

res noſtræ iam finem habent, & reliquas corrigere licet, vt prouideatur ne aliis eadem accidant, & vniuerſos & ſingulos vt rebus præſentibus prudenter vtantur hortor. Optimè enim adminiſtratur ciuitas, quæ ſe pro rerum ſtatu fortunæ accommodat: & optimus conſiliarius ille eſt, qui non priuatis inimicitiis impulſus aut gratia adductus, ſed publica vtilitate commotus, ſuam ſententiam dicit. Et optimè de futuris conſultant qui rerum futurarum exempla ex præteritis ſumunt. Nobis verò, P. C. quoties aliqua controuerſia aut contentio contra plebem orta eſt, cõtigit vt ſemper deteriore contentione diſcederemus, & viri illuſtres capitali ſupplicio, contumeliiſque afficerentur, & exilio mulctarentur. Atqui quódnam maius infortunium Reip. poteſt accidere, quàm ſi optimi quíque viri excindantur? Ego igitur veſtræ cauſæ fauens, ſuadeo vobis vt faciatis *nimirum* vt neque huius anni magiſtratus manifeſto periculo obijciatis, deinde in ipſo diſcrimine deſeratis, neque alium quempiam, cuius vel minimus in Repub. ſit vſus. In ſumma, vobis ſuadeo vt legatos eligatis, & partim in græcas vrbes, quæ ſunt in Italia, partim Athenas mittatis, qui leges optimas, & noſtris moribus, *ac inſtitutis* maximè cõuenïẽtes à Græcis petant atque huc ferant. Illis verò reuerſis conſules ad ſenatum referant de legiſlatoribus eligendis & de eorum imperio quodnam ſit futurum, & quàm diuturnum, & de cæteris rebus prout ipſi conducere videbitur: abſtineatis verò à ſeditionibus contentionibúſque cum plebe, néve calamitates calamitatibus veſtris addatis, præſertim quum de legibus agatur, quæ ſi nihil aliud, ſaltem maieſtatis ſpecioſam *ac honeſtam* gloriam habent. His à Romilio dictis, vterque conſul in eius ſententiam iuit: pro qua & multa etiã præmeditáta verba fecit, multíque alij ſenatores, & maior pars hanc ſententiam

Nnn

eſt ſequuta. Quum autem s.c. ſcribendum eſſet, Siccius tribunus, qui Romilio diem dixerat, ſurgens prolixa oratione hominem laudauit, quòd ſententiam mutaſſet, nec tam priuatarum ſimultatum, quàm Reipub. commodorum rationem habuiſſet: ſed ſincero animo quid eſſet è Republica declaraſſet, pro quibus meritis, inquit, hanc gratiam illi refero, & mulctam pecuniariam ipſi in iudicio irrogatam remitto, & in poſterum cum eo in gratiam redeo, nos enim ille ſua probitate vincit. Et cæteri tribuni qui aderant, idem ſenſerunt. Romilius tamen hoc beneficium accipere noluit: ſed laudata tribunorum in ſe propenſa voluntate, ſe mulctam perſoluturum dixit, iam enim diis ſacratam eſſe dixit, nec iuſtè nec piè ſe facturum, ſi deos rebus legitimis fraudaret, & ita fecit. Facto autem Senatuſconſulto & per plebiſcitum poſtea confirmato, legati legum à Græcis petendarum cauſa creati ſunt, Sp. Poſtumius, Ser. Sulpicius, A. Manlius, quibus triremes cum omnibus ornamentis quæ amplam imperij Romani maieſtatem ſatis indicare poterant, ex ærario aſſignatæ ſunt: & annus ille abiit.

12 ¶ OLYMPIADE autem LXXXII, qua vicit in ſtadio Lycus Theſſalus Lariſſenſis, archonte Athenis Chærephane, expleto anno trecenteſimo ab V.C. P. Horatio & Sexto Quintilio conſulibus, maxima peſtilentia vrbem inuaſit, quanta nunquam anteà fuiſſe memorabatur, qua pene omnia ſeruitia abſumpta ſunt, ex reliquis ciuibus dimidia ferè pars interijt, quia nec medici morbis amplius ſuccurrere, nec domeſtici amicique *ægrotis* res neceſſarias miniſtrare poterant. Nam qui aliorum morbis opem ferre volebant, corpora laborantium tangentes, & ſimul viuentes, infecti contagione, corripiebantur eodem morbo: ita vt multæ domus ob hominum curantium inopiam deſolatæ fuerint. Peſtis autem

tem quæ in vrbe graſſabatur, eiúſque diuturnitatis non minima erat cauſa, quòd corpora *inhumata* proijcerentur. Nam principiò quidem præ pudore, & copia rerum ad ſepulturam neceſſariarum ſuppetente cadauera cremabant, & terræ mandabant. Sed poſtea alij honeſtate contempta, alij rerum neceſſariarum inopia laborantes multa defunctorum corpora in ſubterraneas compitorum cloacas, at longè plura in fluuium proijciebant, vnde maximum damnum accipiebant. Quum enim cadauera ad ſaxa, & ripas fluctibus eijcerentur, grauis & malè olens odor, qui venti flatu inde ferebatur per aerem, eos etiam qui adhuc rectè valebant, inuadebat, eorúmque corporibus celerem mutationem afferebat: & aqua ex flumine allata non erat ampliùs bona ad potandum, partim ob fœtoris inuſitatam graueolentiam, partim quia malam cibi concoctionem faciebat; nec in vrbe tantùm, ſed etiam in agris hæc mala fuerunt. Præcipuè verò agreſtis turba, quæ cum ouibus aliíſque quadrupedibus viuebat, morbo infecta laborauit. Quandiu igitur aliquid ſpei multis in diuino auxilio fuit, omnes ad ſacrificia & expiationes ſe conuerterunt, *atque confugerunt*, multíque noui ac inuſitati ritus, parum congruentes deorum cæremoniis, in vrbem à ciuibus Rom. introducti ſunt. Vbi verò cognouerunt nullum auxilium ſibi à Deo ferri, ſéque ipſi nulli curæ eſſe, cúmque nulla tangi miſericordia, & ipſi diuino cultui valedixerunt. In hac calamitate alter conſul, Sex. Quintilius mortuus eſt, & Sp. Furius, qui ei ſubrogatus fuerat, & quatuor ex tribunorum collegio, ſenatores quoque multi ac boni. Vrbe igitur hoc morbo implicita. Aequi bellum pop. Rom. inferre conati ſunt, & ad eius ſocietatem alias gentes quotquot Romanis inimicæ erant, per legatos ſolicitarunt. Haud tamen illi copias ex vrbibus ſuis ſatis ma-

turè educere potuerunt: dum enim adhuc ſe ad bellum apparabant, idem morbus eorum populos inuaſit: nec ſolùm Aequorum, ſed etiam Volſcorum & Sabinorum agrùm peruagatus eſt, magnámque hominibus cladem attulit. Quo malo accidit vt neglecta ac impedita agrorum cultura, fames ad peſtem accederet. His conſulibus ob peſtilentiam nihil militiæ domíve geſtum eſt dignum quod memoriæ proderetur. ANNO ſequenti conſules creati L. Menenius, & P. Seſtius, peſtilentia autem penitus ceſſauit. Poſtea publicè diis ſupplicatum, ludíque inſignes magnificentiſſimè facti, totúſque populus (vt veriſimile eſt) genio indulgebat, & in epulationibus erat, totáque hyems ita eſt conſumpta. Ineunte vere multum frumenti ex variis partibus comportatum, & maior pars ex ærario coempta, nonnihil etiam à priuatis negotiatoribus aduectū. Populus enim non mediocriter commeatuum inopia laborabat, quòd agri colonis peſtilentia abſumptis inculti relicti fuiſſent. Eodem tempore reuerſi ſunt legati cum legibus, quas afferebant Athenis, & ex aliis Græcis vrbibus, qui in Italia erant: móxque tribuni plebis conſules adierunt, poſtularúntque vt ex S. C. legum latores crearent. Illi verò quum neſcirent quónam modo eos continuis precibus ſe obtundentes, ablegarent, quúmque rem eam moleſtè ferrent, nec dominatum optimatum vellent tollere, honeſtam ac ſpecioſam cauſam prætexentes, rem diſtulerunt. Dixerunt enim comitiorum tempus inſtare, & conſules ſibi priùs deſignandos: eos autem breui creatum iri. Deſignatis verò conſulibus dixerunt ſe vnà cum illis de legū latoribus ad ſenatum relaturos. Tribuníſque id concedentibus, indictis comitiis longè maturius ſolito conſules deſignarunt, App. Claudium & T. Genucium. Deinde depoſita omni Reipub. cura, quaſi ad alios hæc iam pertineret, tribunis aures ampliùs non præbe-

præbebant: ſed reliquum tempus ſui conſulatus doloſè ac inaniter terere cogitabant. Fortè autem alter conſul Menenius morbo quodam diuturno correptus detinebatur. Nec deerant qui dicerent ei præ dolore ac mœrore animi, qui eum inuaſerat, tabem vix ſanabilem à morbo conciliatam. Hac occaſione arrepta, Seſtius, quaſi ſolus nihil poſſet agere, tribunorum preces repellebat, eóſque ſe ad nouos magiſtratus conuertere iubebat. Illi quum non haberent quò ſe verterent, ad Appium & collegam eius, qui nondum inierant magiſtratum, confugere ſunt coacti, eóſque modò pro concione rogabant, modò cum ſolis priuatim agebant, tandémque eos vicerunt, ac rem ipſis perſuaſerunt, magna honoris ac potentiæ ſpe illis propoſita, ſi plebis partes ſequuti fuiſſent. Cupiditas enim noui magiſtratus capeſſendi Appium inuaſerat, vt & leges concordiæ ac pacis patriæ ferret ciuibúſque autor eſſet vt omnes *eam* vnam *communémque* patriam exiſtimarent. Magiſtratu tamen magno ornatus, in viri bono officio non permanſit, ſed tandem poteſtatis magnitudine corruptus, perpetuum magiſtratum affectare cœpit: & parum abfuit quin in tyrannidem euaderet. Quibus de rebus ſuo loco commodiùs à me dicetur. Tunc verò quum optima mente conſilium iſtud inijſſet, & rem collegæ perſuaſiſſet, ſæpius ad concionem à tribunis vocatus, progreſſus, multas & populares conciones habuit. Capita autem eius concionum hæc erant, vt leges ferrentur, & ciues de iuris æquabilitate inter ſe ſeditioſè contendere deſinerent tam ſibi quàm collegæ ſummopere placere, ſéque ſuam ſententiam apertè dicere, ſignificabant. Creandorum verò legiſlatorum nullam ſe habere poteſtatem, quòd magiſtratum nondum inijſſent: ſed Menenio eiúſque collegæ ſenatuſconſultum exequentibus, ſe non ſolùm non aduerſaturos, ſed etiam illos adiuturos, ipſiſque

magnam gratiam habituros. Quòd ſi tergiuerſarentur, & magiſtratum prætexentes, ſe excuſarent, dicentes ſibi non licere alios magiſtratus imperium conſulare habituros creare, nobis *iam deſignatis*, *&* populi ſuffragiis in noſtro munere iam confirmatis, ſe *quominus id facerent* illis impedimento non futuros, ſe enim vltro ceſſuros aliis, qui in ſuum locum electi eſſent, ſi modò & ſenatui ita videretur. Populo autem egregiam eorum voluntatem collaudante, & omnibus confertim in curiam irrumpentibus, Sextius ſenatum conuocare ſolus coactus (quia Menenius collega morbo impeditus, intereſſe non poterat) de legibus ad patres retulit. Ergo tunc etiam multa verba hinc inde facta ſunt, tam ab illis qui ſuadebant vt ciuitas legibus regeretur, quàm ab iis qui patrios mores ſeruandos cenſebant. Sed ſententia conſulum in proximum annum deſignatorum vicit, quam App. Claudius primo loco rogatus, dixit, vt decemuiri ſenatorij ordinis nobiliſſimi eligerentur, eorúmque imperium eſſet annuum ab eo die quo creati fuiſſent, & totius Reipub. adminiſtrationem haberent, cum ea poteſtate, qua tunc conſules præditi erant, & quam reges multò antè habuerunt: cæteríque omnes magiſtratus abrogarentur, donec poſtea ex legibus creati fuiſſent, vtque de priuatis contractibus cognoſcerent, *eóſque deciderent*, & publica negotia procurarent. Tribuni, accepto hoc ſenatuſconſulto, in concionem progreſſi, eóque apud populum recitato, ſenatum, Appiúmque eius ſententiæ autorem multis laudibus extulerunt. Deinde vbi dies comitiorum venit, tribuni populo ad concionem conuocato, conſules quoque deſignatos adeſſe iuſſerunt, vt promiſſa populo præſtarent, atque illi in medium progreſſi, conſulatu ſe abdicarunt. Hos populus vehemẽter laudauit, admiratúſque eſt: & quum legum condendarum gratia decemuiri creandi eſſent, eos primos elegit. Creatíque

tique ſunt centuriatis comitiis App. Claudius. T. Genucius, qui in annum proximum conſules deſignati fuerant, & cùm his P. Seſtius, illius anni conſul, & tres legati, qui leges à Græcis attulerũt, P. Poſthumius, Sex. Sulpicius, A. Manlius, & vnus ex ſuperioris anni conſulibus, T. Romilius, qui à Siccio accuſatus, & populi iudicio damnatus, tunc tamen ſententiæ popularis autor fuiſſe videbatur, & ex reliquis ſenatoribus, C. Iulius. T. Veturius, & P. Horatius, omnes conſulares: tribunorum verò ædilium, quæſtorum, & ſi qui alij patrij magiſtratus Romæ erant, abrogati ſunt.

13 ¶ Anno ſequenti decemuiri legum condendarum cauſa creati, aſſumptis reipub. gubernaculis talem ciuitatis formam conſtituerunt. Faſces & reliqua conſularis poteſtatis inſignia penes vnum eorum erant, qui ſenatum conuocabat, decreta confirmabat, cæteráque munia obibat, quæ ad ducem pertinebant: reliqui verò, ad minuendam poteſtatis inuidiam, habitu non multùm à priuatis differebant: deinde alius rurſus ei poteſtati ſuccedebat: hoc autem vicibus ſeruatis perpetuò fiebat, idque ad certum dierum numerum præſtitutum, donec tempus annui imperij, quod acceperant, elaberetur. Omnes autem à matutinis horis pro tribunali, tam de priuatis quàm de publicis contractibus cognoſcebant, & omnes controuerſias, quæcunque ortæ fuiſſent cum ſubiectis, aut ſociis, aut gentibus dubiæ fidei erga populum Romanum dirimebant, de ſingulis ſumma æquitate & iuſtitia iudicantes. Illóque anno reſpubl. Romana decemuirali imperio optimè adminiſtrata videbatur. Sed maximè in illis laudabatur plebis cura, & contra omnem vim præſentaneum auxilium quod imbecillioribus ferebant; iactatúmque à multis, non fore ampliùs opus ciuitati aliis priſcis tribunis pleb. quòd vnius moderati

magiſtratus imperio omnia rectè adminiſtrarentur: cuius princeps habebatur Appius, qui totius decemuiratus laudem à populo ferebat. Nam non ea ſolùm quæ cum collegis optimo animo agebat, opinionem probitatis ei conciliabant: ſed multò magis ea quæ per ſe ipſe aſſiduè exercebat, ſalutando & appellando comiter, aliiſque officiis pauperes demerendo. Hi decemuiri leges conſcriptas tum ex Græcorum iure, tum ex ſuis moribus non ſcriptis, in decem tabulis cuilibet cognoſcendas propoſuerunt, omnium priuatorum correctionem admittentes, & hoc agentes vt leges ſcriptæ omnibus placerent. Diúque in publico cum optimis quibuſque viris de iis legibus conſultarunt, eas accuratiſſimè examinantes. Vbi verò leges ſcriptæ viſæ ſunt ſatis bene habere, primùm coacto ſenatu, nemine ampliùs eas leges reprehendente, ſenatuſconſultum de ipſis fecerunt. Deinde populo ad comitia centuriata conuocato, pontificibus, auguribus, aliiſque ſacerdotibus præſentibus, & re diuina ex eorum præſcripto, de more facta, centurias in ſuffragia miſerunt. Leges autem plebiſcito quoque confirmatas, & in æreis columnis inciſas in loco fori maximè conſpicuo ordine diſpoſitas propoſuerunt. Et quum de annuo eorum magiſtratu non multùm ſupereſſet, conuocatis patribus ad eos de comitiis retulerunt, vt conſultarent de magiſtratibus creandis, & viderent quínam creandi eſſent. Poſt multas autem ſententias *hinc inde dictas*, ea vicit quæ cenſebat decemuiros iterum creandos, totiúſque reip. ſummam illis committendam. Videbatur enim aliquid deeſſe legum numero propter breuitatem temporis, quo fuerant conditæ. Et vt leges iam perlatæ à volentibus & nolentibus obſeruarentur, alicuius magiſtratus ſumma, ac libera poteſtate opus eſſe videbatur. Quod autem potiſſimùm eos induxit vt decemuiros creari mallent, fuit tribunitiæ pote-

poteſtatis abrogatio, quam maximè exoptabant, atque hæc quidem fuêre publicæ illorum conſultationes. Sed priuatim primores ſenatus eum magiſtratum ambire decreuerunt, veriti ne ſi homines aliqui turbulenti tantam poteſtatem adepti fuiſſent, grauem aliquam cladem reipub. afferrent. Quum autem plebs ſenatuſconſultum facilè comprobaſſet, & maxima animi alacritate ſuis ſuffragiis id confirmaſſet, decemuiri diem comitiorum indixerant: honoratiſſimi verò quique & natu maximi è patribus *eum* magiſtratum petierunt. Ibi magnis laudibus ab omnibus offerebatur Appius, qui tunc decemuirorum princeps fuerat: & tota plebs eum in eo magiſtratu retinere volebat, quòd nullus alius è toto collegio melius ſe in eo geſſiſſet. Ille primùm ſimulatè id recuſabat, & à negotioſa & inuidioſa reipub. adminiſtratione ſe liberari petebat. Sed tandem quum omnium precibus rogaretur, ipſe quoque non dubitauit *eum* magiſtratum petere, & criminatus ſuos competitores, *viros* optimos, ſibi præ inuidia parum æquos eſſe, amicis ſuis apertè fauit. Itaque rurſus centuriatis comitiis legiſlator creatus eſt, & cum eo Q. Fabius Vibulanus, qui ter conſulatum geſſerat, vir omni virtute præditus, & ad eam vſque diem inculpatus, & reliquis verò patriciis, quos ille charos habebat, *M. Cornelius* M. Seruilius. L. Minutius, T. Antonius, Manius Rabuleius, viri non admodum clari. Ex plebeiis verò Q. Petilius, Cæſo Duellius, & Sp. Oppius. Hos enim quoque Appius aſſumpſerat, vt maiorem plebis gratiam ſibi conciliaret, docens æquum eſſe vt, quum nunc magiſtratus creetur, cui totius reipub. adminiſtratio committatur, plebs etiam eius ſit particeps. Ob hæc igitur omnia laudatus, habitúſque omnium regum, & conſulum optimus, magiſtratum in proximum annum iterum accepit. Hæc illo anno decemuiris rempub. guber-

nantibus geſta ſunt, nec aliud quidquam memoratu dignum actum eſt. ANNO ſequenti decemuiri, *nimirum* App. Claudius eiúſque collegæ, accepta conſulari poteſtate, Idibus Maijs (menſes autem pro curſu lunari tunc obſeruabant, & plenilunium in ipſas Idus incidebat) primùm quidem fœdere clandeſtino interſe inſcia plebe icto, coniurarunt, nequis ex collegio vlla in re aliis aduerſaretur: ſed quod vni eorum placuiſſet id omnes firmum ratúmque haberent, & imperium perpetuò retinerent, nec alium quempiam ad reipu. adminiſtrationem admitterent, omnéſque pari honore, & pari poteſtate eſſent, & ſenatuſconſultis aut plebiſcitis, nonniſi rarò idque vrgente neceſſitate vterentur, maximám verò rerum partem pro imperij ſui poteſtate agerent. Quum autem veniſſet dies quo magiſtratum inituri erant, poſt peracta ſacra ſolemnia (ſic autem dies Romanis feſtus ſacérque eſt, & maximè religioni habent quidquam in eo iniucundum, aut audire, aut videre) manè ſtatim omnes cum omnibus regiis inſignibus prodierunt. At populus, vt vidit eos non retinere ampliùs popularem illum & moderatum magiſtratus habitum, nec regiæ poteſtatis inſignia per vices mutare, vt antè faciebant, magno animi mœrore ac triſtitia correptus eſt. Eum autem terrebant alligatæ faſcibus ſecures, quas duodecim lictores vnicuique eorum præferebant, verberibus turbam ex viis ſubmouentes, quemadmodũ olim ſub regibus fiebat. Hic enim mos confeſtim poſt eiectos reges antiquatus fuerat à viro populari P. Valerio, qui in eorum poteſtatem ſucceſſerat. Quum omnes conſules deinceps ſequuti: vt præclari exempli autorem imitati, ſecures faſcibus, niſi in expeditionibus aliiſve publicis profectionibus, amplius non addebant. Quoties verò bellum externum gerebant, aut res ſubditorum inuiſebant, tunc etiam ſecures ad faſces ad-

hibe-

hibebant, vt illius ſpectaculi terror, quaſi *ſolis* hoſtibus aut ſubditis incuteretur, ciuibus minus grauis videretur. Hoc igitur conſpecto, quòd regiæ poteſtatis inſigne putabatur, omnes (vt dixi) metus ingens inuaſit, quòd de libertate ſua actum exiſtimarent, & pro rege vno decem à ſe creatos putarent. Quum igitur decemuiri multitudinem hoc modo terruiſſent, eámque in poſterum metu regere ſtatuiſſent, ſinguli ſodalitatem contraxerunt, & audaciſſimos quoſque, ſibíque maximè conuenientes iuuenes deligerunt. Quòd igitur plerique inopes ac infimæ conditionis homines, publicis commodis priuatos quæſtus præferentes, tyrannicæ poteſtatis adulatores extiterint, hoc nec præter opinionem, nec præter ſpem accidit, ſed quòd etiam ex ordine patricio multi inuenti fuerint, qui quum opibus & nobilitate aliquomodo de ſe magnificè ſentire poſſent, tamen non dubitarint vnà cum decemuiris patriæ libertatem opprimere, hoc admirandum omnibus videtur: qui indulgentes omnibus voluptatibus, quæ hominibus imperare ſolent, magna licentia, & ſine vllo metu ſuum imperium in remp. exercebant, S. P. Q. R. penitus contemnentes, omnium ipſi legum latores, & iudices, multos ciuium occidentes, multos bonis iniuſtè exuentes. Vt autem iniuſta ac atrocia eorum facinora ſpeciem iuſtitiæ haberent, de ſingulis cauſis iudicio conſtituto cognoſcebant: accuſatores verò ab illis qui eis tyrannidem aſtruebant, ſubornabantur: & iudicia conſtabant ex eorum ſodalibus, qui ſibi inuicem gratiam referebant, cauſas largientes. Multas autem cauſas, eáſque non maximi momenti decemuiri ſuo arbitratu iudicabant: itaque qui iuri ſuo non fidebant, cogebantur ſe eorum ſodalitiis adiungere, quia nulla alia ratione ſe ſuum ius obtinere poſſe ſperabant. Et tandem accidit vt in ciuitate pars corrupta, & laborans maior eſſet

quàm ſana. Qui enim decemuirorum adminiſtratione grauiter offendebantur, in vrbe manere nolebãt: ſed ſe in ſua prædia recipiebant, comitiorum tempus expectantes, quaſi decemuiri exacto anno poteſtatem depoſituri, & alios magiſtratus creaturi eſſent. Sed Appius, eiúſque collegæ quum reliquas leges in duabus tabulis ſcripſiſſent, has quoque illis *decem* prioribus addiderunt: in quibus hæc quoque lex erat, ne patriis connubia cum plebeiis contrahere liceret, non ob aliam cauſam (vt mihi videtur) quàm ne familiis coniugij & affinitatis vinculo conſociatis, ordines in concordiam coirent. Quum autem comitiorum tempus veniſſet, patriciis moribus, ſimul & nouis legibus longum valere dixerunt, nec expectato ſenatuſconſulto aut plebiſcito, in eodem magiſtratu permanſerũt. Sequitur olympias LXXXIII. qua in ſtadio vicit Criſo Himerenſis, archonte Athenis Philiſco. ROMAE verò Appius Claudius princeps decemuiratus tertium iam annum conſularem poteſtatem deinceps retinebat, eiúſque collegæ, qui anno ſuperiore imperium habuerant, iterum in eadem poteſtate manſerunt.

DIONYSII

DIONYSII, ALEXANDRI F. HALICARNASSEI, ROMANARVM ANTIQVITATVM

LIBER VNDECIMVS.

BREVIARIVM LIBRI.

1 *Decemuiri ob tyrannidem in odium populi incurrunt: hoſtium vndique adu. Romanos incurſiones, qua de cauſa exercitum conſcribendum & educendum eſſe cenſet Appius decemuiratus princeps, cui V. Potitus & M. Horatius Barbatus reſiſtunt.*

2 *C. Claudÿ oratio in ſenatu ad Appium & cæteros decemuiros.*

3 *M. Cornelÿ decemuiri ad C. Claudÿ admonitiones reſponſio: L. item Cornelÿ oratio qua ad decemuirorum poſtulata reſpondet.*

4 *L. Valerÿ Potiti oratio, in qua ſuam de poſtulatis decemuirorũ ſententiam profert, cui Cornelius & Appius aduerſantur, & ciuiũ animos magis ac magis à ſe alienãt.*

5 *Quomodo Decemuiri bellum foris & Rempub. domi adminiſtrarint: Siccium, Romanorum militum fortiſſimum inſidiis interficiendum curant.*

6 *A decemuiris milites alienantur, & de defectione cogitare incipiunt, quam nouâ inauditâque nequitiâ promouet Appius Claudius, inſano Virginia amore captus, qua potiri miris artibus conatur.*

7 *Quod conſilium ad Virginiam per vim abducen-*

dum inierit Appius, & quid molitus ſit audito Virginij aduentu.

8 *Virginius filiam Virginiam interficit, frendente Appio, in quem & totum decemuiratum Valerius & Horatius dum inuehuntur, ille ad cogitationes peſſimas ſe conuertit: Virginius autem grauiſſime apud milites in caſtris de Decemuirorum tyrannide conqueritur.*

9 *Quinque ex Decemuiris, Legionibus præfecti dum ſibi cauent. Virginius exercitum ad defectionem ſollicitat: milites deſertis decemuiris in Auentinum ſecedunt, & decem tribunis committunt rerum ſummam.*

10 *Plebeiis & patriciis conſulum prudentia reconciliatis, Appius à Virginio accuſatur, & in vincula coniectus eodem die moritur: ſedatis tumultibus vrbanis in Volſcos, Æquos & Sabinos ducitur exercitus, & conſules triumphant.*

11 *De conſulatu diſceptatio, & variæ orationes.*

12 *Genutij conſulis oratio, obiectionibus Canuleij tribuni reſpondens: aliæ orationes Valerij & Claudij: Genutij ſententia: tres tribuni militares pro conſulibus creati: cenſus quintum habetur.*

Poſtremus hic liber continet hiſtoriam octo annorum.

1 OLYMPIADE LXXXIII, qua in ſtadio vicit Criſo Himerenſis, archonte Athenis Philiſco, Romani decẽuirorum imperium quod tres annos rempu. adminiſtrarat, abrogarunt. Quo autem modo poteſtatem quæ iam radices altas egerat *ex rep.* extirpare aggreſſi fuerint, quorum virorum ductu libertatem recuperarint, ob quas cauſas, quibúſue occaſionibus, re ab initio repetita narrare conabor: quia talium rerum cognitionem omnibus (vt ita dicam) hominibus, præcipuè verò iis qui in philoſophiæ contemplatione, & in ciuilium negotiorum tractatione verſantur, neceſſariam eſſe, cóſque decere puto: multis enim non ſatis hoc ſolùm ex hiſto-

hiſtoria cognoſcere, bello Perſico (vt de eo loquar) Athenienſes & Lacedæmonios victores fuiſſe, duob. præliis naualibus, vnóq; terreſtri, deuicto barbaro, qui ſecum ducebat tricies centena hominum millia, quum tamen ipſi cum ſociorum auxiliis non eſſent plures quàm centum & decem hominum millia: ſed etiam loca vbi res geſtæ fuerint ex hiſtoria cognoſcere, & cauſas audire ob quas illa facinora admiranda & omnem fidē ſuperantia ediderint, & percontari quínam fuerint tā barbarorum quàm Græcorum exercituū duces: deniq; (vt ita dicā) quidquid in ipſis præliis geſtum eſt, audire volunt. Cuiuſuis enim hominis animus, dum verbis ad ipſas res quaſi manuducitur, & dum non ſolùm audit quæ dicuntur: verùm etiam quæ geruntur videt, voluptate afficitur, neq; etiam homines, quum audiunt ea quæ in ciuitatib. geſtá ſunt, ſatis habent ipſa rerum capita, & earum euentū cognoſcere. Athenienſes Lacedæmoniis permiſiſſe vt ſuæ vrbis muros demolirentur, & naues diſcinderent, & præſidiū in arcē inducerent: & pro dominatu populari, quo patria ipſorū regebatur, pauci crearentur, quib. reip. adminiſtratio committeretur: ne certamine quidem contra eos ſuſcepto. Sed ſtatim & quænam eſſent neceſſitates, quib. ciuitas preſſa *tunc* hæc atrocia, & miſeranda mala pertulerit, & quib. rationib. ciues adducti, & quorum oratione impulſi id fecerint, & omnia quæ res ipſas comitantur ſcire volūt. Viris etiam ciuilia negotia tractātibus (in quo numero philoſophos quoq; pono, quotquot philoſophiā non verborū, ſed præclarorū facinorū exercitationē putant) quēadmodū cæteris hominib. *illud* cōmune eſt, vt omnium eorū quæ reb. adhærent, contemplatione pleniſſima delectentur. Sed præter voluptatem magna quoque commoda ad ciuitates duris, aſperíſque earū temporib. ex tali rerum accurata cognitione redundāt, qua etiam fit vt eæ ad res quæ

ipſis conducunt oratione vltro ducantur. Homines enim quæ proſunt, & quæ obſunt facillimè cognoſcunt, quando ea ex multorum exemplis vident, iiſque qui ſe ad hæc hortantur prudentiæ magnæque ſapientiæ teſtimonium dicunt. Ob has igitur cauſas viſum eſt mihi accuratè perſequi omnia quæ in decemuiratus abrogatione acciderunt, & quæ memoratu digna puto. De illis autẽ agam, initio non ab vltimis ducto, quæ multis videntur ſola cauſa libertatis fuiſſe, ab iis, inquam quæ Appius amore correptus in virginem commiſit (hæc enim eſt aliorum eius facinorum appendix, hæcque eſt poſtrema cauſa quæ plebis iram concitauit, quum ſexcentæ aliæ præceſſiſſent) ſed eas contumelias ac iniurias, finibus decemuiratus rempub. afficere cœpit primùm dicam, & omnia ſcelera, quæ tunc in illo ciuitatis ſtatu commiſſa ſunt, ordine recenſebo. Cauſa igitur quæ prima viſa eſt odium dominatui paucorum conciliaſſe hæc fuit, quòd deſpecta plebe, & ſenatu contempto, ſecundum magiſtratum cum priore coniunxiſſet: deinde quia honeſtiſſimos quoſque Romanos, quibus acta ipſorum diſplicebant, partim ex vrbe pellebant, falſis grauibúſque criminibus illatis, partim interficiebant. Eos enim accuſabant ſubornatis aliquibus de ſuis amicis, & ipſis de his cauſis cognoſcebant: ſed præcipuè quia audaciſſimis iuuenum, quos ſinguli eorum circa ſe habebant, permiſerant, vt agerent & ferrent res eorum qui illi ciuitatis formæ aduerſarentur. Illi verò tanquam armis capta, & per vim expugnata patria, non ſolùm bona ſuis dominis legitimè parta auferebant: ſed etiam in formoſas eorum vxores impiè ſe gerebant, & in filias nubiles contumelioſi erant, & iis qui ideo indignabantur, plagas vt mancipiis infligebant. Et effecerunt vt ij quibus hæc minimè ferenda videbantur, relicta patria cum coniugibus & liberis in proximas

vrbes

vrbes migrarent, quos Latini quidem ob cognationem, Hernici verò ob ius ciuitatis ſibi nuper à Romanis datum recipiebant. Itaque (quod veriſimile eſt) tandem ſoli remanſerunt illi qui tyrannorum ſtudioſi erant, & qui remp. nihil prorſus curabant. Neque enim patricij in vrbe permanſerunt, quòd decemuiris reip. gubernatoribus aſſentari nollent, eorum verò facinora impedire non poſſent: ſed ne illi quidem, qui in ſenatorium ordinem relati fuerant, quibus neceſſe erat adeſſe magiſtratibus: ſed horum quoque plerique cum integris familiis migrantes & domos deſertas relinquentes, in agris degebāt. Illis verò qui paucorum potentię ſtudebant, pergrata erat illuſtriſſimorum virorum fuga cùm multis aliis de cauſis, tum potiſsimùm quòd ad iuuenum intemperantiam tanta arrogantia acceſſerat, vt ne conſpectū quidem eorum ferre poſſent, quorum præſentia ſibi facinora libidinis ac petulantiæ plena patrantibus erubeſcendum foret. Quum igitur ciuitas à præſtantiore parte fuiſſet deſerta, & omnem libertatem amiſiſſet, qui bello victi ab ea fuerant, occaſionem pulcherrimam ſibi oblatā rati, tum contumelias quibus affecti fuerant, vlciſcendi, tum etiam res amiſſas recuperandi, quòd ciuitas ob paucorum dominatum laboraret, nec contra ſe conſpirare, nec concors eſſe, nec reip. gubernacula *vt ipſi putabant*, ampliùs recipere poſſet, paratis rebus ad bellum neceſſariis in ea cum magnis exercitibus iuerunt. Et eodem tempore Sabini irruptione in agrum conterminum facta, & præda ingenti parta, magnáque cæde multitudinis agreſtis edita, ad Regillum caſtra poſuerunt. Hoc autem oppidum ab vrbe centum & quadraginta ſtadia diſtat, prope flumen Tiberim ſitum. Æqui verò in agrum Tuſculanum ſuo finitimum irruptione facta, magnáque eius parte vaſtata, ad Algidum caſtra poſuerunt. Decemuiri audito hoſtium aduentu, tur-

bati, ſodalitates conuocarunt, & cum ipſis quid faciendum eſſet conſultare cœperunt. Omnibus igitur placuit exercitum extra fines *agri Rom.* mittere, nec expectare donec hoſtium copiæ vrbem ipſam inuaderent. Sed hæ difficultates valde eos premebant, primùm, an omnes Romani, atque adeò illi qui præſentem ciuitatis ſtatum oderant, ad arma eſſent vocandi. Deinde qualis militum conſcriptio facienda, & *quis delectus habendus* eſſet, vtrùm ſuperbus, ac ſeuerus, quales ſub regibus & conſulibus haberi ſolebant, an humanus & moderatus. Illud quoque non parua conſultatione dignum ipſis videbatur, quiſnam bellum, & militum conſcriptionem *ac delectum* decreturus eſſet, vtrum ſenatus, an plebeia multitudo, an verò neutri quidem horum, quòd vtrique ipſis ſuſpecti eſſent: at ipſi decemuiri ſuo decreto hæc ſibi confirmarent. Tandem tamen poſt longam conſultationem ſenatum conuocare ſtatuerunt, & dare operam vt ille bellum decerneret, & permitteret vt exercitus cõſcriberetur. Nam ſi hoc vtrumque à ſenatu decretum fuiſſet, exiſtimabant, primùm omnes *ſibi* obtemperaturos, præſertim tribunitia poteſtate ſublata, cui ſoli per leges principum imperatis intercedere licebat. Deinde ſe quoque, qui ſenatui inſeruirent, eiúſque decreta exequerentur, belli adminiſtrandi poteſtatem legitimè accepiſſe viſum iri. Hoc conſilio inito, præparatiſque ex ſuis amicis & cognatis, qui in ſenatu ſententias ſibi vtiles dicerent, & iis qui contrà ſentirent, aduerſarentur, in forum proceſſerunt, & præcone in medium producto, ſenatores nominatim vocare iuſſerunt: ſed nullus mediocris conditionis homo *ipſis* obtemperabat, & præcone ſæpius clamante, nullóque prodeunte præter eos qui decemuiris aſſentabantur: in quo numero erant peſſimi quique, qui paucorum dominatui fauebant: qui tunc in foro erant, mirabantur quòd, qui nulla vnquam

quam de re ſenatum conuocarant, tunc primùm cognouiſſent eſſe etiam Romæ aliquem ſenatum virorum bonorum, ad quos reipublicæ cura pertineret. Quibus animaduerſis illi ſenatores ex ædibus educere decreuerunt: ſed quum audiſſent pleráſque earum deſertas eſſe, rem in poſterum diem diſtulerunt. Interea miſsis in agros hominibus eos inde euocarunt. Frequentiſsimo autem ſenatu, Appius decemuiratus princeps, in medium progreſſus, ſignificauit à duabus gentibus, Æquis, & Sabinis, bellum pop. Rom. inferri: Orationémque accuratiſſimè compoſitam habuit, cuius hic erat finis, militum conſcriptionem, *& delectum* decernendum, copiáſque celeriter educendas, quòd tempus nullas moras pateretur. Hæc eo dicente, ſurrexit L. Valerius, cognomine Potitus, vir ob maiores magnificè de ſe ſentiens. Pater enim eius erat Valerius ille qui Herdonium Sabinum expugnarat, à quo Capitolium occupatum fuerat, & qui arcem quidem recuperarat, ſed ipſe in eo prælio obierat. Auus verò paternus erat Publicola, qui reges expulerat, & optimatum dominatum conſtituerat, quem quum Appius prodeuntem vidiſſet, & aliquid contra ſe dicturum putaſſet, [non eſt, inquit, tuus iſte locus, Valeri, nec decet te nunc loqui: Sed vbi iſti, qui ſunt maiores natu, & honoratiores quàm tu, ſententiam ſuam dixerint, tunc demùm tu quoque vocatus tuam ſententiam dices. Nunc verò tace, & ſede. Sed non de his (inquit Valerius) at de aliis maioris momenti, & magis neceſſariis dicturus ſurrexi, quæ ſenatui primùm audienda arbitror. Ex his autē quæ iſti audiēt, cognoſcent vtrū hæc reip. ſint magis neceſſaria, quorū cauſa à vobis iſti ſunt conuocati, an verò ea, quæ ego ſum dicturus. Quare me, qui ſum ſenator, & Valerius, & qui de reip. ſalute verba volo facere, ne dicendi facultate priues. Quòd ſi ſolitam in omnes arrogantiā ſeruaris, quorum tribunorū opem implorabo. Auxilium

enim, quod paratum fuerat in gratiam ciuium, qui vim paterentur, à vobis eſt ſublatum: quanquam, nónne hoc eſt omnium malorum grauiſſimum, quòd ego, qui ſum Valerius Potitus, ius meum obtinere nequeam, ſed poteſtate tribunitia mihi ſit opus? Verum, amici quando illo magiſtratu priuati ſumus, vos omnes, qui cum iſto & illius magiſtratus poteſtatem accepiſtis, & reip. imperium habetis, imploro. Nec ignoro me hoc fruſtrà facere, qui velim veſtram coniurationem omnibus manifeſtam fieri, vos totam remp. turbaſſe, & omnes *in eam* conſpiraſſe. Imò verò te ſolum Q. Fabi Vibulane appello, qui tribus conſulatibus ornatus fuiſti, ſi adhuc eandem mentem habes, eia, ſurgas, & oppreſsis opem feras: ſenatus enim oculos in te vertit.] His à L. Valerio dictis, Fabius præ pudore nihil reſpondens ſedebat. Appius verò & cæteri omnes decemuiratus collegæ *ex ſuis ſedibus* exilientes, eum loqui probibuerunt. Quum autem ingens tumultus in ſenatu exortus eſſet, & plurimi indignarentur, & illi, qui ex eorum ſodalitate erant, rectè eos facere exiſtimarent, ſurrexit M. Horatius, cognomine Barbatus, pronepos Horatij illius, qui poſt reges eiectos P. Valerio Publicolæ collega in conſulatu fuerat, vir & rebus bellicis acer, & ſatis facundus, & Valerij vetus amicus, qui quum bilem ampliùs continere non potuiſſet. [CITIVS (inquit) coges me, Appi, fræna rumpere, quum non ampliùs moderatè vos geratis: ſed illum Tarquinium induatis, qui nec dicendi quidem poteſtatem fieri permittatis, iis qui de reip. ſalute ſuam ſententiam dicere volunt. Verum ex animo veſtro excidit poſteros Valeriorum qui tyrannidem expulerunt ſaluos *eſſe*, & ſuperſtites *eſſe* familiæ Horatiorum ſucceſſores, quibus hoc eſt hereditarium, vt & cum aliis, & ſoli ſeſe opponãt iis qui patriæ libertatem opprimunt? an nos, cæteróſq; Romanos adeò ignauos iudicaſtis, vt præclarè nobiſcum agi

agi exiſtimaturi ſimus, ſi quis nos quomodocunque viuere ſinat, nihil autem pro libertate & dicendi libera facultate, aut dicturi aut facturi ſimus? an poteſtatis magnitudine inebriati eſtis? Quinam vos eſtis, aut quem legitimum magiſtratum habetis vt Valerio, aut cuipiam ex aliis ſenatoribus dicendi copiam eripere ſitis auſi? Nónne in annum reipub. adminiſtratio vobis commiſſa fuit? nónne veſtri magiſtratus tempus eſt elapſum? Nónne ex ipſa lege nunc eſtis priuati? Hæc vultis apud populum efferri? Quid enim prohibebit quominus quiuis de nobis concionem conuocet, & veſtram poteſtatem quam contra leges habetis accuſet? ciues in ſuffragia mittite hac ipſa de re vtrum oporteat veſtrum decemuiratum manere, an iterum patrios magiſtratus creare. Et ſi populus eò inſaniæ progreſſus fuerit vt hoc patiatur, in eodem ſtatu iterum permanete & prohibete ne quis pro patria ea quæ vult dicat, & ſi hæc iuſta videbuntur, digni erimus qui & hæc & multò peiora patiamur, in veſtram poteſtatem redacti, & noſtras noſtrorúmque maiorum virtutes turpi vita fœdantes. Eum adhuc loquentem decemuiri vociferantes circunſteterunt tribunitiam poteſtatem ei intentantes, & minantes de ſaxo eum præcipitem daturos, niſi taceret. Quamobrem omnes clamorem ſuſtulerunt, quòd libertas ſibi eriperetur & curia indignationis ac tumultus plena erat: at decemuiros ſtatim pœnituit, quòd dicere volentes prohibuiſſent, iiſque minati fuiſſent, vbi ſenatum ea re irritatum vidêre. Deinde *vnus* ex illis Appius, in medium progreſſus, rogauit eos qui tumultuabantur, vt paulisper ſilentium facerent, & quum eorum tumultum repreſſiſſet, Neminem, inquit, veſtrûm P. C. dicendi poteſtate fraudamus, qui opportunè loquatur: ſed eos qui ſupra alios eminere volunt, & qui ſurgunt antequam vocentur, coercemus. Ne igitur indignemini: nam &

Horatio, & Valerio, & alij cuilibet ſuo loco ex priſca conſuetudine, & more, dicendi copiam faciemus, ſi modò quorum cauſa conſultaturi huc conueniſtis de his, & de nulla alia re præterea verba faciant. Quòd ſi ſuis concionibus veſtrum fauorem captent, & diſſidia in vrbe ſerant, de re propoſita nulla verba facientes, tunc ſcias, M. Horati, iſtos reipubl. perturbatores coercendi poteſtatem à plebe acceptam nos habere, quando & conſularis, & tribunitius magiſtratus plebiſcito nobis eſt commiſſus, eiuſque tempus nondum eſt exactum, vt tibi videtur: neque enim in annum, aut in aliud aliquod præſtitutum tempus *decemuiri* creati fuimus: ſed donec omnes leges condiderimus, & conſtituerimus. Peractis igitur quæcunque in animo habemus, & reliquis legibus perlatis, tunc demum magiſtratum deponemus, & cuilibet de vobis rationem rerum à nobis geſtarum reddemus. Interim verò nec conſularem, nec tribunitiam poteſtatem vllo modo imminuemus. De bello verò, quonam modo, & quàm celerrimè & pulcherrimè hoſtes vlciſcamur, vos rogo vt in medium progreſsi ſententias dicatis, ac primum quidem (vt moris eſt, & vt vos decet) ſeniores, deinde mediæ ætatis viri, poſtremo loco iuniores.]

2 ¶ HIS dictis primum vocauit patrium ſuum, C. Claudium. Ille verò ſurrexit, & talem habuit orationem. [QVANDO C. Appius me primū ſententiā dicere vult ob cognationē me honorans vt eum decet, quando etiam quæ de bello contra Æquos & Sabinos ſentio me dicere oportet, ante quàm meā mentem vobis aperiā, illud ex vobis vellem quærere, qua ſpe adducti Æqui & Sabini bellū nobis inferre, & noſtrum agrum incurſionibus populari auſi fuerint, qui ad hanc vſq; diem præclarè ſecum agi putabant, diiſque magnam gratiam habebant, ſi quis ipſos ſuum agrum tutò poſsidere patiebatur. Si enim hoc cogno-

cognoueritis,facilè etiã intelligetis quanam ratione hoc bello optimè liberari poſſitis. Illi igitur quum audierint iampridem noſtrũ rempub.fluctibus ac tẽpeſtatibus agitari & laborare,& plebẽ patriciósque à reipub.præſidibus animo alieno eſſe,idq; non falsò audierint(reuera enim res ita ſe habet,neq; cauſas apud vos,qui earũ eſtis gnari,à me dici eſt opus)exiſtimarunt ſi quod externum bellum vobis præter mala inteſtina inferretur,& magiſtratus vellent copias educere ad agri propugnationem,eos neque habituros omnes ciues ad militare ſacramentum promptos,vt antea,quòd magiſtratus odio proſequantur, nec duces pœnis lege ſtatutis in contumaces vſuros, veritos ne quod grauius malum faciãt. Eos verò qui obtemperarint,& arma ceperint,aut ſigna deſerturos,aut ſi permaneant,rem in præliis ignauiter dedita opera geſturos,quorum nihil ſperarunt quod nõ ſit veriſimile.Quoties enim ciuitas concors bellũ ſuſcipit,& idẽ omnibus,tã illis qui imperant,quàm illis qui parẽt,vtile videtur,omnes alacriter mala ſubeũt nec vllũ laborẽ aut periculũ refugiunt. Quoties verò inteſtino malo laborans,priùs quàm res domeſticas cõponat, bella externa ſuſcepit, & multitudini in mentem venit ſe non pro ſuis bonis mala paſſurũ,ſed vt aliorũ imperiũ in ſe magis cõfirmet:ipſi verò duces cogitant ſuas copias nõ minùs quàm hoſtiles ſibi inimicas fore,cætera quoq; laborant,& quæuis manus iſtiuſmodi exercitus facilè debellare & delere poteſt.Hæ ſunt,P.C.Sabinorũ & Aequorũ cogitationes quibus freti in agrũ noſtrũ irruptionẽ fecerũt.Si igitur nos ab ipſis elatis cõtẽni indignè ferẽtes,ita irati vt ſumus,copias contra eos educere decreuerimus,vereor ne nobis accidãt quæ illi præuiderũt:imò verò certò ſcio hæc euentura. Sed ſi ea quæ ſunt prima,& maximè neceſſaria cõſtituerimus(hæc autem ſunt & multitudinis bona diſciplina & vt om-

nibus idem conducere videatur) expulſa ex vrbe cõtumelia *ac inſolentia* & pluris habẽdi cupiditate, quæ iam hîc ſuas ædes fixit, & rep. in priſtinum ſtatum reſtituta, illi qui nunc ſunt audaces, conſternati, armíſque abiectis ex manibus breui ad nos venient, & vt damna data reſarciant, & de pace agant atque ita nobis continget, quod omnes mente prædití optarent, vt eos ſine armis debellemus. Nobis igitur hæc conſiderantibus (quando res domeſticæ adeò ſunt turbatæ) belli conſultationem in præſentia omittendam, & de concordia, & ciuili diſciplina cuilibet agere volenti copiam dicendi faciendam cenſeo: neque enim antequam in hunc ſtatum res adducerentur, nobis ab hoc magiſtratu vocatis de bellis conſultare, quum talis eſſet rerum vrbanarum ſtatus, neque, ſi quid non rectè fieret, de eo cognoſcere licuit. Magna verò reprehenſione dignus eſſet, ſi quis omiſſa hac occaſione nunc de rebus illis agere vellet. Nec poſſet quis certò affirmare fore vt neglecta hac occaſione, vt minus opportuna, aliam opportuniorem nanciſci poſſemus: ſi quis enim ex præteritis futura coniicere velit, magnum poſtea intercedet tempus, quo de nulla republica conſultaturi conueniemus. Oro autem Appi, vos reipublicæ principes, qui publicorum etiam commodorum non tantùm veſtræ priuatæ vtilitatis rationem habere debetis, vt ſi quid veri liberè, non autem ad voluptatem veſtram dixero, non propterea me odio proſequamini, cogitantes me verba facturum, non vt veſtro magiſtratui conuicium dicam, eúmue contemnam: ſed vt vbi demonſtraro quantis fluctibus ac tempeſtatibus reſpublica iactetur, declarem etiam qua ratione ſalus ei afferri, quóue modo ea in priſtinum ſtatum reſtitui poſſit, fortaſſe enim omnibus patriæ commodorum ſtudioſis de publicis vtilitatibus verba neceſſariò ſunt facienda: ſed mihi præcipuè: ac primùm quidem

dem honoris cauſa primus ſententiam ſum rogatus. Magni autem pudoris, magnæque fatuitatis eſſet ſi qui primus ſurrexit, ea quæ primùm corrigēda ſunt, non diceret. Deinde quia accidit vt quum ſim patruus Appij, qui eſt decemuirorum princeps, maximè læter, quoties reſpublica ab ipſis optimè adminiſtratur, & maximè, ſi quiſquam alius, crucier, quoties ea malè geritur. Prætera quia reipublicæ adminiſtrādæ ſtudia à maioribus hereditaria accepi, vt publica commoda priuatis vtilitatibus anteponam, & nullū periculum priuatum conſiderem: quæ ſponte mea nō prodam. Hoc autem eſſe meæ vitæ inſtitutum *fateor*: nec virorum illorum virtutes decorabo. Quòd igitur præſens reipublicæ ſtatus malus ſit, & ferè omnes eū iniquo animo ferant, maximum hoc nobis eſto argumentum, quòd omnes qui rempublicam adminiſtrabant (quod ſolum vos ignorare non poteſtis) quotidie deſertis patriis laribus ex vrbe fugerant, & honeſtiſſimi quique plebeij, partim in proximas vrbes vnà cū coniugib. & liberis, partim in remotiſſimos ab vrbe agros tranſlatis ſedibus ſe conferant, nec multi patricii in vrbe commorentur, vt antè: ſed horum quoque maior pars in agris vitam degat. Sed quid opus eſt de aliis loqui, quando vel pauciſſimi ſenatorij ordinis vobis cognatione vel amicitia coniuncti in vrbe remanent, cæteri verò ſolitudinē patria optabiliorem ducūt? Quum igitur vobis ſenatus conuocandus fuit, ex agris *ſenatores* viritim euocati conuenerunt, quibus patriū erat vnâ cū magiſtratib. patriā cuſtodire, & nulli publico negotio non intereſſe. Vtrum igitur putatis homines dum patrias ſuas deſerunt, bona an mala fugere? Equidē exiſtimo mala. Et quàm graue putatis hoc malum reipublicæ eſſe, præcipuè verò Romanæ, cui opus eſt magnis domeſticis copiis: ſi imperium ſtabile in finitimos populos retinere velit, à plebeiis derelinqui, & à patriciis

deſeri, quum nec bello nec peſtilentia, nec vlla alia calamitate diuinitùs immiſſa infeſtetur? Vultis igitur audire cauſas, quibus homines ſacra & maiorum monumenta relinquere, & lares ac paternas poſſeſſiones deſerere: & quamuis aliam terram patria potiorem ducere coguntur? neque enim hæc abſq. cauſa ita fiunt. Ego igitur rem vobis aperiam, & nihil celabo. Magiſtratui veſtro, Appi, multa crimina, eáque à multis obiiciuntur, quæ vtrum vera, an falſa ſint, mihi in præſentia, quærendum non puto, obiiciuntur tamen. De veſtris verò ſodalibus dicere ad rem præſentem non facit. Viri boni, & bonis prognati parentibus ad quos pertinent ſacerdotia, magiſtratus, aliorúmque honorum fructus, quibus eorum patres fruebantur, ægrè ferunt ſe maiorum dignitatibus ſpoliatos, ſéque ab his veſtra opera arceri. Homines verò mediocris fortunæ, qui ſunt in vrbe, & qui quietem à negotiis remotam ſectantur, crimini vobis dant bonorum ſuorum iniuſtas rapinas, & contumelias quas exercetis in ipſorum vxores, & veſtras debacchationes in ipſorum filias nubiles, & multa alia, eáque grauia contumeliarum genera deflent. Plebis verò pars pauperrima quum nec comitiorum, nec ſuffragiorum ius ampliùs penes ſe habeat, nec ad concionem vocetur, nec vllus alius humanitatis ciuilis ſit particeps, ob has omnes cauſas vos odit, veſtrúmque magiſtratum tyrannidem vocat. Quomodo igitur hæc corrigetis, & has ciuium contra vos criminationes compeſcetis? Hoc enim mihi dicendum reſtat: ſi facto s.c. populo cognitionem reſtitueritis, vtrum ei conſules, & tribunos alióſque patrios magiſtratus iterũ creare, an in eadem ciuitatis forma manere placeat: nam ſi totus pop. Rom. paucorum dominatum probauerit, & vos in eadẽ poteſtate manere decreuerit, tunc legitimè, non per vim magiſtratũ habebitis. Si verò cõſules, alióſq. magiſtrat⁹ vt antè iterum

rum creare voluerit, legitimè poteſtatem deponetis, nec inuitis veſtris æqualibus dominari videbimini, hoc enim eſt tyrannicum: ſed à volentibus magiſtratus accipere, hoc eſt optimatũ. Huius autem inſtituti te principem *atque autorem* eſſe debere arbitror, Appi, & paucorum dominatum à te conſtitutũ, & quondam nobis vtilem, nunc verò grauem, tollere. Quid autem lucri ſis facturus ſi mihi parueris, & inuidioſam hanc poteſtatem depoſueris, audi. Si totum veſtrum collegium eiuſdem fuerit ſententiæ, omnes exiſtimabunt, propter te qui princeps fuiſti, hos etiam viros bonos eſſe factos: quòd ſi iſti nimiùm cupidè nefariam potentiam retinere voluerint, omnes tibi gratiam habebũt, quòd ſolus iuſtè facere volueris. Illis verò inuitis cum ignominia magnóq; damno magiſtratum abrogabunt, quòd ſi qua fœdera clandeſtina feciſtis, & fidem occultè inter vos vltro citróq; dediſtis & accepiſtis, facientes deos *veſtrorum pactorum* ſponſores (nam fortaſſe etiam aliquid tale à vobis eſt factum) hæc ſi ſeruentur putato impia, vt pote quæ contra ciues & patriam ſint facta, ſi verò frangantur, pia. Dijs enim ad honeſta & iuſta fœdera, non autem ad turpia & iniuſta teſtes adhiberi ſolent: quòd ſi metu inimicorum magiſtratum deponere formidas, ne quod periculum illi tibi creent, & rerum geſtarum rationem reddere cogaris, non rectè times: neque enim pop. Rom. adeò puſillo aut ingrato animo erit, vt tuorum peccatorum recordetur, & beneficiorum obliuiſcatur: ſed præſentia bona cum malis præteritis collata examinans, illa quidem venia, hæc verò laudibus putabit digna. Poteris verò etiam multa ac præclara facinora à te antè paucorum dominatum conſtitutum edita populo in memoriam reuocare, & pro illis gratiam ad auxilium & ſalutem tuam repoſcere, & multis modis ad crimina obiecta reſpõdere. Partim quidem te non peccaſſe: ſed alium

quempiam te inſcio,partim verò te prohibere non potuiſſe quominus is qui parem honorem habebat, faceret quæ vellet:partim verò te alicuius alius rei vtilis cauſa coactum fuiſſe quædam contra voluntatem tuam perferre.Longa enim eſſet oratio,ſi velle ea omnia recenſere,quæ pro tua defenſione afferre poteris,& quibus nulla eſt defenſio,aut victa, aut æqua,tamen dum culpam fatentur, & deprecationib. vtuntur,eorũ qui iniuriam ſunt paſſi, iram mitigãt: alij in ætatis amentiam culpam reiicientes, alij in improborum hominum colloquia,*& conſortia*,alij in imperij magnitudinem:alij in fortunam:quæ omnes humanas cogitationes fallit.Ego tibi polliceor fore vt ſi imperium deponas,omnis iniuriarum memoria deponatur,& honeſtè(vt in malis) cum populo in gratiam redeas:ſed vereor ne periculum falſò prætexas vt in eodem magiſtratu permaneas.Innumeris certè,cõtigit vt depoſita tyrannide nihil mali à ciuibus ſuis paterentur. Sed hæ veræ ſunt cauſæ,inanis ambitio imaginẽ opinionis honeſtatis ſectans, & deſiderium pernicioſarum voluptatum,quas vita tyrannica affert. Quòd ſi vis non ſimulacra & vmbras honorũ ac ſtultitiæ ſectari: ſed ipſis veris honoribus frui,optimatum dominatum patriæ reddas,& honores à paribus accipias,& æmulationem apud poſteros conſequaris, gloriámque immortalem pro mortali corpore poſteritati relinquas.Hi enim ſunt certi ac veri honores,& qui eripi non poſſunt, & grati, nec pœnitendi. Conuertas animum tuum ad patriæ bona,iiſque gaudeas,quorum præcipuus autor fuiſſe videberis,graui dominatu ex ea ſublato. Horum autem exempla à maioribus petas , cogitans nullos ex illis viris tyrannicam poteſtatem affectaſſe : nec probroſis corporis voluptatibus inſeruiſſe:propterea etiam ipſis contigiſſe,vt & viui , & mortui honorarentur, & laudem apud poſteros conſequerentur.

Omnes

Omnes enim teſtantur eos optimatum dominatus, quem noſtra ciuitas eiectis regibus conſtituit, firmiſſimos ac fidiſſimos cuſtodes fuiſſe, nec vllorum tuorum dictorum, factorúmque clariſſimorum obliuiſcaris. Prima enim tuorum actorũ fundamenta præclara fuerunt, & magnam virtutis ſpem nobis attulerunt: quibus vt cætera quoque tua acta reſpondeāt, te rogamus. Redi igitur ad tuum ingenium Appi fili, & in Rep. adminiſtranda ne tyrannica, ſed optimatum ſtudia ſequere, & fuge eos qui ad voluptatem loquuntur, quorum opera de rectis inſtitutis deceſſiſti, & à recta via aberraſti. Abſurdum enim eſt putare, eum qui ab aliquibus ex bono malus fuerit factus eundem ab illis iterum ex malo bonum fieri poſſe. Hæc ſæpe tibi exponere volui ſolus cum ſolo agens, partim vt te ignarum docerem, partim vt peccantem admonerem, domúmque tuam non ſemel veni, *ſed ſæpius*, at filij tui me ex ædibus expulerunt, non eſſe tibi otium dicentes, ſed te aliis quibuſdam rebus magis neceſſariis vacare. Fortaſſe autem non tuo iuſſu, ſed per ſe ipſi hoc cognoſcẽtes me ingreſſu prohibuerunt: & vellem hoc eſſe verum. Hæc igitur res me coegit in ſenatu tecum agere de iis de quibus tecum colloqui volebam, quando non licuit mihi ſoli cum ſolo id facere. Res autem honeſtæ & vtiles, Appi, ſemper apud homines potiùs quàm nuſquā opportunè dici poſſunt. Quum autem tibi gentis noſtræ debita officia præſtiterim, deos teſtor, quorum templa & aras communibus ſacrificiis colimus, nos qui ſumus gentis Appiæ ſucceſſores, & genios maiorum, quibus poſt deos, ſecundos honores communéſq; gratias reddimus: ſed præcipuè terrā quæ patrem tuum, fratrem meũ continet, me vitam vocémq; meā optimũ conſilium dantem tibi exhibuiſſet, & pro viribus meis tuam ignorantiam corrigens abs te peto ne mala malis ſanes, néue dum plura appetis, res etiā præ-

enim, quod paratum fuerat in gratiam ciuium, qui vim paterentur, à vobis eſt ſublatum: quanquam, nónne hoc eſt omnium malorum grauiſſimum, quòd ego, qui ſum Valerius Potitus, ius meum obtinere nequeam, ſed poteſtate tribunitia mihi ſit opus? Verum, amici quando illo magiſtratu priuati ſumus, vos omnes, qui cum iſto & illius magiſtratus poteſtatem accepiſtis, & reip. imperium habetis, imploro. Nec ignoro me hoc fruſtrà facere, qui velim veſtram coniurationem omnibus manifeſtam fieri, vos totam remp. turbaſſe, & omnes *in eam* conſpiraſſe. Imò verò te ſolum Q. Fabi Vibulane appello, qui tribus conſulatibus ornatus fuiſti, ſi adhuc eandem mentem habes, eia, ſurgas, & oppreſsis opem feras: ſenatus enim oculos in te vertit.] His à L. Valerio dictis, Fabius præ pudore nihil reſpondens ſedebat. Appius verò & cæteri omnes decemuiratus collegæ *ex ſuis ſedibus* exilientes, eum loqui prohibuerunt. Quum autem ingens tumultus in ſenatu exortus eſſet, & plurimi indignarentur, & illi, qui ex eorum ſodalitate erant, rectè eos facere exiſtimarent, ſurrexit M. Horatius, cognomine Barbatus, pronepos Horatij illius, qui poſt reges eiectos P. Valerio Publicolæ collega in conſulatu fuerat, vir & rebus bellicis acer, & ſatis facundus, & Valerij vetus amicus, qui quum bilem ampliùs continere non potuiſſet. [CITIVS (inquit) coges me, Appi, fræna rumpere, quum non ampliùs moderatè vos geratis: ſed illum Tarquinium induatis, qui nec dicendi quidem poteſtatem fieri permittatis, iis qui de reip. ſalute ſuam ſententiam dicere volunt. Verum ex animo veſtro excidit poſteros Valeriorum qui tyrannidem expulerunt ſaluos *eſſe*, & ſuperſtites *eſſe* familiæ Horatiorum ſucceſſores, quibus hoc eſt hereditarium, vt & cum aliis, & ſoli ſeſe opponãt iis qui patriæ libertatem opprimunt? an nos, cæteróſq; Romanos adeò ignauos iudicaſtis, vt præclarè nobiſcum

agi

agi exiſtimaturi ſimus, ſi quis nos quomodocunque viuere ſinat, nihil autem pro libertate & dicendi libera facultate, aut dicturi aut facturi ſimus? an poteſtatis magnitudine inebriati eſtis? Quinam vos eſtis, aut quem legitimum magiſtratum habetis vt Valerio, aut cuipiam ex aliis ſenatoribus dicendi copiam eripere ſitis auſi? Nónne in annum reipub. adminiſtratio vobis commiſſa fuit? nónne veſtri magiſtratus tempus eſt elapſum? Nónne ex ipſa lege nunc eſtis priuati? Hæc vultis apud populum efferri? Quid enim prohibebit quominus quiuis de nobis concionem conuocet, & veſtram poteſtatem quam contra leges habetis accuſet? ciues in ſuffragia mittite hac ipſa de re vtrum oporteat veſtrum decemuiratum manere, an iterum patrios magiſtratus creare. Et ſi populus eò inſaniæ progreſſus fuerit vt hoc patiatur, in eodem ſtatu iterum permanete & prohibete ne quis pro patria ea quæ vult dicat, & ſi hæc iuſta videbuntur, digni erimus qui & hæc & multò peiora patiamur, in veſtram poteſtatem redacti, & noſtras noſtrorúmque maiorum virtutes turpi vita fœdantes. Eum adhuc loquentem decemuiri vociferantes circunſteterunt tribunitiam poteſtatem ei intentantes, & minantes de ſaxo eum præcipitem daturos, niſi taceret. Quamobrem omnes clamorem ſuſtulerunt, quòd libertas ſibi eriperetur & curia indignationis ac tumultus plena erat: at decemuiros ſtatim pœnituit, quòd dicere volentes prohibuiſſent, iiſque minati fuiſſent, vbi ſenatum ea re irritatum vidêre. Deinde *vnus* ex illis Appius, in medium progreſſus, rogauit eos qui tumultuabantur, vt paulisper ſilentium facerent, & quum eorum tumultum repreſſiſſet, [Neminem, inquit, veſtrûm P. C. dicendi poteſtate fraudamus, qui opportunè loquatur: ſed eos qui ſupra alios eminere volunt, & qui ſurgunt antequam vocentur, coercemus. Ne igitur indignemini: nam &

Horatio, & Valerio, & alij cuilibet ſuo loco ex priſca conſuetudine, & more, dicendi copiam faciemus, ſi modò quorum cauſa conſultaturi huc conueniſtis de his, & de nulla alia re prætereà verba faciant. Quod ſi ſuis concionibus veſtrum fauorem captent, & diſſidia in vrbe ſerant, de re propoſita nulla verba facientes, tunc ſcias, M. Horati iſtos reipubl. perturbatores coercendi poteſtatem à plebe acceptam nos habere, quando & conſularis, & tribunitius magiſtratus plebiſcito nobis eſt commiſſus, eiúſque tempus nondum eſt exactum, vt tibi videtur: neque enim in annum, aut in aliud aliquod præſtitutum tempus *decemuiri* creati fuimus: ſed donec omnes leges condiderimus, & conſtituerimus. Peractis igitur quæcunque in animo habemus, & reliquis legibus perlatis, tunc demum magiſtratum deponemus, & cuilibet de vobis rationem rerum à nobis geſtarum reddemus. Interim verò nec conſularem, nec tribunitiam poteſtatem vllo modo imminuemus. De bello verò, quónam modo, & quàm celerrimè & pulcherrimè hoſtes vlciſcamur, vos rogo vt in medium progreſsi ſententias dicatis, ac primùm quidem (vt moris eſt, & vt vos decet) ſeniores, deinde mediæ ætatis viri, poſtremò loco iuniores.]

2 ¶ HIS dictis primùm vocauit patrium ſuum, C. Claudium. Ille verò ſurrexit, & talem habuit orationem. [QVANDO C. Appius me primũ ſententiã dicere vult ob cognationẽ me honorans vt eum decet, quando etiam quæ de bello contra Æquos & Sabinos ſentio me dicere oportet, antè quàm meã mentem vobis aperiã, illud ex vobis vellem quærere, qua ſpe adducti Æqui & Sabini bellũ nobis inferre, & noſtrum agrum incurſionibus populari auſi fuerint, qui ad hanc vſq; diem præclarè ſecum agi putabant, diíſque magnam gratiam habebant, ſi quis ipſos ſuum agrum tutò poſsidere patiebatur. Si enim hoc cogno-

cognoueritis,facilè etiã intelligetis quanam ratione hoc bello optimè liberari poſſitis. Illi igitur quum audierint iampridem noſtrũ rempub.fluctibus ac tẽpeſtatibus agitari & laborare,& plebẽ patriciόſque à reipub.præſidibus animo alieno eſſe,idq; non falsò audierint(reuera enim res ita ſe habet,neq; cauſas apud vos,qui earũ eſtis gnari,à me dici eſt opus)exiſtimarunt ſi quod externum bellum vobis præter mala inteſtina inferretur,& magiſtratus vellent copias educere ad agri propugnationem,eos neque habituros omnes ciues ad militare ſacramentum promptos,vt antea,quòd magiſtratus odio proſequantur, nec duces pœnis lege ſtatutis in contumaces vſuros, veritos ne quod grauius malum faciãt. Eos verò qui obtemperarint,& arma ceperint,aut ſigna deſerturos,aut ſi permaneant,rem in præliis ignauiter dedita opera geſturos,quorum nihil ſperarunt quod nõ ſit veriſimile.Quoties enim ciuitas concors bellũ ſuſcipit,& idẽ omnibus,tã illis qui imperant,quàm illis qui parẽt,vtile videtur,omnes alacriter mala ſubeũt nec vllũ laborẽ aut periculũ refugiunt. Quoties verò inteſtino malo laborans,priùs quàm res domeſticas cõponat, bella externa ſuſcepit, & multitudini in mentem venit ſe non pro ſuis bonis mala paſſurã,ſed vt aliorũ imperiũ in ſe magis cõfirmet:ipſi verò duces cogitant ſuas copias nõ minùs quàm hoſtiles ſibi inimicas fore,cætera quoq; laborant,& quæuis manus iſtiuſmodi exercitus facilè debellare & delere poteſt.Hæ ſunt,P.C.Sabinorũ & Aequorũ cogitationes quibus freti in agrũ noſtrũ irruptionẽ fecerũt.Si igitur nos ab ipſis elatis cõtẽni indignè ferẽtes,ita irati vt ſumus,copias contra eos educere decreuerimus,vereor ne nobis accidãt quæ illi præuiderũt:imò verò certò ſcio hæc euentura. Sed ſi ea quæ ſunt prima,& maximè neceſſaria cõſtituerimus(hæc autem ſunt & multitudinis bona diſciplina & vt om-

nibus idem conducere videatur)expulſa ex vrbe cō tumelia *ac inſolentia* & pluris habēdi cupiditate, quæ iam hîc ſuas ædes fixit, & rep.in priſtinum ſtatum reſtituta,illi qui nunc ſunt audaces, conſternati,armíſque abiectis ex manibus breui ad nos venient, & vt damna data reſarciant, & de pace agant atque ita nobis continget,quod omnes mente præditi optarent,vt eos ſine armis debellemus. Nobis igitur hæc conſiderantibus (quando res domeſticæ adeò ſunt turbatæ)belli conſultationem in præſentia omittendam,& de concordia , & ciuili diſciplina cuilibet agere volenti copiam dicendi faciendam cenſeo:neque enim antequam in hunc ſtatum res adducerentur,nobis ab hoc magiſtratu vocatis de bellis conſultare,quum talis eſſet rerum vrbanarum ſtatus , neque,ſi quid non rectè fieret,de eo cognoſcere licuit. Magna verò reprehenſione dignus eſſet , ſi quis omiſſa hac occaſione nunc de rebus illis agere vellet. Nec poſſet quis certò affirmare fore vt neglecta hac occaſione,vt minus opportuna , aliam opportuniorem nanciſci poſſemus:ſi quis enim ex præteritis futura coniicere velit,magnum poſtea intercedet tempus, quo de nulla republica conſultaturi conueniemus.Oro autem Appi,vos reipublicæ principes , qui publicorum etiam commodorum non tantùm veſtræ priuatæ vtilitatis rationem habere debetis , vt ſi quid veri liberè , non autem ad voluptatem veſtram dixero,non propterea me odio proſequamini, cogitantes me verba facturum,non vt veſtro magiſtratui conuicium dicam,eúmue contemnam: ſed vt vbi demonſtraro quantis fluctibus ac tempeſtatibus reſpublica iactetur,declarem etiam qua ratione ſalus ei afferri,quóue modo ea in priſtinum ſtatum reſtitui poſſit,fortaſſe enim omnibus patriæ commodorum ſtudioſis de publicis vtilitatibus verba neceſſariò ſunt facienda:ſed mihi præcipuè:ac primùm quidem

dem honoris cauſa primus ſententiam ſum rogatus. Magni autem pudoris, magnæque fatuitatis eſſet ſi qui primus ſurrexit, ea quæ primùm corrigēda ſunt, non diceret. Deinde quia accidit vt quum ſim patruus Appij, qui eſt decemuirorum princeps, maximè læter, quoties reſpublica ab ipſis optimè adminiſtratur, & maximè, ſi quiſquam alius, crucier, quoties ea malè geritur. Præterea quia reipublicæ adminiſtrādæ ſtudia à maioribus hereditaria accepi, vt publica commoda priuatis vtilitatibus anteponam, & nullū periculum priuatum conſiderem: quæ ſponte mea nō prodam. Hoc autem eſſe meæ vitæ inſtitutum *fateor*: nec virorum illorum virtutes decorabo. Quòd igitur præſens reipublicæ ſtatus malus ſit, & ferè omnes eū iniquo animo ferant, maximum hoc nobis eſto argumentum, quòd omnes qui rempublicam adminiſtrabant (quod ſolum vos ignorare non poteſtis) quotidie deſertis patriis laribus ex vrbe fugerant, & honeſtiſſimi quique plebeij, partim in proximas vrbes vnà cū cōiugib. & liberis, partim in remotiſſimos ab vrbe agros tranſlatis ſedibus ſe conferant, nec multi patricii in vrbe commorentur, vt antè: ſed horum quoque maior pars in agris vitam degat. Sed quid opus eſt de aliis loqui, quando vel pauciſſimi ſenatorij ordinis vobis cognatione vel amicitia coniuncti in vrbe remaneant, cæteri verò ſolitudinē patria optabiliorem ducūt? Quum igitur vobis ſenatus conuocandus fuit, ex agris *ſenatores* viritim euocati conuenerunt, quibus patriū erat vnâ cū magiſtratib. patriā cuſtodire, & nulli publico negotio non intereſſe. Vtrùm igitur putatis homines dum patrias ſuas deſerunt, bona an mala fugere? Equidē exiſtimo mala. Et quàm graue putatis hoc malum reipublicæ eſſe, præcipuè verò Romanæ, cui opus eſt magnis domeſticis copiis: ſi imperium ſtabile in finitimos populos retinere velit, à plebeiis derelinqui, & à patriciis

deſeri, quum nec bello nec peſtilentia, nec vlla alia calamitate diuinitùs immiſſa infeſtetur? Vultis igitur audire cauſas, quibus homines ſacra & maiorum monumenta relinquere, & lares ac paternas poſſeſſiones deſerere: & quamuis aliam terram patria potiorem ducere coguntur? neque enim hæc abſq. cauſa ita fiunt. Ego igitur rem vobis aperiam, & nihil celabo. Magiſtratui veſtro, Appi, multa crimina, eáque à multis obiiciuntur, quæ vtrum vera, an falſa ſint, mihi in præſentia, quærendum non puto, obiiciuntur tamen. De veſtris verò ſodalibus dicere ad rem præſentem non facit. Viri boni, & bonis prognati parentibus ad quos pertinent ſacerdotia, magiſtratus, aliorúmque honorum fructus, quibus eorum patres fruebantur, ægrè ferunt ſe maiorum dignitatibus ſpoliatos, ſéque ab his veſtra opera arceri. Homines verò mediocris fortunæ, qui ſunt in vrbe, & qui quietem à negotiis remotam ſectantur, crimini vobis dant bonorum ſuorum iniuſtas rapinas, & contumelias quas exercetis in ipſorum vxores & veſtras debacchationes in ipſorum filias nubiles, & multa alia, eáque grauia contumeliarum genera deflent. Plebis verò pars pauperrima quum nec comitiorum, nec ſuffragiorum ius ampliùs penes ſe habeat, nec ad concionem vocetur, nec vllus alius humanitatis ciuilis ſit particeps, ob has omnes cauſas vos odit, veſtrúmque magiſtratum tyrannidem vocat. Quomodo igitur hæc corrigetis, & has ciuium contra vos criminationes compeſcetis? Hoc enim mihi dicendum reſtat: ſi facto s. c. populo cognitionem reſtitueritis, vtrum ei conſules, & tribunos aliósque patrios magiſtratus iterũ creare, an in eadem ciuitatis forma manere placeat: nam ſi totus pop. Rom. paucorum dominatum probauerit, & vos in eadẽ poteſtate manere decreuerit, tunc legitimè, non per vim magiſtratũ habebitis. Si verò cõſules, aliósq. magiſtrat' vt antè iterum

n creare voluerit, legitimè poteſtatem deponetis, c inuitis veſtris æqualibus dominari videbimini, : enim eſt tyrannicum: ſed à volentibus magiſtra- accipere, hoc eſt optimatū. Huius autem inſtituti principem *atque auctorem* eſſe debere arbitror, Ap- & paucorum dominatum à te conſtitutū, & quon- m nobis vtilem, nunc verò grauem, tollere. Quid tem lucri ſis facturus ſi mihi parueris, & inuidio- n hanc poteſtatem depoſueris, audi. Si totum ve- um collegium eiuſdem fuerit ſententiæ, omnes e- timabunt, propter te qui princeps fuiſti, hos etiam os bonos eſſe factos: quòd ſi iſti nimiùm cupidè ariam potentiam retinere voluerint, omnes tibi tiam habebūt, quòd ſolus iuſtè facere volueris. Il- verò inuitis cum ignominia magnóq; damno ma- ratum abrogabunt, quòd ſi qua fœdera clandeſti- feciſtis, & fidem occultè inter vos vltro citróq; de- is & accepiſtis, facientes deos *veſtrorum pactorum* nſores (nam fortaſſe etiam aliquid tale à vobis eſt um) hæc ſi ſeruentur putato impia, vt pote quæ tra ciues & patriam ſint facta, ſi verò frangantur, Dijs enim ad honeſta & iuſta fœdera, non autem turpia & iniuſta, teſtes adhiberi ſolent: quod ſi u inimicorum magiſtratum deponere formidas, quod periculum illi tibi creent, & rerum geſtarum onem reddere cogaris, non rectè times: neque e- pop. Rom. adeò puſillo aut ingrato animo erit, uorum peccatorum recordetur, & beneficiorum uiſcatur: ſed præſentia bona cum malis præteritis ata examinans, illa quidem venia, hæc verò lau- is putabit digna. Poteris verò etiam multa ac clara facinora à te antè paucorum dominatum ſtitutum edita populo in memoriam reuocare, pro illis gratiam ad auxilium & ſalutem tuam ſcere, & multis modis ad crimina obiecta reſpō- . Partim quidem te non peccaſſe: ſed alium

Omnes enim teſtantur eos optimatum dominatus, quem noſtra ciuitas eiectis regibus conſtituit, firmiſſimos ac fidiſſimos cuſtodes fuiſſe, nec vllorum tuorum dictorum, factorúmque clariſſimorum obliuiſcaris. Prima enim tuorum actorū fundamenta præclara fuerunt, & magnam virtutis ſpem nobis attulerunt: quibus vt cætera quoque tua acta reſpondeāt, te rogamus. Redi igitur ad tuum ingenium Appi fili, & in Rep. adminiſtranda ne tyrannica, ſed optimatum ſtudia ſequere, & fuge eos qui ad voluptatem loquuntur, quorum opera de rectis inſtitutis deceſſiſti, & à recta via aberraſti. Abſurdum enim eſt putare, eum qui ab aliquibus ex bono malus fuerit factus eundem ab illis iterum ex malo bonum fieri poſſe. Hæc ſæpe tibi exponere volui ſolus cum ſolo agens, partim vt te ignarum docerem, partim vt peccantem admonerem, domúmque tuam non ſemel veni, *ſed ſæpius*, at filij tui me ex ædibus expulerunt, non eſſe tibi otium dicentes, ſed te aliis quibuſdam rebus magis neceſſariis vacare. Fortaſſe autem non tuo iuſſu, ſed per ſe ipſi hoc cognoſcētes me ingreſſu prohibuerunt: & vellem hoc eſſe verum. Hæc igitur res me coegit in ſenatu tecum agere de iis de quibus tecum colloqui volebam, quando non licuit mihi ſoli cum ſolo id facere. Res autem honeſtæ & vtiles, Appi, ſemper apud homines potiùs quàm nuſquā opportunè dici poſſunt. Quum autem tibi gentis noſtræ debita officia præſtiterim, deos teſtor, quorum templa & aras communibus ſacrificiis colimus, nos qui ſumus gentis Appiæ ſucceſſores, & genios maiorum, quibus poſt deos, ſecundos honores communéſq; gratias reddimus: ſed præcipuè terrā quæ patrem tuum, fratrem meū continet, me vitam vocémq; meā optimū conſilium dantem tibi exhibuiſſet, & pro viribus meis tuam ignorantiam corrigens abs te peto ne mala malis ſanes, néue dum plura appetis, res etiā præ-

ſentes amittas, néve vt paribus & præſtantioribus imperes, inferioribus & deterioribus pareas. Quamuis autem longa oratione de multis præterea rebus tecum agere cupiam, tamen me piget: nam ſi deus te ad meliora conſilia ducit, & hæc quæ dixi, plura ſunt quàm oporteat: ſi verò ad peiora, fruſtra & reliqua ſum dicturus. Habetis, P.C. & vos Reipub. principes, meam ſententiam de pace facienda, & de vrbanis tumultibus ſedandis. Si quis verò hanc aliam meliorem ſententiam dicet, vincat optima.]

3 ¶ His autem à Claudio dictis, & magna ſpe ſenatui allata, fore vt decemuiri magiſtratum deponerent, Appius ad hæc nihil reſpondere voluit: ſed ex aliis paucorum dominatus fautoribus, M. Cornelius progreſſus, [Nos (inquit) Claudi, de noſtris propriis vtilitatibus ipſi cognoſcemus, tuo conſilio non indigentes: ſumus enim ea ætate, quæ eſt prudentiſſima: ita vt nihil eorum quæ noſtra interſunt, ignoremus: nec amicis indigemus, quorum conſilio, ſi quid opus fuerit vtemur. Deſinas igitur rem intempeſtiuam facere, tu, inquam, vir ſenior hominibus conſilio non egentibus ſentẽtias dicere deſinas. Si qua enim de re Appium monere, aut ei conuiciari vis (hoc enim verius) vbi ex curia fueris egreſſus, tunc ei conuiciaberis: nunc verò de bello contra Aequos & Sabinos, cuius cauſa vocatus es, vt ſententiam diceres, quid tibi videatur, dic, & deſine extra rem propoſitum nugari.] Poſt eum ſurrexit iterum Claudius, mœſtus, & habens oculos lacrymarum plenos, atque ita eſt loquutus,] Appius, Patres conſcripti, in veſtro conſpectu ne reſponſo quidem dignum me patruum ſuum iudicat: ſed quemadmodum mihi ſuas ædes clauſit, ſic etiam aditum ad hunc ſenatum mihi, quantum in ipſo eſt, claudit. Quòd ſi veritas eſt dicenda, ex vrbe etiam expellor: neque enim amplius eum rectis oculis intueri poſſem, qui ſuis maioribus indignum

ſe

ſe præſtat,& tyrannicam iniquitatem æmulatur: ſed conuaſatis omnibus meis rebus vnâ cum tota familia ad Sabinos proficiſcar, vrbem Regillum habiturus, vnde oriundi ſumus, & ibi in poſterum manebo, donec iſti præclarum iſtum magiſtratum obtinebunt. Vbi verò, quod ego vaticinor, huic decemuiratui acciderit (breui autem hoc fiet) tunc redibo, atque quod ad me attinet, hæc ſint ſatis. De bello verò, P.C. hæc eſt mea ſententia, vt de re nulla quicquam decernatis, donec *alij* magiſtratus creati fuerint.] Hæc loquutus, & ob generoſam ac libertatis ſtudioſam ſententiam valde collaudatus ſedit. Poſt eum, ſurgens L. Quintius Cincinnatus, & Titus Quintius Capitolinus, & L. Lucretius, & deinceps omnes decem ſenatus principes, in Claudij ſententiam iuerunt. Quare turbati, Appius, eiúſque collegæ, decreuerunt non ampliùs pro ætate aut conſilij dignitate, ſed pro neceſſitudinis & ſodalitatis vinculo, ad ſententiam dicendam ſenatores vocare. Et progreſſus M. Cornelius, vocauit L. Cornelium fratrem, qui Fabij Vibulani tertiùm conſulis collega fuerat, virum impigrum, & ciuili facundia præditum. Hic quum ſurrexiſſet, ita eſt loquutus, [Hoc quoque, P. C. mirandum eſt, quòd homines iſtius ætatis, qua ſunt qui ſententiam antè me dixerunt, & qui ſenatus principes eſſe volunt, odium implacabile ex ciuilibus offenſis ortum, contra ciuitatis principes feruent: quos oporteret (ſi fieri poſſet) & iuuenes optimo animo admonere, vt pro rebus honeſtis certamina ſubeant, néve hoſtes, ſed amicos eos ducant, qui pro publicis bonis contendunt. Sed multò etiam admirabilius hoc eſt, quòd priuatas inimicitias ad Rempublicam transferant, & cum ſuis inimicis perire, quàm cum omnibus ſuis amicis ſeruari malint. Nam noſtri ſenatus præſides ad ſupremum dementiæ

gradum proue&ti ſunt:& parum abeſt quin mente ca pti ſint. Iſti enim indignè ferentes ſe qui decemuiratum petebant, quem nunc inuehuntur, victos ab iis fuiſſe qui in comitiis ad id magis idonei ſunt viſi, perpetuò bellum implacabile cum illis gerunt: & eò ſtultitiæ, imò potiùs inſaniæ, progreſſi ſunt, vt quo iſtos apud vos criminentur, totam patriam euertere ſuſtineant, qui, quum videant agrum noſtrum ab hoſtibus vaſtari, & cernant eos moxmox vrbem ipſam inuaſuros (ſpatium enim quod interiacet non eſt magnum) & quum hortari ac incitare debeant iuniores ad certamen pro patria ſubeundum, & omni alacritate ſtudióque opem ei ferendam, totis viribus poſtulant vt de forma Reipublicæ conſultetis, & nouos magiſtratus creetis, & quiduis aliud potiùs faciatis, quàm hoſtes maleficiis afficiatis, & ne hoc quidem ipſum videre poſſunt, ſe eſſe autores ſententiarum, imò verò votorum, quæ nullo modo ad finem perduci poſſunt. Ita enim rē conſiderate s.c. de comitiis fiet, deinde decemuiri id promulgabunt, die ſtatuta in proximum trinundinum. Quomodo enim verē vllum plebiſcitum ratum eſſe poterit, niſi legitimè fiat? deinde vbi tribus tulerint ſuffragia, tunc noui magiſtratus veniam ciuitati deprecabuntur, & de bello ad vos referent, vt de eo conſultetis. Quum verò comitiorum tempus interea tantum ſit, ſi hoſtes contra vrbem noſtram veniant, & copias ad muros admoueant, quid faciemus Claudi? Certè ipſis dicemus, expe&ate donec alios magiſtratus creauerimus, Claudius enim nobis perſuaſit, vt de nulla alia re ſenatuſconſultum faciamus, neque ad populum rem referamus, néue copias conſcribamus, niſi priùs magiſtratus ex animi noſtri ſententia conſtituerimus. Abite igitur, & quum audieritis, conſules alióſque magiſtratus à populo Romano creatos, & res omnes ad bellum neceſſarias à nobis paratas,

tunc

tunc redite vt de pace agatis, quando maleficiis vltrò hos laceſſiuiſtis, nulla iniuria à nobis affecti, & quæcunque damna in excurſionibus dediſtis, ea omnia pecuniis æſtimate, nobis iuſtè ſarcietis. Agreſtium verò cædis à vobis factæ nullam habebimus rationem, nec ſi quæ ingenuæ mulieres contumeliam & petulantiam militarem ſunt expertæ, nec ſi quod aliud grauiſſimum malum patratum eſt, quicquam ideò à vobis exigetur, & illi nobis ad has conditiones eos inuitantibus moderatè ſe gerent, & paſſi nouos magiſtratus à populo Romano creari, & res ad bellum neceſſarias parari, tunc ſupplices preces pro armis afferrent, & ſe nobis dedent. O ingentem horum fatuitatem quibus in mentem venit vt talia nugentur! O magnam noſtram ſtupiditatem, quòd iſtis hæc dicentibus non indignemur: ſed eos tanquam de hoſtibus, non autem de nobis ipſis, & patria conſultantes audire ſuſtineamus! Quin tollimus de medio iſtos nugatores? quin decernimus ocius auxilium agro qui vaſtatur? quin armamus omnem vrbanam iuuentutem? quin inferimus nos ipſi bellum eorum ciuitatibus? an domi manentes, & conuicia decemuiris dicentes, & nouos magiſtratus conſtituentes, & de ciuitatis forma conſultantes, vt pacis tempore, res omnes, quæ in agris ſunt, in hoſtium poteſtatem venire patiemur, & tandem in ſeruitutis, & euerſionis ipſius vrbis diſcrimen veniemus, permittentes vt hoſtes ad ipſa vrbis mœnia accedant? Non ſunt, Patres conſcripti, hominum ſana mente præditorum huiuſmodi conſilia, neque hominum prouidorum *reique publicæ adminiſtrandæ peritorum*, qui publica commoda priuatis ſimultatibus potiora ducunt: ſed contentionis intempeſtiuæ, & temerariæ hoſtilitatis, & infelicis inuidiæ, quæ eos quos in ſua poteſtate tenet, ſapere non ſinit: ſed has iſtorum contentiones valere ſinite.

Quæ verò decreta Reipublicæ ſalutaria & quæ conſulta nobis ipſis conuenientia, hoſtibúſque formidabilia ſunt futura, dicere conabor. Nullum bellum contra Aequos & Sabinos decernite, & maxima animi alacritate ſtudióque copias contra vtramque gentem profecturas conſcribite. Vbi verò bellum feliciſſimè à nobis confectum fuerit, & copiæ in vrbem redierint, in pace tunc, & de Reipublicæ ſtatu conſultate, & à decemuiris de rebus omnibus in magiſtratu geſtis rationes exigite, & nouos magiſtratus create, & iudicia conſtituite, & his vtriſque dignos honorate, vbi hæc vtraque penes vos fuerint illud ſcientes, non rebus tempora, ſed res temporibus inſeruire.]

4 ¶ HAC ſententia à Cornelio dicta, qui poſt eum ſurrexerunt, præter paucos in eandem ſententiam iuerunt. Alij hæc neceſſaria, & præſenti rerum ſtatui conuenientia exiſtimantes: alij verò metu imperij decemuiris cedentes, illíſque obſequentes. Nam non minima patrum pars magnitudine poteſtatis perculſa erat. Quum autem maior ſententiarum pars dicta fuiſſet, & qui bellum decernebant, numero longè ſuperiores aliis eſſe viderentur, tunc Lucium Valerium inter vltimos vocarunt, quem ſtatim ab initio verba facere volentem, ab illis prohibitum fuiſſe dixi: qui cum ſurrexiſſet, talem habuit orationem, [INSIDIAS decemuirorum videtis, P. C. qui principiò paſſi non ſunt me, quando volebam, verba apud vos facere, & nunc inter poſtremos dicendi poteſtatem mihi fecerunt, cogitâtes (id quod veriſimile eſt) fore vt ſi ego Claudij ſententiæ adhæream. Reipub. nihil proſim, quod pauci in iſtam ſententiam iuerint, ſin aliam præter eas quæ ab ipſis ſunt dictæ, proferam, licet optimum conſilium dederim, fruſtra nugas effudiſſe videar. Facilè enim numerari poſſunt qui poſt me ſurgent: qui licet omnes

mecum

ſecum conſenſerint, quid tamen proficiam, quum ne minimam quidem partem eorum qui Cornelio patrocinantur, ſim habiturus? Non dubitabo tamen meam ſententiam dicere quamuis hæc ſuſpicer. Vbi enim omnia audieritis in vobis erit optima ſequi. De decemuiratu igitur, quomodo Remp. curet, quæcunque Claudius præſtantiſſimus dixit eadem à me quoque putetis dicta, *nimirum* creandos nouos magiſtratus, antequam bellum decernatur. Nam hæc quoque ab illo optimo animo ſunt dicta. Quoniam verò Cornelius conabatur demonſtrare, eam ſententiam ad exitum ac finem perduci non poſſe, quod magnum temporis ſpatium interceſſurum, & in has ciuiles administrationes inſumptum iri diceret, bello iam præſente, & conabatur deridere res minimè deridendas, quibus multos de vobis decepit, ego apud vos agam vt probem fieri poſſe id quod Claudius ſuaſit: (nullus enim, nec eorum quidem, qui eam ſententiam deſident, eam detrimentoſam eſſe dicere auſus eſt) & docebo qua ratione & agrum tutari poſſimus, *& quomodo* pœnas dare poſſint qui eum vaſtare ſint auſi, & *& quomodo* patrium optimatum ſtatum recuperare poſſimus, & *quomodo* hæc omnia ſint futura omnibus ciuibus adiuuantibus, & nullo obtinente, nullam ſapientiam vobis demonſtrans? ſed exempla rerum a vobis ipſis geſtarum afferens. Vbi enim ipſa experientia *nos* docet quid conducat, quid ibi opus eſt coniecturis? Meminiſtis ab his ipſis gentibus, vt nunc copias miſſas irruptionem feciſſe partim in noſtrum, partim in noſtrorum ſociorum agrum, & ab vtraque *gente* miſſas, eodem tempore C. Nautio & C. Minucio conſſ. & hic eſt, vt arbitror, nonus decimúſue annus, *ex quo hoc accidit*. Tunc igitur multa ac ſtrenua iuuentute à vobis contra vtramque gentem miſſa, alteri conſuli in anguſtiis caſtra ponere, coacto cōtigit vt nihil ageret, ſed in ſuis caſtris obſideretur, &

propemodum ob commeatuum penuriam in hoſtium poteſtatem veniret. Nautius verò qui contra Sabinos caſtra habebat coactus eſt crebras pugnas cum ipſis committere, nec ſuis laborantibus opem ferre poterat. Illud autem certum erat, quòd ſi exercitus qui in Aequis erat, deletus fuiſſet, ne iis quidem qui in Sabinis bellum gerebat, reſiſtere potuiſſet vtriſque hoſtium exercitibus in vnum coactis. Quum igitur Reſpublica talibus periculis circumdaretur, & ne in vrbe quidem concordia eſſet quodnam remedium inueniſtis? Quum circa mediam noctem in curiam conueniſſetis (quod citra omnem cõtrouerſiam res omnes iam labantes ſuſtinuit, & Remp. quæ in infelicem ruinam ferebatur, erexit) magiſtratũ vnum cum ſumma ac abſoluta belli paciſque poteſtate creaſtis, cæteris omnibus magiſtratibus abrogatis, & antequam dies illuceſceret dictator creatus eſt præſtantiſſimus L. Quintius, qui tunc non in vrbe, ſed ruri erat. Res autem quas poſtea vir ille geſſit, ſcitis, & validas copias ab eo paratas, & exercitum, qui periclitabatur ſeruatum, & hoſtium iniurias vindicatas, eorúmque ducem captum: hiſque omnibus intra ſolos quatuordecim dies confectis, & ſi qua Reipubl. pars conquaſſata eſſet, ea inſtaurata, faſces ab eo depoſitos. *Scitis* etiam nihil tunc prohibuiſſe quominus vno die vos volentes nouum magiſtratum crearetis. Suadeo igitur vt vos hoc exemplum ſequuti, quando nihil aliud facere poſſumus, antequàm hinc egrediamini dictatorem creetis: ſi enim hanc occaſionem prætererimus, decemuiri nulla amplius de re nos conſultaturos conuocabunt. Vt autem dictator legitimè dicatur, interregem creetis, ex ciuibus eligentes, quem maximè idoneum iudicaritis, quod facere conſueuiſtis, quoties nec interreges, nec conſules, nec vllum alium legitimum magiſtratum habetis, vt nunc non habetis. Nam tempus magiſtratus horum

rum virorum præteriit, & ipſa lex faſces illis ademit. Hæc ſunt P.C. quæ vobis vt faciatis ſuadeo, quæ & reip. conducunt, & fieri poſſunt. Sententia verò cuius autor eſt Cornelius, eſt certiſſima veſtri optimatum dominatus abrogatio. Nam ſi ſemel decemuiri arma penes ſe habuerint per hanc ſpecioſam belli cauſam, vereor ne in ea vos conuertant: qui enim nolunt faſces deponere, an arma deponent? Hæc igitur conſiderantes cauete, vobis ab illis, & omnem eorum fraudem prouidete. Prouidentia enim prælantior eſt quàm penitentia, & improbis fidem non adhibere, eſt maioris prudentiæ, quàm fide illis antè habita, poſtea eos accuſare.] Quum Valerius dixiſſet hanc ſententiam, pleriſque gratam vt facilè conijci potuit ex eorum vocibus, & ex iis qui poſt illum ſurrexerunt (ibi autem ex ſenatoribus pars iuniorum reliqua erat) qui hæc optima exiſtimabant, paucis exceptis, quúmque omnes ſuas ſententias dixiſſent, & conſultandi finis eſſet faciendus. Valerius poſtulauit vt decemuiri ſententias in medio proponerent, vt de his diſceptaretur, & denuò ab initio omnes ſenatores rogarent, & multis ſenatoribus priores ſententias mutare volentibus, hæc dicens, facilè rem perſuaſit: Cornelius verò, qui decemuiris belli imperium committendum cenſebat, acriter repugnabat, rem iam iudicatam, & latis omnium ſententiis legitimum finem ſortitam dicens: ſententiáſque dinumerandas, & nihil ampliùs innouandum cenſebat. Quum autem hæc ab vtroque dicerentur magna contentione & vociferatione, & ſenatus diſſideret, atque alij huic, alij illi fauerent: & illi quidem qui flagitioſum adminiſtrandæ reipublicæ genus corrigi volebant, Valerium iuuarent, illi verò qui deteriora ſequebantur, & qui aliquod periculum ex rerum mutatione metuebant, Cornelio patrocinarentur: decemuiri, arrepta occaſione faciendi quidquid ſibi

libuiſſet, quòd ſenatus diſſideret ac tumultuaretur, in Cornelij ſententiam iuerunt. Atqui vnus ex illis, Appius, in medium progreſſus, ita eſt loquutus, [De bello contra Aequos & Sabinos vos, P. C. cognituros conuocauimus, & omnibus volentibus à primis ad nouiſſimos vſque dicendi poteſtatem fecimus vnumquemque ſuo loco vocantes: quum autem tres, Claudius, Cornelius & Valerius poſtremus ſententias differentes protulerint, vos reliqui de iis cognouiſtis, & vnuſquiſque veſtrûm omnibus audientibus, declarauit in quam ſententiam iret. Omnibus igitur rebus legitimè peractis, quando maiori veſtrûm parti Cornelius optimum conſilium dediſſe viſus eſt, hunc vincere pronuntiamus, ſententiámque eius ſcriptam efferimus *ac promulgamus*. Valerius verò, & qui eius partibus fauent, quum ipſi conſularem poteſtatem fuerint adepti, tunc ſi illis ita placuerit, iudicia iam peracta reſcindant, & decreta quæ vos omnes feceritis, irrita faciant.] His dictis, iuſſóque ſcriba recitare ſenatuſconſultum, in quo decretum erat, vt decemuiris militum conſcribendorum poteſtas, belliíque imperium mandaretur, ſenatum dimiſit. Poſtea inſolentes & audaces homines ex ſodalitio eorum qui paucorum dominatui fauebant, *vrbem* obambulabant, quaſi ſuperiores aliis euaſiſſent, & ne ſuus dominatus tolleretur, effeciſſent ſi ſemel armis potiti fuiſſent. Qui verò optimè de republica ſentiebant, valde mœſti & territi *abierunt*, quòd nulla ampliùs reipublicæ gubernacula in ſua poteſtate eſſent habituri. Et in multas partes diuiſi ſunt: quia qui erant natura ignauiores, omnia victoribus concedere cogebantur: qui verò minùs erant formidoloſi, ab omni reipublicæ cura abſtinebant, & ſe ad vitam tranquillam conuertebant, atque accommodabant. In quorum verò animis magna generoſitas innata erat, illi priuatas ſodalitates ſibi comparabant.

rabant, & ad mutuum præſidium, & reipublicæ formam mutandam communi conſenſu ſe parabant. Harum autem ſodalitatum duces erant qui primi in ſenatu de decemuiratus abrogatione verba facere auſi fuerant, L. Valerius, & M. Horatius, qui domos ſuas armis muniuerunt, & circa ſe firmum ſeruorum & clientium præſidium habebant, ne quam vim paterentur, néve apertè ignauiæ damnarentur. Qui verò neque victorum poteſtatem colere, nec reipublicæ vllam curam gerere volebant, nec in otioſa quiete viuere honeſtum iudicabant, nec tamen totis viribus bellum *cum illis* gerere facilè poterant, quum tantam potentiam euertere ſtultorum eſſe videretur, vrbem deſeruerunt. Horum autem dux erat vir illuſtris, C. Claudius Appij, decemuiratus principis, patruus, rata faciens promiſſa quæ fratris filio in ſenatu fecerat, quando ſuis precibus eum adducere non potuit vt imperium deponeret. Eum autem ſequuta eſt magna amicorum, magnáque clientium turba. Quum autem iſte initium feciſſet, alia quoque vrbana multitudo non ampliùs clandeſtinè, neque rari, ſed apertè & frequentes patriam deſeruerunt, ſecum liberos coniugéſque adducentes. Quæ quum iniquo animo Appius eiúſque collegæ ferrent, primùm quidem eos prohibere conati ſunt, portis clauſis, & nonnullis hominibus correptis: ſed deinde (eos enim inuaſerat timor ne qui prohibebantur ad vim propulſandam ſe conuerterent, & recta ratio *eos ſubiit* ſatiùs ſibi fore inimicos procul à ſuo conſpectu eſſe, quàm remanere & negotium ſibi faceſcere) apertis portis dimiſerunt quotquot abire voluerunt. Eorum verò domos, & patrimonia, & quæcunque alia relicta fuerant, quæ in fuga abſportari non poterant, illato crimine deſertæ militiæ, verbis quidem publicarunt, ſed re vera ſuis amicis, quaſi ea à populo emiſſent, ſunt largiti. Hæc *igitur*

crimina prioribus addita & patricios & plebeios decemuiratui longè infeſtiores reddiderunt. Si igitur nullum ampliùs peccatum præter ſuperiora commiſiſſet, illi mihi videntur diu in eadem poteſtate permanſuri fuiſſe: ſeditio enim, quæ illorum potentiam conſeruabat, in vrbe adhuc manebat, ob multas cauſas, & temporis diuturnitate aucta: ob quam vtrique alterorum malis mutuò gaudebant: plebei, quòd patriciorum ſpiritus depreſſos viderent, & nullius rei publicæ adminiſtrationem ampliùs penes ſenatum eſſe: patricij, *quòd cernerent*, plebem libertate ſpoliatam, & ne minimam quidem potentiam habere, ex quo decemuiri tribunitiam poteſtatem ei eripuerant. Sed quum *illi* in vtramque partem magna arrogantia vterentur, neque foris moderatè ſe gererent, neque domi temperantes eſſent, coegerunt omnes concordes fieri, & ſuū imperium euertere, quum propter bellum arma penes ſe haberent.

5 ¶ POSTREMA autem eorum peccata, & ob quæ eorum imperium à plebe ſublatum eſt (hanc enim maximè contemnentes efferarant) hæc fuerunt. Poſt ſenatuſconſultum de bello factum, copiis properè conſcriptis, iiſque trifariam diuiſis, duas legiones in vrbe ad præſidium eorum qui in intra muros erant, reliquerunt. His autem duabus legionibus præfectus erat Appius Claudius, decemuiratus princeps, & cum eo Sp. Appius. Tres verò *legiones* ſecum in Sabinos duxerunt, Q. Fabius, Q. Petilius, & M. Rabuleius. Cum reliquis quinque legionibus M. Cornelius, L. Minucius, M. Sergius, T. Antonius, & poſtremus Cæſo Duellius ad bellum contra Aequos ſunt profecti. Cum illis autem militabant Latinorum & aliorum ſociorum auxilia vrbana multitudine non minora. Sed nihil ipſis ex animi ſententia ſucceſſit, quamuis tantas domeſticas, tantas ſociorum copias ſecum ducerent. Nam hoſtes illis contemptis

quòd

quòd milites eſſent tirones, caſtra ſua propiùs eos ex aduerſo poſuerunt, & commeatus qui apportabantur, auferebant inſidiis per itinera collocatis, eóſque pabulatum exeuntes adoriebantur, & ſiquando equites cum equitibus, & pedites cum peditibus ad manus veniſſent, licet cum *omnibus* legionibus pugnarent, ſemper tamen ſuperiores diſcedebant, quia non pauci in congreſſibus dedita opera rem ignauiter gerebant, nec ducibus obtemperabant, nec cum hoſtibus congredi volebant. Qui igitur in Sabinos profecti fuerant, pauci●ibus malis *edocti*, *&* ſapientiores facti vltro caſtra deſerere decreuerunt, & circa mediam noctem motis caſtris ex hoſtico in ſuum agrum redierunt, inde diſcedentes non aliter quàm ſi fugiſſent, donec ad vrbem Cruſtumerium, non procul ab vrbe diſtantem peruenerunt. At qui in Algido agri Aequorum caſtra poſuerant, quum ipſi quoque multa vulnera ab hoſtibus acciperent, & in periculis perſeuerare vellent, quaſi damna accepta reſarcire poſſent, res maximè miſerandas ſunt perpeſſi: hoſtes enim facto in eos impetu, & iis qui ad reſiſtendum remanſerant, de vallo deturbatis, munitiones conſcenderunt, caſtríſque occupatis, paucos quoſdam repugnantes interfecerunt, ſed maiorem eorum partem in ipſa fuga conſectati confecerunt: qui verò ex fuga euaſerant, plerique ſauciati, & omnes propemodum amiſſis armis ad vrbem Tuſculum fuerunt. Horum verò tentoria & iumenta, & pecunias & ſeruos, & reliquum belli apparatum hoſtes diripuerunt. Quibus rebus Romam nuntiatis, quotquot decemuiratus inimici erant, & qui hactenus odium occultabant, tunc ſe prodebant, dum rebus aduerſis gaudentes. Iámque valida manus erat circa Horatium, & Valerium, quos ſodalitatis optimatum duces eſſe dixi. Appius verò ſuis collegis, qui in caſtris erant, arma, pecunias, frumentum,

& cætera quibus indigebant, ſuppeditabat tam publica quàm priuata magna cum ſuperbia capiens, & in amiſſorum locum ex omni tribu delectos: qui arma ferre poſſent, miſit, vt cohortes expleri poſſent: & res vrbanas diligenter cuſtodiebat, opportuniſſima quæque loca præſidiis occupans, ne quid fortè ſe inſcio molirentur qui cum Valerio *in decemuiros* conſpirarant, mandauítque per arcanos nuntios collegis qui erant in caſtris, vt aduerſarios ſuos perderent, ac viros quidem illuſtres clàm, eos verò quorum minor habebatur ratio, palàm ſemper aliquibus cauſis allatis, vt iure capitali ſupplicio affecti viderentur. Atque hæc fiebant. Nam alij eorum ad pabulationes alij ad commeatus, qui apportabantur, proſequendos, alij ad aliquas alias res bellicas neceſſarias ab illis miſſi, vbi ex caſtris ſemel egreſſi ſunt, nuſquam ampliùs conſpecti ſunt. At infimæ conditionis homines accuſati quòd fugæ initium facerent, aut arcana conſilia ad hoſtes deferrent, aut ordines non ſeruarent, palàm ad cæterorum terrorem perdebantur. Duobus igitur modis milites perdebantur, tum quia qui dominatus paucorum fautores erant, dum cum hoſtibus confligebant, interibant, tum quia qui optimatum dominatus cupidi erant, à ducibus occidebantur. Multa autem huiuſmodi facinora ab Appio & eius factione, in vrbe patrabantur. Alios igitur, quamuis multi interficerentur, multitudo minus curabat: ſed vnus viri, qui plebeiorum erat illuſtriſſimus, & qui plurima præclara facinora in bellis ediderat, cædes crudelis & nefaria in alteris caſtris facta, vbi tres duces erant, omnes, qui ibi erant, paratos ad defectionem reddidit. Qui verò cæſus fuerat: erat ille Siccius, qui in C X X. præliis dimicarat, & qui ex omnibus fortitudinis ſuæ præmiis retulerat: quem dixi, per ætatem militiæ iam immunem vltro ſe ad ſocietatem belli contra Aequos dediſſe, & cohor-

ohortem 800. virorum, qui legitima ſtipendia iam onfecerant, ob beneuolentiam, qua eos proſeque-atur, ſecum duxiſſe, cum quibus ab altero conſule iſſus ad hoſtium caſtra, ad manifeſtum exitium, vt mnibus videbatur, & ipſo *hoſtium* vallo eſt poti-us, & integræ victoriæ conſulibus autor fuit. Hunc irum multa verba in vrbe facientem contra duces ui in caſtris erant, vt ignauos & belli imperitos, ppius eiúſque fautores de medio quamprimum tol-ere cupientes, ad colloquia humana eum inuita-ant, & rogabant vt ſecum de rebus, quæ foris ge-endæ erant, conſultaret, eúmque hortabantur vt di-eret quomodo ducum peccata corrigi poſſent, & andem ei perſuaſerunt vt ipſe cum legati poteſtate d caſtra, quæ ad Cruſtumerium erant, proficiſ-eretur. Munus autem legati apud Romanos eſt om-iu n honoratiſſimum & ſacratiſſimum, quia legatus utoritatem ac poteſtatē imperatoris habeo, & ſacro-ınctus & venerandus eſt, vt ſacerdos. Quum ille in ca-ra veniſſet, ducibus qui illi erant, amicè eum exci-ientibus rogantibúſque vt remanens ſecum impera-et, & quædam dona iam ei dantibus, aliáque polli-entibus, ab improbis hominibus, præſtigiis verbo-um deceptus, ignorans hæc inſidioſè fieri, vir mili-aris, & moribus ſimplicibus præditus, cùm alia i-ſis ſuaſit, quæ vtilia exiſtimabat, tum primùm & ntè omnia admonuit vt caſtra ex ſuo agro in hoſti-um transferrent, damna quæ tunc accipiebant re-enſens, & commoda quæ mutatis caſtris habituri eſ-ent, enumerans. Illi verò ſimulantes ſe lubenter eius dmonitiones acccipere. [Quin igitur (inquiunt) tu i-ſe huius caſtrorum motionis dux es, loco opportuno ntè delecto? locorum enim ſatis bonam notitiam ob rebras expeditiones à te ſuſceptas habes. Dabi-nus verò tibi cohortem lectorum iuuenum expedito um & armis inſtructorum, tibíque propter ætatem

equus, & armatura tantos viros decens dabitur.] Quod negotium quum Siccius ſuſcepiſſet, & lectos centum milites leuiter armatos petiſſet, nulla interpoſita mora, eum dum adhuc nox eſſet emiſerunt, & vnâ cum eo centum viros, electis audaciſſimis quibuſque de ſuorum amicorum numero, quibus imperarunt vt hominem interficerent, magna cædis præmia polliciti. Quum autem longè à caſtris progreſſi, veniſſent ad locum tumuloſum anguſtum, & qui e quo difficulter niſi gradatim eunte tranſiri poterat, ob tumulorum aſperitatem, ſigno inter ſe dato, cuneum fecerunt vt in eum conferti egrederentur. Quidam autem famulus, Siccij propugnator, bello ſtrenuus, quum mentem eorum coniecíſſet, rem domino indicauit. Ille vbi ſe anguſtiis interclusum cognouit, quũ equũ totis viribus agere non poſſet, deſilijt ex eo, & ſtans in tumulo, ne ab illis circumdaretur, cum ſolo ſuo propugnatore eorum impetum excepit. Quum autem omnes, quorum magnus erat numerus, in eum irruiſſent, eorum circiter quindecim ſimul interfecit, & duplò plures vulnerauit. Videbatur autem cæteros quoque omnes pugnans interfecturus fuiſſe, ſi manus cum eo conſerere voluiſſent. Illi verò, quum cognouiſſent eum virum eſſe inuictum, neque pugna ſtataria à ſe cædi poſſe, cominus pugnare deſtiterunt, & longiùs progreſſi, eminus alij iaculis, alij ſaxis, alij fuſtibus eum petebant: nonnulli etiam eorum ex tranſuerſis tumulis ad eum accedentes, & eius capiti imminentes, prægrandia ſaxa deſuper in eum deuoluebant, donec multitudine *telorum* quæ aduerſo iacebantur, & grauitate *ſaxorum* quæ deſuper cum impetu ferebantur, eum confecerunt. Siccius igitur talem vitæ exitum eſt ſortitus. Qui verò cædem perpetrarant in caſtra redierunt vulneratos adducentes, & rumorem ſparſerunt hoſtium cohortem de improuiſo ſibi apparuiſſe, Sicciúmque, & alios in

quos

quos primos inciderat interfeciſſe, ſeque multis acceptis vulneribus vix ex eorum manibus effugiſſe, omnibúſque res probabiles dicere videbantur. Illud tamen eorum facinus non latuit: ſed quamuis cædes in ſolitudine fuiſſet facta, & nullum haberet indicem, ab ipſo fato, & à iuſtitia, quæ omnes res mortalium inſpicit, certiſſimis argumentis conuicti ſunt. Nam qui in caſtris erãt, hominem publico funere, & honoribus præter cæteros inſignibus dignum ducentes, cùm ob alias multas cauſas, tum verò potiſſimùm quòd quum ipſe ſenex eſſet & per ætatem bellicorum certaminum immunis tamen ſe vltrò pro communi vtilitate periculo obtuliſſet, ſtatuerũt cum tribus legionibus in vnum coactis egredi ad corpus ipſius quærendum, vt & tutiſſimè & maximo cum honore in caſtra referretur. Quod quum duces illis conceſſiſſent, veriti ne quam ſui conſilij de illa re ſuſpicionem ipſis præberent; honeſto & decenti officio obtinentes, captis armis exierunt. Quum autem ad locum veniſſent: poſtquam viderunt nuſquam ſyluas, aut terræ cauernas, aut alium quempiam locum, vbi cohortibus in inſidiis conſidere eſt mos, ſed nudum & vndique conſpicuum atque anguſtum tumulum, ſtatim rem ſuſpectam habere cœperunt. Deinde quum ad cadauera acceſſiſſent vbi conſpexerunt & ipſum Siccium non ſpoliatum, proiectum & cæteros omnes, mirabantur quòd hoſtes hoſtibus ſuperatis nec arma ademiſſet, nec eos veſtibus exuiſſet. Et omnia circumiacentia loca perſcrutantes, poſtquam nullum aut equorum aut hominum veſtigium inuenerunt, præterea ea quæ in ipſa via erant, arbitrabantur nullò modo fieri potuiſſe vt hoſtes non antè conſpecti tanquam aues quædam, aut *homines* cœlitus delapſi ſuis de improuiſo apparerent. Sed præter hæc omnia & alia *hoc* maximum ipſis viſum eſt argumentũ hominis non ab hoſtibus ſed ab amicis cæſi, quòd

nullius hoſtis cæſi cadauer inuẽtum eſſet: neque e-
nim exiſtimabant. Siccium virum & robore & ani-
mo inuictum inultum fuiſſe moriturum, nec eius pro-
pugnatorem, nec alios qui cum eo ceciderant, præ-
ſertim quum cominus pugnatum eſſet. Hoc autem
ex ipſis vulneribus coniecerunt. Nam & ipſe Siccius
& eius propugnator, multa habebat vulnera, partim
ſaxis, partim iaculis, partim gladiis illata. At qui ab
illis fuerant cæſi, omnes gladiorum quidem, & ſaxo-
rum, aut iaculorum, aut teli nullam *plagam habebant.*
Tunc igitur indignatio, & omnium vociferatio, &
luctus ingens exortus eſt. Quum autem hanc cala-
mitatem defleuiſſent, cadauere ſublato, & in caſtra
reportato; duces valde incuſabant, & vehementiſ-
ſimè poſtulabant vt lege militari in ſicarios capita-
li ſupplicio animaduerteretur: ſin minus, ſaltem ex
tempore iudicium de illis conſtitueretur: & multi
eos accuſaturi erant. Sed quum illi aures ipſis non prę-
berent, ſed etiam ſicarios occultarent, & iudicia dif-
ferrent, dicentes ſe Romæ eorum accuſandorum po-
teſtatem cuiuis facturos, *illi* vbi cognouerunt ducum
eſſe has inſidias, Siccium ſepulturæ mandarunt, ela-
tum magnificentiſſimo funere, eiſque maximam py-
ram extruxerunt, & pro viribus dederunt decimas a-
liarum rerum quæ viris fortibus in ſupremo honore
dari ſolent.

6 ¶ A decemuiris verò omnes alienati ſunt, &
de defectione cogitare cœperunt. Exercitus igitur
qui erat ad Cruſtumerium & Fidenas ob Siccij homi-
nis ætate prouectiſſimi cædem, inimicus erat iis qui
rerum gubernacula habebant. At qui in Algido Ae-
quorum agri conſidebat, & tota vrbana multitudo,
ob has cauſas animis alienata eſt ab ipſis. Vir de
plebe L. Virginius, rebus bellicis nulli ſecundus,
qui in quinque illis legionibus cohortis dux erat,
præfectus fuerat iis qui in Aequos expeditionem fe-
cerant.

ſerant. Hic fortè filiam omnium Romanarum virginum formoſiſſimam habebat, quæ patris nomen ferebat, & L. *Icilio* deſponſa erat, viro tribunitio, filio Icilij qui tribunitiam poteſtatem primus conſtituit, & primus eam accepit App. Claudius decemuiratus princeps conſpecta hac puella iam nubili dum in ludo literario legeret (tunc autem puerorum ludi literarij erant circa forum) ſtatim puellæ forma captus eſt, & multò magis mentis impos fuit, quia ludum ſæpius amore iā correptus obire cogebatur. Sed quum eam ſibi matrimonio iungere non poſſet, cámque alteri deſponſam videret, & ipſe vxorem haberet, ſimul etiam nollet matrimonium cum muliere generis plebei contrahere præter legem, quam ipſe in duodecim tabulis ſcripſiſſet, primùm quidem puellam pecunia corrumpere conatus eſt: & ſemper aliquas mulieres ad eius nutrices mittebat (puella enim illa matre orbata erat) multa dans, & longè plura quàm quæ dabat promittens. Interdixerat autem mulieribus quæ nutrices tentabant, ne dicerent quiſnam eſſet qui puellam amaret: ſed tantùm vnum eſſe ex iis qui poterant & bene & malè facere quibuſcunque libuiſſet. Sed quum eas in ſuam ſententiam trahere non poſſet, & maiore etiam quàm antè cuſtodia virginem ſeptam animaduerteret, amore ardens, rem via impudentiore tentare decreuit. Acceſſito igitur quodam ſuo Cliente M. Claudio, homine audaci, & ad quoduis miniſterium parato ſuum amorem ei narrauit, edoctúmque quæcunque eum facere volebat, dimiſit cum multis impudentiſſimis hominibus. Ille quum ad ludum literarium veniſſet, virginem præhendit, eámque per forum palàm ducere volebat: Sed clamore exorto, & concurſu ab ingenti turba facto, puellam quò volebat ducere prohibitus, ad magiſtratum venit. Solus autem Appius tunc pro tribunali ſedebat, reſponſa reddens, & ius petentibus

dicens. Eo autem verba facere volente turba circumſtans vociferabatur, & indignabatur, omnibus cenſentibus expectandum donec puellæ cognati venirent, & Appius ita fieri iuſſit. Quum autem exiguum temporis ſpatium interpoſitum fuiſſet, & adueniſſet auunculus virginis Publius Numitorius, cum multis amicis & cognatis vir inter plebeios clarus: nec multò poſt Lucius *Icilius* cui puellam pater deſponderat, iuuenum plebeiorum firma manu ſtipatus, & ad tribunal acceſſiſſet anhelans adhuc & ſpiritu ſuſpenſo, dicere iuſſit quiſnam auſus fuiſſet puellam ciuem Romanam tangere, & quid ſibi volens. Facto autem ſilentio Marcus Claudius, qui manus in puellam iniecerat talem habuit orationem, [Nihil temerè, nihil violenter, Appi Claudi in puellam feci: ſed quum ſim dominus, eam ex lege abduco. Quomodo autem mea ſit, audi. Eſt mihi paterna ſerua, quæ per multos annos mihi ſeruiuit. Huic grauidæ, quòd ipſi eſſet familiaris, & cum ipſa conſuetudinem haberet, perſuaſit Virginij vxor vt ſi peperiſſet infantem, ſibi traderet. Illa promiſſa ſeruans, quum hæc filia ei fuiſſet nata, apud nos quidem ſimulauit ſe mortuam peperiſſe, ſed Numitoriæ infantem tradidit, illa verò eam acceptam ſibi ſuppoſuit & educauit, quum liberorum, neque marium, neque fœminarum eſſet mater. Antea igitur hæc me latebant. Iam verò quũ hæc per indicium tandem compererim, & teſtes multos, eóſque viros probos habeam, & rem totam ex ſerua diligenter quæſierim, ad communem omnium legem confugio, quæ æquum eſſe cenſet vt non ſupponentium ſed matrum ſint liberi, ingenuarum ingenui, ſeruarum ſerui, eoſdem dominos habentes, quos eorũ matres habuerint. Ex hac igitur lege meæ ſeruæ filiam abducere volo, paratus iudicium ſubire. Quòd ſi quis eam vindicet, *peto vt is* idoneos vades det ſiſtẽdi eam in iudicium. Si quis verò velit de hac re ce-

e celeriter cognoſci, paratus ſum ad cauſam ante uum tribunal iam iam dicendam, & corpus non valandum, nec rerum dilationem afferendam. Vtram verò harum conditionum oblatarum iſti maluerint, eligant.] His à Claudio dictis, & multis precibus adhitis, ne deteriore conditione eſſet quàm ſui aduerſarij, quòd cliens eius eſſet, & humilis fortunæ homo, excepta eius oratione auunculus puellæ, pauca verba fecit, eáque vt ad magiſtratum fieri decebat. Patrem igitur puellæ eſſe dicebat Virginium, hominem plebeium, qui pro patria militans peregri eſſet, matrem verò Numitoriam, ſororē ſuam, fœminam pudicam & probam, quæ non multis antè annis obiiſſet: ipſam verò virginem educatam vt ingenuam & ciuem Romanam decebat, & legitimè datam in matrimonium Icilio, ipſáſque nuptias finem iam habituras fuiſſe, niſi bellum contra Æquos celeriter exortum fuiſſet. Interea verò temporis non paucioribus quàm quindecim annis elapſis, Claudium nihil tale ipſis puellæ parentibus dicere auſum fuiſſe: ſed quum puella iam eſſet nubilis, & forma excellere videretur, eum amore captum, conficta impudenti calumnia veniſſe, non proprio impulſum motu, ſed ſubornatum ab homine, qui omnibus ſuis cupiditatibus quoquomodo gratificandum *& inſeruiendum* putaret. Ipſum igitur patrem ex militia reuerſum pro filia cauſam dicturum aiebat, ſe verò *interea* puellam in libertatem ex legibus aſſerturum, quòd eſſet eius auunculus cauſámque eius acturum, & nullum ius nouum poſtulaturum, aut quòd cæteris quoque ciuibus Romanis non concederetur, licet non omnibus hominibus, nimirum vt eius qui ex libertate in ſeruitutem aſſeritur, non is qui in ſeruitutem, ſed is qui in libertatē aſſerit, dominus ſit pendente lite: multáſq; ob cauſas hoc ius ab Appio ſeruandum dicebat. Primùm, quia hanc legem vnà cum cæteris in duodecim

tabulis ſcripſerat: deinde, quia erat decemuiratus princeps: præterea, quia cum conſulari poteſtate tribunitiam etiam acceperat, cuius hoc erat præcipuum munus, vt ciuibus infirmis & omni auxilio deſtitutis opem ferret: orabátque eum vt miſericordia moueretur virginis, quæ ad eum confugerat, quæ iam pridem matre orbata, & tunc etiam patre deſtituta erat, & cui imminebat periculum non ſolùm amittendi patrimonij, ſed etiam mariti & patriæ, & ſuæ libertatis, quod omnium humanorum bonorum maximum putatur. Defleta autem iniuria, qua afficienda erat puella, & magna aſtantium commiſeratione mota, tandem de iudicij tempore hæc dixit, [Quandoquidem Claudius, qui per quindecim annos ſe nulla affectum iniuria dixit, hoc iudicium celeriter peragi vult, ſi quis alius de rebus tantis decertaret, ſe atrocem perpeti iniuriam exiſtimaret, & meritò indignaretur, poſtulans vt tunc demum cauſa dicatur quum pax fuerit facta, omnéſque qui nunc in caſtris ſunt, reuerſi fuerint: quo tempore & teſtium & amicorum & iudicum vtrique litigantium parti copia ſit futura res ciuiles & moderatas, & Romanæ reipublicæ familiares proferens. Nos verò (inquit) neque verbis, neque pace, neque amicorum, & iudicum turba indigemus, neque rem in aliud tempus legitimo iudicio deſtinatum differimus, ſed & in bello, & in amicorum penuria, & apud iudices non æquos ex tempore cauſam dicere non dubitamus tantum tempus à te, Appi, petentes quantum patri puellæ ex caſtris reuerſo ad proprias calamitates lugendas, & ad cauſam ab illo ipſo dicendam ſit ſatis.] Quum Numitorius hæc dixiſſet, & circunſtans turba ingenti voce ſignificaſſet æqua ab eo poſtulari, Appius, parua interiecta mora, [Equidem (inquit) non ignoro hanc eſſe legem de vadatione eorum qui in ſeruitutem aſſeruntur, quæ non patitur corpus pendente lite eſſe in poteſtate

ſtate eorum qui in ſeruitutem aſſerunt, nec eam abrogabo quam ego ipſe vltro ſcripſi. Illud tamen æquum eſſe cenſeo, quum duo ſint qui *puellam* ſibi vendicent, dominus, & pater, ſi vterque adſit, vt pater pẽdente lite in ſua poteſtate eam habeat, verùm, quando ille abeſt, vt dominus *eam* abducat, datis idoneis vadibus qui promittant fore vt eam ad magiſtratum ſiſtant, vbi pater eius adfuerit. De vadibus verò, & litis æſtimatione, ne vlla in re vos in iudicio ſitis deteriore conditione, ego, Numitori, diligentiſſimè prouidebo: ſed nunc puellam trade.] Hac ſententia ab Appio pronuntiata, ingens luctus & planctus ſuper virgine & mulieribus eam circunſtantibus eſt exortus, ingens etiam clamor & indignatio à turba quæ tribunal circumſtabat. Icilius verò qui virginem in matrimonium ducturus erat, eam arctiſſimè prehendit, & [Nullus, inquit, me ſaltem viuente, hanc, Appi, abducet: ſed ſi tibi placet legem tollere, iura confundere, & libertatem nobis eripere, ne tyrannidem vobis exprobratam ampliùs occulta: ſed collo mihi reſecto, hanc, cæteráſq; virgines, & matronas Romanas, quocunq; libuerit abduc: vt iam tandem Romani cognoſcant ſe ex liberis ſeruos factos: nec ampliùs maiores gerant ſpiritus, quàm ipſorũ ferat fortuna. Quid igitur adhuc cũctaris? quin ſanguinem meũ ante tribunal in omnium conſpectu fundis? Illud tamẽ certò ſcias mortẽ meam populo Romano aut magnorum malorũ, aut magnorum bonorum initiũ futurã. Eum autem plura dicere volentẽ lictores à magiſtratu iuſſi, à tribunali arcebant, & parere iudicatis iubebant. Claudius verò iniectis manibus in puellam, quæ auunculo & ſponſo adhærebat, eam abducere volebat. Sed qui tribunal circumſtabant, quũ vidiſſent miſerabilem luctum, omnes ſimul clamorem ſuſtulerũt, & ſpreta magiſtratus poteſtate, impetum fecerunt in eos qui vim faciebant: ita vt Claudius eorum im-

petu territus puellam dimitteret, & ſub pedes ducis *ſui* confugeret. Appius verò principiò quidem valde turbatus eſt, omnes efferatos cernens, & diu quid faciendum eſſet, dubitauit. Tandem, quum Claudium ad tribunal vocaſſet, & cum eo paucis colloquutus fuiſſet, vt viſus eſt, & hominibus circumſtantibus ſilentium ſigno dato imperaſſet, ita eſt loquutus, [Equidem, Quirites, illud rigidum corporis vadandi ius, quando vos hac mea ſententia exaſperatos video, omitto: vobis autem gratificari volens, meo clienti perſuaſi vt permitteret virginis cognatis vades daret, donec pater eius venerit. Abducite igitur, Numitori, puellam & ſponſionem facite, ac promittite fore vt craſtino die eam in ius ſiſtatis: hoc enim tempus vobis ſufficit ad rem Virginio hodie nuntiandam, & ſpatium trium vel quatuor horarum craſtini diei ad eum ex caſtris huc ducendum. Illis autem plus temporis petentibus: nullo ampliùs dato reſponſo, ſurrexit, ſellámque tolli iuſſit.

7 ¶ QVVM autem mœſtus & præ amore furens, ſe ex foro recepiſſet, ſtatuit virginem cognatis ampliùs non permittere: ſed ſimulatque vadimonium obiiſſet & producta fuiſſet, eam per vim abducere: ſed priùs maiore præſidio ſe munire, ne quam vim à turba pateretur, & loca omnia circa tribunal amicorum & clientium multitudine occupare. Vt autem honeſto iure hoc facere videretur per ſpecioſam cauſam vadimonij à patre deſerti fidiſſimos equites cum literis in caſtra miſit ad Antonium legionis ducem, ſub quo erat Virginius, rogans eum vt hominem in accurata cuſtodia retineret, ne clam filię caſum audiret, & ex caſtris aufugeret: ſed puellæ neceſſarij, ab aliis præmiſſi ab ipſo illius motus initio, Numitoris filius, & Icilij frater, iuuenes animis elati, equis effuſis habenis, & flagro citatis, eum anteuerterunt, itinere antè confecto, & rebus geſtis Virginio indicatis.

è confec-

Digitized by Google

Ille verò quum veram cauſam Antonium celaſſet, & ſe cuiuſdam cognati neceſſarij mortem audiſſe ſimularer, cuius funus & ſepultura ſibi ex lege eſſet curanda, dimiſſus eſt: & circa crepuſculum ſerotinum alia via cum adoleſcentibus eſt profectus, veritus ne *inimici* ſe tum ex caſtris tum ex vrbe perſequerentur, quod etiam accidit. Antonius enim literis fermè circa primam vigiliam acceptis, equitum alam in eum miſit, & ex vrbe alij equites miſſi per totam noctem, viam quæ ex caſtris ferebat, cuſtodiuerunt, ſed quum quidã Appio nuntiaſſet, Virginium præter expectationem veniſſe, ipſe mentis ſuæ non compos, cũ magna cãterua ad tribunal venit, & puellæ cognatos ad ſe accedere iuſsit. Qui quũ ad eum acceſſiſſent, Claudius eadẽ oratione iterum habita, rogabat Appiũ vt rei iudex eſſet, nulla mora interpoſita, & indicem, & teſtes adeſſe dicens, & ipſam ancillam *adquæſtionem* tradens. In quibus omnib. ingens erat indignationis ſimulatio, niſi idẽ ius quod alij obtinere poſſet, quòd eſſet eius cliẽs: atq; iſti ipſum hortabantur ne iis qui miſerabiliorem rationẽ haberent, ſed iis quorũ æquiora eſſent poſtulata, opẽ ferret: ſed pater puellæ & reliqui cognati partus ſuppoſitionẽ purgabant, multa, & æqua, & vera dicẽtes: dicebant enim neque vllam probabilem cauſam ſuppoſitionis habuiſſe Numitorij ſororem, Virginij vxorẽ quum virgo iuueni nupſiſſet, nec poſt multos à nuptiis annos peperiſſet, neque, ſi maximè voluiſſet genus alienum in ſuam domum transferre, alienæ ſeruæ infantem potius ſuſcepturam fuiſſe, quàm mulieris ingenuæ ſibi genere aut amicitia coniunctæ, à qua infantem acceptum, fideliter & conſtanter eſſet habitura, & quum in eius eſſet poteſtate vtrum vellet accipere, *electuram, atque* accepturam potius fuiſſe infantem marem quàm fœminam: dicebant enim neceſſe eſſe matrem quæ liberis indiget, amare & alere quodcunque ei natura

produxerit: at veriſimile eſſe eam quę ſibi liberos ſupponit id quod eſt præſtantius deteriori anteponere: aduerſus verò indicem & teſtes, quos Claudius & multos & fide dignos ſe producturũ dicebat, rationibus veriſimilibus ſe purgabant, nunquam rem ſilentio indigentem & quæ ab vna perſona fieri poterat Numitoriam palàm, & præſentibus ingenuis teſtibus facturam fuiſſe, vt puellam iam educatam matris domini ſibi eriperent, & ipſum tempus non paruo eſſe argumento dicebant nihil ſani ab accuſatore dici: nam neque indicem, neque ipſos teſtes per quindecim annos ſuppoſitionem ſilentio tectam ſeruaturos fuiſſe, ſed multò antè dicturos. Criminantes autem accuſatorum probationes, neque veras neque probabiles, poſtulabant vt ſuæ cum his collatæ perpenderentur, multas neque ignobiles fœminas nominantes, quas dicebant ſcire Numitoriam fuiſſe grauidam, ex veteri quem ferebat grauitate, & præter iſtas, alias quoque quæ partui & puerperio interfuerant ob cognationem, & quæ infantem naſcentem viderant, oſtendebant: & poſtulabant vt diligenter interrogarentur. Quod autem omnium erat manifeſtiſsimum argumentum, quódque multorum tam virorum quàm mulierum, & non ſolùm ingenuorum, ſed etiam ſeruorum teſtimonio comprobari poterat, id poſtremo loco dixerunt, puellam materno lacte nutritam fuiſſe. Fieri autem nulla ratione poſſe, vt mammæ mulieris, quæ non peperit, lacte impleantur. Illis hæc & multa alia huiuſmodi argumenta firmiſſima afferentibus, & quæ nullo modo refutari poterant, & ob puellæ calamitates magnam miſericordiam commouentibus, cæteri quidem omnes qui hæc verba audiebant quoties virginem intuebantur, eius fortunæ miſeratione mouebantur: (illa enim ſordidata, & præ mœrore oculos in terram defigens, & honeſtos oculos tabefaciens, omnium

oculos

oculos inter ſe attrahebat, adeò auguſta & propemodum diuina forma & venuſtate ornata erat:) & fortunæ iniquitatem inſperatam deflebant, quòd puella ex tantis bonis in tantas iniurias, & contumelias eſſet ventura, illúdque ipſis in mentem venit, lege libertatis ſublata, nihil impedimento futurum quominus ſuæ quoque coniuges & filiæ idem quod illa paterentur. Hæc igitur & multa alia huiuſmodi conſiderantes, & de iis inter ſe colloquentes flebant. At Appius, vt vir naturâ mente ſana non præditus, & poteſtatis magnitudine corruptus, animo tumente & viſceribus ob puellæ amorem feruentibus, neque ad defenſorum verba mentem aduertebat, neque ipſius puellæ lacrymis frangebatur, & aſtãtium commiſerationem iniquo animo ferebat, quaſi ipſe maiore miſeratione eſſet dignus, quòd grauioribus malis affectus fuiſſet ab illa excellenti forma: à qua in ſeruitutem fuerat redactus. Ob hæc igitur omnia furore correptus verbis impudentibus vti non dubitauit (vnde qui *id iam* ſuſpicabantur, manifeſtò cognouerunt: illud falſum crimen aduerſus puellã ab ipſo confictum) & tyrannicũ atq; crudele facinus perpetrare eſt auſus. Quũ enim illi adhuc loquerentur, ipſe ſilentium fieri iuſſit, eóq; facto omnis turba quæ in foro erat, impetum ſuũm repreſſiſſet, adducta cupiditate cognoſcendi res quas erat dicturus, & ipſe vultum ſæpe huc & illuc cõuertiſſet, cateruáſq; amicorũ, quibus varias fori partes occuparat, oculis luſtraſſet, talẽ habuit orationẽ [Ego verò, Virgini, & vos qui cũ iſto adeſtis, non nunc primùm hanc rẽ audiui, ſed etiam multò antequàm hunc magiſtratũ acciperem. Quo autem modo hoc cognorim, audite. Pater huius M. Claudij, quum diem ſuum obiret me rogauit vt filij ſui, qui relinquebatur, tutor eſſem: ſunt enim à maioribus familiæ noſtræ cliẽtes. Tutelæ igitur tempore indicatum

eſt mihi Numitoriam ſuppoſuiſſe ſibi hanc puellam, à Claudij ſerua acceptam, & re diligenter explorata cognoui eam ita ſe habere. Non decebat igitur meipſum hoc negotium attingere: ſed ſatius eſſe duxi huic poteſtatem *iſtam* relinquere, vt quum ad virilem ætatem veniſſet, arbitratu ſuo ancillam vel abduceret, vel accepta pecunia, aut gratis dimitteret, & concederet iis qui eam alebant. Interea verò ego ciuilibus negotiis implicitus nullam amplius Claudij rem curaui. Ad hunc autem, vt veriſimile eſt, ſua bona cenſentem ancillæ indicia delata ſunt, vt ad me antè, nec quidquam iniqui poſtulat quum ſuæ ancillæ filiam abducere velit. Si igitur ipſi rem inter ſe compoſuiſſent res præclarè ſe haberet: quoniam verò res in controuerſiam eſt deducta, horum enim teſtimonium dico, cúmque *huius* ancillæ dominũ eſſe iudico. Quũ autem hæc audiuiſſent quotquot aderant viri integri, & iuſta dicentium aduocati, manibus in cœlum ſublatis, ciulatum cum lamentatione & indignatione mixtum emiſerunt: at decemuiratus adulatores vocem adhortationis plenam, & quæ fiduciam rerum dominis afferre poterat, *edebãt.* Concione autem irritata, & variorum ſermonum & affectuum plena, Appius indicto ſilentio, ita eſt locutus. [Niſi diſſidia in vrbe ſerere, & nobis aduerſari deſieritis, *vos homines* turbulenti, & nuſquam aut pace aut bello vtiles, ab ipſa neceſſitate edocti, & ſapientiores facti *nobis* cedetis. Ne putetis nos hæc præſidia, quæ ſunt in Capitolio, & arce ſolùm aduerſus externos hoſtes nobis paraſſe, nóſque permiſſuros vt vos qui in vrbe conſideris, res eius omnes corrumpatis: ſed conſilio meliore quàm quod, nunc habetis, capto abite, *vos* quibus nihil eſt negotij, & rerum veſtrarum ſatagite, ſi ſapitis. Tu verò Claudi, ancillam quam habes, per forum, nullum metues, abduc. Nam duodecim Appij ſecures te proſequentur.

8 ¶ His

8 ¶ His dictis cæteri quidem gementes & frontem ferientes, & lacrymas continere non valentes de foro decedebant. Claudius verò puellam abducebat, quæ patri implicita adhærebat, eúmque deoſculabatur, & ſuauiſſimis vocibus appellabat. Quum igitur Virginius in iſtiuſmodi malis verſaretur, facinus animo concepit, patri quidem ærumnoſum & acerbum, ſed virum ingenuum & magnanimum decens, nam petita venia liberè ſalutandi filiam poſtremis ſalutationibus, & colloquendi cum ea arbitratu ſuo, remotis omnibus teſtibus antequam ex foro abduceretur, eáque à duce impetrata, quum inimici paulùm receſſiſſent ſuſceptam eam, quæ iam diſſoluebatur, & diffluebat, & ſe vix ſuſtentabat, primùm quidem crebris vocibus vocabat, & deoſculabatur, & lacrymas cadentes abſtergebat: deinde quum paulatim eam ſubducens ad tabernam lanij acceſſiſſet, cultrum de menſa arreptum, per filiæ viſcera egit, hoc tantùm addens, te liberam & pudicam filia, ad manes tuorum maiorum mitto: tibi enim viuenti horum neutro ob tyrannum frui licebat. Orto autem clamore, cruentum geſtans cultrũ, & ita totus conſperſus ſanguine, quẽ puellæ cædes in eũ efflarat, per vrbẽ furibundus currebat, ciues ad libertatẽ vocãs, & è portis per vim egreſſus equũ conſcendit, qui ei paratus erat, & ad caſtra contendit, Icilio & Numitorio adoleſcentibus qui eum ex caſtris adduxerant, tunc etiam comitantibus. Eos autem alia etiã turba plebeiorũ non exigua ſequebatur, ita vt vniuerſi eſſent ferè quadringenti. Appius verò, vt puellæ caſum cognouit, ex ſella exiluit, & Virginium perſequi volebat, multa indecora & dicens & faciens: ſed circumſtantibus eum amicis, & vt nihil peccaret rogantibus, omnibus infenſus abiit. Ei autem, quum iam domi eſſet, quidam amici nuntiarunt, Icilium ſocerum, & Numitorium auunculum, cum aliis

amicis & cognatis, circa puellæ cadauer ſtantes, fanda & infanda aduerſus eum dicere, & populum ad libertatem vocare. Ille verò, ita iratus vt erat, miſit quoſdam lictores, iubens in vincula abducere eos qui vociferati fuerant, & cadauer è foro in alium locum transferre, rem ſtultiſſimam & illis temporibus minimè conuenientem faciens. Quum enim debuiſſet delinire turbam, quæ iuſtam iræ cauſam habebat, & tunc quidem cedere, poſtea verò partim ſeſe purgare, partim deprecari, partim aliquibus aliis beneficiis *eorum beneuolentiam* iterum ſibi conciliare, *ille tamen* ad rationem violentiorem prouectus, eos ad deſperationem adegit, neque enim tulerunt, eos qui aggreſſi fuerant cadauer trahere, & viros in carcerem abducere: ſed ſeipſi clamore ſublato adhortati, eos qui vim faciebant, impetu & vulneribus foro expulerunt: ita vt Appius, his auditis, coactus fuerit cũ multis amicis & clientibus in forum venire iubens cædi, & ſummoueri, ac de medio tolli qui in compitis erant. Quum autem, quo conſilio ille ex ſuis ædibus eſſet egreſſus, intellexiſſent Valerius & Horatius, (quos dixi præcipuos duces fuiſſe eorum qui ſe in libertatem vendicabant,) multa & ſtrenua iuuentute ſtipati, ante cadauer conſtiterunt. Ei quum Appius cum ſua factione propiùs ad eos acceſſiſſet, primùm quidem ad verba acerba & ad contumelias contra eorum poteſtatem prouecti ſunt: deinde verò facta verbis reſpondentiã addiderunt, cædendo & euertendo quotquot ſecum congredi fuiſſent auſi. At Appius mœſtus & iniquo animo ferens illam animaduerſionem, quæ contra ſpem ſuam acciderat, quum neſciret quomodo ſe cum illis hominibus gerere deberet, viam maximè exitialem ingredi ſtatuit: quaſi enim adhuc multitudo in eodem amore erga eum perſeueraret, aſcendit in Vulcani ædem, & populum ad concionem vocauit, & illorum vi

rorum

rorum iniquitatem & contumeliam accuſare conatus eſt, tribunitia poteſtate & ſpe inani elatus, qua ſperabat fore vt populus ſecum indignatus ſibi permitteret viros illos de ſaxo præcipites dare. At Valerius, eiúſque ſocij, occupata alia fori parte, & cadauere virginis collocato, in loco vnde ab omnibus conſpici poſſet, alteram concionem conuocarunt, & longa accuſatione in Appium, & alios decemuiratus fautores ſunt inuecti, atque accidit vt alios quidem (quemadmodum veriſimile erat) illorum virorum dignitas, alios ipſius puellæ miſeratio, quæ iniurias atroces, & pluſquam atroces ob ſuam infelicem formam perpeſſa fuerat, alios ipſum prioris reipublicæ ſtatus deſiderium, quod eos ad concionem iſtam inuitabat, cogeret, ita vt iſti contrariam factionem numero ſuperarent. Quare, pauci quidam circa Appium remanſerunt, *nimirum* illi ipſi qui decemuiratus fautores erant: inter quos nonnulli erant, qui eorum magiſtratui ampliùs non obtemperabant ob multas cauſas: ſed, ſi res aduerſariorum corroboratæ fuiſſent, lubenter in illos impetum facturi erant. Quum autem Appius ſe *ab omnibus* deſtitutum videret, ſententiam mutare, & de foro decedere coactus eſt. Quod etiam ei maximè profuit, telis enim à multitudine plebeia petitus, pœnas ſe dignas perſoluiſſet. Poſtea Valerius poteſtatem, quantam volebat, adeptus, ad ſatietatem vſque in decemuiratum eſt inuectus, & eos qui adhuc dubij erant, ſua oratione confirmauit. Sed multò magis *à decemuiris* vrbanam turbam alienarunt puellæ cognati, lecto in forum delato, & reliquo ornatu funebri quàm magnificentiſſimè potuerunt apparato, & funere per illuſtriſſima vrbis compita elato, vnde à plurimis conſpici poſſent. Quare, ex ædibus exiliebant, & mulieres, & virgines, caſum illum lugentes atque aliæ flores & coronas in lectum ia-

ciebant, aliæ faſcias aut zonas, aliæ vittas virginalis comæ, nonnullæ etiam detonſos crinium tortorum cincinnos: & multi viri ex proximis officinis capientes, alia pretio perſoluto, alia gratis funus quod eſſe rebatur, donis conuenientibus ſimul ornabant, ita vt illud funus per totam vrbem eſſet celebre, & omnes ad decemuiratum abrogãdum parati eſſent. Sed qui decemuiratus partibus fauebãt, arma habentes magnum terrorem iſtis incutiebant. At Valerius ipſis reſiſtebat: ſed tamen ciuili ſanguine controuerſiam dirimere nolebat. Res igitur vrbanæ ita turbatæ erant. At Virginius, quem dixi propria manu filiam ſuam occidiſſe, laxatis habenis, equo citato, circa veſpertinum crepuſculum, ad caſtra, quæ ad Algidũ erant, peruenit, ita vt ex vrbe effugerat, totus ſanguine conſperſus, & lanij cultrũ in manu tenens, quẽ quum vidiſſent qui pro caſtris excubabant, non poterant coniectare quidnam ei accidiſſet, eúmque ſequebantur vt rem magnam & atrocem audituri. Ille verò, primùm quidem inter eundum flebat, & obuiis quibuſque ſignificabat vt ſe ſequerentur. Excurrebant verò ex tentoriis dum cœnarent, per quæ media ipſe tranſibat, omnes conglobati cum facibus & lucernis, angoris & tumultus pleni, eúmque circumſtantes ſequebantur. Quum autem in patentem caſtrorum locum veniſſet, ſtans in parte quadam edita, vt ab omnibus conſpici poſſet, calamitates ſuas in quas inciderat, narrauit, teſtes verborum ſuorum exhibens eos qui ex vrbe ſecum venerant. Poſtquam verò multos & lugentes & lacrymantes animaduertit, eos ſuppliciter orare cœpit, ne aut ſe inultũ manere, aut patriam contemni paterentur. Eo autẽ hæc dicente, omnes cupidi erant audiendi, eúmq; hortabantur vt rem totam aperiret: quapropter tunc audacius in decemuiratum cœpit inuehi. Quum autem narraſſet, multos à decemuiris ſuis fortunis ſpoliatos,

ſos,multos verberibus contumelioſè cæſos, & per-multos nullo ſuo merito ex patria fugere coactos: quúmque inſolentiam in mulieres, & virginum nobilium raptus, & puerorum ingenuorum contumelias,& alia eorum iniqua & crudelia facinora recenſuiſſet. [His (inquit) contumeliis nos afficiunt ij qui nec ex legibus hanc poteſtatem habent, neque ex ſenatuſconſulto aut populi conceſſu eam acceperũt: nam magiſtratus eorum tempus annuum, quo exacto eos aliis Reipublicæ gubernacula tradere oportebat, iam præteriit: ſed nobis tanquam mulieribus magnæ ignauiæ & mollitiei dãnatis, per maximam violentiam *adhuc imperium retinent*. Ergo vnicuique veſtrum veniant in mentem ea quæ & ipſe eſt paſſus,& quæ ſcit alios eſſe perpeſſos. Et, ſi quis veſtrum aliquibus voluptatibus aut beneficiis ab iis captus, non formidat decemuiratum, nec veretur ne vllo vnquam temporis progreſſu calamitates ſe quoque inuadant, ille vbi cognorit in tyrannis nullam eſſe fidem,neque à potentibus beneuolentiæ cauſa in aliquos beneficia,& cætera omnia huiuſmodi conferri,ſententiam mutet. Atque omnes vnó ore, communíque conſenſu patriam à tyrannis liberate, in qua & deorum templa ſunt extructa,& monumenta maiorum, qui ſecundo loco poſt deos à vobis honorantur,& *in qua ſunt* patres ſenes, qui ſuæ educationis præmia multa,ſuíſque laboribus digna repoſcũt, & coniuges legitimè vobis deſponſatæ & filiæ nubiles,quarum non parua cura iis,penes quos ſunt gerenda eſt,& ſoboles filiorum marium quibus iura naturæ maiorum debentur. Nam domos, hæreditaria prædia,& pecunias multis laboribus à maioribus, & vobis ipſis quæſitas, ſilentio prætereo, quorum nihil conſtanter poſſidere vobis licebit, quandiu ſub tyrannico decemuirorum dominatu eritis. Non eſt prudentum,neq; generoſorum hominum,res alienas

fortitudine quærere, & pati ſuas per ignauiã amitti, neque *prudentium & generoſorum eſt* cum Aequis & Volſcis & Sabinis & omnibus finitimis gentibus pro principatu & dominatu bella diuturna aſſiduáque gerere, ſed aduerſus eos, qui vobis præter leges imperant, arma pro ſalute & libertate veſtra capere nolle: quin patrios animos reſumitis? quin vobis in mentem venit virtus maioribus digna, qui ob iniuriam ab vno Tarquinij filio vni mulieri illatam, & quæ ob illam calamitatem manus ſibi ipſi attulerat, adeò ob cladem illam indignati & exaſperati ſunt, eámque contumeliam omnibus communem duxerunt, vt non ſolùm Tarquinium ex vrbe expulerint, ſed etiam regium dominatum ſuſtulerint, & in poſterum vetuerint ne quis perpetuum imperium & nullis reddendis rationibus obnoxium in Romanos gereret, ipſique grauiſſimum iuſiurandum iurarint, poſteríſque diras imprecationes, ſi quid contra hæc feciſſent, ſint imprecati? & illi vnius intemperãtis adoleſcentis tyrannicam iniuriam ingenuæ perſonæ illatam non tulerunt, vos verò feretis multorum capitũ tyrannidẽ, omni iniquitate & libidine vtentẽ, & in poſterum multo maiore vſuram, ſi nunc ipſam patiamini? Nõ mihi ſoli fuit filia, quæ forma cæteras ſuperaret, quam Appius apertè violare & contumelia afficere eſt aggreſſus: ſed vobis etiam ſunt multæ, atque aliis quidem, filiæ, aliis verò vxores, aliis adoleſcentuli egregia forma præditi, quos, quid impediet quominus ab aliquo alio de numero decẽ tyrannorum, aut ab ipſomet Appio eadem patiantur? niſi fortè deorũ aliquis ſpondeat fore, vt ſi has meas calamitates inultas ſinatis, huiuſmodi mala paucos veſtrûm inuadant; ſed tyrannicus iſte amor, ad meam vſq; filiam progreſſus, *ibi* conſiſtat, & erga reliqua tam puerorum quàm puellarum virginum corpora ſe modeſtè ac pudicè gerat. Eſt tamen magna

ſtultitiæ & fatuitatis(certò ſcitote) affirmare hæc quæ *à vobis* cogitantur,non euentura : tyrannorum enim cupiditates ſunt infinitæ,vt veriſimile eſt,quippe quæ neque metu cohibentur. Meam igitur iniuriam iure vindicantes,& vobis ipſis, nec eadem patiamini,firmum præſidium parantes, nunc tandem fræna,ò miſeri,diſrumpite, & rectis oculis libertatem ſpectate. Quam enim aliam ob cauſam magis quàm ob iſtam indignabimini,quando ciuium Romanorum filias tanquam ſeruas decem tyranni abducunt,& cum verberibus ſponſas ducunt? Quam aliã occaſionem nacti liberos animos reſumetis:ſi præſentem prætermiſeritis,quando armati eſtis?

9 ¶ Eo adhuc loquente,multi clamarunt, ſe eius iniurias vlturos pollicentes,& ordinum ductores nominatim euocarunt, rogantes vt rem aggrederentur:multíque progreſſi ſi quid mali fuiſſent perpeſſi,id apertè dicere audebant.At quinque viri, quos legionibus præfectos fuiſſe dixi, quum cognouiſſent quid rerum gereretur,veriti ne quis turbæ impetus in ſe fieret, omnes in prætorium concurrerunt, & cum amicis conſultare cœperunt, ſi qua ratione illũ tumultum ſedare poſſent,ſuis armis circumſepti.Sed quum accepiſſent *eos* in ſua tentoria ſe recepiſſe, & tumultum ceſſaſſe & ſedatum eſſe, ignorantes maiorem centurionum partem decreuiſſe, facta occulta coniuratione,defectionem facere, & communi conſenſu patriam liberare ſtatuerunt, vbi dies illuxiſſet,celerrimè Virginium, qui turbas concitabat, comprehendere, & in cuſtodia retinere : & motis inde caſtris,in hoſtes proficiſci, & præſtantiſſimam agri eorum partem, caſtris ibi poſitis, vaſtare, nec ſinere milites ſuos ampliùs de rebus, quæ in vrbe gererentur,curioſiùs inquirere, ídque partim ob prædam, partim ob aſſidua certamina pro eorum vnoquoque futura: ſed nihil eorum quæ cogi-

tarant ipſis ſucceſſit. Neque centuriones permiſerūt vt Virginius vocatus prætoriū adiret, veriti ne quid grauiùs pateretur. Quinetiam diſſeminatum illum rumorem, *nimirum* quòd vellent turbam in hoſtes ducere, *ipſi* exprobrabant, dicentes. Quàm bene nos & antè duxiſtis, vt & nunc in bonam ſpem veniamus & vos ſequamur, qui quùm tantum exercitum, quantum nondum antehac vlli alij Romani duces tam ex ipſa vrbe duxeritis, quàm ex ſociis collegeritis, nullam tamen ab hoſtibus victoriam reportaſtis neque vllo detrimento eos affeciſtis: ſed ignauiam & imperitiam oſtendiſtis, quòd malè caſtra metati fueritis, & noſtrum ipſorum agrum tanquam ab hoſtibus populatum reliquiſtis, & nos mendicos reddidiſtis, rebúſque omnibus, quas hoſtibus bello deuictis, in præliis quæſieramus, quum duces vobis præſtantiores haberemus, nos priuaſtis. Et nūc trophæa in nos erigunt, & tentoria, mancipia, arma, pecuniáſque noſtras direptas habent. Virginius verò, præ ira, & quòd duces nihil ampliùs timeret liberiùs in eos inuehebatur, labefactatores, & peſtes patriæ appellans, omnéſque centuriones adhortans vt ſublatis ſignis copias domum reducerent. Multis autem adhuc præ metu non audentibus mouere ſacra ſigna, deinde neque pium neque tutum toti exercitui fore exiſtimantibus, duces & imperatores deſerere: nam & militare ſacramentum, (quod maximè *obſeruant &* confirmant Romani) iubet milites ſequi ſuos imperatores quocunque illi copias duxerint, & ipſa lex ducibus poteſtatem dedit occidendi, indicta cauſa, eos qui contumaces eſſent, aut qui ſigna deſererent. Quum igitur Virginius videret eos hæc timere, docebat eorum ſacramentum, lege eſſe ſolutum, quòd imperatorem legitimè creatum copiis imperare oporteret: decemuirorum verò poteſtatem contra leges eſſe, quod annuum tempus præteriiſſet, in quod

deſi-

gnata fuerat, imperata autem facere eorum qui non ex lege imperant, non obedientiam & pietatem, ſed dementiam & inſaniam eſſe. Illi, his auditis, & rectè eum dicere ducentes, ſe inuicem cohortati, & quadam etiam audacia à numine accepta, ſigna ſuſtulerunt, & ex caſtris exiuerunt. In variis autem ingeniis, iiſque non omnibus optimè ſentientibus, vt veriſimile eſt, nonnulli etiam milites & centuriones cum decemuiris manſuri erãt, ſed non tot numero, at aliis lõgè pauciores. Qui verò ex caſtris exierant, toto die itinere facto, circa veſpertini temporis aduentum, in vrbem venerunt, ipſorum aduentu à nullis nuntiato. eóſque qui in vrbe erant, non mediocriter turbarunt, quia exiſtimabant hoſtilem exercitum ingreſſum eſſe: clamórque exortus, & concurſus incompoſitus per totam vrbem factus. Verumtamen non diu durauit tumultus ille, ita vt aliquid mali propterea accideret. Nam *illi* per compita tranſeuntes clamabant ſe amicos eſſe, & pro reipublicæ commodo in vrbem ingreſſos, factáque eorum verbis reſpondebant, quia nullam iniuriam faciebant. Profecti autem in eum collem qui Auentinus vocatur (eſt autem omnium collium qui Romanis muris cinguntur, ad caſtra ponenda maximè aptus) caſtra ad ædem Dianæ poſuerunt. Poſtridie verò, munito vallo, decémque tribunis militum creatis, qui ſummæ rerum præeſſent, quorum princeps erat Marcus Oppius, in caſtris quietẽ ſe continuerunt. Nec multò poſt auxilio ipſis venerunt, ex caſtris quæ Fidenis erant, præſtantiſſimi quique trium legionum centuriones, cum ingentibus copiis: qui iampridem illi quidem animo ab illis ducibus alieno erant, ex quo Siccium legatum (vt dixi) occiderant: ſed defectionis initium facere non audebant, quòd amicæ eſſent decemuiris quumque legiones, quæ in Algido erant: tunc verò vbi illorum defectionem cognouerunt, fortunæ euen-

tum cupidè amplexi ſunt. Atque his etiam legionibus præerunt decem tribuni militum in itinere creati. Inter quos maximè illuſtris erat Sextus Manilius. Hi coniunctis vtriſque copiis, caſtríſque poſitis *in loco ad hoc ipſum commodo*, viginti tribunis militum negotium dederunt, vt quicquid eſſet è republica dicerent & facerent. Ex illis autem viginti duo maximè illuſtres conſilij principes, M. Oppium & Sextum Mamilium crearunt. Iſti ex omnibus centurionibus conſilio conſtituto, res omnes aſsiduè cum illis agebant. Quum autem adhuc plebs ignoraret quænam eſſet eorum mens, Appius, quippe quòd conſcius ſibi eſſet ſe præſentis tumultus, & malorum, quæ ob eum expectabantur, autorem fuiſſe, nullo modo ampliùs ſe reipublicæ adminiſtrationi volebat immiſcere: ſed ſe domi continebat. Sp. verò Oppius, qui vnà cum eo vrbi præfectus fuerat, ipſe quoque principiò turbatus, quaſi mox mox hoſtes ſe eſſent inuaſuri, & ad hoc ipſum venirent, vbi cognouit eos nihil rerum nouarum moliri, depoſito metu, patres in curiam conuocauit, domo viritim eos accerſens. Dum autem illi adhuc cogerentur, ex caſtris, quæ Fidenis erant, duces venerunt, qui moleſtè ferebant vtraque caſtra à militibus deſerta, ſenatuíque ſuadebant vt pro rei grauitate in illos animaduerterent. Quum autem vnicuique ſententia eſſet dicēda, L. Cornelius dixit oportere eos qui in Auentino conſederant, eo ipſo die ſua caſtra repetere, & ducum imperata facere, ita vt nullius rei geſtæ rei fierent, nec in iudicium vocarentur, præter ſolos defectionis autores. De his autem *oportere* duces pœnas ſumere. Quòd ſi *illi* hæc non feciſſent, ſenatum de illis ſtatuere vt de deſertoribus ordinum, in quibus fuerant à ducibus collocati, vtque de militaris ſacramenti violatoribus. L. Verò Valerius *ei aduerſabatur*. Sed de Romanis legibus

quæ

quæ in duodecim tabulis ſcriptas inuenimus, neque nullam facere mentionem decebat, quum adeò ſint venerandæ & adeò excellant vt Græcis legibus longè ſint præſtantiores, neque vlteriùs quàm oportebat, progredi, earum hiſtoria prolixiore ſcripta.

10 ¶ QVI autẽ poſt ſublatum decemuirale imperium conſulatum primi comitiis centuriatis à populo acceperunt, fuerunt (vt dixi) L. Valerius Potitus, & M. Horatius Barbatus, qui & ipſi quum eſſent natura ſua populares, & maioribus hanc reipublicæ adminiſtrandæ rationem per ſucceſſionem accepiſſent, ſeruantes promiſſa quæ plebeiis fecerant (quando illis perſuaſerunt vt arma deponerent) nempe ſe omnia quæ eſſent è re plebis, facturos, leges comitiis centuriatis ſanxerunt patriciis quidem idægrè ferentibus, ſed tamen præ pudore contradicere non audentibus, cùm alias quaſdam, quas à me ſcribi non eſt opus, tum eam, quæ iubebat, leges quæ à plebe tributis comitiis latæ fuiſſent, ex æquo omnibus Romanis eſſe latas, & eandem vim habere, quàm quæ centuriatis comitiis ferrentur, pœnáque ſtatuta erat in eos qui hanc legem aut abrogaſſent, aut violaſſent, ſi conuicti fuiſſent, capitale ſupplicium, & bonorum publicatio. Hæc lex ſuſtulit controuerſias quæ antè erant inter plebeios, & patricios, qui legibus latis ab illis parere nolebant, & qui nullo modo ea, quæ tribunis comitiis fuiſſet ſancita, pro communibus totius reipublicæ decretis habebant, ſed hæc ad ipſos ſolos plebeios pertinere exiſtimabant: ſed quicquid centuriatis comitiis fuiſſet ſtatutum, id & pro ſeipſis, & pro aliis ciuibus ſtatutum putabant. Dictum autem eſt & antè in tributis comitiis patricios à plebeiis & pauperibus vinci, in centuriatis verò plebeios à patriciis ſuperari, licet iſti numero aliis eſſent longè inferiores. Hac lege à conſulibus perlata

cum aliis quibuſdam plebeiis, vt dixi, ſtatim tribuni tempus opportunum rati, quo Appium, eiúſque collegas vlciſcerentur, diem illis dicendam exiſtimabant, & in ius non omnes ſimul, ne ſe mutuò iuuarent: ſed ſingulos vocandos *ac ducendos*: ita enim faciliùs eos capi poſſe arbitrabantur. Conſiderantes autem à quonam potiſſimùm initium ducere deberent, ſtatuerunt primum Appium reum agere, qui cùm aliarum iniuriarum cauſa plebi erat odioſus, tum verò ob ſcelera nouiſſimè in virginem perpetrata, nam ſi hunc cepiſſent, *reúmque peregiſſent*, exiſtimabant alios quoque facilè à ſe capi, *reóſque peragi* poſſe. Sed ſi ab humilioribus initium feciſſent, verebantur ne ira ciuium mollior eſſet in viros illuſtriſſimos, qui poſtremo loco rei fierent, ſi in primo certamine eſſet vehementior, quòd iam ſæpe accidit. Hoc igitur conſilio capto, *cæteros* cohibuerunt, ſed Virginio mandarunt vt extra ſortem Appium accuſaret. Poſt hæc igitur Appius in concione à Virginio accuſatus, ad populum delatus eſt, tempúſque ad cauſam dicendam petiit. Abductus autem in carcerem vt vſque ad iudicij diem ſeruaretur (neque enim vades dandi poteſtas ei eſt facta) antequam dies iudicio deſtinata veniſſet, in vinculis obiit, ídque vt multorum fuit ſuſpicio, tribunorum iuſſu: vt verò diuulgarant qui crimen illud diluere volebant, ipſe laqueo ſe ſuſpenderat. Poſt illum Sp. Oppius ad populi iudicium eſt ductus ab alio tribuno pl. P. Numitorio, & impetrata cauſæ dicendæ poteſtate omnibus ſuffragiis damnatus eſt: & in vincula coniectus eodem die mortuus eſt. At reliqui de decemuirorum numero antequam dies ipſis diceretur, ſe ipſi exilio mulctarunt. Bona autem eorum qui interfecti fuerant: & eorum qui ſolū verterant, quæſtores vrbani occuparunt, & pecunia ex illorum venditione redactam in ærarium intulerunt. Dies

que-

quoque M. Claudio, qui virginem, vt ſeruam abducere auſus fuerat, ab Icilio eius ſponſo dicta. Ille quum culpam reiiceret in Appium à quo ſe iniuriam illam facere iuſſum dicebat, capitali ſupplicio eſt liberatus: ſed perpetuo exilio eſt mulctatus. Ex cæteris verò qui aliquam iniquam operam decemuiris nauarant, nullus publicum iudicium ſubiit: ſed omnibus impunitas data. Iſtius autem conſilij autor fuit M. Duellius, tribunus pl. ciuibus iam moleſtè *eam rem* ferentibus, & tandem ſe quoque pro hoſtibus habitum iri putantibus. Sedatis autem vrbanis tumultibus, S.C. fecerunt quæ iubebant quàm celerrimè in hoſtes exercitum educi. Quum autem S.C. plebiſcito confirmatum fuiſſet. Valerius alter conſul cum dimidia copiarum parte profectus eſt in Aequos & Volſcos. Hæ enim duæ gentes in vnum conuenerunt. Quum autem ſciret Aequos & ſuperioribus victoriis ſpiritus ſumpſiſſe, & cum magna Romanarum copiarum contemptione veniſſe, eorum animos magis efferre volebat, eóſque audaciores reddere non veram opinionem præbens, qua ſi præ metu manus cum illis conſerere non auderet, atque omnia timentis ſigna dabat. Nam & locum caſtris ponendis editum, & acceſſu difficilem delegit, & foſſam profundam circumduxit, altúmque vallum erexit. Hoſtibus autem eum ſæpius ad pugnam prouocantibus: eíſque ignauiam exprobrantibus, hos perferebat & ſe quietè continebat: ſed vbi cognouit hoſtium copiarum præſtantiſſimam partem ad populandum Hernicorum & Latinorum agrum profectam, & in caſtris præſidium neque magnum neque firmum relictum, ratus hoc eſſe tempus illud opportunum, exercitum acie inſtructa eduxit, eúmque tanquam ad prælium *ad eorum caſtra* admouit. Sed nullo prodeunte illum diem copias continuit: poſtridie verò ad eorum caſtra nō valde munita copias duxit,

Qui autem paulò antè egreſſi fuerant ad ſuburbanorum locorum populationem, cognita caſtrorum ſuorum obſidione, venerunt: ſed non ſimul neque ordine: ſed ſparſi & rari prout ſingulis contigerat vt in conſpectum mutuum venirent. Et qui in caſtris erant, vbi ſuos aduentantes conſpexerunt, audaciores facti, conferto agmine ſunt egreſſi, atque cum magna vtrorumque cæde ingens prælium commiſſum eſt: in quo Romani victores, & eos qui cominus pugnabant, in fugam verterunt, & eos qui fugiebant inſequuti, partim interfecerunt, partim viuos ceperunt. Valerius igitur his peractis iam impunè hoſtilem agrum incurſionibus vaſtabat, M. verò Horatius, qui ad bellum Sabinum miſſus fuerat, vbi res à collega geſtas cognouit, ipſe quoque copiis ſuis ex vallo productis, celeriter cum totis viribus contra Sabinos, numero non inferiores, & artis militaris peritiſſimos eſt profectus. Spiritus enim audaciámque magnam ob ſuperiores victorias aduerſariis oſtenderunt, & vniuerſi, & ſinguli: ſed præcipuè dux eorum: nam non ſolum bonus imperator, ſed etiam manu ſtrenuus bellator erat. Cæterùm, quum equites in pugna valde alacrem operam nauaſſent, clariſſimam victoriam reportauit, multis hoſtibus cæſis: ſed longè pluribus captis, & ipſis caſtris deſertis potitus, in quibus magnum hoſtium apparatum inuenit, & omnem prædam, quam ex agro Romano abegerāt. Permultos etiam captiuos de ſuis reperiit: & incolumes recepit. Sabini enim, quòd hoſtē contemnerent, prædam domum nondum tulerant. Res igitur hoſtium militibus in prædam conceſſit: ſed ex manubiis antè exemit quicquid diis conſecraturus erat: reliquam verò prædam reddidit *ſuis dominis* qui ea ſpoliati fuerant. His rebus geſtis in vrbem copias reduxit: & eodem tempore Valerius venit: & vterque ob partas victorias magnificè de ſe ſentiens: ſperabat

rabat ſe inſignes triumphos acturum: res tamen illis vt ſperarant, minimè ſucceſſit. Nam ſenatus ipſorum cauſa qui extra vrbem in campo Martio caſtra po-erant, coactus, vbi res ab vtroque geſtas cognouit, eos ſacrificium ob partam victoriam diis facere non eſt paſſus. Quibus cùm multi alij aduerſati ſunt palàm, tum verò præcipuè C. Claudius (hic enim, vt dixi, erat patruus Appij illius qui decemuiratum conſtituerat, & qui nuperrimè à tribunis plebis interfectus fuerat) qui leges ab illis latas proferebat, quibus ſenatus potentiam imminuerant, & alia quæcunque iſti in reipublicæ adminiſtratione perperuò egerant. Poſtremò autem decemuirorum quos tribunis prodiderant, aliorum quidem interitum, aliorum verò publicationem bonorum contra iuſiurandum & pacta commemorauit: dixítque, pacta ſuper hoſtiis inter patricios & plebeios facta fuiſſe, vt omnibus impunitas daretur, omniúmque præteritarum iniuriarum memoria deponeretur, Appióque mortem non propriis ipſius manibus allatam: ſed tribunorum inſidiis ſublatum hominem ante iudicij diem ne reus factus cauſæ dicendæ poteſtatem impetraret, néve miſericordiam cõſequeretur: quia ſi in iudicium veniſſet vir generis dignitate inſignis, cuius multa beneficia in rempublicam collata extabant, & iuſiurandum, atque fidem implorаſſet, (qua homines freti conueniunt, pacémque faciunt) & liberos atque cognatos *ſecum adduxiſſet*, & cum ipſe humili habitu eò veniſſet, multáque alia tuliſſet, quæ multitudinis miſericordiam conciliant, *damnatus non fuiſſet*. Quum igitur C. Claudius hæc in eos effudiſſet, & ipſi adeſſent, iudicarunt patres, debere eos exiſtimare præclarè ſecum agi ſi pœnas nullas darent: & *dixerunt* eos nullo modo dignos eſſe qui aut triumphum agerent, aut aliquid iſtiuſmodi impetra-

Digitized by Google

rent. Triumpho autem ipſis à ſenatu denegato, Valerius eiúſque collega id iniquo animo ferentes, & ſe graui contumelia affectos arbitrantes, multitudinem ad concionem conuocarunt, qu ùmque longa oratione ſenatum accuſaſſent, & tribuni ipſis patrocinati fuiſſent, eóſque iuuiſſent, ac rogationem tuliſſent à populo triumphandi poteſtatem impetrarunt, & primi omnium Romanorum hanc conſuetudinem in rempublicam induxerunt. Poſtea verò rurſus diſcordiæ, & expoſtulationes inter plebeios & patricios ſunt exortæ, eos autem tribuni quotidianis concionibus inſtigabant. Multitudinem verò maximè irritabat ſuſpicio (quam illi data opera valde confirmarant) in certis rumoribus & coniecturis non paucis aucta, quòd nimirum patricij leges abrogare ſtatuiſſent, quas Valerius & Horatius conſules tulerant, ac ſanxerant, vehemenſque opinio, nec à fide longè remota plebis animos occuparat, & in iis inſederat. Atque hæc his conſulibus ſunt geſta. Sequẽti verò anno, conſules creati, Lartus Herminius & T. Virginius, ipſiſque ſucceſſerunt M. Geganius Macerinus. Illis autem nihil reſpondentibus, ſed indignantibus. Sc. prius in concionem iterum progreſſus. [Conceſſum eſt vobis (inquit) Quirites, ab ipſis aduerſariis eos veſtrum agrum ſibi vendicare, ad quos nullo modo is pertineat. Hæc conſiderantes decernite ea quæ iuſta, & ſancta ſunt.] Hæc Scaptio dicente, pudor conſules ſubiit, quòd cogitarent neque iuſtum, neque honeſtum illius iudicij finem futurum, ſi pro pop. rom. iudex electus agrum aliquem controuerſum, quem nunquam ſibi vendicaſſet, ipſis litigatoribus ereptum ſibi adiudicaret, plurimáque verba tam à conſulibus quàm à ſenatus principibus ad rem eam auertendam fruſtrà ſunt facta. Nam qui in ſuffragia miſſi fuerant, magnæ ſtultitiæ eſſe dicentes pati res ſuas ab aliis detineri, nec pium finem *iudicio*

ſe im-

ſe impoſituros arbitrantes ſi agrum controuerſum Aricinæ aut Ardeatibus adiudicaſſent, quòd iraſſent ſe cũ illis, ad quos eum pertinere comperiſſent, adiudicaturos, & litigatoribus infenſi, quòd eos, à quibus eo priuabantur, iudices eligere, ac habere voluiſſent, vt ne in poſterum quidem ſibi ampliùs liceret agrũ ſuum recuperare, quem ipſi iurati, iudicantes aliorum eſſe pronuntiaſſent. Hæc igitur conſiderantes, & iniquo animo ferentes, tertiùm iuſſerunt, vrnã in vnaquaque tribu poni, in quam calculi pro pop. Rom. coniicerentur, omnibúſque ſuffragiis pop. Rom. agri controuerſi dominus declaratur. Atque hæc his conſulibus, ſunt geſta.

II ¶ MARCO autem Minucio & C. Quintio conſulibus, ciuiles diſcordiæ iterum ſunt excitatæ, plebeiis hominibus poſtulantibus vt omnibus Romanis ciuibus conſulatum capere liceret. Nam ad illam vſque diem ſoli patricij, comitiis centuriatis deſignati, conſulatum petebant, & qui tunc tribuni erant præter vnum C. Furium, cæteri omnes communi conſenſu legem de comitiis conſularibus accuratè ſcriptam promulgabant, qua lege populi arbitrio permittebant vt quotannis cognoſceret vtrum à patriciis an à plebeiis conſulatum peti vellet. Ob quæ indignabantur qui ſenatorij ordinis erant, quia potentiam ſuam *hoc modo* tolli videbant, & quiduis ſibi antè patiendum putabant, quàm permittendum vt ea lex perferretur. Quámque in priuatis cœtibus, & in publicis conuentibus omnes patricij animo ab omnibus plebeiis alieno eſſent, aſſiduè alteri alteris iraſcebantur, ſe mutuò accuſabant, atque alij aliis aduerſabantur. Et multa verba in ſenatu, multa in concionibus, ab optimatum principibus ſunt facta: atque mitiora quidem, ab iis qui exiſtimabant plebeios ob vtilitatis ignorantiam peccare: aſperiora verò ab iis qui putabant rem totam compoſitam à

plebeiis qui ſibi inſidiabantur & inuidebant. Quum autem tempus fruſtrà protraheretur, nuntij à ſociis in vrbem venerunt, qui dixerant Aequos & Volſcus cum ingenti exercitu contra ſe venire decreuiſſe, rogarúntque vt auxilium ſibi celeriter mitteretur, quòd in ſummo belli diſcrimine verſarentur. Ex Etruſca quoque Veientes ſe ad defectionem parare diſcebantur. Et Ardeates eorum imperio ampliùs non parebant, irati ob controuerſum agrum quem pop. Rom. iudex electus ſuperiore anno ſibi adiudicarat Senatus, his cognitis, decernit vt exercitus conſcribatur, & conſul vterque copias educat. Sed qui legem promulgabant, decretis eorum aduerſabantur: (habent enim tribuni poteſtatem intercedendi conſulibus) ex manibus eorum eripientes eos qui ad militare ſacramentum ab iis ducebantur, neque permittentes vt illi vllas pœnas de contumacibus ſumerent. Quum autem ſenatus magnis precibus poſtularet vt in præſentia contentionis ambitioſæ pertinaciam deponerent, & bello confecto tunc demum legem de comitiis promulgarent, tantum abfuit vt illi temporibus cederent, vt etiam in aliis rebus ſenatuſconſulto ſe aduerſaturos dicerent, nec vllum ſenatuſconſultum de vlla re factum ſanciri paſſuros, niſi antè de lege, quæ à ſe promulgabatur, ſenatuſconſultum fieret. Neque ſolùm in ſenatu hæc conſulibus minari ſunt auſi: ſed etiam in concione, iuſiurandum, quod apud eos eſt maximum, per ſuã fidem, iurarunt, ne quod ſuum decretum ſibi *aliquorum* oratione adductis reſcindere liceret. His autem minis auditis, quid agendum eſſet, natu maximi & illuſtriſſimi principes optimatum conſultare cœperunt, ipſi ſeparatim in priuatum cœtum à conſulibus coacti. C. igitur Claudius, vir minimè popularis, & qui à maioribus hanc reipublicæ adminiſtrandæ rationem ſectandam acceperat, autor erat ſen-

tentiæ ſeuerioris, qua nec conſulatu, nec vllo alio magiſtratu plebi cedendum cenſebat, & qui contra facere conarentur, armis prohibendos, niſi oratione deiecti poſſent, ita vt nemini parceretur, neque priuato homini, neque magiſtratum gerenti: omnes enim qui patrias conſuetudines, & priſtinam atque præclaram reipublicæ formam corrumpere conantur, alienos à ciuitate, eiúſque hoſtes eſſe dicebat. Sed T. Quintius non ſinebat vi aduerſarios coerceri, neque armis & ſanguine ciuili cum plebeiis contẽdi, præſertim quum tribunos plebis aduerſarios eſſent habituri, quos maiores Romanorum ſacroſãctos eſſe decreuiſſent, diis geniíſque factis pactionum ſponſoribus, & maximo iureiurando in ſuam ſuorúmque poſterorum perniciem ſi quam pactorum partem violaſſent, iurato. Quum autem in hanc ſententiam iuiſſent alij quoque qui in ſenatum aduocati fuerant, Claudius, oratione ſucepta, [NON ignoro (inquit) quantarum calamitatum in nos omnes fundamentum iaciatur, ſi plebi permittamus vt de hac lege in ſuffragia mittatur. Sed quum non habeam quid agam, nec totis viris aduerſari poſſim, veſtris conſiliis cedo. Aequum enim eſt vt vnuſquiſque declaret quæ è republica fore exiſtimat, ſed pareat iis quæ à pluribus fuerint decreta. Illud tamen habeo de quo vos moneam, vt in rebus difficilibus & aduerſis, vt conſulatu neque nunc, neque in poſterum cuiquam cedatis, præterquam patriciis, quibus ſolis pium & fas eſt. Vbi verò ad neceſſitatem redacti eritis, vt nunc, alios quoque ciues maximæ poteſtatis & imperij participes faciatis, & tribunos militum pro conſulibus creetis, numerum eorũ quantumcunque volueritis, præfinientes. Atque ego quidem octo vel ſex ſufficere puto. In hoc tamen iſtorum virorum numero ne pauciores ſint patricij quàm plebeij. Si enim ita feceritis, nec conſulatum in abiectos & indigenos homines conferetis,

nec dominatus iniuſtos vobis ipſis conſtituere videbimini, qui plebeios ad nullum magiſtratum admiſeritis.] Laudata ab omnibus eius ſententia, & nullo contradicente, [Audite, inquit, quæ vobis etiam conſulibus ſuadere volo. Indicta die ad quam ſenatuſconſultum facturi & ſancituri eſtis, dicendi poteſtatem facite legis ſuaſoribus & diſſuaſoribus. Verbis autem *hinc inde* factis, quum ad ſententias rogandas ventum erit, nec à me, nec ab iſto Quintio nec à quoquam aliorum ſeniorum, ſed ab iſto L. Valerio, qui omnium ſenatorum eſt maximè popularis, initium ducite: & poſt eum rogate Horatium ſi quid velit, dicere. Et vbi illorum ſententias exquiſiueritis, tunc nos ſeniores dicere iubebitis. Ego quàm liberrimè ſententiam tribunis contrariam dicam. Hoc enim reipublicæ conducit. Rogationem autem de tribunis militum creandis, ſi vos ita volueritis. T. iſte Genucius ferat. Nam erit ſententia decentiſſima, & ſuſpicionem minimè præbebit, ſi tuus iſte frater, ô M. Genuti, eam dicat.] Viſus eſt de his etiam rectè monere, atque illi ex conuentu diſceſſerunt. Tribunos autem timor inuaſit ob arcanos illorum congreſſus, vt in magnum aliquod plebis malum factos, quòd domi, non in loco aperto *& publico* conſediſſent *& coſilium habuiſſent*. Quinetiam quòd nullum tribunum plebis ad illud conſilium admiſiſſent. Poſtea ipſi quoque concilio iterum ex ciuibus maximè popularibus conuocato, remedia, & præſidia viciſſim aduerſus inſidias, quas ſibi à patriciis ſtructum iri ſuſpicabantur, excogitabant. Quum autem tempus veniſſet quo ſenatuſconſultum faciendum erat, conſules conuocato ſenatu poſt multas de concordia & modeſtia adhortationes, tribunis legis authoribus primùm dicendi poteſtatem fecerunt. Quare progreſſus vnus ex ipſis C. Canuleius, de legis æquitate aut vtilitate nihil dixit, neque vllam mentionem fecit: ſed

ſed mirari ſe dixit quòd conſules, quum iam inter ſeipſos priuatim conſultaſſent, & ſtatuiſſent quid eſſet faciendum, tamen de re quaſi nondum examinata, & conſultationis indigente, ad ſenatum referre auſi fuiſſent, & de ea dicendi poteſtatem cuius feciſſent, autores diſſimulationis, neque ſuæ ætati conuenientis, neque tanti imperij magnitudinem decentis, prauorúmque inſtitutorum initia in rempublicam eos inuehere dixit, qui occulta concilia in priuatas ædes conuocarent: nec tamen omnes ſenatores, ſed tantùm ſibi familiariſſimos, ad hæc vocarent. Quòd igitur alij ſenatores ab illo priuato conſilio abacti fuiſſent, minùs ſe mirari dixit: ſed quòd M. Horatius & L. Valerius, qui decemuiratum ſuſtulerant, viri conſulares & nullo minus idonei ad reipublicæ conſulendum, indigni fuiſſent iudicati qui in ſenatum vocarentur, ſe obſtupefactum eſſe, neque poſſe ſe conijcere quámnam iuſtam ob cauſam *id feciſſent*: ſe tamen vnam coniecturis aſſequi, quòd prauarum, & pernicioſarum ſententiarum contra plebeios autores futuri, noluerint ad hæc conſilia homines plebis ſtudioſiſſimos aduocare, qui nimirum iniquo animo id laturi eſſent, neque paſſuri vllum iniquum inſtitutum aduerſus plebem conſtitui.

12 ¶ QVVM talem orationem magna cum indignatione Canuleius haberet, & ſenatores, qui in conſilium admiſſi non fuerāt, rem iniquo animo ferrent, progreſſus alter conſul Genutius factum purgare, atque eorum irā lenire conabatur, docens à ſe amicos aſſumptos fuiſſe, non vt contra plebem agerent, ſed vt cum ſuis maximè neceſſariis conſultarēt, qua ratione neutram factionem imminuere viderentur, vtrum celeriter an tardiùs legis ferendæ cognitione ſenatui permiſſa. Horatium verò & Valerium nulla alia de cauſa in conſilium à ſe non fuiſſe aſſumptos, quàm ne qua ſuſpicio de illis contra eorum di-

Digitized by Google

gnitatem inter plebeios oriretur, quaſi ſententiam mutaſſent de reipublicæ adminiſtrandæ ratione, ſi in aliorum ſententiam iuiſſent, quæ legis cognitionem in aliud tempus magis opportunum differendam cenſebat: ſed quando omnibus qui *ad id conſilium* aſſumpti fuerant cognitio celerior quàm tardior viſa eſt melior, ſe, vt illis viſum eſt, facere.] Quum hæc dixiſſet, & per deos iuraſſet ſe vera dicere, dixit etiam, omnes ſenatores qui fuerant aduocati, non verbis, ſed factis omnem criminationem diluturos. Poſtquã enim, qui legem diſſuadere aut ſuadere voluiſſent, iura ſua protuliſſent, ſe primũ ſententias exquiſiturum non ex maximis natu & honoratiſſimis ſenatoribus, ad quos ex patria conſuetudine hic honor defertur, neque ex iis qui plebeiis eſſent ſuſpecti, quaſi nihil boni pro ipſis aut dicturi aut ſenſuri eſſent: ſed ex iunioribus, qui maximè populares haberentur. Hæc autem pollicitus, factáque volentibus dicendi poteſtate, quum nemo legem diſſuaſurus aut ſuaſurus prodiret, progreſſus iterũ, rogauit primum Valeriũ, quid è republica eſſet, & quid ſenatui ſtatuendũ cenſeret. Ille verò, quũ ſurrexiſſet, & multa verba de ſe, déq; ſuis maioribus feciſſet, qui pro reipublicæ commodis partium plebeiarum patroni fuerant: & ab initio enumeraſſet omnia pericula, in quæ reſpublica inciderat ob eos qui contrariæ factionis erant, & demonſtraſſet omnibus plebis inimicis, qui ſuum in plebem odium declaraſſent, damnoſum id fuiſſe, & multis laudibus plebem proſequutus fuiſſet, quòd non ſolùm libertatis, verùm etiam principatus reipublicæ præcipuus autor fuiſſet: quum *inquam* hæc atq; his ſimilia oratione perſequutus fuiſſet, tandem dixit fieri non poſſe vt ea ciuitas ſit libera, ex qua æquabilitas ſublata eſt, dixítque videri ſibi eam rogationem eſſe iuſtam, quæ poſtularet vt omnes ciues Romani ad conſulatũ admitterentur,

ij in-

rij inquam. qui vitam inculpatam vixiſſent, & qui res hoc honore dignas geſſiſſent: ſed tempus ad ipſius *rogationis* cognitionem non eſſe opportunum, dum in bellicis tumultibus reſpublica verſaretur. Quare ſuadebat tribunis vt ſinerent milites conſcribi, nec eos qui fuiſſent conſcripti, impedirent quominus ad militiam proficiſcerentur: conſulibus verò, vt poſt optimũ finem bello impoſitũ primùm & antè omnia S.C. de rogatione promulgarent. Hæc autem iam ſcribenda, & ſponſione ab vtriſque confirmanda *cenſebat*. Hac ſententia à Valerio & ab Horatio poſt eum dicta (huic enim ſecundo dicendi poteſtatem conſules fecerunt) accidit vt non omnes, qui aderant, eodem modo afficerentur. Nam qui rogationem tolli cupiebant, dilationem eius cognitionis lubenti animo audiuerunt: ſed quod confecto bello ſibi ſenatuſconſultum de ea *rogatione* neceſſariò faciendum eſſet, hoc moleſtè tulerunt. Qui verò eam ſenatuſconſulto ratam fieri cupiebant, quod confeſſũ eſſet eam rogationem eſſe æquam, id lubenter audiebant: quòd verò in alia tempora ſenatuſconſultum differretur, hoc iniquo animo ferebant. Tumultus autem (vt veriſimile eſt) ob eam ſententiam exorto, quòd neutris omnes illius *ſententiæ* partes gratæ eſſent, conſul progreſſus, tertium C. Claudium ſententiam rogauit, qui principem alterius factionis plebi aduerſariæ pertinaciſſimus, & potentiſſimus habebatur. Is præmeditatam orationem contra plebem habuit, omnia quæcunque vnquam præclaris, patriiſque moribus contraria exiſtimarat commemorans. Cuius hæc fuit ſumma, in qua deſiit ſententia, ne conſules vllam ſenatui rogationis cognitionem neque in præſentia, neque in poſterum darent, quòd ea ferretur in optimatum dominatus euerſionem, & omnem reipub. præclaram diſciplinam perturbatura eſſet. Longè autem maiore tumultu ob hanc ſententiam ſequuto quartus

T.Genutius,alterius conſulis frater, vocatus ſurrexit,qui pauca loquutus de temporibus in quæ inciderat reſpub.dixit neceſſe eſſe è duobus grauiſſimis malis alterum huic euenire,vel vt ob ciuiles contentiones & ambitioſas altercationes res hoſtium corroboraret,vel ſi externorum hoſtium impetum propulſare vellet, malè domeſticum & ciuile bellum componeret.Quum autem duo eſſent mala, quorum alterum neceſſe eſſet illos inuitos pati, *dixit* videri ſibi hoc magis expedire, nimirum vt ſenatus plebi potiùs concederet vt aliquam partem ornamenti à patria adminiſtrandæ reipublicæ ratione auelleret, quàm committeret vt reſpublica alienigenis,& hoſtibus eſſet ludibrio.His dictis ſententiam comprobatã ab iis qui in priuato conſenſu interfuerant in medium protulit,cuius autor fuerat Claudius, quemadmodum dixi,vt pro conſulibus tribuni militum tres ex patriciis & tres ex plebeiis conſulari poteſtate præditi crearentur,qui vbi ſui imperij tempus exegiſſent,& noui magiſtratus creandi eſſent,S.P.Q.R. iterum coacti ſtatuerunt vtrum conſules an tribunos militum imperium gerere vellent, & quòd omnibus poſt lata ſuffragia viſum fuiſſet,id ratum eſſet.Hoc autem ſenatuſconſultum quotannis fieret.Hanc ſententiam à Genutio dictam omnes ſummis laudibus efferre cœperunt:& qui poſt illum ſurrexerunt ferè omnes hæc optima eſſe ſunt confeſſi,ſenatuſconſultum igitur à conſulibus factum eſt, eòque accepto tribuni plebis cum ingenti lætitia in forum prodierunt,deinde plebe ad concionem conuocata, multis laudibus ſenatum ſunt proſequuti, & iuſſerunt omnes plebeios,qui vellent cum patriciis magiſtratum petere.Cupiditas autem ſine ratione res eſt adeò leuis,& quæ confeſtim in alteram partem inclinat(præcipuè verò turbæ cupiditas)vt ij qui antè omnino & quauis ratione ad magiſtratum admitti volebant,

&

& qui niſi à patriciis hoc impetraſſent, aut vrbem deſerturi, vt antea, aut armis eam occupaturi erant, quum quod petebant, ipſis conceſſum fuiſſet, continuò à ſua cupiditate receſſerint, & ſtudia ſua in alteram partem contulerint. Quum igitur multi plebeij tribunatum militum peterent, & magno ſtudio preces adhiberent, illi nullum hoc honore dignum iudicarunt: ſedquum ſuffragiorũ ius penes ſe habuiſſent, patricios qui eum *magiſtratum* petebant, viros illuſtres tribunos militum crearunt, A. Sempronium Atratinum, L. Atilium Longum, & T. Clælium Siculũ. Hi primi proconſulare imperium acceperunt tertio anno lxxxiv. olympiadis, archonte Athenis Diphilo. Id autem per ſolos ſeptuaginta & três dies retinuerunt, & ex priſca patriæ conſuetudine vltrò poſtea depoſuerunt, quòd cæleſtia quædam ſigna apparuiſſent, quæ illos rempublicam gerere vetabant. Quum autem iſti ſe magiſtratu eo abdicaſſent, ſenatus coactus interreges creauit. Illi indictis comitiis, & populo cognitione permiſſa, vtrum conſules an tribunos militum creare mallet, quum ille decreuiſſet in priſtina conſuetudine manere, omnibus patriciis, qui id vellent, conſulatus petendi poteſtatem fecerunt. Atque iterum ex patriciis conſules facti ſunt L. Papyrius Mugilanus, & L. Sempronius Atratinus frater vnius eorum qui tribunatum militum depoſuerunt. Hi duo magiſtratus qui maximam poteſtatem haberent, Romæ eodem anno fuerunt, non tamen in omnibus Romanis annalibus vterque *magiſtratus* extat: ſed in aliis ſoli tribuni militum, in aliis conſules, in paucis vterque magiſtratus. Quibus nos non ſine ratione aſſentimur: ſed fidem adhibemus ſacrorum & reconditorum librorum teſtimoniis. His igitur conſulibus, nullæ aliæ res dignæ quæ memoriç proderentur, aut foris aut domi ſunt geſtæ, fœdus tamen ictum eſt cum Ardeatibus, & amicitia ac ſocie-

tas *cum iis* inita. Miſerant enim legatos, per quos, depoſitis de agro expoſtulationibus, amicitiam & ſocietatem pop. rom. petebant. Hæc fœdera conſilium collegium rata fecit. ANNO autem ſequenti, quum populus decreuiſſet vt conſules iterum crearentur conſulatum iniuerunt, idibus Decembris M. Geganius Macerinus iterum, & T. Quintius Capitolinus V. Hi ſenatum docuerunt cùm multas alias res ob continuas conſulum expeditiones fuiſſe neglectas, tum verò id, quod omnium maximè erat neceſſariũ, inſtitutum, *nimirum* cenſus fortunarum, ex quibus cognoſcebatur & numerus eorum qui ætate militari eſſent, & facultatum magnitudo, pro quarum modo oportebat vnumquemque tributa ad bellicos vſus conferre, nullo cenſu intra ſeptendecim annos habito à L. Cornelij, & Q. Fabij conſulatu, ita vt viri probi, & vtiles cenſerentur, & in expeditionibus verſarentur, flagitioſiſſimi verò & improbiſſimi quique incenſi relinquerentur, & alium locum priore mutato caperent, vbi pro arbitrio ipſis viuere liceret.

FINIS.

INDEX

INDEX NOMINVM ET rerum quæ in Dionyſij Halicarnaſſ. antiquitatum libris XI. occurrunt.

Numerus paginam denotat.

A

ABerrigines dicti aborigines 11
Aborigines Romam Siculis ereptam occupãt 10
Aborigines cur ſic dicti 14
Accius Nauius augur celeberrimus 278. eius de cote & nouacula mirum augurium 280
Acies Romanorũ quomodo diſpoſitæ 305.306
Acroſtichi verſus Sybillini 359
Aduenæ cur non ſunt reiiciendi à Politarchis 124.125
Adulterium morte punitum apud veteres Rom. 133.134
Ædiles quando primùm creati 568
Ælius Tubero grauis hiſtoricus 94
Æmiliæ Veſtalis mirum factum 177.178
Æneæ in Italiam aduentus & res geſtæ 48.49
Æneas Troiã Græcis prodidiſſe dicitur 53
Æneæ maiores 71
Æneas rex Latij 72
Æneas ſecundus Latij rex quintus 80
Æqui à Romanis ad Volſcos deficiunt 685
Æqui debellantur 892
Æſymnetæ, quid apud Græcos 463
Agathyllus poeta 54
Agathyllus, antiquus hiſtoricus 82
Ager publicus populo diuiſus 301.303
Agonales ſacerdotes 178
Agrippa, Latij rex duodecimus 80
Agrippa ad pacem cum populo faciendam Senatum hortatur 522
Alba, Latij rex Septimus 80
Alba vrbs, à quibus condita 49.75
Alba vrbs à Romanis diruta 238
Albanorum ambitio 202
Albanorum proditio de-

Abbund. 345

rectâ, & de coniuratis ſumptum ſupplicium 231.232.&c.
Albietæ populi à Volſcis expugnati 706
Allades, tyrannus & impius, Latij rex decimus ~~tertius~~ primus 80
Amphyctionum conſiliū à quo inſtitutum 316
Amulius, Latij rex decimus ſextus 81
Amulius tyrannus 87. &c. occiſus 99
Anaxilaus hiſtoricus reprehenditur 2
Ancus Martius 4 Roman. rex 245. eius geſta 246. bellum gerit contra Latinos & contra Fidenates 247.248. &c. contra Veientes 250. contra Volſcos & Sabinos 251. eius res domi geſtæ 252. 253. moritur placidè 254
Annonæ caritas grauis 577
Annonæ caritas 807
Antigonus hiſt. Romanæ ſcriptor 7
Antiochus Syracuſanus antiquiſſ. hiſtoricus 13. 84
Antiſtius Petro proditoriè à Tarquinij filio è viuis ſublatus 353.354
Antium, nobiliſſima Volſcorum vrbs 668
Apices 179
Apiolani à Tarquinio debellati 257
Appius Claudius Sabinus populo Rom. minimè fauet 453.&c.
Appius Claudius egenis minimè fauens 496
Appius Claudius in iudicium vocatus manus ſibi affert 843
Appius Claudius decemuir populi Rom. hoſtis 938. tyrannidem inuehit 939. bellum adu. Æquos & Sabinos ſuadet 947. cui Senatores quidem reſiſtunt 948. ad eum oratio C. Claudij 950. inſano Virginiæ amore captus, ea potiri miris artibus conatur 975. &c. ſpe eluſus ad cogitationes peſſimas ſe conuertit 986. &c. A Virginio accuſatur, & in vincula coniectus eodem die moritur 997.
Appius Herdonius Sabinus Rempub. euertere conatur & Capitolium occupat 882. &c. telorum multitudine obruitur 887

Aquæ ductus 275
Ara Herculis 45 46
Ara quid 568
Aratinus, antiquiſſimus poeta 77
Arcades Italiã coluerũt 12
Arcades veteres Romæ coloni 34
Ardea vrbs à Tarquinio Superbo obſeſſa 360
Argenti magna vis in vrbe capta 347
Ariſtodemus Cumarum tyrannus ad viuum depictus, & expreſſa tyrãnidis effigies 579. &c. eiuſdem tragicus vitæ exitus 590
Ariſtoteles citatus 82
Artes illiberales ac ſedentariæ à quibus exercebantur 137
Artes quibus principum & populorum beneuolentia facilè captatur 275
Artes ad regni ſceptrum capeſſendũ 295.299.&c.
Artes tyrannorum expulſorum 389
Aruſpex 130
Aruſpices 662.663
Aſcanius rex Latinorũ 73
Aſſyriorũ Monarchia exigua 3
Aſylum inſtitutum 124
Athenienſium dominatio qualis & quãta fuerit 4
Athletæ 658
Augures 173
Augures Romæ robur & imperium perpetuum pollicentur 278
Auentinus, Latij rex decimus quartus 81
Auentinus mons qualis 252
Aurunci victi à Romanis 506.507
Auſpicia 114.115
Auxilia verboſa 446

B

Bellum Rom. cum Cæcinenſib. Antẽnenſib. & Cruſtumeriis 140.&c.
Bellum Rom. contra Sabinos 146.147. &c.
Bellum contra Veientes 161.&c.
Bellum contra Albanos 191.&c.
Bellum contra Fidenates 222.239
Bellum T. Hoſtilij contra Fidenates 239. contra Sabinos 240.&c. contra Latinos 243
Bellum Anci Martij contra Latinos & Fidenates 247.&c. contra Veiẽtes. 250. contra Volſcos & Sabinos 251
Bella Tarquinij adu. va-

rios populos 257.258.
Belli prætextus 271
Bellum 20. annorum adu. Etruſcos 319
Bellum adu. Sabinos 341. 346.&c.
Bellum adu. Gabinos 349. 350.&c.
Bona tyrannorum populo adiudicata 397
Bellum adu. tyrannos Tarquinios 399.&c.
Bellum adu. Sabinos 421. 428.434
Bellum inter Rom. & Latinos cruentum 433.&c.
Bellum adu. Volſcos 498. 502. adu. Sabinos 505. adu. Auruncos 506
Bolani Romanorum ſocij à Volſcis expugnati 685
Bolæ à Marcio vi expugnatæ 687
Bellum aduerſus Æquos, Etruſcos 777. contra Veiétes memorabili & multiplici cum euentu 780.&c. inſtauratum cũ Æquis & Veiétib. 791
Bellum in Volſcos, Æquos & Veientes 795. 796. contra Etruſcos, in quo Fabia gens deleta 800
Bellum contra Etruſcos 808. tandem feliciter cõfectum 810
Bellum adu. Æquos & Volſcos 836
Bellum inſtauratum contra Æquos & Volſcos qui cladem à Romanis accipiunt 852.853.&c.
Bellum cum Æquis & Volſcis 891
Bellum adu. Æquos & Sabinos 899.&c.904
Brutus tyrannorum hoſtis infenſiſſimus 364. cur hoc cognomen adeptus ibid. Apollinis ambiguo oraculo confirmatus 365. orationem aduerſus Tarquinios habet 367. conſilium ſubminiſtrat vt eiiciantur ibid. De reipublicæ forma in poſterum cõſtituenda cõſilium 368.369. eius oratio ad populum aduerſus tyrannidem Tarquiniorum 372. Reipublicæ reformatio ab eodem inſtituta 380. filios læſę maieſtatis reos curat capitis affici ſupplicio 391. eius magnanimitas 393.394. in acie primus aduerſus Tarquinii filium duello certans fortiter occum-

cumbit 400. funeratur & laudatur publica oratione 402

C.

Cacus latro ab Hercule interfectus 41. 42. 47
Cadoli 129
Callias hiſtoricus 82
Cæremoniæ à pacem petentibus obſeruatæ 489
Cæreris templum 34
Calliſtratus hiſtoricus 77
Calpetus Latij rex decimus 80
Candidati 115
Capetus, Latij rex octauus 80
Capita hoſtium lanceis præfixa 348
Capys, Latij rex nonus 80
Camerini à Romulo dicti 161
Camerini Tarquinio vrbes ſuas dedunt 260
Camilli Sacerdotes 129
Capua à quo condita 154
Caput humanum inuentum in terra, Capitolio nomen dedit 355, &c.
Capitolium vnde dictum 357
Carmenta 32
Caſſius tumultus Romæ excitans propter leges agrarias, capite damnatur 746. 749. 755. 756. 757
Caſtor & Pollux pro Romanis in prælio 484. 485
Cauſæ ſeditionum 454
Celeres 121
Cenſus Romæ inſtitutus 305
Cenſus Romanorum ciuium 311
Cenſus populi Rom. à dictatore fieri iuſſus. 465
Centuriæ Rom. militares 307
Centuriones ibid.
Centuriæ Romanæ quot, & quomodo ſuffragia ferebant 643
Cephalon Gergithius ſcriptor antiquiſſ. 81
Certamen de principatu inter tergeminos fratres conſobrinos, Curiatios Albanos, & Horatios Romanos 214. 215. &c.
Certamen equeſtre 664

Circei à Volſcis vrbs capta in bello contra Romanos. 681
Circus ſedilibus ornatus deſcriptus 276
Ciuitatum augēdarum ratio 311
Claſſes militares & vrbanæ 307
Claudia tribus, vnde 425
Claudius, Appij Leno, exilio perpetuo mulctatus 997
Cluilius Albanus Romanorum hoſtis 191. mortuus repertus 195. Foſſæ Cluiliæ 193
Clemētiæ exēplū 263.268
Cloacæ publicæ 275
Cloelia virgo ſtrenua 417 ab hoſte laudata 418. remunerata 419
Cloelij cōſulis modeſtia 462
Clientes 118
Cœlius mōs à quo dict. 145
Comitia tributa & centuriata 643
Cœtus publici à tyranno tolluntur 339
Cœnæ Diis appoſitæ 130
Collatini à Tarquinio debellati 258
Collatinus Tarquiniis fauēs pro concione grauiter obiurgatus 394.395. in exilium eiectus 396
Coloniæ quomodo primis temporibus emittebantur 16.15
Coloniæ à Tarquinio Superbo conditæ 359
Comitia Curiata, & centuriata 399
Commentarij Theologici Varronis 359
Confarreatio quid 133
Confuſio politici ſtatus deſcripta 314
Coniugij cura quæ apud veteres ethnicos 132
Coniugia firmiſſima inter veteres Romanos 133.134
Coniuratio Romæ facta à multis ſeruis: repreſſa 437
Coniuratio Romæ aduer. optimates, opera Tarquinij 439. detecta & repreſſa 440.441.&c.
Coniurati multi adu. Rō. libertatem capitali ſupplicio affecti 444
Conſilia violenta à quibus oriuntur 438
Conſilia violenta quo mō do eluſa 539
Conſilium malum conſultori peſſimum 426.427. 428
Conſualia 139
Conſus Deus 140

Conſu-

Conſules quãdo primùm nominati 327.384
Conſulum quorundã eximia virtus 462
Conſulum Rom. prudentia in turbato rerum ſtatu 539
Conſulum Rom. dignitas & autoritas maxima 615
Conſules tribunis pl. contradicunt 866. &c.
Conſules tribuni pl. infenſi 905
Conſules & Patricij adu. Tribunos & plebem 908. &c.
Conſultatio de ſeditione naſcente tollenda 451.
Cõſultatio habita de modo belli gerendi adu. Veientes 793
Contentiones inter Tribunos pl. & conſules 906
Coriolani Volſcis ſe dedunt 706
Cornicines 307
Corniculani à Tarquinio debellati 259
Contractus 185
Coronati, qui 664
Corpora deuota 119
Cruſtumerini Tarquinio ſe dedunt 258
Cures vrbs, à quo cõdita 156
Curetes armati ſaltantes 660
Curiatij fratres cum Horatiis pugnant memorabili duello 209. 215. 214. &c.
Curiæ, quid 106.130
Curiones, qui 106
Curſus quadrigarum trigarum, bigarum, & equorum ſingularium 664
Curſus pedeſtris ibid.
Curtius lacus à quo ſic dictus 151
Chori ſaltatorum 659
Cithariſtæ in ludis Rom. 659
Crotone, Vmbriæ ciuitas à quibus ædificata 27

D

Damaſtes vetus ſcriptor 82
Decemuiri creati 790
Decemuiri quomodo bellum foris & Rempub. domi adminiſtrarint. 368. &c. Siccium militum Rom. fortiſſimum interficiendum curauit 970. &c. ab iis milites alienantur & de defectione cogitare incipiunt 974. de eorum tyrannide cõqueſtio 987

989. & à militibus deſeruntur & decem tribunis committitur rerum ſumma 993
Decemuiri creati qui leges inſtituerent 934. qualem Reipub. formã conſtituerint 935. horũ coniuratio 938. tyranni dem inuehũt 939. ideò in odium populi incurrunt 944. &c.
Deditiones quomodo fiebant 258
Defectionis autores capitali ſupplicio affecti 428. 435
Demagoras antiquus ſcriptor 83
Denates, pro Penates 77
Dianæ templum 318
Dictator primus Romæ, & cur ſic dictus 512
Dictaturæ commoda 467
Diis quid chariſſimũ 25
Diligẽtia in bello quàm neceſſaria 435
Dionyſius Chalcidenſis hiſtoricus 83
Dionyſij Halicarn. in ſcribenda hiſtoria conſiliũ & adminicula 2. 3. 8
Diſcordia hoſtes audaciores reddit 514
Diſcordiæ qua ratione ſedandæ 835
Diti ſacer quis 119
Diuites, pacis amantes 438
Diuitum Rom. priuilegia 309
Dodonæ oraculum quale 15
Dolus mirandus 351. 352
Dolus peſſimus 670. 671
Dona hoſti reconciliato miſſa 419
Dorienſes, ſapientes politici 317
Duces belli veteres modeſti 447
Duumuiratus quãdo Romæ conſtitutus 381

E

Ebrietas cur grauiterà Romulo punita 134
Eclipſis ſolis in natiuitate & morte Romuli 164
Edicta, quid 462
Egeni qui ſubleuãdi 455
Egeria nympha 168
Egerius, quis 159
Egeſtas peſſima conſultrix 450
Epula ſacra 130
Equus virgini datus 418
Equites ignoti Romanos in cruento prælio iuuant 484
Eratoſthenes Chronographus 85
Etruſci, vnde 31

Etru-

Etruſci prodigiorũ celeberr.interpretes 355
Etruſci perfidi ſocij 450
Etruſci caſtris exuti à Valerio 820
Euander filius' Mercurij & Carmentæ ex Græcia cum claſſe in Italiam venit 32
Euripus circum cingens 276
Euxenus, vetus poeta 36
Excurſiones bellicæ deſcriptæ 679
Exempla politicæ prudẽtiæ quàm vtilia 443
Exemplum antiquæ modeſtiæ 447
Exemplum prudentiæ & modeſtiæ 461.&c.
Exemplum ſummæ humanitatis 466. quanta cõmoda Reipubl peperit 467
Expeditiones bellicæ variæ aduerſus Sabinos, Æquos & Volſcos 846. 847.&c.
Exploratores quàm neceſſarij 426
Experientia audaciæ mater 450
Exquilinus mons 302
Exteri Romæ recepti 311
Exulum Rom. falſa delatio 759
Fabiorum magnanimitas 794
Fabij deleti in bello adu. Etruſcos 800.&c.
Fabri ferrarij & lignarij in Rom. exercitu 306
Fabulæ de diis ethnicorum 126
Fabularum Græcarũ vtilitas quæ 128
Faunus 32
Fauſtulus Romulum & Remum educat 92.93
Feciales, viri ſacri 180. horum autoritas 181. ceremoniæ in ſontibus repetendis & bello edicendo 182.183
Feronia Dea 157
Fidenæ incendio conſumptæ 248
Fidenates à Romulo victi 161.162
Fidenates debellati à Tullo Hoſtilio 239
Fidenates debellati ab Anco Martio 147.&c.
Fidenates vrbes nobiles Tarquinio dedunt 260
Fidenates à Romanis deficiunt 437
Fidenates tyrannis fauentes bello premuntur à Rom. 445.446
Fidenates tandem Romanis ſe dedunt, & quo-

modo tractati ſunt 447
Fides publica largiter remunerata 498
Fides populi Romani 418
Filios vendere patri conceſſum 135
Flamines 172
Flamma ex humano Capite emicans 287
Flammæ emicantes inopinatò 414
Fœdus inter Romanos & Sabinos initum 154
Fœderis monimentum 355.356
Fœdus Rom. cum Latinis & eius formula 574
Fœneratores crudeles 43[illegible]
Fons Caſtori & Polluci dicatus 485
Fortunæ virilis templum 320
Fortunæ muliebris templum 729
Forum Rom. à quibus cõſtructum 157
Fraudes horrendæ 344. 345
Fulgura à ſiniſtra ad dextram Romanis cur fauſta 114.115

G

GAbini à Tarquinio debellati 350.351. &c.
Gallorum expeditio & Romæ direptio 85
Græca monarchia nõ diu floruit 4
Græcia quomodo gubernata 463
Græci hiſtoriæ Romanæ ignari 5
Græcorum Priſcorũ ſcriptura, in nominibus à vocali incipientibus 20

H

HArmoſtæ, quid 464
Hellanicus Lesbius hiſtoricus 23.29
Herculis ex Hiſpania in Italiam aduentus 35
Hercules Saturni ſacrificia cruenta mutat 41
Herculis aduentus in Italiam & res geſtæ 41.42 &c.
Hernici, perfidi ſocij 449
Hernici à Romanis debellati 740.741.&c.
Herſilia, egregia mulier 153
Hetruſci à Tarquinio debellati 266.267.&c.
Hieronymus Cardianus, Romanarum antiquitatum ſcriptor 7
Hiſtoria Romana Græcis ignota 5
Hiſtoriæ diligenter ſcriptæ vtilitas 7. Scopus 8

Hiſtoriæ Halicarnaſſej forma & ſumma 9
Hiſtorici præclari partes 2
Honoratij fratres Romani cum Curiatiis Albanis fratribus certāt memorando duello 209. 214.215.&c.
Horatius victor à duello rediens ſororem, à qua obiurgatus eſt, interficit 219
Horatius ob ſororis cædem accuſatur & mulctatur 221.222
Horatius Cocles, miles fortiſſimus Romam tuetur 407.408. gloriā ſua virtute immortalē ſibi comparat 409
Horatius barbatus Appio & decemuiris reſiſtit 948
Humanitatis exemplum 466

I

IAniculus mons 253
Ignis cur Veſtæ dicatus 174
Immolatio 663.664
Imperatorum officium 465.466
Imperij Romani præſtantia 3
Inachus, Sophoclis tragedia 26
Ingenui quomodo à ſeruis differant 312
Ingratitudo fugienda 8
Inopes benignitate & munificentia vincuntur 452
Interregnum Romæ poſt Romuli mortem 165
Iones ſapientes politici 317
Irruptiones in agros hoſtiles deſcriptæ 683
Italiæ tractus quantus 12 Italiæ laudes 42.43. Cur Saturno ſacra putata eſt 38.39
Italus rex, à quo Italia & Itali nomen ſumpſerunt 13
Iudicia ciuilia & criminalia 137.138
Iugum quid apud Romanos 222
Iuniorum Romanorum modeſtia 617
Iuno Lucina ærarium habet Romæ 304
Iupiter Capitolinus in ſomniis cuidam apparet, & quid inde ſequutum 654.655
Iupiter Feretrius 142
Iupiter Fidius 354.355
Iupiter ſtator 158
Iupiter Terminalis 184

Iuriſiurandi religio inter Romanos 518
Ius belli 677.678
Ius patronatus 118
Ius populi Romani 309
Iuuenes primum locum in acie tenebant 305
Iuuenes ſæpe ſtolidi & feroces 516.517
Iuuentas dea loco cedere recuſat 278
Iuuentus dea 304
Labicani Romanorum ſocij à Volſcis expugnati 666
Lacedæmoniorũ dominatus qualis & quãtus 4
Lacus mirabilis 16
Laocoon, Sophoclis tragedia 52
Largius Conſul Rom. magnanimus & modeſtus 447
Largij Cõſulis modeſtia 462. dictatura ibid.
Largij dictatoris humanitas ſumma 466
Lar familiaris pater Seruij Tulli 287
Lares Romæ Dij habiti 303
Latini bellum gerunt cũ Anco Martio 247. &c.
Latini à Romanorũ amicitia deficiunt 435
Latini populi bellifœdus ineunt aduer. Romanos 448
Latini ad 33. millia in prælio cadunt 484
Latinorum ſeptem oppida à Martio Romano, Volſcorum duce, intra menſem capta 706.707
Latinus rex quo tempore regnauit 10
Latinus rex Italiæ, paulò poſt Troiam captã 48
Latinus ſecundus, Latii rex Sextus 80
Lauinium vrbs 67.71
Lauinium à Marcio expugnatum 688
Legati ad populum pacis publicæ conciliandæ gratia 542
Legati Rom. à Volſcis inhumaniter excepti 579
Legatio Volſcorum ad Romanos, vnde cruentum bellum exoritur 677. &c.
Legationes variæ Romanorum ad Marcium Coriolanum irritæ 708.709
Leges non ſcriptæ & ſcriptæ 131
Leges aduer. fœneratores 297.298
Leges à tyranno abrogãtur 339

Legio-

Legionarij 307
Leleges, qui 11
Lenitas intempeſtiua, pernicioſa 455
Lex de coniugio 132
Lex contra mulieres vini potatrices & adulteras 133.134
Lex de liberorum reuerẽtia & pietate erga parentes 134.135
Lex de artibus ſedentariis ac illiberalibus 137
Libationes veterũ Rom. 130
Liberalitas principium populos allicit 298
Liberalitas illiberalis, coacta 457
Libertorũ priuilegia 312
Libitina Venus dicta 304
Libri Sibyllini 357.358. igne abſumpti 359
Lictores 138
Lictores cum ſecuribus & faſcibus ante dictatorem incedentes 465
Ligures, qui populi 11
Ligures ab Hercule debellati 46
Liſta metropolis aborigi num 16
Literæ Græcæ in Italiam à quibus allatæ 35
Longula, vrbs, à Marcio expugnata 706
L. Cincius hiſt. Romanæ ſcriptor 7.84
Lucretia, formoſa & pudica, à Tarquinij filio doloſè ſtupratur 362. ſeipſam interficit 363
Luctatores 764
Lucumo Tarquinius Romam contendit, vbi tandẽ rex creatur 255. &c.
Ludi & Ludiones vnde dicti 180
Ludi Romani vnde origi nem duxerunt 656. à quo primum inſtituti 657. à quibus celebrabantur 658. quales erãt 959.660. &c.
Lupercal 34
Lupercalia 94
Luſtrum ciuium Rom. 444
Luſtrum exercitus Rom. quomodo fiebat 311
Lycæus Pan Græcis, Lupercal Romanis 34
Lycurgus ſapiens legiſlator 130

M

Macedonum imperiũ non diu floruit 3.4
Magiſter equitum à dictatore conſtitutus 464. 465
Magiſtratus quid metuere debeant 451

Magiſtratus nouus inſtitutus ad ſeditionem tollendam 459
Maieſtas regia 270
Mamilius Tarquinij gener in prælio occiſus 483
Mancipiorum miſera cōditio 556
Manlius Torquatus Seuerus pater 135
Manumiſſio ex ſeruitute 314. 315
M. Valerius populi Rom. patronus 451. &c.
M. Valerij oratio pro cōcordia & pace publica inter patricios & populum conſeruanda 636. 637. &c.
Marcius cognomine Coriolanus, vir fortiſſ. 570 571. &c.
Marcius Coriolanus plebis Rom. aduerſarius 601. aduerſus plebem concionatur 602. tribunis minatur 606. in periculū incidit 606. pro eodem, Minucius orationem habet ad populum 608. acriter in plebeios inuehitur 614. iterum in capitis periculum incidit 615. citatur à Tribunis 618. eius defenſio 640. iterum citatur vt de affectata tyrannide diē dicat 641. accuſatur, defenditur, damnatur, in exilium pellitur 645 646. 647. &c. ad Volſcos deficit. 668. in eorum comitiis de belli Romanis inferendi iuſta cauſa habet orationem 674 675. &c. de ratione belli cū collega conſultat 680. variis cladibus Romanos afficit 681. 682. &c. Romam cum exercitu contendit eámque obſidet 689. eiuſdem ad prolixā Minutii orationē reſpōſio 697. &c. induciis populo Rom. cō ceſſis Latinorū ſeptem vrbes expugnat 706. ad Veturiæ matris orationem reſponſio 717. ad alteram matris orationem reſponſio qua vincitur 727. exercitum reducit 728. indicta cauſa deinde à coniuratis interficitur 732. triumphali funere decoratur, 733. eiuſdem virtutes & vitia 734
Martis oraculum vetus in Italia 15

Maſ-

Maſculæ prolis diligens educatio Romæ 123
Matrimoniū nullum diſſolutū apud Rom. per 520. annos 134
Matris magnæ ſacra 127
Matronæ Romanæ Marcium interfectum per annum integrum lugēt 735
Medorum Monarchia nō diu durauit 3
Menecrates Xanthius hiſtoricus 53
Menenij Agrippę obitus & funus 574.575
Mercenarij ſeditioſi 458
Mezentius 74
Migrationes variæ ex Italia 26
Milites Romæ quādo primùm detecti 305
Milites leuis armaturę 307
Militiæ ordo inter Romanos 305.306
Militis ſtrenui pręmia 573
Minerua ſaltans armata 660
Minturna Romanorū colonia 10
Mittere ſub iugū quid 122
Moderationis exēplū 263
Modeſtiæ veteris exemplum 447
Monarchiarum præcipuarum enumeratio 3.4
Monumenta Æneæ in Italia 61
Mors Tulli Hoſtilij 244
Morgetes Itali olim dicti 14.84
Mors Romuli 163.164
Mors tyrannorum 376
Moſynæci populi cur ſic appellati 27
Mulcta irrogata 162
Mulier libros Sibyllinos venundans 357.358
Mulier vinum bibens cur capitalis 113
Mulieres Romam lubenter incolunt 471
Muſica inſtrumenta in Italiā à quibus primùm allata 35
Metius Suffetius Albanorum dictator 195. de pace habet orationes 197. 202. Albanos ad cruentam proditionem ſollicitat 223. à binis bigis in partes contrarias tractus laceratur 238
Mutius vir fortis, pro patriæ ſalute regem Porſenam interficere conatur 412. quid illi acciderit 413.414.&c.
Myrſilus Lesbius hiſtoricus 25.29
NEptuni Hippij templum

Nobilitas plebi ſuſpecta 601
Nomentani Tarquinio ſe dedunt 258
Nomina ciuium Ro. quãdo primùm ſcripta 305
Nouæ tabulæ rempub. euertunt 511
Numa: eius modeſtia 183. regnum acceptat, & ſapienter regit 168. &c. eius instituta vt Remp. beatam redderet 171. 172. &c. ceremoniæ ab eo inſtitutæ 171. &c. leges ad frugalitatem & temperantiam ſpectantes 183. 184. &c. leges ad Annonæ curam 186. pacis amor & mors eiuſdẽ admodum placida 187
Numa Pompilius, 2. Rex Rom. creatus 166
Numitor, Latij rex decimus octauus 81
Nundinæ quid apud Romanos 641
Nuptiæ apud Rom. quales 233

O.

OBſides 300. morte mulctati 504
Occaſiones belli 677
Ocriſia mater Seruij Tullij modo mirando 286. 287
Octauius Mamilius Tarquinij gener, Romanorum hoſtis 435. &c
Oenotrus Italiæ nomen dedit 12. 13
Opimia Veſtalis, corrupta viua defoſſa 771
Oppida Aboriginum in Italia 15
Oracula Sibyllina 357. igne abſumpta 358
Oratio animi character 2
Oratio Æneæ ad Latinum Italiæ regem 66
Oratio Romuli de conſtituenda Reipu. forma 111
Orationes Suffetij & T. Hoſtilij de pace inter Romanos & Albanos faciẽnda 197. 200. &c.
Oratio, de proditione excogitata à Suffetio adu. Romanos 224. 225. &c.
Oratio Tanaquilis ad Seruium de regno occupãdo 289. &c.
Oratio Seruij Tullij ad populum contra Patricios 295. 299
Oratio Seruij Tullij in libertorum gratiam 312
Oratio Seruij Tullij in cõcordiæ laudem 317
Oratio Tulliæ adu. Patrẽ Seruium Tullium 322

Oratio Tarquinij adu. Seruium Tullium pro regno recuperando 325 & Seruij defenſio 327
Oratio populis gratiſſima quæ 379
Oratio funebris quando Romæ habita 402
Ordines quàm diligenter in bello ſeruandi 428
Oratio M. Valerij. in egenorum gratiam 551.552
Oratio Poſtumij dictatoris ad milites, ante prælium 467
Oratio Largij de pace victis concedenda 530
Oratio App. Claudij adu. populum debita perſoluere recuſantem 490
Oratio Agrippæ Menenij de ſeditione componenda 522. &c. Manij Valerij 530. Appij Claudij plebis Romanæ aduerſarij 531.541
Oratio M. Valerij ad populum pro pace cum patriciis 545.&c.
Oratio Sicinnij pro populo adu. patricios 547. & L. Iunij cognomine Bruti 547.&c.
Oratio Largij adu. L. Iunium pro pace inter patricios & plebem 558.& Menenij Agrippæ 560
Oratio Minucij conſulis ad populum & tribunos, pro annonæ caritate 608. & Marcium excuſantis 609
Oratio Appij Claudij ad. plebem, & tribunos plebis 628
Oratio Minucij pro Marcio Coriolano 645
Oratio Marcij Coriolani pro ſalute ſua 646. Lucij adu. Marcium 647
Oratio Marci Coriolani ad Volſcos qua ratione belli gerēdi aperit 670. 671.&c.
Oratio Minucij ad Marcium Coriolanum de pace ineunda 690
Marcij ad eam reſponſio 797.798.&c.
Oratio pro lege agraria 751.752.&c.
Oratio Virginij ad pop. 877. ad eam Claudij conſulis reſponſio 899
Oratio Siccinnij Dentati pro lege agraria 911. ad eã Icilij reſponſio 916
Oratio Romilij de legum latione 928.929
Oratio C. Claudij in Senatu ad Appium & decem uiros 950. ad eam M.

Cornelij Decemuiri reſponſio 958. oratio L. Cornelij qua ad decem uirorum poſtulata reſpondet 959
Oratio Valerij Potiti in qua ſuam de poſtulatis Decemuirorum ſententiā profert 962. cui Cornelius & Appius aduerſantur, & ciuium animos magis ac magis à ſe alienant 965.966.&c.
Orationes variæ de conſulatu 1001.&c.
Oſtentum turpe 286
Oſtia Romanorū colonia 10
Oſtiæ portus à quo primùm ædificatus 253
Ouatio, quid 432

P

Paganalia 304
Pagi & eorundē præfecti 186
Palantium, nunc palatiū, quid 33
Pan, quis 34
Panici terrores cui adſcripti 401
Pauperū capita deiecta, tyrannicum Symbolū 352
Parricidarum ingenium 324
Patres conſcripti 121
Pater filios capitali ſupplicio afficit 391.392
Pater pro filio mulctam perſoluit 874
Patres 116
Patriciorum Rom. munera publica 117
Patricij 127
Patricij duplicati 155
Patricij Seruio Tullio cur exoſi 295
Patriciorum officium 455
Patriciorum Rom. audacia grauiter perſtricta 549 &c.
Patricij populo aduerſantur 689
Patricij Tribunis pl. cōtra dicunt 866.867.&c.
Patroni 117.118
Patronatus 118
Patrū authoritas in filios Romæ 135
Pauperes à reipu. adminiſtratione remoti 310
Paupertas ex luxu orta deſcribitur 456
Pax inter Romanos & Sabinos à mulieribus conciliata 153.&c.
Pax fœdifragis conceſſa 318
Pax Sabinis conceſſa quibus conditionibus 414
Pax Latinis conceſſa 490
Pelaſgorum variæ ſedes 18.19.20. excidium 23.24
Penates 77

Perſa-

Perſarum monarchia ducentos annos viguit 3
Peſtis grauiſſima 826
Peſtis ex agro in vrbe irruens atrociſſimè ſæuit 858
Peſtis atrociſſima Romæ 930
Peucetius Græcus, Italiæ parti nomen dedit 12
Piaculum expiatum 444
Pila Horatia 222
Pilei rotundi Saliorũ 129
Pilei impuri 215
Pinarij, qui 44
Pinaria Veſtalis mortis ſupplicio propter ſtuprum affecta 275
Pherecydes Athenienſis, genealogiarũſcriptor 14
Philiſtius Syracuſanus hiſtoricus 23
Plauſtris vecti 661
Plebeij 116
Plebeiorum Rom. munera publica 117
Plebis Rō. authoritas 122
Poluſcani à Volſcis expugnati 706
Politici viri quid cauere debeant 451
Polybius hiſtoricus 85
Pompa ludorum 558
Pons Sublicius 258
Pontifices, vnde dicti 183
Pontifices Rom. & horũ dignitas 183
Populus Romanus quando primùm capitalis iudicij poteſtatem adeptus 221
Populus promiſſis facilè allicitur 297
Populus Rom. quibus priuilegiis gaudebat 309
Populus à tyranno opprimitur 339
Populus egenus, metuendus admodum 439
Populus quomodo tractãdus 452
Populi ingenium 455
Populus à Senatu decipitur 459
Populus patriciis inuitis vrbem deſerit 519
Populus Rom. de ſeditione componenda à Senatu rogatus 345
Populi Romani geſta expoſita 550. &c.
Populi Romani magnanimitas 707. 720
Porcius Cato Italicarum vrbium origines collegit 11. 84
Porſena rex in Tarquiniorum gratiam bello certat contra Romanos 406. 407. Romam arctè obſidet 410. Tarquinios iubet in regnum

recipi 411. à Mutio Scæuola aggreſſus & ferè interfectus 412. inducias facit 415. pace inita Tarquiniorum defenſionē deſerit 418
Portenta. Vide Prodigia.
Portentum fœdum 286
Poteſtas populi Romani examinata 651. 652
Potitij qui 44
Præſagium regni 255
Prælium. Vide Bellum.
Prælium cruentum inter Romanos & Latinos 261. 262
Præmia bellica quàm neceſſaria 451
Priuilegia libertorum 312.
Procas, Latij rex decimus quintus 83
Prodigia 67. 76
Prodigia 177. 178
Prodigium 335
Prodigium 336
Prodigium 360
Prodigium 430
Prodigium 484
Prodigi minimè ſubleuādi 456
Prodigia 654. 655
Prodigia 729
Prodigia 770
Prodigia 826
Prodigia 867
Proditiones mitis dolis confutæ 352. 353
Prouidentiæ diuinæ Romam cuſtodientis teſtimonium 440
Prouidentia ſumma in re militari 308. 309
Prudentiæ politicæ pars maxima 489
Prudentiæ politicæ exemplum 453
Puer prodigioſè ſtrenuus. 287
Pugna inter cæteras memoranda 401
Publicolæ mors & elogia 432. 433
Pugiles 664
Pugna cruenta inter Romanos & Sabinos 149
Pugnæ tergeminorum deſcriptio 214. 215. &c.
P. Valerius conſul poſt Tarquinios eiectus 397
P. Valerius. vide Publicola
Pyrriche, quid 660
Q. Cincinnatus cauſam filij apud populum agit 871
Q. Cincinnatus conatus tribunorum pl. reprimit 888. &c.
Q. Cin. dictator creatus de Æquis ſubactis triumphat 898
Q. Fabius hiſt. Romanæ ſcriptor 7

Quiri-

Quirinus, quis Deus 155
REa Ilia, Romuli & Remi mater 87.&c.
Reges quo nomine vocati ab Homero 463
Regis Rom. munia publica 112
Regium nomen veterib. inuiſum 463
Regius Dominatus Romæ ſublatus 381
Regum veterum inſignia 270
Remiſſio debitorum propoſita 452
Remus in pugna cęſus 104
Remus. vide Romulus
Repulſa magnis viris ad modum odioſa 601
Reſpublica Romana quāta 5
Reipublicæ formæ à Romulo conſtituta 116
Reipublicæ conſeruatio in quo conſiſtat 131
Reſpublica corpori humano ſimilis 455
Reſpub. humano corpori aſſimilata 563
Rex Sacrorum Romæ 384
Rixæ inter tribunos plebis & conſules 827
Roma innumeros viros virtute præditos protulit 7
Romæ territorium 10
Roma quo tempore & à quibus cōdita 81.86. &c.
Romæ reges à Romuli tēpore 88
Romæ ſitus 109. eius coloni initio quot 110
Roma quo artificio aucta à Romulo 124
Roma ſuos peculiares ritus habuit 127
Romæ robur & imperium 278
Roma in 4 regiones à Seruio Tullio diuiſa 302
Roma à quibus cuſtodiebatur tempore belli 306
Roma Italiæ caput prædicta ab Etruſco vate 357
Roma à Volſcis obſeſſa 689
Romanorū Ambitio 208
Romani veteres pro patriæ libertate conſeruāda in liberos ſuos ſeueri 110
Romanorum veterum cādor 814. liberalitas 429. humanitas 420
Romani à ſociis in bello contra tyrannos deſeruntur 410
Romanorum liberalitas erga T. Claudium gente Sabinum 424.425
Romanorum iuſta ſeueritas 428

Romanorum fortitudo in uicta 429.&c.
Romanorũ magnanimitas 441. æquitas in coniuratione reprimenda 442
Romanorum fortitudo & imperterritus animus 449.450.
Romanorum in ſubleuãdis egenis moderatio 458
Romanorũ magnanimum reſponſum 506
Romani frumentum è Sicilia petunt 578
Romanorum magnanimitas 678
Romani ad IouemCapitolinum in ſũmo periculo conſtituti confugiunt 709
Romanorum magnanimitas 707.720
Romani à variis hoſtibus exagitati 945. &c. quid conſilij capiunt 947
Romanum Imperium. Vide Imperium.
Romilius, damnatus, mulctã ſibi à tribunis remiſſã accipere recuſat 930
Romulus & Remus Romæ conditores 83
Romuli & Remi partus 90.92
Romuli oratio de conſtituenda Reip. forma 111
Romulus ſapiens legiſlator 119.120
Romulus cultus deorum ſtudioſus 126.127
Romuli bella 140. &c.
Romuli 1. Rom. regis geſta 161.162.&c.
Romuli mors 163.164
Romulus inter deos relatus 171 172
Ruſtici 117
Rutuli perfidi ſocij 450

S.

SAbinorum origo 156
Sabini debellati à Tullo Hoſtilio 240.&c.
Sabini debellati ab Anco Marcio 251
Sabini à Tarquinio ſuperbo victi 348.&c.
Sabini à Romanis proſus debellantur 434
Sabini à Romanis pulſi & debellati 505.&c.
Sabini debellati 515
Sabini caſtris exuti à Valerio 819
Sacerdotes 129
Sacerdotes, à quibus eligebantur 130
Sacra magnæ matris 127
Sacrificia Rom. à farre cur inchoabantur 133
Sacrificia expiatoria & Auerruncatoria 440

Sacri-

Sacrificia Rom. 662.663
Sacrificium mulierũ pro populo 729
Salij ſacerdotes 178
Saltatio armata 660
Saltator non egregius 655.656
Saltatores à Saliis dicti 179
Saltatores in ludis Romæ 659.660
Satellitium tyranni 337
Satricani à Volſcis, duce Marcio, expugnati 706
Saturno homines olim immolati 40
Satyriſtæ in ludis Rom. 661
Sceleratus vicus cur ſic dictus 335
Scriptores Rom. hiſtoriæ varij 2.7.84
Scutum è cœlo delapſum 180
Secures cur ante reges de ferri ſolitæ 269
Seditioſorum ingenium 324
Seditionum origo 439
Seditio an nouis tabulis tollatur 453
Seditionis tollendæ noua ratio quæſita 459
Seditio inter Romanos ob æs alienum exoritur, 495. huius tollendæ ratio 495
Seditio propter æs alienũ & pauperum oppreſſionem recrudeſcit 500
Seditio Romæ inter populum & patricios 508. ea tollenda orationes & conſultationes variæ 509.510.&c.
Seditio populi adu. patricios 518.&c.
De Seditione illa tollenda conſultationes 520
Seditio Romæ, ob annonæ caritatem 593
Seditio Romæ ob Marciũ eiectum 681. ſedata 682
Seditio inter Volſcos & Æquos 736
Seditio propter cõſulum electionem 775
Seditio Romæ periculoſiſſ. 778
Seditio Romæ propter frumenti penuriã 808
Seditio Romæ propter rem agrariam 823
Seditio renouata propter rem agrariam 826
Seditio Romæ propter Reip. ſtatum 899
Seditio propter rem priuatorum 906
Sempronius Romanæ hiſtoriæ ſcriptor 11
Senatores 120

Senatores trecenti quando inſtituti 275
Senatus Romanus, quomodo & ex quibus compoſitus 120
Senatus Rom. Authoritas 122
Senatus nouus à Tarquinio Superbo cõſtitutus 338
Senatus Rom. prudentia & moderatio ſumma 460.461
Senatus prudentia in turbato rerum ſtatu 522
Sentẽtiæ de re agraria variæ inter tribunos pl. & conſules 838.&c.
Serui libertate donati ius ciuitatis obtinent 312
Serui qualis horum conditio apud veteres Rõ. 314
Seru. Tullius, ſextus rex Romanorum 285. eius natales 286. res geſtæ ante regnum 287. virtutes 288. ad eum Tanaquilis oratio 289. poſt regni procuratione acceptam populum ſibi conciliat 295.296.297.&c. aduerſus patricios habet orationem 299. multa ad Reipub. adminiſtrationem & amplificationẽ ſapienter conſtituit 30 &c. eiuſdem bella adu. Hetruſcos 319. templ. fortunæ ædificat 320. filiæ ſuæ inſidiis ſublatus perit 322.323 &c.334
Seruus quàm duriter ab hero tractatus 655
Secia vrbs à Marcio expugnata 706
Sextus Tarquinij filius Lucretiæ ſtuprũ infert 362
Sextus Tarquinij filius hoſtis Reip. Romanæ 424 eius varij conatus 425. &c. confunditur 426. 427
Sextus Tarquinius Romanos bello nequicquam fatigat 445.&c.
Sextus Tarq. in prælio occiſus 483
Sibyllæ libri venales Tarquinio propoſiti 357
Sibyllini libri conſulti 489
Sicani, gens Hiſpana, ex Sicilia à Siculis, qnunc eam incolũt, eiecti 22
Sicilia cur olim Trinacria dicta 22
Sicinnius, tribunus plebis vafer 613. poteſtate ſua violenter vtitur 615
Sincinnius Dentatus vir fortiſſimus hoſtes caſtris

ſtris

ſtris exuit 923. &c. Conſules accuſat 926
S[illegible]uli barbari primi omnium Romam venuerunt 10
Siculi à quibus Italia eiecti 22
Siculi Legatos Rom. vt exploratores excipiunt 579
Silenus hiſt. Romanæ ſcriptor 7
Simulachra de ponte in Tiberim deiecta 41
Simulachra Deorum in ludis Rom. 662
Simulachrum ligneum loquitur 730
Somnia impios torquent 440
Speculatores tyrannorũ 539
Spolia hoſtium templis & foris dicata 683
Sp. Caruilius primus Ro. vxorem repudiauit 134
Statua lignea inaurata in medio igne cõſeruatur 336
Statua virgini ſtrenuæ erecta 419
Sterilitas maxima vnde in Italia olim 24.25
Stipendia nulla olim Rõ. ex ærario accipiebãt 308
Stratagema 248.249.250
Stratagema 262.264
Stratagema 271.272
Stratagema 348.352
Stratagema detectũ exercitus internecio 426.427
Stratagema 433
Stratagema politicum 443.444
Stratagema ad fouendam inter ciues Rom. diſcordiam 679
Sueſſa à Tarquinio Sup. vi capta 346
Suffragia quomodo ferebantur 643
Superbia tyrannis conueniens 377
Supplicandi mos 668
Supplicia 1,7
Supplicium Veſtalium à quo excogitatum 275
Sylla dictaturam in tyrãnidem conuertit 467
Syluius, 4. Latij rex 79
Symbolum tyranni 352

T

Tanaquil Tarquinij vxor 256
Tarpeia Virgo Capitoliũ prodit 147
Tarquinius Hetruſcus bel li dux egregius 248.250. quintus rex Romã. creatus 254. eius natales 255. Romæ aduentus & fa-

turæ potentiæ præſagiũ 255. eius bella contra Apiolanos Cruſtumerinos, Nomentanos Collatinos: Corniculanos, Latinos, Fidenates, Hetruſcos, Sabinos, Veientes, Cæretanos, variis cũ euentibus, à pag. 258. ad 274. eius geſta in ciuitatis adminiſtratione 274. &c. per inſidias oppreſſus, violenta morte ſenex interiit 281. &c.

Tarquinius, cognomine Superbus, tyrannicis artibus regnum occupat. 337. tyrannidem exercet 338. nouum Senatum cõſtituit 338. populum opprimit 339. Sabinos bello aggredi cogitat 342. Turnum Herdonium virum illuſtrem peſſimis artibus tollit è medio 343. 344. Sabinos debellat. 346. &c. Gabinos tractat clementer 354. eius ædificia publica, inter quæ Capitoliũ 355. 357. Libros à Sibylla emit 358. Colonias deducit 359. ob ſtuprum à Sexto filio Lucretiæ illatum Roma eiicitur, regiáque dignitate ſpoliatur 360. 381. varias artes adhibet vt reſtituatur 381. &c. ad Porſenam confugit, cuius auxilio Romanos vexat 395. ſpe fruſtratur 417. fugitor agitur 418. nouæ eius molitiones 436. &c.

Tarquinius nouis artibus vtitur, vt regiam dignitatem recuperet 438

Tarquinius pecunia ſibi viam parat ad regni recuperationem 439

Tarquinius ſpe excidit, repreſſis coniuratis qui ei fauebant 444

Tarquinius tandẽ Cumas confugit 14. exilij ſui anno, vbi nonagenarius moritur 494

Tarquinij plebis ſententia in exilium perpetuũ acti 380

Tatius rex, per inſidias extinctus 160

Templa à Tarquinio Superbo ædificata 355

Templa à Tarquinio conſtructa 278

Templum Victoriæ, & Neptuni Hippii, & Cereris 34. 35

Templum Fidei 183

Templum fortunæ virilis 320

Tem-

Templum fortunæ muliebris 729
Templum Iouis Capitolini abſolutum 419
Templum pacis & concordiæ 318
Templum Veſtæ 173
Terentius Varro, antiquitatum ſcriptor 15
Terminales Dij 184
Terminalia 184
Terminorum apud Rom. Sacra conſeruatio 184
Terminus Deus loco cedere recuſat 278
Theopompus hiſtoricus reprehenditur 2
Thuribuliferi 662
Thuſci, vnde 31
Tiberinus, Latij rex vnde cimus 80
Tiberis portus à quo edificatus 252.253
Tibicines in ludis Rom. 659
Timæus Siculus hiſtoriæ Romanæ ſcriptor 7.84
T. Latinus ſomnia narrãs Ludos Romanos curat celebrari 654.&c.
Tolerini, Romanorum ſocii à Volſcis expugnati 684
Trabeæ, veſtes 179
Triarij, qui milites 400
Tribunatus damnatus à Marcio 602
Tribuni militares pro Cõſulibus creati 1008
Tribuni, qui 116
Tribuni Celerum 372
Tribuni primùm inſtituti 567. horum dignitas quanta 568
Tribuni plebis ciuitatem turbant 866
Tribuni pl. ſeditioſi 889. &c.
Tribuni pl. Conſulib. infenſi 905
Tribus, quid 116
Trinacria, olim Sicilia dicta 22
Triptolemus, Sophoclis tragedia 13
Triumphus maior 432
Troia à quo, Græcis prodita 53
Troianorum in Italiam aduentus 49.50
Troianorum ſub Ænea peregrinationes 55.56. &c.
Tubicines 307
Tuciæ Veſtalis mirum factum 178.&c.
Tullia Seruij filia in patrẽ coniurat 322.&c.
Tullia, in patrem viuum & mortuum ſæuit 334
Tullus Hoſtilius, 3. Roman. Rex. 189. eius geſta

190.bellum contra Albanos 191.&c.orationes de pace ſancienda 200. &c.prudens & fortis in prælio ad.Fidenates 229 ſapienter occultat conſilia ſua 230. oratio in proditores 232. &c.prudentia in ſupplicio afficiendis proditoribus 236.237.&c. de Fidenatibus victis triumphum reportat 239. Sabinos tertio prælio facto ſuperat & ad pacem recipit 240.241 rebellantes iterum, debellat 242. bellum & pacem init cum Latinis 243.igne fortuito correptus vel tactus fulmine moritur 244
Turnus bellum init adu. Æneam 73
Turnus Herdonius Tarquinij Superbi artibus & dolis de medio ſublatus 345
Tyrannidis comites 389
Tyrannidis Tarquiniorũ fautores in exilio pereunt 494
Tyrannidis expreſſa effigies 586.&c.
Tyrannorum ingenium 337.338.&c.
Tyrannorum mores 375
Tyrannos tollere, bellum præclariſſimum 379
Tyrannorum confuſio & ſubuerſio mira 381
Tyrrheni quales populi 26.27.28.vnde ſic dicti 81 3/2

V

Valeria Romanã Rempub. ſalutari conſilio ſeruat 709.&c.
Valerius Potitus decem viris reſiſtit 947
Valerius publicola, vir eximius 303.304
Varro antiquitatum Rô. peritiſſimus 128
Varro polyhiſtor cõmẽtarios theologicos edidit 359
Vaticinia, trepidarum mẽtium aſyla 440
Veientes à Romulo victi 161.162.
Veientes debellati ab Anco Martio 150
Veientes à Manlio Conſule debellati 822
Venonius ſcriptor Romanus 303
Venus ærarium habuit Romæ 354
Veſtæ templum 171
Veſtalis ſtuprum 826
Veſtales Virgines quæ 87.88.

Veſta-

Veſtales Canephoris Grecorum ſimiles 129
Veſtales ſtupratæ, viuæ ſepeliebantur, & quo modo 176
Veſtales 172. 175
Veſtalium numerus auctus 176. 275
Viæ ſtratæ 275
Victimæ quomodo immolabantur 662. 663
Veturia pacis ineũdæ cauſa cum mulieribus Rō. ad Marciũ legatur 714. quomodo excipitur 716. eius oratio ad filiũ 717. filij reſponſio 718. altera Veturiæ oratio pathetica 719. Supplicatio eiuſdem & filij reſponſio 727
Victoriæ templum 34
Victoria animum attollit 268
Victoria memoranda 401
Victoriæ obtinendæ rationes 477
Viminalis mons 302
Vindicius tyrannorum artes percipit & detegit 391. libertate donatur 397
Virgines raptæ à Romanis coniugij cauſa 138
Virgines obſides fugiunt 417
Virginia, caſta Rom. puella ab Appio cc. decemuiro, amata, 975. conſeruatur 977 à patre Virginio ne violaretur, interficitur 985, vnde ſequuta mutatio ſtatus Reip. 987. 993 994. &c.
Virtus remunerata 418. 419
Virtus eximia conſulum Rom. 462
Viſio memorãda 484. 485
Viſiones horrendæ 440
Vitæ futuræ qualis opinio inter veteres Rom. 726. 735
Volſci debellati ab Anco Martio 251
Volſci perfidi ſocij 450
Volſci perfidi & proditores deteguntur 487. 488
Volſci à Romanis debellantur 498. ſeueriſſimè puniuntur 503. 504
Volſci debellati 515
Volſci debellati & eorum vrbes captæ à Romanis 569. &c.
Volſci perfidi peſtilentia oppreſſi Romanis manus dare coguntur 591
Volſci bello Romanos aggrediuntur 679. &c.
Volſci à Romanis debellati 742. 743. &c.

Volſci debellantur 892
Vrbes Italiæ Græciæ inſtituta retinentes 21
Vrbes quibus ritibus deditionem faciebant 258
Vulcani templum, locus Comitiorum 157
Vulcanus exiſtimatus pater Seruij Tulli 287
Vxores & liberi Herculis in Italia 47

X.

Xenagoras hiſtoricus 83

Z.

Zenodotus Trœzenius hiſtoricus 146

FINIS.

RESTAURO del LIBRO ANTICO
Ga

Digitized by Google